**Національна академія державного управління
при Президентові України**

**Одеський регіональний інститут
державного управління**

**National Academy Of Public Administration,
Office of the President of Ukraine**

**Odessa Regional Institute
of Public Administration**

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Том 4
Галузеве управління

**Одеса
2011**

УДК 35-027.21(031)
Е 64

Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління при Президентові України Протокол № 181/4-2.3 від 25 травня 2011 р.

Схвалено Вченою радою Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України Протокол № 150/5-9 від 11 травня 2011 року.

Рецензенти:

М.В. Гаман – доктор наук з державного управління, професор, заслужений економіст України;
І.М. Коваль – доктор політичних наук, професор**,** заслужений діяч науки і техніки України;
А.А. Чухно – доктор економічних наук, професор, академік НАН України.

Е 64 **Енциклопедія** державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. – 2011. – 648 с.

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-289-2 (Т. 4)

Том 4 «Галузеве управління» є складовою восьмитомного теоретичного напрацювання вітчизняних науковців «Енциклопедія з державного управління». Ця Енциклопедія видається вперше в Україні та у часі співпадає з процесом оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, реалізацією Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», що здійснюються за ініціативою Президента України.

У томі 4 «Галузеве управління» висвітлено упорядкований термінологічний ряд, що відображає сучасний стан розвитку вітчизняної галузі науки «Державне управління» стосовно різних аспектів формування державної політики та реалізації її стрижневих функцій, зокрема через діяльність органів виконавчої влади як суб'єктів державного управління.

Видання розраховане на державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, науковців, викладачів, магістрів, докторантів, аспірантів та всіх фахівців, хто займається або цікавиться багатогранною проблематикою галузевого управління.

УДК 35-027.21(031)

Volume 4 “Branch Administration” is a component of the eight-volume theoretical work of the national scientists “Encyclopedia for Public Administration”. This Encyclopedia is firstly published in Ukraine and in its terms of time coincides with the process of optimization of the central executive power bodies system, realization of the Program of Economical Reforms “Wealthy Society, Competitive Economics, Efficient State”, accepted for the years 2010-2014, which is carried out due to the initiative of the President of Ukraine.

It includes a properly formulated terminological layer. This layer covers the present state of the national branch of the science “Public Administration” development in relation to different aspects of the state policy formation and realization of its core functions, namely through the activities of the executive power bodies as subjects of public administration.

The publication is intended for public servants, local power bodies officials, scientists, Masters of PA, seekers of PHD degrees, students of post-graduate courses and all professionals engaged or interested in the problems of branch administration.

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-289-2 (Т. 4)

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У восьми томах

Одеса
2011

Encyclopedia Of Public Administration

8 volumes

Odessa
2011

Том 4

Галузеве управління

Науково-редакційна колегія четвертого тому

Одеса
2011

Volume 4

Branch Administration

Odessa
2011

ВСТУП

Роки державотворення незалежної України відзначилися складними процесами формування правових, соціальних і економічних засад демократичного врядування в країні. Двадцятирічний шлях будівництва суверенної державності – це набутий непростий досвід формування громадянської свідомості українського суспільства та пошуку ефективних механізмів державного управління. Протягом всього цього часу продуктивність і дієвість роботи державних органів влади були і залишаються найвагомішими чинниками успішності реалізації стратегій та програм соціально-економічного розвитку України, що втілюють сподівання громадян на безпечний рівень життя, гідну, якісну охорону здоров'я, розвиток новітніх форм освіти, соціальну справедливість та суспільний добробут, впевненість у сьогоденні та майбутньому. Побудова сучасної системи державного управління, досягнення високого рівня професіоналізму державних службовців нині, та в подальшому, неможливі без практичної імплементації значущих здобутків у різних галузях науки, особливо державного управління.

Видання «Енциклопедії державного управління» в часі співпадає з початком процесу оптимізації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в країні. Якісні структурні перетворення, які впроваджуються за ініціативою Президента України в державному управлінні, є відповіддю на сучасні виклики розвитку української державності. Упорядкування діяльності владних структур визнається необхідною передумовою успішної реалізації програми економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», що була розроблена на виконання завдання Президента України з відновлення економічного зростання та модернізації економіки України протягом 2010–2014 років. У преамбулі цього програмного документа зазначено: «Реформи будуть спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою – на підвищення добробуту українських громадян». Усвідомлюючи важливість впливу державного управління на складні процеси соціально-економічних зрушень в країні, серед п'яти стратегічних напрямів розвитку українського суспільства у найближчі чотири роки виокремлено необхідність підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби та виконавчої влади.

Соціальний запит на вдосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні спонукає до наукового узагальнення досвіду державної, політичної та управлінської діяльності в різних галузях соціального та економічного життя. Це актуалізує інтерес до уніфікації визначень понять та термінів, що використовуються в процесі організації управління державою. Відсутність національного стандарту застосування термінів та понять в цій царині можна вважати однією з суттєвих перешкод при здійсненні суспільної комунікації щодо різних аспектів державного управління, що позначається на загальній дієвості державно-управлінської діяльності.

Практика реалізації стратегічних завдань розвитку українського суспільства в умовах внутрішньосистемних, міжсистемних і глибинних трансформацій глобалізованого світу зумовлює необхідність постійного переосмислення теоретичних і практичних аспектів формування та здійснення державної політики України в контексті сучасних соціально-економічних і політичних реалій. Прагнення України до співвіднесення принципів державно-управлінської діяльності з кращою європейською та світовою практикою демократичного врядування висуває низку відповідних вимог, зокрема з питань забезпечення адекватності професійної комунікації в процесах міжнародного співробітництва з державно-управлінської пробле-

матики. Однозначне та коректне визначення понять та термінів у державно-управлінській сфері сприятиме дієвому інформаційному обміну та смисловій упорядкованості професійної діяльності державних службовців, налагодженню плідного спілкування в системі «суспільство – влада».

В основу стратегії реформування системи державного управління та місцевого самоврядування покладено результати численних досліджень українських науковців в галузі державного управління, політології, економіки, права, соціології, філософії, історії та інших суспільних наук, які, спираючись на методологічні засади міждисциплінарного підходу, демонструють складну, багаторівневу та багатофакторну взаємозалежність загального суспільного поступу від результативності професійної діяльності органів влади. Становлення окремої галузі науки «Державне управління» також сприяло виникненню низки авторських концепцій та понять, які стосуються державно-управлінської діяльності, що можна вважати природним процесом розвитку наукового пізнання у зазначеній сфері. Проте дослідницька суб'єктивність на певному етапі стає каталізатором невщухаючих дискусій з тих чи інших проблем формування та реалізації державної політики, захоплення якими мало сприяє нарощуванню продуктивного потенціалу для повсякденної практичної професійної діяльності в цій галузі. Такі теоретичні протиріччя досить часто спровоковані виключно неоднозначним чи неусталеним тлумаченням категоріально-понятійного апарату, що застосовується у науковому обігу державно-управлінської сфери. Тому, як і в будь-якій іншій галузі знань, рівень сформованості термінологічної системи є показовим щодо рівня розуміння предмету відповідної науки і загалом її зрілості.

Теоретичні розбіжності також знижують ефективність професійного навчання державних службовців, тому що неоднозначність трактування поширених в державно-управлінській діяльності понять та термінів позначається на змісті навчального процесу. У зв'язку з цим науково-довідкове видання «Енциклопедія державного управління» є своєчасним та актуальним і певним чином буде сприяти виконанню Указу Президента України «Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», а також створюватиме сприятливі умови для розвитку фундаментально-прикладного інтелектуального інструментарію державно-управлінської діяльності та розширить можливості й ефективність його застосування в теорії та практиці адміністративного реформування, модернізації всього українського суспільства.

Представлений до уваги читача том 4 «Галузеве управління» є складовою узагальненого теоретичного напрацювання вітчизняних науковців, яким є «Енциклопедія з державного управління», що вперше видається в Україні. Окрім зазначеного тому, до складу видання входять ще сім томів, а саме: том 1 – «Теорія державного управління»; том 2 – «Методологія державного управління»; том 3 – «Історія державного управління»; том 5 – «Територіальне управління»; том 6 – «Державна служба»; том 7 – «Глобалізація та європейська інтеграція»; том 8 – «Публічне врядування».

Особливість змістовного наповнення тому 4 «Галузеве управління» у загальній структурі «Енциклопедії державного управління» відзначається тим, що при його формуванні науково-редакційна колегія виходила з факту існування теоретичної та практичної потреби в уніфікованому розумінні понять, термінів, які широко використовуються в нормативно-правових актах, в різних аспектах розроблення, здійснення державної політики та відображають сучасний стан вітчизняної науки державного управління, його відповідність світовому рівню. Тому зусилля були спрямовані на створення кола стандартизованих, загальноприйнятних визначень термінів та понять, що стосуються практики формування та реалізації конкретизованих за основними сферами державної політики напрямів державно-управлінської діяльності.

При розробці тому 4 Енциклопедії враховано досвід відомих авторських колективів

зі створення довідково-енциклопедичних видань з проблем державної політики та державного управління, а також залучено провідних науковців різних спеціальностей, академіків та членів-кореспондентів Національної академії наук України, заслужених діячів науки та техніки і заслужених працівників освіти. Провідна роль у написанні статей цього тому належить науковцям Національної академії державного управління при Президентові України та її регіональних інститутів – Дніпропетровського регіонального інституту державного управління, Львівського регіонального інституту державного управління, Одеського регіонального інституту державного управління та Харківського регіонального інституту державного управління. Також у роботі над томом взяли участь науковці Донецького національного університету, Київського національного економічного університету та Тернопільського національного економічного університету. Загалом, при розробці тому 4 було задіяно понад 200 науковців України.

З метою упорядкованого визначення предметного поля термінів, що увійшли до тому 4 «Галузеве управління», використано чинне законодавство України, зокрема Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Такий підхід надав змогу систематизувати провідні аспекти державної політики та управління державою. Зазначений закон визначає основні засади державної політики щодо: розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, а також в економічній, соціальній, екологічній та гуманітарній сферах, у галузях техногенної безпеки та зовнішньої політики.

Зміст тому 4 «Галузеве управління» якраз і розкриває багатогранні аспекти державної політики з точки зору державотворчої, економічної, соціальної, гуманітарної сфер та інститутів громадянського суспільства. У процесі обговорення змісту тому 4 Енциклопедії узагальнюючим обрано термін «державна політика», на підставі якого утворено похідний термінологічний ряд: «митна політика», «мовна політика», «політика внутрішня», «політика аграрна», «політика житлова», «політика зайнятості», «політика національної безпеки», «політика сімейна» тощо. Ці терміни є базовими, до яких також віднесено терміни: «законодавство», «глава уряду», «види державних органів», «акти нормативно-правові», «акти органів державної влади», «валовий внутрішній продукт», «валовий національний продукт».

Терміни щодо системи державного управління відображають сутність основних понять у сфері розбудови державності, зокрема у контексті механізмів державного управління. При цьому базовий термін «державне управління» наведено в томі 1 «Теорія державного управління». Похідні терміни від нього наведено у томі 4 «Галузеве управління», а саме: «державне регулювання економіки», «державне регулювання забезпеченням продовольчої безпеки», «державне регулювання ринку праці», «державне управління в сфері культури», «державне управління людськими ресурсами», «державне управління знаннями», «державне управління освітою», «державне управління у сфері духовно-ціннісного розвитку» тощо. Тобто, наведені в томі 4 похідні терміни щодо державного управління висвітлюють провідні аспекти економічної, соціальної та гуманітарної сфер.

Окремими статтями наведено терміни, що характеризують державне управління як систему органів влади: «Кабінет Міністрів України», «Глава уряду», «центральні органи виконавчої влади», «Рада міністрів Автономної Республіки Крим» та «місцеві державні адміністрації».

Економічна сфера висвітлена такими термінами, як: «адміністративні методи державного регулювання економіки», «методи економічного аналізу», «механізм дії економічних законів», «бюджетна програма», «бюджетне планування», «бюджетне правопорушення», «бюджетний контроль», «валовий національний дохід», «видатки бюджету», «аудит фінансовий», «інвестиційний потенціал», «інноваційна діяльність», «інновація», «інноваційний продукт», «інноваційна інфраструктура», «технопарк», «рейдерство», «національна інноваційна система» тощо.

Соціальна сфера розкрита термінами: «бідність», «бідність в Україні та її подолання», «громадське здоров'я», «державна політика подолання бідності», «житлова політика» тощо.

Гуманітарна сфера представлена такими термінами, як: «гуманітарна політика», «державна політика стандартизації у сфері охорони здоров'я», «державна політика щодо якості медичної допомоги», «державна політика в сфері інформатизації охорони здоров'я», «державне управління у сфері духовно-ціннісного розвитку суспільства» тощо.

Смислове наповнення змісту тому 4 Енциклопедії можна охарактеризувати, спираючись на концепцію, що наведена в передуючому їй виданні 2010 року «Енциклопедичному словнику з державного управління». У цій концепції категоріальне ядро термінологічної системи державного управління синтезується в категоріальному трикутнику: категорії «держави» – категорії «управління» – категорії «державного управління». У томі 4 Енциклопедії окреслено категорії, що віддзеркалюють його найменування та стосуються державної політики та галузей державного управління. У такому контексті державне управління можна розглядати в аспекті державного менеджменту, оскільки базовий термін «державне управління», як уже зазначалося, наводиться у першому томі Енциклопедії, а його похідні якраз представлено в томі 4 Енциклопедії.

Однак у загальному розумінні, визначення категорії «державне управління» є більш широким та віддзеркалює провідні підходи до побудови категорій «держави» й «управління». Перша ґрунтується на організаційному, інституціональному, правовому та інших підходах. Друга – використовує загальний функціональний, процесуальний і суб'єкт-об'єктний підходи. Зазначені категорії утворюють понятійні комплекси державної політики та державного управління.

Узагальнено зміст тому 4 Енциклопедії можна охарактеризувати, спираючись на класифікацію терміносистеми державного управління, що ґрунтується на наступних ознаках: соціальний час; складова сукупної управлінської діяльності; складові предметного поля державного управління; місце терміну в термінологічній системі, складність терміну та джерело його походження. З огляду на наведені вище ознаки упорядкування термінологічне наповнення цього тому характеризується наступним чином. За ознакою «*соціальний час»* в даному томі наведено актуальні терміни щодо державної політики та державного управління, тобто ті, що відображають явища сьогодення з державно-управлінської сфери. За ознакою «*складові сукупної управлінської діяльності»* представлено терміни з наукового обігу та практики державного управління. За ознакою «*складові предметного поля державного управління»* наведено терміни, що характеризують різні аспекти державної політики, державного управління та інструментів їх реалізації. За ознакою «*місце в термінологічній системі»* надано основні (базові) та похідні терміни. За ознакою «*складності»* наведено прості та складні терміни. За «*джерелом походження»* представлено власні та адаптовані терміни та ті, що запозичені із суміжних наук.

Безумовно, том 4 Енциклопедії є якісно новим кроком у розвитку теорії та практики державного управління, а його змістовне наповнення сприяє:

• більш глибокому розумінню різних аспектів державної політики та державного управління;

• стимулюванню подальшого розвитку наукових досліджень, забезпеченню якісного зростання пізнання державно-управлінської сфери, формуванню інструментарію гносеологічної та практичної діяльності;

• вдосконаленню систематизації наукових знань, однозначному використанню відповідно до світової науки термінів у процесі комунікації в середовищі вчених та фахівців-практиків з питань державної політики і державного управління.

Зрозуміло, що у процесі розробки доволі широкої проблематики тому 4 «Галузеве управління», навряд чи можливо було охопити всі її аспекти у повному обсязі. Мабуть, деякі терміни випали з поля зору науковців, а деякі – вимагають більш глибокого опрацювання у майбутньому. Авторський колек-

тив накреслює нові обрії подальшого розвитку наукової галузі державного управління, відкриває перспективні напрями творчого пошуку науково обґрунтованих, ефективних шляхів вирішення існуючих та постійно виникаючих у динамічно змінюваному світі проблем реалізації державної політики та галузевого державного управління. Використовуючи структурування сфер державної політики, визначене у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у подальшому варто опрацювати понятійні комплекси, які стосуються наступної проблематики у відповідних сферах:

• *розбудови державності* – відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття державних рішень та здійснення будь-яких дій, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних коштів; протидія тіньовій економічній діяльності;

• *формування інститутів громадянського суспільства* – політична реформа; взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян; громадський контроль за діяльністю влади; діяльність об'єднань громадян, їх вплив на прийняття суспільно важливих рішень; політична структуризація суспільства на засадах багатопартійності; інтереси громадян у представницьких органах влади; регулярні консультації з громадськістю з життєво важливих питань; всеукраїнські та місцеві референдуми як ефективні форми народного волевиявлення;

• *національної безпеки і оборони* – забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; національні інтереси у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах; обороноздатність держави, відповідальність органів державної влади всіх рівнів за неналежну підготовку, надання та гарантування безпечного життя;

• *економічній* – конкурентоспроможність національної економіки, темпи її зростання, макроекономічна стабільність та інфляція; механізми державного регулювання ринку, попиту та пропозиції; антиінфляційна політика, цінова і валютно-курсова стабільність; податкова політика; інвестиції та підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць; управління державним боргом; прозорість державних закупівель; механізми державно-приватного партнерства тощо;

• *соціальній* – забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян; соціальний захист дітей, реалізація сімейної, молодіжної, пенсійної та житлової політики; політика зайнятості та подолання бідності і соціального розшарування населення;

• *гуманітарній* – формування національної ідеї; реалізація мовної та освітньої політик; економіка знань; реформування та розвиток вітчизняної системи вищої освіти і науки; інтелектуальна власність; задоволення культурно-духовних потреб громадян України, відродження духовних цінностей та культурної спадщини; толерантність суспільства; свобода совісті та віросповідання; свобода засобів масової інформації та доступу громадян до інформації; захист національного інформаційного простору; реформування системи охорони здоров'я; загальнообов'язкове державне медичне страхування; державна політика у сфері фізичної культури і спорту.

307 статей в даному томі розташовані в алфавітному порядку. Крім термінологічного визначення поняття, кожна з них містить необхідний інформаційно-довідковий матеріал з вітчизняних та зарубіжних джерел. Не будучи ілюстративним виданням, том 4 містить 45 таблиць, схем та діаграм, що вдало пояснюють тексти значної кількості статей.

Том 4 Енциклопедії з державного управління розрахований на широке коло спеціалістів, які цікавляться питаннями державного управління та державної політики, науковців, проблематика досліджень яких дотична до питань державного управління. Він адресується науково-педагогічним працівникам, докторантам, аспірантам, магістрам в галузі державного управління, публічного адміністрування і, безперечно, буде корисним для політиків, державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також усім, хто цікавиться процесами фор-

мування та реалізації державної політики у різних галузях суспільного життя.

Висловлюємо глибоку подяку членам науково-редакційної колегії, членам авторського колективу, рецензентам, а також перекладачам, технічному персоналу – всім тим, хто доклав зусилля, знання та досвід до підготовки даного видання. Будемо щиро вдячні всім, хто, ознайомившись із томом 4 «Галузеве управління» науково-довідкового видання «Енциклопедія з державного управління», висловить свої критичні судження, відгуки, зауваження та побажання, які будуть враховані у наступних виданнях.

Також особливу подяку висловлюємо голові Громадської ради Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Герою України, Почесному громадянину м. Одеси, Філіпчуку Володимиру Станіславовичу та начальнику Одеського територіального управління державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, кандидату наук з державного управління, доктору юридичних наук, доценту, заслуженому юристу України Ровинському Юрію Олександровичу за особисту ініціативу щодо фінансування видання тому 4 «Галузеве управління».

М.М. Іжа, В.Г. Бодров

А

АВТОНОМІЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ (грец. *autos — сам і nomos*– закон) самостійність і незалежність у прийнятті рішень з усіх питань своєї діяльності в межах, що передбачені його статутом і законодавством; один з основних принципів державної політики в галузі вищої освіти, введений законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Законодавство України не має окремого визначення поняття **А.в.н.з.**, хоча встановлює, що автономія може надаватися ВНЗ відповідно до рівня акредитації, та передбачає права закладу на: визначення змісту освіти; визначення планів прийому студентів, аспірантів, докторантів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод з підприємствами, установами, організаціями, громадянами; встановлення і присвоєння вчених звань ВНЗ четвертого рівня акредитації; інші повноваження, що делегують ВНЗ відповідно до його статусу державні органи управління освітою. ВНЗ також може делегувати окремі свої повноваження державним органам управління. **А.в.н.з.** означає також право ВНЗ: самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу; приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників; надавати додаткові освітні послуги; самостійно розробляти та запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності; створювати у порядку, встановленому КМУ, інститути, коледжі, технікуми, факультети, відділення, філії, навчальні, методичні, наукові, науково-дослідні центри та лабораторії, конструкторські та конструкторсько-технологічні бюро, територіально відокремлені та інші структурні підрозділи; здійснювати видавничу діяльність, розвивати власну поліграфічну базу; на підставі відповідних угод провадити спільну діяльність з іншим ВНЗ, підприємствами, установами та організаціями; брати участь у роботі міжнародних організацій; запроваджувати власну символіку та атрибутику; звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їх удосконалення; користуватися земельними ділянками в порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Управління ВНЗ здійснюється на основі принципів автономії та самоврядування. **А.в.н.з.** визначається як засіб для поліпшення якості навчання, запровадження змагальності вищих навчальних закладів та їхньої відповідальності за результати своєї роботи. Основними формами **А.в.н.з.** є: академічна, фінансова, організаційна, адміністративна тощо.

У контексті приєднання України до Болонського процесу (2005), **А.в.н.з**. набувала особливої актуальності як ключовий інструмент побудови європейського простору вищої освіти. У засадничих документах, які покладено в основу Болонського процесу, суть **А.в.н.з.** детально розкрито. Зокрема, Лімська декларація (1988) зазначає, що автономія є необхідною передумовою виконання ВНЗ належних їм функцій – «це незалежність ВНЗ від держави та інших суспільних сил у прийнятті рішень щодо внутрішнього управління, фінансів, адміністрації, встановленні власної лінії поведінки у сфері освіти, науково-дослідної роботи, викладання та інших, пов'язаних із цим видах діяльності». «Держави зобов'язані не втручатися в **А.в.н.з.** і запобігати втручанню інших сил суспільства».

В Ерфуртській декларації (1996) зазначено, що «держава повинна поважати академічну свободу і автономію». На конференції понад 300 європейських університетів у Саламанці (2001), присвяченій розвиткові Болонського процесу, було узгоджено базові принципи створення Європейського простору вищої освіти (Europen Higher EducationArea), першим серед яких названо автономію та підзвітність університетів (autonomy and accountability). Принцип автономії в тому вигляді, як його сформульовано у прийнятій конвенції, «означав академічну свободу, право університетів на власний розсуд визначати власні стратегії розвитку, пріоритети у викладанні та дослідженнях, навчальні програми, самостійне розпорядження ресурсами та визначення власних критеріїв якості, які мають бути прийнятними для викладачів і студентів». Принцип автономії було визнано за базовий для забезпечення конкурентоспроможності університетів на європейському і світовому ринку освітніх послуг, оскільки без певного рівня управлінської свободи, за наявності дрібничкової адміністративної регламентації і надмірного фінансового контролю, ВНЗ стають неконкурентоспроможними як в економічному, так і в академічному та науковому сенсі. Безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль вищої освіти розцінюються як гальмо на шляху поліпшення якості вищої освіти загалом.

Про необхідність надання ВНЗ реальної автономії йдеться в усіх, без винятку, програмних документах щодо реформування вищої освіти, які були ухвалені за часів незалежності України. Водночас серед академічної спільноти, політиків і представників реальних секторів економіки існує стійке переконання, що **А.в.н.з.** у законодавстві про освіту лише задекларовано. Попри наявність певних формальних елементів автономії та самоврядування (виборність ректорів, студентське самоврядування) повсякденна практика засвідчує, що ВНЗ залежні від влади. Університети фактично є низовими елементами жорстко регламентованої, ієрархічної та централізованої системи, в якій відповідальність за кінцевий освітній результат самі ВНЗ не несуть, її розпорошено між багатьма державними інституціями. Центральна і місцева влади мають всі можливості втручатись у внутрішнє університетське життя.

Створення нової моделі взаємин ВНЗ, суспільства і держави, за якої ВНЗ виходить за рамки вертикальної бюрократичної ієрархії і стає інституцією, яка сама визначає свої завдання, сама несе відповідальність за результат своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної та студентської спільноти та місцевої громади і сама дбає про відповідальність своєї місії загальнонаціональним пріоритетам, ставилось за мету експерименту із запровадженням університетської автономії – за участі обмеженої кількості класичних університетів та двох університетів недержавної форми власності (2005–2008). Було сформовано базові принципи: автономія – це право університету самостійно ухвалювати рішення щодо внутрішнього управління та фінансування, визначати власну стратегію у сфері науково-дослідної роботи, форми і методи навчальної роботи, а також було підготовлено проект Указу Президента та зміни до Закону «Про вищу освіту», які досі не прийняті.

Загальні напрями розвитку **А.в.н.з**. передбачають:

• зміну методу регулювання суспільних відносин у галузі вищої освіти через прийняття таких законодавчих норм, які лише б встановлювали правові, організаційні, фінансові та інші засади здійснення освітньої діяльності в Україні, а питання управління галуззю вищої освіти та конкретними ВНЗ здійснювалися на засадах **А.в.н.з.** та академічних свобод;

• запровадження різних стимулів для розвитку ВНЗ (в т. ч. податкових знижок чи пільг), через поширення достовірної та об'єктивної інформації про ВНЗ, проведення прозорих конкурсів на розміщення державного замовлення на підготовку фахівців тощо;

• трансформацію державного управління вищою освітою в державно-громадське управління, що передбачає, зокрема, передачу частини повноважень профільного міністерства до громадських самоврядних організацій;

• поширення знань про суть **А.в.н.з.** та її базові принципи як у суспільстві загалом,

так і серед державних службовців та академічної спільноти, в т.ч. студентства;

• утвердження **А.в.н.з.** не як окремого привілею ВНЗ, а як якісно вищого рівня відповідальності ВНЗ, який на засадах самоврядування, організаційно-фінансової і політичної незалежності від влади, цілковито відповідає за результати діяльності перед студентом, громадою, суспільством, державою.

Літ.: *Закони* України «Про освіту» // Відомості Верховної ради. 1991. № 34; «Про вищу освіту» / / Відомості Верховної Ради. 2002. № 20.; *Рекомендації* парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» // Освіта України. 2004. 22 червня. – С. 4.; *Касьянов Г.* Університетська автономія в Україні: спроба практичного виживання // Дух і Літера № 19. Університетська автономія. Спец. Випуск. – Київ, 2008; *Андрущенко В. П.,* Савельєв В. Л. Освітня політика (огляд порядку денного). – К. : «МП Леся», 2010. – 368 с.

© Паращенко Л.І.

АВТОНОМІЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ – 1) набуття та самостійне здійснення ЗНЗ визначеного законом та статутом обсягу прав чи повноважень, що належать державним органам управління освітою і які за ініціативою ЗНЗ передаються йому за умов та порядку, що визначені законодавством; 2) різновид *автономії навчального закладу,* зумовлений завданнями та особливостями діяльності ЗНЗ; 3) напрям демократизації системи ЗСО.

Законодавство України безпосередньо не визначає поняття «**А.з.н.з**.», однак воно використано у Розпорядженні Кабінету Міністрів України №1564-р від 08.12.2009 «Про першочергові заходи щодо забезпечення розширення автономії загальноосвітніх навчальних закладів» Для того, щоб запровадити автономію, одного її поняття недостатньо. Треба на законодавчому рівні визначати певні правила та умови її набуття, зокрема порядок надання автономії; безпосередні права (повноваження) у певних сферах державного управління, які можуть бути делеговані ЗНЗ як автономні права та вимоги, які ЗНЗ має виконати, щоб стати автономним.

У діяльності ЗНЗ виокремлюються сфери, у яких держава може делегувати свої повноваження ЗНЗ. Зокрема це:

• організаційна сфера, в якій можлива мінімізація впливу держави на регулювання організації (утворення та функціонування) органів управління ЗНЗ, розширення повноважень адміністрації ЗНЗ та інших органів ЗНЗ щодо самостійного визначення структури управління ЗНЗ, штатного розпису, тарифікації тощо;

• фінансово-господарська, в якій можливе отримання прав власноруч формувати кошторис ЗНЗ, використовувати власні способи та методи залучення коштів, можливість їх акумулювати, накопичувати та витрачати, преміювати співробітників, самостійно визначати перелік платних послуг, укладати господарські договори, отримувати орендну плату тощо;

• навчально-виховна, в якій можливе самостійне, без погоджень з державою впровадження та затвердження власних навчальних програм, навчальних планів тощо, що стимулюватиме педагогічний колектив до самовдосконалення, розробки сучасних методик навчання, розвитку педагогічної творчості та створення інноваційного освітнього простору в ЗНЗ.

Виділення автономних сфер, їх практична реалізація в ЗНЗ залежить від розуміння державної політики в галузі ЗСО, її елементів, зокрема, завдань та повноважень тих органів, які здійснюють державну політику.

Сучасний стан розвитку освіти та процеси демократизації суспільства вимагають докорінного перегляду існуючих статусів ЗНЗ і державних органів управління як виконавців державної політики в системі ЗСО. Законодавство прямим текстом встановлює те, що такі відносини не повинні будуватись на підпорядкованості, тобто вони мають будуватись на засадах рівності і партнерства з урахуванням того, що саме ЗНЗ є безпосереднім виробником такого «продукту», як оволодіння учнем комплексом знань, умінь і навичок в межах, які визначаються Державним стандартом ЗСО.

А.з.н.з. саме на це і спрямована. Вона не може відбутись без перегляду балансу за-

вдань та повноважень (а особливо повноважень) ДОУ та ЗНЗ. В останні роки увага до **А.з.н.з.** зумовлена, передусім, дефіцитом бюджетних коштів на утримання мережі ЗНЗ та пошуком шляхів ефективного використання обмежених ресурсів забезпечення цільового використання бюджетних коштів та залучення коштів з інших джерел пропонувалась низка заходів для розширення **А.з.н.з.**, передусім, через відкриття для кожного навчального закладу власних рахунків у Державному казначействі.

Оскільки у більшості ЗНЗ України відсутні власні бухгалтерії, процес планування видатків та здійснення фінансово-господарської діяльності для ЗНЗ централізовано в районних управліннях освітою. Як наслідок спостерігається недостатня мотивація щодо ефективного використання державних коштів. Директори шкіл звикли вимагати від місцевих органів влади збільшення фінансування та готувати нереалістичні шкільні бюджети, сподіваючись отримати додаткові кошти. Водночас кошти, заощаджені по одній бюджетній статті, не можуть бути використані для фінансування інших, більш важливих статей бюджету. Суттєвими недоліками такої централізації є те, що:

• ЗНЗ, маючи постійний обсяг бюджетних коштів, слабко орієнтовані на споживачів освітніх послуг (учнів, батьків, громад), і тому не завжди зацікавлені в інноваціях, додаткових послугах та, зрештою, підвищенні якості освітніх послуг;

• діючий механізм бюджетного фінансування недостатньо стимулює ЗНЗ до оптимізації їхніх бюджетних і позабюджетних коштів;

• ЗНЗ, які мають потенціал для збільшення освітніх послуг населенню (вільні приміщення, обладнання, ділянки) і залучення позабюджетних ресурсів, обмежені в своїх діях, шкільне майно ефективно не використовується.

Водночас складається хибне уявлення, що для **А.з.н.з.** достатньо скасувати централізовані бухгалтерії в районних управліннях освіти і відкрити окремі рахунки кожному ЗНЗ. **А.з.н.з.** потребує комплексних заходів – відповідно розробленого нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення.

Найважливішою **А.з.н.з**. є повна і послідовна реалізація ЗНЗ статусу юридичної особи. Це означає, що ЗНЗ виступає суб'єктом цивільного права, яке чітко визначає юридичне регулювання відносин між школою й іншими суб'єктами господарювання, а також юридичне регулювання відносин між школою і органами державного управління тощо. Стаття 10 Закону України «Про загальну середню освіту» визначає ЗНЗ юридичною особою, якій надається право *«придбати та орендувати необхідне обладнання та інші матеріальні ресурси, користуватися послугами будь-якого підприємства, установи... фінансувати за рахунок власних коштів заходи, що сприяють поліпшенню соціально-побутових умов колективу»*. У статті 17 Закону України «Про освіту» визначено, що *«самоврядування закладів освіти передбачає їх право на самостійне... вирішення питань... економічної і фінансово-господарської діяльності... самостійне використання усіх видів асигнувань»*. Однак на практиці за ЗНЗ здебільшого все вирішує місцеве управління освітою. Відтак необхідним є неухильне визнання і дотримання органами державного управління освітою статусу ЗНЗ як повноправного суб'єкта не лише освітнього, але й економічного та господарського простору.

Важливою організаційною умовою **А.з.н.з.** є також посилення громадської складової в управлінні закладом через розширення повноважень і функцій органів самоврядування, зокрема, піклувальної чи опікунської ради.

Основна економічна умова **А.з.н.з.** полягає у визначенні і запровадженні чітких і зрозумілих для всіх суб'єктів освітнього та господарського процесів правил фінансового забезпечення видатків на освіту на національному, регіональному та інституційному рівнях. Для пострадянських країн продуктивним виявився механізм нормативно-подушового фінансування, що враховує реалізацію принципу «кошти йдуть за дитиною».

Для запровадження **А.з.н.з.** необхідне комплексне вдосконалення державного регулю-

вання системи ЗСО. Зокрема, необхідними заходами є:

• внесення низки змін до нормативно-правових актів не лише в системі освіти, але й до актів щодо міжбюджетних стосунків, місцевого самоврядування, оподаткування, благодійності тощо;

• розроблення й винесення на громадське обговорення основних принципів **А.в.н.з.** і запровадження нового механізму фінансування ЗСО, який може ґрунтуватися на формулі нормативно-подушового забезпечення державних витрат на освіту;

• впровадження плану поетапного переходу ЗНЗ до повної фінансово-господарської самостійності;

• запровадження навчання і підготовки керівників ЗНЗ щодо фінансово-господарської діяльності як через систему післядипломної педагогічної освіти, так і через делегування проведення такого навчання директорам ЗНЗ, які мають успішний досвід господарювання в умовах часткової фінансово-економічної самостійності.

Літ.: *Закони* України «Про загальну середню освіту» № 651–XIV з наступними змінами і доповненнями; «Про освіту» № 1060–XII// Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 34. – С. 451; з наступними змінами і доповненнями; Розпорядження Кабінету Міністрів України №1564-р від 08.12.2009 «Про першочергові заходи щодо забезпечення розширення автономії загальноосвітніх навчальних закладів; *Паращенко Л. І.* Державне регулювання запровадження автономії загальноосвітніх навчальних закладів // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : Науковий журнал. – К. : 2009. – № 4.– С. 253–260.

© Паращенко Л.І.

АВТОНОМІЯ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ (грец. *autonomia* – незалежність, від *autos* – сам, *nomos* – закон) **–** один з основних принципів сучасної освітньої політики. у широкому сенсі певний ступінь самостійності будь-яких організацій в питаннях їх життєдіяльності. Реалізація принципу **А.н.з.** пов'язана з децентралізацією управління у сфері освіти і означає істотне розширення автономних прав, повноважень, компетенції, а також відповідальності навчального закладу. Законодавство України безпосередньо не визначає поняття як «**А.н.з.**», однак його інтерпретація щодо вищого навчального закладу міститься в законах «Про освіту» та «Про вищу освіту». Визначення **А.н.з**. наводять Модельний закон «Про освіту» (1999), Модельний освітній кодекс для держав-учасниць СНД (2006), (під модельними слід розуміти міжнародні типові правові акти-зразки, положення яких рекомендується, але не вимагається, врахувати законодавцям країн, які його прийняли, для гармонізації національного законодавства). Згідно з цими документами *«**А.н.з.** – самостійність у підборі і розстановці кадрів, здійсненні навчальної, наукової, фінансово-господарської та іншої діяльності відповідно до законодавства та статуту навчального закладу»; «**А.н.з.** – право самостійно, без втручання ззовні, вирішувати питання підбору і розстановки кадрів, здійснювати навчальну, наукову, фінансово-господарську та іншу діяльність відповідно до законодавства та статуту навчального закладу».*

Відповідно до цих визначень можна вивести такі характеристики **А.н.з**:

• *самостійність* навчального закладу у вирішенні питань, що означає – на власний розсуд, без певних вказівок зверху;

• застосування *тільки в певних сферах*, які за своєю природою це допускають. Тобто самостійність не де-небудь, а в чітко окреслених сферах, наприклад: кадрова, навчальна, наукова тощо;

• *обумовленість* **А.н.з.** статутом та законодавством.

Із наведених визначень поняття виокремлюються такі ознаки **А.н.з**.:

• **А.н.з** *набувається* внаслідок бажання та активних дій набувача – навчального закладу. Тобто існує суб'єкт, який надає цю автономію та суб'єкт, якому надається ця автономія. Іншими словами, автономія набувається певними діями бажаючого її отримати.

• *Необхідність виконання* (дотримання, додержання) *певних умов* для отримання **А.н.з.** Ці умови мають визначатись законодавством.

У випадку з вищим навчальним закладом, такими умовами, наприклад, є рівень акредитації закладу. **А.н.з.:**

• *виражається у вигляді певних повноважень* (прав), які не є довільними, а чітко прописані у законодавчому акті;

• передбачає *передачу певних прав* від держави в особі її органів управління до н.з., тобто відбувається своєрідне позбавлення (відчуження, делегування) цих прав у держави на користь навчального закладу;

• *надають визначені (компетентні)* державні органи управління, які наділені певними правами щодо закладу.

Залежно від суб'єкта, характеру та цілей надання **А.н.з.** може класифікуватися за типами та видами. Передусім, **А.н.з.** вирізняється за суб'єктом, тобто за типом навчального закладу, наприклад, *автономія вищого н.з.; автономія загальноосвітнього н.з., автономія професійно-технічного* та ін.. У свою чергу **А.н.з.** поділяється на фінансову, економічну, організаційну та адміністративну діяльності.

Гальмом для широкого впровадження **А.н.з** в українській системі освіти є певні недоліки законодавства, зокрема, відсутність сформульованого визначення поняття **А.н.з.,** не вказано, які саме органи надають **А.н.з** , як розмежовуються поняття **А.н.з.** та самоврядування. Потребують чіткого визначення і встановлення певних правил, які б забезпечили впровадження та існування **А.н.з**, зокрема, – це умови і порядок надання **А.н.з.**; безпосередні права (повноваження) навчального закладу у певних сферах діяльності.

А.н.з пов'язана з набуттям н.з. прав юридичної особи, розробкою статуту, виробленням освітньої політики і стратегії, включаючи основний напрям розвитку навчального закладу. **А.н.з.** означає ослаблення залежності навчального закладу від органів управління освітою, необхідність зміни взаємодії між ними (встановлення партнерських і взаємовигідних відносин, стосунків договірного характеру тощо).

А.н.з. не означає повної самостійності й незалежності навчального закладу від державного і суспільного контролю, від територіальних освітніх систем, оскільки практика автономізації як самоізоляції, замкнутості навчального закладу означала б спотворення принципу автономії. Успішна реалізація принципу **А.н.з.** однаково важлива як для розвитку освіти в країні в цілому, так і для розвитку кожного навчального закладу, оскільки створює сприятливі умови для розкриття потенційних можливостей навчального закладу, залучення усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, як активних учасників інноваційних змін в навчального закладу.

Літ.: *Модельний* закон «Про освіту» (1999), прийнятий на тринадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД (постанова № 13–8 від 03.04.99); *Модельний* освітній кодекс для держав-учасників СНД, прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД (постанова № 27–12 від 16.11.2006 р.); *Blacker D.* The institutional autonomy of education / / J.of philosophy of education. – Oxford, 2000. – Vol. 34, № 2. – P. 229–246.

© Паращенко Л.І.

АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо).

Уповноважений суб'єкт – орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, державне підприємство, установа, організація, що на виконання закону надає **А.п.** (далі – адміністративний орган).

Належність послуг до адміністративних визначається за такими критеріями:

• повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом;

• послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень;

• послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб;

• результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо);

• надання послуг, пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів.

Як другорядну ознаку **А.п.** виділяють їх типовість або ординарність. Ця ознака особливо актуальна для **А.п.**, які можуть надаватися через т.з. «універсами послуг», де спілкування між адміністративним органом і особою фактично є «документальним» і, як правило, не вимагає особистого вислуховування особи.

Контрольна діяльність адміністративного органу (перевірки, ревізії, інспектування тощо) не є **А.п.**. Спеціально утворені для проведення контролю органи не можуть надавати платних послуг, пов'язаних з виконанням ними контрольних функцій.

Система надання **А.п.** ґрунтується на низці принципів:

• доступність послуг для всіх фізичних та юридичних осіб;

• дотримання стандартів надання послуг;

• відповідність розміру плати за послуги економічно обґрунтованим витратам, пов'язаним з їх наданням;

• відкритість.

Розвиток системи надання **А.п.** пов'язують із розв'язанням низки проблем:

• наявність не передбачених законами видів **А.п.**;

• поділ **А.п.** на кілька платних послуг;

• перекладення обов'язків адміністративних органів із збирання довідок або погодження документів на фізичних та юридичних осіб;

• вимагання від фізичних та юридичних осіб документів, не визначених законодавством або у не передбаченій законодавством формі;

• необґрунтоване справляння плати або необґрунтовано великі розміри плати за надання окремих видів **А.п.**;

• встановлення в адміністративному органі графіка приймання громадян у незручний для них час;

• необґрунтовано тривалий строк надання окремих послуг;

• обмеженість доступу до інформації, необхідної для отримання **А.п.**;

• неналежне законодавче регулювання процедурних питань надання послуг;

• фактичне зобов'язання фізичних та юридичних осіб отримувати супутні платні послуги;

• віднесення до повноважень одного органу здійснення контролю і надання відповідних послуг;

• відсутність стандартів надання послуг;

• ставлення до фізичних та юридичних осіб як до прохачів, орієнтація не на задоволення потреб особи, а на формальне дотримання процедури.

Актуальними є проблеми віднесення окремих видів **А.п.** до платних, обґрунтованості розмірів плати за них, прозорості цього процесу. Надання **А.п.** на платній (безоплатній) основі, переліки **А.п.**, а також розмір плати за **А.п.** визначаються виключно законами. Розмір плати за **А.п.** може бути підвищено, якщо це пов'язано з вимогами особи (наприклад за терміновість), публічні інтереси зумовлюють підвищені фінансові вимоги до отримувача послуги чи вид діяльності, яку він провадить, містить у собі певну загрозу інтересам суспільства, здоров'ю громадян або довкіллю. З оплатою **А.п.** тісно пов'язане поняття її собівартості – виражені в грошовій формі витрати адміністративного органу, безпосередньо пов'язані з наданням **А.п.**

До складу собівартості **А.п.** входять:

• прямі матеріальні витрати;

• прямі витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи;

• інші прямі витрати;

• непрямі витрати.

Якість надання **А.п.** пов'язують із:

• максимальною децентралізацією їх надання;

• забезпеченням конкурентоспроможної оплати праці в адміністративних органах, сприянні вироблення у працівників мотивації для досягнення кінцевого результату, а не формального дотримання правил;

• розробкою стандартів надання **А.п.**;

• запровадженням сучасних форм надання **А.п.**, що дає можливість організувати отримання всіх або найбільш поширених **А.п.**, які надаються на певному адміністративно-територіальному рівні, в одному приміщенні;

• здійсненням оплати послуг безпосередньо на місці.

Критеріями оцінки якості та стандартів надання **А.п.** є:

• результативність – задоволення потреби фізичної або юридичної особи в адміністративній послузі;

• своєчасність – надання **А.п.** в установлений законом строк;

• доступність – фактична можливість фізичних та юридичних осіб звернутися за **А.п.** Критерій доступності передбачає:

• територіальну наближеність адміністративного органу до отримувачів послуг;

• наявність транспортного сполучення, вказівних знаків, під'їзних шляхів та місць паркування для транспортних засобів фізичних та юридичних осіб;

• можливість вільного (безперешкодного) доступу до приміщення адміністративного органу;

• безперешкодне одержання бланків та інших формулярів, необхідних для звернення за **А.п.**, можливість отримання таких бланків з веб-сторінки адміністративного органу;

• зручність – урахування інтересів та потреб отримувачів послуг у процесі організації надання **А.п.** Критерій зручності передбачає:

• можливість вибору способу звернення за **А.п.**, у тому числі поштою, електронною поштою тощо;

• запровадження принципу «єдиного вікна»;

• установлення адміністративним органом графіка приймання фізичних та юридичних осіб з урахуванням їх інтересів;

• удосконалення порядку оплати **А.п.** (плата у міру можливості повинна прийматися безпосередньо в приміщенні адміністративного органу);

• відкритість – безперешкодне одержання необхідної для отримання **А.п.** інформації, яка розміщується на інформаційних стендах в адміністративних органах, на їх веб-сайтах друкується в офіційних виданнях та буклетах. Критерій відкритості передбачає:

• наявність інформації стосовно процедури надання певної послуги, переліку документів для її отримання із зразками заповнення таких документів, розміру та порядку оплати **А.п.**, посадових осіб, відповідальних за надання певних видів **А.п.**;

• можливість отримання інформації телефоном та електронною поштою, а також кваліфікованої консультативної допомоги;

• повага до особи – ввічливе (шанобливе) ставлення до отримувача **А.п.** Цей критерій включає:

• готовність працівників адміністративного органу допомогти отримувачеві послуги в оформленні документів;

• дотримання принципу рівності усіх громадян;

• забезпечення побутових зручностей в адміністративному органі;

• професійність – належний рівень кваліфікації працівників адміністративного органу.

На основі зазначених критеріїв встановлюються стандарти надання **А.п.**

Єдина комп'ютерна база даних про **А.п.** які надаються адміністративними органами у процесі виконання ними делегованих державою повноважень визначено як Реєстр **А.п.** Формування та ведення Реєстру **А.п.** передбачає:

• збирання, облік та оброблення інформації про **А.п.** і суб'єктів їх надання;

• включення відомостей до Реєстру **А.п.** та їх виключення;

• видачу витягів з Реєстру **А.п.**;

• забезпечення доступу користувачів до Реєстру **А.п.** через офіційний веб-сайт Головдержслужби та їх інформування через інші засоби масової інформації. Держателем Реєстру **А.п.**, який забезпечує його формування та ведення, є Головдержслужба. Адміністратором Реєстру **А.п.**, який забезпечує його технічне обслуговування та програмне забезпечення, є Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського союзу.

Літ.: *Тимощук В. П.* Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Тимощук В. П. – К. : Факт, 2003; Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг» від 27.01.2010 р. № 66. // Урядовий кур'єр – 10.02.2010 р. – № 25; Постанова Кабінету міністрів України «Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг» від 17.07.2009 р. № 737 // Урядовий кур'єр – 05.08.2009. – № 140; Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про Реєстр адміністративних послуг» 27.05.2009 р. № 532. // Урядовий кур'єр – 24.06.2009 р. – № 111; Розпорядження Кабінету міністрів України «Про

схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади» від 15.02.2006 р. № 90-р. // Офіційний вісник України. – 01.03.2006 р. – № 7.

© Королюк Ю.Г.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ, або адміністративне управління (англ. *management control*) – один з напрямів сучасного менеджменту, що вивчає адміністративно-розпорядчі форми управління. Існує також розуміння поняття **А.м.** як особливого виду менеджменту в організаціях публічного управління.

А.м. – це планування, встановлення стандартів ефективності, координація, комунікації та розповсюдження інформації, оцінювання виконавців та вплив на них, а також обробка відповідної інформації.

Основні сучасні підходи **А.м.**: бюрократичний (механістичний) підхід; кібернетичний підхід; управління як система агентських відносин; адміністративне управління як управління людськими ресурсами; системний підхід до управління; культурологічний підхід.

До послідовних функцій адміністративного менеджменту належать: адміністративний маркетинг; планування в системі адміністративного менеджменту; адміністративно-організаційна функція менеджменту; мотивація як функція адміністративного менеджменту; регулювання; адміністративний контроль; адміністративний облік; оцінювання діяльності організації.

Адміністративний маркетинг – управлінська діяльність щодо вивчення основних закономірностей формування попиту та пропозиції на адміністративному ринку з метою виявлення та придбання або розробки та просування найбільш якісних та перспективних продуктів, що реалізуються на даному ринку. Адміністративний ринок (сформувався наприкінці 90-х років XX ст.) – одна з найбільш перспективних сфер сучасного ринку, в межах якої формуються попит та пропозиція на управлінські кадри, управлінські технології, управлінські послуги та управлінський консалтинг. Як вид управлінської діяльності адміністративний маркетинг має дві складові: дослідження структури зовнішнього середовища організації та визначення стану цього середовища. Інформація, що збирається в ході маркетингових досліджень, стає підґрунтям для планування.

Адміністративно-організаційна функція менеджменту – вид управлінської діяльності, завдяки якому система управління пристосовується для виконання завдань, сформульованих на етапі планування.

Адміністративний контроль – управлінська діяльність, спрямована на визначення поточного стану керуючої підсистеми управління організації та процесів, що в ній відбуваються, з метою виявлення можливих відхилень від заданого режиму функціонування. Три елементи системи адміністративного контролю: встановлення стандартів стану та функціонування керованої системи; оцінювання поточного стану керованої системи та процесів, що в ній відбуваються, з метою виявлення можливих відхилень; усунення виявлених відхилень (приведення керованої систем до стану, що відповідає стандартам).

Адміністративний облік – це система комплексного обліку витрат та доходів організації, призначена для збирання, узагальнення, інтерпретації та аналізу інформації для прийняття управлінських рішень. Реалізація функції адміністративного обліку вміщує в себе такі елементи: документування; інвентаризація; групування та узагальнення контрольних рахунків; нормування; лімітування; ревізування.

Оцінювання діяльності – визначення за допомогою певних мірил величини ефектів, наслідків, змін і перетворень навколишнього середовища, які робляться суб'єктом діяльності з усвідомленою ціллю. Основні напрями оцінювання діяльності організації: аудити системи управління всієї компанії; аудити стандартизованих систем управління та інтегрованої системи менеджменту; оцінювання у межах нагород, спрямовані на оцінювання / вимірювання / порівняння рівнів організаційної досконалості; самооцінювання, спрямоване на вимірювання / порівняння своїх власних рівнів якості у порівнянні з організаціями-аналогами; діагностичні самооцінювання та самооцінювання, спрямовані на покращення.

До безперервних функцій **А.м.** належать**:** *комунікації* та *управління конфліктами*.

Методи адміністративного менеджменту – сукупність прийомів та засобів, застосування яких дозволяє забезпечити ефективне функціонування керуючої та керованої підсистем системи управління. Для адміністративного менеджменту найбільш характерно застосування перших двох груп методів, які позначають: організаційно-розпорядчі; адміністративно-розпорядчі.

Організаційно-розпорядчі методи управління: підбір, розстановка та робота з кадрами; організаційне регламентування (нормування); організаційне планування; делегування повноважень та розподіл відповідальності; організаційний інструктаж; організаційне розпорядництво; організаційний контроль; організаційний аналіз; організаційне проектування; узагальнення організаційного досвіду.

Адміністративно-розпорядчі методи управління – є системою засобів та прийомів, що забезпечують цілеспрямоване, планомірне, узгоджене та ефективне функціонування керуючої та керованої систем, апарату управління та усіх елементів організації. Призначення адміністративно-розпорядчих методів управління: забезпечити організаційну чіткість, дисциплінованість та ефективність роботи управлінського апарату; підтримувати необхідний розпорядок у роботі підприємства, втілювати у життя постанови, накази та рішення керівництва; проводити роботу з кадрами; реалізовувати прийняті рішення.

Літ.: *Василенко И. А.* Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия : учеб. пособ. / И. А. Василенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2000; *Герберт А.* Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції: пер. з англ. / А. Герберт, Г. Саймон. – К. : АртЕк, 2001; *Дальгаард С. М. П.* Теория административного управления и Европейская модель делового совершенства / Сю Ми Парк Дальгаард, Йенс Дж. Дальгаард // Деловое совершенство. – 2006. – № 2. – С. 6–12; *Новиков Б. В.* Основи адміністративного менеджменту : навч. посіб. / Б. В. Новіков, Г. Ф. Сініок, П. В. Круш. – К. : Центр навчальної літератури, 2004; *Трілленберг В.* Стратегія управління: адміністративний менеджмент у державних управлінських установах: конспект лекцій і семінарів / Вілфрід Трілленберг. – Тернопіль: Економічна думка, 2002; *Фомичев А.* Административный менеджмент : учеб. пособие / А. Н. Фомичев. – М. : Дашков и Кє, 2003; *Эффективность* государственного управления / пер. с англ. под общ. ред. С. А. Батчикова, С. Ю. Глазьева; Фонд «За экон. грамотность» ; Рос. экон. журн. – М. : Консалтбанкир, 1998.

© Маматова Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНІ БАР'ЄРИ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА (англ. *administrative barriers in development of enterprisei*) – перешкоди, які виникають при організації і здійсненні підприємницької діяльності внаслідок запровадження органами державної влади і місцевого самоврядування додаткових бюрократичних процедур і правил, які заважають веденню бізнесу, і передбачають компенсаційний характер їх подолання. Такого роду перешкоди пов'язані із вступом суб'єктів підприємницької діяльності на ринок і виходом з нього, тобто появи на ринку нових конкурентів і спроб підприємств, що діють на ринку, вийти з нього. Існування бар'єрів входу і виходу з ринків може бути зумовлено різними причинами і обставинами, а тому розрізняються їх різноманітні види і типи: внутрішні і зовнішні, структурні і поведінкові, стратегічні і поточні тощо. За змістом і спрямованістю впливу розрізняють, як правило, **А.б.** та економічні (податкові, кредитні, інвестиційні, цінові обмеження, необхідність значних первісних капітальних витрат, обмеженість попиту на продукцію, нерозвиненість інфраструктури). **А.б.** можуть бути класифіковані наступним чином:

1) **А.б.** входу на ринок – ліцензування, дозволи, реєстрація, узгодження проектної документації, отримання доступу до пільгового кредиту, державного або муніципального контракту тощо;

2) **А.б.,** пов'язані із допуском товарів на ринок – сертифікація, ідентифікація, маркірування;

3) **А.б.,** пов'язані з адміністративними витратами підприємців в процесі поточної ді-

яльності – інспекційна діяльність, контроль і нагляд, включаючи ліцензійний контроль, контроль за наданням обов'язкової звітності тощо.

Існування і відтворення **А.б.** створює корупційну основу встановлення особливих відносин певної частини державних службовців (для яких такі бар'єри є способом отримання певної особистої ренти) і зацікавлених підприємців. Подолання **А.б.** вимагає значних додаткових витрат підприємців і споживачів. З огляду на це подолання, **А.б.** вважається пріоритетним засобом здійснення регуляторної політики та дерегулювання економіки у багатьох країнах світу.

За експертними оцінками **А.б.** обходяться підприємцям в країнах ЄС у суму, яка становить близько 3-4% від ВВП. Більш за все від **А.б.** страждають підприємства малого і середнього бізнесу, які в умовах ринкових відносин виконують не тільки суто економічні функції з виробництва товарів і послуг, утворення фінансових ресурсів, але й низку важливих соціальних завдань – створення робочих місць, реалізації творчого організаційного та трудового потенціалу нації. З огляду на це, з середини 90-х років у багатьох зарубіжних країнах була започаткована практика оцінки та подолання надмірних **А.б**. у розвитку малого і середнього бізнесу. Вона здійснювалась у межах загальної політики дерегулювання економіки і передбачала здійснення наступних заходів:

• збір інформації і дослідження відносно розмірів і сфер наявності **А.б.**;

• інформаційно-консультативну підтримку підприємців відносно вимог щодо їх діяльності;

• удосконалення і спрощення форм звітності;

• спрощення процедур, скорочення частоти їх використання і кількості організацій, які вимагають надання інформації;

• надання певних пільг підприємствам, які у найбільшій мірі страждають від існування **А.б.;**

• внесення змін до законодавства з метою усунення суперечностей, невизначеностей та усунення надмірних **А.б.**

З точки зору формування інституційного середовища, яке б ускладнювало створення нових **А.б.,** інтерес становить досвід Австралії. У цій країні запроваджена система, яка стримує прийняття нормативних актів, спричиняючих негативний вплив на конкуренцію і посилення тягаря адміністративних витрат. Основним способом досягнення цієї мети було оголошено підвищення відповідальності бізнесу за стан справ в галузі шляхом саморегулювання. На відміну від інших країн, в яких також у тій чи іншій мірі провадилась реформа регулювання, в Австралії було чітко сформульоване гасло «регулювати менше», а не «регулювати краще», тобто у повному обсязі і послідовно реалізувався принцип мінімізації державної участі в регулюванні підприємницької діяльності. При цьому як переважний метод регулювання розглядалось прийняття добровільних кодексів поведінки підприємців. При прийнятті рішення про впровадження нового інструменту регулювання обов'язковою є оцінки за критерієм «витрати-результати» для всіх механізмів, які впливають на бізнес або обмежують конкуренцію. У будь-якому разі, коли доведена необхідність втручання у вільне функціонування ринку, спочатку розглядається можливість реалізації найбільш м'якої опції – саморегулювання, а потім вже участі держави в цьому процесі (залежно від ступеня такої необхідності передбачені декілька варіантів державного впливу).

Політика подолання **А.б.** у розвитку підприємництва послідовно впроваджується в країнах ЄС як на наднаціональному, так і на державному рівні. На рівні ЄС з цією метою застосовується широкий набір інструментів: спрощення законодавства для внутрішнього ринку, оцінка наслідків для бізнесу, різноманітні засоби безпосередньої підтримки (спрощення форм і звітних вимог, запровадження спеціальних правил для малого і середнього бізнесу, організація загальноєвропейських конференцій з проблем старту в бізнесі тощо). На державному рівні реалізуються різноманітні програми та ініціативи, спрямовані на спрощення процедур реєстрації, отримання ліцензії та сертифікації продукції; створені спеціальні інституції, які покликані проводити неупереджену оцінку регуляторного впли-

ву прийняття тих чи інших нормативних актів, запроваджена система санкцій за невиконання вимог і висновків цих інституцій для органів державної влади, а також сформовані схеми незалежного моніторингу виконання і збору необхідних даних про ступінь їх виконання.

Пріоритетним напрямом вирішення аналізованої проблеми в країнах ЄС вважається органічне включення в адміністративно-правові механізми державного регулювання розвитку підприємницької діяльності – видачу дозволів, ліцензування, сертифікацію тощо – фінансово-економічної складової, що радикально зменшує потребу у засобах безпосереднього владного впливу і адміністративного контролю. При цьому дотримуються наступні принципи: державне регулювання підприємництва має застосовуватися тільки у випадку доведення перевищення потенційних результатів над його потенційними витратами; цілі регулювання і методи досягнення цих цілей мають обиратися згідно із ступенем їх відповідності суспільним інтересам; регулювання цін і прибутковості на конкурентних ринках слід уникати; доступ на ринок необхідно регулювати тільки там, де це є необхідним для забезпечення здоров'я та безпеки населення або управління національними ресурсами.

Подолання надмірних **А.б.** у розвитку підприємницької діяльності є актуальним завданням запровадження регуляторної політики в Україні. Комплекс заходів, спрямованих на виконання цього завдання включає, зокрема: складання вичерпного переліку організацій, які допущені до здійснення контрольних функцій та здійснення планових та інших видів перевірок суб'єктів підприємницької діяльності; розробка відповідних нормативно-правових документів, які встановлюють порядок проведення перевірок та ознайомлення з результатами перевірок, повноважень посадових осіб при їх здійсненні тощо.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К.: Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Герчикова И. Н.* Регулирование предпринимательской деятельносты: государственное и межфирменное : Учеб. пособ. / И. Н. Герчикова. – М. : Изд-во «Консалтбанкир», 2002. – 704 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпораций : Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010. – 248 с.

© Сафронова О.М.

АКТ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ – офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом у визначених законом формі та порядку, який встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певні норми права з метою урегулювання суспільних відносин, що потребують державно-організаційного впливу.

А.н.-п. має ряд характерних ознак: приймається або санкціонується уповноваженими органами державної влади, місцевого самоврядування або народом (шляхом референдуму); завжди містить нові норми прав або змінює (скасовує) чинні; приймається з дотриманням певної процедури; має форму письмового акта-документа і точно визначені реквізити; публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка; розрахований на багаторазове застосування; адресований неперсоніфікованому колу осіб; містить основні структурні елементи; підлягає обов'язковій державній реєстрації та обліку в Єдиному державному реєстрі нормативних актів; опрацьовується з урахуванням правил юридичної техніки (вимоги щодо використання мови, юридичної термінології, юридичних конструкцій, тощо).

А.н.-п. є основною формою права в Україні. Вони становлять єдину ієрархічну систему, яка повинна характеризуватися внутрішньою узгодженістю і забезпечувати правове регулювання в різних сферах суспільних відносин.

А.н.-п. утворюють складну ієрархічну систему, їх можна класифікувати: за юридичною силою – на закони (акти вищої юридичної сили) і підзаконні акти, (акти засновані

на законах, що їм не суперечать); за суб'єктами правотворчості – на нормативні акти, прийняті народом, Главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування і т.д.; за ступенем систематизації – на прості і кодифіковані; за сферою дії – на загальні, спеціальні і локальні; за галузевою належністю – на нормативні акти, які містять норми конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, сімейного та інших галузей права; за зовнішньою формою виразу – на закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази тощо; терміном дії – на невизначений час, строкові.

А.н.-п. застосовуються до суспільних відносин, що мали місце в період від введення їх у дію до втрати ними юридичної сили. Межі дії **А.н.-п.** в часі включають наступні складові: момент вступу його в дію, момент припинення його дії і застосування встановлених **А.н.-п.** правових норм до відносин, що виникли до набуття ним чинності (зворотна сила закону).

А.н.-п. набирає чинності: з моменту визначеної в ньому календарної дати; з моменту настання конкретної обставини, з якою пов'язується набуття законної сили **А.н.-п.** («з моменту підписання», «з моменту опублікування»); у результаті застосування загальних правил (після 10 днів з моменту оприлюднення).

Припинення дії **А.н.-п.** відбувається в результаті: закінчення терміну, на який він був прийнятий; оголошення про втрату юридичної чинності цього **А.н.-п.** (пряма вказівка на скасування, що може міститися в іншому **А.н.-п.**); застарівання **А.н.-п.** у зв'язку зі зникненням обставин, що підлягають регулюванню; прийняття уповноваженим органом нового **А.н.-п.** однакової чи більшої юридичної сили, що регулює те ж коло суспільних відносин. **А.н.-п.** може втратити силу, але окремі його положення, норми можуть застосовуватися до відносин, що мали місце під час його дії.

А.н.-п. не має зворотної сили – він діє тільки щодо тих обставин і випадків, які виникли після введення його в дію. Це необхідний фактор правової стабільності, коли громадяни і юридичні особи повинні бути впевнені в тому, що їхнє правове положення **А.н.-п.** не погіршать. Виняток становить кримінальне законодавство, у якому через гуманні мотиви діє правило: «Кримінальний закон має зворотну силу, якщо він пом'якшує або усуває караність діяння».

А.н.-п. має обмеження дії у просторі – він застосовується на тій території, на яку поширюється суверенітет держави або компетенція відповідних органів. Так, дія **А.н.-п.** вищих органів державної влади в Україні поширюється на всю її територію, акти місцевих органів влади – на територію відповідних адміністративних одиниць. До території, обмеженої кордонами держави, належать: суша, у тому числі надра і континентальний шельф, територіальні води (12 морських миль), повітряний простір. До державної території прирівнюються морські, річкові і повітряні судна, що знаходяться під прапором держави. За правилами міжнародного права військові судна прирівнюються до території держави без виключень, а цивільні морські і повітряні судна – у водах і повітряному просторі своєї держави, відкритому морі і повітряному просторі. За принципом екстериторіальності певні частини території держави (будинки іноземних посольств, місій, їх транспортні засоби), а також дипломатичні представники іноземних держав визнаються такими, що не знаходяться на території держави, де вони реально перебувають, а вважаються юридично такими, що знаходяться на території тієї держави, чиє посольство міститься в цьому будинку або чиїми представниками вони є.

Дія **А.н.-п.** по колу осіб передбачає, що всі громадяни, особи без громадянства, іноземці й юридичні особи, що знаходяться на території держави, підпадають під сферу дії законодавства держави, у якій вони перебувають. Існують **А.н.-п.**, дія яких розповсюджується лише на певні категорії громадян, що визначають особливості їх правового статусу (наприклад, Закон України «Про статус народних депутатів», Закон України «Про статус суддів» та ін.).

Літ.: *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : Навч. посіб. / Волинка К. Г. – К. : МАУП, 2003; *Ска-*

кун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Скакун О. Ф. – Х. : Консум, 2001; *Загальна* теорія держави і права/ М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2002.

© *Яцук В.А.*

АКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ – рішення ВРУ у формі законів, постанов, резолюцій, декларацій, звернень, заяв тощо, що приймаються визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України з питань, віднесених до компетенції ВРУ.

Реалізуючи свої повноваження, ВРУ ухвалює рішення, прийняття яких здійснюється виключно на її пленарних засіданнях і являє собою процес формування та вираження волі парламенту України. Рішення Верховної Ради є результатом її волевиявлення і ухвалюються на колегіальній основі шляхом голосування народних депутатів України. Прийняття рішень Верховної Ради відбувається виключно на її пленарних засіданнях після обговорення питань більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, шляхом відкритого поіменного голосування, крім випадків, передбачених Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», коли проводиться таємне голосування шляхом подачі бюлетенів.

Конституція України уповноважує Верховну Раду України на прийняття «рішень» (ч. 2 ст. 84) і «актів» (ст. 91).

Офіційне тлумачення термінів «рішення» і «акти» Верховної Ради України дав Конституційний суд України, на думку якого, під терміном «рішення» ВРУ, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції, а під терміном «акти» – рішення Верховної Ради України з питань, віднесених до її компетенції, тобто документи, що приймаються визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України у формі законів, постанов тощо. Проаналізувавши відповідні статті Основного Закону, суд прийшов до висновку, що терміни «рішення» і «акти» ВРУ – це взаємозв'язані правові категорії, які співвідносяться між собою як зміст і форма.

Виходячи з цього, слід розрізняти наступні види **А.н.-п. ВРУ**:

а) *закони* (закони конституційні і звичайні);

б) *підзаконні* акти (постанови);

Підзаконні **А.н.-п. ВРУ** бувають: *загальнодержавні*, які приймаються парламентом для забезпечення реалізації його діяльності і є вторинними формами правового регулювання (постанови ВРУ) – нормативні документи ВРУ; якими оформлюються рішення, проголосовані ВРУ; *індивідуальні*, які не встановлюють окремі норми права, а стосуються врегулювання певних сторін діяльності парламенту і його структур та слугують допоміжною правовою базою для забезпечення функцій ВРУ.

Спільною рисою *підзаконних* **А.н.-п. ВРУ** є те, що вони розробляються в чіткій відповідності до Конституції України, законів України, Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»;

в) *акти декларативного характеру* (резолюції, декларації, звернення, заяви. Проекти цих документів вносять народні депутати);

г) *відомчі внутрішньопарламентські регулятивні акти* (розпорядження Голови ВРУ, процедурні та інші рішення ВРУ, які заносяться до протоколу пленарних засідань ВРУ);

д) *внутрішньоорганізаційні акти* (розпорядження керівника апарату ВРУ, розпорядження Першого заступника керівника апарату – керуючого справами ВРУ). *Внутрішньоорганізаційні акти*, Голови ВРУ та керівництва апарату ВРУ безпосередньо парламентської діяльності не стосуються, а лише сприяють реалізації норм законів і постанов.

Відомчі внутрішньо парламентські регулятивні та внутрішньоорганізаційні акти, окрім відповідності правовим *актам* вищої юридичної сили, розробляються у відповідності й на виконання постанов ВРУ та Кабінету Міністрів України. Аналізуючи *внутрішньопарламентські нормативні акти*, слід зазначити, що за своєю природою такі форми правового регулювання стосуються більшою мірою правового забезпечення діяльності допоміжних структур парламенту.

Рішення Верховної Ради щодо проектів законів, постанов, інших актів Верховної Ради приймаються лише з питань, які включені до

порядку денного пленарних засідань Верховної Ради до початку пленарного засідання.

Рішення Верховної Ради можуть бути скасовані Верховною Радою до підписання відповідного акта Верховної Ради Головою ВРУ.

Акти Верховної Ради, що набрали чинності, скасуванню Верховною Радою не підлягають, вони можуть бути визнані Верховною Радою такими, що втратили чинність.

Рішення про скасування результатів голосування за закон, постанову чи інший акт Верховної Ради в цілому приймається більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, якщо інше не передбачено Законом України «Про Регламент Верховної Ради України».

Прийняті Верховною Радою акти набувають чинності шляхом:

а) закони – підписання Президентом України та їх офіційного оприлюднення (опублікування в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України).

б) постанови та інші акти – підписання Головою ВРУ та їх офіційного оприлюднення.

У разі виявлення невідповідності опублікованого закону, постанови чи іншого акта Верховної Ради оригіналу такого акта, не пізніше як через 10 днів з дня виявлення невідповідності, публікується в газеті «Голос України» та в черговому номері Відомостей Верховної Ради України уточнений текст закону, постанови чи іншого **А.н.-п. ВРУ**. Підписаний Президентом України закон, а також підписані Головою ВРУ постанови та інші **А.н.-п. ВРУ** є оригіналами і зберігаються в Апараті Верховної Ради в установленому порядку. Всі інші примірники закону, постанов та інших **А.н.-п. ВРУ** є копіями.

Літ.: Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР остання редакція від 04.02.2011; Рішення Конституційного суду від 14.10.2003 № 16-рп/2003.

© Парамонова М.Ю.

АКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (лат. *actum* – документ) – офіційні документи, які мають нормативний характер, прийняті (видані) вищим органом в системі органів виконавчої влади України у формі постанови за визначеною процедурою, які встановлюють (змінюють, скасовують) правові норми з найважливіших питань для неозначеного кола осіб і розраховані на неодноразове застосування з метою регулювання суспільних відносин.

А.н-п. КМУ становлять рішення уряду, спрямовані на встановлення, зміну або скасування дії норм права.

А.н-п. КМУ видаються з питань:

• затвердження положення, статуту, порядку, регламенту, правил, методики та в інших випадках, коли суспільні відносини потребують нормативно-правового врегулювання;

• затвердження, прийняття міжнародного договору або приєднання до нього.

А.н-п. КМУ можуть бути прийняті лише на підставі та на виконання Конституції, законів України, постанов Верховної Ради України, актів Президента України, та відповідно до чинних декретів Кабінету Міністрів України та є обов’язковими до виконання в Україні. Вони розвивають їх положення, містять механізм практичного впровадження їх приписів у життя.

А.н-п. КМУ мають найвищу юридичну силу серед актів органів виконавчої влади.

Змістом **А.н-п. КМУ** є норми права, що встановлюють основи управлінської діяльності в галузі фінансів, освіти, культури, охорони здоров’я тощо, як основні напрями його діяльності. **А.н-п. КМУ** підписуються Головою уряду України і підлягають офіційному опублікуванню.

А.н-п. КМУ виконують дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права і функцію форми права, тобто виступають як спосіб існування і вираження норм права.

Ознаки **А.н-п. КМУ**:

1) приймаються уповноваженим органом держави (Кабінетом Міністрів України);

2) завжди містять нові норми права або змінюють (скасовують) чинні, чітко формулюють зміст юридичних прав і обов’язків;

3) приймаються з дотриманням певної визначеної процедури;

4) мають форму письмового акта-документа і точно визначені реквізити:

а) вид акта (постанова);

б) найменування органу, який ухвалив акт (Кабінет Міністрів України);

в) назва (повинна бути лаконічною і відображати основний зміст постанови);

г) дата ухвалення акта;

ґ) номер акта;

д) дані про посадову особу, яка підписала акт;

5) публікуються в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка (в Україні постанови Кабінету Міністрів друкуються у збірниках постанов уряду України та газетах «Урядовий кур'єр», «Офіційний вісник України»).

Структурно **А.н-п. КМУ** складають такі елементи, як вступна і постановляюча частина, додатки (у разі потреби).

У вступній частині **А.н-п. КМУ** зазначається мета акта або посилання на акт законодавства України, на виконання якого вона спрямована, тощо.

Постановляюча частина **А.н-п. КМУ** містить: нормативні положення, правові норми; конкретні правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, що становлять предмет правового врегулювання цим **А.н-п. КМУ**; визначення виду і міри негативних правових наслідків недотримання цих правил (зокрема, юридичної відповідальності); умови та порядок дії інших нормативних актів або їх окремих норм, які врегульовують інші правовідносини і спрямовані на вирішення питань, що виникають у зв'язку з набранням чинності даним **А.н-п. КМУ**; у разі потреби – посилання на додатки; норми, пов'язані з набранням чинності **А.н-п. КМУ** або його окремими положеннями, та у разі потреби – перелік суб'єктів контролю за його виконанням, приписи про необхідність прийняття нових актів тощо.

За формою викладу **А.н-п. КМУ** складається з пунктів. Пункт містить завершене нормативне положення і може мати підпункти, а підпункти – абзаци. Пункти, а в разі потреби і абзаци, нумеруються. У разі потреби, весь текст **А.н-п. КМУ** може бути поділений на розділи і підрозділи, які мають заголовки і нумеруються.

А.н-п. КМУ викладаються офіційно-діловим стилем з дотриманням нормативів державної мови. Вживані у тексті терміни повинні застосовуватися в одному значенні і не допускати різного тлумачення. Речення повинні бути стислими, простими і доступними за змістом.

Суб'єктами права подачі проектів **А.н-п. КМУ** виступають члени Кабінету Міністрів, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, робочі групи, утворені Кабінетом Міністрів. Якщо підприємства, установи та організації мають пропозиції щодо прийняття **А.н-п. КМУ**, вони подають їх центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим та місцевим органам виконавчої влади, до компетенції яких віднесене питання, яке передбачається врегулювати. Головним розробником проекту **А.н-п. КМУ** є орган, який здійснює його підготовку. Він організовує, спрямовує і координує роботу зацікавлених органів з розроблення проекту **А.н-п. КМУ** (проводить консультації, узгоджувальні наради, робочі зустрічі, отримує інформаційно-аналітичні та інші необхідні матеріали). У разі потреби до підготовки проектів **А.н-п. КМУ,** можуть залучатися науковці, фахівці, представники недержавних організацій за їх згодою.

Стадії та етапи процесу підготовки та прийняття **А.н-п. КМУ**:

1. Підготовка **А.н-п. КМУ**. Необхідно виділити на цій стадії кілька етапів:

а) правова ініціатива – акт приймається, якщо є юридичні та фактичні підстави для його прийняття, коли в ньому є об'єктивна необхідність;

б) аналіз ситуації й варіантів правового впливу (на даному етапі з'ясовується фактичний стан справ та можливі варіанти розв'язання питань, що виникли);

в) підготовка проекту **А.н-п. КМУ** (здійснюється головним розробником, який відповідає за його підготовку й внесення до Кабінету Міністрів України; проект акта підлягає оприлюдненню, обговоренню, узгодженню та належному оформленню, перевіряє у разі потреби на відповідність міжнародним зобов'язанням України та основним положенням законодавства Європейського союзу; у разі

розроблення проекту, що має загальнодержавне значення і стосується життєвих інтересів усіх верств населення, організовує його публічне обговорення шляхом опублікування у друкованих засобах масової інформації та розміщення на власному веб-сайті; надсилає копії проекту зацікавленим органам для узгодження, у разі отримання зауважень до проекту, опрацьовує їх і вносить необхідні поправки; вживає вичерпних заходів для усунення можливих суперечностей.);

г) проведення правової експертизи Міністерством юстиції України;

д) внесення до Кабінету Міністрів України (до проекту **А.н-п. КМУ** додаються: 1) пояснювальна записка, (у якій зазначаються підстава та мета розробки проекту, визначається його місце у відповідній сфері правового регулювання, міститься аналіз причин, наводяться факти і цифрові дані, що обгрунтовують необхідність його прийняття, відображаються фінансово-економічні розрахунки та пропозиції щодо джерел покриття витрат, прогнозуються очікувані соціально-економічні результати реалізації акта); 2) довідка про погодження проекту **А.н-п. КМУ**. У разі внесення проекту **А.н-п. КМУ** з розбіжностями, до нього додається протокол розбіжностей, в якому повинні міститися: редакція спірного пункту (норми, положення) проекту, варіант редакції, запропонований причетним органом, відхилений або врахований головним розробником частково, мотиви відхилення головним розробником зауважень та пропозицій, а також стисле повідомлення про проведену головним розробником роботу з урегулювання цих розбіжностей та про посадових осіб, які брали у ній участь; 3) висновки Мін'юсту щодо відповідності проекту **А.н-п. КМУ** законодавству, а також основним положенням законодавства Європейського союзу, якщо цей проект за предметом правового регулювання належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу; 4) порівняльна таблиця, якщо проект **А.н-п. КМУ** передбачає внесення змін до інших актів Кабінету Міністрів, в якій зазначаються положення (норми) постанови, які є чинними, а також пропозиції щодо змін до них (нова редакція положень, норм постанови); 5) затверджена Кабінетом Міністрів концепція проекту **А.н-п. КМУ** Кабінету Міністрів (якщо вона розроблялася).

2. Підготовка внесених проектів **А.н-п. КМУ** до розгляду Кабінетом Міністрів (здійснюється Секретаріатом Кабінету Міністрів), де також можна виділити певні етапи: реєстрації, аналізу і фахової експертизи проекту, юридичної експертизи і редагування, візування та організаційного забезпечення проведення засідання урядового комітету.

3. Розгляд та схвалення на засіданні урядового комітету (слід зазначити, що проектом Закону України про внесення змін до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» реєстраційний номер 8056 від 02 лютого 2011 року пропонується ліквідувати урядові комітети).

4. Прийняття акта на засіданні Кабінету Міністрів України. На цій стадії є свої етапи: представлення проекту акта, його обговорення, голосування за проектом, прийняття щодо нього рішення.

5. Введення акта в дію. Визначають етапи оформлення акта відповідно до вимог його форми і змісту, візування акта, підписання акта Прем'єр-міністром України і зазначення потрібних реквізитів, набрання актом чинності.

6. Оприлюднення.

Слід додатково наголосити, що розпорядження Кабінету Міністрів України (акти Кабінету Міністрів України з оперативних, організаційно-розпорядчих та інших поточних питань, які не мають нормативного характеру, а містять індивідуально визначені приписи) на практиці можуть містити як рішення щодо конкретних управлінських справ і ненормативні приписи, так і норми права, в таких випадках їх називають змішаними та відносять до **А.н-п. КМУ.**

Літ.: *Закон* України «Про Кабінет Міністрів України» від 07 жовтня 2010 року; *Проект* Закону України «Про нормативно-правові акти» від 01 грудня 2010 року; *проект* Закону про внесення змін до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 02 лютого 2011 року; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18 липня 2007 року № 950; *Авер'янов В. Б.* Державне управлін-

ня: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт., 2003; *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : Моногр. – К. : Вид-во УАДУ, 2000.

© Охріменко Н.М.

АКТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (англ. *ACTS State authorities*) – форма владного волевиявлення у системі органів державної влади (закони, постанови, декрети, укази, розпорядження, накази, рішення). **А.о.д.в.** в Україні, як і в багатьох інших країнах, складають своєрідну систему правової ієрархії, вершиною якої є Конституція – Основний Закон держави. Форма таких актів, порядок їх прийняття визначаються чинним законодавством. Багатство змісту і форм **А.о.д.в.** дає можливість їх класифікації, критеріями якої можуть бути юридична природа (нормативність, юридична сила, форма, структура, їх дія в просторі, часі і за колом осіб), спосіб видання і оприлюднення тощо. У сучасних умовах в Україні проводиться робота з упорядкування **А.о.д.в.** та їх систематизації.

Нормативно-правові акти є складовою частиною **А.о.д.в.,** містять норми права загальнообов'язкового характеру та включають комплекс актів правотворчості, виданих органами законодавчої і виконавчої влади. Нормативно-правові акти видаються органами державної влади лише у певній формі й у рамках компетенції певного правотворчого органу. Звідси юридична чинність нормативно-правового акта визначається місцем у системі органів держави того органу, від імені якого він виданий.

Вищим за юридичною силою нормативно-правовим актом є закон – основна категорія системи законодавства, що ухвалюється тільки вищими представницькими органами державної влади – парламентом країни чи всенародним голосуванням (референдумом). Закон регулює найважливіші суспільні відносини, має вищу юридичну силу у правовій системі країни. Будь-який інший правовий акт, виданий не на підставі і не на виконання закону, а тим більше невідповідний чи суперечний закону, скасовується у встановленому порядку. Закон є нормативно-правовим актом, що встановлює загальні правила поведінки (норми), обов'язкові для всіх громадян, державних органів, громадських організацій, посадових осіб. Закон усталений, стабільний і піддається зміні, доповненню чи скасуванню лише у виняткових випадках, ухвалюється в особливому порядку, передбаченому Конституцією і регламентом парламенту, має певну структуру і вимагає особливого оформлення.

Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією України. До останніх відносяться законопроекти про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Конституція теж є законом, але таким, що має найвищу юридичну силу. Всі закони та інші підзаконні акти мають прийматись на основі Конституції. Конституція є основою правової системи. В системі законодавства всі закони приймаються на основі Конституції, а підзаконні нормативно-правові акти – на основі законів та на їх виконання.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються, видаються на основі й на виконання законів. В Україні серед підзаконних нормативно-правових актів **А.о.д.в.** розрізняють:

• постанови Верховної Ради України;

• акти Президента України (укази, розпорядження);

• акти органів виконавчої влади: а) Кабінету Міністрів України (постанови, розпорядження); центральних органів виконавчої влади (наприклад, акти міністерств); місцевих органів виконавчої влади (наприклад, розпорядження глав місцевих державних адміністрацій); контрольно-наглядових органів (наприклад, акти Генерального прокурора України) та ін.

За характером компетенції органа, що видав підзаконний акт, а також за сферою його дії, розрізняють акти:

• загальні (видаються органами загальної компетенції, діють у межах країни): наприклад, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України;

• місцеві (видаються місцевими державними адміністраціями, діють у межах відповідної території, наприклад, області, району);

• відомчі (видаються органами спеціальної компетенції – відомствами, поширюються на структурні підрозділи, особи, що перебувають у системі адміністративного, службового, дисциплінарного підпорядкування даного відомства, тобто мають внутрішньовідомче значення): наприклад, акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Літ.: *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : Навч. посіб. – К. : МАУП, 2003; *Годованець В. Ф.* Конституційне право України : Конспект лекцій. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2001; *Державне* управління: Словн.-довідник / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзарта ін.; ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Зайчук О. В.* Теорія держави і права: Академічний курс : Підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006; *Конституція* України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, п. 30, ст. 141.

© Бакуменко В.Д.

АКТИ ПРАВОВІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ – рішення (акт-волевиявлення) Президента України як уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, припинення дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення.

Конституція України **А.п.П.У.** визначає укази та розпорядження, статус яких передбачено Положенням про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затв. Указом Президента України 15 лист. 2006 р. № 970/2006. За своєю юридичною силою **А.п.П.У**. є підзаконними нормативними актами, оскільки, відповідно до ч. 3 ст. 106 Конституції України, видаються «на основі та на виконання Конституції і законів України». Вони є також актами прямої дії і приймаються в межах повноважень, закріплених за Президентом України в ч. 1 ст. 106 Конституції України. Водночас, конституційно закріплений за Президентом України статус Верховного Головнокомандувача Збройних сил України обумовлює його право видавати правові акти, реалізуючи даний статус. Такими актами є накази і директиви Верховного Головнокомандувача.

Серед **А.п.П.У**. укази можуть бути нормативного і індивідуального характеру, розпорядження носять виключно індивідуальний характер. Укази як нормативно-правові акти – це правові акти загального характеру, які приймаються Президентом України на підставі і на виконання Конституції і законів

України, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення правових відносин і є обов'язковими до виконання на всій території України. Такими указами затверджуються положення про центральні органи виконавчої влади, визначається механізм реалізації конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина, вводяться в дію рішення Ради національної безпеки та оборони України та ін.

Указами Президента України індивідуального характеру оформляються: 1) рішення щодо призначення та звільнення з посад керівників відповідних державних органів, установ та організацій; 2) скасування актів Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, голів місцевих державних адміністрацій; 3) нагородження державними нагородами, присвоєння почесних звань України; 4) встановлення президентських відзнак і нагородження ними; 5) присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів, інших вищих спеціальних звань і класних чинів; 6) прийняття до громадянства України і припинення громадянства України, надання притулку; 7) помилування; 8) доручення Глави держави Кабінету Міністрів України, міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади.

Розпорядження – це індивідуальні правові акти, що мають обмежену сферу дії, є обов'язковими до виконання посадовими особами і органами, яким вони адресовані. Розпорядженнями Президента України мають оформлятися рішення з оперативних, організаційних і кадрових питань, а також з питань Адміністрації Президента України; призначення представників від України для участі у роботі міжнародних форумів, у переговорах з представниками іноземних держав; призначення уповноважених Президента України для представлення його інтересів у відповідних державних інституціях, а також доручення.

У теоретичних розробках виділяють наступні головні функції правових актів Глави Української держави: забезпечення координації діяльності всіх гілок державної влади на загальнодержавному та регіональному рівнях; реалізація конституційних повноважень Президента в нормативно-правовій формі; визначення порядку практичної реалізації законів; формування доручень уряду та іншим органам виконавчої влади (директивна функція); встановлення нових самостійних юридичних норм за умови їх відповідності Конституції та законам.

Акти Президента України приймаються ним одноособово. Однак відповідно до п. 21 ст. 106. Конституції України, акти про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану та оголошення, у разі необхідності, окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації потребують наступного затвердження Верховною Радою України.

Конституційно (ч. 4 ст. 106) встановлена також вимога скріплювати акти Президента України, видані в межах його повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 статті 106, підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. Таке скріплення підписами у зарубіжних країнах має назву «контрасигнування», сутність якого полягає в тому, що певні акти Глави держави повинні бути скріплені підписом глави уряду, а за необхідності – відповідного міністра, відповідального за акт та його виконання. Дане конституційне положення деталізовано в ч. 3 ст. 25 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жов. 2010 р, відповідно до якої «Прем'єр-міністр України і міністр зобов'язані скріпити його своїми підписами у п'ятиденний строк з дня надходження акта для скріплення».

В історії існування інституту президентства в Україні Глава держави, відповідно до *п.4 р. XY Конституції України від 28 черв. 1996 р.,* наділявся правом терміном на 3 роки видавати за спеціальною процедурою укази з економічних питань не врегульованих законами України, для «усунення прогалин у законі». Слід відзначити, що таке право Глава держави мав і за попередньою Конституцією України (ст.114–5) з 14 лютого 1992 р. (із перервою в листопаді 1992 – травні 1993 рр.). При прийнятті даних указів спостерігалися наступні обмеження: 1) термін ви-

дання таких указів обмежувався 28 червня 1999 року; 2) указ мав бути схвалений Кабінетом Міністрів України і скріплений підписом Прем'єр-міністра України; 3) указ міг бути лише з економічних питань, які не врегульовані законами; 4) одночасно з виданням указу Президент України подавав до Верховної Ради України у порядку законодавчої ініціативи відповідний цьому указу законопроект (він має право визначити його як невідкладний). Указ Президента України з економічних питань вступав у дію лише, якщо протягом 30 календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не приймала закон або не відхиляла поданий законопроект більшістю від її конституційного складу. Такий указ може діяти лише до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань. Наприклад, за дев'ять місяців 1998 року Президентом України було прийнято 47 указів за п.4 Перехідних положень, 41 з яких вступив в силу (більшість з яких є чинними і до сьогодні), 2 законопроекти були повністю відхилені Верховною Радою України, 3 – відхилені частково, а їх положення були враховані при прийнятті інших законів, по 1 законопроекту прийнятий закон. Загальна характеристика прийнятих у квітні – серпні 1998 року указів Президента України з економічних питань, прийнятих за Перехідними положеннями, 41 з яких вступив в силу, дає можливість розбити їх на три основні групи: 1) укази, які передбачають послаблення податкового тиску, спрощення системи оподаткування. Серед них Укази Президента України від 7 травня 1998 року № 423/98, від 11 травня 1998 року № 453/98, від 18 червня 1998 року № 652/98; 2) укази, які стосуються стимулювання розвитку вітчизняного виробника, розвитку територій, стимулювання підприємництва. Сюди відносяться укази № 332/98 від 21 квітня 1998 року, № 455/98 від 11 травня 1998 року, № 650/98 від 18 червня 1998 року; 3) укази, які регулюють бюджетні питання, питання фондового ринку, бюджетної заборгованості. Серед них Укази Президента України № 654/98 від 18 червня 1998 року, від 8 липня 1998 р. № 756/98, від 8 серпня 1998 року № 860/98.

Звернення Президента України до Верховної Ради у травні 1999 року з проханням продовжити термін дії цього права, не знайшло підтримки у парламентарів. Оскільки в Україні не існує «виключних умов», законодавче регулювання відповідних правовідносин у сфері економіки, починаючи з червня 1999 року, має здійснювати виключно Верховна Рада України.

А.п.П.У. складається з: 1) назви; 2) преамбули; 3) пунктів, підпунктів, абзаців (доволі рідко – розділів, підрозділів); 4) додатків. Індивідуальні акти Президента України, як правило, преамбули і додатків не містять.

А.п.П.У. повинен містити такі реквізити: 1) повну назву суб'єкта правотворення, форму правового акта, дату його прийняття (видання); 2) номер акта; 3) пост й прізвище та ім'я Президента України. Додатки до актів Президента України підписує Глава Адміністрації Президента України.

Порядок підготовки проектів **А.п.П.У.** та набрання актами чинності регулюється Положенням про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затв. Указом Президента України 15 лист. 2006 р. № 970/2006.

Літ.: *Головатенко* В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції // Право України. – 2004. – № 3. – С. 14–18; *Плахотнюк Н. Г.* Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток / В. І. Мельниченко, Н. Г. Плахотнюк. – К. : «Максімус», 2004. – 224 с.

© Плахотнюк Н.Г.

АМОРТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА (англ. Amortization policy) – складова частина інвестиційної політики, що являє собою дії держави по регулюванню процесу перенесення вартості засобів праці на створюваний продукт з наступним їх відновленням.

Складовим **А.п.** є норма амортизації, оцінка та переоцінка основного капіталу, методи нарахування амортизації та порядок використання амортизаційного фонду.

Основою **А.п.** є розуміння процесу амортизації. Амортизація – це процес поступового перенесення вартості засобів праці (основного капіталу) по мірі їх фізичного і морального спрацювання на вироблений про-

дукт. Необхідність амортизації випливає з того, що в процесі функціонування елементи основного капіталу зношуються як внаслідок їх продуктивного використання, так і під впливом дії природних факторів (корозія і ерозія металевих частин та ін.).

Розрізняють фізичний і моральний знос основного капіталу. Фізичний знос – це втрата споживних властивостей і вартості елементами основного капіталу, їх непридатністю до використання у наступних виробничих циклах. Фактична тривалість функціонування того чи іншого об'єкта основного капіталу залежить від його характеру призначення, середовища, якості, інтенсивності використання та технічного обслуговування тощо.

Протягом відносно тривалого часу, на який розраховано функціонування вже введених в дію машин та інших активних елементів основного капіталу, технічний прогрес й зростання продуктивності праці в машинобудуванні здешевлюють виробництво таких машин. Водночас конструюються і виготовляються ефективніші, продуктивніші (в розрахунку на одиницю потужності) машини того ж призначення. Внаслідок цього відбувається знецінення, економічне старіння засобів праці та інших елементів функціонуючого основного капіталу. Це явище дістало назву моральний знос основного капіталу.

Моральний знос – це процес знецінення (або втрати частини вартості) функціонуючих активних елементів основного капіталу внаслідок технічного прогресу в тих галузях, де вони відтворюються (машинобудування), або створюються досконаліші зразки (проектно-конструкторські розробки). Матеріальною основою морального зносу є науково-технічний прогрес. Розрізняють два види морального зносу: 1) коли старі засоби праці втрачають частину первісної вартості внаслідок того, що нові засоби праці такої ж конструкції і продуктивності виробляються з меншими витратами завдяки зростанню праці в галузях, які їх виробляють. У результаті на готовий продукт переноситься менша вартість, і він стає дешевшим; 2) коли у виробництво впроваджуються принципово нові, економічніші машини та устаткування, новітня технологія, які відзначаються вищою продуктивністю. У результаті на одиницю виробленої продукції переноситься менша вартість. Моральний знос означає економічну недоцільність використання елементів основного капіталу навіть за умови, що вони не є фізично зношені. Вартісним виразом фізичного і морального зносу основного капіталу є амортизаційні відрахування.

Амортизаційні відрахування – це грошова форма перенесеної вартості основного капіталу. Вони включаються у витрати виробництва. Після реалізації продукції частина виручки, яка дорівнює амортизаційним відрахуванням, накопичується у вигляді грошового резерву на рахунках підприємств, створюючи амортизаційний фонд. Він представляє собою фонд грошових коштів, що утворюється за рахунок амортизаційних відрахувань і призначається для повного відновлення (реновації) основного капіталу. За натурально-речовою формою відшкодування спожитого основного капіталу здійснюється шляхом заміни зношеного устаткування новим, що пов'язане з демонтажем старих зношених машин, механізмів і монтажем нових.

Економічне призначення амортизаційних відрахувань: відшкодування, збереження, оновлення основного капіталу. Реалізація цих функцій пов'язана з встановленням науково обґрунтованих норм амортизації.

Норма амортизації – це законодавчо встановлене відношення річного обсягу амортизаційних відрахувань до середньорічної вартості основного капіталу, виражене у відсотках. Правильне визначення норм амортизації різних елементів основного капіталу має велике економічне значення. Їх завищення спричиняє підвищення собівартості продукції, зменшення прибутку, зниження рівня рентабельності. Занижені норми сповільнюють процес відшкодування та оновлення основного капіталу, гальмують науково-технічний прогрес, зумовлюють старіння основного капіталу і прирікають економіку країни на техніко-технологічне відставання. Норми амортизаційних відшкодувань повинні бути достатніми для забезпечення відшкодування основного капіталу з урахуванням фізичного і морального зносу.

А.п. в Україні не має власної правової бази. Вона розглядається виключно як інструмент розрахунку податку на прибуток та облікового законодавства.

Податковим Кодексом України амортизація нараховується по 16 групах основних засобів і по 6 групах нематеріальних активів. Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється наказом по підприємству, але не менше, ніж визначено Кодексом (пункт 145.1).

Групи основних засобів	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
група 1 – земельні ділянки	-
група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
група 3 – будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої	10
група 4 – машини та обладнання	5
з них:	
електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, інформаційні системи та ін.	2
група 5 – транспортні засоби	5
група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
група 7 – тварини	6
група 8 – багаторічні насадження	10
група 9 – інші основні засоби	12
група 10 – бібліотечні фонди	-
група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	-
група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	5
група 13 – природні ресурси	-
група 14 – інвентарна тара	6
група 15 – предмети прокату	5
група 16 – довгострокові біологічні активи	7

Амортизація основних засобів нараховується із застосуванням різних методів. Метод амортизації підприємство вибирає самостійно з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигід від його використання. Амортизацію нараховують, застосовуючи такі методи:

1) прямолінійний;

2) зменшення залишкової вартості;

3) прискореного зменшення залишкової вартості;

4) кумулятивний;

5) виробничий.

Під впливом НТР прискорюються темпи морального зносу основного капіталу насамперед у наукомістких галузях промисловості, що зумовлює встановлення в законодавчому порядку скорочених термінів амортизації. Згідно з Податковим Кодексом прискорена амортизація може нараховуватись за методом прискореного зменшення залишкової вартості, за яким норма амортизації подвоюється на основні засоби (до об'єктів 4 і 5 групи). Прискорена амортизація сприяє інноваційним процесам на підприємстві, дає можливість швидше оновлювати основні засоби, знизити суму оподатковуваного прибутку та є ефективним способом протидії негативному впливу інфляції на відтворювальний процес.

В Україні зростає ступінь зношування основних засобів. Якщо у 2000 р. він становив 43,7%, то у 2008 р. – 61,2%. Головна причина зростання ступеня зношування полягає у неефективній **А.п.**, яка не створює мотивації до швидкого оновлення елементів основного капіталу та утворення необхідних фінансових ресурсів. Однією з головних проблем **А.п.** є нецільове використання підприємствами амортизаційних відрахувань. Податковий підхід до амортизації не визначає, на які заходи можуть використовуватися кошти амортизаційного фонду. Означена проблема виникла через ослаблення ролі держави у питанні використання амортизаційних відрахувань. **А.п.** повинна спрямовувати підприємницькі структури на використання амортизаційних відрахувань за їх економічним призначенням, сприяти прискоренню технічного прогресу й економічного розвитку. **А.п.** має стати дійовим інструментом активізації інноваційно-інвестиційних процесів в Україні.

Літ.: *Податковий* Кодекс України від 2 грудня 2010 року; *Політична* економія: Підручник / за ред. Ніколенко Ю.В. – К. : Центр учбової літератури, 2009; *Фінанси* підприємств : Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 5-те вид., перероб. та допов. – К. : КНЕУ, 2004; *Статистичний* щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України. – К. : Консультант, 2010.

© Соколова *О.М.*

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (*public policy analysis*) – це інтелектуальна діяльність, здійснювана на замовлення клієнта, основою якої є збирання та аналіз інформації щодо конкретної політичної проблеми, а продуктом є порада або рекомендація щодо прийняття найкращого рішення з розв’язання проблеми.

Досвід зарубіжних країн довів, що дійовим інструментом ефективного державного управління є **А.д.п.**. Він є своєрідним засобом установлення зворотного зв’язку між громадянами і державою, що сприяє формуванню стабільної, керованої держави та зміцненню інститутів громадянського суспільства. Ключовими елементами **А.д.п.** в практиці державного управління розвинутих країн можна визначити такі: високі вимоги до «вдалого» аналізу, що доповнені механізмами жорсткого довго- та короткотермінового планування; тісне співробітництво виробників політики та аналітиків; достатня кількість достовірних даних; відкритість та прозорість процесу моделювання та наявність аналітиків найвищої кваліфікації застосування методів аналізу державної політики привело до відчутного підвищення ефективності державної влади та поліпшення показників державного сектору цих країн.

Початок розвитку **А.д.п.** як окремої сфери пізнання поклали в 50–60-х рр. XX ст. роботи Г. Лассвела, Є. Дрора, Ч. Ліндблома, А. Вілдавскі, які першими виокремили **А.д.п.** з кола політичних дисциплін. Розробку цього питання продовжили канадські дослідники П. Браун, С. Брукс, Г. Доерн, П. Окоїн, Л. Пал, американські науковці Д. Андерсон, Д. Банзел, А. Вайнінг, В. Веймер, Е. Вудхауз, Л. Ган, В. Дан, Т. Дай, С. Джордж, П. Левін, Т. Ліден, Е. Міллер, Б. Г. Петерс, Т. Соренсен, Б. Хогвуд, Ч. Худ, британські вчені Е. Бардах, В. Дженкінс, М. Мулард, М. Нідлер, В. Парсонс та ін. Їх праці стали теоретичним підґрунтям широкого впровадження аналізу державної політики в практику державного управління в Канаді, Сполучених Штатах Америки, Великій Британії та інших країнах світу, в яких, починаючи з 70–х р. XX ст., **А.д.п.** стає основою процесів розробки урядових рішень.

Результатом розвитку науки державного управління в Україні стали дослідження, присвячені проблемам державної політики та її аналізу, які започатковані в українському науковому середовищі з другої половини 90–х рр. Такі науковці, як: В. Д. Бакуменко, О. Л. Валевський, О. П. Дем’янчук, Т. Діхтяр, О. І. Кілієвич, О. О. Кучеренко, В. А. Ребкало, В. Є. Романов, О. М. Рудік, В. В. Тертичка та інші, формулюють і розроблюють базові наукові підходи до державної політики та її аналізу, теоретичні та методологічні засади прийняття державних рішень, досліджують середовище вироблення і впровадження державної політики тощо.

А.д.п. займається збором інформації та оцінюванням вигод від тієї чи іншої дії, розглядає можливі наслідки від прийняття рішень та їх упровадження, а також ураховує політичні та організаційні труднощі, з якими пов'язані прийняття рішень та їх упровадження.

Аналіз може здійснюватися на кожному етапі державної політики та видозмінюватися від початку дослідження і висвітлення проблеми до оцінки закінченої програми. Аналіз політики може бути неформальним дослідженням, що здійснюється завдяки індивідуальним зусиллям, які не залучають нічого, крім роздумів. І навпаки, інколи аналіз політики потребує значних людських та фінансових ресурсів, збирання даних, виконання розрахунків за допомогою методів різних наук.

Процес здійснення **А.д.п.** можна зобразити у вигляді 6 етапів:

1) формулювання проблеми; 2) визначення критеріїв оцінки; 3) вибір альтернативних варіантів; 4) оцінка альтернативних варіантів; 5) вироблення рекомендацій; 6) презентація рекомендацій.

Існують три головні форми **А.д.п.** – перспективний, ретроспективний та інтегративний, які розрізняються між собою в залежності від часу здійснення аналізу.

Перспективний аналіз здійснюється перед будь-якими політичними діями. Він є засобом синтезування інформації для вибору політичної альтернативи та створює основу для прийняття політичного рішення. Однак перспективний аналіз часто не відповідає урядовим можливостям сьогодення. Тим самим він утворює прогалину між найкращим рішенням проблем та намаганнями уряду втілити їх у життя.

Ретроспективний аналіз здійснюється після політичних дій. Він може впливати на інтелектуальні пріоритети та розуміння політики, однак не дуже ефективний у пропонуванні рішень для специфічних проблем.

Інтегративний аналіз політики більш всеохопна форма аналізу, яка поєднує в собі збирання та обробку інформації як до, так і після політичних дій. Ця форма аналізу вимагає від політичного аналітика не тільки здатності щодо встановлення зв'язку ретроспективного та перспективного етапів дослідження, але також навичок постійного збирання та обробки інформації під час процесу вироблення політики. Це означає, що політичний аналітик неодноразово залучається до цього процесу, доки не буде знайдене задовільне розв'язання проблеми. Інтегративний аналіз політики забезпечує тривалий моніторинг та оцінку політики протягом усього процесу її розробки.

Інтегративний аналіз є найбільш ефективною формою здійснення аналітичної діяльності щодо вироблення політики. Він дає можливість як розглянути очікувані й неочікувані ризики і передбачити наслідки впровадження альтернативних варіантів політики, так і оцінити відповідність отриманих результатів здійснення однієї з альтернатив тим цілям, що очікувалося досягти.

Літ: *Браун П.* Посібник з аналізу державної політики : пер. з англ. / П. Браун – К. : Основи, 2000. – 243 с.; *Пал Л.* Аналіз державної політики. / Л. Пал. – К. : Основи, 1999. – 422 с.; *Стоун Д.* Парадокс політики – мистецтво вироблення політичних рішень / Д. Стоун. – К. : Альтернативи, 2001. – 304 с.; *Тертичка В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.; *Anderson J.* Public Policy–Making. Basic Concepts in Political Science / J. Anderson. – NY: Praeger Publishers Inc., 1976. – 178 p.; *Bardach E.* A Practical Guide of Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving / E. Bardach. – NY; London: Chatham House Publishers of Seven Bridges Press, 2000. – 102 p.; *Dunn W.* Public policy analysis: an introduction / W. Dunn. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1994. – 480 p.; *Dye T. R.* Understanding public policy / T. R. Dye. – New Jersey: Prentice Hall, 1995. – 342 p.; *Hogwood B.* Policy Analysis for the Real World / B.Hogwood, L.Gunn. – NY: Oxford University Press, 1984. – 289 p.; *Parsons W.* Public policy: an introduction to the theory and practice of policy analysis / W. Parsons. – Cheltenham, UK; Lyme, US: Edward Elgar. – 1995. – 675 p.

© Брус Т.М.

АНАЛІЗ МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ (аналіз – від грецького *analysis* – розклад, макро – від англійського *macro* – дуже великий, який покриває велику територію) – метод наукового дослідження (пізнання) явищ

та процесів на рівні економіки країни або світової економіки, цілих галузей національної економіки та соціальної сфери, в основі якого лежить вивчення складових частин, елементів національної економіки. **А.м.** застосовується для виявлення сутності, закономірностей, тенденцій економічних та соціальних процесів на рівні національної економіки. **А.м.** є основою прогнозування, планування, управління економічними об'єктами та процесами, що у них відбуваються. За допомогою **А.м.** обґрунтовуються рішення та дії макроекономічної політики, обирається її оптимальний варіант.

А.м. дозволяє виділити ряд основних проблем, рішення яких можливе тільки на рівні суспільства в цілому. Це – економічне зростання, повна зайнятість, економічна ефективність, стабільний рівень цін, економічна свобода, справедливий розподіл доходів, торговий баланс, охорона навколишнього середовища. **А.м.** тісно пов'язаний з мікроекономічним аналізом, тому що в основі макроекономічних явищ лежать взаємозв'язки мікроекономіки. Мікроекономічний аналіз складає фон для макроекономічного аналізу. Одночасно у макроекономічному аналізі використовується інструментарій мікроекономічного аналізу. У макроекономічному аналізі використовують такі методи: діалектичний, що включає метод наукового абстрагування, системний підхід та ін.; статистичні; економіко-математичні. **А.м.** аналіз характеризується використанням моделей – спрощених теоретичних схем, що розкривають вплив зовнішніх (екзогенних) факторів на внутрішні (ендогенні). За допомогою моделей у абстрактному вигляді прагнуть відобразити реальні макроекономічні процеси. При **А.м.** використовуються агреговані величини, що характеризують поточний стан і розвиток економіки як єдиного цілого. Головний інструмент і джерело інформації для макроекономічного аналізу – система національних рахунків (СНС). Основні макроекономічні показники в СНС – ВВП, ВНП, національний доход, сукупний попит та сукупна пропозиція, сукупні видатки, заощадження та інвестиції у номінальному та реальному вимірах. Етапи **А.м.**: побудова формалізованих моделей типової поведінки на основі аналізу прийняття рішень «агрегованими» економічними суб'єктами; виявлення загальних закономірностей економічного розвитку на основі аналізу існуючих змін і тенденцій; аналіз механізму взаємодії економічних суб'єктів і виявлення характеру наслідків прийнятих ними рішень для економічної кон'юнктури; проведення власне макроекономічного аналізу, тобто статистичне наповнення (підтвердження) теоретичних концепцій і розробка на цій основі макроекономічної політики держави. Об'єктами макроекономічного аналізу є грошовий ринок, ринок робочої сили, економічне зростання, зовнішньоекономічна діяльність, ринок позичкового капіталу та ін. Важливі моделі, які розробляються для макроекономічного аналізу: сукупного попиту і сукупної пропозиції, мультиплікатора, економічної рівноваги, грошового ринку, економічного зростання та ін.

Основи **А.м.** були закладені Ф. Кене (модель простого відтворення на прикладі економіки Франції XVIII ст.) в «Економічній таблиці» (1758 р.), в яких було зроблено спробу розв'язати проблему відтворення суспільного продукту. У подальшому макроекономічний аналіз використовували: К. Маркс (схеми простого та розширеного капіталістичного суспільного відтворення), В. Ленін (схеми капіталістичного суспільного розширеного відтворення зі зміною органічної будови капіталу), Л. Вальрас (модель загальної економічної рівноваги в умовах дії закону вільної конкуренції). Макроекономічні теорії XVIII–XIX ст. виконували здебільшого суто теоретичну функцію. Уперше практична функція макроекономіки була втілена за допомогою макроекономічного аналізу у праці англійського економіста Дж. Кейнса «Загальна теорія відсотка, зайнятості і грошей» (1936 р.). Кейнс обґрунтував необхідність широкомасштабного регулювання державою макроекономічних процесів з метою виходу із кризи і після кризового стимулювання економіки. За допомогою **А.м.** з'ясовуються функції держави у системі макроекономічного регулювання, зокрема її вплив на макроекономічну рівновагу, послаблення макроекономічної нестабільності, здійснення нею фіс-

кальної, монетарної, науково-технічної, регіональної, структурної, соціальної, зовнішньоекономічної політики.

Літ.: *Райзберг Б. А.,* Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – 4-е узд., перер. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2004; *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Макроекономіка : Опорний конспект лекцій. – К. : Четверта хвиля, 1997; *Бурда,* Майкл, Виплош, Чарлз. Макроекономіка: Європ. Контекст / пер. з анг. – К. : Основи, 1998; *Дорнбуш Р.,* Фішер С. Макроекономіка : Підручник. Пер.з англ. – К. : Основи, 1996; *Мороз О. В.,* Небава М. І. Екскурс в антологію макроекономічної думки: Навчальний посібник. – Вінниця : ВДТУ, 2000; *Леонтьев В. В.* Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика. – М. : Политиздат, 1990; *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег. – М. : Прогресс, 1978; *Кене Ф.* Избранные экономические произведения. – М. : Соцэкгиз, 1960; *Небава М. І.* Макроекономіка. Тематичний тлумачний словник термінів : Навчальний посібник. – Вінниця: ВДТУ, 2000. – С. 32–37.

© Пасемко Г.П.

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИЙ (від грецьк. *analysis* – розкладання, розчленовування): 1) метод, що припускає уявне розчленовування політичних явищ на складові частини; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації.

А.п. – прикладна складова політичної аналітики, метою якої є створення умов для прийняття таких політичних рішень, які будуть сприяти ефективному розвитку суспільства. При цьому **А.п.** сприяє прийняттю ефективного, політичного рішення, виходячи з об'єктивної політичної ситуації при використанні загальних і окремих методів політології.

А.п. здійснюється на трьох рівнях: теоретико-фундаментальному, емпіричному та практично-прикладному. Останній, вирішуючи завдання оцінки та рішення суспільної проблеми для конкретного замовника, будує модель унікальної у своєму роді ситуації, синтезуючи для цього концептуальні знання, що виробляються на першому рівні, та фактичну інформацію, що надає аналіз на другому рівні.

Термін «політичний аналіз вперше був використаний американським ученим Ч. Е. Ліндбломом у 1958 році. **А.п.** (за Ч. Е. Ліндбломом) – систематична оцінка технічної та економічної здійсненності та політичної життєздатності альтернативних політик (планів, програм), стратегій їх здійснення та наслідків обраної політики.

На думку більшості вітчизняних та зарубіжних фахівців, **А.п.** об'єднує систематичну оцінку технічної здійсненності й політичної життєздатності альтернативних політик, планів, програм, стратегій, їх конкурентність у суспільному процесі, спроможність їх реалізації та прогнозування наслідків обраної політики.

Російський політолог К. В. Симонов визначає **А.п.** як сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку і прийняття компетентних політичних рішень.

Професор О. І. Соловйов визначає наступні особливості **А.п.** :

• **А.п.**, як різновид прикладного знання, орієнтується на опис і вивчення конкретної проблеми;

• на відміну від науки, яка формує логічний образ об'єкта, **А.п.** створює практичний образ об'єкта – такий образ, який може бути включений у систему конкртено-цільової рекомендації.

Для **А.п.** та прогнозування використовують «традиційні» – якісні, логіко-філософські та історико-порівняльні підходи і «нові» методи прогнозування, які засновуються на методах вимірювання, застосування математичних, статистичних і комп'ютерних засобів аналізу спеціально зібраних для того емпіричних даних. Сучасні методики політологічних досліджень у більшості є формою, засобом адаптації загальних та спеціальних методів до вивчення специфічних та по-своєму унікальних політичних явищ та процесів, які вимагають певне комбінаційне сполучення та пропорцію «традиційних», якісних і «нових» емпіричних, кількісних засобів політичного пізнання.

Основні підходи до розуміння **А.п.**:

І підхід розуміє **А.п.** як аналітичну діяльність стосовно усіх явищ політики;

ІІ підхід розглядає **А.п.** як прикладну науку для аналізу конкретних політичних ситуацій.

Типи **А.п.**: науковий аналіз; публіцистичний аналіз; аналіз на замовлення.

Основні позиції тлумачення **А.п.** з точки зору мети:

1. Споглядальна позиція, (мета аналізу – з'ясування суті подій, що відбуваються, виявлення мотивації учасників подій, висловлення пропозицій або думок щодо ситуації);

2. Позиція активного впливу на політику (мета – забезпечення оптимальності та ефективності політичних рішень).

А.п. спрямований як на прийняття поточних рішень, їх якість та оперативність, так і розробку, на основі довгострокового прогнозування, стратегії розвитку одного з найбільш прийнятних варіантів прийнятого рішення. Завдання **А.п.** залежить від: засобів досягнення результатів аналізу (інформаційні ресурси; ресурси здібностей); гіпотези дослідження; урахування багатоваріантності результатів.

На **А.п.** базується також аналіз державної політики, який досліджує внутрішньодержавні та міждержавні процеси і механізми. Йдеться насамперед про систематизацію і вивчення фактів, явищ, ситуацій шляхом їх розчленування на складові з метою вивчення їх першопричин. Крім того, політична аналітика в поєднанні з аналізом державної політики розглядає джерела розвитку, структуру діючих сил, пошук основних факторів та інтересів, що обґрунтовують логіку їх діяльності.

Аналіз державної політики в сукупності з політичною аналітикою є однією із складових форм професійної діяльності державних діячів і службовців, яка потребує інформації, соціальних знань, професійного досвіду, інтуїції та вміння бачити явища в їх реальній динаміці, в причинно-наслідкових та інших зв'язках. Це шлях до системного державного передбачення і прогнозування, до наукового синтезу, тобто створення достатньо повного, цілісного, конкретного уявлення про об'єкт, який реалізує державно-політичний істеблішмент.

Літ.: *Вступ* до політичної аналітики : Навч. посіб. / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий. – К. : Вид-во НАДУ 2006; *Телешун С. О.* Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації / С. О. Телешун, А. С. Баронін. – К. : Вид-во Паливода А. В., 2001; *Симонов К. В.* Политический анализ : Учебное пособие. / К. В.Симонов. – М. : Логос, 2002; *Теорія* і практика політичного аналізу : Навч. посіб. / Авт. кол.: О. Л. Валевський, Ю. Г. Кальниш, В. А. Ребкало та ін. ; За заг. ред. О. Л. Валевського, В. А. Ребкала. – К. : Міленіум, 2003; *Соловьев А. И.* Теория принятия государственных решений. – М. : Университетский гуманитарный лицей, 2004.

© Телешун С.О.

АНАЛІЗ РЕГУЛЯТОРНОГО ВПЛИВУ (англ. *Regulatory Impact Analysis*) – документ, який містить обґрунтування необхідності державного регулювання шляхом прийняття регуляторного акта, аналіз впливу, який справлятиме *регуляторний акт* на ринкове середовище, забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави, а також обґрунтування відповідності проекту регуляторного акта принципам державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, а саме доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки.

Уперше обов'язок органів влади готувати **А.р.в.** до проектів регуляторних актів було встановлено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки обґрунтування проектів регуляторних актів» від 6 травня 2000 р. № 767. З 15 січня 2004 р., після набуття чинності Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160-ІV, підготовку **А.р.в.** регламентовано ст. 8 цього закону. Так, **А.р.в.** готується стосовно кожного проекту регуляторного акта його розробником, до оприлюднення цього проекту регуляторного акта з метою одержання зауважень та пропозицій. Розробник проекту регуляторного акта підписує **А.р.в.**, а в разі, якщо розробником проекту є регуляторний орган, інший орган, установа чи організація – керівником цього органу, установи чи організації. Якщо **А.р.в.** відсутній то *регуляторний акт* не

може бути прийнятий або схвалений уповноваженим на це органом виконавчої влади або його посадовою особою.

Підготовка **А.р.в.** для застосування Національним банком України здійснюється у відповідності до методики підготовки аналізу регуляторного впливу, яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України» від 14 квітня 2004 р. № 471.

Підготовка **А.р.в.** для застосування іншими розробниками проектів регуляторних актів здійснюється відповідно до методики підготовки аналізу регуляторного впливу, яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» від 11 березня 2004 р. № 308. Затверджена методика підготовки **А.р.в.** є обов'язковою для застосування розробниками проектів регуляторних актів.

Структура **А.р.в.** має певну внутрішню логіку підготовки цього документа, згідно з якою кожен наступний пункт має бути жорстко пов'язаний із попередніми і бути їх логічним продовженням. Дотримання розробником регуляторного акта цієї внутрішньої логіки під час підготовки **А.р.в.** дозволяє підготувати якісний документ, що дає повне уявлення про проблему, яку передбачається розв'язати, зокрема: її масштаб і шкоду, яку вона завдає, перелік осіб, на яких проблема справляє негативний вплив, опис механізму, який буде використано для розв'язання цієї проблеми, вигоди і витрати від запровадження цього акта, зовнішні фактори, що можуть вплинути на ефективність регулювання тощо. Також у **А.р.в.** зазначають, якою мірою підготовлений проект регуляторного акта відповідає принципам державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

Розробник регуляторного акта у процесі проведення аналізу й підготовки **А.р.в.**:

1. Визначає проблему, яку передбачається розв'язати шляхом державного регулювання.

Під час визначення проблеми, яку передбачається розв'язати шляхом державного регулювання, зазначаються причини та умови виникнення проблеми; обґрунтування неможливості її розв'язання за допомогою ринкових механізмів або чинних регуляторних актів; суб'єкти, на яких проблема справляє негативний вплив.

2. Визначає цілі державного регулювання.

Під час визначення цілей державного регулювання зазначають цілі прийняття регуляторного акта, які мають бути безпосередньо пов'язані із вирішенням проблеми. *Регуляторний акт* може бути спрямовано на вирішення проблеми у цілому або на вирішення її окремих складових. Зазвичай під час визначення цілей прийняття регуляторного акта зазначають його відповідність стратегічним та програмним цілям, що визначені у стратегіях, концепціях, програмах тощо. На місцевому рівні зазначають відповідність проекту регуляторного акта цілям, визначеним у програмі соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

3. Визначає та оцінює усі прийнятні альтернативні способи досягнення зазначених цілей, наводить аргументи щодо переваги обраного способу.

Під час визначення та оцінки усіх прийнятних альтернативних способів досягнення цілей державного регулювання наводять не менше ніж два можливі способи; оцінку кожного із способів; причини відмови від застосування альтернативних способів розв'язання проблеми; аргументи щодо переваги обраного способу.

4. Описує механізм, який пропонується застосувати для розв'язання проблеми, і відповідні заходи.

В описі механізму, який пропонується застосувати для розв'язання проблеми, і відповідних заходів наводять основні принципи і способи досягнення цілей державного регулювання та визначають ступінь їх ефективності.

5. Обґрунтовує можливість досягнення визначених цілей у разі прийняття регуляторного акта.

Під час обґрунтування можливості досягнення цілей, у разі прийняття регуляторного акта, наводять оцінку впливу зовнішніх факторів на дію акта з визначенням та порівнянням позитивних і негативних обставин,

які можуть впливати на виконання вимог акта; оцінку можливості впровадження та виконання вимог акта органами державної влади і органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; характеристику механізму повної або часткової компенсації можливої шкоди у разі настання очікуваних наслідків дії акта; а також зазначають періодичність здійснення державного контролю та нагляду за додержанням вимог акта.

6. Визначає очікувані результати прийняття акта.

Для визначення очікуваних результатів прийняття регуляторного акта застосовують метод аналізу вигод та витрат у простій або складній формі. У разі використання простої форми, розробник наводить перелік очікуваних позитивних та негативних факторів. Коли для визначення очікуваних результатів використовується складна форма, то розробник має застосовувати різноманітні економічні моделі.

Для проведення аналізу вигод та витрат установлюється певний період. Розмір кожної вигоди та витрати обчислюється з використанням статистичних даних, даних наукових досліджень та опитувань, а також даних, одержаних з інших джерел. На підставі обчисленого розміру кожної вигоди та витрати підсумовується загальний розмір.

7. Обґрунтовує запропонований термін дії акта.

Розробник проекту регуляторного акта під час обґрунтування запропонованого строку дії цього акта маєураховувати достатність цього строку для розв'язання визначеної проблеми та досягнення цілей державного регулювання.

8. Визначає показники результативності акта.

Прогнозні значення показників результативності регуляторного акта встановлюються протягом різних періодів після набрання чинності актом, обов'язковими з яких є:

• розмір надходжень до державного та місцевих бюджетів і державних цільових фондів, пов'язаних із дією акта;

• кількість суб'єктів господарювання та/або фізичних осіб, на яких поширюватиметься дія акта;

• розмір коштів і час, що витрачатимуть суб'єкти господарювання та/або фізичні особи, пов'язаних із виконанням вимог акта;

• рівень поінформованості суб'єктів господарювання та/або фізичних осіб з основних положень акта.

Прогнозні значення показників результативності регуляторного акта можуть бути виражені у кількісній формі. У разі неможливості обчислення розмірів тієї чи іншої вигоди або витрати, наводиться текстовий опис результативності акта.

9. Визначає заходи, за допомогою яких буде здійснюватися відстеження результативності акта.

Під час визначення заходів, за допомогою яких буде здійснюватися відстеження результативності регуляторного акта, зазначаються строки проведення базового та повторного відстеження результативності акта; вид даних (статистичних, наукових досліджень або опитувань), які використовуватимуться для такого відстеження; групи осіб, що відбиратимуться для участі у відповідному опитуванні; наукові установи, що залучатимуться для відстеження.

Після того, як **А.р.в.** підготовлено, його разом із проектом регуляторного акта оприлюднюють з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань. Оприлюднення **А.р.в.** здійснюється шляхом опублікування у друкованих засобах масової інформації розробника цього проекту, а у разі їх відсутності – у друкованих засобах масової інформації, визначених розробником цього проекту, або шляхом розміщення на офіційній сторінці розробника проекту регуляторного акта в мережі Інтернет. Усі витрати, пов'язані з оприлюдненням **А.р.в.,** фінансуються за рахунок розробників проектів регуляторних актів або регуляторних органів, які оприлюднюють ці документи.

Літ.: *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160–IV; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» від 11 березня 2004 р. № 308.

© Літвінов О. В.

АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА (англ. *Anti-inflationary policy*) – це комплекс взаємопов'язаних напрямів, засобів, важелів, методів та способів держави й центрального банку країни спрямованих, по-перше, на недопущення (запобігання) процесу розкручування інфляції, по-друге, придушення високих темпів інфляції, по-третє, на забезпечення сталого розвитку економічної системи.

Залежно від причин *інфляції* розрізняють два основні напрями здійснення **А.п.:** 1) кейнсіанський; 2) монетаристський.

В основі кейнсіанської **А.п.** є теорія сукупного попиту, який визначається доходом. Основними важелями **А.п.** є політика доходів, їх індексація, політика заощаджень, стимулювання підприємницької діяльності за допомогою податково-бюджетної політики тощо. Вона широко використовувалася на практиці у 1950–1960 рр. XX ст. у більшості високорозвинених країн ринкової економіки. Її реалізація здійснювалася шляхом розширення державних витрат, зростання бюджетного дефіциту, кредитної експансії, лібералізації доходів, цін тощо. У цей період було досягнуто тривале стримування інфляції на помірному рівні. Проте вже з початку 1970 рр. у більшості розвинутих країн розпочалося швидке зростання цін, інфляція наблизилася до галопуючого рівня. За цих умов кейнсіанська ідея регульованої інфляції зазнала серйозної критики з боку представників монетаристської школи. Головний недолік її вбачався в тому, що вона не врахувала в оцінках наслідків інфляційних заходів уряду свідомої реакції економічних агентів (підприємців і найманих працівників) на майбутню інфляцію.

Представники монетаристської школи вважають, що основним напрямом здійснення **А.п.** є регулювання державою темпів приросту грошової маси в обігу відповідно до темпів приросту *ВВП*, оскільки гроші впливають на випуск лише зі значним лагом, тривалість якого змінюється, а тому розроблення ефективної стабілізаційної політики, ключовим елементом якої є кредитно-грошове регулювання має надзвичайно важливе значення. Грошово-кредитна політика є оптимальною за умови установлення незмінних темпів збільшення пропозиції грошей і збереження цих темпів за будь-яких економічних умов.

Монетаристи стверджують, що темпи зростання грошової маси визначають номінальний ВВП у короткому періоді, а ціни – довгому періоді. Свій підхід вони будують на кількісній теорії грошей і цін, спираючись при цьому на емпіричний аналіз тенденцій зміни швидкості обертання грошей. Монетаристська теорія виходить з припущення, що швидкість обертання грошей в економіці є стабільною (або по крайній мірі постійною). Якщо вона є постійною, то зміна маси грошей здійснює пропорційний вплив на номінальний ВВП. Тому основним засобом здійснення **А.п.** є регулювання грошової маси в обігу. Ці теоретичні посилки були апробовані в США. У жовтні 1979 р. новий голова ФРС Пол Вольтер оголосив жорсткий контрнаступ на інфляцію, пізніше названий «монетаристським експериментом». У грошово-кредитній політиці було вирішено перенести акцент з регулювання відсоткових ставок на політику підтримання банківських резервів і пропозицію грошей на завчасно визначеній траєкторії зростання з надією на підвищення відсоткових ставок, що зупинить швидке зростання економіки, збільшить рівень безробіття, сповільнить темпи зростання заробітної плати і цін.

Деякі прибічники монетариського напряму **А.п.** вважали, що за допомогою жорсткої грошово-кредитної політики, яка викличе довіру населення, вдасться знизити темпи інфляційних очікувань і період високої інфляції закінчиться. І як тільки інфляційні очікування людей понизяться, економіка перейде у фазу відносного безболісного зниження базових темпів інфляції. Експеримент виявився успішним у плані зниження інфляції з 11,3% у 1979 р. до 6,2% у 1982 р. та подальшого її зниження у наступні роки. Проте внаслідок підвищення відсоткових ставок, зумовлених низькими темпами приросту грошової маси, збільшення витрат, які чутливі до зміни відсоткових ставок, загальмувалось, що спричинило падіння виробництва. Зростання ВВП у 1979–1982 рр. припинилось, рівень безробіття підвищився з 5,9% до 9,7% у 1982 р. **А.п.**, здійснювана

методами жорсткого обмеження маси грошей в обігу, тобто лише монетарними методами, виявилась неефективною, пов'язаною з великими втратами ВВП і зайнятості. Крім того, припущення про постійність швидкість обертання грошей реальне економічне життя не підтвердило.

Здійснення **А.п.** залежить від її рівня, особливостей національної економіки, місця державного регулювання процесу суспільного *відтворення*. Так, за умов гіперінфляції будь-які заходи (емісійні чи бюджетні, а також індексація доходів) стимулювання виробництва через сукупний попит ведуть до подальшого зростання інфляції та інфляційних очікувань. Тому при гіперінфляції неможливо темпи зростання грошової маси привести у відповідність до темпів збільшення реального ВВП за допомогою бюджетно-податкової політики. Гіперінфляція робить виробництво збитковим, а фінансові та податкові пільги втрачають свою значимість. Подолати гіперінфляцію можна лише монетарними методами. В першу чергу, необхідно максимально послабити джерело її інерційності – інфляційні очікування.

Небезпечно усувати інфляційні очікування запровадженням цінових обмежень, навіть на короткий час. Фіксування цін в ринковій економіці викликає дефіцит товарів і заганяє інфляційні очікування вглиб, сприяючи згортанню виробництва. Рано чи пізно фіксовані ціни приходиться відпускати, і стиснена інфляційна пружина вистрілює ще більшими темпами інфляції, розбалансованістю сукупного попиту і пропонування. Досвід її проведення у США при президентові Р. Ніксоні, у Великій Британії при лейбористських урядах, у скандинавських країнах є яскравим свідченням обмеженості таких заходів **А.п.** Тому за умов гіперінфляції необхідно фіксувати не ціни, а обсяг грошової маси. Спочатку мінімізуються темпи її зростання, а згодом вводиться щорічна фіксація або рамки зміни обсягу грошової маси протягом року. При цьому враховується швидкість обертання грошей, збільшення якої посилює інфляцію. Зменшення обсягу маси грошей в обігу досягається шляхом підвищення норми обов'язкового резервування, обмеження операцій, що ведуть до депозитного розширення грошової маси, припинення на певний час грошової емісії. Для цього необхідно усунути причини додаткової емісії: врегулювати структурний дефіцит бюджету, скоротивши в першу чергу, непродуктивні витрати, припинити індексацію доходів населення. Такі заходи є непопулярні, тому їх має проводити лише сильний уряд, який користується довірою населення. Довіра виступає своєрідним «ціновим якорем», який стримує розкручування інфляційної пружини.

Наступним кроком **А.п**. уряду після погашення гіперінфляції монетарними методами є вирішення проблем реального сектору економіки. Без наповнення внутрішнього ринку конкурентоспроможними товарами вітчизняного виробництва монетарні методи **А.п**. виявляють свою ефективність лише у короткому періоді. Важливим є збалансування темпів приросту продукції, платоспроможного попиту і цін. Одним із варіантів такого збалансування є політика цін і заробітної плати. Її сутність полягає в тому, що рух цін обмежується зростанням ставки номінальної заробітної плати, яка тісно прив'язується до темпів зростання продуктивності праці. Прихильники такої **А.п.** вважають, що вона, по-перше усуває інфляційні очікування і, по-друге, обмежує монополізм фірм і профспілок. Одночасно необхідно дотримуватись курсу жорсткої грошової та кредитної політики, а також не допускати зростання бюджетного дефіциту. Тільки в комплексі ці заходи **А.п.** спроможні знизити темпи інфляції до регульованого рівня.

Наступним кроком **А.п.** є закріплення досягнутих результатів у довгостроковому періоді. За невисоких темпів інфляції є можливість проводити промислову і структурну політику, спрямовану на підвищення продуктивності праці і зниження витрат на виробництво одиниці продукції. Необхідно привести у відповідність структуру пропонування зі структурою сукупного попиту, а не тільки збалансовувати їх обсяги.

А.п. нерозривно пов'язана із здійсненням профілактичних заходів недопущення інфляції у майбутньому. У довгостроковому

періоді за умов повної зайнятості ресурсів **А.п.** здійснюється шляхом стимулювання збільшення обсягів виробництва потенційного ВВП на основі впровадження у виробництво новітніх досягнень науки, техніки, технологій, передових методів управління економічними процесами тощо. При цьому переваги мають надаватися не бюджетному фінансуванню, а створенню економічних стимулів для підвищення продуктивності праці, впровадження нових технологій, створення нових виробництв, техніко-технологічного переоснащення підприємств традиційних галузей, здійснення комплексної всеохоплюючої модернізації економіки країни. Для проведення такої **А.п.** необхідно створювати систему пільг з оподаткування, умов кредиту (податкові канікули, прискорену амортизацію, державні замовлення на конкурсній основі тощо).

Особливо важливе значення для послідовного проведення ефективної **А.п.** має незалежність уряду від тиску лобістських інтересів. Порушення алгоритму антиінфляційної боротьби на користь групам інтересів веде до прямо протилежних результатів.

В Україні актуальними напрямами **А.п.** на сучасному етапі є: 1) модернізація економіки України на базі інноваційно-інвестиційного розвитку та проведення політики імпортозаміщення; 2) удосконалення грошово-кредитного інструментарію регулювання інфляції; 3) підвищення ефективності податково-бюджетної політики; 4) регулювання пропонування окремих товарів (зерна, цукру, круп, нафтопродуктів); 5) удосконалення практики адміністрування цін (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій; 6) розвиток фінансового ринку.

Літ.: *Бодров В. Г.*, Сафронова О. М., Балдич Н. І. Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібник. – К. : Академія, 2010; *Єщенко П. С.* Економіка для всіх / К. : Вища школа, 2009; *Курс* экономической теории : Ученик / под общей ред. М. Н. Чепурина, Е. А. Киселевой – Киров : «АСА», 2006; *Основи* економічної теорії : Навч. посібник / За ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. – К. : Ін-т аграрної економіки, 1999; *Політична* економія : Підручник / За ред. Ю. В. Ніколенко – К. : Центр учбової літератури, 2009; *Самуэльсон Пол Э.*, Нордхаус Вильям. Д. Экономика : Пер. с англ. : 16-е изд.: Уч. Пос. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2000.

© Соколова О.М.

АНТИМОНОЛЬНА ПОЛІТИКА (англ. *Antitrust policies*) – різновид політики держави в економічній сфері, яка спрямована на обмеження монопольного (домінуючого) становища суб‘єктів господарювання на ринку. Передбачає здійснення комплексу заходів держави та її інституцій за трьома основними напрямами: 1) застосування заходів для розвитку конкуренції в монополізованих галузях національної економіки за рахунок зниження бар‘єрів входу на відповідні ринки, створення умов для зміни структури монополізованих галузей; 2) запровадження регуляторних заходів у монополізованих галузях національної економіки з метою мінімізації негативного впливу монополістів на конкретний ринок, забезпечення гарантій доступу споживачів до товарів (послуг), що виробляються суб‘єктами природних монополій; 3) формування специфічних нормативних вимог до ведення господарської діяльності суб‘єктами природних монополій (умов ведення бухгалтерського обліку, здійснення амортизаційних нарахувань, закупівлі сировини і матеріалів тощо) та контроль за їх дотриманням. У сучасних умовах господарювання **А.п.** зорієнтована не тільки на процес регламентації діяльності монопольних структур, але й на забезпечення всеохоплюючого захисту економічних прав всіх суб'єктів господарювання в їхній конкурентній поведінці на ринку.

Основними об'єктами **А.п.** є: монополізовані ринки у визначених територіальних і товарних межах; суб'єкти господарювання, що займають монопольне чи домінуюче становище на ринках, державні організаційні структури монопольного типу; центральні органи державної виконавчої влади, рішення або дії яких негативно впливають або можуть вплинути на конкуренцію тощо. Інструментами **А.п.** виступають ціни, тарифи на продукцію монопольних структур, стандарти і показники її якості, обсяги ринку виробництва, нормативи, норми, регламенти діяльності на монополізованому ринку тощо.

Виділяють дві основні форми реалізації **А.п.** – нормативне та організаційне антимонопольне регулювання. Нормативне регулювання включає встановлення в правових та нормативних актах правил господарської діяльності, контроль за дотриманням цих правил. Організаційне регулювання передбачає створення дієвих органів державної влади та інститутів – суб'єктів відповідної державно-управлінської діяльності, здатних реально впливати на перебіг аналізованих економічних процесів та забезпечувати їх ефективність. Запровадження кожної із зазначених форм передбачає використання різноманітних методів здійснення **А.п.** Так, *економічні методи* включають контроль за витратами виробництва і процесом ціноутворення, зокрема, шляхом встановлення граничного значення тарифу (*price-cap*) та економічно обґрунтованої доходності (*ratio return*). Застосування *технічних методів* здійснення **А.п**. передбачає розробку, впровадження і підтримку галузевих стандартів якості послуг та її параметрів, безпеки, а також у деяких випадках (наприклад, в сфері телекомунікацій) – конфіденційності. Специфіка механізмів **А.п.** визначається насамперед тим, що при їх застосуванні провідне значення мають *методи адміністративного характеру* – регламентування правил поведінки господарюючих суб'єктів на відповідному ринку, регулювання доступу на ринок та контроль за ринковою концентрацією виробництва та капіталу, припинення проявів монополізму, попередження порушень антимонопольного законодавства, припинення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності тощо. У цьому розумінні виокремлюються чотири основні групи методів **А.п.:**

• правові (прийняття відповідних законодавчих та нормативно-правових актів);

• організаційно-контролюючі (розробка та організація виконання заходів, спрямованих на запобігання порушенням антимонопольного законодавства, проведення моніторингу, перевірок, призначення експертизи щодо визначення монопольного положення суб'єктів господарювання на ринку або зловживання ними своїм монопольним становищем);

• адміністративно-імперативні (примусовий поділ суб'єктів господарювання – монополістів, застосування санкцій, накладання штрафів у випадку виявлення фактів зловживання ними монопольним становищем);

• профілактично-роз'яснювальні (інформування суб'єктів господарювання, внесення пропозицій, надання рекомендацій, попередніх висновків стосовно порушень, роз'яснення щодо кваліфікації порушень тощо).

Співвідношення основних механізмів **А.п.,** а також інструментів та методів, що використовуються при їх реалізації, наведено в таблиці 1.

Провідну роль в системі суб'єктів **А.п.** в Україні відіграє Антимонопольний комітет України (АМКУ), метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель. АМКУ є державним органом із спеціальним статусом, особливості якого полягають, зокрема, в особливому порядку призначення та звільнення Голови Антимонопольного комітету України, його заступників, державних уповноважених Антимонопольного комітету України, голів територіальних відділень Антимонопольного комітету України, у спеціальних процесуальних засадах діяльності Антимонопольного комітету України, наданні соціальних гарантій, охороні особистих і майнових прав працівників Антимонопольного комітету України на рівні з працівниками правоохоронних органів, в умовах оплати праці.

Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні здійснюється спеціально створеними національними комісіями (наприклад, у сфері зв'язку – Національна комісія з питань регулювання зв'язку). У випадках, встановлених законом, регулювання діяльності суб'єктів природних монополій може здійснюватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Якщо діяльність суб'єктів природних монополій, яка підлягає регулюванню згідно з Законом України «Про природні монополії» спрямована на задоволення потреб окремого регіону, то функції регулювання діяльності суб'єктів природних монополій можуть бути делеговані в установленому порядку Раді міністрів Автономної

Таблиця 1

Основні механізми, інструменти та методи антимонопольної політики

Механізми антимонопольної політики	Інструменти і методи антимонопольної політики
Створення і розвиток конкурентного середовища	• зниження або зняття бар'єрів, які обмежують входження суб'єктів господарювання на існуючі ринки; • стимулювання вступу на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання; • сприяння розвитку процесів децентралізації управління; • аналіз внутрішнього і зовнішнього конкурентного середовища; • ведення державного реєстру господарюючих суб'єктів, які мають монопольну владу на ринку; • пропаганда і поширення знань, які сприяють створенню рівних умов для всіх учасників ринку, формування суспільної свідомості на користь ринкових сил;
Обмеження монополізму, домінуючого положення окремих суб'єктів господарювання на товарних ринках	• примусовий поділ монопольних утворень; • ліквідація державних організаційних та господарських структур монопольного типу; • установлення цін і тарифів (відпускних цін на продукцію виробників, граничних рівнів цін, торговельних, постачально-збутових надбавок і націнок), граничних нормативів рентабельності; • декларування зміни цін; • установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг; • регулювання обсягів ринку (виробництва); • установлення державного замовлення та контракту; • розподілення ринків (визначення споживачів, постачальників тощо); • тарифне регулювання імпорту та експорту товарів;
Захист конкуренції, припинення дій, спрямованих на обмеження конкуренції	• встановлення контролю за діями органів державної виконавчої влади, органів місцевого і регіонального самоврядування, суб'єктів господарювання, що можуть призвести до появи нових монопольних утворень, збільшення частки та посилення впливу на ринку існуючих монопольних утворень (контроль за злиттям та приєднанням); • здійснення заходів, спрямованих на запобігання монопольній діяльності та недобросовісній конкуренції; • встановлення контролю за діями органів державної виконавчої влади, органів місцевого і регіонального самоврядування, які можуть призвести до появи та підвищення бар'єрів входження суб'єктів господарювання на ринки тощо

Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям з наданням їм відповідних повноважень. Державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції у сферах природних монополій здійснюється Антимонопольним комітетом України відповідно до його компетенції.

Літ.: *Закон* України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659–XII; *Закон* України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. № 1682–III; *Закон* України «Про

захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210–III; *Антимонопольна* діяльність : Підручн. / *В. Д. Лагутін,* Л. С. Головко, Ю. І. Крегул та ін.; за ред. В. Д. Лагутіна. – К. : КНТЕУ, 2005. – 580 с.; *Борисенко З. М.* Основи конкурентної політики : Підручн. / З. М. Борисенко. – К. : Таксон, 2004. – 704 с.; Віскузі В. Кіп, Вернон Дж. В., Гарингтон Дж. Е. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / Дж. В. Вернон, Дж. Е. Гарингтон: Пер. з англ.; Наук. ред. перекладу О. Кілієвич. – К. : Основи, 2004. – 1047 с.; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.

© Сафронова О.М.

АНТИЦИКЛІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ (англ. *Anticyclic Policy of the State*) – напрям державної політики, спрямований на згладжування коливань ділової активності в країні та забезпечення стабільного розвитку національної економіки. Коливання ділової активності мають, як правило, закономірно повторюваний, циклічний характер. Під циклом розуміється періодично повторювані через певний проміжок часу підйоми і спади рівнів економічної (ділової) активності, які характеризуються однаковими макроекономічними параметрами (обсяг виробництва реального ВВП, обсяги сукупного попиту і сукупної пропозиції, рівень безробіття та інфляції тощо. Економічні цикли класифікуються за тривалістю, сферою дії, формою протікання, територіальними межами свого поширення (таблиця 1).

Основними об'єктами **А.ц.п.д.** є сукупний попит і сукупна пропозиція, обсяг інвестицій, рівень зайнятості населення та інші визначальні чинники економічного розвитку. Здійснення **А.ц.п.д.** передбачає використання низки узгоджених між собою інструментів, форм і методів державного впливу. Пріоритетність їх застосування визначається особливостями об'єкта такої політики, специфікою відповідних економічних циклів та фазою їх протікання. Відповідно, певною складовою **А.ц.п.д.** є антикризове регулювання, зорієнтоване на припинення або запобігання економічного спаду, тобто скорочення абсолютних обсягів виробництва або призупинення темпів зростання.

При запровадженні **А.ц.п.д.** використовуються різноманітні механізми державного впливу на грошово-кредитні, інноваційно-інвестиційні та інші господарські процеси. Вони можуть застосовуватися у відношенні лише окремих сфер, секторів і галузей економіки, де спостерігаються загрози виникнення кризових явищ, або поширюватися на економіку країни в цілому. Відповідно до фази циклу застосування різноманітних регулюючих важелів органами державної влади набуває різної спрямованості – скорочення або збільшення витрат державного бюджету, зменшення або, навпаки, посилення податкового навантаження на суб'єктів господа-

Таблиця 1

Класифікація економічних циклів

Ознака	Види економічних циклів
Тривалість	• короткострокові (до 4 років); • середньострокові (7–10 років); • довгострокові (до 50 років);
Сфера дії	• промислові; • аграрні;
Специфіка прояву	• нафтові; • продовольчі; • сировинні; • енергетичні; • екологічні; • валютні;

Територіальні межі поширення	• локальні (регіональні); • національні; • світові (глобальні);
Форма протікання	• структурні; • кон'юнктурні

рювання тощо. Зорієнтованість використання механізмів **А.ц.п.д.** на стан ділової активності на кожній із фаз «класичного» промислового циклу відображена в таблиці 2.

Таблиця 2

Механізми антициклічної політики держави

Фаза економічного циклу	**Механізми анти циклічної політики держави**
Криза	Збільшення державних закупівель та інвестиційних витрат держави за кошти державного бюджету; зменшення податкового навантаження на підприємницький сектор; застосування політики «дешевих грошей» для заохочення інвесторів (зниження облікової ставки, купівлі державних цінних паперів на відкритому ринку, зниження норм резервування); підтримання соціально-незахищених верств населення і забезпечення зайнятості, стимулювання експорту.
Депресія	Продовження практики здійснення антикризових заходів з метою недопущення заглиблення кризи); сприяння розвитку конкуренції, демонополізації економіки, реструктуризації виробництва, надання податкових пільг і преференцій підприємницьким структурам, які активно запроваджують інновації, виготовляють продукцію на експорт.
Пожвавлення	Скорочення витрат державного бюджету, пов'язаних із здійсненням державних закупівель та інвестиційних програм; перехід до політики «дорогих грошей» - підвищення облікової ставки, продаж цінних паперів на відкритому ринку; активізація експортно-імпортних операцій.
Підйом	Продовження практики застосування заходів, які передбачені фазою пожвавлення, підвищення податкових ставок; створення стабілізаційного фонду в структурі державного бюджету.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Швайка Л. А. Державне* регулювання економіки : Навч. посіб./ Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008 – 435 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпорацій : Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

АТЕСТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ (лат. *Attestation* – посвідчення) – 1) підтвердження державою здатності закладу до проведення навчально-виховного процесу на рівні державних стандартів освіти; визначення рівня діяльності НЗ; 2) основна форма державного контролю за діяльністю НЗ незалежно від підпорядкування, типу та форми власності НЗ. **А.н.з.** проводиться для забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері освіти. За типами НЗ розрізняють атестацію дошкільних, загальноосвітніх, професійно-техніч-

них та НЗ позашкільної освіти. Лише атестовані НЗ мають право видачі документа про освіту державного зразка.

А.н.з. проводиться за рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти, інших центральних органів виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають НЗ, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та підпорядкованих їм органів управління освітою відповідно до повноважень, визначених законодавством.

Основними завданнями **А.н.з.** є:

• виявлення реального стану організації та здійснення навчального процесу;

• оцінка умов роботи НЗ, матеріально-технічної, науково-методичної, навчально-виробничої, культурно-спортивної, корекційно-відновної, лікувально-оздоровчої бази та потенціалу НЗ;

• визначення рівня підготовки осіб, які проходять навчання, їх відповідність встановленим в Україні державним стандартам освіти;

• оцінка якісного та професійного рівня педагогічного чи науково-педагогічного складу можливостей реалізації навчально-виховних програм закладу і перспектив його розвитку;

• забезпечення навчання українською мовою, задоволення освітніх потреб у вивченні російської та інших мов національних меншин України та ін.

Відповідно до законодавства порядок державної **А.н.з.** встановлює МОНУ ВНЗ ІІІ–ІУ рівнів акредитації системи МОНУ, що здійснюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність відповідно до законів України «Про освіту» , «Про вищу освіту» , «Про наукову і науково-технічну діяльність» та» Про інноваційну діяльність» підлягають державній атестації у частині наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, яка здійснюється один раз на п’ять років.

У сфері загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти **А.н.з.** проводиться шляхом здійснення атестаційної експертизи не рідше одного разу на 10 років. Організаційне забезпечення і контроль за атестаційною експертизою НЗ комунальної і приватної форм власності здійснюють регіональні експертні ради, що створюються при відповідних органах управління. Для проведення атестаційної експертизи відповідним органами управління створюється експертна комісія з числа провідних фахівців цього органу, НЗ і установ освіти, підприємств, організацій, які мають відповідну спеціальну освіту, високу професійну кваліфікацію, практичний досвід роботи, володіють необхідними знаннями та навичками. Основою організації діяльності експертної комісії є робоча програма атестаційної експертизи, що складається для конкретного НЗ і доводиться до відома керівника НЗ за місяць до початку атестаційної експертизи.

Не пізніше як за 2 місяці до **А.н.з.**, заклад подає експертній комісії матеріали самоаналізу освітньої діяльності.

Термін роботи експертної комісії у НЗ не повинен бути більшим, ніж 15 календарних днів. Експертна комісія у термін до 20 днів після затвердження роботи складає акт атестаційної експертизи закладу, у якому викладаються висновки з основних напрямів його діяльності та пропозиції щодо визначення закладу освіти: атестованим з відзнакою; атестованим; атестованим умовно; не атестованим. На основі акта відповідний орган управління, на який покладено проведення **А.н.з.**, приймає рішення про **А.н.з.** та її визначення.

Атестованому закладу видається свідоцтво встановленого зразка.

Атестація позашкільних НЗ комунальної форми власності здійснюється відповідними органами управління, підпорядкованими обласним, районним державним адміністраціям, до сфери управління яких належать позашкільний НЗ.

Загальний висновок щодо рівня освітньої діяльності навчального закладу робиться на основі аналізу її оцінювання з використанням орієнтовних критеріїв, розроблених та затверджених МОНУ.

НЗ може бути не атестовано, якщо результати його освітньої діяльності або наявні

умови організації навчального процесу не відповідають встановленим державним стандартам. Для усунення виявлених недоліків НЗ може бути встановлений строк, але не більше двох років. Якщо по закінченні зазначеного строку недоліки не будуть усунені, то ліцензія НЗ анулюється, і заклад виключається з Державного реєстру НЗ України.

За результатами атестації дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та профес.-технічних НЗ МОН України, МОН Автономної Республіки Крим, місцеві органи управління освітою у межах своїх повноважень визначають відповідність освітніх послуг, які надаються НЗ, державним стандартам певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня, приймають рішення про створення спеціалізованих НЗ, про надання відповідного статусу професійно-технічним НЗ, приймають рішення про створення, реорганізацію або ліквідацію навчальних закладів.

А.н.з. як нова форма державного контролю у випробувальному порядку розпочалася в Україні з 1996 року. Впровадження **А.н.з.** відображено у дослідженнях та практичних рекомендаціях А. Бурлакова, Г. Єльникової, А. Єрмоли, В. Маслова, Т. Мунтян, В. Лунячека, А. Панченка, О. Сидоренка, М. Сметанського. Невирішеними завданнями системи державного управління освітою є обґрунтування оптимальної технології проведення атестації НЗ, розробка критеріїв оцінки діяльності НЗ; визначення теоретико-нормативної бази атестаційної експертизи та функцій органів державного управління щодо здійснення контролю.

Літ.: *Закони* України «Про освіту» від 23.05.91 р. № 1060–XII; «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. № 2628–III; «Про загальну середню освіту» від 13.05.99 р. № 651–XIV; «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. № 1841-III; «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.98 р. № 103/98-ВР.; «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 29841III.; *Типове* положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.12.2003 р. № 847; *Постанова* Кабінету Міністрів України від 12.02.96 р. № 200 «Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти»; Положення про атестацію професійно-технічних навчальних закладів, затверджене постановою КМУ від 12.02.96 р. № 200; *Порядок* державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів, затверджений наказом МОНУ від 24.07.2001 р. № 553 (у редакції, що затверджена наказом МОНУ від 16.08.2004 р. № 658; *Орієнтовні* критерії оцінювання діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені наказом МОНУ від 14.02.2005 р. № 99; *Положення* про проведення державної атестації вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Міністерства освіти і науки України у частині наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності (Затверджено наказом МОНУ 30.03.2010 р. № 277).

© Паращенко Л.І.

АУДИТ ФІНАНСОВИЙ (англ. *Financial audit* — фінансова перевірка, лат. *audit* — він слухає) – як одна з форм фінансового контролю включає експертну оцінку фінансово-господарської діяльності підприємства за даними бухгалтерського фінансового обліку, фінансової звітності, а також надання аудиторських послуг і пов'язаних із ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, фінансової звітності, оподаткування, аналізу господарської діяльності, фінансів, управління трудовими ресурсами та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності юридичних і фізичних осіб.

Предметом **А.ф.** є гроші і вартісні характеристики діяльності. **А.ф.** підприємства переслідує декілька цілей, основні з яких:

• визначення наявного фінансового стану;

• визначення зміни цього стану в структурно-часовому аспекті;

• визначення факторів, що викликали ці зміни;

• прогноз основних тенденцій фінансового стану підприємства.

А.ф. проводять один раз протягом певного фінансового періоду. Фінансові аудити стосуються одного певного суб'єкта, в той час як вибір суб'єкта аудиту діяльності є значно ширшим. Результати **А.ф.** оцінюються в термінах «коректності» або «некоректності», «правомірності» чи «неправомірності». Під час проведення **А.ф.**, аудитор має вибір між системним підходом та підходом,

що ґрунтується на тестуванні. Деякі **А.ф.** визначаються подіями, а не датами і залежать від цих подій (наприклад, публічний інцидент або безпосереднє прохання законодавця, іншої посадової особи або представника зовнішньої організації) – в таких випадках досліджуються проблеми, визначаються підходи та форми звітності. Відсутність достовірних даних вже є предметом для критики під час проведення **А.ф.**.

А.ф. поділяється на аудит фінансового менеджменту та аудит фінансової звітності.

Аудит фінансового менеджменту. Фінансовий менеджмент в центральних органах виконавчої влади – це всі рішення, дії та норми оцінки фінансових операцій та фінансової звітності, повну або часткову відповідальність за які несе окремий міністр. Фінансовий менеджмент стосується як підготовки, так і виконання бюджету. Аудит фінансового менеджменту складається з двох частин:

• оцінка впорядкованості фінансового менеджменту та визначення того, чи піддається він аудиту;

• оцінка регулярності результатів цього процесу, а саме – зобов'язання, видатки та платіжні документи.

Перед тим, як почати **А.ф.**, слід зрозуміти логічну залежність між цими частинами: аудитори повинні визначити, що робити, наприклад, якщо недоліки в менеджменті означають, що немає достовірних даних. Також необхідно з'ясувати, які існують непевності та ризики: що сказати, якщо сприятливий випадок означає, що позитивні результати були отримані, незважаючи на слабкий менеджмент, і що сказати, коли, незважаючи на ефективний менеджмент, були отримані погані результати.

Аудит фінансової звітності. Фінансова звітність будь-якого бюджету містить результати фінансового менеджменту і повинна надавати інформацію про виконання бюджету протягом минулого року. Фінансова звітність складається з:

а) зобов'язань, видатків та доходів;

б) залишку від зобов'язань, видатків та доходів (наприкінці звітного року);

в) супроводжуючих пояснень.

Аудит фінансової звітності має на меті зробити висновки щодо цієї звітності. Такий аудит, як правило, складається з трьох частин[1] :

• оцінка регулярності зобов'язань, видатків та доходів;

• оцінка правильності відображення фінансового менеджменту;

• оцінка відповідності фінансової звітності регулюванням.

Слід відмітити, що аналіз фінансової звітності не дозволяє робити категоричних висновків, а лише орієнтує користувача інформації щодо оцінки фінансового стану підприємства і визначення його вузьких місць. Процес вдосконалення форм та методів проведення фінансового аудиту відбувається безперервно, враховуючи зміни в економічному житті суспільного ладу, держав та окремих підприємств.

Він збагачується дослідженнями та розробками вчених і практиків як країн традиційної ринкової економіки, так і молодих країн, що розвиваються, зокрема проблемами аудиту та аналізу фінансової звітності суб'єктів міжнародного бізнесу займаються відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких – І. Т. Балабанов, А. Д. Голубович, А. Гроппелі, Р. Коуз, Є. Нікбахт, Б. Л. Хинкин, Холт Роберт Н., М. І. Карлін, Н. С. Рязанова, В. М. Суторміна, В. М. Федосов, А. С. Філіпенко.

Проведення якісного **А.ф.** на підприємствах України має сприяти покращенню показників фінансової діяльності компаній та сприяти виходу українських підприємств на зовнішні ринки в умовах глобальної конкуренції.

Літ.: *Закон* України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року; *Балабанов И. Т.* Основы финансового менеджмента: как управлять капиталом? / Балабанов И. Т. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 384с.; *Голов С. Ф.* Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник / *Голов С. Ф., Костюченко В. М.* – К. : Лібра, 2001. – 840с.; *Пересада А. А.* Портфельне інвестування / *Пересада А. А., Шевченко О. Г., Коваленко Ю. М. та ін.* – К., 2004. – 408 с.; *Суторміна В. М.* Фінанси зарубіжних корпорацій / Суторміна В. М. – К. : Либідь, 2004. – 247 с.; *Холт Роберт Н.* Основы финансового менеджмента / пер.с англ. / Холт Роберт Н. – М. : «Дело»,1993. – 128 с.

©Медведкіна Є.О.

Б

БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА – рівень внутрішньополітичної стабільності, за якого забезпечується захист політичної системи суспільства від внутрішніх загроз та реалізація національних внутрішньополітичних інтересів.

Будь-яка політична система взаємодіє з навколишнім середовищем, іншими соціальними системами, і в процесі цієї взаємодії відбуваються зміни внутрішньосистемних та міжсистемних зв'язків. Абсолютна стабільність можлива лише в закритих, змодельованих системах. В реальних умовах функціонування політичної системи під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників відбуваються зміни стану відносної стабільності та нестабільності, що можуть мати наслідком розвиток, удосконалення цієї системи або призводити до її руйнації. З огляду на це, можливо лише стверджувати про певну міру або ступінь політичної стабільності, що забезпечує існування та безпечний розвиток даної системи. В умовах сучасних динамічних змін, властивих для функціонування політичних систем, стабільність доречно розглядати не як означення стану стійкості, абсолютної рівноваги, та незмінності, а як показник динамічного стану складної системи з певним внутрішнім порядком, що забезпечує її подальше існування, розвиток та здатність до самоорганізації в умовах впливу несприятливих внутрішніх та зовнішніх чинників. Отже, забезпечення **Б.в.** передбачає підтримку відповідного рівня стабільності та впорядкованості соціальної системи, за якого забезпечуватиметься її подальше існування та розвиток. Досягнення цієї мети неможливе без попередження і нейтралізації загроз, що перешкоджають реалізації національних внутрішньополітичних інтересів.

Національні внутрішньополітичні інтереси – це сукупність узгоджених та усвідомлених внутрішньополітичних потреб особи (громадянина), суспільства та держави, забезпечення яких є необхідною умовою існування та розвитку політичної системи суспільства.

До пріоритетних національних внутрішньополітичних інтересів України належать:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- забезпечення загальнонаціональної злагоди, досягнення консенсусу в суспільстві щодо пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві.

Загрозами **Б.в.** є явища та процеси, що потенційно можуть завдати шкоди, реально перешкоджають реалізації або взагалі унеможливлюють забезпечення національних внутрішньополітичних інтересів.

До загроз **Б.в.** належать:

- порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, політичних прав та свобод людини і громадянина;
- недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;
- можливість виникнення деструктивних внутрішньополітичних конфліктів;
- крайнє загострення етнічних і релігійних протиріч в напрямі набуття ними форми насильницьких етнічних та міжконфесійних конфліктів;

• прояви політичного, етнічного, релігійного екстремізму;

• прояви сепаратизму в окремих регіонах України;

• діяльність певних політичних сил, спрямована на повалення конституційного ладу, насильницьке, незаконне захоплення державної влади;

• структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози внутрішньополітичній безпеці.

Принципами забезпечення **Б.в.** є :

• пріоритетність національних політичних інтересів;

• спрямованість на захист прав та свобод людини;

• законність;

• превентивність щодо виникнення реальних загроз;

• своєчасність та адекватність реагування на загрози внутрішньополітичній безпеці;

• пріоритет мирних, ненасильницьких заходів урегулювання внутрішньодержавних конфліктів;

• узгодження політичних інтересів особи, суспільства та держави;

• чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади і місцевого самоврядування у забезпеченні внутрішньополітичної безпеки;

• забезпечення ефективності функціонування системи забезпечення внутрішньополітичної безпеки;

• взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої складових політичної безпеки.

До суб'єктів забезпечення **Б.в.** належать органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби *сектору безпеки*, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни. Основними суб'єктами забезпечення **Б.в.** є державні структури, оскільки держава має монополію на політичну владу та право на застосування примусу в межах державного суверенітету. Саме держава об'єднує суб'єктів забезпечення **Б.в.** у єдине ціле. Система забезпечення **Б.в. –** це сукупність взаємопов'язаних державних та недержавних суб'єктів, які здійснюють діяльність по захисту і реалізації національних внутрішньополітичних інтересів, а також матеріальних та духовних ресурсів цієї діяльності. Однією з важливих функцій даної системи є державне управління забезпеченням **Б.в.**

Державне управління забезпеченням **Б.в.** є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів її забезпечення, які в межах чинного законодавства та використовуючи наявні матеріальні і духовні ресурси (силові, економічні, інтелектуальні, інформаційні), здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на суспільство, свідомість та поведінку людей (громадян) з метою забезпечення необхідного рівня внутрішньополітичної стабільності, попередження та нейтралізації загроз національним внутрішньополітичним інтересам.

У залежності від конкретних обставин у процесі державного управління забезпеченням **Б.в.** можливе використання як методів переконання, так і примусу щодо об'єктів управління.

Основними функціями державного управління забезпеченням **Б.в.** є:

• створення нормативно-правової основи функціонування системи забезпечення **Б.в.**;

• визначення цілей і планування в сфері забезпечення **Б.в.**;

• організація, координація і стимулювання діяльності суб'єктів виконання управлінських рішень щодо забезпечення **Б.в.**;

• контроль за виконанням завдань із забезпечення **Б.в.**

Літ.: *Закон* України «Про основи національної безпеки» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351; *Кремень В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія / В. Г. Кремень., І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К. : МАУП, 1998; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький; К. : Вид-во «Кондор», 2007; *Энциклопедия* государствен-

ного управления в России: В 2 т. Том 1 / В. К. Егоров, И. Н. Барциц, В. Э. Бойков и др. – М. : Из-во РАГС, 2008.

©Дацюк А.В.

БЕНЧМАРКІНГ (англ. *benchmarking: «bench»* – площина (рівень) відліку, *«mark»* – оцінка*)* – порівняння поточного стану справ, рівня діяльності організації або окремих її сфер з обраним прогресивним аналогом, з кращими практиками; підхід до стратегічного планування *(планування стратегічне)*, що передбачає систематичний процес вивчення та запозичення передового досвіду з метою підвищення ефективності діяльності роботи організації. За даними консалтингової компанії Bain & Co останні роки **Б.** входить у трійку найпоширеніших методів управління бізнесом у великих міжнародних корпораціях, допомагаючи відносно швидко і з меншими витратами удосконалити бізнес-процеси. Першими цей метод почали застосовувати японці, які ретельно вивчали європейські й американські товари і послуги, а потім успішно переносили технології і ноу-хау з однієї сфери бізнесу в іншу. У Японії, США й інших країнах часто програми **Б.** розвиваються за державною підтримкою.

Б. – процес, при якому постійно здійснюється пошук кращих еталонів порівняння, при цьому останній повинен відповідати зміні зовнішніх умов і можливостям організації. Для отримання належної ефективності від застосування **Б.** необхідно зробити його інтегральною частиною загального процесу удосконалення певної діяльності. Стандартний процес **Б.** базується на виконанні таких функцій, як: планування, дослідження, аналіз, адаптація, удосконалення і являє собою синхронізацію етапів аналізу ринкових можливостей, вибору цільових ринків та стратегії досягнення конкурентних переваг.

Б. надає організації низку переваг: породжує впевненість у необхідності змін, чітке розуміння того, як організація повинна виглядати після впровадження змін; спонукає працівників організації до енергійних дій і підвищує рівень їх мотивації; сприяє визначенню певної мети і виробленню стратегій; дозволяє ефективно виявляти та формувати конкурентні переваги; сприяє зниженню ризику, дозволяє уникнути багатьох помилок, а також скоротити часові і фінансові витрати, пов'язані з набуттям власного досвіду.

Б. відіграє значну роль у реалізації систем управління якістю, що розробляються на засадах моделей якості за стандартами ISO серії 9000. Ідеологія Б. спрямовує на навчання та розвиток організації завдяки порівнянню «себе з іншими» та здобуванню знань «від інших». **Б.** дає можливість визначити власні переваги й слабкі місця, відшукати напрями змін і шляхи інноваційного розвитку.

У публічному управлінні за допомогою **Б.** порівнюються значущі аспекти життя в територіальному утворенні (місто, регіон) з передовим вітчизняним та закордонним рівнем; запозичується успішний досвід і кращі досягнення; визначаються порівняльні конкурентні переваги території та системи управління; виявляються слабкі місця, резерви розвитку території та системи управління. Корисну бенчмаркінгову інформацію для органів місцевої влади й управління надають рейтинги територій (міст, районів, областей), які в Україні розробляються і публікуються останнім часом.

Визначають такі види **Б.**: стратегічний (Strategic Benchmarking); конкурентний (Performance Benchmarking or Competitive Benchmarking); процесний (Process Benchmarking); функціональний/спільний (асоціативний) (Functional Benchmarking or Generic Benchmarking); внутрішній (Internal Benchmarking); зовнішній (External Benchmarking); міжнародний (International Benchmarking). Найуспішніше використання **Б.** досягається за допомогою приєднання до однієї із всесвітніх бенчмаркінгових асоціацій, наприклад, через Всесвітню мережу **Б.** – The Global Benchmarking Network (GBN). На сервері GBN дається можливість обрати з наявного архіву аналоги діяльності чи процесів і систем для визначення стандартів та контрольних точок порівняння, а також пропонується багато успішних прикладів **Б.**

З початку 90-х рр.. XX ст. у країнах Європейського союзу почали створюватися системи нагромадження та обміну позитив-

ними практиками в організаціях суспільного управління. За ініціативою Секретаріату Кабінету Міністрів Великої Британії (Cabinet Office) створена спеціалізована бенчмаркінгова мережа – The Public Sector Benchmarking Service (PSBS), за допомогою якої будь-які організації суспільного сектору можуть отримувати: дані про принципи **Б.**; інформацію про потенційних партнерів для обміну досвідом управлінських рішень; приклади реалізованих проектів; інформацію про конференції, семінари, наради тощо. Британська система є, водночас, частиною більшої системи, яка охоплює організації країн Європейського союзу – The European Benchmarking Network (EBN). База даних цієї мережі дає можливість пошуку за ключовими словами в окремих секторах економіки та секторах економіки різних країн. Дуже цікавим та корисним є досвід Польщі, де існує аналогічна Інтернет-база позитивних практик UMBRELLA. Описи позитивних практик, зокрема, стосуються: систем оцінювання набору працівників; комплексних перевірок організацій; систем візуалізації інформації в офісах; створення мережі пунктів інформування про послуги; запровадження централізованої системи реєстрації скарг та заяв.

Літ.: *Кемп Р.* Бенчмаркінг – обзор опыта достижения делового совершенства / Р. Кемп // Европейское качество. – 2004. – № 2. – С. 48–56; *Шаров Ю. П.* Муніципальний менеджмент : навч. посіб. / за заг. і наук. ред. Ю. П. Шарова. – К. : Атіка, 2009. – 404 с.; *Шаров Ю. П.* Муніципальні послуги: шлях до високої якості : моногр. / *Ю. П. Шаров,* Д. В. Сухінін. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. – 136 с.

© Шаров Ю. П.

БІДНІСТЬ (англ. *poverty 1*) бідність, нужденність; 2) убогість; 3) зубожіння) – соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних та інтелектуальних можливостей для того, щоб провадити спосіб життя, що відповідає нормам, прийнятим у даному суспільстві.

Б. є також характеристикою економічного стану і відносним показником, що залежить від загального стандарту рівня життя даного суспільства.

Причини злиденності окремих прошарків суспільства та наявність соціальної нерівності між людьми, закріплюючої **Б.** в нижніх верствах соціальної стратифікації, досліджували ще в IV столітті до нашої ери давньогрецькі філософи: Платон у праці «Держава» зазначав, що **Б.** – це право, що веде до низькості та злодіянь; його найвидатніший учень Аристотель, роботи якого вплинули на весь подальший розвиток наукової і філософської думки; Демокріт, який наголошував, що **Б.** – моральна проблема, а не соціальна, багатством потрібно користуватися розумно, приносячи користь народу.

Класичні підходи щодо розуміння бідності представлено у працях: А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Т. Мальтуса, К. Маркса, Дж.Кейса, Н. Сеніора, С. Сісмонді, Г. Спенсера, Е. Реклю, Ч. Бута, С. Роунтрі, Дж. Мака, С. Ланслея та ін., а також у сучасних дослідженнях: Дж. Роулса, Ф. Хайека, К. Джіні, М. Оршанські, П. Таусенда, Т. Маршалла, А. Сена, А. Макоулі та ін., дослідженнях науковців СРСР С. Струміліна, Г. Саркісяна, Н. Кузнєцової та ін., що свідчить про накопичення значного комплексу теоретичного знання з проблеми бідності у суспільстві.

Причини виникнення бідності об’єднують у такі групи: економічні, соціально-медичні, демографічні, соціально-економічні, освітньо-кваліфікаційні, політичні, регіонально-географічні.

В залежності від ситуації та джерела визначення **Б.** має декілька формулювань.

За визначенням Світового банку **Б.** є позбавленням благополуччя. Вона включає в себе низький рівень доходів і неможливість придбання основних товарів та послуг, необхідних для підтримання достойного способу життя. **Б.** характеризує також низький рівень охорони здоров’я і освіти, обмежений доступ до чистої води і санітарії, недостатню фізичну безпеку, недостатню можливість для покращення свого життя.

У Програмі розвитку Організації Об’єднаних Націй, у одній із щорічних доповідей **Б.** трактується як обмеження у виборі і можливостях, порушення людської гідності. Це означає: відсутність базового потенціалу для ефективної участі у житті суспільства; неможли-

вість годувати та одягати сім'ю; неможливість навчання та лікування; відсутність землі для ведення натурального господарства або отримання доходу; відсутність достатнього заробітку; відсутність доступу до кредитів. Це призводить до невпевненості, безпорадності і відчуженості окремих осіб та сімей. Це значить сприйнятливість до насилля осіб та сімей, проживаючих в маргінальних екосистемах.

Значний вплив на вищезазначене визначення бідності ООН спричинили наукові розробки А. Сена про причини голоду, економічні показники вимірювання бідності та диференціації рівня життя населення. Революційним вкладом у визначення економічних та соціальних показників рівня життя населення вважається пропозиція А. Сена розглядати **Б.** за рівнем можливостей. Він стверджує, що економічна політика держави повинна розглядатися з точки зору її впливу на конкретні можливості своїх громадян, на благополуччя суспільства. Наукові праці А. Сена стали поштовхом для досліджень інших вчених з питань основ благополуччя суспільства.

Специфіку рівня життя розглядають у своїх працях українські науковці, такі як: В. Бакіров, В. Ворона, Є. Головаха, С. Катаєв, Н. Коваліско, О. Куценко, С. Оксамитна, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Небоженко, В. Паніотто, М. Судаков, В. Судаков, Є. Суіменко, Ю. Сурмін, Ю. Саєнко, В. Скуратівський, В. Хмелько, В. Чорноволенко та ін.

Б. у будь-якому суспільстві є довершеним фактом і закономірним явищем. Якщо побудувати модель бідності на рівні особистості, постає негативний вплив цього явища не тільки на саму цю особистість, а і на суспільство в цілому. **Б.** окремої людини – це не тільки коротка продовжуваність життя, неможливість користування якісними медичними послугами, відсутність якісного відпочинку, нерідко відсутність адекватного житла, виключення із соціального життя, а й поступова духовна **Б.**, зниження вимог до якості життя, виникнення агресивного ставлення до успішнішої частини суспільства.

Б. – це не тільки індивідуальний стан окремої особи, а й закономірний стан усього суспільства, підпорядкований правилам існування суспільств з низьким рівнем розвитку у разі, якщо **Б.** приймає загрозливий характер. **Б.** не є причиною природних і соціальних потрясінь, вона свідчить про побудову суспільства і ті норми, які у ньому встановлені.

Маючи економічне походження, **Б.** стала розглядатися як набагато ширше явище, яке стосується різноманітних аспектів життя населення. На зміну поняттю «*фізичної дієздатності*» прийшло поняття «*соціальної дієздатності*», коли особа вважається бідною навіть тоді, коли їй вистачає коштів для фізичного виживання, але не вистачає для підтримання загальноприйнятих для даного суспільства стандартів життя. В сучасному розвиненому суспільстві список життєво необхідних потреб постійно розширюється.

Б. все частіше трактується як закономірне явище соціального життя суспільства, і це знайшло своє відображення в широкому розповсюдженні поняття «структурна **Б.**». Це поняття означає визнання бідності в якості складової частини суспільної системи – такої проблеми, яку неможливо вирішити лише шляхом економічного прогресу. Суть визначення бідності тлумачиться не в корисності і кількості товарів. Сучасна соціологічна думка все частіше дотримується концепції можливостей: якщо визначати відносну **Б.** в координатах товарів або властивостей, то вона стане абсолютною в координатах можливостей.

Абсолютна **Б.** – це такий рівень добробуту, який не забезпечує мінімальних матеріальних та духовних життєвих потреб населення.

Б. прогресує у суспільствах, які сповідують споживацькі настрої. Індустріальні ж суспільства, які прийшли до висновку, що подолати **Б.** неможливо, обмежившись тільки підтримкою нужденних верств населення, зуміли розвинути промисловість, підняти сільське господарство, розвинути сферу послуг та туризму, завдяки чому суттєво підвищили рівень життя населення та значно скоротили масштаби бідності.

Дослідження бідності, пов'язані із визначенням її специфіки у певній країні та плануванням ефективних способів її подолання, потребують, найперше, наявності конкретних критеріїв її виміру. При визначенні

цих критеріїв виявляється, що **Б.** – надзвичайно складне соціально-економічне явище, що має багато характеристик та проявів, які не можна звести до певного універсального показника та застосування лише одного теоретичного конструкту. Крім того, застосування різних методик вимірювання бідності доводить не тільки різницю в оцінках її розповсюдження, а й створює різні демографічні профілі бідних домогосподарств.

Сукупність усіх одержаних в соціології бідності теоретичних та емпіричних знань не представляють собою логічно зв'язаного цілого. У вітчизняній і зарубіжній соціології бідності існує величезна сукупність теоретичних підходів, напрямів та шкіл, які не тільки відрізняються один від одного, але часто суперечать одне одному. Тому, як ніколи, актуальною стає розробка комплексного підходу до вирішення проблеми бідності і визначення конкретних кроків соціально-економічної політики, направленої на подолання цього негативного явища та формування середнього класу у суспільстві.

Літ.: *Аристотель*. Политика. Сочинения в 4-х т. / Аристотель – М., 1984. – Т. 4. – 381 с.; *Лур'є С. Я.* Демокріт / С. Я. Лур'є – Л. – 1970. – С. 776–777; *ООН*. Экономический и Социальный совет. Обзор мирового экономического и социального положения, Женева, (ежегодные издания); *World* Economic Situation and Prospects 2007. United Nations. UNCTAD, New York and Geneva, 2007; *Платон Афинский*. Государство. Изб. произведения / Платон Афинский. – М. : Наука, 1998. – С. 15–26; *Цілі* розвитку тисячоліття: Україна. – 2010. – Національна доповідь. – Міністерство економіки України. – Київ, 2010. – 107 с.; *Sen A. K.* Poverty: an ordinal approach to measurement. Ekonometriks. – 1976. – Merch. – Vol. 81. – P. 285–307.

© Євдокимова В. В.

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ПОДОЛАННЯ незмінно пов'язана з «історичним моментом» соціально-економічного розвитку України. Починаючи з Київської Русі, роздрібненість якої розглядається як надзвичайно суперечлива обставина: з одного боку, вона значно послабила державу у політичному та воєнному плані, з іншого – нерозривно сприяла зростанню економіки, покращенню рівня життя та розвитку культури на місцях.

XV–XVI ст.ст. позначені кризою у системі соціально-економічних та суспільно-політичних відносин по всій території України через втручання інших держав, зокрема Польщі, на провідні важелі соціально-економічного життя, що призвело до дискримінації та різкого зниження добробуту і якості життя населення.

Потреби соціально-економічного розвитку знайшли вираження в економічній політиці Б. Хмельницького, яка була спрямована на обмеження великої земельної власності, на послаблення феодальної залежності селян, розвиток ремесел, промислів, торгівлі. Проте Україна, яка вела тривалу війну з Польщею, не могла підвищити рівень добробуту населення.

І хоча питання послідовності цих подій залишається відкритим, кінець XVII ст. позначився критичним зниженням рівня життя населення Української держави в результаті нового загострення соціально-економічного поневолення, політичної боротьби, посилення втручання іноземних держав до внутрішніх справ козацької України, ліквідації державних інституцій на Правобережжі.

У другій половині XVIII ст. найрішучіший протест проти бідності та нестатків висловив видатний український філософ Г. Сковорода. Такий стан суспільства, за Г. Сковородою, породжує ворожнечу між основними верствами населення. Найвищим благом Г. Сковорода проголошував незалежність людини, простоту життя, вдоволення та успішність людини. Особливого значення Г. Сковорода надавав розвитку освіти і культури. На його думку, духовне відродження людей автоматично призведе до злагодженого функціонування суспільства, підвищення його благополуччя та матеріального рівня.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. сформувався поміщицько-ліберальний напрям в українській соціально-економічній думці, який став відлунням кризи кріпацької системи і початком формування капіталістичних відносин. Видатним представником цього напряму став В. Каразін, відомий вчений, засновник Харківського університету.

Соціально-економічна програма розвитку М. Драгоманова також стала важливою ві-

хою в розвитку суспільно-економічної свідомості українського народу, і спрямована вона була на утворення і розвиток незалежної України, її економіки, освіти, культури.

Регулярні перешкодити з боку сусідніх держав стали на заваді перетворення українського соціально-економічного та суспільного розвитку у масове явище.

Значний внесок у розвиток соціально-економічної думки у другій половині XIX ст. здійснили науковці: Н. Бунге, Д. Піхно, А. Антонович, О. Білімович, які розглядали приватну власність на засоби виробництва як природну умову соціально-економічного прогресу, визнавали позитивну роль ринку і конкуренції.

У працях М. Грушевського, С. Єфремова, Д. Донцова, М. Туган-Барановського та ін. проаналізовано також широке коло питань – від висвітлення історії українського народу, його економіки і культури, до розвитку соціально-економічних відносин в сільському господарстві та промисловості, шляхи подолання зубожіння і поневолення народу, а також засади побудови демократичного, гуманного суспільства.

Східна Україна упродовж 60–80-х років XIX ст. характеризувалась широким застосуванням у виробництві парових двигунів, систем машин, механізмів та верстатів. Значна кількість металургійних заводів будувалася на кошти іноземного капіталу. Інвесторів приваблювали в Україні наявність сировини, дешевої робочої сили, перспектива розширення внутрішнього ринку т.і.

Оцінюючи значення іноземних інвестицій наприкінці XIX ст., в Україну, яка прагнула наздогнати в економічно-технічному плані передові капіталістичні країни, не можна не враховувати позитивного значення впровадження новітньої техніки і технологій, формування певного прошарку висококваліфікованих інженерно-технічних працівників, зміцнення культурних зв’язків тощо. За рівнем концентрації промислового виробництва Україна вийшла на початку XX ст. на одне з перших місць у світі, хоча підвищення рівня життя населення не відбулося, як і докорінних змін у економіці. У зв’язку з початком Першої світової війни розвиток виробництва в Україні так і залишився незавершеним.

Однак західноукраїнські землі залишалися аграрними провінціями Австро-Угорської імперії. Еміграція до Канади, США, Бразилії, Аргентини була одним із шляхів підвищення рівня життя західноукраїнських селян.

Отже, внутрішні проблеми українського суспільства, системні втручання інших держав до соціально-економічного розвитку України завадили їй взяти участь у розподілі світових господарських зв’язків та повноцінному соціально-економічному розвитку, що значно знизило якість життя населення.

Починаючи з кінця 20-х років, існували губернські відділи соціального забезпечення, до функцій яких входила державна система матеріального забезпечення громадян у старості, при хворобі, повній або частковій втраті працездатності, багатодітних сімей, сиріт та ін. Офіційна статистика існування у суспільстві таких явищ, як безробіття, інфляція, регіональні відмінності у рівні життя населення не оприлюднювалася. Тим більше не досліджувався рівень життя в Україні. Більш-менш грунтовні дослідження проводилися лише по країні в цілому.

Катастрофічне падіння рівня життя населення України відбулося за часів усіх трьох голодоморів (1921–1923 рр., 1932–33 рр. та 1946–1947рр.), що призвело до зниження якості життя населення України сільських регіонів; формування класу бідних, шляхом повної депривації всіх складових фізичного існування людини. Можна цілком обґрунтовано стверджувати, що у роки голодоморів населення України за майновими характеристиками підпадає під сучасне визначення абсолютної бідності, тобто саме відсутність доступу до мінімального кошика продуктів харчування стало основною причиною масового зубожіння.

На сучасному етапі розвитку України, в умовах трансформаційних перетворень, у 2001 році, з метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів Президент України указом «Про Стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 року № 637/2001, затвердив Стратегію подолання бідності в Україні, де визначали-

ся основні напрями проведення політики подолання бідності.

Враховуючи те, що близько третини населення України можна віднести до бідних, причому половина з них знаходиться на межі крайньої бідності, у 2010 році в Указі Президента України від 26.02.2010 року № 274/2010 «Про невідкладні заходи з подолання бідності» визначено подолання бідності, перш за все її найгостріших проявів, найважливішим пріоритетом у здійсненні реформ в Україні.

Літ.: Указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26.02.2010 № 274/2010 / Урядовий кур'єр від 05.03.2010 – № 42; *Довідник* з історії України / За ред. *І. Підкови та Р. Шуста* – К. : Генеза. – 1993. – 708 с.; Історія України: нове бачення. У 2 т. Т. 1. [*Під ред. В. Смолія*] – К., 1995. – С. 263–308; *История* теоретической социологии. В 4-х т. – Том 1 / Отв. ред. и сост. *Ю. Н. Давыдов.* – М. : изд-во КАНОН. – 1997. – 496 с.; *Ковальчук В. М.* Історія економіки та економічної думки [Навч. посібник] / *В. М. Ковальчук,* М. В. Лазарович, М. І. Сарай. – К. : Знання. – 2008. – С. 155–156.; *Janusz Kaczmarczyk,* Bohdan Chmielnicki, Wroclaw-Warszawa-Krakow, Zaklad Narodowy imienie Ossolinskich Wydawnictwo. – 2007.

© Євдокимова В. В.

БІОЕТИКА – це якісно новий (в порівнянні з лікарською етикою і медичною деонтологією) рівень соціального регулювання медичної діяльності.

Б. – це наука про мораль, гарантії безпеки людства, яка полягає у створенні морально-етичних бар'єрів, підкріплених правовими актами. Метою **Б.** є попередження завдання шкоди пацієнтові, захист його прав і гідності.

Розвиток **Б.** став реальним і можливим тільки в другій половині XX ст., коли світова спільнота зіткнулася з двома важливими обставинами: 1) пріоритет прав людини і зосередження уваги до захисту цих прав і 2) прогрес багатьох напрямів медицини (трансплантологія, генетика, реаніматологія та ін.). Розвиток нових медичних технологій виявив велику кількість морально-етичних проблем, які не могли бути вирішені в рамках лікарської етики і деонтології. У зв'язку з цим виходом із ситуації, що склалась, стало закріплення **Б.** як міждисциплінарної галузі знань, як науки, що дає можливість пояснити морально-етичні і правові аспекти медицини.

Важливу роль у розумінні **Б.** як одного з рівнів регулювання медичної діяльності відіграє визначення самого поняття. У контексті розгляду рівнів соціального регулювання медичної діяльності **Б.** (біомедична етика) – це міждисциплінарна наука, що займається вивченням морально-етичних, соціальних і юридичних проблем медичної діяльності в контексті захисту прав людини.

Можна виділити основні причини, що зумовили актуальність та інтенсивний розвиток біомедичної етики (**Б.**) останнім часом:

• якісно новий рівень розвитку медицини, що поставив перед суспільством безліч соціальних, морально-етичних і правових проблем;

• заклопотаність населення небезпекою, яка виникла, і непередбачуваністю наслідків впровадження у практику недостатньо перевірених нових досягнень біомедичних технологій;

• гуманітаризація медицини взагалі і медичної освіти зокрема;

• видання великої кількості спеціальної літератури, присвяченої різним питанням **Б.**;

• проведення міжнародних конгресів, симпозіумів і т.п., у центрі уваги яких проблеми нових медичних технологій у контексті захисту прав людини і пацієнта;

• зростання ролі і значення громадських організацій в ухваленні суспільно значимих рішень, у тому числі і правових, щодо розвитку тих або інших напрямів медицини;

• недостатність норм медичної етики і деонтології при поясненні і пошуках розв'язань проблемних питань медицини.

Чинниками, що свідчать про ширші можливості біомедичної етики, порівняно з лікарською етикою, є:

• розгляд складних медичних питань у ракурсі міждисциплінарного підходу;

• висвітлення спектру соціальних питань, пов'язаних з громадською охороною здоров'я;

• вихід за межі життя і здоров'я людини, розгляд загальних проблем екологічної безпеки;

• яскраво виражений акцент на проблемах захисту прав пацієнтів при наданні медичної допомоги.

Принципи і правила **Б.** важливо і необхідно розглядати в процесі законотворчості з актуальних питань охорони здоров'я.

Основні принципи, якими оперує **Б.:**

1. Автономія особи пацієнта – це фізична і психічна недоторканність при наданні медичної допомоги. Ключова ознака автономії пацієнта, будь-які заходи, спрямовані на проникнення крізь тілесну або духовну оболонку пацієнта, виправдані лише тоді, коли вони здійснюються за його згоди. Етична цінність автономії пацієнта полягає в тому, що дії лікаря спрямовані на благо хворого з метою його одужання, але які здійснюються всупереч його волі і бажанню, – недопустимі.

2. Принцип справедливості в галузі біомедичної етики полягає у тому, що кожен пацієнт, незалежно від соціального походження, матеріального стану, інших чинників, має право на отримання рівного обсягу медичної допомоги і рівного доступу до медичних ресурсів.

Основний офіційний документ у галузі **Б.** – Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини (Конвенція про права людини і біомедицини) 1996 р. проголошує, що «сторони цієї Конвенції зобов'язуються при використанні досягнень біології і медицини захищати гідність й індивідуальну цілісність кожної людини, гарантувати всім, без виключення, недоторканність особи і дотримання інших прав і основних свобод».

Літ.: *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Згречча Е.,* Спаньйоло А. Дж., П'євро М. Л. Біоетика / Переклад з італійської В.Й. Шовкун: Підручник. – Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – С. 672.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : Монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : Монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

БЮДЖЕТ ДЕРЖАВНИЙ (бюджет англ. *budget*, букв – торба, сумка, гаманець) – а) фінансовий план утворення і використання грошових фондів держави протягом року; б) щорічний баланс доходів і витрат держави, який розробляють державні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності; в)кошторис щорічних доходів та видатків держави, розроблений в установленому порядку урядом країни та затверджений відповідним законом; г) основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави щодо розподілу, перерозподілу валового суспільного продукту й національного доходу.

Сутність **Д.б.** визначається державним устроєм та функціями, що виконує держава, а також рівнем розвитку продуктивних сил, природою форм власності. Є головною ланкою фінансової системи країни, а сконцентровані у ньому кошти безпосередньо впливають на розвиток економіки і соціальної сфери. Використовується державою як: фінансова база для виконання покладених на неї функцій регулювання життєво важливих галузей економіки та створення необхідної інфраструктури, забезпечення управління і обороноздатності країни, здійснення між територіального і міжгалузевого перерозподілу коштів; інструмент вирішення соціально-економічних проблем, досягненні стабільності в суспільстві, розвитку основних сфер його життєдіяльності; джерело фінансування невиробничої сфери – освіти, культури, науки, охорони здоров'я. За допомогою бюджету здійснюється вплив на розвиток продуктивних сил, науково-технічного прогресу, захист та охорону навколишнього середовища.

Значення **Д.б.** обумовлено не лише обсягом коштів, які в ньому зосереджені. В безпосередньому взаємозв'язку і під його впливом функціонують усі інші складові фінансової системи. Наявність **Д.б.** дозволяє державі розподіляти кошти на потреби суспільства у відповідності з визначеними пріоритетами, регулювати ефективність, пропорційність збалансованого розвитку виробничої і невиробничої сфери регіонів, впливати

на темпи розвитку і структуру суспільного виробництва.

Д.б. на кожен фінансовий рік (в Україні він збігається з календарним роком) розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон. Завжди складається з двох частин: доходної, що показує обсяги і джерела його доходів та витратної, що показує бюджетні видатки їх обсяги. Усі доходи **Д.б.** за своїм економічним змістом поділяються на дві групи: доходи від виробничої діяльності підприємств та організацій і кошти, що надходять від населення. Абсолютна більшість доходів формується за рахунок надходжень від підприємств і організацій різних форм власності. Вони мають форму різних платежів податкового та неподаткового характеру. Найбільша частка доходів формується за рахунок податків. Основними з них є: податок на додану вартість, акцизний збір, податок на доходи (прибуток) підприємств, плата за землю. Через витратну частину **Д.б.** фінансової засоби перерозподіляються між сферою матеріального виробництва та невиробничою сферо, між галузями економіки держави та її регіонами. За цільовим спрямуванням видатки поділяються на такі основні групи: соціальний захист населення, соціально-культурну сферу, оборону, управління, господарський комплекс. Витрати на управління забезпечують утримання органів виконавчої, законодавчої та судової влади, Служби безпеки, Генеральної прокуратури та Міністерства внутрішніх справ України. Найбільша частка в загальних видатках припадає на фінансування економіки держави. До цієї групи належать: капітальні вкладення, фінансування невідкладних заходів щодо реконструкції підприємств, нарощування виробництва споживчих товарів і продукції виробничого призначення.

У фінансовій системі **Д.б.** посідає центральне місце і є найбільшим централізованим фондом грошових коштів. Він має специфічні ознаки: значні обсяги; законодавчу визначеність; в його складі утворюються бюджетні резерви, що сприяє зміцненню його стійкості. Поряд із фінансами, **Д.б.** втілює фінансові відносини, що виникають при централізації грошових ресурсів та їх використанні на загальнодержавні потреби. Бюджетні відносини складаються між державою і підприємствами, установами, організаціями, населенням з приводу сплати податків, зборів, а також при використанні бюджетних коштів. На обсяг **Д.б** впливають такі чинники: рівень розвитку економіки та масштаби зрушень в господарському комплексі, розміри виробленого валового національного продукту; методи господарювання (ринкові, командно-адміністративні); характер соціальних і економічних завдань, які передбачається розв'язати за рахунок коштів бюджету.

В умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки роль **Д.б.** зростатиме. Бюджетні кошти і позабюджетні фонди є фінансовою основою для її побудови, переходу на більш якісні, соціальні стандарти життя громадян, нівелювання можливих соціальних наслідків та ризиків життєдіяльності суспільства і держави. Вони спрямовується на оздоровлення приватного сектору, оплату численних державних замовлень великим корпораціям (компаніям), проведення громадських робіт, на забезпечення національної безпеки, правопорядку, охорони навколишнього середовища, а також необхідних благ: освіту, охорону здоров'я, зростання рівня та якості яких в суспільстві підвищує загальний добробут, благополуччя усіх його членів.

Д.б. може мати бездефіцитний, коли доходи переважать видатки чи дорівнюють їм, або дефіцитний характер, коли видатки більші, ніж доходи. Бюджетний дефіцит законодавчо обмежується, а джерелами його покриття є внутрішні та зовнішні позики, кредити Національного банку країни. Його причинами можуть бути: значні інвестиції в розвиток економіки, тоді він є наслідком не кризових явищ, а політики уряду, який здійснює структурні реформи; негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій – війна, катастрофи, стихійні лиха; криза в економіці, за якої бюджетний дефіцит найважче подолати, що потребує чітких заходів держави щодо фінансового оздоровлення економіки для його збалансування.

Досягнення сталої збалансованості **Д.б.** є одним з найважливіших напрямів сучас-

ної фінансової політики кожної країни. Більшість провідних країн з ринковою економікою мають бюджетний дефіцит: – у розмірі 2–3 % від ВВП він є цілком допустимим, не дає значимих негативних наслідків та сприяє розвитку економіки, пожвавленню ділової активності. У фінансовій практиці це дістало назву «дефіцитного фінансування». Значне перевищення цих розмірів бюджетного дефіциту є свідченням нестабільності фінансової системи, наявності диспропорцій у видатковій та дохідній її частині, неефективної бюджетної та фінансової політики держави.

Подолання бюджетного дефіциту здійснюється на основі: оздоровлення економіки країни; перебудови податкової системи в напрямі зменшення податків і стимулювання ділової активності суб'єктів господарювання; скорочення бюджетних дотацій; зменшення фінансування державних інвестицій; забезпечення цільового використання бюджетних коштів, запровадження жорсткого режиму економії та контролю за їх витрачанням; посилення контролю за своєчасною і повною сплатою податків; оптимізації видатків на управління і оборону; використання неемісійних джерел його покриття та ін. За часів незалежності України, негативною рисою прийнятих **Д.б.**, як і більшості постсоціалістичних країн, є їх хронічна дефіцитність.

В Україні з 2000 р. вперше запроваджено поділ бюджетів на дві частини: загальний і спеціальний фонди. Загальний фонд **Д.б.** України включає: доходи, визначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначених на конкретну мету (загальні доходи); видатки, здійснення яких передбачається за рахунок коштів загального фонду (загальних видатків). Надходження від здійснених запозичень, забезпечення виконання державних гарантій та інших державних боргових зобов'язань включаються тільки до загального фонду **Д.б.** України. Спеціальний фонд **Д.б.** України включає доходи **Д.б.** України на конкретну мету (спеціальні доходи) та видатки **Д.б.** України, які провадяться за рахунок цих доходів (спеціальні доходи).

Доходи **Д.б**. України утворюються за рахунок: податків, які повністю або частково надходять в бюджет у відповідності із діючими законами: частини доходів від приватизації державних підприємств; надходжень від зовнішньоекономічної діяльності; орендної плати за оренду майна цілісних майнових комплексів, що перебувають у загальнодержавній власності; внесків до тимчасово приєднаних до **Д.б.** України позабюджетних фондів; надходжень від внутрішніх позик; дивідендів, одержаних від цінних паперів, що належать державі; інших доходів, встановлених законодавством. Найбільшу питому вагу в структурі його доходів займають податкові надходження, а також внески до державних цільових фондів.

До видатків **Д.б.** України віднесено: 1) фінансування загальнодержавних програм по підтримці і підвищенню життєвого рівня народу, соціальний захист населення; 2) фінансування загальнодержавного значення установ невиробничої сфери (освіта, культура, охорона здоров'я, наука); 3) фінансування виробничого і невиробничого будівництва, проектно-пошукових та інших робіт відповідно до загальнодержавних програм; 4) оборона; 5) охорона навколишнього середовища; 6) утримання правоохоронних і митних органів, податкової та контрольно-ревізійної служби, захисту прав споживачів, законодавчої, виконавчої, судової влади та прокуратури; 7) здійснення зовнішньоекономічної діяльності; 8) надання дотацій, субвенцій обласним бюджетам та бюджету Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя; 9) створення державних матеріальних та фінансових резервів; 10) обслуговування державного внутрішнього та зовнішнього боргів. У видатковій частині **Д.б.** найбільшу питому вагу має фінансування господарського комплексу, соціальної сфери.

Літ.: *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Державні фінанси : Навч. посіб. / За заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002; *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектора. – К. : Основи, 1998; *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Державні фінанси України: Підручник. – К. : Центр навч. літ., 2003; *Юрій С. І.,* Бескид Й.М. Бюджетна система України : Навч. посіб. – К. : НІОС, 2000.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ – це показник обсягу і структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально припустимому рівні, що забезпечує умови активного фізичного стану дорослого населення, соціального й фізичного розвитку дітей і підлітків.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи – фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум – це вартісне вираження матеріальних цінностей, конче необхідних для існування. В світовій практиці він становить 85–87% загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину – певну сукупність духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя.

Світова практика розробила декілька варіантів визначення прожиткового мінімуму в державі. Статистичний метод передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходів, які мають 10 – 20 % найменш заможних громадян певної держави. Цей метод можна застосовувати у державах із досить високим рівнем доходів громадян. Суб'єктивний або соціологічний підхід базується на проведенні соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід. Такий метод є радше консультативним, оскільки його результати не можуть бути підкріплені реальними економічними можливостями держави, проте він виражає справжні потреби людей. Ресурсний метод виходить із можливості економіки забезпечувати прожитковий мінімум, він застосовується у високорозвинутих країнах. Комбінований метод поєднує у собі декілька методів, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги – за фактом, а непродовольчі товари – за їх відсотковою часткою в загальних витратах.

На практиці застосовується нормативний метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик. Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика.

Існує, ще один метод формування рівня прожиткового мінімуму, так званий відносний метод. Відносний метод або метод обчислення медіанного доходу здебільшого застосовується у державах із розвинутою ринковою економікою. Медіанний дохід – це дохід, за якого половина населення має більший дохід, а половина –менший, або це рівень достатку, що найчастіше трапляється в певній країні (практично він відповідає середньодушовому доходу населення). Так, у США, Великій Британії, Німеччині прожитковий мінімум встановлюється на рівні 40% від медіанного доходу, у Фінляндії, Італії, Греції, Іспанії – 50%, у Португалії та Ірландії – 60% відповідно.

На думку вчених-економістів, під час підрахунку розміру прожиткового мінімуму враховуються такі чинники: економічні, які включають вимоги економічного розвитку, формування організаційних та правових засад ринкової економіки, зовнішньоекономічної діяльності, демократизацію трудових відносин, заходи щодо наповнення доходної частини бюджету; правові: дотримання загальновизнаних прав людини відповідно до Міжнародного Пакту «Про економічні, соціальні та культурні права», в якому правом на працю вважають здатність людини самостійно заробляти собі на життя; соціальні: загальний рівень заробітної плати, встановлення взаємозалежності між оплатою праці та її продуктивністю, підвищення мінімальних державних гарантій заробітної плати та трудових пенсій з поступовим наближенням їх до рівня прожиткового мінімуму.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу. Окрім того, прожитковий мінімум визначається диференційовано залежно від вікового критерію або ж – від соціальної та демографічної групи особи: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність. Такий поділ зумовлений особливостями людського організму, його потребами залежно від віку та фізичних можливостей.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Держа-

вного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом із уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування враховуючи їх хімічний склад та енергетичну цінність, а також рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я. Набір непродовольчих товарів формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами влаштування побуту. Набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

Прожитковий мінімум як державний соціальний стандарт застосовується для: загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги із безробіття, а також стипендій та інших соціальних виплат, зважаючи на вимоги Конституції України та закони України; визначення права на призначення соціальної допомоги; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших; встановлення величини неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Державним бюджетом України на 2008 р. з 1 січня прожитковий мінімум на одну людину встановлений на рівні прожитковий 894 грн з 1 січня, з 1 квітня – 911 грн, з 1 жовтня – 934 грн., з 1 грудня – 953 грн.

Літ.: *Лукашевич В. М.* Економіка праці та соціально-трудові відносини [Текст]: навч. посіб / В. М. Лукашевич. – Львів : «Новий світ – 2000», 2004. – 248 с.; *Колот А. М.* Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання [Текст] : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2003. – 230 с.; *Василенко В. О.* Антикризове управління підприємством [Текст] : навч. посіб. / В. О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с.; *Завадський Й. С.* Менеджмент [Текст] / Й. С. Завадський. – К. : Українсько-фінансовий інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 543 с.; *Болотіна Н. Б.* Трудове право України [Текст] : підручник. – 3 вид. – К. : Вікар, 2005. – 725 с.; *Прокопенко В. І.* Трудове право України [Текст] : підручник / В. І. Прокопенко. – 3 вид. – Х. : Консум, 2002. – 528 с.

© Шевченко С.Г.

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – а) інструмент державного регулювання економіки для підтримки певного рівня валового національного продукту, зайнятості та соціального забезпечення; б) система науково-обґрунтованих і законодавчо визначених засад (функцій, принципів, методів, інструментів), заходів щодо удосконалення взаємовідносин між різними ланками державного бюджету, яка розробляється з метою оптимального збалансування його параметрів з урахуванням пріоритетів розвитку бюджетної сфери та необхідності забезпечення ефективного виконання державою її функцій.

Стратегічною метою **Б.п.** держави є забезпечення фінансової і соціальної стабільності в країні, створення економічних, правових та організаційних умов щодо підвищення ролі бюджету як інструменту формування і оптимального розподілу фінансових ресурсів між різними ланками бюджетної системи для ефективного її розвитку, спрямованого на економічне зростання, підвищення життєвого рівня населення. **Б.п.** передбачає державну підтримку сектору економіки, створення умов для залучення інвестицій, реалізацію протекціоністських заходів захисту вітчизняних товаровиробників.

В умовах ринкової економіки роль **Б.п.** полягає у забезпеченні ефективного функціонування сфери державних фінансів. Це перед-

бачає оптимізацію обсягів та структури державних ресурсів, підвищення результативності їх формування, розподілу і використання. Цілями **Б.п.** є: досягнення раціональної структури державних фінансів; проведення децентралізації бюджетної системи та підвищення ефективності фінансової спроможності місцевих бюджетів; зміцнення фінансової стійкості державних фінансових установ; зменшення частки держави у фінансових операціях; зміцнення недержавного сектору економіки; підвищення ефективності залучення, розподілу та використання державних ресурсів (державного бюджету, державних цільових фондів, державних фінансових установ, корпорацій).

Б.п. слід розглядати як важливу складову фінансової політики, один з основних інструментів реалізації економічної політики держави. Її пріоритетними напрямами є: фінансове оздоровлення підприємств господарського сектору, проведення податкової реформи, збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості та соціальної спрямованості бюджету за умов скорочення податкових надходжень, виконання державних та регіональних програм соціально-економічного розвитку тощо. Ефективність функціонування бюджетної системи показує місце та роль держави в регулюванні економічних процесів, забезпеченні стабільного макроекономічного зростання країни. Виважений, обґрунтований перерозподіл фінансових ресурсів через бюджет, досягнення реальної збалансованості бюджетної системи країни свідчать про успішну реалізацію державно-управлінських функцій – стимулюючої, регулюючої, фіскальної.

Основними функціями **Б.п.** на сучасному етапі є: створення більш раціональної бюджетної системи в країні, підвищення результативності використання державних ресурсів шляхом впровадження інноваційних підходів до їх формування, розподілу і використання; підвищення результативності Стабілізаційного фонду в складі держбюджету, обґрунтування обсягів та структури джерел його формування; запровадження більш раціональної системи державної підтримки незахищених громадян, оптимізація соціальних видатків у державних та місцевих бюджетах, державних цільових фондах.

Б.п. формується та реалізується через систему органів державної влади, які забезпечують процес управління бюджетом. Державне управління бюджетом здійснюється виключно на законодавчій основі. Зокрема, законами затверджується державний бюджет та бюджетна система країни, система оподаткування, податки і збори, засади щодо створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; порядок утворення та погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу, порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види, типи, статус національної та іноземних валют. До органів державної влади, що забезпечують процес управління бюджетом країни, можна віднести: Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державну податкову адміністрацію, Державну контрольно-ревізійну службу, органи державного управління на регіональному, місцевому рівнях та інші. Кожен з них відповідальний за виконання окремих напрямів бюджетної діяльності в межах покладених на нього завдань, цілей, функцій тобто компетенції. Залежно від ролі, місця, функцій та обсягів діяльності органи державного управління поділяються: загальнодержавні органи управління та органи оперативного управління бюджетною та податковою діяльністю. Робота цих органів є взаємопов'язаною і спрямована на формування та реалізації засад політики держави у цій сфері.

Б.п. реалізується через функціонування бюджетного механізму. Під бюджетним механізмом розуміють сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку країни. Його складовими є: бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, принципи і функції, методи, технології та інструменти державної політики. Зокрема, до інструментів, через які здійснюється **Б.п**. України, віднесено: щорічні послання Президента України до Вер-

ховної Ради України, Програма економічного і соціального розвитку України, щорічні Бюджетні резолюції Верховної Ради України (з 2003 року – Основні напрями бюджетної політики), Закон про Державний бюджет, Закон про виконання Державного бюджету, бюджетні програми всіх рівнів. Засобом досягнення ефективності використання бюджетних коштів є: програмно-цільовий метод бюджетування – управлінська фінансова технологія, яка передбачає формування бюджетних видатків у відповідності до чітко визначених довго- та середньострокових пріоритетів розвитку країни, дозволяє вирішувати важливі нагальні соціально-економічні проблеми суспільства в умовах множинності цілей його розвитку .

Стратегічні цілі **Б.п.** реалізуються через бюджетний процес, в ході якого визначаються пріоритети держави, її завдання та функції на певному етапі, розробляються відповідні цільові програми та законодавча база, здійснюється оцінка ефективності використання бюджетних коштів, контроль за дотриманням бюджетного законодавства, виконанням бюджетних повноважень. До чинників підвищення ефективності бюджетного процесу можна віднести: науково-обґрунтоване бюджетне планування, виконання цільових бюджетних програм; прозорий механізм використання бюджетних коштів в т.ч. і за цільовим призначенням, дієвий контроль кожної стадії цього процесу, дотримання строків складання, розгляду, затвердження, виконання та складання звітів про виконання Державного бюджету, мінімізацію впливу політичних факторів тощо. Вадами бюджетного процесу вважаються: надмірна централізація та концентрація фінансових ресурсів на державному рівні, що знижує роль місцевих бюджетів у вирішенні життєво-важливих регіональних завдань; домінування регулюючих доходів у структурі податків та зборів, централізований механізм формування місцевих бюджетів, встановлення нормативів відрахувань від бюджетоутворюючих доходів, дотаційний характер реально самодостатніх бюджетів тощо.

Літ.: *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Державні фінанси : Навч. посіб. / За заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002; *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектору. – К. : Основи, 1998; *Василик О. Д.,* Павлюк К. В. Державні фінанси України: Підручник. – К. : Центр навч. літ., 2003; *Юрій С. І.*, Бескид Й. М. Бюджетна система України: Навч. посіб. – К. : НІОС, 2000; *Василик О. Д.* Державні фінанси України : Навч. посібник. – К. : Вища школа, 1997.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАМА (англ. *Budget Program*) **–** це комплексний інструмент управління видатками бюджетів, який має збалансовані ресурсну та результатну складові, що їх планують та реалізують розпорядники бюджетних коштів відповідно до своєї функціональної ознаки.

Б.п. можна також трактувати як сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Формування та реалізацію **Б.п.** передбачає управління бюджетами за програмно-цільовим методом (англ. *Performance Program Budgeting*), концепція якого полягає в прагненні до досягнення максимально можливих соціального та економічного ефектів від витрачання оптимальної кількості бюджетного ресурсу. **Б.п.** безпосередньо реалізує цю концепцію через збалансування бюджетного ресурсу з максимально досяжним результатом через планування та реалізацію розпорядниками ресурсної та результатної складових. Вони представлені усталеним та закріпленим в інструктивно-методологічних документах Міністерства фінансів набором елементів *(опцій).*

Ресурсна складова програми описується обсягом бюджетних коштів, що їх планується витратити на реалізацію програми. Обсяг цих коштів визначається, виходячи з опцій «мета» (англ.*Goal*) та «завдання» (англ. *Budget Program Objectives*) програми. Одна **Б.п.** може мати лише одну мету, на відміну від завдань, кількість яких залежить від компонентності та складності мети. Мета та завдання програми формуються на стадії планування **Б.п.** та можуть залишатися незмінними протягом декількох бюджетних періодів, якщо її реалізація

носить довгостроковий або постійний характер. Зміна мети та завдань відбувається за результатами моніторингу при зміні правового поля функціональної діяльності розпорядника бюджетних коштів та на основі даних оцінки результативності **Б.п.**

Результатна складова **Б.п.** представлена системною опцією вимірюваних у кількісному виразі *результативних показників* (англ. *Measures of Performance* (*MOP*), що в обов'язковому порядку входять до складу **Б.п.**, є її ключовим елементом та основною характерною рисою. Ця система включає в себе чотири групи результативних показників: затрат, продукту, ефективності, якості. Таке групування здійснюється, виходячи з розуміння **Б.п.** як бюджетної послуги, виробництво якої відбувається через економічні категорії праці. Так, показники затрат описують засоби праці (матеріальні та людські), показники продукту є виразниками предмету праці (контингенти та об'єкти бюджетних послуг), назва показників ефективності відповідає їх категорії, а показники якості ілюструють результат від надання бюджетної послуги в вигляді динаміки, що показує ступінь досягнення мети **Б.п.**

Б.п. є єдино можливим структурним елементом програмно-цільового бюджету. Сукупність ресурсних складових всіх **Б.п.** показує ресурс бюджету, сукупність результатних складових – його результативність.

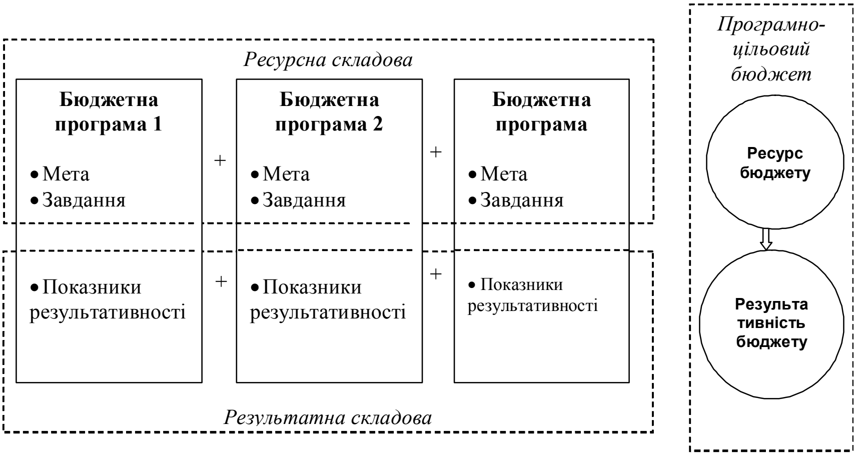

Рис. 1. Бюджетна програма як структурний елемент програмно-цільового бюджету

Збалансування ресурсу та результативності на рівні бюджету, як основного фінансового плану адміністративно-територіальної одиниці комплексно реалізує концепцію управління за програмно-цільовим методом та направлене на підвищення ефективності управління соціальним та економічним розвитком через покращення якості бюджетної політики.

З огляду на структуру та методологію формування бюджетів, **Б.п.** можна класифікувати наступним чином:

а) за видами бюджету: **Б.п.** Державного бюджету та **Б.п.** місцевих бюджетів. **Б.п.** місцевих бюджетів на стадії їх планування та виконання для зручності можна умовно класифікувати за рівнями: республіканські АР Крим, обласні, районні, міські, районів у містах, сільські, селищні. Але при зведенні та аналізі всі вони відносяться до категорії **Б.п.** місцевих бюджетів;

а) за повноваженнями, що реалізуються: **Б.п.** в частині власних повноважень, **Б.п.** в частині делегованих повноважень;

б) за функціональною (галузевою) ознакою: **Б.п.** державного управління, **Б.п.** громадського порядку та безпеки, **Б.п.** охорони навколишнього природного середовища, **Б.п.** житлово-комунального господарства, **Б.п.** охорони здоров'я, **Б.п.** духовного та фізичного розвитку, **Б.п.** освіти та науки, **Б.п.** соціального захисту та соціального забезпечення тощо;

в) за джерелами коштів: **Б.п.** загального фонду, **Б.п.** спеціального фонду;

г) за специфічною ознакою: **Б.п.** поточного бюджету, **Б.п.** бюджету розвитку, **Б.п.** резервного фонду (можуть існувати лише на стадії звітності), **Б.п.** капітальних вкладень та інвестицій.

Процес управління **Б.п.** здійснюється в межах бюджетного процесу, що реалізується в чотири стадії: планування, затвердження, виконання, звітність та контроль. Планування **Б.п.** здійснюється розпорядниками бюджетних коштів шляхом передачі бюджетних запитів окремо за кожною з програм розпорядникам вищого рівня чи місцевим фінансовим органам для їх погодження та включення до проекту бюджету на плановий бюджетний період. Перелік попередньо погоджених **Б.п.** Державного бюджету затверджується Законом України про Державний бюджет України, перелік **Б.п.** місцевих бюджетів затверджується у складі форматів програмно-цільових бюджетів рішеннями відповідних місцевих рад. На основі затверджених бюджетів формуються паспорти бюджетних програм, які є підставою для виділення асигнувань за програмами. Виконання **Б.п.** здійснюється як в частині фінансових показників (ресурсна складова), так і в частині показників результативності (результатна складова). Протягом всього періоду виконання **Б.п.** необхідно провадити їх постійний моніторинг, на основі якого приймаються управлінські рішення щодо поточного стану результативності **Б.п.** всередині планового періоду.

Моніторинг може закласти інформаційну основу для проведення оцінки **Б.п.**, що здійснюється по закінченні планового періоду розпорядниками сумісно з фінансовими органами, за її даними приймаються управлінські рішення щодо подальшого управління бюджетними видатками в наступному періоді. Оцінка – поняття комплексне і, на відміну від моніторингу, здійснюється періодично та дозволяє більш глибоко проаналізувати результативність реалізації **Б.п.** Періодичність залежить від управлінських потреб (певних проблем у реалізації програми, відсутності або низькому рівні результатів, отримання інформації тощо), тривалості програми. Тому оцінка може бути попередньою, проміжною та остаточною.

З метою оптимізації управління **Б.п.** на державному рівні, застосовується їх уніфікація через присвоєння кожній програмі коду програмної класифікації (КПКВ).

Літ.: *Бюджетний* кодекс України . – К. : Істина, 2010; *Бюджетная* политика России и Украины: содержание, приоритеты и направления развития / *А. Г. Ахламов,* О. В. Голинская, С. В. Осадчук и др. – Орел : Издательство ОРАГС, 2010; *Управління* міським бюджетом за програмно-цільовим методом / *О. В. Голинська*, І. Д. Мєтєлєва, О. В. Котлярська, та ін. – К. : RTI International. – 2007.

© Ахламов А.Г., Голинська О.В.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА – сукупність усіх видів бюджетів, що створюються в країні відповідно до її *бюджетного устрою* та *адміністративно-територіального поділу*. Визначальним у побудові **Б.с.** є виділення видів бюджетів: центрального бюджету та місцевих бюджетів. Центральний бюджет призначений для забезпечення загальнодержавних потреб і в різних країнах може називатись по-різному: центральний, державний, загальнодержавний, федеральний та ін. Місцеві бюджети забезпечують потреби певних регіонів та населених пунктів.

Побудова **Б.с.** базується на певних принципах, т.т. характерних ознаках взаємозв'язку й підпорядкованості бюджетів, урегулювання взаємовідносин між органами управління різних рівнів у питаннях розмежування бюджетних повноважень. Серед принципів **Б.с.** розрізняють альтернативні: єдності та автономності. Побудова **Б.с.** за принципом єдності передбачає, що всі бюджети, які формуються в країні, являють собою одне ціле. Це досягається: затвердженням на кожному рівні сукупного (зведеного, консолідованого) бюджету; єдиною системою доходів і видатків; управлінням бюджетом з єдиного центру. Реалізація принципу автономності при побудові **Б.с.** передбачає відокремленість та незалежність усіх бюджетів, що формуються в країні. Це означає затвердження і виконання кожного бюджету окремо, чітке розмежування доходів

і видатків між бюджетами, права органів місцевого самоврядування у формуванні та управлінні бюджетом.

Відповідно до співвідношення принципів єдності та автономності, визначення організаційних основ взаємовідносин між центральним урядом і органами місцевого самоврядування з приводу розподілу доходів і видатків розрізняють централізовану та децентралізовану моделі **Б.с.** Централізована модель характеризується авторитарним з боку держави розподілом бюджетних повноважень і наданням фінансової допомоги органам місцевого самоврядування. Позитивними рисами централізованої моделі **Б.с.** є спрямування фінансових ресурсів на досягнення загальнодержавних пріоритетів, забезпечення єдності **Б.с.**, керованість процесами міжтериторіальних переливів виробничих факторів задля підтримання рівномірного розвитку регіонів. Водночас, надмірна централізація бюджетних повноважень призводить до неефективності роботи центрального уряду, надмірної бюрократизації бюджетного процесу, неврахування регіональних особливостей при розподілі бюджетних ресурсів. За централізованої **Б.с.** місцеві органи влади втрачають будь-які стимули до пошуку і мобілізації бюджетних доходів і раціонального використання коштів.

За децентралізованої моделі **Б.с.** встановлюється чіткий розподіл функцій між органами управління різних рівнів; органи місцевого самоврядування наділяються самостійністю у формуванні власної дохідної бази, розподілі й використанні бюджетних коштів. За цієї моделі створюються передумови для ефективного та раціонального використання бюджетних коштів, для пошуку і мобілізації додаткових доходів. Головним недоліком децентралізованої моделі **Б.с.** є ускладнення дій центрального уряду щодо забезпечення досягнення макроекономічних цілей, підтримання збалансованого розвитку окремих регіонів.

Сучасні моделі побудови **Б.с.** у світі характеризуються поєднанням окремих рис централізованої та децентралізованої моделей, принципів єдності та автономності. Для країн з унітарною формою державного устрою характерні більш централізовані **Б.с.**, у федеративних країнах **Б.с.** тяжіють до децентралізованих. У результаті проведених у 1990 рр. низки суспільно-економічних реформ та здійснення *бюджетної децентралізації* у багатьох країнах, передовсім європейських, **Б.с.** стали більш децентралізованими.

Відповідно до Бюджетного кодексу України **Б.с.** України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права. **Б.с.** України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах). **Б.с.** України ґрунтується на таких принципах: єдності, що забезпечується єдиними правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин, бюджетною класифікацією, порядком виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності; збалансованості, т.т. відповідності повноважень на здійснення витрат бюджету обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період; самостійності державного бюджету та місцевих бюджетів, відповідно до якого держава коштами *державного бюджету* не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, останні своєю чергою не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави; повноти включення всіх надходжень бюджетів та витрат бюджетів; обґрунтованості надходжень і витрат бюджет, що досягається формуванням бюджету на основі реалістичних макропоказників економічного і соціального розвитку України та розрахунків надходжень і витрат бюджету відповідно до затверджених методик та правил; ефективності та результативності використання бюджетних коштів, т.т. забезпечення досягнення максимального

результату при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів; субсидіарності, або максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача; цільового використання бюджетних коштів відповідно до визначених бюджетних призначень і асигнувань; справедливості та неупередженості розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; публічності та прозорості при складанні, розгляді, затвердженні, виконанні державного і місцевих бюджетів, а також контролі за виконанням державного та місцевих бюджетів.

Літ.: *Бюджетний* кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456–VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 59. – Ст. 2047; *Бюджетний* менеджмент: підруч. / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004; *Опарін В. М.* Бюджетна система: навч.-метод. посіб. для сам ост. вивч. дисц. – 2-ге вид., переробл. і доп. / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк, Г. Б. Коломієць. – К. : КНЕУ, 2002.

© Балдич Н.І.

БЮДЖЕТНА УСТАНОВА (англ. *Budget-funded entity*) – це орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, на підставі індивідуального або спільного установчого акту.

Метою створення **Б. у**. є здійснення управлінських, соціально-культурних, науково-технічних або інших функцій некомерційного характеру.

Б. у. можна розглядати і як частину органів державного управління, що виконує функції державної влади і як організацію, що здійснює фінансово-господарську, соціальну, культурну, наукову, освітню,та інші види діяльності в процесі надання різноманітних бюджетних послуг, перелік яких визначається нормативно-правовими актами.

Управління **Б. у.** полягає у здійсненні Кабінетом Міністрів України, уповноваженими ним органами, місцевими органами влади та іншими суб'єктами державного управління, повноважень щодо реалізації прав держави та територіальних громад як власників таких установ, пов'язаних з володінням, користуванням і розпоряджанням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб.

Групування бюджетних установ здійснюється за галузевою (функціональною) структурою, яка визначає основні напрями державної діяльності:

1. Державне управління.
2. Міжнародна діяльність.
3. Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу.
4. Економічна діяльність.
4. Національна безпека та оборона.
5. Освіта.
6. Охорона здоров'я і т.д. (всього 24 розділи).

Розділи поділяються на підрозділи, тобто більш детальні частини. Наприклад, розділ «Державне управління» включає в себе 6 підрозділів: функціонування законодавчої влади, функціонування виконавчої влади, утримання Президента України та його апарату, утримання фінансових та фіскальних органів, загальне планування і статистичні служби, інші видатки на загальнодержавне управління.

Б. у. повністю утримується за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, вона не має права здійснювати від свого імені запозичення в будь-якій формі та надавати позички за рахунок бюджетних коштів, **Б. у.** є неприбутковими.

Планування та здійснення видатків **Б. у.** одночасно з різних бюджетів забороняється. Основним плановим фінансовим документом **Б. у.** є кошторис. Для здійснення контролю за фінансовою діяльністю бюджетних установ, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників, в Україні застосовується бюджетна класифікація

Літ.: *Бюджетний* кодекс України. – К. : Істина, 2010; Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 185V.

©Іжа М.М., Ахламов А.Г., Голинська О.В.

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ – це складова фінансового планування, що виступає як комплекс організаційно-технічних, методичних та методологічних заходів із визначення доходів і видатків бюджетів на усіх стадіях бюджетного процесу.

Б.п. відбувається на макро- і макрорівнях та регламентується діючою в країні нормативно-правовою базою. Воно здійснюється на підставі системи сталих довгострокових нормативів, що забезпечує залежність грошових коштів, які спрямовуються на виробничий та соціальний розвиток, від ефективності та якості роботи, оптимального поєднання загальнодержавних, колективних та особистих інтересів. З урахуванням реальних макроекономічних показників, тенденцій поточного періоду та соціально-економічних перспектив розвитку держави **Б.п.** забезпечує оптимізацію бюджетного перерозподілу коштів та повноту фінансування визначених програм.

При здійсненні **Б.п.** відбувається визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для виконання планових завдань з розвитку виробничої та невиробничої сфер, визначається оптимальний перерозподіл коштів між територіями, галузями національної економіки. **Б.п.** на макрорівні передбачає забезпечення фінансовими ресурсами бюджетних установ, необхідними для виконання поставлених перед ними завдань, за допомогою кошторисного бюджетного фінансування.

Завданнями **Б.п.** виступають: забезпечення необхідних макроекономічних пропорцій розвитку держави; визначення доходів за джерелами їхнього формування; визначення обсягів витрат (бюджетних асигнувань); ефективний розподіл бюджетних видатків відповідно до завдань та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни; створення державних фінансових та матеріальних резервів для забезпечення своєчасного і у повному обсязі фінансування запланованих витрат, забезпечення прозорості процесу планування бюджету.

Б.п. охоплює наступні етапи: складання проектів бюджетів, розгляд проектів, відповідно бюджетної структури, затвердження проектів.

Для забезпечення ефективності **Б.п.** використовуються наступні методи: нормативний, екстраполяції, економічного аналізу, коефіцієнтів, балансовий, програмно-цільовий, математичного моделювання та ін. Програмно-цільовий метод останнім часом почав запроваджуватися на рівні державного та місцевих бюджетів у аспекті запровадження програмної класифікації видатків бюджету. Бюджетний кодекс України визначив засади переходу до програмно-цільового методу формування бюджету.

Організаційно-методична робота з **Б.п.** здійснюється уповноваженими фінансовими органами. Результативність процесу **Б.п.** досягається забезпеченням дотримання базових принципів, які є основними вихідними положеннями, правилами формування, обґрунтування та організації розробки планових документів. У національних та зарубіжних наукових колах існують різні бачення щодо зазначених принципів. Визнаними виступають наступні: принцип наукової обґрунтованості; принцип альтернативності; принцип системності; принцип безперервності; принцип цілеспрямованості і пріоритетності; принцип збалансованості і пропорційності; принцип поєднання галузевого і регіонального аспектів планування.

Розвиток фінансової системи держави в умовах запровадження ринкових відносин потребує проведення наукових розробок щодо удосконалення практики бюджетування на рівні державного та місцевих бюджетів. Вагому роль у дослідження питань **Б.п.** у даному аспекті відіграють наукові праці В. Бесєдіна, О. Василика, С. Огородника, К. Павлюк, Ю. Пасічника, В. Федосова, І. Чугунова та інших.

Літ.: *Василик О. Д.* Державні фінанси України: Навч. пос.. – К. : Вища шк., 1997. – С. 40; *Государственные* финансы: Уч. пос. / В. М. Федосов, Л. Д. Буряк, Д. Д. Бутаков и др.; под ред. В. М. Федосова, С. Я. Огородника и В. Н. Суторминой. – К. : Лыбидь, 1991. – С.166; *Черныш Е. А.,* Молчанова Н. П., Новикова А. А. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М. : ПРИОР. – 1999. – С. 39; *Борисевич В. И.,* Кандаурова Г. А., Кандауров Н. Н., Антонова Н. Б. Прогнозирование и планирование экономики. – Мн. : ЧП «Экоперспектива». – 2000. – 432 с.; *Василик О. Д.,*

Павлюк К. В. Державні фінанси України. – К. : ЦНЛ. – 2003. – 606 с.; *Мінченко М. В., Чижов Л. П.* Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів. – Суми: Університетська книга, 2004. – 442 с.; *Морозова Т. Г.,* Пикулькин А. В., Тихонов В. Ф. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 1999. – 318 с.; *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн. – К. : Знання-Прес, 2003. – 524 с.; *Єпіфанов А. О.,* Сало І. В., Д'яконова І. І. Бюджет і фінансова політика України. – К. : Наукова думка. – 1999. – 302 с.; Концепція застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України № 538-р від 14 вересня 2002 р.; *Бесєдін В.* Створення, становлення і трансформування системи планування в Україні (1921–1990 рр.) // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 4–10.

© Кучер Г.В.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (англ. *Budgetary offence*) – недотримання учасником бюджетного процесу встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету.

Порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання, а саме:

• включення недостовірних даних до бюджетних запитів;

• порушення встановлених термінів подання бюджетних запитів або їх неподання;

• визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників;

• планування надходжень або витрат державного бюджету (місцевого бюджету), не віднесених до таких Бюджетним Кодексом чи Законом про Державний бюджет України;

• порушення встановленого порядку або термінів подання проекту Закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради);

• порушення встановленого порядку або термінів розгляду проекту та прийняття Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

• прийняття рішення про місцевий бюджет з порушенням вимог Бюджетного Кодексу чи Закону про Державний бюджет України;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу щодо затвердження державного бюджету (місцевого бюджету) з дефіцитом або профіцитом;

• включення до складу спеціального фонду бюджету надходжень з джерел, не віднесених до таких Бюджетним Кодексом чи Законом про Державний бюджет України;

• зарахування доходів бюджету на будь-які рахунки, крім єдиного казначейського рахунка (за винятком коштів, що отримуються установами України, які функціонують за кордоном), а також акумулювання їх на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету;

• зарахування доходів бюджету до іншого бюджету, в тому числі внаслідок здійснення поділу податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів між бюджетами з порушенням визначених розмірів;

• здійснення державних (місцевих) запозичень, надання державних (місцевих) гарантій з порушенням вимог Бюджетного Кодексу;

• прийняття рішень, що призвели до перевищення граничних обсягів державного (місцевого) боргу чи граничних обсягів надання державних (місцевих) гарантій;

• розміщення тимчасово вільних коштів бюджету з порушенням вимог Бюджетного Кодексу;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів;

• порушення порядку або термінів подання, розгляду і затвердження кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету, затвердження у кошторисах показників, не підтверджених розрахунками та економічними обґрунтуваннями;

• порушення порядку або термінів подання і затвердження паспортів бюджетних програм;

• порушення встановлених термінів доведення документів про обсяги бюджетних

асигнувань до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня або одержувачів бюджетних коштів;

• порушення порядку та термінів відкриття (закриття) рахунків в органах Державного казначейства України;

• взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, встановлених Бюджетним Кодексом чи Законом про Державний бюджет України;

• порушення порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань, включаючи необґрунтовану відмову в реєстрації або несвоєчасну реєстрацію бюджетних зобов'язань;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати;

• здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів чи при включенні до платіжних документів недостовірної інформації, а також безпідставна відмова у проведенні платежу органами Державного казначейства України;

• нецільове використання бюджетних коштів;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу при здійсненні витрат державного бюджету (місцевого бюджету) у разі несвоєчасного набрання чинності Законом про Державний бюджет України (несвоєчасного прийняття рішення про місцевий бюджет);

• надання кредитів з бюджету чи повернення кредитів до бюджету з порушенням вимог Бюджетного Кодексу або встановлених умов кредитування бюджету;

• здійснення бюджетними установами запозичень у будь-якій формі або надання бюджетними установами юридичним чи фізичним особам кредитів з бюджету всупереч Бюджетному Кодексу;

• здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до Бюджетного Кодексу мають проводитися з іншого бюджету;

• здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному Кодексу чи Закону про Державний бюджет України;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу щодо виділення коштів з резервного фонду бюджету;

• порушення встановлених вимог щодо застосування бюджетної класифікації;

• включення недостовірних даних до звітів про виконання державного бюджету (місцевого бюджету), річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), а також порушення порядку та термінів подання таких звітів;

• порушення встановлених вимог щодо ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів;

• порушення встановлених порядку або термінів подання фінансової і бюджетної звітності бюджетних установ, а також подання такої звітності у неповному обсязі;

• невідповідність даних, наведених у фінансовій і бюджетній звітності бюджетних установ, даним бухгалтерського обліку;

• включення недостовірних даних до звітів про виконання паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), а також порушення порядку та термінів подання таких звітів;

• видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону;

• здійснення видатків на утримання бюджетної установи одночасно з різних бюджетів всупереч Бюджетному Кодексу чи Закону про Державний бюджет України;

• порушення вимог Бюджетного Кодексу щодо оприлюднення та доступності інформації про бюджет;

За порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу: попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства; зупинення операцій з бюджетними коштами; призупинення бюджетних асигнувань; зменшення бюджетних асигнувань; повер-

нення бюджетних коштів до відповідного бюджету; зупинення дії рішення про місцевий бюджет; безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів.

Порушення бюджетного законодавства, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно з законами України його керівника чи інших відповідальних посадових осіб, залежно від характеру вчинених ними діянь.

Літ.: *Бюджетний* кодекс України. прийнятий 8 липня 2010 року; *Закон* України «Про Рахункову палату» від 11 липня 1996 року; Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 року.

© Миколайчук М.М.

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ (англ. *Budgetary control,* фр. *contrôle* – перевірка) – система забезпечення законності та ефективності в процесі складання, розгляду, затвердження, внесення змін та виконання бюджетів усіх рівнів.

Основні принципи побудови такої системи висвітлені у «Лімській декларації керівних принципів аудиту державних фінансів», яка була прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI) у 1977 році.

Відповідно до цих принципів контроль державних фінансів є обов'язковим елементом регуляторної системи. Метою впровадження **Б.к.** є своєчасне виявлення відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, ефективності, доцільності і економності управління державними фінансовими ресурсами.

У Декларації пропонується використовувати попередній контроль – перевірку, що проводиться до моменту здійснення адміністративної чи фінансової діяльності (заходів, операцій) та контроль за фактом – перевірку, що проводиться після здійснення окремих адміністративно-фінансових дій (заходів, операцій). Однак недоліком попереднього контролю визнається надмірний обсяг контрольної роботи та невизначеність щодо відповідальності, передбаченої законом.

Контроль за використанням бюджетних коштів повинен бути зовнішнім та внутрішнім. Кожен державний орган чи організація створюють у своєму складі власний підрозділ внутрішнього контролю, який обов'язково підпорядковується керівництву організації, у складі якої він створений та повинен володіти максимально можливою функціональною та організаційною незалежністю всередині органу, до складу якого він входить. Завданням Вищого органу контролю державних фінансів як зовнішнього контролера є перевірка ефективності внутрішнього контролю.

Завданнями Вищого органу контролю державних фінансів є контроль за дотриманням законодавства та контроль правильності фінансового управління, бухгалтерського обліку та звітності, а також оцінювання результативності, ефективності та економічності державного управління.

У Декларації наголошується, що хоч органи державної влади не можуть бути абсолютно незалежними, оскільки вони є складовою частиною держави, Вищі органи контролю державних фінансів повинні мати функціональну та організаційну незалежність, достатню для виконання своїх обов'язків та завдань.

Основними напрямами **Б.к.** є:

• контроль державних органів та інших установ за кордоном;

• контроль за надходженням податків;

• державне замовлення та закупівля робіт та послуг за державні кошти;

• контроль обладнання для електронної обробки даних;

• промислові та комерційні підприємства з державною участю;

• контроль організацій, що отримують субсидії (дотації);

• контроль міжнародних та наднаціональних організацій, витрати яких покриваються за рахунок внесків країни.

Основні принципи побудови **Б.к.** втілені у законодавчих актах України. Зокрема у ст. 26 Бюджетного кодексу України визначено, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного

управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками, а також забезпечує:

• оцінку управління бюджетними коштами;

• правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;

• досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

• проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;

• запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності;

• обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників організовують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата. Діяльність центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства спрямовується, координується та контролюється Кабінетом Міністрів України.

Призначення на посади та звільнення з посад голови та інших членів Рахункової палати є виключно повноваженням Верховної Ради України.

Повноваження щодо попереднього бюджету контролю законодавчо надані Верховній Раді України під час: визначення бюджетної політики на наступний бюджетний період; розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України; внесення змін до Закону про Державний бюджет України.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних місцевих рад з контролю за дотриманням бюджетного законодавства здійснюють контроль за відповідністю бюджетному законодавству показників затверджених бюджетів, розпису бюджету, кошторисів бюджетних установ та інших документів, які використовуються у бюджетному процесі.

Міністерство фінансів України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як щодо державного бюджету, так і місцевих бюджетів.

Функції контролю за фактом покладаються Бюджетним кодексом України на: Верховну Раду України, Рахункову Палату, Державне казначейство України; Державну контрольно-ревізійну службу України; Верховну Раду Автономної Республіки Крим та відповідні місцеві ради.

Верховна Рада України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства у процесі: виконання Закону про Державний бюджет України, у тому числі шляхом заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України; розгляду річного звіту про виконання Закону про Державний бюджет України; використання кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

До повноважень Рахункової палати належить здійснення контролю за: надходженням та використанням коштів Державного бюджету України; утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу; ефективністю управління коштами Державного бюджету України; використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, які надаються з державного бюджету.

До повноважень Державного казначейства України з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: веденням бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності; бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету; відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; відповідністю взятих бюджетних зобов'язань роз-

порядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорта бюджетної програми; відповідністю платежів взятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням.

До повноважень органів Державної контрольно-ревізійної служби з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії; достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників; відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі); веденням бухгалтерського обліку, а також складанням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудита у розпорядників бюджетних коштів.

Контроль за виконанням рішення про місцевий бюджет здійснюють Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні місцеві ради з контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Літ.: *Конституція* України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами; Бюджетний кодекс України прийнятий 8 липня 2010 року; Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів, прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI).

© Миколайчук М.М.

БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ (англ. *Budgetary structure*) – Структура бюджетної системи країни, яка визначається державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом, та принципами взаємодії між її складовими.

Згідно з Конституцією України (ст. 2) Україна є унітарною державою.

За статистичними даними на початок 2010 року систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області (24), райони (490), міста (459, у т. ч. спеціального статусу, республіканського та обласного значення – 179), райони в містах (118) , селища (885) і села (28471). Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Б.у. України визначено у Бюджетному кодексі України (ст.5). Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (ст. 95 Конституції України). Законом про Державний бюджет України визначаються також видатки держави на потреби місцевих бюджетів (трансферти), розмір і цільове спрямування цих видатків.

Не кожна адміністративно-територіальна одиниця є суб'єктом бюджетної системи, оскільки не всі утворюють органи місцевого самоврядування на відповідному рівні. Відсутні районні ради в столиці України – місті Києві, обласних центрах Вінниці; Запоріжжі; Львові; Миколаєві; Одесі; Сумах; Харкові та містах – Горлівці; Макіївка та Маріуполі Донецької області. Не утворені ради у містах Чорнобилі та Прип'яті, а Краснолиманський район Донецької області та Свердловський район Луганської області підпорядковані однойменним міським радам.

До складу місцевих бюджетів України входять: бюджет Автономної Республіки Крим, бюджети Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської,

Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя.

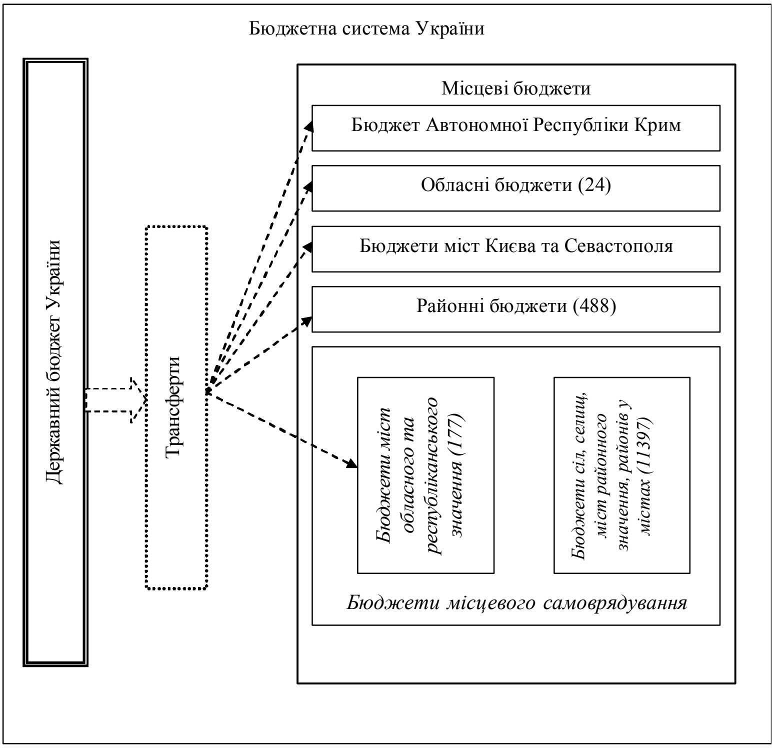

Рис. 1. Структура бюджетної системи України та взаємозв’язок між її складовими

За даними Управління по зв’язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України до складу районних бюджетів України входять: бюджети сільських районів Автономної Республіки Крим (14), Вінницької (27), Волинської (16), Дніпропетровської (22), Донецької (17), Житомирської (23), Закарпатської (13), Запорізької (20), Івано-Франківської (14), Київської (25), Кіровоградської (21), Луганської (17), Львівської (20), Миколаївської (19), Одеської (26), Полтавської (25), Рівненської (16), Сумської (18), Тернопільської (17), Харківської (27), Херсонської (18), Хмельницької (20), Черкаської (20), Чернівецької (11), Чернігівської (22) областей.

Кількість рад міст обласного та республіканського значення розподілена по областях України наступним чином: Автономна Республіка Крим – 11, Вінницька – 6, Волинська – 4, Дніпропетровська – 13, Донецька – 28, Житомирська – 5, Закарпатська – 5, Запорізька – 5, Івано-Франківська – 5, Київська – 12, Кіровоградська – 4, Луганська – 14, Львівська – 9, Миколаївська – 5, Одеська – 7, Полтавська – 5, Рівненська – 4, Сумська – 7, Тернопільська –1, Харківська – 7, Херсонська – 3, Хмельницька – 6, Черкаська – 6, Чернівецька – 2, Чернігівська – 3.

Районні ради у містах представлені не у всіх регіонах України, зокрема: Автономна Республіка Крим – 3, Дніпропетровська – 18, Донецька – 10, Житомирська – 2, Кіровоградська – 2, Луганська – 4, Полтавська – 5, Херсонська – 3, Черкаська – 2, Чернівецька – 3, Чернігівська – 2, м. Севастополь – 4.

Кількість рад міст районного значення розподілена по областях України відповідно: Автономна Республіка Крим – 5, Вінницька – 12, Волинська – 7, Дніпропетровська – 7, Доне-

цька – 24, Житомирська – 6, Закарпатська – 6, Запорізька – 9, Івано-Франківська – 10, Київська – 12, Кіровоградська – 8, Луганська – 23, Львівська – 35, Миколаївська – 4, Одеська – 12, Полтавська – 10, Рівненська – 7, Сумська – 8, Тернопільська – 17, Харківська – 10, Херсонська – 6, Хмельницька – 7, Черкаська – 10, Чернівецька – 9, Чернігівська – 13, місто Севастополь – 1.

Кількість селищних рад розподілена по областях України відповідно: Автономна Республіка Крим – 38, Вінницька – 28, Волинська – 22, Дніпропетровська – 40, Донецька – 81, Житомирська – 40, Закарпатська – 19, Запорізька – 22, Івано-Франківська – 24, Київська – 30, Кіровоградська – 27, Луганська – 89, Львівська – 34, Миколаївська – 17, Одеська – 32, Полтавська – 21, Рівненська – 16, Сумська – 20, Тернопільська – 17, Харківська – 60, Херсонська – 30, Хмельницька – 24, Черкаська – 15, Чернівецька – 8, Чернігівська – 28, місто Севастополь – 1.

Кількість сільських рад розподілена по областях України відповідно: Автономна Республіка Крим – 243, Вінницька –661, Волинська – 379, Дніпропетровська – 288, Донецька – 253, Житомирська – 579, Закарпатська – 307, Запорізька – 263, Івано-Франківська – 477, Київська – 605, Кіровоградська – 376, Луганська – 206, Львівська – 632, Миколаївська – 287, Одеська – 439, Полтавська – 467, Рівненська – 338, Сумська – 384, Тернопільська – 580, Харківська – 381, Херсонська – 259, Хмельницька – 5686, Черкаська – 525, Чернівецька – 252, Чернігівська – 525, місто Севастополь – 4.

Згідно з статтею 132 Конституції України територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Відтак, проведення адміністративно-територіальної реформи безпосередньо впливатиме на **Б.у.** України.

Літ.: *Конституція* України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами; *Бюджетний* кодекс України, прийнятий 8 липня 2010 року; Статистичний збірник «Регіони України» 2010, частина I / За редакцією Осауленка О. Г. – Київ, Державний комітет статистики України, 2010.

© Миколайчук М.М.

В

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (В.в.п.) (англ. *Gross Domestic Product, GDP*) – сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених підприємствами, організаціями та установами в поточному періоді на економічній території країни. **В.в.п.** – головний показник у *Системі національних рахунків*, що характеризує результати економічної діяльності на макрорівні. Економічна територія охоплює територію, що контролюється урядом певної країни, у межах якої особи, товари і гроші можуть вільно переміщуватись; вона не включає територію посольств, військових баз тощо інших країн, розташованих у цій країні, але містить посольства, військові бази тощо цієї країни, які розташовані на території інших країн.

Розрахунок **В.в.п.** базується на таких принципах:

1) принцип подвійного запису, відповідно до якого всі витрати на купівлю товарів і послуг розглядаються доходами виробників цієї продукції;

2) уникнення подвійного рахунку, тобто включення у **В.в.п.** тільки кінцевої продукції – товарів і послуг, що купуються з метою кінцевого споживання, а не для подальшої переробки чи перепродажу. Кінцеве споживання відноситься до товарів і послуг, що використовуються населенням і державним сектором;

3) виключення з розрахунку перепродажу товарів та чисто фінансових операцій. До останніх належать: державні трансфертні виплати (виплати з державного бюджету пенсій, допомоги по безробіттю, подарунки ветеранам, допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям т.ін.); приватні трансфертні платежі (допомоги батьків дітям-студентам, подарунки заможних родичів тощо); операції з цінними паперами (купівля-продаж акцій, облігацій).

До **В.в.п.** також включається умовна або імпутована вартість (англ. imputed cost) тих товарів і послуг, що не продаються на ринку і не мають ринкової вартості. Наприклад, умовна орендна плата для власників будинків, що включається у **В.в.п.** одночасно як доходи і як витрати, які власники будинку нібито сплачують самі собі.

При розрахунку **В.в.п.** використовуються три методи:

1. За витратами (метод кінцевого використання) – **В.в.п.** дорівнює витратам на придбання призначених для кінцевого споживання продуктів та послуг за вирахуванням імпорту продуктів і послуг, т.т.:

$$ВВП = C + I + G + NX ,$$

де C – кінцеві споживчі витрати домогосподарств;

I – валові приватні інвестиції (усі види грошових, майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в реальні та фінансові активи з метою отримання прибутку (доходу); витрати на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу);

G – державні витрати;

NX – чистий експорт (NX = X – M, де X – експорт (вартість вивезених із країни товарів і послуг), M – імпорт (вартість завезених у країну товарів і послуг)).

Валові приватні інвестиції складаються з амортизації та чистих приватних інвестицій. Валові приватні *інвестиції* (валове капіталоутворення) з макроекономічної точки зору відноситься до приросту фізичного обсягу капіталовкладень в економіці. Іноді це поняття визначається також як обсяг това-

рів, вироблених у поточному році, однак не використаних для поточного споживання. Інвестиції в макроекономічному розумінні включають у себе витрати на виготовлення обладнання, фабрик, будинків, а також зміну товарно-матеріальних запасів. У більш широкому розумінні до інвестицій можна віднести будь-яку поточну діяльність, що збільшує майбутні можливості економіки з виробництва товарів. З цієї точки зору, освіту можна розглядати як інвестиції в людський капітал, оскільки вона підвищує можливості працівників з виробництва товарів і послуг.

Амортизація – поступове перенесення вартості основного капіталу на вироблену за його допомогою продукцію. Амортизацію також називають споживанням основного капіталу. Чисті приватні інвестиції характеризують приріст обсягу основного капіталу. Співвідношення між валовими інвестиціями та амортизацією є індикатором того, в якому стані перебуває економіка. Так, для економічного зростання характерним є перевищення валових інвестицій над сумою амортизації.

Розрахунок **В.в.п.** за методом витрат дозволяє провести аналіз структури використання **В.в.п.**, визначити частку **В.в.п.**, що споживається урядовим сектором, а також зробити висновки про сальдо торговельного балансу та ступінь відкритості національної економіки.

2. За виробленою продукцією (виробничий метод) – підсумовується валова додана вартість за видами економічної діяльності як різниця між вартістю виробленої продукції і вартістю проміжного споживання. Проміжне споживання містить витрати на товари та послуги, які використані для виробничих потреб:

$$\sum\nolimits_{\text{продукція}}^{\text{валова}} - \sum\nolimits_{\text{споживання}}^{\text{проміжне}} = \sum \begin{matrix}\text{валова}\\ \text{додана}\\ \text{вартість}\end{matrix}$$

За цього методу розрахунку **В.в.п.** по кожній галузі економіки спочатку розраховується валовий випуск, який потім зменшується на величину проміжного споживання. Отриманий показник характеризує сукупну вартість кінцевої продукції або додану вартість, створену всіма галузями економіки.

Виробничий метод має важливе значення для аналізу результатів функціонування економіки. Він дозволяє охарактеризувати внесок кожного виду економічної діяльності у створення **В.в.п.**, а також виявити галузі національної економіки з високою часткою доданої вартості у кінцевій продукції, на розвиток яких переважно мають спрямовуватись заходи *політики економічної.*

3. За доходами (розподільчий метод) – підсумовуються всі види первинних доходів від економічних ресурсів, а також ще два компоненти, які не є доходами: амортизація і непрямі податки на бізнес. Т.т. **В.в.п.** дорівнює сумі:

- амортизації (валові інвестиції за вирахуванням чистих інвестицій);
- чистих непрямих податків на бізнес (сума непрямих податків, сплачених у бюджет, за вирахуванням субсидій, отриманих підприємствами від уряду);
- заробітної плати та інших винагород, що виплачуються працівникам;
- рентних платежів, чистих процентів, доходів від власності, прибутку корпорацій.

Розподільчий метод використовується, в основному, для аналізу вартісної структури **В.в.п.**, а також визначення структури факторних доходів (т.т. доходів від використання факторів виробництва).

В.в.п. може вимірюватись у поточних ринкових цінах (номінальний **В.в.п.**) та фіксованих цінах (реальний **В.в.п.**).

Номінальний В.в.п. відображує зміни як у фізичному обсязі виробництва, так і в ринкових цінах і розраховується за формулою:

Номінальний ВВП = Sp_iq_i

де p_i – ціна і-го товару в поточному році; q_i – кількість і-го товару в поточному році.

Реальний В.в.п. (називається в Системі національних рахунків «ВВП у постійних цінах») вимірює вартість обсягу виробництва в економіці із застосуванням фіксованих цін базового року і розраховується таким чином:

Реальний ВВП = Σp_0q_i

де p_0 – ціна і-го товару в базовому році; q_i – кількість і-го товару в поточному році.

Розрахунок реального **В.в.п.** необхідний для визначення зміни реального обсягу виробництва або ж економічного зростання. І

хоча він не є ідеальним показником реальних доходів або рівня життя, найбільш часто використовується в якості оцінки реальних доходів.

Для отримання величини реального **В.в.п.** номінальний **В.в.п.** корегується на показник дефлятора **В.в.п.** Дефлятор **В.в.п.** – це індекс, який вимірює середній рівень цін в економіці по відношенню до цін попереднього або базового року.

Показники номінального **В.в.п.**, індекси реального **В.в.п.** (індекси фізичного обсягу) та індекси-дефлятори **В.в.п.** України представлені у таблиці.

Таблиця 1

В.в.п. України у 1990–2009 рр.

Роки	В.в.п. у фактичних цінах, млн грн	Індекси фізичного обсягу В.в.п.		Індекси-дефлятори В.в.п., відсотків до попереднього року
		відсотків до попереднього року	відсотків до 1990 р.	
1990	167[1]	…	100,0	…
1995	5451642[1]	87,8	47,8	515,5
2000	170070	105,9	43,2	123,1
2001	204190	109,2	47,2	109,9
2002	225810	105,2	49,7	105,1
2003	267344	109,6	54,4	108,0
2004	345113	112,1	61,0	115,1
2005	441452	102,7	62,7	124,5
2006	544153	107,3	67,3	114,8
2007	720731	107,9	72,6	122,7
2008	948056	102,3	74,2	128,6
2009	913345	85,2	63,3	113,0

[1] Млрд крб.
[2] Тис. крб.

Протягом 1990–1999 рр. **В.в.п.** України скоротився більше ніж удвічі, що пояснювалось глибокою трансформаційною кризою, відсутністю прогресу у проведенні структурних реформ. У 2000–2004 рр. спостерігались високі темпи зростання **В.в.п.** (у середньому на 8,4% щорічно) в умовах позитивної дії зовнішніх чинників, інтенсифікації виробництва та підвищення продуктивності праці. Після прискореного економічного зростання у 2004 р. (12,1%) темпи зростання реального **В.в.п.** у 2005 р. суттєво уповільнились – до 2,7%, що стало результатом моделі економічного розвитку, орієнтованої на стимулювання зростання прискореними темпами доходів населення та споживчого попиту. У 2006–2007 рр. українська економіка продемонструвала позитивну динаміку розвитку, реальне зростання **В.в.п.** у середньому за два роки становило 7,6%. У 2008–2009 рр. розвиток національної економіки відбувався під впливом світової фінансово-економічної кризи, внаслідок якої проявились структурні диспропорції та дисбаланси вітчизняної економіки, що накопичились у попередніх періодах екстенсивного зростання.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; *Макроэкономические* счета, анализ и прогнозирование / Курс по макроэкономической и финансовой политике в странах с переходной экономикой, Киев, Украина, 17–28 мая 2004 года, Т.1. – Институт Международного валютного фонда, 2004; *Методика* розрахунку валового внутрішнього продукту виробничим методом і за доходами: Наказ Держкомстату України від 8 листоп. 2004 р. № 610; *Мікроекономіка і макроекономіка :* підручник. У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, О. Романюк та ін.; за заг. ред. С. Будаговської. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001; *Статистичний щорічник України за 2009 рік* / За ред. Осайленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України, 2010.

© Балдич Н.І.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД (В.н.д.) (англ. *Gross National Income, GNI*) –

один із показників *Системи національних рахунків (СНР)*. Потреба в розрахунку **В.н.д.** зумовлюється тим, що при вимірюванні *валового внутрішнього продукту (ВВП)* враховуються результати виробництва підприємств, організацій, установ незалежно від того, чи вітчизняними є ці підприємства, чи вони контролюються іноземним капіталом, наприклад, є дочірніми відділеннями іноземних корпорацій. Таким чином, частина виробленого країною *ВВП* має бути передана нерезидентам як компенсація за надані ними ресурси або трудову участь у процесі виробництва. З іншого боку, резиденти даної країни, можливо, отримують аналогічні доходи з-за кордону.

У попередніх версіях *СНР* **В.н.д.** називався валовим національним продуктом (ВНП). Причина зміни назви полягає в тому, що на відміну від *ВВП*, концепція якого пов'язана як з виробництвом, так і з доходами, **В.н.д.** пов'язаний тільки з доходами (первинними доходами від володіння факторами виробництва).

В.н.д. визначається шляхом вирахування із *ВВП* певної країни чистих податків на виробництво та імпорт, заробітної плати найманих працівників і доходів від власності, сплачених іншим країнам, та додавання відповідних компонентів, отриманих з інших країн. Чисті податки на виробництво та імпорт включають сплачені податки за вирахуванням отриманих субсидій на вироблену продукцію в формі товарів і послуг у зв'язку з використанням у виробництві робочої сили, машин, обладнання та інших активів.

Альтернативний підхід до розрахунку **В.н.д.** полягає в зведенні балансу первинних доходів усіх секторів економіки. Первинні доходи – це доходи, що отримуються від факторів виробництва (т.т. праці і капіталу, включаючи фінансові та нефінансові активи) і оподаткування, що здійснюється органами державного управління. Первинні доходи від власності включають проценти, розподілений прибуток корпорацій, дивіденди, реінвестовані доходи від прямих іноземних інвестицій, ренту за землю і надра та ін. доходи.

Первинні доходи створюються в процесі виробничої діяльності виробників-резидентів і розподіляються переважно серед інших резидентів, а також частково серед нерезидентів. Водночас резиденти можуть отримувати первинні доходи з інших країн. Інституціональна одиниця (домогосподарство, підприємство, некомерційна організація) є резидентом країни в тому випадку, якщо вона має центр економічних інтересів на економічній території даної країни. Мати центр економічних інтересів на території будь-якої країни означає володіти землею або спорудами, або брати участь у виробничій діяльності на даній території протягом тривалого періоду часу (не менше одного року). Інституціональна одиниця, яка не відповідає зазначеним умовам, є нерезидентом даної країни. Визначення **В.н.д.** на основі *ВВП* має такий вигляд (див. рис.).

Рис. 1. Розрахунок ВНД на базі ВВП

Таким чином, *ВВП* відрізняється від **В.н.д.** на сальдо первинних доходів, або «чисті факторні доходи з-за кордону». Сальдо первинних доходів може бути як додатною величиною, так і від'ємною, тобто **В.н.д.** певної країни може бути як більшим, так і меншим за її *ВВП*. У кількісному відношенні різниця між двома показниками невелика, оскільки сальдо первинних доходів на практиці досить незначне. При цьому в розвинутих країнах сальдо первинних доходів, як правило, позитивне, тобто **В.н.д.** таких кра-

ін перевищує *ВВП*. У країнах, що розвиваються, і трансформаційних країнах, навпаки, сальдо первинних доходів від'ємне, оскільки вони активно залучають інвестиції від нерезидентів. Така ж ситуація характерна і для України, її **В.н.д.** у 2000–2009 рр. був менший за *ВВП* на 0,5% – 3%.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич ; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; *Макроэкономические счета, анализ и прогнозирование* / Курс по макроэкономической и финансовой политике в странах с переходной экономикой, Киев, Украина, 17-28 мая 2004 года, Т.1. – Институт Международного валютного фонда, 2004; *Национальные счета: практический вводный курс* / Организация Объединенных Наций, Департамент по экономическим и социальным вопросам, Статистический отдел, Методологические исследования, Серия F, № 85. – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 2006; *Статистичний щорічник України за 2009 рік* / За ред. Осайленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України, 2010.

© Балдич Н.І

ВЕБІНАР, WEBINAR, WEB+СЕМІНАР – онлайн (англ. *on-line* – на лінії) семінар, один із видів конференц-зв'язку, який проводиться через Інтернет в режимі реального часу, при цьому учасники можуть бути географічно віддалені один від одного, знаходитись біля персонального комп'ютера. Спілкування відбувається на спільній віртуальній площадці – кімнаті для проведення **В.**

Перші системи текстового спілкування в режимі реального часу, як IRC, з'явились в кінці 1980 років. В середині 1990 років були проведені перші веб-чати (англ. *chatter* – балаканина) за допомогою програм швидкісного обміну повідомленнями. Можливість проведення повноцінного конференц-зв'язку з'явилась в кінці 1990 років, після чого кількість засобів для спілкування в режимі реального часу значно зросла.

Для навчання використовують формати: *webinar* (або семінар) та *webcast* (англ. веб-трансляція або веб-конференція). Одна із відмінностей у ступені інтерактивності: **В.** передбачає можливість взаємодії всіх учасників (організатора, доповідача, слухачів один з одним) під час виконання завдання, обміну питаннями та відповідями; веб-конференція передбачає максимальне виділення часу зв'язку на виступ доповідача.

Виділяють такі функції конференц-зв'язку: передача відео в режимі реального часу (за наявності відеокамери); аудіозв'язок (VOIP) в режимі реального часу (за наявності колонок, навушників); транслювання слайдових презентацій; *whiteboard* (англ. дошка) – електронна дошка (електронна панель), голосування та опитування (тільки в реальному режимі); *screen sharing* (англ. спільне використання екрану) – віддалений робочий стіл для спільного використання додатків (таблиць, схем); текстовий чат, що дозволяє проведення сеансів запитань та відповідей в режимі реального часу, при цьому можливе як групове (повідомлення для всіх учасників), так і особисте спілкування (між двома учасниками); запис **В.**, який розміщується за певною адресою і може бути переглянутий після закінчення **В.** іншими користувачами Інтернету. Організатор володіє правом доступу до електронної дошки: може робити помітки сам або разом зі слухачем. Для цього використовується стандартний набір інструментів для малювання, як в Paint: лінія, коло, прямокутник, текст, завантаження картинки тощо. Кожний учасник процесу спілкування (навчання) має можливість працювати з контентом на дошці в одному режимі з іншими учасниками, додавати свої коментарі до схем, вносити правки, наочно пояснювати колегам свою точку зору. Інформація оновлюється в режимі реального часу на комп'ютері кожного учасника. Використання whiteboard доцільне для «мозкового штурму» учасників **В.**, які знаходяться в різних місцях.

Організація **В.** передбачає дві складові: технічну і саме організаційну. Послуга конференц-зв'язку через мережу – це сервіс, який розташований на сервері провайдера (компанії-постачальника Інтернет-послуг). Провайдер забезпечує технічну складову **В.**: створення реєстраційних форм для слухачів; інструкції для учасників щодо налаштування параметрів персонального комп'ютера;

трансляцію **В.** (відео, звук, електронну дошку, «робочий стіл» ведучого тощо); голосовий зв'язок між всіма учасниками **В.** та чат.

На ринку онлайн (англ. *on-line* – на лінії) зв'язку працюють кілька відомих провайдерів даної послуги. Це компанії Webter, WebEx, Adobe Acrobat Connect, COMDI, WebSoft та ін. Доступ до віртуальних класів надають webinar.ru, v-class.ru та webinar.fm. Для спілкування та навчання пропонуються платформи Webinar.tw, Firmbook.ru, Webinar.ru, V-Class.ru, Openmeetings.de, Vivavox.com, Comdi.com, Webter.ru, Webinary.biz. Оновлення та поява нових провайдерів, інструментів йде дуже інтенсивно, що підтверджує високу зацікавленість користувачів Інтернету в отриманні даних послуг.

Ведучий (організатор) забезпечує організаційну складову: реклама **В.**; оповіщення потенційних слухачів про час і дату проведення (при необхідності за 2–4 тижні, за 1 тиждень, за 3 або 1 день до зв'язку); вибір доповідача, підбір актуальної та цікавої інформації; обов'язкове проведення пробного тестового запуску **В.**; за необхідності вибір помічника; супровід реєстрації учасників в призначений час за допомогою надісланого посилання і підключення їх до відповідного сайту; підвищення активності аудиторії, взаємного спілкування, допомога при тимчасовій втраті зв'язку одним із слухачів.

Переваги **В.**: низькі витрати на організацію та економія часу; доступність для участі учасників, які географічно віддалені; отримання інформації у звичній обстановці; інтерактивна взаємодія ведучого та слухачів між собою; всі матеріали можуть бути надані учасникам для ознайомлення та використання ще до початку **В.**; для бажаючих, які не змогли за певних причин вчасно взяти участь у сеансі зв'язку може бути наданий запис **В.**, який можна використати як навчальний матеріал.

Недоліки **В.**: відсутність «живого» спілкування між учасниками зв'язку; складно оцінити реакцію аудиторії, часткова втрата інтерактивності, супротив нововведенням, дотримання технічних вимог каналу зв'язку є обов'язковим. Технології **В.** через Інтернет не стандартизовані, що викликає ряд питань у підборі платформ, безпеці роботи в мережі, механізмі контролю членства та авторизації, сумісності різних типів медіа-файлів (аудіо, відео, текстових) тощо.

Можливості **В.** активно розглядаються в мережі Інтернет, працях вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків, які присвячені, в основному, дистанційному навчанню та обміну інформацією. Зокрема, проблеми онлайн-зв'язку розглядають відомі вчені, серед яких – В. М. Кухаренко, М. В. Савченко, В. В. Олійник, О. В. Рибалко, В. О. Кравець, Н. Г. Сиротенко, В. Л. Шевченко, В. Ю. Биков, Н. Є. Твердохлєбова, Дерек Раунтрі, С. Сейдман, С. Л. Лобачев.

Технології **В.** можуть бути використані для ефективного керування віддаленими ресурсами, для оперативності прийняття рішення, економії фінансування та часу, покращенню спілкування географічно віддалених учасників зв'язку, для навчання та підвищення кваліфікації потенційних слухачів комерційних структур, працівників державних органів, освітянських, медичних закладів, навчання магістрів державного управління.

Літ.: *Волобуєва Т. Б.* Самовчитель з організації дистанційної освіти / Т. Б. Волобуєва. – Харків : Основа, 2010; *Раунтри Дерек.* Роль тьютора в обучении посредством компьтерных конйференций / Дерек Раунтри. – М. : МЭСИ, 2000; *Кухаренко В. М.* Тьютор. Основи професійної підготовки державних службовців / В. М. Кухаренко; ред. Є. І. Бородіна та ін. – К. : «Мілеініум», 2004; *Кухаренко В. М.* Підвищення кваліфікації керівників освіти за дистанційною формою навчання / В. М. Кухаренко; ред. В. В. Олійника. – К. : Логос, 2006; *Кухаренко В. М.* Дистанційне навчання // Енциклопедичне видання: Навч.-метод. посіб. / В. М. Кухаренко – К. : ТОВ Редакція «Комп'ютер», 2007; *Кухаренко В. М.* Основы дистанционного обучения. Дистанционный курс. Учебное пособие / В. Н. Кухаренко, Т. А. Олейник, Е. В. Рыбалко, Н. В. Савченко; ред.. В. Н. Кухаренко. – Харьков: ХГПУ, 1999.

© *Адамович І.В.*

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом (Бюджетний кодекс України, ст. 2). За загальноприйнятим твердженням, **В.б**. – це прямі цільові витрати держави, що забезпечують її постійне існування і відображають еконо-

мічні відносини, що пов'язані з розподілом і перерозподілом частини національного доходу, яка концентрується у бюджеті. Значна кількість певних видів **В.б**. зумовлена низкою факторів: природою і функціями держави, рівнем соціально-економічного розвитку країни, адміністративно-територіальним устроєм держави, формами надання бюджетних коштів.

Відповідно до ст.10 Бюджетного кодексу **В.б**. класифікуються за:

• бюджетними програмами (програмна класифікація);

• ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація);

• функціями, з виконанням яких пов'язані видатки бюджету (функціональна класифікація).

Програмна класифікація **В.б.** щорічно визначається в Законі про Державний бюджет України. Формування програмної класифікації видатків державного та місцевих бюджетів здійснюється органами Міністерства фінансів України за структурою кодування та за пропозиціями головних розпорядників бюджетних коштів у бюджетних запитах. Програмно-цільовий метод бюджетування передбачає, що будь-які бюджетні видатки мають бути спрямовані на цілі, що відповідають середньо- або довгостроковій стратегії розвитку територіальної громади, та є інструментом, що забезпечує контроль не тільки за цільовим використанням бюджетних коштів, а й за фактичними результатами від наданих бюджетних послуг.

Відомча класифікація **В.б.** відображає розподіл бюджетних коштів між головними розпорядниками коштів. На підставі відомчої класифікації **В.б.** Державне казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів. Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів. До відомчої класифікації видатків Державного бюджету України входять видатки на фінансування апарату Верховної Ради України, Верховного суду України, Вищого господарського суду України; Вищого адміністративного суду України, Конституційного суду України, Генеральної прокуратури України, міністерств, Державної податкової адміністрації України, Пенсійного фонду України, Ради національної безпеки і оборони України, Рахункової палати України, Служби безпеки України, Національної академії наук України, державних комітетів, служб, управлінь і комісій, Ради міністрів АРК, обласних державних адміністрацій. Відомча класифікація видатків місцевих бюджетів визначається відповідно до рішення про місцевий бюджет.

Функціональна класифікація **В.б.** являє собою групування видатків бюджетів усіх рівнів та відображає напрями використання бюджетних коштів на виконання основних функцій держави. Функціональна класифікація включає видатки на:

а) загальнодержавні функції (вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування; фінансова й зовнішньоекономічна діяльність; економічна допомога зарубіжним країнам; інші функції державного управління; фундаментальні дослідження; дослідження й розробки у сфері державного управління; проведення виборів і референдумів; обслуговування боргу; міжбюджетні трансферти);

б) оборону (військова оборона; цивільна оборона; військова допомога зарубіжним країнам; військова освіта; дослідження й розробки у сфері оборони; інша діяльність у сфері оборони);

в) функції охорони громадського порядку, безпеки та судової влади (діяльність із забезпечення громадського порядку; боротьба зі злочинністю та охорона державного кордону; протипожежний захист і рятування; судова влада; діяльність у сфері безпеки держави; кримінально-виконавча система та виправні заходи; нагляд за додержанням законів та представницькі функції в суді; дослідження й розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади; інша діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади);

г) економічну діяльність (загальна економічна, торговельна і трудова діяльність; сіль-

ське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство; паливно-енергетичний комплекс; інша промисловість і будівництво; транспорт; зв'язок, телекомунікації та інформатика; інші галузі економіки; інша економічна діяльність);

д) охорону навколишнього природного середовища (запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища; збереження природно-заповідного фонду; дослідження й розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища; інша діяльність у цій сфері);

е) житлово-комунальне господарство (житлове господарство; комунальне господарство; дослідження й розробки у сфері житлово-комунального господарства; інша діяльність у цій сфері);

є) охорону здоров'я (медична продукція та обладнання; поліклініки й амбулаторії, швидка та невідкладна допомога; лікарні та санаторно-курортні заклади; санаторно-профілактичні і протиепідемічні заходи й заклади; дослідження й розробки у сфері охорони здоров'я; інша діяльність у цій сфері);

ж) духовний і фізичний розвиток (фізична культура і спорт; культура та мистецтво; засоби масової інформації; дослідження й розробки у сфері духовного та фізичного розвитку; інша діяльність у цій сфері);

з) освіту (дошкільна освіта; загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; вища освіта; післядипломна освіта; позашкільна освіта та заходи з позашкільної роботи з дітьми; програми матеріального забезпечення навчальних закладів; дослідження й розробки у сфері освіти);

і) соціальний захист та соціальне забезпечення (соціальний захист на випадок непрацездатності; соціальний захист пенсіонерів; соціальний захист ветеранів війни та праці; соціальний захист сім'ї, дітей і молоді; соціальний захист безробітних; допомога у вирішенні житлового питання; соціальний захист інших категорій населення; дослідження й розробки у сфері соціального захисту; інша діяльність у цій сфері).

Економічна класифікація **В.б.** застосовується для чіткого розмежування видатків бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом за їх предметними ознаками. За економічною класифікацією видатків бюджету вони поділяються на поточні й капітальні.

Поточні видатки включають:

а) видатки на товари й послуги (оплата праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату, придбання матеріалів, інвентарю; оплата послуг; поточний ремонт та заходи спеціального призначення, що мають загальнодержавне значення; оплата комунальних послуг і енергоносіїв; дослідження й розробки, видатки державного (регіонального) значення);

б) виплата процентів за зобов'язаннями;

в) субсидії й поточні трансферти підприємствам, установам, органам державного управління, населенню.

До складу капітальних видатків входять:

а) придбання основного капіталу (придбання обладнання і предметів довгострокового користування; капітальне будівництво (придбання); капітальний ремонт, реконструкція та реставрація);

б) створення державних запасів і резервів;

в) придбання землі й нематеріальних активів;

г) капітальні трансферти підприємствам, установам, органам державного управління, населенню; капітальні трансферти до бюджету розвитку);

д) нерозподілені видатки.

Співвідношення видатків між окремими групами визначається спрямованістю бюджетної політики держави.

Літ.: *Бюджетний кодекс України (нова редакція) від 08.07.2010 2456-VI*; Теліпко В. Е., Овчаренко А. С., Панасюк С. А. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / За заг. ред. Азарова М. Я. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 480 с.; Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 670 с.; *Управління державним бюджетом України* / за заг. ред. М. Я. Азарова : Підручник. – К. : Вид-во «Зовнішня торгівля», 2010. – 791 с.

© Осадчук С.В.

ВИНИКНЕННЯ, ЗМІСТ І КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ҐЕНДЕРНОЇ ТЕОРІЇ. КОНЦЕПЦІЇ ҐЕНДЕРУ. У тривалому історичному розвитку людського суспільства, за винятком, можливо, його ранніх архаїчних форм суспільної організації (так званий матріархат), соціальна нерівність чоловіка та жінки сприймалась як природне та непохитне правило. Публічне суспільне життя, культура та наукові дослідження носили переважно андроцентричний (від грец. *andros* – чоловік) характер, за яким мірилом суспільних цінностей і норм вважався чоловік. У переважній більшості культур чоловік сприймався головним чином в активних статусно-рольових категоріях – як «діяч», «творець», «здобувач». Натомість жінка, незалежно від її соціального або економічного статусу – майже винятково в підпорядкованих або залежних від чоловіка соціальних ролях. Основними з них були ведення домашнього господарства та виховання дітей.

Починаючи з XIX ст., масове капіталістичне виробництво та індустріалізація сприяли суспільній *емансипації жінок* (зокрема, на середину XIX ст. їх доля у виробництві європейських країн складала вже більш ніж третину), однак жіноча праця була майже не регламентованою законодавчо. За свою працю на виробництві жінки отримували від половини до третини того, що за подібну ж працю отримували чоловіки.

Дискримінаційним був і *правовий статус жінок*. Фактично правові норми всіх європейських країн XIX ст. фіксували залежний, підпорядкований чоловікові соціальний стан жінки, особливо заміжньої, представницькі юридичні права якої після шлюбу відходили чоловікові як «голові сім'ї».

Історична система дискримінації жінок мала своє логічне завершення *у політичній сфері.* Оскільки тривалий історичний період – до початку XX ст. – жінки були позбавлені виборчих прав, вони не могли брати участь у державному управлінні, обирати та бути обраними до законодавчих органів. І це при тому, що в Європі соціально-психологічні стереотипи Ґендерної нерівності були радикально поставлені під сумнів Французькою буржуазною революцією 1789 року.

Ґендер – історично сформована і підтримувана представниками певного суспільства система цінностей, соціальних і культурних норм, типових характеристик чоловічої та жіночої поведінки, а також соціальних ролей чоловіка й жінки. **Ґендерна ідентичність** – комплекс фемінних (фемінне як чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і маскулінних (маскулінне як раціональне – духовне – божественне – культурне) якостей, які людина набуває в процесі соціалізації. **Концепції ґендеру.** До основних концепцій ґендеру відносять: теорію соціального конструювання ґендеру, розуміння ґендеру як стратифікаційної категорії, інтерпретації **г**ґендеру як культурного символу. *Теорії соціального конструювання* ґендеру підкреслюють соціально-культурну природу формування ґендеру, а саме те, що чоловічі та жіночі суспільні ролі формуються (конструюються) або самими індивідами на рівні їх свідомості (ґендерної ідентифікації) через прийняття заданих суспільством норм і цінностей, або через соціалізацію в сім'ї та школі, розподіл праці, образи засобів масової інформації та інші суспільні інституції. *Розуміння* **ґ.** *як культурного символу* пов'язано з тим, що стать людини має не тільки соціальну, а й культурно-символічну інтерпретацію, тобто статеві різниці представлені і закріплені в культурі через символіку чоловічого чи жіночого єства. Класифікація світу за ознакою чоловіче / жіноче (маскулінне – раціональне – духовне – божественне – культурне / фемінне – чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і статевий символізм культури відображають і підтримують існуючу ґендерну ієрархію суспільства у широкому розумінні. Ґендер *як стратифікаційна категорія* розглядається у сукупності з іншими стратифікаційними чинниками – класом, расою, віком. Донедавна дослідження стратифікації були ґендерно нейтральними, але на сьогодні у багатьох гуманітарних та суспільствознавчих підходах ґендеру, на думку авторитетного англійського соціолога Е. Гіденса, вважається одним із найсуттєвіших прикладів стратифікації, адже немає таких суспільств, де б чоловіки в певних аспектах суспільного життя не були багатші, впливовіші і вищі за своїм статусом, ніж жінки.

Літ.: *Основи* демократії: підручник для вищих навчальних закладів / За заг ред. А. Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.; *Грицяк Н. В.* Формування ґендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.

© Грицяк Н.В.

ВИЩА ОСВІТА – рівень освіти, який здобуває особа у ВНЗ в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній *загальній середній освіті* й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації. Це поняття ототожнюється з навчанням у *вищих навчальних закладах* (ВНЗ), з підготовкою висококваліфікованих кадрів для економіки і розглядається як цілісна сукупність організовано взаємодіючих тем: мети; змісту; програм і стандартів різного рівня і спрямованості, які реалізують цей зміст і визначають вимоги до його засвоєння; функцій; суб'єктів; навчальних закладів різних типів, рівнів і форм власності, які реалізують програми, стандарти і функції, спрямовані на засвоєння змісту суб'єктами на визначеному рівні; процесів і ресурсів необхідних для виконання функцій навчальними закладами; органів управління різного рівня і підвідомчим їм організацій; результатів діяльності системи. Таке визначення вищої освіти значно розширює задекларoване трактування її лише як сукупності навчальних закладів, організацій та органів управління, внаслідок якого реформи обертаються навколо мережі навчальних закладів і установ (оптимізація, спеціалізація, ліквідація), зміни назв без нового змістовного наповнення. В категорії «**В.о.**» вирізняються два основні аспекти: поперше, як результату (результативний аспект), який відображає освіченість суб'єкта вищої освіти. Цей аспект пов'язаний із визначенням мети, змісту освіти, вимог до кінцевого результату, власне, якості вищої освіти, що передбачає рівень засвоєння матеріалу, відповідність цього змісту потребам суспільства, наявність державних гарантій щодо освіти (не тільки права на одержання вищої освіти, але й гарантій його реалізації). По-друге, як процесу (процесуальний аспект) – набуття суб'єктом знань, умінь і навичок, розвиток здібностей реалізується, як правило, у двосторонньому навчальному процесі і є організаційно-управлінським.

Історично встановилося визначення **В.о.** як процесу і результату поєднання навчання та професійної підготовки на основі: а) завершення програми середніх освітніх закладів і отримання відповідного кваліфікаційного документа; б) засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок фахової діяльності, що забезпечує спроможність виконувати службові та виробничі функції, творчо використовуючи і розвиваючи досягнення науки, техніки, культури; в) розвитку особистості студента, його інтелектуальних і моральних якостей, формування гармонійної індивідуальності, потреб і навичок безперервної освіти та самовдосконалення. Друга половина ХХ століття внесла засадничі зміни до вищих рів-нів системи освіти. **В.о.** поділилася як за профілями підготовки (гуманітарну, правничу, технічну, природничих наук), так і за видами закладів – університетську, не університетську. Окрему групу складали елітарні університети Оксфорд, Кембридж (Велика Британія), Гарвард, Престон, Стенфорд (США), професійні школи у Франції. Все частіше від системи освіти вимагалося надання випускникам професійної кваліфікації. Поряд з традиційними університетами з'явилися заклади середньої і після середньої професійної освіти, які трансформувалися у політехнічні інститути, вищі професійні школи. Поняття **В.о.** втратило однозначність і нерозривність із академічними і технічними університетами. Всі види курсів чи груп курсів навчання, а також підготовки фахівців чи дослідників на після середньому рівні визначалися окремими країнами складниками **В.о.** (Конвенція про визнання кваліфікацій, що належать до **В.о.** в Європейському регіоні (Лісабон, 11 квітня 1997 р.). Для позначення навчання після закінчення середньої школи стали використовуватися терміни післясередня освіта (будь-які види підготовки після отримання особою середньої освіти), третинна освіта (довготривале і систематизоване навчан-

ня на основі середньої школи з отриманням дипломів рівня нижчого від бакалавра) і **В.о.** (навчання, що завершується отриманням дипломів бакалавра, магістра, доктора філософії).

Потреби зарубіжних країн у пошуках механізмів прискорення побудови інформаційного суспільства (суспільства знань) сприяли трансформації системи вищої освіти у двоступеневу з двома головними рівнями бакалавра і магістра. У 1997 р. ЮНЕСКО прийняли нову Міжнародну стандартну класифікацію освіти (МСКО - 97), за якою чітко визначається поділ **В.о.** на академічну (бакалаврський і магістерський рівень) за довготривалими програмами і професійну (формування професіоналів за скороченими програмами у конкретних професійних областях). Короткотермінові курси виключаються з цього виду підготовки, оскільки вони належать до освіти дорослих.

У відповідності з Законом України «Про вищу освіту» (2002). В Україні вибудована трьохступенева система вищої освіти: перший ступінь – два роки навчання у ВНЗ з присудженням диплому молодшого спеціаліста; другий і третій ступені бакалаврський і магістерський. Вимогам міжнародної класифікації суперечить збереження початкової професійної освіти, окрема практика отримання повної середньої освіти у вищих професійних закладах.

Нові реалії сучасної цивілізації та пов'язані з ними обставини життєдіяльності людини, висувають підвищенні вимоги до **В.о.** У сучасному світі інтелектуальний розвиток, знання стають визначальним чинником росту конкурентної економіки, ефективного управління, привабливого Міжнародного іміджу країни, нації, якості її людського потенціалу. Концентрованим виразом нових вимог є інноваційність як тип життєдіяльності фахівця і суспільства. Різко зростає роль і потреба у **В.о.** У розвинених країнах її здобувають майже 60% молоді. **В.о.** перестає бути лише способом підготовки фахівців, а все більше обов'язковим етапом розвитку людини, задоволення освітніх потреб її розвитку, самореалізації, забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці.

У спадщину Україна одержала розвинену систему **В.о.,** яка була однією з кращих в навчанні природничим, пріоритетним технічним наукам. У післярадянський період ця система стала розбалансованою, збитковою і потребує реформування. На систему **В.о.** негативно впливає відставання країни в інноваційному розвитку, недостатнє фінансування, професіоналізм суб'єктів управління. Суспільство багато років турбує проблема створення ефективної мережі системи **В.о.**, зокрема надмірна кількість ВНЗ, мала їх потужність., переорієнтація ідеології управління з суб'єктно-незалежного (нехнократичного) підходу на суб'єктно-орієнтований (гуманітарний), реалізація принципу «освіта через усе життя» в ринкових умовах сучасні інституції **В.о.** як ретранслятори і примножувачі знань, центри стимулюючої інноваційної діяльності і розвитку потребують переосмислення і перезавантаження цілей та завдань відповідно до нових тенденцій.

Цьому сприяє державна політика, яка ґрунтується на принципах доступності та конкурентності здобуття **В.о.** кожним громадянином України, інтеграції системи **В.о.** у світову при збереженні і розвитку національних досягнень і традицій. Пріоритетними напрямами державної політики щодо модернізації діяльності **В.о.** є: а) постійне підвищення *якості освіти* на основі оновлення її змісту та технологій навчально-виховного процесу; б) особистісна орієнтація вищої освіти, формування у студентів демократичних, національних і загальнолюдських цінностей; в) освоєння інноваційних технологій; г) інтеграція навчальних закладів до європейського та світового освітнього просторів, створення ВНЗ світового рівня.

Літ: 1. *Закон* України «Про вищу освіту». – К., 2002; *Луговий В. І.* Управління освітою. – К., 1997; *Крисюк С. В.* Державне управління освітою. – К. 2009; *Корсак К. В.* Вища освіта // Енциклопедія освіти. – К., 2008; *Вища* освіта в Україні / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко. – К., 2005.

© Крисюк С.В.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (ВНЗ) – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє на основі законодавства України про освіту, має статус юридичної особи і реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми *вищої освіти* за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання і професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність.

Головними завданнями (основною діяльністю) **В.н.з.** як центру освіти, науки і культури, є: задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному й моральному розвитку, набутті вищої освіти і кваліфікації в обраній галузі професійної діяльності, задоволення потреб суспільства в кваліфікованих спеціалістах й наук.-пед. кадрах вищої кваліфікації; організація і проведення фундаментальних, пошукових і прикладних наук. досліджень та ін. науково-технічних, дослідно-конструкторських робіт, у т.ч. з проблем освіти; перепідготовка й підвищення кваліфікації викладачів і спеціалістів; поширення знань серед населення, підвищення його загальноосвітнього й культурного рівня.

В Україні діють такі види **В.н.з.**:

1) університет (класичний університет) – багатопрофільний **В.н.з.**, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних та інших напрямів науки, техніки і культури за освітньо-професійними програмами всіх рівнів, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення, має розвинуту інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств і установ, високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності. Можуть створюватися технічні, технологічні, економічні, медичні, сільськогосподарські та інші університети, які здійснюють багатопрофільну підготовку фахівців з вищою освітою у відповідній галузі;

2) академія – **В.н.з.**, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів в окремо визначеній галузі знань або виробництва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

3) коледж – **В.н.з.** або структурний підрозділ університету, академії, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами бакалавра або молодшого спеціаліста з одного (кількох) споріднених напрямів підготовки або спеціальностей, має необхідний кадровий потенціал, матеріально-технічну базу;

4) професійний коледж – **В.н.з.** або структурний підрозділ університету, академії, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста, має необхідний кадровий потенціал, матеріально-технічну базу.

Порядок створення, реорганізації, ліквідації, *ліцензування, атестації* та *акредитації* **В.н.з.** встановлює Кабінет Міністрів України.

Перші західноєвропейські **В.н.з.** (університети) з'явилися як інституція для тих, хто хотів учитися, не сприймався як інститут підготовки фахівців. Лише з середини XVIII ст. **В.н.з.** стали вирішувати проблеми підготовки необхідних спеціалістів, формування інтелектуальної еліти.

Перший університет у Західній Європі – Болонський – з'явився у1088 р. Найбільш відомі європейські університети – Паризький (1200 р.), Кембриджський (1209 р.), Празький (1348 р.), Краківський (1364 р.), Лейпцизький (1409 р.), Вільнюський (1579 р.), Московський (1755 р.), Берлінський (1810 р.), Варшавський (1818 р.).

В Україні Києво-Могилянська академія створена у 1632 р., Львівський університет у 1661 р., Харківський у 1805 р., Київський у 1834 р., Одеський у 1865 р., Чернівецький у 1875 р. Нині в Україні нараховується 861 **В.н.з.**.

В.н.з. всього світу поділяються на дві групи з різними концепціями вищої освіти; пе-

рша має класичну уяву про **В.н.з.** як джерело глобальної гуманітарної освіти, друга враховує реалії індустріального суспільства та його потреби у конкретних спеціальностях. Залежно від нац. платформ на цих концепціях утворилися чотири основні типи ВНЗ (ун-тів) – англ., нім., фр., та амер. При цьому перші два мають традиції фундаментальної освіти, що спираються як на спеціальні, так і природничі науки. Американські **В.н.з.** дотримуються прагматичної орієнтації на підготовку фахівців у конкретних галузях.

В Україні існують **В.н.з.** різних форм власності: державної, комунальної, приватної тощо.

В.н.з. України завжди відігравали відповідальну роль освітніх, наукових і культурних центрів суспільства. Вважається, що сучасна вища освіта є не тільки потужним засобом трансляції духовної культури і передачі її підростаючим поколінням, а й важливим чинником соціальної мобільності суспільства. Сучасні **В.н.з.** мають виступати «суспільним лідером», носіями нових ідей і осередками культури, об'єднувати навколо себе здорові сили суспільства як генераторів економічного, соціального, політичного і культурного розвитку, готувати нові інтелектуальні еліти.

У зв'язку із всебічним оновленням суспільства, його гуманізацією і демократизацією повстає потреба змінити загальну структуру вищої освіти, співвідношення підготовки фахівців для виробничої і невиробничої сфер, надавати перевагу підготовці фахівців з новітніх, найперспективніших напрямів – каталізаторів науково-технічного прогресу в усіх галузях суспільного виробництва. Вирішальне значення для економічної ефективності і конкурентоспроможності країни, забезпечення її гідного місця в сучасному світі мають інтелектуальний і творчий потенціал, винахідливість, ініціативність, чуття нового, здатність адаптуватися до умов, що змінюються, всього населення. Нині, як ніколи, актуальними стають слова Герберта Уеллса: «Людство щодалі більше нагадує біг наввипередки між освітою і катастрофою».

Аналіз процесів реформування освітніх систем у розвинених країнах світу засвідчує, що всі вони зумовлені необхідністю зміни існуючої парадигми освіти у зв'язку з переходом до нових типів мислення, нових способів перетворення дійсності.

Існуюча освітня парадигма в цілому спрямована на навчання, в основі якого є знання, вміння, навички і виховання не відповідає вимогам інформаційного суспільства, суспільства знання та освіти. Нова парадигма як пріоритетне завдання освіти передбачає орієнтацію на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку, набуття компетентності, ерудиції, формування творчості, культури особистості.

Пошук шляхів запровадження нової парадигми і відповідних нових моделей вищої освіти не зводиться до збільшення обсягів змісту і термінів навчання. Запровадження нової парадигми досягається зміною цілей освіти, які полягають у досягненні вищих рівнів освіченості кожної особистості та суспільства в цілому.

На основі аналізу міжнародного досвіду, нормативних документів про вищу освіту вичленимо основні концептуальні положення моделі вищої освіти в Україні:

• відповідність суспільним потребам, що динамічні;

• перехід від жорстких, уніфікованих схем до багатоманітності форм власності, джерел фінансування навчання та наукових досліджень, організаційних структур;

• багатоваріативність навчально-методичної роботи: самостійне визначення вищими навчальними закладами форм і методів навчального процесу, впровадження прогресивних педагогічних технологій та різних форм контролю знань студентів, використання прискореного навчання за індивідуальними навчальними планами;

• демократизація управління вищою освітою: розширення прав та повноважень **В.н.з.**, удосконалення їх структури, розробка правил та проведення прийому студентів, вирішення кадрових питань, організація виробничої та комерційної діяльності, здійснення міжнародного співробітництва;

• єдність системи вищої освіти: поєднання демократизації управління з єдиними державними вимогами, із впровадженням єди-

них освітніх стандартів з єдиними критеріями оцінки діяльності **В.н.з.** та визначення їхнього статусу;

• інтеграція освіти та науки, активізація наукових підрозділів, співробітництво з НАН України та галузевими академіями наук;

• удосконалення формування контингенту студентів: пошук, підтримка та стимулювання розвитку обдарованих особистостей, диференційоване навчання обдарованих студентів та ін.

Методологія системного підходу дозволяє подати **В.н.з.** у вигляді взаємопов'язаних підсистем діяльності, які розглядаються як об'єкти стратегічного управління. Розглядаються шість основних підсистем: управлінська діяльність (управління стратегією розвитку, організація системи управління, управління персоналом, соціальним розвитком); навчальна діяльність (управління навчальним і методичним процесом, підготовкою навчально-методичного процесу, інформацією і комп'ютеризацією); наукова діяльність (управління науково-консалтинговою діяльністю проектно-конструкторськими роботами); економічна діяльність (управління економічним розвитком, фінансами і бухгалтерським обліком, комерційною діяльністю, працею і зарплатою); маркетингова діяльність (управління якістю освітнього процесу, маркетингом освіти, міжнародними зв'язками); господарська діяльність (управління охороною праці, матеріально-технічним забезпеченням, транспортом, допоміжним господарством).

Важливим завданням **В.н.з.** є його розвиток як центру освіти, культури, науки, нових технологій, центру інтеграції освіти, науки і виробництва, включаючи інтеграцію наукових досліджень з освітнім процесом, наукових організацій з освітніми закладами, науки і освіти з виробництвом. **В.н.з.** належить провідна роль як центру освіти і науки, підготовки кадрів вищої кваліфікації. В цьому плані слід модернізувати вищі навчальні заклади, забезпечуючи їх спеціалізацію, універсалізацію, укрупнення, районування тощо.

Стратегія розвитку **В.н.з.** передбачає створення:

• науково-методичних і навчально-дидактичних ресурсів якісного забезпечення навчального процесу за всіма спеціальностями, спеціалізаціями та формами навчання, спеціалізованих підрозділів (науково-дослідних лабораторій, молодіжних центрів наукових досліджень);

• активізацію науково-дослідної роботи з подальшим впровадженням отриманих результатів в навчально-виховний процес (проведення наукових семінарів, упровадження нових колективних модулів, тренінгів, створення мультимедійних підручників тощо);

• створення центрів навчально-тренінгових технологій консалтингових інноваційних центрів виробництва і управління.

• Метою діяльності **В.н.з.** є, насамперед, виконання функції генерації нових професійних кадрів, забезпечення конкурентоздатності економіки та суспільного розвитку шляхом підготовки висококваліфікованого фахівця, свідомої особистості та відповідального громадянина.

Літ: 1. *Положення* про вищий навчальний заклад; Енциклопедія освіти. – К., 2008; *Крисюк С. В.* Управління вищим навчальним закладом. – К., 2011; *Джамиль* Салми. Создание университетов мирового класса. – М., 2009.

© Крисюк С.В.

ВІДТВОРЕННЯ (англ. *Reproduction*) – це безперервне відновлення процесу виробництва матеріальних і духовних благ та послуг. На всіх етапах розвитку суспільства головним і визначальним було добування засобів, необхідних для існування людей. Люди не можуть жити і розвивати свої здібності, не споживаючи. Щоб споживати, треба виробляти різноманітні матеріальні та духовні блага. Люди не можуть припинити виробництво матеріальних благ навіть на один день.

«Виробництво» первісної людини зводилось до збирання того, що дала природа, але і вона не могла ні на один день припинити пошуки чогось придатного для харчування. В подальшому люди не обмежуються лише пошуком готових до споживання дарів природи, вони вирощують і виробляють необхідне.

Безперервне виробництво є основою життя людини і суспільства в цілому. Щоб матеріальне виробництво було безперервним, необхідно певну частину виробленої продукції перетворювати у засоби виробництва, тобто в елементи нового циклу виробництва. Частина виробленого продукту використовується продуктивно для подальшого виробництва. **В.** притаманні безперервність і повторюваність виробництва і споживання.

В. розглядається на рівні підприємства і економіки країни в цілому. Кожне підприємство, виробляючи той чи інший вид продукції, здійснює виробництво безперервно. Водночас воно вступає в економічні зв'язки з іншими підприємствами, а ті ще з іншими, поставляючи їм свою продукцію, які використовують її і направляють у свою чергу вироблені ними продукти третім підприємствам і т. д. Величезні потоки найрізноманітніших продуктів, що виробляються багаточисленними підприємствами, течуть до таких же багаточисленних пунктів їх споживання виробничого і особистого. Економічні зв'язки між підприємствами виступають у натурально-речовій і грошовій формах, які в процесі **В.** постійно відновлюються, змінюючись кількісно і якісно.

Процес **В**. є водночас **В**. виробничих відносин. Воно охоплює відносини власності на засоби виробництва, на вироблений продукт, становище класів, соціальних груп, трудових колективів і окремих працівників. **В.** виробничих відносин охоплює **В.** різноманітних форм власності, товарно-грошових відносин, управлінських структур на локальному, регіональному, міжгалузевому, загальнонаціональному та міжнародному рівнях. В процесі **В.** відтворення виробничих відносин зберігаються важливі елементи державного управління та регулювання (розроблення різноманітних програм, формування і використання централізованих грошових фондів, грошової маси, товарних резервів тощо).

В процесі економічної діяльності відбувається **В.** природних ресурсів (родючість землі, лісових масивів, рибних багатств, довкілля тощо). **В.** природних ресурсів здійснюється шляхом застосування маловідходних і безвідходних технологій, більш повного використання існуючих родовищ, запровадженням альтернативних видів енергії і сировини, здійсненням природоохоронних заходів.

В. охоплює, власне, процес виробництва різноманітних благ, процес їх розподілу, обміну і споживання. В процесі виробництва продукуються різноманітні блага, формується їх якість, витрати, закладаються основи ефективності. В процесі розподілу здійснюється розподіл і перерозподіл виробленого продукту між підприємствами, галузями, регіонами, різними верствами населення і, в підсумку, відбувається розподіл на виробниче і особисте споживання. В процесі обміну визначається відповідність виробленого продукту (за якістю, витратами, структурою) суспільним потребам, забезпечуються відповідні зв'язки між підприємствами, галузями, регіонами, країнами та встановлюється рівень раціональності розподілу і використання ресурсів. Процес виробничого споживання є, власне, процесом виробництва, а процес особистого споживання є, з одного боку, відтворенням населення і в його складі робочої сили, а з іншого – формуванням передумов для виробництва різноманітних матеріальних і духовних благ та послуг.

В. – це багатоплановий, суперечливий, безперервний процес використання рідкісних обмежених ресурсів, в результаті якого відбувається **В.** суспільного продукту, робочої сили, організаційно-економічних і соціально-економічних відносин, міжгосподарських зв'язків, регулюючих дій органів державного управління усіх рівнів та місцевого самоврядування.

Розрізняють просте і розширене **В.** Просте **В**. – це відновлення виробництва суспільного продукту з року в рік практично у незмінних масштабах. Воно було притаманне традиційним економікам (первіснообщинному, рабовласницькому і феодальному), тобто домашиній стадії виробництва, коли обсяги суспільного продукту змінювалися малопомітно і визначалися залученням в економічний оборот додаткових ресурсів (землі, робочої сили). Так, за перше тисячоліття нової ери дохід на жителя землі практично не змінив-

ся, а за період з 1000 до 1820 р. зростав дуже повільно – на 0,05% на рік, що означало майже непомітні зміни для цілих поколінь.

Для машинної стадії виробництва характерним є розширене **В.**, коли обсяг виробництва продукції з року в рік збільшується. Основою розширеного **В.** є просте **В.** Розширене **В.** – це процес нарощування обсягів виробництва в кожному наступному періоді порівняно з досягнутим у попередньому періоді. Розширене **В.** зумовлене: а) зростанням чисельності населення країни; б) дією закону зростаючих потреб. Його передумовами є: а) такий рівень продуктивності праці, за якого створюється додатковий продукт; б) виробництво таких видів продукції, які можна використовувати протягом декількох виробничих циклів (років); в) здійснення нагромадження капіталу, тобто можливість і мотиви перетворення частини створеного продукту у додаткові засоби виробництва.

Додатковий продукт створювався і у традиційній економіці, але його матеріально-речовий носій за своїми хіміко-біологічними властивостями був таким (продукція сільського господарства), який не давав можливості перетворювати його у додаткові засоби праці. Тільки за умов виробництва машинної техніки стало можливим систематично використовувати додатковий продукт для нагромадження. При цьому машин, механізмів, устаткування має вироблятися кожного року більше, порівняно з їх кількістю, яка була використана поточного року і потребує заміни. Мотивом нагромадження капіталу і здійснення розширеного **В.** є отримання все більшого прибутку, а спонукальним механізмом – конкуренція у поєднанні з активним використанням державою інструментів регулювання економічних процесів.

За два неповні століття після 1820 р. нарощування виробництва відбувається високими темпами. Світовий *ВВП* у розрахунку на душу населення збільшився у 8 разів, а кількість населення – більш як у 5 разів. В останньому столітті другого тисячоліття середньорічні темпи зростання світового *ВВП* становили 3,5–3,6%. За 1901–1950 рр. відповідно 2,2%; за 1951–1960 рр. – 5,2%; за 1961–1970 рр. – 4,6%; за 1971–1980 рр. – 3,5%; за 1981–1990 рр. – 2,9%; за 1991–2000 рр. – 2,6%.

Розширене **В.** є двох типів: екстенсивне та інтенсивне. Екстенсивний тип розширеного **В.** здійснюється за рахунок збільшення використання матеріально-речових і особистих факторів виробництва. При цьому темп приросту обсягу виробництва може дорівнювати темпам приросту факторів виробництва, або навіть дещо відставати. Інтенсивний тип розширеного **В.** має місце тоді, коли темп приросту обсягу виробництва випереджає темп приросту факторів виробництва. Такий тип інтенсивного розширеного **В.** називають ресурсозберігаючим. Може мати місце інший тип інтенсивного розширеного **В.**, коли темп приросту продукції випереджає лише один із факторів виробництва, наприклад, темп приросту праці. В такому випадку розширене **В.** носить працезберігаючий характер, що знаходить своє вираження у зростанні суспільної продуктивності праці. Це зумовлюється різноманітними факторами:

• впровадженням у виробництво передової високопродуктивної техніки, новітніх технологій;

• зростанням капіталоозброєності праці;

• удосконаленням форм і методів управління виробничими процесами;

• підвищенням кваліфікації працівників;

• зростанням заінтересованості працівників у поліпшенні результатів роботи, яке досягається завдяки удосконаленню форм, методів і способів винагороди за працю;

• зміною галузевої структури суспільного виробництва в напрямі збільшення частки тих видів продукції, які відзначаються високим вмістом доданої вартості, тобто продукції кінцевого виробництва і, особливо, інноваційної та наукоємної.

Інтенсивний тип розширеного **В.** може носити капіталомісткий характер, коли темпи приросту капіталу випереджають темпи приросту обсягу виробництва валового внутрішнього продукту і національного доходу.

Сучасна ринкова економіка високорозвинених країн розвивається на основі переважно інтенсивного типу, що базується на економії усіх факторів виробництва і спирається на широке використання досягнень нау-

ково-технічного прогресу та постійне оновлення елементів основного капіталу.

В. в Україні здійснюється на основі фізично і морально зношеного основного капіталу з переважанням у структурі суспільного виробництва галузей, що відносяться до середнього і низького технологічного рівнів, на які приходиться нині три чверті промислової продукції. Внаслідок цього вітчизняне виробництво є капітало- матеріало- і енергомістким. Це зумовлює нагальну необхідність здійснювати державою політики, спрямованої на інноваційний характер розширеного **В.**

Літ.: *Економічна* теорія. Політекономія: Підручник / *В. Базилевич*, В. Попов, К. Базилевич, Н. Гражевська За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2007; *Єщенко П. С.* Економіка для всіх / К. : Вища школа, 2009; *Колодко Гж. В.* Мир в движении. Пер. с пол. – М. : «Магистр», 2009; Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / под. ред. *И. С. Королева* – М. : Юристъ, 2003; Політична економія : Підручник / за ред. *Ніколенко Ю. В.* – К. : Центр учбової літератури, 2009; *Федулова Л. І.* Інноваційна економіка: Підручник для ВНЗ. – К. : Либідь, 2006.

© Соколова О.М.

ВНУТРІШНІЙ РИНОК (англ. *Domestic market*) **–** це частина національного ринку і представляє собою систему суспільно-економічних відносин між вітчизняними виробниками-продавцями та споживачами-покупцями і взаємопов'язаних інституцій у сфері товарно-грошового обігу на території даної країни. **В.р.** представлений споживчими товарами, засобами виробництва, продукцією спеціального призначення (військова техніка, зброя) та послугами.

В.р. – важлива складова національного *відтворення*. Завдяки **В.р.** процес відтворення отримує своє логічне завершення. На основі функціонування **В.р.** створюються необхідні умови для відновлення і розширення відтворювального процесу. Механізм функціонування **В.р.** ґрунтується на просуванні вітчизняних товарів від сфери виробництва до сфери споживання. Нерозвиненість **В.р.** призводить до серйозних соціально-економічних диспропорцій, спричинює виникнення різноманітних його спотворень у формі тіньових, кримінальних ринків, нецивілізованих форм торгівлі та ін.

За основу виділення **В.р.** береться політичний (митний) кордон держави. У закритій національній економіці поняття національний і **В.р.** є тотожними. У відкритій економічній системі **В.р.** і національний є різними інституційними утвореннями. Якщо національний ринок характеризує відкритість національної економіки до світових товарних потоків, то **В.р.** не відіграє активної ролі по відношенню до світових ринків, а відображає рівень орієнтації вітчизняного виробника на внутрішні потреби споживачів. **В.р.** є основою функціонування національної економіки, «локомотивом» економічних і соціальних процесів всередині країни і разом з тим є «платформою» для економічної експансії на ринки споживчих, інвестиційних товарів і послуг інших країн.

Основними функціями **В.р.** є: а) збалансування попиту і пропонування за обсягом і за структурою; б) встановлення рівноважної ціни, тобто ціни пропозиції, яка відповідає суспільній корисності товару; в) створення передумов для виробництва рівноважного обсягу товарів; г) доведення продукції від виробника до споживача; д) забезпечення безперервної зміни форм вартості товарів. В процесі розвитку **В.р.** ці функції ускладнюються, оскільки виробництво стає все більш диференційованим, а споживання – більш різноманітним.

В.р. характеризується станом і результативністю. Вони є основними індикаторами розвитку економіки будь-якої країни. Виділяють два аспекти щодо оцінки **В.р.** національної економіки – з позиції порівняльної статистики та економічної динаміки, що має надзвичайно важливе значення для здійснення державними органами процесів регулювання економічних процесів.

З позиції порівняльної статистики, результативність **В.р.** оцінюють як ефективність його функціонування у стані рівноваги. Основним кількісним показником є обсяг **В.р.** За обсягом **В.р.** Україна не поступається переважній більшості країн. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму Україна у 2009-2010 рр. за критерієм «розмір **В.р.**»

посіла 30 місце серед 133 країн. Водночас за обсягом **В.р.**, розрахованим на 1 людину, Україна значно поступається європейським державам, що є результатом невисокого рівня ВВП. Якщо у 1992 р. Україна займала друге місце після Росії по обсягу *ВВП* на душу населення по паритету купівельної спроможності, то у 2008 р. вона опинилась на четвертому після Росії, Білорусі, Казахстану. У звіті Всесвітнього економічного форуму за критерієм «купівельна спроможність споживачів» Україна посіла у 2009–2010 рр. 71 місце серед 133 країн, які аналізувалися. Обсяг **В.р.** на 1 людину характеризує вартість споживчих, інвестиційних товарів і послуг (включаючи імпортні), які може придбати один мешканець країни протягом року.

Велика частка кінцевої продукції у випуску товарів і послуг свідчить про глибоку переробку природних ресурсів у національній економіці та значний рівень її технологічного розвитку у світовому господарстві. Зважаючи на це, результативність **В.р.** ілюструє показник «частка вітчизняної споживчої продукції на **В.р.**». В Україні за період відновлюваного економічного зростання найбільш динамічно розвивався сектор споживчих товарів. За 2000-2008 рр. частка споживчих товарів зросла на 6,8%, тоді як інвестиційних – на 5,4%. Разом з тим частка вітчизняних споживчих товарів зросла лише на 2,6%, що свідчить про уповільнення розвитку **В.р.** сектору споживчих товарів. Зокрема, у 2000-2008 рр. частка споживчих товарів вітчизняного виробництва у роздрібному товарообороті поступово зменшилась з 75,3% до 63,1% через інтенсивне зростання імпорту. Для економіки України це означає втрату своїх конкурентних позицій у світовому господарстві. Дослідження аналітиків Всесвітнього економічного форуму свідчать, що рейтинг конкурентоспроможності економіки України у світовому господарстві знизився з 72 місця у 2008–2009 рр. до 82-го у 2009–2010 рр.

Прогнозування та моделювання розвитку **В.р.** від одного стану рівноваги до іншого здійснюється з точки зору економічної динаміки. Динамічну результативність **В.р.** оцінюють на основі показників. що характеризують рівень мобільності виробничих ресурсів на **В.р.** Серед них: цінова еластичність сукупної пропозиції на **В.р.**, частка вітчизняної продукції на **В.р.**, кількісна і якісна складові зростання **В.р.**, пропорції використання природних і трудових ресурсів у процесі товарного виробництва, втрати добробуту суспільства, що виникають через неефективний розподіл виробничих ресурсів. В свою чергу, мобільність виробничих ресурсів залежить від фізичних обсягів ресурсів, технологічних та інституційних обмежень щодо їх використання у процесі виробництва.

Розвиток **В.р.** в багатьох країнах з трансформаційною економікою став вагомим чинником національного прогресу. Нині основними проблемами **В.р.** України є: структурна розбалансованість (по товарних, галузевих, регіональних сегментах та по категоріях споживання), обмеженість попиту (низька платоспроможність споживачів), незадовільний рівень пропозиції (дисбаланс джерел ресурсного забезпечення, висока залежність сукупної пропозиції від імпорту, низькі якісні параметри, цінові диспропорції). Визначальними чинниками їх існування є незавершеність економічних та інституційних реформ ринкового спрямування, а також недостатній динамізм та ефективність реформ соціального характеру.

Широкий спектр існуючих соціально-економічних проблем вимагає комплексного підходу до розроблення і реалізації стратегії розвитку **В.р.** Важливими концептуальними засадами розвитку **В.р.** має стати докорінна модернізація суспільного та особистого споживання та випереджаючий розвиток інноваційного сегменту. Якісні зрушення у споживанні доцільно здійснювати шляхом послідовного ресурсозбереження, екологізації виробництва та індивідуалізації особистого попиту.

Стратегічними цілями розвитку **В.р.** є: а) зміцнення імпульсно-стимулюючої функції **В.р.** в інноваційних механізмах економічного зростання, надання їй довгострокової усталеності; б) забезпечення умов для повномасштабної й ефективної реалізації державних соціальних стандартів і гарантій споживання товарів і послуг як важливої соціально-економічної функції **В.р.**; в) пере-

творення **В.р.** на сферу послідовної реалізації національних інтересів при одночасному дотриманні вимог міжнародного торговельно-економічного законодавства.

Діяльність держави щодо управління розвитком **В.р.** спирається на механізми макроекономічного регулювання, інституційного забезпечення, насамперед, законодавчого, адміністративної децентралізації, економічної регіоналізації, активізації соціального чинника.

Літ.: *Державна* цільова економічна програма розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 р.; *Жаліло Я. А.* Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : Монографія. – К. : НІСД, 2009; *Лагутін В. Д.* внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання : Монографія. – К. : Київ нац. торг.-екон. ун-т, 2008; *Точилін В. О.*, Осташко Т. О., Пустовойт О. В. Ринки реального сектору економіки України: структурно-інституціональний аналіз / За ред. В. О. Точилина. – К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України. 2009; *Статистичний* щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України. – К. : Консультант, 2010.

© Соколова О.М.

Г – Ґ

ГЛАВА УРЯДУ – посадова особа, яка очолює найвищий виконавчий орган держави. В країні з парламентськими формами управління **Г.у.** є прем'єр-міністр, голова ради (кабінету) міністрів, канцлер, а в президентських республіках – президент або прем'єр-міністр, у конституційних монархіях – прем'єр-міністр. У більшості держав **Г.у.** має назву прем'єр-міністра. В країнах із парламентською системою правління він призначається на посаду глави держави. Як правило, ним стає лідер політичної партії, що отримала перемогу на парламентських виборах, або один з лідерів провідної партії уряду, коаліції. **Г.у.** і очолюваний ним уряд несуть політичну відповідальність перед парламентом. **Г.у.** наділений досить широкими повноваженнями. Він керує діяльністю уряду, призначає, зміщує і переміщує його членів. Усі документи й нормативні акти, що подаються кабінетом міністрів (ради міністрів), підписуються або санкціонуються його главою. Члени уряду, як правило, зобов'язані підтримувати свого главу. У разі незгоди з ним, подають у відставку. **Г. у.** має право заявити Главі держави про свою відставку. Відставка **Г.у**. автоматично спричиняє відставку всього складу уряду. **Г.у.** та очолюваний ним Кабінетом Міністрів (ради міністрів) за рішенням Глави держави чи у зв'язку з прийняттям парламентом резолюції недовіри подає у відставку. Характерною рисою сучасного політичного розвитку більшості країн є зростання на практиці повноважень уряду, його глави, що відображає тенденцію посилення виконавчої влади за рахунок влади законодавчої.

В Україні **Г.у.** за Конституцією є Прем'єр-міністр. Прем'єр-міністр України призначається *Президентом України* за згодою більше, ніж половини від конституційного складу *Верховної Ради України*. Персональний склад *Кабінету Міністрів України* призначається *Президентом України* за поданням Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України керує роботою *Кабінету Міністрів України*, спрямовує її на виконання *Програми діяльності Кабінету Міністрів України,* схваленої *Верховною Радою України*.

Прем'єр-міністр України входить із поданням до *Президента України* про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших *центральних органів виконавчої влади* в межах коштів, передбачених *Державним бюджетом України* на утримання цих органів.

Прем'єр-міністр України має право заявити *Президентові України* про свою відставку. Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу *Кабінету Міністрів України*. Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати *Президентові України* заяву про відставку *Кабінету Міністрів України* за рішенням *Президента України* чи у зв'язку з прийняттям *Верховною Радою України* резолюції недовіри.

Призначення на посаду Прем'єр-міністра України:

1. Прем'єр-міністр України призначається на посаду *Президентом України* за згодою більше, ніж половини від конституційного складу *Верховної Ради України*. *Президент України* подає до *Верховної Ради України* письмове подання про надання згоди на призначення на посаду Прем'єр-міністра України, до якого додаються:

а) відомості про громадянство;

б) відомості про освіту;

в) відомості про трудову діяльність і автобіографія;

г) довідка органу державної податкової служби про подану за своєю податковою ад-

ресою декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію). У декларації про майновий стан і доходи (податкової декларації) зазначаються відомості про доходи та зобов'язання фінансового характеру за рік, що передує року подання;

д) відомості про перебування у складі керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку;

е) відомості про судимість кандидата.

Усі відомості подаються державною мовою і власноручно підписуються кандидатом на посаду Прем'єр-міністра України.

2. *Верховна Рада України* розглядає подання *Президента України* про надання згоди на призначення на посаду Прем'єр-міністра України не пізніше, ніж у п'ятиденний строк з дня внесення такого подання до *Верховної Ради України.*

3. Кандидат на посаду Прем'єр-міністра України за пропозицією депутатських фракцій до розгляду питання на пленарному засіданні *Верховної Ради України* зустрічається з депутатськими фракціями та відповідає на їхні запитання. Під час розгляду питання про надання згоди на призначення на посаду Прем'єр-міністра України у пленарному засіданні *Верховної Ради України* бере участь *Президент України*.

4. Голосування у *Верховній Раді України* щодо надання згоди на призначення Прем'єр-міністра України проводиться у поіменному режимі. Рішення про надання згоди на призначення Прем'єр-міністра України приймається у формі постанови *Верховної Ради України*. Постанова про надання згоди на призначення Прем'єр-міністра України невідкладно направляється *Президенту України*. Особа, призначена Прем'єр-міністром України, набуває повноважень за цією посадою з моменту видання *Указу Президента України* про призначення цієї особи Прем'єр-міністром України.

Прем'єр-міністр України:

1) керує роботою *Кабінету Міністрів України*, спрямовує його діяльність на забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання *Програми діяльності Кабінету Міністрів України* та здійснення інших повноважень, покладених на *Кабінет Міністрів України*;

2) вносить на розгляд *Президента України*:

• подання про призначення членів *Кабінету Міністрів України*, керівників *центральних органів виконавчої влади* та їх заступників;

• подання про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених *Державним бюджетом України* на утримання цих органів;

• подання про призначення на посаду голів місцевих державних адміністрацій;

3) вносить на розгляд *Кабінету Міністрів України* пропозиції щодо утворення урядових комітетів та їх посадового складу;

4) формує проект порядку денного засідання *Кабінету Міністрів України;*

5) скликає засідання *Кабінету Міністрів України* та головує на них;

6) підписує акти *Кабінету Міністрів України*;

7) представляє *Кабінет Міністрів* України у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями в Україні та за її межами;

8) вступає у відносини з урядами іноземних держав, веде переговори і підписує міжнародні договори відповідно до закону та актів *Президента України;*

9) вносить на розгляд *Кабінету Міністрів України* пропозиції щодо затвердження голів спільних міжурядових комісій з питань співробітництва, що утворюються на підставі міжнародних договорів, укладених від імені *Кабінету Міністрів України*.

Для здійснення Прем'єр-міністром України своїх повноважень у складі *Секретаріату Кабінету Міністрів України* утворюється патронатна служба – апарат Прем'єр-міністра України, керівник якого призначається на посаду та звільняється з посади в установленому порядку *Кабінетом Міністрів України*. У разі відсутності Прем'єр-міністра України, його повноваження виконує Перший віце-прем'єр-міністр України або віце-прем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень.

Умови оплати праці Прем'єр-міністра України, його транспортного, медичного та іншого забезпечення на час виконання Прем'єр-міністром України своїх повноважень визначаються *Кабінетом Міністрів України.*

Літ.: *Конституція* України від 28.06.1996 р.; *Закон* України «Про Кабінет Міністрів України» від 07.10.2010 р. № 2591–VI; *Державне* управління в Україні: організаційно-правові засади / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Державна* виконавча влада в Україні: формування та функціонування. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – Ч. 1, 2.; *Державне* управління в Україні: централізація і децентралізація : Моногр. / Відп. ред. проф. Н.Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997.

© Владіміров Т.О.

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я – комплексна політична, економічна, соціальна і медична категорія, що інтегрує індивідуальне здоров'я громадян, обумовлене дією сукупності політичних, економічних, соціальних і біологічних чинників, визначає демографічний, соціальний, економічний потенціал суспільства, є фактором національної безпеки та об'єктом соціальної політики держави.

Г.з. відображає здоров'я індивідуумів, з яких складається суспільство, утім його не можна зводити до простого підсумовування хворих і здорових людей. **Г.з.** це інший рівень визначення здоров'я, найважливіша характеристика, що показує якість і розвиток соціальних груп, суспільства в цілому.

Г.з. прямо впливає на демографічну ситуацію в державі, визначаючи процеси природного руху населення – смертність, народжуваність а також їх похідні – природний приріст і тривалість життя. Крім того, **Г.з.** виконує функцію одного з провідних чинників економічного розвитку, оскільки здоров'я є найважливішою властивістю трудових ресурсів, що обумовлює здібність людей до роботи. Таким чином, зміцнення **Г.з.** зумовлює зростання соціального і економічного потенціалу суспільства й держави, а погіршення веде до поглиблення соціально-демографічних проблем і економічних втрат. Соціально-демографічні проблеми пов'язані зі скороченням чисельності населення, зміною його статево-вікової структури (в основному за рахунок високої смертності в працездатному віці і «надсмертністю» чоловіків). Економічні втрати пов'язані із зменшенням кількості трудових ресурсів (смертність в працездатному віці, тимчасова і стійка втрата працездатності), а також неминучими витратами на відновлення здоров'я хворих і соціальний захист осіб, що втратили працездатність.

Рівень **Г.з.** є результатом взаємодії внутрішніх (ендогенних), властивих людям якостей (стать, вік, анатомія і фізіологія, спадковість та ін.) і зовнішніх (екзогенних) якостей природного і соціального оточення. Зовнішній вплив являє собою комплекс політичних, соціальних, економічних, екологічних, геофізичних і інших чинників. Зміна комбінації і сили дії екзогенних та ендогенних чинників прямо впливає на динаміку і структуру зміни здоров'я населення. Ці чинники на різних територіях, в різних соціальних групах по-різному проявляють себе в конкретних умовах існування, включаючи умови праці і побуту, а також поведінці людей, обумовленій рівнем добробуту, освіти, культури, що дозволяє говорити про соціальні й регіональні особливості **Г.з.**

Виявлення ендогенних і екзогенних чинників, їх угрупування є важливою умовою для ухвалення адекватних управлінських рішень, що направлені на поліпшення **Г.З.**

Фактори, які впливають на здоров'я населення, можна умовно розділити на 4 великі групи:

- спосіб життя;
- біологічні;
- стан навколишнього середовища;
- обсяг і якість медичної допомоги.
- інтенсивність впливу вказаних груп чинників на стан **Г.з.** коливається в значних межах (рис.1).

Крім того, опрацювання управлінських рішень у сфері охорони здоров'я вимагає вивчення і оцінки стану **Г.з.**

Вивчення і оцінка стану **Г.з.**, визначення заходів щодо вдосконалення *системи охорони здоров'я* повинні здійснюватися на державному, регіональному і локальному рівнях з урахуванням природних, соціально-економічних, екологічних і інших місцевих особливостей.

Група факторів ризику	Частка впливу (%)
1. Спосіб життя паління, неправильне харчування, зловживання алкоголем, шкідлива праця, стреси, гіподинамія, поганий побут, наркотики, неповна чи багатодітна сім'я, гіперурбанізація.	**51 – 52**
2. Навколишнє середовище забруднення повітря, вода, їжа, грунт, рівень радіації, електромагнітні поля.	**20 – 21**
3. Біологічні чинники спадковість, конституція, стать, вік.	**19 – 20**
4. Медичні чинники щеплення проти інфекцій, медичне обстеження, якість лікування.	**8 – 9**

*Джерело: Соціальна медицина та охорона здоров'я / Під заг.ред. Ю.В. Вороненка, В.Ф. Москаленка. Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 689 с.

Рис. 1. Схема впливу на здоров'я населення факторів ризику*

Прийнято виділяти 4 рівні вивчення здоров'я:

• індивідуальне здоров'я;
• групове здоров'я;
• регіональне здоров'я;
• громадське здоров'я.

Вивчення здоров'я здійснюється із застосуванням наступних методів:

статистичний метод – дозволяє виявляти зміни, що відбуваються в стані здоров'я населення, визначати результативність і ефективність діяльності у сфері охорони здоров'я органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування загальної і спеціальної компетенції, оцінювати функціонування лікувально-профілактичних установ;

метод економічних досліджень – використовується для вивчення впливу економічних процесів, що відбуваються в країні, на функціонування *системи охорони здоров'я* і впливу діяльності *системи охорони здоров'я* на економіку держави, а також для оцінки раціональності і ефективності використання ресурсів охорони здоров'я;

метод спостереження і опитування – застосовується в цілях уточнення і поглиблення даних по окремих питаннях оцінки рівня здоров'я, функціонування *системи охорони здоров'я*, для чого проводяться спеціальні дослідження й соціологічні опитування;

епідеміологічний метод – дає можливість з'ясувати причини розповсюдження тих або інших захворювань на конкретній території;

експериментальний метод – необхідний для перевірки теоретичних моделей організації і управління охороною здоров'я;

Для оцінки стану **Г.з.** використовують наступні групи показників:

• медико-демографічні показники;
• показники захворюваності;
• показники інвалідності;
• показники фізичного розвитку населення.

На основі результатів вивчення і оцінки стану **Г.з.** розробляються пропозиції, необхідні для планування соціальної політики держави, зокрема політики у сфері охорони здоров'я, обґрунтовуються оптимальні способи вирішення економічних, організаційних і управлінських проблем забезпечення охорони здоров'я населення.

Літ.: *Здоровье* – 21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. – Копенгаген, ВОЗ, ЕРБ, 1999; *Общественное* здоровье и здравоохранение : Учебн. для студ. / Под ред. *В. А. Миняева*, Н. И. Вишнякова. – М. : МЕДпресс-информ, 2003; *Охорона* громадського здоров'я: управлінські аспекти : Навч. посіб. / *Л. Жаліло*, І. Солоненко, Б. Волос та ін.; Кер. авт. кол. Л. Жаліло. – К. : Вид-во УАДУ, 2001; *Соціальна* медицина та охорона здоров'я / Під

заг. ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка. Тернопіль : Укрмедкнига, 2000.

© Корвецький О.Д.

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА Гуманітарна (від лат. *humanitus* – людство, людяність) політика в широкому розумінні – це система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, духовного життя, духовних відносин. **Г.п.** – це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціогуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо. **Г.п.** – це система діяльності, що має на меті формування, збереження та розвиток соціальних, зокрема духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей.

Г.п. – це сукупність різноманітних заходів, дій, форм діяльності спрямованих на «олюднення» суспільного буття, створення умов для самореалізації соціального, духовного потенціалу людини, особистості. Це означає, що домінантою **Г.п.** в будь-якому суспільстві має бути її людинотворчий характер, людиноутверджуючий зміст. Вона має орієнтувати всі сфери суспільного буття, духовні, соціальні, економічні, політичні відносини на людину як головну мету, на задоволення її потреб та інтересів.

У вузькому значенні **Г.п.** розглядається через призму відображення гуманітарної сфери у відповідному (вузькому) значенні, тобто сфери освіти, культури, науки, мистецтва, релігії тощо. Тому у вузькому значенні **Г.п.** – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що має за мету духовний розвиток суспільства – освіти, науки, культури, релігійного життя тощо, задоволення духовних потреб людини.

Об'єктом **Г.п.** є гуманітарна сфера. Вона здійснює значний вплив на всі основні сфери життя суспільства, а стан її зрілості здатний або суттєво прискорювати динамізм життєдіяльності суспільства, або його гальмувати. Поняття «гуманітарна сфера» походить від латинського слова humanus – людський, людяний та грецького слова sphaira – куля. Звідси центром гуманітарної сфери виступає людина, яка розглядається як основна мета і критерій суспільного прогресу. Гуманітарна сфера – це система, що включає в себе єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну реалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури.

Поняття «гуманітарна сфера» вживається в широкому та вузькому значеннях. Деякі аналітики вважають, що гуманітарна сфера об'єднує дві рівнозначні суспільні складові – духовну і соціальну. Це сфера, зазначають, зокрема, автори проекту «Концепції розвитку гуманітарної сфери України», розробленого вченими НАН України, до якої належать галузі суспільства, що безпосередньо стосуються духовного і соціального життя особи і людських спільностей – освіта, виховання, наука, культура, релігія, свободи, права і обов'язки людини, інформаційний простір, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, праця, безпека життєдіяльності, фізкультура, спорт, дозвілля, туризм та ін. В даному випадку йдеться про широке значення поняття «гуманітарна сфера».

Водночас у вітчизняній управлінській традиції і практиці гуманітарна сфера нерідко розглядається як складова соціальної сфери. Це, приміром, знайшло своє відображення в Указі Президента України «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» № 717 від 24 травня 2000 р., де розвиток гуманітарної сфери розглядається як один із напрямків реалізації соціальної політики держави. Невипадково тому особ-

лива увага до розвитку гуманітарної сфери в цьому Указі визначається метою забезпечення соціального благополуччя людини на всіх етапах її життєдіяльності.

У вузькому значенні термін «гуманітарна сфера» стосується лише духовного життя суспільства.

Метою **Г.п.** є: «олюднення» суспільного буття, створення умов для формування, розвитку та оптимального функціонування розвитку духовних відносин, активізацію людського фактора, всебічне сприяння підвищенню духовного потенціалу особистості, розкриття, самореалізації її творчого духовного потенціалу, сутнісних сил; досягнення високого соціального, духовного, інтелектуального рівня особистості, її духовної безпеки; створення умов для задоволення людиною духовних потреб та інтересів, формування, розвиток, освоєння та збереження фундаментальних загальноцівілізаційних гуманітарних, духовних цінностей, самовідтворюваного, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального і духовного прогресу; створення всебічних умов для розширення соціального і духовного простору, для плюралістичного вибору особистістю форм і способів творчого духовного самоздійснення; сприяння оптимальному функціонуванню та розвитку духовних відносин на засадах саморегуляції людиною свого соціокультурного потенціалу, формування в суспільстві умов для сталого людського розвитку, духовної, інтелектуальної безпеки, утвердження соціальних цінностей; забезпечення правових гарантій захисту прав людини в гуманітарній сфері, приведення національного законодавства у цій сфері у відповідність з міжнародними правовими нормами тощо.

Істотним у **Г.п.** є формування умов для розширення діяльності людини в сфері суспільного буття, засобів особистісної гуманістичної самореалізації та самовираження тих рис соціального, духовного світу, що становлять людську сутність. Кардинальні зміни в **Г.п.** мають відбуватися в напрямі гуманізації державних структур (нерідко в суспільстві здійснюються процеси їх дегуманізації), зрушень державних пріоритетів до першочергового задоволення соціальних і духовних потреб людини, визнання пріоритету індивідуальних запитів кожної особи в гуманітарній сфері. **Г.п.** має спрямовуватись на об'єднання зусиль державних і недержавних органів, всіх суб'єктів суспільного життя на формування єдиного гуманітарного простору, правовою основою якого стала б конвенція прав і свобод людини незалежно від національності.

Г.п. має бути спрямована на посилення процесу динаміки соціального і духовного життя країни, реформування тих сфер діяльності суспільства, які безпосередньо чи опосередковано впливають на збагачення соціального і духовного потенціалу людини. Посилення цього процесу повинне привести до остаточного звільнення особистості від тих форм суспільних, духовних відносин, що сковують людину. Динаміка соціального і духовного життя передбачає автономію особистості, перехід від тотальної регламентації до свободи усіх сфер життєдіяльності індивідуальності, соціального і духовного плюралізму. Вона означає перехід від одномірності до багатомірності, багатогранності, альтернативності соціальних і духовних процесів, що зумовлюють розвиток свободи особистості, органічну самореалізацію потенціалу індивідуальності. Зрештою динаміка соціального і духовного життя передбачає перехід від тоталітарних чи примітивних інституціональних форм, його організації до цивілізованих форм, які ґрунтуються перш за все на самоорганізації, самореалізації особою соціальних і духовних цінностей, що становлять сутність життєдіяльності суспільства.

Механізми, інструменти та засоби **Г.п.** мають спрямовуватись на те, щоб соціальне, духовне, інтелектуальне життя в Україні здійснювалось на засадах гуманізму в контексті цивілізаційного, світового гуманітарного досвіду людства, на основі надбань національного і загальнолюдського, насамперед у сфері культури, як сукупності матеріальних і духовних цінностей. **Г.п.** має ґрунтуватися на розгляді людини як центральної проблеми суспільного розвитку, бути спрямована на створення умов для того, щоб людина, її різноманітні соціальні і духовні потреби і інтереси

постійно перебували в центрі уваги держави і суспільства. Олюднення усього багатогранного соціального, духовного простору суспільного буття, створення умов для безперервного процесу збагачення внутрішнього світу людини, утвердження неповторності і самобутності кожної особистості є стратегічною метою **Г.п.** в Україні.

Г.п. має бути спрямована на утвердження в суспільстві системи національних і загальнолюдських цінностей – демократії, справедливості, добробуту, миру тощо. В цьому зв'язку вчені слушно наголошують, що **Г.п.** орієнтує всі сфери діяльності на людину як головну мету, її потреби і їх задоволення, спрямовує почуття і розум людини не на розбрат і протистояння, а на взаєморозуміння і взаємоповагу, підтримання і розвиток в людині людського, а не тваринного і хижацького. Метою **Г.п.**, якщо розглядати суспільство в ракурсі суспільних відносин, загальноцивілізаційно, є впровадження в суспільство свободи, справедливості, демократії, солідарності, збереження миру, інших фундаментальних цінностей, випестуваних історією. З цієї мети потрібно виходити. Якими б різними не були за змістом, сферою дії, об'єктом і суб'єктом впливу виробництво і споживання, політична кон'юнктура і владні відносини, освітня політика і виховання, охорона здоров'я і культура, мистецька, інформаційна та інша діяльність, вони повинні базуватись на гуманістичних пріоритетах. Зазначене означає, що **Г.п.** має ґрунтуватись на гуманітарному (гуманістичному) підході до суспільного буття. Такий підхід базується на розгляді людини як центральної проблеми суспільного розвитку, як своєрідного центру суспільної гармонії, її головного принципу, осердя зосередженості суспільно-силових ліній, які єднають їх в єдине й органічне ціле. Гуманітарний підхід – це проникнення (осмислення) в таїнство суспільного буття крізь призму пріоритету особистості як головне осердя суспільної цілісності. **Г.п.**, таким чином, є не що інше, як реалізація державою людських пріоритетів і цінностей у всіх сферах життєдіяльності людини і суспільства (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко).

Г.п. в сучасних умовах соціальної, духовної трансформації України має на меті звузити, а в перспективі звести нанівець в соціальному і духовному житті людини і суспільства тих факторів, цінностей, що втрачають своє соціальне, духовне значення чи сповільнюють процес суспільної динаміки і створення умов для посилення ролі тих детермінант, що обумовлюють соціальний і духовний поступ, підвищують соціальну, інтелектуальну безпеку. Метою **Г.п.** є формування в суспільстві стійкого механізму досягнення сталого людського розвитку, залучення людини до соціокультурної творчості, високого рівня соціальної і духовної мобільності.

Літ.: *Гуманітарна* політика України: методологія, теорія, практика / Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / *В. Андрущенко,* Л. Губерський, М. Михальченко.- К. : Знання України, 2002; *Гуманітарна* політика Української держави в новітній період: монографія / за ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2006; *Концепція* розвитку гуманітарної сфери України. Проект. – К., 2000;. *Гуманітарна* політика в Україні : навч. посіб. / Скуратівський В. А., Трощинський В. П., С. А. Чукут. – К. : Вид-во УАДУ; Вид-во «Мілениум», 2002; *Скуратівський В.* Концептуальні засади гуманітарної політики // Вісник УАДУ. – 1996. – № 2.; *Соціогуманітарні* виміри державної політики: навч. посіб. / В. П. Трощинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський та ін. / за ред. В. П. Трощинського. – К. : Вид-во НАДУ, 2007.

© Скуратівський В.А., Трощинський В.П.

ҐЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ТА В УКРАЇНІ. Ґендерна асиметрія – такий розподіл соціо-статтевих ролей у суспільстві, що характеризується відкритою або прихованою їх нерівністю (наприклад, чоловіки – політичні сфера, жінки – родина). У сучасному світі жінки становлять майже половину населення, а в багатьох державах вони складають демографічну більшість (зокрема, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року в демографічній структурі населення України – 53,7% жінок). Міжнародні дослідження, зокрема обчислення Ґендерного рівня розвитку Програмою розвитку ООН, засвідчили, що в усіх державах жінки є більшою чи меншою мі-

рою дискримінованою групою, мають менше, ніж чоловіки, якщо не прав, то можливостей для самореалізації в усіх сферах суспільства. Витоки і ступінь цієї дискримінації дуже відрізняються залежно від країни та регіону, але *ґендерно обумовлена нерівність* проявляється у таких сферах, як доступ та контроль над ресурсами, можливість самореалізації в економічній сфері, у владних структурах та політичному житті.

У сфері економіки багатьох суспільств, зокрема і українського, спостерігається **Ґ.а.**, яка проявляється у вигляді фемінізації чи маскулінізації певних галузей економіки та професій, а також низької представленості жінок на верхніх щаблях посадової ієрархії. Це означає, що жінки мають обмежений доступ до кваліфікованої роботи, нижчі доходи, часто втрачають можливості для підвищення свого професійного рівня та просування по службі, знижується і розмір майбутньої пенсії.

У політичній сфері жінки мало представлені на всіх рівнях влади, і це не дозволяє їм реально впливати ні на формування політики, ні на прийняття рішень. В Україні також існує **Ґ.а.** в економічній та політичній сферах. Одним із засобів вирівнювання **Ґ.а.** в політиці може бути *позитивна дискримінація*. Враховуючи велику кількість бар'єрів для жінок на шляху їх кар'єрного зростання, ефективним засобом рівного доступу до вищих керівних посад є запровадження спеціальних квот. Ця процедура відома також як позитивна дискримінація або «конструктивні заходи». Проте, оскільки часто подібні заходи викликають зворотну реакцію, надзвичайно важливо, щоб реалізація програми квот була підкріплена кампаніями з інформування громадськості, в яких пояснювалося б, чому ці заходи є необхідними. *Квотування* є тимчасовою формою забезпечення паритетного представництва статей в органах державного управління. Зв'язок між ступенем участі жінок у діяльності політичних інститутів і внеском останніх у поліпшення становища жінок є об'єктом багатьох досліджень. Хоча точного взаємозв'язку тут поки що не встановлено, 30-відсоткове представництво в політичних інститутах вважається «критичною масою», що дозволяє жінкам впливати на політику. Згідно з рекомендаціями Комісії ООН щодо поліпшення становища жінок (1990 р.), критичний 30-відсотковий поріг повинен розглядатися як мінімальна частка посад директивного характеру, зайнятих жінками на національному рівні. 30-відсотковий поріг може розглядатися як мінімальна мета, а не кінцева ціль.

Літ.: *Грицяк Н. В.* Формування ґендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.; Основи демократії: підручник для вищих навчальних закладів / За заг ред. *А. Ф. Колодій*. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.

© Грицяк Н.В.

ҐЕНДЕРНА ПОЛІТИКА – сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, які розробляються й реалізуються державою у сфері взаємовідносин між статевими групами суспільства з метою забезпечення певних можливостей для чоловіків і жінок у використанні економічних і соціально-політичних прав. **Ґ.п.** виникає в умовах ґендерної соціальної стратифікації, основою якої є різний статус чоловічих і жіночих ґендерних груп у суспільстві. Концепція, яку покладено в основу **Ґ.п.**, виявляється у ґендерній ідеології, що передбачає обґрунтування інтересів ґендерних груп, визначення їх статусу в суспільстві, а також розробку певного світогляду стосовно взаємовідносин різних статей. Найбільш поширеними є егалітарна й патріархальна ґендерні концепції. Егалітарна концепція виходить із рівноправності статей, а патріархальна ґрунтується на ідеології маскулінізму, яка виправдовує й затверджує чоловіче домінування. Патріархальна ідеологія обґрунтовує низький статус жінки порівняно із статусом чоловіків у системі суспільних відносин і відводить їй місце тільки в сім'ї. У всіх інших сферах праці, політики, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень їй відводиться другорядна після чоловіка роль. Егалітарна ідеологія відповідає принципам демократії. Демократичне суспільство передбачає репрезентативне представництво осно-

вних соціальних груп (зокрема ґендерних) в органах політичного й державного управління. Права людини, принципи соціальної справедливості вимагають, щоб чоловіки й жінки як рівноправні члени суспільства, мали рівне представництво в органах управління всіх рівнів, оскільки вони рівною мірою беруть участь у суспільно корисній праці.

Ґендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків та жінок. Це означає, що чоловіки та жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав, однаковий потенціал для свого внеску в національний, політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток і рівні права на те, щоб скористатися результатами цього розвитку. Сформульовані нові принципи **Ґ.п.**, котрі формують сучасну ідеологію рівності: **Ґ.п.** розглядається як інтегральна частина всіх політик, програм та проектів; досягнення ґендерної рівності вимагає визнання того, що повинні бути враховані специфічні інтереси жінок і чоловіків при формуванні політик, впровадженні програм та проектів; досягнення ґендерної рівності означає, що рівні права та можливості повинні забезпечуватися незалежно від статі; доступ жінок до прийняття рішень на всіх рівнях є центральним питанням у досягненні ґендерної рівності; для досягнення ґендерної рівності важливо забезпечити рівну участь чоловіків та жінок, як рівноправних суб'єктів в економічних, соціальних та культуротворчих процесах; ґендерної рівності можна досягти через партнерство між жінками та чоловіками на основі принципів паритетної демократії; досягнення ґендерної рівності вимагає здійснення спеціальних кроків, спрямованих на зменшення ґендерної нерівності.

Характерною особливістю XXI ст.. є розгляд прав людини в контексті розвитку людини і суспільства. І хоча прогрес в галузі прав людини вважається одним з основних досягнень XX ст., основний принцип прав людини – гарантії свободи, добробуту та гідності для всіх людей – поки що нереалізований. Серед «свобод», які входять в контекст принципу прав людини, свобода від дискримінації, в тому числі за ознакою статі, є першою. Важливо підкреслити, що права людини не є винагородою за розвиток і привілегією держав, які досягли в своєму розвитку значного прогресу, а що їх забезпечення можливо лише в країнах з високим рівнем економічного розвитку і забезпеченим добробутом. Без забезпечення **Ґ.п.** та прав людини неможливий і сам процес розвитку суспільства. Тільки забезпечення прав і свобод людини дає особистості можливість скористатися всіма суспільними благами. Людина, яка наділена правами і має можливість скористатися ними, веде себе як господар у всіх сферах життєдіяльності. Держава, яка гарантує права людини і реально дбає про їх забезпечення, повинна визнати ґендерний принцип складовою своєї державної політики. Прийняття принципу врахування ґендерного фактора у формуванні політики є важливим досягненням держави і свідченням рівня розвитку суспільства.

Літ.: Управління суспільним розвитком : словник-довідник / За заг. ред. А.М. Михненка, В.Д. Бакуменка. Укладачі: В.Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006.; *Гендерний* паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. — К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2002.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

ҐЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ. *Права людини як універсальний стандарт прав та свобод для жінок і чоловіків* – це досягнення цивілізації і культури суспільства; він знаходить свій вияв у єдиних конституційних нормах, що закріплюють насамперед рівність політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод жінок і чоловіків та *є гарантією соціальної справедливості.*

Права людини багатогранні. Серед усіх прав особливо виділяються **Політичні права.** Одне з основних **П.п.** – право обирати й право бути обраним (обраною). Ці конституційні права уособлюють демократичний інститут формування влади як основного інституту держави. **П.п.**, закріплені в Конституції України, не містять ґендерної асиметрії. Вони чітко відображають доктрину політичної рівноправності жінок і чоловіків. Це вже конституційний стандарт-норма. Але

конституційне право бути обраною в реальній політичній практиці фактично заперечується, воно з великими труднощами реалізується в реальних політичних відносинах, відступаючи в ході виборів перед стереотипом причетності до влади лише чоловіків. Це патріархальний стандарт. Держава вже не підтримує його як стандарт старого зразка, але ще не здатна його зламати. Так, наприклад, у виборчій кампанії 2006 року до Верховної Ради України у списках партій і блоків були присутні 81% чоловіків і 19% жінок. За результатами виборів до складу новообраного парламенту ввійшли лише 38 жінок, що складає 8,4%. Таким чином, стандарт, закріплений Конституцією, на практиці не здійснюється.

В суспільстві ведеться дискусія про механізми, що руйнують нерівність, і заходи, що відкривають шлях до рівності фактичної. Існують два підходи. Відповідно до першого держава зобов'язана руйнувати механізми нерівності за допомогою законодавства через упровадження механізму квотування. Інший шлях забезпечення рівного права бути обраною: увести в політичні, партійні документи – програмні й статутні – квоти для жінок з метою забезпечити їм рівні можливості при реалізації права бути обраними. Це – досягнення рівності політичними заходами. Обидва шляхи підлягають широкому обговоренню в суспільстві.

Економічні права та свободи універсальні для двох статей і закріплені в Конституції України. Право на працю є найбільш яскравим вираженням усіх економічних прав. Аналіз конституційної норми та практики її здійснення показує, що право на працю як основне з-поміж економічних прав, закріплених у Конституції, ґендерно симетричне, і лише на рівні реалізації цього права відбувається зміна універсального стандарту рівності, оскільки економічні інтереси і держави, і роботодавця далеко не завжди відповідають вимогам рівного доступу до праці для жінок і чоловіків. Антагонізм традиційних ґендерних стереотипів і змін в економічній та соціальній реальності роблять місце роботи особливо суперечливою ареною розв'язання ґендерних проблем. Саме на робочому місці жінки частіше стикаються з дискримінацією: їм пропонують менш оплачувану роботу; у них менша перспектива просунутися по службі; їм доручають на практиці роботу, яка суперечить їхній кваліфікації та запитам. Попри те, що пов'язані з домогосподарством і місцем роботи реальності змінилися, суспільні уявлення про них залишаються патріархальними, тобто багато громадян все ще вірять у «традиційну» модель «чоловік-годувальник / жінка-домогосподарка».

Соціальні права людини як стандарти враховані в Конституції України, зокрема статус жінки та її роль матері, й одночасно роль батька. Закріплення функцій материнства й батьківства – показник розвитку доктрини прав людини. Вона збагачена завдяки врахуванню відмінностей цих ролей і закріплення їх у Конституції, де встановлюється не тільки однаковість стандартів у сфері прав людини, але й враховуються особливості статусу статі, відмінності громадян як жінок і чоловіків. Стать при цьому розуміють як соціальну якість, а відносини між статями – як соціальні відносини. Це визначається передусім через конституційні категорії «материнства» та «батьківства», адже, вступаючи в правові відносини, індивіди не позбавляються своєї біологічної визначеності. Правове регулювання покликане вирівняти різні соціальні наслідки цієї визначеності: так, здатність жінки до вагітності й пологів не повинна обмежувати визначених законом прав жінки як громадянки.

Особливою групою прав людини є ***права людини – жінки й дівчинки***. Це філософія заперечення стандарту «рівності» без урахування ґендерних відмінностей та заперечення стандарту «чоловічого» як універсального. Тобто *права людини – жінки й дівчинки* – це визнання специфіки (або відмінності) статі, що лежить в основі всього комплексу прав людини. Ґендерна рівність може бути зрозумілою лише через аналіз реальних відносин у суспільстві. Неконституційний момент ґендерної рівності – це *дискримінація за ознакою статі.* Українська держава, ратифікувавши Конвенцію ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок»,

готуючи періодичні Національні доповіді про реалізацію Конвенції, визнала дискримінацію за ознакою статі як явище, на жаль, присутнє в українському суспільстві: економічне становище жінок є гіршим, ніж чоловіків: наявна фемінізація бідності; виконання материнської функції посилює економічну залежність та часто стоїть на заваді службовій кар'єрі жінки; кількість жінок на керівних посадах, особливо на вищих рівнях управління, значно менша, ніж чоловіків; жінки й досі є об'єктом торгівлі людьми, насильства в родині, сексуального рабства.

Визнання державою наявності дискримінації за ознакою статі в суспільстві означає і визнання нею обов'язків щодо ліквідації цього явища. Адже нерівність не може бути усунута лише зусиллями дискримінованих, вона усувається за допомогою державної політики через реалізацію заходів підтримки дискримінованих і корекції тих механізмів, що породжують дискримінацію. Сьогодні державна політика щодо викорінення дискримінації проводиться недостатньо послідовно. Держава дискримінує стать, виходячи, з одного боку, зі старої ідеології протекціонізму стосовно жінок, і це чітко виявляється у сфері праці та різниці пенсійного віку для жінок і чоловіків, з другого боку, держава дискримінує, не надаючи належної підтримки жінці, при здійсненні політичних прав.

Ґендерна рівність як самостійна категорія не мала б прикладного значення, якби не існувало зв'язку зі ***свободою*** – квінтесенцією прав людини, – свободою свого «я» незалежно від статі. Рівність у свободі – суть проблеми свободи вибору як для чоловіка, так і для жінки (у виборі професії, діяльності, стилю життя, його перспектив, вибору у створенні родини тощо).

Рівні можливості – основний елемент ґендерної (і не тільки ґендерної) рівності. Він відображає адекватність, ступінь реалізації і ступінь гарантованості стандарту рівності, що міститься в Конституції та законодавстві. **Рівні можливості –** інструмент вирівнювання становища жінок у суспільних відносинах, тобто трансформації їх можливостей бути активними учасниками державотворення, ефективними працівницями і дружинами та матерями. І цей інструмент найчастіше пов'язаний із проведенням антидискримінаційної політики, тобто встановленням державою спеціальних заходів для захисту рівності там, де є її порушення. Проте процесуальні (антидискримінаційні) заходи повинні бути тимчасовими, оскільки вони носять ідеологічний характер, мають обмежений характер дії та здатні бути лише елементом у механізмі, спрямованому на викорінення дискримінації, але саме вони сприяють проникненню ідей ґендерної рівності у звичаї та культуру.

Держава повинна проводити політику, спрямовану на усунення причин нерівності статей, яка має передбачати навчання суспільства й формування стійких уявлень про те, що *в ґендерних відносинах суспільства закладений елемент його розвитку*. Тому *основними завданнями держави щодо забезпечення ґендерної рівності як важливого компоненту прав і свобод людини є*: 1) здійснити законодавчі й інші заходи, включаючи санкції, що забороняють дискримінацію за ознакою статі; 2) установити юридичний захист прав жінки на рівній основі з чоловіками й забезпечити за допомогою судів та інших установ ефективний захист жінок проти будь-якого акта дискримінації; 3) вживати усіх заходів для зміни й скасування чинних законів, постанов, звичаїв, практики, що дискримінують жінок або чоловіків; 4) здійснювати державну політику рівних можливостей у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Літ.: *Грицяк Н. В.* Формування ґендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.

© Грицяк Н.В.

Д

ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В ОСВІТІ – 1) запровадження демократичних цінностей та принципів управління навчальним закладом як відкритою соціальною системою, що враховує розподіл прав і відповідальності, активну участь усіх суб'єктів освітнього простору; визнання і повагу різноманітності; 2) перебудова управління школою на демократичних засадах у широкому розумінні, до якого входять як інструментальні, так й ідеологічні аспекти.

Між поняттями «врядування (governance)» і керівництво/управління (management) існує як тісний взаємозв'язок, так і низка відмінностей. У зарубіжній освітній теорії і практиці термін «врядування» використовується, щоб підкреслити відкритість шкіл і систем освіти, а термін «управління»- переважно для того, щоб підкреслити технічні й інструментальні аспекти здійснення щоденної практики. Керівник забезпечує врядування щодо тих процесів або осіб, поведінку (перебіг) яких не можна повністю передбачити (наприклад, тому, що існують автономні одиниці, здатні відстоювати свої інтереси і вести переговори щодо альтернативних рішень). Натомість, управляє тими процесами або особами, поведінку яких передбачити легко, або яка нормативно визначена. Коли здійснюється врядування, то керівник веде переговори, переконує, торгується, чинить тиск тощо, оскільки не повністю контролює тих, ким керує. Управління здійснюється здебільшого через конкретні вказівки, інструкції та накази, оскільки у керівника для цього нібито є сильна й законна влада. Розглядаючи школи як організаційні одиниці, частіше використовується термін «управління. Проте, оскільки школи стають все більш відкритими системами, що перебувають під впливами як глобальних, так і конкретних місцевих соціальних, політичних і економічних умов, а відтак характеризуються широким спектром різних потреб та інтересів, Рада Європи рекомендує на шкільному рівні за краще використовувати термін «врядування». Демократичність означає те, що врядування в школі ґрунтується на таких загальновизначених цінностях, як права людини, розширення можливостей і залучення учнів, вчителів й інших учасників до ухвалення всіх важливих рішень.

Запровадження **Д.в.о.**, за висновком Ради Європи, зумовлено не лише потребою навчальних закладів пристосуватися до стрімких соціально-економічних змін чи засобом зміцнення управлінського впливу керівника. Експерти визначають набагато важливіші чинники, які об'єднуються у дві великі групи – етичні та соціально-політичні. Етичні ґрунтуються на реалізації демократичних цінностей, зокрема, правах дитини на свободу думки, совісті і релігії, а також праві вільно висловлювати свої погляди. Відповідно, якщо для країни дійсним пріоритетом є розвиток демократії та утвердження демократичних цінностей у суспільстві, то необхідним є їх визнання і використання у повсякденній життєдіяльності. Це важливо для в будь-якої сфери суспільного життя та організації різного типу, але для освіти загалом і навчальних закладів, зокрема, демократичні засади мають особливе значення, оскільки керівник у сфері освіти як управлінець безпосередньо є носієм і зразком культури демократії та засобів її реалізації для всіх суб'єктів освітнього простору.

Соціально-політичні причини впровадження **Д.в.о.** пов'язані з вибором країнами демократичного шляху розвитку. Утвердження правової держави і унеможливлення то-

талітаризму має бути зрозумілим кожному пересічному громадянину і практикуватися з раннього віку дитини. Оскільки в сучасних умовах багато напрямів і факторів шкільного життя вже не можуть контролюватися тільки виконавчими органами влади чи шкільною адміністрацією, відкритий і демократичний підхід до управління школою є єдиним шляхом забезпечення її успішного функціонування і сталого розвитку. Для практичного впровадження **Д.в.о.** з ініціативи Ради Європи в рамках заходів Європейського року громадянства через освіту, що проходив під гаслом «Навчатися і жити в умовах демократії»(2005). було розроблено навчальний посібник «Демократичне врядування у школах». Доводиться, що немає іншого способу навчити молоде покоління демократії, окрім, як забезпечити їй щоденний досвід демократії в кожному аспекті шкільного життя і на кожному рівні освіти. Для самоаналізу й оцінки різних аспектів врядування виокремлюються чотири ключові напрями життя школи: управління, лідерство і відповідальність перед громадою; навчально-виховний; співпраця, комунікація та участь (конкурентоспроможність і самовизначення школи); й дисципліна учнів, та здійснюється детальний аналіз, як ці напрями реалізуються відносно трьох базових принципів освіти для демократії, визначених Радою Європи – прав і відповідальності; активної участі всіх суб'єктів освітнього простору; визначення і поваги різноманітності. Цей посібник для керівників у сфері освіти є ефективним інструментом аналізу стану справ і планування конкретних заходів для демократичного розвитку школи. Однак як не існує досконалої демократії, так не існує і досконалої демократичної школи. **Д.в.о. –** це не результат, а постійний діалог усіх учасників навчально-виховного процесу, спільний пошук і рух вперед.

Введення **Д.в.о.** в національний освітній дискурс та видання посібника українською мовою стало можливим завдяки реалізації спільного проекту Національної академії державного управління при Президентові України та Інституту міжнародних освітніх проектів Цюріхського педагогічного університету «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні» (2009–2010). Упродовж реалізації проекту здійснено апробацію основних ідей **Д.в.о.** під час науково-практичних семінарів з керівниками в сфері освіти, обговорень у шкільних колективах, українсько-швейцарському симпозіумі «Освіта для демократії» (квітень, 2009). Це сприяло кращому розумінню змісту публікації, визначенню основних перешкод демократичним змінам в системі освіти України та шляхів їх подолання.

Запровадження принципів **Д.в.о.** прискорить процеси демократизації освіти й утвердження державно-громадської моделі управління освітою, сприятиме формуванню в усіх учасників навчально-виховного процесу активної громадянської позиції і високої політичної культури, що й стане значним внеском в незворотність демократії в Україні.

Літ.: *Халаш Габор*: Управління школами і освітніми системами в епоху різноманіття: Документ, підготовлений для 21-ї сесії Постійної конференції міністрів освіти європейських країн з питань Міжкультурної освіти. Будапешт, 2003 рік; *Бекман Е.* Демократичне врядування в школах : [посібник]/ [Е. Бекман, Б. Траффорд]; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко; – К. : НАДУ, 2009. – 100 с.

© Паращенко Л.І.

ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЯ – (*de i mono*... і грец. *poleo* – продаю, виключне право в певній області) комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на зниження рівня монополізації ринків, створення і посилення конкуренції.

Об'єктом **Д.**, як цілеспрямованої управлінської діяльності, є монополізовані ринки або їх окремі сегменти. **Д.** проводиться в контексті реалізації структурної політики держави, спрямованої на корекцію інституційної структури національної економіки.

Д. здійснюється в будь-якій з держав на загальній для всіх теоретичній основі. Використовуються структурні і неструктурні способи **Д**.

Основними елементами **Д.** є: 1) ліквідація монополії пануючої форми власності (дер-

жавної власності), децентралізація управління, ліквідація державних організаційних структур монопольного типу, розділ монопольних утворень (Д. структурним способом); 2) зниження або ліквідація бар'єрів, що обмежують вступ на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання, стимулювання вступу на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання (Д. неструктурним способом).

Функціонально процес Д. передбачає: приватизацію; прийняття і удосконалення монопольних законів; контроль діяльності монополістів з метою недопущення ними зловживань своїм становищем, контроль за цінами на монопольних ринках, встановлення штрафних санкцій у випадку порушення антимонопольного законодавства; запровадження зобов'язань щодо відшкодування збитків, заподіяних зловживанням монопольним становищем; встановлення стандартів, спрощення процедур ліцензування; стимулювання дрібного та середнього бізнесу, запровадження податкових преференцій для суб'єктів підприємництва з метою формування конкурентного середовища.

Суб'єктами демонополізації є: Верховна Рада України, яка приймає законодавчі акти з питань демонополізації економіки і розвитку конкуренції; Президент України, який приймає рішення з питань забезпечення процесу демонополізації економіки і розвитку конкуренції в межах своїх повноважень; Кабінет Міністрів України, що приймає рішення з питань забезпечення процесу демонополізації та антимонопольного регулювання, встановлює його найважливіші показники і параметри; Антимонопольний комітет України, який здійснює аналіз товарних ринків, контроль діяльності монополістів на ринку, сприяє ліквідації організаційних структур монопольного типу; органи, які здійснюють приватизацію майна державних підприємств; інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, які розробляють і реалізують заходи щодо демонополізації економіки та розвитку конкуренції.

Д. економіки в Україні пройшла у декілька етапів. Започаткування даного процесу мало місце в 1990 р. Постановою Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо демонополізації народного господарства». 26 листопада 1993 року був прийнятий Закон України «Про Антимонопольний комітет України», який чітко визначив статус, структуру повноваження й основні принципи роботи комітету, що з грудня 1993 року почав працювати як колегіальний орган. 21 грудня 1993 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції». Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції стала одним з найважливіших нормативних документів, що забезпечили правову основу Д. української економіки. Якщо на початку 90-х років Д. проходила багато в чому стихійно внаслідок розвитку підприємництва і проведення приватизації, то прийняття програми сприяло переведенню процесу Д. в кероване державою русло.

Указом Президента від 21 березня 1995 року було створено Міжвідомчу комісію з питань Д. економіки. До 2001 р. Комісія була постійно діючим органом, спеціально створеним для координації дій міністерств, відомств, інших державних органів та органів місцевого самоврядування. До складу Комісії ввійшли представники основних економічних відомств, а також Кабінету Міністрів і Адміністрації Президента. Комісія була уповноважена приймати обов'язкові для виконання рішення з питань демонополізації.

За 1994–1998 роки було проведено близько 2000 заходів щодо Д., внаслідок чого на ринках з'явилося понад 6400 самостійних суб'єктів господарювання. Конкурентні відносини закріпилися на більшості товарних ринків України. В країні була створена критична маса конкурентних відносин, при досягненні якої вони стають самостійним фактором розвитку економіки.

Таким чином, на етапі, що тривав до 1999 р., було створено: по-перше, основи конкурентного середовища; по-друге сформовано інституційну базу антимонопольної політики, зокрема: визначено основні принципи антимонопольної політики; в основному сформовано антимонопольне законодавство; створено систему територіальних відділень

Антимонопольного Комітету України, визначено їх правовий статус, структуру, компетен-цію організацію діяльності; встановлено коло державних органів, які повинні виконувати функції в сфері **Д.**; по-третє, були створені організаційні механізми, що забезпечують контроль за антимонопольним законодавством. Це дозволило перенести у 1999–2001 рр. акценти у державній економічній політиці зі здійснення заходів з демонополізації на забезпечення розвитку й удосконалення конкурентного середовища.

Д. економіки обумовила низку змін в системі державного управління: 1) завдяки **Д.** було створено інститут комунальної власності, що став економічною базою розвитку місцевого самоврядування і децентралізації управління; 2) в зв'язку з формуванням конкурентного середовища в управлінську діяльність імплементовано низку нових функцій: контроль дотримання добросовісної конкуренції; моніторинг монопольних ринків; регулювання діяльності природних монополій; захист економічної конкуренції; контроль за процесами економічної концентрації.

Стан монополізму в Україні обумовив певну специфіку **Д.** економіки – поєднання структурних і неструктурних способів **Д.** і використання більшого різноманіття шляхів **Д.**, ніж це використовується в країнах з розвинутою економікою.

Сучасний етап характеризується здійсненням комплексу заходів щодо зменшення частини монопольного сектора в економіці України, формування ефективного конкурентного середовища, удосконалення інституційного забезпечення конкурентної політики.

Літ: *Антимонопольний* комітет України. Річний звіт. 1995. – К., 1995. – 75 с.; Антимонопольний комітет України. Річний звіт. 1994. – К., 1994. – 52 с.; *Антимонопольний* комітет України. Річний звіт. 1998. – К., 1995. – 171 с.; *Державна* програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції [чинна від 1993-12-21] // Відомості Верховної Ради України – 1994. – № 9. – Ст. 42 – (нормативний документ ВРУ. Постанова); *Іголкін С.* Демонополізація / С. Іголкін // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України – №2. – 2002, 10–12 с.; *Костусєв О. О.* Приватизація та формування конкурентного середовища / О. О. Костусєв // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2003. – № 9. – С. 4–6; *Мельник А. Ф.* Демонополізація / Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: *Ю. П. Сурмін,* В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010, – С. 138–139; *Монополізм* та конкуренція в Україні. Нормативна база / О. А. Кривенко (ред.), О. М. Роїна (упоряд.) – К. : КНТ, 2003. – 284 с.; *Мочерний С. В.* Економічна теорія / С. В. Мочерний – Н. : Видавничий центр «Академія», 2005; *Филюк Г. М.* Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія / Г. М. Филюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.

©Мельник А.Ф.

ДЕРЕГУЛЮВАННЯ (від лат. *de*… – префікс, що означає скасування, припинення, і *regulare* – впорядковувати) – сукупність заходів, спрямованих на зменшення державного регулювання або втручання державних органів у певну сферу суспільної діяльності, усунення правових, адміністративних, економічних, організаційних та інших перешкод у розвитку цієї сфери, зменшення кількості регулювань і спрощення їх змісту, створення передумов для запровадження саморегулювання у визначеній сфері.

Зазвичай **Д.** тісно пов'язують із підприємницькою діяльністю та процесом, який характеризує відхід від кейнсіанства до лібералізації економіки у найбільш розвинутих західних країнах. Захоплення західними країнами Кейнсіанською теорією економіки призвело до надмірного втручання держави в економіку, що почало спричиняти нові кризові явища. Так, вже на початку 70-х років XX сторіччя кризові явища знову почали негативно впливати на економіку найбільш розвинутих західних країн, що призвело до перегляду панівної на той час Кейнсіанської теорії економіки. Саме з цього часу починає відлік зменшення державного регулювання економіки, а провідними країнами у запровадженні **Д.** є США та Велика Британія. У цьому контексті **Д.** також вважають першим етапом *регуляторної реформи*.

Однією з найбільш характерних проблем кінця 90-х рр. минулого століття в Україні була зарегулюваність підприємницької діяльності, тобто стан за якого ця сфера діяльності регулюється одразу кількома документами,

які неузгоджені між собою, дублюють один одного або суперечать один одному, що призводить до накладення санкції на суб'єктів, які мають виконувати вимоги зазначених документів. За такого стану діяльність суб'єктів апріорі знаходиться поза межами чинного законодавства, що призводить до зростання корупції, застосування «зручної» норми чинного законодавства або нормативно-правових актів. З метою розв'язання цієї проблеми в Україні було запроваджено **Д.** Для позначення цього процесу також використовують синонім дерегуляція.

Уперше у законодавстві Україні термін **Д.** було використано в Указі Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. № 79/98. Відповідно до зазначеного указу **Д.** вважалося одним із пріоритетних напрямів реформування державного управління економікою і включало:

• спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності;

• скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, вимагають одержання сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємницької діяльності;

• лімітування перевірок та контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва;

• спрощення процедури митного оформлення вантажів при здійсненні експортно-імпортних операцій;

• забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності.

В Україні **Д.** мало забезпечуватися шляхом:

• аналізу законодавства України з питань про регулювання підприємницької діяльності з метою підготовки пропозицій щодо внесення до нього відповідних змін та доповнень;

• експертизи проектів нормативно-правових актів з питань підприємницької діяльності щодо відповідності їх основним принципам **Д.**;

• систематичного контролю за належним виконанням відповідних нормативно-правових актів щодо **Д.**

Основним недоліком **Д.** є спрямованість на минуле, тобто завжди **Д.** є боротьбою із наслідками, наприклад, із діючими регулюваннями, що вже завдають шкоди підприємцям і стримують розвиток економіки. Таким чином, більшість країн, що провели **Д.,** отримали реальні дані про важливість й масштаб проблеми пов'язаної з існуванням неоптимальних, неефективних і необґрунтованих регулювань, що призводять до погіршення бізнес-клімату і інвестиційного іміджу країни, а також про обсяги роботи, яку слід проводити для удосконалення підприємницької діяльності і спрощення державних регулювань. Черговими етапами, які використовують у світі після запровадження **Д.,** є покращення існуючих регулювань і запровадження регуляторного менеджменту.

Під **Д.** найчастіше розуміються напрям державної політики або заходи, спрямовані на зменшення державного регулювання у визначених сферах, що має на меті сприяння вільній конкуренції та більшій продуктивності економіки, наприклад: зменшення втручання у фінансову та банківську сфери; скорочення державного регулювання фінансово-кредитної системи з метою стимулювання ринкового господарського механізму; скасування заходів, що стримують можливості вільної конкуренції на фінансовому ринку; зменшення тягаря, що накладається на підприємців адміністративними процедурами державного регулювання.

Існуючий досвід запровадження **Д.** засвідчив, що додатковою функцією **Д.** є ліквідація бюрократичних нашарувань у відносинах держави з суб'єктами підприємницької діяльності, що сприяє розвитку підприємництва та підвищенню ефективності економічної політики держави.

Літ.: *Указ* Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. № 79/98; *Юридична* енциклопедія: у 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 2 : Д – Й. – С. 80; *Літвінов О.* Регуляторна реформа в Україні: проблеми та перспективи / Олексій Літвінов // Актуал. пробл. держ. упр.: зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. – Вип. 4 (14). – С. 135–147.

© Літвінов О. В.

ДЕРЖАВНА ҐЕНДЕРНА ПОЛІТИКА – це діяльність органів державної влади з вирішення проблем забезпечення ґендерної рівності в суспільстві, а саме: забезпечення однакових для жінок і чоловіків умов реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а також рівного права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їх діяльності. **Д.ґ.п.** може вступати в конфлікт із домінуючими у суспільстві цінностями, відповідно яким жіночий досвід і внесок у суспільний розвиток часто вимірюється за чоловічими стандартами. **Д.ґ.п.** як один з основних реґулятивних механізмів суспільного життя покликана підтримувати цінності справедливості, поваги до особистості незалежно від її статтевої належності.

Творенню державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у більшості країн світу передувала *державна політика стосовно жінок.* На основі узагальнення світового досвіду Т. М. Мельник визначає типи такої політики: 1) *патріархальна політика держави*, метою і змістом діяльності якої є зосередження основного місця та ролі жінки на виконанні природної функції материнства й веденні домашнього господарства, усунення її з публічної сфери життя та обмеження в професійній діяльності, визнання залежності жінки від влади, власності й ідеології, формованої чоловіками; 2) *патерналістська політика держави* – це напрям державної діяльності щодо жінок, змістом якої є проголошення і захист прав та свобод на рівні з чоловіками, організоване залучення жінок до державних форм організації влади й управління, створення системи пільг та захисту материнства й дитинства, регулювання участі жінок у системі виробництва, пропаганда образу жінки як рівної з чоловіком; 3) *егалітарна державна політика* – це цілеспрямована діяльність держави із створення умов і можливостей для жінок на рівні з чоловіками, забезпечення гарантій для їх волевиявлення, самоутвердження й самореалізації, вираження особистісних сил людини обох статей. Егалітарна державна політика має ґрунтуватися «на концепції рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, доступі жінки до формування й функціонування всіх сфер публічного життя, форм власності, сповідування ідеологій, вибору професійної діяльності, здійснення репродуктивної функції та ін.». Тобто тип державної політики зумовлює зміст ґендерних перетворень та ставлення до ґендерних перспектив.

Сутнісні особливості складових поняття «державна ґендерна політика» впливають на формування його змісту. З цих міркувань доцільно вважати, що, *у загальному розумінні, «державна ґендерна політика»* – це такі дії органів державної влади з вирішення суспільних проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів жінок і чоловіків. Дане визначення містить кілька змістовних складових: по-перше, воно підкреслює активний, «дієвий» характер державної політики; по-друге, така дієвість (або діяльність) спрямована на вирішення проблем суспільного розвитку. Таким чином, державній ґендерній політиці передує аналітична робота, насамперед – ґендерний аналіз певної проблеми (соціальної, економічної, етнічної, демографічної тощо), яка потребує втручання державних органів влади. Вислів «вирішення проблем» у понятті, що пропонується, також націлює на необхідність з'ясування всього комплексу питань, пов'язаних з реалізацією прийнятих рішень, добором відповідних знарядь для здійснення політики, результати якої мають бути однаково справедливими для жінок і чоловіків.

Вислів «найбільш оптимально сприяють реалізації інтересів жінок і чоловіків» поєднує дві складових, а саме: 1) за сучасних умов динамічного суспільного розвитку навряд чи можливо сформувати й належним чином здійснити державну ґендерну політику, позбавлену певних витрат, втрат, або яка б не зачіпала інтереси чи цінності однієї із статей; складова нашого поняття «найбільш оптимально» вказує на те, що стратегія дій державних органів влади має на меті досягнення *ґендерного балансу*, тобто фактичного, або такого, що планується, стану справ, за якого вирівнюється соціальне, економіч-

не, політичне становище жінок і чоловіків; 2) будь-яка політика, а особливо – ґендерна, є «реалізацією інтересів» громадян – жінок і чоловіків, сформованих у контексті певних цінностей та потреб; державна влада володіє безперечним правом авторитарно пропонувати суспільству цінності й примушувати визнавати їх як соціальні норми; однак інтереси, які реалізує державна політика, мають бути ідентичними інтересам суспільства; тільки тоді може бути виконаною конституційна вимога щодо того, що «ніхто не може узурпувати державну владу», адже «владою слід визнавати лише таке примушування й підпорядкування, таке обмеження свободи, яке твориться від імені інтересів усього суспільства», – вважає політолог С. Рябов.

Виникає питання – чи можна вважати справедливою державну політику, яку формують переважно чоловіки? Чи здатні чоловіки формувати та здійснювати державну політику в інтересах жінок? Адже є багато прикладів, коли від рішень, що приймалися як центральними, так і місцевими органами державної влади вигравали окремі соціальні групи або навіть окремі люди (частіше чоловіки).

Врахування даних особливостей дає можливість запропонувати більш *конкретизоване визначення*: «державна ґендерна політика» – це дії органів державної влади з вирішення проблем забезпечення ґендерної рівності в суспільстві, а саме: забезпечення однакових для жінок і чоловіків суспільного статусу, умов реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а також рівного права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їх діяльності.

Очевидно, що такої рівності статусів жінок і чоловіків можна досягти лише в суспільстві, яке має сприйняти як аксіому той факт, що жінки – активний суб'єкт громадянського суспільства та державотворення, а не лише об'єкт державного захисту. Саме такий підхід має стати вихідною позицією у формуванні державної ґендерної політики України, яка продовжує якісно і змістовно наповнювати свою державність.

Літ.: *Грицяк Н. В.* Формування ґендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.

© Грицяк Н.В.

ДЕРЖАВНА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА – терміни «державна інноваційна політика», «державна політика у сфері інноваційної діяльності», «інноваційна політика», зараз достатньо широко вживаються в урядових документах, наукових працях як в Україні, так і за кордоном, але вони мають різні інтерпретації та змістовне наповнення. Неологізм «інноваційна політика» уперше був використаний у доповіді «Технологічні нововведення: управління й умови здійснення» (так звана доповідь Charpie), підготовленою Міністерством торгівлі США в 1967 р., але зміст поняття «інноваційна політика», як напряму державної політики стимулювання генезису *інноваційних процесів* в національній економіці в цій доповіді не був розкритий.

При всій різноманітності визначень державної інноваційної політики (далі – **Д.і.п.**), що наведені в низці законодавчих актах України та інших країн, а також в наукових публікаціях вони мають спільну ознаку, що полягає у підході до **Д.і.п.**, як складової державної політики, спрямованої за цільовим призначенням – на стимулювання інноваційної діяльності в масштабах держави.

Поняття **Д.і.п.** за своїм смислом й етимологією цього словосполучення інтегрує категорію **«державна політика»** та ад'єктив інноваційна, який у цьому понятті пов'язаний з категорією «**інновація»** та визначенням **інноваційної діяльності**. При цьому «інновація» виступає одночасно соціально-економічною категорією і об'єктом спрямування **Д.і.п.** Звідси випливає, що розкриття поняття **Д.і.п.** має здійснюватися на основі розкритих категорій **«державна політика»** й «інновація» та пов'язаних з «інновацією» поняттям **«інноваційний процес»**.

Відповідно до найбільш поширеного визначення політики, під нею розуміється цілеспрямована діяльність суб'єкта політичного (господарського, економічного, інноваційного тощо) процесу з метою отримання бажаних результатів, забезпечення яких-не-

будь інтересів, розв'язання конкретних проблем і яка пов'язана з мобілізацією певних ресурсів, підбором прихильників та подоланням можливого опору опонентів. Конкретизація предметного поля запровадження політики (або сфери застосування політики чи націленості на проблему) надає її певного змістовного предметного наповнення, як наприклад, амортизаційна політика, економічна політика, інноваційна, науково-технічна політика підприємства, галузі, держави та інше. Рядом авторів державна політика визначається як відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства.

При розробленні методології формування **Д.і.п.** пропонується спиратися на ці універсальні засади державної політики в їх проекції на предметну галузь спрямування **Д.і.п.** – сферу інноваційної діяльності, як простір генезису інноваційних процесів, а також на категоріально-понятійний апарат інноваційної діяльності, зміст якого водночас має уточнюватися і піддаватися верифікації практикою впровадження **Д.і.п..**

Системні ознаки **Д.і.п.** імперативно формуються під впливом універсальних системних характеристик як інноваційного процесу, так і державної політики і відображаються в її структурі, що включає такі базові взаємодіючі складові: аксіологічну, гносеологічну, інституціональну, онтологічну, праксеологічну. При цьому кожна із зазначених компонентів має свою власну структуру.

Аксіологічна компонента детермінована соціальними, політичними, екологічними факторами, а також освітнім потенціалом та рівнем інноваційної, організаційної культури суб'єктів інноваційного процесу, і на її основі формуються мотиваційні механізми цих суб'єктів. Визначається світовою тенденцією розвитку, що передбачає її інноваційний характер, забезпечення переходу від індустріальної до постіндустріальної фази сталого розвитку і конкурентоспроможності національної економіки. Ця компонента має бути врахована у визначенні мети, цілей та принципів **Д.і.п.,** формуванні інноваційної культури у суб'єктів інноваційних процесів, а також врахована у процедурах оцінювання ефективності запровадження **Д.і.п**..

Гносеологічна компонента, залежить від стану розвитку теоретико-методологічної бази науки державного управління й економічної науки, ґрунтується на парадигмах сталого та інноваційного розвитку, а також спирається на інституціональну економічну теорію та інституціонально-системний підхід. З гносеологічною складовою пов'язуємо розвиток теоретико-методологічних основ **Д.і.п.**, зокрема її категоріально-понятійного апарату, а також спрямування **Д.і.п.** на утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки та вищих технологічних укладів в її технологічній структурі.

Інституціональна компонента визначає **Д.і.п.** як стрижневу складову державної політики щодо утвердження сталого інноваційного розвитку національної економіки. Змістом цієї компоненти **Д.і.п.** є розбудова інституціонального середовища у форматі національної інноваційної системи для сприяння генерації та розвитку інноваційних процесів, що передбачає формування узгодженої законодавчої базу сприяння генезису інноваційних процесів, розвиток інноваційної інфраструктури, сфери освіти для кадрового забезпечення генезису інноваційних процесів.

Онтологічна компонента визначається станом економічного, інноваційного, науково-технологічного розвитку предметної сфери, для якої формується та запроваджується **Д.і.п.** (сфери виробництва, наукової та науково-технічної діяльності, освіти, регіональний рівень, сектор малого підприємництва та інше). Онтологічна складова визначає розгляд **Д.і.п.** у політичному циклі діяльності: вироблення, впровадження, моніторинг та оцінювання ефективності.

Праксеологічна складова, яка визначається порядком та умовами запровадження політики, зокрема вмінням прикладного характеру щодо застосування стратегій та механізмів запровадження політики у її предметній сфері, має відповідати меті **Д.і.п.** – забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності національної економіки на всіх її рівнях і в усіх галузях. З праксеологічною

складовою пов'язуємо визначення пріоритетних напрямів формування та запровадження **Д.і.п**., активацію та оптимізацію інноваційних процесів, формування мотиваційних факторів економічного характеру у суб'єктів інноваційних процесів і забезпечення реалізації **Д.і.п.** відповідними ресурсами.

Розроблені теоретико-методологічні основи державної інноваційної політики дозволяють сформулювати її визначення, як категорії державного управління, інноваційної економіки та політології.

Державна інноваційна політика – це цілеспрямована та скоординована діяльність органів державної влади загальнодержавного, галузевого, регіонального рівнів (на регіональному рівні це ще діяльність органів місцевого самоврядування) щодо впровадження комплексу заходів, спрямованих на створення у межах їх повноважень аксіологічно-культурних, гносеологічних, інституціональних, онтологічних і праксеологічних засад, а також запровадження відповідних механізмів їх реалізації через залучення інвестиційних, інтелектуальних, інформаційних, людських, організаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів (як державних, так і недержавних), для стимулювання розвитку інноваційних процесів в національній економіці, в усіх галузях та на регіональному рівні, але з переважною їх державною підтримкою за встановленими законодавством пріоритетними напрямами інноваційних процесів.

Д.і.п. має формуватися з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного та інноваційного розвитку, поточного стану розвитку інноваційних процесів, а також визначених мети, цілей, принципів, пріоритетів та обраних стратегій їх реалізації, що разом складають її формат.

Сформульоване визначення **Д.і.п**. окреслює контур її змістового наповнення та формату, який має загальнодержавний, галузеві, регіональні, а також глобальні (міждержавні) виміри запровадження **Д.і.п**..

Для досягнення своєї результативності **Д.і.п.** повинна бути врахована і стати стрижневою органічною складовою державної зовнішньої та внутрішньої соціально-економічної політики, зокрема, амортизаційної, інвестиційної, конкурентної, науково-технічної, промислової, структурної та інших політик, а також стати базовою основою для формування програм соціально-економічного розвитку, програм діяльності уряду та програм інноваційної модернізації галузей реального сектору економіки. **Д.і.п.** має також бути покладеною в основу державної інституціональної політики та державного управління для створення механізмів стимулювання генезису інноваційних процесів і встановлення механізмів економічних та правових відносин у *сфері інноваційної діяльності.*

Першорядними об'єктами спрямування та впливу ДІП мають бути промисловий та агропромисловий сектори економіки, як визначальні об'єкти інноваційних перетворень, а також науково-технічна та освітня сфери діяльності, як витоки інтелектуального ресурсу забезпечення інноваційних процесів та їх рушійний поштовх.

Інституціональне забезпечення **Д.і.п.** включає: інноваційне законодавство, систему інститутів та інфраструктуру (інноваційні структури) підтримки інноваційних процесів, інноваційні програми загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів. Ресурсне забезпечення реалізації **Д.і.п.** включає інвестиційні, людські, матеріально-технічні, фінансово-кредитні ресурси.

Д.і.п. є системоформуючим феноменом, що поєднує у систему науково-технічну, виробничу сфери, ринкову сферу споживання, де вони набувають емерджентних властивостей за інноваційним вектором розвитку. У форматі **Д.і.п.** органічно поєднуються політичні, гуманітарні, соціокультурні, інституційні та інші чинники, формуються відповідні передумови, що лише в комплексі здатні надати відчутних імпульсів інноваційним процесам, розвиткові національної економіки та суспільства на інноваційній основі.

Д.і.п. має багатофункціональне призначення, що полягає, зокрема:

• *за господарською функцією* – введення у господарський обіг об'єктів прав інтелектуальної власності науково-технічної сфери з метою їх комерціалізації або отримання соціально-економічного ефекту;

• *за гуманітарною функцією* – сприяння розвиткові творчого потенціалу людини, як головного суб'єкта інноваційних процесів та їх ініціатора;

• *за економічною функцією* – забезпечення сталого економічного розвитку і конкурентоспроможності підприємств, галузей, регіонів, держави на базі інноваційної реструктуризації сфер науково-технологічної, освітньої та виробничої діяльності;

• *за пізнавальною функцією* – сприяти продукуванню нових знань прикладного характеру та розробленню передових технологій;

• *за соціальною функцією* – забезпечення продукування суспільно корисних благ нової якості.

Основні принципи методології формування **Д.і.п.** полягають в аксіоматичних положеннях, що об'єктом спрямування **Д.і.п.** є інноваційні процеси, а виміром результативності запровадження **Д.і.п.** є інтенсивність генерації та масштаб поширення цих процесів і якість спричинених ними прогресивних структурних та технологічних змін на всіх рівнях і в усіх галузях національної економіки. При цьому **Д.і.п.** виступає засобом державної підтримки розвитку інноваційних процесів за встановленими законодавством пріоритетними напрямами.

Для раціоналізації формування **Д.і.п.** мають бути використані загальносистемні критерії оптимізації: між цілями **Д.і.п.** та ресурсами, що можуть бути мобілізовані для їх досягнення; між часом, що відводиться для досягнення намічених цілей та синхронізацією витрат виділених ресурсів; між вартістю кожного цільового результату, досягнутого в процесі затрат ресурсів та ефективністю їх використання (споживання) в процесі інноваційного розвитку; а також з урахування ризиків недосягнення раніш запланованих цільових параметрів.

Літ.: *Валевський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія. – К. : НІСД, 2001 – 242 с.; *Гончаренко Л. П.* Инновационнная политика : учебник / Л. П. Гончаренко, Ю. А. Арутюнов. – М. : КНОРУС, 2009. – 352 с.; *Проблеми* становлення інноваційної політики в Україні / Макаренко І. П., Трофимчук О. М., Кузьменко В. П. та ін.; За ред.. І. П. Макаренко. – К. : УІДНСіР: Ін-т еволюційної економіки, 2004. – 123 с.

© Гусєв В.О.

ДЕРЖАВНА КАДРОВА ПОЛІТИКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ (РЕГІОНАЛЬНА КАДРОВА ПОЛІТИКА) – є складовою частиною єдиної державної кадрової політики. Загальні цілі, завдання, принципи й пріоритети державної кадрової політики, які закріплені в Конституції України, інших нормативно-правових актах, на регіональному рівні конкретизуються з урахуванням регіональних завдань, умов, можливостей.

При формуванні регіональної кадрової політики слід дотримуватися ряда вимог, які надають їй визначенні суттєві риси:

По–перше, в умовах унітарної держави необхідне дотримання правильного співвідношення державної і регіональної кадрової політики. Кадрова політика регіону повинна бути разом з тим державною за своєю суттю, цілям, принципам, розробленою в загальноукраїнському правовому просторі. Однак вона повинна враховувати і регіональні потреби (специфіку, особливості, традиції тощо). Оптимальне поєднання державних і регіональних інтересів в кадровій політиці, досягнення гармонії підвищує її ефективність та соціальну значимість.

І навпаки, при відсутності такої гармонії з'являються протиріччя, які можуть привести до негативних наслідків.

По-друге, регіональна кадрова політика повинна бути науково обґрунтованою, відповідати суспільним вимогам і рівню сучасних знань, зорієнтованою на стабільний розвиток регіону. Тобто розробка її повинна вестись на базі новітніх наукових досягнень, критичном осмисленні і творчому використанні накопичених знань в галузі управління та кадрової діяльності. Вона не може бути предметом вузьких партійних інтересів чи слугувати якомусь відокремленому прошарку суспільства або амбіціям політичних лідерів.

По-третє, регіональна кадрова політика повинна передбачати забезпечення зміни поколінь управлінців та спеціалістів, враховувати прогрес науки та зміну функцій державного та регіонального управління.

В четвертих, регіональна кадрова політика повинна бути системною, комплексною, яка базується на єдності цілей, принципів і методів роботи з кадрами. Кадрові проблеми повинні розглядатися всебічно, а не тільки з організаційно-політичної точки зору. Важливо бачити економічні, соціальні, управлінські, правові, психологічні, моральні та інші аспекти.

В п'ятих, необхідно враховувати, що тільки гласна, прозора, конкурентна, демократична по цілях, механізмах та соціальній базі регіональна кадрова політика може бути об'єктивною та справедливою при вирішенні кадрових питань.

В шостих, вона повинна дотримуватись цінностей та філософіії гуманізму, які орієнтують діяльність у цій сфері на сприяння всебічному розвитку та самореалізації людини, захист конституційних прав і свобод людини на вибір роду діяльності і професії, участь в управлінні справами держави та свого регіону.

Сьоме, регіональна кадрова політика повинна бути зорієнтованою на пріоритети соціально- економічного розвитку регіону, проводитись систематично, з розрахунком на перспективу, з урахуванням кількісних і якісних змін у суспільстві, політичному та економічному житті, оновлення функцій місцевих державних органів.

Особливості формування кадрової політики регіону залежать від:

• унікальності матеріальних, природних і трудових ресурсів регіону;

• здібності змінювати структуру регіону, зберігаючи цілісність розвитку держави та території;

• змінності окремих соціально- економічних параметрів розвитку регіону;

• здібності адаптуватися до змін, які проходять на рівні держави (зовнішнє середовище) і на рівні території (внутрішнє середовище);

• збалансованністі цілей і завдань розвитку держави і регіону;

• етнічно-національних факторів.

До основних завдань державної кадрової політики в регіонах відносяться:

• реалізація в місцевих органах влади правильного співвідношення державної і регіональної кадрової політики, накопичення і ефективна реалізація людського капіталу регіону;

• підпорядкування кадрової політики в регіонах завданням здійснення курсу демократичних реформ в Україні, вирішенню соціальних, економічних, етнонаціональних та інших проблем регіонів:

• створення ефективної і динамічної структури місцевих органів управління, забезпечення високого професіоналізму управлінського процесу в регіоні;

• підбір, підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів з урахуванням регіональних запитів;

• сприяння професійному розвитку, кар'єрному росту працівників, їх соціальному та правовому захисту;

• формування національного світогляду, політичної, управлінської, правової, морально-етичної культури працівників;

• забезпечення сучасного інформаційно-технічного супроводу кадрових процесів, зокрема, впровадження електронного документообігу.

Дотримання та виконання зазначених завдань гарантуватиме досягненню самого важливого – утворенню ефективної організації виконавчої влади на місцевому рівні управління, а також сильного та ефективного місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що необхідною умовою якісного формування складу персоналу місцевих органів влади є постійна увага до цієї проблеми з боку самих виконавчих органів влади, керівників, які їх очолюють, коли перші керівники особисто здійснюють контроль за підвищенням кваліфікації підпорядкованих їм працівників, постійно вдосконалюють організацію роботи апаратів, прогнозують розвиток їх структур, створюють належні умови для праці та самоосвіти.

Літ.: *Закон* України «Про державну службу». Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»; *Указ* Президента України «Про комплексну програму підготовки державних службовців» від 9 листопада 2000 р. № 1212\2000; *Олуйко В.* Кадри в регіоні України: становлення та розвиток : Монографія. – К. : Наук. Світ, 2001; *Кадрове* супроводження регіональних перетворень : Матеріали наук. практ. Конференції 18 квітня 2002р. – Одеса : ОРІДУ, 2002.

© Якубовський О.П.

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА – системна і послідовна діяльність держави, направлена на здійснення управління міграційними процесами, виходячи з національних інтересів, захист прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та контроль за використанням іноземної робочої сили з метою захисту національного ринку праці, а також на забезпечення соціального захисту громадян, які працюють за межами своєї держави; удосконалення законодавчих та виконавчих механізмів регулювання міграції, розвиток міжнародного співробітництва у сфері міграції.

Д.м.п. є самостійним напрямом державної політики.

Першооснову формування та реалізації **Д.м.п.** утворюють відповідні положення Конституції держави, в яких визначаються загальні засади конституційного ладу, конституційні права і свободи та обов'язки людини і громадянина, включаючи право на свободу пересування, конституційні засади організації та діяльності органів державної влади.

Проведення **Д.м.п.** є засобом регулювання територіального руху населення, інструментом забезпечення національних інтересів держави, її безпеки та територіальної цілісності.

Ефективність **Д.м.п.** визначається наявністю обґрунтованої концепції державної міграційної політики, основне завдання якої — забезпечення єдиного методологічного підходу до формування бачення міграційного процесу в державі, визначення ролі та місця міграцій населення у соціально-економічному і політичному житті держави, розробка механізму регулювання територіального перерозподілу населення; чітке дотримання обраних пріоритетів; наявність надійного правового, організаційного, матеріального та інформаційного забезпечення заходів державного регулювання міграцій.

Однією з головних проблем формування та реалізації **Д.м.п.** є знаходження відповідного балансу між її окремими напрямами – імміграційною політикою, трудовою міграцією, еміграційною політикою, незаконною міграцією.

На зміст і порядок формування **Д.м.п.** впливають геополітичне становище держави, історичні, культурні, соціальні, економічні географічні особливості кожної країни окремо.

Режим та заходи **Д.м.п.** повинні забезпечувати досить ретельне відстежування міграційних процесів, їх сучасні тенденції і явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування національним і регіональним інтересам, особистим потребам мігрантів.

Д.м.п. базується на принципах, які поєднують загальні принципи формування та реалізації державної політики (законності у державній політиці, дотримання основних прав людини, відкритості державної діяльності, узгодження національних інтересів держави та міжнародного співтовариства) та спеціальні (принципи, яких дотримується держава у вирішенні міграційних питань).

Д.м.п. України формується за такими основними принципами: забезпечення кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободи пересування, вибору місця проживання, права вільно залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законодавством, а також в'їжджати в Україну громадянам України; забезпечення державної безпеки та національних інтересів, а також загальнодержавних підходів у проведенні міграційної політики; захист прав і свобод та законних інтересів громадян України, іноземців і осіб без громадянства, недопустимість створення для них безпідставних пільг чи переваг, які б ставили їх у привілейоване становище порівняно з громадянами України; недопущення будь-яких проявів дискримінації, забезпечення умов для реалізації мігрантами своїх прав, свобод і законних інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених законодавством; запобігання масовим стихійним та нерегульованим процесам міграції населення як усередині країни, так і за її межі шляхом створення спеціальних державних соціально-економічних та національно-культурних програм, які базуються на науковому прогнозі міграційного потенціалу, напрямів міграційних потоків з урахуванням сучасної та перед-

бачуваної соціально-економічної і суспільно-політичної ситуації; протидія незаконній міграції, працевлаштуванню мігрантів і торгівлі людьми; взаємодія та координація діяльності органів виконавчої влади і громадських організацій у сфері міграції на державному та міжнародному рівнях; рівноправне співробітництво України з державами-партнерами з питань міграційних процесів шляхом підтримання взаємовигідної співпраці за загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права.

Д.м.п. поділяють на зовнішню та внутрішню.

Зовнішня **Д.м.п.** має на меті сприяти безпеці країни, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення. Її основними позиціями є: захист національного ринку праці, залучення до країни, за необхідністю, іноземних фахівців і працівників певного професійно-кваліфікаційного спрямування, здійснення соціально-правового захисту трудящих мігрантів.

Основними напрямами внутрішньої **Д.м.п.** є забезпечення свободи територіального пересування населення, оптимізації міжрегіонального перерозподілу громадян, виходячи з політики, яка склалася у сфері зайнятості, і стану регіональних ринків праці.

Д.м.п. здійснюється через розгалужену систему органів державного управління, утворених залежно від національних традицій державного управління, особливостей міграційної ситуації та змісту міграційної політики, які беруть участь в її реалізації в межах своєї компетенції.

Найбільш дієвим механізмом реалізації **Д.м.п.** є *міграційні програми,* метою яких є сприяння впорядкованому, організованому здійсненню міграційного процесу, надання необхідної допомоги його учасникам.

Міжнародна організація з міграції розподіляє міграційні програми на гуманітарні (програми допомоги біженцям та добровільного повернення мігрантів) та з метою розвитку (програми інтеграції). Щодо незаконних мігрантів у багатьох країнах застосовуються програми легалізації. Міграційні програми можуть бути державними, а також, за потреби, регіональними чи галузевими. За їх допомогою забезпечується системний підхід до вирішення поставлених завдань та цілей **Д.м.п.**

Літ.: *Державна* політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : Навч. посіб./ Кол. авт.; За заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 232 с. *Граменья М.* Миграционные проблемы // Миграция и миграционная политика : Материалы семинара, Москва, 13–17 июля 1992 г. – М. : МОМ, 1992. – С. 67–71; *Малиновська О. А.* Міграційна ситуація і проблеми формування міграційної політики в Україні // Уряду України: президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / Керівник авторського колективу А. І. Комарова. – К., 1995. – 420 с.; *Малиновська О.* Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. – К. : НІСД, 1997. – 69 с.; *Основи* державної міграційної політики України. – К., 1994. – 47 с.; *Петрова Т. П.* Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки. – К. : НДЦ ПЗНРП, 1996. – 41с.; *Чехович С. Б.* Міграційне право України: Підруч. – К. : Школа, 2003. – 368 с.; *Юдина Т. Н.* Миграция: словарь основных терминов : Учеб. пособие. – М. : Издательство РГСУ; Академический проект, 2007. – 427 с.

© Логін В.В.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА (англ. *state policy*) – це напрям дій або утримання від них, обраний органами державної влади для розв'язування певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем. **Д.п.** є засобом, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній області, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси, які є в його розпорядженні. Коли проблема чітко окреслена, визначені основні завдання щодо її вирішення, а також необхідні для цього ресурси і засоби, тобто коли існує конкретний план дій, він стає політикою. Загальний план дій державних органів для розв'язання суспільних проблем включає такі елементи, як: розробка політичної стратегії і цілей, оцінка витрат по альтернативних програмах, їх обговорення, консультування, вибір і прийняття рішення, моніторинг виконання та інші.

Найголовнішим результатом **Д.п.** є успіх у досягненні визначених цілей. **Д.п.** в сучасних умовах здійснюється відповідно до основних напрямів діяльності держави і знаходить своє відображення у програмах діяльності уряду, національних, державних, регіональних та галузевих програмах, концепціях, основних напрямах і сценаріях розвитку, планах законотворчої діяльності, державному бюджеті. Центральні органи виконавчої влади беруть участь у формуванні державної політики як у цілому, так і за відповідними напрямами.

При складанні планів соціально-економічного розвитку держави розробляються заходи у наступних напрямах: фінансова, грошова і цінова політика; структурна політика; аграрна політика; соціальна політика; регіональна економічна політика; зовнішньоекономічна політика. Всередині кожного напряму можна виділити кілька напрямів державної політики. У рамках загальної соціальної політики плануються заходи в таких областях, як зайнятість населення, пенсійне забезпечення, охорона здоров'я, освіта та ін. Економічна політика, в свою чергу, ділиться на промислову, податкову, тарифну, грошово-кредитну, цінову, митну, інвестиційну і т.д.

Державну політику проголошують тільки певні органи державної влади, як правило, вищі, а здійснює вся система державного управління. Наприклад, за Конституцією України (ст. 85) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики належить до повноважень Верховної Ради України, а здійснення внутрішньої і зовнішньої політики віднесено до компетенції Кабінету Міністрів України (ст. 116). Як правило, державна політика у певній сфері суспільної діяльності проголошується відповідним правовим актом. Згідно з положеннями про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади останні забезпечують проведення державної політики у відповідній галузі діяльності. Здебільшого вони забезпечують підготовку проектів відповідних правових актів, якими регламентується проведення певної державної політики в країні.

Виділяють чотири головні інструменти **Д.п.**, зокрема інформаційний (пов'язаний з наданням та збиранням інформації, консультуванням тощо), який відносять до м'яких засобів впливу; фінансовий (пов'язаний з економічними важелями впливу), що може здійснюватися як м'якими (пільги, дотації, дозволи, цільові інвестиції), так і жорсткими (заборони, штрафи, ліміти) засобами впливу; владний (влада, повноваження, здатність держави забороняти і дозволяти), що здебільшого використовує жорсткі методи впливу (законодавство та адміністрування); структурний, який передбачає використання власних державних організаційних засобів втілення політики в життя, тобто державних організацій, установ та підприємств.

При розробці **Д.п.** можна виділити такі взаємопов'язані етапи: визначення головних цілей політики, їх пріоритетів, які випливають з довгострокових стратегічних напрямів і поточного діагностування; з'ясування умов, за яких буде реалізовуватися політика; формулювання проміжних цілей, що випливають з головних з урахуванням умов їх реалізації; розроблення проблемних завдань та визначення їх послідовності для реалізації накресленої економічної політики; визначення складних і простих політик, необхідних для реалізації цілей в очікуваних умовах і з урахуванням прийнятих основ дій; вибір відповідних інструментів і дій у межах кожної з обраних політик; діагностування та ідентифікація проблемних ситуацій.

Крім парламенту, уряду і державної адміністрації у визначенні цілей і напрямів державної політики активну участь беруть політичні партії, наукові центри і інститути, ЗМІ. Все це ускладнює проблему знаходження соціального консенсусу різних політичних і соціальних сил з даного питання в умовах політичного плюралізму. Велике значення має також позиція виборців, на яку орієнтуються політичні і державні лідери. Політики прагнуть запропонувати декілька альтернативних варіантів розв'язання проблеми, які оцінюються за заздалегідь вибраними критеріями. Важливість визначення альтернатив полягає в тому, що при їх аналізі враховується весь спектр думок, а також створюються передумови для вибору оптимального шляху вирішення проблеми. При-

чому альтернативний вибір може бути зроблений на всіх етапах розвитку державної політики: від вибору цілей до методів оцінки результатів політики.

Літ.: *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Кілієвич О. І.* Розробка державної політики. Аналітичні записки / О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2002; *Пал Леслі А.* Аналіз державної політики / Леслі А. Пал; пер. з англ. - К. : Основи, 1999; *Пол, Браун, М.* Посібник з аналізу державної політики / Браун М. Пол.; пер. з англ. - К. : Основи, 2000; *Ребкало В. А.* Державна політика: аналіз та впровадження в Україні : конспект лекцій до навчального модуля / В. А. Ребкало, В. В. Тертичко. – К.: Вид-во УАДУ, 2002; *Тертичка В. В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. В. Тертичка. – К. : Основи, 2002.

©Бакуменко В.Д., Попов С.А.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (англ. *Government policy in the field of information health care*) – сукупність напрямів і способів діяльності держави для створення, зміцнення та сприяння нормативно-правового, методичного, науково-технічного, організаційного, фінансового, матеріально-технічного та захисного забезпечення та встановлення загальнодержавних пріоритетів розвитку інформаційного середовища охорони здоров'я, вона є складовою частиною державної політики інформатизації України в цілому і спрямована на ефективне вирішення невідкладних та перспективних задач розвитку охорони здоров'я України.

Основним змістом **Д.п.** є необхідні заходи, стратегія і тактика, спрямовані на ліквідацію відставання охорони здоров'я в галузі інформатизації від передових світових держав, прискорення входження в інформаційний простір міжнародного співтовариства з метою підняття на сучасний рівень систем практичної медицини, медичної освіти, науки.

Основним завданням **Д.п.** є розвиток галузевого інформаційного середовища, створення умов економічно виправданого використання сучасних інформаційних технологій для інформаційної, системно-аналітичної та експертної підтримки прийняття рішень в усіх сферах діяльності охорони здоров'я на підставі державної підтримки через систему пільг, кредитів і заохочень, інформатизації суспільства.

В основу **Д.п.** покладено:

• заходи державного регулювання процесів інформатизації на підставі гнучкого поєднання принципів централізації і децентралізації, саморозвитку, самофінансування та самоокупності;

• спрямування бюджетних асигнувань на реалізацію інформаційно-обчислювальної мережі галузі охорони здоров'я як складової частини загальнодержавної інформаційно-обчислювальної мережі;

• інформатизацію пріоритетних стратегічних напрямів розвитку охорони здоров'я України.

Д.п. забезпечує системність, комплексність та узгодженість процесу інформатизації охорони здоров'я з урахуванням розвитку у перспективі страхової, приватної медицини, тощо.

Важливим принципом **Д.п.** є становлення антимонопольного порядку, при якому забезпечується законодавчий захист вітчизняних виробників засобів інформатизації. **Д.п.** забезпечує всебічну демократизацію процесів створення та споживання інформації, загальнодоступність інформаційних ресурсів та послуг, захист прав особистості від інформаційного вторгнення тощо.

В оцінці ефективності інформатизації охорони здоров'я використовується комплексний підхід, який базується не тільки на врахуванні ресурсних показників, а й на впливі даних процесів у цілому на всі сторони життєдіяльності суспільства.

Метою **Д.п.** щодо створення і розвитку інфраструктури інформатизації охорони здоров'я є досягнення світового рівня складових частин національної інформаційної інфраструктури.

Загальна науково-технічна політика інформатизації охорони здоров'я. Загальна науково-технічна політика інформатизації охорони здоров'я спрямована на за-

лучення усіх секторів науки (академічної, вузівської, галузевої, громадських академій та ін.) з метою концентрації науково-технічного потенціалу галузі охорони здоров'я на розв'язання фундаментальних та прикладних проблем, що забезпечують «технологічні прориви» (моделювання складних фізіологічних процесів в організмі людини, моделювання та прогнозування «здоров'я» регіонів та держави в цілому, створення автоматизованого документообігу, в тому числі і електронної історії захворювань, моделювання розподілу ліків, матеріалів, обладнання та ін.).

Загальна науково-технічна політика забезпечує створення умов ефективного застосування засобів інформатизації, формування соціального замовлення та вітчизняного ринку інформаційних комерційних продуктів та послуг; здійснити комплекс узгоджених заходів по імпорту зарубіжної техніки, офісного обладнання, придбанню необхідних ліцензій та патентів; забезпечення умов захисту та збереження інформації, що існує як на рівні державного управління, так і на інших рівнях, виходячи з їх вимог.

Правове забезпечення. Правове забезпечення **Д.п.** передбачає формування законодавчої основи для всіх етапів інформатизації охорони здоров'я і базується на основних положеннях правової політики інформатизації України в цілому. В рамках системи правового забезпечення розглядаються:

- соціальна спрямованість інформації;
- гарантія інтересів особистості, організації та держави;
- економіка інформатизації;
- вироблення правових механізмів взаємодій всіх учасників з інформаційними ресурсами на всіх стадіях (виробництво, розподіл, споживання та ін.);
- інформаційна безпека;
- забезпечення відповідальності порушників інтересів особистості, організації, держави; правопорядку відносин в області інформатизації, використання техніки, інформації та ін.

Політика міжнародного співробітництва. В політиці міжнародного співробітництва в рамках **Д.п.** можна виділити такі напрями:

- активну участь вчених та організацій України в міжнародних програмах та проектах фундаментальних досліджень в галузі інформатики та системного аналізу охорони здоров'я;
- створення умов для розвитку міжнародних відносин, щодо напрямів інформатизації, в яких Україна має пріоритет; визначення пріоритетів та підтримка участі науково-технічних і трудових колективів у міжнародних програмах в області інформатизації охорони здоров'я різних регіонів світу, з урахуванням зацікавленості з боку зарубіжних фірм, що буде сприяти створенню комерційних конкурентноспроможних продуктів;
- активну участь України в авторитетних міжнародних урядових та неурядових організаціях в галузі стандартизації, оброблення інформації та автоматизації управління; участь українських вчених та спеціалістів у міжнародних органах та структурах, що безпосередньо зайняті розробленням стандартів, стосовно інформатизації охорони здоров'я;
- регулювання та стимулювання державних та недержавних сумісних підприємств, громадських академій та інших структур в міжнародному розподілі праці; встановлення міжнародних багатосторонніх та двосторонніх угод по обміну спеціалістами для навчання, стажування та сумісної діяльності;
- встановлення зв'язків із зарубіжними банками, транснаціональними корпораціями з метою залучення фінансового капіталу, науково-технічного та виробничо-технічного потенціалу до реалізації проектів Національної програми інформатизації охорони здоров'я України; раціональна конкуренція зарубіжних фірм на українському ринку засобів інформатизації та інформаційного обслуговування; державні гарантії та система пільг для залучення капіталу зарубіжних інвесторів.

Фінансово-економічна складова Д.п. Формується з урахуванням бюджетних можливостей держави, негативних процесів, що пов'язані з різким спадом виробництва, нестабільністю економіки, гіперінфляцією тощо.

Фінансово-економічна складова **Д.п.** передбачає комплекс заходів та умов, які забезпечують різноманітні джерела фінансу-

вання проектів інформатизації охорони здоров'я України, розвиток процесів самофінансування та саморозвитку. Такими джерелами можуть бути:

• державний бюджет;

• кошти інноваційного фонду;

• кошти недержавних організацій, комер-ційних, громадських фондів та інших структур;

• кошти, створені за рахунок відрахувань від прибуткової діяльності комплексів інформатизації;

• кошти інвесторів, благодійні внески тощо.

При цьому застосовується гнучке поєднання системи пільг цільової, кредитної, податкової та митної політики, закріплених відповідними законодавчими актами.

Літ.: *Закони* України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року, «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року; *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О. М. : Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000; *Державне* управління: Теорія і практика / За ред. Авер'янова В. Б. – Київ, 1998.

© Кривенко Є.М., Осташко В.Г., Коваленко О.С.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ – це система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Д.п.о.п. базується на принципах:

• пріоритеті життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;

• підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці;

• комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля;

• соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

• встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;

• адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;

• використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству;

• інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;

• забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях;

• використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Пріоритетні напрями **Д.п.о.п.**:

• удосконалення системи державного управління охороною праці шляхом відновлення управлінської вертикалі;

• удосконалення системи управління охороною праці на підприємствах на основі принципів управління професійними та виробничими ризиками;

• удосконалення системи навчання та кадрового забезпечення з питань охорони праці;

• удосконалення системи медичного обслуговування працюючого населення;

• забезпечення фінансування заходів з охорони праці;

• посилення відповідальності роботодавців та працівників за рівень безпеки праці;

• гармонізація національного законодавства у галузі гігієни та охорони праці з європейськими стандартами.

Координацію діяльності щодо **Д.п.о.п.** забезпечують Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України та Державна інспекція техногенної безпеки України.

Літ.: *Закон* України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694–XII // Відомості Верховної Ради України від 08.12.1992 – 1992 р., № 49, стаття 668; *Праця* в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя. Національна профспілкова доповідь Президенту України В. Ф. Януковичу. – К., 2010.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – політика держави щодо забезпечення національної безпеки відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Д.п.н.б. передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Д.п.н.б. – політика, яка визначається, виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки згідно із законодавством. Найбільш важливими завданнями в цій сфері є забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України.

Національні інтереси є фундаментальним поняттям державної політики національної безпеки. Вони визначають цілі зовнішньої та внутрішньої політики будь-якої країни. Тому **Д.п.н.б** України має бути спрямована на політичну консолідацію громадян довкола спільних національних інтересів, заснованих на національних цінностях, на збереження національного миру, подолання існуючих суперечностей і досягнення належного рівня життя, який задовольнив би потреби та прагнення громадян країни. У політиці національної безпеки має робитися наголос на свідомому культурно-цивілізаційному виборі України, який засвідчує її євроінтеграційні прагнення та зорієнтованість на європейські демократичні цінності. Відстоювання національних інтересів має об'єднувати націю. Високий рівень легітимності національних інтересів держави окреслює правовий простір для діяльності інституцій, які зобов'язані відстоювати ці інтереси, регулювати соціальні, економічні й політичні процеси в суспільстві.

Неспівпадання національних інтересів, які трансформуються в цілі державної політики національної безпеки, є причиною як міжнародних конфліктів, так і внутрішніх конфліктів у державі, що характеризуються внутрішньою нестабільністю. Унаслідок загострення різних протиріч утворюються як внутрішні, так і зовнішні загрози, джерелом яких можуть бути іноземні держави (групи держав), окремі соціальні групи, громадяни, процеси та явища у різних сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави.

Д.п.н.б. спрямована на захист життєво важливих національних інтересів, базується на визначеннях у законодавстві України принципах і повинна бути заснована на:

• верховенстві права;

• додержанні балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави;

• пріоритеті національних інтересів;

• взаємній відповідальності особи, суспільства та держави для забезпечення безпеки;

• пріоритеті конституційних прав і свобод людини і громадянина при здійсненні діяльності із забезпечення національної безпеки;

• законності;

• пріоритеті мирних засобів у вирішенні конфліктів;

• інтеграції в міжнародні системи безпеки;

• адекватності заходів системи забезпечення національної безпеки реальним і потенційним загрозам;

• комплексному і достатньому використання сил і засобів.

Літ.: *Закон* України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964–IV. Ч.2, ст. 5.; *Шипілова* Л.М. Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки. – К. : Інститут проблем національної безпеки, 2005. – 217 с.; *Стратегія* національної безпеки України затверджено Указом Президента України від 12.02 2007 р. № 105/2007; *Горбулін В. П.*, Качинський А. Б. Засади національної безпеки України : Підручник – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

© Шипілова Л. М.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ (держава – від др. рус. «*държа*» – влада, володарювання, могутність; політика – від *грец.* «*Πολιτική*» – мистецтво управління, будь-яка програма дій) полягає у здатності держави забезпечити стійкі позитивні тенденції соціально-економічного рівня суспільства, що вважається запорукою ефективного розвитку країни, гарантує об'єктивний процес росту, сприяє освіті громадян, стимулює прогрес і допомагає вирішенню складних соціально-економічних та наукових проблем.

Від формування науково-обґрунтованої державної політики та можливостей мінімізації бідності значною мірою залежить добробут суспільства. У цьому контексті для України є позитивним прикладом держави, політика яких послідовно зорієнтована на економічну усталеність, економічний розвиток, бюджетна політика яких передбачає необхідні ресурси для виконання зобов'язань держави та гарантує оплату пенсіонерам, якісну і безкоштовну охорону здоров'я для бідних верств населення, розвиток науки і освіти, доступне житло. Бідність – це не тільки проблема якнайменше розвинених країн, а глобальне явище, властиве всім регіонам планети. В 2000 році Всесвітній Банк опублікував звіт, в якому міститься оцінка рівня бідності в різних країнах світу. Згідно із цим звітом з 6 мільярдів людей, що населяють планету, 2,8 мільярдів живуть менш ніж на $2 в день і 1,2 мільярди – менш ніж на $1 в день.

Світовий досвід реформування планових економік країн в ринкові свідчить, що країни, успішні у здійсненні економічних реформ, своїми досягненнями зобов'язані переконливому і реформаторському ставленню владних інститутів до процесів модернізації, законодавчому забезпеченню і підтримці нових процесів, створенню більш привабливого інвестиційного поля і т. і.

Серед країн Вишеградської четвірки: Польщі, Угорщини, Чехії і Словаччини, тільки у Польщі було реалізовано першу з двох реалізаційних моделей трансформації постсоціалістичної економіки – «шокову терапію», що передбачала рішучу лібералізацію цін, антиінфляційні заходи та стабілізацію курсу злотого.Загальним наслідком цього плану було радикальне зменшення державного контролю над економікою, запровадження пріоритету ринку над ціноутворенням та дохідністю. Результати могли б бути кращими, якби урядові вдалося зменшити податки та лібералізувати трудове законодавство.

У 2009 році рівень інфляції становив близько 4%, рівень безробіття – близько 10%.

Важливість економічного зростання полягає у формуванні умов, які сприятимуть поліпшенню життя населення, відповідальності людини за власний добробут. Це так само важливо не лише для Польщі, а й для усіх країн, що пережили болісний перехід до ринкової економіки.

Другу модель реформування економік постсоціалістичних країн Європи було застосовано в Угорщині. Це «градуалістська стратегія», в основу якої покладено принцип поступовості (еволюційності). Внаслідок цього Угорщина мала досить обнадійливі макроекономічні показники, у т.ч. високий рівень іноземних інвестицій на душу населення і не вимагала, як інші, реструктуризації своєї заборгованості. Позитиви – це плавність лібералізації соціалістичної економіки, а головний негатив – величезний невпинно накопичуваний зовнішній борг. В 1990 роки Угор-

щина через фінансові ускладнення була вимушена продати свою енергетичну систему іноземним компаніям. Відбулася структурна перебудова економіки і її адаптація до конкурентно-ринкових умов. У березні 1995 року країна приступила до реалізації чергової стабілізаційної програми, що була спрямована на стимулювання стійкості своєї національної грошової одиниці – форінту.

Основні ідеї градуалізму були використані також при реформуванні економік Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії та Литви.

Чехія є однією з небагатьох постсоціалістичних країн, яка за короткий час змогла побудувати сильну та стабільну економіку з низьким рівнем безробіття і найвищим, серед країн колишньої соціалістичної співдружності, рівнем життя.

Вирізняється своєрідністю модель переходу Республіки Болгарія від тоталітарного типу суспільства до демократичного, де реформування економіки почалося майже на десятиліття пізніше, ніж в інших країнах.

Тут суб'єкти господарювання не були готові до економічної свободи; демократичні і ліберальні цінності були значно менше вкорінені до суспільної свідомості. Саме на прикладі Республіки Болгарії можна відслідкувати логіку і динаміку основних трансформаційних процесів соціально-економічного характеру таких країн, як: Молдова, Румунія, Україна, де стабілізаційні програми мали у своїй основі як елементи «шокової терапії», так і «градуалізму».

Для країни виникла загроза фізичного виживання і подальшого існування. Соціальна ціна переходу виявилася істотно вищою, ніж передбачалось. Зона бідності розмирювалась за рахунок розмивання середнього класу. Зростало безробіття, РБ наблизилася до країн третього світу. Негативне спрямування розвитку економіки змусило долати тенденції примітивізації виробництва і деінтелектуалізації праці, які наростали з 1990 р. Незважаючи на посилення соціальних функцій держави у світі, в РБ скоротилася державна підтримка охорони здоров'я, науки, освіти, культури. Приватний сектор економіки, що тільки зароджувався, не міг компенсувати цю підтримку.

Профіцитний бюджет, в середньому у розмірі 3%, разом із стабільним зростанням ВВП дозволяє знизити державний борг Болгарії до 22,8% ВВП в 2006 році проти 67,3% п'ятьма роками раніше.

Соціальне розшарування в РБ менш глибоке в порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами. Коефіцієнт Джині дорівнює 30,3; співвідношення доходів найбагатшого і найбіднішого квінтилів приблизно дорівнює 1:8 (дані за 2006 рік).

Ці дані свідчать про те, що за соціальним розшаруванням болгари близькі до чехів і угорців. Проте в Чехії і Угорщині, де доходи в кілька разів вищі, ніж в Болгарії, ці показники свідчать про формування численного і відносно заможного середнього класу, а в Болгарії – про порівняно неглибоку соціальну диференціацію, як наслідок бідності.

Будь-яке суспільство розробляє власну програму регуляції бідності та підвищення рівня життя населення, користуючись при цьому досвідом різних теорій та практичним впровадженням відповідних програм в успішних країнах світу, розуміючи які негативні наслідки несуть явища низького рівня життя та бідності насамперед для самої людини, суспільства та держави.

Детальні дослідження соціально-економічного розвитку країн світу дають змогу зробити висновок про те, що значний позитивний вплив на всі сторони життя відбувся у країнах, які ще на початку XIX ст. зорієнтували свій розвиток на промислове виробництво, технічний прогрес, що було б неможливо без використання досягнень науки. Значно покращився рівень життя в країнах, які змогли використати наукові досягнення на удосконалення виробничих процесів.

Ефективною виявилася соціально-економічна програма управління економікою США на початку 60-х років XX ст., в основу якої була покладена ідея зростання темпів економіки та «війна з бідністю», спрямована на покращення рівня життя найбідніших верств населення США. Головним стрижнем цієї програми став курс на врівноваження попиту та пропозиції, для збалансування економічного зростання при високому рівні

зайнятості і необхідній стабілізації цін. Були ухвалені важливі закони у соціальній сфері, зокрема: підвищувалась мінімальна погодинна оплата праці до 1,25 дол. проти 1,0 дол. у 1955 році, виділялись кошти на розвиток депресивних регіонів, збільшувався на три місяці термін виплати допомоги по безробіттю та вперше за історію розвитку США виділялись кошти на набуття певної кваліфікації робітниками, впроваджувалось деяке зниження податків, заохочувалось інвестування. Це призвело до перевищення на 20% Індексу промислового виробництва у 1964 році рівня 1961 року.

За статистичними даними США у 1964 році налічувалось 20% бідного населення тобто 36,4 млн бідних, після проведення реформ їх кількість удвічі зменшилась. На програми боротьби з бідністю в США на кінець 60-х років передбачалося 40% видаткової частини федерального бюджету, що стало можливим завдяки економічному зростанню.

У контексті досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття найбільш очевидною є нерівність за *Ціллю 1 – Подолання бідності,* тобто за доходами, що полягає в наявності бідних і багатих верств населення. Нерівність за доходами, у свою чергу, призводить до посилення нерівності доступу до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, комфортного житла), до ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), до реалізації своїх основних прав загалом (права на здоров'я, на життя, на безпеку). Водночас і сама нерівність за доходами є наслідком інших видів і проявів нерівності. Високий рівень нерівності та бідності спричиняють соціальну напругу і соціальні конфлікти, погіршення криміногенної ситуації в суспільстві. Їх наслідком є (особливо в умовах політичної нестабільності) збільшення економічних ризиків і зниження інвестиційної привабливості країни, що неминуче уповільнює темпи економічного зростання. З іншого боку, нерівність є чинником не тільки криміналізації суспільства, аналогічний зв'язок спостерігається і між нерівністю та корупцією. Економічна нерівність є перешкодою на шляху демократичних перетворень.

Літ.: *Президент* України. Указ від 26.02.2010 № 274/2010 «Про невідкладні заходи з подолання бідності» / Офіційний вісник Президента України від 27.02.2010 – 2010 р., № 9, стор. 9, стаття 245; *Глобальная* стратегия США в условиях научно-технической революции / Отв. ред. *Г. А. Арбатов,* В. В. Журкин, В. И. Павлюченко. – М., 1979. – 568 с.; *Цілі* розвитку тисячоліття: Україна. – 2010. – Національна доповідь. –Міністерство економіки України. – Київ, 2010. – 107 с.; *The Hard Road* Towards the Euro. Capital.

© Євдокимова В. В.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТАНДАРТИЗАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ Розвиток стандартизації у сфері охорони здоров'я зумовлений об'єктивною необхідністю узагальнення, уніфікації, загальнодоступності нових результатів досліджень і розробок у вигляді нормативно-технічної документації для створення, в кінцевому рахунку, умов для багаторазового ефективного їх застосування в охороні здоров'я населення. Стандартизація у сфері охорони здоров'я населення, як механізм державного управління, встановлює правила, загальні принципи або характеристики стосовно ресурсів, діяльності галузі або її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування.

Д.п. стандартизації у сфері охорони здоров'я має вирішувати такі пріоритетні завдання:

• Охоплення стандартизацією всіх секторів охорони здоров'я населення.

• Здійснення перегляду діючих державних стандартів щодо їх відповідності міжнародним вимогам, зокрема вимогам доказової медицини.

• Забезпечення розвитку системи управління стандартизацією в охороні здоров'я.

• Забезпечення впровадження, дотримання, фінансування вимог всіх видів державних стандартів у сфері охорони здоров'я України.

• Запровадження моніторингу за реалізацією всіх видів державних стандартів у сфері охорони здоров'я України.

При розробці державної політики стандартизації у сфері охорони здоров'я населення

слід враховувати визнані на міжнародному рівні вимоги до стандартизації:

• значущість – медична, соціальна, економічна доцільність розробки і застосування стандартів в практичній охороні здоров'я;

• відкритість та прозорість процедури розроблення і прийняття стандартів з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін;

• узгодженість – врахування взаємних прагнень всіх причетних до надання медичної допомоги сторін (пацієнтів, лікарів, управлінців) і досягнення ними консенсусу під час створення та впровадження стандартів;

• перевіреність – забезпечення можливості здійснення перевірки заданих в стандартах параметрів існуючими об'єктивними методами контролю;

• уніфікованість – єдиний порядок розробки, введення в дію стандартів, моніторингу за дотриманням стандартів;

• науковість – відповідність вимог стандартів сучасним досягненням медичної науки і практики;

• економічна доцільність стандартів;

• комплексність – вимоги, які пред'являються до різних об'єктів стандартизації, повинні узгоджуватись між собою та перевірятися об'єктивними методами.

• законність – відповідність вимог стандартів законодавству і нормативно-правовим актам України, міжнародним документам;

• фінансового забезпечення реалізації стандартів;

• доступності стандартів та інформації щодо них для користувачів.

Очікувані результати реалізації **Д.п.** стандартизації у сфері охорони здоров'я населення:

• сприяння реалізації соціальних прав громадян в галузі охорони здоров'я;

• регламентація взаємодії між суб'єктами, які беруть участь в наданні медичної допомоги;

• створення системи єдиних показників номенклатури, обсягів, якості та економічних характеристик медичних послуг, очікуваних кінцевих результатів лікування;

• встановлення вимог до умов надання медичної допомоги, ефективності, безпеки, технічної, технологічної та інформаційної сумісності і взаємозамінності процесів, обладнання, інструментів, матеріалів, лікарських засобів та інших компонентів, які застосовуються під час надання медичної допомоги;

• здійснення контролю за якістю медичної допомоги, наданої пацієнту на всіх етапах медичного обслуговування;

• підвищення якості медичної допомоги;

• оптимізація лікувально-діагностичного процесу;

• раціональне використання кадрових і матеріальних ресурсів галузі;

• сприяння стратегічному плануванню діяльності галузі;

• інтеграція вітчизняної охорони здоров'я у світову медичну спільноту;

• прискорення впровадження новітніх досягнень у медичну практику;

• врахування єдиних вимог стандартів під час акредитації закладів охорони здоров'я, ліцензування медичної діяльності, сертифікації лікарів;

• економія всіх видів ресурсів галузі;

• забезпечення юридичного захисту медичних пацієнтів та працівників.

Державну політику стандартизації у галузі охорони здоров'я населення формують Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Міністерство охорони здоров'я України забезпечує реалізацією державної політики стандартизації в сфері охорони здоров'я, координує проведення робіт щодо стандартизації, до яких належить розробка, випробування, прийняття, перегляд, контроль за впровадженням державних стандартів у сфері охорони здоров'я. Місцеві органи виконавчої влади несуть відповідальність за впровадження та дотримання вимог державних стандартів у підпорядкованих лікувально-профілактичних закладах.

Літ.: *Ярош Н. П.* Державні пріоритети розвитку стандартизації у сфері охорони здоров'я // Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України «Ефективність державного управління». – 2005. – № 9. – С. 356–363; *Ярош Н. П.* Державні завдання щодо розвитку стандартизації у сфері охорони здоров'я України // Матеріали IV з'їзду спеціалістів з соціальної медицини та організаторів охорони здоров'я, 23–25 жовт. 2008., м. Житомир / відп. Ред..Г. О. Слабкий.

– Київ–Житомир, 2008. – Т.1. – С. 203–208; наказ МОЗ України від 25.06.2008 № 341 «Про затвердження Галузевої програми стандартизації медичної допомоги на період до 2010 року».

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ – це система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на задоволення його потреб у добровільному виборі виду діяльності, забезпеченням гідної праці через професійно-кваліфікаційну підготовку у відповідності до потреб економіки, підвищення економічної активності населення, конкурентоспроможності та вартості робочої сили, стимулювання створення нових безпечних робочих місць і розвитку підприємництва, регулювання трудової міграції, забезпечення соціального захисту безробітних та повернення їх до продуктивної праці.

Державна політика України у сфері зайнятості населення базується на таких принципах:

• забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, в реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;

• сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;

• координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямами економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;

• співробітництва професійних спілок, асоціацій (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;

• міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні.

Державна політика у сфері зайнятості інвалідів має на меті забезпечення інвалідам рівних можливостей в сфері праці; поліпшення перспективи працевлаштування інвалідів шляхом сприяння їх найму, поверненню до трудової діяльності, збереження за ними робочих місць і просування їх по службі; сприяння створенню безпечних, доступних і не шкідливих для їх здоров'я робочих місць; створення умов для зведення до мінімуму витрат роботодавців, пов'язаних з інвалідністю їх працівників, у тому числі, на медичне обслуговування і страхові виплати; забезпечення максимального внеску трудящих-інвалідів у роботу свого підприємства.

Державна політика у сфері зайнятості жінок спрямована на надання жінкам усіх можливостей для гідної і продуктивної праці в умовах свободи, рівності з чоловіками, безпеки і поваги їхніх прав. **Д.п.с.з**. передбачає професійну підготовку, розвиток жінками підприємництва і розширення доступу жінок на ринок праці на справедливих і рівних умовах з чоловіками; соціальний захист працюючих жінок і надання їм тих же виплат, що й іншим трудящим, у перерахунку на повний робочий час; охорону материнства для працюючих жінок щодо надання відпусток, виплат, медичних послуг, безпеки праці, зайнятості і недискримінації; рівну винагороду жінок і чоловіків за працю рівної цінності; рівне виконання сімейних обов'язків і рівність можливостей для працюючих жінок і чоловіків, які мають такі обов'язки.

Державна політика у сфері зайнятості молоді передбачає забезпечення молоді реальних і рівних з іншими працівниками можливостей щодо пошуку повної і продуктивної зайнятості і достойних умов праці, розширення можливостей працевлаштування молоді, у тому числі за допомогою освіти, підготовки і безперервного навчання з урахуванням потреб ринку праці; розширення доступу до роботи шляхом створення нових якісних робочих місць для молодих людей, полегшення доступу до цих робочих місць, поширення відповідної інформації й організації необхідного навчання.

Літ.: *Закон* України «Про зайнятість населення» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 14. – Ст. 170; *Вопросы* труда инвалидов. – Международная организация труда, Женева, 2002. – 58 с.; *Рабо-*

тающие женщины – цифры и факты. – Международное бюро труда, Женева. 2005. – 4 с.; *Мировые* тенденции в сфере молодежной занятости. Международное бюро труда, Женева, 2006. – 69 с.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ – це система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на забезпечення своєчасної, справедливої та гідної оплати праці. **Д.п.з.п.** передбачає одержання працівником заробітної плати у встановлені законом терміни; виплати заробітної плати в повному обсязі; одержання працівником заробітної плати не нижче встановленого державою мінімального розміру оплати праці; одержання працівником заробітної плати, що забезпечує гідне існування самого працівника і членів його родини.

Пріоритетні напрями **Д.п.з.п.** в Україні:

• забезпечення справедливого розподілу між працею і капіталом результатів економічної діяльності, який стимулюватиме гідну оплату праці, зменшуватиме соціальну й економічну поляризацію суспільства;

• стимулювання зростання реальної заробітної плати, що дозволить забезпечити випереджальне зростання, порівняно з країнами ЄС та Російською Федерацією, з метою поступового подолання відставання в розмірах заробітної плати;

• підвищення розміру мінімальної заробітної плати;

• встановлення залежності розміру мінімальної заробітної плати від середньої заробітної плати;

• запровадження державного соціального стандарту – погодинної оплати праці та уведення системи контролю за його застосуванням;

• запровадження регульованого мінімуму погодинної оплати праці;

• забезпечення захисту прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати в повному обсязі;

• запровадження компенсаційного механізму за затримку виплати заробітної плати;

• посилення відповідальності роботодавців за забезпечення захисту прав працівників на своєчасне та в повному обсязі отримання заробітної праці працівників бюджетної сфери;

• вирівнювання розмірів заробітної плати між галузями і регіонами, формування їх оптимальних співвідношень відповідно до ефективності праці.

Д.п.з.п. працівників підприємств усіх форм власності в Україні реалізується шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

Літ.: *Закон* України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради, 1995, № 17, ст.121; Постанова Кабінету Міністрів України від 8.09.2010 № 831 «Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики зайнятості на 2010-2011 роки»; *Праця* в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя. Національна профспілкова доповідь Президенту України В. Ф. Януковичу. – К., 2010.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ – сукупність цілей, принципів, механізмів, заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного культурного розвитку суспільства, максимально можливе забезпечення основної ролі культури в розвитку і самореалізації сутнісних сил людини. *Предметом* **Д.п.с.к.** є вся сукупність регульованих соціокультурних процесів та взаємодій, пов'язаних із створенням, збереженням, розповсюдженням, споживанням культурних цінностей. *Суб'єктами* **Д.п.с.к.** виступають: творці культурно-мистецьких цінностей – професійні митці та аматори, літератори, працівники різноманітних установ культури; виробники (розповсюджувачі) культурно-мистецької продукції і послуг – заклади культури і мис-

тецькі (виконавські) колективи, видавництва, кіностудії, студії звукозапису тощо; канали та мережі культур-ної комунікації – засоби масової інформації (преса, телерадіоорганізації, Інтернет-видання), мережі театрально-видовищних та концертних установ, бібліотек, книгарень, галерей, виставкових залів, кінотеатрів, музичних крамниць тощо; споживачі культурного продукту, індивідуальні та колективні; органи та системи регулювання культурної діяльності та мовних практик – відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування, національні структури регулювання медійного простору та ринку культурних товарів і послуг, структури громадянського суспільства – творчі спілки, професійні асоціації тощо.

Формуючи **Д.п.с.к.**, держава через систему відповідних органів визначає її мету, пріоритети, завдання, прогнозує розвиток подій і ситуацій, програмує дії суб'єктів управління, враховуючи наявні умови й можливості, визначає вибір механізмів, форм і методів вирішення перспективних і поточних завдань, коригує їх в разі потреби, оцінює результати, забезпечує моніторинг. В залежності від розуміння сутності культури, її призначення і функцій в суспільстві будуються різні *моделі* **Д.п.с.к.** У сучасних розвинених державах виокремлюють найголовніші моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: американську, британську, французьку. Вони відрізняються рівнем державного втручання в процеси підтримки культури, обсягами й механізмами недержавної підтримки культури. Британська модель передбачає підтримку культури державою за принципом «витягнутої руки», розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції. Французька модель зорієнтована на повну централізацію підтримки національної культури. Американська модель характеризується децентралізацією підтримки культури, провідною роллю приватних спонсорів і фундацій, високим рівнем власної господарської ефективності культурно-мистецьких закладів.

Д.п.с.к залежить від багатьох факторів: природи і характеру самої держави, політичного устрою, типу політичного режиму, об'єктивних внутрішніх і зовнішніх умов існування країни, розстановки соціально-політичних сил у конкретному суспільстві. Недемократичні держави розглядають культуру як інструмент реалізації власних цілей, які частіше за все не є для культури головними, а саме – як інструмент втілення у свідомість населення пануючих партійно-державних цінностей, інтересів (тобто картини світу, яка потрібна пануючій еліті, відображує її інтереси) з метою зміцнення існуючого суспільно-політичного устрою. Такі погляди породжують **Д.п.с.к,** для якої характерними є пріоритет партійно-ідеологічних настанов, класовий чи інший недемократичний підхід до культурних цінностей, безпосереднє втручання в культурнотворчий процес, здійснення культурної політики адміністративними методами. В тоталітарній державі **Д.п.с.к** зводиться до державної підтримки тих культурних цінностей та ініціатив, які зміцнюють існуючу владу, і до рішучого подавлення інших точок зору, які ставлять цю владу під сумнів. Для держав демократичного типу характерним є широкий діапазон поглядів на взаємовідносини зі світом культури, безумовне визнання цінності сфери культури. **Д.п.с.к** в демократичному суспільстві ставить у центр людину, особистість, її потреби й інтереси, що сприяють реалізації в повному обсязі її природної суті.

Пріоритети у сфері культури тісно пов'язані з конкретними політичними, соціально-економічними і культурними реаліями свого часу, на які проектуються цілі **Д.п.с.к.** Якщо цілі є стратегічною базою політики, то пріоритети пов'язані з конкретною послідовністю та тактикою реалізації цих цілей. Кожна пріоритетна ціль розпадається на низку конкретних завдань, що являють собою у своїй сукупності цілісну програму її реалізації. Цілі, пріоритети, завдання і способи їх вирішення у своїй сукупності становлять *зміст* **Д.п.с.к.**

Головні цілі **Д.п.с.к.** у демократичному суспільстві полягають у тому, щоб сприяти

розвитку й самореалізації особистості, гуманізації суспільства, підтримувати культурне життя різних національних груп та культурні інтереси членів суспільства різних національностей, сприяти процвітанню національних культур, примножуючи загальну культурну спадщину; заохочувати сучасну мистецьку творчість; поглиблювати міжнародну співпрацю.

Основними *завданнями* **Д.п.с.к** є: забезпечення необхідних фінансово-економічних, правових, організаційно-управлінських умов для створення, збереження та поширення культурних цінностей у суспільстві з метою максимального задоволення культурних потреб і запитів громадян, різних суспільних груп; забезпечення і захист конституційних прав громадян у сфері культури – свободи творчості, доступу до культурно-мистецьких цінностей, участі в культурному житті суспільства; забезпечення вільного функціонування і розвитку всіх наявних на території країни національних культур; забезпечення спадкоємності культурного розвитку; збереження єдиного культурного простору і цілісності національної культури, що передбачає єдність і багатоманітність державних, регіональних, місцевих програм соціокультурного розвитку, узгодженість інтересів центру і регіонів; сприяння активному функціонуванню державної мови в усіх сферах культурного життя держави; розвиток всебічного міжнародного культурного співробітництва.

Функції **Д.п.с.к.** виявляються через сукупність ролей, які вона виконує щодо суспільства, сукупність засобів (технологій) здійснення колективної життєдіяльності. До основних функцій **Д.п.с.к.** відносяться: соціальна інтеграція людей, регуляція процесів взаємодії між ними (нормування, стандартизація найбільш вдалих елементів соціального досвіду); консолідація та самоідентифікація людей у колективі (формування спільних цілей, ідеалів сумісного існування, групових інтересів, потреб; формування системи образів групової ідентичності – етнічних, соціальних, конфесійних, державних; формування основ особистої самоідентифікації людини в колективі); забезпечення основних засобів спільної життєдіяльності людей.

Основні *принципи* **Д.п.с.к,** які одночасно виступають критеріями її ефективності: сприяння розвитку національної ідентичності, культурному різноманіттю, творчості, участі у культурному житті; утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами; збереження і примноження культурних надбань і цінностей; гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань; рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей; доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина; забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян; поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури; багатосуб'єктність і багатооб'єктність **Д.п.с.к.**, взаємоузгодження їх інтересів в межах єдиного культурного простору; спадкоємність, еволюційність культурного розвитку, рівність прав і можливостей всіх громадян і соціальних груп у створенні і використанні матеріальних і духовних цінностей.

Для забезпечення дотримання принципів та досягнення цілей **Д.п.с.к** необхідні відповідні *механізми її реалізації*, а саме: вибір і застосування методів, засобів і форм діяльності, за допомогою яких досягаються поставлені цілі. До таких механізмів належать економічні, соціальні, організаційно-управлінські заходи держави у сфері культури. Кожен із зазначених механізмів виконує певну функцію. Так, зокрема, економічні механізми слід розглядати як систему фінансового забезпечення функціонування культурної сфери на основі поєднання бюджетних асигнувань та позабюджетних надходжень, створення системи пільгового оподаткування культурної діяльності. Соціальні

механізми регулюють культурно-мистецькі процеси на основі законодавства про культуру і націлені на зміну статусу культури в суспільстві, подолання деформацій у відносинах влади з творчими працівниками, розвиток і підтримку нових форм культурної діяльності й культурних ініціатив тощо. Організаційно-управлінські механізми узгоджують і координують діяльність суб'єктів **Д.п.с.к.**, яка передбачає конструктивний діалог, партнерську співпрацю, взаємовідповідальність з питань відродження, розвитку і збереження культури.

Літ.: *Востряков Л. Е.* Культурная политика: основные концепции и модели / Л. Е. Востряков // Экология культуры: Инф. бюллетень. – Архангельск, 2004. – № 1. – С. 79–108; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / *В. А. Скуратівський,* В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2010. – Ч. 2. – 244 с; *Карлова В .В*. Державна політика у сфері культури як важлива складова механізму формування і зміцнення української національної свідомості / В. В. Карлова // Збірник наукових праць НАДУ. Вип. 2. – 2008. – С. 3–15.

© Карлова В.В.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я (*Healthy public policy*) – чітко виражена орієнтація на забезпечення здоров'я і рівноправності у всіх областях державної політики, а також відповідальність за наслідки для здоров'я. Головна мета **Д.п.с.о.г.з.** полягає у створенні сприятливого навколишнього середовища, що дозволяє людям вести здоровий спосіб життя.

*Основна складова **Д.п.с.о.г.з.** – зміцнення здоров'я (health promotion)* – процес, що дозволяє кожній людині і всій громаді підсилити контроль за факторами, що визначають здоров'я, і в такий спосіб поліпшити здоров'я. Це одна з визначальних концепцій сучасної охорони здоров'я, що вказує на центральну роль безпосередньо людини в створенні потенціалу для зміцнення здоров'я і довголіття шляхом відмови від шкідливих звичок і загального оздоровлення свого способу життя. Матеріальними передумовами для зміцнення здоров'я є створення умов для правильного харчування (оздоровлення продуктів масового споживання), санітарний контроль за чистотою навколишнього середовища, заборона паління в громадських місцях, поліпшення психологічного клімату в родині і на виробництві й інші способи обмеження факторів ризику. Складова стратегії зміцнення здоров'я – пропаганда і впровадження здорового способу життя. Встановлюються цілі, цінності та принципи пропаганди здорового способу життя, головні стратегії, які застосовуються в пропаганді здорового способу життя. Результатами запровадження ЗСЖ є «здорова» державна та громадська політика; організаційні зміни. Кроки з запровадження ЗСЖ – навчання населення; пропаганда; самодопомога і взаємодопомога; міжсекторна співпраця. Показано існування взаємозв'язку між пропагандою здорового способу життя та здоров'ям населення. Існує декілька моделей, які включають планування та оцінки заходів пропаганди здорового способу життя. Ці моделі відрізняються метою та змістом. Одні моделі є концептуальними за своєю природою (наприклад – *Оттавська хартія за пропаганду здорового способу життя)* – ці моделі ідентифікують широкі цілі, цінності, принципи та загальні стратегії пропаганди здорового способу життя. Інші моделі розробляються для робочого *планування* ініціатив на здійснення тих принципів, які закладені в більш глобальних документах. Також існують моделі, які пропонують структури та динамічні схеми для процесів *оцінки* ініціатив. Нарешті, деякі моделі приділяють увагу взаємозв'язкам між концептуальним, плановим та оціночним типами моделей. Існує потреба опрацювання моделі, яка включатиме в себе три елементи: принципи та стратегії, викладені в *Оттавській хартії за пропаганду здорового способу життя;* структуру та послідовність компонентів, які можуть бути застосовані в плануванні ініціатив пропаганди здорового способу життя, що узгоджуються з *Оттавською хартією за пропаганду здорового способу життя* і відповідну структуру та послідовність етапів, які можуть бути застосовані для оцінки ефективності ініціатив, концептуально та оперативно пов'язаних з Оттавською хартією за пропаганду здорового способу життя. Концептуальні принципи та елементи, взяті з *Оттавської*

хартії за пропаганду здорового способу життя дають підстави сформулювати завдання пропаганди здорового способу життя в найбільш загальному вигляді так: 1) посилити спроможність індивідів та громад здійснювати контроль над факторами, що впливають на здоров'я; 2) створити та підтримувати інституційні та фізичні середовища, що сприятимуть цілям, цінностям, принципам та стратегіям, ідентифікованим вище. *Стратегії або комбінації стратегій* не є унікальними для пропаганди здорового способу життя, виходять із інших дисциплін, таких, як освіта, психологія, соціологія та політологія. Вони включають: освітні заходи в галузі охорони здоров'я, комунікацію, розвиток організаційної мережі, розвиток громади, розвиток політики, пропаганду, міжсекторну співпрацю та дослідження і оцінку *видів діяльності, продуктів, результатів тощо,* які утворюються як наслідок обраних стратегій і будуть інструментами в досягненні цілей та завдань пропаганди здорового способу життя, згаданих вище. Ці види діяльності, продукти та результати можуть включати: програми, маркетинг та матеріали; модифіковані організаційні структури та клімат; координацію зусиль громади, підсилені ресурси та спроможності громади, утворення громадських коаліцій; закони та інструкції, політичні заяви; громадський діалог щодо ухвалення рішень; координацію політики та видів діяльності в секторах, які впливають на здоров'я; розвиток та розповсюдження знань. Ініціативи з пропаганди здорового способу життя звичайно застосовують розмаїття інтегрованих стратегій, що взаємно підтримують одна одну.

Літ.: *Health* promotion in Canada / Ann Peterson, Michel O'Neil, Irving Rootman. – Canada, 1994. – 401 p.; *Evaluation* in health promotion: Principles and perspectives / WHO Regional Publications European Series. – Canada, WHO. – No. 92.

© Мартинюк О.І., Жаліло Л.І.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПРАЦІ ДІТЕЙ – це система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на ліквідацію дитячої праці як соціального явища, яке позбавляє дітей дитинства, людського достоїнства, можливості розвити свій потенціал.

Мета **Д.п.п.д**. – заборонити виконання дітьми видів робіт і діяльності, що:

• у психічному, фізичному, соціальному чи моральному відношенні пов'язані з небезпекою для дітей чи заподіянням шкоди дітям;

• позбавляють дітей можливості вчитися в школі через те, що вони не мають можливості ходити в школу; вони змушені передчасно закінчити навчання чи вони змушені поєднувати навчання в школі з важкою і тривалою працею.

Не входить до поняття «дитяча праця» виконання дітьми і підлітками робіт, що не впливають на їхнє здоров'я і розвиток; не перешкоджають одержанню освіти. До таких видів робіт відносяться: допомога дитини батькам по дому чи в сімейній справі; заробляння кишенькових грошей після школи чи під час шкільних канікул. Усе це сприяє розвитку дитини і добробуту родини, допомагає дитині одержати навички і досвід, що будуть потрібні в майбутньому для того, щоб стати повноцінним членом суспільства.

Пріоритетним напрямом **Д.п.п.д**. слід вважати боротьбу з найгіршими формами дитячої праці, до яких належать:

• усі форми рабства чи практика, подібна до рабства, як, наприклад, продаж дітей і торгівля ними, боргова кабала і кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, у тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

• використання, вербування чи пропозиція дитини для заняття проституцією, для виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

• використання, вербування чи пропозиція дитини для заняття протиправною діяльністю, зокрема для виробництва і продажу наркотиків;

• робота, що за своїм характером чи умовами, у яких вона виконується, може нанести шкоду здоров'ю, безпеці чи моральності дітей; такі види робіт визначаються національним законодавством чи компетентним органом.

Д.п.п.д. має передбачати:

• виявлення громад, у яких діти піддаються особливому ризику;

• інформування суспільства про проблему і мобілізацію суспільної підтримки на боротьбу з найгіршими формами дитячої праці;

• запобігання залученню дітей до найгірших форм дитячої праці;

• звільнення дітей від виконання найгірших форм дитячої праці;

• реабілітацію таких дітей і допомогу їм щодо продовження одержання освіти;

• поліпшення системи шкільної освіти, забезпечивши функціонування адекватної до кількості дитячого населення чисельності шкіл і вчителів і більш ефективно адаптувавши систему освіти до існуючих місцевих потреб;

• забезпечення субсидування і фінансової підтримки дітям, які найбільш гостро відчувають нестатки, і їхнім родинам.

Координацію діяльності щодо **Д.п.п.д.** забезпечують Міністерство соціальної політики України, Державна інспекція України з питань праці.

Літ.: *Закон* України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402–III // Відомості Верховної Ради України від 27.07.2001 – 2001 р., № 30, стаття 142; *Міжнародна* організація праці: Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці. – Женева : МБП, 1999. – У 2–х т.; *Борьба* с детским трудом: пособие для инспекторов труда. – МОТ, 2003

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ – це система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на недопущення виконання будь-якої роботи, яка вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для виконання якої ця особа не запропонувала своїх послуг добровільно.

Примусова праця не передбачає:

• будь-яку роботу або службу, потрібну через закони про обов'язкову військову службу і застосовану для робіт чисто військового характеру;

• будь-яку роботу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни;

• будь-яку роботу, яка вимагається від якоїнебудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота або служба буде здійснюватись під наглядом і контролем державних властей, і що вказана особа не буде уступлена або передана в розпорядження приватних осіб, компаній або громад;

• будь-яку роботу, яка вимагається в умовах надзвичайних ситуацій, тобто у випадку війни або загроз стихійного лиха, таких як: пожежі, повіні, голод, землетрус, сильні епідемії або епізоотії, нашестя тварин, комах або паразитів рослин, і загалом обставини, які ставлять під загрозу життя або нормальні життєві умови всього або частини населення;

• мілкі роботи громадського характеру, тобто роботи, які виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу, і які тому можуть вважатись звичайними громадськими обов'язками членів колективу за умови, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловлювати свою думку стосовно доцільності цих робіт.

Принципи **Д.п.п.п.:**

• заборона примусової праці у будь-яких формах: як засобу політичного впливу або виховання або як міри покарання за наявність або за вираження політичних поглядів або ідеологічних переконань, протилежних до встановленої політичної, соціальної або економічної системи; як методу мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засобу підтримки трудової дисципліни; як засобу покарання за участь в страйках; як засобу дискримінації за ознакою расової, соціальної і національної приналежності або віросповідання;

• визнання примусової праці важким кримінальним злочином і покарання винних осіб за незаконне примушуваня або застосування примусової праці;

• надання допомоги жертвам примусової праці, забезпечення їх реабілітації.

Літ.: *Конвенція* МОП № 29 «Про примусову або обов'язкову працю»; *конвенція* МОП № 105 «Про скасування примусової праці»; *Глобальный* альянс против принудительного труда. Доклад

генерального директора МОТ. – Женева, 2005. – 121 с.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ. В Україні державна політика щодо **Я.м.д.** протягом останнього десятиліття формується і реалізується відповідно до стратегічних напрямів, визначених Всесвітньою Організацією охорони здоров'я. Зокрема, одним із головних орієнтирів у сфері **Я.м.д.** служать Основи політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні, визначені в програмному документі ЄРБ ВООЗ «Здоров'я для всіх в XXI столітті». Серед 21 найбільш важливого завдання щодо забезпечення реалізації політики з досягнення здоров'я населення європейських країн на XXI ст. визначено необхідність забезпечення **Я.м.д.** (Завдання 16).

Державна політика щодо якості медичної допомоги спрямовується на виконання державних завдань, таких як:

• формувати ефективну систему контролю та управління якістю медичної допомоги (Національний план розвитку системи охорони здоров'я на період до 2010 року);

• удосконалити систему контролю за якістю лікувально-діагностичного процесу (Основні концептуальні напрями реформування системи охорони здоров'я);

• створити передумови розвитку системи управління якістю медичної допомоги, впровадити процес аудиту для забезпечення безперервного покращання якості надання медичної допомоги (Галузева програма стандартизації медичної допомоги на період до 2010 року);

• забезпечити цілеспрямований вплив на якість та ефективність медичної допомоги (Концепція управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2010 року);

• впровадити в практику охорони здоров'я Порядок контролю та управління якістю медичної допомоги на всіх рівнях надання медичної допомоги (План заходів на виконання Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2010 року);

• удосконалювати систему контролю за якістю надання медичної допомоги, посилити відповідальність за якість надання медичних послуг під час проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів населення (Основні концептуальні напрями реформування системи охорони здоров'я).

Державна політика щодо **Я.м.д.** в Україні передбачає:

• поліпшення доступності медичної допомоги;

• підвищення позитивного впливу системи охорони здоров'я на стан громадського здоров'я;

• підвищення ефективності використання ресурсів охорони здоров'я;

• зростання задоволення населення системою медичного обслуговування;

• захист інтересів пацієнта щодо отримання ним якісної медичної допомоги;

• захист інтересів медичних працівників на випадок професійного ризику.

Основні напрями реалізації державної політики щодо **Я.м.д.** в Україні:

• забезпечення законодавчої підтримки політики якості медичної допомоги;

• створення організаційної структури управління **Я.м.д.**, як елементу управління охороною здоров'я в цілому;

• забезпечення прозорості процесу управління якістю, взаємодії з громадськими організаціями, зворотного зв'язку з споживачами медичних послуг;

• запровадження доказової медицини у клінічну практику;

• стандартизація всіх складових системи охорони здоров'я (структури, процесів, результатів);

• створення уніфікованих методик та розробка/адаптація клінічних рекомендацій на основі найбільш достовірних сучасних наукових даних;

• створення програм безперервного підвищення якості медичного обслуговування, які застосовуються на різних рівнях охорони здоров'я та в яких задіяні різні категорії медичних працівників;

• раціоналізація використання фармтерапії;

• удосконалення інструментів позавідомчого (ліцензування, акредитація, сертифікація/атестація) та відомчого контролю (експертиза) якості;

• забезпечення доступу пацієнтів і громадян до інформації, яка дасть їм змогу брати участь у рішеннях, що стосуються їх здоров'я та медичного обслуговування;

• створення системи моніторингу якості медичної допомоги та задоволення населення медичним обслуговуванням;

• здійснення заходів щодо підготовки спеціалістів системи охорони здоров'я в сфері управління **Я.м.д.**;

• розробка та впровадження сучасного інформаційного забезпечення системи управління якістю;

• міжнародне співробітництво у проведенні наукових досліджень та обґрунтуванні практичних заходів, спрямованих на забезпечення та підвищення якості.

Літ: *Ovretveit J.,* Klazinga N. Руководство по разработке стратегий обеспечения качества и безопасности с позиции систем здравоохранения. – Всемирная Организация здравоохранения, 2008. – 86 с.; *Наказ* МОЗ України «Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2010 року» від 31.03.2008 № 166.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНА РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА – напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами країни. Це постійний та послідовний курс органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на впровадження оптимального державного управління в економічній та соціальній сферах, на зменшення їх втручання у діяльність суб'єктів підприємництва, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку господарської діяльності. **Д.р.п.** відкриває нові методичні та практичні підходи до оптимізації, послідовності, передбачуваності та стабільності відносин держави із суб'єктами підприємництва в ринковому середовищі.

Вона охоплює всі сфери державного регулювання підприємництва, тобто всі види регуляції, які встановлюють обов'язки та зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян і суб'єктів господарської діяльності. До сфери **Д.р.п.**, зокрема, входять:

• правила та процедури щодо входження на ринок та виходу з нього суб'єктів господарської діяльності, їх створення та ліквідації;

• дозвільна система на провадження певного виду господарської діяльності;

• правила та процедури, що регламентують певні види господарської діяльності, які не підпадають під ліцензування;

• контроль за безпекою та якістю продукції;

• контроль за обов'язковими платежами до бюджетів і до державних цільових фондів;

• правила щодо обсягу та процедур подачі обов'язкової звітності;

• регулювання цін;

• антимонопольне регулювання;

• контроль та обмеження щодо грошових і товарних потоків (включаючи інвестиційну та зовнішньоекономічну діяльність);

• регулювання зайнятості та використання трудових ресурсів.

Д.р.п. впроваджується шляхом проведення регуляторної реформи.

До регуляторних органів відносяться: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також посадова особа будь-якого із зазначених органів, якщо відповідно до законодавства ця особа має повноваження одноособово приймати регуляторні

акти. До регуляторних органів також належать територіальні органи центральних органів виконавчої влади, державні спеціалізовані установи та організації, некомерційні самоврядні організації, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо ці органи, установи та організації відповідно до своїх повноважень приймають регуляторні акти.

Принципами **Д.р.п.** є:

• доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми;

• адекватність – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

• ефективність – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

• збалансованість – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

• передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

• прозорість та врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Забезпечення здійснення **Д.р.п.** включає:

• встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів;

• підготовку аналізу регуляторного впливу;

• планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів;

• оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю;

• відстеження результативності регуляторних актів;

• перегляд регуляторних актів;

• систематизацію регуляторних актів;

• недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють діючі регуляторні акти;

• викладення положень регуляторного акта у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта;

• оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності.

Кожен проект регуляторного акта оприлюднюється з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань.

Термін, протягом якого від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань приймаються зауваження та пропозиції, встановлюється розробником проекту регуляторного акта і не може бути меншим. ніж один місяць та більшим. ніж три місяці з дня оприлюднення проекту регуляторного акта та відповідного аналізу регуляторного впливу. Усі зауваження і пропозиції щодо проекту регуляторного акта та відповідного аналізу регуляторного впливу, одержані протягом встановленого строку, підлягають обов'язковому розгляду розробником цього проекту. За результатами цього розгляду розробник проекту регуляторного акта повністю чи частково враховує одержані зауваження і пропозиції або мотивовано їх відхиляє.

Стосовно кожного регуляторного акта послідовно здійснюються базове, повторне та періодичне відстеження його результативності. Відстеження результативності регуляторного акта включає:

• виконання заходів з відстеження результативності;

• підготовку та оприлюднення звіту про відстеження результативності.

Для відстеження результативності регуляторних актів можуть бути використані статистичні дані та дані наукових досліджень і соціологічних опитувань.

Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, винні у порушенні **П.р.д.**, притягуються до дисциплінарної відповідальності відповідно до закону.

Літ.: *Конституція* України від 28.06.1996 р.; *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV; *Державне* управління в Україні: організаційно-правові засади / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Державне* управління в Україні: централізація і децентралізація : Моногр. / Відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997;

© Владіміров Т.О.

ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА (англ. – *state special purpose program*) – це державний адресний плановий документ, в якому визначено конкретну мету і комплекс спрямованих на досягнення зазначеної мети та погоджених за ресурсами, виконавцями і строками економічних, техніко-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних заходів. **Д.ц.п.** мають, як правило, обов'язковий, адресний характер. В реалізації таких програм беруть участь суб'єкти господарювання декількох галузей, регіонів, сфер діяльності. Розробниками і координаторами **Д.ц.п.** виступають органи державної влади

У Законі України «Про державні цільові програми» підкреслюється, що **Д.ц.п.** – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Метою розроблення **Д.ц.п.** є сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямах розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем.

За своєю спрямованістю **Д.ц.п.** поділяються на:

• економічні, що спрямовані на розв'язання комплексних галузевих і міжгалузевих проблем виробництва, підвищення його ефективності та якісних характеристик, забезпечення ресурсозбереження, створення нових виробництв, розвиток виробничої кооперації;

• наукові, метою яких є забезпечення виконання фундаментальних досліджень у галузі природничих, суспільних і технічних наук;

• науково-технічні, що розробляються для розв'язання найважливіших науково-технічних проблем, створення принципово нових технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукоємної та конкурентоспроможної продукції;

• соціальні, що передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти;

• національно-культурні, спрямовані на розв'язання проблем національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини;

• екологічні, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків;

• оборонні, що розробляються з метою посилення обороноздатності держави;

• правоохоронні, спрямовані на забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби із злочинністю та державної безпеки.

Д.ц.п. можуть бути спрямовані на розв'язання інших проблем, у тому числі регіонального

розвитку, що мають державне значення. **Д.ц.п.** розробляється за сукупності таких умов:

• існування проблеми, розв'язання якої неможливе засобами територіального чи галузевого управління та потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

• відповідності мети програми пріоритетним напрямам державної політики;

• необхідності забезпечення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків технологічно пов'язаних галузей та виробництв;

• наявності реальної можливості ресурсного забезпечення виконання програми.

Заходи, завдання та показники **Д.ц.п.** включаються до відповідних розділів Державної програми економічного і соціального розвитку України на відповідний рік. Вони враховуються під час складення проекту Державного бюджету України на відповідний рік шляхом визначення головними розпорядниками бюджетних коштів обсягів видатків на їх реалізацію у складі бюджетних програм та включення центральним органом виконавчої влади з питань фінансів відповідних бюджетних запитів до пропозицій проекту Державного бюджету України. Заходи, завдання та показники **Д.ц.п.**, спрямованих на розвиток окремих адміністративно-територіальних одиниць, включаються до програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст на відповідний рік.

Перелік **Д.ц.п.**, які планується виконати у відповідному році з використанням коштів Державного бюджету України, подається на розгляд Верховної Ради України у складі проекту Державної програми економічного і соціального розвитку України та разом із проектом закону про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування **Д.ц.п.** зазвичай здійснюється за рахунок бюджетних коштів; до цього також можуть залучатися кошти державного кредиту та підприємств. Механізм формування і реалізації коштів для фінансування **Д.ц.п.** перебуває на особливому контролі з боку органів державної влади, відповідальних за їх розробку і здійснення. Показники **Д.ц.п.**, пріоритетні заходи з їх реалізації є невід'ємною складовою планів соціально-економічного розвитку країни (макроекономічних планів). Це забезпечує взаємоузгодженість і послідовність запровадження зазначених форм державного регулювання економіки.

Літ.: *Закон* України «Про прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602–III; Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. № 1621–IУ; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки: Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; Методы государственного регулирования экономики : Учеб. пособ. – М. : ИНФРА-М., 2008. – 300 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНЕ (УРЯДОВЕ) РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ (англ. *Governmental Regulation of Economy*) – комплекс заходів, інструментів, методів і механізмів координації економічних відносин у суспільстві, суб'єктом якої виступає держава та її інститути з притаманним їм важелями цілеспрямованого впливу на перебіг господарських процесів. **Д.р.е.** покликане забезпечити сталий і збалансований розвиток національної *економічної системи,* що передбачає раціональне використання наявних в країні ресурсів з метою підвищення рівня добробуту суспільства в поточному періоді і на перспективу. **Д.р.е.** є основною підсистемою *державного управління економікою* поряд з такими його складовими, як організація, планування, моніторинг, контроль, кадрове забезпечення та ін. економічного розвитку суспільства.

В англомовній літературі більш поширене поняття урядового регулювання економіки, яке ототожнюється з безпосередніми діями уряду в царині координації господарських процесів в країні. Натомість **Д.р.е.** в якості суб'єктів регулювальної діяльності, крім уряду (виконавча гілка влади), включає парламент (законодавча влада), який за-

безпечує нормативно-правову координацію господарського життя суспільства, контроль за використанням бюджетних коштів; судові органи (судова влада), які через властиві їм процедури (арбітраж та ін.) врегульовують на основі господарського права, економічної конституції суперечки, конфліктні ситуації, що виникають між суб'єктами господарювання. Держава сприймається як конкретний суб'єкт регулювання тільки у випадку, коли чітко визначено, якими конкретно органами й особами воно представлено у кожному даному процесі регулювання.

В сучасному суспільстві сукупність об'єктів, які потрапляють у сферу регулювального впливу з боку держави настільки значна складно- структурована, що доцільно розподілити їх принаймні на три великі групи. Першу групу об'єктів **Д.р.е.** утворюють предметно-відчутні цінності, які охоплюють речові, інформаційні, духовні фактори виробництва, людський потенціал, майно державного сектору економіки, скарбницю, майнові об'єкти недержавної власності. Це елементи національного багатства країни, яким держава безпосередньо управляє на правах власника або регулює їх використання, застосування в межах наданих їй законом прав. До другої групи об'єктів **Д.р.е.** належать господарські процеси, які відбуваються у виробництві, розподілі, обміні та споживанні продукції, товарів, послуг. Це, насамперед, виробництво і розподіл суспільних благ, трудова діяльність і зайнятість населення, фінансово-бюджетні процеси і грошовий обіг, зовнішньоекономічна діяльність. Третю групу об'єктів **Д.р.е.** представляють економічні відносини, під якими розуміються зв'язки, взаємодія, узгодженість або неузгодженість економічних інтересів. Держава має право встановлювати форму і зміст таких відносин між господарюючими суб'єктами, регулювати їх у тій мірі, в якій таке право законодавчо закріплено, передбачено нормами і традиціями країни. Мова йде про виробничі, трудові, фінансово-розподільчі, соціальні відносини.

Конкретним сферами **Д.р.е.** можуть бути: а) рівень життя населення, стан соціальної сфери; б) відтворювальна, інноваційно-технологічна, секторальна, галузева, регіональна структура національного господарства; в) економічний цикл та макроекономічна рівновага, підтримання темпів економічного зростання; г) грошовий обіг, фінанси країни, бюджет та міжбюджетні (міжурядові) трансферти; д) навколишнє середовище та екологічна рівновага; е) науково-інноваційний потенціал країни; є) система освіти і підготовки кадрів; ж) збалансованість зовнішньоекономічних зв'язків та ін. **Д.р.е.** спрямовано на реалізацію *економічних цілей суспільства* на кожному даному етапі його розвитку. Стосовно сучасної України серед розмаїття цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку можна виділити три крупні узагальнені задачі, що вирішуються в процесі державного регулювання економіки:

1. Забезпечення сталого економічного зростання, що сприятиме підвищенню добробуту і соціальному розвитку нації.

2. Здійснення ефективної трансформації *економічної системи* країни, *економічної модернізації* з підвищенням результативності і гнучкості її інститутів.

3. Захист національних інтересів у зовнішньоекономічних відносинах.

Пріоритети, задачі, *економічні цілі суспільства* визначають набір характерних функцій держави в регулювання економіки, серед яких можна виділити наступну: 1) правове забезпечення економічної діяльності, особлива підтримка і захист права власності; 2) організація грошового обігу, регулювання маси і швидкості обороту грошей, валютного курсу, кредитних відносин; 3) фіскальна політика і регулювання бюджетного сектору; 4) перерозподіл доходів у суспільстві, в т.ч. для забезпечення його стабільності і сталого розвитку; 5) виробництво суспільних товарів і послуг, покликаних задовольнити колективні потреби населення; 6) мінімізація трансакційних витрат, під якими розуміються витрати функціонування *економічної системи*; 7) антимонопольне регулювання і розвиток конкуренції, підтримка малого і середнього бізнесу; 8) підтримка оптимального рівня зайнятості, мінімізація безробіття і втрат від нього; 9) проведення регіональної економічної і соціальної полі-

тики, що відповідає корінним інтересам країни в цілому і населення її територій; 10) реалізація національних інтересів у світовій економіці, підтримка міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. Наведений перелік функцій **Д.р.е.** може бути розширений як за рахунок деталізації, так і на основі додавання нових виникаючих стійких задач. Конкретні набори функцій і задач, що вирішуються урядами при регулюванні економіки, визначаються і загальними закономірностями функціонування сучасних економічних систем, і нагальними потребами, умовами даної країни.

Д.р.е. спирається на систему певних методів, способів впливу на господарську сферу з метою коригування параметрів її розвитку. Кожен з них передбачає використання відповідних інструментів і важелів державно-регулювального впливу. За характером впливу держави на економіку виокремлюють методи прямої і непрямої (опосередкованої) дії . Методи прямої дії передбачають регулювання економічних параметрів (обсягів виробництва, споживання, доходів тощо) через їх кількісне визначення і нормування з боку держави. Методи непрямої (опосередкованої) дії регулюють поведінку господарюючих суб'єктів через встановлення правил гри, які надають їх діяльності потрібної для держави спрямованості.

Відповідно до використовуваних інструментів впливу держави на перебіг господарських процесів виокремлюють адміністративно-правові. Інформативні та економічні методи. Адміністративно-правові методи охоплюють інструменти встановлення обов'язкових для виконання формальних норм (правил. Законів) поведінки господарюючих суб'єктів: державні замовлення. Нормативи, ліцензії, квоти, санкції, стандарти та ін. До інформативних методів належать інструменти інформування, переконання і пропаганди, які передбачають вплив на ціннісні пріоритети індивіда, що мотивують його діяльність згідно із суспільно визнаними нормами і використовуються на основі досліджень із соціальної психології і поведінки людини. Економічні методи ґрунтуються на фінансових (податково-бюджетних і грошово-кредитних) інструментах, регулюванні валютного курсу цін і доходів населення, формуванні економічних умов, які спонукають господарюючих суб'єктів діяти відповідно до *економічних цілей суспільства*. До економічних методів **Д.р.е.** належать макроекономічне, бюджетне, податкове (фіскальне), грошово-кредитне (монетарне) регулювання.

В процесі регулювання економіки держава має застосовувати увесь напрацьований світовою практикою арсенал заходів та інструментів цілеспрямованого впливу на господарський розвиток суспільства. Можна виділити найбільш загальний і поширений набір інструментів **Д.р.е.:**

1. Економічне прогнозування і програмування, програмно-цільового метод.
2. Індикативне планування розвитку комплексу національного господарства.
3. Адресне планування для певного кола господарських об'єктів, що входять у підвідомче державним органам влади господарство (державний сектор).
4. Непрямий вплив на господарюючі об'єкти через економічні важелі.
5. Цільові комплексні програми з рішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни.
6. Бюджетування економічного розвитку.

Останнім часом у підходах до ролі і функцій **Д.р.е.** фахівцями робиться все більший наголос на якісних характеристиках та ефективності державного впливу. Зокрема, звертається увага на два принципові елементи стратегії участі держав (урядів) у процесі розвитку своїх країн. Перший з них – приведення функцій держави у відповідність з її потенціалом, з тим, щоб розмірювати бажані результати регулювання до реальних можливостей. Другий виділений експертами елемент пов'язаний із зміцненням потенціалу держави шляхом активізації суспільних інститутів, що передбачає розробку ефективних норм та обмежень, які дозволили б стримувати свавілля влад, боротися із засиллям корупції. Забезпечується розвиток різноманітних форм суспільного контролю, який повинен поширюватися і на підприємницький сектор економіки, і на функціонування органів державного і муніципального управ-

ління. Особливо гостро проблема ефективності **Д.р.е.** проявляється у країнах, які здійснюють докорінну трансформацію і модернізацію свої економічних систем. Загалом ефективність **Д.р.е.** визначається, насамперед, ефективністю функціонування господарської системи, всієї економіки країни через досягнення економічних цілей суспільства у співставленні з його витратами. Визначення ефективності **Д.р.е.** здійснюється як на рівні національного господарства, так і на рівні інших регіональних, галузевих, секторальних господарських систем, а також загальнонаціональних проектів і програм розвитку з відповідним застосуванням цілої низки макроекономічних показників.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. / За ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; *Кушлин В. И.* Государственное регулирование экономики: Учебник. Изд. 3-е, доп. и перераб. / Кушлин В. И. и др./ Под общ. ред. В. И. Кушлина. – М. : Изд-во РАГС, 2006; *Рибалкін В. О.* Політична економія. Навч. посіб. / Рибалкін В. О., Бодров В. Г. та ін./ За ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2007; *Стігліц Дж.* Економіка державного сектору: пер. з англ./ Стігліц Дж. — К. : Основи, 1998; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки: Підручник / Швайка Л. А. – К. : Знання, 2008;

© Бодров В.Г.

ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ (англ. *Government Order*) – це механізм державного регулювання економіки, основою якого є формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції або робіт, необхідних для державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (робіт) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їхньої форми власності. До такої продукції зазвичай відносять: озброєння, військову техніку, будівництво найважливіших державних об'єктів (наприклад, доріг), розвиток системи зв'язку та інформатики, перевезення вантажів та пасажирів різними видами транспорту, фундаментальні наукові дослідження, забезпечення приросту запасів корисних копалин, продовольство, забезпечення функціонування установ соціальної сфери та органів державного управління.

Державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави із суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначають економічні та правові зобов'язання сторін і регулюють їхні господарські відносини. Державний контракт являє собою форму управління **Д.з.** Поставки продукції для державних потреб, визначених в контрактах, як правило, забезпечують за рахунок бюджетних коштів, однак для виконання окремих договірних зобов'язань можуть залучатися кошти із інших джерел фінансування.

Основними принципами формування і реалізації системи **Д.з.** є наступні :

1) замовником продукції (робіт, послуг) є держава, яка має для цього фінансові та інші необхідні ресурси. Певні права щодо здійснення функцій державного замовника передаються виконавчим органам державної влади, які затверджують кошториси, програми заходів і відповідні бюджетні асигнування;

2) склад **Д.з.** пов'язується із структурою системи загальнодержавних потреб, функціями держави у різних сферах економіки, які з об'єктивних причин не можуть бути реалізовані механізмом ринкового саморегулювання;

3) обсяг **Д.з.** обмежується величиною коштів бюджетного фонду країни;

4) **Д.з.** розміщуються і виконуються на договірній (контрактній) основі.

З метою економічного стимулювання виконання **Д.з.** виконавцям можуть надаватися певні пільги (зокрема, щодо податку на прибуток), цільові дотації і субсидії, кредити на пільгових умовах, валютні кошти, митні та інші пільги. Для підприємств, організацій – постачальників найважливіших видів матеріально-технічних ресурсів – у разі необхідності можуть встановлюватися спеціальні квоти (державне бронювання) на обов'язковий продаж цих ресурсів виконавцям державних замовлень, що мають стратегічне значення і пов'язані із підтриманням необхідного рівня обороноздатності країни та її безпеки. Аби стимулювати ефективне використання фінансових ресурсів, передба-

чених державним замовленням, укладенню контрактів, як правило, передує проведення конкурсів. Ця процедура передбачає вибір претендента (потенційного виконавця державного замовлення) шляхом оцінки його пропозиції, а відтак – певним чином гарантує належне виконання контракту.

По закінченні відбору відповідне відомство підписує з підрядником контракт, що визначає права і зобов'язання сторін при постачанні необхідної продукції, проведення робіт і наданню послуг. На його основі регламентуються економічні, правові, організаційно-технічні та інші взаємовідносини відомства – замовника і його підрядників – підприємств, організацій. Контракт має містити певну систему показників, число і склад яких визначаються специфікою замовлення, його вартістю, строком виготовлення, призначення, характером використовуваної конкурсної системи, формою фінансування та іншими вагомими чинниками.

В практиці господарювання використовуються принаймні дві основні схеми укладення і реалізації **Д.з.** – централізована і децентралізована. Втілення *централізованої* схеми передбачає, що функції замовника концентруються на рівні спеціально уповноваженого органу влади; у разі запровадження *децентралізованого* варіанту ці функції розосереджуються між багатьма міністерствами, відомствами, місцевими органами влади чи навіть окремими державними інституціями.

Ключовими аргументами, які зазвичай наводять для підтримки централізованої схеми **Д.з.,** є: значне зниження цін на відповідну продукцію; підвищення якості товарів і послуг завдяки встановленню технічних стандартів на них; використання прозорих процедур і правил виконання контрактів; запровадження спеціальної системи звітування та аудиторських перевірок, відкритих для громадського контролю. Проте така система не виключає можливість застосування корупційних схем укладення контрактів, штучного протекціонізму та лобіювання інтересів зацікавлених сторін, оскільки у цьому разі не заохочується конкуренція між суб'єктами – виконавцями державних контрактів.

Децентралізована схема **Д.з.** створює більш вагомі стимули для успішної конкуренції за отримання контрактів для підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм (в т.ч. – підприємств малого і середнього бізнесу), дозволяє більшою мірою врахувати потреби кінцевих споживачів у виробництві відповідних товарів і послуг, зменшує можливості припущення помилок при здійсненні великих закупівель, що призводять до надлишкових витрат. Однак децентралізована система державних замовлень також не позбавлена недоліків, до числа яких відноситься відсутність достатньої кількості підготовлених кадрів належної кваліфікації.

В країнах із розвинутою ринковою економікою при запровадженні системи **Д.з.** уряди намагаються поєднати переваги обох зазначених схем завдяки використанню спеціальних технологій, процедур і правил укладення державних контрактів. Так, нині у багатьох країнах ЄС контракти на виконання **Д.з.** надають групам, що об'єднують урядові відомства, державні інституції (наприклад, університети) та місцеві органи влади. У деяких випадках кілька місцевих органів влади формують консорціуми чи спільні підприємства для того, щоб мати змогу централізовано визначати якість і умови придбання таких послуг, як водопостачання, переробка відходів, шкільне харчування тощо. У цьому ж напрямі діє практика встановлення так званих рамкових угод, в яких фіксуються ціни на кожний вид товару чи послуги, але не визначається обсяг закупівель. Рамкові угоди постачання часто є ефективнішими, ніж складна конкурсна процедура формування ціни на відповідну продукцію. Суттєвий вплив на модернізацію системи державних замовлень має використання сучасних інтернет-технологій організації конкурсних процедур відбору підприємств – виконавців та менеджменту виконання ними контрактних зобов'язань.

У будь-якому разі, в країнах із сталими ринковими відносинами **Д.з.** розглядаються, насамперед, як основа для добровільної угоди між державою і підприємством, організацією на виробництво товарів, послуг, ви-

конання робіт із чітко визначеними, формалізованими зобов'язаннями всіх зацікавлених сторін. В Україні поки що система державних замовлень є надзвичайно децентралізованою і виконує роль лише певного засобу контролю за виконання обов'язкових державних завдань, а тому забезпечується шляхом використання насамперед адміністративних заходів.

Основу правового регулювання формування і здійснення **Д.з.** в Україні нині становлять Господарський кодекс від 16.01.2003 р. № 436–IV, Закон «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22.12.1995 р. № 493/95-ВР, Закон «Про здійснення державних закупівель» від 1.06.2010 р. № 2289–УІ. Зокрема, Закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» встановлює загальні правові та економічні засади формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі **Д.з.** на поставку (закупівлю) товарів, виконання робіт, надання послуг для задоволення пріоритетних державних потреб суб'єктами господарської діяльності України всіх форм власності. Обсяги коштів для закупівлі зазначених товарів, робіт і послуг передбачаються в Законі про Державний бюджет України на поточний рік та визначаються Кабінетом Міністрів України відповідними рішеннями про використання позабюджетних джерел фінансування. Поставки товарів, робіт і послуг для виконання регіональних програм забезпечуються за рахунок коштів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, а також позабюджетних джерел, що залучаються для цієї мети. З метою організації робіт, пов'язаних з формуванням **Д.з.,** розміщенням поставок продукції для державних потреб, контролем за їх виконанням, Кабінет Міністрів України визначає і затверджує перелік державних замовників, обсяги та склад державного замовлення. Фінансування **Д.з.** в Україні здійснюється за такими напрямами: підготовка фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів; завдання у сфері культури; випуск друкованої продукції; поставки продукції виробничо-технічного призначення; закупівля сільськогосподарської продукції, фундаментальні наукові дослідження тощо.

Положення Закону «Про здійснення державних закупівель» застосовується до всіх замовників та закупівель товарів, робіт і послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тисяч гривень, а робіт – 300 тисяч гривень Закупівлі здійснюються за такими принципами: добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія та ефективність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників; об'єктивна та неупереджена оцінка пропозицій конкурсних торгів; запобігання корупційним діям і зловживанням. Закупівля може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких процедур: відкриті торги; двоступеневі торги; запит цінових пропозицій; попередня кваліфікація учасників; закупівля в одного учасника.

Літ.: *Господарський* кодекс від 16.01.2003 р. № 436–IV; *Закон* України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22.12.1995 р. № 493/95-ВР; *Закон* України «Про здійснення державних закупівель» від 1.06.2010 р. № 2289-УІ; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : Навч. посіб./ Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008 – 435 с.

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (англ. *State Prognostication of Economic and Social Development*) – це форма державного регулювання економіки, вид діяльності суб'єктів державного регулювання економіки, суть якої полягає у виробленні науково обґрунтованого судження про можливий стан, напрями і тенденції розвитку об'єкта регулювання у майбутньому. Результатом прогнозування є прогноз – документ,

який становить певну соціально-економічну модель розвитку об'єкта в майбутньому та альтернативні шляхи, засоби і строки досягнення цього стану. **Д.п.е.-с.р.** може бути застосоване як самостійна форма державного регулювання і як науково-аналітична стадія (етап) планування або програмування.

У Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» зазначено, що *державне прогнозування економічного і соціального розвитку* – це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. *Прогноз економічного і соціального розвитку* є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів (ст.1 зазначеного Закону).

Прогнози соціально-економічного розвитку можна структурувати за різними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Основні види прогнозів соціально-економічного розвитку

Ознака	Різновиди прогнозів
Масштаб об'єкта прогнозування	• глобальні • макроекономічні • секторів і сфер економіки, народногосподарських комплексів • галузеві, регіональні
Часові параметри прогнозування	• довгострокові • середньострокові • короткострокові • оперативні
Методологія (основні прийоми) прогнозування	• пошукові (ґрунтуються на екстраполяції на майбутнє тенденцій розвитку об'єкта прогнозування в минулому і теперішньому, абстрагуючись при цьому від факторів, які можуть впливати на зміну цих тенденцій) • нормативно-цільові (розробляються на підставі заздалегідь визначеної мети і зводяться до пошуку способів її досягнення шляхом визначення певних цільових етапів)
Елементи та напрями прогнозування	• первинних факторів виробництва (природних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, розвитку науки і техніки) • суспільних потреб (господарської кон'юнктури, загальнодержавних, виробничих, особистих потреб у продукції, роботах та послугах, споживчого попиту населення, рівня життя населення)

Розробка будь-якого прогнозу передбачає застосування сукупності методів прогнозування – способів і прийомів опрацювання інформації та вироблення висновків щодо розвитку об'єкта в майбутньому. Так, відповідно до *використовуваних джерел інформації* розрізняють експертні, статистичні та економіко-математичні методи розробки прогнозів. За *ступенем формалізації* розрізняють інтуїтивні (використовуються в тому випадку, коли неможливо враховувати вплив численних факторів через складність формалізації їх впливу на об'єкт прогнозування) та формалізовані методи прогнозування. До числа останніх відносяться метод екстраполяції (за його допомогою на майбутнє поширюється тенденція розвитку об'єкта прогнозування в минулому) та моделювання (передбачає побудову певної економіко-математичної моделі).

Основними процедурами розробки прогнозів є: формування інформаційної основи прогнозу; дослідження (опис) об'єкта прогнозування; оцінка зовнішнього середовища та його

впливу на об'єкт; визначення тенденцій та напрямів розвитку (поведінки) об'єкта; прийняття рішень; оцінка якості прогнозу. Алгоритм **Д.п.е.-с.р.** включає такі основні етапи:

1 етап – розробка «пошукового» прогнозу – визначення, яким може бути розвиток економіки або її окремої підсистеми за умови, що характер державного регулювання залишатиметься незмінним;

2 етап – розробка «нормативного» або «цільового» прогнозу, в якому має бути визначена мета розвитку об'єкта прогнозування (нормативи його розвитку);

3 етап – підготовка конкретних пропозицій і рекомендацій щодо здійснення регулюючого впливу на стан і тенденції розвитку об'єкта прогнозування;

4 етап – коригування «нормативного» прогнозу з урахуванням впливу додаткових (наприклад, фінансових, кон'юнктурних) регуляторів та обмежень.

Варто зауважити, що навіть при умові проходження всіх зазначених етапів зберігає значення наступне положення: чим більший передбачається період прогнозування, тим менша точність оцінки прогнозу.

В Україні правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних (планових) документів економічного і соціального розвитку країни в цілому, а також окремих галузей економіки і адміністративно-територіальних одиниць визначає Закон України «Про прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III. Згідно з положеннями ст. 2 цього документа, основними принципами, на яких базується **Д.п.е.-с.р.,** є:

• принцип цілісності, який забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди;

• принцип об'єктивності, який полягає в тому, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку України розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України;

• принцип науковості, який забезпечується розробленням прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку;

• принцип гласності, який полягає в тому, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку є доступними для громадськості. Інформування про цілі, пріоритети та показники цих документів забезпечує суб'єктів підприємницької діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності;

• принцип самостійності, який полягає в тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

• принцип рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності;

• принцип дотримання загальнодержавних інтересів, який полягає в тому, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави.

У цьому ж законі зазначається (ст. 4), що система прогнозних і програмних докумен-

тів економічного і соціального розвитку в нашій країні складається з:

• прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;

• Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;

• прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;

• програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;

• прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;

• програм розвитку окремих галузей економіки.

Літ.: *Закон* України «Про прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602–ІІІ.; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : Навч. посіб./ Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008 – 435 с.; *Методы* государственного регулирования экономики: учеб. пособ. – М. : ИНФРА-М., 2008. – 300 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНЕ ПРОГРАМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ (англ. – *State Programming of Economic and Social Development*) – суть якої полягає у виробленні та запровадженні узгодженого комплексу (програми) дій органів державної влади і господарюючих суб'єктів, спрямованих на вирішення взаємопов'язаних цілей шляхом оптимізації витрат часу і ресурсів соціально-економічного розвитку в певний період. Результатом **Д.п.с.-е.р.** є державна програма – документ, в якому визначені завдання і пріоритети діяльності учасників її реалізації, напрями і строки запровадження необхідних заходів, способи моніторингу та оцінки ефективності їх досягнення.

Д.п.с.-е.р. пов'язане із державним прогнозуванням та макроекономічним плануванням соціально-економічного розвитку. На відміну від прогнозів, які мають імовірнісний, альтернативний характер, програми – це однозначні, вибрані для реалізації (оптимальні) варіанти розвитку об'єкта державного регулювання. Прогнозування створює умови для наукового обґрунтування програмування та планування; останні ж є засобами втілення і перевірки прогнозних оцінок. При цьому головною відмінністю **Д.п.с.-е.р.** є те, що розробка програм передбачає насамперед запровадження комплексу заходів, спрямованих на вирішення взаємозв'язаних цілей і задач та оптимізацію витрат часу і ресурсів щодо їх здійснення. Розробка макроекономічних планів не передбачає дотримання такої вимоги. За своєю суттю вони є засобом формулювання та оголошення певних намірів держави щодо своєї господарської і регулятивної діяльності відповідно до умов, що склалися на ринку. При цьому планові цілі не завжди є взаємопов'язаними, оскільки при їх визначенні органи державної влади виходять насамперед із пріоритетів забезпечення державного впливу на економіку та стану господарської кон'юнктури, а не потреб оптимізації витрат часу і ресурсів щодо їх втілення.

Як правило, необхідність **Д.п.с.-е.р.** виникає у випадках, коли диспропорції соціально-економічного розвитку тих чи інших об'єктів проявляються достатньо явно і відчутно. Тому відповідні програми передбачають здійснення комплексу заходів, спрямованих не стільки на підтримку економічної рівноваги та збереження існуючих пропорцій в економіці, скільки на забезпечення позитивних структурних зрушень, якісних змін у її розвитку, вирішення конкретних соціально-економічних проблем, причому – в найбільш раціональний спосіб. При втіленні програм держава безпосередньо не втручається в діяльність суб'єктів ринку, а лише орієнтує їх поведінку і забезпечує самостійність прийняття відповідних господарських рішень. По суті, **Д.п.с.-е.р.** виступає як спо-

сіб організації сучасної економіки, заснований на використанні неадміністративних методів корекції діяльності товаровиробників в напрямі, бажаному з точки зору досягнення загальних цілей соціально-економічного розвитку. Державні програми мають, як правило, рекомендований характер – вони розглядаються як певний орієнтир діяльності суб'єктів їх реалізації, який може коригуватися у часі. Виняток становлять *державні цільові комплексні програми (ЦКП),* які мають обов'язковий, адресний характер.

Центральну роль у запровадженні **Д.п.с.-е.р.** в нашій країні відіграє розробка і втілення Державної програми економічного і соціального розвитку України (ДПЕСР) – документа, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери (Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», ст.1).

Форма виконання і втілення програм, а також механізм програмування залежать від масштабу і сфери її дії; кількості цілей програми; ступеня залучення підприємств і організацій приватного і державного секторів; характеру економічних та адміністративно-правових зв'язків учасників програми; її правового статусу. Класифікація видів державних програм за найбільш суттєвими їх ознаками наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Основі види державних програм соціально-економічного розвитку

Ознака	Види програм
Характер, спрямованість програми	• спеціальні • комплексні, в т.ч.: • багатоцільові • одноцільові (проблемні, продуктові)
Зміст програми	• соціально-економічні • організаційно-господарські • науково-технічні • виробничо-економічні • територіальні (регіональні) • екологічні • інституційні
Сфера дії програми	• спеціальні • загальнонаціональні
Масштаби програми	• великомасштабні • вузькоспрямовані
Строк дії програми	• короткострокові • середньострокові • довгострокові

Розробка державних програм соціально-економічного розвитку ґрунтується на використанні програмно-цільового методу та методу системно-структурного аналізу з побудовою ієрархічної моделі типу «дерева цілей», в якій узгоджуються цілі із засобами їх досягнення. При цьому розробка програми відбувається у такий послідовності:

• формується перелік найважливіших проблем; виділяється певна проблема та окреслюються завдання з розробки програми, спрямованої на її вирішення; визначають мету програми, ліміти ресурсів, учасників реалізації програми та іншу необхідну інформацію;

• уточнюються кількісні параметри, що характеризують цілі програми, і визначаються завдання її реалізації за окремими періодами;

• формується перелік завдань і комплекс заходів для реалізації програми;

• розраховуються основні показники і ресурсне забезпечення програми.

Для обґрунтування завдань і показників програм використовують такі методи: *нормативний* (передбачає використання різноманітних техніко-економічних та соціально-економічних норм і нормативів); *балансовий* (базується на встановленні оптимальної відповідності між різноманітними видами потреб і засобами їх забезпечення, враховуючи широкий перелік соціально-економічних норм і нормативів); *аналітичний, екстраполяції, експертних оцінок* тощо.

Літ.: *Закон* України «Про прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. №1602–III; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; Методы государственного регулирования экономики: Учеб. пособ. – М. : ИНФРА-М., 2008. – 300 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова); Макроэкономическое регулирование: роль государства и корпорацій: Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.]: под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – це сукупність інструментів, за допомогою яких держава встановлює вимоги до підприємств і громадян. Воно включає закони, формальні і неформальні розпорядження і допоміжні правила, що встановлюються державою, а також недержавними організаціями або організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження. Це набір здійснюваних державними структурами заходів, направленими на контроль за поведінкою індивідів або груп, які потрапляють під контроль цих структур. Воно включає закони і допоміжні інструменти, що створюються державою, а також правила, що встановлюються державними і недержавними агентствами в рамках делегованих повноважень.

Можна виділити дві сфери **Д.р.**:

• тарифне (цінове) регулювання, що охоплює економічні аспекти, які впливають безпосередньо на ринкові рішення;

• нетарифне (нецінове) регулювання, що охоплює соціальні та адміністративні аспекти.

Тарифне регулювання спрямовано на створення економічних механізмів, які застосовують переважно як реакцію на зовнішні фактори, що впливають на ринкову ситуацію. Ці механізми є засобом «інтернаціоналізації» пов'язаних з ними витрат, врахованих під час прийняття рішень із проблем виробництва і споживання. Метою тарифного регулювання є створення економічного механізму, що впливає на поведінку ринку за допомогою зміни співвідношення цін на продукцію. Тарифне регулювання реалізується через системи оподаткування і ціноутворення, через митні збори. Наприклад, воно може реалізовуватись через безпосереднє встановлення цін чи тарифів, максимальних і/або мінімальних цін.

Нетарифне регулювання спрямовано на захист життя, здоров'я, майна, охорону довкілля, а також на встановлення способів організації чи ведення діяльності, правил ліцензування, місця і часу здійснення діяльності, обсягу випуску продукції чи надання послуг тощо. Найважливішим елементом нетарифного регулювання є також контрольні та наглядові функції. У сфері технічного нормування нетарифне регулювання охоплює як аспекти встановлення обов'язкових вимог до продукції та процесів, так і правила здійснення, перевірок і вживання заходів у разі факту порушення.

Під методами **Д.р.** економіки слід розуміти способи впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктури ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. За формами впливу на суб'єкти ринку методи **Д.р.** розділяють на дві групи:

1) методи прямого впливу (адміністративного характеру: державні замовлення, різного роду ліміти, централізовано встановлені ціни, обмеження, штрафи, дозволи, ліцензії, квоти тощо, а також методи, засновані на застосуванні бюджету як джерела дотування, цільового фінансування окремих суб'єктів і сфер діяльності);

2) методи непрямого, (опосередкованого) впливу належать ті, що не прямо регламентують поведінку суб'єктів ринку, а через створення певного середовища для його діяльності, яке мотивує ту або іншу його поведінку (податкове регулювання, регулювання через політику прискореної амортизації, методи стимулювання конкуренції тощо).

Залежно від застосування засобів впливу на ринок розрізняють правові, адміністративні, економічні, в тому числі фінансово-бюджетні і кредитно-грошові методи **Д.р.** ринку.

Правові методи **Д.р.** розвитку економіки здійснюються шляхом прийняття законів і законодавчих актів *Верховної Ради України*, нормативних актів уряду (декретів, постанов), видання указів *Президента України*, а також вироблення механізму їх реалізації і контролю.

Закони, законодавчі і нормативні акти визначають об'єкт регулювання, зміст регулювання, відповідальність юридичних і фізичних осіб за їх невиконання. Закони здійснюють функцію довгострокового правового регулювання, а укази, нормативні акти, як правило, – короткострокового або оперативного.

Важливе значення для розвитку ринкових відносин і зокрема обмеження монополізму і розвитку здорової конкуренції має антимонопольне законодавство. Основні принципи антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання визначені у Законах України «Про розвиток конкуренції і обмеження монополістичної діяльності», «Про демонополізацію та конкуренцію». Для здійснення **Д.р.** та контролю за розвитком конкуренції і обмеженням монополістичної діяльності в Україні створено Антимонопольний комітет.

Адміністративні методи **Д.р.** ринку виражають, по суті, пряме управління з боку держави і включають застосування системи державних замовлень і контрактів, державне підприємництво, застосування державою санкцій і штрафів, ліцензій, дозволів, квот, встановлення норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринку тощо.

Суть адміністративних методів **Д.р.** виявляється багатогранна – залежно від обраного засобу управління суб'єктами ринкової діяльності:

• ліцензії – спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів (пошук та експлуатація родовищ, корисних копалин, ремонт мисливської зброї, виготовлення та реалізація медикаментів, хімічних речовин, пива, горілчаних, лікерних, коньячних виробів, виробництво і реалізація тютюнових виробів, здійснення ветеринарної, медичної, юридичної практики, утримання ігрових закладів і ще деякі види діяльності);

• дозволи (ліцензії) видаються також спеціалізованим підприємствам на здійснення посередницької діяльності при приватизації майна державних підприємств, на здійснення діяльності по оформленні та реєстрації документів щодо права власності на квартири (будинки). Дозволи необхідні на діяльність по випуску та обігу цінних паперів, експорт деяких видів товарів, на право здійснення операцій з валютними цінностями;

• квотування (як метод **Д.р.**) означає пряме встановлення державою для учасників монополістичної діяльності їх частки у виробництві, збуті або експорті продукції. Квота також відображає частку, частину, норму, яка в чомусь допускається (наприклад, імпортна квота);

Система санкцій – це заходи, які передбачає держава або законодавство проти порушення або невиконання суб'єктами ринку встановлених умов діяльності (сплату неустойки, штрафу, пені за невиконання певних зобов'язань, вилучення виручки від незаконної діяльності до держбюджету).

Система норм і стандартів (як адміністративний метод **Д.р.**) означає пряму регламентацію діяльності суб'єктів господарської та іншої діяльності у сфері праці, якості продукції, охорони навколишнього середовища з боку держави через встановлення міри або вимог щодо їх стану.

Основними методами кредитно-грошового регулювання є:

1. Регулювання розмірів банківських резервів.

2. Маніпулювання обліковими ставками.

3. Операції на відкритому ринку (купівля-продаж центральним банком деяких видів цінних паперів).

Літ.: *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160–IV; *Закон* України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143–V; *Закон* України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664–III; *Чистов С. М.* Державне регулювання економіки: Навчальний посібник – К. : Вид-во КНЕУ, 2004; *Державне* управління в Україні: централізація і децентралізація : Моногр. / Відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997; *Мельник А. Ф.* Державне регулювання економіки – К. : Либідь, 2007.

© Владіміров Т.О.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ (англ. *Anticyclic Policy of the State*) – напрям державної політики, спрямований на залагодження коливань ділової активності в країні і забезпечення стабільного розвитку національної економіки.

Отже, *метою державного регулювання економічної кон'юнктури* є забезпечення стабільності ринкової рівноваги і збалансованості розвитку господарської системи, залагодження коливань ділової активності, оптимізація розподілу ресурсів в країні та раціоналізація економічної поведінки суб'єктів ринкових відносин.

До *основних функцій держави в сфері регулювання економічної кон'юнктури* належать: контроль за співвідношенням сукупного попиту і сукупної пропозиції; аналіз показників стану і прогнозування зміни економічної кон'юнктури; розробка механізму стимулювання (або, навпаки, обмеження) споживчого та інвестиційного попиту; своєчасне усунення небажаних диспропорцій ринкової кон'юнктури і посилення позитивних результатів її зміни. Органи державної влади, які здійснюють ці функції, є *основними суб'єктами* цієї державно-управлінської діяльності, а її *об'єктами* – обсяги сукупного попиту і сукупної пропозиції, цінові та нецінові чинники, що на них впливають, господарські процеси, пов'язані із необхідністю збалансування економічної кон'юнктури та адекватного реагування на стан і тенденції розвитку ринків відповідних товарів і послуг тощо.

Економічна кон'юнктура (від лат. conjuncture – зв'язувати, поєднувати) – це сукупність умов, в яких функціонує економіка певної країни, її окремі галузі та регіони впродовж певного періоду. Динаміка економічної кон'юнктури характеризується постійними коливаннями окремих її елементів, що носять різний характер, приймають різні форми і класифікуються за ознакою масштабу, тривалості, стадіями циклу (табл. 1).

Таблиця 1

Основні види коливань економічної кон'юнктури

Ознака	**Види**
Масштаб коливань економічної кон'юнктури	• коливання кон'юнктури національної економіки в цілому; • коливання кон'юнктури окремих галузей, секторів, регіонів; • коливання кон'юнктури окремих ринків товарів і послуг;
Тривалість коливань економічної кон'юнктури	• короткострокові коливання (до1-го місяця); • середньострокові коливання (від 1-го до 4-х місяців); • довгострокові коливання (понад 4-х місяців);
Стадії кон'юнктурного циклу	• кон'юнктурний спад; • кон'юнктурна депресія; • кон'юнктурне пожвавлення; • кон'юнктурний підйом (бум)

Стан економічної кон'юнктури стан визначається численними чинниками економічного і позаекономічного характеру: динамікою виробництва, процесами внутрішньої і зовнішньої торгівлі, процентом за кредит, курсом цінних паперів, нормою прибутку, рівнями безробіття і заробітної плати, ступенем концентрації капіталу, інноваційністю економіки, наявністю соціальних і політичних конфліктів в суспільстві, здатністю громадян та органів державної влади до знаходження прийнятних варіантів їх подолання тощо. Суттєвим чинником впливу на стан економічної кон'юнктури в країні є кон'юнктура ринку.

Кон'юнктура ринку – це сукупність умов, які характеризують співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції на представлені на ньому товари і послуги, цін і конкуренції на ринку в цілому, окремих його видах і сегментах.

Сукупна пропозиція складається із сукупності обсягів товарів і послуг, що виробляються і пропонуються до продажу всіма виробниками (продавцями) за відповідною ціною. На сукупну пропозицію діють цінові та численні нецінові чинники: зміни у структурі ринку, рівень технології виробництва, продуктивність праці, зміна обсягів ресурсів, що застосовуються, цін на них, зміна умов ведення бізнесу, ступінь державного регулювання економіки тощо.

Сукупний попит відображає готовність держави, підприємств і споживачів придбати певний обсяг виробленого національного продукту при встановленому рівні цін. За своєю структурою він охоплює споживчий та інвестиційний попит. Підвищення рівня цін призводить до зменшення попиту, який стримує виробництво. Навпаки, зменшення рівня цін підвищує попит і викликає збільшення обсягів виробництва. На сукупний попит, крім цінових чинників, впливають: на споживчий попит – рівень добробуту населення, податків, інфляції, заборгованість споживачів; на інвестиційний – попит – величина процентної ставки, податки з підприємств, технології, наявність надлишкових виробничих потужностей. На сукупний попит також впливають зміни в державних витратах, обсягах експорту та імпорту. Кожний з наведених чинників по-різному позначається на величині споживчого та інвестиційного попиту.

Можна стверджувати, що фактори кон'юнктури ринку взаємодіють в автоматичному режимі. Коли доходи зростають, збільшується споживання, зростає сукупний попит, отже, активізується виробництво і зростає сукупна пропозиція. Якщо сукупна пропозиція перевищує попит, то виникають проблеми з реалізацією продукції, суб'єкти господарювання скорочують обсяги виробництва. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції призводить до встановлення ринкової рівноваги.

Однак ця рівновага не завжди гарантує повну зайнятість, а забезпечення повної зайнятості може призвести до збільшення попиту при обмежених природних та інших ресурсах, а відтак – сприятиме зростанню цін, розвитку інфляційних процесів. До того ж на кон'юнктуру ринку суттєво впливають зовнішні чинники – стан зовнішньої торгівлі, валютне регулювання тощо. Вони можуть порушити автоматизм взаємодії сукупного попиту і сукупної пропозиції. В умовах, коли ринкові механізми знаходяться ще в процесі становлення, збої системи також можуть бути спричинені обмеженнями в доступі до кредитів, диференційованим споживчим попитом, нерозвиненістю ринку цінних паперів, штучним стримуванням рівня безробіття. Нестабільність ринкової взаємодії сукупного попиту і сукупної пропозиції зумовлює необхідність втручання держави у відповідні господарські процеси.

З метою забезпечення ефективного державного впливу на стан економічної кон'юнктури уповноваженими органами державної влади і управління використовується широкий набір *методів та інструментів*: встановлення цін і тарифів на відповідну продукцію, визначення правил і процедур доступу та ведення бізнесу на відповідних ринках, здійснення контролю за їх додержанням, накладання штрафів, адміністративних стягнень у випадку їх порушення, адресного надання податкових пільг або преференцій для отримання кредитів окремими суб'єктами господарювання тощо.

По суті, регулювання економічної кон'юнктури передбачає застосування всього спектру можливих засобів державного впливу на здійснення підприємницької діяльності, про які мова йшла в попередніх параграфах, та різноманітних механізмів грошово-кредитної, податково-бюджетної, конкурентної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та інших видів економічної політики держави. При цьому визначальною особливістю використання цих механізмів в якості важелів впливу на економічну кон'юнктуру є те, що їх відбір зумовлюється потребами оперативного реагування на ситуацію, що складається, та конкретними завданнями її виправлення у разі виявлення загроз негативного розвитку подій. У цьому випадку, виникають значні ризики, пов'язані з можливостями підміни довгострокових цілей відповідної державно-управлінської діяльності необхідністю розв'язання поточних проблем, спричинених досить часто суб'єктивними факторами. Аби уникнути такого стану справ у країнах із сталими ринковими відносинами запроваджується розгалужена система *моніторингу та аналізу економічної кон'юнктури, її прогнозування.* Як визначальні індикатори в цьому разі використовуються показники:

• у сфері обігу: співвідношення попиту, пропозиції та платоспроможності всіх інституційних секторів економіки;

• у галузі фінансів: формування і використання бюджетних і кредитних ресурсів, функціонування ринку цінних паперів, показники грошового обігу;

• у системі цін та доходів населення: співвідношення цін виробників і споживачів, договірних, оптових, закупівельних, роздрібних, зміни номінальних і реальних доходів населення, еквівалентності цін на промислові та сільськогосподарські товари;

• у галузі економічної діяльності: наявність та використання ресурсів, зміна витрат, продуктивності праці, ефективності виробництва тощо.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Герчикова И. Н.* Регулирование предпринимательской деятельносты: государственное и межфирменное : Учеб. пособ. / И. Н. Гер-чикова. – М. : Изд-во «Консалтбанкир», 2002. – 704 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпорацій : Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – функція державного управління щодо створення обґрунтованих юридичних норм (правил) безпечної життєдіяльності людини та різних соціальних суб'єктів в системі соціально-природних відносин, обов'язкових для виконання; реалізація функції забезпечується повноваженнями держави та підтримується суспільною думкою.

Теоретичною основою **Д.р.з.е.б.** у сучасному природокористуванні є системний підхід до опису управління, який розглядає державне регулювання, як окрему функцію управління. Ця функція полягає у встановленні обов'язкових правил поведінки людей для досягнення цілей управління процесом життєдіяльності в системі «суспільство-природа». У нього включені усі соціальні структури, які в різній мірі впливають на природу та змінюють її. Але негативні наслідки трансформацій довкілля значно погіршують здоров'я людини, руйнують природні умови її безпечного існування, тому виникає необхідність нормативного регулювання державою як ставлення людини до природи, так і соціальних відносин під час організації її господарської діяльності щодо «забезпечення екологічної безпеки» суспільства (Конституція України ст. 16).

Структура системи управління, яка реалізує функцію забезпечення екологічної безпеки, відповідно до поглядів дослідників, складається з двох підсистем – суспільства та природи, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. Людина в цій системі розглядається, з одного боку, як невід'ємна частина природи, тобто входить в об'єкт управлін-

ня, з іншого – вона є суб'єктом, який управляє змінами у довкіллі та регулює соціальні відносини.

Даний підхід розвивають такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: В. А. Боков, С. Г. Бутейко, В. В. Гетьман, Д. В. Зеркалов, А. Б. Качинський, А. В. Лущик, Н. Н. Моісеєв, В. М. Навроцький, І. С. Романченко, Ю. М. Саталкін, А. І. Сбітнев, В. Я. Шевчук.

Масштабне руйнування екосистем внаслідок діяльності людини призвели до екологічної кризи всередині ХХ століття, в основі якої лежить суперечка між інтересами суспільства в споживанні і використанні природних ресурсів та екологічними вимогами збереження і охорони довкілля. Традиційні форми врегулювання відносин щодо природи, які б забезпечували екологічну безпеку в сучасних умовах науково-технічного прогресу виявились недостатніми. У зв'язку з цим з середини минулого століття з'являється та починає активно розвиватися правове регулювання природокористування. У 50-х – початку 60-х рр. в усіх республіках СРСР були прийняті закони з охорони природи. У 60 – 70-х рр. основна увага приділялась регулюванню використання природних ресурсів, у 70-х рр. приймаються союзні закони, що регулюють окремі природні об'єкти. У подальшому формуються уявлення про необхідність комплексного підходу до екологічного права, в якому вважається необхідним поєднати як правове регулювання природокористування, так і охорону природи. У 70 – 80-х рр. обґрунтовується необхідність створення екологічного права.

В Україні у 1991 р. законом «Про охорону навколишнього природного середовища» закладено інтегрований, комплексний підхід до правового регулювання екологічних відносин, що спрямований на забезпечення *екологічної безпеки*, визначення пріоритетом захисту життя і здоров'я людини, врахування екологічних вимог діяльності, необхідність запровадження превентивного характеру заходів щодо охорони природи. Отже, екологічне право стає окремою самостійною галуззю права, яка охоплює систему правових норм, регулюючих екологічні відносини у сфері взаємодії людини (суспільства) і природи щодо раціонального використання, охорони, відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Згодом регулюватися починає сам процес управління, що поступово обмежує небезпечну експансію людини в природу, розробляється правова основа стратегії охорони довкілля, як головного напряму забезпечення *екологічної безпеки*, якому починають приділяти увагу не тільки на правовому, а також на політичному рівні.

Одними з засновників екологічного права Україні є: В. Л. Мунтян, Н. І. Титова, Ю. С. Шемшученко.

Система екологічного права створює нормативну основу для управління в галузі охорони довкілля, яке є підзаконною виконавчо-розпорядчою діяльністю уповноважених державних органів і органів місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення раціонального використання природних ресурсів, збереження та відновлення довкілля, забезпечення екологічної безпеки. Змістом же **Д.р.з.е.б.** виступає нормативне забезпечення сталого руху соціально-природних систем різного рівня в заданому інтервалі параметрів, або поблизу оптимального їх значення, які задаються екологічними стандартами та нормативами.

Сучасна система екологічного права України складається з **загальної частини** (включає інститути: право власності на природні ресурси; право природокористування; екологічні права та обов'язки громадян; правові та економічні механізми управління в галузі охорони довкілля; екологічна експертиза; правове забезпечення екологічної безпеки; юридична відповідальність в галузі охорони довкілля); **особливої частини** (підгалузі та інститути: земельне право; надрове право; водне право; лісове право; фауністичне право; правова охорона атмосферного повітря; правовий режим екологічної мережі України, що охоплює правову охорону природно-заповідного фонду, а також правовий режим лікувальних, оздоровчих, рекреаційних зон та інших її складових; правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій); **спеціальної частини** (охоплює норми, що регулюють міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля).

Необхідність задоволення зростаючих потреб людини і суспільства приводить до розширення господарчої діяльності, що ускладнює управління та державне регулювання в системі «суспільство-природа» та забезпечення екологічної безпеки. Відповідно до чинного законодавства України в сучасних умовах нормативно регулюються: реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища. Крім того, державному регулюванню підлягають такі основні функції управління: облік в галузі використання природних ресурсів і охорони довкілля, ведення державних кадастрів природних ресурсів, просторово-територіальний устрій об'єктів природи, розподіл та перерозподіл природних ресурсів, екологічне прогнозування, екологічне програмування, моніторинг довкілля, інформування про стан довкілля, ліцензування і видача дозволів в галузі використання природних ресурсів, лімітування в галузі використання і охорони довкілля, екологічне нормування і стандартизація, екологічний контроль, екологічна експертиза тощо.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища в екологічному праві визначені: пріоритетність вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва; збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства; обов'язковість екологічної експертизи; гласність і демократизм при прийнятті рішень; науково обґрунтоване нормування впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище; безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів; вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку; поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Функції **Д.р.з.е.б.** виконують органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, які поділяються на **органи загальної компетенції** (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування і їх виконавчі органи) та **органи спеціальної компетенції** (органи державної виконавчої влади, для яких здійснення функцій управління охороною і використання довкілля є основним завданням; останні поділяються на: комплексні – виконують блок природоохоронних завдань щодо всіх природних об'єктів, галузеві – забезпечують управління охороною і використанням окремих природних об'єктів, функціональні – виконують одну або декілька природоохоронних функцій стосовно всіх природних об'єктів).

Незважаючи на те, що забезпечення екологічної безпеки проголошується пріоритетним завданням як на міжнародному, так і на національному рівні, вирішити це завдання в рамках існуючих підходів не вдається. Покращення екологічної ситуації вимагає радикальних змін самих підходів до форм, способів організації та управління діяльністю людини. Розв'язання цієї складної проблеми залежить від: трансформації ціннісних орієнтацій людини, існуючих підходів до бачення екологічної ситуації та місця в ній людини, якості управлінської діяльності на усіх рівнях організації соціуму.

Одним з таких підходів є системодіяльнісний, в рамках якого розроблено цілісне

уявлення системи «суспільство–природа» як *діяльнісно-природної системи (ДПС)*. Управління в *ДПС* пропонується орієнтувати, перш за все, на запобігання в рішеннях можливих негативних наслідків діяльності людини, а також на своєчасне реагування на виявлені негативні явища, які з'являються у природокористуванні. При такому підході стратегію охорони природи, яка реалізує існуючу ідеологію забезпечення екологічної безпеки, пропонується змінити на стратегію відповідального формування людиною середовища свого існування. В рамках підходу вважається, що загрози людині та суспільству з'являються виключно в системах діяльності внаслідок неузгоджених в управлінні взаємодій у *ДПС*. Екологічні загрози при цьому з'являються внаслідок неврахованих в управлінні наслідків діяльності різних *ДПС*, а головний напрям у забезпеченні екологічної безпеки пов'язується з розгортанням наукових, методологічних досліджень та застосуванням їх результатів в управлінні.

Державне управління, в такому випадку, розглядається як система, що визначає напрям змін в *ДПС*, який вважається екологічно безпечним. Державне регулювання при цьому виконує функцію корегування функціонуванням системи, якщо вона починає відхилятися від визначеного напряму руху. Тому під **Д.р.з.е.б**. слід розуміти побудову коригувальних дій системою органів державного управління, спрямованих на *ДПС,* у випадку відхилень від фіксованих норм безпечного існування цього об'єкта.

Літ.: *Закон* України «Про охорону навколишнього природного середовища»; *Андрейцев В. І.* Право екологічної безпеки : Навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев – К. : Знання-Прес, 2002.; *Анисимов О.С.* Методологический словарь для управленцев / О. С. Анисимов – М., 2002.; *Атаманчук Г. В.* Государственное управление (организационно-функциональные вопросы) : Учебное пособие / Г. В. Атаманчук – М. : ОАО «НПО «Экономика»», 2000.; *Боков В*., Лущик А. Основы экологической безопасности. / В. Боков, А. Лущик. – Симферополь : Соната, 1998. *Екологічне* управління: Підручник / Ред. В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К. : Либідь, 2004.; *Кобецька Н. Р.* Екологічне право України: навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008.; *Романченко І. С.* Екологічна безпека: екологічний стан та методи його моніторингу : Навчальний посібник / І. С. Романченко, А. І. Сбітнев, С. Г. Бутейко – К., 2006.

© Кучма Д. Я.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ (лат. *regulo* – впорядковувати) – сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на: забезпечення країни продовольством; забезпечення населення продуктами харчування у необхідних обсягах та якості; створення гарантій якості та безпеки життєво важливих продуктів харчування для здоров'я і життя людини та їх доступності до начелення; запобігання та подолання надзвичайних ситуацій (подій), повязаних із перебоями (відсутністю) у постачанні продовольчих товарів. **Д.р.з.п.б.** поєднує законодавчі, адміністративні, контрольні заходи щодо забезпечення населення продовольством.

Д.р.з.п.б. є похідним від декількох визначень: *державне регулювання*, забезпечення продовольчої безпеки та продовольча безпека. Відповідно до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави. Дана методика визначає індикатори та порогові значення продовольчої безпеки України:

Основними об'єктами **Д.р.з.п.б.** є: продовольство, яке споживається в країні, його якість, асортимент та кількісні виміри, склад добового харчування людини, кількість вироблених продуктів харчування на одну людину, розробка напрямів удосконалення системи харчування населення. Отже, воно спрямоване на розвиток системи забезпечення продовольчої безпеки, її окремих складових, нейтралізації загроз, що виникають та реагування на наявні виклики.

Таблиця 1

Індикатори та порогові значення індикаторів продовольчої безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	не менше 2,5
2	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 83
3	Споживання молока та молочних продуктів (за рік/особа), кг	не менше 380
4	Споживання яєць (за рік/особа), шт.	не менше 290
5	Споживання риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 20
6	Споживання цукру (за рік/особа), кг	не менше 38
7	Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	не менше 13
8	Споживання картоплі (за рік/особа), кг	не менше 124
9	Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг	не менше 161
10	Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг	не менше 90
11	Споживання хлібу та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 101
12	Рівень перехідних запасів зерна, відсоток від річного споживання	не менше 17
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн	не менше 0,8

Головними суб'єктами **Д.р.з.п.б.** є: органи державної влади (законодавчої та виконавчої), органи місцевого самоврядування.

Законодавче забезпечення **Д.р.з.п.б.** України здійснює Верховна Рада, як вищий законодавчий орган. Вона виконує такі регуляторні функції щодо регулювання продовольчої безпеки України: приймає закони, які регламентують і регулюють функціонування та розвиток продовольчого сектору (причому, закони повинні бути чітко, коротко і доступно сформульовані); визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики забезпечення продовольчої безпеки; затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля та звіти про їх виконання; розглядає та приймає рішення, щодо схвалення програми (плану) діяльності Кабінету Міністрів України тощо.

Серед причин запровадження **Д.р.з.п.б.**: ускладнення ситуації з забезпеченням населення продовольством в країні, погіршення природних умов, і як наслідок, стану продовольчої безпеки, загальносвітові тенденції щодо посилення контролю за станом забезпечення продуктами харчування населення планети.

Основні напрями **Д.р.з.п.б.** в сучасних умовах повинні зводитись до: регулювання кількості та якості продовольства, що виготовляється в межах національної економіки; контроль за якістю продукції, що ввозиться з-за кордону, недопущення на внутрішні ринки товарів низької якості, що можуть нести потенційну небезпеку здоров'ю населення країни; упередження складних продовольчих ситуацій в країні (дефіцит на ринку окремих продуктів харчування, суттєве зростання цін на продовольство, штучний ажіотаж навколо окремих видів товарів); регулювання ринку продовольчої продукції з урахуванням сезонних потреб та кліматичних умов; розробка нормативно-правової документації щодо визначення правил та заборон постачання на ринки країни товарів з позначкою «ГМО», донесення до всіх громадян потрібної інформації.

В Україні питання **Д.р.з.п.б.** вирішені не в повній мірі, тому нагальною потребою в сучасних умовах є розробка необхідної правової бази з зазначених питань, а також ефективне їх впровадження на рівні органів державної влади з метою підвищення загального рівня продовольчої безпеки в державі.

Літ.: *Наказ* Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 2 березня 2007 року; *Сухоруков А. І.* Національна економічна безпека: Навч. посібник / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук; за ред. д.е.н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухоруков. – Житомир : ПП «Рута», 2010; *Економічна* енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003.

© Чернятевич Я. В.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. Захист економічних інтересів держави при **З.е.д.** здійснює система органів державного управління шляхом застосування важелів, механізмів та інструментів державного регулювання **З.е.д.** У науковій літературі розмежовано поняття *«державне управління* **З.е.д.***»* та *«державне регулювання* **З.е.д.***»*, а саме: визначається, що *державне управління* **З.е.д.** – це процес впливу уповноважених органів державної влади різного рівня на **З.е.д.** суб'єктів господарювання з метою підвищення її ефективності й результативності, а *державне регулювання* **З.е.д.** – це окрема функція управління **З.е.д.**, що визначається зовнішньоекономічною політикою держави та реалізуються через дію правових, організаційно-управлінських, адміністративних, економічних, інформаційно-аналітичних механізмів» [3, с. 11].

Стаття 380 ГКУ визначає, що державне регулювання **З.е.д.** спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів **З.е.д.**, створення рівних умов для розвитку усіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин та використання суб'єктами **З.е.д.** доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері **З.е.д.** Перелік та повноваження органів державної влади, що здійснюють регулювання **З.е.д.**, а також форми державного регулювання та контролю **З.е.д.** визначаються цим ГКУ, Законом 959–12 , іншими законами [1].

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності визначає зовнішньоекономічна політика держави на тому чи іншому етапі. Як звичайно та країна, яка провадить **З.е.д.**, дотримується або політики вільної торгівлі, або протекціоністської політики. Перша характеризується мінімальним втручанням у процеси **З.е.д.**, у цьому випадку, торгівля розвивається на засадах дії ринкових сил, попиту і пропозиції. У разі протекціоністської політики – внутрішній ринок захищають від іноземної конкуренції за допомогою митних бар'єрів та інших економічних і політичних важелів. Протекціонізм у міжнародній торгівлі допомагає: дещо зменшити вплив на національну економіку негативних тенденцій, що є на світовому ринку; захистити від іноземної конкуренції національні галузі економіки, які ще не зміцніли; сприяє збільшенню зайнятості населення; дає змогу реалізувати внутрішні програми економічного розвитку, збільшувати доходи уряду.

Регулюючи зовнішньоекономічне співробітництво, держава та її органи не можуть безпосередньо втручатися у зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів, що діють у цій сфері, за винятком випадків, коли таке втручання передбачене законами. *Методи державного регулювання* **З.е.д.** поділяються на: тарифні (митні), що ґрунтуються на використанні митних тарифів та нетарифні – квоти, ліцензії, субсидії, демпінг та ін.

Тарифні методи за суттю є економічними і діють через ринковий механізм, вони спрямовані на здешевлення експорту, подорожчання імпорту і впливають на фінансові результати діяльності учасників **З.е.д.** У галузі імпорту до тарифних методів належать не лише митні тарифи, а й податки і збори з товарів, які ввозять, імпортні депозити та ін. У галузі експорту – це податкові кредити експортерам, гарантії, субсидії, звільнення від податків, надання фінансової допомоги тощо.

Нетарифні методи відносяться до методів адміністративного впливу. Адміністративними важелями є ембарго (повна заборона зовнішньоекономічних операцій), ліцензування, квотування, специфічні вимоги до товарів (упакування, маркування, добровільні обмеження експорту, бюрократичні ускладнення митних процедур (запрова-

дження підвищених вимог до якості, санітарних та інших стандартів). Серед нетарифних важелів регулювання **З.е.д.** важливу роль відіграють валютні обмеження, тобто регламентація операцій резидентів і нерезидентів з валютними цінностями, яка може обмежувати зовнішньоекономічну діяльність або її стимулювати.

Літ.: *Господарський* кодекс України від 16 січн. 2003 р.; Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квіт. 1991 р. № 959–XII; Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : Монографія / Л. М. Пісьмаченко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 366 с.

© Пісьмаченко Л.М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ – система правових та організаційно-економічних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили. Особливості державного регулювання ринку праці зумовлені тим, що він, маючи економічні витоки, набуває в процесі функціонування соціально-економічного забарвлення.

Мета державної політики на ринку праці – сприяти роботодавцю (власнику робочих місць) у придбанні робочої сили певної якості, створюючи тим самим передумови поєднання факторів виробництва; а людям, які шукають роботу, — у підборі робочого місця по можливості відповідно до професійно-кваліфікаційних, демографічних та інших характеристик; надавати послуги з навчання безробітним (професійна перепідготовка і підвищення кваліфікації); вживати заходів для забезпечення їх утримання (суспільні й інші тимчасові роботи), контролю за рівнем безробіття тощо.

Об’єкти **Д.р.р.п.**: зайнятість (регулювання пропозиції робочої сили та робочих місць);соціальні відносини між роботодавцями і працюючими; трудові відносини (оплата праці, охорона праці, умови найму, звільнення);підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників; розподіл та перерозподіл робочої сили. Суб’єкти **Д.р.р.п.** в Україні: Кабінет Міністрів (відповідні міністерства); служби зайнятості (обласні, міські, районні); відділи та управління з праці та соціальних питань при державних адміністраціях.

Головні функції з **Д.р.р.п.** в Україні виконує державна служба зайнятості. Її обов’язком є: аналіз і прогнозування попиту на робочу силу та її пропозицію; облік вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування, надання допомоги громадянам у професійній орієнтації, підборі роботи і працевлаштуванні та власникам підприємств у підборі потрібних працівників; реєстрація безробітних і виплата їм допомоги; участь у підготовці територіальних програм зайнятості тощо.

Регулювання ринку праці, зайнятості та умов праці передбачає:

- законодавче запровадження умов праці залежно від її видів, місця виконання, особи працівника. Воно охоплює час праці і відпочинку, техніку безпеки, вимоги до кваліфікації, взаємовідносини між власниками засобів виробництва і найманою робочою силою, профспілками і підприємцями тощо;
- створення державної системи дослідження і прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці;
- створення мережі центрів служб зайнятості для реєстрації безробітних і фінансової допомоги їм, допомоги в працевлаштуванні, консультацій, сприяння вирішенню кадрових проблем на підприємствах;
- створення фондів сприяння зайнятості;
- розробку програм державної допомоги в підготовці кадрів;
- розробку програм державної допомоги у створенні нових робочих місць;
- створення системи матеріальної допомоги у зв’язку з тимчасовим безробіттям.

В умовах перехідної економіки особливостями **Д.р.р.п.** є:

- активізація проведення структурної перебудови економіки;
- забезпечення збалансованості на ринку праці робочих місць і робочої сили;
- стимулювання розвитку малого підприємництва;
- ефективний перерозподіл зайнятих між державними та недержавними секторами;

• заохочення підприємницької діяльності, самозайнятості.

Економічними важелями регулювання ринку праці й зайнятості населення є пільги підприємствам, що створюють додаткові робочі місця для громадських робіт, а також оптимізація заробітної плати робітників з урахуванням ціни мінімального споживчого попиту, допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні фізіологічного мінімуму споживання та рівня заробітної плати й ціни робочої сили. Серед важелів державного регулювання помітну роль відіграє пільгове оподаткування підприємств, які залучають до роботи молодь, інвалідів та інших неконкурентоспроможних громадян. В Україні законодавчо врегульовано лише загальні питання забезпечення зайнятості, регулювання ринку праці, захисту громадян від наслідків безробіття.

Визначальними напрямами прямого економічного впливу держави на розвиток ринку праці в Україні є такі: формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування підприємствам, які створюють додаткові робочі місця для громадських робіт і фонди страхування на випадок безробіття; формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування та застосування пільгових кредитів для підприємств, що приймають на роботу жінок, молодь, інвалідів та інших осіб, які підпадають під 5% квоту. Водночас нормативні штрафи та санкції мають застосовуватись до підприємств, що відмовляють у прийомі на роботу зазначеним особам

Розвиток ринку праці потребує створення правових важелів державного регулювання через внесення змін до законодавчих актів про працю, закріплення заробітної плати як ціни робочої сили, відповідності рівня заробітної плати рівню цін на споживчому ринку (мінімальна заробітна плата має дорівнювати фізіологічному мінімуму споживання). До адміністративних важелів регулювання ринку праці та зайнятості належать: упровадження активної та пасивної політики на ринку праці України та її регіонів через організацію громадських робіт; створення страхових фондів на випадок безробіття; перекваліфікація робітників на потребу ринку і виплати допомоги та кредитів безробітним і членам їхніх сімей; створення центрів з підготовки кадрів при центрах сприяння зайнятості.

Ще одним напрямом **Д.р.р.п.** є державні контракти. Вони укладаються між державою та підприємствами, спрямовуються на створення додаткових робочих місць і пом'якшення наслідків безробіття, створення робочих місць на громадських роботах регіонального масштабу. Державні контракти мають ураховувати стан ринку праці на перспективу, інших сегментних ринків і розвиток демографічної ситуації в регіоні.

Літ.: *Васильченко В. С.* Державне регулювання зайнятості : [навч. посіб.] / В. С. Васильченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 252 с.; *Державне* регулювання економіки: [навч. посіб.] / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.; *Дідківська Л. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Л.І. Дідківська, Л. С. Головко. – К. : Знання Прес, 2000. – 209 с.; *Завіновська Г. Т.* Економіка праці : [навч. посіб.] / Г. Т Завіновська– К. : КНЕУ, 2003. – 300 с.; *Лібанова Е. М.* Ринок праці : [навч. посіб.] / Е. М. Лібанова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.; *Кодекс* законів про працю України. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – 108 с.; *Петюх В. М.* Ринок праці та зайнятість / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1997. – 201 с.; *Шевченко Л. С.* Ринок праці: сучасний економіко-теоретичний аналіз : [монографія] / Л. С. Шевченко. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 336 с.

© Борщук Є. М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ – це цілеспрямований вплив на систему *вищої освіти*, що здійснюється переважно шляхом ухвалення законодавчих актів, норм, установлення упорядкування, загальних правил і норм поведінки об'єктів управління, що запобігають негативним явищам в освітянському середовищі. Відповідно до тенденцій міжнародного розвитку освітянської сфери роль **Д.р.с.в.о.** залежно від національних особливостей буде змінюватися. Монопольне становище держави в сфері вищої освіти буде послаблюватися, все більше діяльність

органів державного управління освітою буде зосереджуватися на загальному регулюванні, зокрема забезпеченні правового поля функціонування і розвитку вищої освіти, законодавчих гарантій. Закони забезпечують здійснення функції довготривалого правового регулювання, укази, нормативні акти (постанови, розпорядження, накази), як правило, короткострокового або оперативного регулювання. На основі законодавства створюється правове середовище, яке визначає допустимі свободи і права суб'єктів і фізичних осіб у виборі освітньої діяльності, її організаційних форм, використання джерел фінансування, доступів до ресурсів тощо. Система законів, нормативних актів спрямовується на розвиток офіційних само регуляторів в умовах ринку, перехід від адміністративно-розпорядчого до регулюючого управління вищою освітою, відмову від дріб'язкової опіки, надлишкового управління.

Механізмами такого **Д.р.с.в.о.** є система засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких органи державного управління регулюють функціонування і розвиток цієї сфери освіти, що виключає пряме адміністрування. Такими механізмами є державна *освітня політика* як система стратегічних цілей і програмних дій, яка визначається Верховною Радою України, Президентом України щодо забезпечення функціонування та розвитку вищої освіти. Законодавче визначення національної політики у сфері вищої освіти забезпечують Основний закон (1996), Закони України «Про освіту» (1996), «Про вищу освіту» (2002), інше законодавство з питань вищої освіти. Серед найважливіших пріоритетів державної політики у сфері вищої освіти – забезпечення громадянам *рівного доступу* до якісної вищої *освіти*, створення національної системи безперервної освіти, що відповідає світовим і європейським стандартам, запровадження демократичних засад у діяльність вищих навчальних закладів, інтеграції національної системи вищої освіти в Європейський простір на принципах *Болонського процесу* заради забезпечення її конкурентоспроможності у світі.

Важливими механізмами **Д.р.с.в.о.** є розробка довгострокових концепцій розвитку освіти, виконання конкретних цільових освітніх програм, затвердження державних стандартів освіти. Регулювання умов освітньої діяльності у вищій школі здійснюється також через державне замовлення, бюджетне фінансування, встановлення нормативного обсягу і цільового призначення витрат бюджетних коштів, надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій на розвиток перспективних напрямів діяльності, проведення виваженої політики кредитування та податкової політики, *ліцензування, акредитації* та ін.

На практиці розрізняють політичне, правове, соціальне, економічне регулювання. Ефективність такого регулювання визначається організаційно-управлінськими, фінансово-економічними чинниками, виявляється в реалізації публічного заявлених цілей, визначених державними програмними документами.

Літ.: *Крисюк С. В.* державне управління освітою. – К., 2009; *Ніколаєнко С. М.* Освіта та наука: Законодавчі та методологічні основи: нав.посібник. – К., 2004; *Фініков Т. В.* до законодавста про вищу освіту Польщі, Росії. України, Чехії. – К., 2002; *Державне* управління: словник. – довідник. – К., 2002.

©Крисюк С.В.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ – комплекс заходів, які здійснюються державою щодо впорядкування, контролю та нагляду за діяльністю інститутів фінансової інфраструктури. Інститути фінансової інфраструктури є важливими учасниками фінансового ринку, на які покладено забезпечення функціонального і технологічного зв'язку між інвесторами та емітентами. Використання новітніх інформаційних технологій та сучасних фінансових інструментів на фінансовому ринку неможливе без функціонування комплексу взаємопов'язаних інститутів фінансової інфраструк-тури, до яких включають фондові біржі, торговельно-інформаційні системи, депозитаріїв, реєстраторів, збері-

гачів, рейтингові агентства, кредитні бюро тощо.

Фондові біржі створюють організаційні, технологічні, інформаційні, правові та інші умови для збирання та поширення інформації стосовно попиту і пропозиції, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладання і виконання договорів щодо фінансових інструментів, у тому числі здійснення клірингу (взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів) та розв'язання спорів між членами фондової біржі. Торговельно-інформаційні системи здійснюють діяльність з організації торгівлі цінними паперами на позабіржовому ринку за допомогою електронної торговельно-інформаційної мережі – електронної системи, що зв'язує торговців цінними паперами в різних місцях і дає їм змогу обмінюватися пропозиціями і укладати угоди без будь-яких затримок у часі.

Депозитарії надають послуги щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів. Реєстратори здійснюють на фінансовому ринку ведення реєстрів власників іменних цінних паперів – складених на певну дату списків власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів (депозитаріїв або зберігачів цінних паперів). Зберігачі надають послуги щодо зберігання й обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах.

Рейтингові агентства відіграють важливу роль на сучасних фінансових ринках, надаючи учасникам професійну оцінку кредитного ризику позичальників та їх боргових зобов'язань. Отримавши велику кількість інформації від позичальника, рейтингові агентства допомагають інвесторам та іншим учасникам ринку визначити важливу інформацію й проаналізувати кредитні ризики, з якими можуть зіткнутися інвестори, надавши позику тому чи іншому підприємству або придбавши цінні папери того чи іншого емітента. Рейтингові агентства допомагають зменшити проблему *асиметричної інформації* між позичальниками та емітентами, з одного боку, і кредиторами та покупцями боргових зобов'язань – з іншого.

Бюро кредитних історій покликані зменшувати проблеми, пов'язані з асиметричною інформацією на кредитному ринку. Внаслідок запровадження інституціоналізованих механізмів обміну інформацією між кредиторами зменшується явище несприятливого вибору, тобто кредитори мають змогу якісніше оцінити рівень кредитоспроможності позичальника. Ефективно функціонуючі кредитні бюро призводять до врівноваження кредитного ринку, здешевлення позикових коштів, збільшення частки кредитів приватного сектору економіки у валовому внутрішньому продукті.

Метою **Д.р.ф.і.** в Україні є створення сприятливих умов для розвитку та функціонування фінансового ринку, запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції між інститутами фінансової інфраструктури, захист інтересів споживачів їхніх послуг, контроль за прозорістю та відкритістю діяльності і т.ін. **Д.р.ф.і.** здійснюється у формах: ліцензування професійної діяльності на фінансовому ринку (виключно на підставі отриманої ліцензії здійснюють діяльність депозитарії, реєстратори, зберігачі, фондові біржі, бюро кредитних історій); ведення державних реєстрів інститутів фінансової інфраструктури (реєстр професійних учасників ринку цінних паперів, єдиний реєстр бюро кредитних історій, реєстр уповноважених рейтингових агентств); встановлення правил і стандартів діяльності; нагляд за діяльністю інститутів фінансової інфраструктури.

Д.р.ф.і. також здійснюється шляхом встановлення обмежень на суміщення окремих видів діяльності на фінансовому ринку: предметом діяльності кредитних бюро є виключно ведення кредитних історій; фондові біржі не можуть провадити інші види професійної діяльності на фондовому ринку,

крім діяльності з організації торгівлі на фондовому ринку; діяльність зберігача може поєднуватися лише з діяльністю торговця цінними паперами; діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключним видом діяльності, що може поєднуватися тільки з діяльністю зберігача цінних паперів і торговця цінними паперами та ін. Держава також призначає державних представників на фондових біржах, у депозитаріях і торговельно-інформаційних системах, встановлює порядок і реєструє саморегулівні організації, що об'єднують відповідних інститутів фінансової інфраструктури.

Функції **Д.р.ф.і.** в Україні здійснюють Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (щодо фондових бірж, позабіржових торговельних систем, депозитаріїв, реєстраторів, зберігачів, рейтингових агентств) та Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (щодо бюро кредитних історій). Інші державні органи здійснюють **Д.р.ф.і.** у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

Літ.: *Іваницька О. М.* . Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури : монографія / О. М. Іваницька. – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Кульпінський С. В.* Регулювання фінансових ринків: пріоритети та інструменти : монографія / С. В. Кульпінський. – К. : LAT&K, 2010; *Науменкова С. М.* Системи регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн : навч. посіб. / Науменкова С. М., Міщенко В. І. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010.

© Балдич Н.І.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ КУЛЬТУРИ – це система правових, організаційних та економічних механізмів управлінської діяльності державних органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію державної політики в сфері культури. Правовий механізм визначає законодавчу та нормативну базу адміністративних та контролюючих функцій держави в сфері надання культурних послуг та забезпечення національних інтересів в сфері охорони та безпеки культурного простору держави. Організаційний механізм забезпечує ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в сфері охорони та розвитку національного культурного простору, а також забезпечення права громадян на вільний доступ та безперешкодне користування національним та світовим культурним надбанням, культурними благами та цінностями, на культурне самовизначення, культурний розвиток та участь у культурній творчості. Економічний механізм визначає матеріальні чинники ресурсного забезпечення сталого функціонування та розвитку національного культурного простору, соціальну доступність культурних благ та ефективність використання базової мережі закладів культури.

Центральним органом державного управління є Міністерство культури України, якому підпорядковані Управління культури обласних державних адміністрацій. Органи місцевого самоврядування управлінську діяльність в сфері культури здійснюють в межах прав по формуванню стратегії соціально-культурного розвитку територіальної громади, що надані їм Законом України «Про місцеве самоврядування». Органи місцевого самоврядування формують відділи культури в системі відповідних виконавчих комітетів. Розподіл управлінських повноважень між державними органами влади та органами місцевого самоврядування визначається правом власності на об'єкти культурної сфери, що належать до базової мережі закладів культури.

Базова мережа закладів культури формується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення цілісного розвитку національної культури, доступності культурного надбання, культурних благ та дотримання соціальних нормативів надання послуг у сфері культури. Заклади культури базової мережі в Україні за формою власності розподіляються на: 1) загальнодержавні (національні) та 2) місцеві (комунальні). До базової мережі закладів культури загальнодержавного рівня належать «державні, у тому числі національні (бібліотеки, музеї, архіви,

заповідники, цирки, театри, філармонії, музичні колективи і ансамблі, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри, навчальні заклади культури і мистецтва, кіностудії, художні галереї, виставки національного (загальнодержавного значення тощо), заклади культури (ст. 23. ЗУ «Про культуру»). До базової мережі закладів культури місцевого рівня належать «комунальні заклади культури (бібліотеки, музеї, галереї, заповідники, виставкові зали, театри, філармонії, концертні організації, мистецькі колективи, кінотеатри, кіновідеопрокатні підприємства, об'єднання, палаци і будинки культури, інші клубні заклади, заклади освіти сфери культури, початкові спеціалізовані мистецькі заклади (школи естетичного виховання та студії), парки культури та відпочинку тощо) (ст. 23 ЗУ «Про культуру»).

Особливості державно-управлінської діяльності в сфері культури визначаються структурною складністю об'єкта управління, в якому можна виокремити підсистеми управління: 1) закладами культури; 2) культурно-мистецькими проектами; 3)національно-культурними державними цільовими програмами; 4) об'єктами культурного призначення; 5) діяльністю у сфері культури. Заклад культури – це «юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури (ст. 1 ЗУ «Про культуру»). Культурно-мистецький проект – це «форма культурної діяльності з визначеними метою і строком реалізації (досягнення мети), а також цільовим фінансуванням згідно з кошторисом (бюджетом) (ст. 1. ЗУ «Про культуру»). Національно-культурна державна цільова програма – це «програма, спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, та цільова регіональна програма у сфері культури, що передбачають вирішення питань, пов'язаних з діяльністю та розвитком базової мережі закладів культури всіх рівнів або відповідного рівні, а також реалізацію культурно-мистецьких проектів і здійснення державними та недержавними закладами культури заходів, що фінансуються з державного та/або місцевих бюджетів (ст.1 ЗУ «Про культуру»). Об'єкти культурного призначення – це «цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театрально-видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятники культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності (ст.1 ЗУ «Про культуру»). Діяльність у сфері культури – це «творча, господарська, накова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллєва та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян (ст.1 ЗУ «Про культуру»).

Літ: *Закон* України «Про культуру» від 14.12.10 № 2778. – VI.; *Безклубенко С. Д.* Економіка культури / С. Д. Безклубенко. – К. : КНУКіМ, 2002. – 234 с.; Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. / О. Гриценко. – К. : УЦКД,2000 – 228с.

© Овчаренко С.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ГУМАНІТАРНОЮ БЕЗПЕКОЮ – це здійснюваний органами державної влади безпосередній вплив на процеси гуманітарного розвитку, комплекс засобів, скоординованих дій і заходів з боку держави, що здійснюються з метою розробки та реалізації стратегії гуманітарної безпеки та цілеспрямованих рішень щодо захисту життєво важливих інтересів соціуму від внутрішніх і зовнішніх загроз. **Д.у.г.б.** є важливою складовою політики забезпечення національної безпеки. Це форма свідомого впливу на гуманітарну сферу життєдіяльності людей з метою її зміни в інтересах учасників цих відносин.

Ступінь державної керованості гуманітарною безпекою багато в чому залежить від

дієвості таких регуляторів, як: культура, традиції, норми моралі, ідеологія, зрілість свідомості, освіченість і науковість тощо. Під впливом цих регуляторів змінюється і характер управлінських відносин, що дозволяє подолати неорганізованість і розбалансованість у суспільному житті, які зумовили кризу гуманітарної сфери. Доцільно гуманітарну сферу, яка визначає смислові домінанти існування суспільства та кожної особистості, утвердження духовно-моральних цінностей, культури, колективного розуму народу, – зробити пріоритетним орієнтиром у державному управлінні як на центральному, так і на регіональному рівнях.

Творення духовних цінностей, які формують людину та суспільство є визначальним. Це особливо важливо для сучасної України, в якій унаслідок тривалої духовної кризи, повільно відбувається становлення демократії та цивілізованої ринкової економіки. З метою побудови економічно могутньої держави, першочергового значення набуває ефективне функціонування соціальних інститутів, які продукують духовні цінності. Саме брак духовності і є глибинною першопричиною багатьох негараздів, які нині переживає українська держава. Як свідчить історичний розвиток, жодна країна світу не вийшла з управлінської та економічної криз, не подолавши кризу духовну. Згідно із законами суспільного розвитку піднесення духовності громадян дає можливість подолати економічну, політичну, гуманітарну, екологічну та інші кризи українського суспільства.

Метою **Д.у.г.б.** в широкому значенні є створення умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних, духовних відносин, усебічного розкриття, самореалізації творчого, соціального, духовного потенціалу людини. У такому контексті, перш за все, потрібно говорити про духовність, яка проявляється в суспільному розвитку та у відносинах. Коли мова йде про гуманітарну сферу та **Д.у.г.б.**, духовність має бути первинною, а соціальність – вторинною. Метою **Д.у.г.б**. у вузькому значенні є створення ідеології єдиної української нації, побудованої на ідеї об'єднання та діалогу культур, конфесій, єдиної культурної та історичної спадщини; забезпечення «кадрової революції» та можливостей інноваційного розвитку через реформування сфери освіти; створення системи управління, що може визначити та реалізувати єдину державну гуманітарну політику в освіті, культурі, науці та інших гуманітарних сферах; забезпечення розвитку гуманітарної сфери через створення економічного підґрунтя гуманітарної політики; забезпечення суспільної підтримки державної політики, втілення ідеї єдиної нації через створення системи суспільної комунікації щодо подолання проблем гуманітарної політики.

Актуальними завданнями **Д.у.г.б.** є: відмова органів державної влади всіх рівнів від архаїчного погляду на гуманітарну сферу як на щось другорядне та непотрібне; активізація позиції органів державної влади всіх рівнів у вирішенні питань гуманітарних галузей; вироблення сучасного потенційного апарату, теоретичної та законодавчої бази гуманітарної сфери й покладення їх в основу державного управління цією сферою; забезпечення зворотного зв'язку «державний орган – суспільство – державний орган» при здійсненні державними службовцями – представниками держави гуманітарної політики на всіх рівнях управління; розробка концепції професійної підготовки відповідних управлінських кадрів до проведення гуманітарної політики тощо.

Шляхами вирішення цих завдань можуть бути: удосконалення структури виконавчих органів державної влади з метою оптимізації управління гуманітарною сферою; децентралізація засад реалізації гуманітарної політики на регіональному рівні, що передбачає надання органам виконавчої влади більшої самостійності в прийнятті відповідних рішень; пошук та залучення позабюджетних джерел фінансування цієї сфери; розвиток нових форм діяльності закладів гуманітарної сфери; поширення сучасних форм меценатства й спонсорства; проведення систематичних соціологічних опитувань населення; розширення зв'язків державних органів, що відповідають за проведення гуманітарної політики, із засобами масової інформації;

удосконалення механізмів взаємодії органів державної влади з громадськими неурядовими організаціями; залучення як на національному, так і регіональному рівнях науковців і фахівців-експертів до вирішення питань управління гуманітарною сферою.

Сучасний стан розвитку гуманітарної сфери в Україні позначений наявністю різноманітних суб'єктів гуманітарної безпеки, які діють у державних, громадських, приватних та інших структурах. Маючи різний суспільний характер, вони все-таки здійснюють управлінську, регулятивну діяльність у гуманітарній сфері, застосовуючи для цього різні способи й форми впливу на гуманітарний розвиток. Такими суб'єктами вважаються: людина, держава, суспільство, політичні партії, соціальні спільноти, громадські організації, колективи. Здійснення **Д.у.г.б.** на сучасному етапі розвитку українського суспільства має відповідати таким головним принципам: пріоритет особистості, свобода совісті, права людини; сильна держава як гарант прав і свобод кожного громадянина; конструктивні владні структури; демократія як волевиявлення народу, порядок і законність; єдність України на основі поєднання всіх інтересів; наявність плідних ідей щодо розвитку гуманітарного регулювання і духовно-морального впливу; взаємопов'язаність і взаємозалежність «температури» духовного здоров'я особистості, суспільства та держави як запорука існування належних соціальних відносин «особистість – держава – суспільство».

Практика і теорія **Д.у.г.б.** сьогодні перебуває у стані формування й потребує уваги не лише практиків-управлінців, але й науковців.

Побудова в Україні громадянського суспільства, яке ґрунтується на засадах соціального партнерства й гуманізму, вимагає створення необхідних умов для максимального розвитку та самореалізації кожної особистості, що є водночас метою, результатом і головним інструментом формування такого суспільства. Загальна ситуація в гуманітарній сфері України залишається складною, оскільки вона все ще продовжує бути заручницею суспільних трансформацій та метаморфоз, різних реформаторських інновацій. Ціла низка проблем цієї сфери вирішується надто повільно або й узагалі не вирішується.

Д.у.г.б. безпосередньо впливає на якість та ефективність державного управління в цілому. Держава як суб'єкт гуманітарної безпеки має перейти від директивних форм управління до сучасної системи регулятивних методів, що ґрунтуються на правових засадах, економічних важелях, які створюють умови для фінансової, матеріальної діяльності в гуманітарній сфері.

Д.у.г.б. припускає діяльність у багатьох напрямах, серед яких варто виділити наступні: збереження віри (вірування), що визначила весь історичний розвиток народу й держави; збереження мовного багатства, захист його від спрощення, збідніння й забуття; дбайливе відношення до духовно-моральних традицій народу, відстоювання пріоритетів національної ідентичності в культурі, в особистісному самовизначенні, в освіті, особливо в нинішніх умовах натиску так званої масової культури; виховання поваги до інших релігій і культур, що забезпечують стійкий розвиток держави; виховання таких якостей особистості, які дозволяють забезпечити національну безпеку, у тому числі в моменти суворих випробувань для країни. Руйнування ж якостей особистості, вироблених культурою нації, загрожує втратою безпеки, тому гуманітарна безпека – істотний момент безпеки держави.

Отже, нагальними та першочерговими напрямами політики **Д.у.г.б.** є: реформування відповідного законодавства з метою виокремлення гуманітарної складової національної безпеки, гуманітарних пріоритетів, загроз національній безпеці в гуманітарному секторі безпеки; зміна акцентів як політики забезпечення гуманітарної безпеки України, так і загалом державної політики від «диктату» економічної та політичної проблематики у бік системного (тобто з урахуванням процесів в усіх сферах, в тому числі і гуманітарної, як життєдіяльності української держави, так і безпекового сектору її політики) розгляду та вирішення проблем. Урахування міжнародної практики (зокрема, Хартії європейської безпеки), де людський, еконо-

мічний та військово-політичний вимір безпеки розглядаються як єдине ціле; створення стратегії гуманітарної безпеки у вигляді окремого документа, або в межах створення стратегії національної безпеки України. У цьому документі мають бути чітко визначені основна мета державної політики в гуманітарній сфері безпеки, принципи та засобі, пріоритетні напрями реалізації цієї мети.

Реалізація цих напрямів дала б змогу більш ефективно гарантувати *національну безпеку* держави, мати чіткі орієнтири забезпечення *гуманітарної безпеки* країни, механізми діагностування потенційних і наявних загроз та механізми їх вирішення.

Літ.: *Богданович В. Ю.* Методи державного управління забезпеченням національної безпеки у її визначальних сферах [Текст]: навч. посіб. / В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, М. Ф. Єжеєв; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2008. – 134 с.; *Здіорук С. І.* Гуманітарна політика Української Держави в новітній період : монографія. – Х. : ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006.; *Семенченко А. І.* Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : Монографія. – К. : НАДУ, 2008. – 428 с.

© Афоніна О.Г.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ (англ. *Public Administration an econоmy*) – цілеспрямований організуючий, регулюючий і контролюючий вплив держави та державних інституцій на господарські явища, відносини і процеси з метою реалізації цілей розвитку національної економіки. **Д.у.е.** спрямовується на вирішення великомасштабних соціально-економічних, народногосподарських проблем, які зачіпають інтереси багатьох господарюючих суб’єктів, важливих для економіки країни в цілому, її галузей і регіонів, населення, держави. Водночас у цілях **Д.у.е.** знаходять відображення цільові установки держави, владних структур, які здійснюють управління. Тому цілі **Д.у.е.** мають вписуватися в коло управлінських повноважень, які надаються державі, її органам законами країни, міжнародними угодами.

Д.у.е. передбачає систематизацію і обґрунтування пріоритетів національної економіки, генерування ефективних управляючих впливів, зорієнтованих на втілення цілей господарського розвитку країни. Розмежовуються принаймні чотири основні блоки цілей **Д.у.е.** Це, по-перше, цілі підтримки сталого стану економіки, які виникають в умовах, коли треба закріпити таке положення в силу того, що воно задовольняє умовам функціонування господарської системи, або у зв’язку із загрозою погіршення ситуації, яку необхідно попередити. По-друге, цілі виводу економіки із небажаного стану, що передбачає подолання кризисних явищ, стримування негативних тенденцій її розвитку. По-третє, цілі розвитку економіки, які полягають у сприятливій зміні, покращенні, підвищенні рівня і якості функціонування господарської системи. Нарешті, по-четверте, це цілі удосконалення, власне, системи **Д.у.е.,** процесів, форм і методів державного управління господарством, їх організації.

Слід зазначити, що цілі **Д.у.е.** не завжди збігаються, більше того, можуть спостерігатися навіть суперечності цільових орієнтирів запровадження відповідної діяльності. Це одна з головних причин недосконалості управління соціально-економічними об’єктами і процесами, витоки якої зумовлюються різноманіттям інтересів, людей, соціальних груп, колективів, регіонів. Найбільш небезпечним в цьому відношенні є розходження цілей діяльності державних органів управління та посадових осіб, апарату відповідних органів. У таких випадках ресурси держави витрачаються в інтересах вузьких груп державних чиновників, що призводить до ураження загальнодержавних інтересів, руйнації господарської системи країни в цілому. Єдність, несуперечливість цілей системи, цілей управління системою, цілей суб’єкта і об’єкта управління – вирішальна умова успішного управління, дотримання якої є особливо важливим для **Д.у.е.**

З цілями і завданнями **Д.у.е.** тісно пов’язані функції відповідної державно-управлінської діяльності, які покликані виконувати, реалізовувати органи, інститути **Д.у.е.** Перелік функцій **Д.у.е.** включає весь набір управ-

лінських впливів, які охоплюють цілевизначення, аналіз, прогнозування, програмування, організацію, стимулювання, коректування, облік, контроль діяльності ринкових суб'єктів та відносин, що складаються між ними, оперативне регулювання. Поєднання наведених функцій управління воєдино утворює механізм державного управління господарськими процесами, економікою в цілому. Механізм як сукупність функцій державного управління разом з апаратом управління, тобто службами управління і їх управлінським персоналом, які реалізують зазначені функції, утворюють систему державного управління економічними об'єктами.

Із наведеного переліку управлінських функцій можна виділити і конкретизувати ті з них, що стосуються безпосередньо **Д.у.е.,** відповідають цілям і завданням держави як суб'єкта управління в економічній сфері: стратегічне ціле визначення у вигляді встановлення загальнодержавних, генеральних цілей розвитку економіки країни в цілому, її галузей, секторів, регіонів, міжгалузевих комплексів; інституціональне (законодавче, нормативно-правове, організаційне) регулювання економіки, встановлення правил і норм ведення господарства, грошового обігу, договірних відносин; контрольні, наглядові функції; обліково-статистичні функції; володіння, розпорядження, встановлення шляхів і способів використання об'єктів державної власності, державного майна, управління скарбницею, державним сектором економіки, приватизацією, націоналізацією об'єктів власності; оперативне управління перебігом процесів виробництва, обігу, споживання в національній економіці; випуск в обіг грошових знаків, державних цінних паперів, валютне регулювання; формування та управління реалізацією державних цільових програм і проектів; управління державними фінансами, формування державного бюджету, бюджетно-податкове регулювання; активна державна інвестиційна політика; вплив на соціальні, демографічні процеси, трудову зайнятість НАК вселення, політика доходів, пенсійне і соціальне забезпечення, соціальний захист громадян; ринкове регулювання через підтримку конкуренції, антимонопольна політика, боротьба з корупцією і криміналізацією економіки; стимулювання економічної активності; підтримка науки, культури, освіти, охорони здоров'я, участь в їх фінансуванні; державне сприяння науково-технічному прогресу, інноваціям; екологічна політика, захист навколишнього середовища; структурна політика; регулювання зовнішньоекономічної діяльності; управління трансформаційними та модернізаційними процесами в національній економіці, проведення господарських реформ; перетворення і реформування системи державного управління.

З огляду на зазначені функції розуміння змісту самого поняття **Д.у.е.** є більш широким порівняно із поняттям *державного регулювання економіки*. Регулювання доцільно розглядати як частковий випадок управління, йому відводиться роль виконання тільки частини функцій управління, які доповнюють власноуправлінські функції (стратегічне ціле визначення, планування, програмування тощо). **Д.у.е.** передбачає будь-який вплив суб'єкта управління (активної сторони) на об'єкт (пасивну сторону) з метою спрямувати його дію у бажаний для суб'єкта управління спосіб. *Державне регулювання економіки* покликано забезпечувати коректування, налаштування діяльності економічних об'єктів. Іншими словами, якщо **Д.у.е.** визначає загальну траєкторію руху, розвитку в цілому, тоді *державне регулювання економіки* поширюється лише на корекцію, зміну, уточнення базової планової, програмної траєкторії у відповідності до умов, що складаються, додаткових вимог, особливих державних інтересів тощо.

Змісту *державного регулювання економіки* відповідає його розуміння як зовнішнього управління об'єктом, яке доповнює внутрішнє управління, самоуправління. Економічні об'єкти мають власні, внутрішні системи управління. Але ж такі системи не здатні повноцінно реалізовувати весь комплекс управлінських функцій, схильні виробляти управлінські впливи у власних інтересах, на шкоду інших об'єктів та інтересів більш високого порядку. Тому самоуправління таких об'єктів доповнюється

зовнішнім регулюванням з боку органів державної влади.

Ще одна вагома ознака розмежування змісту понять **Д.у.е.** і *державного регулювання економіки* – це характер відносин власності на майно, що становить об'єкт впливу з боку держави. Якщо таке майно являє собою державну власність, тобто держава виступає в ролі володаря майна, то вона вправі управляти, розпоряджатися ним у повному обсязі. Якщо ж майно належить не державі, а іншим власникам, то держава не набуває всіх управлін-ських повноважень, але від імені суспільства правомочна регулювати процеси і відносини з приводу його використання і розпорядження. З огляду на це, не випадково, що сам характер ринкової системи господарювання, наявність учасників ринкових відносин, що функціонують на основі різних форм власності, об'єктивно обмежує застосування функцій **Д.у.е.** у повному обсязі лише державним сектором. Діяльність ж переважної більшості ринкових агентів безпосередньо включається до сфери *державного регулювання економіки*.

Наявність розбіжностей між **Д.у.е.** і *державним регулюванням економіки* не свідчить про те, що завжди і чітко можна виокремити ці різновиди управлінської діяльності держави. Справа в тому, що одні й ті самі інститути, форми, методи можуть бути частково віднесені до державного регулювання економіки, тоді як в іншій своїй частині це інструменти не регулювання, а прямого управління. Неспів-падіння понять **Д.у.е**. та *державного регулювання економіки* не носить принципово характеру в прикладному відношенні. Адже у кінцевому підсумку, важливим є не те, як саме назвати вид управління, а як ефективно, успішно застосовувати його на практиці залежно від реальних цілей, задач, умов управління.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : Навч. посіб./ Л.А.Швайка. – К. : Знання, 2008 – 435 с.; *Райзберг Б. А.* Государственное управление экономическими и социальными процессами : Учеб. пособ. / Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2006.–383 с.; *Уколов В. Ф.* Теория управления : Учеб. для вузов / В. Ф.Уколов, А. М.масс, И. К. Быстряков. – М. : «Экономика», 2007. – 704 с.

© Бодров В.Г., Сафронова О.М.

ДЕЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ – специфічний вид *державного управління,* що є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів забезпечення економічної безпеки, які в межах чинного законодавства, та використовуючи наявні можливості держави, здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на об'єкти економічної безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз у економічній сфері суспільного життя.

Д.у.е.б. є відносно новим терміном в українській мові, що походить від більш усталених «*державне управління*» та «*економічна безпека*».

Д.у.е.б. здійснюється відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах з питань забезпечення економічної безпеки, які й визначають цілеспрямованість та основні завдання вказаного виду управління.

Суб'єктами **Д.у.е.б**. є: органи державного управління (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, зокрема Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, Міністерство промислової політики України, Національний банк України, державні комітети, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування); посадові особи; службовці, що наділені державно-владними повноваженнями тощо.

Об'єктами **Д.у.е.б.** є народне господарство, окремі галузі промисловості, сільського господарства, торгівлі та сфери послуг, виробничі об'єднання, підприємства чи їх виробничі підрозділи.

В процесі **Д.у.е.б**. здійснюється реалізація таких суспільних функцій: 1) в політичній сфері відбувається визначення напрямів управлінської діяльності, основних принципів, методів та підходів щодо забезпечення економічної безпеки на рівні держави як цілого; 2) в соціальній сфері за допомогою економічних важелів здійснюється реалізація забезпечення прав і свобод кожного громадянина, тобто через систему якісного та кількісного покращення індикаторів економічної безпеки відбувається забезпечення необхідних умов соціалізації людини в суспільстві; 3) в міжнародній сфері – зміцнення співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями, що в тій чи іншій мірі здатні впливати на економічну безпеку держави; 4) в економічній сфері, що є відповідальною за **Д.у.е.б**., першочерговими функціями держави в процесі управління є визначення загроз економічній безпеці держави, механізмів їх нейтралізації та подолання.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки», основними загрозами в економічній сфері України варто визначати: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямах інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Щодо *механізмів забезпечення економічної безпеки* варто зазначити, що підходячи до їх розробки та впровадження, потрібно чітко та раціонально обирати напрями державного управління зазначеної сфери з тим, щоб якомога ефективніше використовувати адміністративний ресурс при вирішенні важливих питань функціонування національної економіки.

Літ.: *Закон* України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 року; *Наказ* Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 2 березня 2007 року; *Економічна* енциклопедія : У трьох томах. Т. 3 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003; *Малиновський В. Я.* Державне управління : Навчальний посібник. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000; *Бакуменко В. Д.,* Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади державного управління : Навчальний посібник. – К. : Міленіум, 2003.

© Чернятевич Я.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАГАЛЬНОЮ СЕРЕДНЬОЮ ОСВІТОЮ – це 1) діяльність органів виконавчої влади щодо реалізації державної освітньої політики в си-

стемі *загальної середньої освіти* (ЗСО); 2) складова системи державного управління освітою; 3) організуючі, координуючі, регулюючі впливи на систему ЗСО з метою інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності. Поняття **Д.у.с.з.о.** як складової частини національної системи державного управління освітою має багатоаспектне використання. **Д.у.з.с.о.** здійснюється визначеним законодавством і системою державних органів, зокрема МОН України, іншими центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, відповідними органами управління освіти обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, Управління ЗСО здійснюється також органами місцевого самоврядування.

Основними завданнями органів **Д.у.з.с.о.** є:

• створення умов для здобуття громадянами повної ЗСО;

• прогнозування розвитку ЗСО, мережі ЗНЗ відповідно до освітніх потреб громадян;

• атестація ЗНЗ системи ЗСО, оприлюднення результатів атестації через ЗМІ;

• ліцензування ЗНЗ, заснованих на приватній формі власності;

• контроль за додержанням *Державного стандарту загальної середньої освіти*, навчально-методичне керівництво та державне інспектування ЗНЗ незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;

• забезпечення соціального захисту, охорони життя, здоров'я та захисту прав педагогічних працівників, психологів, бібліотекарів, інших спеціалістів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, учнів (вихованців) ЗНЗ;

• сприяння розвитку самоврядування у ЗНЗ;

• комплектування системи ЗСО педагогічними працівниками, в тому числі керівними кадрами.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі загальної середньої освіти є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, яке:

• реалізовує державну політику в сфері ЗСО;

• здійснює в межах своїх повноважень нормативно-правове регулювання відносин у системі ЗСО;

• розробляє та подає на затвердження Кабінету Міністрів України нормативи матеріально-технічного та фінансового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти;

• визначає перспективи розвитку системи ЗСО;

• розробляє, впроваджує і контролює додержання Державного стандарту загальної середньої освіти;

• контролює діяльність органів управління освітою та навчальних закладів системи ЗСО;

• організовує нормативне, програмне, науково-методичне та інформаційне забезпечення системи ЗСО;

• визначає порядок атестації педагогічних працівників ЗНЗ;

• організовує підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, в тому числі керівних кадрів, у системі ЗСО;

• приймає рішення щодо організації інноваційної діяльності в системі ЗСО, координує та контролює її проведення тощо.

Акти МОН України, прийняті у межах його повноважень, є обов'язковими для інших центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані ЗНЗ, Міністерства освіти АР Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, ЗНЗ незалежно від типів і форм власності.

Д.у.з.с.о. на відповідній території здійснюється також Радою міністрів АР Крим, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в галузі ЗСО в межах їх компетенції, зокрема:

• контролюють додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів у галузі освіти, обов'язкове виконання Державного стандарту загальної середньої освіти всіма навчальними закладами системи ЗСО, розташованими на їх території;

• беруть участь у розробленні та реалізації варіативної складової змісту загальної середньої освіти;

• створюють умови для одержання громадянами повної загальної середньої освіти;

• здійснюють добір, призначення на посаду та звільнення з посади педагогічних працівників, у тому числі керівних кадрів, державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладів;

• проводять *атестацію навчальних закладів* системи ЗСО, розташованих на їх територіях, оприлюднюють результати атестації;

• забезпечують соціальний захист педагогічних працівників, спеціалістів, які беруть участь в навчально-виховному процесі, учнів (вихованців) тощо.

Для забезпечення реалізації єдиної державної політики в сфері ЗСО МОН України, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані ЗНЗ, МОН АР Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою здійснюють державний контроль за діяльністю ЗНЗ усіх типів і форм власності. Основною формою державного контролю є державна *атестація навчального закладу.*

Феномен **Д.у.з.с.о.** багатогранний і розглядається у різних аспектах і з різних точок зору – філософії, політології, історії тощо. Розвиток загальної теорії і практики державного управління освітою, ЗСО досліджуються в працях В. Журавського, В. Кременя, С. Крисюка, В. Лугового, Т. Лукіної, В. Майбороди, Н. Протасової та інших. Однією з основних проблем **Д.у.з.с.о.** визнається децентралізація та демократизація управління, які потребують чіткого розмежування повноважень між органами державного управління, зокрема, впровадження автономії ЗНЗ, запровадження нових механізмів та принципів.

Літ.: *Луговий В.І.* Державна політика і управління в освіті // Десять років становлення (досвід досліджень, розробок і впроваджень у сфері державного управління). – К., 2005; *Указ* Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 р. № 347 // Освіта України, 2002; *Указ* Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 04.07.2005 р. № 1013 // Урядовий кур'єр, 2005.

© *Паращенко Л.І.*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ – система засобів забезпечення ефективного використання наявного в суспільстві знання, його зберігання, оцінки, розподілу, розповсюдження, що культивує вільний доступ до цих знань.

Цінність знання як ресурсу визначається можливістю вирішувати за їх допомогою проблеми економічного, соціального політичного характеру тощо. Знання здійснює свій внесок наступним чином: воно є основою процесу створення доданої вартості; базою вдосконалення існуючих та виробництва нових товарів та послуг; забезпечує зростання ефективності виробничих та управлінських процесів. Накопичені наукові знання, зокрема матеріалізовані в нових технологіях, вкладення в здоров'я людини стали враховувати в макроекономічній статистиці як елементи національного багатства, що мають нематеріальну форму.

До знань у даному контексті відносяться не тільки ті знання, що викладаються у вузах, але й ідеї про те, як може бути зроблений продукт, як повинно бути організоване виробництво, на які продукти є прихований попит та ін. Ці знання виявляються в навичках людей і закріплюються у виді патентів, ліцензій, організаційних структур, методів взаємодії підприємств і установ, формах, засобах та методах державного управління. **Д.у.з.** стає одним із вирішальних факторів соціально-економічного розвитку.

Знання стають активами, що потребують систематичного оцінювання, уважного відношення, розповсюдження та використання. Істотне розширення доступу до знань, завдяки інформаційній революції, змінює природу відносин між організацією та робітником, виробником та споживачем, державою та суспільством. Постає питання про актуальність, вірогідність і застосовність знань. Не все, що є в людському знанні, можна застосовувати в конкретних умовах місця, часу й участі конкретних осіб. Потрібна обережність при аналізі й оцінюванні знання, що використовується в управлінні, в першу чергу державному. Тому не варто розглядати існування того або іншого знання абстрактно; воно здобуває практичну роль лише тоді,

коли втілюється в реально діючі технології й за їх допомогою приносить суспільству відчутну користь – соціальний ефект.

Д.у.з. є однією зі складових *управління інтелектуальними ресурсами*. Термін «менеджмент знань» або «управління знаннями» останнім часом широко використовується в науковій літературі й у практиці роботи багатьох організацій як новий вид управлінської діяльності та нова функція управління. Під менеджментом знань розуміють систематичний процес ідентифікації, використання і передачі інформації і знань, які люди можуть створювати, удосконалювати і використовувати. Специфіка **Д.у.з.** полягає у стратегії, що трансформує усі види інтелектуальних активів у більш високу продуктивність і ефективність, у нову вартість і підвищену конкурентоздатність. **Д.у.з.** – це комбінація окремих аспектів управління персоналом, інноваційного і комунікаційного менеджменту, а також використання нових інформаційних технологій в управлінні.

Розробка системи **Д.у.з.** повинна починатися з їх попереднього проектування, що охоплює такі етапи, як накопичення, добування, структурування та формалізація тощо. **Д.у.з.** має забезпечувати єдиний, інтегруючий підхід до використання нових управлінських, маркетингових та інформаційних технологій, інноваційної активності і творчості людей. **Д.у.з.** повинно містити у собі наступні компоненти: створення нового знання, стимулювання приросту знань шляхом розвитку науки і освіти; добір і акумулювання значущого знання з зовнішніх стосовно даного суспільства джерел завдяки плідній співпраці з закордонними партнерами; збереження, класифікація, трансформація, забезпечення доступності знань шляхом вироблення державних стандартів, створення єдиної інформаційної системи, банку даних; поширення й обмін знань на місцевому, регіональному, державному рівнях, для чого необхідно створення відповідних структур – аналітичних підрозділів, відділів тощо, відновлення зворотних зв'язків; використання знань у процесах діяльності, насамперед у процесі прийняття державноуправлінських рішень шляхом вдосконалення методів і форм управління; оцінка знань, вимір і використання нематеріальних активів за допомогою розробки системи критеріїв, моніторингу стану; захист знань (забезпечення механізмів правового регулювання).

Д.у.з. завжди націлено на перспективу. Воно може містити в собі декілька етапів. Перший виражається у визначенні перспектив життєдіяльності суспільства й у відповідному плануванні державної стратегії. Другий етап полягає у розгортанні державної стратегії в системі конкретних управлінських заходів. Третій етап управління знанням полягає в освіті, навчанні і формуванні відповідної якості *людських ресурсів*.

Основна стратегія **Д.у.з.** повинна бути спрямована на створення нової вартості, реалізованої в продуктах, людях і процесах за допомогою раціонального формування і використання знань в суспільстві. Головною метою такої стратегії є збільшення ефективності використання всіх наявних ресурсів держави, одержання кращих і більш швидких інновацій, поліпшення надання послуг, зниження втрат від невикористаних інтелектуальних активів. Сьогодні головною метою **Д.у.з.** повинно стати створення нових і більш могутніх конкурентних переваг.

Літ.: *Джанетто К.* Управление знаниями. Руководство по разработке и внедрению корпоративной стратегии управления знаниями / К. Джанетто, Э. Уиллер / пер. с англ. Е. М. Пестеревой. – М. : Добрая книга, 2005. – 192 с.; *Кушерець В. І.* Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кущерець. – К. : Знання України, 2002. – 248 с.; *Мильнер Б. З.* Управление знаниями / Б.З. Мильнер. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 178 с.; *Теория* управления : учебник / под общ. ред. А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухина. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – 558 с.; *Управление* знаниями / пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 208 с.; *Экономика* знаний / В. В. Глухов, С. Б. Коробко, Т. В. Маринина. – СПб. : Питер, 2003. – 528 с.

© Кірєєва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ – система засобів та методів забезпечення умов сталого розвитку інтелектуальних складових життєдіяльності суспільства, орієнтована на гармонізацію та випереджаючий його розвиток.

Інтелектуальні ресурси завжди є в наявності, а за змістом та наповненням постійно змінюються. Це говорить про те, що відбувається процес відтворення інтелектуальних ресурсів, який має циклічний характер, супроводжується наявним інтелектуальним баластом та невикористаними інтелектуальними ресурсами. Він представляє собою не просто зміну однієї якості іншою, а неперервний процес зміни якості, форми та змісту. У зв'язку з цим доцільно розглянути запропоновану нами модель процесу відтворення інтелектуальних ресурсів.

Процес відтворення інтелектуальних ресурсів можна поділити на сім основних етапів: 1 – формування (за допомогою здатності мислити, засобами пізнання відбувається засвоєння нових знань, умінь, навичок, що можуть бути представлені у вигляді винаходів, відкриттів, теорій, концепцій, ідей тощо); 2 – підготовка до використання або інституціоналізація (нормативно-правове закріплення результатів інтелектуальної діяльності, стандартизація, сертифікація, патентування і т. ін.); 3 – розподіл та створення резерву (визначення сфери застосування (використання) та пріоритетності, розрахунок майбутньої ефективності); 4 – забезпечення відповідних умов; 5 – використання (активне застосування інтелектуальних здобутків у процесах суспільного розвитку); 6 – вироблення нового знання (використання носить характер інтелектуальної діяльності, в результаті якої наявні знання набувають нового змісту і формується нове знання); 7 – формування (початок нового циклу відтворення).

Процес відтворення інтелектуальних ресурсів, тобто проходження повного циклу, відбувається водночас на особистісному, організаційному та державному рівнях.

На особистісному рівні формуються індивідуальні інтелектуальні ресурси, які використовує людина для саморозвитку та самовдосконалення. Найбільш активними на цьому рівні виступають перший – третій етапи відтворення. Серед головних чинників «успішності» процесу можна виділити інтелектуальні здібності особистості, її здатність до творчого пошуку, вміння оперувати наявними знаннями, володіння методами пізнання. У процесі відтворення інтелектуальних ресурсів задіяні як успадковані, так і сформовані у процесі виховання та навчання здібності особистості.

Організаційний рівень представляє собою відтворення інтелектуальних ресурсів в межах певної фірми, підприємства, організації. Цей рівень характеризується більшою активністю на п'ятому – шостому етапах відтворення, що обумовлено орієнтацією згаданих структур на якомога більшу «віддачу», тобто на отримання додаткової вартості в результаті використання інтелектуального капіталу. Формування та використання інтелектуальних ресурсів на організаційному рівні відбувається в умовах інтенсивної взаємодії із зовнішнім середовищем. Тобто будь-яку організацію можна розглядати як відкриту систему, що обмінюється з навколишнім середовищем інформацією та знаннями. Будь-яка організація одночасно виступає і як отримувач, і як джерело інтелектуальних ресурсів.

На державному рівні також відбувається процес циклічного відтворення інтелектуальних ресурсів суспільства. Національний розвиток держави супроводжується безперервним процесом відтворення інтелектуальних ресурсів, процесом приведення у відповідність інтересів суспільства та інтелектуальних можливостей щодо їх задоволення. Дуже важливим є проходження на державному рівні саме повного циклу відтворення інтелектуальних ресурсів. «Успішне» відтворення інтелектуальних ресурсів на особистісному та організаційному рівнях виступає основою для ефективного відтворення інтелектуальних ресурсів на державному рівні.

Необхідно звернути увагу, що процес відтворення інтелектуальних ресурсів не є замкнутим одноразовим циклом. Відтворення інтелектуальних ресурсів є процесом динамічним, що включає в себе етапи формування, використання та подальшого розвитку. В межах одного циклу відтворення інтелектуальні ресурси практично не «зношуються» і не зменшуються. Більш того, процес відтворення супроводжується їх збільшенням та певним розвитком. Чим більші за обсягом та якістю наявні інтелектуальні ре-

сурси, тим більш інтенсивний процес їх подальшого формування.

При розгляді процесу відтворення інтелектуальних ресурсів на особистісному, організаційному та державному рівнях, чіткіше виглядає роль державного управління щодо забезпечення ефективності всіх етапів відтворення на всіх його рівнях. Щодо особистісного рівня, держава повинна забезпечити людині умови для розвитку її інтелектуальних здібностей; надати всім можливість вільного доступу до наявних інтелектуальних ресурсів; стимулювати інтелектуальну діяльність особистості шляхом мотивування та заохочення; розробити прозору, дієву систему закріплення результатів інтелектуальної діяльності та трансформації інтелектуальних ресурсів особистості в інтелектуальні ресурси суспільства. На організаційному рівні завдання державного управління – у стимулюванні фірм, підприємств, організацій до інноваційної діяльності і активного використання інтелектуальних ресурсів. На державному рівні необхідно визначити пріоритетні напрями розвитку суспільства, забезпечити нормативно-правове закріплення та захист продуктів інтелектуальної діяльності, рівний доступ всіх членів суспільства до національних інтелектуальних ресурсів, сприяти просуванню вітчизняних інтелектуальних продуктів на світовий ринок. Однією з визначальних умов ефективності реформ в усіх країнах був випереджуючий, а не наздоганяючий розвиток інтелектуальних ресурсів.

Літ.: *Кірєєва О. Б.* Державне управління розвитком інтелектуальних ресурсів в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / О.Б. Кірєєва; ДРІДУ НАДУ. – Д., 2006. – 20 с.; *Климов С. М.* Интеллектуальные ресурсы организации / С.М. Климов. – СПб. : ИВЭСЭП, «Знание», 2000. – 168 с.; *Теория* управления : учебник / под общ. ред. А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухина. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – 558 с.; *Handbook* of human resource management in government / Ed. by Stephen E. Condrey. – San Francisco, 1998. – 176 p.; *Shimon L.* Donal Human resource management: the Canadian dynamic / Shimon L. Donal, Randall S. Schuler. – Nelson Canada, 1994. – 176 p.

© Кірєєва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ – своєрідна філософія, яка стосується управління людьми для найбільш ефективного використання їх можливостей. Ухвалення філософії **Д.у.л.р.** робить високою цінністю потенціал кожної людини, забезпечує можливості зростання особи і суспільства.

Вкладення в *людські ресурси* стають достроковим фактором конкурентоспроможності як окремої фірми, так і держави в цілому. До інвестицій в *людські ресурси* науковці відносять вкладення в освіту і професійну підготовку, а також витрати на міграцію і пошук роботи. Ці вкладення здійснюються з надією на добру окупність в майбутньому. Знання, здібності й навички, якими володіє робітник і які набуті ним завдяки освіті й професійній підготовці, становлять певний запас *людських ресурсів*.

По-особливому виглядає роль держави в збільшенні інвестицій у *людські ресурси*. Фінансові вкладення родин в освіту дітей розглядаються як фактор заміщення державних інвестицій у цю ж сферу. При цьому передбачається, що існує деяка об’єктивно обумовлена межа цих вкладень, і мова йде тільки про перерозподіл частки держави і родин, визначений цією межею. Межа вкладень у *людські ресурси* визначається не абсолютно, а відносно. Якщо вкладення в *людські ресурси* більш ефективні, ніж вкладення в інші фактори виробництва, то їх варто збільшувати доти, доки ефективність цих вкладень не зрівняється з ефективністю інвестицій в обладнання, в акції і т.д. Чим нижча віддача від вкладень в основний капітал, тим ширші межі необхідних вкладень у *людські ресурси*. Порівнювати слід не з досягнутим рівнем, не з минулими інвестиціями в освіту, спорт або охорону здоров’я, а з ефективністю інших інвестицій.

Тенденції в зміні сучасного світу показують виняткову роль *людських ресурсів*. Людина повинна розглядатися не просто як фізичний суб’єкт виробництва, а як повноцінний представник усіх стадій відтворювання соціального ланцюга, як носій суспільних потреб і цінностей, що втілюються в її мотиваційну спрямованість, яка, у свою чергу,

визначає систему дій і вчинків кожної особистості в конкурентному соціально-економічному контексті життя і діяльності.

Система **Д.у.л.р.** повинна охоплювати наступні стратегічні напрямки: демографічна політика; управління в галузі освіти та науки; управління в галузі професійної орієнтації і зайнятості; міграційна політика; управління в галузі праці і заробітної плати. Всі ці напрями повинні містити елементи діагностики, прогнозування, контролю та координації, а також мати організацію та структуру відповідно до рівнів управління – державного, регіонального та місцевого.

Рішення про інвестиції в *людські ресурси* приймаються на рівні як окремих осіб, так і держав у багатьох країнах. Одним з логічних обґрунтувань такого державного втручання є вигода, принесена інвестиціями в *людські ресурси* не тільки безпосередньо зацікавленим у цьому окремим особам, але і суспільству в цілому. Так, більш освічене й інформоване суспільство здатне приймати більш раціональні політичні рішення.

Національна освітня політика має бути спрямована на ефективне функціонування системи освіти суспільства з метою забезпечення відтворення та нарощування людських ресурсів суспільства. З цією метою освітня політика держави має базуватися на принципах: перспективного управління, яке відповідає потребам суспільства на всіх рівнях освітньої політики; надання широкої автономії вищим навчальним закладам за умов чітких правил гри (ліцензування, акредитація, фінансування), сформульованих державою та громадянським суспільством; забезпечення високої якості підготовки шляхом використання ефективних методик, підвищення кваліфікації, мобільності викладачів і науковців, які займаються освітніми технологіями; впровадження нових комунікативних технологій у сфері освіти, створення нових форм навчального середовища, починаючи від засобів дистанційної освіти аж до віртуальних вищих навчальних закладів і систем.

Ще один фактор, який впливає на рівень і якість розвитку *людських ресурсів,* – це відплив умів. На зміну традиційній схемі «підготовка – відплив», отже, повинна прийти нова соціальна конструкція: «підготовка – відплив – повернення».

Одна з найважливіших на сьогодні проблем в Україні – відсутність гуманітарної концепції управління розвитком і реалізацією *людських ресурсів*, послідовної політики, спрямованої на збереження і запобігання «розбазарюванню» *людських ресурсів*. Інвестиції в *людські ресурси*, представляючи собою довгостроковий аспект розвитку економіки, в умовах перехідного періоду повинні носити не загальний характер, а цілеспрямований. На ці цілі повинні використовуватися фінансові активи всіх суб'єктів ринкової економіки.

Д.у.л.р. повинно здійснюватися за наступними напрямами: створення умов для самореалізації кожної людини; гарантована можливість одержання освіти і медичної допомоги; моніторинг і гнучка система державного замовлення на підготовку і перепідготовку фахівців з урахуванням сучасних потреб і вимог; фінансування програм, спрямованих на створення нових робочих місць; удосконалювання роботи служб зайнятості населення; розробка законодавчої бази здійснення ефективної соціальної політики.

Ослаблення державної політики в галузі розвитку *людських ресурсів* сьогодні може дорого коштувати в майбутньому. Недостатнє інвестування в людський капітал, навіть через відсутність коштів, є помилковою економією і веде до соціальної нестабільності суспільства, недоїдання, хвороб і зростання злочинності.

Літ.: *Людський* розвиток : навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.; *Маслов Е.В*. Управление персоналом предприятия : учеб. пособ. / Е. В. Маслов / Новосибирская государственная Академия экономики и управления. – М. – Новосибирск : ИНФРА-М, 2000. – 311 с.; *Рэндал С. Шулер*. Управление человеческими ресурсами / Рэндал С. Шулер. // Управление человеческими ресурсами / под ред. М. Пула, М. Уорнера. – Спб. : Питер, 2002. – С. 163 – 190.; *Управление* персоналом : энциклопедический словарь / под ред. А.Я. Кибанова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 453 с.; *Управління* людськими ресурсами: філософські засади : навч. посіб. / під ред. В.Г. Воронкової. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.; *Щекин Г. В*. Организация и психология управления персона-

лом : учеб.-метод. пособ. / Г. В. Щекин. – К. : МАУП, 2002. – 832 с.; *Щёкин Г. В.* Социальная теория и кадровая политика / Г. В. Щёкин. – К. : МАУП, 2000. – 475 с.

©Кірєєва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ – це система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави та недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури.

У науковій літературі **Д.у.м.пр.** часто визначається як свідомий і цілеспрямований вплив суспільства на міграційні процеси з метою формування найбільш бажаної їх інтенсивності й спрямованості на основі притаманних їм закономірностей та тенденцій.

Д.у.м.пр. безпосередньо пов'язане з державною міграційною політикою, виступає своєрідною формою і засобом практичного втілення державної міграційної політики через адміністративний апарат держави – систему всіх органів держави, покликаних здійснювати функції і завдання державного управління.

Органи **Д.у.м.пр.** створюються залежно від національних традицій державного управління, особливостей міграційної ситуації та змісту міграційної політики. Водночас для них виділяються типові управлінські функції: 1) видача віз; 2) прикордонний контроль; 3) забезпечення правового статусу та прав іноземців всередині держави; 4) надання статусу біженця; 5) здійсненя заходів з інтеграції мігрантів; 6) контроль за виконанням іноземцями правил перебування та виселення порушників; 7) перегляд адміністративних рішень щодо іноземців; 8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері міграції.

До пріоритетних завдань **Д.у.м.пр.** процесами належить регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів – як трудових, так і стаціонарних; еміграційних процесів (постійних, тимчасових, трудових); внутрішніх міграцій.

До структури **Д.у.м.пр.** відносять об'єкти та суб'єкти управління, інформаційне та законодавче забезпечення, виконавчі органи.

Об'єктом **Д.у.м.пр.** є територіальний рух населення – переміщення людей в та із країни та інтеграція іноземців, яким дозволено залишатись у державі.

Суб'єктами **Д.у.м.пр.** є особи, які здійснюють територіальне переміщення мігрантів, а також держава, яка через свої органи формує міграційну політику і забезпечує її реалізацію. Суб'єктами **Д.у.м.пр.** є також інші дійові особи громадянського суспільства – засоби масової інформації, церква, неурядові організації.

Важливе місце у **Д.у.м.пр.** займають норми права, зокрема, норми конституційного права, які регламентують усі головні сфери активності людей і визначають фундаментальні принципи взаємовідносин між громадянами і державними інститутами.

Ефективність **Д.у.м.пр.** залежить від повного врахування та використання як загальнодержавних, так і регіональних та міжнародних особливостей та чинників. При цьому безпосередньому регулюванню піддаються не самі міграційні процеси, а адміністративно-правові, головним чином, соціально-економічні умови, в яких вони здійснюються.

Ефективність **Д.у.м.п.** потребує єдиного координатора в сфері державного управління міграційними процессами та необхідності постійної співпраці і координації зусиль суб'єктів **Д.у.м.пр.** При цьому очевидна необхідність активного втручання урядових структур у перебіг міграційних процесів, однак діяльність держави в жодному разі не повинна зводитися до заборонних заходів, наслідком яких може бути зростання нелегальної міграції та підвищення напруженості у суспільстві.

Вирішальна роль у **Д.у.м.пр.** належить управлінню соціально-економічними факторами, тобто умовами життя і трудової діяльності людей, що можуть змінюватися в результаті відповідного перерозподілу капітальних вкладень, фонду заробітної плати, суспільних форм споживання. Залежно від джерела фінансування вони можуть мати

оперативний і довгостроковий характер. Основними серед них є розподіл і структура робочих місць, система матеріальних пільг за безперервний стаж роботи на підприємстві або в галузі, тривалість робочого дня і режим праці, забезпеченість житлом, рівень транспортного, медичного, побутового та культурного обслуговування, територіальні відмінності у структурі споживання населення, організація шкільного навчання, забезпеченість населення закладами соціальної інфраструктури, обсяг і благоустрій житлового фонду, стан навколишнього середовища тощо.

Літ.: *Єрух М.* Правове регулювання державного управління міграційними процесами в Україні // Право України. – 1994. – № 5–6; *Малиновська О. А.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.; *Міграційні* процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.; *Чехович С. Б.* Про вдосконалення державного управління у сфері міграції // Право України. – 1998. – № 4. – С. 44–48; *Цвєтков В. В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Х. : Видавництво «Право», 1996. – 164 с.; *Шепель В.* Організаційно-правові проблеми міграційної роботи в органах внутрішніх справ // Біженці та міграція: український часопис права і політики. – 1999. – № 1. – С. 14–17.

© Логін В.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ – специфічний вид та невід'ємна складова *державного управління*, що охоплює соціальну, економічну, гуманітарну та політичну сфери життєдіяльності суспільства та держави і є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів забезпечення національної безпеки, які в межах чинного законодавства, та використовуючи наявні можливості держави (дипломатичні, воєнні, економічні, інтелектуальні, інформаційні), здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на об'єкти національної безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз сталому розвитку людини, суспільства і держави (передусім їх життєво важливим інтересам).

Для **Д.у.н.б.** властиві закономірності, ознаки й особливості як міжгалузевої, так і функціональної складових державного управління, а його структура, зміст та спрямованість залежить від форми державного устрою та політичної системи. **Д.у.н.б**. та *політика національної безпеки* нерозривно пов'язані функціональні складові єдиного процесу забезпечення національної безпеки, оскільки їх головною метою є створення і підтримка на належному рівні необхідного рівня захищеності життєво важливих національних інтересів з метою створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення ролі держави як суб'єкта міжнародних відносин та її спроможності реалізувати національні інтереси на міжнародній арені. Тому **Д.у.н.б.** здійснюється відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах з питань забезпечення національної безпеки, які й визначають цілеспрямованість та основні завдання вказаного управління.

Результати **Д.у.н.б.** здійснюють визначальний вплив на спрямованість, зміст та ефективність адміністративно-політичного, соціально-економічного та інших видів державного управління внаслідок стратегічного (часто – доленосного) значення державно-управлінських рішень для забезпечення безпеки держави.

Суб'єктами **Д.у.н.б.** є посадові особи, органи державного управління, інші державні інститути, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Зокрема, в Україні це: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди зага-

льної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, вище керівництво збройних сил, спеціальних служб, інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства.

Згідно з чинним законодавством України об'єктами, на які спрямовуються державно-управлінські впливи суб'єктів **Д.у.н.б.,** є: конституційні права і свободи людини і громадянина; духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності суспільства; конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість; інформаційне і навколишнє природне середовище; природні ресурси. З огляду на це, до опосередкованих об'єктів національної безпеки можна також віднести життя та власність громадян, соціальні, територіальні, етнічні, язикові, релігійні та другі групи, включаючи сім'ю, національні та інші меншини, й саме їх право на організацію, можливість самостійно вирішувати питання групової ідентичності, що для України має велике значення. При цьому основними функціями та завданнями вказаного управління є:

• створення нормативно-правової бази, у тому числі розробка (уточнення) стратегій, доктрин, концепцій, програм, необхідних для ефективного функціонування *системи забезпечення національної безпеки,* удосконалення її організаційної структури, комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення;

• планування і здійснення заходів щодо запобігання, протидії і нейтралізації загроз національним інтересам, у тому числі підготовка сил та засобів системи забезпечення національної безпеки до їх застосування згідно з призначенням;

• моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву;

• локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків, а також оцінка результативності (контроль) дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі.

Вибір конкретних методів **Д.у.н.б**., тобто сукупності способів і засобів впливу на об'єкти управління (організаційних, економічних, адміністративно-політичних, соціально-психологічних тощо) обумовлюється необхідністю своєчасного та адекватного реагування на характер і масштаби загроз національним інтересам.

Аналіз сукупності функцій та завдань, які виконуються суб'єтами **Д.у.н.б.,** їх значних повноважень, специфіки сукупності способів, сил і засобів, які використовуються при цьому, дозволяє стверджувати про приналежність **Д.у.н.б.** більшою мірою (як невід'ємної складової), до вищого ієрархічного рівня адміністративно-політичного виду державного управління. При цьому у можна виділити стратегічний (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, РНБО України), оперативно-стратегічний (міністерства і відомства) та оперативний (державні адміністрації) ієрархічні рівні управління.

З огляду на те, що **Д.у.н.б.** являє собою неперервний процес суб'єкт-об'єктних відносин, в ході якого відбувається виконання управлінських функцій, спрямованих на реалізацію національних інтересів, особливості вказаного управління зумовлюється тим, що його функції та завдання:

• специфічні, бо головною метою управлінських впливів є передусім своєчасне прогнозування, виявлення, запобігання та нейтралізація загроз національним інтересам (із залученням відповідних, спеціально створюваних сил і засобів: збройні сили, розвідка, мобілізаційні резерви тощо);

• одночасно стосуються інтересів кожної людини, суспільної групи, суспільства та держави, а не рідко й інших держав, які, як правило, не співпадають, що зумовлює необхідність пошуку взаємоприйнятного балансу (компромісу) інтересів й є першочерговою управлінською проблемою, на розв'язання якої спрямовуються зусилля суб'єктів **Д.у.н.б.** у процесі їх діяльності;

• в кінцевому рахунку, спрямовані на збереження (захист) та примноження накопичених матеріальних та духовних цінностей, а відтак створення умов, за яких може відбуватися реалізація національних інтересів у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

У загальному вигляді **Д.у.н.б.** можна відобразити як сукупність певних етапів за схемою: аналіз управлінської ситуації – визначення (уточнення) переліку національних цінностей (інтересів) – сукупність проблем, пов'язаних із прагненням реалізації національних інтересів – визначення пріоритетних національних цілей, спрямованих на розв'язання вказаних проблем (розбіжностей між реальним та бажаним станами соціальної системи) – розробка та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей – система управлінських впливів на суспільство – активний моніторинг (передусім загроз національним інтересам) з метою виявлення нової проблемної ситуації (вказані ситуації виникають за умов, коли поставлені нові цілі розвитку або внаслідок розвитку подій, що призводять до кризових явищ чи навіть криз). При цьому політичні, економічні, ідеологічні та інші виміри різноманітних сторін життєдіяльності суспільства і держави мають знаходити своє адекватне відображення в **Д.у.н.б.,** а особливого значення набуває успішне вирішення завдання щодо отримання та ґрунтовного аналізу різноманітної інформації стосовно захищеності від загроз об'єктів управління та умов їх функціонування, динаміки змін вказаних загроз.

Існують два принципові підходи при окресленні загальної сфери управлінських впливів **Д.у.н.б.**, які умовно можна назвати «широким» та «вузьким».

Перший характерний для тоталітарної системи державного управління. Суть підходу полягає в тому, що навіть при відсутності об'єктивної на те суспільної потреби, до сфери **Д.у.н.б.** відносять практично всі питання державного управління. У такому випадку, **Д.у.н.б.** майже зливається з державним управлінням. Вважається, що будь-який чиновник сприяє зміцненню національної безпеки, або, навпаки, не сприяє – в разі невиконання службових обов'язків. За певних умов такий підхід можна вважати виправданим (війна, надзвичайний стан тощо).

Але багаторазове ускладнення та переплетіння суспільних процесів об'єктивно породило необхідність у спеціалізації державного управління за сферами розробки та здійснення управлінських впливів в контексті забезпечення національної безпеки. У кожній із них є, зокрема необхідність у визначені (уточнені) національних інтересів, їх пріоритетності, прогнозуванні, своєчасному виявленні, запобіганні та нейтралізації щодо загроз реалізації вказаних інтересів. Тому за давніх часів, для безпосереднього виконання завдань по забезпеченню безпеки суспільства і держави почали створювати спеціалізовані державні структури і механізми (армію, органи розвідки і контррозвідки, дипломатичні служби тощо, а також відповідні структури державного управління (міністерства, комітети, думи, ради тощо).

За звичайних (нормальних) умов життєдіяльності суспільства та держави при окресленні сфери управлінських впливів **Д.у.н.б.**, спрямованих на реалізацію життєво важливих національних інтересів, більш плідним є другий підхід, за якого зазначена сфера має охоплювати ті функції та завдання державного управління, які передусім обумовлені необхідністю створення належних умов (розширення наявних можливостей) щодо реалізації вказаних інтересів.

В **Д.у.н.б.** роль суб'єкта завжди виконує той чи інший орган державної влади, який, оцінюючи рівень загроз національним інтересам, розробляє комплекс заходів і приймає відповідне державно-управлінське рішення про необхідні дії. Тому будь-яке рішення вказаного суб'єкта є державним й визначає підстави виникнення, зміни або припинення тих чи інших управлінських відносин (у політичній, економічній, чи інших сферах), а владні відносини, що виникають у процесі **Д.у.н.б.**, спираються на комплекс засобів і способів їх використання, що мають забезпечити прийняття тих чи інших цінностей усіма членами суспільства. Тобто характерна ознака управлінських рішень, які прийма-

ються суб'єктами **Д.у.н.б**, у їх владній нормативності. Ці рішення є юридичними актами, які пронизують управлінську вертикаль і надають руху механізмові правового регулювання, одночасно пов'язуючи поведінку суб'єктів і об'єктів національної безпеки, ситуації з тими нормами і соціальними інститутами, які мають виконувати такі рішення. Способи ж закріплення цього зв'язку досить різноманітні – від обмежень до однозначних приписів. Ці рішення можуть розрізнятися за джерелами, змістом, правовими формами, обсягом, часом дії та за багатьма іншими ознаками, але принциповими є передусім ті, які знаходять своє відображення у керівних документах з питань забезпечення національної безпеки (концепціях, доктринах, стратегіях, програмах).

Водночас за будь-яких умов управлінські рішення стосовно забезпечення національної безпеки необхідно приймати на підставі аналізу динаміки розвитку функціонування суспільства, які можна характеризувати такими показниками, як: якість перехідних процесів із одного рівня на інший, лабільність, керованість, адекватність, реакції на впливи зовнішнього середовища та іншими. Вихід цих показників за допустимі межі призводить до погіршення якості **Д.у.н.б.**, і в кінцевому рахунку – до руйнування системи (незворотних процесів у соціальній структурі, порушення територіальної цілісності держави тощо). Тому при аналізі **Д.у.н.б.** та пошуку шляхів підвищення його ефективності, необхідно одночасно відслідковувати порогові величини (критичні параметри), індикатори, показники передусім у таких сферах:

• оборона (забезпечення суверенітету, територіальної недоторканості та політичної незалежності);

• економіка (забезпечення добробуту суспільства, стійкого господарського зростання та технологічного прогресу, раціональної участі в міжнародному розподілі праці);

• суспільний устрій (базисні характеристики захисту конституційного ладу, корекції визначених процедур забезпечення правонаступності влади тощо);

• соціальна політика (передусім тих, які характеризують стан соціальної напруженості та ефективність соціальної політики); навколишнє середовище (ті, які характеризують стан та тенденції змін оточуючого середовища).

Визначальною передумовою ефективного **Д.у.н.б.** є якісна трансформація накопичених знань як в теорії державного управління, так і теорії національної безпеки (систематизація, деталізація, класифікація, пошук закономірностей, взаємозв'язку та визначення внутрішньої ієрархії між тими чи іншими поняттями тощо). Водночас надання **Д.у.н.б.** наукового характеру передбачає широке використання результатів досліджень інших галузей науки (філософії, політології, права, соціології, економіки, військових наук та інших), а також подальший розвиток наукових досліджень з актуальних проблем державного управління. Зокрема, досліджень, які стосуються вдосконалення методології прогнозування та стратегічного планування, методичних підходів щодо обґрунтування раціональної структури *сектору безпеки,* розробкою сучасних методів контролю, комунікацій, оптимізації процедур прийняття державноуправлінських рішень. При цьому проблема наукового обґрунтування шляхів підвищення ефективності **Д.у.н.б.** значно актуалізувалася після появи відносно нових загроз національним інтересам і міжнародній стабільності, які набули транснаціонального характеру (тероризм, організована злочинність, масова нелегальна міграція та інші).

Літ.: *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика): монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг.ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький – К. : Вид-во «Кондор», 2007; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов; за заг. ред. Г. П. Ситника; у 3 ч. Ч.2: Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К. : НАДУ, 2009; *Закон* України «Про основи національної безпеки» (Відомості Верховної Ради України, 2003, № 39, ст. 351 (зі змінами)); *Энциклопедия* государственного управления в России: в 2 т., Т.1/ под. общ.ред. В. К. Горова. – М. : Вид-во РАГС, 2008.

© Ситник Г.П.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ – складова *державного управління* національною безпекою, що є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів забезпечення продовольчої безпеки, які в межах чинного законодавства, та використовуючи наявні можливості держави, здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на об'єкти продовольчої безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз у сфері забезпечення країни та населення продовольством.

Спрямованість, функції та завдання **Д.у.п.б.** визначається пріоритетами державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки держави, зокрема, серед вказаних пріоритетів можна виділити: 1) забезпечення населення країни якісною, безпечною продовольчою продукцією; 2) належний (науково-обґрунтований рівень споживання населенням продуктів хар-чування основної номенклатури; 3) стійкість продовольчого ринку і недопущення його критичної залежності від зовнішніх ринків; 4) належний розвиток інфраструктури агропромислового комплексу; 5) збереження та розвиток природно-ресурсного потенціалу країни, ефективне його використання; 6) належна підтримка вітчизняного виробника агропромислової продукції, передусім продовольчої.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» забезпечення продовольчої безпеки визначено у якості одного з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері.

Суб'єктами **Д.у.п.б.** є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, міністерства, зокрема Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, державні комітети (Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України), місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

Об'єктами управлінського впливу є народне господарство, окремі галузі промисловості, сільського господарства, торгівлі та сфери послуг, виробничі об'єднання, підприємства чи їх виробничі підрозділи, фермерські господарства, агрофірми тощо.

Серед основних функцій та завдань **Д.у.п.б**.:

• планування забезпеченням продовольчої безпеки;

• розробка відповідних державних програм, концепцій, стратегій тощо, що визначають механізми, цілі та завдання забезпечення продовольчої безпеки, формування пропозицій до державного бюджету стосовно реалізації державних програм у сфері продовольчої безпеки, розробка директивних та індикативних перспективних планів, тощо;

• здійснення організаційних, координаційних заходів в системі забезпечення продовольчої безпеки (побудова структури апарату управління, формування управлінських підрозділів, ланок, розроблення положень про органи управління, встановлення взаємозв'язків між управлінськими структурами, підбір і розстановку кадрів тощо);

• підготовка управлінських кадрів для системи забезпечення продовольчої безпеки;

• контроль за дотриманням всіх необхідних норм та правил щодо реалізації політики забезпечення продовольчої безпеки.

Основні напрями та показники, на яких зосереджуються основні зусилля суб'єктів **Д.у.п.б.,** складають:

Фізична доступність продовольства.

Наявність продуктів харчування на всій території у будь-який час у необхідному асортименті:

• рівень самозабезпечення видами сільськогосподарської продукції і продовольства: зерном, молоком, м'ясом, овочами;

• харчова цінність споживаного продовольства;

• перехідні залишки продовольчого зерна;

• частка імпорту в продовольчих ресурсах;

• територіальна доступність продуктів харчування.

Економічна доступність продовольства.

Рівень доходів незалежно від соціального статусу і місця проживання людини, який

дозволяє купувати продукти харчування:

• співвідношення темпів зростання грошових доходів населення і цін на продовольчі товари;

• поляризація розподілу грошових доходів по соціальних групах, між країнами

• частка витрат на продовольство в загальних витратах людини.

Безпека продовольства для споживання.

Запобігання виробництву, реалізації і споживанню неякісних продуктів, здатних завдати шкоди здоров'ю:

• обсяг забракованих державними органами продуктів харчування;

• міра «натуральності»;

• частка споживаних генетично модифікованих продуктів у загальному обсязі споживання;

• чисельність населення із зайвою вагою.

Літ.: *Закон* України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 року; *Резнікова О.* Проблеми світової продовольчої безпеки в умовах глобалізації економіки / О. Резнікова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 154. Частина 2; *Сухоруков А. І.* Національна економічна безпека : Навч. посібник / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук; за ред. д.е.н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухоруков. – Житомир : ПП «Рута», 2010; *Скидан О.* Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації / О. Скидан // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010.

© Чернятевич Я. В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (далі – **Д.у.р.з.с.о.**) – форма державного управління *загальною середньою освітою* (ЗСО), що застосовує інструменти теорії управління організаційним розвитком, «управління змінами», різні комплекси дій, націлених на прийняття, апробування, активне поширення і розвиток нових підходів до ведення діяльності в ЗСО як у складній соціоекономічній системі. Розвиток ЗСО як соціальний процес конструюється і забезпечується діями державних органів управління залежно від структурних умов, успадкованих від минулого, та схем самоорганізації, що дозволяють системі ЗСО відтворювати існуючу структуру і підвищувати соціальну результативність та знижувати соціальні ризики в освіті. Для оцінки розвитку освіти використовуються функціональні, технологічні, економічні і антропологічні критерії, що висувають особливі вимоги до конструкції всієї системи **Д.у.р.з.с.о.** на центральному, обласному і місцевому рівнях, вибору цілей, завдань, об'єктів, змісту у вигляді функцій управління, організаційної структури, а також механізмів, які розкривають способи виконання окремих функцій управління.

У залежності від цілей (завдань) розвитку освіти **Д.у.р.з.с.о.** може мати інноваційний, модернізаційний, екстенсивний, копіювальний, експансійний, сталий, наздоганяючий, випереджальний характер.

У **Д.у.р.з.с.о.,** окрім традиційних об'єктів, державного управління (загальноосвітні навчальні заклади, органи управління освітою), формуються специфічні об'єкти управління – внутрішньосистемні і зовнішні зв'язки, регіональні системи управління розвитком освіти, суб'єкти інноваційної діяльності, портфель інновацій, ресурсний потенціал розвитку та інноваційного середовища.

Принципами **Д.у.р.з.с.о.** є випереджальний розвиток освіти; проектування інноваційного розвитку (форсайт); відкритість освіти і громадська участь; безперервність освіти; стратегічне інвестування; інноваційність освітнього середовища; баланс глобальних і локальних, територіальних і галузевих інтересів; ресурсна забезпеченість нововведень; соціальна орієнтованість розвитку; інформаційна відкритість.

Функції **Д.у.р.з.с.о.** – стратегічний аналіз, стратегічне планування, організація інноваційних процесів; контроль, оцінка, регулювання; керівництво (мотивація).

Д.у.р.з.с.о. широко використовує як тимчасові організаційні структури, так і стратегічні команди, міжвідомчі координаційні ради, матричні (проектні) структури в органах управління освітою, кластерні проектні групи, міжрегіональні програмні групи, так і створює для досягнення цілей та результатів розвитку освіти нові органи державного

управління і організації для інституціоналізації освітніх інновацій.

Механізми **Д.у.р.з.с.о.** – організаційні (програмно-цільові, проектні, конкурсні, поділ повноважень, кластеризація, громадський аудит, аутсорсинг); економічні (цільова ресурсна підтримка, проектне фінансування, фонди, цільовий капітал, регіональне замовлення, нормативи фінансування); правові (договірні, регламентні). Внутрішню структуру **Д.у.р.з.с.о.** складають його базисні механізми: розвитку персоналу і учителів; розвитку навчального середовища; розвитку контенту (знаннє-забезпечення); розвитку менеджменту / фінансування освіти; оцінювання освіти; цілевизначення (освітньої політики); надання освітніх послуг та впровадження державно-громадського управління в освіті. *Механізми державного управління* як організаційні і регламентовані взаємодії (стратегічні гри) між центром і об'єктами управління будуються за принципом «мотрійки» – кожний з них включає в себе усі інші механізми.

Сучасні освітні системи розвиваються в руслі програмно-цільового і проектно-ресурсного підходів до управління, що передбачає інституалізацію прогностичних і стратегічних досліджень в освіті як невід'ємних компонентів циклів спрямованого розвитку освіти. Вони підтримують управління як на етапі вироблення нової стратегії, так і на стартовому етапі нового циклу розвитку, коли освітня система переорієнтовується на нові напрями розвитку, не втрачаючи своєї ідентичності і досягнутої ефективності. Результати стратегічних досліджень спрямовують не тільки процеси відновлення освітніх систем, але і забезпечують наступність, безперервність та інноваційність у їхньому розвитку. Розробляються методики інтегральної оцінки спроможності системи ЗСО до сталого розвитку, стратегії та програми трансформаційних змін, подолання опору персоналу організаційним змінам, що базуються на поширенні процесів самоорганізації.

Різноманітні моделі **Д.у.р.з.с.о.** розбудовуються на основі концепцій «управління за цілями», «ціннісного управління», «стратегічного управління», «сталого розвитку», «ресурсного управління». Дослідження процесів, логіки і механізмів організаційного розвитку протягом більш, ніж півстоліття, є одним із найбільш популярних напрямків дослідження в сучасній теорії організацій та соціології організацій (Д. Гібсон, Д. Іванцевич, Д. Донеллі, Дж. Коттер, М. Фуллан, Грін Майк, Кемерон Естер, М. В. Плотніков, О. П. Попова, В. В. Щербина та інші). На сьогоднішній день створено кілька десятків моделей організаційного розвитку, однак існують кардинальні і різноманітні розходження в розумінні сутності і механізмів його протікання. Розуміння змісту феномена організаційного розвитку: 1) процес спрямованих структурних змін, що викликає підняття здатності організації до виживання в зовнішньому середовищі; 2) якісні зміни організацій, похідні від віку; 3) підсумок свідомої інноваційної діяльності, що призводить до збільшення розміру організації та її чисельності; 4) продукт реалізації освітньої стратегії, орієнтованої на адаптацію організації до змін ринку, і що призводить до структурних змін організації тощо. Найбільш істотно розходження проявляються в трактуванні базових характеристик і механізмів процесу організаційного розвитку: а) факторів, що провокують зміни (зовнішнє або внутрішнє середовище організації); б) впливу управлінців на реалізацію цього процесу (свідома діяльність управлінців або об'єктивні, закономірні процеси, що спрямовують різні організації в тому самому напрямі); в) сферу протікання цього процесу (одинична організація або організаційна популяція); г) механізми зміни організаційних форм відповідно до змін стану зовнішнього або внутрішнього середовища в логіці індивідуальної адаптації, конфлікту або селекції; д) міра пластичності (організація, як гнучка адаптивна система або як консервативна система); е) співвіднесення орієнтирів вихідного проекту змін із підсумками цього процесу (підсумки процесу, в ідеалі, повинні збігатися з вихідним проектом або, у принципі, не можуть збігатися з вихідним проектом) тощо.

Найбільш узагальнюючою є концепція популяційно-селекційної моделі організаційного розвитку, принципово нового двохфазного механізму, що забезпечує протікання процесу

освітнього розвитку, зв'язаний, з одного боку, із процесом формування управлінцями, вихідних раціональних інноваційних проектів змін, що протікає на рівні одиничної організації; з іншого, із процесом природного добору ефективних соціокультурних зразків, що протікають на рівні організаційної популяції. Дискусійними є питання трансферу ресурсів та їхньої інтеграції в потенціали системи ЗСО в рамках реалізації певної стратегії розвитку, принципи зміни діючої системи освітніх технологій із прийняттям нової стратегії розвитку, розроблення нових технологій (модель школи майбутнього), щоб передбачувана стратегія була успішно реалізована. Перспективою розвитку **Д.у.р.з.с.о.** є перебудова державного управління ЗСО в управління відношеннями з клієнтами відповідно до трансформації України в сервісну державу. Система державного управління ЗСО, трансформуючи саму себе, разом з тим виробляє для інших гілок державного управління зразок трансформації в елементи сервісної держави.

Літ: *Дзвінчук Д.* Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління [монографія] / Д. Дзвінчук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. – 378 с.; *Камерон, Эстер*: Управление изменениями: модели, инструменты и технологии орг. изменений / Эстер Камерон, Майк Грин; [пер. с англ. П. Тимофеев]. – Москва : Добрая кн., 2006 – 358 с.; *Матвієнко О. В.* Стратегії розвитку середньої освіти в країнах Європейського союзу : Монографія. – К. : Ленвіт, 2005. – 381 с.; *Ніколаєнко С.* М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.; *Попова Е. П.*, Щербина В. В. Современные модели организационного развития: проблема классификации и синтеза // Управление человеческими ресурсами: менеджмент и консультирование / Под ред. В. В. Щербины. М., 2004.; *Сбруєва А. А.* Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): [монографія] / А. А. Сбруєва. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня»; Вид-во «Козацький вал», 2004. – 500 с.; *Фуллан М.* Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / Фуллан М. – Л. : Літопис, 2000. – 269 с.; *Aho E.,* Pitkänen K. and Sahlberg P. Policy development and reform principles of basic and secondary education in Finland since 1968. Washington, DC: World Bank, 2006.; *Hanushek E. A.,* Wößmann L. The Role of School Improvement in Economic Development – 94 p. // The Role of Education Quality in Economic Growth: World Bank Policy Research Working Paper 4122, February 2007.

© Паращенко Л.І.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ – це здійснюваний органами державної влади безпосередній вплив на процеси суспільного розвитку, комплекс засобів, скоординованих дій і заходів з боку держави, що здійснюються з метою розробки та реалізації стратегії соціальної безпеки та цілеспрямованих рішень щодо захисту життєво важливих інтересів соціуму від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Розкриття сутнісних особливостей, закономірностей і властивостей, що притаманні **Д.у.с.б.**, можливе через такі поняття, як *державне управління* та *соціальна безпека*. При вирішенні питань забезпечення соціальної безпеки особливе місце займає якість управління в системі органів державної влади всіх рівнів, а саме: необхідність зміни в організації виконавчої влади, підвищення якості управління, новітні тенденції якісних змін управління і ряд інших, зокрема використання новітніх технологій при підготовці фахівців управління. Тому одним з варіантів **Д.у.с.б.** є визначення ефективності прийняття рішень органами державної влади усіх рівнів стосовно соціального захисту населення та залежності ухвалення рішень від просторово-часових характеристик процесу, історичного досвіду поколінь та етнічних особливостей населення.

Д.у.с.б. є важливою складовою *державного управління національною безпекою*. Воно може бути представлене як форма свідомого впливу на соціальну сферу життєдіяльності людей з метою її функціонування в інтересах учасників цих відносин. **Д.у.с.б.** вміщує концептуальний, організаційний і ресурсний аспекти. Концептуальні основи необхідні для своєчасної та якісної розробки методології, стратегії і тактики дій щодо забезпечення соціальної безпеки. Організаційне забезпечення пов'язане зі створенням

відповідної правової бази, необхідних структур, що в єдиному комплексі вирішують проблеми соціальної безпеки. Ресурсне забезпечення необхідне для захисту соціальних інтересів з використанням доцільної кількості сил і засобів у потрібному місці у потрібний час. Об'єктом **Д.у.с.б.** є соціальна сфера життя людей.

У період становлення нових соціально-економічних відносин Україна переживає складний момент своєї історії. Відбувається реформування усіх форм *державного управління* при суперечності правової бази, яка регулює питання соціального захисту населення, причому спостерігається постійне відставання законодавства від процесів, які реально відбуваються в суспільстві, що обумовлює виникнення труднощів в **Д.у.с.б.** на всіх рівнях та підготовки кваліфікованих управлінських кадрів.

Завдання **Д.у.с.б.** полягає у підтриманні нормального функціонування відповідних сфер, виявленні загроз та вжитті адекватних заходів щодо їх відвернення та нейтралізації, захисті соціальних інтересів особи та суспільства. Тому система **Д.у.с.б.** повинна відповідати таким основним вимогам, як функціонування у межах, визначених законом; забезпечення надійного захисту національних інтересів у соціальній сфері; прогнозування та своєчасне відвернення загроз соціальній безпеці; ефективне функціонування як у звичайних, так і у надзвичайних умовах; наявність чіткої структури і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової влади; відкритість і гласність у необхідних межах щодо діяльності відповідних органів, що входять у зазначену систему.

Забезпечення *соціальної безпеки* є невід'ємною функцією кожної держави, а оцінка її загального стану є основою для вироблення стратегічної державної політики, розробки конкретних заходів з метою втілення її у життя. Тобто необхідно постійно проводити всебічні дослідження внутрішніх та зовнішніх процесів і на цій основі готувати пропозиції щодо здійснення на загальнодержавному рівні заходів, адекватних виявленим загрозам та небезпекам, здатних нейтралізувати можливі негативні ситуації. **Д.у.с.б.** базується на результатах комплексного аналізу процесів у різних структурних елементах соціальної сфери і спрямоване на зменшення системного впливу явищ, що перешкоджають досягненню бажаного стану життєдіяльності суспільства.

Соціальна сфера життя суспільства розкладається на об'єктивні та суб'єктивні складові. До об'єктивних необхідно віднести умови життя індивідів, а до суб'єктивних – потреби індивідів. При цьому соціальна сфера життя людей представлена у вигляді відносин між умовами життя людей та їх потребами. На цих відносинах виростає інтерес людей, задоволення чиїх потреб залежить від розподільної політики держави. Для того, щоб соціальна сфера стала об'єктом державного управління, необхідний такий рівень її розвитку, який вимагав би втручання держави. Умовою, при якій це втручання стає можливим, є такий рівень розвитку потреб індивідів, який не може бути задоволений за рахунок власної праці, як це мало місце в аграрних суспільствах, а задовольняється високорозвиненим промисловим виробництвом. Тому розвиток виробництва і ступінь поділу праці в цьому виробництві є матеріальною основою необхідності державної інтервенції у соціальну сферу життя людей.

Соціальна безпека не існує у відриві від політики держави взагалі, а також від конкретної політики: від економічної, податкової; бюджетної; зовнішньої і т.д. Від того, наскільки розвинена соціально-політична діяльність держави, настільки розвинений внутрішній зміст **Д.у.с.б.** Для того, щоб держава могла управляти соціальною сферою в межах своєї соціально-політичної діяльності, вона розглядає соціальну сферу в категоріях безпеки. Це означає, що держава виділяє із усієї сукупності відносин соціальної сфери життя суспільства такі відносини, які починають носити загальний характер і тим самим повинні захищатися політично. Обов'язок захисту з боку держави своїх громадян випливає із соціальної суті самої держави, яка полягає у встановленні політично детермінованого соціального зв'я-

зку між людьми, тобто соціальний захист є особливою політичною формою включення індивідів у соціальне життя з метою зняття економічних перешкод для кожного громадянина, що не дозволяють йому без сторонньої допомоги їх подолати. Цим актом держава визначає «соціальну зону» свого політичного впливу та свого захисту даної соціальної зони усіма можливими засобами. Соціальна сфера при цьому постає перед нами як конституйовані соціальні права й забезпечені економічними можливостями соціальні гарантії.

Для України завдання щодо модернізації основних форм і методів **Д.у.с.б.** набуває найбільшої актуальності. Йдеться про розробку нових науково-обґрунтованих технологій щодо ефективного використання організаційних ресурсів державної системи, удосконалення методів соціального прогнозування, впровадження моніторингу виконання соціальних програм і проектів, а також підвищення довіри населення до органів державного управління. При формуванні та реалізації **Д.у.с.б.** повинні бути враховані не тільки природні, соціально-економічні, національно-культурні, а й такі властивості державної системи, як цілеорієнтованість, вмотивованість, інтегрованість, та динамічність, що дозволяє враховувати об'єктивно-суб'єктивну природу процесів, що відбуваються на загальнодержавному рівні. **Д.у.с.б.** може вважатись ефективним лише за умов його відповідності процесу соціального розвитку держави і за своєю логікою реалізовуватись у такій послідовності: здійснення наукової експертизи щодо можливостей соціального розвитку; окреслення сфери державного впливу, тобто вибір тих процесів, які мають бути врегульовані; розробки раціонально обґрунтованих рішень, що мають достатнє організаційно-ресурсне забезпечення тощо.

Д.у.с.б. відбувається через дію комплексного механізму, який може бути сформовано як сукупність взаємообумовлених впливів з метою забезпечення сталого, динамічного і збалансованого розвитку системи *державного управління* та реалізовано через функції прогнозування, планування, організації, мотивації і моніторингу. Дієвим засобом удосконалення механізму **Д.у.с.б.** можуть стати інноваційні соціальні технології, що дозволяють раціоналізувати управлінські практики та забезпечити модернізаційну здатність системи державного управління.

Літ.: *Кузнецов А. О.* Державне регулювання соціально-економічного розвитку: досвід застосування технології індикативного планування // Статистика України. – 2005. – № 1 (28). – С. 66–69. *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою України [Текст] : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид–во НАДУ, 2004. – 408 с. *Стратегія* економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» [Текст] : монографія / Кол. авт.: А. С. Гальчинський (наук. кер.), В. М. Геєць, С. Г. Бабенко та ін; Нац. Ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во екон. та з питань європ. інтегр. України. – К. : Інформ.-видавн. центр Держкомстату України, 2004. – 416 с.

© Афоніна О.Г.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА – свідомий, практичний, організаційний та регулювальний вплив держави, спрямований на створення та забезпечення оптимальних умов для повної духовної самореалізації та самоствердження особистості і громадянина як ключової складової процесів формування і розвитку духовних цінностей всього суспільства.

Можливість здійснення такого виду державно-управлінського впливу закладена у самій системі духовних цінностей суспільства, в якій відображені особливості соціальних відносин. Безпосередній вплив на особистість, соціальні групи, виховна та організовуюча роль цієї системи викликають прагнення соціуму до регуляції нею. Можливість такої регуляції, управління процесом формування та розвитку має будь-яке суспільство. При цьому управлінський вплив практично реалізується на основі властивості управління і як виду діяльності, і як суспільного відношення. У цілому система **Д.у.д.-ц.р.с.** як частина суспільного буття є об'єктом управління саме через залучення її до системи суспільних відносин, безпосередній вплив на становлення соціуму.

Розвиток системи **Д.у.д.-ц.р.с.** соціуму відбувається під впливом соціального управлін-

ня. Серед усіх видів управлінського впливу на духовні процеси соціуму визначальну роль відіграє державне управління.

У цьому виді державного управління діють як загальні принципи державного управління – системності, об'єктивності, демократизму, правової впорядкованості, поділу влади, публічності державного управління, поєднання централізації та децентралізації влади; так і специфічні принципи розвитку духовної сфери суспільства як системи, серед яких принципи загальнолюдськості та духовної цивілізованості, народності, врахування соціальних та вікових особливостей виробників духовного продукту, спадкоємності та послідовності у формуванні та споживанні духовних цінностей.

Об'єктами управлінського впливу з боку держави у цій сфері організаційно представлені прояви активності особистості чи соціальних груп, за допомогою яких відбувається духовно-теоретична діяльність (вироблення ідей та поглядів, світоглядних уявлень, духовних цінностей тощо) та духовно-практична (освоєння вироблених духовних продуктів свідомістю (особливо масовою) людей, підвищення їхнього освітнього та культурного рівня, використання духовних ідеалів, норм, цінностей в повсякденному житті).

Суб'єктами державного управління процесами формування та розвитку духовних цінностей суспільства є органи державної влади, насамперед законодавчої та виконавчої, які через систему державного представництва та з урахуванням специфіки керованих об'єктів справляють організаційно-регулювальний вплив на духовне життя суспільства та створюють необхідні організаційно-правові умови для формування і розвитку системи духовних цінностей суспільства.

Основне завдання цих суб'єктів державного управління у сфері формування та розвитку духовно-ціннісної системи соціуму – вироблення політики, яка визначає пріоритетні напрями державного впливу на розвиток духовності як на найближчий час, так і на перспективу. Зважаючи на високий рівень самоактивності, цілеспрямованості, адаптивності та здатності до самоуправління, що властиві духовній складовій людської діяльності, діяльність суб'єктів управління у сфері зводиться до дій координаційного характеру, які мають спрямовуватися не тільки на взаємодію органів державної влади при здійсненні відповідної політики, а й на об'єднання зусиль при здійсненні управлінського впливу на духовно-ціннісну систему соціуму громадських організацій, політичних партій, наукових інституцій та інших суб'єктів.

Врахування в управлінській діяльності при прийнятті рішень всіх об'єктивних та суб'єктивних чинників зумовлює необхідність комплексного підходу до управління, який полягає у здатності охопити всю сукупність проблем функціонування і розвитку духовної культури в її взаємодії, взаємовпливі.

Державне управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей має бути спрямоване не на уніфікацію системи духовних цінностей, а на гармонійний взаємозв'язок та взаємовплив відповідних державних установ, громадських організацій, наукових інституцій з метою формування консолідованого духовного простору та умов для повноцінної духовної самореалізації особистості.

Управління процесами формування та розвитку **Д.у.д.-ц.р.с.** є складовою частиною державної *гуманітарної політики*.

Літ.: *В. П. Трощинський.* Державна політика в соціогуманітарній сфері : Навч. посіб. / В. П. Трощинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський та ін. – К., 2007; *В. Андрущенко.* Культура. Ідеологія Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К., 2002; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : Курс лекций. – М., 2004.; *В. А.Скуратівський.* Етносоціальна культура як саморегульована система: Навч. посібник. – К. : 1993; *Л. В. Мисів* Особливості діяльності суб'єктів державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства // Вісн. НАДУ. – К. : 2005. – № 3. – С. 451–455.;

© Мисів Л.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ – підготовка, прийняття і реалізація правових, організаційних, науково-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних та лікувально-профіла-

ктичних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я й працездатності людини в процесі трудової діяльності.

Д.у.с.о.п. здійснюється шляхом сукупності скоординованих дій органів державного управління охороною праці, органів місцевого самоврядування за участю об'єднань роботодавців, профспілок та інших представницьких органів щодо реалізації основних напрямів соціальної політики в галузі охорони праці, спрямованих на забезпечення безпечних і здорових умов праці, виховання у працівників свідомого ставлення до безпеки виробничого процесу.

Основними завданнями **Д.у.с.о.п.** є: опрацювання заходів щодо здійснення державної політики з охорони праці на регіональному і галузевому рівнях, а також підготовка, прийняття та реалізація заходів, спрямованих на:

• забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці;

• забезпечення утримання в належному стані виробничого устаткування, будівель і споруд;

• пропаганду охорони праці;

• облік, аналіз та оцінку стану умов і безпеки праці;

• забезпечення страхування працівників від нещасного випадку на виробництві та профзахворювання.

Д.у.с.о.п. формулює *державну політику в галузі охорони праці* — пріоритет життя і здоров'я працівника щодо результатів виробничої діяльності. Держава приймає нормативно-правове законодавство в галузі охорони праці, встановлює обов'язки, права і відповідальність щодо проведення державної політики, створює відділи з питань охорони праці при держадміністраціях, навчально-методичні й експертно-технічні центри, систему нагляду за охороною праці, санітарно-епідеміологічні служби, органи пожежної, екологічної безпеки, фонд соціального страхування від нещасних випадків і профзахворювань та інші наглядові і контролюючі органи, а також систему виробничо-технічного, інформаційного, наукового й фінансового забезпечення діяльності в галузі охорони праці.

У ринкових умовах виникає *три центри управління охороною праці*: державне управління, управління з боку керівництва підприємства, управління з боку працівників підприємства.

Управління охороною праці в ринкових умовах полягає в тому, що:

• держава створює законодавство в галузі охорони праці, комплекс наглядових інспекцій, у завдання яких входить забезпечення застосування прийнятих нормативно-правових актів, інфраструктуру виробничо-технічного, інформаційного, наукового і фінансового забезпечення діяльності в галузі охорони праці;

• власник підприємства економічно зацікавлений у тому, щоб його працівники не травмувалися і не хворіли, а тому забезпечує виконання на підприємстві всіх нормативно-правових актів про охорону праці. Він повинен широко залучати працівників та уповноважених трудових колективів до управління охороною праці, пропагувати серед працівників культуру здоров'я;

• кожний працівник повинен дбати про здоровий стиль життя і праці, постійно підвищувати свій кваліфікаційний, фізичний та психофізіологічний стан, програмувати шлях здорового довголіття, запобігання випадків травматизму і захворювань.

Комплексне управління охороною праці з боку держави, власника і працівника сприяє підвищенню ефективності цієї діяльності.

Враховуючи той факт, що стан охорони праці відбивається практично на всіх показниках якості життя суспільства (тривалості життя людей, стані їх здоров'я, збереженні національного багатства), наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 22.10.2001 р. № 432 затверджена Концепція управління охороною праці. Концепція спрямована на реалізацію положень Конституції та законів України щодо забезпечення охорони життя і здоров'я працівників у процесі трудової діяльності, створення безпечних і нешкідливих умов праці на кожному робочому місці, а також належних умов для формування у працівників свідомого ставлення до особистої безпеки та безпеки оточуючих, впровадження нових і вдосконален-

ня існуючих механізмів управління в галузі охорони праці.

Науковими дослідженнями в галузі державного управління охороною праці займаються відомі вітчизняні вчені, серед яких – Бедрій Я. І, Геврик Є. О., Гогіташвілі Г. Г., Джигирей В. С., Желібо Є. П., Жидецький В. Ц., Пістун І. П., Русаловський А. В. та інші.

Д.у.с.о.п. в Україні здійснюють:

• Кабінет Міністрів України;

• центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці;

• міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

• Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Кабінет Міністрів України є вищим державним органом, що здійснює державне управління охороною праці в країні, забезпечує реалізацію державної політики в галузі охорони праці, затверджує Національну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці і виробничого середовища; визначає порядок створення і використання фондів охорони праці.

Центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці розробляє і контролює виконання Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці і виробничого середовища; координує роботу міністерств та інших органів державної виконавчої влади в галузі охорони праці; бере участь у міжнародному співробітництві стосовно питань охорони праці.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади розробляють і реалізовують комплексні заходи поліпшення умов і охорони праці, здійснюють методичне керівництво діяльності підприємств з охорони праці, фінансують розробку і перегляд нормативно-правових актів з охорони праці.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують виконання законів та реалізацію державної політики в галузі охорони праці; вносять пропозиції та приймають рішення щодо створення комунальних аварійно-рятувальних служб для обслуговування відповідних територій та об'єктів комунальної власності; здійснюють контроль за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності нормативно-правових актів з охорони праці.

Закон України «Про охорону праці» встановлює обов'язки, права і повноваження кожного з цих органів (статті 33–36).

Історія створення урядового органу державного управління в галузі охорони праці бере свій початок ще з 18 століття, коли у 1719 р. було створено Берг-колегію (гірничу колегію). До 1954 р. всі органи, що здійснювали управління і нагляд за безпекою праці, були відомчими. В 1954 р. був створений окремий орган – Держгіртехнагляд СРСР, який набув свого продовження і в Україні. У 1958 р. рішенням уряду України було організовано Державний комітет по нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості та гірничому нагляду як орган Ради Міністрів УРСР.

З жовтня 1992 р. історія державного управління та нагляду в галузі охорони праці безпосередньо пов'язана з набранням чинності Закону «Про охорону праці». У 1993 р. на базі Держгіртехнагляду утворюється Державний комітет України по нагляду за охороною праці, якому були передані функції технічної інспекції праці профспілок, що здійснювали державний нагляд за охороною праці в усіх галузях народного господарства. Починаючи з 1997 р., Держнаглядохорон-праці об'єднували, скорочували, а в 2000 р. під час проведення адміністративної реформи ліквідували, в результаті чого Комітет був перетворений на департамент у складі Міністерства праці та соціальної політики України. У 2005 р. виконання функцій Держнаглядохоронпраці було передано Міністерству України з питань надзвичайних ситуацій і створено Державний департамент промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. У 2006 р. відновлено статус Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду як центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ).

З метою оптимізації системи ЦОВВ, усунення дублювання їх повноважень та підвищення ефективності державного управління Указом Президента від 09.12.2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» утворено Державну

службу гірничого нагляду та промислової безпеки України і Державну інспекцію техногенної безпеки України. Цим же Указом ліквідовано Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, а його функції покладено на новостворені Службу та Інспекцію.

Діяльність Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України і Державної інспекції техногенної безпеки України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра надзвичайних ситуацій України.

Літ.: *Гандзюк М. П.* Основи охорони праці. Підруч. 4-те вид. / Гандзюк М. П. , Желібо Є. П. , Халімовський М. О. – К. : Каравела, 2008; *Геврик Є. О.* Охорона праці. Навч. посіб. / Геврик Є. О. – К. : Ніка – Центр, 2003; *Гогіташвілі Г. Г.* Системи управління охороною праці. Навч. посіб. / Гогіташвілі Г. Г. – Л. : Афіша, 2002; *Дзяна Г. О.* Правові основи охорони праці. Навч. посіб. / Дзяна Г. О., Дзяний Р. Б. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2007; *Жидецький В. Ц.* Основи охорони праці. Підруч. Вид. 5-те, доповнене / Жидецький В. Ц., Джигирей В. С., Мельников О. В. – Л.: Афіша 2001; *Русаловський А. В.* Правові та організаційні питання охорони праці : навч. посіб. / Русаловський А. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.

©Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ (англ. *Public debt*) – це загальний розмір накопиченої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вилученням бюджетних надлишків. **Д.б.** складається із внутрішнього та зовнішнього боргу держави. Внутрішній державний борг(D) – заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, які володіють цінними паперами, випущеними її урядом. Зовнішній державний борг(DI) – це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями.

Д.б. входить до структури бюджетної класифікації. Законодавством України до структури державного внутрішнього боргу віднесено: заборгованість перед юридичними особами за внутрішніми позиками; заборгованість перед банківськими установами (у т.ч. за позиками, одержаними для фінансування дефіциту бюджету); заборгованість за компенсаційними виплатами населенню в установах Ощадного банку України та колишнього Укрдержстраху; заборгованість за залишками вкладів населення, централізованими колишнім Ощадним банком СРСР, та компенсаціями за ними; Заборгованість сільськогосподарських підприємств за довгостроковими та короткостроковими позиками; заборгованість за сумами, спрямованими на індексацію оборотних коштів державних підприємств і організацій; заборгованість перед фізичними особами за цінними паперами та компенсаціями за ними.

До структури державного зовнішнього боргу України віднесено: заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних організацій економічного розвитку; заборгованість за позиками, наданими іноземними державами, в тому числі за позиками, наданими під гарантії уряду; заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками; коригування, пов'язане з різницею у вартісній оцінці цінних паперів, що створюється між номінальною вартістю і ціною придбання; інші зовнішні заборгованості.

Основними причинами створення і збільшення **Д.б.** є: збільшення державних видатків без відповідного зростання державних доходів; циклічні спади й автоматичні стабілізатори економіки; скорочення податків з метою стимулювання економіки без відповідного коригування (зменшення) державних витрат; вплив політичних бізнес-циклів – надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів з метою завоювання популярності виборців та збереження влади.

Існує позитивний взаємозв'язок між розмірами бюджетного дефіциту і державного боргу. Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу, в свою чергу, потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самим збільшує бюджетний дефіцит. На обсягу бюджетного дефіциту відчуваються всі зміни у величині державного боргу, в тому числі обумовлені впливом інфляції. Саме тому важливо, щоб державна заборгованість вимірювалась також в реальних, а не лише в номінальних величинах.

Порядок фінансування державного боргу України визначено Бюджетним Кодексом. Право здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, за дорученням Кабінету Міністрів України, у межах, визначених Законом про Державний бюджет України, належить керівнику Міністерства фінансів України. Умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення визначає Кабінет Міністрів України.

Витрати на обслуговування та погашення державного боргу України здійснюються Міністерством фінансів України.

У випадку, якщо очікуваний обсяг витрат на обслуговування та погашення державного боргу перевищує обсяг коштів, визначений законом про Державний бюджет України на таку мету, Міністерство фінансів України невідкладно інформує про це Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України невідкладно інформує про очікуване перевищення таких витрат Верховну Раду України та подає у двотижневий строк пропозиції про внесення змін до Закону про Державний бюджет України.

Державний та гарантований державою борг України станом на 28 лютого 2011 р. склав 445млрд 739 млн 220,68 тис. грн або 56 млрд 204 млн 272,07 тис. дол., в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 291 млрд 065 млн 729,02 тис. грн (65,3% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 36 млрд 701 млн 139,73 тис. дол.; державний та гарантований державою внутрішній борг – 154 млрд 673 млн 491,66 тис. грн (34,7%) або 19 млрд 503 млн 132,34 тис. дол.

На видатки з обслуговування державного боргу Державним бюджетом України на січень-квітень 2011 р. передбачено 5955,3 млн грн, станом на 11 квітня 2011 р. видатки з обслуговування державного боргу складають 4811,0 млн грн (у т.ч. по внутрішньому – 3533,3 млн грн, по зовнішньому – 1277,7 млн грн), що на 1144,3 млн грн менше та становить 80,8%. Про це йдеться в повідомленні, розміщеному на сайті Державного казначейства України.

На погашення державного боргу Державним бюджетом України на січень-квітень 2011 р. передбачено 17691,2 млн грн, станом на 11 квітня 2011 р. витрати з погашення державного боргу становлять 14519,9 млн грн (у т.ч. по внутрішньому – 9034,4 млн грн, по зовнішньому – 5485,5 млн грн), що на 3171,3 млн грн менше та становить 82,1%.

Експерти Міжнародного валютного фонду прогнозують, що державний борг України в 2011 р. збільшиться до 42,4% ВВП. Державний борг в іноземній валюті цього року збільшиться до 26,1% ВВП відносно 24,8% в 2010 р. На думку фахівців організації, в 2012 р. державний борг України досягне 43,7% ВВП. У 2013 р. державний борг зменшиться до 41,8% ВВП, в 2014 р. – до 39,4% і в 2015 р. – до 34,6%.

Літ.: *Дорнбуш Р.* Макроекономіка / *Рудігер Дорнбуш, Стенлі Фішер;* [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1996. – 814 с.; *Мишкін Фредерік С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / *Фредерік С. Мишкін*; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 963 с.; *Рут Френклін.* Міжнародна торгівля та інвестиції. / *Френклін Рут, Антон Філіпенко;* [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 743 с.; *Бюджетний* кодекс України прийнятий 8 липня 2010 року. – К. : Істина, 2010.– 126 с.; *Постанова* Верховної Ради України «Про структуру бюджетної класифікації України» від 12.07.1196 р. № 327/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 42, ст. 208.

© Розпутенко І.В

ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ (англ. *State sector*) – сукупність підприємств, організацій, установ, що знаходяться у державній власності і управляються державними органами або уповноваженими особами, які призначаються ними. Ці господарюючі суб'єкти здійснюють виробництво визначених державою суспільно корисних товарів і надання соціально значущих послуг. По суті, в цьому разі держава виступає не тільки як регулятор ринкових господарських відносин, але й як безпосередній їх учасник – власник відповідних ресурсів, виробник відповідних товарів і послуг.

Сфери і масштаби поширення **Д.с.е.** у кожній національній системі господарювання є досить рухливими; найбільш ж загальними підставами, які зумовлюють необхідність

створення відповідних підприємств, установ і організацій, є наступні ситуації:

• коли в межах приватного сектору не можуть бути досягнуті умови макроекономічного оптимуму (передусім у випадках природних монополій), а також коли мова йде про необхідність утримувати низькорентабельні або капіталомісткі, але потрібні для суспільства виробництва і підприємства, куди приватний сектор йти не хоче (інфраструктура, екологічні підприємства, деякі види наукомістких виробництв тощо);

• коли держава прагне контролювати ті галузі, які вона вважає важливими для економіки або оборони країни, особливо, якщо виникає загроза переходу відповідних фірм під повний контроль ТНК;

• коли в інтересах держави розпоряджатися інструментами регулювання господарської, зокрема, інвестиційної діяльності або модернізації економіки через відповідні програми в сфері НДДКР;

• коли необхідно забезпечити міжгалузевий перерозподіл ресурсів, якщо приватні господарюючі суб'єкти неспроможні цього зробити;

• коли є потреба у проведенні цілеспрямованої регіональної політики, пов'язаної з освоєнням нових територій і розвитком відсталих районів, створенням там нових виробництв, об'єктів інфраструктури в додаткових робочих місць.

Організаційно-правові форми господарських структур, які входять до складу державного сектору економіки, визначаються законодавством кожної окремої країни і є надзвичайно різноманітними. Тому невипадково, що на теперішній час не склалося єдиного розуміння поняття «державне підприємство». За висновками експертів ООН, державне підприємство повинне (як і будь-яке інше) займатися економічною діяльністю, володіти громадською правосуб'єктністю, правами юридичної особи і, окрім цього, повинно, безумовно, так чи інакше належати державі або в іншій формі контролюватися нею. Прибуток не може служити єдиною метою управління державним підприємством, на відміну від приватного бізнесу.

Виходячи з наведених визначень, можна зробити наступні висновки щодо найбільш суттєвих ознак підприємств **Д.с.е.:**

по-перше, відповідні підприємства повинні бути створені державою для досягнення певних цілей, переважно суспільних;

по-друге, види господарської діяльності таких підприємств визначаються державою в законодавчому порядку;

по-третє, відповідні підприємства підконтрольні державі, тобто вона як засновник цих господарських структур повинна мати можливість впливати на їх діяльність через органи державної влади або уповноважених представників, призначених цими органами;

по-четверте, цілі діяльності таких підприємств мають подвійний характер. З одного боку, вони створюють певні суспільні блага і служать засобом виконання соціально-економічних завдань; з іншого боку – вони мають отримувати прибуток (дохід), тобто забезпечувати й комерційний ефект своєї діяльності. Виконання цих завдань знаходиться у діалектичному взаємозв'язку, оскільки за умов організаційного відокремлення підприємств загальний соціально-економічний ефект не досягатиметься належним чином поза реалізацією комерційних цілей;

по-п'яте, частка держави в капіталі цих підприємств, і, відповідно, їх організаційно-правова форма, залежить від мети створення. Якщо основна мета – досягнення суспільно значущої корисності, загального інтересу, то держава повинна бути одноосібним власником, а підприємство як суб'єкт господарювання – унітарним (тобто майно такого підприємства має бути неподільним). Якщо ж підприємство створюється з метою виконання важливої для держави функції, а сфера його діяльності припускає можливість отримання прибутку без додаткових державних інвестицій за рахунок ефективного менеджменту, то підприємство засновується у формі корпорації (господарського товариства, наприклад, акціонерної компанії або товариства з обмеженою відповідальністю). При цьому необхідний мінімум державної участі, закріплений законодавчо, повинен надавати державі право впливати на ухвалення рішень, необхідних для суспільства.

Наведені ознаки дозволяють уточнити склад **Д.с.е.** Так, домінування того чи іншого елементу в загальній системі орієнтирів діяльності господарських організацій зумовлює виокремлення серед них установ (вирішальне значення набуває необхідність виконання переважно соціальних завдань) та підприємств (провідне місце обіймають цілі забезпечення комерційних результатів функціонування). Як правило, установи фінансуються державою за кошторисом, а підприємства мають самостійний баланс і одержують доходи від своєї діяльності.

У випадку, коли держава виступає співзасновником (співучасником) підприємств корпоративного типу, тобто підприємств, створених у формі господарських товариств, об'єктами її власності стають пакети акцій або паї. Вони відповідають розміру державної частки, внесеної до статутного капіталу таких підприємств (за звичай, контроль за прийняттям стратегічних рішень в компанії забезпечує контрольний пакет акцій (пай), що становить 50% від статутного капіталу товариства). Реалізуються права держави як власника пакетів акцій (паїв) через здійснення набутих корпоративних прав.

Таким чином, основними складовими **Д.с.е.** в умовах ринкової економіки виступають:

• державні установи (заклади);

• державні підприємства,

• державні корпорації – господарські товариства, в статутному капіталі яких частка держави перевищує 50%.

Зрозуміло, що конкретний статус, організаційно-правова форма цих господарських структур залежать від специфіки їх законодавчого закріплення, а їх співвідношення визначається пріоритетами використання державного сектору в тій чи іншій країні. Визначальний вплив на це спричиняють особливості її соціально-економічного розвитку, місце в системі світогосподарських зв'язків, обсяг і характер виконуваних державою функцій, принципи здійснення урядової політики та інші чинники. У відповідності до їх змін корегуються масштаби і структура державного сектору в економіці, ступінь охоплення державною власністю різних сегментів ринку, коло об'єктів і господарських структур, що знаходяться в сфері впливу державних органів.

У господарській системі України на початку ринкових реформ **Д.с.е.** був домінуючим. Так, в 1992 р. питома вага підприємств, заснованих на державній формі власності, становила 70,2%, а обсяг виробленої ними продукції – 81,8% у загальних показниках промислового виробництва. Із просуненням приватизаційних процесів параметри розвитку державного сектору поступово зазнавали змін. Проте й досі оптимальні межі поширення державної власності і глибина її трансформації у вітчизняній економіці не встановлені. На теперішній час не існує загальновизнаних концептуальних підходів до розуміння потенціалу державного сектору у розвитку національної системи господарювання та навіть однозначного правового оформлення статусу його основних структурних елементів.

Аналіз норм Господарського кодексу України та Закону України «Про управління об'єктами державної власності», а також ряду інших важливих для цієї сфери відносин нормативно-правових документів дозволяє зробити висновок, що основними складовими **Д.с.е.** України є: державні підприємства, засновані на праві господарського відання майном; казенні підприємства, засновані на праві оперативного управління майном; господарські товариства зі 100% державним капіталом; акціонерні компанії, в статутному капіталі яких контрольний пакет акцій (більше 50%) належить державі; господарські товариства, які мають державну частку в статутному капіталі від 25 до 50% (блокуючий) пакет; господарські товариства, у яких державна частка в статутному капіталі менше 25%; підприємства, що входять в холдинг, головна компанія якого належить до державного сектору; дочірні підприємства, основна (материнська) компанія яких належить до державного сектору; інститути державної власності, що здійснюють перерозподіл кінцевого продукту між всіма членами суспільства (державні установи, заклади та організації освіти, науки, охорони здоров'я, культури тощо); державні інститути регулювання господарської діяльності (підприємства

податкової, правової, грошово-кредитної системи, системи зовнішньоекономічної діяльності, фінансового контролю тощо).

Літ.: *Господарський* кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–ІУ; *Закон* України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-У *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Малий І. Й.* Економіка державного сектору: Навч. посібн. / І. Й. Малий. М. К. Галабурда. – К. : КНЕУ, 2007. – 280 с.; *Длугопольський О. В.* Теорія економіки державного сектора : навч. посібн. / О. В. Длугопольський. – К. : «ВД «Професіонал», 2007 – 592 с.; *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц, пер. з англ. А.Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ – становлені державою еталони, зразки, правила, вимоги, характеристики, відповідно до яких повинна плануватися, здійснюватися та оцінюватися діяльність, що стосується надання медичної допомоги населенню. Кожен **Д.с.м.д.** є окремим нормативним документом.

В Україні розвиток стандартизації медичної допомоги розпочався в 90-х роках минулого століття із запровадження за ініціативою окремих регіональних органів управління охороною здоров'я територіальних стандартів надання медичної допомоги. Ці регіональні стандарти відрізнялися між собою за принципами побудови, і, відповідно, – за структурою та змістом, і тому були придатними для використання тільки в межах регіонального управління.

Перші **Д.с.м.д.** – соціальні стандарти надання медичної допомоги Міністерство охорони здоров'я України затвердило у 1998 році наказом від 27 липня за № 226. Їх запровадження зумовила неузгодженість між конституційними правами громадян на безоплатне медичне обслуговування в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та обмеженими фінансовими можливостями забезпечення населення такою медичною допомогою в умовах перехідної економіки. Реалізація державних соціальних стандартів надання медичної допомоги повинна була сприяти відновленню балансу між зобов'язаннями держави та можливостями щодо їх реалізації. Кінцева мета впровадження державних соціальних стандартів надання медичної допомоги – забезпечення рівних можливостей на отримання якісної медичної допомоги, підвищення доступності та якості медичних послуг через дотримання їх параметрів.

Державні соціальні стандарти надання медичної допомоги в умовах лікарняних стаціонарів представляють мінімальні медичні вимоги до діагностичних, лікувальних заходів та їх очікуваних результатів, дотримання яких дозволить гарантувати хворому якісну медичну допомогу. В **Д.с.м.д.** цього виду представлена також інформація економічного характеру, а саме – про середні терміни лікування хворих в стаціонарі.

Державні соціальні стандарти надання медичної допомоги в амбулаторно-поліклінічних закладах представляють інформацію про мінімальні обсяги медичної допомоги, яку необхідно надати хворим в закладах охорони здоров'я зазначеного типу або за місцем проживання хворого для забезпечення якісного медичного обслуговування, з урахуванням потенційно існуючих можливостей щодо лікування, реабілітації, профілактики, диспансеризації населення при визначених хворобах. В **Д.с.м.д.** цього виду представлені оптимальні результати лікування на поліклінічному етапі та показання для переведення хворих на госпітальний етап медичної допомоги.

В системі охорони здоров'я України існує прецедент використання ще одного виду **Д.с.м.д.** У 2000 році наказом від 22.11.2000 р. № 305 МОЗ України запровадило медико-економічні стандарти лікування стоматологічних захворювань. Крім суто медичних характеристик, таких як види діагностичних та лікувальних заходів з вказанням кратності їх призначення при ускладненому та неускладненому перебігу захворювання, можливі ускладнення та супутні захворювання, що можуть виникнути під час лікування, середньостатистичні показники результатів лікування, клінічні критерії поліпшення стану хворого, медико-економічні стандарти також містять економічні характеристики медичних послуг.

Зокрема стосовно робочого часу лікаря, необхідного для проведення процедури, затрат праці лікаря (в умовних одиницях праці), термінів лікування кожної хвороби, рекомендованої періодичності огляду пацієнта лікарем.

Медико-економічні стандарти допомагають при складанні програм надання конкретизованих послуг кожному хворому відповідно до стану його здоров'я, проведенні калькуляції тарифів на надання послуг, при підрахунках трудових, матеріальних та інших витрат на медичну допомогу. Вони дозволяють деталізувати обсяги медичної допомоги та коштів при укладанні угоди з організаціями та окремими фізичними особами на медичне обслуговування, здійснювати медико-економічну оцінку якості діагностичних та лікувальних заходів, проводити ліцензування та акредитацію лікувально-профілактичних установ. Медико-економічні стандарти містять таку кількість інформації, оволодіння якою дозволяє не тільки надати якісну медичну допомогу, але й досить точно обрахувати її нормативну вартість, визначити ефективність медичної допомоги, здійснити контроль за витрачанням коштів.

Вітчизняні медико-економічні стандарти на сьогодні мають обмежене використання, оскільки затверджені для лікарських спеціальностей виключно стоматологічного профілю. Подальшого поширення стосовно інших спеціальностей вказаний вид стандартів не отримав у зв'язку з вкрай повільними темпами впровадження економічних важелів управління в галузі, які визначають попит на медико-економічний вид стандартів. На сьогодні ці стандарти використовуються при проведенні взаєморозрахунків між окремими медичними установами і страховими компаніями, для запобігання перевитрат ресурсів в лікувально-профілактичних закладах, попередження необґрунтованого призначення дороговартісних діагностичних методів, малоефективних медикаментів, зайвих лікувальних процедур.

В Україні є досвід розробки та запровадження широко поширених у системах охорони здоров'я багатьох країн світу стандартів високоякісної медичної допомоги – клінічних протоколів, які визначають порядок надання медичної допомоги пацієнту при певному захворюванні або певному синдромі, вимоги до умов надання медичної допомоги та очікуваних кінцевих результатів. Протоколи інформують лікаря про найбільш правильні дії в конкретних клінічних випадках, сприяють прискореному впровадженню новітніх досягнень в медичну практику. Цей вид **Д.с.м.д.** містить інформацію про комплекс медичних заходів, регламентованих в порядку послідовності їх проведення, альтернативні схеми надання медичної допомоги. У клінічних протоколах представлені вимоги до організації медичної допомоги, дотримання яких забезпечить її якомога вищу якість та результативність, ефективне використання матеріально-технічних, фінансових, кадрових ресурсів.

Таким чином, в охороні здоров'я України має місце застосування **Д.с.м.д.** різних видів. Хоча всі вони стосуються надання медичної допомоги, проте мають різне призначення. Важливо зазначити, що запровадження кожного виду **Д.с.м.д.** повинне підтверджуватися певними умовами для виконання закладених в них вимог. Зокрема необхідно узгоджувати вимоги стандартів з реальними можливостями їх фінансового забезпечення.

З метою забезпечення високої якості стандартів медичної допомоги, які застосовуються у вітчизняній системі охорони здоров'я, та їх відповідності європейським вимогам спільними наказами МОЗ та АМН України № 102/18 від 19.02.2009 р., № 798/75 від 03.11.2009 р. затверджено Уніфіковану методику з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини. Зазначена методика визначає етапи розробки різних видів стандартів надання медичної допомоги, вимоги до їх структури, засади здійснення аудиту їх дотримання. Починаючи з 2010 року, розробка та оновлення вітчизняних **Д.с.м.д.** здійснюється відповідно до цієї Уніфікованої методики.

Літ: *Ярош Н. П.* Методичні підходи до розробки протоколів надання медичної допомоги населен-

ню. Київ, 2003. – 15 с.; *Грузєва Т. С.* Наукове обґрунтування розробки державних соціальних нормативів забезпечення населення стаціонарною медичною допомогою // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2002. – № 1. – С. 60–63; спільний наказ МОЗ та АМН України від 03.11.2009 № 798/75 «Про затвердження Уніфікованої методики з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина друга)»; *спільний* наказ МОЗ та АМН України від 19.02.2009 № 102/18 «Про затвердження Уніфікованої методики з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина перша)».

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ (Д.ф.к.) – це невід'ємна частина державного устрою, одна з найважливіших функцій управління країною, обов'язкова умова нормального функціонування фінансово-кредитної системи. Основна його мета – контроль за виконанням державного бюджету і позабюджетних фондів, організацією грошового обігу, використанням кредитних ресурсів, станом державного внутрішнього і зовнішнього боргу, державних резервів, здійсненням фінансових і податкових пільг.

Роль функції контролю у державному управлінні чітко визначена у ст. 1. Лімської декларації керівних принципів контролю, прийнятій на IX Конгресі Міжнародній організації найвищих контрольних органів (INTOSAL) де наголошується, що «…контроль – не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності і економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо ранішній стадії з тим, аби мати можливість прийняти відповідні заходи, в окремих випадках залучити винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяні ушкодження або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень в майбутньому».

У навчальній літературі визначено, що **Д.ф.к.** – це особлива управлінська функція держави, реалізація якої передбачає встановлення правових норм, що визначають порядок використання суб'єктами господарювання фінансових ресурсів, проведення моніторингу чи інших контрольних дій за дотриманням цих норм, виявлення правопорушень у частині використання фінансових ресурсів, їх усунення, блокування незаконних фінансових операцій і здійснення заходів щодо компенсації збитків, завданих державі, суб'єктам господарювання та громадянам. Тобто **Д.ф.к.** є однією з важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави і є лише різновидом фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю.

На законодавчому рівні **Д.ф.к.** розглядається як комплекс цілеспрямованих заходів органів, їх підрозділів чи службових осіб, які здійснюють державний фінансовий контроль у межах повноважень, встановлених законодавством України, з метою упередження, виявлення та припинення фінансових правопорушень на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності, а також забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності формування і витрачання коштів, у тому числі бюджетних, та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання і відчуження державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності у разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства.

Оскільки державний фінансовий контроль як вид контролю, має всі ознаки системи, то обов'язковими елементами цієї системи є: суб'єкт державного фінансового контролю; об'єкт державного фінансового контролю, предмет державного фінансового контролю та контрольний захід.

У нормативно-законодавчих документах визначено лише деякі складові системи державного фінансового контролю. Так, чинним Стандартом державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів,

державного і комунального майна № 1 «Терміни, які вживаються в Стандартах державного фінансового контролю» визначено лише два з вище перелічених елементів:

• суб'єкти державного фінансового контролю — міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, які наділені повноваженнями на здійснення фінансового контролю, їх самостійні контрольно-ревізійні підрозділи або інші їхні підрозділи (особи), які наділені такими повноваженнями;

• контрольний захід — це сукупність способів і методичних прийомів фінансового контролю, які застосовуються суб'єктами державного фінансового контролю в межах повноважень, визначених Конституцією України та іншими актами законодавства, що регулюють їх діяльність, і спрямовані на повний комплекс (систему) або окремі процеси (етапи) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з використанням бюджетних коштів, державного і комунального майна.

Окремими статтями проекту Закону «Про державний фінансовий контроль в Україні» також визначаються:

• *суб'єкт державного фінансового контролю* – орган, його підрозділ чи їх службові особи, які відповідно до законодавства уповноважені на здійснення державного фінансового контролю і прийняття управлінських рішень щодо притягнення до адміністративної та фінансової відповідальності порушників фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства (ст. 1).

Суб'єкти державного фінансового контролю розподіляються на:

а) суб'єкти, які здійснюють зовнішній фінансовий контроль;

б) суб'єкти, які здійснюють внутрішній фінансовий контроль;

в) суб'єкти, які мають окремі специфічні функції внутрішнього фінансового контролю;

г) суб'єкти, які здійснюють внутрішній (відомчий) контроль (ст. 8).

• *контрольний захід* – сукупність способів і методичних прийомів державного фінансового контролю, які застосовуються його суб'єктами в межах повноважень, визначених цим Законом, та законодавством, яке регулює їх діяльність (ст. 1).;

• *предмет державного фінансового контролю* – розпорядча та фінансово-господарська діяльність підконтрольних об'єктів у частині формування, володіння, використання та відчуження коштів та інших активів, що належать або мають належати державі, у тому числі за зобов'язаннями по податках, зборах (обов'язкових платежах) і відрахуваннях до бюджету та позабюджетних фондів (ст. 5).

Методи ДФК поділяються на :

1) загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, статистичні методи, логічний метод, порівняльний метод і інші методи, які застосовуються при здійсненні будь-якого виду діяльності;

2) спеціальні методи контролю: перевірка документів; економічний аналіз; дослідження предметів і документів; огляд приміщень (територій) і предметів; інвентаризація; експертиза і т. д., вживання яких характерний саме для певних видів діяльності, зокрема таких, як контрольна діяльність.

Літ.: *Лимская* декларация руководящих принципов контроля / Принята IX Конгрессом Международной организации высших органов финансового контроля (ИНТОСАИ) в г. Лиме (Республика Перу) в 1977 году; *Державний* фінансовий контроль: ревізія та аудит / Германчук П. К, Стефаник І. Б та ін. – К. : НВП «АВТ», 2004. – 424 с.; Державний фінансовий контроль : навч-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Н. С. Вітвицька, І. Ю. Чумакова, М. М. Коцурпатий, Т. М. Фенченко. – К. : КНЕУ, 2004. – 408 с.; *Закон* України (проект) «Про державний фінансовий контроль» від 8 лют. 2008 р. № 2020.; *Наказ* Головного контрольно-ревізійного управління України «Про затвердження Стандартів державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, державного і комунального майна від 09.08.2002р. № 168.

© Пісьмаченко Л.М.

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ БЕЗОПЛАТНОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ – професійно визнаний мінімальний обсяг товарів та послуг медичного призначення,

який гарантує держава своїм громадянам з метою збереження і зміцнення їх здоров'я, на безоплатній основі з урахуванням наявних фінансових можливостей.

На необхідності запровадження **Д.г.б.о.з.н.** зазначається в Основах законодавства України про охорону здоров'я, Указі Президента України від 08.08.2000 № 963/2000 «Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України», Указі Президента України від 06.12.2005 № 1694/2005 «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення», Концепції розвитку охорони здоров'я населення України, затвердженій Указом Президента України від 7.12.2000 № 1313/2000, Міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації», затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 № 14. У Законі України від 05.10.2000 № 2017–III «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» їх віднесено до переліку соціальних стандартів і нормативів у сфері охорони здоров'я.

Права громадян України на охорону здоров'я проголошені у статті 49 Конституції України та передбачають можливість безоплатного отримання медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Але досягти задоволення потреб людей в охороні здоров'я за допомогою наявних ресурсів галузі – вкрай важке завдання.

Науково обґрунтовані **Д.г.б.о.з.н.** повинні стати інструментом, який відображає державні пріоритети щодо охорони здоров'я населення (з урахуванням медичної, соціальної та економічної доцільності) і за допомогою якого можлива реалізація соціальних прав громадян у сфері охорони здоров'я. **Д.г.б.о.з.н.** повинні збалансовувати обов'язки держави стосовно надання населенню безоплатних медичних послуг і обсяги виділених для цього фінансових засобів. Фінансування **Д.г.б.о.з.н.** може здійснюватись за рахунок бюджетних коштів або коштів загальнообов'язкового державного медичного страхування.

В Україні **Д.г.б.о.з.н.** затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 року № 955. Гарантовані державою безоплатні медичні послуги включають:

1. Швидку і невідкладну медичну допомогу на догоспітальному етапі станціями (відділеннями) швидкої медичної допомоги, пунктами невідкладної медичної допомоги при станах, що загрожують життю людини.
2. Амбулаторно-поліклінічну допомогу.
3. Стаціонарну допомогу – у разі гострого захворювання та в невідкладних випадках, коли потрібне інтенсивне лікування, цілодобовий медичний нагляд та госпіталізація, у тому числі за епідемічними показаннями; допомога дітям, вагітним та породіллям; хворим за направленням медико-соціальних експертних комісій, лікарсько-консультативних комісій.
4. Невідкладну стоматологічну допомогу (в повному обсязі – дітям, інвалідам, пенсіонерам, студентам, вагітним, жінкам, які мають дітей до 3 років).
5. Долікарську медичну допомогу сільським жителям.
6. Санаторно-курортну допомогу інвалідам і хворим у спеціалізованих та дитячих санаторіях.
7. Утримання дітей у будинках дитини.
8. Медико-соціальну експертизу втрати працездатності.

Вищенаведені **Д.г.б.о.з.н.** містять широкий перелік видів і обсягів медичної допомоги, які держава не може реалізувати громадянам в повному обсязі на безоплатних умовах.

У країнах світової спільноти **Д.г.б.о.з.н.** формуються за такими напрямами:

1. Окремі товари та послуги медичного призначення (або їх комплекси): профілактика захворювань (в тому числі профілактичні щеплення); діагностичні заходи (в тому числі лабораторні, рентгенологічні дослідження); невідкладна і швидка медична допомога; амбулаторно-поліклінічна допомога (в тому числі первинна медико-санітарна допомога); консультативна допомога; медична допомога у лікарняних стаціонарах; спеціалізована допомога; санаторно-курортне лікування; відновне лікування; окремі лікувальні технології (в тому числі оперативне лікування, трансплантація органів і тканин та інші); комплексна медична допомога на всіх етапах її надання; вироби медичного призначення (в тому числі медикаменти,

протези); транспортування хворих; медичний догляд; перебування в закладі охорони здоров'я під час лікування; медична експертиза здоров'я.

2. Профілі захворювань, які зумовлюють необхідність забезпечення населення товарами та послугами: акушерство і гінекологія; гастроентерологія; гематологія; дерматологія; ендокринологія; інфекційні хвороби; комбустіологія; кардіологія; наркологія; неврологія; онкологія; отоларингологія; офтальмологія; професійна патологія; психіатрія; пульмонологія; стоматологія; травматологія і ортопедія; фтизіатрія.

3. Групи пацієнтів за важкістю захворювання.

4. Категорії населення: безробітні особи; біженці; ветерани воєн і прирівнені до них категорії населення; військовослужбовці і призовники; державні службовці; діти; жертви аварії на ЧАЕС; інваліди; малозабезпечені особи; матері; молодь, що навчається; особи похилого віку; пенсіонери; працівники окремих галузей (охорона здоров'я, освіта, спорт); сільські жителі; сім'ї з дітьми; ув'язнені та заарештовані особи.

Розробку **Д.г.б.о.з.н.** доцільно обгрунтовувати, виходячи з позицій затрати/ефект, в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.** або оптимальних **Д.г.б.о.з.н.**, залежно від фінансових можливостей держави.

Державі доцільно забезпечувати студентів, малозабезпечених осіб, осіб похилого віку, державних службовців безоплатною медичною допомогою в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.**; ветеранів та інвалідів – в межах оптимальних **Д.г.б.о.з.н.** Медичну допомогу дітям, матерям, пенсіонерам, іншим категоріям населення можливо надавати в межах обох зазначених видів **Д.г.б.о.з.н.**

Значного економічного ефекту можливо досягти у випадку забезпечення державою населення усіма видами спеціалізованої, консультативної медичної допомоги, оперативним лікуванням, фізіотерапією, бальнеотерапією, альтернативними видами лікування в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.** Забезпечувати населення безоплатним санаторно-курортним лікуванням, послугами спортивної медицини, високотехнологічними дороговартісними послугами з економічної позиції найбільш доцільно в межах оптимальних **Д.г.б.о.з.н.** Одночасно профілактику, щеплення населення, діагностику захворювань, швидку і невідкладну медичну допомогу, планову амбулаторно-поліклінічну допомогу, планову медичну допомогу в лікарняних стаціонарах, долікарську медичну допомогу з урахуванням певних обставин доцільно розподіляти між двома зазначеними видами **Д.г.б.о.з.н.**

Виписування рецептів пацієнтам з економічної позиції найбільш доцільно здійснювати в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.**, здійснювати медичний догляд – в межах оптимальних **Д.г.б.о.з.н.** Готельні послуги під час стаціонарного лікування і транспортування хворих, залежно від певних обставин, доцільно розподіляти між двома зазначеними видами **Д.г.б.о.з.н.**

Забезпечення населення усіма виробами медичного призначення та стоматологічними протезами доцільно здійснювати в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.**; контрацептивними засобами, окулярами, слуховими апаратами – в межах оптимальних **Д.г.б.о.з.н.** Забезпечення населення лікарськими засобами, з урахуванням певних обставин, доцільно розподіляти між двома зазначеними видами **Д.г.б.о.з.н.**

Медичну допомогу важко хворим особам держава повинна забезпечувати в межах мінімальних **Д.г.б.о.з.н.**, медичну допомогу хронічно хворим особам, залежно від певних обставин, – в межах мінімальних чи оптимальних **Д.г.б.о.з.н.**

Літ.: *Пономаренко В. М.* Науково-методичні підходи до формування гарантованого рівня надання безоплатної медичної допомоги (Метод рек.) / Пономаренко В. М., Грузєва Т. С., Євсєєв В. І. та ін. – Київ-Луганськ, 2003. – 25 с.; *Ярош Н. П.* Державні соціальні стандарти безоплатного медичного забезпечення: реалії та перспективи розвитку // Управління сучасним містом, 2004. – № 10–12 (16). – С. 177–184; *Москаленко В. Ф.* Адміністративні та функціональні реформи в системі охорони здоров'я / Під заг. ред. В. Ф. Москаленка. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 56 с.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНІ ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ. В Законі України від 05.10.2000 № 2017–ІІІ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» до переліку державних соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я віднесено показники якості надання медичної допомоги. Перелік показників для оцінки якості медичної допомоги затверджено наказом МОЗ України від 28.12.2002 № 507 «Про затвердження нормативів надання медичної допомоги та показників якості медичної допомоги»:

1. **Доступність медичної допомоги** – можливість пацієнта вчасно отримати показану за станом здоров'я кваліфіковану медичну допомогу. Це інтегроване поняття, яке залежить від рівня організації медичного забезпечення прикріпленого до лікувально-профілактичного закладу (ЛПЗ) населення, функціонування транспортного та телефонного зв'язку між місцем проживання хворого та ЛПЗ, можливостей населення сплатити за дорогу до ЛПЗ і т.і.

2. **Наступність медичної допомоги** – ступінь взаємодії лікувально-профілактичних закладів щодо надання хворому цілеспрямованої медичної допомоги шляхом обгрунтованої і раціональної організації його медичного обслуговування.

Рівень дотримання наступності між закладами охорони здоров'я визначається на основі даних медичної документації хворих, в зв'язку з чим до останньої пред'являються вимоги щодо достовірності, інформативності, своєчасного заповнення та передачі на інші етапи медичного обслуговування пацієнтів.

3. **Рівень якості обстеження** – стан організації комплексу медичних заходів щодо визначення морфо-функціонального стану органів і систем організму пацієнта з метою встановлення діагнозу. Рівень якості обстеження передбачає проведення анамнестичних, загальноклінічних, функціональних, біохімічних, цитологічних, імунологічних, бактеріологічних, рентгенологічних та інших досліджень, консультацій спеціалістів.

4. **Рівень якості діагностики** – ступінь достовірності і своєчасності встановлення у виді клінічного діагнозу переліку патологічних процесів та їх наслідків, які розвинулись в організмі пацієнта на момент його звертання в лікувально-профілактичний заклад.

5. **Рівень якості лікування** – характеризує медичні заходи, направлені на ліквідацію патологічних процесів в організмі, зменшення проявів захворювання, покращення самопочуття хворого.

6. **Рівень якості медичної реабілітації** – стан організації комплексу медичних заходів з метою відновлення фізіологічного функціонування органів і систем організму людини.

7. **Науково-технічний рівень медичної допомоги** відображає стан використання новітніх технологій для надання хворому медичної допомоги та визначається застосуванням сучасних медичних знань і техніки.

8. **Рівень дотримання технологічності медичної допомоги –** це ступінь відповідності застосованих до хворого медичних заходів вимогам стандартів медичних технологій.

9. **Ефективність медичної допомоги** – співвідношення між фактичними результатами медичної допомоги та максимально можливими за умови дотримання стандартів медичних технологій. Оцінити ефективність – значить, визначити, на скільки результати проведених заходів близькі до бажаних.

$$E_ф = \frac{P_ф}{P_i}$$

де:

$E_ф$ – ефективність;

$P_ф$ – фактичний результат лікування;

P_i – ідеальний результат лікування відповідно до стандарту.

10. **Економічність медичної допомоги** характеризує корисність витрачання коштів на медичну допомогу і визначається фактичними результатами медичної допомоги та її вартістю.

$$E_к = P_ф \bullet K,$$

де $E_к$ – економічність;

$P_ф$ – фактичний результат лікування;

К – коефіцієнт раціонального використання коштів, він визначається за формулою:

$$К = \frac{В_о}{В_ф},$$

де $В_о$ – оптимальна вартість медичної допомоги, вирахована відповідно до стандартів;

$В_ф$ – фактична вартість медичної допомоги.

11. **Ступінь задоволення пацієнтів отриманою медичною допомогою** відображає, в яких умовах, яким чином і в яких стосунках між хворим і персоналом відбувається медичне обслуговування. Встановлюється шляхом вивчення думки пацієнтів за результатами їх анонімного анкетування при виписці з ЛПЗ.

Для комплексної оцінки якості медичної допомоги, наданої пацієнту в окремо взятому ЛПЗ або за певний термін часу, доцільно визначати якість таких складових елементів медичної допомоги як диспансеризація та профілактика захворювань.

12. **Рівень якості диспансеризації –** стан організації медичних заходів щодо спостереження за станом здоров'я пацієнтів та своєчасного проведення лікувально-оздоровчих заходів. Показник оцінюється в кінці календарного року для кожного пацієнта лікарської дільниці, з числа тих, які відносяться до III групи здоров'я (хронічно хворі та особи, які перенесли гострі захворювання).

13. **Рівень якості профілактики** – стан організації заходів щодо попередження виникнення захворювань серед населення. Профілактичні заходи проводяться щодо осіб I і II груп здоров'я: здорових та практично здорових.

Інформацію для оцінювання якості медичної допомоги можливо отримати з медичної документації хворого та шляхом вивчення даних анкет опитування пацієнта.

Літ.: *Ovretveit J.,* Klazinga N. Руководство по разработке стратегий обеспечения качества и безопасности с позиции систем здравоохранения. – Всемирная Организация Здравоохранения, 2008. – 86 с.; *Ярош Н. П.* Теоретико-методологічні підходи до формування державних соціальних стандартів якості надання медичної допомоги / Н. П. Ярош // Упр. сучас. містом. – 2005. – № 3–4/7–12 (19–20). – С. 17–25.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНІ СТАНДАРТИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ – зведення норм і положень щодо державних вимог до освіченості учнів і випускників шкіл на рівні початкової, базової і повної *загальної середньої освіти* (далі – ЗСО) та гарантії держави в її досягненні. Уведено **Д.с.з.о.** Законом України «Про загальну середню освіту» (1999). Додержання вимог **Д.с.з.с.о.** є обов'язковим для ЗНЗ, а також ПТУ та ВНЗ I–II рівнів акредитації незалежно від підпорядкування, типів і форм власності. **Д.с.з.с.о.** розробляється Міністерством освіти і науки України спільно з НАН та АПН України. Зміна його змісту і обсягу іншими органами виконавчої влади не допускається. **Д.с.з.с.о.** затверджується Кабінетом Міністрів України і переглядається не рідше одного разу на 10 років. Діючий **Д.с.з.с.о.** затверджено Постановою КМУ (2001). Навчально-методичне забезпечення реалізації **Д.с.з.с.о.** здійснюється МОН України.

Функціями **Д.с.з.с.о.** є: реалізація державної політики у сфері ЗСО, формування єдиного освітнього простору в державі; забезпечення еквівалентності здобуття середньої освіти в різних формах та типах навчальних закладів; визначення рівнів загальноосвітньої підготовки як інструмента наступності (дошкілля – школа – ПТУ – ВНЗ); контроль за навчальним навантаженням учнів; створенням передумов для диференціації навчання; визначення критеріїв якості освіти; розмежування рівнів відповідальності між центром і регіонами за якість змісту й умови його реалізації. **Д.с.з.с.о.** визначає стандарт змісту навчання і стандарт навчальних досягнень учнів.

Структура **Д.с.з.с.о.** складається з: базового навчального плану (далі – БНП), характеристики освітніх галузей, державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Вихідним документом є БНП ЗНЗ, який дає цілісне уявлення про зміст усіх рівнів ЗСО через інваріантну й варіативну його складові, встановлює погодинне та змістове співвідношення між освітніми галузями, гранично допустиме тижневе навчальне навантаження учня та загальнорічну кількість навчальних годин. Зміст інваріантної частини БНП визначається державою і є єдиним для всіх

типів ЗНЗ, незалежно від їхньої форми власності. Зміст варіативної – визначається конкретним ЗНЗ. В інваріантній частині БНП для початкової школи шість освітніх галузей (мова й література, математика, здоров'я і фізична культура, технологія, людина і світ, мистецтво), а для основної і старшої школи – сім освітніх галузей (мова й література, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, технології, здоров'я і фізична культура). Варіативна складова визначає додатковий час на освітні галузі, предмети за вибором, профільне навчання, факультативи, індивідуальні заняття та консультації.

Д.с.з.с.о. проголошує, що зміст базової і повної середньої освіти створює передумови: «для всебічного розвитку особистості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи; для надання навчанню українознавчої спрямованості».

Обов'язком НЗ в системі ЗСО щодо додержання **Д.с.з.с.о.** є:

• виконання інваріантної складової змісту ЗСО;

• визначення предметної спрямованості варіативної складової змісту ЗСО, її змістовного наповнення і форм реалізації на кожному ступені ЗСО за погодженням з відповідними органами управління освітою;

• вибір і використання освітніх програм, навчальних курсів, посібників до варіативної складової змісту загальної середньої освіти у порядку, встановленому МОН України.

Зміст шкільної освіти є складною багаторівневою системою, що складається з 7 освітніх галузей, десятків навчальних предметів і сотень навчально-виховних заходів. Це – приблизно 12 тисяч тем уроків, які повинен опановувати учень за час навчання. Зрозуміло, що укладання такого змісту освіти та управління ним – процес надзвичайно складний і з організаційної, і навіть з політичної точок зору.

Серед першочергових кроків реформування ЗСО, які одностайно визначають як науковці, так і практики – перегляд діючих державних стандартів початкової і загальної середньої освіти.

Загальним концептуальним недоліком діючого державного стандарту ЗСО є те, що навчальні програми не відповідають соціальним і економічним потребам, вони часто непослідовні і переобтяжені другорядним фактажем, відзначається надлишкова подрібненість змісту освіти на понад 20 предметів, орієнтація на набуття учнями знань, а не уміння ці знання застосовувати на практиці, тобто формування базових компетентностей.

В останні роки реалізація **Д.с.з.с.о.** здійснювалася в умовах переходу на 12-річний термін навчання, масового запровадження нових програм і підручників без їх апробації, надходження до шкіл нових підручників зі значним запізненням, що дезорганізовувало навчальний процес. У зв'язку із зміною курсу освітніх реформ (2010) і відмовою від 12-річного терміну навчання в ЗНЗ МОН України розробляє нові стандарти **Д.с.з.с.о.**

Однак така робота ускладнюється тим, що не зважаючи на розгалужену мережу інститутів АПН в Україні відсутня окрема інституція з розробки, узгодження і координації навчальних елементів змісту освіти та системного виробництва програмового забезпечення ЗСО, зокрема **Д.с.з.с.о.**

Як зазначають експерти, в українській освіті не встановлені чіткі механізми розроблення документів із стратегії та політики програмового забезпечення освіти; ці питання не знайшли відображення ні в концептуальних документах про освіту, зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), ні в основних нормативно-правових актах, не визначена термінологічна та методологічна база розроблення програмового забезпечення освіти. Укладання нових навчальних програм проводиться без врахування реального потенціалу учнів, потреб економіки і культури суспільства, зокрема, прогнозу розвитку країни і потреб ринку праці та матеріальних ресурсів, які виділяються на ЗСО.

На сьогодні в Україні обґрунтовується необхідність переходу від форми чинного державного стандарту ЗСО до проектування змісту освіти за теорією побудови курику-

лому, яка досить ґрунтовно опрацьована зарубіжними вченими. Курикулум (лат. Curriculum) – багатоаспектне явище освіти, що включає планування, зміст освіти, контент, перебіг і результат освіти, є основоположною категорією реформування усіх світових освітніх систем і підвищення якості освіти. Курикулум як документ відрізняється від навчальної програми, яка визначає лише змістовну сторону предметного навчання. Окрім програми, курикулум містить аналіз причин необхідності впровадження нового змісту освіти; чітке визначення цілей навчання; окреслення цільових груп, на які розрахований даний курикулум; опис передбачуваних взаємин вчителя і учнів, узгодженість методичних принципів з відповідними навчальними матеріалами; сучасні моделі і засоби навчання; систему і принципи контролю і оцінки. І в цьому сенсі державний стандарт є лише частиною курикулуму.

Національний курикулум має відповідати національним інтересам держави та враховувати тенденції і перспективи розвитку країни. Використовують міжнародний досвід формування змісту ЗСО, врахувавши результати апробації навчальних планів і програм 12-річної школи та напрацювання вітчизняної науки і практики , можуть бути зроблені такі рекомендації:

• перехід в ЗСО від **Д.с.з.с.о.** до Національного курикулуму, який орієнтується на особистісні потреби та очікування учнів у реальному житті, формування базових компетентностей у випускників;

• поступальний розвиток України у напрямі входження до відкритого глобального суспільства знань, що передбачає перехід на порівнянну з світовою національну систему критеріїв і показників якості освіти на всіх рівнях – особистісному, інституційному, регіональному, національному;

• кращі сучасні європейські та світові моделі освіти, що відповідають оновленим національним українським цінностям з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві;

• відкритість процесу розроблення нормативно-правових документів в сфері освіти, їх експертизи, апробації та затвердження.

Для проведення необхідних систематичних досліджень змісту освіти, ефективних моделей навчальних програм та аналізу їх запровадження в Україні має бути створена: постійно діюча незалежна міжгалузева інституція метою діяльності якої стали б вироблення узгодженої концептуальної і нормативної бази укладання змісту шкільної освіти, оцінювання якості курикулярної продукції і вироблення рекомендацій КМ України з ключових концептуальних і стратегічних проблем розвитку національного курикулуму.

Літ.: *Закон* України «Про загальну середню освіту» // Офіційний вісник України від 25.06.1999. – 1999 р., № 23, стор. 4, код акта 7877/1999; *Державний* стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 р. № 24 // Управління школою. – 2004. – № 4 (52). – 31с.; *Загвоздкин* В. К. Теория и практика применения стандартов в образовании. – М. : Издательство: «НИИ школьных технологий», 2011. – 344 с.; *Ornstein* Allan C. Curriculum : Foundations, Principles, and Issues. Fifth Edition / Allan C. Ornstein; Francis P. Hunkins. – Allyn & Bacon, 2008. – xv, 344 p.

© Паращенко Л.І.

ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ – управління, що ґрунтується на спільній, взаємодоповнювальній і взаємопідтримуючій діяльності державних органів та громадськості в галузі освіти, розподілі між суб'єктами повноважень, прав та відповідальності за їх реалізацію для забезпечення функціонування й розвитку системи освіти.

Основою **Д.г.у.о.** є поєднання державного і громадського компонентів. Проблема полягає в необхідності домогтися узгодженості інтересів цих двох складових, забезпечивши взаємодію на всіх щаблях функціонування освітньої системи.

Державна складова управління освітою включає: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; міністерства і відомства України, яким підпорядковані навчальні заклади; Міністерство освіти Автономної Республіки Крим; місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою. Державний компонент управління осві-

тою має гарантувати і забезпечувати доступність і рівні можливості одержання повноцінної якісної освіти для всіх бажаючих.

У громадському компоненті управління освітою виділяються внутрішні (внутрішнє професійне співтовариство, учнівське врядування тощо) і зовнішні (представники батьків, бізнесу, громадських організацій, асоціацій випускників, національно-культурних товариств, фонди розвитку тощо) складові. Громадська складова системи управління освітою на місцевому рівні представлена районними батьківськими радами, районними учнівськими радами, а на рівні навчального закладу – піклувальною радою, шкільним батьківським комітетом, шкільним учнівським комітетом, професійними об'єднаннями вчителів. Завдання громадських органів управління визначені відповідними положеннями, що регламентують їхню роботу.

До основних принципів **Д.г.у.о.** відносять такі: незалежності й паритетності органів державного і громадського управління освітою; законності, що передбачає неухильне дотримання в діяльності Конституції України, законів, інших нормативно-правових актів; цільової спрямованості діяльності суб'єктів державно-громадського управління освітою на реалізацію потреб та інтересів учасників освітнього процесу, суспільства, держави; правової обґрунтованості домагань учасників освітньої діяльності на участь у **Д.г.у.о.** як на рівні навчального закладу, так і на місцевому, регіональному і центральному рівнях; відкритості й гласності; узгодженого розподілу повноважень, прав і сфер відповідальності між державними й громадськими органами управління освітою на кожному її рівні й етапі функціонування і розвитку; надання повноважень органам управління освітою в державній вертикалі згори донизу, в громадській навпаки – знизу догори; цивілізованого розв'язання конфліктів і суперечностей між державними і громадськими органами управління на кожному рівні управління шляхом застосування загальноприйнятих узгоджувальних механізмів і процедур.

Ознаками **Д.г.у.о.** є: наявність державної структури управління освітою, в якій кожний суб'єкт управління наділений конкретними повноваженнями і відповідальністю; наявність громадської структури управління освітою, всі суб'єкти якої наділені реальними повноваженнями в відповідною відповідальністю; погоджений і взаємно прийнятний розподіл повноважень і відповідальності між державними і громадськими суб'єктами управління на всіх рівнях; прийнята органами державного і громадського управління освітою система розв'язання протиріч і конфліктів, що можуть виникнути між ними.

Вперше термін **«Д.г.у.о.»** було вжито в документах лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, де, зокрема, вказувалося на необхідність відмовитися від командних методів управління народною освітою, підвищити самостійність і відповідальність колективів навчальних закладів, максимальної передачі їм повноважень.

Після здобуття Україною незалежності актуалізувалася ідея залучення громадськості до управління системою освіти. Поштовхом до пошуку нових підходів до розуміння управління освітою стало прийняття у 1991 р. Закону України «Про освіту» з подальшими змінами (1996, 1998), у статтях якого визначені умови переходу від традиційної до державно-громадської системи управління. Закон забезпечив теоретичні принципи такого переходу, що виявляється, зокрема, в утвердженні академічних свобод, появі освітніх закладів різних типів і форм власності. Закон підтвердив необхідність оновлення механізмів управління освітою. Одним з основних принципів освіти в Україні було проголошено принцип поєднання державного і громадського самоврядування. У розділах Державної національної програми ,,Освіта» (,,Україна XXI століття») (1993 р.) серед основних завдань реформування освітою названо перехід від державного до державно-громадського управління, чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління. Подальшого розкриття, роз'яснення та затвердження ці положення набули в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), де вказується, що державна політика в галузі освіти спрямовується на акти-

візацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній діяльності навчальних закладів.

В Україні робляться конкретні кроки по впровадженню засад **Д.г.у.о.** Це стосується як теоретичного оформлення, так і його практичного втілення. Затверджено Положення про піклувальну раду (наказ МОН України № 45 від 05 лютого2001 р.), Примірне положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу (наказ МОН України № 440 від 02 червня 2004 р.), Примірне положення про порядок звітування керівників дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів перед педагогічним колективом та громадськістю (наказ МОН України № 178 від 23 березня 2005 р.).

Практичне втілення засад **Д.г.у.о.** відбувається на всіх рівнях: при центральних органах влади створюються громадські ради, представників громадськості вводять до складу колегій; на місцевому рівні впроваджуються локальні освітні округи, на чолі яких – виборна освітня рада, до сфери повноважень якої передбачається ввести не лише освітні питання, а й такі проблеми, як виховання дітей, профілактика правопорушень, соціальний захист і розвиток місцевої громади. Сучасний розвиток управління освітою характеризується такими тенденціями, як: демократизація, децентралізація та деконцентрація в освітній галузі (активізація участі батьків, модернізація системи управління освітою, її відкритість і прозорість; зменшенням рівня централізації управління освітою; перехід у системі освіти на договірні відносини; розвиток громадських ініціатив у галузі освіти; створення недержавних структур, що розширюють можливості державних освітніх закладів для вибору шляхів свого ресурсного забезпечення (центри освітніх технологій, фонди та інші структури для підтримки освітніх ініціатив тощо).

Однак кроки щодо модернізації управління освітніми закладами мають несистемний характер. Повільно долучаються до вирішення проблем управління інші зацікавлені учасники освітнього процесу або такі контакти мають несистематичний, а отже, й малодійовий характер. Це обумовлено: несформованістю громадянського суспільства в державі; непослідовністю дій центральних, регіональних та місцевих органів виконавчої влади у реалізації вимог державної політики щодо становлення та розвитку **Д.г.у.о.**; відсутністю точного розуміння в учасників освітнього процесу сутності **Д.г.у.о.**; недосконалістю законодавчої й нормативно-правової бази, що регламентує правові механізми створення й розвитку **Д.г.у.о.**; малоефективним розподілом функцій між різними суб'єктами управлінського процесу, відсутність постійного зворотного зв'язку з суспільством; недостатністю повноважень громадських органів у прийнятті рішень, пов'язаних з можливістю відповідально й результативно впливати на освітню політику; низьким професійним рівнем керівників освітніх установ у питаннях демократизації управління освітою; низьким рівнем правової культури і правосвідомості частини учасників освітнього процесу; неготовністю як громадськості до здійснення управління освітою, контролю за діяльністю органів влади та наданням освітніх послуг, так і керівників навчальних закладів та управлінців до співпраці із громадськістю.

Основними напрямами розвитку **Д.г.у.о.** в Україні мають стати: 1) удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; 2) розмежування прав і обов'язків державної і громадської складових управління освітою; 3) пошук та розроблення механізмів залучення громадськості до фінансування навчальних закладів; 4) підготовка керівників і членів громадських органів управління освітою всіх рівнів з питань управлінської діяльності; 5) підвищення кваліфікації і перепідготовка керівників навчальних закладів та працівників державних органів управління освітою з питань організації та розвитку **Д.г.у.о.**; 6) модернізація навчальних програм педагогічних ВНЗ; 7) формування позитивної мотивації до здійснення **Д.г.у.о.** в керівників освітніх установ, працівників органів державного управління освітою, учасників освітнього процесу.

Літ.: *Бочкарев В. И.* Концепция государственно-общественного управления общим образованием.

– М.: ИОСО РАО, 2005; *Державна* національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К. : Радуга, 1994; *Закон* України «Про освіту» // Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство. – К. : «Нічлава», 2003; *Матеріали* Пленуму Центрального комітету КПРС (17–18 лютого 1988 р.) – К. : Вид-во політичної літератури України, 1988; *Національна* доктрина розвитку освіти України // Освіта України. – 2002. – 2 квітня; *Наказ* МОН України «Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу» від 5 лютого 2001 р. № 45; *Наказ* МОН України «Про затвердження Примірного положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу» від 2 червня 2004 р. № 440.

© Гаєвська Л.А.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО (англ. – *Private Public Partnership, PPP*) – інституційне та організаційне об'єднання державної влади і приватного бізнесу з метою реалізації суспільно значущих проектів в широкому спектрі сфер діяльності – від розвитку стратегічно важливих галузей національної економіки до надання суспільних послуг в масштабі всієї країни або окремих територій. Можна виділити декілька основних ознак **Д.п.п.**, які відрізнять його від інших форм відносин держави і приватного бізнесу:

• чітко визначені, часто тривалі строки дії угод про партнерство (від 10–15 до 20 і більше років, а у випадку концесії – до 50 років). Проекти за звичай створюються під конкретний об'єкт (порт, автомагістраль, об'єкт соціальної інфраструктури), який має бути завершений до встановленого строку;

• специфічні форми фінансування проектів (переважно за рахунок приватних інвестицій, доповнених державним фінансовими ресурсами, або ж спільне інвестування декількох учасників);

• обов'язкова наявність конкурентного середовища, коли за кожний контракт або концесію відбувається боротьба між декількома потенційними учасниками;

• специфічні форми розподілу відповідальності між партнерами: держава встановлює цілі проекту з позицій суспільних інтересів і визначає вартісні і якісні параметри, здійснює моніторинг реалізації проекту, а приватний партнер бере на себе оперативну діяльність на різних стадіях проекту – розробка, фінансування, будівництво і експлуатація, управління, практична реалізація послуг споживачам;

• розподіл ризиків між учасниками угоди на основі відповідних домовленостей сторін.

Кожний з партнерів вносить свій внесок в реалізацію загального проекту. Так, бізнес забезпечує фінансові ресурси, професійний досвід, ефективне управління, гнучкість і оперативність при прийнятті рішень. В **Д.п.п.** держава виконує функції цілевстановлення та контролю за реалізацією проекту. Держава також забезпечує надання податкових та інших пільг, гарантій, необхідних матеріальних і фінансових ресурсів. Залежно від характеру конкретних задач, що вирішуються в межах **Д.п.п.,** всю сукупність існуючих і знов виникаючих форм партнерств можна розподілити на окремі типи (моделі), класифікація яких наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні форми і види (типи) державно-приватного партнерства

Форми	Види (типи)
Державні контракти	• на виконання проектів • на надання послуг і поставку продукції для державних потреб • на надання технічної допомоги
Оренда	• оренда • лізинг
Концесії	• типу «будівництво – управління» • типу «будівництво – володіння»
Угоди про розподіл продукції	• відразу по завершенні виробничого циклу; • після вирахування витрат інвестора
Спільні підприємства	• акціонування (корпоратизація) • спільні підприємства без акціонування

Як різновид **Д.п.п. контракти** являють собою адміністративний договір, що укладається між державою (органом місцевого самоврядування) і приватною фірмою на

здійснення певних суспільно необхідних і корисних видів діяльності. Найбільш поширеними в практиці **Д.п.п.** вважаються контракти на виконання робіт, надання суспільних послуг, управління, постачання продукції для державних потреб, надання технічної допомоги. При їх укладанні права власності не передаються приватному партнеру, витрати і ризики повністю несе держава. Інтерес приватного партнера полягає в тому, що за договором він отримує право на визначену частку в доході, прибутку або платежах, що збираються.

Особливістю **оренди** в її традиційній формі (договір оренди) і у формі **лізингу** є те, що на певних договірних умовах відбувається передача приватному партнеру державного або муніципального (комунального) майна у тимчасове використання і за певну плату. Традиційні договори оренди передбачають повернення предмета орендних відносин, при цьому повноваження з розпорядження майном зберігаються за власником і не передаються приватному партнеру. У визначених випадках орендні відносини можуть завершитися викупом майна, що орендується. У випадку лізингу, лізингоотримувач завжди має право викупити державне або муніципальне (комунальне) майно.

При запровадженні **концесії (укладанні концесійної угоди)** держава, залишаючись повноправним власником майна, уповноважує приватного партнера виконувати протягом певного строку визначені в угоді функції. За користування державною або муніципальною (комунальною) власністю концесіонер вносить плату на умовах, визначених в концесійній угоді. Характерною ознакою концесії є виключний (суверенний) характер прав, що надаються державою концесіонеру (приватному партнеру): в межах території або виду діяльності, на які він отримує виключне право, не припускається аналогічна діяльність будь-якої третьої особи, а також держави. Концесії отримали найбільше поширення в інфраструктурних галузях, де необхідним є приток приватних інвестицій і висококваліфіковане управління. Виділяються принаймні три види концесій: на вже існуючі об'єкти інфраструктури; на будівництво або модернізацію інфраструктурних об'єктів; передача об'єктів державної власності в управління приватній керуючій компанії.

Угоди про розподіл продукції є подібною до концесії формою **Д.п.п.**, проте відрізняються від неї іншою конфігурацією відносин власності між державою і приватним партнером. Якщо в концесії, як правило, концесіонеру на правах власності належить вся випущена продукція, то в угодах про розподіл продукції партнеру держави належить тільки її частина. Умови і порядок розподілу продукції між державою і інвестором визначаються в спеціальній угоді. У світовій практиці такі угоди найбільш активно використовуються в сфері нафтовидобутку. Як і у випадку концесії, держава надає свої виключні права на надрокористування приватному інвестору на засадах відшкодування і на певний строк. Доступ приватних партнерів (в т.ч. зарубіжних) до виключних прав здійснюється для залучення інвестицій до капіталомістких сфер. Існують різні моделі розподілу продукції, наприклад, відразу на дві частини або після вирахування витрат інвестора. Важливим також є врахування особливостей оподаткування.

Залежно від структури і характеру спільного капіталу **спільні підприємства** можуть бути або акціонерними товариствами, або підприємствами із дольовою участю сторін. Можливості приватного партнера в прийнятті самостійних адміністративно-господарських рішень визначаються, як правило, часткою в акціонерному капіталі. Ризики сторін також розподіляються залежно від її величини. Істотна особливість спільних підприємств будь-якого типу – постійна участь держави у поточній виробничій, адміністративно-господарській та інвестиційній діяльності. Самостійність приватного партнера в прийнятті рішень у цьому випадку є більш обмеженою, ніж, наприклад, в концесіях. Важливо, що зміна структури акціонерного капіталу на користь однієї із сторін спільного підприємства передбачає тільки перерозподіл акцій між інвесторами, але не веде до збільшення загальних розмірів капіталу (і, відповідно, основних фондів і числа робочих місць). У випад-

ку націоналізації акціонерного товариства за участю держави викуп акцій здійснюється за поточним курсом і не залежить прямо від обсягу капіталу, первісно вкладеного приватним інвестором. При націоналізації концесійного підприємства держава зобов'язується відшкодувати концесіонеру вартість інвестованого капіталу, а також виплатити компенсацію за втрачену вигоду.

Залежно від розподілу функцій з реалізації проекту між державними і приватними структурами розрізняються декілька базових моделей **Д.п.п. –** оператора, кооперації, концесії, договірна, лізингу (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл функцій між учасниками угод відповідно до моделей державно-приватного партнерства

Моделі	Фінансування	Власність	Управління	Коментар
Оператора	Приватне	Приватна/ державна	Приватне	Використовується найчастіше при переробці відходів і характеризується чітким розподілом відповідальності між приватним підприємством і контролем з боку замовника (держави)
Кооперації	Приватне/ державне	Приватна/ державна	Приватне/ державне	Використовується в галузях, послуги яких недостатньо точно визначені, і тому не можуть бути об'єктом амортизації
Концесії	Приватне/ державне	Державна	Приватне/ державне	Використовується в галузях, для яких характерним є тривалий строк реалізації проектів, а також у випадках, коли передача прав власності виключається з політичних або правових міркувань
Договірна	Приватне	Приватна/ державна	Приватне	Використовується, як правило, в енергетиці, де інвестиції орієнтовані в першу чергу на зниження поточних витрат
Лізингу	Приватне/ державне	Приватна	Приватне/ державне	Використовується при будівництві громадських споруджень

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпораций : Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.]: под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.; *Государственно-частное* партнерство: теория и практика: учеб. пособ. / [Варнавский В. Г., Клименко А. В., Королев В. А., Баженов А. В., Воротников А. М.] : под ред. Варнавского В. Г. – М. : Изд. дом Гос.ун.-та – Высшей школы экономики, 2010 – 287 с.

© Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – один із видів державно-управлінської діяльності, що спрямований на розробку та впровадження нововведень (інновацій) в системі державного управління. Така діяльність є підґрунтям інноваційного розвитку державно-управлінської практики.

Досвід суспільної практики свідчить про те, що первісно термін «інноваційна діяльність» узвичаєно в економічному аспекті. Однак сучасна дійсність переконує у всеосяжності феномена інновації у суспільстві, що переконує в багатоманітності інноваційної діяльності за видами людської практики, в тому числі і державно-управлінської.

Особливістю **Д.у.і.д.** є широкий спектр інноваційних змін у системі державного управління, що зумовлюють потребу у розкритті змісту **Д.у.і.д.** та окресленні її предметного поля. У широкому розумінні термін **Д.у.і.д.** є похідним від базових термінів: «інновація», «діяльність», «державне управління».

У низці сучасних джерел термін «інноваційна діяльність» трактується, як:

• діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг;

• процес внесення нових елементів у традиційну систему створення та використання інноваційного продукту, реалізації нових оригінальних ідей у формі готового товару, послуг, технології, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень;

• доцільне перетворення різних сторін суспільного життя на основі наукового знання з метою отримання соціальних, економічних та інших практичних результатів.

У зазначених визначеннях терміну «інноваційна діяльність» доцільно окреслити ті ознаки, що найбільш відповідають змісту державно-управлінської практики, а саме: наукові знання (нові оригінальні ідеї), їх реалізація у нових (вдосконалених) державних послугах, технологіях, соціально-економічних та організаційно-технічних рішеннях, перетвореннях різних сторін суспільного життя, зокрема суспільної діяльності. Виходячи з цього, можна побудувати узагальнену модель **Д.у.і.д.,** використовуючи:

• системно-діяльнісний підхід щодо структурування будь-якого виду діяльності за основними складовими ;

• підхід щодо системного взаємозв'язку науки та практики;

• загальносистемні та інноваційно-орієнтовані види та способи організації інноваційної діяльності, що характерні для державно-управлінської практики.

З огляду на зазначене, узагальнена модель **Д.у.і.д.** включає: основну, управлінську та забезпечувальну складові, загальносистемні та інноваційно-орієнтовані види та способи організації діяльності (рис. 1).

Сутність основної складової ґрунтується на трансформації наукових знань, зокрема у конкретні державно-управлінські нововведення, через реалізацію змісту інноваційного процесу. Управлінська та забезпечувальна складові є супровідними по відношенню до основної. Якщо метою основної складової є впровадження конкретного нововведення, то управлінська складова спрямована на формування та реалізацію управлінського рішення щодо досягнення цілі інноваційного процесу. Управлінська складова включає загальні функції (планування, організація, мотивація, контроль, комунікація, прийняття рішень) та спеціальні (визначаються призначенням суб'єкта, специфікою об'єкта та процесу управління). Виконання основних та управлінських функцій завжди потребує певних видів забезпечення: нормативно-правового, кадрового, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, науково-методичного, інших.

Інноваційний процес як складова **Д.у.і.д.** здійснює взаємозв'язок між наукою та практикою на підставі реалізації відповідних етапів та стадій. Існує різноманіття підходів до структурування інноваційного процесу. Його класичний варіант послідовно поєднує життєві цикли новації та нововведення (інновації). Перший цикл спрямований на формування новації та включає послідовність наступних етапів: розробку (фундаментальні та прикладні дослідження), проектування та виготовлення (проектування прикладної моделі новації та створення дослідного зразку), застосування (локальна апробація зразку), старіння (незатребуваність новації унаслідок вичерпування її можливостей або появи альтернативи). Управлінські новації мають переважно інформаційний характер, тому етапи проектування та виготовлення можуть поєднуватися.

Життєвий цикл інновації, у контексті вдосконалення системи державного управління, має організаційно-орієнтований характер та включає послідовність етапів: зародження (усвідомлення потреби у змінах та можливостей щодо їх здійснення, пошук відповідної новації), освоєння (локальна апробація новації для обраних умов її застосування), дифузія (тиражування, багатократне повторення інновації на інших об'єктах), рутинізація (узвичаєння / інституалізація/ інновації як елемента системи, що знайшов постійне застосування). При масовому поширені однотипних нововведень потенційно можлива кількість організаційно-орієнтованих життєвих циклів інновації визначається загальною чисельністю органів влади, де передбачаються впровадження. Успішність системного нововведення визначається

якістю управлінського та забезпечувального супроводження інноваційного процесу, використанням загальносистемних та інноваційно-орієнтованих видів та способів організації всіх складових **Д.у.і.д.** Залежно від особливостей інноваційного процесу його структура може корегуватися.

Інноваційний процес започатковується зі складової «наука» (рис. 1), зміст якої полягає у виробництві знань у сфері державно-управлінської діяльності, можливостей її розвитку, що здійснюється на підставі використання таких методів, як: аналіз, синтез, експертиза, експеримент та моделювання.

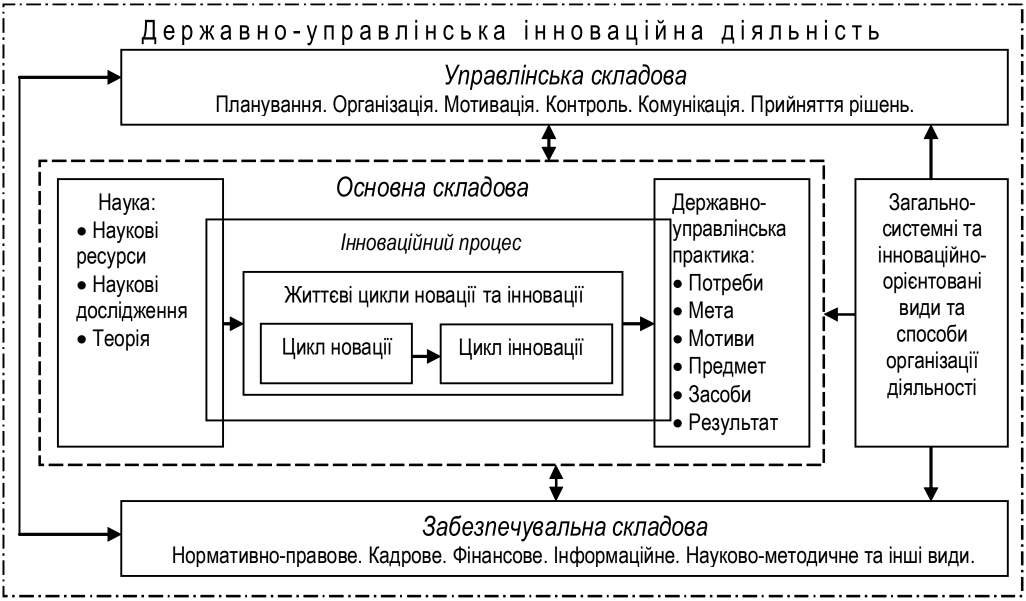

Рис. 1. Узагальнена модель державно-управлінської інноваційної діяльності

Основними елементами цієї складової є наукові ресурси, дослідження та теорія. Інноваційний процес завершується інституалізацію нововведень у державно-управлінській практиці, яка відмінна від інших видів діяльності потребами, метою, мотивами, предметом, засобами, процесом та результатом. У цьому контексті **Д.у.і.д.** може бути спрямована на вдосконалення державного управління в Україні як у цілому, так і за окремими його складовими, зокрема з питань реалізації основних засад державної політики, оптимізації структури центральних органів виконавчої влади, впровадження концепції нового державного менеджменту.

Як для будь-якого виду суспільної практики, так і для **Д.у.і.д.,** загальними видами та способами реалізації є: методологія організації, дослідження, навчання, комунікація, технологія та культура. Методологія окреслює систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної **Д.у.і.д.**, а також теорію щодо її структури, логіки організації, методів та засобів функціонування. Дослідження є процесом пізнання **Д.у.і.д.** з метою отримання нових об'єктивних знань на підставі емпіричних та теоретичних розвідок щодо встановлення нових фактів, формування закономірностей та прогнозування можливих наслідків нововведень. Предметом таких досліджень є застосування інновацій у державно-управлінській сфері: інноваційний процес, управління якісними змінами, їх забезпечення та прогнозування наслідків. Як і будь-які інші види інноваційної діяльності, дослідження супроводжують всі складові **Д.у.і.д.**, особливо етапи її інноваційного процесу. Навчання є невід'ємною частиною нововведень як вагомий засіб формування: кадрового забезпечення **Д.у.і.д.** та інноваційно-орієнтованих знань у державних службовців. Зміст навчання спрямовується на пізнання сутності інноваційного процесу, типової ідеї нововведення, його дії та очікуваних наслідків, наочно-

му формуванні його переваг та переконанні щодо доцільності його застосування. Успішне започаткування та розгортання інноваційного процесу забезпечується комунікацією як цілеспрямованим впливом засобів масової інформації, що сприяє формуванню «критичної маси» потенційних користувачів, яка у наступному утворює міжорганізаційну комунікацію через міжособистісні зв'язки. Загально-визнані моделі поширення нововведень у суспільстві ґрунтуються саме на врахуванні комунікаційних впливів. Як ні в якому іншому виді діяльності, успішність розгортання інноваційного процесу визначається рівнем культури впроваджувачів, зокрема інноваційної, що проявляється в їх: соціально-економічному статусі, рівні та профілі освіти, світогляді, нормах та цінностях, переконаннях, відкритості до спілкування тощо. Результативність інноваційного процесу суттєво залежить від ступеня розвиненості як внутрішньо-, так і міжорганізаційних соціальних відносин. Регулятором таких відносин в зазначеному процесі є соціальна технологія, зокрема такий її різновид як управлінська технологія. У контексті **Д.у.і.д.** технологія також може розглядатися як набір методів і засобів, що підтримують етапи реалізації нововведення, наприклад: консалтинг, тренінг (підготовка кадрів та інкубація малих підприємств), трансферт, аудит, інжиніринг, провайдинг тощо.

Здійснення складних нововведень, особливо радикальних, передбачає використання принципу розподілу праці через залучення до **Д.у.і.д.** органів, установ, організацій та міжорганізаційних утворень різного спрямування та форм власності. Саме у цьому полягає специфіка інноваційно-орієнтованої організації **Д.у.і.д.** Спираючись на структуру моделі **Д.у.і.д.** (рис. 1) можна зазначити, що її учасниками мають постати органи (установи, організації) влади та управління, забезпечення та ті інституції, що реалізують інноваційний процес. Такими можуть постати: органи – організатори, ініціатори, розробники, проектанти та виготовники новації та користувачі. Особливо дієвими є міжорганізаційні групи (інноваційні підрозділи), що суттєво покращують успішність інноваційного процесу та утворюються у складі розробників-користувачів та/або проектантів-виробників-користувачів.

Літ.: *Закон* України «Про інноваційну діяльність»; *Мельник А. Ф.* Державне управління: підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. В. Васіна; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582 с.; *Енциклопедичний* словник з державного управління / Уклад. : *Ю. П. Сурмін*, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.; *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики : монографія. – К. : Вид-воУАДУ, 2000. – 328 с.

© Бакуменко В.Д., Попов С.А.

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗДОРОВ'Я (*Determinants of health*) – комплекс політичних, соціальних, економічних і екологічних чинників, що визначають стан здоров'я окремих людей (індивідуальні чинники) або груп населення (громадські чинники). Також прийняте диференціювання на природні та соціальні чинники. До природних факторів, що впливають на здоров'я відносять – якість води і повітря, кліматичні зміни, а також в цілому природні катаклізми і екстремальні погодні умови. Уникнення негативного впливу природних факторів на здоров'я є завданням превентивних державних заходів. Більш керованими державними засобами є соціальні детермінанти здоров'я. Відповідно визначенню ВООЗ термін «*соціальні детермінанти*» є стислим визначенням соціальних, політичних, економічних, екологічних і культурних чинників, які значною мірою впливають на стан здоров'я населення. У 2005 році ВООЗ була створена Комісія для визначення впливу соціальних детермінант на здоров'я. У завдання Комісії входила розробка рекомендацій для країн-членів ВООЗ та програм про соціальні детермінанти і способи зменшення їх негативного впливу у сфері охорони здоров'я. Комісія визнала основними соціальними детермінантами здоров'я – «бідність, низький рівень освіти, невпевненість в збереженні місця роботи, шкідливу або небезпечну роботу, відсутність перспектив службового зростання, погані житлові умови, погане матеріальне забезпечення, неадекватне пен-

сійне забезпечення». На останній нараді Європейського форуму по політиці з охорони здоров'я для державних посадових осіб вищої ланки (Андорра-ла-Велла, Андорра, 9-11 березня 2011 р.) було визначено, що детермінанти здоров'я чисельні за кількістю і різноманітні за характером і останнім часом як чинники здоров'я переважають *соціальні детермінанти, до яких відносять не тільки суто соціальні, але політичні й економічні*. Звіт Комісії по соціальних детермінантах здоров'я 2008 року показав їх домінуюче значення в забезпеченні здоров'я для всіх. В концепції нової європейської політики охорони здоров'я «ЗДОРОВ'Я-2020» серед соціальних детермінант насамперед вказані економічні чинники, до яких віднесені – ВВП на душу населення, працевлаштованість, індекс споживання (ІС), фінансово-економічна забезпеченість, бідність, витрати на ліки. Також враховують чинники різного масштабу впливу – глобальні, регіону Європи, детермінанти місцевого впливу тощо. За ступенем дії чинники можуть переростати в *фактори ризику для здоров'я*. *До факторів ризику* (Risk factor) відносяться – соціально-економічні показники, біологічні фактори чи умови навколишнього середовища, стереотипи поведінки, які асоціюються або є причиною підвищеної сприйнятливості до конкретного захворювання, погіршення здоров'я або травми. Фактори ризику для здоров'я населення конкретних регіонів контролюються системами охорони громадського здоров'я, є ключовими факторами охорони здоров'я. Для реалізації потенціалу Європейського регіону з забезпечення здоров'я для всіх ВООЗ рекомендовано збільшити масштаби контролю факторів ризику і досягти системності дій, спрямованих на соціальні детермінанти здоров'я і зменшення нерівності стосовно охорони здоров'я окремих громад регіону і членів громади. Такий підхід покладений в основу формування політики ВООЗ «ЗДОРОВ'Я-2020», спрямованої на досягнення мети щодо рівності і справедливості в охороні здоров'я. Численні фактори, що впливають на здоров'я, взаємодіють між собою і утворюють так званий комплексний фактор впливу на здоров'я. Реалізація завдання зміцнення здоров'я населення безпосередньо пов'язана з конкретними діями і превентивними заходами при врахуванні цілого комплексу детермінант здоров'я, що потенційно змінюються, причому не тільки тих, які асоціюються з діями конкретної особи (наприклад, з її способом життя чи поведінкою), але і таких факторів, як розмір доходу і соціальний статус, рівень освіти, стан виробничого середовища, умови роботи по найму, наявність доступу до відповідного медичного обслуговування і якість навколишнього середовища. Сполучення перерахованих вище факторів визначає конкретні умови життя людини, що впливають на його здоров'я. Ті чи інші зміни у способі життя і житлових умов, від яких залежить стан здоров'я людини, розглядаються як проміжні детермінанти здоров'я. До детермінант здоров'я також відносяться *умови, пов'язані зі здоров'ям* (Settings for health) – конкретне місце або соціальні умови, де проходить повсякденна діяльність людей на фоні взаємодіючих між собою факторів середовища, організаційних і особистісних, що впливають на їх здоров'я і благополуччя. Різновидом умов, пов'язаних зі здоров'ям є структурні детермінанти здоров'я, які утворюють структурні елементи способу життя і поведінки – паління, надмірне вживання алкоголю, зловживання психоактивними засобами, раціон харчування, фізична активність, так звана промедична поведінка (вчасне звернення до лікаря). Потенціал систем охорони здоров'я країн в програмі «ЗДОРОВ'Я-2020» також віднесений до детермінант здоров'я. Раціональність в роботі систем охорони здоров'я країн-членів ВООЗ, їх удосконалення в процесі реформування, не стільки структурного, як функціонального, є одним із завдань урядів країн Європейського регіону. Для того, щоб послабити дію соціальних детермінант за допомогою державних заходів визначені широкі можливості як в рамках систем охорони здоров'я, так і поза їх межами. Оцінка міжнародною спільнотою того, наскільки уряди країн враховують вплив детермінант здоров'я включає не тільки аспекти охорони здоров'я, але й політичні. В програмі «ЗДОРОВ'Я-2020» зазначено, що неврахування вище перерахованих чинників здоров'я в суспільній

політиці призводить до ігнорування не лише ключових складових здоров'я населення в сучасному суспільстві, але і найбільших важливих питань соціальної справедливості. Нинішня фінансова, продовольча, паливна і екологічна криза ще більше підкреслює необхідність державного впливу на соціальні детермінанти і управління ними.

Літ.: *Державна* політика з охорони суспільного здоров'я в Україні : Навч. посіб. / І. М. Солоненко, Л. І. Жаліло – кер. автор. колективу. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 116 с.; *Основы* политики достижения здоровья для всех в европейском регионе [Електронний ресурс] : ВОЗ Обновление 2005 р. – Женева: Всемирная организация здравоохранения, 2005. – 97 с.; *Промежуточный* отчет о социальных детерминантах и различиях по показателям здоровья в Европейском регионе ВОЗ. – Женева: Всемирная организация здравоохранения, 2010. – 45 с.; *Разработка* новой европейской политики здравоохранения – Здоровье 2020 [Електронний ресурс] / Женева: Всемирная организация здравоохранения, 2011. – 47 с.

© Жаліло Л.І., Мартинюк О.І.

ДЕФЕКТ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ – це перш за все, проблеми кваліфікації несприятливого результату, аспекти вини, труднощі у визначенні механізмів і практичних шляхів реалізації відшкодування шкоди пацієнтові та ін. Адже зрештою мова йде про вплив дефектної роботи лікарів на першочергові цінності – життя і здоров'я людини.

У медико-правовій науці і практиці існують різні точки зору щодо поняття дефектної роботи медиків. Проте частіше автори звертаються до визначення належної і неналежної роботи лікарів. Як основний критерій неналежного надання медичної допомоги пропонується або недотримання вимог медичної науки і порушення вимог деонтології, або порушення норм медичної етики і медичного права, затверджені офіційними інструкціями і правилами Міністерства охорони здоров'я. В той же час з позицій сучасного розвитку медичного права разом з поняттями належного або неналежного надання медичної допомоги вельми важливо дати медико-правове визначення дефекту при наданні медичної допомоги.

Д.м.д. – це неналежне здійснення діагностики, лікування хворого, організації медичної допомоги, яке призвело або могло призвести до несприятливого результату медичного втручання. Причини несприятливих результатів у медицині можуть бути найрізноманітніші: починаючи від невчасного звертання хворого до лікаря з приводу свого захворювання, включаючи атиповий перебіг хвороби і закінчуючи невиліковністю даної патології сьогоднішнім арсеналом засобів медицини. Така різноманітність причинних чинників пояснює значні труднощі, які виникають при визначенні та юридичній оцінці несприятливого результату. Дійсно, украй важко визначити міру відповідальності лікаря за несприятливий результат, що наступив. Проявом цього стало впровадження в практику розглядів подібних випадків у хірургії принципу: «Post hoc – ergo ter hoc» («Після цього – означає внаслідок цього»). Іншими словами, у всіх випадках смертельних результатів, що настали незабаром після операції, остання розглядалася як причина смерті, а лікар, що проводив її, – як безпосередній винуватець події. Основна риса такого підходу – імперативність, заснована на реакції приголомшених горем, що трапилося, родичів. Таке відношення із загальнолюдських позицій безумовно з'ясовне, але в той же час об'єктивним, заснованим на законі такий підхід до визначення вини в дефекті, що стався, назвати не можна.

Найбільш істотними причинами **Д.м.д**. є недостатня кваліфікація медичних працівників, неповноцінне обстеження і неуважне відношення до хворого, недоліки в організації лікувального процесу тощо. Серед медичних спеціальностей, при яких найчастіше зустрічаються випадки неналежного виконання професійних обов'язків, виділяють хірургію та акушерство-гінекологію. Такі дані необхідно враховувати й у разі впровадження в наші країні страхування професійної відповідальності медичних працівників. Світова практика свідчить, що чим вище вірогідність виникнення дефектів надання медичної допомоги, тим більшою є сума страхового внеску, що сплачується лікарем або медичною установою за страхування

професійної відповідальності. В той же час, заради справедливості відмітимо, що і оплата праці лікарів таких спеціальностей на порядок вища, що робить загальну картину достатньою мірою збалансованою.

В основу класифікації **Д.м.д.** покладені такі критерії:

• причини несприятливих результатів;

• аспекти відповідальності медичних працівників.

Враховуючи необхідність медико-правового осмислення **Д.м.д.**, зважаючи на підходи, що існують у правовій науці, оптимальним є такий варіант правової класифікації дефектної роботи медиків. Відповідно до нього розрізняють такі види **Д.м.д.:**

1) лікарські помилки;

2) нещасні випадки;

3) професійні злочини.

Важливий чинник правової кваліфікації **Д.м.д.** – наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями медичного працівника і негативними наслідками для здоров'я пацієнта. Коли завершена діагностика патологічного стану, поставлений діагноз, хворому пропонується той або інший варіант лікування. У разі несприятливого результату лікування, необхідно окремо враховувати стан здоров'я пацієнта до медичного втручання (початковий стан) і після лікування. Це виправдано з метою з'ясування причинно-наслідкового зв'язку між діями медика і результатом, що наступив, а також для вирішення питання про відповідальність медичного працівника.

До переліку можливих дефектів якості медичної допомоги можна віднести:

• дефекти у наданні медичної допомоги;

• дефекти діагностики;

• дефекти лікування.

Сучасний розвиток медичної діяльності, що веде до появи вузькоспеціалізованих видів надання медичної допомоги, обумовлює становище, при якому в лікуванні одного хворого беруть участь декілька фахівців. Це також свідчить про необхідність чіткого визначення причинно-наслідкового зв'язку дій (бездіяльності) кожного лікаря, що брав участь у лікуванні пацієнта. В даний час договірні відносини, що все більше входять у практику взаємодії між лікувальною установою і пацієнтом, зумовлюють особливий характер уваги до причинно-наслідкового зв'язку. Адже зрештою відповідальність лікувальної установи або лікаря наступає при встановленні причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) і пошкодженням здоров'я пацієнта. І тут важливою складовою є потреба розробки медико-правових стандартів надання медичної допомоги, впровадження яких у практику медицини дозволить більш продумано підходити до питань кваліфікації дефектів надання медичної допомоги.

Літ.: *Богомаз В. М.* Контент-аналіз документації випадків надання медичної допомоги з летальними наслідками / В. М. Богомаз // Український медичний часопис № 2(76) III–IV 2010 р.; *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : Монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : Монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ (з лат. *degicit* – не вистачає) **–** перевищення *видатків бюджету* над його доходами; відображає обсяг додаткових фінансових ресурсів, які необхідно залучити (запозичити), щоб покрити запланований обсяг видатків. В іншому випадку, при перевищенні доходів над видатками бюджету, утворюється профіцит.

Д.б. є одним з важливих якісних показників стану бюджету як фінансового плану держави. **Д.б.** є складним та неоднозначним явищем. Для оцінки **Д.б.** важливо з'ясувати причини його виникнення. У цьому аспекті розрізняють два види **Д.б.**: циклічний (або вимушений) і структурний (або свідомий). **Циклічний дефіцит** є результатом циклічного спаду виробництва під час економічних криз. Циклічний дефіцит – негативне явище, оскільки є наслідком прорахунків у економічній політиці.

Структурний дефіцит виникає в результаті заходів, що свідомо вживаються урядом

щодо збільшення бюджетних видатків і зниження податків з метою попередження економічних спадів. Структурний дефіцит, якщо він є результатом науково обґрунтованої державної політики щодо стабілізації економіки, може сприяти недопущенню різких коливань економічної активності. Структурний дефіцит часто виникає внаслідок проведення політики «позикових» фінансів і утримання від здійснення політики «податкових» фінансів. Т.т., обмежуючи рівень оподаткування, уряд фінансує частину своїх видатків за рахунок запозичених коштів, що при наявності вільних фінансових ресурсів може мати позитивні наслідки. Обмеження рівня оподаткування сприяє розвиткові виробництва і зростанню доходів у суспільстві. Тоді як проведення альтернативної політики – «податкових» фінансів – і уникнення **Д.б.** може мати досить негативні наслідки, адже збільшення оподаткування пригнічує виробництво й зумовлює скорочення сукупних доходів та витрат – джерела сплати податків і бази оподаткування, що в подальшому призводить до зниження доходів та збільшення **Д.б.**

За формою прояву розрізняють відкритий і прихований **Д.б. Відкритий дефіцит** – це офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі: Законі про Державний бюджет чи в рішенні органу місцевого самоврядування. **Прихований дефіцит** офіційно не визнається. Існує кілька способів приховування реального **Д.б.**: 1) завищення планових показників доходів; 2) включення до бюджету невизначених доходів, отримання яких є сумнівним; 3) включення до складу *доходів бюджету* джерел фінансування дефіциту. Прихований **Д.б.** – вкрай небажане явище, оскільки в процесі виконання затвердженого бюджету зібраних доходів виявиться недостатньо для фінансування всіх запланованих видатків і неминуче постане потреба в їх скороченні.

За спрямуванням коштів розрізняють **Д.б.**, що утворюється для фінансування інвестицій (розвитку) і поточних видатків. **Дефіцитне фінансування поточних видатків** означає використання позикових ресурсів без відповідної віддачі, воно тільки погіршує фінансове становище в країні. Крім того, збільшення видатків бюджету, особливо соціальних трансфертів, може призводити до зростання сукупного попиту, яке не забезпечується відповідною пропозицією товарів і послуг. Внаслідок цього в економіці будуть зростати ціни. **Дефіцитне фінансування інвестицій**, навпаки, у більшості випадків призводить до пожвавлення економіки, оскільки передбачає збільшення державних інвестицій на структурну перебудову економіки, подолання існуючих структурних дисбалансів, підвищення енергоефективності економіки, забезпечення інноваційного розвитку тощо.

Затвердження бюджету з дефіцитом зумовлює потребу у визначенні джерел його фінансування або покриття, серед яких основними є грошова емісія і випуск державних позик (отримання державою кредитів або емісія облігацій внутрішньої чи зовнішньої державної позики, казначейських зобов’язань). Грошова емісія посилює інфляцію, погіршує стан грошового обігу, викликає тяжкі наслідки у сфері економіки і соціальних відносин. Тому в багатьох країнах цей метод фінансування Д.б. заборонений законом, включаючи і Україну. Позикове фінансування Д.б. також може мати низку негативних наслідків, у першу чергу приводити до ефекту «фінансового витіснення». Т.т., у випадку здійснення внутрішніх запозичень, державний сектор економіки конкурує із приватним сектором за залучення обмежених фінансових ресурсів, що підвищує процентні ставки і за певних умов витісняє частину інвестицій із виробничого процесу.

Відповідно до Бюджетного кодексу України джерелами фінансування Д.б. є: кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень; кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов’язані з процесом приватизації) – щодо бюджету державного; повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред’явлення цінних паперів; вільний залишок бюджетних коштів (що утворюється в результаті перевищення залишку коштів загального фонду бюджету на кінець року над оборотним залишком бюджетних коштів).

Важливою проблемою, що виникає внаслідок Д.б., є державний борг. З метою убезпечення від негативних наслідків Д.б. у багатьох країнах встановлюються певні правила або обмеження, серед яких основним є граничне відношення дефіциту державного бюджету до валового внутрішнього продукту (том 3) країни. Дотримання цього правила дозволяє утримувати Д.б. на економічно безпечному для країни рівні, запобігати дестабілізації макроекономічного середовища, підтримувати оптимальні пропорції державного та приватного споживання.

Найбільш яскравий приклад застосування таких правил демонструє Європейський союз (том 7). У Пакті стабільності і росту, прийнятому в 1997 р. Резолюцією Європейської Ради на зустрічі в Амстердамі, встановлено обмеження дефіциту державного бюджету країн-членів – не більше 3% ВВП. В Україні граничний розмір дефіциту державного бюджету затверджується щорічними законами про бюджет.

Незалежно від причин виникнення та форм прояву, як правило, розмір Д.б. підвищується під час економічних спадів. В умовах глобальної фінансово-економічної кризи (том 7) 2008-2009 рр. та безпрецедентної підтримки економіки з державних фондів у багатьох країнах різко погіршився стан державних фінансів. Так, у країнах Європейського союзу кількість країн, в яких Д.б. перевищував 3% ВВП, зросла з 2 у 2007 р. до 11 у 2008 р. і 22 у 2009 р. У 2010 р. майже всі країни – члени Європейського союзу перевищили граничний розмір Д.б. Відповідно до базисних прогнозів міжнародних фінансових організацій, Д.б. у більшості країн світу наблизиться до рівня 4% лише до 2014 р. В Україні в період з 1992 по 2010 рр. дефіцит зведеного бюджету у % до ВВП характеризувався нестабільною динамікою, найвище його значення зафіксоване в 1992 р. – 13,7 %. Лише одного року – 2002 р. – за зведеним бюджетом було утворено профіцит у розмірі 0,7 % ВВП. Під впливом глобальної фінансово-економічної кризи (том 7) стан державних фінансів в Україні також погіршився, дефіцит зведеного бюджету в 2009 р. зріс до 4,1% ВВП, а з урахуванням рекапіталізації проблемних банків, невідшкодованого податку на додану вартість тощо сягнув 11,5 %. Т.ч., актуальним завданням для України є стабілізація державних фінансів та зниження рівня Д.б.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич ; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; *Бюджетний* менеджмент : підручник / [*В. Федосов,* В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004; *Мікроекономіка* і макроекономіка: підручник. У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, О. Романюк та ін.; за заг. ред. С. Будаговської. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001; *Статистичний щорічник України за 2009 рік* / За ред. Осауленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України, 2010.

© Балдич Н.І.

ДИСПРОПОРЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – незбалансованість чинників, що призводить до значних розбіжностей у кількісному співвідношенні між окремими складовими соціально-економічної системи та результатами її розвитку.

Збалансованість управління має багатоаспектний характер і може розглядатись з позиції врахування інтересів різних зацікавлених груп, рівноваги між поточними та довгостроковими цілями, задоволення соціальних потреб, економічного розвитку та збереження оточуючого середовища для наступних поколінь.

Для підприємств збалансованість досягається завдяки побудові системи показників, яка складається з чотирьох блоків: фінанси, успішність роботи з клієнтами, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток. При цьому з метою забезпечення збалансованого управління необхідно сформувати систему показників як для підприємства в цілому, так і для окремих підрозділів, розробити систему контролю та мотивації досягнення запланованих результатів.

Реалізація концепції збалансованого управління на регіональному рівні ускладнюється тим, що система регіону більш складна, ніж система підприємства та менш керована. Однак проблема диспропорції розвитку регіону набуває ще більшого значення, бо дода-

ються проблеми соціального захисту непрацездатного населення, раціонального використання та відновлення природних ресурсів.

З позиції забезпечення сталого розвитку слід виділити такі блоки показників: економічних результатів, соціальних , екологічна складова.

Щодо виділення підсистем регіону при розробці стратегічних планів існують різні підходи. Так, російські фахівці вважають необхідним виділити шість макропідсистем: регіональне господарство, яке забезпечує життєдіяльність регіону і включає в себе житлово-комунальне господарство, архітектуру та будівництво, дороги, екологію, маркетинг територій; виробничу сферу, до якої віднесені, крім промисловості, транспорт і зв'язок, будівництво, торгівлю та побутове обслуговування, науку та наукове обслуговування; агропромисловий комплекс (АПК), в складі якого виділені, крім сільського і лісового господарства та підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, також територія та природні ресурси; соціальну сферу, до якої включають освіту, культуру та мистецтво, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, населення та трудові ресурси, суспільні організації; фінансово-економічну сферу, складовими якої є макроекономіка, бюджет і фінанси, власність, інвестиції, ринкові інституції, мале підприємництво, зовнішньоекономічна діяльність; управлінська сфера, яка реалізує адміністративні, контролюючі та регулюючі функції, включаючи податкові, судові, правоохоронні та інші органи. Проте така класифікація підсистем регіону має значні вади: територія, природні ресурси та екологія віднесені до різних підсистем; будівництво включено до двох підсистем (регіональне господарство та виробнича сфера); до виробничої сфери віднесені торгівля та побутове обслуговування; зовнішньоекономічна діяльність віднесена до фінансово-економічної сфери, хоча вона є невід'ємною складовою господарської діяльності підприємств та організацій.

Вітчизняні вчені вважають найважливішими структурними складовими регіону такі підсистеми: населення разом з середовищем проживання, природно-ресурсна, виробнича, соціальна, духовна, блок управління та зворотного зв'язку. Однак з позиції збалансованого управління ця класифікація не зовсім вдала, оскільки середовище проживання може характеризуватись і природними умовами, і забезпеченням житлом; соціальна та духовна сфера щільно пов'язані і немає сенсу їх розподіляти; управлінську сферу доцільно розглядати як надбудову для регулювання процесів регіонального розвитку, а не самостійну структурну складову регіону.

За функціональною ознакою пропонують виділяти взагалі лише три складові: виробнича, соціальна та природно-ресурсна підсистеми. Головним недоліком цієї структури є те, що сфера послуг включена до соціальної підсистеми, тобто поєднані складові, які мають генерувати фінансові надходження до бюджету регіону та самі потребують фінансування.

З метою подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку необхідно підтримувати баланс між економічними, соціальними досягненнями та раціональним природокористуванням. Тому в системі регіону доцільно при формуванні системи збалансованих показників виділяти економічну, соціальну та екологічну складові відповідно трьом основним аспектам сталого розвитку.

Запропонована методика, яка покликана, в першу чергу, виявити дисбаланс як у розвитку окремого регіону, так і між регіонами в межах України. Відтак, за базу порівняння обрано найкращі показники між регіонами. Результати підрахунків свідчать по дуже велике розшарування між регіонами (областями) України, оскільки індикатор сталого розвитку Донецької області (2 місце у рейтингу) у 1,5 рази перевищує аналогічний показний для Івано-Франківської області (27 місце у рейтингу). Законодавчо закріплений привілейований статус міст Києва та Севастополя безперечно відобразився на результатах. Проте, якщо індикатор розвитку для м. Севастополя перевищує аналогічний показник для Автономної республіки Крим у 1,38 рази, то результат м. Києва перевищує показник Донецької області вдвічі. Така ситуація не може не вплинути на поступову «демотивацію» розвитку регіонів україни, тож вимагає уваги з боку уряду країни.

Наступним кроком до впровадження системи збалансованого управління має бути визначення стратегічних цілей у довгостроковому та короткостроковому періодах. Підходи до їх формування залежать від позицій регіону в країні. Відносно довгострокового періоду лідерам бажано орієнтуватись на кращі світові досягнення, а у короткостроковому – досягти кращих в Україні результатів не тільки у економічному розвитку, але й соціальному та екологічному стані території.

Безперечно, рейтингова оцінка завжди зберігає ранжирування, наявність лідерів та аутсайдерів. Однак важливо досягти зменшення розбіжностей та підвищення загальних результатів.

Регіони, що займають позиції середньої групи, повинні обирати орієнтиром абсолютні результати розвитку лідерів.

Аутсайдери на першому етапі можуть бажаними результатами вважати середні показники по Україні.

Літ.: *Економіка* України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.; *Миколайчук М. М.* Економічна політика регіонального розвитку в умовах глобалізації / М. М. Миколайчук. – Київ : «К.І.С.». – 2009. – 228с; *Миколайчук М. М.* Фінансово-економічний механізм забезпечення стійкого збалансованого розвитку регіону: монографія / М. М. Миколайчук; за наук. ред. І. В. Розпутенка. – К. : НАДУ. – 2010. – 308 с.

© Миколайчук М.М.

ДОКУМЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ – офіційні письмові *документи*, прийняті уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямовані на регулювання суспільних відносин, що містять норми права, мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування.

Даний термін відноситься більшою мірою до теоретичних, ніж формалізованих. Водночас, в обох випадках він використовується для позначення певної сукупності нормативних актів. Н-д, у першому випадку в словосполученнях «**Н.-п.д.**, які регламентують ведення бухгалтерського обліку», «**Н.-п.д.** у сфері оздоровлення», «**Н.-п.д.** системи управління якістю» та ін.; в другому – у назвах **Н-п.д**. (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 жов. 2001 р. № 397 «Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади»).

Це свідчить, що найбільшу групу **Н-п.д.** становлять **Н-п.д.**, видами яких виступають закони та підзаконні нормативно-правові акти. Закон – **Н-п.д.,** який регулює найбільш важливі суспільні відносини шляхом встановлення статусу, загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів таких відносин та відповідальності за порушення зазначених правил. Підзаконний **Н-п.д.** – **Н-п.д.** суб'єкта нормотворення, який приймається (видається) на основі Конституції і законів України, міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію.

Законами є: 1) Конституція України; 2) кодекси України; 3) закони України. Підзаконними нормативно-правовими актами є: 1) укази Президента України; 2) постанови Кабінету Міністрів України; 3) накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, накази їх територіальних органів; 4) накази, постанови, розпорядження інших державних органів, які відповідно до законодавства є суб'єктами нормотворення; 5) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 6) постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим; 7) накази міністерств та інших республіканських органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим; 8) розпорядження голів і накази управлінь, відділів, інших структурних підрозділів державних адміністрацій; 9) рішення місцевих рад та їх виконавчих органів; 10) розпорядження сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад.

Складовою частиною **Н-п.д.** можуть бути правила, порядок, регламент, статут, положення, інструкція, які мають однакову юридичну силу з **Н-п.д.**, що їх затверджують.

За формою **Н-п.д.** поділяються на: організаційні (правила, порядки, інструкції, вказівки, положення, статути, регламенти) та

розпорядчі (постанови, розпорядження, накази, рішення). Зважаючи на те, що кожен організаційний *документ* для надання йому юридичної сили має бути затверджений розпорядчим, значна частка **Н-п.д.** за своєю формою є організаційно-розпорядчими.

Розпорядчий *документ* виготовляється на бланку та повинен мати обов'язкові реквізити й стабільний порядок їх розміщення: найменування суб'єкта нормотворення, назву виду документа, дату і номер, місце видання, структурні складові, підпис, візи. Розпорядчий *документ* складається з пунктів і підписується керівником суб'єкта нормотворення, а у разі його відсутності – особою, яка виконує його обов'язки. Розпорядчий *документ* містить такі структурні складові: а) заголовок; б) преамбулу; в) нормативний корпус: положення щодо сфери застосування (за потреби); загальні та спеціальні нормативні приписи; способи реалізації нормативних приписів; карно-правові положення (за потреби); г) корелятивні зміни (за потреби); ґ) форму оприлюднення (за потреби); д) положення про набрання чинності; е) додатки (за потреби).

Організаційний *документ* (нормативно-правовий акт, затверджений розпорядчим документом), містить такі структурні складові: а) заголовок; б) визначення термінів (за потреби); в) нормативний корпус: положення щодо сфери застосування; загальні та спеціальні нормативні приписи; способи реалізації нормативних приписів; карно-правові положення (за потреби); г) прикінцеві положення (за потреби); ґ) додатки (за потреби). Структурними одиницями організаційного *документа* можуть бути розділи, глави, пункти, підпункти, абзаци.

Н-п.а. може бути прийнятий спільно декількома суб'єктами нормотворення або одним із них за узгодженням з іншими. **Н-п.а**. уважається прийнятим спільно, якщо він підписаний керівниками декількох суб'єктів нормотворення.

Відповідно до вимог нормопроектувальної техніки **Н-п.а**.: повинен розроблятися з урахуванням його галузевої належності, відповідати за обсягом регламентації визначеному в ньому предмету правового регулювання; повинен бути чітким, конкретним і зрозумілим; не повинен дублювати приписів інших **Н-п.д.**; не повинен містити суперечливих нормативних приписів. Текст **Н-п.д.** повинен відповідати нормативам державної мови, не повинні вживатися звороти розмовної мови та її експресивних форм, нечіткі словосполучення, загальні міркування, гасла, заклики.

Прийняття **Н-п.д.** здійснюється з дотриманням: 1) принципу законності (документ має відповідати Конституції та законам України; має бути виданий в межах компетенції органу влади та повинен прийматися при наявності достатніх підстав, тобто бути юридично обґрунтованим); 2) процедурних вимог, тобто визначеної актами законодавства послідовності дій; 3) вимог до змісту і форми, тобто юридичної техніки. Недотримання цих вимог призводить до скасування, призупинення, опротестування **Н-п.д.**

Частина **Н-п.д.** підлягає державній реєстрації в органах юстиції. Державній реєстрації підлягають **Н-п.д.** будь-якого виду незалежно від терміну їх дії (постійні чи обмежені певним часом) та характеру відомостей, що в них містяться, у тому числі з грифами «Для службового користування», «Особливої важливості», «Цілком таємно», «Таємно» та іншими, а також прийняті в порядку експерименту, якщо в них є одна або більше норм (правил поведінки), що: зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян, проголошені й гарантовані Конституцією та законами України, Конвенцією, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та acquis communautaire, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, установлюють новий або змінюють, доповнюють чи скасовують існуючий організаційно-правовий механізм їх реалізації; мають міжвідомчий характер, тобто є обов'язковими для інших органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій, що не входять до сфери управління органу, який видав нормативно-правовий акт.

У теоретичних розробках до **Н-п.д.** відносять також судово-прокурорські акти (вико-

навчі листи, вироки, рішення, узвали тощо); цив.-правові акти (договори, заповіти, нотаріальні записи); фінансові документи (акредитиви, векселі, поліси, чеки тощо); документи статистичного, бух. обліку (акти документальних ревізій, баланси, грош. відомості, звіти, накладні, тощо); положення, статути, рішення громад. орг.-цій, які, в установленому законом порядку підлягають реєстрації; офіц. посвідчення особи (атестат, диплом, паспорт, трудова книжка тощо).

Літ.: *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998 . – Т. 2: Д-Й. – 1999. – С. 277.

©Плахотнюк Н.Г.

ДОКУМЕНТООБІГ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – рух службових документів в органі державного управління від дати їхнього створення до чи одержання до дати завершення виконання або надсилання.

Порядок **Д.д.у.** визначається Інструкціями з діловодства, розробленими відповідно до Примірної інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, затв. пост. КМУ від 17 жовтня 1997 р. № 1153, якою встановлюються загальні правила документування управлінської діяльності в органах державного управління.

Контроль за порядком додержання **Д.д.у.** покладається на керівника органу державного управління (у міністерствах – за рішенням міністра на одного з заступників). Об'єктом чи засобом **Д.д.у.** виступає відносно упорядкована сукупність службових документів, створених або отриманих органів державного управління в процесі діяльності. Сумарна кількість вхідних та створених органами державного управління документів за певний період охоплюється поняттям обсяг документооообігу. У залежності від обсягу **Д.д.у.**, технічного оснащення органів державного управління, територіального розташування та кількості структурних підрозділів в органах державного управління може застосовуватися повна або часткова централізація діловодства.

У **Д.д.у.** розрізняють: вхідний документопотік, вихідний документопотік, внутрішній документопотік, а до видів діяльності в межах **Д.д.у.** відносять: 1) *документування* – створення певного змістовного повідомлення, що складається з інтелектуальної (створення документів) та технічної (його виготовлення) частин; 2) обробку – змістовну і формальну оцінку документа; 3) розповсюдження – доведення документів до споживачів; 4) зберігання – забезпечення тривалого фізичного збереження та захисту документів від передчасного пошкодження; 5) використання – отримання з документа необхідної інформації; 6) утилізацію – відбір та знищення (переробка) документа.

Етапами, які є одночасно самостійними процесами **Д.д.у.**, виступають:

1) приймання документів, яке здійснюється у день надходження документів службою діловодства;

2) попередній розгляд документів, який здійснюється керівником служби діловодства або іншою виділеною для цього особою відповідно до розподілу обов'язків між працівниками. Метою попереднього розгляду документів є розподілення їх на ті, що потребують обов'язкового розгляду керівництвом органів державної влади або виконавцями відповідно до функціональних обов'язків, визначення необхідності реєстрації документів, а також встановлення термінів виконання документів, які передаються структурним підрозділам чи безпосереднім виконавцям. Закони України, постанови Верховної Ради України, КМУ, ВР, АРК, нормативно-правові акти органів виконавчої влади, рішення органів місцевого самоврядування, а також найважливіші документи, які містять інформацію з принципових питань діяльності органів державної влади і потребують вирішення керівництвом, розглядаються першочергово;

3) реєстрацію документів – як фіксування факту створення або надходження документів шляхом проставлення на ньому умовного позначення – реєстраційного індексу з подальшим записом у реєстраційних формах необхідних відомостей про документи. Реєстрація законів України,

постанов Верховної Ради України, актів Президента України, рішень КМУ, доручень Прем'єр-міністра України проводиться централізовано. Основним принципом реєстрації документів є однократність. Кожний документ реєструється в органах державної влади. лише один раз: вхідні – у день надходження або не пізніше наступного дня, якщо документ надійшов у неробочий час, створювані – у день підписання або затвердження. У разі передачі зареєстрованого документа з одного структурного підрозділу в інший, він повторно не реєструється.

4) розгляд документа керівником та проставлення резолюції. Керівнику органа державної влади відразу після реєстрації передаються акти законодавства, доручення Прем'єр-міністра України, запити і звернення народних депутатів України, інша кореспонденція, що надходить від органів вищого рівня, в папці з грифом «Невідкладно». Резолюція – це напис на документі, зроблений керівником органа державної влади, що містить вказівки щодо виконання документа. Резолюція складається з таких елементів: прізвище виконавця (виконавців), зміст доручення, термін виконання, особистий підпис керівника, дата. У разі, коли доручення дано кільком посадовим особам, головним виконавцем є особа, зазначена у дорученні першою, якщо в документі не обумовлена інша.

5) проходження документа в органи державного управління. Під час проходження документа в органи державного управління обов'язково робляться такі помітки: про надходження (реєстрацію) документа – на нижньому правому полі першого аркуша документа (скорочене найменування органа державного управління, дата надходження документа, індекс документа); про взяття документа на контроль – на лівому полі першого аркуша документа (на рівні заголовка до тексту) пишеться слово «Контроль» або літера «К»; про виконання документа і направлення його до справи – на нижньому лівому полі першого аркуша документа; про перенесення даних на машинний носій – на нижньому правому полі першого аркуша документа слова «Перенесено на машинний носій», дата перенесення, номер масиву, підпис особи, відповідальної за перенесення даних);

6) контроль виконання документа включає такі види робіт: постановку документа (доручень) на контроль, формування картотеки контрольованих документів; перевірку своєчасного доведення документів до виконавців; попередні перевірки і регулювання ходу виконання; облік і узагальнення результатів контролю за виконанням документа та доручень; інформування керівника про хід та підсумки виконання документа та доручень; повідомлення про хід і підсумки виконання документа на оперативних зборах, засіданні колегіальних органів; зняття документа з контролю; формування картотеки виконаних документів;

7) виконання документів можуть бути із зазначенням і без зазначення строку виконання. Строки виконання можуть бути вказані у самому документі або встановлені актами законодавства (наприклад, розгляд звернення народного депутата України). У разі, коли тер-мін виконання у документі не зазначено, відповідальна за виконання установа самостійно визначає строк і порядок виконання, виходячи з цілей та складності завдання, про що повідомляє співвиконавцям;

8) відправка вихідної кореспонденції охоплює адресування документа та реєстрацію вихідної кореспонденції. У разі надсилання документа органам законодавчої і виконавчої влади та постійним кореспондентам, їх поштова адреса на документі не зазначається. У цих випадках використовують конверти із завчасно надрукованими адресами;

9) формування справ та підшивка документа до справ. Формування справ – це групування виконаних документів у справи відповідно до номенклатури справ. Кожен орган державної влади повинен мати індивідуальну номенклатуру справ, яка як правило, складається з номенклатур справ окремих структурних підрозділів. Під час формування справ слід дотримуватись таких правил: групувати у справи тільки оригінали (у разі їх відсутності – засвідчені в установленому порядку копії) правильно оформлених і виконаних документів, не допускати включення до справ чорнових, особи-

стих, дублетних документів, документів, що підлягають поверненню, та розмножених копій; групувати у справи документи одного діловодного року (за винятком особових, судових, перехідних справ); групувати у справи окремо документи постійного і тимчасового строків зберігання;

Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документтооообіг» від 22 травня 2003 р. із наст. змінами в Україні формалізовано поняття електронного документообігу (обігу електронних документів) як сукупності процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів (ч. 1 ст. 9).

Літ.: *Документоведение*: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Т-во «Занння», КОО, 2000. – 460 с.; *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998 . – Т. 2: Д-Й. – 1999. – С. 279–280.

© Плахотнюк Н.Г.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (Бюджетний кодекс України, ст. 2).

Серед переліку складових бюджетної класифікації в Бюджетному кодексі України значне місце посідає класифікація доходів бюджету (ст. 9). Класифікація доходів бюджету означає їх групування відповідно до джерел формування, визначених законодавчими актами.

Класифікація доходів бюджету призначена для чіткого розмежування доходів бюджетів різних рівнів за об'єктивними характерними ознаками з детальним розподілом їх на такі розділи:

• податкові надходження;
• неподаткові надходження;
• доходи від операцій із капіталом;
• трансферти.

Податкові надходження посідають провідне місце серед різних методів мобілізації бюджетних ресурсів та інструментів державного регулювання економіки, вони є найбільш адекватним і об'єктивним відображенням стану національної економіки (економічного зростання або спаду).

У ч. 2 ст. 9 Кодексу податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори. Згідно з бюджетною класифікацією передбачено систематизацію податкових надходжень на групи:

• податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості (податок з доходів фізичних осіб; податок на прибуток підприємств);

• податки на власність (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки);

• збори за спеціальне використання природних ресурсів (збір за спеціальне використання лісових ресурсів, збір за спеціальне використання води, плата за користування надрами, плата за землю);

• внутрішні податки на товари й послуги (податок на додану вартість, акцизний податок);

• податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (мито);

• інші податки (місцеві податки і збори, фіксований сільськогосподарський податок, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства).

Ст. 8 Податкового кодексу України передбачена підстава класифікації податків та зборів залежно від компетенції органу, що вводить дію податковий платіж на відповідній території:

• загальнодержавні – податки й збори, що встановлені Верховною Радою України та вводяться виняткова законами України й діють на всій території України. Зарахування коштів від сплати загальнодержавних податків та зборів здійснюється відповідно до бюджетного законодавства, дані аспекти регулюються ст. 29, 64–69 Бюджетного кодексу України. Усю групу загальнодержавних податків та зборів, виходячи із бюджетної спрямованості, можна розділити на декілька груп: податки чи збори, які зараховують-

ся до Державного бюджету; податки чи збори, які розподіляються між Державним та місцевими бюджетами; податки чи збори, які зараховуються та розподіляються між місцевими бюджетами;

• місцеві – податки й збори, перелік яких встановлюється Верховною Радою України, вводяться в дію місцевими радами й діють на території відповідних територіальних громад.

Неподаткові надходження є важливим джерелом доходів бюджетів різних рівнів. Проте їх обсяг значно менший від податкових надходжень.

Склад неподаткових надходжень державного й місцевих бюджетів визначено ст.ст. 29, 64, 66 і 69 Бюджетного кодексу. Ці надходження групуються за такими класифікаційними ознаками:

• доходи від власності й підприємницької діяльності (надходження від приватизації державного майна; перевищення валових доходів над видатками Національного банку України);

• адміністративні збори і платежі (плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ, митні збори);

• доходи від некомерційного й побічного продажу,

• інші неподаткові надходження (надходження коштів від реалізації конфіскованого майна.)

Важливою складовою доходів бюджету є доходи від операцій із капіталом. Згідно зі ст. 9 Кодексу до доходів від операцій із капіталом зараховані надходження від продажу основного капіталу (надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави або територіальної громади, та скарбів, знахідок, а також валютні цінності і грошові кошти, власники яких невідомі, надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, а також надходження від відчуження майна, яке належить Автономній Республіці Крим, та майна, що перебуває в комунальній власності); надходження від реалізації державних запасів товарів (надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву, надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву).

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі. Тобто трансферти – це кошти, які безоплатно й безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Види трансфертів, які передбачено використовувати в Україні, та їх конкретне тлумачення визначено у ст. 96 Кодексу.

Збільшення доходів державного бюджету має відбуватися не за рахунок посилення податкового навантаження на економіку, а шляхом глибокої лібералізації податкового законодавства, розширення бази оподаткування, створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємництва, скорочення нелегального тіньового обігу.

Літ.: *Бюджетний* кодекс України (нова редакція) від 08.07.2010 2456–VI; *Огонь Ц. Г.* Доходи бюджету України: теорія та практика : Монографія. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2003. – 580 с.*; Орлюк О. П.* Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.; *Податковий* кодекс України від 2 грудня 2010 року N 2755–VI.

© Осадчук С.В.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ – це сукупність грошових і натуральних засобів для підтримки фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини на певному рівні задоволення її потреб, що формуються за рахунок власної праці та інших джерел.

У ринковій економіці вважається нормальним і припустимим будь-який дохід, який отримується в результаті участі у вільній конкуренції на ринках товарів і послуг, капіталів і робочої сили. Тут визначаються і високі доходи тих, хто має успіхи у підприємницькій діяльності, і низькі доходи тих, хто зазнав у ній невдачі. До того ж низький дохід може бути наслідком недостатніх трудових зусиль певних підприємців, праців-

ників найманої праці, а також результатом змін кон'юнктури ринку. Основними каналами доходів населення є: трудові доходи робітників (заробітна плата, премія тощо); доходи від підприємництва (прибуток); доходи від власності (рента, відсотки тощо); доходи від індивідуальної трудової діяльності; інші надходження (спадщина, аліменти, гонорар).

Отже, доходами населення вважаємо суму грошових засобів і матеріальних благ, які отримані або створені громадянами за певний період часу. Роль доходів визначається тим, що рівень споживання населення прямо залежить від рівня доходів. Їх можна поділити на грошові і натуральні доходи. Грошові **Д. н.** включають усі надходження грошей у формі оплати праці працюючих осіб, доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, різних допомог, доходів від власності у формі відсотків, дивідендів, ренти, сум від продажу цінних паперів, нерухомості, продукції сільського господарства, різних виробів, доходів від наданих різних послуг тощо. Натуральні доходи включають передусім продукцію, виготовлену домашніми господарствами для власного споживання.

Відмінності в рівні доходів на душу населення або на одного зайнятого називаються диференціацією доходів. Нерівність доходів характерна для всіх економічних систем. При переході від адміністративно-командної до ринкової системи ріст диференціації доходів пов'язаний із тим, що частина населення живе за старими законами, а одночасно інша частина населення діє за законами ринкової економіки. Чим більше населення залучається до ринкових відносин, тим швидше скорочується нерівність у доходах.

Диференціація доходів складається під впливом різноманітних факторів, які пов'язані з особистими досягненнями або незалежні від них, що мають економічну, демографічну, політичну сутність. Серед причин нерівномірності розподілу доходів виділяють: відмінності у здібностях (фізичних та інтелектуальних), відмінності освіти і кваліфікації, працьовитість і мотивацію, професійну ініціативність і схильність до ризику, походження, розмір і склад сім'ї, володіння власністю і становище на ринку, удачу, везіння і дискримінацію.

Розмір доходів населення, їх розподіл безпосередньо впливають на формування, розвиток і використання трудового потенціалу суспільства. Високорозвинуті країни з високими доходами населення та помірною їх диференціацією, як правило, мають потужний трудовий потенціал (Канада, Швейцарія, Фінляндія, Швеція, Японія, Німеччина та ін.). Проблеми доходів і рівня життя населення посідають провідне місце у системі управління трудовим потенціалом суспільства. Саме тому необхідно розглянути їх джерела, структуру, види тощо.

Залежно від форми отримання розрізняють грошові та натуральні доходи. Формування грошових доходів здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплати із соціальних фондів, підприємницьких доходів, доходів від власності, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо).

Грошові доходи поділяються на загальні й чисті. Загальні доходи містять усі надходження і розраховуються до сплати податків та обов'язкових платежів. Чисті **Д. н.** результат перерозподільних процесів. Це ті доходи, що залишаються після здійснення зазначених платежів. Чисті доходи коригуються з урахуванням натуральних соціальних трансфертів.

Натуральні доходи включають продукцію особистого підсобного господарства, що використовується на особисте споживання, трансферти в натуральній формі, а також заробітну плату в натуральній формі.

Виділяють номінальні і реальні доходи. Номінальні доходи – це величина нарахованих виплат і натуральних видач. Реальні доходи – це номінальні доходи, скориговані на зміни цін на товари і тарифів на послуги. Їх величина залежить від величини номінальних доходів та рівня заробітної плати. Номінальні й реальні доходи, а також розміри та динаміка основних доходів окремих груп населення, таких, як заробітна плата, пенсія або стипендія, дають загальне уявлення про рівень життя.

Залежно від джерел формування доходи можуть бути трудові, нетрудові, приховані. Трудовий дохід – це дохід, який отримає працівник у результаті своєї економічної діяльності, як наймана робоча сила чи у разі самостійної зайнятості. Види трудових доходів: доходи від основної роботи за наймом, доходи від вторинної зайнятості. Нетрудові доходи являють собою отримання спадщини, виграшів, дивідендів від цінних паперів, а також від діяльності, що ведеться з відхиленнями від чинних у державі правових норм і норм моралі. У сучасних умовах значна частина доходів є прихованою, які пов’язані з тіньовою економікою, що являє собою приховану економічну діяльність.

Залежно від циклів життєдіяльності людини розрізняють доходи до участі в праці, від участі у трудовій, підприємницькій, громадській діяльності, тимчасово непрацюючими, після завершення трудової діяльності.

Сукупний дохід є основним показником матеріального забезпечення населення і включає всі види грошових доходів, а також вартість натуральних надходжень, отриманих від особистого підсобного господарства і використаних на особисте (домашнє) споживання. Окрім того, у сукупний дохід входить вар-тість безоплатних послуг, що отримуються за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів і фондів підприємств, – послуги охорони здоров’я, освіти, дотації на житло, транспорт, харчування тощо. Використання сукупного доходу, який ураховується в сімейному бюджеті, здійснюється за такими напрямами: споживчі витрати; податки, збори, платежі; накопичення; інші витрати.

У процесі реалізації доходів частина їх використовується на споживання матеріальних благ, частина – на споживання послуг, до яких входять освітні та культурні послуги, охорона здоров’я і все те, що формує та дає розвиток трудовому потенціалу. На структуру споживання впливають не лише величина грошових доходів, а й зміни структури населення, підвищення його освітнього та культурного рівня, тобто підвищення якості трудового потенціалу.

За даними Держкомстату України, у структурі доходів населення основну частину (понад 50%) складає заробітна плата. Зміна співвідношення середньої заробітної плати і величини прожиткового мінімуму за останні роки складалася не на користь заробітної плати. Збільшення доходів населення, ріст купівельної спроможності і споживчого попиту багато в чому залежать від пожвавлення і розширення промислового виробництва. Своєю чергою, підвищення добробуту населення і пов’язане з ним збільшення платоспроможного попиту будуть сприяти розвитку економіки країни.

Літ.: *Про індексацію* грошових доходів населення [Текст] : Закон України № 662 від 6.02.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. № 27. Ст. 209; *Завіновська Г. Т.* Економіка праці [Текст] : навч. посіб. Г. Т. Завіновська. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 315.

© Шевченко С.Г.

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА – обов’язкова первинна складова системи безперервної освіти в Україні.

Д.о. і виховання здійснюється в сім’ї, дошкільних навчальних закладах у взаємодії з сім’єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров’я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання.

Держава визнає пріоритетну роль **Д.о.** та створює належні умови для її здобуття:

• надає всебічну допомогу сім’ї у розвитку, вихованні та навчанні дитини;

• забезпечує доступність і безоплатність **Д.о.** в державних і комунальних дошкільних навчальних закладах у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти) та обов’язкову дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку;

• піклується про збереження та зміцнення здоров’я, психологічний і фізичний розвиток дітей;

• сприяє розвиткові та збереженню мережі дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності.

Всі громадяни України мають рівні права на здобуття **Д.о.** у дошкільних навчальних закладах. Згідно із законодавством діти віком від двох місяців можуть відвідувати дошкільні навчальні заклади. До досягнення дитиною 5-річного віку, вона може здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють: у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; у сім'ї; та за допомогою фізичних осіб з високими моральними якостями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту, ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти та фізичний стан здоров'я яких дозволяє виконувати обов'язки педагога.

Систему **Д.о.** становлять:

• дошкільні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форми власності;

• наукові і методичні установи;

• органи управління освітою;

• освіта та виховання в сім'ї.

Дошкільний навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття **Д.о.**, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

Дошкільні навчальні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форм власності. Приватний дошкільний заклад здійснює свою діяльність за наявності ліцензії на право надання освітніх послуг у сфері **Д.о.** Якщо дошкільний заклад здійснює інноваційну діяльність, то йому, згідно з Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, може надаватися статус експериментального.

Відповідно до потреб громадян України створюються такі типи дошкільних навчальних закладів: ясла, ясла-садок, дитячий садок, ясла-садок компенсуючого типу (спеціальні, санаторні), ясла-садок сімейного типу, ясла-садок комбінованого типу, будинок дитини, дитячий будинок (інтернатного типу, сімейного типу), центр розвитку дитини.

Дошкільний навчальний заклад визнається юридичною особою з дня реєстрації його статуту. Статут розробляється закладом відповідно до Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Положення про дошкільні навчальні заклади; затверджується засновником (власником); погоджується з відповідним органом управління освітою та реєструється місцевим органом виконавчої влади у порядку, встановленому законодавством.

Створення, реорганізація і ліквідація дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Здобуття **Д.о.** в дошкільних навчальних закладах має забезпечити виконання вимог Базового компонента **Д.о.**

Базовий компонент **Д.о.** – це державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Виконання вимог Базового компонента **Д.о.** є обов'язковим для всіх дошкільних навчальних закладів.

Базовий компонент **Д.о.** розробляється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки спільно з Академією педагогічних наук України, затверджується в установленому порядку і переглядається не рідше одного разу на десять років. Зміна змісту і обсягу Базового компонента дошкільної освіти не допускається.

Дошкільна освіта у межах Базового компонента **Д.о.** здійснюється за Державною базовою програмою та навчально-методичними посібниками, затвердженими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки.

Діяльність дошкільного навчального закладу регламентується планом роботи, який складається, як правило, на навчальний рік та оздоровчий період.

Науково-методичне забезпечення системи **Д.о.** здійснюють:

• спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки, підпорядковані йому науково-методичні установи та вищі педагогічні навчальні заклади, а також науково-дослідні установи Академії педагогічних наук України та Національної академії наук України;

• Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України;

• Кримський республіканський інститут післядипломної освіти, обласні, Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти;

• методичні кабінети та інші науково-методичні установи, підпорядковані місцевим органам управління освітою.

Органами управління системою **Д.о.** є:

• спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки;

• інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані дошкільні навчальні заклади;

• Рада міністрів Автономної Республіки Крим;

• обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління, у сфері управління яких перебувають дошкільні навчальні заклади;

• органи місцевого самоврядування.

Сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною **Д.о.** і несе за це відповідальність.

Законом України «Про дошкільну освіту» визначені права дитини, права і обов'язки педагогічних працівників, батьків або осіб, які їх замінюють, а також організаційні та фінансові зсади функціонування системи **Д.о.**

Для подальшого розвитку та поліпшення якості **Д.о.** необхідно створити належні умови для функціонування, збереження та розширення мережі дошкільних навчальних закладів; оновити зміст дошкільної освіти відповідно до суспільних потреб, потреб інноваційного розвитку науки; впровадити сучасні засоби розвитку, навчання та виховання; забезпечити підготовку і видання навчально-методичної літератури; удосконалити механізм моніторингу якості дошкільної освіти, забезпечити підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів.

Літ.: *Закони* України «Про освіту» (від 23.05.1991 № 1060-XII), «Про дошкільну освіту» (від 11.07.2001 № 2628-III); *Розпорядження* Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року» від 27.08.2010 № 1721-р .

© Жабенко Л.В.

Е – Є

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН – система юридично закріплених за громадянами повноважень і зобов'язань у сфері охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, використання природного середовища. **Е.п.о.г.** обумовлені життєвими потребами людини, необхідністю гарантувати екологічно безпечні умови життя людини як найвищої соціальної цінності. Забезпечення **Е.п.о.г.** є основою екологічної політики держави і метою її здійснення.

Екологічні права громадян (**Е.п.г**) пов'язані із правом людей на життєдіяльність у сприятливому та безпечному навколишньому середовищі, яке пов'язане з правом на життя та охорону здоров'я населення. Питання про **Е.п.г.** є центральним у національному й міжнародному екологічному праві. Вперше право на життя у сприятливому навколишньому середовищі було закріплено в декларації Стокгольмської (1972 р.) конференції ООН по навколишньому середовищу, згідно із положеннями дане право є фундаментальним правом людини, таким як право на свободу і рівність. Згідно із Стокгольмською декларацією право на сприятливе навколишнє середовище пов'язане з відповідальністю людини за охорону і покращення його стану на благо теперішнього і майбутнього поколінь. Право на сприятливе навколишнє середовище знайшло відображення в інших міжнародних документах: Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва у Європі (1975), Конвенції про транскордонне забруднення на великі відстані (1979), резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за забезпечення природи Землі для теперішнього і майбутніх поколінь», Декларації конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку (1992 р., Ріо-де-Жанейро). Більш повно екологічні права людини відображені в Орхуській конвенції ООН, схваленій на Нараді міністрів охорони навколишнього середовища в місті Орхусі (Данія) у червні 1998 р. (конвенція ратифікована Верховною Радою України). Конвенція проголосила права людини на: сприятливе навколишнє середовище; екологічну інформацію; участь у прийнятті екологічних рішень, проведенні екологічної експертизи, розробці екологічних програм, планів, політики, проектів нормативних актів тощо.

Е.п.г. – забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізувати у передбачених законодавством формах надані повноваження в галузі екології. Вони належать кожній особі, тобто персоніфіковані; види екологічних прав визначаються системою екологічного законодавства. **Е.п.г.** мають комплексний характер і складають окрему групу прав людини і громадянина. Основні **Е.п.г.** закріплені в Конституції України, що підкреслює їх фундаментальне значення. За рівнем правового регулювання **Е.п.г.** поділяють на: галузеві та міжгалузеві екологічні права (залежно від суб'єктів реалізації); на еколого-політичні, економічні, соціальні, культурні права (залежно від видів регулівних відносин). В Україні **Е.п.г.** належать до конституційних: у статті 50 Конституції України закріплено право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. З метою забезпечення цього права кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація повинна бути публічною. Найбільш

повно **Е.п.г.** унормовані в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з яким кожен громадянин України має право на: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (право на *екологічну безпеку*); участь в обговоренні та на внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб, які беруть участь у прийнятті рішень із цих питань (право на участь в обговоренні проектів екологічно значущих рішень); участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом (право на екологічну інформацію); участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та проведенні громадської екологічної експертизи; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом.

Законодавством України унормовані також інші **Е.п.г.** Так, нормами Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачено право на безпечні для здоров'я та життя продукти харчування, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку та навколишнє природне середовище; участь у розробці, обговоренні та громадській експертизі проектів програм і планів забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, внесення пропозицій із цих питань до відповідних органів та інше. Закон України «Про екологічну експертизу» конкретизує можливості громадян та їх об'єднань брати участь у проведенні громадської експертизи об'єктів при додержанні встановлених цим законом принципів, вимог та правил. **Е.п.г.** закріплені також у законах України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про відходи», «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» та ін.

Форми реалізації **Е.п.г.** забезпечуються системою соціально-правових гарантій. Дотримання **Е.п.г.** забезпечується через: проведення державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; участь громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; надання компенсацій в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Екологічні обов'язки громадян. Окрім **Е.о.г.**, законодавством передбачені також обов'язки громадян щодо охорони навколишнього природного середовища, які поділяються на загальні та спеціальні. До загальних обов'язків віднесено: збереження та раціональне використання природних багатств; дотримання екологічних прав; здій-

снення діяльності із додержанням вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів та лімітів природовикористання; внесення плати за спеціальне природокористування та сплати штрафів за екологічні правопорушення. Спеціальні обов'язки громадян у сфері охорони навколишнього природного середовища передбачені системою екологічного законодавства та випливають із умов права власності на природні ресурси, природокористування і реалізації громадянами екологічно небезпечної діяльності та поділяються на майнові та немайнові. До майнових обов'язків віднесено: своєчасне внесення плати за забруднення навколишнього природного середовища та понадлімітне використання природних ресурсів; ефективне використання природних ресурсів, реалізацію заходів щодо їх відновлення; здійснення заходів зменшення негативного впливу діяльності на стан навколишнього середовища (забруднення, засмічення, виснаження); запровадження новітніх технологій, устаткування та методів діяльності спроможної негативно впливати на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей. Немайновими обов'язками громадян визначено: одержання дозволів на здійснення діяльності, спроможної негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей; передачу екологічно небезпечних об'єктів на екологічну експертизу; дотримання висновків державної екологічної експертизи; представлення органам екологічного контролю відомостей про характер екологічно-небезпечної діяльності. Згідно з Законом України «Про охорону тваринного світу» громадяни зобов'язані: охороняти тваринний світ і середовище перебування диких тварин; сприяти відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу; використовувати об'єкти тваринного світу відповідно до закону; відшкодовувати шкоду, заподіяну ними тваринному світу внаслідок порушення вимог законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України. Спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ є здійснення технічних, організаційно-управлінських, економічних заходів запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, а також виконання екологічних вимог при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів.

Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Літ.: *Закон* України «Про охорону навколишнього середовища» від 25 червня 1991 р.; *Закон* України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року; *Закон* України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року; *Закон* України «Про відходи» від 5 березня 1998 року; *Закон* України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14 січня 1998 року; *Закон* України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 року; *Конституція* України; *Дмитренко І. А.* Екологічне право України / Дмитренко І. А. – К., 2001; *Екологічне* право України / За ред. проф. В. К. Попова і А. П. Гетьмани. – Харків: Право, 2001; *Екологічне* право України. Академічний курс : підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005; *Сафранов Т. А.* Екологічні основи природокористування : навчальний посібник для студентів вищих навч. закл. / Сафранов Т. А. – Львів: Новий Світ-2000, 2003.

© Супрун Н.А.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ (англ. *Economic Efficiency*) – співвідношення між отриманими результатами виробництва, тобто продукцією, з одного боку, і витратами праці і засобів виробництва – з іншого. Поняття **Е.е.** розглядається у вузькому та широкому тлумаченні. Вузьке тлумачення **Е.е.** – так звана технічна **Е.е**. – це використання мінімальної кількості ресурсів для досягнення певного обсягу виходу продукції або досягнення максимального обсягу виходу продукції при фіксованих витратах певних ресурсів. Технічна **Е.е**. характеризує зв'язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, що застосовуються у процесі виробництва, і отриманою в результаті кількістю необхідного продукту. Більша кількість продукту, отримана від даного обсягу затрат, означає підвищення **Е.е.** Менший обсяг продукту від даної кількості затрат указує на зниження **Е.е.** При цьому до уваги не беруться різна вартість ресурсів, неоднакові вигоди від виробництва різних видів продукції. Це не дозволяє виявити найприйнятніші рішення щодо використання рідкісних ресурсів. Наприклад, господарство може бути технічно ефективним у виробництві продукту, але, якщо покупці не хочуть купувати продукт А, а віддають перевагу продукту В, то виробництво продукту А було б неефективним.

У цьому розумінні більш змістовною характеристикою **Е.е.** є широке тлумачення цього поняття. Воно передбачає вираховування витрат та вигід, пов'язаних з різними ринковими вподобаннями, намірами і рішеннями. Щоб отримати максимальну користь від використання обмежених ресурсів, суспільство повинно здійснювати тільки ті економічні дії, які ведуть до додаткової вигоди, що перевищує додаткові витрати. Згідно з таким підходом, не варто здійснювати економічні дії, якщо додаткові витрати перевищують додаткову вигоду.

У будь-якому разі, вихідними принципами забезпечення **Е.е.** є повна зайнятість і повний обсяг виробництва. Під повною зайнятістю розуміється використання всіх придатних для цього ресурсів. При цьому використовуватися мають тільки придатні для цього ресурси. Кожному суспільству властиві певні звичаї й усталена практика, що визначають, які саме ресурси придатні для застосування. Повний обсяг виробництва означає, що ресурси треба розподіляти ефективно, тобто ресурси, які застосовуються, треба використовувати таким чином, щоб вони робили найцінніший внесок у загальний обсяг продукції. Ресурси використовуються неефективно, якщо одного товару виробляється вдвічі більше, ніж це необхідно, або якщо іншого товару виробляється наполовину менше, ніж це потрібно для задоволення потреб суспільства. Повний обсяг виробництва передбачає також застосування найкращих, найпередовіших із наявних технологій. Таким чином, економіка досягає технічної **Е.е.** в будь-якій точці на кривій виробничих можливостей, оскільки саме в цих випадках здійснюється максимальний випуск продукції за наявних ресурсів. Подібне визначення **Е.е.** часто називають оптимумом Парето, Парето-оптимальним досягненням. Ефективність за Парето (оптимум Парето) – це такий стан ринку, на якому ніхто не може покращити свій стан, не погіршуючи стану хоча б одного з учасників ринку. Принцип визначення Парето-оптимуму застосовують не тільки в економіці, але в інших науках, в т.ч. – в математиці.

Проте головним критерієм **Е.е.** є ступінь задоволення кінцевих потреб суспільства і перш за все потреб, пов'язаних з розвитком людської особистості. **Е.е.** досягає та економічна система, яка в найбільшій мірі забезпечує задоволення багатоманітних потреб людей: матеріальних, соціальних, духовних, гарантує високий рівень і якість життя. Основою такої ефективності слугує оптимальний розподіл ресурсів, що є в розпорядженні суспільства, між галузями, секторами і сферами національної економіки. Ефективність економічної системи залежить від ефективності виробництва, соціальної сфери (систем освіти, охорони здоров'я, культури), ефективності державного регулювання.

За рівнями ієрархії витрат і результатів розрізняють три види **Е.е.:** мікроекономічну (окреме підприємство, установа, організація), мезоекономічну (галузеву, регіональну), макроекономічну.

На мікроекономічному рівні **Е.е.** характеризує здатність підприємства, установи, організації виробляти максимальний обсяг продукції прийнятної якості з мінімальними витратами і продавати цю продукцію з найменшими витратами. **Е.е.** підприємства відношення виробленого продукту (обсягу продажів підприємства) до витрат (праця, сировина, капітал). Відповідно, показниками **Е.е.** на макрорівні є продуктивність праці, фондовіддача, рентабельність виробництва, окупність інвестицій та ін.

Для вимірювання **Е.е.** на мезоекономічному рівні так само використовуються ці показники. З їх допомогою зіставляються різні варіанти розвитку галузевого та регіонального виробництва, вирішення його структурних проблем. При цьому Е.е. виробництва галузі або регіону складається з ефективності всіх діючих підприємств, організацій, установ.

На макроекономічному рівні **Е.е.** – це відношення виробленого продукту (ВВП, ВНД, НД) до витрат ресурсів (праця, капітал, земля). Причому, можна окремо оцінювати ефективність капіталу, ефективність праці, ефективність землі (надр), ефективність використання енергетичних ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1

Показники ефективності розвитку економіки на макрорівні

Показник	Формула	Зміст умовних позначень
Виробництво ВВП (НД) на душу населення	$ВВП_{д.н.}$ = ВВП / Н $НД_{д.н.}$ = НД / Н	ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту; НД – обсяг національного доходу; Н – середньорічна чисельність населення в країні.
Рентабельність національного виробництва	$Р_{вир.}$ = ВНД / ($Ф_{осн.}$ + $Ф_{об.}$) $Р_{вир.}$ = НД / ($Ф_{осн.}$ + $Ф_{об.}$)	ВНД – обсяг валового національного доходу; НД – обсяг національного доходу; $Ф_{осн.}$, $Ф_{об.}$ – середньорічна вартість основних і оборотних фондів.
Продуктивність суспільної праці	$П_{пр.}$ = ВВП / ПВП $П_{пр.}$ = ВВП / НЗ $П_{пр.}$ = НД / ПВП $П_{пр.}$ = НД / НЗ	ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту; НД – обсяг національного доходу; ПВП – середньорічна чисельність промислово-виробничого персоналу в сфері матеріального виробництва; НЗ – середньорічна чисельність зайнятого населення.
Фондовіддача ВВП (НД)	$Ф_{від.}$ = ВВП / $Ф_{осн.}$ $Ф_{від.}$ НД / $Ф_{осн.}$	ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту; НД – обсяг національного доходу; $Ф_{осн.}$ – середньорічна вартість основних фондів.
Фондомісткість (фондоємність) ВВП (НД)	$Ф_{міст.}$ = Фон. / ВВП $Ф_{міст.}$ = Фон. / НД	ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту; НД – обсяг національного доходу; $Ф_{осн.}$ – середньорічна вартість основних фондів.
Матеріало-місткість (матеріало-ємність) ВВП (НД)	$М_{міст.}$ = М / ВВП $М_{міст.}$ = М / НД	ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту; НД – обсяг національного доходу; М – вартість спожитих матеріальних ресурсів.

Слід зазначити, що підходи до виміру Е.е. на мікро- та макрорівні розрізняються. Як правило, підприємство враховує лише ті витрати, які воно здійснило при виробництві товарів або послуг, а покупець за звичай співвідносить закуплене ним благо з ринковою вартістю тих благ, від яких йому приходиться відмовлятися, аби отримати бажане благо. Однак при цьому обидва не враховують ті витрати, які несе все суспільство, але які

не завжди входять до витрат підприємств на виробництво блага і відповідно до його ринкової вартості. Якщо, наприклад, держава надає виробникові із свого бюджету субсидію на виготовлення дешевих товарів для певних груп споживачів, то вона занижує для виробника величину його витрат, а для споживача – величину альтернативної вартості. В результаті для них виробництво і споживання зазначених благ буде більш ефективним, аніж за відсутності субсидії.

Однак в цьому випадку, все суспільство несе витрати у вигляді субсидії, що надається з державного бюджету, який фінансується за рахунок податків, які збираються з усього суспільства. Таким чином, якщо взяти до уваги ці витрати, то ефективність на макроекономічному рівні буде нижчою, ніж на мікроекономічному рівні. Більше того, на мікроекономічному рівні при розрахунку ефективності не завжди враховуються й інші витрати. Так, до витрат виробництва підприємство за звичай не включає вартість тих ресурсів (земельні ділянки, патенти на власні винаходи), за використання яких вона нікому не платить.

Доцільно також зазначити, що базою для зіставлення показників **Е.е.** на всіх рівнях господарської системи можуть служити:

• встановлені, визнані нормативні значення показників, досягнення яких свідчить про ефективність використання ресурсів, витрат;

• значення показників ефективності того ж виду об'єктів, процесів, отримані в попередні періоди часу. За наявності сприятливої динаміки зміни показників, збільшення віддачі ресурсів, витрат, економіка вважається ефективною;

• значення аналогічних показників ефективності, отримані на інших близьких об'єктах, в аналогічних процесах, у зарубіжній практиці. Використання ресурсів, їх віддача вважаються ефективними, якщо показник ефективності не поступається істотним чином аналогам, обраним в якості бази порівняння.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика: Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Політична економія* : навч. посіб. / [Т. І. Біленко, В. Г. Бодров, В. В. Волинцев, О. Б. Глаголева, В. М. Гримайло та ін.]; За ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2004. – 672 с.; *Філіпенко А. С.* Економічний розвиток сучасної цивілізації : Навч. посіб. / А. С. Філіпенко. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.; Экономическая теория: Учебн. / [*А. Г. Грязнова*, Т. В. Чечелева, Т. Д. Бурменко, Б. Е. Ланин и др.]; Под ред. А. Г. Грязновой, Т. В. Чечелевой. – М. : Изд-во «Экзамен», 2005. – 592 с.

© Сафронова О.М.

ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА (англ. *Econotic system*) – субординована сукупність організаційних форм та інституцій, у межах яких складаються певні виробничі відносини, відбувається господарська діяльність людей через механізми її координації і регулювання з метою досягнення максимального ефекту від використання закладених в економічному устрої можливостей. У сучасній науковій літературі можна зустріти багато різноманітних, часто суперечливих тлумачень сутності економічних систем, форм їх прояву у господарському житті суспільства на різних етапах розвитку і в різних країнах. Так, відповідно до неокласичної парадигми **Е.с.** ототожнюються з механізмами функціонування, координації господарських процесів. Монетаристи зосереджують увагу на розгляді і диференціації господарських систем як, насамперед, грошових систем, відповідно до форм організації грошового обігу. Ордоліберализм інтерпретує ідеальні типи економічних систем через призму елементарних форм господарювання, виділяючи окремо і поняття господарського устрою. Інституціоналісти визначають економічні системи як сукупність організаційно-інституційних форм, у яких відбувається перебіг господарських процесів. Марксистська політична економія дотримується традиційних уявлень про **Е.с.** як сукупність виробничих відносин, спосіб виробництва.

Наведений спектр визначень **Е.с.**, що охоплюють різні аспекти її функціонування і розвитку, свідчить про складну структурованість цього феномену господарського життя суспільства. З позицій сучасної політичної економії **Е.с.** є складовою суспільної системи і безпосередньо пов'язана із виробництвом матеріальних і духовних благ, цінностей, що забезпечують умови нормальної життєдіяльності лю-

дини. Звідси випливає фундаментальний характер **Е.с.** по відношенню до всього суспільного організму. Однак її сутність і складноструктурованість може бути з'ясована тільки в сукупності всіх взаємозв'язків з іншими підсистемами суспільства, що визначають сучасний розвиток продуктивних сил, способи поєднання та ефективного застосування факторів виробництва, алокації ресурсів, розподілу доходів тощо (див. рис. 1). Економічну структуру сучасного суспільства утворюють такі його важливі підсистеми, як економічний устрій, економічна конституція, виробниче та соціальне середовище, і власне, **Е.с.**

Економічний устрій виступає як субординоване поєднання структурних форм організації господарського життя суспільства. В основі змісту такого поняття лежить вчення німецького неоліберала В. Ойкена про елементарні господарські форми (поділу праці,

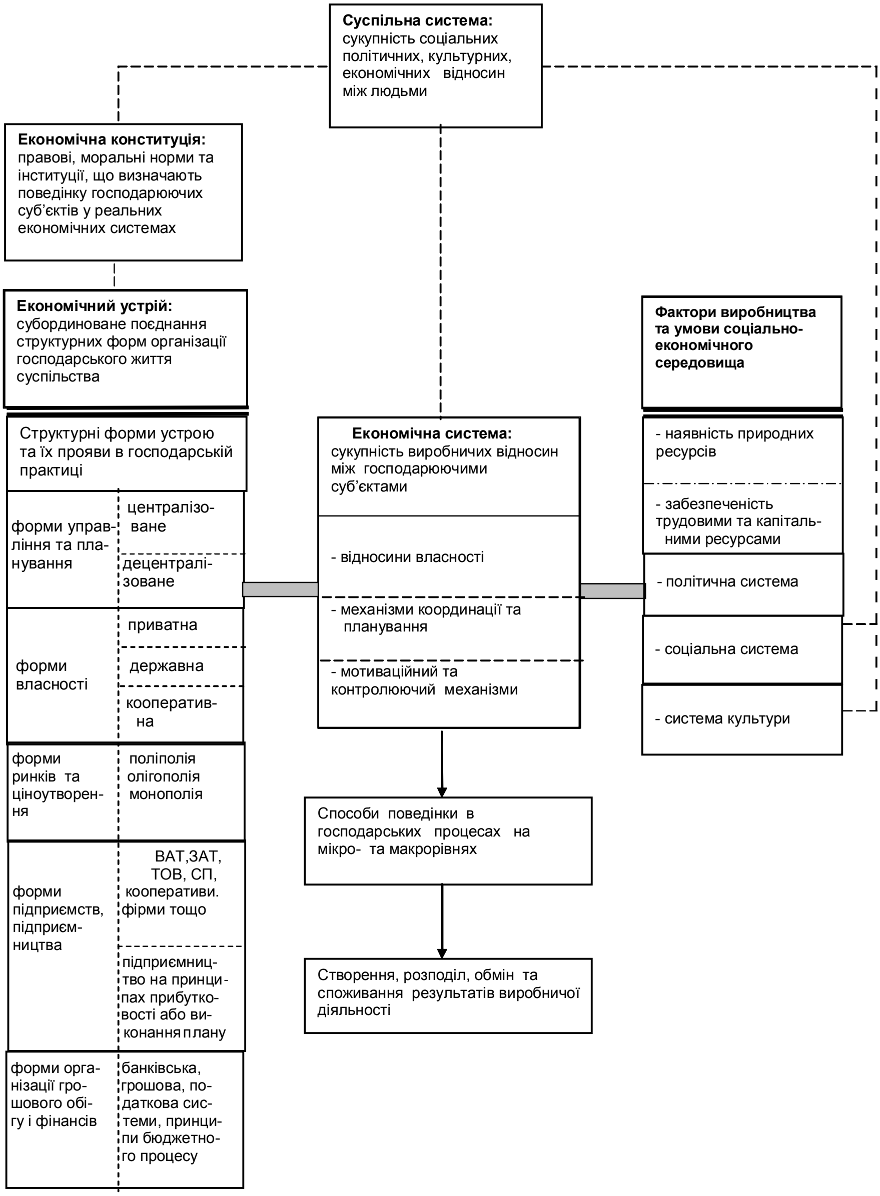

Рис. 1. Взаємозв'язок економічного устрою, економічної конституції, економічної системи і соціально-економічного середовища

власності, координуючого механізму, підприємств, домашніх господарств, ціноутворення, державних інституцій тощо), які внаслідок абстрагування від їх конкретно-історичних проявів були визначені як форми економічного устрою і чітко розмежовані з процесами господарювання, що розрізнюються залежно від того, у яких реальних формах устрою вони відбуваються. Відомий теоретик порівняльного аналізу економічних систем К. П. Хензель навіть підрахував, що існує близько 140 елементарних проявів цих структурних форм економічного устрою. Число можливих цілісних устроїв співпадає тим самим з формально можливими комбінаціями цих елементарних форм. Яка форма устрою реалізується або має бути реалізована, є результатом як випадкового збігу обставин, так і цілеспрямованої політики держави з формування певного типу економічного устрою.

Економічна конституція охоплює правові, моральні норми та інституції, домінуючі у суспільстві, що визначають поведінку господарюючих суб'єктів у реальних економічних системах. Економічний устрій, економічна конституція утворюють рамкові умови функціонування та розвитку економічної системи, задають «правила гри» у господарській сфері. Поряд з ними важливе значення мають об'єктивні вихідні та наявні передумови економічного розвитку, пов'язані із рівнем забезпеченості природними, трудовими, капітальними ресурсами, відповідною організацією соціально-політичного і культурного життя суспільства.

Фактори виробництва, його ресурсна база разом із соціальним середовищем визначають техніко-економічні, політичні, культурні, ментальні і т. п. особливості і параметри розвитку продуктивних сил, можливості їх раціонального й ефективного використання для задоволення зростаючих потреб людей.

Конституюючі (системоутворюючі) елементи економічних систем. Е.с. проявляється як складноорганізована, упорядкована цілісність. Вона охоплює мережею виробничих відносин процес функціонування продуктивних сил, визначає механізми координації і мотивації господарської діяльності людей. Виробничі відносини являють собою більш-менш сталу повторювану сукупність господарських зв'язків, що виникають між економічними суб'єктами у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, послуг і доходів. У взаємодії з продуктивними силами, в опосередкуванні процесу використання обмежених ресурсів виробничі відносини визначають певний спосіб виробництва економічних благ. Центральне у сукупності виробничих відносин посідають відносини власності, які, по суті, і визначають характер всіх інших господарських зв'язків. Тому саме відносини та їх юридичне закріплення у правах власності виступають конституюючим елементом **Е.с.**.

Однак визначеність відносин і прав власності є важливою необхідною, але не достатньою умовою визначеності самої **Е.с.** Так, економічні системи нацистської Німеччини і західних демократій, маючи в своїй основі однотипні форми приватної власності, істотно відрізнялися за механізмами координації господарської діяльності, прийняття економічних рішень. Тому ще одним конституюючим елементом **Е.с.** виступає координуючий механізм, який приводить у відповідність продуктивні сили та виробничі відносини. Механізми координації господарського життя суспільства – важливі складові процесу управління економічними системами, які полягають в узгодженні, упорядкуванні взаємодії утворюючих їх різних елементів з метою забезпечення ефективного функціонування систем. Звичайно розрізнюють механізми ринкової саморегуляції і державного регулювання економіки. У сучасних економічних системах значно розширився спектр регуляторів господарських процесів, до яких належать сьогодні механізми міждержавних угод, наднаціональних органів управління, міжнародних фінансових організацій, транснаціонального корпоративного управління та ін. По суті, **Е.с.** реалізує, з метою досягнення максимального ефекту, закладені в економічному устрої можливості (структурні, організаційні, інституційні) використання наявних факторів виробництва та умов соціально-економічного середовища.

Типологізація економічних систем. Відповідно до алгоритму вирішення головних

питань економіки визначаються певні типи організації господарського життя, суспільства, дослідження яких виділилось у самостійний розділ економічної науки – порівняльний (компаративний) аналіз економічних систем. Сьогодні економічна наука пропонує багато класифікацій економічних систем залежно від обраних критеріїв їх поділу за найбільш характерними ознаками. Найбільш характерною і поширеною на сьогодні є диференціація економічних систем на ідеальні типи за ступенем розвинутості ринкового механізму координації господарських процесів. З огляду на зазначене, можна виділити п'ять основних (ідеальних) типів сучасних економічних систем, довкола яких обертаються різноманітні реальні форми прояву організації господарського життя суспільства: традиційна, командна, перехідна, змішана і ринкова економіка. Природно, що кожний із зазначених типів економічних систем проявляється у багатоманітності похідних форм економічного і соціального розвитку різних суспільств і країн. Звідси випливає, що з'ясування специфіки функціонування реальних економічних систем можливе лише шляхом аналізу і співставлення їх ідеальних типів з конкретно-історичними формами економічного устрою, відповідною системою виробничих відносин і механізмами господарювання.

Літ.: *Башнянин Г. І.* Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації / Башнянин Г. І., Копич І. М., Шевчик Б. М. – Львів : Коопосвіта, 1999; *Рибалкін В. О.* Політична економія. Навч. посіб. / Рибалкін В. О., Бодров В. Г. та ін. / За ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2007; *Гражевська Н.І.* Економічні системи епохи глобальних змін / Гражевська Н. І. – К. : Знання, 2008; *Леоненко П. М.* Сучасні економічні системи : навч. посіб./ Леоненко П. М., Черепніна О. І. – К. : Знання, 2006; *Шніцер М.* Порівняння економічних систем: пер. з англ. / Шніцер М. – К. : Основи, 1995.

© *Бодров В.Г.*

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – способи впливу на економічні процеси і явища з метою досягнення поставленої мети і забезпечення єдності інтересів суспільства, підприємства та окремих працівників, що відбувається шляхом створення економічних умов (стимулів), які спонукають працівників і підприємства діяти в потрібному напрямі.

Суть **Е.м.у.** полягає у здійсненні непрямого впливу на виконавців і створенні таких передумов, за яких вибір напряму діяльності здійснює саме підприємство, його господарські підрозділи і окремі виконавці під впливом економічних стимулів, що надають перспективи матеріальної вигоди (інтересу) або втрати.

Е.м.у. формуються згідно з вимогами економічних законів. Їх можна віднести також до непрямих, опосередкованих: ціноутворення, самофінансування, оподаткування, відсотки по кредитах, інвестування, пільги, субсидіювання, державне замовлення. Із розвитком процесів демократизації суспільного життя роль цих методів зростає.

Е.м.у. дають змогу впливати на поведінку об'єктів управління на різних рівнях – від індивіда до держави. Так, державний вплив на підприємство здійснюється за допомогою таких важелів, як: ціноутворення, політика заробітної плати, доходи підприємств, податки, ставки банківського відсотку по кредитах, якість та обсяги продукції (наприклад, застосування квот у сільському господарстві), а також систему пільг, економічні санкції тощо. Підприємство, забезпечуючи єдність особистих і колективних інтересів, впливає на процес виробництва за допомогою планових показників, форм і систем оплати праці, економічних санкцій, організації внутрігосподарського розрахунку тощо. У країнах Європейського союзу ступінь державного втручання значна.

Фактори стимулювання, що лежать в основі **Е.м.у.**, діляться на: а) зовнішні – реалізаційна ціна на продукцію, ціни на предмети матеріально-технічного постачання, кредити, податки, митні платежі, кошти держави на соціальну інфраструктуру, державні субсидії, державні премії, іноземні субсидії, тарифи за послуги, штрафи; б) внутрішні – аванс, основна зарплата, додаткова оплата, премії, привілеї, майновий і земельний пай, дивіденди, внутрішньогосподарські ціни і тарифи тощо.

Е.м.у., що впливають на матеріальний інтерес можуть суперечити економічному закону (наприклад, субсидії непрацездатним). А **Е.м.у.,** що спираються на економічний закон,

можуть суперечити матеріальному інтересу (наприклад, високі ставки податків).

Оскільки **Е.м.у.** є методами непрямої дії, то вони не змушують об'єкт управління діяти обов'язково і однозначно. Часто їх використання не сприяє досягненню бажаної цілі, що зумовлено неадекватністю системи економічних стимулів тому результату (винагороді), який буде отриманий об'єктом управління. Так, при здійсненні комерційної діяльності винагородою виступає прибуток. Декларування великих прибутків вимагає сплати і великих податків, що перешкоджатиме накопиченню коштів для розвитку бізнесу. Прибуток втрачає свою цінність для керівника підприємства, тому він і не докладає зусиль для його отримання. Водночас для держави прибуток є вагомим джерелом поповнення бюджету, тому всі зусилля податкових органів спрямовані на покарання тих, хто його приховує. Отже, наявне протиріччя між економічними інтересами держави та підприємця. Така система **Е.м.у.** є малоефективною в межах усієї країни і не сприяє досягненню стратегічної цілі – прискоренню її економічного розвитку.

Прикладом ефективного використання **Е.м.у.** є підхід до змін у системі оподаткування уряду США. У 1980-му уряд обіцяв: знизити податки, збільшити воєнні витрати, скоротити, а потім і ліквідувати дефіцит бюджету. Для аргументації програми діяльності було використано криву Лаффера, яка графічно ілюструє, що з підвищенням податків бюджетні надходження збільшуються лише до певного моменту, після якого посилення оподаткування дає зворотний ефект. Зниження податків посилює підприємницьку активність, розширює податкову базу і полегшує збір податків. Такі міркування стали основою здійснення реформи державних фінансів, і це дало певний імпульс американській економіці.

Для України особливо актуальною є структурна концепція перетворень в економіці, яка дозволяє докладно дослідити динаміку економічних змін у кожному структурному елементі економіки – галузі, підгалузі, адміністративно-територіальні одиниці. Саме структурна концепція зумовила монетарний характер реформування і, звідси, – вибір відповідних методів державного впливу на економіку: контроль за обігом грошової маси, стримування доходів населення, зменшення дефіциту зовнішньої торгівлі, скорочення видаткової частини бюджету. Однак застосування монетарних методів не завжди надає позитивні результати. Так, у 1969 – 1970 рр. інфляція у США була скорочена з 6 до 5% шляхом уповільнення темпів зростання грошової маси з 8 до 3%, але це призвело до спаду виробництва на 5,8%. Світовий досвід доводить, що управління економікою, засноване на переважному використанні монетаристських методів, не спроможне вирішувати завдання розбудови в цілому. Специфіка розвитку України зумовлює переважну орієнтацію на розбудову власного виробництва і використання для цього ефективних **Е.м.у.**

Ефективність **Е.м.у.** залежить не лише від обґрунтованості системи важелів, але й від контролюючих заходів суб'єкта управління. Використання **Е.м.у.** передбачає послідовне і неухильне виконання такої схеми: 1. Визначення цілей (планування показників, що характеризують бажаний напрям розвитку об'єкта управління). 2. Розроблення системи економічних важелів для стимулювання досягнення запланованих цілей. 3. Аналіз виконання плану і визначення ступеня та причин відхилення від означених орієнтирів. 4. Розрахунок величини економічних заохочень, санкцій залежно від ступеня досягнення цілей.

На державному рівні потрібно забезпечити відповідні заходи щодо застосування **Е.м.у.** на кожному етапі наведеної схеми. Так, на першій стадії слід оцінити реальність і досяжність поставлених цілей, на другій – дієвість і конструктивність економічних важелів (наприклад, розмір податку може бути зменшений за встановленими пільгами, якщо це вигідно економічній системі в цілому); на третій – своєчасність і повноту аналізу, на четвертій – відповідність розміру економічного стимулу ступеню досягнення цілі. За таких умов можна забезпечити цілеспрямований вплив на поведінку об'єкта управління, не використовуючи при цьому прямого адміністрування.

Літ.: *Будаговська С.*, Кілієвич О. та ін. / С. Будаговська, О. Кілієвич та ін. Мікроекономіка і макроекономіка. – К.: «Основи». – 1998.; *Павловський М.* Макроекономіка перехідного періоду. / М. Павловський. – К. : «Техніка». – 1999.

© Крушельницька Т.П.

ЕРХАРД ЛЮДВІГ (нім. *Ludwig Erhard*) (4 лютого 1897– 5 травня 1977) – міністр економіки в уряді К. Аденауера та його наступник на посту федерального канцлера (1963–1966), християнський демократ (ХДС). Після розпаду коаліції уступив місце більш широкій коаліції на чолі з К. Кізінгером. Він народився в м. Фюрті (Баварія) в

Людвіг Ерхард, 25 квітня 1963 р.

родині дрібного підприємця. Батько – католик, мати – протестантка-євангелістка.

Е.Л. отримав середню освіту в Фюрті та Нюрнбергу. В Першу світову війну воював у гаубичної артилерії. У 1918 році він отримав поранення – перелом лівого плеча зі значною атрофією лівої руки. Після семи операцій був поставлений діагноз: непридатність до фізичної праці. Це був основний чинник, що перешкоджав **Е.Л.** певний час займатися підприємством його батька. Поранення було другим сильним ударом для здоров'я **Е.Л.**: в трирічному віці він переніс поліомієліт, після чого у нього довічно залишилася деформованою права нога.

Син малого текстильного підприємця був мовчуном із власною чіткою думкою, якою не поспішав ділитися з оточуючими. Він знав, що має рацію, і тому вперто рухався до своєї мети. Цілеспрямований і наполегливий, **Е.Л** проте не був натурою диктаторською. Невдовзі після повернення з госпіталю **Е.Л.** став вільним слухачем в Інституті торгівлі в Нюрнберзі. Захопившись наукою, він вступив до інституту і закінчив його з дипломом економіста. Батькове підприємство після сильної інфляції ледве животіло, і **Е.Л.** остаточно звільнився від необхідності турбуватися про фірму. Він дедалі більше занурюється в економічну теорію, цікавиться соціальними питаннями економіки і все більше віддаляється від практичної прикладної економіки. По закінченні інституту **Е.Л.** вирішує захищати докторську дисертацію і їде в університет у Франкфурт-на-Майні. Там він знайомиться з ліберальним соціалістом Ф. Оппенхаймером, під впливом якого проходить його аспірантура. Без особливого ентузіазму із огляду на необхідність довести справу до завершення, **Е.Л.** певний час все ж керує батьковою фірмою. Самостійно займатися наукою **Е.Л.** розпочав напередодні Великої депресії кінця 20-х- початку 30-х рр. XX ст. Незабаром він став заступником директора Інституту з вивчення кон'юнктури в Нюрнберзі. **Е.Л.** знову присвячує себе науці й до 1942 р. працює в НДІ економічних спостережень, де знайомиться з економістом і поетом Версхофеном. У нього він вчиться бачити економіку не лише з соціального погляду, а й з точки зору споживача. **Е.Л.** розвиває власне бачення економіки, що відрізнялося від бачень обох його учителів: він бачить долю Німеччини в капіталізмі і прагне привнести в анархію капіталістичного розвитку відносний порядок.

Згодом **Е.Л.**, як і Версхофен, стає однією зі значних особистостей інституту. Паралельно починають наростати розбіжності двох учених. З одного боку, **Е.Л.** відмовляється ввійти до націонал-соціалістичної партії Гітлера і активно з нею співпрацювати, чого хотіло керівництво інституту. З другого – його вплив в інституті зріс до небезпечного для Версхофена рівня. У 1942 р. через розбіжності з нацистами йому довелося покинути інститут.

Маючи широкі й дуже хороші зв'язки, **Е.Л.** створює свій Науково-дослідний інститут промисловості, розвиток якого припав на останні роки Другої світової війни, і основним завданням своєї наукової праці він вважав розробку концепту з відновлення повоєнної економіки, теорію якого **Е.Л.** за-

клав ще на початку 30-х років XX ст., а в 1943–1944 рр. підготував його актуальний варіант. В його основі лежала необхідність державних інвестицій у виробництво споживчих товарів і створення ґрунту для повноцінного функціонування цієї галузі. Саме їй **Е.Л.** відводив першочергове значення, і тому основна увага приділялася розробці економічної реформи, яка знадобиться після того, як впаде нацистський режим.

Е.Л. був чудово підготовлений як у плані знань, так і в плані досвіду і чекав принагідного моменту, щоб вийти з тіні. Він подав свою працю про відновлення промисловості американцям, які окупували м. Фюрт у квітні 1945 р. У ній він виклав власний план відновлення повоєнної економіки, зазначаючи, що грошову реформу можна провести лише за наявності бодай мінімальних умов: мають працювати виробництво і транспорт. Доти залишається потреба у плановій економіці. Для налагодження виробництва слід переконати підприємства в безпеці збереження їхнього реального капіталу. Тому він пропонував військовому уряду заявити, що він немає наміру втручатися і розпоряджатися капіталом підприємств. **Е.Л.** офіційно запропонував американцям себе як ученого, не обтяженого політичним минулим, – для діяльності з координації виходу з економічної кризи. У вересні 1945 р. він став державним міністром економіки Баварії, потім начальником особливого відділу з питань грошей і кредиту при Економічній раді Бізонії (об'єднаної англо-американської окупаційної зони), а в березні 1948 р. очолив Економічне управління цієї зони.

Вже в 1946 р. **Е.Л.** активно наполягав на проведенні реформ, які були проголошені 18–20 червня 1948 р. Він здійснив свої особисті заходи щодо лібералізації німецької економіки. Американський варіант припускав введення стабільної валюти замість рейхсмарок. **Е.Л.** ж одночасно з цим скасував державне планування і

централізоване ціноутворення на більшу частину товарів, надавши німецьким підприємствам повну свободу діяльності. Він продовжував відстоювати лібералізм і фінансову стабільність, незважаючи на страшні труднощі 1948-49 рр. і жорсткий опір соціал-демократів. В 1948 р. **Е.Л.** проводить грошову й економічну реформи.

Доля реформ була вирішена після початку корейської війни (1951–1953), яка дала економічному розвитку Німеччини новий поштовх: протягом усіх 50-х рр. економічне зростання в Західній Німеччині становило 8% на рік. Цей успіх був фундаментом перетворення ФРН на один із найсильніших економічних гігантів світу. Забезпечити швидке економічне зростання можна було тільки за рахунок захоплення зовнішнього ринку і витіснення з нього конкурентів. Якщо би промисловість у цей момент не виявилася конкурентоспроможною, криза могла б тільки погіршити економічне становище. Паніка, пов'язана з очікуванням нової глобальної війни, викликала купівельний ажіотаж. Між канцлером К. Аденауером і міністром економіки виник гострий конфлікт, який вийшов за межі вузького партійного керівництва. Довелося піти на компроміси, запровадивши неліберальні обмеження у зовнішньоекономічній сфері. Це дозволило виграти час. А потім війна стала працювати на Німеччину. Стабільна економіка з дешевою робочою силою стала наповнювати світовий ринок товарами. Темп зростання німецького ВВП в 1950-х рр. виявився найвищим серед розвинених країн, а темпи зростання цін – найнижчими. **Е.Л.** повністю відмовився від маніпуляцій з регулюванням, дуже популярних на Сході, яке активно використовувалось його попередниками в Німеччині. Він твердо визначив ФРН як країну західної культури та ринкової економіки, зробивши її одним із стовпів «спільного ринку». Відносно реформ красномовною була його промова на господарській Раді: «Якщо ми не прагнутимемо постійно поліпшувати життєві можливості нашого народу, то підірвемо цим основу для технічного прогресу, тим самим вийдемо з кола цивілізованих народів, законсервуємося в штучній бідності.

Тільки розширивши споживання, ми зможемо надалі брати участь у здоровому світовому розвитку».

Між К. Аденауером та **Е.Л.** панували порозуміння і взаємоповага. Саме К. Аденауер залучив його до лав християнсько-демократичної спілки (ХДС) як талановитого й досвідченого економіста, якого хотіли мати у своїх лавах соціал-демократи, хоча **Е.Л.** відзначався аполітичністю. Він був чудовим економістом і більше відданим ідеалам соціальної ринкової економіки, ніж певної політичної партії та, власне, політики. Він тривалий час залишався безпартійним. Порозуміння і злагода між двома видатними особистостями тривали доти, доки К. Аденауеру не стала загрожувати втрата посади канцлера.

У 1963 р., коли К. Аденауер пішов на пенсію, **Е.Л.** став його наступником на посаді канцлера. Але в 1966 р. соратники фактично змусили його подати у відставку. Він пішов гідно, пообіцявши у своїй прощальній промові залишатися в політиці й допомагати тим, хто ставить інтереси німецького народу вище за свої егоїстичні інтереси. Поряд з цим він аж до 1977 р. залишався найстарішим депутатом бундестагу. 5 травня 1977 р. **Е.Л.** помер.

І К. Аденауер, і **Е.Л.** вбачали вихід із повоєнних руїн у раціональному керівництві. Потрібно було навести лад, нагодувати голодних людей, повернути їм людську гідність і впевненість у власних силах. Девізом **Е.Л.** стало «Добробут для всіх!» Він спирався на моральність народу, у яку свято вірив, і своїм еліксиром життя називав згоду німецького народу з його діями. Як на свій час, він подекуди був навіть надто соціальним – згодом К. Аденауер дорікне йому за це. Він сприймав чужу думку, але завжди аргументував свою. На думку К. Аденауера, риси керівника в **Е.Л.** були не досить розвинені. Для К. Аденауера **Е.Л.** назавжди залишився «тільки» дуже хорошим міністром економіки, але недостатньо хорошим канцлером. Якщо канцлерство К. Аденауера критики назвали «демократією канцлера», то канцлерство **Е.Л.** – «демократією без канцлера».

Ця людина – батько німецького економічного дива – змусила німців повернути собі власну гідність і розпочати подолання свого глибоко прихованого страху. **Е.Л.** перший в світі ліберальний реформатор нового типу. Йому довелося працювати в умовах, коли державне втручання в економіку стало реальністю. Він розумів, що в умовах значного впливу соціалістичних ідей не обійтися без використання широких заходів щодо соціального захисту населення і без застосування етатистської риторики. Але важливим для нього було збереження господарської свободи та фінансової стабільності. Централізм і інфляція були його головними ворогами. **Е.Л.** завжди прагнув роз'яснювати народу специфіку проведеного ним курсу замість того, щоб займатися такою популярною в XX ст. демагогією. «Я готовий, – зазначав він, – умовляти кожного окремого німецького громадянина до тих пір, поки він не засоромиться, що не підтримує зусилля, що спрямовуються на підтримку стабільності валюти».

Літ.: *Людвіґ Ергард*: будівничий соціальної ринкової економіки / «Дзеркало тижня. Україна» № 11, 25 березеня 2011.

© Борисевич С.О.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ. Проблема ефективності стосується усіх сфер, видів, форм, методів організації життєзабезпечення людини. Найбільшою мірою це стосується управління як діяльності, що здійснюється людьми, стосовно людей та для людей. Від рівня ефективності цієї діяльності безпосередньо залежить добробут людини. Врешті-решт йдеться про ефективність суспільної системи. Суспільству, самій державі необхідні повні й достовірні знання того, яку користь дають витрати на управління, у чому полягають його об'єктивізація, глибина і дієвість впливу на керовані процеси.

Сутності понять «ефективність», «результативність», «якість» можуть бути окреслені відповідними дефініціями:

• *ефективність* – це диференційована та багаторівнева характеристика, яка водночас зберігає свою відносність стосовно проголошених цілей; співвідношення між продуктом та ресурсами, які пішли на його створення з огляду на результат, тобто ми вказуємо на зв'язок із ресурсами, продуктом та цілями, але обов'язково і з ефектом, причому останній досягається саме в процесі його споживання;

• *результативність* пов'язана із технічною раціональністю, це результати порівняно з цілями, тобто ступінь досягнення декларованих цілей, зокрема у зіставленні з використаними для цього ресурсами;

• *якість* – це міра вартості, придатності (застосування) чого-небудь для використання за призначенням, сукупність характеристик продукту (товару чи послуги) стосовно його передбачуваної норми, вона не зводиться до окремих властивостей, а охоплює послугу цілком і невіддільна від неї.

Ефективність управління — це результат, зіставлений із затратами на його досягнення (вони включають не лише прямі витрати на систему управління, а й витрати на реалізацію управлінських рішень). Проте таке трактування не дає змоги кількісно визначити соціальні наслідки як результат досягнення мети управління. Визначити результат управління й оцінити зумовлений ним ефект дуже складно. Тому насамперед потрібно виділити критерії, на основі яких можна було б виміряти об'єктивізацію управління і висловити з цього приводу достовірні й обґрунтовані судження. Критерії ефективності становлять собою ознаки, сторони, прояви управління, аналізуючи які, можна визначати рівень і якість управління, його відповідність потребам та інтересам суспільства. Соціальна **Е.д.у.** розкриває результати функціонування системи, тобто сукупності суб'єкта і керованих об'єктів державного управління і має комплексний характер.

Розрізняють три основні поняття **Е.д.у.**: загальну соціальну **Е.д.у.**; ефективність організації і функціонування суб'єктів державного управління; ефективність діяльності управлінських органів і посадових осіб. До критеріїв загальної соціальної **Е.д.у.** належать ті, які дають можливість бачити і, бажано, вимірювати досягнутий через державне управління рівень задоволення назрілих потреб, інтересів і цілей суспільства, окремої соціальної групи, конкретної особи. На їх основі можна визначити найголовніше: зв'язок державного управління і суспільства та готовність першого до забезпечення динаміки і гармонійності другого. З погляду раціональності й **Е.д.у.** важливо, щоб задоволення потреб і вирішення породжених ними проблем відбувалось стійко, надійно і безповоротно, з належною повнотою і в належний час, при оптимальному використанні суспільних ресурсів. Критерії загальної соціальної ефективності покликані спрямовувати державне управління на потреби і проблеми суспільства та характеризувати управлінський рівень їх вирішення. Вони логічно мають включати не тільки результати суспільного виробництва, а й соціальні наслідки їх споживання, не тільки економічні, а й соціальні, духовно-ідеологічні, психологічні, політичні, історичні, екологічні, демографічні явища, тобто весь спектр явищ, відносин і процесів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини.

До критеріїв загальної соціальної **Е.д.у.** можна віднести: рівень продуктивності праці, співвіднесений зі світовими параметрами за її відповідними видами; темпи і масштаби приросту національного багатства;

рівень життя населення порівняно зі стандартами розвинутих країн; впорядкованість, безпеку, сталість та надійність суспільних відносин, їх відтворення з наростаючим позитивним результатом.

Ефективність роботи системи державного управління визначається трьома складовими: ефективністю взаємодії з громадянами і підприємствами; ефективністю внутрішньої роботи кожної установи окремо; ефективністю взаємодії органів влади між собою.

Е.д.у. в багатьох зарубіжних країнах (зокрема в країнах Євросоюзу) базується на дотриманні загальних економічних законів, які забезпечують раціональне відтворення і використання, суворе дотримання законодавства на всіх рівнях влади та його вдосконалення на користь суспільства, справедливе використання природних ресурсів, доходів держбюджету тощо. На жаль, в Україні за всі роки незалежності замість інвестицій в розвиток промисловості і сільського господарства всі зусилля трьох гілок влади були спрямовані на перерозподіл власності і закріплення досягнутих результатів вкрай сумнівної законності. Недотримання балансу товарно-грошового обігу, неможливість врахувати грошову масу «тіньового сектору економіки», зловживання в управлінні валютними курсами, корупція у всіх інститутах влади тощо привели Україну до глибокої кризи, що становить собою суттєву загрозу для національної безпеки.

Рівень комп'ютеризації українських комерційних структур і громадян поки нижче, ніж у низці провідних країн Європи і США, але розрив поступово скорочується. А от ситуація з освоєнням інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) органами державного управління стала причиною обґрунтованого занепокоєння українського суспільства. Його задачі можна вирішити, тільки застосовуючи сучасні засоби. Інформаційні технології не є панацеєю, але їх впровадження, як показує практика, призводить до оптимізації організаційних процедур, роблячи їх більш простими і логічними. Очікувані від впровадження інформаційних технологій результати можна розділити на два класи – стратегічні і тактичні. Тактичні результати пов'язані в основному із скороченням витрат. Їх досить легко визначити і виміряти. Оцінювані в грошовому вимірі переваги можуть бути розраховані на основі підрахунку того, скільки можна забрати фізичних шаф для зберігання документів, скільки площ звільнити, наскільки можна скоротити штат, скільки часу заощадять організації і громадяни, які взаємодіють з органами влади тощо. Очікувані стратегічні результати – це поліпшення якості прийнятих рішень, підвищення довіри громадян до влади, істотне зниження прямих і непрямих суспільних витрат на утримання органів влади. Повсюдно використовувана в даний час «паперова» технологія роботи з громадянами і підприємствами веде до величезної кількості непродуктивних витрат часу і ресурсів. Використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє істотно розширити канали взаємодії держави і її громадян, підвищити якість цієї взаємодії і сприяти зміцненню громадянського суспільства. Зручне представлення в мережі Інтернет повної, точної і актуальної інформації про всі органи державної влади дозволяє істотно спростити процес пошуку необхідної інформації, заощаджувати час чиновників, змушених відповідати на запитання, а також зменшити кількість помилок. Взаємодія громадян і організацій з органом державної влади забезпечується набором послуг, що дозволяють громадянам і організаціям запитувати і одержувати з Інтернету необхідні довідки або дозволи і передавати в органи державного управління передбачену законом звітність. Крім того, повинна існувати можливість відстеження стану запитів. Введення законодавства, що забезпечує юридичну значимість електронного цифрового підпису, відкриває можливість створення систем обміну електронними документами, які не потребують дублювання електронних документів паперовими і дозволяють тим самим значно знизити витрати органів влади і управління.

Ідея електронного документообігу полягає в тому, що для документів взагалі не створюються паперові версії. Це дозволить значно підвищити ефективність і знизити витрати в порівнянні із змішаним документообігом.

Літ.: *Шахмалов Ф.* Основы теории государственного управления; учебник для вузов / Ф. Шамхалов. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003; *Атаманчук Г.В.* Теория государственного управления: Курс лекций / Г.В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега – Л., 2006; Державне управління : навч. посібник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; За ред. А.Ф. Мельник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2004; *Приходченко Л.Л.* Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління: теорія і практика / Л.Л. Приходченко // Державне будівництво. – №1. – 2009; *Бинкин Б.А.* Эффективность управления: наука и практика / Б.А. Бинкин, В.Н. Черняк. – М., 1982; *Лыков А.А.* К проблеме поиска критериев и показателей социально-экономической эффективности государственного управления в отечественной науке / А.А. Лыков // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Культурология : Научный журнал. – Вып. 3. – № 16 (94). – 2007; *Райзберг Б.А.* Курс экономики. 5-е издание. – М. : Инфра-М, 2008; *Ефективність* інформаційних систем : Конспект лекцій / Укл. Королюк Ю.Г., Маханець Л.Л., Барасюк Я.М. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2007.

© Борисевич С.О.

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ – міра якості управління освітою відповідно до управлінської концепції. В основу даної концепції покладено принцип відображення, згідно з яким якість управління (**Е.у.о.**) віддзеркалюється в якості об’єкта управління, тобто самої системи освіти. **Е.у.о.** дуже складне поняття.

Розрізняють економічну, соціальну (або соціально-економічну), політичну (або соціально-політичну), педагогічну, професійно-технічну **Е.у.о.** Наявність різних підходів до тлумачення поняття **Е.у.о.** частково пояснюється особливостями перекладу з латинської, англійської мов на українську та російську. Латинське *effectus* перекладається як «ефект», тобто результат, наслідок яких-небудь причин, сил, заходів. Отже, «ефективність» можна розуміти як міру досягнення потрібних результатів.

Проблема вивчення **Е.у.о.** спочатку розглядалась дослідниками з позицій вимог і особливостей матеріального виробництва (Troin Ce, Koontz N., O’Donnel C., Емерсон Г., Чернов В.М., Антосенкова Л.Д. та ін.), тому найбільш вживаним є розуміння суто економічної **Е.у.о.**

У деяких англомовних країнах з дієвим державним управлінням освітою в різних ситуаціях, що стосуються реалізації державного управління та оцінювання напрямів *освітньої політики* використовуються два терміни – effectiveness та efficiency, – які відрізняються за своїм змістом. Термін *effectiveness* означає «міру досягнення проголошених цілей політики, яка показує, наскільки результати наблизились до задекларованих цілей». У зв’язку з цим даний термін використовується у значенні *результативності*, що найближче відображає тлумачення цього поняття українською мовою «як міри, якою фактичні результати можуть наближатися до задекларованих цілей або завдань».

Поняття *efficiency* використовують для визначення ефективності як «співвідношення між витратами на проведення політики та досягнутими результатами, яке може вимірюватись як у натуральних показниках (продуктивність праці), так і у вартісних – якщо можливо дати грошову оцінку всім затратам і результатам» (Монографія / За заг. ред. І. В. Розпутенка, 2002). Таке розуміння поняття ефективності означає визначення економічної **Е.у.о.** за технологією вигод – витрат яка є загальноприйнятою в економіці.

З середини XX ст. американські дослідники Г. Кунц і С. О’Доннел (1981) запропонували оцінювати ефективність діяльності держави (або організації) в масштабах суспільства через рівень реального національного продукту на душу населення, ступінь зростання реального національного продукту на душу населення, міру використання витрат, здатність до споживання випуску, рівень конкуренції та адекватність і точність планування.

Найбільш поширеним у світовій та європейській практиці стало використання під час перевірки й оцінки дієвості установ та організацій, стану виконання бюджетних програм тощо так званої концепції «трьох Е» – результативності, ефективності та економічності.

Політична ефективність – це політичні результати, наслідки державного втручання в освітню політику; вона важко піддається безпосередній оцінці через наявність непрямих і суттєвих впливів. Проблему **Е.у.о.** можна розглядати з позиції його функціональної ефективності, а в кінцевому підсумку – соціальної ефективності, внаслідок чого інтегративним критерієм виступає суспільна корисність. Будь-яка концепція **Е.у.о.** повинна враховувати не лише економічні, людські ресурси та можливості, а також і соціальні потреби суспільства, політичні і організаційні фактори (Цвєтков В.В., 1996).

Система освіти є соціальною системою, результати діяльності якої мають значний вплив на інші сфери життєдіяльності людей і на суспільство у цілому. Стосовно поняття **Е.у.о.** у літературних джерелах зустрічається кілька підходів, але більшість з них обмежується рівнем окремого навчального закладу. Для оцінки **Е.у.о.** на всіх організаційних рівнях велике значення має величина соціального ефекту, тобто дієвість органів державного управління щодо реалізації певних соціально значущих функцій і завдань.

Одним з найвагоміших моментів при оцінюванні **Е.у.о.** є той соціальний ефект, величина впливу (гуманітарного, морального, духовного) системи державного управління освітою на суспільство, що здійснюється як безпосередньо, так і опосередковано через результати діяльності освітньої галузі.

Головним критерієм соціально-економічної **Е.у.о.** є міра задоволення кінцевих потреб суспільства, і перш за все, потреб, пов'язаних з розвитком особистості людини. Державне управління освітою буде мати вищу соціально-економічну ефективність у тому разі, коли воно найбільшою мірою забезпечує задоволення різноманітних освітніх потреб людей, що гарантуватиме їм високий рівень і якість життя. Основою такої ефективності служить оптимальний розподіл ресурсів, що є в суспільстві, між різними освітніми галузями, рівнями та територіями відповідно до виявлених проблем.

Поняття соціальної та політичної **Е.у.о.** використовуються у сенсі результативності управління, тобто оцінки того, досягнуті чи ні основні цілі, освітньої державної політики, освітніх програм, розв'язані або не розв'язані завдання, що поставлені перед системою освіти та державного управління нею.

Між сферою державного управління освітою та ділового підприємництва існують досить суттєві відмінності, які так само мають проявлятися й в оцінках ефективності цієї діяльності. Однією з таких відзнак є те, що діяльність органів державного управління освітою здійснюється під впливом політики уряду країни і всієї політичної системи, які не лише формулюють вимоги і завдання, але й оцінюють результати цього управління. Ефективність будь-якого управління передбачає реалізацію певних цілей за мінімальних витрат щодо їх досягнення. Проте, слідування принципу мінімальності витрат не завжди є виправданою, коли мова йде про гуманітарну, духовну сферу діяльності людини, у тому числі й систему освіти. Іноді значимість очікуваного потрібного соціального ефекту важливіша за дотримання економії у витратах за для його досягнення, оскільки ці позитивні зміни дозволяють ефективно реалізувати всю політику держави (і в соціальному, і в економічному, і у зовнішньополітичному аспектах) у подальшому.

Е.у.о. визначає ефективність освітньої системи, однак одночасно проявляється й зворотний зв'язок, оскільки система освіти постачає кадри для системи управління освітою і тим самим формує основу для її майбутнього ефективного функціонування. Ефективність кожної з цих сфер визначається відношенням отриманих результатів до витрат і вимірюється сукупністю відповідних кількісних та якісних показників.

Е.у.о. залежить від організаційної структури державного управління, від того, наскільки структура державного управління освітою буде адекватна тим процесам, що відбуваються у сфері освіти, наскільки система управління буде потенційно здатна, інструментально і технологічно забезпечена розв'язувати поставлені перед системою державного управління освітою завдання.

В Україні ще не сформувалися усталені позитивні методики оцінювання ефектив-

ності діяльності державних органів управління освітою, територіального і галузевого порівняння ефективності їх функціонування, незважаючи на те, що вони вкрай потрібні за умов децентралізації державного управління освітою.

Державне управління не може визначити ступінь, міру своєї ефективності без систематичного об'єктивного оцінювання результатів розвитку системи освіти, наслідків запровадження реформ, наявного стану функціонування освітньої сфери та окремих її елементів і складових. Центральним питанням цієї проблеми є визначення критеріїв і показників **Е.у.о.** Однією з причин відставання наукових досліджень в цій галузі від суспільного запиту, потреб сучасності є складність та багатогранність зазначеної проблеми, трудність встановлення критеріїв **Е.у.о.** як гуманітарної сфери, проведення процедур вимірювання та оцінювання деяких показників результативності освітньої галузі та врахування величини реального впливу окремих управлінців та усієї системи державного управління на освітні процеси. Основний акцент при цьому переноситься на вивчення наслідків впливу державної освітньої політики та державного управління на освітнє середовище – систему освіти на різних рівнях її функціонування, а також на суспільство та його окремі соціальні групи. **Е.у.о.** визначається опосередковано – за результатами аналізу функціонування системи освіти за певний період, досягнення намічених цілей, вчасністю та повнотою реалізації планів заходів, програм, спрямованих на розвиток сфери освіти, наслідками впровадження реформ тощо.

Літ.: *Внутришкольное* управление: вопросы теории и практики / Под ред. Т. И. Шамовой. – М. : Педагогика, 1991; *Ефективність* державного управління : монографія / Ю. М.Бажан, О. І. Кілієвич, О. В. Мертенс та ін.; За заг. ред. І.В. Розпутенка. – К. : К.І.С., 2002; *Єльникова Г. В.* Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : моногр. – К. : ДАККО, 1999; *Кунц Г.,* О'Доннел С. Управління: системний і ситуаційний аналіз управлінських функцій. – В 2-х т. / Пер. з англ. – М. : Прогрес, 1981; Лукіна Т. О. Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні : монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004*; Субетто А. И.* Введение в квалиметрию вістей школі. – Кн. 2. Концепция квалиметрии. Система категорій и понятий. – М., 1991; Цвєтков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політика-правовий аспект) / В. В. Цвєтков; Ред. Ю. С.Шемшученко, В. Б. Авер'янов. – Х. : Право, 1996.

© Лукіна Т.О.

ЄВРОПЕЙСЬКА КРЕДИТНА ТРАНСФЕРНО-НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА, Є.к.т.с. (англ. *European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS* – Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, ЄКТС) – система трансферу і накопичення кредитів, що сприяє наданню, визнанню, підтвердженню кваліфікацій та освітніх компонентів, мобільності студентів. **Є.к.т.с.** ґрунтується на визначенні навчального навантаження студента, яке необхідне для досягнення певних результатів навчання та обліковується в кредитах. **Є.к.т.с.** поряд з національними рамками кваліфікацій, сумісними з Рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2005), та Додатком до диплому європейського зразка є основним інструментом Болонського процесу із створення привабливого і конкурентоздатного Європейського простору вищої освіти.

У **Є.к.т.с.** навчальному навантаженню навчального року за денною формою відповідають 60 кредитів. Кредит – одиниця, яка використовується в **Є.к.т.с.** для вимірювання обсягу навчального навантаження студента, потрібного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. При цьому навантаження студента характеризується часом, який пересічний студент певного рівня (циклу) вищої освіти потребує для досягнення запланованих результатів навчання. Цей час включає всі види навчальної роботи: лекції, семінарські, практичні заняття, самостійну роботу, складання екзаменів тощо. Певна кількість кредитів **Є.к.т.с.** призначається всім компонентам освітньої / навчальної програми та програмі в цілому. Кредит **Є.к.т.с.** може бути присвоєний студенту як знак того, що оцінюванням встановлено опанування ним

певних наперед визначених результатів навчання. Як правило, присвоєний кредит **Є.к.т.с.** не може бути втрачений, проте за деяких обставин вищий навчальний заклад може встановити, що для того, аби бути визнаними складовою частиною освітньої / навчальної програми, кредити мають бути присвоєні в певний проміжок часу.

Під результатами навчання розуміють сукупність компетентностей, що виражають знання, розуміння, уміння, цінності, інші особистісні якості, які набув студент після завершення освітньої / навчальної програми або її окремого компоненту. Результати навчання в сукупності із критеріями їх оцінювання визначають мінімальні вимоги до присвоєння кредитів, у той час, як виставлення оцінок ґрунтується на співставленні реальних навчальних досягнень студента із мінімальними вимогами. Реальні результати навчання відрізняються від навчальних цілей (очікуваних результатів) тим, що стосуються навчальних досягнень студента, тоді як цілі навчання виражають наміри викладача (заплановані результати). Термін «результати навчання» є одним з основних термінів Болонського процесу і важливий для розуміння та порівняння розмаїття академічних ступенів (кваліфікацій) в Європі, зміни освітньої парадигми з процесної на результатну. Останнє означає перехід від підходу в побудові освітніх / навчальних програм та викладанні, орієнтованого на викладача, до студентоцентрованого підходу.

За проектом Тюнінг (англ. *TUNING Project*) «Налаштування освітніх структур в Європі» Європейської комісії компетентність (компетентності) це – динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою / навчальною програмою. Компетентності лежать в основі кваліфікації випускника. Їх як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенціями як наданими особі повноваженнями. Що стосується проекту Тюнінг, то він реалізується з 2000 р. європейськими університетами при взаємодії із сферою праці та спрямований на формування загальної методології порівнюваності і сумісності рівнів та змісту освітніх / навчальних програм у різних предметних галузях вищої освіти. Проект охоплює переважну більшість країн, що підписали Болонську декларацію, включаючи Україну. Проект Тюнінг виходить з того, що академічні ступені (кваліфікації) у міжнародному плані можуть бути порівняними і сумісними, якщо порівнюване те, що здатні (компетентні) виконати їх власники, та якщо порівнювані відповідні академічні і професійні профілі. При цьому не ставиться за мету розроблення уніфікованих загальноєвропейських освітніх / навчальних програм із детермінованим переліком навчальних дисциплін та із визначеним змістом. За проектом визначено загальні (ключові) та специфічні (предметні) компетентності для окремих освітніх галузей.

За **Є.к.т.с.** *призначення* кредитів – процес формального визначення в кредитах **Є.к.т.с.** навчального навантаження студента, необхідного для опанування певної освітньої / навчальної програми або її компонентів. *Присвоєння* кредитів – акт надання (зарахування) студентові певної кількості кредитів **Є.к.т.с.** Присвоєння кредиту **Є.к.т.с.** підтверджує, що результати навчання студента оцінено, і що студент виконав вимоги до освітнього / навчального компоненту чи кваліфікації. *Визнання* кредитів – процедура, за допомогою якої вищий навчальний заклад засвідчує (підтверджує), що результати навчання, отримані та оцінені в іншому закладі, та відповідні їм кредити задовольняють (деякі або всі) вимоги окремої освітньої / навчальної програми, її компонента (модуля) або кваліфікації в цьому навчальному закладі. *Накопичення* кредитів – процес послідовного отримання кредитів за навчання в рамках освітньої / навчальної програми, відповідно до вимог якої потрібно отримати певну кількість кредитів для її успішного закінчення. Кредити присвоюються і накопичуються лише тоді, коли успішне досягнення студентом визначених (очікуваних) результатів навчання підтверджене оцінюванням. Кредити можуть взаємно *визнаватися* між освітніми / навчальними програмами в одному навчальному закладі, між різними закладами в межах країни або на між-

народному рівні. У будь-якому випадку лише навчальний заклад, що присуджує кваліфікацію, визначає, які кредити, отримані в інших місцях, можуть бути зараховані як частина роботи, необхідної для присудження кваліфікації. *Трансфер* – зарахування кредитів, присвоєних в одному навчальному закладі і визнананих в іншому, як правило, з метою отримання (присудження) кваліфікації.

Застосовується також поняття *рівня* кредиту як показника відносного рівня вимог до складності навчального компоненту, глибини його вивчення та міри самостійності студента. Може пов'язуватися з роком навчання (наприклад, рівні 1 / 2 / 3 при трирічній освітній / навчальній програмі) і / або змістом курсу (наприклад, базовий, середній, ускладнений).

Оцінювання студентів – формалізоване визначення рівня опанування студентом запланованих результатів навчання, що є необхідним для вдосконалення навчального процесу, підвищення ефективності викладання, розвитку студентів. Оцінка – будь-яка кількісна або якісна міра на основі визначених критеріїв, які використовуються для опису результатів оцінювання в окремій навчальній дисципліні (модулі) або цілій освітній / навчальній програмі. Для забезпечення простого, зрозумілого тлумачення та конвертації оцінок використовується шкала **Є.к.т.с.** За цією шкалою прохідні (позитивні) оцінки розподіляються за п'ятьма сегментами (A, B, C, D, E) у пропорції: A – верхні 10%, B – наступні 25%, C – наступні 30%, D – наступні 25%, E – нижні 10%).

Застосування **Є.к.т.с.** передбачає використання її ключових документів – каталогу курсів, аплікаційної форми студента, угоди про навчання та академічної довідки, а крім того, додатку до диплома. Кредити **Є.к.т.с.** використовуються також для характеристики рівнів Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти та національних рамок кваліфікацій (і кредитів) окремих європейських країн.

Літ.: *Довідник* користувача Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) / За ред. І. І. Бабина. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 128 с.; *ECTS* Users' Guide. – European Communities, 6 February 2009.

© Луговий В.І., Таланова Ж.В.

Ж – З

ЖИТЛОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО – сукупність нормативних актів, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із задоволенням потреб громадян у житлі, володінням, користуванням та розпорядженням житловими приміщеннями державного, громадського, приватного житлового фонду, а також забезпеченням його збереження та експлуатації. Основними завданнями **Ж.з.** є регулювання суспільних відносин з метою: забезпечення конституційного права громадянин на житло; належного використання і збереження всіх видів житлового фонду; дотримання законності у сфері житлових відносин. **Ж.з.** є комплексною галуззю законодавства, що включає норми адміністративного, цивільного, господарського, кримінального, сімейного та фінансового права, а також процесуальні норми, що забезпечують функціонування цих галузей.

Ж.з. представлено системою законів та підзаконних актів, що поділяються на основні (конституційні), спеціальні і звичайні. Систему нормативно-правових актів, що формують інституційну основу **Ж.з.** та регулюють житлові відносини в Україні, складають: Конституція України; Житловий кодекс України; Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» та інші підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; інструкції, нормативні акти державних відомств, а також інші нормативно-правові акти. Правовим базисом розвитку **Ж.з.** є Конституція України. Реалізація конституційного права громадян на житло носить як цивільно-правовий, так і адміністративний характер, а захист прав на житло досягається адміністративними, цивільними, кримінальними та процесуальними засобами. **Ж.з.** притаманний нормативний вплив на поведінку людей, який виявляється в тому, що держава розробляє і приймає закони та інші нормативні акти, спрямовані на здійснення функціонування всієї системи державного управління суспільством, нормативним забезпеченням регулювання житлових відносин. Систему **Ж.з.** формують: нормативно-правові акти, які визначають зміст *житлових прав та обов'язків громадян* та законних інтересів суб'єктів житлового права; закони та правові акти, що визначають систему уповноважених державних органів та їхні повноваження; правові акти, які визначають компетенцію юрисдикційних державних органів, їхні повноваження. **Ж.з.** виконує такі функції: соціальну; регулятивну; охоронну; попереджувальну. Основними правовими принципами побудови **Ж.з.** є: законність, пріоритетність прав людини, недоторканність житла, гарантованість правового захисту, доступність судового захисту тощо. Особливістю правового регулювання житлових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів.

Ж.з. регулює норми відносин щодо забезпечення, користування і розпорядження житлом особою, а також пов'язані з цим права і обов'язки суб'єктів житлово-правових відносин. Завданнями **Ж.з.** є регулювання житлових відносин з метою забезпечення права громадян на житло, належного використання і збереження житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин. Предметом регулювання **Ж.з.** є

майнові та особисті немайнові відносини у житловій сфері. Опосередковано **Ж.з.** регулює відносини, пов'язані з придбанням житла у власність або у користування, а також норми адміністративного права, що регулюють відносини по управлінню житловим фондом. Окрему групу складають норми, що регулюють відносини щодо захисту житлових прав. Відносини, що виникають до моменту отримання житла з державного житлового фонду, які захищаються адміністративно-правовими засобами на підставі адміністративних норм, а також ті, що виникають на стадії використання житла, регулюються здебільшого нормами цивільного права і забезпечуються захистом нормами цивільного процесуального права. **Ж.з.** регулює відносини з приводу: виникнення, здійснення і припинення права власності на житлові будинки, квартири, а також кімнати у квартирах, їх частини; обліку громадян, які потребують одержання житла чи поліпшення житлових умов; забезпечення громадян житловими приміщеннями; реалізації прав власників житла і квартиронаймачів та визначення їх обов'язків; забезпечення збереження, обслуговування та ремонту житлового фонду; оплати житлово-комунальних послуг та оплати послуг за користування житлом (квартирної плати) чи експлуатаційних витрат; здійснення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, профспілковими, та іншими громадськими організаціями та об'єднаннями нагляду і контролю за забезпеченням реалізації права громадян України на житло; додержання правил користування приміщеннями житлових будинків і прибудинковими територіями та їх утримання; обміну та бронювання житла; приватизації державного житлового фонду.

Ефективна реалізація норм **Ж.з.** в Україні утруднюється такими аспектами як: недосконалість системи іпотечного кредитування, централізація будівництва, реконструкції та утримання житлового фонду, організаційно-бюрократичні бар'єри для спорудження індивідуального житла, відсутність стимулюючих чинників у вирішенні житлових питань. Пріоритетними завданнями державного управління у сфері житлової політики є: створення умов, за яких кожний громадянин вільно, на вибір, відповідно до своїх потреб і можливостей зміг би спорудити житло, придбати його у власність, взяти в оренду; забезпечення житлом за рахунок держави соціально незахищених громадян, які потребують поліпшення житлових умов в межах встановлених норм; надання житла з державного житлового фонду або субсидій, пільгових кредитів для придбання чи спорудження житла сім'ям, які тривалий час перебувають на квартирному обліку, з урахуванням строку перебування їх на черзі та матеріального стану; сприяння молодим сім'ям у спорудженні або придбанні житла; стимулювання державою будівництва, реконструкції та утримання житла через систему економічних і фінансових важелів; ліквідація фізично зношеного та аварійного державного житлового фонду, розширення реконструкції і модернізації житлового фонду старої забудови, розселення квартир, в яких мешкають двоє і більше наймачів та інші. Враховуючи, що ефективна реалізація права громадян на житло та покращення житлових умов можлива лише за умови створення чіткого правового підґрунтя, пріоритетним напрямом розвитку **Ж.з**. є вдосконалення та гармонізація основних норм та нормативів у даній сфері.

Літ.: *Закон* України «Про власність» від 7 лютого 1991 р.; *Закон* України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р.; *Закон* України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р.; *Закон* України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р.; *Житловий* кодекс України від 30 червня 1983 р.; *Конституція* України; *Міжнародний* пакт про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 р.; *Державне* будівництво: [збірник нормативно-правових актів / За ред. М. І. Панова]. – Кн. 1. – Харків : Гриф, 2002; *Житлове* законодавство України / Упоряд.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К. : ТОВ «Гранд», 1998; *Заіка Ю. О.* Українське цивільне право : навч. посіб. / Ю. О. Заіка. – К. : Істина, 2005.

© Супрун Н.А.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО (англ. *house and municipal economy*) – комплекс об'єктів та видів економічної діяльності, які забезпечують житлові та комунально-побутові потреби споживачів (громадян, організацій, підприємств) і створюють необхідні умови для нормальної життєдіяльності населення та функціонування населених пунктів.

Ж.к.г. об'єднує понад три десятки сегментів економіки України – значну частину соціальної інфраструктури народного господарства України, підприємства та організації, що забезпечують задоволення потреб населення у житлово-комунальних послугах (ЖКП), а також системи управління цією галуззю та економічного забезпечення її діяльності.

Ж.к.г. становить приблизно третину основних фондів і споживає більше чверті енергетичних ресурсів країни. До складу **Ж.к.г.** входять: житловий фонд та його експлуатація; ліфтове господарство; водопостачання; водовідведення; теплопостачання; газопостачання; озеленення територій; утримання об'єктів благоустрою; ритуальні послуги; утримання кладовищ; зовнішнє освітлення; збір та вивезення твердих побутових відходів; утримання сміттєзвалищ; утилізація сміття; забезпечення роботи міськелектротранспорту; технічна інвентаризація; дорожнє господарство; зливова каналізація; технічне утримання мостів; інженерний захист територій; утримання парків; утримання пляжів; відловлювання бездомних тварин; утримання водних об'єктів; боротьба із карантинними об'єктами та бур'янами; боротьба із шкідливим впливом вод тощо.

Організаційно-економічний механізм територіальної організації **Ж.к.г.** являє собою систему методів та засобів, цілеспрямована взаємодія яких між собою забезпечує функціонування житлово-комунальних структур у регіональній господарській системі країни з урахуванням як специфіки цієї галузі, так і специфіки місцевого соціально-економічного середовища.

Галузь **Ж.к.г.** містить, по суті, дві великі підгалузі: житлове господарство та комунальне господарство. Серед підприємств **Ж.к.г.** – суб'єкти різних форм власності та організаційно-правового статусу, чимало природних монополій.

Житлове господарство – це підсистема **Ж.к.г.**, для якої характерним є обслуговування і утримання житлового фонду, надання різноманітних комунальних послуг та виконання робіт безпосередньо у житлових будинках, здійснення ремонтно-будівельних, спеціалізованих та монтажно-налагоджувальних робіт у житловому фонді, експлуатація громадських споруд.

Комунальне господарство – це підсистема **Ж.к.г.**, яка представлена сукупністю елементів комунального обслуговування й благоустрою, що надають комунальні послуги та забезпечують сприятливі умови життєдіяльності суб'єктів певної адміністративно-територіальної одиниці.

Якщо стосовно визначення суті та змісту поняття «житлове господарство» у фахівців суперечок практично не виникає, то стосовно поняття «комунальне господарство» думки різних авторів різняться. Причина полягає у відсутності чіткого визначення структури системи **Ж.к.г.** в Україні – ані законами, ані підзаконними нормативно-правовими актами. До того ж з моменту набуття Україною незалежності центральні та місцеві органи виконавчої влади з питань **Ж.к.г.** зазнають частих змін. Так, з 2002 року центральний орган виконавчої влади з цих питань було реорганізовано сім разів.

Через високу соціальну значимість діяльності **Ж.к.г.** питання ціноутворення у цій галузі відповідно до законодавства регулюються державою, зокрема Національною комісією регулювання ринку комунальних послуг та Національною комісією регулювання електроенергетики (НКРЕ) України. Органам же місцевого самоврядування законодавчо надане право встановлювати ціни і тарифи або їх складові лише на послуги, які не підлягають регулюванню вказаними комісіями.

Зокрема, органами місцевого самоврядування встановлюються тарифи на: послуги з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій (у т.ч. на вивезення побутових відходів) для житлово-будівельних коо-

перативів, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, організацій та підприємств, які обслуговують житловий фонд; теплову енергію, що виробляється котельними сумарною потужністю теплової енергії до 20 Гкал/рік; послуги з опалення та гарячого водопостачання кінцевим споживачам (у т.ч. для населення) з урахуванням річних норм споживання теплової енергії і тарифів на теплову енергію, встановлених НКРЕ (для виконавців послуг централізованого теплопостачання і гарячого водопостачання).

Практика свідчить, що діюча нині в Україні модель **Ж.к.г.** є незадовільною як з позиції забезпечення споживачів певними видами ЖКП відповідної якості та їх фінансової доступності, так і з точки зору економічної ефективності системи у цілому. Однією з причин цього є незадовільний стан матеріально-технічної бази **Ж.к.г.**: адже кожен третій житловий будинок потребує капітального ремонту, у ветхому та аварійному житлі проживає близько 175 тис. осіб, в аварійному стані перебувають майже третина водопровідно-каналізаційних та теплових мереж, близько 30 відсотків теплопунктів, понад 15 відсотків мостів та шляхопроводів, близько 40 відсотків насосного обладнання та котлів, понад 20 тисяч ліфтів тощо. Потребують заміни більше 80 відсотків рухомого складу міського електротранспорту, більше 35 відсотків трамвайних колій, контактної та кабельної мереж. Не відповідають санітарним нормам майже половина полігонів для твердих побутових відходів.

Іншою причиною незадовільного стану **Ж.к.г.** є недосконала система управління цією галуззю. Так, у сфері **Ж.к.г.** діє більше десяти законів, у т.ч. Загальнодержавна програма реформування і розвитку **Ж.к.г.** і декілька десятків урядових постанов. При цьому відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би об'єднував та регулював відносини між усіма суб'єктами галузі **Ж.к.г.** До цього часу неухвалений Житловий кодекс України, проект якого у вересні 2009 року було прийнято Верховною Радою України за основу.

Разом із тим ані національне законодавство та нормативно-правові акти локального рівня у сфері **Ж.к.г.**, ані організація відносин у цій галузі майже не використовують позитивний досвід Європейського союзу. Відповідно до напрацьованої у країнах ЄС практики, яка знайшла відображення в їх національному законодавстві, управління **Ж.к.г.** здійснюється за трьома моделями: англійською, німецькою та французькою. За англійською моделлю підприємства життєзабезпечення усі приватизовані, працюють на прямих договорах із споживачами, а держава контролює додержання законодавства у сфері цих відносин; за німецькою моделлю підприємства галузі **Ж.к.г.** акціоновані, причому основний пакет акцій належить муніципалітетам; французька модель уявляє собою об'єднання муніципальної власності на об'єкти **Ж.к.г.**, які передані у користування приватним партнерам на умовах довгострокової оренди й супутніх інвестиційних угод. Європейське законодавство містить чітко прописані норми системи контролю, зокрема громадського контролю за діяльністю суб'єктів, які функціонують у сфері **Ж.к.г.**

Заслуговує на увагу і впроваджена у ЄС схема фінансування відновлення основних фондів за рахунок іноземного капіталу: підприємство-оператор (яке ці фонди обслуговує й надає ЖКП) залучає на умовах кредиту довгострокове фінансування на фінансових ринках, після чого на залучені кошти обновляє фонди і далі протягом п'ятнадцяти років виплачує кредит за низькими ставками. Лише потім підприємство починає отримувати реальний прибуток. Цей процес є стабільним – адже підприємство залучає кошти окремими траншами і поступово обновляє фонди, отримуючи прибуток у розмірі 5–7%.

Ще одна характерна риса європейської практики у сфері **Ж.к.г.** – це відмова від надання соціальної допомоги населенню через дотації комунальних підприємств і штучне заниження тарифів і перехід до адресного субсидування споживачів. Субсидії надаються малозабезпеченим сім'ям залежно від їх доходів. В результаті бюджетні кошти спрямовуються як інвестиції на модернізацію мереж і устаткування. Кошти виділяються комунальним підприємствам шляхом надання грантів і кредитів під низькі відсотки.

Кредити, спрямовані на модернізацію житлового фонду, надаються державними бюджетами, муніципальними утвореннями, постачальниками енергоресурсів, а також фінансовими інституціями ЄС.

Умови функціонування **Ж.к.г.** в Україні суперечать Європейській хартії місцевого самоврядування, відповідно до статті 9 якої обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування має відповідати функціям, передбаченим конституцією чи законом, а у разі нестачі фінансів, держава має запровадити процедуру вирівнювання або аналогічні заходи для подолання наслідків нерівного розподілу потенційних джерел фінансування, наприклад виділення міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам з державного бюджету.

Враховуючи фактичний стан галузі **Ж.к.г.** в Україні, концепція її реформування і розвитку має базуватись, по-перше, на побудові такої системи управління **Ж.к.г.**, яка забезпечить дієву систему стримувань та противаг у відносинах між владою, приватним сектором та споживачами послуг і унеможливить зловживання та корупцію. По-друге, найприйнятніший для України спосіб залучення інвестицій до **Ж.к.г.** – це акціонування комунальних та державних підприємств (за німецькою моделлю). По-третє, слідуючи європейському досвіду, Україна має запровадити адресну допомогу населенню з низькими доходами. Особливого значення набуває кредитування підприємств сфери **Ж.к.г.** за низькими відсотковими ставками за державним сприянням, встановлення фіксованих тарифів на період реалізації інвестиційних програм, державний контроль виконання підприємствами інвестиційних зобов'язань.

Останнім часом ведуться дискусії щодо найбільш прийнятної для України форми організації управління житловим фондом. Деякі фахівці та урядовці стверджують, що саме створення ОСББ є єдиною можливістю вирішити проблему оновлення житлового фонду, підвищення якості послуг тощо, оскільки через ОСББ споживачі зможуть по-справжньому впливати на виконавців і виробників **Ж.к.г.** Люди самі мають вирішувати, які роботи раніше виконувати і скільки це коштуватиме. Однак, як показує практика, ОСББ поряд із перевагами має і вади. Зокрема, українське законодавство не захищає членів ОСББ від можливого свавілля його правління, не містить важелів обов'язкового надання ОСББ пільг і субсидій відповідним категоріям мешканців. Проблемою є і низький фаховий рівень керівників ОСББ.

Будь-яка реформа у сфері **Ж.к.г.** можлива лише за умови запровадження дієвих антикорупційних заходів як на місцевому, так і на центральному, законодавчому рівні. Ще однією умовою проведення реформ у сфері **Ж.к.г.** є широке залучення недержавних, зокрема громадських ресурсів, зокрема, залучення коштів членів територіальних громад в ході акціонування державних і комунальних підприємств сфери **Ж.к.г.**, а також запровадження громадського контролю у сфері відбору виконавців/виробників житлово-комунальних послуг.

Залучення громадян може здійснюватись шляхом їх участі у реалізації окремих проектів як бізнес-партнерів (інвесторів), шляхом створення консультативно-дорадчих, консультативних та дорадчих органів при органах управління **Ж.к.г.**, через органи самоорганізації населення.

В Україні з 2004 року згідно із Законом України «Про Загальнодержавну програму реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки» триває процес реформування системи **Ж.к.г.**, термін реалізації якого продовжено до 2014 року.

Загальнонаціональна Програма економічних реформ на 2010–2014 роки (далі – Програма), ухвалена у 2010 році Комітетом економічних реформ при Президентові України у якості концептуальної основи державної політики, передбачає реформування **Ж.к.г.** як однієї з пріоритетних сфер життєзабезпечення шляхом проведення модернізації інфраструктури та її базових складових. Програмою означені такі *проблеми* галузі, як збитковість підприємств, заборгованість споживачів, неефективна система управління житлом та природними монополіями, критичний стан основних фондів, неякісні ЖКП. *Причинами* цих проблем вважаються: низький рівень та-

рифів на ЖКП, які не покривають видатків підприємств; відсутність механізму стягнення заборгованості за ЖКП; відсутність ефективного власника багатоквартирних будинків та приватних операторів з їх обслуговування; несприятливі умови для залучення приватних інвестицій тощо.

Метою реформування **Ж.к.г.** визначено підвищення якості ЖКП для усіх верств населення, а також забезпечення бездотаційності цього сектору економіки. Для досягнення вказаної мети передбачається: забезпечити належну рентабельність підприємств **Ж.к.г.**; скоротити кредиторську та дебіторську заборгованості у галузі; створити конкурентне середовище на ринку послуг **Ж.к.г.**; стимулювати технічну й технологічну модернізацію й підвищення ресурсо- і енергоефективності **Ж.к.г.**.

Для реалізації поставлених цілей передбачається: зміна законодавства з ціноутворення у сфері **Ж.к.г.** та приведення тарифів до рівня економічно обґрунтованих разом із централізацією встановлення тарифів; скасування мораторію на стягнення пені за несвоєчасну оплату ЖКП; прискорення процесу створення ОСББ; зміна законодавства щодо регулювання відносин ОСББ (зобов'язання власників житла створювати ОСББ); створення умов щодо залучення приватних управляючих компаній до обслуговування житлового фонду; створення сприятливих умов для залучення приватних інвесторів через зміну до законодавства щодо регулювання відносин під час передачі об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства та теплопостачання в оренду та концесію щодо публічно-приватного партнерства тощо.

У зв'язку із тим, що згідно із Програмою в ході реформування **Ж.к.г.** центр уваги переноситься зі споживача на виконавця/виробника послуг, зростає роль громадських інституцій у захисті прав та відстоюванні інтересів населення, зокрема, за допомогою норм Закону України «Про захист прав споживачів».

Літ.: *Закон* України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 № 1875-IV; *Указ* Президента України «Про Положення про Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства» від 19.08.2002 № 723; *Указ* Президента України «Про реорганізацію Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України» від 16.03.2002 № 259/2002; *Постанова* КМУ» Про схвалення Програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2002–2005 роки та на період до 2010 рок» від 14.02.2002 № 139; *Постанова* КМУ «Деякі питання регіонального розвитку та будівництва» від 16.05.2007 № 750; *Постанова* КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України» від 13.12.2006 № 1725; *Постанова* КМУ «Про утворення Міністерства регіонального розвитку та будівництва України і Міністерства з питань житлово-комунального господарства України» від 01.03.2007 № 323.

© Абрамова Є.Г., Крупник А. С.

ЗАВДАННЯ УРЯДУ В ПРИСКОРЕННІ РОЗВИТКУ КРАЇНИ – широкий спектр проблем розвитку країни і способів їх вирішення, які залежать від ступеня зрілості ринкової економіки, що склалася в країні, від організаційних і фінансових можливостей уряду. До найбільш поширених **З.у.п.р.к.** належать: створення в країні обстановки, що сприяє виникненню суспільної згоди з питань найближчих і довгострокових перспектив розвитку, шляхів досягнення поставлених суспільних цілей і соціальної відповідальності кожного з учасників; формулювання та прийнятних для більшості населення цілей національного розвитку і координація зусиль усіх членів суспільства, спрямованих на досягнення цих цілей; створення і підтримка дійової правової системи; подолання обмеженості ресурсів шляхом свідомого обмеження сфери додавання своїх зусиль тими галузями, в яких державне втручання може принести найбільший ефект; розвиток здорової ринкової конкуренції в приватному секторі; фінансування загального початкового утворення і загальнодоступного медичного обслуговування; соціальний захист непрацездатних; збереження і розвиток національної культури; полегшення доступу населення до необхідних для розвитку суспільства знань та інформації. У вирішенні низки інших завдань роль держави залишається дискусійною. Наприклад, протекціонізм галузей національної

економіки, у розвитку яких країна володіє порівняльною перевагою, а також контроль приватних банків і фінансових організацій.

Літ.: *Управління* суспільним розвитком: словник-довідник /За заг. ред. *А. М. Михненка*, В. Д. Бакуменка. Укладачі: В. Д. Бакуменко та ін.. – К. : Вид-во НАДУ. – 2006.

© Михненко А.М.

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

З.с.о. забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Окрім **З.с.о.**, на розвиток здібностей, талантів особистості, задоволення її інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні спрямована й позашкільна освіта, яка є частиною структури освіти. Позашкільну освіту отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Усім громадянам України, без виключення, забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної **З.с.о.** у державних і комунальних навчальних закладах.

Відповідальність за здобуття повної **З.с.о.** покладається на їх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, – на осіб, які їх замінюють або навчальні заклади, де вони виховуються.

Термін навчання для здобуття повної **З.с.о.** у загальноосвітніх навчальних закладах I–III ступенів становить 11 років. Зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з 6 років. Навчальний рік у всіх загальноосвітніх навчальних закладах розпочинається у День знань – 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року.

З.с.о. є обов'язковою основною складовою безперервної освіти, її можна отримувати у різних типах навчальних закладів. Здобуття позашкільної освіти ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів та видів діяльності.

Здобуття повної **З.с.о.** у навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності має обов'язково відповідати вимогам Державного стандарту **З.с.о.** Державний стандарт **З.с.о.** – це зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл на рівні початкової, базової і повної **З.с.о.** та гарантії держави у її досягненні. Структуру Державного стандарту **З.с.о.** складають:

• базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів;

• загальна характеристика інваріантної та варіативної складових змісту **З.с.о.**;

• державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів (вихованців).

Контроль за відповідністю освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів, вимогам Державного стандарту **З.с.о.** здійснюється шляхом їх державної підсумкової атестації. З 2004 року в Україні запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи **З.с.о.**, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України.

Випускникам загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступенів видається відповідний документ про освіту (свідоцтво про базову **З.с.о.**, свідоцтво про базову **З.с.о.** з відзнакою, додаток до свідоцтва про базову **З.с.о.**, свідоцтво про закінчення спеціальної загальноосвітньої школи, атестат про повну **З.с.о.**, атестат з відзнакою про повну **З.с.о.**, додаток до атестата про повну **З.с.о.**, похвальний лист, похвальна грамота). Випускникам позашкільних навчальних закладів, які в установленому склали кваліфікаційні іспити, видається свідоцтво (посвідчення).

Систему **З.с.о.** становлять: загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади І-ІІ рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

Загальноосвітній навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на **З.с.о.**

Загальноосвітні навчальні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форм власності. Приватний загальноосвітній навчальний заклад здійснює свою діяльність за наявності ліцензії на право надання освітніх послуг у сфері **З.с.о.** Якщо загальноосвітній навчальний заклад здійснює інноваційну діяльність, то йому може надаватися статус експериментального.

Відповідно до освітнього рівня, який забезпечується загальноосвітнім навчальним закладом (І ступінь – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, ІІ ступінь – основна школа, що забезпечує базову **З.с.о.**, ІІІ ступінь – старша школа, що забезпечує повну **З.с.о.**, як правило, з профільним спрямуванням навчання), та особливостей учнівського контингенту існують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

До загальноосвітніх навчальних закладів належать: школа І-ІІІ ступенів, гімназія (гімназія-інтернат), колегіум (колегіум-інтернат), ліцей (ліцей-інтернат), школа-інтернат (спеціалізована, спеціальна, санаторна), школа соціальної реабілітації, вечірня (змінна) школа, навчально-реабілітаційний центр, інші навчальні заклади системи **З.с.о.** (позашкільний навчально-виховний заклад, міжшкільний навчально-виробничий комбінат, професійно-технічний навчальний заклад, вищий навчальний заклад І-ІІ рівнів акредитації).

Загальноосвітній навчальний заклад на основі Положення про загальноосвітні навчальні заклади розробляє статут, який затверджується власником та реєструється місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування.

Управління системою **З.с.о.** здійснюється Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, іншими центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, відповідними органами управління освіти обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, а також органами місцевого самоврядування.

Науково-методичне забезпечення системи **З.с.о.** здійснюють Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, підпорядковані йому науково-методичні установи та вищі навчальні заклади, а також Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України, Кримський республіканський, обласні, Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти, районні (міські) методичні кабінети, науково-дослідні установи Академії педагогічних наук України та Національної академії наук України.

Державна політика у сфері **З.с.о.** та позашкільної освіти спрямована на:

• створення умов для здобуття загальної середньої та позашкільної освіти;

• збереження та розвиток мережі державних та комунальних навчальних закладів;

• координацію зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об’єднань громадян та сім’ї на подальше становлення і розвиток загально середньої та позашкільної освіти.

Для подальшого розвитку загальної середньої та позашкільної освіти необхідне:

• підвищення якості освіти та досягнення рівного доступу до якісної освіти всіх категорій населення;

• розробка та впровадження сучасних програм навчання, підручників, навчальних посібників і нових технологій, навчально-методичного та програмного забезпечення;

• проведення моніторингу оцінки якості освіти;

• модернізація матеріально-технічної бази загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів;

• здійснення переходу старшої школи на профільне навчання;

• запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій;

• надання цільової підтримки сільським школам;

• забезпечення загальноосвітніх закладів сучасними засобами навчання та обладнанням;

• підвищення соціального статусу педагогічних працівників.

Літ.: *Закони* України «Про освіту» (від 23.05.1991 № 1060–XII), «Про загальну середню освіту» (від 13.05.1999 № 651–XIV), «Про позашкільну освіту» (від 22.06.2000 № 1841–III), *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про документи про освіту та вчені звання» від 12.11.1997 р. № 1260; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти» від 25.08.2004 № 1095.

© Жабенко Л.В.

ЗАКОН ПАРКІНСОНА – емпіричний закон, сформульований істориком С. Н. Паркінсоном у його сатиричній анонімній статті «Як замінити одного службовця сімома», яка була надрукована у британському тижневику «The Economist» у 1955 р., яка пізніше була надрукована разом з іншими його статтями в книзі «Закон Паркінсона» (англ. Parkinson's Law: The Pursuit of Progress; London, John Murray, 1958). У подальшому С.Н. Паркінсоном були надруковані книги «Закон і прибутки» (англ. The Law and The Profits), «Свої та чужі» (англ. Ih-Laws and Out-Laws), а також «Закон місіс Паркінсон», в яких відповідно були сформульовані другий, третій закони Паркінсона, а також закон місіс Паркінсон.

Поштовхом до початкового свого відкриття С.Н. Паркінсон була його професійна діяльність, коли він вивчав новітню історію англійського військового флоту, і з'ясував, що з 1914 по 1928 рр. кількість бойових кораблів зменшилась на дві третини, а чисельність чиновників адміралтейства зросла вдвічі. Цей факт був поштовхом до формулювання першого **З.П.**, який стверджує, що будь-яка робота завжди заповнює весь відведений на неї час, або об'єм роботи зростає в тій мірі, в якій це необхідно, щоб зайняти час, який виділено на її виконання. Згідно з Паркінсоном, у цього закону є дві рушійні сили: чиновник прагне множити підлеглих, а не суперників; чиновники створюють один одному роботу. Він також помітив, що загальна кількість зайнятих у бюрократії росла на 5–7% у рік незалежно від змін в обсязі необхідної роботи.

З.П. також називають різні закони й спостереження, похідні від основного закону: так, стосовно комп'ютерів **З.П.** формулюють у такий спосіб: «Обсяг даних росте так, щоб заповнити все місце на носії», або: «Збільшення обсягів пам'яті та носіїв приводить до нових технологій, що вимагають більше пам'яті та місця». **З.П.** часто узагальнюють: «Попит на ресурс завжди росте відповідно до пропозиції ресурсу».

Б. Трейсі висунув інтерпретацію цього закону у своєму курсі «21 секрет успіху мільйонерів»: «витрати ростуть так, щоб бути відповідними доходам». Цю сентенцію називають другим **З.П.** В ньому зазначається, що зростання податків живить бюрократичну тяганину. С.Н. Паркінсон також запропонував правило, що стосується ефективності адміністративних органів. Він визначив *коефіцієнт марності,* коли досягається критична штатна чисельність державного органу (англ. Coefficient of Inefficiency), починаючи з якого він стає повністю непрацездатним. С.Н. Паркінсон привів напівжартівливу формулу для обчислення цього коефіцієнта з декількох параметрів, у результаті якої визначив, що коефіцієнт марності лежить «між 19,9 й 22,4 (десяті частки показують часткову присутність тих, хто посидів і пішов)».

Третій **З.П.** сформульовано так: зростання веде до ускладнень, а ускладнення – це кінець шляху.

Крім цих основних законів, сформульованих Паркінсоном, ним були визначені ще й такі закономірності управлінської діяльності:

1. Обсяг роботи зростає відповідно необхідності, щоб забрати час, виділений на її виконання.

2. Кількість працівників у групі має тенденцію до зростання, незалежно від обсягу роботи, яку треба виконати.

3. Якщо існує спосіб відкласти ухвалення важливого рішення, щирий бюрократ обов'язково його знайде.

4. Прогрес науки зворотньо пропорційний чисельності журналів.

5. Важливість і складність завдань зростають прямо пропорційно виділеному на їх вирішення часу.

6. Будь-який працівник починає втрачати «хватку» за п'ять років до досягнення пенсійного віку, яким би цей вік не був.

Поряд з цим він сформулював ще низку специфічних законів:

1. Закон медичних досліджень. Успішні дослідження стимулюють підвищення фінансування, що приводить до повної неможливості подальших досліджень.

2. Закон тисячі. Установа, у якій працює більше тисячі співробітників, стає «вічною» імперією, котра створює настільки багато внутрішньої роботи, що більше немає потреби у контактах із зовнішнім світом.

3. Закон відмови від авторства ідеї. Спритність у «вибиванні» субсидій головним чином – це уміння переконати чиновників, що відповідають за фінанси, у тому, що саме ВОНИ були ініціаторами проведення досліджень за вашою темою, а ви лише підкоряєтесь їм, неохоче, і всупереч власним переконанням, погоджуючись із усіма їхніми пропозиціями.

4. Закон затримки. Відстрочка – найнадійніша форма відмови.

5. Закон телефону. Ефективність телефонної розмови зворотньо пропорційна витраченому на неї часу.

6. Закон місіс Паркінсон. Теплота, яка формується домашніми турботами, зростає і переповнює певного індивідуума, від якого вона може бути передана лише індивідууму більш холоднокровному.

С.Н. Паркінсон запропонував ідею закономірності під назвою «Життєвий цикл кабінетів» (урядів), яка складається з декількох стадій:

1. Ідеальна чисельність членів – п'ять чоловік. За такої чисельності склад кабінету обов'язково стане життєздатним. Два його члени завжди можуть бути відсутніми через хворобу чи з інших причин. П'ятьох легко зібрати, і вони здатні діяти швидко, вміло і тихо. Чотирьом з них можна доручити фінанси, іноземні справи, оборону і правосуддя. П'ятий, некомпетентний з цих питань, може стати головою або прем'єром.

2. Яким би комфортним не було число п'ять, але нерідко до складу кабінету входить сім, а то і дев'ять чоловік. Як завжди так і буває, та пояснюється це тим, що сфер управління не чотири, а більше. На практиці існує і інша причина – в кабінеті з дев'ятьох чоловік троє проводять політику, двоє постачають інформацію, а один нагадує про фінанси. З вільним від справ головою нараховується сім чоловік. Інші двоє, напевно потрібні для краси. С.Н. Паркінсон вважає, що ми практично нічого не знаємо про призначення двох мовчазних членів, але в нас є підстави вважати, що на цій другій стадії кабінет працювати не може.

3. На третій стадії до кабінету входять нові члени, які, іноді, напевно ще знають дещо потрібне, але переважно лише дуже шкодять, якщо їх не ввести до кабінету. Для того, щоб їх «втихомирити», доводиться постійно з ними радитись. Протягом їх включення до складу кабінету, коли його чисельність зростає від 10 до 20. На третій стадії справи йдуть набагато гірше. Перш за все, дуже важко зібрати всіх членів уряду. Лише небагато із членів кабінету відбирались із розрахунку на те, що вони будуть чи зможуть приносити користь. Скоріше їх ввели до уряду для того, щоб вгодити певній зовнішній групі. Їх завдання – повідомляти своїм, як йдуть справи. Отже, із секретністю покінчено. Чим ґрунтовніше «вкорінюються» зайві члени кабінету, тим більше вимог від груп впливу, представники яких не увійшли до нього. Чисельність членів кабінету починає перевищувати третій десяток.

4. Коли кабінет чисельністю від 20 до 22 членів, тоді в ньому раптово відбуваються хімічні чи органічні перетворення, природу яких зрозуміти і описати нескладно. П'ять корис-

них його членів окремо зустрічаються для того, щоб щось вирішувати. Кабінету практично немає що робити. Саме тому до його складу можна ввести скільки завгодно людей. Зайвим членам кабінету не потрібен зайвий час, адже відтепер всі засідання кабінету – пусте витрачання часу. Зовнішні групи задоволені, адже всіх їх ставлеників приймають безперешкодно. Вони не дуже швидко зрозуміють, що їх перемога оманлива. Двері до кабінету відкриті, і його чисельність наближається до 40, та зростає ще й далі. В цій ситуації чисельність кабінету вже не є важливою. Він перестає бути кабінетом, і колишні його функції виконує інше, не чисельне угрупування.

У 2008 р. було проведено статистичний аналіз зв'язку між ефективністю управління і чисельністю кабінету міністрів в 197 державах світу, який виявив протилежну залежність: збільшення чисельності кабінету супроводжується статистично достовірним зниженням індексу розвитку людського потенціалу, політичної стабільності та якості управління. Ці ж дослідники розрахували математичну модель **З. П.** (зростання чисельності чиновників незалежно від кількості виконаної ними роботи) і пенсійний вік. Ця модель підтвердила існування «феномену Карла I». С.Н. Паркінсон звернув увагу на те, що в жодній країні не спостерігалось кабінетів, чисельність членів яких дорівнювала б 8. Єдине виключення було за часів короля Англії Карла I і в період ДКНП (ГКЧП) в 1991 р. Чим для них це закінчилось – відомо.

Також Паркінсоном запропонований закон звичайних сум, тобто час, витрачений на обговорення бюджетного пункту, зворотно пропорційний сумі, яка розглядається. Обґрунтування закону зумовлено тим, що у «високій фінансовій політиці» є два типи людей: ті, в кого дуже багато грошей, і ті, у кого нічого немає. Але у світі живе багато людей, які не належать до цих двох категорій, які не розуміються у мільйонах, але до тисяч звикли. Саме з них і формуються різноманітні фінансові комісії.

Літ.: *Паркинсон С. Н.* Законы Паркинсона / С. Н. Паркинскон; [пер. с англ.]. — М. : Эксмо, 2007.

© Борисевич С.О.

ЗАКОНОДАВСТВО – сукупність чинних нормативно-правових актів.

Зазвичай поняття **З.** уживається для узагальнюючого позначення: 1) сукупності (системи) усіх чинних законів та інших нормативно-правових актів даної держави як зовнішнього вираження системи права (національне **З. З.**України, **З.** США тощо); 2) сукупності чинних законів і нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є зовнішнім вираженням певної галузі, підгалузі або й інституту права (цивільне **З.**, кримінальне **З.**, трудове **З.**, виборче **З.,** природоохоронне **З.,** ювенальне **З.** тощо); 3) сукупності нормативно-правових актів, прийнятих в особливому порядку (делеговане **З.**).

З. як сукупність (система) чинних нормативно-правових актів окремої держави формується шляхом закріплення правових норм в нормативно-правових актах та систематизації цих актів. Воно має складну структуру. Зазвичай цій структурі притаманна горизонтальна (галузева) та вертикальна (ієрархічна) будова. Горизонтальна будова системи законодавства обумовлена предметом правового регулювання – фактичними суспільними відносинами, що потребують правового опосередкування. На основі цього критерію виокремлюються галузі законодавства, що відповідають галузям системи права. Вертикальна будова відображає ієрархію нормативно-правових актів за їх юридичною силою. В Україні на вершині системи нормативно-правових актів перебуває Конституція України, далі йдуть закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, тощо. Однак в окремих країнах вертикальна будова системи національного законодавства має специфіку. Приміром, у Великій Британії немає писаної конституції, усі закони за юридичною силою є рівними. Натомість в окремих державах між конституцією та поточним (ординарним) законом є рівні конституційних та органічних законів. Це дозволяє більшою мірою забезпечити впорядкованість нормативно-правового регулювання суспільних відносин.

Національному **З.** можуть бути притаманні різні ступені і форми систематизації. Наприклад, в США офіційним джерелом законодавства є Великий Звід законодавства Сполучених Штатів (англ. United States Statutes at Large), де прийняті конгресом і підписані Президентом США акти розташовуються в хронологічній послідовності. Оскільки користуватися таким зібранням не дуже зручно, з 1926 р. здійснено систематизацію законодавства шляхом створення і постійного оновлення Кодексу Сполучених Штатів (англ. United States Code), де положення законів США викладені в систематизованому вигляді у 50 розділах, які, в свою чергу, складаються з частин, відділів і параграфів.

Потреба правової регламентації широкого кола суспільних відносин зумовлює необхідність видання значної кількості відповідних нормативно-правових актів. У свою чергу особливості процедури правовстановлення для актів різної юридичної сили загострюють проблему співвідношення в **З.** законів та підзаконних актів. Відомими правознавцями Л. Дюгі, Г. Єллінеком, М. Коркуновим, М. Оріу ще понад сто років тому відзначалося, що загальнообов'язковість, яка притаманна як парламентському статуту, так і адміністративній постанові, певною мірою об'єднує різні за джерелом правовстановлення і предметом регулювання нормативно-правові акти. Тож визначалася відмінність між законом у матеріальному розумінні – актом, що регулює права і обов'язки громадян, незалежно від того, ким він виданий, і законом у формальному розумінні – актом, виданим законодавчим органом.

У країнах, чиї правові системи відносяться до правової сім'ї загального права, будь-який закон в матеріальному (але не формальному) розумінні – акт адміністрації, який регламентує права і обов'язки фізичних та (або) юридичних осіб – вважається актом делегованого **З.** (виданим в сфері власної компетенції парламенту) і підлягає парламентському контролю. У країнах, чиї правові системи відносяться до правової сім'ї романо-германського права – акт адміністрації, який регламентує права і обов'язки фізичних та (або) юридичних осіб – вважається підзаконним актом і підлягає судовому контролю саме на відповідність закону. Натомість актами делегованого **З.** вважаються нормативно-правові акти, видані урядом за певних обставин (попереднє доручення (делегація) парламенту, або самостійне прийняття урядом з наступним підтвердженням), у визначених межах (окрім, як правило, питань зміни конституції, прийняття бюджету, встановлення податків), на певних умовах (поточний або прикінцевий парламентський контроль, можливість паралельної нормтворчості уряду і парламенту), що можуть змінювати, скасовувати або замінювати чинні закони.

Делегування законодавчих повноважень уряду передбачено основними законами Венесуели (пп. 6, 10, 11, 14 ст. 190), Данії (§ 23), Індії (ст. 123), Іспанії (ст.ст.82–86), Італії (ст.ст.76–77), Мексики (ст. 131), Франції (ст. 38), Швеції (§ 9 гл. 8), інших країн. Акти, видані у порядку делегування повноважень, зазвичай мають відокремлену від прийнятих у парламенті законів форму – тимчасові закони (Данія), укази (Індія), декрети (Італія), ордонанси (Франція). В Іспанії розрізняються законодавчі декрети, видані на підставі попереднього доручення парламенту, і декрети-закони, які приймаються в екстрених випадках і повинні підтверджуватися парламентом.

Визначення змісту поняття **З.** є актуальним для України. Цей термін без визначення його змісту використовується в Конституції України (ст.ст. 9, 19, 118, п. 12 р. ХУ). У законах України залежно від особливості суспільних відносин, що регулюються цими законами, термін **З.** вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

Об'єктивно це обумовлено неможливістю належного врегулювання суспільних відносин, які цього потребують, передусім законами. Залишаються нереалізованими

бланкетні норми Конституції України, які передбачають прийняття ще близько 50 законів. Водночас, поширення поняття **З.** на підзаконні акти є виправданим у тій мірі, в якій ці акти є дійсно підзаконними. Проблемою є те, що формально законними є будь-які акти, законність яких не була оскаржена в суді, або будучи оскарженою, була підтверджена судом. Однак доступність вітчизняних судів, так само як і об'єктивність та професійність суддів, на сьогодні не дають підстав стверджувати про наявність належних передумов забезпечення підзаконності актів адміністрації. Показовим є врегулювання цих відносин в чч.1,2 ст. 93 Конституції Польщі: «Постанови Ради Міністрів, а також накази Голови Ради Міністрів і міністрів мають внутрішній характер і зобов'язують тільки організаційні одиниці підпорядковані органу, що видає ці акти. Накази видаються тільки на основі закону. Вони не можуть служити підставою рішень щодо громадян, юридичних осіб, а також інших суб'єктів». Себто, з огляду на задекларованість європейської перспективи України, потрібно розпочинати впорядкування внутрішньої структури вітчизняного законодавства.

Літ.: *Рішення* Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С 59; *Зайчук О. В.* Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком інтер, 2006; *Страшун Б. А.* Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Общая часть: Учебник для вузов / Б. А. Страшун. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 2007.

© Мельниченко В.І.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ КУЛЬТУРИ – Законом України «Про культуру» визначено, що законодавча база української культури «складається з Конституції України, цього закону та інших законів, що регламентують діяльність у сфері культури, міжнародних договорів з питань культури, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів» (ст. 2). Історично законодавча база державного управління в сфері культури почала формуватися у 1992 році з прийняттям Закону України «Основи законодавства України про культуру» (14.02.1992 № 2117–XII). Він втратив чинність з введенням в дію Закону України «Про культуру» у 2010 році (14.12.2010 № 2278–17). Загалом за 20 років існування незалежної України було прийнято 28 законів, 125 постанов Кабінету Міністрів України, 111 розпоряджень КМУ, 20 постанов Верховної Ради України, 115 указів Президента України, 34 розпорядження Президента. З 28 законів України, якими регулюється діяльність в сфері культури, 2 закони втратили чинність із прийняттям нових законів, це – Закони України «Про основи законодавства про культуру» та «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (01.02.2005 № 2391–IV); 3 закони мали обмежений час дії, що визначено у їх назві, це – «Про Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003–2007 роки» (25.12.2002 № 361–IV), «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки» (20.04.2004 № 1692–IV), «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки» (03.03.2005 № 2460–IV); 4 закони були прийняті як зміни до існуючих законів, це – «Про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту» (02.06.2005 № 2626–IV), «Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування виробів мистецтва, предметів колекціонування або антикваріату» (22.12.2006 № 535–V) , «Про внесення змін до статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо порядку та умов демонстрування і розповсюдження фільмів в Україні» (17.01.2006 № 3349–IV), «Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу» (05.11.2009 № 1709–VI). Інші 19 законів є чинними та засадничими для організації діяльності в сфері культури, це – «Про авторське право і

суміжні права» (23.12.1993 № 3792–XII), «Про музеї та музейну справу» (29.06.1995 № 249/95-ВР), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (27.01.1995 № 32/95-ВР), «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (07.10.1997 № 554/97-ВР), «Про благодійництво та благодійні організації» (16.09.1997 № 531/97-ВР), «Про кінематографію» (13.01.1998 № 9/98-ВР), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (21.09.1999 № 1068–XIV), «Про охорону культурної спадщини» (08.06.2000 № 1805–III), «Про народні художні промисли» (21.06.2001 № 2547–III), «Про захист суспільної моралі» (20.11.2003 № 1296–IV), «Про гастрольні заходи в Україні» (10.07.2003 № 1115–IV), «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність» (24.06.2004 № 1881-IV), «Про охорону археологічної спадщини» (18.03.2004 № 1626–IV), «Про театри і театральну справу» (31.05.2005 № 2605–IV), «Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини» (20.09.2006 № 164–V), «Про ратифікацію Угоди про вивезення та ввезення культурних цінностей» (11.01.2006 № 33041IV), «Про Перелік пам’яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації» (23.09.2008 № 574–VI), «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» (06.03.2008 № 132–VI), «Про культуру» у 2010 році (14.12.2010 №2278–17).

Міжнародні зобов’язання України в сфері культури підтвердженні також Постановою Верховної Ради України «Про участь України в Європейській культурній конвенції 1954 року» (24.02.1994 № 4030–XII).

Основні пріоритети державної культурної політики закріплені в Законі України «Про культуру», який складається з 10 розділів та 36 статей: 1-й розділ «Загальні положення», 2-й розділ «Права і обов’язки в сфері культури», 3-й розділ «Діяльність у сфері культури», 4-й розділ «Базова мережа закладів культури», 5-й розділ «Фінансування і забезпечення господарської діяльності закладів культури», 6-й розділ «Соціальні гарантії працівників у сфері культури», 7-й розділ «Участь громадськості у сфері культури», 8-й розділ «Міжнародні культурні зв’язки», 9-й розділ «Відповідальність за порушення законодавства про культуру», 10-й розділ «Прикінцеві положення». В цьому законі закріплено положення, яким культура визнається «одним з основних факторів самобутності українського народу – громадян України всіх національностей» (ст.3). З прийняттям Закону України «Про культуру» набули нормативно-правової визначеності такі поняття, як: базова мережа закладів культури, вітчизняний (національний) культурний продукт, грант, діяльність у сфері культури, заклад культури, культура, культурний простір України, культурні блага, культурно-мистецька громадськість, культурно-мистецька освіта, культурно-мистецький проект, мистецтво, національне культурне надбання, національно-культурна цільова програма, матеріальна культурна спадщина, об’єкти культурного призначення, працівник культури, професійний творчий працівник, суб’єкти діяльності в сфері культури, творча діяльність, культурні цінності (ст.1).

Літ.: *Закон* України «Про культуру» від 14.12.10 № 2778 – VI;

© Овчаренко С.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ – законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють правові, соціально-економічні, організаційні, фінансові, освітні та виховні засади розвитку та функціонування усіх ланок системи освіти в Україні: дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти.

Завданням **З.у.с.о.** є регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України.

З.у.с.о. формувалося у декілька етапів. Перший етап – прийняття 25.05.1991 Закону України «Про освіту», та Державної національної програми «Освіта» (України XXI століття) від 03.11.1993, яка стала першим стратегічним документом розвитку національної системи освіти.

Другий етап – прийняття Основного Закону держави – Конституції України від 28.06.1996, прийняття нової редакції Закону України «Про освіту» від 23.03.1996.

Третій етап – ухвалення законів прямої дії, які спрямовані на регулювання відносин у підсистемах освітньої галузі, а саме законів України «Про професійно-технічну освіту» від 10.12.1998, «Про загальну середню освіту» від 13.051999, «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000, «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001, «Про вищу освіту» від 17.01.2002. До того ж у цей період були затверджені й інші законодавчі акти, які стосуються учнів та молоді – це Закони України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001, «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 06.06.2001.

Четвертому етапу розвитку **З.у.с.о.** – втілення в життя окремих положень законів прямої дії через розробку постанов, наказів, інструкцій та положень органів виконавчої влади, а саме:

• удосконалення системи управління освітою (Постанови Кабінету Міністрів України: «Про Міністерство освіти і науки України» № 773/2000 від 07.06.2000; «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» № 964 від 14.06.2000; «Про затвердження Типового положення про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації» № 1326 від 22.08.2000; «Про затвердження Положення про державну інспекцію навчальних закладів» № 51614 від 29.11.2001; накази Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу» № 45 від 05.02.2001; «Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу» № 284 від 29.04.2002 тощо);

• стандартизація змісту освіти, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів (постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» № 306 від 12.03.2003; «Про ліцензування освітніх послуг» № 1380 від 29.08.2003; наказ Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів» № 553 від 24.07.2001);

• гуманізація та демократизація освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості (Постанова Кабінету Міністрів України: «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» № 1717 від 16.11.2000; накази Міністерства освіти і науки: «Про затвердження Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти» № 588 від 14.12.2000; «Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» № 732 від 20.12.2002 тощо).

П'ятий етап – прийняття на загальнодержавному рівні стратегічного документа – Національної доктрини розвитку освіти України від 09.10.2001, яка визначила довготривалі пріоритети державної політики у сфері освіти, а також ратифікацією Кредитної угоди (Проект «Рівний доступ до якісної освіти в Україні») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку.

Національна доктрина визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття. Після затвердження Національної доктрини Кабінет Міністрів України затвердив Державну програму «Вчитель», програму розвитку позашкільних навчальних закладів на найближчі 6 років. Постановами Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 та 05.07.2004 затверджено Державні стандарти базової й повної загальної середньої освіти та початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Ратифікація Кредитної угоди була спрямована на вирішення низки проблем, пов'язаних з підвищенням якості загальної серед-

ньої освіти та досягненням рівного доступу до якісної освіти всіх категорій населення.

Відповідно до 92 статті Основного закону України, засади регулювання освіти визначаються виключно законами України.

З.у.с.о. базується на Конституції і складається з Законів України: «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту», «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю», «Про мови в Українській РСР», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про охорону дитинства», «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні, Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект «Рівний доступ до якісної освіти в Україні») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку.

Конституція гарантує право кожного громадянина на освіту; на безоплатне здобуття вищої освіти на конкурсній основі; право громадян, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови. Конституційно визначено, що держава забезпечує доступність і безоплатність освіти; розвиток освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; обов'язковість повної загальної середньої освіти.

Правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини, ґрунтується на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду, сприяє формуванню цінностей демократичного правового суспільства в Україні визначає Закон «Про дошкільну освіту».

Закон України «Про загальну середню освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні.

Закон України «Про позашкільну освіту» визначає державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні засади.

Закон України «Про професійно-технічну освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи професійно-технічної освіти, створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства у кваліфікованих робітниках.

Закон України «Про вищу освіту» спрямований на врегулювання суспільних відносин і галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Ст. 19 Закону України «Про охорону дитинства» гарантує право кожної дитини на освіту, зокрема, доступність і безоплатність освіти; право на вибір навчального закладу і мови навчання; пільгові умови вступу до професійно-технічних, вищих навчальних закладів дітям вразливих категорій, які потребують соціального захисту; підтримка і заохочення обдарованих дітей.

Закон «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» спрямований на реалізацію державних гарантій забезпечення права на працю, зокрема, запровадження механізму надання дотацій роботодавцям, які здійснюють забезпечення молоді першим робочим місцем.

Закон «Про мови в Українській РСР» має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення в державному, економічному, політичному і громадському житті.

Метою Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» є врегулювання відносин, пов'язаних з науковою і науково-технічною діяльністю, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку усіх сфер суспільного життя.

З.у.с.о. зазнає змін та доповнень відповідно до вимог часу, впливу на систему освіти зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних та суб'єктивних чинників.

До перспектив подальшого розвитку **З.у.с.о.** варто віднести:

• розробку та прийняття Закону України «Про освіту дорослих»;

• прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту»;

• внесення змін до Закону України «Про загальну середню освіту»;

• внесення змін та доповнень до чинних законів про освіту щодо закріплення на законодавчому рівні зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти.

Літ.: *Закони* України «Про освіту» (від 23.05.1991 № 1060–XII), «Про професійно-технічну освіту» (від 10.02.1998 № 103/98–ВР), «Про загальну середню освіту» (від 13.05.1999 № 651–XIV), «Про позашкільну освіту» (від 22.06.2000 № 1841–III), «Про дошкільну освіту» (від 11.07.2001 № 2628–III), «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 № 2984–III), «Про мови в Українській РСР» (від 28.10.1989 № 8312–XI), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (від 13.12.1991 № 1977–XII), «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 № 2402).

© Красняков Є.В., Жабенко Л.В.

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА – система усталених теоретико-прикладних правил, якими окреслено засоби, методи і прийоми розробки законодавчих актів з метою надання їм оптимальної форми.

Мета **З.т.** полягає в забезпеченні належної якості і ефективності усього законодавчого масиву. Відповідний рівень **З.т.** дозволяє законодавцям адекватно відобразити в тексті законів свої наміри і надати їм відповідної форми. Належний рівень **З.т.** є надійним гарантом вдосконалення законодавства, правильного його застосування та відповідності волі законодавця.

Застосування **З.т.** в процесі законотворчої діяльності направлено на вирішення завдань по забезпеченню повноти конкретного законодавчого акта; недопущення суперечностей, прогалин в його тексті; однозначності у трактуванні його положень; доступності і зручності у користуванні.

З.т. базується на наступних принципах:

1) конкретність, визначеність формулювань;

2) логічна послідовність викладення норм закону;

3) узгодженість, несуперечливість норм закону як між собою, так і з іншими законодавчими актами;

4) викладення норм закону має бути лаконічним, але без шкоди для повноти і зрозумілості його положень;

5) норми в тексті закону мають викладатися ясно;

6) норми закону мають викладатися простою і доступною для грамотної людини мовою;

7) кількість законів з одного і того ж питання, в одній тій же сфері має бути мінімальною;

8) застосування єдиної термінології по всьому тексту закону.

Системний характер **З.т.** обумовлює наявність взаємопов'язаних елементів, які в своїй сукупності забезпечують точну і повну відповідність положень законопроектів їх змісту і призначенню, а також ясність і доступність правового матеріалу. До складових елементів **З.т.** відносяться: а) методологія складання законопроекту; б) визначення структури закону, адекватного його змісту; в) правила і засоби викладання нормативних положень законопроекту; г) мова і термінологія законопроекту; д) правила внесення змін до закону.

Поняття **З.т.** слід відрізняти від понять «нормотворча техніка» та «юридична техніка», які є більш широкими і охоплюють методи та прийоми розробки будь-яких нормативно-правових актів (нормотворча техніка), а також інших юридичних документів, у тому числі і ненормативного характеру (юридична техніка).

Літ.: *Ришелюк А. М.* законотворчий процес в Україні: Навч. посіб. – К.: Вид-во НАДУ, 2004; *Правила* оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (методичні рекомендації). – К.: Програма сприяння Парламенту України, 2007; *Ющик О. І.* Юридична техніка і проблеми визначення поняття // Парламентаризм в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. Конф. – К., 2001.

©Дубенко С.Д..

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИЙ (СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ) – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

С.з. є основним завданням соціальної політики, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя. Сфера дії **С.з. –** особа, сім'я, їхній добробут. Наявність дієвої, ефективної системи **С.з. –** це показник рівня розвитку держави, його відповідності сучасному стану розвитку суспільства. Чим вищий рівень життя громадян, тим більш розвинутим може вважатися суспільство.

Слід розрізняти поняття «**С.з.**» та «*соціальне забезпечення*».

Метою **С.з.** є забезпечення добробуту та гідного рівня життя для кожної особи, покращення соціального самопочуття людини, впевненості у своєму майбутньому. Під поняттям добробуту розуміється не тільки матеріальний добробут, але й соціальний, тобто створення таких умов життя, в яких людина може фізично і розумово розвиватися, реалізовувати свої здібності, задовольняти власні і водночас суспільно позитивні потреби й інтереси.

Найважливіше завдання **С.з.** полягає в підвищенні рівня і якості життя громадян, сприянні динамічному і гармонійному розвитку людей, зниженні рівня бідності та забезпеченні соціальної справедливості.

С.з. включає заходи від забезпечення виживання окремих верств населення до розширеного відтворення особистості. Відповідно **С.з.** передбачає два взаємопов'язані напрями дій держави: надання всім громадянам рівних можливостей для забезпечення власною працею свого пристойного життя та підтримку недієздатних і соціально вразливих верств населення шляхом перерозподілу частки доходів працездатних громадян.

Доступ до адекватного рівня **С.з.** визнано в міжнародних документах як основне право всіх людей. Міжнародні гарантії **С.з.** закріплені в документах Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, задекларовані в актах Ради Європи та інших міжнародних та регіональних організацій. Належний **С.з.** розглядається також як невід'ємний засіб та умова суспільного розвитку і соціальної злагоди.

Основоположним принципом **С.з.** є те, що держава через органи державної влади повинна забезпечувати гарантовані соціальні права всім громадянам, незалежно від віку чи соціального становища, створювати рівні умови для всіх категорій населення, забезпечувати більш адекватний перерозподіл національного багатства.

Система **С.з.** населення виконує дві головні функції: лікувальну (або реабілітаційну) та запобіжну (або превентивну). Лікувальна функція зменшує негативні наслідки бідності шляхом надання *соціальної допомоги* малозабезпеченим верствам населення. Превентивна функція запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі *соціального страхування* в працездатний період.

Виходячи з того, що соціальна держава має дотримуватися безумовного надання гарантій **С.з.** всім громадянам, то об'єктом **С.з.** є кожна людина з певною структурою потреб і інтересів. У широкому сенсі об'єктом управління в системі **С.з.** населення виступають усі громадяни держави, а у вузькому – соціальні групи, що за різних обставин не можуть самостійно забезпечити для себе відповідний рівень життя.

До суб'єктів **С.з.** належать: держава, суспільство, політичні партії, громадські організації, спонсори, меценати, благодійні організації та фонди.

Базовими складовими системи **С.з.** є *соціальне страхування, соціальна допомога та пенсійне забезпечення*, які мають відмінності за колом отримувачів, джерелами фінансування, інститутами.

Кінцевим результатом **С.з.** є соціальна безпека.

Рівень **С.з.** населення залежить від динаміки соціально-економічного розвитку суспільства, який визначається фінансовими можливостями виробничої сфери, наповненням бюджетів усіх рівнів.

Сучасний стан та проблеми, які накопичилися в сфері **С.з.** населення України, обу-

мовлюють необхідність перегляду підходів до механізмів державного управління зазначеною сферою. Актуальною залишається спрямованість теорії та практики державного управління на реформування складових системи **С.з.**, що потребує наукового обґрунтування та практичного впровадження сучасних методів управління. *Державна політика в сфері* **С.з.** має бути побудована таким чином, щоб концентрувати зусилля органів державної влади на розв'язання протиріч і усунення невідповідностей між фактичними потребами населення в **С.з.** і соціальних послугах та реальними можливостями держави в задоволенні Конституційних соціальних прав громадян.

На сьогодні існує певний теоретико-науковий доробок з досліджуваної проблематики. Широкий спектр досліджень проблем у сфері **С.з.** населення як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях представлено в роботах провідних вітчизняних науковців – Н. Борецької, Н. Власенко, О. Власюка, І. Гнибіденка, В. Гошовської, І. Калачової, А. Колота, І. Курило, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової, Ю. Саєнка, В. Скуратівського, О. Палій, О. Піщуліної та ін.

Літ.: *Державна* політика в соціогумантарній сфері: підручник / [авт. кол. *В. А. Скуратівський*, В. П. Трощинський, П. К.Ситник та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського.– К. : НАДУ, 2010. – 284 с.; *Соціальний* захист населення України : монографія / авт.кол.: *І. Ф. Гнибіденко*, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.; *Халецька А. А.* Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А. А. Халецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 430 с.

© Кравченко М.В.

ЗВЕДЕНИЙ БЮДЖЕТ є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави (Бюджетний кодекс України, ст. 6).

У цілому зведені бюджети існують на рівні держави, Автономної Республіки Крим, області, району, міста з районним поділом. Відповідний зведений бюджет визначається як сукупність показників бюджетів, що формуються на певній території дії зведеного бюджету. Так, **З.б**. України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва й Севастополя.

З.б. Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим значення. **З.б**. області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів та бюджетів міст обласного значення цієї області. **З.б**. району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. **З.б**. міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Причому, якщо місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ і сіл. Систему зведених бюджетів відображено на рис.1.

У Бюджетному кодексі України в редакції 2010 р. до відповідних зведених бюджетів включаються також показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом.

Складання зведених бюджетів покладено на відповідні органи виконавчої влади. **З.б**. не мають правової форми, тобто вони не розробляються й не затверджуються у формі закону, водночас їх значення досить вагоме, адже вони дають цілісну картину щодо грошових коштів, зосереджених у бюджетах. Суто статистичний характер показників зведених бюджетів дає змогу використовувати їх для проведення розрахунків щодо формування грошових ресурсів для забезпечення виконання функцій і завдань органами державної влади й місцевого самоврядування; визначення обсягу видатків, що підлягають фінансуванню з державного й місцевих бю-

Рис. 1. Система зведених бюджетів

джетів, аналізу та оцінки ефективності бюджетних витрат; визначення грошових потоків для встановлення обґрунтованості надання трансфертів.

Літ.: *Бюджетний кодекс України (нова редакція) від 08.07.2010 2456-VI*; *Пасічник Ю. В. Бюджетна система України*: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 670 с.; *Теліпко В. Е.*, Овчаренко А. С., Панасюк С. А. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / За заг. ред. Азарова М. Я. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 480 с.; *Шевчук В. О. Вплив бюджету на макроекономічні показники* / В. О. Шевчук, Р. І. Копич // Фінанси України. – 2010. 1 № 3. – С. 3–12.

© Осадчук С.В.

«ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ ДО 2000 р.» (*Health For All – by the year 2000 – «HFA – 2000»*) **–** це глобальна стратегія Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) з розвитку здоров'я, прийнята у 1980 році всіма 189 країнами – членами ВООЗ. У 1998 році була прийнята нова версія стратегії – «ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ» в XXI столітті, головною метою якої, є досягнення максимально можливого рівня здоров'я жителів регіонів світу. Відповідно документів ВООЗ визначені постійна мета та основна цілі стратегії ВООЗ «ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ». *Постійна* мета стратегії – «досягнення повної реалізації всіма людьми їх потенціалу здоров'я». Дві *головні* цілі*: зміцнення й охорона здоров'я людей впродовж усього їх життя; зниження розповсюдженості хвороб, травм та зменшення страждань від них.* Три засадничі цінності, які складають етичну основу стратегії: здоров'я – одне з найважливіших прав людини; справедливість в питаннях здоров'я і його охорони і дієва солідарність з цього питання країн, груп і контингентів людей внутрі країн; участь в діяльності охорони здоров'я і відповідальне ставлення до неї, підзвітність окремих людей, груп, населення (громад) і установ, організацій і секторів стосовно дій з питань охорони здоров'я. *Чотири основні стратегії діяльності* розроблено для забезпечення наукової, економічної, соціальної і політичної стійкості як необхідної передумови і рушійного чинника в реалізації цілей «Здоров'я-21». Це – багатосекторальні стратегії стосовно управління визначальними чинниками (детермінантами) здоров'я з врахуванням фізичних, економічних, соціальних, культурних і обумовлених статевою приналежністю аспектів. Стратегії також включають орієнтовані на кінцеві результати програми і інвестиції для розвитку діяльності охорони здоров'я і медичної допомоги; комплексну систему первинної медико-санітарної допомоги, орієнтовану на рівень сім'ї і комунально-громадський рівні і, нарешті, спільну діяльність охорони здоров'я за широкої участі і залученні відповідних партнерів по діяльності охорони здоров'я на всіх рівнях – сім'ї, школи і місць роботи, громади і країни – і, сприяючи спільним процесам ухвалення рішень, забезпечення виконання і звітності щодо управління процесами реалізації стратегій. Прийнята на Міжнародній конференції з первинної ме-

дико-санітарної допомоги, Алма-Ата, 6–12 вересня 1978 р., і затверджена Тридцять другою сесією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВООЗ 32.30, травень 1979 р.) «ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ» – це не окреме, одноразове і закінчене завдання. По основній своїй суті це реалізація Хартії соціальної справедливості, що забезпечує науково обґрунтоване керівництво з питань поліпшення і налагодження діяльності охорони здоров'я, з визначенням і розробкою процесів, що призведуть до послідовного поліпшення стану здоров'я населення. У Всесвітній декларації з охорони здоров'я, прийнятій всіма країнами-членами в травні 1998 р. підкреслено, що виконання політики досягнення здоров'я для всіх залежить від слідування цьому принципу і відношення до здоров'я як до основного права людини. Це пов'язано також з неухильним слідуванням етичним і науковим засадам вироблення політики охорони здоров'я і процесу її реалізації. Політики орієнтованої на забезпечення справедливості і рівноправ'я в охороні здоров'я та політики, що ґрунтується на відкритих і достовірних даних, а також стратегії з акцентом на ролі солідарності. З часу свого запровадження в 1980 р. політика ВООЗ з досягнення здоров'я для всіх визначала і сприяла забезпеченню умов для діяльності по поліпшенню здоров'я в Європейському регіоні. Стратегія «ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ» торкається питань, пов'язаних з глобальними цінностями, завданнями і стратегіями забезпечення здоров'я для всіх, потребує постійного перегляду, змін і удосконалень. Крім того, тут знаходять своє відображення поточні проблеми охорони здоров'я в регіоні, а також зміни, які стосуються політичних і соціально-економічних впливів і можливостей. «ЗДОРОВ'Я-21» надає особам, що приймають рішення на всіх рівнях, етичні і наукові основи для оцінки результатів реалізації політики на здоров'я населення, а також основи для ефективного управління сферою охорони здоров'я, а також інших секторів і прошарків суспільства, що є партнерами в охороні здоров'я. Реалізація стратегій – це спланований інноваційний процес, спрямований на комплексне поліпшення здоров'я людей з орієнтацією на визначення здоров'я, прийняте Статутом ВООЗ. Однак міжнародна організація враховує і передбачає можливість інтерпретації програми залежно від можливостей кожної країни і регіону, особливо в силу істотних розходжень щодо соціально-економічних умов, рівнів захворюваності і смертності, а також статусу і рівня розвитку системи охорони здоров'я країни. У розвитку цих програм особливого значення набуває міжнародна інтеграція і кооперація. В цьому аспекті *здоров'я для всіх* (ЗДВ) (Health for all (HFA)) означає, що всі люди у всіх країнах повинні мати принаймні такий рівень здоров'я, який дозволяв би їм вести активне виробниче і соціальне життя в тій громаді, у якій вони проживають. В міжнародних документах також визначається політика і її реалізація щодо здоров'я для всіх (ЗДВ) (Health for all (HFA) policy) як погоджена структура по здійсненню і розвитку охорони здоров'я, яка базується на концепції і *цінностях* досягнення здоров'я для всіх.

«*Цінності*» досягнення здоров'я для всіх (ЗДВ) (Health for all (HFA) value) – показують, що охорона здоров'я втілює право людини на здоров'я; рівність і солідарність в питаннях охорони здоров'я; участь населення і підзвітність. Завдання по досягненню здоров'я для всіх (ЗДВ) (Health for all (HFA) target) – змінюються відповідно соціальним викликам. Перша версія включала 38 завдань, передбачала міжсекторальну взаємодію. Друга версія включає 21 завдання. За прогнозом ВООЗ наступна версія буде включати 10 укрупнених завдань. Завдання мають рівень реалізації – Європейський, міжнаціональний, національний, регіональний, на їх основі розробляються урядами внутрішньонаціональні завдання по досягненню здоров'я для всіх, мета яких відповідає інтересам певної країни, але погоджена з глобальною, загальноєвропейською (або міжнаціональною) політикою «ЗДОРОВ'Я ДЛЯ ВСІХ». Такий підхід передбачає політичну готовність і зобов'язання урядів використовувати ресурси і можливості країни для досягнення цієї мети.

Літ.: *Здоровье* – 21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе Всемирной организации здравоохранения. – Копенгаген: ВОЗ: Европ. регион. бюро, 1999. – 310 с. Основы политики достижения здоровья для

всех в европейском регионе ВОЗ [Электронный ресурс] : Обновление 2005 р. // Женева: Всемирная организация здравоохранения. – 2005. – 97 с.
Health- 21: An introduction to the health for all policy framework for the WHO European Region. – European Health for All Series, 1998. – №. 5. – 32 p.

© Жаліло Л.І., Мартинюк О.І., Солоненко І.М.

ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ В ОСВІТІ (англ. – *external evaluation*) – інструмент *управління якістю освіти*, спосіб оцінювання результатів функціонування освітніх систем, що періодично ініціюється рішенням центральних та регіональних органів влади або незалежних інституцій і систематично проводиться сторонніми спостерігачами (найчастіше – експертами або спеціально створеними комісіями) за відповідними технологіями. Це дає можливість забезпечити високий рівень уніфікованості форм перевірки результатів, їх порівнюваності, об'єктивності та достовірності результатів. **З.н.о.** в освіті, на відміну від внутрішнього оцінювання результатів власної діяльності, потребує значних ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних, часових). Порівняння переваг і недоліків зовнішнього і внутрішнього оцінювання (самооцінювання) дає такі результати. До недоліків **З.н.о.** відносяться: велика вартість такого оцінювання, монополізації цього виду діяльності та можливість маніпулювання результатами, не завжди чітка визначеність випадків використання результатів **З.н.о.** Перевагами **З.н.о.** у порівнянні з внутрішнім оцінюванням є: стандартизованість отриманої інформації, її достовірність і надійність; незалежність спостерігачів, його професіоналізм та компетентність у проведенні оцінювання; відпрацьованість методології та технології проведення оцінювання; можливість узагальнення та порівняння на будь-якому рівні управління освітою; прогнозованість висновків та рекомендацій; легітимізація досліджень, що забезпечує визнання результатів на державному та міждержавному рівнях; престижність та відкритість системи освіти країни.

З.н.о. в освіті проводиться у більшості країн світу, і є обов'язковим у країнах Європейського союзу (ЄС). Об'єктом такого оцінювання можуть бути різноманітні результати функціонування освітніх систем, проте найчастіше підлягають результати навчальних досягнень учнів середніх шкіл та студентів вищих навчальних закладів. У переважній більшості країн-членів ЄС **З.н.о.** навчальних досягнень учнів поводиться по закінченні основної та старшої школи, у деяких країнах (наприклад, Великій Британії, Нідерландах, Франції, Швеції) **З.н.о.** проходить у формі загальнонаціональне *тестування* з двох або трьох навчальних предметів по закінченні молодшої школи. **З.н.о.** навчальних досягнень учнів по закінченні старшої школи у віці 17-19 років в деяких країнах ЄС одночасно враховується як вступний іспит для вступу *до вищих навчальних закладів*, окрема в Австрії, Італії, Німеччині,Фінляндії, Франції та ін. **З.н.о.** навчальних досягнень учнів шкіл в різних країнах відрізняється як за кількістю предметів, так і за формою проведення (усний чи письмовий іспит, тестування).

В Україні Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1095 «Деякі питання запровадження **З.н.о.** та моніторингу якості освіти» розпочалося створення системи **З.н.о.** навчальних досягнень учнів як нової форми державної підсумкової атестації випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Метою запровадження **З.н.о.** було забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до *вищої освіти*, здійснення контролю за дотриманням норм *Державного стандарту загальної середньої освіти*, аналізу системи освіти та прогнозування її розвитку.

У 2005 року створюється Український центр оцінювання *якості освіти*, як бюджетна установа, та 9 його регіональних підрозділів – Вінницькій (з районом обслуговуванням Вінницька, Житомирська, Хмельницька обл.), Дніпропетровській (Дніпропетровська, Запорізька обл.), Донецькій (Донецька, Луганська області), Івано-Франківській (Чернівецька, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська обл.), Львівській (Львівська, Рівненська, Волинська обл.), Одеській (Кіровоградська, Одеська, Миколаївська

обл.), Харківській (Харківська, Полтавська, Сумська обл.), Сімферопольській (Автономна Республіка Крим, Херсонська обл., м. Севастополь) та Київській (м. Київ, Київська, Черкаська, Чернігівська області).

Протягом 2006–2008 років запровадження **З.н**.о. здійснювалося в якості експерименту та апробації технології проведення цього оцінювання. У затвердженому Порядку **З.н.о.** та моніторингу якості освіти встановлювалося, що **З.н.о.** випускників загальноосвітніх навчальних закладів одночасно є державною підсумковою атестацією та вступними випробуваннями до вищих навчальних закладів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2005 року № 1312 «Про невідкладні заходи щодо запровадження **З.н.о.** та моніторингу якості освіти «затверджено Положення про Український центр оцінювання якості освіти, відповідно до якого центр очолює директор, який призначається на посаду за поданням Міністерства освіти і науки України і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України, несе персональну відповідальність перед Кабміном за виконання покладених на Центр завдань. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 593 Український центр оцінювання якості освіти та 9 його регіональних підрозділів внесено до Переліку закладів освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, і які фінансуються за рахунок видатків з державного бюджету. Таким чином, з 2006 року в Україні сформовано нову систему закладів, що виконують загальнодержавні функції у галузі освіти і є суб'єктами адміністрування з відповідними повноваженнями у сфері державної підсумкової атестації учнів (вихованців) системи *загальної середньої освіти*.

З.н.о., як інструмент управління якістю освіти в середній і вищій школі, дозволяє коректувати рівень підготовки тих, хто вступає до вищих навчальних закладів, і стимулювати до здобування вищої освіти за пріоритетними для держави напрямах. У зв'язку з цим новими умовами прийому до вищих навчальних закладів передбачено обов'язкове тестування з математики або історії України. Аналіз результатів **З.н.о.** дав підстави вносити зміни до програм з окремих навчальних предметів, зокрема з фізики, математики, біології і хімії, історії, української та іноземних мов. **З.н.о.** у 2010 році в Україні проводилося з української мови та літератури, історії України, математики, біології, фізики, хімії, географії, іноземної мови (на вибір) – англійської, німецької, французької, іспанської. Результати зовнішнього незалежного оцінювання зараховувалися як вступні іспити у вищі навчальні заклади з освітньо-професійних програм підготовки молодшого фахівця і бакалавра. Тестові завдання з усіх предметів (окрім іноземної мови), були підготовлені українською мовою. Учасники **З.н.о.**, які навчалися в школах мовами національних меншин, під час тестування отримували словники з перекладом основних термінів, які використовуватимуться в тестах.

Літ.: *Деякі* питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1095; *Про невідкладні* заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2005 року № 1312; *Положення* про Український центр оцінювання якості освіти від 31 грудня 2005 року; *Melissa* Conley-Tyler.A fundamental choice: internal or external evaluation? Evaluation Journal of Australasia, Vol.4 (new series), 2005; *Hellmut* Wollmann. Evaluation in public-sector reform: Toward a 'third wave' of evaluation?in: Wollmann, Hellmut (ed.), Evaluation in Public-Sector Reform, Concepts and Practice in International Perspective, Cheltenham / Northhampton: Edward Elgar, 2003; *Reinhard* Stockmann. Evaluation and Quality Management: A Discourse (work paper), 2006.

© Лукіна Т.О.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (З.е.д.) не має однозначного визначення в законодавчо-нормативних документах та науковій літературі. Загальні умови та порядок здійснення **З.е.д.** суб'єктами господарювання визначаються Господарським Кодексом України (ГКУ), Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (За-

кон 959-12) та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з статтею 377 ГКУ **зовнішньоекономічна діяльність –** це господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання Митного кордону України майном та/або робочою силою [1], а відповідно до статті 1 Закону 959-12 – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [2].

Під *господарською діяльністю* розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, що спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1, ст. 3], або ж будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару [2, ст. 1].

Суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні **З.е.д.** керуються такими *принципами*: суверенітету народу України у здійсненні **З.е.д.**; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; юридичної рівності і недискримінації верховенства закону; захисту інтересів суб'єктів **З.е.д.**, еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів [2, ст.].

Суб'єктами **З.е.д.** в Україні є: фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України; юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні, і які мають постійне місцезнаходження на території України, в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності; об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність; структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України, але мають постійне місцезнаходження на території України; спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні, і які мають постійне місцезнаходження на території України; інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України, Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи.

За видами **З.е.д.** поділяється на: експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили; надання суб'єктами **З.е.д.** України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності; наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі; міжнародні фінансові операції та операції з інними паперами; кредитні та розрахункові операції між суб'єктами **З.е.д.** та іноземними суб'єктами господарської діяльності; спільна підприємницька діяльність між суб'єктами **З.е.д.** та іноземними суб'єктами господарської діяльності; підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів **З.е.д.** за межами України; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів **З.е.д.**; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібної торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених за-

конами України випадках; товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами **З.е.д.** та іноземними суб'єктами господарської діяльності; орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами **З.е.д.** та іноземними суб'єктами господарської діяльності; операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку; роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами **З.е.д.** як на території України, так і за її межами; інші види **З.е.д.**, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

У сучасний період поряд з традиційними видами ЗЕД розвиваються і поширюються інші види співробітництва, зокрема, *техніко-економічне* і *науково-технічне*.

Техніко-економічне співробітництво стосується, насамперед, ринку об'єктів капітального будівництва, надання технічних послуг та поставок комплектного устаткування. Його ведуть або на умовах технічного сприяння, або за договорами генерального підряду, коли підрядник бере на себе зобов'язання здати готовий будівельний об'єкт в експлуатацію в обумовлені строки.

Науково-технічне співробітництво – це вид зовнішньоекономічної діяльності, коли дві самостійні сторони об'єднують на відплатній основі свої науково-дослідницькі, проектно-конструкторські та інформаційні ресурси з метою одержання наукових та технічних результатів. Воно сприяє прискоренню науково-технічного прогресу і впровадженню інновацій у виробництво.

Майже усі види **З.е.д.** відображені в експорті та імпорті. Роль міжнародної торгівлі в розвитку національної економіки полягає в тому, що вона є засобом розвитку спеціалізації і концентрації виробництва, підвищення продуктивності ресурсів, збільшення обсягів національного виробництва і добробуту населення. Міжнародна торгівля дає змогу: одержувати природні, інвестиційні та інші ресурси, яких не вистачає в країні; отримувати з інших країн сучасну техніку і нові технології; урізноманітнювати асортимент споживчих товарів і краще задовольняти потреби населення.

Літ.: *Господарський* кодекс України від 16 січня 2003 р.; *Закон* України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квіт. 1991 р. № 959–XII.

© Пісьмаченко Л.М.

І

ІДЕОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА – це система світоглядних цінностей, що припускає кардинальні зміни змісту інформаційної політики суб'єкта соціально-політичних відносин і стратегій його поведінки в інформаційному суспільстві, тобто стратегій, що відбивають можливі варіанти поведінки (функціонування) даного суб'єкта (соціальної, політичної системи) у сучасному інформаційному світі. *Інформаційне суспільство* – це стан розвитку суспільних і, насамперед, виробничих відносин, при якому основна частина валового продукту виробляється не за рахунок матеріального виробництва, а на основі створення й продажу наукомістких технологій, інформаційних продуктів, тобто результатів інтелектуальної праці громадян. **І.і.с.** може являти собою деяку асоціацію країн, що досягли відповідних економічних, культурних і соціальних параметрів, і, зокрема, високого рівня інформатизації життя громадян і суспільства, керування державою, розвитку науки, освіти й культури, а також володіють значним ступенем інтегрованості у світову економіку.

Сьогодні формування **І.і.с.** *відбувається під впливом наступних основних факторів*: 1) економічної, політичної, інформаційної, культурно-ідеологічної глобалізації; 2) геополітичної конкуренції; 3) інформаційного протиборства й інформаційної війни.

1) Глобалізація у сфері політичних відносин – це процес повсюдного становлення інститутів політичного представництва та механізмів «внутрішнього» і «зовнішнього» вирішення конфліктів, що ґрунтуються на соціальному компромісі і взаємному узгодженні інтересів. Серед факторів, що все більше впливають на конфігурацію й характер міжнародної системи політичних відносин, можна відзначити:

- посилення нестабільності усередині держав і в міждержавних відносинах, обумовлене динамікою розвитку світової економіки;
- швидкий ріст транснаціональних зв'язків, що стимулює утворення нових форм колективного прийняття рішень при участі держав, міжурядових організацій і міжнародних груп впливу;
- бурхливий розвиток транснаціональних інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж зв'язку.

У результаті глобалізації утвориться така світова політична система, у якій на лідируючі позиції висуватимуться держави не стільки за параметрами свого військового й економічного потенціалу, скільки здатні стати моральними лідерами світового співтовариства, впроваджувати етичні стандарти в міжнародні відносини, у тому числі за рахунок цілеспрямованої політики повсюдного впровадження в масову свідомість вигідних для себе ідеологічних і моральних установок, цінностей і світогляду, що припускає активізацію процесів інформаційної експансії й ріст ролі інформаційних операцій. **Інформаційна глобалізація** – один із найбільш показових інтеграційних процесів, які протікають сьогодні у межах і під впливом глобалізації, що включає в себе розвиток комунікацій (у тому числі таких, що використовують космічний простір), створення глобальних інформаційних мереж, комп'ютеризацію більшості сфер життєдіяльності людини. **Глобалізація культурно-ідеологічна (ментальна)** – це комплексний процес, що має тривалу історію, «уніфікації» традицій, релігій, культури та ідеології. Важливим аспектом «ментальної» глобалізації є безперервний процес уніфікації культурних надбань людства. У перспективі можна очікувати появу глобальної «кроскультури».

2) Під геополітичною конкуренцією розуміється суперництво між геополітичними суб'єктами за вплив на той або інший простір, у результаті якого одні суб'єкти одержують переваги, а інші їх втрачають, що відбивається на стані їхньої безпеки. *Енергетичний принцип розвитку співтовариства (держави, цивілізації в цілому) на основі інформаційних технологій* полягає в тому, що переваги має система, яка структурно організована так, що використовує із зовнішнього середовища більшу кількість енергії з різноманітних джерел. Інформація (знання) створюється на основі витрат ряду енергетичних ресурсів (природних, людських, технічних). Одержання доступу до цієї інформації (знань) неспівставно за енергетичними витратами із процесом їхнього створення.

3) Інформаційне протиборство і його найбільш гостра форма – інформаційна війна – у силу своєї високої соціальної небезпеки є найважливішими факторами, що визначають мету, завдання й основні напрями державної інформаційної політики. Одним із найважливіших завдань державної інформаційної політики є протидія акціям інформаційної агресії й операціям інформаційної війни, що передбачає створення ефективної державної системи забезпечення безпеки в інформаційному просторі, здатної протистояти таким акціям. Інформаційне суспільство продукує нові форми конфліктів – *інформаційні війни*, які фактично не були відомі в суспільстві індустріальному або, у всякому разі, не носили такої інтенсивності, не приймали такі масштаби й не представляли такої загрози для безпеки суспільства. *Інформаційна війна* – політичний конфлікт, що виникає в результаті зіткнення двох або більше різноспрямованих політичних сил з метою вирішення протиріч із приводу влади й здійснення політичного керівництва, а також із приводу перерозподілу їхньої ролі, місця й функцій у політичній системі інформаційного суспільства, у якому зіткнення конфліктуючих сторін відбувається у формі інформаційно-психологічних операцій із застосуванням інформаційної зброї. **Інформаційний конфлікт** – це зіткнення інтересів двох або декількох суб'єктів інформаційних відносин з метою загострення або вирішення протиріч з питань розподілу влади й здійснення політичного керівництва в інформаційному просторі, а також із приводу перерозподілу їхньої ролі, місця й функцій у соціально-політичній системі інформаційного суспільства. Виникаючі в результаті цього правові взаємовідносини соціальних суб'єктів дозволяють означити й виділити виникаючі в процесі реалізації суб'єктами власних прав і прагнень протиріччя, які потім або усуваються (повністю або частково) у результаті спільної діяльності всіх учасників конфлікту щодо пошуку можливих у даній ситуації компромісних рішень, або стають основою для зміни характеру взаємин суб'єктів у напрямі ескалації конфлікту, а також створюють умови для залучення в конфлікт, що розширюється, інших соціальних суб'єктів, що раніше в ньому не брали участі.

Створення ефективної системи протидії акціям інформаційної агресії й операціям інформаційної війни вимагає дослідження процесів зародження й розвитку інформаційних конфліктів на всіх стадіях розвитку й виділення тих характерних рис протікання конфліктогенних процесів на кожній із виділених стадій конфлікту, які визначають їхню уразливість для зовнішнього конструктивного впливу, використання яких дозволяє порушити перебіг цих процесів, сповільнити їхній розвиток, локалізувати вплив, або, у випадку неможливості усунення конфлікту, – направити конфліктогенні процеси в інше русло.

Літ.: *Почепцов Г. Г.,* Чукут С. А. Інформаційна політика : навч посіб – К. : Знання, 2006. – 663 с.; *Політологія*: навч. посіб / *Н. В. Грицяк,* Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко; За ред. *В. М. Дем'яненка*. – 3-тє вид. доповн. і уточн. – К. : Видавничий центр ТОВ Софія – А, 2008. – 754 с.; *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / За заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князєва. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 680 с.; *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века. М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000; *Манойло А. В.,* Фролов Д. Б., Вепринцев В. Б. Особенности информационной политики эпохи информационного общества // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2002. – № 4.

© Грицяк Н.В.

ІНВЕСТИЦІЇ – термін «інвестиції» використовується у багатьох мовах, наприклад, нім. – *investition*, лат. – *investio*, англ. – *invest*, що означає «вкладати».

За визначенням Франсуа Кене (1694–1774) **І.** – це необхідні для виробництва витрати, які визначають вартість товарів. Представлені у грошовому вираженні **І.** розподіляються на основний й оборотний капітали і відшкодуються в ціні товару. У сучасній економічній теорії **І.** трактуються в основному як набір благ, цінностей, що вкладаються у підприємницьку діяльність з метою одержання доходу або соціального ефекту у майбутньому. Такий підхід використовує австрійська школа «граничної корисності».

Французький економіст П. Массе стверджує, що найзагальніше визначення, яке можна дати актові вкладення капіталу, зводиться до того, що: інвестування являє собою акт обміну задоволення сьогоднішньої потреби на очікуване задоволення її в майбутньому за допомогою інвестованих благ. Дж. Кейнс розумів під **І.** «...поточний приріст цінності капітального майна внаслідок виробничої діяльності даного періоду». К. Еклунд зазначає, що **І.** – це те, що «відкладають на завтрашній день, щоб мати можливість більше споживати в майбутньому».

У більш широкому тлумаченні **І.** – це вкладання матеріальних та нематеріальних цінностей з метою наступного їх збільшення. Приріст капіталу повинен бути достатнім для того, щоб компенсувати інвестору відмову від використання наявних цінностей на споживання в поточному періоді, нагородити його (інвестора) за ризик, відшкодувати втрати від інфляції у майбутньому.

І. мають фінансове та економічне визначення. Фінансове визначення, **І.** – це усі види активів, вкладених у господарську діяльність з метою одержання доходу, а економічне – це видатки на створення, розширення, реконструкцію і технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані із цим зміни оборотного капіталу, який залежить від руху видатків на основний капітал.

Ефективне вкладення капіталу є взаємовідносини між громадянами, підприємствами, фінансовими інститутами, державами на внутрішньому і зовнішньому ринках з метою його примноження шляхом інвестування. Економічна природа **І.** обумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення і полягає у використанні частки додаткового суспільного продукту для збільшення кількості та якості усіх елементів системи продуктивних сил суспільства.

У сучасний період використовується більш широке трактування **І.**, яке враховує різноманітність об'єктів, суб'єктів, джерел та виробничих відносин, що стосуються формування та відтворення **І.** В економічній теорії і господарській практиці, пов'язаній з інвестиційною діяльністю, застосовується більше ста термінів, що характеризують різні їх види. **І.** в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються у різних формах. За формами виділяють реальні та фінансові **І.** Реальні, як правило, включають **І.** в будь-який тип матеріальних активів, таких як: земля, обладнання, заводи. Фінансові **І.** визначаються як контракти, які записані на папері. В основному це акції і облігації.

Для сутнісно-змістової характеристики **І.** істотне теоретичне і практичне значення має визначення різновидів **І.** за окремими ознаками, тобто за їхнім функціонально-елементним складом.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає **І.** як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності, внаслідок чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права, що випливають з авторських прав, досвіду та інтелектуальних цінностей; права користування землею, водою, природними ресурсами; сукупність технічних та економічних знань у формі документації, навичок, виробничого досвіду, необхідних для організації виробництва товарів та послуг, але не запатентованих (ноу-хау). Сюди також треба включити витрати на освіту, наукові дослідження та підготовку кадрів. Ці витрати представляють собою **І.** в людський капітал, які на

сучасному рівні розвитку економіки набувають все більшого значення, тому що на сам-кінець результатом людської діяльності виступають і будинки, і споруди, і машини, і устаткування, і саме головне, основний фактор сучасного економічного розвитку – інтелектуальний продукт, який визначає економічне положення країни в світовій ієрархії держав.

Практичні кроки з реалізації **І.** являють собою інвестиційну діяльність. Інвестиційна діяльність поширюється на весь інвестиційний цикл (період), який охоплює один оборот капіталу, тобто рух вартості, авансованої в капітальне майно, від моменту акумуляції грошових засобів до реального відшкодування. Кожна держава, як суб'єкт інвестиційної діяльності, визначає правові, економічні і соціальні умови цієї діяльності в своєму законодавстві. Систему регулювання умов інвестиційної діяльності коригують залежно від економічної політики держави у кожний конкретний період та залежно від ступеня інвестиційної активності суб'єктів господарювання.

Інвестиційна діяльність здійснюється на внутрішньому і зовнішньому інвестиційних ринках. Зовнішній ринок представлений іноземними **І.**

Іноземні **І.** – вкладення за кордоном матеріальних та фінансових ресурсів, а також таких специфічних активів, як компетенція менеджменту і технічні знання. Це юридично регламентована власність у вигляді будь-якого майна або майнових прав, які походять з-за меж країни, що приймає **І.**, дозволені для інвестування законодавством цієї країни або міжнародними договорами і вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти підприємницької та іншої діяльності країни, відповідно до її законодавства або міжнародних договорів з метою отримання прибутку (доходу) та/або досягнення соціального ефекту. Іноземні **І.** – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою одержання прибутку чи досягнення соціального ефекту.

Іноземні **І.** можуть бути присутні у економіці країн у вигляді підприємницького капіталу, позичкового капіталу, державної допомоги.

Прямі іноземні **І.** можна класифікувати за такими формами: ліцензійні угоди з фірмами країн-реципієнтів; стратегічні альянси; спільні підприємства; створення власних дочірніх підприємств; контрольні пакети акцій у фірмах країн-одержувачів.

Портфельні іноземні **І.** – це вкладення в акції зарубіжних підприємств (без придбання контрольного пакету), облігації та інші цінні папери іноземних держав, міжнародних валютно-кредитних організацій з метою одержання підвищеного доходу за рахунок податкових пільг, зміни валютного курсу. Такі **І.** не дають реального контролю інвестору над об'єктом інвестування.

Іноземні **І.** відіграють велику роль в економічному розвитку країн світу. Вони, певною мірою, сприяють покращанню економічного стану, стимулюють зростання валового внутрішнього продукту, експорту, структурні зміни, зайнятість населення. Однак іноземні **І.** мають як позитивні, так і негативні характеристики для країн-реципієнтів і країн-резидентів.

Ключовим моментом здійснення іноземної **І.** є питання участі у власності. У світовій практиці існують такі основні варіанти вирішення цієї проблеми: збереження державного контролю над стратегічними галузями національної економіки; збереження деяких галузей або видів виробництва під егідою державної власності; часткове зняття обмежень привілейованим інвесторам; 100% власність іноземного інвестора.

На ринку міжнародного капіталу існує певна жорсткість конкуренції за залучення іноземних **І.**, що викликає необхідність із боку країн – реципієнтів капіталу не тільки створення сприятливого інвестиційного режиму, але і розроблення спеціальних заходів.

Система інвестиційних пільг та обмежень включає: факторні пільги (субсидії підприємствам, гарантовані та пільгові позики, звільнення від податків, часткове повернення податків, прискорення амортизації); товарні пільги (тарифні і нетарифні імпортні бар'єри); спеціальні заходи з обмеження та контролю за діяльністю іноземного інвестора.

Система гарантій дотримання прав іноземного інвестора традиційно складається з: гара-

нтій включення прав іноземного інвестора до національної системи права; гарантій дотримання інвестиційних пільг і сталості законодавства протягом інвестиційного циклу; гарантій захисту від заходів конфіскаційного характеру.

У сучасній світогосподарській практиці важливе місце в активізації та регулюванні міжнародної інвестиційної діяльності займають дво- і багатосторонні інвестиційні угоди. Їх метою є одержання країною базування правового захисту своїх інвестицій у приймаючій країні від можливих некомерційних ризиків, а також підтримка стабільності і надійності відносин між країнами.

Методи та інструменти, які держава використовує при регулюванні іноземних **І.,** залежать від стратегічних цілей розвитку національних економік та розрізняються для держав з різним рівнем економічного розвитку.

Інвестиційна політика здійснюється в рамках національної як внутрішньоекономічної так і зовнішньоекономічної стратегії. Її специфіка залежить як від змісту та цілей переважного напряму зовнішньоторговельної політики – імпортної або експортної політики, так і від співвідношення між тенденціями зовнішньоторговельної політики – між протекціонізмом і лібералізацією.

Літ.: *Закон* України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року; *Гитман Л. Дж.,* Джонк М. Д. Основы инвестирования // пер. с англ. – М. : Дело, 1997. *Дука А. П.* Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування – К. : Каравела, 2008; *Татаренко И. О.,* Теорії інвестицій / Татаренко И. О., Поручник А. М. – К. : КНЕУ, 2000; *Мерзляк А. В.* Механізми державного управління іноземних інвестицій: регіональний аспект: Монографія. – К. : В-во УАДУ, 2002; *Пересада А. А.,* Управління інвестиційним процесом. – К. : Лібра, 2002.

© Ковальов Г.І.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ – це вкладення матеріальних, фінансових, людських та інтелектуальних ресурсів в будь-яку справу з метою отримання запланованого результату у визначений термін. Будь-який **І. п.** базується на інвестиціях. Форма та зміст **І. п.** можуть бути найрізноманітнішими – від плану будівництва нового підприємства до оцінки доцільності придбання нерухомого майна.

І. п. – це обмежена за часом цілеспрямована зміна системи зі встановленими вимогами до якості результатів, можливими межами витрат коштів та ресурсів і специфічною організацією з його розробки та реалізації.

І. п. за своєю суттю є програмою вирішення економічної проблеми, вкладення коштів у яку приводить до їх віддачі (отримання доходу, прибутку, соціальних ефектів) після проходження певного строку з початку здійснення проекту, вкладення коштів у нього.

Таким чином, **І. п.** має дві визначальні ознаки: необхідність значних вкладень у проект і наявність часового лагу проміжку часу між початком інвестування, вкладення коштів та моментом отримання віддачі від них.

Поняття «**І. п.**» можна розглядати у двох аспектах:

• як інвестиційний процес – діяльність, що передбачає здійснення комплексу заходів для досягнення поставленої мети (отримання певного результату);

• як інвестиційний бізнес-план – систему організаційно-правових та розрахунково-фінансових документів, необхідних для здійснення будь-яких дій чи які описують ці дії.

Існують різні класифікації **І. п.** В залежності від ознак, покладених в основу класифікації, можна виділити наступні види **І. п.**

На практиці дана класифікація не є вичерпною і допускає подальшу деталізацію.

І. п. мають різноманітні форми і зміст. Інвестиційні рішення, що розглядаються при аналізі проектів, можуть відноситися, наприклад, до придбання нерухомого майна, капіталовкладення в обладнання, наукових досліджень, дослідно-конструкторських розробок, освоєння нового родовища, будівництва великого виробничого об'єкта або підприємства тощо.

Підготовка та реалізація **І. п.** передбачає такі основні напрями його аналізу:

1. Техніко-економічний – визначення найбільш реальної для впровадження проекту техніки і технології.

Таблиця 1

Класифікація інвестиційних проектів

Класифікаційна ознака	Вид інвестиційного проекту
Термін реалізації (створення і функціонування)	– Короткострокові(до 3 років). – Середньострокові (3-5 років). – Довгострокові(понад 5 років).
Масштаб	– Малі проекти – вартістю до 10 млн доларів. – Середні проекти – вартістю від 10 до 50 млн доларів. – Великі проекти – від 50 до 100 млн доларів. – Надвеликі проекти – понад 100 млн доларів.
Класифікаційна ознака	**Вид інвестиційного проекту**
Складність	– Монопроект – це окремий проект певного виду і масштабу. – Мультипроект – це комплексний проект, який складається з декількох монопроектів, що вимагає значного проектного управління. – Мегапроект – це комплексний проект розвитку регіонів, секторів економіки тощо, який складається з декількох моно- та мультипроектів, об'єднаних однією метою.
Величина ризику	– Надійні проекти – які характеризуються високою ймовірністю отримання гарантованих результатів (наприклад, проекти, що виконуються за державним замовленням). – Ризикові проекти – для яких характерна висока ступінь невизначеності як витрат, так і результатів (наприклад, проекти, пов'язані зі створенням нових виробництв і технологій).
Обов'язковість	– Обов'язкові проекти – це контрактні проекти, які повинні забезпечити контрактні зобов'язання, наприклад, проекти охорони довкілля. – Необов'язкові проекти – будь-які проекти, виконання яких можна перенести на інший період, наприклад, заміна обладнання.
Ступінь впливу результатів реалізації	– Глобальні проекти, реалізація яких суттєво впливає на економічну, соціальну або екологічну ситуацію на Землі. – Народногосподарські проекти, реалізація яких суттєво впливає на економічну, соціальну або екологічну ситуацію в країні, і при їх оцінці можна обмежуватися урахуванням тільки цього впливу. – Великомасштабні проекти, реалізація яких суттєво впливає на економічну, соціальну або екологічну ситуацію в окремо взятій країні. – Локальні проекти, реалізація яких не робить істотного впливу на економічну, соціальну або екологічну ситуацію в певних регіонах і (або) містах, на рівень та структуру цін на товарних ринках.
Рівень альтернативності	– Незалежні – допускають одночасне і окреме здійснення, причому характеристики їх реалізації не впливають один на одного. – Взаємовиключні – тобто не допускають одночасної реалізації. На практиці такі проекти часто виконують одну й ту ж функцію. Із сукупності альтернативних проектів може бути здійснений тільки один. – Взаємодоповнюючі – реалізація яких може відбуватися лише спільно.
Мета й характер діяльності	– Комерційні проекти – спрямовані на отримання прибутку. Некомерційні проекти – основною метою яких є соціальний ефект.
Класифікаційна ознака	**Вид інвестиційного проекту**
Характер та сфера діяльності	– Промислові проекти – типові проекти, що спрямовані на випуск та продаж нових продуктів, удосконалення технологій, розширення виробництва тощо. – Інноваційні проекти – зосереджені на науково-дослідній діяльності, розробці програмних засобів опрацювання інформації, створенні нових матеріалів, технологій, конструкцій тощо. – Організаційні проекти – націлені на реформування системи управління, створення нової організації, реструктуризацію тощо. – Економічні проекти – мають на меті приватизацію державних підприємств, розвиток ринку капіталів, реформування системи оподаткування та інші макроекономічні перетворення. – Соціальні проекти – пов'язані з реформуванням системи управління, створенням системи соціального захисту, охороною здоров'я подоланням наслідків природних, екологічних та соціальних потрясінь та іншими чинниками соціального характеру.
Схема фінансування	– Які фінансуються за рахунок внутрішніх джерел. – Які фінансуються за рахунок акціонування (первинної чи додаткової емісії акцій). – Які фінансуються за рахунок кредиту. – Зі змішаними формами фінансування.

2. Маркетинговий – комплексна характеристика ринку збуту продукції та ринку закупівель предметів праці й комплектуючих,передусім цін на цих ринках.

3. Соціологічний – оцінка правового поля, адміністративного середовища (розпорядження, укази) політичного клімату, соціальних умов тощо.

4. Екологічний – комплексна оцінка негативного впливу діючого підприємства чи його відділення, філії на навколишнє середовище, виявлення основних спосо-

бів ліквідації або послаблення такого впливу.

5. Економічний – визначення ефективності виробництва, тобто зіставлення витрат і результатів за цим проектом.

Часовий чинник грає ключову роль в оцінці **І. п.** У зв'язку з цим доцільно представити весь цикл розвитку **І. п.** як три основні фази розвитку проекту: передінвестиційну, інвестиційну та експлуатаційну. Сумарна тривалість цих стадій складає тривалість життя **І. п.**

Перша фаза – передінвестиційна, що безпосередньо передує основному обсягу інвестицій, у багатьох випадках не може бути визначена досить точно. На цьому етапі проект розробляється, вивчаються його можливості, готується його техніко-економічне обґрунтування, проводяться маркетингові дослідження, здійснюється вибір постачальників сировини та обладнання, ведуться переговори з потенційними інвесторами і учасниками проекту. Також тут здійснюється юридичне оформлення проекту (реєстрація підприємства, оформлення контрактів і тому подібне) і проводиться емісія акцій та інших цінних паперів. Як правило, в кінці передінвестиційної фази має бути в наявності розгорнутий бізнес-план **І.п.** Всі вище перелічені дії, зрозуміло, вимагають не лише часу, але і витрат. В разі позитивного результату і переходу безпосередньо до здійснення проекту понесені витрати капіталізуються і входять до складу так званих «передвиробничих витрат» з подальшим віднесенням на собівартість продукції через механізм амортизаційних відрахувань. Якщо **І.п.** передбачає залучення кредиту, то в цій фазі укладається угода на його отримання.

Наступний відрізок часу відводиться під стадію інвестування або фазу імплементації **І.п.** Принципова відмінність цієї фази розвитку проекту від попередньої і подальшій фаз полягає, з одного боку, в тому, що починають робитися дії, які вимагають набагато більших витрат і носять безповоротний характер (розробка проектно-кошторисної документації,закупівля устаткування або будівництво), а з іншого боку – проект ще не в змозі забезпечити свій розвиток за рахунок власних засобів. На даній стадії формуються постійні активи підприємства. Деякі види супутніх витрат (наприклад, витрати на навчання персоналу, на проведення рекламних заходів, на запускобладнання) частково можуть бути віднесені на собівартість продукції (як витрати майбутніх періодів), а частково – капіталізовані (як передвиробничі витрати). На цьому етапі, у разі потреби, відбувається внесення оперативних змін до **І.п.**

З моменту введення в дію основного устаткування (в разі промислових інвестицій) або після придбання нерухомості або іншого вигляду активів починається третя стадія розвитку **І.п.** – експлуатаційна фаза. Цей період характеризується початком виробництва продукції або надання послуг і відповідними надходженнями, і поточними витратами. Тривалість експлуатаційної фази впливає на загальну характеристику **І.п.** Чим далі в часі віднесена її верхня межа, тим більшою буде сукупна величина доходу.

Слід пам'ятати, що недостатньо або неправильно обґрунтований **І.п.**, буде приречений на серйозні труднощі при його реалізації, незалежно від того, наскільки успішно робитимуться всі подальші дії.

Літ.: *Череп А. В.* Інвестознавство: навч. посібник / А. В. Череп. – К. : Кондор, 2006; *Гончаров С. М.* Тлумачний словник економіста / Гончаров С. М., Кушнір Н. Б.,за ред. проф. С. М. Гончарова. – Рівне: НУВГП, 2008; *Економічна* енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000; *Дука А. П.* Інвестування : навч. посіб. / А. П. Дука. – К. : АПСВФПУ, 2010.

© *Капінус Є.В.*

ІНДИКАТОР ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ – вимірюваний елемент медичної допомоги, стосовно якого є доказовість або узгоджена думка спеціалістів, що він може використовуватись для оцінювання якості медичної допомоги, і відповідно змінювати якість. Проте **І.я.м.д.** рідко забезпечують пряму міру якості. Замість цього вони служать вказівниками, які можуть ідентифікувати можливі проблеми та/або можливості для вдосконалення якості медичної допомоги. **І.я.м.д.** не забезпечують відповідей на запитання, а, скоріше, привертають

увагу до потенційних проблем у тих сферах, де доцільно вжити заходів щодо вдосконалення якості медичної допомоги. Вони забезпечують однорідність методів оцінювання результатів надання медичної допомоги у формі еталонного порівняння.

І.я.м.д. повинні стати обов'язковим компонентом усіх документів стандартизації медичної допомоги в Україні – клінічних настанов, стандартів медичної допомоги, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів та основним інструментом моніторингу їх виконання і давати можливість перевірити відповідність реально наданої медичної допомоги зазначеним документам.

Діапазон потенційних користувачів **І.я.м.д.** має включати клініцистів, менеджерів у сфері охорони здоров'я, розробників політики, широкі кола громадськості. Наприклад, вони можуть використовуватись групами клініцистів для оцінювання та поліпшення послуг, управлінцями у сфері охорони здоров'я – для стратегічного огляду та планування послуг. Найбільш необхідні **І.я.м.д.** – установам, які забезпечують надання клінічних послуг.

І.я.м.д. – інструмент, і його здатність до удосконалення якості медичної допомоги залежить не тільки безпосередньо від його властивостей, а також від того, яким чином цей інструмент буде застосовано на практиці.

Цілі запровадження **І.я.м.д.:**

• забезпечення умов для належної охорони здоров'я населення;

• запобігання непотрібним та застарілим клінічним заходам та непотрібним витратам;

• безперервне поліпшення якості медичної допомоги;

• попередження та скорочення небажаних змін якості в сфері медичного обслуговування;

• допомога в прийнятті рішень з медичної практики;

• забезпечення об'єктивної і кількісної оцінки клінічної ефективності медичної допомоги;

• обґрунтування економії ресурсів на основі переважного врахування очікувань пацієнтів;

• сприяння внутрішньому управлінню якістю (на рівні лікувально-профілактичного закладу) та зовнішній гарантії якості (на рівні структур управління охороною здоров'я);

• забезпечення можливості інформування широких кіл громадськості (пацієнтів, правозахисників у сфері охорони здоров'я, управлінців, професіоналів та ін.) стосовно якості послуг з охорони здоров'я.

Функції **І.я.м.д.:**

• параметри, які відображають якість за допомогою числа і відношення між числами. Вони можуть бути описані як індекси, що пов'язані з якістю;

• засоби вимірювання для встановлення відмінностей між високою та низькою якістю процесів та/або результатів медичного обслуговування;

• інструменти для оцінювання виконання роботи, які допомагають спрямовувати увагу на ті аспекти допомоги, які потребують більш інтенсивного контролю в межах будь-якого лікувально-профілактичного закладу;

• використання при контролі за менеджментом, клінічною активністю.

Вимоги до **І.я.м.д.:** мають базуватися на даних, які є повними, точними, доступними і своєчасними. Крім того, **І.я.м.д.** повинен мати валідність (здатність сприяти досягненню очікуваних результатів), надійність (здатність застосовуватись в різний час та за різних обставин), чутливість до змін (здатність виявляти важливі зміни в клінічних процесах та/або результатах).

І.я.м.д. слід розробляти системно, поєднуючи доказовість від наукової літератури зі згодою серед клінічних експертів.

Згідно з спільним наказом МОЗ та АМН України від 03.11.2009 № 798/75 «Про затвердження Уніфікованої методики з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина друга)» **І.я.м.д.** повинні мати таку структурну побудову

Назва індикатора	Порогове значення індикатора	Методика вимірювання індикатора (обчислення)	Заходи впливу

Літ.: *Спільний наказ* МОЗ та АМН України від 03.11.2009 № 798/75 «Про затвердження Уніфікованої методики з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина друга)»; *Tucker J.,* Vicar A., Pitchforth E., Farmer J., Bryers H.. Maternity care models in a remote and rural network: assessing clinical appropriateness and outcome indicators // Quality and Safety in Health Care. – 2010. – №19. – P. 83–89; *Hopkins J.,* Agarwal G., Dolovich L. Quality indicators for the prevention of cardiovascular disease in primary care // Can. Fam. Physician. – 2010 July. – № 56(7). – P. e255–e262; *Bernard A.,* Dahan M., Falcoz P., Rivera C. Developing quality indicators for lung cancer surgery from a national database (EPITHOR) // Quality and Safety in Health Care. – 2010. – №19. – P. A30–A31; *Clinical* Indicator Program Information 2010. Australian Council on Healthcare Standards (ACHS).

© Ярош Н.П.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ – процес значного збільшення питомої ваги промислового виробництва в економіці, створення крупного машинного виробництва у народному господарстві чи його окремих галузях. Головним показником щодо темпів **І.** прийнято вважати зміни у питомій вазі робочої сили, зайнятої у сільському господарстві. Зменшення цього показника до 25% свідчить про загальні ознаки трансформації аграрного суспільства в індустріальне.

Переваги, які отримує індустріальне суспільство спонукало національні уряди розробляти і запроваджувати систему спеціальних заходів з прискорення індустріалізації. У XX ст. така практика отримала назву політики індустріалізації. Незважаючи на різноманіття форм та неоднакову успішність такої політики, вона незмінно передбачала розробку стратегій та планів, в яких віддавалася перевага промисловому розвитку.

Доцільно виділяти: 1. **І.** як об'єктивну тенденцію, що відбивається у зміні структури виробництва, зростанні питомої ваги промисловості у широкому спектрі показників: зайнятості, вартості виробленої продукції, вартості капітальних активів тощо. Рушійною силою такої **І.** виступає приватний капітал, який масово відкриває для себе промисловість в якості прибуткової сфери вкладання коштів. Формування великого машинного виробництва значно прискорює індустріалізацію та створює умови для широкого використання досягнень науки у виробництві. Це призводить до «промислового перевороту» (друга половина – XVIII – початок XIX ст.), який остаточно закріплює **І.** в якості провідної структурної тенденції в економіці західноєвропейських країн.

Поряд з тим, **І.** призводить до суттєвих змін у структурі факторів виробництва непромислових галузей, збільшуючи їх залежність від індустріального сектору економіки. Їх темпи розвитку виявляються залежними від прогресу промисловості. Через це **І.** часто ототожнюють з формуванням техніко-технологічних основ суспільства, яке, в залежності від уподобань дослідників, називали капіталізмом, індустріальним чи промисловим суспільством.

2. **І.**, як політику, спрямовану на прискорення розвитку промисловості, збільшення її ролі у структурі національної економіки. В даному випадку завдання **І.** походили від оцінок стану національної економіки та необхідності удосконалення її структури. Рушійною силою такої **І.** виступала держава, основним змістом діяльності якої в економіці становилася підтримка промисловості. Враховуючи довготривалий характер такого курсу, його реалізація неминуче супроводжувалася здобутками держави у сфері планування та оволодінням механізмами стимулювання розвитку промисловості.

Індустріалізація в соціалістичних країнах і, передусім, в СРСР перетворилася на планомірний процес створення висококонцентрованого промислового виробництва з ведучою роллю важкої промисловості. Вважаючи план за закон, а індустрію за базу для соціальних перетворень, СРСР явив приклад надзвичайно високих темпів нового промислового будівництва та монополії державної форми власності на засоби виробництва.

У країнах з ринковою економікою звернення до політики **І.**, як правило, було пов'язане із намаганням піднесення конкурентоспроможності національної економіки чи

отриманням (або закріпленням) геополітичних переваг. Тому і сама політика **І.** носила наздоганяючий характер чи закріплювала вже раніше отримане лідерство. В останньому випадку це проявляло себе у промисловій політиці, яка визначала в якості пріоритетів розвиток провідних галузей національної індустрії. Відповідно до цього формувалися й інструменти державного впливу на промисловість та економіку в цілому. Така практика стала масовою у післявоєнній Європі, де широко вживалися заходи з державної підтримки розвитку промисловості. На цій підставі розповсюдження отримала практика довгострокового прогнозування та індикативного планування розвитку економіки.

Найбільш розвинену форму така діяльність прийняла у Франції, де вона спрямовувалася ідеями «індустріального імперативу» та «дирижизму», а майбутнє країни відверто пов'язувалося з конкурентоспроможністю національної промисловості. Подібну роль відігравала держава в Італії, Німеччині та ін. країнах, намагаючись цілеспрямовано впливати на галузеву структуру економіки.

Інший варіант політики індустріалізації був продемонстрований деякими країнами, що розвиваються. Тут підтримка державою індустріального сектору була відповідна намаганням національних урядів якісно змінити структуру економіки. Джерелом такої політики слід вважати домінування у 40–60 ті рр. XX ст. в академічних колах точки зору щодо вирішальної ролі індустріалізації для подолання бідності. Відповідно до періоду звернення таких держав до політики індустріалізації прийнято виділяти її «хвилі», які, в свою чергу, пов'язані із визнанням країн, що запровадили таку практику «новими індустріальними країнами». Так, до першої «хвилі» відносять Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, Гонконг; другої – Аргентину, Бразилію, Мексику, Чилі, Уругвай; третьої – Малайзію, Таїланд, Індію, Кіпр, Туніс, Туреччину, Індонезію; четвертої – Філіппіни та Китай.

Стратегії **І.** таких країн були зорієнтовані на заміщення імпорту продукцією власної промисловості (латиноамериканська модель) чи розвитку орієнтованого на експорт виробництва (азіатська модель). Необхідним елементом таких стратегій став протекціонізм, а об'єктом основної уваги з боку держави – переробна промисловість.

Неоднозначні наслідки такої практики та інтерес до постіндустріальної тематики визначили периферійне місце проблеми індустріалізації у сучасній науці. Сьогодні вона досліджується переважно в контексті історичних дисциплін, також як і політика індустріалізації.

Літ.: *Абрамс Р. М.* К вопросу об изучении истории индустриализма // Экономическая история: исследования, историография, полемика. – М., 1992; *Гелбрейт Дж.* Новое индустриальное общество. – М., 2004.

© Козинський С.М.

ІННОВАЦІЙНА ДИФУЗІЯ (англ. *diffusion of innovation*) – процес поширення нововведення (*інновації)* у суспільстві, в його економічній, соціальній, політичній та духовній сферах. Посилаючись на теорію Г.Тарда щодо функціонування суспільства, першооснова поширення нововведень полягає в ефекті наслідування (імітації): копіюванні та повторенні поведінки одних індивідів іншими, зокрема щодо нових ідей або уречевлених об'єктів. Даний ефект забезпечується впливом комунікаційних каналів: засобами масової (далі – ЗМК) та міжособистісної комунікації (далі – МОК).

Наслідком **І.д.** є поступове поширення інновацій в межах декількох країн, однієї країни, галузі, регіону, певної території. **І.д.** призводить до витіснення застарілого новим, сприйняття споживачами нового, зокрема того, що немає аналогів, та формування нових потреб. Інтенсивність та масштаб процесу **І.д.** обумовлені рівнем розвитку, зокрема: дієвості інноваційної політики держави, інтегрованості науки та практики, розвитку інноваційної інфраструктури, обсягу внутрішнього попиту, відповідної матеріально-технічної бази, інноваційної активності суб'єктів певного середовища, конкурентоспроможності національної економіки на зовнішньому ринку та ін.

Для прогнозування можливого розвитку процесу поширення нововведень у сус-

пільстві використовуються визнані у світі моделі Ф. Басса (рис. 1), Е. Роджерса (рис. 2), Б. Гомперца та Перла (рис. 3), а також низка їх різновидів. Перші дві з них вважаються класичними, причому модель Ф. Басса є найбільш узагальненою. Її сутність полягає в тому, що первісний поштовх зростанню кількості впроваджувачів надає вплив ЗМК (телебачення, радіо, спеціальні видання тощо), який здебільшого активізує новаторів та деяких ранніх впроваджувачів (рис. 1, крива к1). По мірі зростання чисельності користувачів нововведеннями формується їх «критична маса», котра забезпечує самопідтримку процесу поширення за рахунок МОК (рис. 1, крива к2) і є найбільш впливовою на процес поширення нововведень. Поєднані зазначені впливи укупі формують узагальнену інтенсивність впроваджень у часі (рис.3, крива к3).

Зазвичай процес поширення нововведень у суспільстві віддзеркалюють кумулятивною функцією $\kappa = f(t)$, яка характеризує у часі (t) динаміку зростання загальної кількості впроваджувачів (κ). Їх відмінність полягає у первісному повільному зростанні кривої, що віддзеркалює функцію $\kappa = f(t)$, потім її прискоренні, у подальшому наступає сповільнення, спрямовуючись до певного рівня насичення. У разі успішного поширення, зазначена функція набуває S-подібного характеру.

Модель Ф. Басса аналітично може бути описана наступним рівнянням:

$$К_t = К_{t-1} + h\,(N - К_{t-1}) + g\,К_{t-1} / N\,(N - К_{t-1}),$$

де:

• N – потенційно можлива кількість впроваджувачів;

• $К_t$, $К_{t-1}$ – поточні значення зростання кількості впроваджувачів у фіксовані моменти часу t та t-1 відповідно;

• h і g – коефіцієнти, що визначають зовнішній (ЗМК) та внутрішній (МОК) вплив відповідно. Як правило, $g / h = 0.1$, а $0 < g, h < 1$;

• друга складова рівняння ($h\,(N - К_{t-1})$) описує етап активізації новаторів та перших впроваджувачів, що зумовлений ЗМК;

• третя складова рівняння $g\,К_{t-1} / N\,(N - К_{t-1})$ описує активізацію решти потенційних впроваджувачів за рахунок впливу МОК.

Модель Е. Роджерса (рис. 2) ґрунтується на функції $\kappa' = f'(t)$, як похідної від $\kappa = f(t)$, що характеризує інтенсивність нових впроваджень як швидкість їх зміни у часі (t). Стверджується, що у випадку достатньої статистики крива $\kappa' = f'(t)$ спрямовується до гаусової. Остання описує нормальний закон розподілу щільності ймовірності випадкових величин з кількісними характеристиками середнього значення випадкової величини ḱ та їх стандартного відхилення sd. Використання аналогії з останньою характеристикою надає зручності у відносному розподілі кількості впроваджувачів у часі за певними категоріями залежно від їх інноваційної активності, а саме: новатори – 2,5 %; ранні впроваджувачі – 13,5%; рання та пізня більшості – по 34%; забари – 16% (рис. 2).

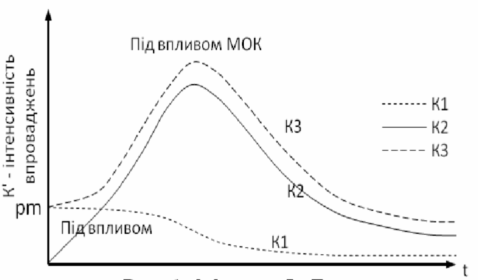

Рис. 1. Модель Ф. Басса

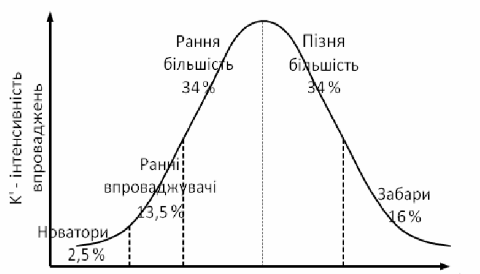

Рис. 2. Модель Е. Роджерса

Модель Б. Гомперца описує процес зростання кількості впроваджувачів нововведень і виражається через наступне рівняння: $\kappa(t) = \cdot n * m^{b^t}$, де n – асимптота функції, параметри b і m описують процес І.д. ($0 < b < 1$, $m > 0$).

$$y_t = \frac{L}{1 + ae^{-(k+bt)}}, \text{ де:}$$

• y_t – кумулятивна кількість суб'єктів (осіб, підприємств, органів державної влади), які впроваджують інновацію у момент часу t;

• L – потенційна кількість суб'єктів, які можуть впроваджувати інновацію (верхня межа змінної y);

• a, k, b – числові параметри (константи, що визначаються за допомогою кореляційно-регресивного аналізу процесу дифузії інновації у ретроспективному періоді); a – коефіцієнт, який характеризує момент започаткування процесу дифузії інновації; k – коефіцієнт, який характеризує вплив зовнішнього середовища на процес дифузії певної інновації; b – коефіцієнт, який враховує вплив найбільш суттєвого параметра інновації на процес її дифузії, зокрема в економічному аспекті: індекси середніх витрат, строку окупності, фондомісткості виробництва, інше; параметри k, b визначають крутизну кривої Перла;

• e – основа натурального логарифма (константа); t – час.

Графічне порівняння кумулятивних функцій та їх похідних для моделей Ф. Басса, Е. Роджерса, Б. Гомперца і Перла наведено на рисунку 3: криві к1, к1.1 – моделі Ф. Басса та Е. Роджерса відповідно; крива к2 – модель Б. Гомперца; крива к 3 – модель Перла). Наведені криві к1 та к2 в основному співпадають у другій частині процесу поширення, де впровадження здійснюють «більшість» впроваджувачів та забари. Їх суттєві розбіжності відносяться до першого етапу процесу, де активізуються новатори та «ранні» впроваджувачі. Крива к3 значно відмінна від попередньо розглянутих та характеризує певний клас процесів **І.д.**

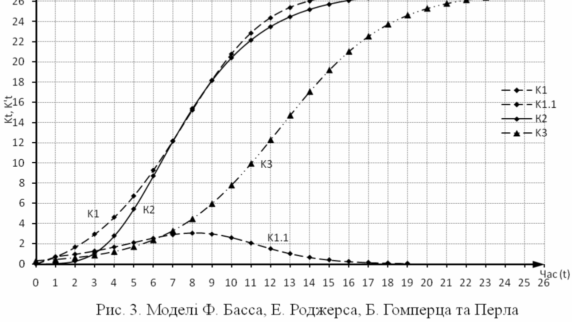

Рис. 3. Моделі Ф. Басса, Е. Роджерса, Б. Гомперца та Перла

І.д. є необхідною умовою виникнення та зростання суспільного ефекту від інновацій. Якщо поширення інновацій стримується, то відбувається зниження рівня розвиненості суспільства у порівнянні з його потенційними можливостями. Поширення нововведень може бути спрямовано на вдосконалення державно-управлінської сфери як у цілому, так і будь-якої окремої її складової, зокрема з питань реалізації основних засад державної політики, оптимізації центральних органів виконавчої влади, впровадження концепції нового державного менеджменту як однієї з складових адміністративної реформи.

Прогнозування **І.д.** широко використовується в економіці для прийняття управлінських рішень на рівні підприємств щодо інтенсифікації наукових досліджень і розробок з метою отримання конкурентних переваг. На макроекономічному рівні **І.д.** досліджується як один з чинників зростання валового внутрішнього продукту (позитивна екстерналія інноваційної діяльності). Результати цих досліджень враховуються при формуванні й реалізації державної інноваційної політики. Зокрема, у межах країни розглядають наслідки **І.д.** через співставлення суспільних витрат на інноваційну діяльність й прогнозованого суспільного економічного ефекту (результату) від використання (споживання) інновацій.

Внаслідок **І.д.** має місце несанкціоноване використання підприємствами-імітаторами знань, утілених в інновації з комерційною метою. У цьому випадку, такі суб'єкти мають значно менші витрати на дослідження й розробки порівняно з підприємством-розробником. Таким чином, у підприємства-імітатора виникає додатковий економічний ефект за рахунок перерозподілу частки монопольного прибутку підприємства-розробника інноваційного продукту, тобто відбувається процес екстеріоризації – переведення внутрішнього ефекту в зовнішній. Для компенсації підвищених витрат підприємств-розробників інноваційного продукту, що виникають внаслідок **І.д.**, держава бере на себе функцію інтеріоризації позитивних екстерналій інно-

ваційної діяльності як переведення зовнішніх ефектів у внутрішні. У світовій практиці державного управління інноваційною діяльністю використовують дві форми інтеріоризації: пільгове оподаткування й пряме державне фінансування витрат на наукові і науково-технічні роботи.

Літ.: *Мартино Дж.* Технологическое прогнозирование: пер. с англ. / Джозеф П. Мартино. – М. : Прогресс, 1977; *Мэнсфилд Э.* Экономика научно-технического прогресса: пер. с англ. /Эдвин Мэнсфилд. – М. : Прогресс, 1970; *Сахал Д.* Технический прогресс: концепции, модели, оценки: пер с англ. / Девендра Сахал. – М. : «Финансі и статистика», 1985; *Rogers E.M.* Communication of Innovation: A Gross Cultural Approach / E. M. Rogers, F. Shoemaker. – New York: Free Press, 1971; *Роджерс, Еверест М.* Дифузія інновацій / Пер. З англ.. Василя Старка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянської академія», 2009. – 591 с.

© Бакуменко В.Д., Іжа М.М., Никифоров А.Є., Попов С.А.

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ є однією із креативних форм різноманітної та багатогранної людської діяльності, результатом якої утворюється *інновація.* При цьому інноваційна діяльність виступає не тільки продуцентом інновацій, але й детермінантою *інноваційного розвитку.*

І.д., як і базова категорія інновація, не має однозначного визначення серед науковців, а визначення **І.д.** в законодавстві України не узгоджені між собою і кожне з них однобічно трактує цю визначальну категорію сучасної економіки.

Так Національним стандартом «Інноваційна діяльність» термін **І.д.** визначається, як діяльність, що «забезпечує створення і реалізацію інновацій». Таке стисле визначення не може представляти категоріально-понятійний апарат *державної інноваційної політики,* інноваційної економіки і потребує відповідного розкриття.

Враховуючи, що на певні центральні органи виконавчої влади, покладається завдання участі у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності, тому визначення **І.д.** має практичне значення для окреслення предметного поля державної політики, створення відповідних економічних механізмів та організаційних форм з метою реалізації регулюючих функцій органів державної влади щодо інноваційної діяльності.

Законом України «Про інноваційну діяльність» визначено, що **І.д.** – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Законом України «Про інвестиційну діяльність» **І.д.** визначено як одну із форм інвестиційної діяльності, яка здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, що включає: випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізацію довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил; розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального і екологічного становища.

Господарський кодекс України прив'язує **І.д.** до сфери господарювання і визначає її як діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Аналіз законодавства показує, що з визначенням інноваційної діяльності маємо термінологічні неузгодженості. Так **І.д.** в одних актах законодавства практично ототожнюється з науково-технічною діяльністю, а в інших – з інвестиційною діяльністю, хоча це і можуть бути взаємопов'язаними формами діяльності, але це різні поняття.

У визначеннях **І.д.** у навчально-методичних та наукових працях акцент робиться переважно на зв'язках інноваційної діяльності з науково-технічною діяльністю та з впровадженням науково-технічних розробок. Так, в деяких працях **І.д.** визначається як «діяльність з доведення науково-технічних ідей, винахо-

дів, розробок до результату, який може бути практично використаний» або як «діяльність, що спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок для розширення та оновлення номенклатури та поліпшення якості продукції (товарів, послуг), удосконалення технології їх виготовлення для впровадження та ефективної реалізації на внутрішньому та зовнішніх ринках». У повному обсязі **І.д.** включає усі види наукової діяльності, проектно-конструкторські, технологічні, дослідні розробки, діяльність з освоєння нововведень у виробництві. При незаперечності впливу науково-технічної сфери на інноваційну діяльність та на продукування інновацій, разом з тим, інновації не завжди пов'язані саме з науково-технічними розробками.

Водночас існує аргументація, що **І.д.** – це не вид та тим більшь не сфера, а тільки характер будь-якої діяльності. Інноваційної сфери, як предметної області не існує, так як кожна діяльність та в кожній сфері – від економіки до освіти, мистецтва та навіть політики – може бути інноваційною, якщо до неї привнести щось новітнє (знання, технології, прийоми, підходи) не заради новизни та не є ціллю підтвердження можливостей використання нового, а виключно для отримання результату, відзначеного високою затребуваністю (соціальною, ринковою, тощо) та ефективністю.

Очевидно, термін **І.д.,** як і термін інновація, може мати різні визначення, вибір яких залежить від підходів до визначення цього поняття, конкретних цілей його застосування, методів виміру та аналізу.

Однобічність унормованих законодавством визначень інноваційної діяльності, а також визначень цього терміну в навчально-методичних та деяких наукових працях зумовлена відсутністю у наведених визначеннях елементів, що імперативно мають бути присутні у загальній структурі будь-якої людської діяльності, зокрема в її різновиді – інноваційної діяльності.

Для розкриття змісту **І.д.**, як категорії, а також як предметної сфери державної інноваційної політики треба спиратися на загальну методологію визначення змісту діяльності, що базується на її структурі. Узагальнена структура діяльності має включати мету, на досягнення якої спрямована діяльність, предметне поле (сфера) діяльності, засоби чи механізми діяльності та її результати або продукти. За таким алгоритмом структурного аналізу інноваційна діяльність розкрита у таблиці.

За синтезом наведених елементів структури інноваційної діяльності отримуємо інтегроване універсальне її визначення: **І.д.** – це цілеспрямовані дії, що здійснюються за будь-

Таблиця

Зміст інноваційної діяльності

Мета інноваційної діяльності	отримання ефекту (економічного, екологічного, науково-технічного, соціального або іншого ефекту) від впровадження в практику людської діяльності нового продукту, новітньої або вдосконаленої технології, послуги, оригінального підходу до розв'язання проблеми (наприклад організаційно-управлінського рішення), що затребувані суспільством або його інститутами.
Предметна сфера інноваційної діяльності	будь-яка сфера суспільної, об'єктно-предметної діяльності, зокрема економічної діяльності, де ставиться мета інноваційної діяльності та здійснюються зусилля для її досягнення. Тут під сферою діяльності розуміється суспільне оточення, середовище, галузь дії, сукупність умов, межі поширення дії.
Засоби та механізми інноваційної діяльності	у першу чергу обрані засоби інтелектуальної діяльності, що доповнюються механізмами діяльності, притаманними визначеної предметної сфери інноваційної діяльності і які мають бути скеровані саме обраними засобами інтелектуальної діяльності.
Результати та продукти інноваційної діяльності	інноваційний продукт, як новітній або удосконалений товар, новітня послуга, що мають ринковий попит або соціально-економічну значущість для суспільства, новітня або удосконалена технологія, що використовується у практичній діяльності та внаслідок інновації суттєво змінюються кількісні та якісні характеристики предметної сфер інноваційної діяльності та прискорюється її економічний розвиток, а також змінюються характеристики сегменту споживання або застосування інноваційного продукту.

яким видом діяльності або у будь-якій її предметній сфері шляхом залучення засобів інтелектуальної діяльності та механізмів її підтримки, притаманних даній предметній сфері діяльності, з метою отримання різного роду ефектів (економічного, екологічного, науково-технічного, соціального та інших) від впровадження в практику нового продукту (інноваційного), який включає новий товар, новітню або вдосконалену технологію, послугу, оригінальний підхід до розв'язання проблеми, що затребуване суспільством або його інститутами, при цьому змінюються якісні характеристики як самої сфери інноваційної діяльності, так і сегменту споживання або застосування цього продукту.

І.д. за своїм характером є системною та багатоплановою діяльністю, за якою поєднуються організаційні, соціальні та технологічні нововведення і в ході впровадження яких формується нова модель розвитку, перетворення та використання економічних, природних та суспільних ресурсів.

І.д. має безпосередній зв'язок:

• з науково-технічною діяльністю, яка виступає продуцентом інтелектуальних ресурсів як досягнень науково-технічного прогресу, що стають об'єктами прав інтелектуальної власності та об'єктами **І.д.**;

• з освітньою діяльністю, за якою мають бути підготовлені фахові кадри для сфери інноваційної діяльності;

• з господарською діяльністю, завдяки якій продуковані інтелектуальні ресурси вводяться у господарський обіг з метою отримання економічного, комерційного, соціального або іншого суспільно-корисного ефекту;

• з інвестиційною діяльністю, як передумовою забезпечення інвестиційними ресурсами інноваційної діяльності з метою досягнення запланованих результатів.

І.д., як і будь-яка цілеспрямована системна діяльність розгортається за часовою та просторовими координатами і включає сукупність певних логічно-пов'язаних дій для досягнення намічених результатів і призводить до якісних змін та переходу до іншого явища. Тобто **І.д.** реалізується через процес, що визначається як *інноваційний процес* і який повністю відображає цю діяльність.

Літ.: *Національний* стандарт України: Інноваційна діяльність // Терміни та визначення понять (ГОСТ 31279-2004, IDT):ДСТУ ГОСТ 31279:2005/ Київ, Держспоживстандарт України. – 2005; *Закон* України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40; *Закон* України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560; *Закон* України «Господарський кодекс України» від 16.01.2003 р. № 436.

© Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА – комплекс організаційно-економічних інституцій (підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності), що безпосередньо забезпечують оптимальні умови реалізації інноваційного процесу або одного із його етапів суб'єктами господарювання на основі принципів економічної ефективності як національної економіки у цілому, так і її економічних суб'єктів в умовах кон'юнктурних коливань ринку. Усі інституції, які віднесені до інноваційної інфраструктури, а це: бізнес-інкубатори, венчурні та інноваційні фонди, інжинірингові, інформаційні, консалтингові та навчальні центри, індустріальні (промислові) наукові та технологічні парки, центри трансферу технологій, центри експертизи та інші) знаходяться у певних організаційно-правових, технологічних та економічних зв'язках, що виражають єдність етапів інноваційної діяльності та їх відповідне ресурсне забезпечення.

За допомогою різних складових інноваційної інфраструктури вирішуються такі завдання сприяння генезису та поширення інноваційних процесів, як-то: інформаційне забезпечення; виробничо-технологічне та матеріально-технічне забезпечення; забезпечення інвестиційними та фінансовими ресурсами; задачі сертифікації та стандартизації інноваційної продукції; розроблення, супроводження та управління інноваційними проектами; проведення маркетингових досліджень і позиціонування інноваційних проектів і продуктів; сприяння введенню ефективних розробок з інноваційною перспективою в інноваційний процес та трансферу технологій; надання консалтингових та інжинірингових послуг; проведення експер-

тизи інноваційно-інвестиційних проектів та програм; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів для інноваційної діяльності; сприяння розвитку коопераційних зв'язків між суб'єктами інноваційної системи, налагодження державно-приватного партнерства та інше. Таким чином, інституції інноваційної інфраструктури мають скоординувати взаємозв'язки між чотирма основними типами ринків, що визнають ефективність функціонування інноваційної системи, а саме: ринками інновацій як об'єктів прав інтелектуальної власності, ринками інноваційного капіталу (тобто капіталу, пов'язаного з фінансуванням інноваційної діяльності, ринком цінних паперів венчурних компаній, ринком інвестиційних товарів), ринком інноваційної продукції та ринками послуг щодо підтримки та супроводження інноваційної діяльності.

Для інноваційної інфраструктури характерним є загальносвітова тенденція «сервізації економіки», тобто прискорені темпи розвитку цієї інфраструктури для надання послуг у сфері інноваційної діяльності відносно темпів розвитку інноваційних організацій. Інноваційна інфраструктура (певні її складові) виконують функцію транзакцій в інноваційному процесі. Тому зниження транзакційних витрат в інноваційному процесі залежить від ефективності діяльності інноваційної інфраструктури.

Інноваційна інфраструктура надає послуги саме на етапі комерціалізації нововведення, тобто перетворення його на інновацію. Серед зв'язків інноваційної сфери, які організує та підтримує інноваційна інфраструктура можна виділити будь-які зв'язки між суб'єктом інноваційної діяльності та зовнішніми відносно нього об'єктами та суб'єктами, які необхідні йому для реалізації його мети. Серед останніх основними є носії ресурсів та споживачі інноваційної продукції. Слід зазначити, що окремі суб'єкти інноваційної інфраструктури також можуть бути власниками ресурсів.

Отже, інноваційну інфраструктуру можна визначити як соціально-економічну систему, що забезпечує та координує безперебійне багаторівневе функціонування взаємозв'язків і суб'єктів інноваційної сфери з метою збільшення ефективності та скорочення часу реалізації інноваційного процесу. Це відбувається шляхом надання послуг, постачання ресурсів, організаційного оформлення взаємозв'язків між суб'єктами інноваційної сфери, що призводить до зменшення транзакційних витрат та зниженню ризиків.

Аналіз практики інноваційної діяльності дозволив здійснити класифікацію основних функцій інноваційної інфраструктури, серед яких виділити: ресурсно-забезпечуючі функції, організаційно-комунікативну, координаційну, посередницьку, що разом забезпечують системоутворюючу функцію інфраструктури в *національній інноваційній системі*. Деталізуючи зазначені функції, можна виділити такі складові інноваційної інфраструктури, кожна з яких має відповідні механізми реалізації своїх функцій і відповідні організаційні елементи у виді спеціалізованих або багатофункціональних підприємств, установ або організацій, що забезпечують їх виконання:

Кожна з цих функцій передбачає існування певних організаційних форм у вигляді спеціалізованих підприємств та організацій та визначатиме класифікаційні ознаки останніх.

Для аналізу інноваційної інфраструктури використовуються різні підходи до її класифікації, серед яких переважає класифікація інноваційних структур за видом послуг, які ними надаються і функціями щодо забезпечення реалізації інноваційних процесів. Слід зауважити, що деякі інноваційні структури можуть забезпечувати декілька функцій і відповідно надавати розширений перелік послуг. Перелік найбільш поширених (за світовою та вітчизняною практикою) включає такі структури:

1. *Технопарки, технологічні парки, наукові парки, індустріальні (промислові) парки, технополіси,* що формують спеціальний сприятливий до генезису інноваційних процесів режим.

2. *Фінансово-кредитні, фінансові організації, установи*, що забезпечують реалізацію інноваційних проектів фінансовими, інвестиційними та матеріально-технічними ресурсами і включають:

венчурні фонди, венчурні компанії здійснюють венчурне (англ. venture ризиковий,

ризикувати) фінансування реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, що є специфічним видом ризикового фінансового інвестування новоутворених компаній, що мають перспективний проект впровадження інновації, але не мають коштів для його реалізації, і акції цих компаній не мають котировки на фондових біржах. Венчурне фінансування здійснюється спеціалізованими високопрофесійними фірмами, частіше утвореними у вигляді венчурного фонду. Венчурні фонди поширені в розвинутих країнах світу, зокрема найбільш поширеними вони є у США. У своїй більшості венчурні фонди утворюються у формі акціонерного товариства. Керуючими венчурного фонду виступають досвідчені менеджери, які мають високу ділову репутацію. Кошти венчурних фондів формуються за рахунок вільних коштів страхових компаній, пенсійних фондів, корпорацій, коштів засновників, залучених коштів цільових інвесторів. Венчурне інвестування передбачає довгостроковий період реалізації проекту, управління ризиками в ході його виконання, а також отримання доходу шляхом продажу збільшеної вартості долі венчурного фонду в акціонерному капіталі новоутвореної компанії на стадії найбільшого поширення інноваційного продукту (фаза експлуатації інноваційного проекту) та найвищої курсової вартості акцій цієї компанії. На відміну від кредитування, венчурне фінансування не вимагає застави або інших видів забезпечення. Ставка доходу венчурного фонду залежить від ступеня ризику проекту. З метою зменшення загального обсягу ризиків венчурних інвестицій венчурний фонд прагне здійснити диверсифікацію портфелю проектів. В Україні найбільш відомі венчурні фонди створені за участю іноземного капіталу, основні напрями фінансування – створення підприємств громадського харчування, торгівлі, зокрема, оргтехнікою, комп’ютерами, телекомунікаційною апаратурою.

Інноваційні фонди, до яких як до фінансового інституту відносять установи, організації (можуть мати відмінні від фонду назву), що акумулюють кошти державного, регіонального бюджетів, відрахування підприємств галузі, відрахування прибутку корпорації (інноваційний фонд корпорації) або акумулюють залучені кошти акціонерів, інвесторів для фінансування інноваційних процесів, найчастіше на стадії підготовки виробництва для впровадження інновацій. В залежності від засновників фонду, джерела формування коштів, визначеною галуззю діяльності, інноваційні фонди мають бути: державні (бюджетні та позабюджетні), галузеві, регіональні, а також венчурні фонди (фонди ризикового капіталу, сформованого акціонерами, інвесторами). Відмінність у підходах до формування коштів інноваційного фонду та складу його засновників визначає відмінність цілей, фінансових механізмів і критеріїв оцінки діяльності фонду. Таке вирішення завдань технологічних проривів в пріоритетних напрямах науково-технічного прогресу, забезпечення масштабного інноваційного оновлення та структурної перебудови виробництва на регіональному, галузевому або корпоративному рівнях, державна підтримка інноваційних високотехнологічних та експортоорієнтованих галузевих виробництв в країні мають бути реалізовані програмно-цільовому підході і за рахунок залучення централізованих довгострокових капіталовкладень.

Серед фінансових інститутів у сфері інноваційної діяльності найбільш пристосовані для реалізації програмно-цільовим методом зазначених завдань інноваційного розвитку економіки країни, галузі, регіону слід виділити державні інноваційні фонди, що здійснюють свою діяльність, як неприбуткові фінансові організації зі статусом юридичної особи або інноваційні фонди (наприклад, галузеві, корпоративні) із функцією акумуляції коштів і без статусу юридичної особи. Цілями діяльності державних інноваційних фондів є фінансова підтримка впровадження інновацій відповідно до загальнодержавних інноваційних пріоритетів, основних напрямів державних науково-технічних програм або фінансова підтримка інноваційних процесів в галузі, що має світовий рівень досягнень чи підтримка інноваційної діяльності певного прошарку підприємництва, наприклад, малого підприємництва. Крите-

рієм оцінки ефективності діяльності державних інноваційних фондів стає не тільки отриманий доход, але й досягнутий соціально-економічний ефект, розвиток науково-технічного, інноваційного потенціалу держави, запровадження критичних технологій у виробництво.

Основними механізмами фінансування та підтримки інноваційних процесів інноваційні фонди в залежності від специфіки та регламенту їх, діяльності використовують: безповоротне фінансування: субсидія або грант, що, як правило, надаються для фінансування стадії проведення НДДКР в інноваційному процесі; безвідсоткову позику; кредитування за пільговими відсотками та на довгостроковий термін; сумісна участь з іншими фінансово-кредитними установами у фінансуванні проекту через афільовані структури, гарантії забезпечення кредитів, що надаються фінансово-кредитним установам в разі фінансування цими установами інноваційних проектів.

Лізингові фонди, компанії в інноваційній сфері діяльності спеціалізуються щодо надання виконавцям інноваційних проектів у платне виключне користування і на визначений строк об'єкт лізингу (технологічного обладнання, устаткування) необхідних для виконання інноваційного проекту. При цьому можливими формами лізингу можуть бути оперативний та фінансовий лізинг.

Інноваційний бізнес-інкубатор представляє собою структуру, що надає приміщення, обладнання, устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги на пільгових умовах малим підприємствам у сфері інноваційної діяльності для підтримки цих підприємств на етапі їх становлення. Головними цілями і відповідно функціональними послугами бізнес-інкубаторів є: сприяння розробці конкурентоздатної продукції з використанням новітніх технологій; залучення до інноваційної сфери діяльності підприємств малого бізнесу; створення нових робочих місць або завантаження існуючих; використання вільних промислових потужностей, лабораторних, офісних та складських приміщень; залучення інвестицій для реалізації інноваційних проектів підприємств-учасників бізнес-інкубатора; надання консультаційних послуг з питань інноваційного менеджменту. Після досягнення певного рівня свого розвитку підприємства залишають бізнес-інкубатор.

Інноваційні центри та центри трансферу технологій як споріднені структури не мають встановленої організаційно-правової форми створення. Ці центри можуть створюватися при галузевих міністерствах, виробничих об'єднаннях, наукових установах, громадських професійних організаціях тощо, а також у регіонах для трансферу (передача) технологій, впровадження відповідно інноваційних розробок підприємств галузі, об'єднання, наукової установи, надання консалтингових, інжинірингових послуг, проведення маркетингових досліджень.

Завдання діяльності центрів трансферу технологій можуть передбачати: передачу технологій у рамках науково-технічної і виробничої кооперації та інвестиційного співробітництва; забезпечення участі вітчизняних підприємств у міжнародних виставках та ярмарках високотехнологічної продукції і технологій; участь у розвитку вітчизняних сегментів міжнародних інформаційних і комунікаційних систем з питань інтелектуальної власності та трансферу технологій; моніторинг новітніх досягнень науки і техніки, наукоємних технологій в Україні й світі, забезпечення формування баз даних вітчизняних і світових інновацій, інноваційних продуктів, інноваційної продукції та інших об'єктів інтелектуальної власності, а також доступ до них осіб, зацікавлених у використанні відповідних технологій та їх складових; сприяння використанню й комерціалізації результатів НДДКР, випуску на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг, залученню інвестицій на виконання програм технологічного оновлення підприємств; сприяння створенню вітчизняних імпортозамінних технологій та їх складових; створення міжгалузевого переліку передових вітчизняних та іноземних технологій та організація розповсюдження інформації про технології, які можуть бути використані для технологічного оновлення вітчизняних підприємств; участь у розробці галузевих комплексних програм технологічного оновлен-

ня підприємств та сприяння забезпеченню їх виконання.

Трансфер технології оформлюється шляхом укладення двостороннього або багатостороннього договору між фізичними та/або юридичними особами, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права і обов'язки щодо технології та/або її складових, а також послуг центру з трансферу.

Інжинірингові фірми здійснюють за контрактом із замовником діяльність, що пов'язана із створенням та впровадженням об'єктів промислової власності, включаючи: складання технічних завдань, проектних пропозицій та техніко-економічних обґрунтувань; розробку технічної документації, проектування і конструкторське пророблення об'єктів техніки і технологій; консультації та авторський нагляд при монтажі, пусконалагоджувальних роботах технологічного обладнання; консультації економічного, фінансового, науково-технічного або іншого характеру; підготовка експертних заключень з питань, віднесених до предметної сфери діяльності інжинірингової фірми.

Консалтингові (консультаційні фірми) відіграють визначальну роль в організації інноваційних процесів, формою реалізації яких виступає інноваційний (інвестиційний) проект, яким визначаємо організаційну форму інноваційної діяльності, що конкретизована описом цілей, завдань, вихідних умов, заходів, залучених ресурсів, методів управління, а також очікуваних результатів. Завдання консалтингової фірми – знайти оптимальні шляхи розв'язання проблем клієнтів. При цьому завжди враховується, що самі замовники не завжди готові до цілісного усвідомлення проблем, що існують. Спектр спеціалізованих консалтингових послуг надзвичайно широкий і постійно збільшується, оскільки розвиток і ускладнення економічних механізмів вимагає все більш різноманітних знань і співпраці фахівців різних профілів. Найбільш поширеними консалтинговими послугами є: бізнес-консалтинг – забезпечення клієнта спеціалізованим досвідом, методологією, технікою поведінки, професійними навичками чи іншими ресурсами, що допомагають йому в оптимізації бізнес-процесів на підприємстві; інформатизація бізнесу – впровадження CALS технологій (Computer Aided Logistics Support – комп'ютерна підтримка логістичних процесів), автоматизованих систем управління, інформаційно-пошукових систем, а також створення веб-сайтів організації, веб-дізайнів та інше; консультування з питань організації, проведення тендерів, а також підготовка докумен-тації для участі в тендерних процедурах; рекрутінг і навчання персоналу – підбір, організація навчання, атестації персоналу; розроблення інноваційно-інвестиційних проектів, проектний аналіз, забезпечення управління проектами, позиціонування проектів на тендерах; управлінське консультування – послуги із загальних питань управління, а саме: антикризове управління, розробка стратегії, управління маркетингом і збутом, управління виробництвом, управління кадровими ресурсами, удосконалення структури управління, забезпечення охорони праці та інше; фінансове консультування – фінансовий аудит, послуги з оцінки бізнесу, управління ризиками, майнових і немайнових витрат, операцій з цінними паперами; розробка фінансової стратегії; оцінка фінансово-економічного стану як результату діяльності, управління фондами й інвестиціями, оптимізація системи фінансового обліку, оптимізація витрат, розрахунок ефективності окремих проектів; юридичне консультування – послуги з питань, що пов'язані з правовими аспектами оподатковування, створення, реорганізації і реєстрації підприємств, зовнішньоекономічної діяльності, патентування і ліцензування, повернення боргів, банкрутства тощо. Суб'єкти консалтингової діяльності часто працюють у складі бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційних центрів тощо.

Загальним критерієм ефективності діяльності інноваційних структур є самоокупність та ступінь реалізації соціально-економічних цілей.

Зазначимо, що загальною світовою тенденцією на теперішній час є подальше поширення сектору інституцій та послуг підтримки інноваційних процесів, зокрема через інноваційну інфраструктуру, який став характер-

ним не тільки для економічно та технологічно розвинутих країн світу, але також для країн, що стали на шлях розвитку таких, як Бразилія, Індія, Китай, Малайзія. В усіх розвинених країнах світу, основними елементами інноваційної інфраструктури і відповідно національної інноваційної системи, до якої включено інноваційну інфраструктуру є технопарки та інноваційні бізнес-інкубатори.

Літ.: *Мазур А. А.* Современные инновационные структуры : монография. / А. А. Мазур, И. Б. Гагауз. – Х. : СПД Либуркина Л. М., 2005. 1 348 с.; *Мітюков І. О.* Фінансові послуги України: Енциклопедичний довідник. / І. О. Мітюков, В. Т. Александров, О. І. Ворона, С. М. Недбаєва [У 6 т.]. Т. 2. – К. : Укрбланковидав, 2001. – 602 с.; *Блюмин А. М.* Проектирование систем информационного, консультационного и инновационного обслуживания: Учебное пособие / А. М. Блюмин, Л. Т. Печеная, Н. А. Феоктистов.– М. : ИТК «Дашков и К°», 2010. – 352 с.

© Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ (англ. *Innovation model of development,*) – це досягнення якісно нового типу розвитку господарської системи, яка характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікроекономічних, так і макроекономічних процесів розвитку – створення технопарків, технополісів, проведення політики ресурсозбереження, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності економіки. Об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку призвели до **І.м.р.** економіки, для якої характерні принципово нові риси та пріоритети. Важливу роль в житті суспільства стали відігравати галузі, що ґрунтуються на так званих високих технологія», а також галузі, що безпосередньо задовольняють потреби людей. Виробництво стає більш зорієнтованим не на масового споживача, а на специфічні потреби окремих індивідів, тобто на невеликі за місткістю ринки. Швидкі темпи модернізації життя людей призводять до зростання вимог до якості товарів та послуг, до їх різноманітності. Відповідно суспільство стає більш відкритим та сприйнятливим до інновацій як засобу досягнення необхідного розмаїття.

Відбувається переоцінка людського фактору в економіці: зростає роль творчих кадрів – людей, що володіють знаннями і є носіями нововведень в сфері організаційної, науково-технічної та екологічної культури. Нова модель економічного зростання, що ґрунтується на інноваційному типі розвитку, передбачає зміну самого поняття науково-технічного прогресу і науково-технічного розвитку. З'являються нові суспільні пріоритети: добробут, інтелектуалізація виробничої діяльності, використання високих та інформаційних технологій, екологічність. Ця модель потребує нової фінансово-кредитної політики, ефективного стимулювання інновацій, розвитку наукомістких та скорочення природоексплуатуючих галузей – на макрорівні; зміни типу підприємницької діяльності, активного залучення до виробництва малого та середнього приватного бізнесу – на мікрорівні.

Характерною ознакою нової моделі економічного зростання є широкий розвиток венчурного підприємництва, залучення ризикового капіталу до фінансування інноваційного бізнесу. Причому форми і мотиви такого залучення можуть бути абсолютно різними: від спонсорської допомоги до спільної участі в прибутках через викуп акцій або внески до статутного фонду. Поширенням є також створення цільових фондів науково-інноваційного розвитку.

І.м.р. дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. В країнах, що належать до числа інноваційних лідерів, спостерігаються висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу (з найвищим вмістом доданої вартості в ціні продукту), переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі країни промислово-технологічного циклу виробництв, які є еколого-, ресурсоємними тощо, зосередження найбільших фінансових потоків.

Інвестиції в основний капітал в Україні здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, коштів місцевих бюджетів, власних ко-

штів підприємств і організацій, коштів іноземних інвесторів, коштів населення на індивідуальне житлове будівництво, кредитів банків та інших позик, інших джерел фінансування

Економічно здорова інвестиційна система базується на акумуляції заощаджень населення і тимчасово вільних коштів підприємств через банки, кредитний і фондовий ринки. Важливе значення цих ринків полягає в тому, що вони підвищують мобільність інвестиційних ресурсів. Формуючи державну інвестиційну політику, треба пам'ятати, що безперервне відтворення основних фондів необхідне, по-перше, для заміни (заміщення) зношених і застарілих їхніх елементів, по-друге, для їх розширення (накопичення) і, по-третє, для поліпшення їхньої якості (підвищення ефективності), що досягається природним поєднанням інвестицій та інновацій. Інвестиції необхідні і для накопичення оборотних фондів. Аналіз сучасних тенденцій розвитку глобального господарства свідчить: провідною ланкою забезпечення конкурентоспроможності національних економік була й лишається інноваційна складова. Науково-технічний прогрес знаходить свій вияв у підвищенні ефективності як знарядь праці, так і предметів праці, тобто елементів як основних, так і оборотних фондів. Саме у процесс відтворення основних і оборотних фондів (капіталу) реалізується інноваційна модель економічного розвитку, тобто матеріалізується науково-технічний прогрес, який є засобом економічного й соціального прогресу.

В принципі існує три найтиповіші **І.м.р.**:

• (I) ресурсна модель без високотехнологічного виробництва (природні ресурси → виробництво → гроші);

• (II) інноваційна модель (трансформація грошей на дослідження в знання → трансформація знань у майстерність працівників та інновації → перетворення інновацій у товар → гроші);

• (III) інтелектуально-донорська модель (скорочений варіант моделі (II), з якого вилучена стадія виробництва).

Як свідчить практичний досвід світових країн з різним рівнем і ефективністю економічного розвитку, найбільш ефективною є друга модель економічного відтворення. Проте в Україні сьогодні домінують перша і третя моделі: ресурсна без високотехнологічного виробництва (I) та інтелектуально-донорська (III). Згадані моделі у стратегічній перспективі мають порівняно низький рівень ефективності, оскільки вони призводять до виснаження ресурсів країни, до витоку факторів виробництва національної економіки за кордон і унеможливлюють забезпечення високих показників рівня добробуту населення.

Стратегія **І.м.р.** за умов посилення європейського вектора розвитку України претендуватиме на успіх лише у тому випадку, коли буде здатна поєднати, знайти точки дотику національних інтересів з економічними інтересами країн Європейського союзу.

Необхідно враховувати те, що з позицій інтересів країн ЄС не всі товарні потоки і галузі української економіки мають однозначний характер. Із цієї точки зору їх доцільно розмежувати на три групи. Першу групу можуть скласти галузі, що продукують товари комплементарного типу. До них можна віднести товарні групи, здатні органічно інтегруватися до європейських товарних ринків. Звичайно, для окремих європейських фірм поява нових продуцентів і конкурентів на порівняно збалансованому і багатому ринку товарів не є бажаною, але якщо розглядати це явище у широкому аспекті, враховуючи загальнонаціональні, міжнародні та загальносвітові стратегічні інтереси, то варто визнати, що існує ряд галузей, де Україна могла би бути корисною для країн Європейського союзу. Йдеться про ті групи українських товарів, які доповнили і ліпше реалізували б потреби споживачів на ринках ЄС, забезпечили б зниження валових і середніх витрат, підвищили б продуктивність усіх факторів виробництва, оптимізували б використання природних ресурсів, поліпшили б структуру споживання та екологічну ситуацію.

Другу групу становлять контрадикторні товари, нарощення виробництва яких в Україні суперечитиме інтересам країн ЄС: порушуватиме загальну рівновагу на європейських товарних ринках, внесе розлад у цінову стратегію фірм ЄС внаслідок виникнення або посилення демпінгових процесів, погіршить загальноєвропейську екологічну ситуацію.

До третьої групи належатимуть товарні потоки та галузі індиферентного типу. Індиферентні товари – це ті українські товари або товарні групи, виробництво яких прямим чином не впливатиме на економічні інтереси країн ЄС.

Однак у той же час **І.м.р.**, зважаючи на чинники зовнішньоекономічної дії, має бути зорієнтована на реалізацію внутрішніх національних економічних інтересів. Тут необхідним є диференційований підхід до характеристики різних товарних груп вітчизняного виробництва.

Тому сьогодні перед Україною постав комплекс специфічних завдань.

По-перше, знайти гідне місце в процесах глобалізації і регіональної інтеграції. Цілком очевидно, що Україні як державі, що знаходиться в центрі Європейського континенту, не може бути притаманною функція ресурсно-сировинного придатку. Для того ж, щоб піднятися на активні ролі в міжнародному поділі праці, необхідно оволодіти чинниками глобалізації, які полягають в розвитку високих технологій.

По-друге, забезпечити випереджальний економічний і соціальний розвиток, прискорені економічне зростання, створення нових робочих місць, підвищення якості життя, аби подолати, або принаймні суттєво зменшити розрив, який нині існує між Україною та її основними партнерами в європейському регіоні. Випереджальний розвиток можливий лише шляхом постійного зростання конкурентоспроможності української економіки, що можливо на шляху формування ефективної економічної системи, здатної реалізувати інноваційну соціально-орієнтовану модель економічного розвитку, забезпечити поширення сучасних технологій, що підвищують продуктивність праці і конкурентоспроможність національної економіки.

По-третє, забезпечити гуманітарний розвиток країни через надання кожному громадянину можливості повною мірою реалізувати свій потенціал на благо суспільства, встановлення прямого зв'язку між показниками економічного розвитку та рівнем добробуту громадян України.

Лит.: *Закон* України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV; *Закон* України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 р. № 433-IV; *Закон* України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р. № 991-XIV; *Федоренко В.Г.* Інвестування. Зайнятість. Освіта. – К. : Науковий Світ, 2002; *Федоренко С.В.* Проблеми залучення іноземних інвестицій і розвиток економіки України. – К. : Знання, 1998.

© Владіміров Т.О.

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА, як поняття застосовується для характеристики напряму політики організації (компанії, підприємства, установи, фірми), суб'єкта господарювання. Розроблені теоретико-методологічні основи *державної інноваційної політики* дозволяють сформулювати визначення інноваційної політики (далі – **І.п.)**, як категорії менеджменту організації, інноваційного менеджменту.

Зміст **І.п.** конструктивно розкривається у тісній взаємодії з такими фундаментальними категоріями, як *інновація, інноваційний процес* і політика. Визначаючи політику, як відносно стабільну, організовану та цілеспрямовану діяльність організації стосовно певної проблеми, яка здійснюється організацією безпосередньо і впливає на соціально-економічні показники та інші характеристики діяльності організації, то поєднання визначення змісту політики із змістом «інновації» надає визначення змісту **І.п.:** як цілеспрямовану діяльність організації щодо запровадження системи заходів і застосування відповідних механізмів їх реалізації для включення організації в інноваційний процес на будь-якій його стадії і в будь-якій предметній сфері його перебігу (сфера НДКР, сфера виробництва, сфера ринкового споживання інноваційного продукту, сфера послуг) з метою забезпечення інноваційного розвитку організації та досягнення її конкурентоспроможності. **І.п.** організації націлена на забезпечення виробництва нових видів продукції, розроблення або запровадження новітніх технологій, надання нових видів послуг, що є конкурентоспроможними на ринку або мають попит суспільст-

ва. Тобто об'єктом **І.п.** організації виступає інновація, а сама організація виступає суб'єктом інноваційного процесу.

І.п. забезпечує інтеграцію видів діяльності організації (дослідницьку, маркетингову, економічну, фінансову, виробничу, кадрову та інші), а також спрямовує функціонування структурних підрозділів організації, на яких покладено відповідний вид діяльності, для реалізації ефективного інноваційного процесу введення у господарський оборот нововведення.

Таким чином, головним завданням **І.п.** виступає досягнення поставлених інноваційних цілей організації, розробити та забезпечити реалізацію стратегії (інноваційної стратегії) досягнення цих цілей. **І.п.** виступає засобом реалізації інноваційного розвитку організації, націленого на підвищення її конкурентоспроможності.

І.п. є основою для розроблення загальної стратегії організації і базою для подальшої розробки виробничої, маркетингової та фінансової політики організації. **І.п.** визначає інноваційну активність організації. Організаційною формою реалізації **І.п.** є *інноваційний менеджмент*.

Розробка **І.п.** організації має визначальну роль щодо забезпечення ефективного її розвитку та конкурентоспроможності на інноваційних засадах, що полягає у такому її змісті:

• визначення загальних та інноваційних цілей організації, в основі яких покладано аналіз потенціалу організації, зокрема, його інноваційної та інвестиційної складових, що дозволяє реально оцінити можливості організації, забезпечити максимальне використання її внутрішнього інноваційного та інвестиційного потенціалу;

• розроблення стратегії досягнення визначених цілей організації через інноваційний процес і механізмів залучення та управління ресурсами (внутрішніми та залученими) забезпечення інноваційного процесу, організаційною формою реалізації якого виступає відповідно розроблений інноваційний проект;

• оцінювання факторів зовнішнього середовища (прямої та непрямої дії), які можуть здійснити впливи на інноваційну діяльність організації, при цьому використати фактори сприяння генезису інноваційному процесу в організації і здійснити мінімізацію негативних факторів, які гальмують його розвиток;

• використання нових перспективних інноваційних можливостей для організації, що виникають в процесі динамічних змін факторів зовнішнього середовища;

• виявлення і відображення переваг організації в інноваційній діяльності у порівнянні з конкурентними організаціями у спільній предметній сфері діяльності;

• забезпечення інтеграційної взаємодії стратегічного (перспективного), поточного і оперативного управління інноваційної діяльності організації;

• формування інноваційної культури персоналу організації;

• розроблення системи основних критеріальних оцінок розробки і вибору управлінських рішень з питань інноваційної діяльності організації;

• визначення форми державно-приватного партнерства з питань отримання та використання державної допомоги в реалізації інноваційного процесу в організації.

Для розроблення **І.п.** залучаються методології SWOT-аналізу і PESTLE-аналізу, фінансово-економічного аналізу, інвестиційного аналізу, маркетингових досліджень сегменту ринку постачання інноваційної продукції.

Державна інноваційна політика впливає на реалізацію **І.п.** організації шляхом: удосконалення інноваційного законодавства для стимулювання генезису інноваційних процесів; сприяння трансферу технологій; розвитку інноваційної інфраструктури підтримки інноваційних процесів; надання фінансово-кредитних, інвестиційних ресурсів або запровадження спеціального правового режиму оподаткування на пільгових умовах для реалізації інноваційних проектів організації, які розроблені за пріоритетними напрямами інноваційної діяльності, що встановлені законодавством; розвитку ринку інноваційної продукції, зокрема, за державною підтримкою через державне замовлення; поширення інноваційної культури серед суб'єктів інноваційних процесів; підготовки кадрів за пріоритетними напрямами науково-технічного прогресу та інноваційної діяльності.

Літ.: *Наукова* та інноваційна діяльність в Україні у 2009 році: Статистичний збірник. – К. : Держкомстат України. – 2010. – 349 с.; *Гончаренко Л. П.* Инновационная политика: учебник / Л. П. Гончаренко, Ю. А. Арутюнов. – М. : Кнорус, 2009. – 352 с.

©Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНА Терміни «державна інноваційна політика», «державна політика у сфері інноваційної діяльності», «інноваційна політика», зараз достатньо широко вживаються в урядових документах, наукових працях як в Україні, так і за кордоном, але вони мають різні інтерпретації та змістовне наповнення. Неологізм «інноваційна політика» уперше був використаний у доповіді «Технологічні нововведення: управління й умови здійснення» (так звана доповідь Charpie), підготовленою Міністерством торгівлі США в 1967 р., але зміст поняття «інноваційна політика», як напряму державної політики стимулювання генезису *інноваційних процесів* в національній економіці в цій доповіді не був розкритий.

При всій різноманітності визначень державної інноваційної політики (далі – **І.п.д.**), що наведені в низці законодавчих актах України та інших країн, а також в наукових публікаціях вони мають спільну ознаку, що полягає у підході до **І.п.д.**, як складової державної політики, спрямованої за цільовим призначенням – на стимулювання інноваційної діяльності в масштабах держави.

Поняття **І.п.д.** за своїм смислом й етимологією цього словосполучення інтегрує категорію **«державна політика»** та ад'єктив інноваційна, який у цьому понятті пов'язаний з категорією «**інновація»** та визначенням **інноваційної діяльності**. При цьому «інновація» виступає одночасно соціально-економічною категорією і об'єктом спрямування **І.п.д.** Звідси випливає, що розкриття поняття **І.п.д.** має здійснюватися на основі розкритих категорій **«державна політика»** й «інновація» та пов'язаних з «інновацією» поняттям **«інноваційний процес»**.

Відповідно до найбільш поширеного визначення політики, під нею розуміється цілеспрямована діяльність суб'єкта політичного (господарського, економічного, інноваційного тощо) процесу з метою отримання бажаних результатів, забезпечення якихнебудь інтересів, розв'язання конкретних проблем і яка пов'язана з мобілізацією певних ресурсів, підбором прихильників та подоланням можливого опору опонентів. Конкретизація предметного поля запровадження політики (або сфери застосування політики чи націленості на проблему) надає її певного змістовного предметного наповнення, як наприклад, амортизаційна політика, економічна політика, інноваційна, науково-технічна політика підприємства, галузі, держави та інше. Рядом авторів державна політика визначається як відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства.

При розробленні методології формування **І.п.д.** пропонується спиратися на ці універсальні засади державної політики в їх проекції на предметну галузь спрямування **І.п.д.** – сферу інноваційної діяльності, як простір генезису інноваційних процесів, а також на категоріально-понятійний апарат інноваційної діяльності, зміст якого водночас має уточнюватися і піддаватися верифікації практикою впровадження **І.п.д.**

Системні ознаки **І.п.д.** імперативно формуються під впливом універсальних системних характеристик як інноваційного процесу, так і державної політики і відображаються в її структурі, що включає такі базові взаємодіючі складові: аксіологічну, гносеологічну, інституціональну, онтологічну, праксеологічну. При цьому кожна із зазначених компонентів має свою власну структуру.

Аксіологічна компонента детермінована соціальними, політичними, екологічними факторами, а також освітнім потенціалом та рівнем інноваційної, організаційної культури суб'єктів інноваційного процесу і на її основі формуються мотиваційні механізми цих суб'єктів. Визначається світовою тенденцією розвитку, що передбачає її інноваційний характер, забезпечення переходу від індустріальної до постіндустріальної фази сталого розвитку і конкурентоспроможності національної економіки. Ця компонента має

бути врахована у визначенні мети, цілей та принципів **І.п.д.,** формуванні інноваційної культури у суб'єктів інноваційних процесів, а також врахована у процедурах оцінювання ефективності запровадження **І.п.д.**

Гносеологічна компонента, залежить від стану розвитку теоретико-методологічної бази науки державного управління й економічної науки, ґрунтується на парадигмах сталого та інноваційного розвитку, а також спирається на інституціональну економічну теорія та інституціонально-системний підхід. З гносеологічною складовою пов'язуємо розвиток теоретико-методологічних основ **І.п.д.**, зокрема її категоріально-понятійного апарату, а також спрямування **І.п.д.** на утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки та вищих технологічних укладів в її технологічній структурі.

Інституціональна компонента визначає **І.п.д.** як стрижневу складову державної політики щодо утвердження сталого інноваційного розвитку національної економіки. Змістом цієї компоненти **І.п.д.** є розбудова інституціонального середовища у форматі національної інноваційної системи для сприяння генерації та розвитку інноваційних процесів, що передбачає формування узгодженої законодавчої базу сприяння генезису інноваційних процесів, розвиток інноваційної інфраструктури, сфери освіти для кадрового забезпечення генезису інноваційних процесів.

Онтологічна компонента визначається станом економічного, інноваційного, науково-технологічного розвитку предметної сфери, для якої формується та запроваджується **І.п.д.** (сфери виробництва, наукової та науково-технічної діяльності, освіти, регіональний рівень, сектор малого підприємництва та інше). Онтологічна складова визначає розгляд **І.п.д.** у політичному циклі діяльності: вироблення, впровадження, моніторинг та оцінювання ефективності.

Праксеологічна складова, яка визначається порядком та умовами запровадження політики, зокрема вмінням прикладного характеру щодо застосування стратегій та механізмів запровадження політики у її предметній сфері, має відповідати меті **І.п.д.** – забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності національної економіки на всіх її рівнях і в усіх галузях. З праксеологічною складовою пов'язуємо визначення пріоритетних напрямів формування та запровадження **І.п.д.**, активацію та оптимізацію інноваційних процесів, формування мотиваційних факторів економічного характеру у суб'єктів інноваційних процесів і забезпечення реалізації Д.і.п. відповідними ресурсами.

Розроблені теоретико-методологічні основи державної інноваційної політики дозволяють сформулювати її визначення, як категорії державного управління, інноваційної економіки та політології.

Державна інноваційна політика – це цілеспрямована та скоординована діяльність органів державної влади загальнодержавного, галузевого, регіонального рівнів (на регіональному рівні це ще діяльність органів місцевого самоврядування) щодо впровадження комплексу заходів спрямованих на створення у межах їх повноважень аксіологічно-культурних, гносеологічних, інституціональних, онтологічних і праксеологічних засад, а також запровадження відповідних механізмів їх реалізації через залучення інвестиційних, інтелектуальних, інформаційних, людських, організаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів (як державних, так і недержавних), для стимулювання розвитку інноваційних процесів в національній економіці, в усіх галузях та на регіональному рівні, але з переважною їх державною підтримкою за встановленими законодавством пріоритетними напрямами інноваційних процесів.

І.п.д. має формуватися з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного та інноваційного розвитку, поточного стану розвитку інноваційних процесів, а також визначених мети, цілей, принципів, пріоритетів та обраних стратегій їх реалізації, що разом складають її формат.

Сформульоване визначення **І.п.д.** окреслює контур її змістового наповнення та формату, який має загальнодержавний, галузеві, регіональні, а також глобальні (міждержавні) виміри запровадження **І.п.д.**

Для досягнення своєї результативності **І.п.д.** повинна бути врахована і стати стрижневою органічною складовою державної зовнішньої та внутрішньої соціально-економічної політики, зокрема, амортизаційної, інвестиційної, конкурентної, науково-технічної, промислової, структурної та інших політик, а також стати базовою основою для формування програм соціально-економічного розвитку, програм діяльності уряду та програм інноваційної модернізації галузей реального сектору економіки. **І.п.д.** має також бути покладеною в основу державної інституціональної політики та державного управління для створення механізмів стимулювання генезису інноваційних процесів і встановлення механізмів економічних та правових відносин у *сфері інноваційної діяльності.*

Першорядними об'єктами спрямування та впливу ДІП мають бути промисловий та агропромисловий сектори економіки, як визначальні об'єкти інноваційних перетворень, а також науково-технічна та освітня сфери діяльності, як витоки інтелектуального ресурсу забезпечення інноваційних процесів та їх рушійний поштовх.

Інституціональне забезпечення **І.п.д.** включає: інноваційне законодавство, систему інститутів та інфраструктуру (інноваційні структури) підтримки інноваційних процесів, інноваційні програми загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів. Ресурсне забезпечення реалізації **І.п.д.** включає інвестиційні, людські, матеріально-технічні, фінансово-кредитні ресурси.

І.п.д. є системоформуючим феноменом, що поєднує у систему науково-технічну, виробничу сфери, ринкову сферу споживання, де вони набувають емерджентних властивостей за інноваційним вектором розвитку. У форматі **І.п.д.** органічно поєднуються політичні, гуманітарні, соціокультурні, інституційні та інші чинники, формуються відповідні передумови, що лише в комплексі здатні надати відчутних імпульсів інноваційним процесам, розвиткові національної економіки та суспільства на інноваційній основі.

І.п.д. має багатофункціональне призначення, що полягає, зокрема:

• *за господарською функцією* – введення у господарський обіг об'єктів прав інтелектуальної власності науково-технічної сфери з метою їх комерціалізації або отримання соціально-економічного ефекту;

• *за гуманітарною функцією* – сприяння розвиткові творчого потенціалу людини, як головного суб'єкта інноваційних процесів та їх ініціатора;

• *за економічною функцією* – забезпечення сталого економічного розвитку і конкурентоспроможності підприємств, галузей, регіонів, держави на базі інноваційної реструктуризації сфер науково-технологічної, освітньої та виробничої діяльності;

• *за пізнавальною функцією* – сприяти продукуванню нових знань прикладного характеру та розробленню передових технологій;

• *за соціальною функцією* – забезпечення продукування суспільно корисних благ нової якості.

Основні принципи методології формування **І.п.д.** полягають в аксіоматичних положеннях, що об'єктом спрямування **І.п.д..** є інноваційні процеси, а виміром результативності запровадження **І.п.д.** є інтенсивність генерації та масштаб поширення цих процесів і якість спричинених ними прогресивних структурних та технологічних змін на всіх рівнях і в усіх галузях національної економіки. При цьому **І.п.д.** виступає засобом державної підтримки розвитку інноваційних процесів за встановленими законодавством пріоритетними напрямами.

Для раціоналізації формування **І.п.д.** мають бути використані загальносистемні критерії оптимізації: між цілями **І.п.д.** та ресурсами, що можуть бути мобілізовані для їх досягнення; між часом, що відводиться для досягнення намічених цілей та синхронізацією витрат виділених ресурсів; між вартістю кожного цільового результату, досягнутого в процесі затрат ресурсів та ефективністю їх використання (споживання) в процесі інноваційного розвитку; а також з урахування ризиків недосягнення раніш запланованих цільових параметрів.

Літ.: *Валевський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. – К. : НІСД, 2001 – 242 с.; *Гончаренко Л. П.* Инновационнная политика: учебник / Л. П. Гончаренко, Ю. А. Арутюнов. – М. :

КНОРУС, 2009. – 352 с.; *Проблеми* становлення інноваційної політики в Україні / Макаренко І. П., Трофимчук О. М., Кузьменко В. П. та ін.; За ред. І. П. Макаренко. – К. : УІДНСіР: Ін-т еволюційної економіки, 2004. – 123 с.

© Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ. Поняття «інноваційна реструктуризація» не є формальним поєднанням ад’єктива «інноваційна» з іменником «реструктуризація». Ад’єктив «інноваційна» як похідна від **інновації** включає усі ознаки цієї базової соціально-економічної категорії інноваційної економіки і переносить їх на складну категорію менеджменту «реструктуризацію», якою зазвичай визначають оптимізацію бізнес процесів з метою поліпшення фінасово-економічних показників, перенесення строків погашення кредитів. Реструктурізація у словосполученні **І.р.** набуває більш складного змістовного наповнення ніж просто зміни організаційної структури чи зміни фінансово-економічних умов діяльності об’єкту реструктуризації.

І.р. є інтегрованою соціально-економічною категорією, змістом якої є системні зміни інноваційного характеру об’єкта, до якого вона застосовується (національна економіка, промисловий комплекс України, галузь, регіон, окреме виробництво). Стосовно національної економіки **І.р.** розкривається як запровадження комплексу економічних, інституціональних, науково-технічних, організаційних та інших заходів, що мають забезпечити прогресивні інституціональні, структурні та технологічні зміни в її галузевій, міжгалузевій, регіональній, технологічній структурі за напрямом переходу на передову технологічну базу, зростання питомої ваги наукоміcткої конкурентоспроможної інноваційної продукції, інтелектуальних послуг, усунення структурних та галузевих деформацій, утвердження прогресивних організаційно-правових форм виробництва. **І.р.** має також забезпечити відповідні зміни структури внутрішнього ринку та експортної продукції, що, зрештою, має разом посилити конкурентоспроможність національної економіки, забезпечити її стійкий інноваційний розвиток та інтеграцію у світову економіку на рівноправних засадах. Зазначені напрями інноваційної реструктуризації збігаються із цілями інноваційної, інвестиційної, промислової, структурної політики, для досягнення яких ці політики використовують відповідні інституціональні механізми. Запровадження **І.р.** передбачає синергетичну інтеграцію механізмів цих політик для досягнення їх цілей. Звідси випливає, що поняття **І.р.** виступає також інтегрованою інституціональною категорією в предметних галузях зазначених політик. **І.р.** є передумовою забезпечення стійкого інноваційного розвитку, конкурентоспроможності, інтеграції у світове виробництво та спроможності в цих умовах, а також в умовах глобалізації, вирішувати основні завдання соціально-економічного розвитку та утвердження України як високотехнологічної держави.

При інноваційній реструктуризації відбувається перехід до іншого стану діяльності об’єктів та суб’єктів інноваційної реструктуризації, рівня їх організації та якості діяльності, що є аргументацією для характеристики інноваційної реструктуризації як фактору активізації інноваційних змін, детермінованих переважно інституціональними, структурними, технологічними чинниками. Крім зазначених функцій, інноваційна реструктуризація виконує також відтворювальну та інвестиційну функції або стимулює їх реалізацію.

У цьому контексті інноваційну реструктуризацію можна охарактеризувати як систему заходів, що ініціюють перехід виробництва до нового стану, який відповідає об’єктивним потребам його інноваційного та соціально-економічного розвитку.

Імперативи запровадження **І.р.** промислового комплексу України повязані, зокрема: з деформованою його галузевою структурою недосконалою технологічною структурою, де переважають енерго-, ресорсовитратні технології та промислові виробництва нижчих індустріальних **технологічних укладів** (до 95% складають разом виробництва 3-го та 4-го технологічних укладів); зі зношенністю основних виробничих фондів (у середньому по промисловості у 2009 р досягла 61%), що потребує їх технічне переоснащення на передовій технологічній базі; недосконалою організаційно-правовою формою функціонування вітчизняних виробництв, що робить їх несприятливими до інноваційних процесів.

Міжгалузева та технологічна незбалансованість вітчизняних виробництв із гіпертрофованою часткою продукції проміжного споживання (сировина, напівфабрикати, комплектуючі) та невідповідною до промислового потенціалу України часткою продукції із закінченим циклом виробництва, що утруднює функціонування промисловості, як цілісної системи. У цілому це зумовлює, крім низької рентабельності та конкурентоспроможності, ще високу енергоємність національного продукту та техногенне навантаження на природне середовище.

З урахуванням імперативів запровадження **І.р.** промислового комплексу, основні напрями **І.р.** мають бути зорієнтовані на розв'язання проблем його функціонування для забезпечення сталого інноваційного розвитку, що визначає такі пріоритетні напрями **І.р.**:

• *оптимізація галузевої структури промислового комплексу* для виправлення її деформацій, пов'язаних з високої питомою ваги галузей виробництв промислових товарів з невисокою створеною доданою вартістю (гірничо-металургійний комплекс, багатотоннажна хімія та ін.), забезпечення переважного розвитку наукоємних галузей: машинобудування, аерокосмічний комплекс, приладобудування, сільськогосподарське машинобудування і, таким чином, галузева структура промислового виробництва наблизиться до пропорцій, які мають розвинені країни світу;

• *удосконалення технологічної структури промислового комплексу* шляхом його технічного переоснащення на передовій технологічній базі, що передбачає пріоритетний розвиток виробництв, які віднесені до передових технологічних укладів (п'ятого та шостого), трансфер базових технологій цих технологічних укладів до виробництв, віднесених до нижчих технологічних укладів, а також запровадження енерго-, ресурсозберігаючих промислових технологій з метою зниження енергоємності промислового комплексу і ВВП;

• *виправлення деформацій територіальної (регіональної) структури промислового комплексу* для забезпечення збалансованого відтворення виробничого, економічного, природно-ресурсного, соціального потенціалів, локалізованих на території, раціонального використання природних мінерально-сировинних ресурсів, підвищуючи ступень їх переробки та обсяг створеної доданої вар-тості в регіоні, а також зменшення техногенного навантаження на довкілля;

• *раціональні організаційні структурні перетворення промислового комплексу,* що включає утвердження прогресивних форм організації промислового виробництва, відзначених сприятливістю до інноваційних процесів і спроможних забезпечити замкнутий технологічний цикл виробництва з високою створеною доданою вартістю, зокрема це вер-тикально-інтегровані структури (промислові корпорації, промислово-фінансові та холдин-гові групи), горизонтально-інтегровані структури (промислові кластери у межах адміністративно-територіальних одиниць);

• *удосконалення системи державного регулювання* пов'язано з формуванням повнофункціональної структури системи управління, що передбачає перехід від галузево-орієнтованого до функціонального принципу управління промисловістю, посилення взаємодії та координації роботи з органами державного управління суміжних галузей національної економіки, включення в систему управління регіональних органів з розширенням їх повноважень щодо інноваційної реструктуризації промисловості на регіональному рівні;

• *забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів і концентрації трудових ресурсів* за тими напрямами науково-технічного та інноваційного розвитку, що забезпечуватимуть формування передових технологічних укладів в національній економіці та проведення інноваційної реструктуризації технічного переоснащення промислового комплексу на передовій технологічній базі;

• *реорганізацію галузевого і заводського сектору науки* з орієнтацією науково-дослідних, проектно-технологічних організацій, спеціальних конструкторських бюро та ін. на прикладні завдання інноваційної реструктуризації промислового комплексу, інжинірингового забезпечення технічного переоснащення промислового комплексу на передовій технологічній базі;

• *розширення мережі малих промислових підприємств і створення умов для налагодження*

ефективної взаємодії великого, середнього та малого бізнесу у сфері промисловості, така взаємодія ефективно проявляє себе в секторах інжинірингових послуг, гарантійного та післяпродажного обслуговування складної техніки, а також за операціями аутсорсінгу;

• *формування повноцінної інноваційної інфраструктури підтримки інноваційних процесів з метою їх інтенсифікації,* що включає технологічні та індустріальні (промислові) парки, центри трансферу технологій, інноваційні бізнес-інкубатори, мережу інформаційних, інжинірингових та консалтингових центрів.

В основу запровадження **І.р.** покладено генезис та масштабне поширення *інноваційних процесів,* які набувають свого розвитку лише за умов наявності відповідного інституціонального середовища, що включає: встановлені нормативно-правові акти, правила, регламенти, стандарти (формальна складова); менталітет, інноваційну культуру персоналу, його професійні якості, загальновизнані норми поведінки та інше (неформальна складова); інституції, які забезпечують суспільство основними структурами, що підтримують фор-мальну та неформальну складові.

Літ.: *Реструктуризация* предприятий и компаний. / Мазур И.И., Шапиро В.Д. и др. : Справочное пособие / Под ред. И.И. Мазура.- М. : Высшая школа, 2000. – 587 с.; *Реструктуризація* промисловості в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку економіки: монографія / О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; За ред.. О.А. Кириченко, М.П. Денисенка. – К. : ТОВ «Дорадо -друк», 2009. – 719 с.

©Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ (англ. *innovative stratege*) – комплекс засобів досягнення цілей організації, який відрізняється від інших засобів своєю новизною, перед усім для даної організації, виду економічної діяльності, країни у цілому. **І.с.** відрізняються за ступнем прогресивності та масштабом організації, у якій вони реалізуються. **І.с.** утворюють систему, між елементами якої існує взаємозв’язок та ієрархічна впорядкованість. Ця система відповідає за своєю структурою системі національної економіки, яка складається із макро-, мезо- і мікрорівнів. Макроінноваційна стратегія визначає переважний напрям *інноваційного розвитку* національної економіки. Мезоінноваційна стратегія – це стратегія інноваційного розвитку галузей економіки та регіонів. Мікроінноваційна стратегія реалізується на рівні окремих суб’єктів *інноваційної діяльності*. Вона характеризує переважний спосіб створення (залучення) та впровадження у виробництво *інноваційного продукту*. Важливою складовою мікроінноваційної стратегії є механізм мотивації суб’єктів інноваційної діяльності. Ієрархічна конструкція системи **І.с.** полягає у її вертикальній та горизонтальній структурі. Вертикальна структура передбачає, що обрана макроінноваційна стратегія обумовлює певний спектр **І.с.**, що реалізуються на нижчих рівнях. Горизонтальна структура характеризується взаємопов’язаним комплексом (портфелем) **І.с.**, що розробляються й реалізуються на кожному з рівнів національної економіки. Одна стратегія не в змозі вирішити усі завдання інноваційного розвитку. Окрема **І.с.** націлена на відповідний рівень економіки, проте усі вони разом формують стратегію інноваційного розвитку національної економіки і визначають основні напрями функціонування та елементи механізму державного управління інноваційною діяльністю. **І.с.** вирішує цілі й завдання на відповідному рівні управління, інакше вона втрачає практичну цінність. При виборі **І.с.** необхідно враховувати економічні умови, що склалися, або можуть скластися у майбутньому, на тому чи іншому рівні. Ці умови формують середовище, у якому реалізовуватиметься **І.с.**, та визначають найбільш ефективний комплекс методів і засобів її реалізації, що мають у своєму розпорядженні органи державного управління.

Досвід інноваційного розвитку зарубіжних країн показує, що основними є чотири типи макроінноваційних стратегій. Перший тип – стратегія використання природних ресурсів. Цю стратегію країни використовують за умови наявності родовищ цінних корисних копалень, сприятливих природнокліматичних умов, вигідного географічного положення країни тощо. Сутність цієї стратегії полягає у розвитку інноваційної сфери за рахунок експорту природних ресурсів або продукції агропроми-

слового комплексу, міжнародного транзиту вантажів. Близьким до такої стратегії є експорт продукції неглибокого рівня переробки. Основними недоліками цієї **І.с.** є: розвиток низькотехнологічних видів діяльності, які мають меншу, порівняно з високотехнологічними видами, величину доданої вартості на одиницю витрат праці; залежність від природних ресурсів, які вичерпуються; можливість прийняття іншими країнами рішення про зміну шляхів постачання ресурсів; комплекс економічних, екологічних і соціальних проблем, який виникає унаслідок низькотехнологічної спеціалізації країни тощо.

Другий тип – стратегія «копіювання» конкурентоспроможної продукції, котра вже виготовляється у розвинених країнах. Така стратегія потребує закупівлі сучасного обладнання, технологій і зразків промислової продукції та виготовлення її за ліцензіями або розроблення аналогічних вітчизняних зразків. Ціна виробництва цієї продукції, у країні, що реалізує стратегію «копіювання», може бути меншою, головним чином, за рахунок дешевої робочої сили, наявного виробничого потенціалу, пільгового оподаткування тощо.

Третій тип – стратегія «провідних технологій», яка реалізується шляхом вузької спеціалізації *національних інноваційних систем*. Її сутність полягає у використанні власних досягнень у науково-технічному прогресі для створення нових товарів і технологій, які дають можливість зайняти новий сегмент ринку. Стратегія «провідних технологій» реалізується у невеликих промислово розвинутих країнах. Умови функціонування національних інноваційних систем цих країн на сучасному етапі характеризуються підсиленням конкуренції, як із боку нових індустріально розвинутих країн, що намагаються засвоїти ті ж самі ринкові ніші, маючи при цьому конкурентні переваги у дешевій робочій силі, так із боку великих промислових країн. Одночасно обмеженість внутрішнього ринку невеликих промислово розвинутих країн скорочує можливості для розвитку нових напрямів високотехнологічних виробництв. Унаслідок цього невеликі промислово розвинуті країни здійснюють концентрацію національних ресурсів на традиційних для них, але відносно вузьких, напрямах інноваційної діяльності. Основним завданням державної інноваційної політики для невеликих промислово розвинутих країн є сприяння проведенню перспективних досліджень та поступовому розширенню їх сфери. Реалізація цієї стратегії змушує невеликі промислово розвинуті країни все частіше входити до регіональних міжнародних технологічних альянсів із метою об'єднання інтелектуальних і фінансових ресурсів для проведення спільних досліджень й здійснення великомасштабних інноваційних проектів.

Четвертий тип – стратегія «прориву» країни у науково-технічному прогресі, або стратегія переходу до лідерства у провідних напрямах науково-технічного прогресу, яка полягає у створенні базових інновацій та їх швидкому засвоєнні у виробництві. Така стратегія носить селективний характер і передбачає пріоритетний розвиток нових напрямків наукових і технологічних досліджень. Четвертий тип **І.с.** реалізується у країнах, які мають потужний *інноваційний потенціал.*

Перехід від найнижчих до вищих **І.с.** залежить від просування до відповідних стадій конкурентоспроможності країни (галузі економіки) та характеру експортно-імпортних операцій (рис.1). Для країни, економіка якої або її окрема галузь знаходиться у стадії факторів виробництва, інноваційний процес починається з експлуатаційного засвоєння імпортної інноваційної техніки. Згодом паралельно з імпортом інноваційної техніки починається імпорт обладнання й технології для організації його виробництва. Потім відбувається відмова від імпорту інноваційної продукції, й здійснюється поступовий перехід до експорту за імпортною технологією. Далі імпортна технологія вдосконалюється, розробляються власні технології й обладнання, імпорт технології припиняється, а експорт інноваційної продукції збільшується. Настає період експорту інноваційної продукції, створеної за власною технологією. Із підвищенням конкурентоспроможності економіки країни змінюється стратегія реалізації *інноваційної політики держави*, яка на кожній з стадій конкурентоспроможності проводиться за допомогою відповідного комплексу заходів державного регулювання.

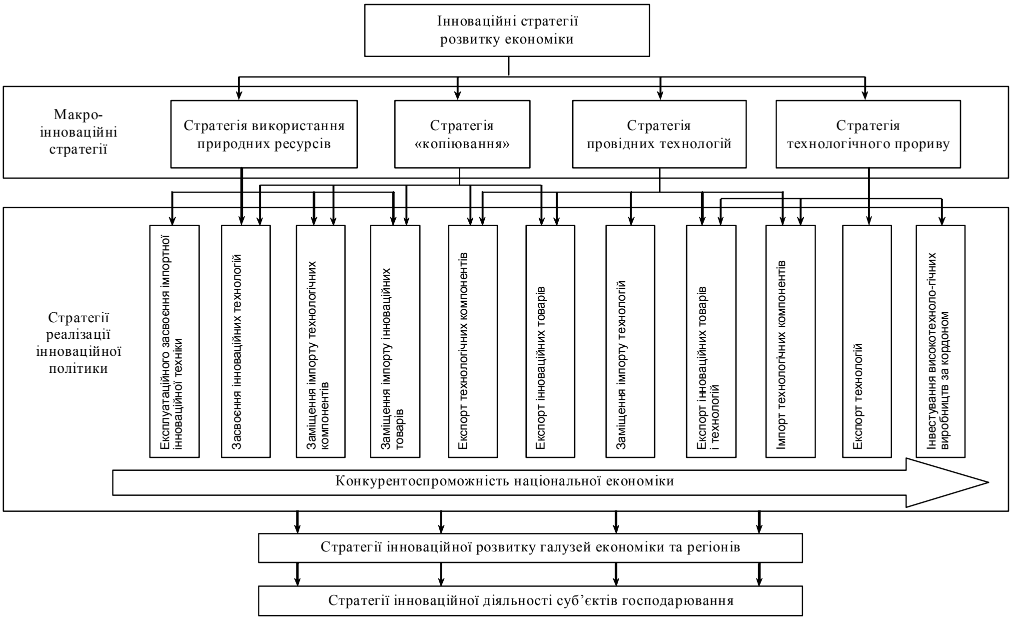

Рис. 1. Система **І.с.** розвитку економіки

На сучасному етапі розвитку конкурентоспроможності економіки України обумовлює необхідність розроблення й реалізації поліваріантної **І.с.**, яка б була адекватна технологічним укладам у різних видах економічної діяльності. Поряд із реалізацією стратегій використання природних ресурсів й копіювання важливим є проведення й розвиток власних досліджень й розробок у відповідних галузях науки і техніки. Стратегія копіювання застосовується до засвоєння виробництва високотехнологічної продукції із якнайбільшою питомою вагою доданої вартості. Стратегія провідних технологій може успішно застосовуватися для створення, вдосконалення та просування на закордонні ринки інноваційних продуктів у тих галузях, у яких Україна є одним із визнаних у світі лідерів. У пріоритетних напрямах наукових досліджень і науково-технічних розробок, у яких в Україні уже існують досягнення світового рівня й очікується створення інноваційного продукту у недалекому майбутньому, доцільна реалізація стратегії технологічного прориву.

Літ.: *Стратегічні* виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т./ Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки/ В. П. Семиноженко та ін./ За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.:-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007; *Економічна* оцінка державних пріоритететів технологічного розвитку/ Ю. М. Бажал та ін. – К. : ІЕП НАНУ, 2002; *Никифоров А.Є.* Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія /А.Є. Никифоров – К. : КНЕУ, 2010.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНА СФЕРА – частина економічної системи, у якій здійснюється створення, впровадження, виробництво, розповсюдження й споживання *інновацій*. Типологія суб’єктів **І.с.** обумовлена структурою етапів життєвого циклу інновацій (рис. 1). **І.с.** включає суб’єктів *інноваційної діяльності*, що займаються створенням і впровадженням інновацій, *інноваційні підприємства*, *інноваційну інфраструктуру*, регулюючі інституції.

Із розвитком інноваційної діяльності типологія її суб’єктів надзвичайно ускладнюється, їх реальна різноманітність настільки велика, що при класифікації використовують декілька критеріїв, кожен з яких диференціюється за ознаками. Для цілей державного управління застосовують класифікацію паралельного типу за інституційними ознаками та за ознаками спеціалізації (табл. 1).

Класифікація суб’єктів **І.с.**, що створюють інновації, за інституційними ознаками (1–5

у табл. 1) характеризує взаємозв'язки між суб'єктами **І.с.**, наприклад, між інноваційними підприємствами та державою. Характер цих взаємозв'язків є одною з детермінант функціонування механізму державного управління інноваційною діяльністю. Класифікація суб'єктів **І.с.**, що створюють інновації, за їх спеціалізацією (ознаки 6–10 у табл. 1.3.1) вказує на специфіку внутрішньої організації та здійснення стадій (робіт) інноваційного процесу. Важливою ознакою класифікації суб'єктів **І.с.** є вид спеціалізації. За цією ознакою вони поділяються на предметні та адресні. Предметна спеціалізація спрямована на створення конкретних видів продуктів, процесів (тех-

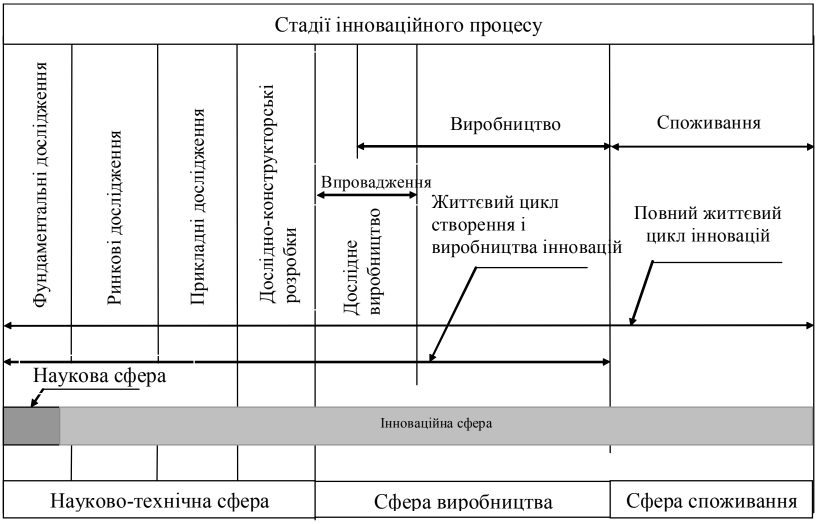

Рис. 1. Інноваційна сфера

Таблиця 1

Класифікація суб'єктів І.с., що створюють і впроваджують інновації

Ознаки класифікації	Структурні елементи класифікації
1. Форма власності	Державні, комунальні, приватні
2. Інституційна форма	Фізичні особи, підприємці, організації (підприємства)
3. Організаційно-правова форма	Державні організації, приватні організації, господарські товариства
4. Вид організаційної структури	Підпорядковані організації, самостійні організації, інкубатори, технопарки, технополіси
5. Розмір організації	Малі, середні, великі
6. Вид спеціалізації	Предметний (продуктовий, процесний, ресурсний), адресний (наукового відкриття, винаходу, виду економічної діяльності, підвиду, регіону, підприємства)
7. Ступінь охоплення стадій життєвого циклу інновацій	Одна стадія, дві й більше
8. Вид інноваційної діяльності	Фундаментальні дослідження,ринкові дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, створення дослідних зразків, впровадження у виробництво (практику)
9. Об'єкт інновацій	Вироби, технології, форми організації та управління, інші об'єкти
10. Галузь знань	Природничі науки, технічні науки, суспільні та гуманітарні науки

нологічних, фізичних, соціальних та ін.), ресурсів (інформаційних, дослідницьких зразків та ін.). Адресна спеціалізація базується на використанні об'єкта інтелектуальної власності (наукового відкриття, винаходу) для створення багатьох видів інновацій, а також на науково-технічному забезпеченні виду економічної діяльності, підвиду, регіону, підприємства. Переважна більшість організацій, що створюють інновації в Україні, має предметну спеціалізацію.

Адресна спеціалізація відіграє значну роль в організації інноваційної діяльності, адже сприяє розвитку інтеграційних процесів та підвищує ефективність інноваційної діяльності. Принцип адресної спеціалізації щодо використання науково-технічних результатів, корисних моделей, торгових марок, дизайнерського стилю та інших об'єктів інтелектуальної власності широко застосовується у світі авторськими інноваційними фірмами як тими, що створюють інновації, так й тими, що належать до інноваційної інфраструктури. До організаційно-економічних форм суб'єктів, що створюють інновації, відносяться науково-технічні центри та науково-інженерні підрозділи корпорацій, інститути, самостійні конструкторські бюро і лабораторії, інжинірингові та інноваційні фірми, технопарки, технополіси, науково-виробничо-фінансові групи, у тому числі міжнаціонального масштабу.

Літ.: *Гохберг Л. М.* Статистика науки / Л. М. Гохберг. – М. : ТЕИС, 2003; *Румянцева Е. Е.* Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева. – М. : ИНФРА-М, 2005.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ – у загальному розумінні це сукупність науково-обґрунтованих принципів, форм, методів, механізмів та засобів управління інноваційними процесами, тобто управління ними в усіх предметних сферах їх перебігу: у сфері створення інновацій, трансферу їх до сфери виробництва (послуг), освоєння їх у виробництві (сфері послуг) і просування інновацій до свого сегменту ринкового споживання з метою отримання комерційного, соціально-економічного чи іншого ефекту. Сегмент ринку споживання інновацій має свою специфіку, який є ринком наукових, технологічних, організаційно-управлінських, наукоємних послуг та інших прогресивних нововведень.

Зміст поняття **І.м.** можна розглядати принаймні у трьох аспектах: галузь економічної науки, де досліджується управління інноваційними процесами; вид професійної діяльності щодо досягнення цілей інноваційного розвитку будь-якою організаційною структурою шляхом раціонального управління ресурсами забезпечення реалізації відповідних інноваційних процесів; спеціальність освітньо-професійної підготовки кадрів для управління інноваційними процесами**.**

Як самостійна галузь наукових знань, практичної діяльності і навчальна дисципліна **І.м.** сформувався у другій половині XX століття у зв'язку з потребами утвердження моделі інноваційного розвитку економіки в провідних країнах світу та країнах, що віднесені до країн з високими темпами розвитку. **І.м.** представляє собою одну з різновидностей функціонального менеджменту, безпосереднім об'єктом якого виступають різноманітні *інноваційні процеси*, що реалізуються в усіх галузях національної економіки. Теоретико-методологічною основою **І.м.** є положення теорії управління, загального менеджменту та *інноватики,* як галузі знань, що досліджує питання теорії інновацій та практичної організації інноваційної діяльності. Звідси, науковий розвиток **І.м.** у певній мірі пов'язано з розвитком цих наукових дисциплін. Водночас **І.м.** використовує міждисциплінарні підходи, що сформувалися завдяки використанню методологічних підходів, розвинених в низці прикладних, спеціальних і професійних дисциплін за напрямом функціонального менеджменту (виробничий менеджмент, інвестиційний менеджмент, маркетинг, стратегічний менеджмент, управління проектами, управління ризиками, фінансовий менеджмент та інші), з якими **І.м.** тісно пов'язаний і які мають разом з **І.м.** загальну теоретико-методологічну базу, термінологію, загальний програмно-цільовий метод управління.

Проблеми і завдання **І.м.** як галузі економічної науки полягають в розробці ефекти-

вних специфічних методів, механізмів, форм та засобів управління інноваційними процесами. У цьому аспекті **І.м.** як окрема галузь науки управління представляє собою систему знань про способи найбільш раціональної організації управління інноваційними процесами для досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку організації.

І.м. як вид професійної практичної діяльності має своїм змістом обґрунтоване цілепокладання інноваційного розвитку будь-якої організаційної структури, забезпечення інноваційного процесу відповідними ресурсами (інвестиційними, інтелектуальними, інформаційними, людськими, фінансовими, матеріально-технічними та іншими, що необхідні для реалізації інноваційного процесу) для оптимального досягнення інноваційних цілей шляхом управління реалізацією відповідного інноваційного процесу та ресурсами його забезпечення. Враховуючи, що інноваційний процес уявляє собою достатньо специфічний, складний і різноманітний за своїм змістом об'єкт управління, то ефективне управління ним потребує спеціальних механізмів і форм управлінських впливів як на сам інноваційний процес, так і на його об'єкти та суб'єкти. Саме це і має забезпечити **І.м**.. Крім цього, **І.м.** має врахувати науково-технологічні, економічні, організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні фактори, які впливають на реалізацію інноваційного процесу і здійснити регулювання цих факторів.

Цілі **І.м.** включають: знаходження науково-технічної розробки або організацію її створення чи розробку організаційно-управлінського рішення, що мають інноваційні перспективи ринкового або суспільного споживання, організацію їх серійного виробництва (або впровадження у сферу послуг чи сферу управління) з одночасною підготовкою збута виробленої інноваційної продукції та закріплення на ринку завдяки її високій якості і конкурентоспроможності. Досягнення таких цілей передбачає врахування різного роду факторів, серед яких можна визначити такі основні: орієнтація науково-технічних розробок на ринок та їх інноваційні перспективи, спроможність організації до інноваційного розвитку (технологічна база, кваліфікація персоналу, фінансово-економічне обґрунтування відбору та фінансування інноваційного проекту, креативність менеджменту організації та його спроможність забезпечити ефективне управління інноваційним проектом).

І.м. передбачає виконання таких завдань: розробка і впровадження єдиної науково-технічної та інноваційної політики організації; розробку інноваційних проектів та програм; інвестиційне, кадрове матеріально-технічне, фінансове забезпечення реалізації інноваційних проектів та програм; підготовку та навчання персоналу організації інноваційної діяльності, організація моніторингу реалізації інноваційного процесу.

І.м. включає сукупність функцій та процедур, які складають алгоритм управління інноваційним процесом. Враховуючи, що переважною організаційною формою реалізації інноваційного процесу виступає науково-технічний проект та компліментарний з ним *інноваційний проект*, то загальні функції менеджменту, як планування, організація, мотивація та контроль, що є також функціями **І.м**., набувають специфічних ознак проектно-орієнтованого управління. Реалізація функцій **І.м.** здійснюється через конкретні управлінські рішення, які залежать від предмета рішення, його повторюваності і форми прийняття рішення. За предметом рішення виділяють в **І.м.** концептуальні рішення та виконавчі рішення. Концептуальні рішення вимагають особливо ретельного обґрунтування і часто вимагають необхідність проведення додаткових досліджень.

З урахуванням визначення утвердження інноваційної моделі розвитку пріоритетом національних інтересів (Закон України «Про основи національної безпеки України) і відповідно пріоритетним завданням державної політики, що відображено у низці програмних документів Президента України і уряду, то з цих позицій вбачається значущість **І.м.** в контексті застосування напрацьованих методологічних підходів **І.м.** в державному управлінні для виконання завдань щодо інноваційного розвитку національної економіки, а також включення елементів навча-

льної дисципліни **І.м.** в програми підготовки кадрів для систем державного управління і місцевого самоврядування для формування у них інноваційної культури, креативних підходів до розроблення управлінських рішень та вмінь здійснювати організацію формування та управління інноваційними програмами та проектами (які мають державну підтримку).

Літ.: *Основы* инновационного менеджмента: Теория и практика : учеб. пособие / Под ред. П. Н. Завлина и др. – М. : ОАО «НПО «Изд-во «Экономика», 2000. – 475 с.; *Освітньо-професійна* програма підготовки магістра за спеціальністю 8.050209 «Менеджмент інноваційної діяльності» галузі знань «Економіка, Комерція та Підприємництво» напряму підготовки 0502 «Менеджмент»: Галузевий стандарт вищої освіти України. – К. : – Міністерство освіти і науки України, 2007. – 18 с.

© Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ (англ. *innovationary potential*) – можливість суб'єкта *інноваційної діяльності* використовувати економічні ресурси для створення, впровадження, виробництва й розповсюдження *інновацій*. Взаємодія **І.п.**, стану економічного, соціального, інституціонального середовищ та регулюючого впливу держави обумовлюють результативність інноваційної діяльності.

У широкому трактуванні дефініція **І.п.** означає: 1) здатність суб'єкта господарювання до створення інновацій; 2) переваги, перспективи і зміни, які можуть бути реалізовані за певного задоволення потреб у даній інновації в оптимальні терміни. У першому трактуванні **І.п.** залежить від сукупності різноманітних ресурсів (матеріальних, сировинних, фінансових, трудових, інтелектуальних тощо), необхідних для здійснення інноваційної діяльності. Проте зміст терміну **І.п.** не зводиться лише до механічної суми ресурсів, а відображає можливості суб'єкта інноваційної діяльності як економічного агента.

І.п. визначається сукупністю й взаємодією його ресурсної, внутрішньо-організаційної та результативної складових. Ресурсна складова характеризує ресурси, що необхідні для створення певних інновацій, їх наявність і збалансованість структури. Ресурси інноваційної діяльності охоплюють: кадровий склад (чисельність, професійний склад, кваліфікацію тощо); матеріально-технічну базу (необхідне обладнання, технології, матеріали); фінанси (державні, місцеві, венчурний капітал); інформацію (наукову, технічну, технологічну, патентну, маркетингову тощо); інтелектуальну власність (патенти, ліцензії, ноу-хау, торгові марки, корисні моделі, промислові зразки, комп'ютерні програми тощо); форми організації та управління інноваційною діяльністю; наукові школи та їх місце й роль у вітчизняній та світовій науці; науково-технічний заділ (незавершені або завершені дослідження і техніко-технологічні розробки, які не знайшли утілення в інновації). **І.п.** значною мірою залежить від внутрішньо-організаційних чинників інноваційної діяльності: мотивації інноваторів, рівня освіти інноваторів, національного менталітету тощо. У сукупності вони визначають таке важливе явище в *інноваційному процесі* як інноваційна сприйнятливість Ї спроможність суб'єкта господарювання до швидкої комерціалізації новинок і створення необхідних для цього організаційних та інших умов. Результативна складова відображає здатність суб'єктів інноваційної діяльності ефективно використовувати наявні ресурси. При цьому враховуються показники економічної, соціальної, наукової ефективності тощо. Реальне використання ресурсів в усіх сферах національної економіки завжди менше існуючої у них можливості використання. Виробнича сфера не здатна переробити весь обсяг наявних ресурсів, у тому числі новацій, що надходять із науково-технічної сфери, яка, у свою чергу, не повністю використовує накопичені наукові знання. Крім того, потенційні можливості створення інновацій необов'язково відповідають реальній потребі їх впровадження, виходячи з перспектив прибуткової реалізації.

Друге тлумачення **І.п.** характеризує результати виробництва та використання інновацій. Передусім це економічний результат, який на рівні підприємств проявляється у зростанні валової доданої вартості (прибутку, заробітної плати), а на рівні національної економіки ї у зростанні валового внутрішнього продук-

ту. Реалізація **І.п.** впливає на розвиток соціальної сфери через зростання доходів населення, підвищення рівня задоволення потреб споживачів тощо. Виробництво та використання інновацій може мати інші результати, наприклад, екологічні наслідки. З метою розмежування понять інноваційної сприйнятливості виробників і споживачів інновацій, та інноваційних можливостей самої інновації, у наукових дослідженнях використовуються окремі терміни: «інноваційний потенціал», який характеризує суб'єкт інноваційної діяльності; та «потенціал інновацій», який характеризує об'єкт інновацій. Головною характеристикою потенціалу інновацій – є ступінь задоволення потреб споживач. Дефініція «Потенціал інновацій» має також й перспективний аспект, адже характеризує можливість подальшого вдосконалення інновацій, появи на їх основі інших інновацій, можливості розповсюдження інновацій на нові області практичної діяльності. Тобто потенціал інновацій розглядають, спираючись на концепцію мультиплікативного ефекту інновацій. В умовах ринкової економіки виділяють наступні види потенціалу інновацій: абсолютний потенціал, при якому наявні ресурси повною мірою дозволять реалізувати властивості інновації; максимальний потенціал, при якому обсяг виробництва інноваційної продукції практично не зростає при збільшенні витрат на його виробництво, при цьому значно збільшуються граничні витрати; оптимальний (ефективний) потенціал, при якому одержується максимальний дохід від інноваційної діяльності при маржинальних витратах.

Для характеристики національної економіки та міжнародних порівнянь використовується термін **І.п.** країни – можливість галузей освіти, науки, виробництва та сфери послуг країни використовувати економічні ресурси для створення, впровадження, виробництва й розповсюдження інновацій. **І.п.** країни вимірюється за допомогою абсолютних і відносних показників. Абсолютні показники характеризують масштаб **І.п.** у країні за допомогою показників використаних ресурсів та створених інновацій: кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, та їх розподіл за секторами економіки, секторами науки, групами галузей наук тощо; чисельність фахівців з вищою освітою, чисельність працівників наукових організацій, у тому числі з науковими ступенями, чисельності творців (винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій); обсяг фінансування наукової та інноваційної діяльності, та його розподіл за джерелами фінансування; вартість основних засобів наукових організацій, у тому числі обладнання для досліджень; кількість та вартість виконаних наукових та науково-технічних робіт, кількості наукових друкованих робіт, кількості отриманих охоронних документів на об'єкти промислової інтелектуальної власності; кількість підприємств, що впроваджували інновації, кількість впроваджених інновацій, освоєння виробництва інноваційних видів продукції (надання послуг) тощо. Відносні показники **І.п.** характеризують можливість створення, впровадження, виробництва й розповсюдження інновацій: чисельність фахівців з вищою освітою на 1000 зайнятих в економіці, частка працівників наукових організацій, у тому числі з науковими ступенями, чисельності творців на 1000 осіб населення; рівень фінансування наукової та інноваційної діяльності; ступінь зносу основних засобів наукових організацій; частка виконаних наукових та науково-технічних робіт в обсязі реалізованої продукції; частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості підприємств; кількість впроваджених інновацій на 1000 виконаних наукових та науково-технічних робіт тощо.

Літ.: *Антонюк Л. Л.* Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003; *Бажал Ю. М.* Економічна теорія технологічних змін / Ю. М. Бажал. – К. : «Заповіт», 1996; *Кукорин Д. И.* Инновационная деятельность / Д. И. Кукорин. – М. : Экзамен, 2001; *Лапко О. О.* Інноваційна діяльність в системі державного регулювання / О. О. Лапко. – К. : ІЕП НАНУ, 1999; *Никифоров А. Є.* Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління: монографія / А. Є. Никифоров. – К. : КНЕУ, 2010; *Mensh G.* Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression /Gerhard Mensh. – Cambridge, Mass., 1979.

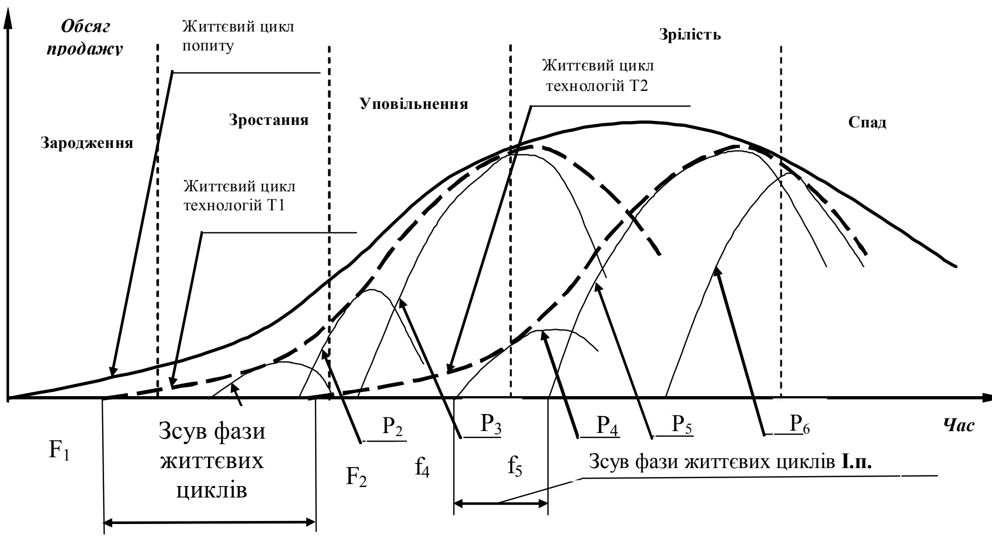
© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ (англ. *innovative products*) у широкому розумінні – результат *інноваційної діяльності*, який проявляється у виді нових технологій, товарів, послуг, інтелектуального продукту, нових способів організації виробництва, управління та бізнесу. Перелік **І.п.** дуже широкий, оскільки він охоплює усі види діяльності. Тому для практичних цілей державного управління інноваційною діяльністю використовують вужчу за змістом дефініцію терміну **І.п.**, яка встановлює певні обмеження щодо включення у сферу управління тих чи інших галузей економіки. У цьому змісті **І.п.** – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, який використовується у практичній діяльності та забезпечує економічну або суспільну вигоду. У сфері державного управління **І.п.** можуть бути нові форми, методи, засоби та інституційні структури управління.

Сутність **І.п.** повніше розкривається, якщо розглянути циклічність *інноваційного процесу*. Одне покоління продуктів і відповідних технологій виробництва замінюється іншими, які мають кращі споживчі властивості. Вважається, що життєвий цикл технологій виробництва певних продуктів змінюється частіше, ніж попит на відповідні продукти. У свою чергу, за одною технологією може вироблятися ціла серія модифікацій *інновації*. Наприклад, протягом життєвого циклу попиту на телевізори змінилося три технології виробництва елементів, з яких вони комплектуються: технологія виробництва електровакуумних ламп змінилася технологією виробництва транзисторів, а та, у свою чергу, була замінена технологією виробництва інтегральних мікросхем. Сукупність безперервно виникаючих нових продуктів та процесів, що задовольняють потреби споживачів, визначають динамічну сутність інноваційного процесу.

Взаємозв’язок життєвих циклів різних типів інновацій досліджувався багатьма ученими. Ідею про те, що інновації з’являються в економіці не рівномірно, а як цілісна система нових продуктів і технологій у перше висунув Й. Шумпетер: «Інновації рідко залишаються ізольованими. Вони мають тенденцію до утворення кластерів, адже спочатку деякі фірми, а потім більшість наслідують… успішну інновацію». Ця ідея стала відправною точкою для подальших досліджень процесу дифузії інновації, розподілу і перерозподілу суспільних витрат на їх створення і ролі держави у цьому процесі.

Взаємозв’язок життєвих циклів **І.п.** відображають за допомогою графіка (рис. 1).

P_1, P_2, P_3, P_4, P_5, P_6 – життєві цикли **І.п.**; F_1, F_2 – фази життєвих циклів технологій Т1 та Т2
f_1, f_2, f_3, f_4, f_5, f_6 – фази життєвих **І.п.**

Рис. 1. Взаємозв’язок життєвих циклів попиту, технологій та **І.п.**

Момент часу, у який з'являються нові технології, що задовольняють попит на одні й ті самі **І.п.** (товари), називається фазою життєвих циклів технологій, а момент часу, у який з'являються **І.п.** (нові товари) – фазою життєвих циклів **І.п.** (товарів). Відповідно, проміжок часу між фазами життєвих циклів технологій – зсувом фази життєвих циклів технологій або технологічним розривом, а проміжок часу між фазами життєвих циклів **І.п.** (товарів) – зсувом фази життєвих циклів **І.п.** (товарів). Різниця в обсягах продажу тих самих **І.п.**, що виготовлені за інноваційною та традиційною технологіями, називається технологічним розривом за досягнутими результатами.

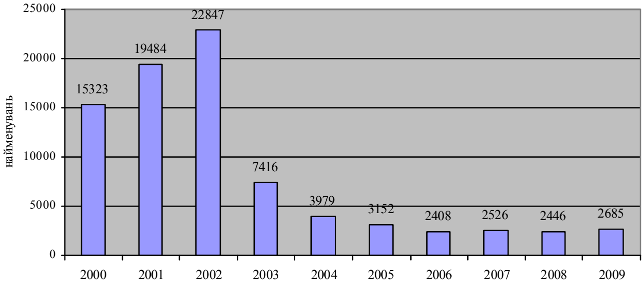

Рис.2. Динаміка освоєння виробництва інноваційних видів продуктів на промислових підприємствах України

Для цілей державного управління інноваційною діяльністю використовують термін «інноваційна продукція», дефініція якого встановлює певні обмеження для включення товарів та послуг у перелік об'єктів управління та обумовлює застосування відповідних механізмів державного управління інноваційною діяльністю у тій чи іншій сфері національної економіки. Інноваційна продукція – нові або удосконалені товари та послуги, що виробляються (надаються), які є конкурентоспроможними на ринку.

Аналіз даних Держкомстату України свідчить про те, що протягом 2000 – 2009 рр. на промислових підприємствах спостерігається тенденція до зниження освоєння виробництва **І.п.** (рис. 2). У 2006–2009 рр. ця тенденція стабілізувалася, та намітилося певне пожвавлення освоєння виробництва **І.п.**

Всього у 2009 р. на промислових підприємствах України освоєно виробництво 2685 видів **І.п.**, у тому числі 719 видів **І.п.** для ринку (табл. 1). Незначною залишається частка освоєних у виробництві інноваційних видів машин, устаткування, апаратів, приладів, що призначені для продажу на ринку (у

Таблиця 1

Освоєння виробництва інноваційних видів продуктів на промислових підприємствах України у 2009 р.

Види економічної діяльності	Освоєно виробництво інноваційних видів продуктів			
	Всього	**у тому числі інноваційних видів продукції для ринку**	**Освоєно виробництво інноваційних видів машин, устаткування, апаратів, приладів**	**у тому числі інноваційних видів продукції для ринку**
Промисловість України	2685	719	641	329
Добувна промисловість	29	19	—	—
Переробна промисловість *у тому числі*	2654	700	640	329
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	588	104	5	—
Легка промисловість	81	14	2	—
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	28	—	—	— 1
Хімічна та нафтохімічна промисловість	279	87	2	20
Металургія та оброблення металу	197	31	51	308
Машинобудування	1266	440	569	—
Інші галузі промисловості	215	24	11	—
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2	—	1	

2009 р. ця частка становила 11,5% від загальної кількості освоєних у виробництві інноваційних видів продуктів), що у 4 рази менше, ніж в індустріально розвинутих країнах.

Літ.: *Наукова* та інноваційна діяльність в Україні у 2006 році : Стат. збірник / Держкомстат України. – К., 2007; *Никифоров А. Є.* Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління: монографія / А. Є. Никифоров – К. : КНЕУ, 2010; *Фостер Р.* Обновление производства: атакующие выигрывают: пер. с англ. / Ричард Фостер. – М. : Прогресс, 1987; *Шумпетер И. А.* Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер. с англ. / Йозеф Алоїз Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ – форма організації інноваційного процесу, що представляє собою комплекс взаємопов'язаних заходів інвестиційного характеру стосовно впровадження науково-технічних розробок, нових технологій у виробництво, технічне його переоснащення, освоєння випуску нових конкурентоспроможних видів продукції (продукт-інновація), запровадження новітніх технологій (технологічна інновація) і просування їх до відповідного сегменту ринку. **І.п.** обов'язково повинен мати відповідний комплект технічної, організаційно-планової, розрахункової та аналітичної фінансово-економічної документації опису цих заходів, а також план практичних дій щодо їх реалізації на основі бізнес-плану **І.п.**, який містить відомості про цілі, завдання, вихідні умови, заходи реалізації **І.п.**, обґрунтування економічної доцільності обсягів та термінів залучення інвестиційних, людських, фінансових та інших ресурсів, методів управління цими ресурсами, інноваційні ознаки очікуваних кінцевих результатів виконання **І.п.** та розрахунки ефективності їх досягнення.

І.п. має такі загальні властивості: визначені чіткі інноваційні цілі, які мають бути досягнуті з одночасним виконанням низки технічних, економічних, фінансових, екологічних та інших вимог; внутрішні й зовнішні взаємозв'язки операцій, завдань і ресурсів, які потребують координації у процесі виконання **І.п.**; визначені виконавці і терміни початку та закінчення **І.п**.; обмежений обсяг виділених ресурсів; визначена ступінь унікальності умов реалізації; неминучість ризиків виконання **І.п.**

І.п. як процес послідовної реалізації запланованого комплексу заходів, підпорядкованих меті просування продукту інтелектуальної праці у сферу споживання має свій часовий вимір – життєвий цикл **І.п.** (ЖЦІП). Кожен **І.п**. проходить свій цикл від виникнення ідеї реалізації проекту до його завершення послідовно через фази (стадії) свого розвитку. Кожна фаза проекту вимагає певних організаційних та управлінських зусиль, а також відповідного ресурсного (інвестиційного, інформаційного, кадрового, фінансового) забезпечення. Відповідно до стандарту розробки та розгляду інвестиційних проектів Організації промислового розвитку ООН (UNIDO) прийнято виділяти такі основні фази ЖЦІП: передінвестиційна фаза, що включає концептуальне опрацювання ідеї проекту, його розроблення, аналіз та експертизу проекту, коригування запланованих проектних заходів, прийняття рішення фінансовим інститутом про фінансування проекту; інвестиційна фаза, що включає фінансування проекту, підготовку виробництва, впровадження об'єктf інноваційної діяльності у виробництво; експлуатаційна фаза – включає освоєння виробництва інноваційної продукції, розповсюдження її у сфері споживання і відшкодування фінансування проекту фінансово-кредитній установі (інвестору). Модель ЖЦІП представлена на рис.1.

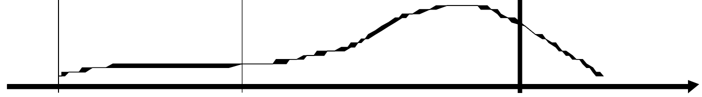

Рис. 1. Життєвий цикл інноваційного проекту

Розроблення бізнес-плану **І.п.** має забезпечити комплексний системний підхід до вирішення конкретної мети – отримання кінцевого результату інноваційного процесу, обґрунтований вибір шляхів найбільш ефективної реалізації проекту, збалансованість інвестиційних, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів, задіяних для виконання **І.п.**, а також урахування й оцінку ризиків виконання **І.п.**. Сама процедура розроблення документації і управління **І.п.** є окремими видами послуг, надання яких є основним видом діяльності консалтингових та інжинірингових фірм. При цьому використовуються системи підтримки прийняття рішень на базі спеціально пристосованих до процедури розроблення та управління **І.п.** програмних продуктів.

Вимоги до комплекту документів та формалізованого детального опису **І.п.** формулюються кожною фінансово-кредитною установою, інноваційною структурою відповідно до свого порядку розгляду **І.п.** та регламенту фінансування, але якщо типізувати ці вимоги, то до складу інформації про **І.п.** включають наступні відомості та відповідні документи: 1) Заявка на **І.п.** та його реєстраційна картка. 2) Резюме (опис) **І.п.**: загальна інформація про **І.п.**, підприємство і галузь. 3) Загальні фінансово-економічні показники **І.п.**. 4) Перелік наявної конструкторської, технологічної та робочої документації на виготовлення продукції. 5) Характеристика продукції та продукт-інновації: перелік технічних характеристик на заплановану до виготовлення продукцію, порівняльна таблиця техніко-економічних показників запропонованої продукції та її аналогів (із зазначенням джерел по аналогам), опис технічного рівня та конкурентоспроможності запланованої до виготовлення продукції, відомості про нормативні документи (ДСТУ, ОСТ, ТУ) або стандарти ІСО, яким відповідає чи буде відповідати продукція, відомості про сертифікацію продукції. 6) Характеристика технології та технологічної інновації: перелік технологічного обладнання, що входить до технологічного комплексу, який створюється в рамках **І.п.** та його технічні характеристики, порівняльна таблиця техніко-економічних показників технологічного комплексу та його аналогів, опис технологічної інновації. 7) Відомості про використання в **І.п.** патентоспроможних та патентозахищених технічних рішень, а також про наявність прав на їх використання. 8) Дозвіл відповідних міністерств та відомств на заплановану до виготовлення продукцію (для спеціальних видів продукції). 9) Документи про правовий статус підприємства, в разі необхідності копії ліцензій на право займатися діяльністю, запланованою в **І.п.** 10) Документи про фінансово-господарську діяльність підприємства -заявника **І.п.** 11) Документи про забезпечення виконання фінансових зобов'язань виконавця **І.п.** перед фінансово-кредитною установою, в якості такого забезпечення може виступати: застава майна, гарантія банку, договір поруки, страхування фінансових та інвестиційних ризиків виконання проекту. 12) Бізнес-план **І.п.,** що містить структуровану та формалізовану документальну інформацію, а також розрахунково-аналітичні дані, зокрема, це: маркетингові дослідження сфери споживання, каналів збуту та конкурентоспроможності інноваційної продукції; організаційний план реалізації **І.п.;** виробничий план: забезпеченість виробничими площами, забезпеченість устаткуванням, оснащенням, енергоресурсами, комплектуючими та матеріалами, інфраструктура об'єкта, циклограма виробництва та реалізації продукції; фінансовий план: загальні витрати, витрати на персонал, прямі витрати, структура ціни на продукцію; інвестиційний план та аналіз проекту: фази виконання проекту, план руху грошових коштів та їх розподіл, джерела фінансування та виплат, термін окупності проекту, чистий дисконтований доход, внутрішня норма доходності, індекс доходності, аналіз чутливості **І.п.**; виявлення та оцінка факторів ризиків виконання **І.п.**, а також запобіжних заходів щодо їх усунення або зменшення; загальний календарний план виконання **І.п.** та фінансових зобов'язань виконавця **І.п.** перед інвестором.

Загальна процедура розгляду фінансово-кредитними установами **І.п.** і прийняття рішень щодо їх фінансування за документами,

заявлених їх виконавцями, провадиться на передінвестиційній фазі проектів, відповідно до регламенту діяльності установи і передбачає проходження низки послідовних стадій розгляду, відбору, проектного аналізу **І.п.** та прийняття рішень щодо його фінансування. Алгоритм цієї процедури включає: 1. Заявник **І.п.** подає до фінансово-кредитної установи (це може бути в установлені умовами тендеру строки подання) пропозицію І.п., що складається із комплекту документів, оформлених відповідно до вимог установи і містить стислий опис **І.п.**, включаючи заплановані його фінансово-економічні показники, дані про підприємство та характеристики інноваційної продукції. Пропозиція **І.п.** використовується на стадіях ідентифікації, реєстрації та проведення відбору **І.п.** 2. Ідентифікація пропозиції **І.п.** включає перевірку правильності оформлення документів та їх відповідності вимогам установи, визначення інноваційних ознак **І.п.**, оцінку фінансового стану підприємства-заявника проекту, пошук аналогів проекту. Ідентифіковані пропозиції **І.п.,** в разі встановлення їх відповідності вимогам установи **І.п.,** реєструються для проведення операції відбору **І.п**., а пропозиції **І.п.**, що не пройшли ідентифікацію або не відповідають вимогам установи, відхиляються. 3**.** Відбір пропозицій **І.п.** здійснюється за результатами їх ідентифікації відповідно до основних завдань діяльності установи та встановлених критеріїв відбору. Державні фінансово-кредитні установи здійснюють відбір пропозицій **І.п.**, відповідно до загальнодержавних інноваційних пріоритетів, напрямів національних науково-технічних програм, регіональних інноваційних пріоритетів і на конкурсних засадах. Проведення конкурсного відбору **І.п.** є обов'язковою вимогою в разі їх фінансування бюджетними коштами. При відборі пропозицій **І.п.** враховуються їх соціально-економічні показники, фінансовий стан та виробничий потенціал підприємств для виконання **І.п.** тощо. Відібрані пропозиції **І.п.** переходять на другий етап розгляду **І.п.**, що передбачає проведення їх проектного аналізу і передінвестиційних заходів. 4. Проведення проектного аналізу бізнес-планів та документів **І.п.** передбачає організацію проведення первинної науково-технічної, екологічної, правової та інших необхідних експертиз, а також застосування методів та прийомів фінансово-економічного аналізу бізнес-плану **І.п.**, маркетингових досліджень сфери споживання запланованої в **І.п.** інноваційної продукції. За результатами проектного аналізу здійснюється перевірка обґрунтувань запланованих характеристик та показників **І.п.**, визначаються оптимальні шляхи успішної його реалізації, а також вносяться необхідні корективи щодо умов його виконання. 5. Прийняття рішення щодо фінансування, а також визначення умов та механізмів фінансування заявника **І.п.** здійснюється, як правило, колегіальним органом (правління, науково-технічна рада, експертна рада, кредитний комітет, рада тощо) фінансово-кредитної установи за висновками проведеного проектного аналізу інноваційного проекту, а також для деяких установ (як правило, державних установ) – за результатами проведеного конкурсного відбору проектів відповідно до встановлених критеріїв. Прийняття такого рішення завершає передінвестиційну фазу **І.п.** 6. Встановлення договірних правовідносин на фінансування та виконання **І.п.** між його виконавцем і фінансово-кредитною установою розпочинає інвестиційну фазу **І.п.**.

Критерії відбору **І.п.** включають його відповідність встановленим законодавством пріоритетним напрямам інноваційної діяльності, умовам тендерного відбору та вимогам до його комплексної ефективності, що включає в себе такі складові: науково-технічну ефективність, соціальну ефективність, економічну та бюджетну ефективність. Ці складові ефективності знаходяться в певній єдності та взаємно впливають одна на другу. Науково-технічна ефективність оцінюється з позицій впровадження новітньої технології, нового продукту, що відповідають кращим світовим зразкам або їх перевершують. Соціальна ефективність охоплює такі кількісні та якісні показники, як кількість створених або збережених робочих місць за проектом, покращення умов праці, вирішення завдяки **І.п.** соціальних, екологічних проблем виробництва, галузі, регіону. Економічна ефективність **І.п.** оцінюється на основі

даних фінансового плану **І.п.** системою таких основних показників:

чистий дисконтований доход (ЧДД) визначається як різниця між сумою приведеної до початкового моменту часу надходжень від реалізації **І.п.** упродовж ЖЦІП та сумою, приведеною до початкового моменту часу витрат на виконання **І.п.**:

ЧДД = $\sum_{t=1}^{T}\frac{P_t}{a_t}-\sum_{t=1}^{T}\frac{C_t}{a_t}$, де T – кількість періодів (кварталів, років), t – номер періоду, P_t – надходження, що були отримані у t-му періоді, C_t – витрати t-го періоду, $a_t = \prod_{t=1}^{T}((1+r_t)*(1+p_t))$ – коефіцієнт приведення до цін початкового періоду, де r_t – коефіцієнт дисконтування за t-й період (квартал. рік), p_t – коефіцієнт інфляції за t-й період;

Індекс прибутковості (ІП) – визначається як відношення суми надходжень від реалізації проекту, приведених до початкового моменту часу, до суми витрат на проект, також приведених до початкового моменту часу, і розраховується за формулою:

$$IP = \frac{\sum_{t=1}^{T}\frac{P_t}{a_t}}{\sum_{t=1}^{T}\frac{C_t}{a_t}}$$

Внутрішня норма рентабельності визначається як норма дисконту, при якій величина приведених надходжень дорівнює величині приведених витрат на проект, тобто ЧДД=0 і характеризує норму прибутку на капітал, що інвестований в **І.п.**.

Період окупності **–** це інтервал часу від початку реалізації проекту, за який досягається рівність сумарних надходжень та сумарних витрат на проект, і за межами якого приведений прибуток залишається додатнім. При ідентифікації проекту його період окупності порівнюється з періодом реалізації проекту (ПР).

Бюджетна ефективність – визначається загальною сумою надходжень податків, зборів до державного та місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів завдяки реалізації **І.п.**

Для державних фінансово-кредитних установ переваги надаються **І.п.,** відібраним за критеріями науково-технічної, соціальної, бюджетної ефективності.

Управління **І.п**. здійснюється за стандартними методологіями з використанням програмних продуктів, серед яких найбільшого поширення знайшов стандарт PMBOK (Project Management Body of Knowledge), інтегроване управління змінами **І.п.,** що включає повноцінну координацію ресурсів **І.п.** на всіх етапах ЖЦІП і включає розробку плану **І.п.**, його виконання і загальний контроль змін.

• Управління інтеграцією **І.п.:** розробка плану, виконання плану, загальний контроль змін за **І.п.**.

• Управління простором **І.п.:** ініціація, планування, визначення обсягу, верифікація, контроль змін обсягу робіт за проектом.

• Управління часом **І.п.**: включає необхідні заходи для своєчасного завершення проекту, зокрема, визначення послідовності, оцінку тривалості розробки **І.п.,** контроль план-графіку проектної роботи та виконання **І.п.**.

• Управління вартістю **І.п.:** заходи для забезпечення виконання **І.п.** в рамках виділеного бюджету, що передбачає планування ресурсів, оцінювання видатків, бюджетування видатків, контроль витрат.

• Управління якістю **І.п.**: заходи для забезпечення результатів проекту поставленим завданням, що включає планування, забезпечення і контроль якості.

• Управління учасниками **І.п.**: передбачає заходи щодо підвищення ефективності їх роботи, включає підбор персоналу і формування команди управління проектом.

• Управлння інформацією **І.п**.: передбачає планування та реалізацію заходів для своєчасного забезпечення інформаційними ресурсами проекту.

• Управління ризиками **І.п.**: заходи, що пов’язані з ідентифікацією, аналізом і реагуванням на проектні ризики, зокрема, обмеження ризиків, розробку запасних варіантів зменшення ризиків та їх контроль.

• Управління зовнішніми ресурсами **І.п.:** передбачає планування та реалізацію захо-

дів щодо підбору та залучення зовнішніх ресурсів та послуг.

Враховуючи, що **І.п.** є об'єктом спрямування державної інноваційної політики підтримки інноваційних процесів, для виконання пріоритетних **І.п.** здійснюється запровадження спеціального правового режиму пільгового оподаткування (технологічні парки), **І.п.** є базовим структурним елементом державних цільових інноваційних програм, то звідси слідує значущість запровадження проектно-орієнтовних підходів в державному управлінні у сфері інноваційної діяльності, що включає професійну розробку, проведення проектного аналізу, програмно-цільове фінансування та управління **І.п.**

Літ.: *Мітюков І. О.* Фінансові послуги України: Енциклопедичний довідник / Мітюков І. О., Александров В. Т., Ворона О. І., Недбаєва С. М., [У 6 т.], Т 3.– К. : Укрбланковидав, 2001. – 890 с., с. 744.

© Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС є специфічним цілеспрямованим об'єктно-предметним способом системної організації *інноваційної діяльності,* як одного із видів люд-ської креативної діяльності щодо трансформації інтелектуального, наукового, науково-технічного ресурсу в новітні продукти, технології, організаційно-управлінські рішення, що затребувані ринком або суспільством і перспективні з позицій отримання комерційного, соціально-економічного або інших суспільно-корисних ефектів.

У будь-якому процесі завжди здійснюються витрати та перетворення ресурсів, що вводяться до процесу для його генезису. Ресурси, що вводяться до господарського, економічного процесу, зокрема, **І.п.**, як потенційні джерела створення економічних благ, можуть включати: природні ресурси; матеріальні ресурси (все що зроблено працею людини, зокрема засоби виробництва, необхідні для виробничого процесу); трудові ресурси або людський персонал, який задіяний на всіх етапах процесу; інвестиційні та фінансові ресурси; інформаційні та інтелектуальні ресурси, зокрема різного характеру об'єкти прав інтелектуальної власності (винаходи, результати НДДКР, патенти, ноу-хау та інше). Зазначені ресурси мають бути введені до господарського процесу, включаючи інвестиційний, інноваційний процеси та скеровані інтелектуальним ресурсом управлінського рішення. Для **І.п.** необхідними для їх генерації є інтелектуальні ресурси, що мають перспективи для комерціалізації при їх матеріалізації в ході цих інноваційних процесів, а також інтелектуальні ресурси управлінських рішень, які скеровують цими процесами. З цих позицій інноваційний процес, як процес перетворення інтелектуального ресурсу в інновацію, можна уявити послідовним ланцюгом логічно-пов'язаних дій, які спрямовані на досягнення прогресивних змін в економіці, організації, техніці, технології, управлінні, підприємницькій діяльності тощо, а також у соціальній сфері, що має відповідно науково-технічну, технологічну, соціальну новизну і задовольняє нові суспільні чи виробничі потреби. **І.п.** простягається від зародження нової (інноваційної) ідеї до її практичної реалізації з певним ефектом створення економічних та суспільних благ. **І.п.** може включати проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) для розроблення на основі цієї ідеї проектної, конструкторської, технологічної документації, дослідного зразка, тобто матеріалізації ідеї; впровадження вже таким чином матеріалізованої ідеї у сферу виробництва (або в іншу сфер діяльності, наприклад сферу послуг) для освоєння виготовлення інноваційного продукту і просування його до сегменту ринкової сфери споживання.

У цілому **І.п.** охоплює увесь складний комплекс суспільно-виробничих, правових та фінансово-кредитних відносин взаємовідносин, пов'язаних з реалізацією кожного із зазначених його етапів у циклі: *«інтелектуальна діяльність – наука – техніка – виробництво (сфера послуг) – споживання (застосування) інноваційного продукту».*

Об'єктами **І.п.** виступають наукові знання, науково-технічні та технологічні ідеї, розробки, здобуті у процесі проведення фундаментальних та прикладних досліджень; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншо-

го характеру, науково-технічна та організаційно-технологічна документація, засоби видобування і переробки сировинних ресурсів, які вводяться в **І.п.**, в результаті реалізації яких істотно змінюються обсяг, структура виробництва та сфери споживання, а також *інноваційні проекти* та програми.

Суб'єктами **І.п.** стають фізичні особи, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти господарювання, а також органи державної влади і органи місцевого самоврядування, які здійснюють підтримку інноваційної діяльності, є учасниками **І.п.** на будь-якій його стадії або залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в об'єкти інноваційної діяльності. Економічні інтереси суб'єктів **І.п.** визначають систему управління, вибір організаційно-правових структур, чисельність та кваліфікацію персоналу, задіяного в реалізації **І.п.**.

Аналіз зародження **І.п.** дозволяє найважливішим джерелом зародження інновацій визначити сферу наукової та науково-технічної діяльності. Саме в цій сфері народжуються базисні (радикальні) інновації, яким притаманні найбільші можливості їх комерціалізації. Водночас важливим джерелом інновацій є винахідництво. Разом з тим реалізація інноваційного процесу може бути забезпечена трансфером передової технології, іншого об'єкта інтелектуальної власності на умовах ліцензійної угоди.

Для розкриття змісту **І.п.**, як об'єкта спрямування державної інноваційної політики, факторів його генезису доцільно розглянути його модель. Моделювання **І.п.** має як теоретико-методологічне, так і практичне значення. Зокрема, можна відмітити такі завдання, що можуть бути розв'язані за допомогою моделювання **І.п.**:

1. Визначити ресурси, що необхідні для реалізації **І.п.**, які мають розвиватися у форматі інноваційно-інвестиційних програм за певними пріоритетними напрямами.

2. Проаналізувати фактори сприяння або гальмування **І.п.** процесів і на їх основі побудувати факторну, операційну, функціональну та імітаційні моделі, що далі використовуються для теоретичного осмислення державного регулювання інноваційних процесів.

3. Здійснити оцінку перспектив розширеного відтворювання **І.п.** та сформувати стратегію їх державної підтримки, визначити оптимальні механізми державного регулювання **І.п.** для забезпечення їх розвитку та масштабного поширення.

Побудова функціональної моделі інноваційного процесу здійснюється за таким алгоритмом:

• змістовний опис реалізації **І.п.**, який включає дані про його природу, перелік його складових, послідовність етапів реалізації, ресурсне забезпечення та інше;

• створення операційної моделі **І.п.**, що може бути використано у подальшому для формалізованого його опису економіко-математичною моделлю, операційну модель зручно наочно представляти графічно, наприклад, блок-схемою операцій, що разом мають забезпечити реалізацію процесу.

Серед чисельних моделей **І.п.** найбільш поширеною є сполучена (англ. coupling, рос. сопряженной) модель **І.п.**. Особливістю сполученої моделі **І.п.** є виявлення логічно послідовних взаємозалежних, але функціонально виокремлених етапів інноваційного процесу (рис.1). Ця модель враховує як взаємодоповнюючі технологічні можливості та потреби ринкової сфери споживання.

Формами організації **І.п.** виступають науково-технічний та інноваційно-інвестиційний проекти, які мають бути комплементарними (тобто сполучені) один до одного, а саме: науково-технічний проект має переходити в інноваційно-інвестиційний проект.

Наведена модель **І.п.** представляє його у просторі рознесених предметних сфер діяльності. При цьому в умовах глобалізаційних зв'язків предметні сфери перебігу **І.п.** можуть бути рознесені по різних країнах.

Моделювання **І.п.** у просторі предметних сфер діяльності має бути доповнено моделлю розвитку **І.п.** за координатами часу та ресурсів залучених для його реалізації (вартісні показники).

Прийнято виділяти чотири фази розвитку **І.п.** за часом (рис. 2.), з орієнтацією на які необхідно будувати механізм управління ним.

Перша фаза – це розробка та освоєння інновації, включає стадії фундаментальних та при-

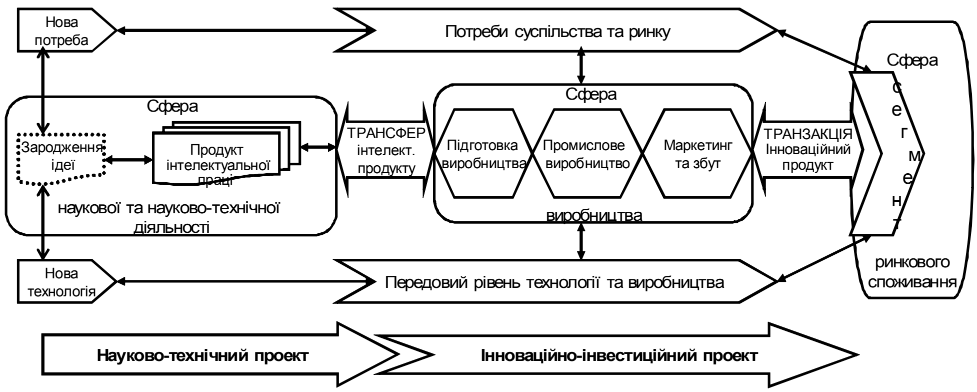

Рис. 1. Сполучена модель інноваційного процесу

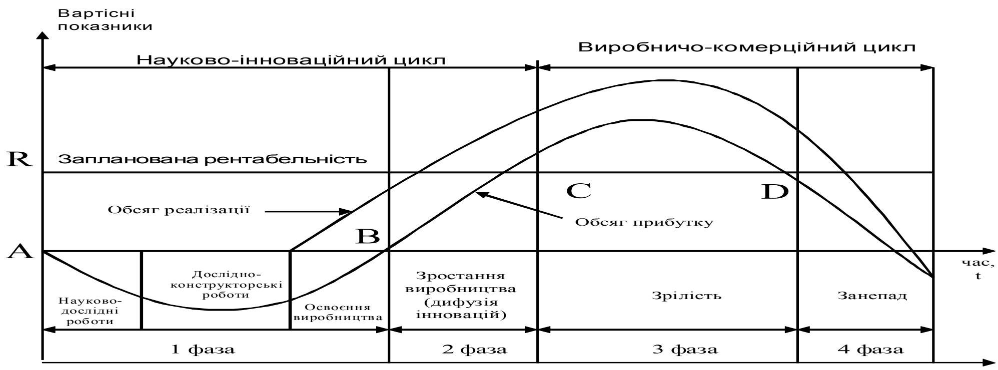

Рис. 2. Структура інноваційного процесу

кладних досліджень, трансферу інноваційного продукту для його впровадження у виробництво. Ця фаза за фінансами є витратною.

Друга фаза – це освоєння та нарощування виробництва інноваційного продукту, досягнення запланованого рівня рентабельності. Збільшуються масштаби виробництва, знижуються видатки та досягається найбільший ефект від впровадження.

Третя фаза – фаза зрілості. Вона характеризується зменшенням темпів зростання виробництва, стабілізацією. Основним напрямом роботи на даній стадії стає вдосконалення продукту, покращення його якісних характеристик, подальша модифікація. На цій стадії різко зростає конкуренція, оскільки відбуваються дифузія та тиражування інноваційного продукту. Для того, щоб втриматися на ринку, підприємству необхідно вдосконалювати свій продукт.

Четверта фаза – фаза занепаду: моральне старіння продукту. Попит падає, інноваційний продукт стає неконкурентоспроможним та виштовхується з ринку іншими новаціями.

Управління **І.п.** віднесено до предметної сфери *інноваційного менеджменту*.

І.п. є об'єктом спрямування *державної інноваційної політики*, тому що інтенсивність генерації, розвитку та масштаби поширення **І.п.**, а також спричинені ними прогресивні структурні, технологічні зрушення в національній економіці визначають ефективність державної інноваційної політики і утвердження інноваційної моделі розвитку. Державна підтримка **І.п**. надається для їх реалізації за законодавчо встановленими пріоритетними напрямами інноваційної діяльності. Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяль-

ності в Україні» визначені науково, економічно, і соціально обґрунтовані стратегічні (на тривалу перспективу до 10 років), середньострокові (на перспективу 3 – 5 років) напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшення експортного потенціалу держави.

Державна підтримка пріоритетних інноваційних процесів здійснюється через систему загальнодержавних, галузевих, регіональних цільових програм і включає: підготовку кадрів за пріоритетними напрямами науково-технічного прогресу; забезпечення державними інвестиційними та фінансовими ресурсами інноваційно-інвестиційних проектів реалізації інноваційних процесів (на умовах повного безвідсоткового кредитування, часткового безвідсоткового кредитування, повної або часткової компенсації відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційних процесів комерційним банкам за кредитування інноваційних проектів, позики з пільговим розміром відсотків); запровадження спеціального правового пільгового податкового та митного режиму реалізації цих інноваційно-інвестиційних проектів в технопарках та інше.

Враховуючи, що поширеність, результативність інноваційних процесів у національній економіці визначають її інноваційний характер, то важливим для оцінювання ефективності державної інноваційної політики є запровадження статистичного спостереження інноваційних процесів. Серед різних систем показників, що застосовуються для статистичного спостереження інноваційних процесів найбільш релевантним для державного регулювання інноваційних процесів є інтегрований показник – сумарний інноваційний індекс SII (Summery Innovation Index), що застосовується в Євросоюзі і який включає такі індикатори та показники за групами, інтеграція яких визначає SII:

- забезпечення ресурсами, що є зовнішніми для фірм: людські ресурси – доступність висококваліфікованих і професійно підготовлених кадрів;
- фінансові ресурси і державна підтримка – доступність цих ресурсів для фінансування інноваційних проектів і державна підтримка інноваційної активності;
- система досліджень – доступність науково-дослідних установ для фірм;
- діяльність фірм – інноваційні зусилля, що прикладаються фірмами, з урахуванням фундаментальної важливості діяльності фірм в інноваційному процесі: інвестиції фірм – різні види інвестицій, які здійснюються фірмами для генерування інновацій; комунікації і підприємництво – підприємницькі зусилля і співпраця між інноваційними фірмами і з публічним сектором;
- інтелектуальні активи – права інтелектуальної власності, що виникли в результаті інноваційного процесу, баланс технологій і платежів;
- результат – результати діяльності фірм: кількість інноваторів – кількість фірм, що представили інноваці на ринок або усередині організації, включаючи технологічних і нетехнологічних інноваторів;
- економічний ефект – економічна успішність інновацій; створення робочих місць, обсяги продаж, зокрема, на експорт, що пов'язані з інноваційною діяльністю.

За чисельними значеннями індексу SII країни можна розділити на 4 групи: інноватори-лідери (США, Японія, Данія, Швеція), інноватори-послідовники (країни ЄС у середньому), помірні інноватори (Норвегія), наздоганяючі країни (Бразилія, Індія, Китай, Росія).

Ефективна масштабна генерація, розвиток і поширення інноваційних процесів досягається в *національній інноваційній системі* (**Н.і.с.**), тому її розбудова є пріоритетним напрямом державної інноваційної політики.

Літ.: *Закон* України «Про інноваційну діяльність»; *Закон* України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; *Закон* України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»; *Національний* стандарт України: Інноваційна діяльність. Терміни та визначення понять. ДСТУ ГОСТ 31279:2005 / Київ, Держспоживстандарт України, 2005; *Шляхи* інноваційного розвитку / Д. В. Табачник (керівник авторського колективу), В. Г. Кремень, А. М. Гу-

ржій та інш. – К. : «Людопринт», 2004. – 544 с.; *Інноваційний* розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. – К. : «Основа», 2005. – 552 с.

©Гусєв В.О.

ІННОВАЦІЯ введена в економічну теорію видатним вченим економістом Йозефом Шумпетером (1883–1950), який у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) сформулював цілісну теорію підприємництва на засадах інноваційного розвитку. Центральним місцем цієї теорії було введення економічної категорії інновації, як необхідної виробничої функції для забезпечення конкурентоспроможності підприємства, і яка зумовлена змінами факторів виробництва, ресурсів або їх комбінації [1]. У сучасному прочитанні інновація розкривається за комбінацією таких складових:

• *запровадження нової продукції, товару, послуги (*нового виду або невідомого для споживача, тобто виготовлення нового блага або створення нової якості того або іншого блага);

• *застосування нової технології виробництва*, запровадження для даної галузі невідомого методу (способу) виробництва, надання нових видів послуг, в основі чого необов'язково закладено новітнє наукове відкриття, але може включати також новий спосіб використання відомих речей, що надає суспільний, економічний ефекти;

• *відкриття та засвоєння нового ринку споживання продукції,* при цьому незалежно від існування цього ринку раніш;

• *використання нових енергетичних ресурсів, матеріалів, видів сировини, а також джерел їх постачання*, при цьому незалежно від факту існування цих джерел чи вони раніш вважалися недоступними або їх стоїло тільки створити;

• *впровадження нової організації* якогось виробничого, управлінського процесу, організаційної структури або їх удосконалення;

• *підрив монополії конкурентів або створення монопольних умов* для виробництва новітньої власної продукції підприємства.

Розкритий зміст інновації відображає широкий підхід до її визначення, з якого випливає, що інновації можуть бути створені в будь-якій предметній сфері діяльності людини. Це випливає також із семіотичного аналізу самого слова інновація, що походить від англійського «innovation», яке, у свою чергу. є похідною від латинського «innovato», що у буквальному перекладі означає введення новітнього або нововведення.

Економічна категорія інновація, що є ключовою для парадигми інноваційного розвитку, має різноманітні визначення та уточнення в залежності від специфіки використання категорії за об'єктно-предметною класифікацією, зокрема за найбільш поширеними об'єктно-утилітарним, процесно-утилітарним та процесно-інвестиційним (процесно-фінансовим) підходами.

За об'єктно-утилітарним підходом у визначенні інновації здійснюється акцент як на самому об'єкті (результат НДДКР, нова техніка, технологія, винахід та інше), який за умов впровадження (**інноваційної діяльності**) набуває нової якості та споживчої вартості, так і на утилітарній стороні – спроможності задовольнити суспільні, споживчі потреби з найбільшим корисним ефектом.

За процесно-утилітарним підходом інновація розглядається як комплексний процес її проектування, створення, розповсюдження та використання у практиці.

За процесно-інвестиційним підходом під інновацією розуміється процес інвестування у: НДДКР, впровадження нової техніки, технології, освоєння нових видів продукції.

Таким чином, у сучасному розумінні інновація за різних умов визначається як процес і як кінцевий результат діяльності (інноваційної), втілений у вигляді новітнього або удосконаленого продукту, нових послуг, що мають ринковий попит або соціально-економічну значимість для суспільства, новітнього або удосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності та внаслідок інновації суттєво змінюються кількісні та якісні характеристики сфер виробництва та споживання, прискорюється економічний розвиток, забезпечується інтенсифікація суспільного виробництва.

Існує міжнародний стандарт поняття «інновація», наведеної у документах, що ві-

домі як «Керівництво Фраскаті» та «Керівництво Осло» (ці документи були прийняті на міжнародних конференціях у відповідних містах). Поняття інновації, запропонованого у цих документах, застосовують найбільш часто вчені та практики для розроблення концепцій, програм, а також нормативно-правової бази з питань інноваційної діяльності. Відповідно до сучасного міжнародного стандарту, закріпленого у документах Європейської комісії, інновація розглядається як кінцевий результат творчої діяльності, який отримав втілення у вигляді новітньої або вдосконаленої продукції, що реалізується на ринку, або нового чи вдосконаленого технологічного процесу, який використовується у практичній діяльності.

Аналогічний зміст терміну «інновації», встановленого Національним стандартом України: Інноваційна діяльність [2]: «інновації – нові або удосконалені технології, види продукції або послуг, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що сприяють просуванню технологій, товарної продукції та послуг на ринок».

Вищенаведені визначення інновації у певній мірі відповідають смислу термінології, що застосовується в українському законодавстві, де інновації надається таке достатньо універсальне визначення: «Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери». Наведене визначення інновації Законом України «Про інноваційну діяльність» не є єдиним та вичерпно повним, але при всіх багатоваріантних визначеннях інновації в усіх її дефініціях присутні або випливають такі її відмінні характеристики, як детермінанти прогресивних змін та конкурентоспроможності, а також суспільна, споживча потреба інновації для забезпечення економічного розвитку, інтенсифікації суспільного виробництва.

Функціональні властивості категорії інновації включають оновлення, перетворення будь-яких видів діяльності суб'єктів, або на більш високому рівні їх організації, що призводить до заміщення одних елементів іншими, більш удосконаленими, або доповненню їх принципово новими елементами. При цьому спостерігається перехід до іншого стану діяльності суб'єктів, рівня їх організації, якості об'єктів, що є аргументацією для розширення визначення інновації як економічної категорії та за сучасних умов прогресу визначати інновацію як ключову соціально-економічну категорію суспільних змін, детермінованих переважно технологічними чинниками. Крім зазначених функцій, інновація виконує також відтворювальну, інвестиційну та стимулюючу функції.

Відтворювальна функція означає, що інновація представляє собою важливе джерело фінансування розширеного виробництва. Прибуток, отриманий за рахунок продажу інноваційної продукції, може використовуватися за різними напрямами, включаючи інвестиції у нові **інноваційні проекти**, а також цей прибуток стимулює підприємство постійно вивчати ринковий попит, впроваджувати нові прогресивні методи менеджменту.

За умов забезпечення відповідного масштабного поширення інновацій здійснюються технічне та технологічне переозброєння галузей виробництва, прогресивні міжгалузеві структурні зрушення, слідством яких стає підвищення конкурентоспроможності галузі та національної економіки у цілому.

Слід підкреслити відмінність між новацією та інновацією. Новація – це продукт інтелектуальної праці, відзначений новизною, що може бути винаходом, результатом НДДКР, зразком нової продукції, новою технологією, ноу-хау. Введена у господарський обіг новація з метою отримання комерційного, соціально-економічного або іншого суспільно значимого результату, трансформується в інновацію.

За своїми властивостями та характеристиками інновації можуть бути класифіковані, що має теоретико-методологічне значення як інструмент досліджень генезису інновацій, а також практичне значення для проведення експертизи, кваліфікування за інноваційними ознаками проектів, продукції тощо, а також

об'єктів чи суб'єктів **інноваційної діяльності,** організації їх моніторингу та статистичного спостереження або для обґрунтування різних видів державної підтримки, які можуть бути надані цим об'єктам, суб'єктам [3]. Визначальними для характеристики інновацій є їх класифікація за такими критеріями:

За предметною спрямованістю: 1) *технологічні*, що пов'язані з розробкою і освоєнням нових або удосконалених технологічних процесів; 2) *процес-інновації*, зв'язані з розробкою и впровадженням нових або значно поліпшених виробничих процесів, що передбачає застосування нового виробничого обладнання, нових методів організації виробничого процесу або їх сукупності; 3) *організаційні* інновації, що зв'язані зі створенням або удосконаленням організації та управлінням виробництвом, процесами, трудовими ресурсами; 4) *продукт-інновації*, що пов'язані з розробкою і впровадженням у виробництво та просуванням на ринок нової або удосконаленої продукції (послуг).

За рівнем значущості від ступеня спричинених якісних змін: 1) *базисні або радикальні*, що створюють: галузь, новий вид, нове покоління виробів, принципово нову організацію робіт, нові способи виробництва, принципово нову техніку, технології, матеріали, енергоносії тощо і створюють ключовий фактор нового вищого **технологічного укладу**; 2) *інкрементальні* (які удосконалюють) існуючий продукт, здійснюють його модернізацію, спрямовані на підвищення якості та конкурентоспроможності продукції або її адаптацію до певних умов.

З наведеної скороченої класифікації інновацій слід підкреслити провідну роль технологічних інновацій, процес-інновацій та організаційних інновацій, запровадження яких є передумовою появи продукт-інновацій, а також за рівнем значущості – радикальних інновацій. Прикладом радикальних технологічних інновацій є нанотехнології, інтернет-технології, технології генної інженерії та інші, а продукт-інновацій – комп'ютер, мобільний телефон, томограф, у свій час транзистор, пеніцилін, телевізор та інші.

Літ.: *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. – М. : – Эксмо-Пресс, 2008. 864 с.; *Національний* стандарт України: Інноваційна діяльність // Терміни та визначення понять (ГОСТ 31279-2004, IDT) : ДСТУ ГОСТ 31279:2005 / Київ, Держспоживстандарт України. – 2005.; *Инноватика* / Б. В. Гринев, В. А. Гусев – Х. : «Исма», 2010. – 352 с.;

© Гусєв В.О.

ІНСТИТУЦІЇ ЕКОНОМІЧНІ – ключове поняття інституціональної економічної теорії і політики, під яким розуміються правила гри в суспільстві, або, точніше, прийняті суспільним загалом обмеження, які спрямовують господарську поведінку і взаємодію людей у певне річище. Вони структурують стимули в процесі обміну між людьми – політичного, соціального чи економічного (Д.Норт). Інституції – це способи суспільних дій (Дж. Коммонз). Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільство, його економічна система розвиваються у часі, і тому є підґрунтям для розуміння історичної зміни. Інституційна зміна визначає сукупність варіантів вибору на даний момент.

І.е. не тільки впливають на функціонування *економічних систем*, але й визначають їх своєрідність. Відмінність у функціонуванні *економічних систем* протягом певного часу, насамперед, викликана тим, як еволюціонізують самі інституції. Адже інституціональне визначення *економічної системи* якраз і полягає у тому, що остання є певного типу субординована сукупність інституцій, яка зумовлює (детермінує) форми та механізми самоорганізації господарського життя суспільства, мотиви і характер поведінки господарюючих суб'єктів. Проте основне значення **І.е.** полягає в тому, що вони зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного господарського і суспільного життя; слугують дороговказами для людської взаємодії, визначають та обмежують сукупність варіантів економічного вибору для індивідів. **І.е.** охоплюють будь-які види обмежень, встановлені для регулювання людської взаємодії у господарській сфері. Розрізнюють офіційні та неофіційні інституції (обмеження). До офіційних обмежень відносяться загальновизнані правила, правові та законодавчі норми, встановлені у

людському суспільстві. До неофіційних інституцій (обмежень) відносяться поширені у суспільстві або у більш менш значних його соціальних групах звичаї, традиції, моральні устої та кодекси (побутової) поведінки, внутрішні самообмеження, що випливають з виховання, ментальності, оточуючого середовища, навіть кліматичних умов, за яких відбувається життєдіяльність людини. Аналогічно до офіційних та неофіційних обмежень в науковій літературі можна зустріти і поділ інституцій на формальні і неформальні, екстернальні та інтернальні, зовнішні і внутрішні.

Під інституціями часто розуміють і певні установи (організації), які уособлюють в собі регулятори людської взаємодії, і в рамках яких ця взаємодія, власне, і відбувається. Організації як об'єднання індивідів для певної вмотивованої взаємодії виступають в якості носіїв формальних чи неформальних правил і виконують функції по їх запровадженню, здійсненню, контролю за дотриманням. Розрізнюють політичні організації (партії, парламент, інші органи державного управління та місцевого самоврядування як то міністерства відомства, тощо**;** економічні організації (підприємства, фірми, домогосподарства, корпорації, кооперативи, профспілки, об'єднання роботодавців та підприємців, тощо); громадські організації (церкви, клуби за інтересами, спортивні, мистецькі, культурні асоціації, громадянські ініціативи, тощо); освітні організації (школи, університети, центри професійної підготовки і перекваліфікації, тощо).

Водночас у багатьох дослідженнях (зокрема, у Д. Норта) наголошується на суттєвих відмінностях між інституціями та організаціями. Останні, як і інституції, теж структурують людські взаємодії. Проте вони розрізнюються між собою, як правила від суб'єктів. Саме таке відокремленя аналізу встановлених правил від стратегії поведінки діючих осіб, на думку Д. Норта, і є необхідною передумовою побудови сучасної інституціональної теорії. Визначення інституцій через обмеження, що люди накладають на себе, суттєво доповнює теорію вибору в неокласичній економічній теорії і веде до примирення (синтезу) між економічною наукою та іншими суспільними науками.

Інституціональна економічна теорія і політика, загалом інституціональна економіка виступають однією з основних потужних течій сучасної економічної та управлінської науки, яка вивчає саме процес становлення, еволюції, зміни інституцій, їх вплив на господарське життя суспільства, управління господарськими взаємозв'язками, економічну поведінку людей та організацій. Головне завдання інституціональної економіки полягає у зменшенні невизначеності у суспільстві шляхом встановлення і підтримання стабільної й ефективної інституціональної структури людської взаємодії. Зрозуміло, що стабільність у даному випадку зовсім не означає відсутності будь-яких змін. **І.е.** за своєю природою постійно знаходяться у процесі еволюції, трансформації, пристосування до змінюваних умов економічного розвитку. Звичайно інституціональні зміни відбуваються поступово, хоча й не виключаються раптові, революційні за своїм характером зрушення, що призводить до радикальної заміни старих, віджилих інституцій на нові. Проте, навіть і в цьому випадку, механізм взаємодії формальних та неформальних обмежень оберігає суспільство від зриву у прірву нестабільності, пов'язує минуле із сучасним і майбутнім, дає ключ до розуміння історичної наступності і перспективи.

З позицій інституціональної економічної теорії і політики *трансформація економічних систем* тісно пов'язана з процесом зміни правил та інституцій, якщо взагалі не тотожна йому. Саме інституції, встановлені у суспільстві «правила гри», полегшують економічні трансакції (витрати обміну у суспільстві), зменшуючи потребу господарюючих суб'єктів у відповідних знаннях, оскільки дозволяють автоматично покластися на виявлені закономірності і традиції поведінки у більш-менш регулярно повторюваних ситуаціях.

В цьому сенсі розвинута інституціональна структура економіки і суспільства сприяє зниженню трансакційних витрат порівняно з менш врегульованим станом соціально-економічних відносин. Економічні дії

(трансакції) потребують знань, придбання яких передбачає певні витрати; величина витрат залежить від розвиненості, сформованості інституцій. Так, наприклад, укладання угод купівлі-продажу, як і спонукання до їх дотримання, будуть тим дешевшими, чим розвиненішими виявляться відповідні правові засади. Створення необхідних інституцій саме по собі призводить до витрат, які також відносяться до трансакційних. Оскільки трансакційні витрати за своїм економічним змістом визначаються як «нормальні» виробничі витрати, то інституції виступають основою визначення та прийняття економічних рішень. Тим самим інституції як і ціновий механізм разом з конкуренцією виконують основні координуючі функції *економічної системи*.

Саме через механізм взаємодії інтернальних (неофіційних, внутрішніх, неформальних) та екстернальних (офіційних, зовнішніх, формальних) інститутцій забезпечується еволюційний шлях розвитку суспільства, відбуваються *інституційні перетворення (реформи) економіки*. Якщо екстернальні інституції визначаються і законодавчо встановлюються державою, то інтернальні інституції належать до сфери функціонування громадянського суспільства. Таке досить наочне співставлення і протиставлення держави і громадянського суспільства виявляє проблеми, які перешкоджають процесу гладкої і швидкої заміни інституцій: інституційні зміни можуть за певних умов бути поверхневими і залишатися тільки на папері, якщо не супроводжуватимуться внутрішніми перетвореннями, або ці перетворення взагалі підуть в іншому напрямі. Отже, з точки зору інституціональної економіки, постійно виникає важко усувана «проблема сумісності» екстернальних та інтернальних інституцій, тобто відповідності формальних правил внутрішнім настановам і цінностям.

На відміну від інтернальних інституцій екстернальні виступають як офіційні правила та обмеження, що можуть доповнювати і підсилювати неофіційні. Водночас із запровадженням екстернальних інституцій, особливо у суспільствах перехідного типу, часто пов'язуються сподівання на швидку і більш-менш безболісну заміну існуючих неофіційних обмежень. Нові екстернальні інституції при сприятливому сполученні обставин справді можуть витіснити домінуючі застарілі звичаї і традиції, що обмежують або гальмують суспільний розвиток. Але якщо старі інтернальні інституції центрально-керованого господарства відповідним чином розвинені і досить сильно укорінилися у суспільній свідомості, то запровадження протилежних їм ринкових (екстернальних) інституцій може спричинити високі витрати або взагалі зазнати невдачі. Можливе й інше бачення проблеми: у трансформаційних країнах треба спочатку розвинути нові інтернальні інституції, які б відповідали екстернальним обмеженням, підтримували і закріплювали їх дієвість у повсякденному житті. Простіше кажучи, без певної господарської етики і суспільної моралі закони, укази і розпорядження залишаються неефективними, оскільки одні суб'єкти не звертають на них ніякої уваги або намагаються обійти, інші ж нічого не роблять для їх дотримання. Корупція є лише наслідком, а не причиною такого становища.

Як свідчить економічна історія, інтернальні інституції поступово замінюються якраз через запровадження екстернальних інституцій, але відбувається цей процес зовсім не автоматично і не так швидко. Поряд з цим в економічній літературі при розгляді визначального чинника змінюваності інституцій особливо наголошується на проблемі «залежності від обраної колії». Мається на увазі наявність виникаючих самих по собі механізмів інституціонального розвитку, які згодом посилюються і закріплюються в процесі саморозвитку, внаслідок чого знову залишити або змінити обрану одного разу колію можна тільки за рахунок великих витрат і втрат (парадигмальні приклади подібного роду надає, насамперед, історія технологічних змін). У більш широкому розумінні припускається також, що *трансформація економічних систем* надзвичайно позначена елементами минулого устрою, несе в собі і навіть продовжує певний (іноді тривалий) час їх відтворювати, правда, на значно обмеженій основі і часто у деформованому

вигляді. Звідси випливає й доволі спірний висновок щодо «інституційного вакууму», у який начебто неминуче поринають країни з перехідною економікою.

Спорідненою вищерозглянутому виступає і проблема аналізу **І.е.** через їх властивості як своєрідних суспільних (колективних) благ. Якщо існуючі екстернальні та інтернальні інституції можуть широко використовуватися на безоплатній основі, то дуже важко вимагати і забезпечити підтримку їх заміни на нові інституції: завжди знайдуться окремі суб'єкти (можливо і значна кількість), які знову ж таки можуть мати вигоду з цієї заміни, не беручи абсолютно ніякої участі в обтяжливому процесі інституціональних перетворень.

Оскільки при зміні економічного устрою необхідні колективні рішення і досягнення певного соціального консенсусу, то на перший план висуваються відомі з політології, нової політичної економії і теорії бюрократії проблеми групового егоїзму, суспільного вибору і його критеріїв за умов демократії, так звана ділема безбілетника тощо. Сформульована Д. Нортом неокласична теорія держави, згідно з якою правителі завжди переслідують егоїстичні інтереси, також має важливе значення для аналізу процесів, що відбуваються у трансформаційних країнах (прикладів тому цілком достатньо у Східній Європі, Центральній Азії, на Близькому Сході).

Однак є досить проста обставина, що перешкоджає переходу до такого інституціонального стану і відповідного набору правил, які б мали обслуговувати лише інтереси якогось окремого суб'єкта: дотримання численних правил і норм звичайно відбувається без свідомого економічного розрахунку або (що зводиться до того ж самого) господарюючі суб'єкти намагаються і спроможні обробити лише обмежений масив інформації. Зрозуміло, саме ця обставина і забезпечує (в іншому випадку тільки бажану і відносну) стабільність екстернальних інституцій. Таким чином, намагання вивести головну причину існування інституцій, їх функцій, альтернативних способів дій з повсякденного розрахунку і тим самим стримувати трансакційні витрати суспільних угод на низькому рівні, стає водночас перешкодою на шляху трансформації інституціональної структури економіки.

Якщо зміна інституцій не є безконфліктною і з якихось причин її швидке проведення неможливе, тоді утворення і встановлення нової системи правил, що регламентують ринкове господарство, відбувається уривчасто і значно сповільнюється. Звідси виникають високі трансакційні витрати, пов'язані з пошуком партнерів, самим процесом укладання угод і контролем за додержанням договірних відносин (угоди купівлі-продажу, трудові угоди тощо). В результаті навіть потенційно вигідні угоди і відносини обміну не здійснюються, а обсяги виробництва залишаються нижче межі технологічних можливостей. Здається, саме це і має місце в країнах з трансформаційною економікою.

Головною причиною інституційно зумовлених збитків і втрат виступає незадовільне функціонування стимулюючих і контролюючих суспільних механізмів внаслідок недосконалості політичної системи, неповного забезпечення прав власності, слабкої конкуренції. До цього слід додати незадовільне регулювання фінансового сектору економіки, як і уразливе поєднання лібералізації ринків праці з низькою бюджетною дисципліною, характерною для всього бюджетного процесу. Подібні та багато інших недоліків і деформацій суспільно-економічних трансформацій долаються у процесі *інституційних перетворень (реформ) економіки* шляхом проведення активної інституціональної політики. Вона охоплює заходи, дії з усунення застарілих, трансформації наявних і формуванню нових власницьких, трудових, фінансових, соціальних та інших економічних інституцій, тобто елементів економічної і соціальної структури, що характеризують упорядкування, форми і способи регулювання господарських процесів. Таким чином, інституціональна політика тісно пов'язана з усією різноманітністю видів економічної політики.

Літ.: *Вільямсон О. Е.* Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. – К. : Вид-во «АртЕк», 2001; *Гриценко А.А.* Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Т. И. Артёмова, С. И. Архиереев и др. / Под ред.

А. А. Гриценко. Х. : Форт, 2008; *Норт Д.* Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / пер. з англ./Д.Норт. – К. : Основи, 2000; *Олейник А. Н.* Институциональная экономика: Уч.пособие / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000; *Эггертсон Т.* Экономическое поведение и институты / пер. с англ. / Т. Эггертсон. – М. : Дело, 2001.

© Бодров В.Г.

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ (РЕФОРМИ) ЕКОНОМІКИ – важлива фаза *трансформації економічних систем,* пов'язана із цілеспрямованими змінами, реформуванням, модернізацією інституціональної структури економіки шляхом природного або штучного відбору випробуваних часом інституцій, які регулюють поведінку господарюючих суб'єктів. **І.п.р.е.** відбуваються як через утворення, формування і запровадження у господарську практику нових інституцій на основі суспільного вибору, так і через залучення, імпорт інституцій із врахуванням позитивного досвіду їх функціонування в економіці розвинутих країн світу. У вузькому розумінні слова, дотично до ситуації в Україні та інших постсоціалістичних країн, **І.п.р.е.** поряд з лібералізацією, макроекономічною (фінансовою) стабілізацією, структурним зрушеннями і економічним зростанням є об'єктивно необхідною фазою ринкової *трансформації економічних систем,* в якій відбувається формування та розвиток засад ринкового господарства, приведення у дію його рушійних сил, насамперед, підприємництва і конкуренції.

При переході до ринкового господарства **І.п.р.е.** передбачають зміни у відносинах власності, приватизацію і земельну реформу, формування ринків праці і капіталів, проведення антимонопольної політики, підтримку з боку держави малого і середнього підприємництва, розвиток фінансової інфраструктури, забезпечення стабільної законодавчої бази ринкової економіки, створення нової податкової служби, судової та правової системи і т. ін. Мова йде про здійснення послідовної політики глибокої демократизації економічних процесів, утвердження повноцінних інститутів ринкового господарства та громадянського суспільства і забезпечення на цій основі сталого соціально-економічного розвитку. **І.п.р.е.** розпочинається водночас з лібералізацією економіки і загалом може охопити життя одного покоління протягом 50–60 років. При всій важливості реалізації зазначених фаз *трансформації економічних систем* кінцевий успіх ринкових реформ визначається саме завершеністю **І.п.р.е.,** закріпленням нових «правил гри» не тільки на рівні законодавчо оформленої інституціональної структури економіки, але й на рівні суспільної свідомості і повсякденної господарської практики, що дозволяє більш ефективно вирішувати завдання забезпечення економічного зростання як основи досягнення суспільного добробуту.

Загалом трансформація суспільства, в т.ч. і така, що відбувається протягом 20-ти років незалежності України, в основі своїй спирається на **І.п.р.е.,** інституційні зміни. Останні, за словами Д. Норта, складаються з додаткових поправок до комплексу правил, норм і забезпечення їх дотримання. Якщо еволюційний характер інституціоналізації передбачає поступові зміни неформальних правил, які поступово закріплюються в нормативно-правовій системі обмежень, то перетворення трансформаційного типу, у вигляді радикальних реформ потребують більш динамічного розвитку інституціонального середовища, у зв'язку з чим актуалізується креативна роль держави, яке бере на себе історичну місію формування і захисту нових інституцій розвитку.

Трансформація економіки і суспільства в Україні іде складним, суперечливим шляхом формування, розвитку, модернізації ринкового господарства, його адаптації до глобальних викликів сучасності і потребує динамічного процесу інституціонального облаштування. Якщо цей процес відбуватиметься історично-природним чином, то для появи, відбору й адаптації необхідних ринкових інституцій буде потрібно не менше 300 років (саме стільки часу формувалося сучасне ринкове господарство капіталістичного типу). Але на сьогодні, коли в більшості розвинутих країн вже апробовані й відібрані необхідні ринкові інституції, а Україні необхідно інтегруватися у світовий господарський простір, держава може і повинна зіграти роль ініціатора і генератора створен-

ня умов для їх виникнення. При цьому необхідно враховувати як об'єктивні умови (рівень розвитку виробничо-технологічного стану), так і ментальні потреби населення.

Місія держави при здійсненні **І.п.р.е.** полягає у формуванні нового інституціонального середовища, що передбачає: а) ревізію вже існуючих інституцій, збереження й підтримку тих з них, які відповідають цивілізованим перспективам розвитку (наприклад, інституції безплатного соціального захисту населення) та їх адаптацію до сучасних умов; б) відбір інституцій, не адекватних самому ринку і таких, що гальмують його становлення (наприклад, інституції неплатежів, бартеру); в) створення умов для появи всіх необхідних формальних і неформальних інституцій самого ринку; г) оцінку змісту інституцій і зняття суперечностей між ними.

Для підтримки ринкового середовища у необхідній формі держава створює інституціональний корсет, що складається із спеціальних видів діяльності держави – законодавчої, адміністративної, контрольної, наглядової, захисної, яким відповідають інституційні інструменти та установчі структури, що встановлюють для господарюючих суб'єктів (агентів) універсальний порядок дій. Характер інституціонального корсету багато в чому зумовлений природою самих об'єктів (товарів і послуг), особливостями їх господарсько-правового обороту та їх впливом на членів суспільства. Чим більше незахищеними являються об'єкти (наприклад, нерухомі активи, земля), чим більше в них сконцентровано економічного багатства (наприклад, грошей), чим більше вони впливають на стан людей (наприклад, охорона здоров'я), тим жорсткішим має бути інституціональний корсет держави, тим сильніший його вплив на відтворення і функціонування цих сфер економіки. Важливими інституційними інструментами впливу держави на ринковий оборот таких благ стають ліцензування (окремих видів діяльності), сертифікація (певних процедур) і стандартизація (конкретних видів продукції).

Сучасний етап **І.п.р.е.** в Україні позначений процесами подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи і одночасного проведення модернізації всього суспільного організму, починаючи з модернізації самої держави, повернення довіри державним інституціям, утвердження засад республіканізму, здійснення конституційної, адміністративної, адміністративно-територіальної реформ. У сфері розвитку національного господарства мова йде про реалізацію «другої хвилі» реформ, розпочатих 2010 року, які охоплюють глибокі перетворення у фінансовому секторі, передбачають створення сприятливого регуляторного середовища для підприємництва, модернізацію структурри економіки з метою підвищення її конкурентоспроможності, реформування земельних відносин, проведення пенсійної реформи, модернізацію соціальної політики.

Необхідність інституціонального забезпечення процесу стратегічних економічних реформ обумовила пріоритетну увагу до формування відповідної структури державного управління, переходу до стимулювання економічних процесів на основі програмування розвитку, визначення завдань запровадження у державному управлінні стратегічного менеджменту, створення сприятливих умов для оперативного вироблення, ухвалення і виконання рішень у сфері державної політики відповідно до нових умов посткризової економіки України та посткризового світу. Індикатором успіху у проведенні **І.п.р.е.** має бути запровадження прогресивної моделі розвитку, що поєднує тактику реформаційних змін зі стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту безперервної модернізації.

Літ.: *Бодров В. Г.* Трансформація економічних систем: концепції моделі, механізми регулювання та управління / В. Г. Бодров. – К. : Вид-во УАДУ,2002; *Вільямсон О. Е.* Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. – К. : Вид-во «АртЕк», 2001; *Гриценко А. А.* Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Т. И. Артёмова, С. И. Архиереев, А. А. Гриценко и др. / Под ред. А. А. Гриценко. Х. : Форт, 2008; *Норт Д.* Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / пер. з англ. / Д. Норт. – К. : Основи, 2000; *Эггертсон Т.* Экономическое поведение и институты / пер. с англ./ Т. Эггертсон. – М. : Дело, 2001.

© Бодров В.Г.

ІНСТИТУЦІЙНІ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ (англ. – *institutional sectors of economy*) – сукупність інституційних одиниць, які здійснюють один чи декілька подібних видів економічної діяльності. При віднесенні інституційних одиниць до певного **І.с.е.** враховується їхня організаційно-правова форма господарювання. Виокремлюються п'ять основних **І.с.е.**: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Основою розмежування **І.с.е.** України служить Класифікатор інституційних секторів економіки (КІСЕ), який прийнято та надано чинності наказом Держкомстату України від 18.04.2005 р. № 96. При його розробці були використані методологічні принципи міжнародного стандарту Системи національних рахунків (СНР'93), прийнятого Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, ООН та Світовим банком у 1993 році, Міжнародні рекомендації зі статистики праці, а також враховані особливості законодавства та економіки України.

Об'єктами класифікації в КІСЕ є інституційні одиниці, які, відповідно до міжнародного стандарту СНР'93, відносяться до певного сектору (підсектору) економіки. *Інституційною одиницею* вважається господарська одиниця, основними ознаками якої є:

• право самостійного володіння товарами та активами від власного імені, що надає їй можливість обмінюватися правами власності на ці товари й активи при операціях з іншими одиницями;

• здатність приймати самостійні економічні рішення і здійснювати господарську діяльність, за яку вона сама несе пряму відповідальність і відповідає перед законом;

• здатність приймати фінансові та інші зобов'язання від свого імені, а також укладати договори;

• існування для неї повного набору рахунків, включаючи баланс активів і пасивів, або практичної можливості – як з економічної, так і з юридичної точки зору – щодо підготовки повного набору рахунків, а також статистичної звітності в разі необхідності.

Національна економіка складається з сукупності інституційних одиниць, що є її резидентами. Інституційна одиниця вважається резидентом певної країни тоді, коли вона має центр економічного інтересу (місцезнаходження житла, виробництва чи інших приміщень), що знаходиться на економічній території цієї країни, та коли вона бере участь в економічній діяльності країни протягом необмеженого або досить тривалого періоду (рік або більше), а також керується законодавством цієї країни. Резидентом є також інституційна одиниця, що тимчасово знаходиться на території іншої країни та проводить діяльність в інтересах своєї країни.

Інституційні одиниці-нерезиденти, що здійснюють операції з резидентними інституційними одиницями або мають з ними інші економічні зв'язки, утворюють групу, яка вважається за загальноприйнятою міжнародною методологією самостійним сектором «інший світ», призначеним для оцінки зовнішньоекономічної діяльності. До складу «іншого світу» входять певні нерезидентні інституційні одиниці, що знаходяться у географічних рамках країни, наприклад, іноземні анклави, такі як: посольства, консульства, військові бази, міжнародні організації тощо.

Інституційні одиниці поділяються на дві великі групи:

• юридичні особи, що створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства, незалежно від того, які особи або суб'єкти можуть володіти ними чи контролювати їхню діяльність;

• фізичні особи або групи осіб у формі домашніх господарств.

Основними видами юридичних осіб є корпорації (включаючи квазікорпорації), некомерційні організації, органи державного управління.

Корпорації – це інституційні одиниці, що створені спеціально з метою ринкового виробництва товарів та послуг і є джерелами прибутку чи іншої фінансової вигоди для своїх власників. У ринковій економіці корпорації вважаються основною інституційною формою підприємництва.

Корпорації знаходяться у приватній власності акціонерів і пайовиків, відповідальність кожного з яких обмежена розміром капіталу, вкладеного в акції. До корпорацій відносяться корпоративні підприємства, утворені, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Квазікорпорації – це унітарні підприємства, тобто такі, що створюються одним засновником (власником), а в усьому іншому не відрізняються від корпорацій. Кожна квазікорпорація повинна мати повний набір рахунків, який надавав би можливість повністю визначати потоки доходів і капіталу між нею та власником. Квазікорпораціями є державні, комунальні підприємства, підприємства споживчої кооперації, приватні підприємства, створені на основі приватної власності одного громадянина, а також іноземні підприємства.

Некомерційна господарська діяльність (некомерційні організації, НКО) – це самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. НКО можуть створюватися приватними особами, корпораціями або органами державного управління для досягнення соціальних цілей; для надання культурних, освітніх, наукових та управлінських послуг приватним особам або корпораціям; для охорони здоров'я громадян, розвитку фізкультури та спорту; для задоволення духовних та інших потреб громадян; для захисту їхніх прав і законних інтересів, надання юридичної допомоги, а також для інших суспільно-корисних цілей.

Органи державного управління здійснюють функції законодавчої, виконавчої та судової влади відносно інших інституційних одиниць. Вони мають повноваження збирати податки та інші обов'язкові платежі, а також витрачати їх відповідно до певної урядової політики. Органи державного управління здійснюють витрати на кінцеве споживання в інтересах суспільства в цілому та кожного домашнього господарства.

Домашні господарства (домогосподарства) – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи. Вважаються приналежними до цієї інституційної одиниці також особи, які постійно або тривалий час живуть в установах: члени релігійних конфесій (у товариствах, монастирях тощо); пацієнти лікарень; особи, що утримуються в пенітенціарних установах; особи, що постійно проживають у будинках для престарілих, дитячих будинках тощо.

Більшість із **І.с.е.** розподіляються на окремі підсектори. Так, сектор нефінансові корпорації (до складу входять інституційні одиниці, основою діяльністю яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг) включає такі підсектори: державні нефінансові корпорації, приватні нефінансові корпорації, нефінансові корпорації під іноземним контролем.

Сектор фінансові корпорації (включає всі корпорації, які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності) має два рівні поділу. На першому рівні вони групуються у такі підсектори: Національний банк України (НБУ); інші депозитні корпорації; інші фінансові посередники, крім страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів; допоміжні фінансові організації; страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди. На другому рівні

фінансові корпорації (крім НБУ) підрозділяються на державні фінансові корпорації; приватні фінансові корпорації; фінансові корпорації під іноземним контролем.

Розподіл сектору загального державного управління здійснюється таким чином: центральні органи державного управління (центральний уряд); регіональні та місцеві органи державного управління; фонди соціального страхування.

Сектор домашніх господарств поділяється на підсектори найманих працівників; роботодавців; самостійно зайнятих працівників; одержувачів доходу від власності та трансфертів.

В межах сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, виділяються такі типи: політичні партії та інші громадські організації; благодійні організації і фонди; соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій.

Розмежування **І.с.е.** забезпечує:

• облік підприємств і організацій у Єдиному Державному реєстрі підприємств і організацій та статистичних реєстрах;

• аналіз та поширення даних державних статистичних спостережень щодо економічної діяльності підприємств і організацій;

• можливість зіставлення національної статистичної інформації з міжнародною;

• угрупування суб'єктів економіки з метою здійснення на макрорівні оцінки результатів їхньої діяльності та фінансового стану.

Літ.: *Парфенцева Н. О.* Міжнародні статистичні класифікації в Україні: Впровадження й використання : навч. посіб. / Н. О. Парфенцева; Наук. ред. В. А. Куценко. – К. : Основи, 2000. – 352 с.; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : Навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с. ; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки: Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.

© Сафронова О.М.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ (від лат. *Intensio* – посилення) – процес переведення об'єкта в новий стан за рахунок покращення використання наявних ресурсів.

Наприклад**, І.** роботи установи (підприємства) – це забезпечення розвитку за рахунок зростання продуктивності праці внаслідок технічного прогресу та організаційних змін, заощадливого використання трудових та матеріальних ресурсів.

В законодавчих актах зустрічається поняття **І.** процесу, що має на меті досягнення кращих результатів за умови зменшення (незмінності) витрат.

Поняття **І.** щільно пов'язане з ефективністю але не тотожне йому. І. є засобом досягнення запланованого рівня ефективності. Відрізняються категорії ефективності та інтенсифікації ще й тим, що ефективність статична, і визначається на певний момент часу, а інтенсифікація динамічна і характеризується темпами змін ефективності.

Протилежним **І.** є екстенсивний процес, тобто розвиток за рахунок збільшення кількісних показників. Однак слід враховувати, що екстенсивні та інтенсивні фактори розширеного відтворення взаємопов'язані. Так, будівництво нових підприємств та збільшення чисельності зайнятих супроводжується зростанням фондоозброєності праці, внаслідок оснащення новобудівель сучасним та продуктивним обладнанням. Технічний прогрес сприяє підвищенню продуктивності праці однак це приводить до зростання кількості спожитої за одиницю часу сировини, енергії, загострює необхідність екстенсивного розвитку паливно-сировинної бази. Для подолання негативних тенденцій потрібно зменшувати ресурсомісткість продукції. Таким чином, на певних етапах розвитку економіки, які називають «переважно екстенсивними», екстенсивні напрями економічного зростання сприяють дії і інтенсивних факторів. В той же час якісні зміни продуктивних сил викликають необхідність збільшення кількості спожитих ресурсів.

Доки існує можливість збільшення кількості задіяних у виробничих процесах трудових і природних ресурсів, позитивний взаємний вплив екстенсивних і інтенсивних факторів сприяє підтримці високих темпів економічного зростання. Коли можливості розширення масштабів використання найважливіших ресурсів вичерпані, механізм взає-

модії цих факторів починає діяти у зворотному напрямі. Наприклад, обмеження можливості залучення додаткової робочої сили стримує масштаби нового будівництва. Якщо основою зростання продуктивності праці в країні було введення нових робочих місць, то обмеження нового будівництва веде до послаблення дії і інтенсивних факторів. Тому в умовах обмеженої кількості трудових ресурсів підтримка необхідних темпів економічного зростання можливе лише на основі «переважно інтенсивного» розвитку. Головним завданням інтенсифікації виробництва є зменшення залежності економічного зростання від ресурсних обмежень за рахунок впровадження ресурсозберігаючих технологій.

У зв'язку з тим, що інтенсифікація виробництва може досягатись як за рахунок якісного перетворення продуктивних сил, так і кращого їх використання, розрізняють якісні та кількісні напрями інтенсифікації.

Кількісний напрям знаходить відображення в кращому використанні вже створеного виробничого потенціалу внаслідок мобілізації внутрішніх резервів.

Якісна форма інтенсивного розвитку виробництва передбачає його удосконалення за рахунок використання принципово нової техніки та технології, підвищення кваліфікації персоналу.

Відрізняють також ресурсоємні, ресурсозберігаючі та всебічні форми інтенсифікації.

Ресурсоємна або часткова інтенсифікація властива першому етапу інтенсивного розвитку, коли економія одних ресурсів (переважно робочої сили) може супроводжуватись збільшенням витрат інших. При цьому сукупні витрати на одиницю продукції мають зменшуватись.

На другому етапі досягається економія всіх видів ресурсів. Високопродуктивне обладнання дозволяє не тільки підвищувати продуктивність праці, але й віддачу основних фондів, зменшувати матеріаломісткість продукції. Досягається зниження витрат металу на одиницю продуктивності обладнання. Краще використання обладнання дозволяє зменшити його виробництво та знизити суспільні витрати трудових і матеріальних ресурсів. Така інтенсифікація вважається повною або всебічною.

Для постсоціалістичних країн поки що властивий лише перший етап інтенсифікації. Перехід до другого етапу потребує дій з боку держави щодо стимулювання інноваційних напрямів розвитку, технологічної модернізації промисловості України, формування державної політики розвитку економіки знань.

Літ.: *Миколайчук М. М.* Фінансово-економічний механізм забезпечення стійкого збалансованого розвитку регіону : монографія / М. М. Миколайчук; за наук. ред. І. В. Розпутенка. – Київ : НАДУ, 2010. – 308 с.; *Федоренко В. Г.* Основи економічної теорії: Підручник / В. Г. Федоренко, Ю. В. Ніколенко, О. М. Діденко, М. П. Денисенко, М. М. Руженський / За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. – 2-ге вид. Перероблене і доповнене. – К. : Алрета,2007. – 519с.; *Технологічна* модернізація промисловості України / За ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2008.-472с.; *Федулова Л. І.* Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. І. Федулова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув.НАН України. – К., 2009. – 600 с.

© *Миколайчук М.М.*

ІНФЛЯЦІЯ (англ. – лат. – *inflatio*) – це переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що веде до їх знецінення і проявляється у стійкому та безперервному зростання рівня цін. **І.** характеризує якісний стан функціонування економіки та грошового обігу в умовах, коли перестає діяти механізм автоматичного забезпечення сталості грошей.

З часу, як золото перестало виконувати функцію грошей, набуття кожною грошовою одиницею цінності прямо залежить від обсягу і структури товарів на ринку, цінність яких в свою чергу виражають гроші. Виникає взаємна залежність: цінність товарної маси виражає наявна в обігу грошова маса, а цінність грошової одиниці залежить від наявної в обігу товарної маси. Це означає, що покупна спроможність паперових грошей формується на основі співвідношення грошової і товарної маси. Якщо грошей в обігу стає більше, ніж товарів, цінність грошової одиниці падає, а товарів зростає. Це знаходить свій прояв у зростанні товарних

цін і зниженні купівельної спроможності грошей.

І. виступає у відкритій і прихованій (або придушеній) формах. Прихована **І.** притаманна командно-адміністративній економіці, де ціни встановлюються в централізованому порядку і невідповідність між сукупним попитом і сукупним пропонуванням виявляється у тотальному дефіциті. Дефіцит супроводжується чергами, зниженням якості продукції та послуг, наявністю чорного ринку, на яких товарні ціни зростають в унісон з дефіцитом. Останній породжує необхідність розподілу товарів між галузями економіки і різними групами населення. В підсумку це вело до формування різної покупної спроможності грошей для різних галузей і груп населення та структурних деформацій в економіці країни. Відкрита форма **І.** проявляється в ринковій економіці, за умов перевищення сукупного попиту над сукупним пропонуванням.

Ціни на різні товари можуть змінюватися з різною швидкістю і мати різний вектор як на міжгалузевому, так і на внутрігалузевому рівні. **І.**, що супроводжується ціновою незбалансованістю, називають незбалансованою. Її складно виявити та врегулювати. Збалансована **І.** – це така, коли ціни змінюються в одному напрямі і приблизно однаковими темпами.

Швидкість зростання цін характеризує темп **І**. Його розраховують на базі індексу цін за формулою: $\pi = \frac{ІСЦ_1 - ІСЦ_0}{ІСЦ_0} \times 100\%$, де π – темп **І.**, $ІСЦ_1$ – індекс споживчих цін поточного періоду, $ІСЦ_0$ – індекс споживчих цін базового періоду.

І. вимірюють також на основі правила числа 70. Він дає можливість визначити, за який проміжок часу відбувається подвоєння рівня цін за даних темпів інфляції. Якщо середньорічний темп інфляції дорівнює 2%, то подвоєння рівня цін відбудеться за 35 років.

І. зароджується на базі дисбалансу між сукупним попитом і сукупним пропонуванням і проявляється у зростанні загального рівня цін при зниженні купівельної спроможності грошової одиниці, що видно з класичної формули обміну: $M \times V = P \times Y$, де P – рівень цін; M – маса грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; Y – товарна масса в обігу. Звідси $P = \frac{M \times V}{Y}$. Рівень цін є прямопропорційним сукупним витратам на придбання матеріальних благ M x V і обернено-пропорційним реальному обсягу виробництва Y.

Причинами **І.** є: а) зростання грошової маси; б) пришвидчення обертання грошей; в) динаміка обсягу виробництва товарів та послуг.

Зростання грошової маси в економіці може бути наслідком фінансування монетарними способами бюджетного дефіциту. Майже в усіх країнах **І.** породжується дефіцитом державного бюджету. Він у свою чергу, як правило, зумовлений надмірними військовими та неоправданими соціальними витратами. За умов дефіциту державного бюджету уряд спонукає емісійний банк друкувати нові гроші, бо це виступає альтернативою отримання податків. В Україні у 1992–1993 рр. дефіцит бюджету майже на 100% фінансувався за рахунок коштів Національного банку. Лише за січень–лютий 1992 р. в обіг було випущено 43 млрд. купоно-карбованців, за березень-травень додатково в обіг надійшло ще 40,2 млрд. Таке нарощування грошової маси спричинило зростання **І.** У 1991 р. індекс споживчих цін в Україні становив 390%, у 1992 р. – 2100%, у 1993 р. – 10256%. У наступні роки зменшення нарощування грошової маси в обігу призвело до зниження темпів **І.**

У довготривалому періоді на темпи **І.** впливає зростання швидкості обертання грошей і зміна обсягів виробництва. Збільшення грошової маси контролюється Центральним банком, а швидкість обертання грошей слабо йому підконтрольна. Під час політичної нестабільності, очікувань, що породжують ажіотажний попит швидкість обертання грошей зростає. В Україні у 2008 р. населення за жовтень – листопад вилучило домінуючу частку своїх коштів, які знаходилися на депозитних рахунках у комерційних банках і направило їх на купі-

влю валюти, що спричинило підвищення рівня споживчих цін.

Скорочення реального обсягу національного виробництва при стабільній грошовій масі веде до зростання темпів **I.**, оскільки меншому обсягу продукції та послуг протистоїть попередня маса грошей.

Важливим чинником **I.** виступає ринкова влада держави, яка реалізується в адміністративному підвищенні рівня цін на газ, теплову і електричну енергію, послуги транспорту тощо. Підвищення тарифу на електроенергію, яка є єдиним загальним для всього технологічного ланцюга витратоутворюючим товаром, змушує всіх учасників виробничо-технологічної кооперації від виробників сировини до продуцентів кінцевого продукту підвищувати ціни.

Фактором розкручування **I.** є інфляційні очікування, тобто оцінка суб'єктами ринку зміни темпів **I.** в майбутньому. Інфляційні очікування управляють цінами. Щоб застрахувати свій дохід від знецінення, економічні агенти закладають інфляційні очікування в майбутні номінальні ціни на всіх стадіях виробництва і реалізації продукції та послуг. За умов інфляційних очікувань формується зачароване коло: інфляційні очікування – зростання рівня цін – нові інфляційні очікування – нове зростання цін і т.д.

I. має зовнішню складову, яка визначається часткою імпорту у загальній масі споживчих товарів; зростанням цін на імпортовані енергоресурси; зміною обмінного курсу національної валюти. Чим більша частка імпор-тних товарів на ринку споживчих товарів, тим більший вплив здійснюють вони на динаміку цін і темпи **I.** Якщо ціни на імпортні товари є нижчі від власних, то рівень цін на споживчі товари буде знижуватися. І навпаки. Зниження обмінного курсу національної валюти сприяє збільшенню експорту товарів національного виробництва, що веде до оголення ринку та підвищення рівня цін. Підвищення рівня цін на імпортовані енергоресурси за даних технологій їх використання веде до зростання витрат на виробництво одиниці продукції і підвищення рівня цін.

Залежно від темпів і впливу на соціально-економічні процеси розрізняють такі види **I.**: повзучу, галопуючу, гіперінфляцію.

Повзуча **I.** характеризується прискореним накопиченням грошей в обігу без помітного підвищення рівня цін. Деякий час діє ефект «розтягування» сфери обігу, що нейтралізує інфляційні прояви випуску зайвих грошей. Як тільки можливості цього ефекту вичерпуються, надходження зайвих грошей перетворюється в надмірний сукупний попит, що викликає зростання рівня цін. Поступово **I.** поширюється на всі сектори економіки і переростає в галопуючу.

Галопуюча **I.** настає тоді, коли найбільш організовані групи економічних суб'єктів різко підвищують ціни на свою продукцію. Це примушує інших суб'єктів організовуватися та посилювати свої економічні та соціальні вимоги. Зростання цін набуває стрибкоподібного характеру. **I.** виходить з-під контролю держави, негативно впливаючи на всі сфери економіки та соціальне життя країни. Якщо галопуюча **I.** не приборкується, то вона переростає в гіперінфляцію.

Гіперінфляція відзначається астрономічними темпами зростання цін, досягаючи багатьох тисяч відсотків на рік. В період гіперінфляції зростає попит на реальні матеріальні цінності, відбувається «втеча» від грошей, вони втрачають свої функції, розвиваються бартерні операції, терпить кризу податково-бюджетна і грошово-кредитна системи.

I. залежно від причин виступає у формі **I.** попиту або **I.** витрат. **I.** попиту має місце тоді, коли платоспроможний попит є більший від реального обсягу виробництва товарів та послуг. Вона може бути започаткована збільшенням грошової маси (монетарний імпульс), збільшенням державних витрат, зростанням чистих інвестицій, а також адаптивними інфляційними очікуваннями, які посилюють швидкість грошового обігу. **I.** витрат зумовлена зростанням витрат виробництва у розрахунку на одиницю продукції і формується на основі підвищення заробітної плати, цін на сировину, енергію, що спричинює збільшення витрат виробників. В чистому вигляді **I.** по-

питу та **І.** витрат практично не зустрічаються. Вони переплітаються.

І. негативно впливає на всі сторони життя суспільства: дестабілізується грошовий обіг, знецінюються заощадження фізичних і юридичних осіб, підриваються стимули до інвестиційної діяльності і продуктивної праці, відбувається втеча капіталу за кордон.

Літ.: *Економічна* теорія. Політекономія : підручник / В. Базилевич, В. Попов, К. Базидевич, М. Гражевська. За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2007; *Гальчинський А*. Теорія грошей: Навч. посібник – К. : Основи, 1998; *Манків Н. Грегорі*. Макроекономіка : підруч. для України. – К. : Основи, 2000; *Радіонова І.Ф.* Макроекономіка -2: навч. посіб. / І. Ф. Радіонова, Т. В. Бурлай, Є. В. Алімпієв. – К.; Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2010.

© Соколова О.М.

К

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (Уряд України) – є вищим органом у системі органів виконавчої влади, що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує та координує роботу цих органів.

До 1991 року існувала Рада Міністрів, яка за Конституцією УРСР 1978 р. була найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади в УРСР, а з проголошенням незалежності України – найвищим органом державного управління. У 1992 році із запровадженням інституту президентства **К.М.У.** було визначено як орган державної виконавчої влади країни. З метою посилення керівництва всіма структурами державної виконавчої влади в центрі та на місцях Указом Президента України від 27 вересня 1993 р. **К.М.У.** був підпорядкований Главі держави, який здійснював безпосереднє керівництво урядом. Було створене Головне управління державної служби при **К.М.У.** – центральний орган виконавчої влади, покликаний забезпечити проведення єдиної державної політики у сфері державної служби та здійснювати функціональне управління цим інститутом. Боротьба за прийняття Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» призводить до укладення 8 червня 1995 р. Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Президент України стає Главою держави і Главою державної виконавчої влади, яку здійснював через очолювані ним уряд – **К.М.У.** та систему центральних і місцевих органів виконавчої влади. Новітній етап еволюції державного механізму пов’язаний з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України. Згідно зі ст. 102 Конституції Президент України є Главою держави й виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Але на відміну від Конституційного договору він не є главою виконавчої влади, очільником якої став Прем’єр-міністр **К.М.У.**

У різні роки **К.М.У.** очолювали: Фокін В. П. (1990–1992), Симоненко В. К. (в.о. 1992), Кучма Л.Д. (1992–1993), Звягільський Ю. Л. (в.о. 1993–1994), Масол В. А. (1994–1995), Марчук Є. К. (1995–1996), Лазаренко П.І. (1996–1997), Дурдинець В. В. (в.о. 1997), Пустовойтенко В.П. (1997–1999), Ющенко В. А. (1999–2001), Кінах А. К. (2001–2002), Янукович В. Ф. (2002–2004, 2004–2005), Азаров М. Я. (в.о. 2004–2005), Тимошенко Ю. В. (2005), Єхануров Ю. І. (2005–2006), Янукович В. Ф. (2006–2007), Тимошенко Ю. В. (2007–2010), Турчинов О. В. (в.о. 2010), Азаров М. Я. (2010).

К.М.У. відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України (254к/96-ВР).

До складу **К.М.У.** входять: Прем’єр-міністр України, Перший віце-прем’єр-міністр України, три віце-прем’єр-міністри та міністри України. Посадовий склад (кількість та перелік посад) новосформованого **К.М.У.** визначається Президентом України за поданням Прем’єр-міністра України одночасно з призначенням персонального складу **К.М.У.** у порядку, встановленому ст. 9 Закону «Про Кабінет Міністрів України». Посади членів

К.М.У. належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу. Прем'єр-міністр України призначається на посаду Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України. Члени **К.М.У.**, крім Прем'єр-міністра України, призначаються на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Діяльність **К.М.У.** ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості. **К.М.У.** у своїй діяльності керується Конституцією України (254к/96-ВР), Законом України «Про Кабінет Міністрів України», іншими законами України, а також актами Президента України.

До основних завдань **К.М.У.** належать:

1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України;

2) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості;

3) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм;

5) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави;

6) забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

7) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

8) організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

9) спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади;

10) виконання інших функцій, визначених Конституцією та законами України, актами Президента України.

Організаційною формою роботи **К.М.У.** є його засідання. Для забезпечення ефективної реалізації повноважень **К.М.У.**, координації дій органів виконавчої влади, попереднього розгляду проектів нормативно-правових актів, проектів концепцій, інших документів, що подаються на розгляд **К.М.У.**, утворюються урядові комітети. Функції організаційного, експертно-аналітичного, правового, інформаційного та матеріально-технічного-забезпечення діяльності **К.М.У.** здійснює Секретаріат Кабінету Міністрів України. Для забезпечення здійснення своїх повноважень **К.М.У.** може утворювати постійні, тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

К.М.У. на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України видає обов'язкові для виконання акти – постанови і розпорядження.

Літ.: *Висоцький О. Ю.* Основи державного управління / О. Ю. Висоцький, О. Є. Висоцька, Ю. П. Шаров. – Ч. ІІ. – Дніпропетровськ : НМетАУ, 2008; Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. д.ю.н., проф. Авер'янова В. Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998; Закон України «Про Кабінет Міністрів України»: за станом на 7 вересня 2010 р. / Верховна Рада України. – Урядовий кур'єр від 15.10.2010 – № 192.

© Королюк Ю.Г.

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР (УГОДА) – далі **К.д.(У.)** (англ. collective agreement) письмовий договір (угода), який є результатом переговорного процесу між роботодавцем, групою роботодавців або кількома організаціями роботодавців, з одного боку, і однією чи

кількома організаціями трудящих або за відсутності таких організацій – представниками самих трудящих, з другого боку, належним чином обраними й уповноваженими відповідно до законодавства країни на ведення колективних переговорів і укладання договорів (угод). У світовій практиці між поняттями «колективна угода» і «колективний договір» немає сутнісних відмінностей. За традиціями та законодавчим закріпленням в одних країнах використовується термін «колективна угода», в інших – «колективний договір».

Перші прототипи сучасного **К.д.** (**У.**) з'явились у США в 60-х роках XIX ст., а термін **К.д. (У.),** під яким стали розуміти результат переговорів між роботодавцем і найманими працівниками, правову форму регулювання відносин між ними, уперше виник в Англії наприкінці XIX ст. Інтенсивний розвиток колективно-договірного регулювання трудових відносин у західних країнах припадає на 1930 роки, що певною мірою пов'язано з утворенням в 1919 р. Міжнародної організації праці та інституціоналізацією нею трудових відносин у формі розроблення конвенцій, рекомендацій та впровадження їх у життя країнами–членами МОП. Система **К.д. (У.)** дістала загальне визнання з ухваленням Міжнародною організацією праці Конвенції № 98 від 1949 р. «Про право на організацію та на ведення колективних переговорів», в якій проголосила принцип захисту від будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднань, а також заявила про необхідність вжиття заходів для заохочення та підтримки ведення колективних переговорів на добровільній основі та Рекомендації № 91 від 1951 р. «Про колективні договори», в якій визначила низку важливих принципів колективно-договірної системи регулювання трудових відносин: взаємні зобов'язання сторін з додержання умов підписаного договору; визнання недійсними умов трудових договорів, що суперечать колективній угоді; поширення умов колективної угоди на всі категорії працівників, якщо окремо не обумовлено інше тощо.

В останні десятиліття роль **К.д. (У.)** у всьому світі зростає. У деяких країнах право на укладання **К.д. (У.)** прямо чи опосередковано закріплене в конституціях (Бельгія, Іспанія, Кіпр, Туреччина, Франція, Швейцарія), в інших країнах це право регулюють нормативно-правові акти. Система укладання та застосування **К.д. (У.)** у кожній країні має свої особливості. Разом з тим ця система є, як правило, комбінацією загальнонаціональних, галузевих (галузево-територіальних), регіональних **У.** та **К.д. (У.)**, що укладаються на рівні підприємств (установ, організацій). Акцент у зміщенні в бік того чи іншого виду **К.д. (У.)** визначається особливостями соціально-економічного та правового механізму регулювання відносин у сфері праці.

Сучасний етап колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин в Україні пов'язаний з утворенням у 1990 р. незалежної держави Україна і характеризується зближенням норм національного законодавства з міжнародними нормами права у цій сфері, переходом до засад ведення колективних переговорів, характерних для країн з ринковою економікою і демократичним суспільством.

Законом України «Про колективні договори і угоди» від 1993 року у нашій країні закріплене окреме використання термінів **К.д.** і **У.** .Терміном **У.** позначається письмова угода між представниками найманих працівників (об'єднаннями профспілок, іншими представницькими органами трудящих) та власників або уповноважених ними органів, які мають відповідні повноваження, достатні для ведення переговорів на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода) та регіональному (регіональна угода) рівнях. **К.д. –** письмовий договір, який укладається на підприємствах, в установах, організаціях між власником або уповноваженим ним органом, з однієї сторони, і однією або кількома профспілковими організаціями, іншими уповноваженими трудовим колективом органами чи представниками, встановлює взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Зміст **К.д.** і **У.** відображає сукупність умов, які визначають взаємні права і обов'язки сторін соціально-трудо-

вих відносин. Відповідно до Закону України «Про колективні договори і угоди», **У.** на державному рівні регулюються основні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин щодо: гарантій праці і забезпечення продуктивної зайнятості; мінімальних соціальних гарантій оплати праці і доходів всіх груп і верств населення, які забезпечували б достатній рівень життя; розміру прожиткового мінімуму, мінімальних нормативів; соціального страхування; трудових відносин, режиму роботи і відпочинку; умов охорони праці і навколишнього природного середовища; задоволення духовних потреб населення; умов зростання фондів оплати праці та встановлення міжгалузевих співвідношень в оплаті праці; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. **У.** на галузевому рівні регулює галузеві норми щодо: нормування і оплати праці, встановлення для підприємств галузі (підгалузі) мінімальних гарантій заробітної плати та мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням специфіки, умов праці окремих професійних груп і категорій працівників галузі (підгалузі); встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці і зайнятості; трудових відносин; умов і охорони праці; житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку; умов зростання фондів оплати праці; встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці. **У.** на регіональному рівні регулює норми соціального захисту найманих працівників підприємств. Зміст **К.д.** складають такі питання: зміни в організації виробництва і праці; забезпечення продуктивної зайнятості; нормування і оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.); встановлення гарантій, компенсацій, пільг; участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом); режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку; умов і охорони праці; забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників; гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих; умов регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Нормативно-правовими актами, чинними в Україні, установлено чітку ієрархію підпорядкованості **К.д.** і **У**. Зокрема, норми генеральної **У.** є обов'язковими для врахування в **У.** нижчого рівня (галузевих, регіональних) та **К.д.** на виробничому рівні. Положення Генеральної, галузевої, регіональної **У.** діють безпосередньо і є обов'язковими для всіх суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, які підписали **У.** Тобто, **К.д.** має ураховувати норми галузевої, регіональної угоди та може передбачати додаткові, порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги.

Таблиця 1

Рівні колективних переговорів та покриття колективними договорами в країнах ЄС й Україні

Країна	**Ключові рівні колективних переговорів**	**Покриття колективними договорами (%)**
Румунія	Національний рівень – визначення мінімальних стандартів, поліпшення на рівні галузі і підприємства	100
Австрія	Галузевий рівень	98

Франція	Галузевий рівень і рівень підприємства	98
Бельгія	Національний рівень	96
Словенія	Галузевий рівень	96
Фінляндія	Галузевий рівень і рівень підприємства	90
Португалія	Галузевий рівень	90
Швеція	Галузевий рівень і рівень підприємства	90
Данія	Галузевий рівень і рівень підприємства	80
Італія	Галузевий рівень	80
Нідерланди	Галузевий рівень	79
Кіпр	Галузевий рівень і рівень підприємства	75
Норвегія	Національний рівень і галузевий рівень	70
Іспанія	Галузевий рівень, національний та регіональний рівень	70
Греція	Галузевий рівень	65
Німеччина	Галузевий рівень	61
Люксембург	Галузевий рівень і рівень підприємства (залежить від галузі)	60
Мальта	Рівень підприємства	56
Чеська Республіка	Рівень підприємства	50
Ірландія	Національний рівень і рівень підприємства	44
Болгарія	Рівень підприємства	35
Словаччина	Галузевий рівень і рівень підприємства	35
Латвія	Рівень підприємства	34
Сполучене Королівство	Рівень підприємства	34
Польща	Рівень підприємства	30
Естонія	Рівень підприємства	25
Угорщина	Рівень підприємства	25
Литва	Рівень підприємства	10
В середньому по ЄС		**66**
Україна	Національний рівень, галузевий рівень, регіональний рівень, місцевий рівень, рівень підприємства	**85**

Для оцінки **К.д.(У.)** використовується показник покриття **К.д.(У.)** – частка працівників, умови зайнятості, заробітна плата та умови праці яких визначаються за допомогою одного або більше колективних договорів.

Отже, у країнах ЄС в цілому, дві третини працівників (66%) охоплено колективними договорами, за одночасного існування значних відмінностей між країнами. Частка працівників, охоплених колективними договорами у ЄС коливається від більш ніж 90% (номінально 100% у випадку з Румунією) до 10% (у Литві). Експерти зауважують, що в багатьох країнах показники охоплення **К.д. (У.)** включають положення, у яких викладено уже існуючі правові мінімальні гарантії. Тому такі **К.д. (У.)** фактично, не впливають на покращення умов праці та соціально-трудових відносин працівників. Така ситуація є притаманною й Україні (середній рівень покриття колективними договорами найманих працівників складає 85%).

Літ.: *Глосарій* із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського союзу). МОП: Наукове видання / За заг. ред. Д. Арріго, Д. Касале.; Перекл. з анл. Тімачов С. М; Наук. Ред.. укр.. вид. Приходько С. Г. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2006: *Колот А. М.* Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2009.; *Скуратівський В.А.*

Державна політика в соціогуманітарній сфері. Підручник / В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін. – К. : НАДУ, 2010.

© Петроє О.М.

КОНВЕНЦИЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ – це угода між країнами, яка визначає дії уряду кожної країни щодо забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод дитини. **К.п.д**. була прийнята резолюцію 44 / 25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Її ратифікували 193 країни світу, крім США та Сомалі. У 2009 році світова спільнота відзначала 20-річчя підписання **К. ООН п.д**.

К. ООН п.д. була ратифікована Україною Постановою Верховної Ради України № 789 XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року. Підписавши **К. ООН п.д**., Україна взяла на себе ряд зобов'язань з покращення добробуту дітей. Саме з цією метою у 1993 році в Києві було створено Всеукраїнській комітет захисту дітей, згодом відповідно до вимог **К. ООН п.д**., Верховна Рада України прийняла низку документів, зокрема: у квітні Закон «Про охорону дитинства» (квітень 2001 року) та два факультативні протоколи до **К. ООН п.д**. щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (2003) і щодо участі у збройних конфліктах (2005).

У березні 2009 року Верховна Рада ухвалила в цілому Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації **К. ООН п.д**.» на період до 2016 року» . За відповідне рішення проголосували 348 депутатів з 429 зареєстрованих у залі. Метою Загальнодержавної програми є забезпечення оптимального функціонування єдиної системи захисту прав дітей в Україні, враховуючи Цілі Розвитку Тисячоліття та стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей» .

Означена Загальнодержавна програма дій щодо реалізації **К. ООН п.д**. визначає цілі й завдання щодо забезпечення і захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я, що передбачає впровадження системи заходів з оздоровлення та організації відпочинку дітей, протидії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії; у сфері освіти, спрямовані на створення рівних умов для доступу кожної дитини, у т.ч. дітей-інвалідів, до високоякісної освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної і вищої) для забезпечення розвитку особистості, суспільства і держави; у сфері культурного і духовного розвитку дитини, спрямовані на створення рівних умов для доступу кожної дитини до послуг закладів соціально-культурної сфери з метою розвитку творчого потенціалу дітей, організації їх естетичного та патріотичного виховання. Особлива увага приділяється завданням захисту прав дітей різних категорій у плані:

- соціального забезпечення та підтримки сімей з дітьми через створення умов для утвердження в суспільстві сімейних цінностей, матеріального забезпечення сімей з дітьми, забезпечення їх морального здоров'я, виховання відповідального батьківства та запобігання соціальному сирітству;
- запобігання соціальному сирітству, подолання бездоглядності та безпритульності серед дітей шляхом організації результативної роботи щодо упередження соціального сирітства, реабілітації бездоглядних та безпритульних дітей, розвитку сімейних форм виховання цих категорій дітей;
- забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування через створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в родині;
- забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів, надання високоякісних психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг дітям-інвалідам та сім'ям, які ними опікуються, створення умов для реалізації їхнього особистісного потенціалу;
- боротьби з використанням дитячої праці з метою недопущення найгірших форм дитячої праці та їх ліквідація шляхом запровадження ефективних економічного, правового і соціального механізмів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства щодо застосування праці дітей;

• ліквідації торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними та створення умов для ефективної реабілітації дітей;

• захисту прав дітей, які вчинили правопорушення, шляхом запровадження профілактичних мір, а також приведення умов утримання дітей, які скоїли злочини, у спеціальних установах у відповідність із міжнародними стандартами;

• підвищення ролі територіальної громади у вирішенні питань захисту прав та розвитку дітей шляхом залучення представників громади до діяльності в інтересах дітей;

• забезпечення участі дітей у житті суспільства через реалізацію права дітей висловлювати свою думку, виховання навичок прийняття соціально мотивованих рішень.

Літ.: *Конвенція* ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року; З*акон* України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року» від 5 березня 2009 року № 1065 –VI.

© Лукіна Т.О.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ – це категорія, яка узагальнює гнучкість суспільних відносин у державі щодо забезпечення зростаючого рівня життя громадян та продуктивності використання національних конкурентних переваг на сталій основі.

Конкурентоспроможність будь-якого суб'єкта ринкових відносин може бути визначена лише в процесі фактичної конкурентної боротьби, тому питання зміцнення конкурентоспроможності слід розглядати через призму проблем ефективності конкуренції та конкурентних відносин, які призводять до вилучення частини прибутку, який міг би бути джерелом розвитку. Конкурентоспроможність економіки є категорією, яка характеризує лише ринкову систему ведення господарства, оскільки її ключовим змістоутворюючим компонентом є здатність суб'єктів економіки бути відкритими для міжнародної конкуренції. Прагматична основа **К.е.** міститься у спроможності суб'єктів господарювання використовувати найбільш оптимально для себе існуючі умови економічного розвитку країни. Особливості адаптації національної економіки до світового ринку визначаються структурою її абсолютних і порівняльних переваг: ресурсних, технологічних, структурних та тих, що пов'язані з ефективністю економічної політики держави. Конкурентоспроможність економік розвинених країн базується, головним чином, на перевагах технологічних, тоді як у відсталих країнах конкурентоспроможність їх економік переважно залежить від використання ресурсних переваг.

К.е. виходить із соціально-економічної оптимальності, досягнутої у суспільстві, за якої позитивні надбання від ефективного використання усіх видів ресурсів балансуються з виконанням соціальних та інших бюджетних програм. Це пояснюється діалектичним зв'язком між конкурентоспроможностями різних за рівнями локалізації економічних суб'єктів – держави, галузей, компаній. З одного боку, це властива їм взаємообумовленість: конкурентоспроможність економіки прямо залежить від конкурентоспроможності національного бізнесу, а міжнародний престиж країни, ефективна економічна політика держави створюють додаткові конкуренті переваги для національного бізнесу. З іншого боку, самостійність прийняття рішень відповідними економічними суб'єктами зумовлює набуття ними певних якісних рис здебільшого незалежно один від одного.

Головну роль у забезпеченні зростаючої **К.е.** відіграє держава. Її головна мета в економіці – забезпечення високого рівня життя. Для цього держава визначає стратегію, цілі, зміст та конкретні механізми державної політики макроекономічного, антимонопольного та фіскального регулювання, забезпечує дотримання міжнародних зобов'язань, тобто спосіб формування та підтримки середовища, яке забезпечує конкурентоспроможність національних економічних агентів.

Концепція конкурентоспроможності національних економік невід'ємно пов'язана з ім'ям М. Портера (1947 р.н.), професора Гарвардської бізнес-школи, який апелює до ключового поняття – «продуктив-

ність» факторів виробництва, що є підґрунтям до росту стандартів життя, прискореного економічного зростання. Такий підхід ліг за основу співставлення багатьох країн світу за їхнім розрахованим індексом конкурентоспроможності, незалежні комплексні методики якого розроблені Всесвітнім економічним форумом (м. Давос) та Інститутом розвитку менеджменту (м. Лозанна). З дещо різними акцентами та деталізацією субфакторів, ці методики включають показники макроекономічного розвитку, ефективності уряду та державного управління, ефективності бізнесу та ділової інфраструктури в країні. При цьому ідея конкурентоспроможності національних економік досі неоднозначно сприймається сучасними економістами, оскільки не дає відповіді на питання щодо: гіпотетичного зникнення держави у разі невдалої конкурентної боротьби, багатства держави через її спеціалізацію та використання порівняльних переваг тощо.

Літ.: *Competitiveness* Monitor [Електронний ресурс] / Рада конкурентоздатності України. – К., 2006. – № 1.; *Krugman P.* Competitiveness – a dangerous obsession // Foreign Affairs. – 1994. – Vol. 73, No. 2; *The Global* Competitiveness Report 2004. – Geneva : World Economic Forum, 2004. – 182 c.; *The World* Competitiveness Yearbook. – Lausanne: Institute for management development, 2004. – 440 c.; *Базилюк Я. Б.* Конкурентоспроможність національної економіки України. – К. : НІСД, 2002. – 132 с.; *Інноваційна* стратегія українських реформ / *А. С. Гальчинський,* В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. – К. : Знання України, 2002. – 326 с.; *Конкурентоспроможність* економіки України в умовах глобалізації / *Я. А. Жаліло,* Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін.; За ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2005. – 388с.; *Міжнародні* економічні відносини / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін. – К. : Либідь, 1992; *Портер М.* Международная конкуренция / Ред. В. И. Щетинин. – М.: Междунар. отношения, 1996; *Штальманн К.,* Дряхлов М., Хартманн В. Конкурентоспроможність країни // Економічна енциклопедія. У 3-х т. Т. 1 / За заг. ред. *С. В. Мочерного*. – К. : Академія, 2000. – 864 с. – С. 813–814.

©Дунаєв І.В.

КОНТРОЛІНГ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – інтегрована система управління адміністративними підрозділами державної служби, що базується на комплексному використанні методів планування , обліку, аналізу, контролю та прогнозування й спрямована на підвищення ефективності управлінських рішень та їх орієнтацію на довгострокову перспективу.

Найбільш повно сутність контролінгу була визначена німецькими вченими Р. Манном та Е. Майєром як система управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства, організації чи установи та його структурних одиниць.

Походження поняття «контролінг» від латинських термінів «contra» і «rotulus», що в англійській — «counter-roullour» і у перекладі означає «зустрічна роль». Пізніше, базуючись на цьому трактуванні, виникає назва посадової особи — контролера, яка й відігравала таку «зустрічну роль» в управлінні грошовими та товарними потоками. Необхідно розрізняти поняття «контролінг» і «контроль». Контролінг являє собою специфічний інструмент управління, орієнтований в майбутнє, тоді як контроль має ретроспективний характер та направлений в минуле, на виявлення помилок.

Контролінг не можна трактувати однозначно: з однієї сторони – це багатофункціональний інструмент управління, покликаний допомогти вищому керівництву і керівній ланці приймати рішення; з іншої – така організація управління, при якій не лише констатуються факти, а проводиться їх аналіз, пошук резервів та консультування з метою досягнення поставлених цілей та запобігання помилок у майбутньому.

Вперше управління в державних органах на засадах контролінгу було запроваджено у 1996 р. у Федеральному відомстві державного управління Німеччини (ФВДУН), яке здійснювало надання послуг для всіх федеральних міністерств Німеччини.

Основою контролінгу є інтегрована система інформаційно-аналітичного забезпечення, що орієнтована на вихід якісного продукту управління. Контролінг спирається на єдність інформаційної бази, фахової та персональної відповідальності, а та-

кож чітких домовленостей щодо форми очікуваних результатів. Впровадження цієї системи вимагає докорінно нових підходів і методів організації державного управління на всіх рівнях адміністративної ієрархії.

Адаптація контролінгу до потреб і умов державного управління базується на ідеї передачі управлінських повноважень та відповідальності за прийняті рішення на нижчий рівень, сприяє можливості децентралізованого управління з метою визначення переліку адміністративних продуктів та контролю за їх якістю та ефективністю використання.

Впровадження системи контролінгу в практику діяльності державних органів управління передбачає наступне: впровадження методів випереджального управління; делегування структурним підрозділам повноважень самостійно приймати рішення; усвідомлення державними посадовцями особистої відповідальності за прийняті (чи неприйняті) рішення.

Тому застосування філософії контролінгу в системі державного управління передбачає застосування та дотримання певних принципів, які наведені на рис.1.

Рис.1. Принципи контролінгу в системі державного управління

Розвиток філософії та форм втілення контролінгу, як специфічного виду діяльності базується на різних *концепціях контролінгу*, які в ході еволюції розширювали власні функції та створювали передумови для виникнення інших концепцій. Перша концепція контролінгу розроблена в 50-х роках і була орієнтована на удосконалення системи управлінського обліку в межах якої передбачалося утворення на базі облікових даних інформаційної системи підтримки управлінських рішень, пов'язаних з плануванням та контролем діяльності підприємства, спрямованість системи обліку в майбутнє. Наступна концепція, зорієнтована на управлінську інформацію, набула популярності в 70–80-ті роки та співпадає з бурхливим розвитком та впровадженням в системи управління комп'ютерної техніки і пов'язана зі створенням єдиної інформаційної системи. Саме на єдину інформаційну систему покладено завдання забезпечити органи управління достовірними даними щодо діяльності підприємства та його навколишнього середовища. І, нарешті, концепція, зорієнтована на систему управління, безпосередньо пов'язана з розвитком проектного менеджменту. Дану концепцію можна розглядати як систему, що складається з кількох ланок. Зокрема, при орієнтації концепції контролінгу на систему управління, інформаційне забезпечення виростає за межі управління виробничими підрозділами на рівень управління підприємством чи організацією в цілому. Сучасна концепція контролінгу з урахуванням існуючих поглядів може бути узагальнена як управлінська концепція, що підтримує процеси прийняття рішень в управлінні за до-

помогою цілеспрямованого забезпечення інформацією з метою досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності.

Виходячи з даної концепції, можна сформулювати наступні ***завдання контролінгу:***

• «ліквідація вузьких місць, які визначаються на основі даних планування, обігу (інформації), аналізу, контролю і використання методів оперативного та стратегічного менеджменту»;

• орієнтація на отримання результату, для чого створюється система планування, збору інформації про використання ресурсів, аналізу та прийняття управлінських рішень;

• орієнтація органів державної влади та органів місцевого самоврядування на ефективну роботу в довготривалому періоді часу – формування «філософії ефективності»;

• організація руху інформаційних потоків в установі, їх оптимізація та прискорення з метою використання в управлінні.

Для досягнення поставлених завдань необхідно:

а) організація кругового руху інформаційних потоків в установі за наступними напрямами: від керівників до підлеглих; від підлеглих до керівників; між окремими структурними підрозділами установи;

б) оптимізація інформаційних потоків;

в) підвищення оперативності руху інформаційних потоків;

в) використання в управлінні інформації всіх рівнів.

Тому в коло завдань, що поставлені перед контролінгом, входять наступні елементи: створення інформаційної бази; здійснення контрольно-аналітичної роботи; здійснення координації та інформаційного обслуговування забезпечення прийняття управлінських рішень.

О*сновне завдання контролінгу* — надання керівництву якісної інформації, яка дозволить досягти поставлених цілей, через координацію системи планування, контролю та інформаційного забезпечення адміністративного менеджменту. Іншими словами, завдання контролінгу полягає в тому, щоб створити систему автоматичного регулювання, яка забезпечить ефективне керівництво органами державного управління.

Літ.: *Пісьмаченко* Л. М. Контролінг в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: навч.посіб / Л. М. Пісьмаченко. – К. : НАДУ, 2008. – 72 с.; *Манн Т.* Контролинг для начинающих / Т. Манн, Э. Майер: пер. с нем. / под ред. В. Б. Ивашкевича. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 304 с.

© Пісьмаченко Л.М.

КОНЦЕПТ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО». МІСЦЕ І РОЛЬ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА. В. М. Межуєв: «Під **громадянським суспільством** (або суспільством громадян) прийнято розуміти *спільні (колективні) дії людей у сфері* не їх приватного (окремого), а *публічного* (або суспільного) життя, причому в умовах, коли ці дії перестають бути монополією владних еліт – як традиційних, так і сучасних. Це саме сфера дій, вчинків людей, які можуть носити як *стихійний, так і організований характер*, отримуючи в цьому випадку *організаційну форму неурядових, недержавних об'єднань, союзів, асоціацій*, що функціонують на принципах самоорганізації, самоврядності і, як правило, самофінансування. Безпосередньо **Г.с.** постає як сформована незалежно від владної вертикалі, існуюча поза нею *система горизонтальних зв'язків і стосунків, що охоплює собою значну частину населення*. Не паспорт, а реальна включеність людини в цей зв'язок перетворює його з громадянина de jure в громадянина de facto». Англійський соціолог Е. Гіденс: «ні ринкова економіка, ні демократична держава не можуть ефективно функціонувати *без цивілізуючого впливу громадянських асоціацій*». З книги Ю. Габермаса «Структурна зміна громадськості»: «Інституційне ядро «громадянського суспільства» (Zivilgesellschaft) утворюють недержавні і неекономічні об'єднання, що виникли на добровільній основі, які (якщо привести, без претензій на систему, окремі приклади) охоплюють церковні, культурні об'єднання, академії, включають незалежні медійні засоби, ферейни [від нім. *Verein* – об'єднання, співтовариство] спорту і дозвілля, дискусійні ініціативи і тягнуться до професійних об'єднань, політичних партій, профспілок і альтернативних інститутів». І далі Габермас продовжує: «Йдеться, таким чином,

про асоціації, що сприяють виробленню переконань. Вони не належать, подібно у високій мірі одержавленим політичним партіям, до адміністративної системи, але націлені на політичний вплив – *через публіцистичний вплив, тому що вони або прямо беруть участь в політичній комунікації,* або, подібно до альтернативних проектів, через програмний характер їх діяльності і завдяки силі прикладу вносять імпліцитний вклад до публічних дискусій». Подібним чином К. Оффе приписує стосункам асоціацій таку функцію – «утворювати придатні контексти для політичних комунікацій...». У західному суспільстві, продовжує Габермас, «вільні асоціації утворюються всередині інституційних рамок демократичної правової держави». І тут виникає інше питання, на яке, як говорить Габермас, неможливо відповісти без солідних емпіричних досліджень: чи дають мас-медіа – і якщо так, то в якій мірі – носіям **г.с.** шанси конкурувати з організованою «четвертою владою».

Основні змістовні характеристики поняття «громадянське суспільство»:

1. **Г.с.** мислиться як спільнота громадян, рівних в своїй гідності; воно протистоїть станово-розділеному суспільству, пов'язане з ідеєю самодержавності народу, суверенності націй. У такому значенні це поняття знайоме нам за творами Ж.-Ж. Руссо, входить в ідеологію Великої французької революції. У такій формулі «**Г.с.** – це суспільство (вільних, повноправних) громадян» має місце швидше ціннісна преамбула, яка є можливою, часами бажаною, але якою аж ніяк не можна обмежуватися.

2. *Цивілізаційний характер структур* **Г.с.** та їх історична залежність від особливої стадії розвитку всієї світової цивілізації мають бути зафіксованими в шуканому понятті в першу чергу. В цьому відношенні має місце прикрий парадокс, що вимагає подолання: хоча цивілізаційний зміст поняття фіксують деякі авторитетні теоретики, у визначення поняття дана складова, як правило, не входить.

3. Специфіка **Г.с.** як сукупності реальних зв'язків і процесів, а відповідно і поняття, полягає, перш за все в тому, що воно *існує і, відповідно, визначається в обов'язковому співвіднесенні з державою.* Знаменита класична формула Гегеля: «Громадянське суспільство є диференціація, яка виступає між сім'єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави; бо як диференціацію воно передбачає державу...» Громадянське суспільство і держава (там, де обоє є наявними) є *різними типами агрегації однієї і тієї ж людської колективності, що досягла стадії цивілізації*».

4. В поняття **Г.с.** не повинне входити явне ціннісне його маркування як щось однозначно «хороше» (або, навпаки, як лише «погане»). Бо *реальне* **Г.с.**, як і все, що є в людському суспільстві та його історії, пронизано протиріччями. Більше того, специфічна функція **Г.с.** полягає в тому, щоб *виявляти труднощі, протиріччя*, найбезпосереднішим чином переживані індивідами, їх сім'ями, *через різні канали повідомляти про них державі і контролювати дії останньої в напрямі, якщо не їх усунення (що далеко не завжди можливо), то хоч би пом'якшення.*

5. Ще з філософії Нового часу, особливо від Гегеля, *співвідношення поняття* **Г.с.** *з системою потреб та їх задоволення* майже не враховується в сучасних концепціях **Г.с.** Йдучи за Гегелем, необхідно включити в поняття **Г.с.** таку ознаку: *бути членом* **Г.с.** *для кожної людини означає – в своїй безпосередній діяльності, окрім інших цілей, мати на увазі чесне, добросовісне виконання взаємного обов'язку членів* **Г.с.**, *що полягає в максимальному врахуванні конкретних потреб інших його членів і в забезпеченні можливостей для їх реалізації. У* цьому держава (в особі чиновників) не може скільки-небудь ефективно підмінити **Г.с.**, але вона, на жаль, своїм бюрократизмом, корупцією може сильно перешкодити його функціонуванню, тоді як її функція і мета – допомагати, а щонайменше – не шкодити цьому.

6. У визначеннях **Г.с.** правильним є *підкреслювати суперечливу специфіку його організованості.* З одного боку, є елементи спонтанності, самоорганізації: сенс **Г.с.** – в

тому, що його структури, організації вільно, без примусу виникають за волею конкретних індивідів, груп населення, а не «призначаються», засновуються державою (хоча виключення тут можливі). Ось чому *спроби держструктур підпорядковувати собі діяльність «незалежних» громадських організацій – спотворення самої суті* **Г.с.**

Розвиваючи поняття **Г.с.**, необхідно особливо підкреслити: зі всіх ареалів індивідуальної і групової дії людей в соціальному просторі структури **Г.с.**, з одного боку, утворюють найближчі до повсякденного, конкретного індивідуального життя «кола» життєдіяльності, найближчі до нього форми групового, колективного об'єднання. З іншого боку, вони мають своєю високою метою донести інтереси, що народжуються там, цілі, незадоволення, очікування населення органам державної влади. Якщо врахувати об'єктивне неминуче відчуження, яке складається, якщо влада погрузла в бюрократизмі, якщо демократичний контроль перетворений в погано функціонуючу форму, – і **Г.с.** перетвориться не просто на потрібну, важливу ланку соціального життя, але мало не як запоруку порятунку країни, її культури, цивілізації.

*Соціально-історичні завдання***Г.с.**:

а) у *економічній, трудовій сферах* структури **Г.с.** сприяють вихованню, самовихованню індивідів, професійних груп у дусі високого трудового етосу – добросовісного, чесного, *ініціативного виконання їх функцій в системі розподілу праці як засадничого і взаємного соціально-громадянського обов'язку;* завдяки діяльності *власних організацій* (незалежні профспілки, інші професійні об'єднання) на державних і приватних підприємствах, в установах вони здійснюють контроль за дотриманням трудового права, економічних та інших прав і свобод людини, здійснюють в трудових колективах і при їх взаємодії *соціальний захист та підтримку;* завдяки самостійності, оперативності, індивідуальній та груповій професійній ініціативі вони сприяють максимально конкретній і швидкій відповіді на найрізноманітніші базові потреби членів суспільства;

b) у *політичній сфері* структури **г.с.** покликані здійснювати широкий, якраз демократичний контроль за різними акціями, процедурами, програмами і тому подібне державних структур та інститутів і різносторонньо, публічно артикулювати політичні погляди, сподівання, невдоволення, пропозиції окремих індивідів, сімей, дієво захищати політичні права населення в цілому і його окремих груп, для чого потрібно створювати *незалежні від держави і з опором до одержавлення об'єднання* саме політичного характеру (політичні партії, асоціації, групи політичних ініціатив і т.п.), підтримувати і проводити ad hoc спонтанні громадянсько-політичні акції;

c) у *сферах повсякденного життя населення* повинен оформлятися спеціальний «соціальний простір», і також повинні створюватися особливі об'єднання (асоціації), формальні і неформальні, довготривалі і короткострокові, метою яких є відповідь на найконкретніші і різноманітні інтереси, потреби членів суспільства: саме населення засновує клуби, асоціації за інтересами, релігійні і інші общини, що організовують взаємодопомогу, спілкування, освоєння культури, проведення вільного часу, заняття спортом, що сприяють розвитку і застосуванню здібностей, талантів, що пристосовані до різних вікових груп і т.д.;

d) у сучасних умовах виникає потреба у формуванні *«міжнародної громадськості»,* тобто в створенні структур, форм, можливостей, що сприяють міжнародному діалогу в усіх раніше перерахованих сферах, причому саме на рівні спонтанних ініціатив, об'єднань, контактів максимально широких верств населення різних країн.

Літ.: *Мотрошилова Н. В.* О современном понятии гражданского общества // Вопросы философии. – 2009. – № 5; *Межуев В. М.* Гражданское общество и современная России // Человек и культура в становлении гражданского общества в России. М., ИФРАН, 2008; *Політологія:* навч посіб / Н. В. Грицяк, Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко; За ред. В. М. Дем'яненка. – 3-тє вид. доповн. і уточн. – К. : Видавничий центр ТОВ Софія. – А, 2008. – 754 с.; *Habermas J.* «Strukturwandel der Цffentlichkeit» Fr. a. M., 1990.

© Грицяк Н.В.

КОНЦЕПЦІЯ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ (лат. *conceptio* – сприйняття, система поглядів) полягає у розумінні явища бідності у суспільстві, виробленні системи поглядів щодо трактування, сприйняття та систематичного висвітлення проблем явища бідності з метою побудови наукової теорії ефективного подолання бідності у суспільстві та формування середнього класу в Україні.

Різноманітні аспекти формування середнього класу та специфіки рівня життя в Україні є предметом обговорення в наукових працях таких вчених, як: Ю. Сурмін, Л. Лібанова, С. Бандура, Т. Заяць, В. Савченко у контексті розробки теоретико-методологічних засад оптимізації використовуваних заходів щодо формування підходів до подолання бідності в українському суспільстві, дослідженні механізмів державного регулювання ринку праці.

Заохочення зайнятості в офіційній економіці – це основа будь-якої стратегії, спрямованої проти бідності у країнах із середнім рівнем доходів, таких як Україна. Ця стратегія повинна сконцентруватися і на переміщенні робочих місць із тіньової економіки до офіційної, і на створенні нових робочих місць у легальній економіці. Основне завдання стратегії – зробити створення робочих місць в офіційній економіці привабливішим.

Зайнятість і ліквідація безробіття, по суті, мають бути головною метою будь-якої політики, спрямованої проти бідності, бо ризик бідності перебуває в надто тісному зв'язку з безробіттям у країнах з перехідними економіками (звичайно, за винятком літніх людей). Більшість суспільств концентрують увагу на рівні безробіття. Хоча теоретично такий підхід має перевагу, оскільки вимірює наявну робочу силу та концентрує увагу розробників політики на тих, хто хоче працювати, але не може знайти роботу – на практиці це не так.

З метою зменшення масштабів бідності в Україні та усунення її найгостріших проявів, забезпечення дотримання вимог Конституції України стосовно права кожного на достатній заможний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї Указом Президента України у 2001 році затверджена «Стратегія подолання бідності», яка була закріплена Постановою Кабінету Міністрів України, де визначались терміни: глибина бідності, межа бідності, крайня форма бідності, домогосподарство, опікуваний державою дохід, рівень бідності та наголошувалось, що політика подолання бідності має поєднуватися з політикою становлення середнього класу в Україні.

У вересні 2002 року Верховною Радою відзначалось, що наявні показники все ще не відповідають соціальним стандартам та потребам людей, рівень життя та тенденція поширення бідності в Україні майже не змінилися. Більше половини (54,9%) бідного населення становили особи, що страждали від найбільш гострих форм бідності, чиї сукупні витрати в розрахунку на умовно дорослого були нижчими за 140 гривень. Рівень крайньої форми бідності у 2001 році становив 14,9%. Причому у сільській місцевості налічувалось у півтора рази більше бідних сімей, ніж у великих містах. Найскладнішою була ситуація у Закарпатській області, де рівень бідності у 2001 році становив 46,6%, в Автономній Республіці Крим – 38,4%, Хмельницькій області – 36,8%, Херсонській – 36%, Миколаївській – 35,6%, Волинській – 35,5%, Луганській – 33,1%.

Також зазначалося, що більше 1 млн працюючих одержують заробітну плату нижчу від законодавчо встановленого рівня.

Значення коефіцієнта Джині у 2007 році в Україні було рівним 35,0, що свідчить про глибоку диференціацію населення.

Тому доцільно говорити про введення поняття ефективності подолання бідності як якісно-кількісного критерію, що визначає суспільну корисність дій, спрямованих на позитивне регулювання бідності у суспільстві, практичне значення якого визначається обґрунтуванням доцільності формулювання на раціональній основі можливих наслідків визначених кроків щодо подолання бідності, зменшення небезпеки маргіналізації населення шляхом запровадження єдиних стандартів рівня життя населення в усіх регіонах країни з урахуванням галузевої специфіки за рахунок максимально ефективного використання потенціалу регіонів та забезпечення додержання визначених державою

соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання для запобігання перетворення Стратегії подолання бідності в Україні на комплекс бюрократичних процедур. Адже стратегія – це «вирішення питання» тобто «відповідь» на те, як досягти поставленої мети за допомогою наявних ресурсів, або змінити ситуацію на позитивну.

Ефективність подолання бідності тісно пов'язана з регуляцією бідності – як процесом цілеспрямованого впливу держави та суспільства на соціально-економічне становище людей, що показує суспільну корисність дій у напрямі підвищення якості життя населення, забезпечення оптимального функціонування і розвитку суспільства.

Дослідження та вимірювання явища бідності у процесі розвитку суспільства показали, що некомплексність поглядів на явище бідності у суспільстві була однією з причин неефективного її подолання. Недостатнє усвідомлення явища бідності як сукупності факторів, що впливають на рівень депривації людини, мало суттєвий негативний вплив на регуляцію бідності у суспільстві.

Середнє підвищення рівня доходів громадян може мати негативний вплив на регуляцію бідності у суспільстві, тому що не змінює основних тенденцій диференціації рівня життя населення, оскільки результатами економічного зростання користуються передусім ті його верстви, які мають більший доступ до ресурсів та їх розподілу.

Практичне значення ефективності регулювання бідності визначається впровадженням у життя його результатів. В залежності від показників ефективності регулювання бідності, через певні проміжки часу необхідно проводити корегування або внесення додаткових пунктів до початкового варіанту показників регуляції бідності з вивченням досвіду, як свого вітчизняного, так і позитивного із зарубіжного.

Економічне зростання хоча і залишається найважливішою умовою розвитку людства, його можна вважати позитивним показником регуляції бідності лише в тому разі, коли це сприяє підвищенню рівня життя в усіх напрямках, визначених як цілі світового розвитку людства, прийнятих ООН в 2000 році на Саміті Тисячоліть.

Світовий досвід розробки та впровадження соціальних технологій регуляції бідності свідчить, що і для розвинених країн, і для країн, що розвиваються, регуляція бідності пов'язана з розвитком країни, коли при розробці національних програм скорочення бідності можна успішно поєднувати кількісні і якісні аспекти зростання. На сучасному етапі регулювання рівня бідності у суспільстві може бути ефективним лише за умови підходу до цієї проблеми як до сукупності факторів, що характеризуються матеріальними, фінансовими, соціальними, психологічними та іншими ознаками.

Для ефективної регуляції бідності в умовах зовнішнього середовища, що швидко змінюється, необхідно відмовитися від традиційних норм в соціально-економічному житті і усвідомити, що керуючись старими стереотипами поведінки та мислення, вижити неможливо.

Оцінка ефективності подолання бідності в Україні одна з найнеобхідніших, найважливіших і найвідповідальніших задач сучасного соціально-економічного розвитку України з точки зору висунення альтернативних варіантів перспективного розвитку. Вона допускає можливість на етапі здійснення Стратегії подолання бідності істотної її корекції або заміни іншою Програмою, більш відповідною умовам, що змінилися. Дослідження можливостей організації Стратегії подолання бідності, оптимізація використовуваних заходів забезпечать ефективне використання людського ресурсу у довготривалій перспективі, як визначального чинника планування, вибору і здійснення Стратегії подолання бідності в Україні.

Успішне впровадження стратегічних змін регуляції бідності у суспільстві істотно залежить від спроможності держави спрямувати ці зміни.

Ефективність подолання бідності – критерій, що встановлює зв'язок між діями подолання бідності та реальними результатами цього подолання, соціальний сенс якого в тому, що це унеможливлює перетворення боротьби з бідністю в Україні на комплекс

бюрократичних процедур та надає можливість проведення коригувань або внесення додаткових пунктів до початкового варіанту боротьби за підвищення рівня життя в Україні на основі вивчення досвіду як свого вітчизняного, так і позитивного зарубіжного, що надасть можливість вдосконалити процес «попередження» бідності та унеможливити бідність як довготривале явище в суспільстві, створити підґрунтя для формування середнього класу в Україні як надійної основи усталеності суспільства.

Літ.: *Указ* Президента України «Стратегія подолання бідності» від 15 серпня 2001 року № 637; *Постанова* Верховної Ради України «Про заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації Стратегії подолання бідності в Україні» від 26.09.2002 № 168–IV; *Моніторинг* соціальної ситуації в Україні: аналіз та прогноз (листопад 2008 р.) – К. : Центр перспективних соціальних досліджень 2008; *ООН.* Экономический и Социальный совет. Обзор мирового экономического и социального положения, Женева, (ежегодные издания); World Economic Situation and Prospects 2007. United Nations. UNCTAD, New York and Geneva, 2007: Світовий банк. Дослідження та стратегічні записки Світового банку. Україна 2005–2008.; *Цілі* розвитку тисячоліття: Україна. – 2010. – Національна доповідь. – Міністерство економіки України. – Київ, 2010. – 107 с.

© Євдокимова В. В.

КОРПОРАТИВІЗМ – система організаційного оформлення (інституціоналізації) інтересів різних соціальних верств і груп суспільства. Спеціальні інститути, процедури і механізми слугують інструментами реалізації цих інтересів, боротьби їх представників за пріоритети в економічній та соціальній політиці. Ключову роль при цьому грають інститути і механізми соціального партнерства.

Термін «корпоративізм» застосовується для опису поведінки груп, що підпадають під родове поняття «корпорації», і є коротким умовним позначенням економічного суверенітету еліти. Корпорації є добровільними об'єднаннями індивідів, які прагнуть до поліпшення свого становища через взаємодопомогу і підтримку. До них відносяться гільдії, професійні асоціації, профспілкові організації, промислові й торгові корпорації, філії банків і картелі. Їх роль полягає в тому, щоб, з одного боку, дисциплінувати своїх членів, а з іншого – сприяти забезпеченню їх політичних інтересів.

Теорія «корпоративізму» була запропонована як альтернатива класовій боротьбі папою Львом XIII у 1891 році, пізніше стала підставою для включення організованих груп у процес вироблення політики в державі з метою подолання конфліктів інтересів між працею і капіталом, а також, насамперед, протистояння ліберальним союзам робочих на початку XX століття. Ідея **К.** знайшла підтримку радикально налаштованими правими політичними силами, зокрема Беніто Муссоліні, який відвів йому центральне місце у фашистському режимі Італії.

Принципами **К.** є: пропорційне представництво всіх зацікавлених сторін у спільних парламентських комітетах, комісіях, постійність їх статусу, прийняття рішень на основі консенсусу, монопольне представництво інтересів певних асоціацій у деяких сферах тощо. Вони не співпадають із засадами плюралістичної демократії, але дещо більше узгоджуються з механізмами консенсусної демократії.

Головними вадами **К.** є:

• монополізація функції представництва інтересів у певних сферах найбільшими та найвпливовішими організаціями;

• стримування конкуренції у цих сферах та консерватизм у їх розвитку;

• деяке зниження самостійності в діяльності уряду;

• обмеження можливості прийняття альтернативних рішень;

• певна олігархизація та бюрократизація державного апарату;

• зниження активності рядових членів організацій щодо захисту своїх групових інтересів.

Прихильники **К.** нерідко захищали його, посилаючись на те, що корпоративізм сприяє досягненню поставленої економічної мети (високі темпи зростання економіки, низький рівень інфляції і безробіття); проте і не заперечувалось, що він може приводити до неба-

жаних політичних наслідків. Йому не вистачає легітимності як способу управління, має тенденцію йти в обхід законодавчої гілки влади, створюючи нові, невиборні структури (різного роду економічні ради тощо), включаючи одні інтереси за рахунок інших (малого підприємництва, споживачів та ін.).

У соціології існує також термін – **корпоратизм,** що є формою соціальної організації, за якої ключові економічні, політичні і соціальні рішення ухвалюються корпоративними групами або цими групами спільно із державою. При цьому індивіди можуть впливати на ухвалення рішень лише за допомогою свого членства в корпоративних органах. До останніх відносяться профспілки, професійні організації, ділові корпорації, групи політичного тиску і лобі, а також добровільні об'єднання.

Як економічний термін – **корпоратизм** *(corporatism)* – являє собою систему організації роботи компаній, фірм, за якої очолююча роль в управлінні передається професійним організаціям працедавців або найнятих робітників.

Літ.: *Ефремова Т. Ф.* Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова – М. : Русский язык, 2000; *Вейн Парсонс* Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики : Пер. з англ. О.Дем'янчука / Парсонс Вейн. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006; *Политология* : Словарь-справочник / М.А.Василик, М.С.Вершинин и др. – М. : Гардарики, 2001; *Энциклопедический* словарь экономики и права. 2005.

©Довгань Л.А.

КОРПОРАТИВНА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА (анл. *Corporative information system*). Комплекс спеціального обладнання та програмно-апаратних засобів обробки інформації для задоволення інформаційних потреб певного кола юридичних або фізичних осіб.

Термін корпоративна інформаційна система (**К.і.с.**) вперше почав застосовуватись в бізнес-середовищі. Розглядаючи даний термін, слід враховувати, що на даний момент не існує загального визначення корпоративної інформаційної системи як певного набору якихось функціональних признаків, виходячи з будь-яких загальних вимог, стандартів. Дати таке визначення **К.і.с.** можливо лише стосовно конкретної організації (компанії), яка використовує чи збирається будувати **К.і.с.**

Перш за все, під терміном **К.і.с.** розуміється певна управлінська ідеологія, яка об'єднує бізнес-стратегію організації (підприємства) з побудованою для її реалізації структурою і сучасні інформаційні технології.

В загальному вигляді можливо навести лише окремі основні ознаки **К.і.с.**Це:

1. Відповідність потребам, бізнесу компанії, узгодженість з організаційно-фінансовою структурою, загальною культурою компанії.
2. Інтегрованість.
3. Відкритість і масштабність.

Перша ознака розкриває усі функціональні ознаки конкретної **К.і.с.** конкретної компанії, які індивідуальні для неї. Загальними для всіх компаній може бути лише функція бухгалтерського обліку і заробітної плати, які регламентуються законодавчо, решта функцій – суто індивідульні.

Друга ознака підтверджує те, що **К.і.с.** не є простою сукупністю програм автоматизації функцій управління, а являє собою наскрізну інтегровану автоматизовану систему, в якій кожному модулю, що автоматизує певну функцію в реальному масштабі часу, доступна вся необхідна інформація, яка виробляється іншими модулями і не потребує додаткового або повторного введення.

За третьою ознакою **К.і.с.** має бути відкритою для підключення додаткових модулів і розширення системи як за масштабами і функціями, так і територіальною розподіленістю.

Виходячи зі сказаного, можна дати наступні визначення**К.і.с.** компанії: це відкрита автоматизована система реального часу, призначена для автоматизації функцій (бізнес-процесів) компанії всіх рівнів, у тому числі і прийняття рішень. Дане визначення дуже схоже на визначення Автоматизованої системи управління (АСУ) – «АСУ призначена для забезпечення ефективного функціонування об'єкта управління шляхом автоматизованого виконання функцій управлін-

ня» (ГОСТ 24.103–84 на автоматизовані системи управління – АСУ).

Слід зазначити, що АСУ, **К.і.с.**, корпоративні та інтернет-портали багато в чому є взаємопов'язаними та перехресними поняттями. АСУ – визначення цього терміну було зроблене за часів СРСР, а **К.і.с.** – термін, що прийшов до нас з-за кордону.

На відміну від перших АСУ, концепція **К.і.с.** орієнтована в першу чергу на вирішення стратегіних завдань компанії, до числа яких відноситься підвищення конкурентноздатності компанії, підвищення інвестиційної привабливості компанії, підвищення ефективності управління компанією.

Існують певні технологічні відмінності між традиційною **К.і.с.** і Інтернет-системою (порталом) **К.і.с.** Традиційні **К.і.с.** включають в себе сервер з серверним програмним забезпеченням (ПЗ), який сполучений через локальну або територіальну мережу з робочими станціями з відповідним спеціалізованим клієнтським програмним забезпеченням, а Інтернет-системи, на відміну від них, включають в себе сервер з серверним ПЗ, який сполучений через мережу Інтернет (Інтранет, Екстранет) з робочими станціями без спеціалізованого клієнтського ПЗ.

Перевага Інтернет-системи полягає в тому, що вона не потребує встановлення і переналагодження спеціалізованого клієнтського ПЗ і автоматично забезпечує 100% сумісність і доступ до всіх Інтернет-систем через систему логінів і паролів доступу. Крім того, вона не потребує створення територіальних мереж або забезпечення роботи традиційної **К.і.с.** через Інтернет.

Другою перевагою є можливість роботи з любими комп'ютерами, для цього лише необхідна підтримка браузера. Розроблення браузерів для мобільних комп'ютерів і сотових телефонів надає унікальні можливості, які практично недоступні традиційним **К.і.с.**

Недолік корпоративних Інтернет-систем полягає у відсутності на робочій станції клієнтського ПЗ, яке забезпечує, зокрема, роботу з графікою. Але передача на робочу станцію разом з кодом сторінки браузера спеціальних програм ліквідує цей недолік. **К.і.с.**, що побудовані на Інтернет-технологіях, є якісно новими системами, які значною мірою підвищують ефективність традиційних **К.і.с.** шляхом налагодження мобільної взаємодії усіх користувачів системи і реалізації сучасних методів корпоративного управління.

К.і.с. являється базисом, на якому будується весь бізнес компанії, бізнес, який динамічно адаптується до змін умов ведення бізнесу, заснований на сучасних методах управління і призваний забезпечити високі результати в умовах жорсткої конкуренції. З цієї точки зору, **К.і.с.** – єдиний комплекс інформаційно-технічних і організаційних систем, єдина інформаційно-операційна система, яка охоплює всі бізнес-процеси компанії від стратегічного управління до виробничих операцій і надає всю необхідну для управління компанією актуальну та достовірну інформацію про усі бізнес-процеси підприємства. Це єдина інформаційна модель компанії.

Сучасна **К.і.с.** має вирішувати наступні завдання:

• об'єднати в єдиний інформаційний простір усі підрозідли компанії, її поставщиків і споживачів;

• підтримувати усі бізнес-процеси компанії, оперативний облік і управління усіма бізнес-процесами, у тому числі процеси оброблення і аналізу інформації, розрахунки контрольних показників в різних розрізах.

Основною задачею **К.і.с.** органу державної влади є підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на основі інтеграції інформаційних ресурсів та оптимізації процесів прийняття управлінських рішень.**К.і.с.** органів державної влади стають основним інструментом реформування системи державного управління і ключовим фактором підвищення його ефективності на всіх рівнях.

Застосування **К.і.с.** у певній мірі міняє роль функціональних підрозділів, підвищуючи відповідальність їх керівників завдяки надання їм можливості безпосереднього контролю за результатами діяльності кожного підрозділу

Впровадження **К.і.с.**, по суті справи, є реформуванням системи управління під-

приємством, організації. Зміна в системі управління в першу чергу пов'язана з застосуванням сучасних методів роботи з інформацією. Процес впровадження **К.і.с.** потребує значних фінансових і матеріальних ресурсів, затрат часу і висококваліфікованих спеціалістів.

З точки зору погляду на державу як корпорацію, яка має свої цілі, завдання і структуру будувались і її системи управління, що базувались на застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій. В СРСР це ЗДАС (Загально-Державна Автоматизована Система – *ОГАС, рос.),* Регіональні АСУ (РАСУ), Галузеві АСУ (ГАСУ- *ОАСУ, рос.*) міністерств. За часів незалежної України це Інформаційні Аналітичні Системи (ІАС), Системи Інформаційно-Аналітичного Забезпечення (СІАЗ) Інтегровані ІАС (ІІАС) органів влади. Всі ці системи є корпоративними інформаційними системами органів державної влади, побудовані на загальних принципах побудови **К.і.с.**

Сучасні **К.і.с.** мають такі основні характеристики:

Масштабність. Функціонування **К.і.с.** забезпечується на масштабній програмно-апаратній платформі (сервери, операційні системи, системи комунікації, СУБД), що потребує значних зусиль спеціалістів з проектування й упровадження таких систем. Оскільки варіантів конфігурації базового устаткування і програмного забезпечення може бути багато, то **К.і.с.** має бути багатоплатформною.

Важливою перевагою **К.і.с.** є можливість роботи в мережах, до яких входять комп'ютери, що працюють під управлінням різних операційних систем або побудовані на різних обчислювальних платформах. При цьому має бути забезпечена взаємодія всіх робочих обчислювальних платформ і операційних систем, які використовуються;

Розподілені обчислення. Забезпечується розподіл поміж кількома машинами поступаючих з клієнтських машин даних чи запитів, наприклад, між кількома серверами, що збільшує пропускну здатність для користувача і дає можливість багатозадачної роботи, а також сприяє максимальному використанню обчислювальних ресурсів, зниженню витрат і підвищенню ефективності системи.

Забезпечення розподіленої роботи і удаленого доступу до документів — це обов'язкова вимога до інформаційних систем корпоративного рівня. Останніми роками невід'ємною складовою частиною цієї вимоги стала підтримка роботи в архітектурі Internet/Intranet.

Повноцінна **К.і.с.** забезпечує інформаційну прозорість органу влади, формувати єдиний інформаційний простір, який об'єднує інформаційні потоки, що йдуть від органів державної влади усіх рівнів.

Літ. *Татарчук М. І.* Корпоративні інформаційні системи. Навч.посібник. – К КНЕУ,2005; *Інформаційні* системи в державному управлінні: навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2004; *Основи* інформаційних систем: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / В. Ф. Ситник, Т. А. Писаревська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Краєва; За ред. В. Ф. Ситника. – К. : КНЕУ, 2001.

© Логвінов В.Г.

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ – система інституційних механізмів реалізації та захисту прав власності, здійснення контролю та представлення інтересів різних груп заінтересованих осіб у акціонерних компаніях з метою найбільш ефективного використання об'єднаного капіталу. У широкому розумінні **К.у.** розглядається як інституційна угода, що реалізується у певній організаційній формі, в якій певна суб'єктна підсистема репрезентує і обслуговує інтереси своїх власників. У такому контексті **К.у.** розглядається у двох аспектах: 1) як особлива організаційна система із багаторівневою ієрархічною організаційно-управлінською структурою (що включає загальні збори акціонерів, наглядову раду, правління), завданням якої є представництво інтересів акціонерів (та інших груп впливу) у корпорації та забезпечення максимально можливого прибутку від усіх видів діяльності товариства в межах норм чинного законодавства; 2) інституційна угода учасників корпоративних відносин, яка передбачає встановлення певних норм і правил корпоративної поведінки, їх кодифікацію на рівні суспільства та формування санкцій і механізмів, що сприятимуть виконанню даних норм.

Наявні в сучасній науковій літературі визначення корпоративного управління можуть бути згруповані в межах двох основних підходів –*акціонероцентричної концепції,* що основним об'єктом корпоративного управління визначає захист інтересів названих економічних суб'єктів та *концепції стейкхолдерів* (заінтересованих осіб). Згідно із традиційним (акціонероцентричним) підходом, представленим у працях М. Аокі, А. Берле, О. Вільямсона, Г. Мінза, М. Дженсена, У. Меклінга, М. Хесселя, основним завданням **К.у.** є захист інтересів акціонерів та нівелювання принципал-агент конфлікту (конфлікту інтересів менеджерів та власників), що обумовлений особливостями організаційної форми корпорації, власність якої відокремлена від управління. Практичними завданнями **К.у.** у такому контексті є моніторинг і контроль за діями менеджерів за допомогою таких інструментів, як діяльність ради директорів, захист прав акціонерів, механізми злиття-поглинання тощо. Відповідно в даному підході основним завданням **К.у.** є формування механізмів, що підвищують відповідальність менеджерів перед інвесторами за результати діяльності компанії. Виконання цього завдання передбачає створення ефективних механізмів реалізації прав акціонерів, що є можливим лише за умови отримання необхідної і своєчасної інформації про діяльність компанії, можливості брати участь у загальних зборах акціонерів та обранні органів управління й контролю. **К.у.** є комплексною системою, механізми якої реалізуються як на мікрорівні (всередині корпорації), так і на макрорівні (як система взаємовідносин усіх суб'єктів корпоративного бізнесу від акціонера до держави). Як інститут реалізації інтересів учасників корпоративних відносин, **К.у.** покликане передусім виконувати функцію захисту прав акціонерів, до яких у світовій практиці традиційно відносять права на: участь у прибутках корпорації; надійні методи реєстрації та відчуження акцій; управління через участь у загальних зборах акціонерів; регулярне та своєчасне отримання необхідної інформації про діяльність товариства.

На противагу акціонероцентричному підходу концепція стейкхолдерів, запропонована у працях Т. Дональдсона, Л. Престона, Р. Фрімена, розглядає **К.у.** як доволі складну систему взаємодії, що не обмежується відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає врахування законних інтересів зацікавлених осіб, які мають легітимний інтерес щодо діяльності компанії (працівників, споживачів, кредиторів, держави, громадськості тощо). Розглядуване в такому контексті **К.у.** скероване на оптимізацію взаємодії означених груп інтересів, на основі врахування їхніх очікувань та нівелювання можливих ризиків.

Ефективність системи **К.у.** залежить не лише від дотримання норм в межах корпорації, оскільки компанія не може самостійно покращити захист прав власних акціонерів, незалежно від умов зовнішнього інституційного середовища (насамперед, законодавчого нормотворення). Інституційні можливості реалізації системи захисту прав акціонерів залежать від системності та взаємодії чинних організаційно-правових, економічних і фінансових механізмів узгодження інтересів суб'єктів корпоративних відносин, набір яких формує модель **К.у.** Основним критерієм типологізації моделей є відмінності у механізмах реалізації та захисту прав акціонерів та способи ділової комунікації учасників корпоративних відносин. Ця взаємодія реалізується за допомогою різноманітних формальних та неформальних інститутів, що формують систему норм та правил комунікації, забезпечують трансакції, виконують функції контролю. За критерієм домінантного типу корпоративного контролю у світовій практиці розрізняють моделі внутрішнього (інсайдерського) та зовнішнього (аутсайдерського) контролю.

Інсайдерська модель базується на значній концентрації власності та сталих взаємовідносинах між акціонерним товариством і акціонерами. Історично дана модель сформувалася під впливом особливостей розвитку корпоративного середовища в Японії та континентальній Європі (насамперед у Німеччині), відповідно найчастіше її називають японо-німецькою. Основною метою

функціонування такої моделі є стабільність розвитку на основі зростання доходності як самої корпорації, так і її інвесторів (фінансових та нефінансових). Важливу роль у забезпеченні грошовими ресурсами корпорацій у даній моделі відіграє система перехресного володіння акціями, що пов'язує нефінансові корпорації зі спеціалізованими кредитними закладами та страховими компаніями. Натомість фондовий ринок, як і система зовнішнього корпоративного контролю виконують лише допоміжну функцію.

Аутсайдерська модель за сутністю є кардинально відмінною: їй притаманні розпорошення корпоративної власності, вплив на прийняття управлінських рішень більшою мірою залежить від менеджерів. Важливою характерною ознакою моделі є те, що топменеджмент компанії представлений незалежними директорами (аутсайдерами), які не мають економічного інтересу щодо її капіталу. Дана модель уможливлює вирішення проблем корпоративного контролю через ринкові механізми. До аутсайдерської відносять національні моделі – британську та американську. Зважаючи на деконцентрацію акціонерного капіталу, однією з важливих передумов ефективності даної моделі є розвиток механізмів зовнішнього контролю: фондового ринку, реєстраційної системи, державного регуляторного впливу. Провідна роль серед названих належить ринку цінних паперів, що виконує як сигнальну, так і функцію перерозподілу капіталів. Основною вимогою, що уможливлює здійснення корпоративного контролю в даній моделі, є забезпечення максимальної прозорості діяльності корпорації.

У корпоративному середовищі країн транзитивного типу, як правило, формується змішана, або перехідна модель **К.у**., що являє собою поєднання елементів різних моделей.

Наприкінці XX ст. низка міжнародних організацій – Світовий банк (СБ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР), Організація економічного співробітництва й розвитку ОЕСР) та ін. – розпочали кампанію, скеровану на розроблення і впровадження у підприємницьку практику міжнародних стандартів **К.у.**, що покликані стати основою формування системи загальноприйнятих правил захисту прав акціонерів та норм поведінки у корпоративних середовищах різних країн світу. Одним з найважливіших напрямів такої діяльності визнано розробку рекомендацій для національних урядів щодо впровадження найбільш ефективних практик корпоративної поведінки, спрямованих на поліпшення правового, інституційного та законодавчого середовища **К.у.** в їхніх країнах. Результатом даної компанії стало розроблення рекомендацій щодо оптимізації механізмів **К.у**., що дістали назву «Принципи **К.у.** Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)» (1998 р.). В документі докладно обґрунтовано п'ять основних принципів належного **К.у.**, а саме: створення механізмів для захисту прав власників акцій; забезпечення рівного ставлення до всіх власників акцій, включаючи дрібних та іноземних акціонерів; визнання встановлених законом прав всіх груп осіб і заохочення активного співробітництва між компанією та ними з метою збільшення суспільного багатства, створення нових робочих місць і досягнення фінансової стабільності корпоративного сектору; своєчасне розкриття достовірної інформації про всі істотні аспекти функціонування корпорації, включаючи відомості про фінансовий стан, результати діяльності, склад власників і структуру органів управління; забезпечувати стратегічне керівництво бізнесом, ефективний контроль за роботою менеджерів за допомогою органу представництва акціонерів – ради директорів, яка, своєю чергою, зобов'язана звітувати перед акціонерами та компанією загалом. Основним завданням **К.у.** у міжнародних стандартах визначено формування ефективного захисту прав акціонерів на основі базових підходів щодо ефективної корпоративної політики: справедливість, відповідальність, прозорість і підзвітність.

Важливим результатом інституціоналізації **К.у.** в Україні стало прийняття низки законодавчих та нормативних актів документів, якими закладено основи для формування загальноприйнятих норм і правил корпоративної поведінки, зокрема Принципів кор-

поративного управління України (2003 р). Ефективність системи реалізації прав корпоративних учасників залежить від адаптованості норм, правил та методів **К.у.** до системи загальнополітичного та державного управління, а також до міжнародних стандартів у даній сфері.

Літ.: *Принципи* корпоративного управління України. – К. : ДКЦПФР, 2004; Принципи Корпоративного управління ОЕСР;_*Євтушевський В. А*. Корпоративне управління : підруч. / В. А. Євтушевський. – К. : Знання, 2006; *Задихайло Д. В.* Корпоративне управління : навч. посіб. / Д. В. Задихайло, О. Р. Кібенко, Г. В. Назарова. – Х. : Еспада, 2003; Корпоративное управление: владельцы, директора, и наемные работники акционерного общества / Под ред. М. Хесселя. – М., 1996; *Носова О. В.* Система корпоративного управления в условиях институционально-рыночной трансформации / О. В. Носова // Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Под. ред. А. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008; *Румянцев С. А.* Українська модель корпоративного управління: становлення і розвиток / С. А. Румянцев. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003; *Супрун Н. А.* Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління : монографія / Н. А. Супрун. – К. : КНЕУ, 2009.

© *Супрун Н.А.*

КОРПОРАЦІЯ (лат. *corporatio* – об'єднання, співтовариство, спільнота, група осіб; англ. Corporation) – різновид організації, створеної з метою ведення спільної діяльності. Розрізняються соціальне та правове тлумачення сутності поняття «**К.**»: 1. **К.** в соціальному значенні – соціальна організація, асоціація, об'єднання індивідів в єдине ціле для соціально корисної діяльності. Об'єднуючись в організацію, індивіди стають взаємозалежними елементами цілого, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. У цьому сенсі **К.** є певним чином організованим колективом, воля якого визначається груповими інтересами індивідів, які входять до його складу, і який діє зовні як єдине ціле від свого власного імені. Завдяки цьому **К.** являє собою об'єднуючу ланку між особистостями. 2. **К.** в правовому значенні являє собою правову форму об'єднання осіб та (або) капіталів, яке має необхідний набір ознак самостійного учасника цивільного обороту. Правове значення терміну **К.** може виражатися в широкому і в вузькому (буквальному) значенні.

У широкому сенсі **К.** – це будь-яка юридична особа, в якій присутні відносини членства (участі). Для всіх **К.** в широкому сенсі цього слова характерно:

• наявність спільного об'єднання юридичних та (або) фізичних осіб, які є учасниками (членами) цієї спільноти;

• наявність у **К.** самостійної волі, яка відрізняється від волі кожного окремого її учасника;

• наділення учасників **К.** певними правами і прийняття ними на себе певних зобов'язань у відношенні як **К.,** так і один до одного;

• виникнення між учасниками (членами) **К.** особливих – корпоративних – відносин;

• наявність у **К.** певної мети, заради якої й відбувається об'єднання її учасників (членів);

• **К.** має свою внутрішню структуру, яка забезпечує її організаційну єдність.

У вузькому значенні **К.** – це особливий різновид юридичних осіб. Характерними ознаками **К.** в цьому розумінні є наступні:

• юридична особа, у відношенні якої учасники мають зобов'язальні права;

• комерційна організація, тобто юридична особа, яка переслідує мету отримання прибутку;

• комерційна організація з розподіленим на частки засновників (учасників) статутним капіталом;

• юридична особа, в якій майно, створене за рахунок внесків засновників (учасників), а також вироблене і придбане нею, належить їй на праві власності;

• об'єднання осіб (учасників) на договірній основі або наявність в якості засновника (учасника) однієї особи, яка не відповідає за своїми зобов'язаннями, при цьому учасники (засновники) несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості їхніх внесків;

• організація з чіткою організаційною структурою, включаючи структуру органів її управління, вищим з яких є загальні збори її учасників (членів).

Широке правове тлумачення поняття **К.** застосовується в континентальній системі права, де поняття юридичної особи та **К.** переважно збігаються. **К.** у цьому значенні – це колективне утворення, організація, визнана юридичною особою, заснована на об'єднанні капіталу, яка здійснює певну соціальну корисну діяльність. До числа **К.** включено, крім акціонерних товариств, різні види товариств (повні, командитні, з обмеженою і додатковою відповідальністю), господарські об'єднання, концерни, асоціації, холдинги і виробничі та споживчі кооперативи).

Вузьке правове тлумачення **К.** характерно для англо-саксонського права, де **К.** розглядається як окремий, специфічний різновид юридичних осіб, створених, як правило, у формі акціонерних товариств. Проте слід зазначити, що в англо-саксонському праві до числа **К.** належать такі, які в континентальній Європі взагалі не визнаються юридичними особами. Йдеться про державні органи, що займаються управлінською діяльністю, – так звані «публічні корпорації» (public corporations). Специфічним різновидом корпоративних утворень в англосаксонському праві вважаються також організації, які вирішують суспільні завдання, наприклад в сфері житлово-комунального господарства, але належать до приватного бізнесу (quasi-public corporations). Зв'язок між ними і державою відбивається в хартії (charter) корпорації при її створенні.

Термін **К.** використовується і в чинному українському законодавстві, однак його розуміння та тлумачення не є однозначним. Так, у Господарському кодексі України **К.** визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління **К.** (ч. 4 ст.120). Відповідно, юридичними особами корпоративного типу слід вважати всі види товариств, кооперативи, фермерські господарства, громадські організації тощо. Ускладнює ситуацію той факт, що Господарський кодекс України до корпоративних підприємств відносить ті, що утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, у т.ч. – через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. За цих обставин корпоративними мають бути визнані, зокрема, кооперативні підприємства, що створюються у формі господарських товариств, а також інші підприємства, в т.ч. – засновані на приватній власності двох чи більше осіб (ч.5 ст. 63). Наведене свідчить, що на теперішній час однозначне визначення поняття **К.** в правовому сенсі поки що не сформовано; спостерігається тяжіння закріпити у законодавчих нормах широке тлумачення цього поняття, яке відповідає ідеології континентального права. Відповідно, **К**. або юридичними особами корпоративного типу доцільно вважати усі організаційно-правові види юридичних осіб, які створені з метою отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками, і в результатів створення яких у засновників виникає особливий вид майнових та особистих прав – корпоративні права.

Літ.: *Господарський* кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–ІУ; *Закон* України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576–ХІІ; *Закон* України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514–УІ; *Корпоративне* право України : підручн. / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатеєва та ін.], за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.; Корпоративный менеджмент: учеб. пособие / [*Мазур И. И.*, Шапиро В. Д., Коротков Э. М. и др.]; под общ. ред. И. И. Мазура и В. Д. Шапиро. – 3-е изд, стер. – М. : Изд-во «Омега-Л», 2010. – 784 с.; Могилевский С. Д. Корпорации в России: правовой статус и основы деятельности : учеб. пособ. / С. Д. Могилевский, И. А. Самойлов. – 2-е изд. – М. : Дело, 2007. – 480 с.

© Сафронова О.М.

КРЕДИТУВАННЯ – це сукупність принципів, організаційних форм, законодавчих норм, методів і правил, спрямованих на управління кредитом. **К.** є системою, яка визначає послідовність і порядок надання різноманіт-

них видів кредитів на засадах платності, строковості, забезпеченості та повернення. Взаємини сторін щодо умов **К.** (термін, процент, штрафні санкції у разі несвоєчасного повернення) визначається договорами.

Економічний механізм **К.** – це сукупність організаційно-економічних прийомів надання і повернення кредиту, що складається з певних етапів, кожен з яких забезпечує розв'язання кредитних завдань, а в сукупності вони спрямовані на досягнення певних цілей як кредитора, так і позичальника.

На підставі всебічного аналізу особливостей участі банків у кредитних відносинах може бути сформульовано сім принципів регулювання банківського кредитування, зокрема: а) захисту прав кредиторів; б) кредитоспроможності позичальника; в) забезпечення банківського кредиту; г) мінімізації кредитних ризиків банку; д) цільового використання банківського кредиту; е) прибутковості кредитних операцій банку; є) відповідальності позичальника за повернення кредиту. В Україні відсутній системний підхід до реалізації зазначених вище принципів.

Умови **К.** пов'язані з принципами кредитування. При порушенні цих принципів у процесі кредитування банк, керуючись власними інтересами, інтересами своїх вкладників, розриває кредитні зв'язки, відкликає кредит, вимагає його повернення. Наданню кредиту передує розробка бізнес-плану, який визначає умови виробництва й реалізації продукції, її ціну й прибуток, термін повернення кредиту, оскільки кредитні відносини виникають ще до початку виробництва, існують у ході його функціонування.

Можливість організації процесу **К.** пов'язана з наявністю вільних ресурсів у кредитора та можливістю їх цільового використання та своєчасного повернення боржником. Ступінь ризиковості цієї операції, тобто ймовірності неповернення кредиту, залежить також від оцінки потенційної можливості використати і повернути кредит позичальником. Таку оцінку слід давати в процесі визначення кредитоспроможності потенційних позичальників,

Важливе значення мають обсяги кредитного забезпечення, що знаходять своє відображення у конкретних видах позик, їх термінах та відсотках за ними. Надання останніх пов'язане із чітким дотриманням принципів та умов **К.** суб'єктами кредитних відносин. Залежно від об'єктів та методів **К.** у практиці розрізняють конкретні види кредитів, кожен з яких надається під конкретну процентну ставку. Всі ці елементи безпосередньо впливають на реалізацію процесу **К.** і, відповідно, надають йому певної функціональної спрямованості. Організаційне забезпечення процесу **К.** передбачає дотримання принципів, які слугують його підґрунтям.

До основних принципів управління процесом **К.** необхідно віднести: орієнтацію інвестиційного кредитування на підвищення ефективності і розширення виробництва; узгодження економічних інтересів усіх суб'єктів кредитних відносин та операцій; раціональне сполучення централізації і децентралізації в управлінні **К.**; об'єднання економічних і адміністративних методів управління; цільову спрямованість довгострокового кредиту; заставну забезпеченість позички; юридичну й нормативну обґрунтованість кредитних рішень; повноту і вірогідність інформації про позичальника, об'єкт кредитування, кредитні ризики; урахування важливості напрямів діяльності позичальників.

Складовою процесу **К.** є планування взаємовідносин сторін. Об'єктом планування у банку є сума кредиту, що надається, термін його погашення, доходи та витрати за кредитними операціями. Кредитний процес зобов'язує позичальника регулювати виробничі та фінансові можливості, щоб повною мірою передбачити своєчасне й повне погашення кредиту і сплату відсотків.

К. здатне створювати сприятливі умови для розвитку всіх сфер і галузей економіки, оскільки дає змогу активізувати інвестиційну діяльність та об'єднати грошові потоки, за допомогою чого суспільство одержує додатковий економічний ефект.

При здійсненні **К.** важливо витримувати його економічні межі. Економічні межі **К.** – це межі існування і поширення кредиту, в яких кредитні відносини зберігають свої сутнісні риси, що відрізняють їх від фінансових

відносин. При порушенні економічних меж **К.** воно перетворюється у фінансування.

На макрорівні економічні межі **К.** визначаються відповідністю між платоспроможною потребою економіки у позиках та наявністю кредитних ресурсів. Ця відповідність обумовлюється рівнем ефективності функціонування кредитної системи країни.

На мікрорівні економічні межі **К.** визначаються відповідністю між пасивними та активними операціями комерційних банків. Від обсягу пасивних операцій залежить розмір банківських ресурсів, а, отже, й масштаби кредитування. Порушення меж **К.** призводить до деформації кредитних відносин, що виявляється або у надмірному **К.** (понад реальні потреби), або у недостатньому кредитуванні (нестачі кредитних вкладень в економіку).

К. повинно розвиватися у напрямі урізноманітнення умов надання кредитів, сприяння зменшенню усіх ризиків через застосування різноманітних схем консорціумного **К.**; збільшення прозорості **К.** для усіх учасників шляхом використання різноманітних рейтингових систем; підвищення рівня доходності для фінансового інституту через застосування операцій сек'юритизації та створення вторинного ринку для інструментів, що залучені у процеси надання кредитних послуг.

З метою регулювання процесів формування та розвитку **К.** мають бути створені ефективні механізми, які повинні поєднувати прямі та непрямі інструменти державного регулювання; оптимальні процедури державного регулювання з саморегулюванням.

Літ.: *Лагутін В. Д.* Кредитування: Теорія і практика. – К. : Знання, 2004. – 215 с.; *Версаль Н. І., Дорошенко Т. В.* Теорія кредиту. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 481 с.

© *Уманців Ю.М.*

КРИТЕРІЇ ВИБОРУ АЛЬТЕРНАТИВ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ – це критерії, які використовуються під час оцінки альтернативних варіантів політики, що є обов'язковим етапом здійснення аналізу державної політики.

Критерії є шкалою, на основі якої передбачається вплив політичних альтернатив на поставлені задачі. Дуже рідко всі критерії являються однаковими за своєю важливістю, тому завданням аналітика є виявлення тих, що найбільш відповідають залученим до проблеми сторонам. Пізніше, при оцінюванні альтернатив, дуже важливо визначити ступінь, в якому критерії, що висуваються до різних індивідів та груп, будуть задоволені альтернативними політиками. Найбільш відповідний критерій прийняття рішення стає центральним у процесі аналізу.

Можна виділити оціночні (самостійні, незалежні) критерії: результативність, ефективність, справедливість, та практичні критерії: адекватність, реагування, прийнятність, політичну здійсненність, легкість у адміністративному забезпеченні. Для оцінки запропонованих альтернатив всі критерії повинні бути переведені у однаково вимірювані показники, за якими оцінюються всі існуючі альтернативи, а більш доцільна рекомендується до впровадження. В процесі аналізу і оцінки альтернатив можуть використовуватися лише ті критерії, які мають найбільшу важливість для зацікавлених груп в ході вирішення тієї чи іншої проблеми.

Критерій результативності визначає, в якій мірі може або чи може взагалі впровадження однієї з даних альтернатив привести до досягнення поставленої задачі. Результативність часто вимірюється кількістю товарів, послуг або їх грошовою цінністю. У випадках, коли існує єдина мета для досягнення, результативністю будь-якої альтернативи є діапазон, в якому ця мета буде досягнута. Доцільно буде виділити два поняття:

• шкала результативності: шкала, що показує ступінь, в якій досягнута мета;

• результативність: положення на шкалі результативності, якого досягає кожна з альтернатив.

Ефективність, яка синонімічна економічній раціональності, є співвідношенням результатів та затрат, що витрачені на отримання цих результатів, і часто вимірюється грошовими витратами. Ефективність часто визначається підрахунком видатків на одиницю товару або послуги, або підрахунком обсягу товарів та послуг на одиницю витрат.

Критерій справедливості визначає розподіл ефектів та зусиль серед різних груп

суспільства. Справедливою вважається та політика, в якій ефекти (наприклад, послуги або грошові прибутки) чи зусилля (наприклад, грошові витрати) чесно розподілені.

Критерій адекватності визначає простір, в якому даний рівень результативності задовольняє потреби, цінності, чи можливості, що відповідають проблемі. Критерій адекватності класифікує очікування від зростання співвідношення політичних альтернатив та їх результатів.

Критерій реагування оцінює можливі альтернативні політики як політика задовольняє потреби, преференції або цінності окремих груп суспільства.

Критерій прийнятності пов'язаний з визначенням того, чи не суперечать завдання програми та основні положення, що лежать в її основі, цінностям суспільства взагалі.

Критерій політичної здійсненності визначає співвідношення порад та рекомендацій з політичною ситуацією, прогнозом впливу політики, що пропонується, на суспільство, та реакції суспільства на впровадження цієї політики.

Критерій легкості у адмініструванні специфікує альтернативні політики за їх придатністю до адміністрування, тобто за наявністю достатнього адміністративного персоналу для впровадження цієї політики, за достатніми адміністративними навичками у цього персоналу та за наявністю часу.

Літ: *Браун П.* Посібник з аналізу державної політики: Пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 243 с.; *Пал Л.* Аналіз державої політики. – К. : Основи, 1999. – 422 с.; *Стоун Д.* Парадокс політики – мистецтво вироблення політичних рішень. – К. : Альтернативи, 2001. – 304 с.; *Тертичка В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Вид–во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.; *Anderson J.* Public Policy–Making. Basic Concepts in Political Science. – NY: Praeger Publishers Inc., 1976. – 178 p.; *Bardach E. A.* Practical Guide of Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving. – NY; London: Chatham House Publishers of Seven Bridges Press, 2000. – 102 p.; *Dunn W.* Public policy analysis: an introduction. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1994. – 480 p.; *Dye T. R.* Understanding public policy. – New Jersey: Prentice Hall, 1995. – 342 p.; *Hogwood B.*, Gunn L. Policy Analysis for the Real World. – NY: Oxford University Press, 1984. – 289 p.; *Parsons W.* Public policy: an introduction to the theory and practice of policy analysis. – Cheltenham, UK; Lyme, US: Edward Elgar. – 1995. – 675 p.

© Брус Т.М.

КРИТЕРІЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ. Критерій оцінки результативності надають можливість досліднику зрозуміти, чи досягнуто результату, а також формують характеристику стандартам для визначення рівня якості цих результатів. Термін **К.р.** визначає міру успіху. **К.р.** – це фактор, який дозволяє визначити успішність діяльності. **К.р. –** це показник, перемінна величина, яка може бути кількісно чи якісно змінена. **К.р. –** це спосіб оцінки індикатора, і вкінець – це сама оцінка, тобто результат застосування способів оцінки до індикатора.

Індикатори є більш конкретними, ніж оцінка і супроводжуються певними типами перемінних величин: «розмір», «міра», «якість», «об'єм», «кількість» тощо. Функція оцінки полягає у заповненні цих перемінних величин конкретними цифрами.

Виконавчі **К.р.** – один із інструментів, що використовуються як для організації діяльності органів влади з надання послуг населенню, так і для її якісної оцінки. До виконавчі **К.р.** належать показники, які: допомагають оцінити продуктивність і ефективність діяльності органів влади; надають інформацію, яку органи влади можуть використовувати при прийнятті управлінських рішень для поліпшення якості їх діяльності; підвищують відповідальність органів влади перед населенням; допомагають контролювати поточне виконання та планувати на майбутнє з більшою точністю і гнучкістю та оцінити результати діяльності і використовувати у майбутньому найбільш успішні варіанти.

З точки зору результативності системи публічного управління важливе значення має комплекс проблем, що відносяться до механізмів, форм, прийомів ухвалення тих або інших рішень на різних рівнях владної системи.

Одним з **К.р.** є критерій оцінки продуктивності і ефективності. Більшість науковців

розуміють під продуктивністю виконання роботи з найменшими витратами праці і матеріалів. При такому розумінні ефективність управлінської або адміністративної праці оцінюється шляхом визначення співвідношення отриманих результатів і витрачених ресурсів. Оцінка об'єму виробленого продукту по відношенню до об'єму витрат дуже важлива з точки, зору, перш за все, звітності і підзвітності.

Проте стосовно державних служб багато дослідників наполягають на включенні у це поняття оцінки ефективності і якості послуг, а не лише співвідношення результату та витрат. До того ж продуктивність визначається такими термінами, як «витрати», «робота», «вихід» і «ефективність». При цьому не завжди приділялася належна увага результатам і підсумкам. В цілому ж продуктивність виражається за допомогою співвідношення «витрати-вихід».

Проблемою є те, що дослідження продуктивності в державному секторі мають бути орієнтовані на практичне використання результатів. Як показують відповідні дослідження, існує ціла галузь управління ефективністю, показники якої можна використовувати для оцінки якості виконуваної роботи, у процесі ухвалення рішень або надання звітності.

Слід відзначити, що сама «технологія» управління в цілому немає кількісних показників і «виміряти» результативність і ефективність функціонування системи на проміжних і кінцевих етапах руху до визначеної мети можна не кількісно, а шляхом оцінки її якісного стану, що і є основою визначення ефективності функціонування організаційної системи.

Фактично це означає, що ефективність управління процесом перерозподілу повноважень виступає як результат, співставлений із затратами на його досягнення (вони включають не лише прямі витрати на систему управління, а й витрати на реалізацію управлінських рішень). У зв'язку з цим необхідно виокремити певні критерії, на підставі яких можна оцінювати рівень результативності функціонування систем управління, тобто визначати конкретні критерії ефективності. Якщо метою управління процесом перерозподілу повноважень є досягнення об'єктом управління бажаного стану, то змістом ефекту управління є досягнення цілей управління. Отже, сутність критерію ефективності управління можна сформулювати як рівень досягнення цілей управління, міри досягнення об'єктом управління бажаного стану. Крім того, ефективність управління процесом перерозподілу повноважень можна розглядати як засіб зіставлення поставленої мети з досягнутим результатом – з очікуваним або спланованим (в даному разі ефективність – синонім результативності). Тому на практиці використовуються два критерії оцінки функціонування апарату управління – ефективність і економічність діяльності на шляху досягнення мети.

Для оцінки роботи управлінського апарату органів публічного управління, що у свою чергу позначається на організаційній ефективності, велике значення має механізм формування і реалізації мети. Однак, слід пам'ятати, що так само як змінюються цілі управління, так змінюються і критерії ефективності.

Право на існування мають й інші показники функціонування управлінської системи (видатки управління, фактор часу тощо), але це поодинокі показники, оскільки загальні результати можна оцінити лише за критерієм ефективності. Надзвичайно важливо, щоб одним із шляхів підвищення ефективності управління процесом перерозподілу повноважень став пошук і використання таких факторів (індикаторів) управлінського процесу, які могли б слугувати їх кількісною характеристикою.

Заслуговує на увагу також підхід американських дослідників, згідно з яким, незважаючи на всі труднощі вимірювання ефективності, виділено низку способів, за допомогою яких може оцінюватися ефективність діяльності держави або організації. Зокрема, у масштабах суспільства – це: *1) рівень реального національного продукту на душу населення; 2) ступінь зростання реального національного продукту на душу населення; 3) міра використання ресурсів; 4) здатність до споживання результатів управ-*

лінея; 5) рівень конкуренції; 6) адекватність і точність планування.

Отже, сутність ефективності організаційної структури визначається дією кількісних і якісних чинників технічного, організаційного, політичного, соціально-психологічного та морально-ідеологічного змісту, що зумовлює необхідність використання багатофакторної та комплексної моделі підвищення організаційної ефективності.

Було б спрощенням стверджувати, що ефективність організаційної структури пов'язана зі способом, за допомогою якого суспільство, шляхом використання обмежених ресурсів, досягає своєї мети. Головне полягає у тому, щоб виявити здатність керівників визначати, коли і за яких обставин організації діють ефективно. Дійсний процес оцінки ефективності організаційних структур відбувається значно складніше, ніж це здається на перший погляд. Тому, очевидним є той факт, що керівники повинні управляти організацією саме таким чином, щоб досягти максимального результату при продуктивному використанні ресурсів. Але головна проблема полягає в тому, як цього домогтися.

Тому ефективність управління процесом перерозподілу повноважень може виявитися досить невизначеним та із змінним критерієм. Один керівник визначає ефективність розміром прибутку, в той час, як інший, вимірює її в таких поняттях, як конкурентноздатність, престиж у діловому світі або в очах громадськості, розширення організації. Однак, якими би критеріями не вимірювалася ефективність, основна її сутність зводиться до оцінки будь-якої організаційної структури і змін у ній. Вибір же відповідного критерію ефективності залежить від конкретних умов функціонування, місії і стратегії організації, причин здійснюваних змін.

Літ.: *Застосування* механізмів ефективності менеджменту в діяльності державних органів: Теорія та практика: Пер. з англ. та фр./ Ресурс. Центр розвитку громад. орг. «Гурт». – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001; *Питерс Т.*, Уотермен Я. В поисках эффективного управления: опыт лучших компаний / пер. с англ. – М. : Прогресс, 1986; *Нижник Н.Р.* До проблеми ефективності державного управління в Україні // підвищення ефективності державного управління: стан, перспективи та світовий досвід: Зб. наук. пр. / За заг. ред. В.М. Князєва. – К. : Вид-во УАДУ, 2000; *Теоретичні* основи конкурентної стратегії підприємства : [монографія] / [під заг. ред. Ю. Б. Іванова, О. М. Тищенка]. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006.

© Борисевич С.О.

Л

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ (англ. *Economic liberalization*) – розширення свободи економічної діяльності, повне або часткове зняття політичних, юридичних та адміністративних обмежень приватної ініціативи. Ці процеси ведуть до підвищення кількості і ролі ефективних, тобто відповідальних власників.

На сучасному етапі історичний процес лібералізації економіки набув характеру глобальної світової тенденції, яка охоплює все більшу кількість країн. Відкривається простір для дії механізмів ринкового регулювання. Зменшується втручання держави в економіку в його адміністративних формах, а також у формах прямого державного регулювання. Основною функцією держави стає створення і підтримка конкурентного середовища шляхом прийняття господарського та цивільного законодавства, спрощення та здешевлення заснування нових приватних підприємств, підтримки середнього і малого бізнесу, посилення доступності цивільного судочинства та ін.

Розрізняють внутрішньо- і зовнішньоекономічну лібералізацію. До внутрішньо-економічної лібералізації відноситься, яка відбувається в рамках національних економік приватизація державних підприємств, розширення сфери вільно встановлюваних цін і доходів, процентних ставок, умов надання кредитів і т. д.

Лібералізація приймає також форму акціонування державних підприємств, у ході якого частка держави в акціонерному капіталі багатьох підприємств зменшується за рахунок продажу пакетів акцій. Однак приватизація поки не привела до утворення в країні ефективних власників, і тому лібералізація української економіки ще далека від завершення.

Зовнішньоекономічна лібералізація – це розширення безперешкодного міжнародного руху товарів і послуг, капіталів, інформації. Лібералізація світової торгівлі товарами і послугами проявляється в тенденції до розмивання митних бар'єрів, зняттю кількісних обмежень в торгівлі між країнами. Якщо в 1947 р. середньозважений світовий рівень імпортних мит складав 50–60%, то до початку 1990 рр. він знизився до 9,6%.

З 1986 по 1995 рр. 72 країни, в т. ч. 58 країн, що розвиваються, прийняли рішення щодо лібералізації торговельних режимів. У результаті почала швидко зростати зовнішньоторговельна квота в цих країнах, тобто відношення обсягу імпорту та експорту до їх внутрішнього валового продукту (ВВП). Суттєвою рисою лібералізації міжнародного руху капіталів є зростання обсягів та ролі прямих іноземних інвестицій, тобто інвестицій в реальний сектор економіки. Доктрини лібералізації економіки часто програють у публічних дискусіях тому, що не можуть відобразити етичні аргументи прихильників державного регулювання.

Значна частина економістів-науковців і практиків політики і бізнесу знаходять сенс лібералізації економіки в підвищенні ефективності процесів виробництва, товарообміну, оподаткування, управління і т.д. З теоретичної і емпіричної точок зору, цю позицію складно оскаржити. Скажімо, митні збори. Тарифи на імпортні товари вводяться для того, щоб захистити внутрішній ринок, виробника і споживача своєї продукції. Урядове субсидування приватних підприємств. Деякі товари вважаються соціально значущими або мають вплив на національну безпеку (в першу чергу сільськогосподарську сировину і продукти її обробки). Передба-

чається, що держави, котрі переймаються про загальне благо, покликані протегувати (надавати пряму фінансову допомогу, пом'якшувати умови кредитування, створювати «тепличні» податкові та правові умови і т.д.) виробникам таких товарів. Контроль за цінами. Встановлюючи цінові максимуми і мінімуми для окремих груп товарів, уряд обґрунтовує свої дії прагненням до соціальної справедливості. Конкуренція. Режим роботи ринку – суперництво фірм, споживачів і товарів – зовсім не сприяє ощадному (економному) витрачанню всіх видів ресурсів. Соціальні гарантії: медицина і освіта. Здоров'я є фундаментальне благо, а пізнання – найкраще з благ. Отже, прагнення до них – це одна з головних чеснот. Держава допомагає людям досягти цих благ. Втручання у виробничі процеси: ліцензування, контроль якості, планування. Деякі підприємці випускають товар неналежної якості, а іноді в неоптимальному обсязі (дефіцит або «перевиробництво»). Від такої «лихої вдачі» громадяни самі не в змозі захистити себе. Етатисти, як прихильники теорії активного втручання держави у всі сфери суспільного, економічного життя, вважають, що уряд зобов'язаний наглядати за безвідповідальними бізнесменами, регулювати якість та обсяги виробництва, тим самим піклуючись про благо населення.

З перших років після проголошення незалежності в Україні поступово впроваджувалися заходи як щодо лібералізації економічної діяльності, так і захисту населення. Зокрема, серед основних з них слід зазначити: Указ Президента України від 27 грудня 1991 р. «Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін»; Постанову Кабінету Міністрів України від 1 січня 1992 р. № 1 «Про здійснення першочергових заходів щодо забезпечення соціального захисту населення в умовах лібералізації цін»; Декрет Кабінету Міністрів України «Про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності»; Постанову Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 1994 р. № 734 «Про лібералізацію експортних операцій»; Стратегію інтеграції України до Європейського союзу, затверджену Указом Президента України від 11 червня 1998 року N 615/98; Програми діяльності Кабінету Міністрів України 1996, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2008 років; Указ Президента України 12 травня 2005 року «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва»

Літ.: *Фридман М.* Свобода выбирать: наша позиция / М. Фридман, Р.Фридман. – М. : Новое издательство, 2007. – 356 с.; *Хайек Ф.* Индивидуализм и экономический порядок / Ф. Хайек. – М. : Изограф, 2001. – 256 с.; *Самюелсон Пол. А.* Макроекономіка / Пол А. Самюелсон Вільям Д. Нордгаус. – К. : Основи, 1995. – 544 с.

© Розпутенко І.В.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ – (ліцензійна система*)* – один з інструментів державного регулювання, що передбачає: а) видачу державним органом дозволу (ліцензії) фізичним та юридичним особам на здійснення певного виду діяльності або операції; б) надання фізичній або юридичній особі права використовувати захищені патентами об'єкти інтелектуальної власності (винаходи) чи технологію виробництва; в) дозвіл державних органів на торговельну діяльність в т.ч. експорту і імпорту.

Загальні засади організації та функціонування сфери **Л.** регулюються законодавством. У законодавчому порядку визначаються види господарської діяльності, що підлягають **Л.**, порядок його здійснення, встановлюються державний контроль, відповідальність суб'єктів господарювання та органів **Л.** за порушення законодавства у цій сфері. Держава здійснює регуляторну політику у цій сфері через систему органів державної влади. Основними принципами державної політики у сфері є: забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави; встановлення єдиного порядку **Л.** видів господарської діяльності на території країни та визначення його особливостей для окремих її видів, що зумовлені специфікою їх провадження, у від-

повідній сфері, встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають **Л.**; запровадження його для окремого виду господарської діяльності у разі недостатності інших засобів державного регулювання цієї діяльності.

Л. не може використовуватися для обмеження конкуренції у провадженні господарської діяльності. Ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню. Під ліцензією слід розуміти документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Ліцензія може бути виключною, одиничною, невиключною. Виключна ліцензія надається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ним (ліцензіаром) об'єкта у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у даній сфері. Одинична – видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері. Невиключна ліцензія не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері. За згодою ліцензіата, наданою у письмовій формі, ліцензіат може видати письмове повноваження на використання об'єкта права інтелектуальної власності (тобто субліцензію) іншій особі (субліцензіату).

Ліцензія може бути оформлена як окремий документ або бути у складі ліцензійного договору. За цим договором ліцензіат надає ліцензіату ліцензію на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог законодавства. У випадках, передбачених ліцензійним договором, може бути укладений субліцензійний договір, за яким ліцензіат надає субліцензіату субліцензію. Конкретні умови та порядок дії ліцензійного договору визначаються у відповідності до діючого законодавства.

Після проголошення незалежності України та скасування державної монополії зовнішньої торгівлі **Л.** відіграє важливу роль в державному регулюванні зовнішньоекономічній сфери; передбачає видачу державними офіційними установами дозволу (ліцензії) на імпорт або експорт товарів у межах обсягів (квот) та послуг за клопотанням юридичних осіб упродовж певного періоду. Особливого значення **Л.** набуло в контексті вступу України в СОТ як форма нетарифних обмежень меж державного регулювання торгівлі.

Основні напрями та законодавчі основи політики у цій сфері визначає Верховна Рада України. Реалізацію державної політики здійснює Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи виконавчої влади, визначені Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» визначено види господарської діяльності, що підлягають **Л.**, порядок його здійснення, встановлено державний контроль, відповідальність суб'єктів господарювання та органів державної влади за порушення законодавства у цій сфері. **Л.** підлягають 78 видів господарської діяльності.

Літ.: *Саніахметова Н.О.* Господарське право України : навчальний посібник / За заг. ред. Н. О. Саніахметової. – Х. : «Одіссей», 2005; *Галянтич М. К.,* Грудницька С. М., Міхатуліна О. М. Господарське право України : підручник / М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна та ін. – К. : МАУП, 2005; *Жук Л.А.,* Жук І. Л., Неживець О. М. Господарське право : навчальний посібник / Л. А. Жук, І. Л. Жук, О. М. Неживець. – К. : Кондор, 2003; *Щербина В. С.* Господарське право України : навчальний посібник. – К. : Атіка, 1999.

© Крушельницька Т.П.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ В ОСВІТІ – процедура визнання спроможності закладу певного типу розпочати освітню діяльність, пов'яза-

ну із здобуттям освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

У галузі освіти створена відповідна законодавча база, яка формує легітимний простір функціонування навчальних закладів через систему відповідних норм і правил.

Основу механізму регламентації діяльності навчальних закладів становлять процедури ліцензування та *акредитації.*

Освітня діяльність на території України здійснюється на підставі ліцензій, які видаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ліцензуванню підлягає діяльність з надання таких освітніх послуг: 1) у сфері дошкільної освіти: догляд за дітьми дошкільного віку; виховання і навчання дітей дошкільного віку, корекція їх психологічного і фізичного розвитку; 2) у сфері загальної середньої освіти – забезпечення здобуття: початкової загальної освіти; базової загальної середньої освіти; повної загальної середньої освіти; 3) у сфері позашкільної освіти – освітня діяльність за художньо-естетичним, туристично-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним або спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим та гуманітарним напрямами; 4) у сфері професійно-технічної освіти: первинна професійна підготовка; перепідготовка робітників, підвищення їх кваліфікації; професійно-технічне навчання; підготовка (зокрема первинна професійна), перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання; 5) у сфері вищої освіти: підготовка фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів за напрямами (спеціальностями); військова підготовка студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу; перепідготовка за спеціальностями; розширення профілю (підвищення кваліфікації), спеціалізація; підготовка іноземців, що прибули в Україну для навчання, до вступу у вищі навчальні заклади; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання; підготовка до вступу у вищі навчальні заклади.

Ліцензування проводять: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України – щодо надання послуг у сфері професійно-технічної та вищої освіти; Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, органи управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій – щодо надання послуг у сфері дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти.

За результатами ліцензування Міністерство освіти України, Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, місцеві органи управління освітою у межах своїх повноважень надають навчальним закладам незалежно від форм власності ліцензії на право здійснення освітньої діяльності відповідно до державних вимог із встановленням за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями обсягів підготовки, які відповідають кадровому, науково-методичному та матеріально-технічному забезпеченню, вносять їх до державного реєстру навчальних закладів.

Постійно діючим органом, який забезпечує додержання вимог до ліцензування навчальних закладів є Державна акредитаційна комісія (ДАК), яку очолює голова – міністр освіти і науки, молоді та спорту України. ДАК у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, Положенням про ДАК, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2003 р. № 1380, а також нормативно-правовими актами МОНМС. Невиконання або грубе порушення навчальним закладом умов і правил ліцензійної діяльності, подання та розповсюдження недостовірної інформації щодо її здійснення є підставою для призупинення дії або анулювання ліцензії. Так, у 2010 році за численні порушення Ліцензійних умов надання освітніх послуг рішенням ДАК анульовано 13 ліцензій.

Ліцензійні умови визначають мінімальні нормативи навчально-методичного, матері-

ально-технічного, кадрового та інформаційного забезпечення суб'єктів, які надають освітні послуги. Для кожного рівня освіти затверджені відповідні ліцензійні умови.

Основними законодавчими та нормативними документами згідно з якими проводиться **Л.** та ліцензійна експертиза зокрема є Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.03 № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг», наказ Міністерства освіти і науки України від 24.12.03 № 847 «Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів», наказ Міністер-ства освіти України від 02.06.93 № 161 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», накази Держкоммістобудування України від 27.06.96 № 117 та від 06.08.97 № 136 (затвердження та введення в дію Державних будівельних норм «Будинки та споруди навчальних закладів» (ДБН В.2.2-3-97)).

Літ.: *Про* ліцензування діяльності з надання освітніх послуг: постанова КМУ від 8 серпня 2007 р. № 1019; *Закон* України «Про освіту», 1996; *Закон* України «Про вищу освіту» із змінами, 2002; *Про* ліцензування освітніх послуг: постанова КМУ від 29 серпня 2003 р. № 1380; Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки України від 24.12.03 № 847.

© Гаєвська Л.А.

М

МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (від грецьк. *politika* – державні, або суспільні справи, макро – від англійського macro – дуже великий, який покриває велику територію) – політика уряду, спрямована на регулювання економіки в цілому з метою забезпечення її стабільності та динамічного розвитку.

Основними формами **М.е.п.** є кредитна, податкова, грошова, інвестиційна, інноваційна, фінансова, сруктурна, промислова, наукова, аграрна, антициклічна, зовнішньоекономічна та ін. Їх доповнюють соціальна, екологічна, а також такі форми державного макроекономічного регулювання, як правове та адміністративне. До загальновизнаних цілей економічної політики можна віднести такі: 1) економічне зростання, що дає змогу забезпечити виробництво більшої кількості товарів та послуг, поліпшення їхньої якості, а в кінцевому результаті – вищий рівень життя населення; 2) економічна ефективність виробництва на базі науково-технічного прогресу, що сприяє мінімізації витрат при обмежених виробничих ресурсах для виробництва певного обсягу товарів та послуг; 3) економічна свобода, що забезпечує створення для підприємців, працівників і споживачів умов вільного та оптимального вибору; 4) повна зайнятість трудових ресурсів, яка дає змогу кожному індивіду реалізувати свої професійні здібності й одержати доходи залежно від кількості та якості затраченої праці; 5) стабільність загального рівня цін, що означає чіткий контроль за рівнем інфляції та обмеження її на рівні помірної інфляції; 6) справедливий розподіл доходів, аби запобігти як невиправданій диференціації рівня життя різних груп населення, так і зрівняльності в оплаті праці; 7) соціальний захист, що гарантує належне існування безробітним, непрацездатним, престарілим та дітям; 8) оптимальний платіжний і торговий баланс, що полегшує досягнення рівноваги у міжнародній торгівлі, зовнішньоекономічних зв'язках, підтримання стабільного курсу національної валюти; 9) Екологічна рівновага: процес оптимальної взаємодії людини з природним середовищем для підтримки належного рівня життя сучасного і наступних поколінь населення.

Досягнення перелічених, а також інших цільових настанов є для суспільства складною проблемою. З одного боку, вони є загальновідомими і завжди мають місце у раціональній економічній політиці держави. З іншого боку, існує багато варіантів і методів досягнення оптимальності зазначених цілей. Деякі з них не можуть бути визначені в кількісній формі, що припускає різне їх трактування, й відповідно, різні варіанти макроекономічної політики держави. Крім того, ряд цільових настанов, хоч і дає кількісну оцінку, складає взаємосуперечливі комбінації.

М.е.п. має базуватися на чіткому виявленні оптимальних пріоритетів у постановці цілей та оцінці можливих наслідків від їхньої реалізації. А це, в свою чергу, неможливе без перевірки відповідності вибраних цільових пріоритетів положенням та висновкам макроекономічної науки.

Першою системою **М.е.п.** був меркантилізм. Основним його принципом була уява, що державне сприяння розвитку промисловості і зовнішньої торгівлі є вигідним усьому суспільству, головна ціль держави – накопичення грошей (золота), а головний засіб її реалізації – зовнішня торгівля. А. Сміт

обстоював ідею державного невтручання в економічне життя і вважається засновником ідеї лібералізму. Він був глибоко переконаний, що найважливішою умовою багатства країни є свобода господарської діяльності. Чим менше держава втручається в економічне життя країни, тим краще для господарського розвитку. Державне регулювання доцільне тільки в тих випадках, коли свобода загрожує суспільному благу. Корисною мірою держави Сміт вважав регулювання випуску банкнот, охорону країни від зовнішніх ворогів і турботу про безпеку громадян. Нагальну потребу в активній **М.е.п.** як важливому факторі успішного розвитку економіки обґрунтував Ф. Ліст, підтримав К. Родбертус, розвинув В. Ленін і в оновленій формі сформулював Дж. Кейнс. За базову теорію **М.е.п.** визнають концепцію, яку запропонував голландський економіст Ян Тінберген (1903–1994).

Літ.: *Бункина М. К.,* Семенов А. М. Экономическая політика : учеб. пособие. – М. : ЗАО «Бизнес школа «Интел-Синтез»», 1995; *Алгебова И. М. и др.* Государственная экономическая политика: опыт перехода к ринку / Под общ. ред. проф. *А. В. Сидоровича*. – М. : Дело и Сервис, 1998; *Лукас Р.* Эволюция экономической политики. – М., Наука. – 1980; *Андрєєв Л. Г.,* Бебело А. С. та ін.. Економічна політика : лекції. – К. : КНЕУ, 1997; *Економічна* політика : навч. посібник / І. В. Буян, П. Д. Гуменюк, Р. М. Березнюк та ін. – Тернопіль: ТАНГ, 1997; *Ойкнен В.* Основные принципы экономической политики. – М. : Прогрес, 1995; *Пал Леслі А.* Аналіз державної політики / пер. з англ.. *І. Дзюби*. – К. : Основи, 1999; *Розпутенко І.* Пріоритетні напрями економічної політики України. – К. : УАДУ, 2000.

© Пасемко Г.П.

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ (*англ.* **–** macroeconomic planning**) –** це форма державного регулювання економіки, вид діяльності суб'єктів державного регулювання економіки, суть якої полягає у визначенні цільових орієнтирів розвитку національної економіки в цілому та комплексу заходів, спрямованих на їх досягнення відповідно до існуючої господарської кон'юнктури та ринкових умов і правил економічної поведінки. Результатом **М.п.** є план – документ, в якому визначені цілі держави в сфері регулювання господарських відносин і заходи з їх реалізації. Основними функціями **М.п.** є:

• конкретизація цілей та пріоритетів державного регулювання економіки;

• забезпечення оптимального варіанту розвитку національної економіки, її збалансованості і пропорційності;

• координація економічної діяльності суб'єктів господарювання;

• контроль за ходом реалізації цілей і завдань державного регулювання економіки, оперативне втручання в господарські процеси або зміна завдань економічної політики держави.

При розробці макроекономічних планів на різних рівнях і етапах планування використовуються методи: *системного аналізу* (передбачає вивчення економічної ситуації в економіці в минулому та майбутньому з урахуванням різних варіантів розвитку), *балансовий* (застосування розрахунків, в яких потреби суспільства пов'язані з ресурсами), *нормативний* (за допомогою норм і нормативів визначають потребу в продукції (послугах) і обґрунтовують її ресурсами), *економіко-математичний* (базується на розробці економіко-математичної моделі) та інші. Як правило, ці методи використовуються комплексно при розробці всіх видів планів (табл. 1).

Таблиця 1

Основні види макроекономічних планів

Ознака	Різновид планів
Часові параметри плану	• поточні (до 1 року) • середньострокові (3-5 років) • довгострокові (7-15 років)
Масштаби охоплення плану	• народногосподарські; • регіональні (територіальні);

	• галузеві; • секторальні
Об'єкт планування	• економічні; • соціальні; • науково-технічні; • екологічні; • інвестиційні
Зміст плану	• стратегічні – спрямовуються на вирішення найактуальніших, стратегічно важливих проблем розвитку економіки; • тактичні – розглядаються як інструмент реалізації стратегічних цілей і завдань, передбачається можливість внесення коректив до переліку відповідних заходів, порядку, процедур і строків прийняття і реалізації відповідних рішень, розподілу ресурсів, складу виконавців
Спосіб розробки плану	• дискретні – за мірою завершення планового періоду плани замінюються наступними, розробленими на такий самий період; • «ковзні» – плани періодично продовжуються ще до закінчення планового періоду, що дозволяє зберегти планову перспективу в часі
Форма розробки і втілення плану	• директивні; • індикативні

Відповідно до форми розробки і запровадження макроекономічних планів розрізняються директивна та індикативна системи **М.п.**

Директивне **М.п.** застосовується, як правило, в умовах централізованої системи господарювання і має адресний та обов'язковий для виконання статус. Його суть полягає в тому, що централізовано розроблені планові показники розробляються вищою за рівнем ланкою управління народним господарством і доводяться нею нижчій ланці для обов'язкового виконання. Виконання доведених планових показників забезпечується виділенням відповідних фондів, трудових ресурсів і стимулюється преміями та відзнаками. За невиконання планових завдань керівники підприємств і установ несуть персональну відповідальність.

Індикативне **М.п.** передбачає розробку і запровадження заходів рекомендаційного характеру, спрямованих на досягнення цілей державного регулювання соціально-економічного розвитку та створення таких умов для суб'єктів господарювання, які спонукають їх до виконання поставлених завдань без використання адміністративного примусу. Індикативний план являє собою сукупність рекомендованих для суб'єктів ринкових відносин параметрів розвитку; характерною ознакою його запровадження є можливість коригувати програми (плани) суб'єктів господарювання відповідно до змін економічної кон'юнктури. Основна функція такого плану – спрямування діяльності суб'єктів господарювання для досягнення визначених цілей державного регулювання економіки. Індикативний план, як правило, містить три групи показників: директивні, прогнозні та розрахункові. Директивні показники затверджуються, і стосуються в основному заходів, які фінансуються з бюджету, зокрема, показники цільових комплексних програм, держзамовлення. Прогнозні показники визначають можливі орієнтири розвитку економіки, окремих сфер та сегментів ринку. Розрахункові показники відображають аналітичні й фінансові аспекти плану. При цьому показники, які містяться в індикативному плані, виражають головні напрями соціально-економічного розвитку, є орієнтирами, досягнення яких органи державної влади повинні переслідувати шляхом використання переважно економічних важелів. Од-

нак індикативне **М.п.** передбачає й застосування адміністративних методів і важелів, зокрема, норм, нормативів, держзамовлень, держінвестицій, регульованих цін тощо. Проте подібні інструменти впливу в цій системі планування не є домінуючими (табл. 2).

Таблиця 2

Співставлення ознак основних видів макроекономічного планування

Ознаки	Вид макроекономічного планування	
	Директивне	Індикативне
Суб'єкти господарювання – основні виконавці плану	Підприємства і установи державної форми власності	Підприємства і установи всіх форм власності
Основна функція розробки планів	Розподільча – встановлення процедур і правил розподілу ресурсів, виготовленої продукції, послуг	Цілеспрямування діяльності суб'єктів господарювання в напрямі, бажаному для досягнення цілей державного регулювання економіки
Формування планової мети та завдань розвитку суб'єктів господарювання	Визначаються рішеннями центральних органів державної влади без урахування можливостей і пріоритетів діяльності суб'єктів господарювання	Визначаються кожним суб'єктом господарювання самостійно з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на його діяльність
Процедура складання планів	Щільна регламентація процесу планування, встановлення контрольних показників, лімітів, норм і нормативів діяльності суб'єктів господарювання, а також їх замовників, постачальників ресурсів, цін і тарифів	Самостійна ініціатива суб'єктів господарювання щодо доцільності складання планів, їх структури, вихідних даних та запланованих результатів діяльності
Стимулювання виконання планових завдань	Різноманітні форми матеріального і морального стимулювання	Добровільна ініціатива суб'єкта господарювання з метою отримання додаткової матеріальної винагороди
Відповідальність за результати планової діяльності	Сувора адміністративна відповідальність за невиконання планових завдань	Відсутність адміністративної відповідальності
Використання виробничих ресурсів	Забезпечення найбільш повного використання наявних виробничих ресурсів	Оптимізація використання наявних виробничих ресурсів
Врахування впливу конкуренції	Конкуренція відсутня, діяльність суб'єктів господарювання регулюється в централізованому порядку	Суб'єктами господарювання самостійно визначається вплив конкуренції, передбачаються кошти, пов'язані із посиленням конкурентних переваг і витрати, зумовлені ризиками конкурентної боротьби
Сфера застосування	Використовується переважно в умовах централізованої економіки	Використовується в умовах змішаної економіки

В Україні індикативне **М.п.** запроваджено з 1993 р. і використовується сьогодні у формі розробки та реалізації державної програми економічного і соціального розвитку країни на короткостроковий період (ДПЕСР). Процес планування охоплює всі

рівні національної економіки – від первинних (підприємств) та загальнодержавних структур. Розроблення ДПЕСР включає дві основні стадії:

• визначення планових намірів уряду та інформування всіх ланок виконавчої влади про такі наміри, форми плану пропозицій щодо їхньої участі у виконанні державного плану;

• підготовка підприємствами, міністерствами та регіональними органами проекту плану та бюджету, взаємоузгодження їхніх показників та формування планів економічного і соціального розвитку України та регіонів.

На теперішній час у повному обсязі система індикативного **М.п.** в нашій країні поки що не склалася. Необхідно вирішити питання раціонального розподілу планових повноважень між органами державної влади, запровадження сучасної методології планування, що базується на органічному поєднанні засобів державного планування із іншими функціями державного управління, такими як: аналіз, прогнозування, оперативне регулювання, організація, облік (в т.ч. – моніторинг і діагностика), контроль, нагляд тощо.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н.І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки: Навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Методы* государственного регулирования экономики: учеб. пособ. – М. : ИНФРА-М., 2008. – 300 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова); *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпораций: Учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И.О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

МАРКЕТИНГ (англ. *marketing* від англ. *market* – ринок, збут, торгівля, ціна) як наука управління організацією вивчає методи найбільш повного задоволення потреб суспільства в товарах і послугах. Виступаючи сучасною філософією бізнесу, ця наука пропонує систему мислення, яка стала ідеологічною основою підприємницької діяльності. В історії **М.** виділені чотири періоди: ера виробництва (до 1925 р.), ера продажів (до 1933 р.), ера маркетингу (після «великої депресії» 1923–1933 рр.), ера взаємних стосунків (з кінця XX ст. і до сьогодні). Засновником концепції сучасного **М.** як науки управління вважається Філіп Котлер, але теоретичні основи **М.** як самостійної науки були створені американцем Сайресом Мак Корміком.

Існує велика кількість визначень **М.** Він розглядається як комплексна система організації виробництва та збуту продукції, що зорієнтована на задоволення потреб споживача і одержання прибутку за допомогою дослідження й прогнозування ринку; як процес планування і втілення задуму щодо ціноутворення, просування та реалізації ідей, товарів і послуг через обмін, що задовольняє цілі окремих організацій; як діяльність у сфері ринку товарів, послуг, цінних паперів, що здійснюється з метою стимулювання збуту товарів і послуг (для потрібної аудиторії, у потрібному місці, в потрібний час і за ціною, яка підходить, при здійсненні необхідної комунікації), розвитку та прискоренні бізнесу; як набір ефективних інструментів, що необхідні для функціонування підприємства в умовах високої конкуренції. Як активний процес та важлива частина системи управління підприємством, вид людської діяльності, один із видів творчої управлінської діяльності, спрямований на задоволення потреб за допомогою обміну, **М.** вирішує низку завдань, що виникають при функціонуванні підприємства в ринкових умовах і розглядаються як основа для досягнення цілей підприємства, джерело, що дає змогу створювати й підтримувати певні стандарти людського життя. Найбільший ефект досягається, якщо **М.** працює як цілісна концепція та система управління компанією.

Цілями **М.** є максимізація прибутку через максимізацію споживання, підвищення ступіня задоволеності покупців від одержаного товара, надання споживачам максимально широкого вибору та поліпшення якості життя (через підвищення якості, збільшення кількості, розширення асортименту та створення доступної вартості товарів).

Основними функціями **М.** постають: аналітична (вивчення ринку, споживачів, конкурентів, товарної структури ринку, аналіз внутрішнього середовища підприємства), виробнича (організація виробництва нових товарів, матеріально-технічного постачання, управління якістю і конкурентоздатністю продукції), функція збуту (організація системи руху товарів, проведення цілеспрямованої товарної політики, організація сервісу, проведення цілеспрямованої політики збуту), управління та контролю (планування, інформаційне забезпечення, комунікаційне забезпечення управління **М.**, моніторинг та аналіз). Основним способом досягнення маркетингових цілей, формування та конкретизації відповідної структури комплексу **М.** виступає стратегія **М.**, вона показує з яким продуктом, на які ринки, з яким обсягом продукції необхідно виходити для досяг-нення поставлених цілей.

В навчальній літературі виділяють п'ять концепцій **М.**:

• вдосконалення виробництва (пріоритет виробництву; заснована на твердженні про те, що споживач віддасть перевагу тим товарам, що достатньо поширені і доступні за ціною, отже, управління повинне бути направлене на вдосконалення виробництва та підвищення ефективності розподілу);

• вдосконалення товару (пріоритет товару);

• інтенсифікації зусиль збуту (пріоритет продажу; в її основі лежить уявлення про те, що споживачі не будуть купувати товар, вироблений даною компанією, якщо не вжити спеціальних заходів з просування товару на ринок і широкомасштабного продажу);

• традиційна концепція **М.** (пріоритет потребам споживачів; припускає, що досягнення компанією своїх цілей залежить від визначення потреб і запитів цільових ринків, а також від більш ефективного порівняно з компаніями-конкурентами задоволення споживачів);

• соціально-етичного **М.** (пріоритет інтересам суспільства; суть концепції соціально-етичного **М.** можна виразити таким чином: спочатку компанія виявляє потреби і інтереси цільових ринків, а потім забезпечує споживачам вищу споживчу цінність засобами, які підтримують (або навіть поліпшують) добробут клієнта і суспільства).

• Окремі науковці виділяють концепції чистого **М.**, міжнародного **М.** та **М.** взаємодії. У місцевому самоврядуванні розвивається муніципальний **М.** як концепція цільового людино-орієнтованого управління територіальною громадою, що зосереджується на виявленні конкурентних переваг території. Це стало визнаним методичним прийомом під час стратегічного планування розвитку міст та регіонів. Важливим аспектом застосування **М.** є створення конкурентного середовища під час надання послуг громаді й використання конкуренції як стратегічного засобу підвищення ефективності муніципального управління. Особливою формою **М.** в муніципальному управлінні є зв'язки з громадськістю (public relations), через які виявляються тенденції громадської думки, а громадськість залучається до визначення проблем місцевого розвитку, можуть формуватися й пропагуватися нові прогресивні потреби.

Метод **М.** є мікроекономічним засобом забезпечення конкурентоспроможності, що полягає у постійному контролі за вхідними та вихідними факторами виробництва-збуту продукції і залежить від ефективності підприємств, що беруть участь в макрорусі товару. Він завчасно готує підприємство до появи ринкових сигналів шляхом ефективної стратегії і плану **М.**, який передбачає розробку декількох варіантів товарної, цінової, збутової та політики просування для мінливої ринкової кон'юнктури. Завданням **М.** є управління розробкою та виробництвом товарів згідно з вимогами та умовами ринку, аналіз факторів конкурентоспроможності та пристосування до змін у навколишньому ринковому середовищі за рахунок ефективної стратегії підприємства. Забезпечення конкурентоспроможності здійснюється також через комплекс етапів маркетингової діяльності. Виробники мають бути здатними виробляти продукцію, а **М.** – зробить цей процес успішним, забезпечуючи їм конкурентні переваги. Маркетингова діяльність забезпечує конкурентоспроможність продукції прямо – за рахунок вартісних та не вартісних факторів, і опосередковано – шляхом пошуку сегменту ринку, потреби якого відповідають сукупності характеристик

представленої продукції. Отже, виявлення конкурентних переваг та розробка ефективної стратегії, щодо **М.** продукції з якомога меншими витратами, дозволяє потенційним конкурентним перевагам стати реальними. Саме в цьому і розкривається суть маркетингової діяльності в аспекті забезпечення конкурентоспроможності.

Ефективність **М.** визначається рівнем оптимальності маркетингових заходів стосовно зменшення витрат та досягнення результатів у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Ефективність **М.** пов'язана з показником рентабельності маркетингових інвестицій, залежить від 5 факторів: розробки та впровадження відповідної маркетингової стратегії з особливим наголосом на позиціонуванні товарів; розробки ефективнішого креативу; виконання маркетингової стратегії та тактичних заходів; ефективного управління зовнішніми агенціями, мотивації, координації маркетингових заходів; зовнішніх факторів – сезонності, регуляторних органів тощо.

Інноваційна політика в **М.** має здійснюватися за такими напрямами: розширення товарного асортименту; поліпшення якості продукції, послуг, впровадження системи управління якістю; впровадження ресурсоощадних технологій; поліпшення умов праці; забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Літ.: *Примак Т. О.* Маркетинг : навч. посіб. / Т. О. Примак. – К. : МАУП, 2004. – 431 с.; *Гаркавенко С. С.* Маркетинг : підручник / С. С. Гаркавенко. – К. : Лібра, 2002. – 712 с.; *Муніципальний* менеджмент : навч. посіб. / За заг. і наук. ред. Ю.П. Шарова. – К. : Атіка, 2009. – 404 с.; *Шаров Ю.П.* Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: Концептуальні аспекти / Ю.П. Шаров. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 302 с.; *Ковальчук С. В.* Вибір пріоритетів маркетингової стратегії / С.В. Ковальчук. – Вісник Хмельницького Національного університету, 2008. – 52 с.; *Прауде В.Р.* Маркетинг: навч. посіб. / В. Р. Прауде, О. Б. Білий. – К. : Вища шк., 1994. – 168 с.; *Котлер Ф.* Основы маркетинга. Пер. с англ., 2-е европ. изд. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. – М.– СПб. – Киев : Вильямс, 2003. – 943 с.; *Макдональд М.* Стратегічне планування маркетингу / М. Макдональд. – СПб. : Пітер, 2000.

© Шаров Ю.П., Кравцова Т.В.

МЕДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – це регламентована Основами законодавства України про охорону здоров'я, іншими актами законодавства з питань охорони здоров'я, нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України діяльність з надання громадянам лікувально-профілактичної допомоги.

Ліцензування **М.д.,** здійснюється юридичними особами незалежно від організаційно, – правової форми, а також громадянами, що займаються підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи (індивідуальними підприємцями).

Згідно з Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених спільним Наказом Міністерства охорони здоров'я України підприємництва, медична практика – це діяльність, пов'язана з комплексом спеціальних заходів, спрямованих на сприяння поліпшенню здоров'я, підвищення санітарної культури, запобігання захворюванням та інвалідності, на діагностику, допомогу особам з гострими і хронічними захворюваннями й реабілітацію хворих та інвалідів, що здійснюється особами, які мають спеціальну освіту. Однак в межах цього поняття залишаються такі види **М.д.,** як проведення медичних експертиз, науководослідна та експериментальна діяльність, клінічні випробування лікарських засобів тощо. Крім того, викликає певний сумнів віднесення заходів, спрямованих на сприяння поліпшенню здоров'я та підвищення санітарної культури до поняття «медична практика».

Правильніше використовувати більш широке поняття «**М.д**.», оскільки в межах саме цього поняття охоплюється весь спектр правовідносин, які складаються з приводу надання медичних послуг, виконання робіт у сфері охорони здоров'я, включаючи медичну практику, проведення медичних експертиз, науково-дослідну та експериментальну діяльність, а також заходів, спрямованих на сприяння поліпшення здоров'я та підвищення санітарної культури.

Ліцензування **М.д.** – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері надання органом ліцензування

медичної діяльності відповідного дозволу медичним підприємствам, установам, організаціям, а також індивідуальним-підприємцям на право здійснювати діяльність у сфері охорони здоров'я з подальшим контролем та наглядом за дотриманням ліцензіатами умов надання такого дозволу.

Розглядаючи загальну структуру **М.д.**, необхідно розрізняти такі види соціальних норм, які регулюють численні суспільні відносини, що виникають у різних напрямах охорони здоров'я, які ми називаємо медичними правовідносинами:

• норми моралі;
• звичаї;
• корпоративні норми;
• норми права.

Слід зазначити, що всі перераховані види соціальних норм діють як складові частини загальної системи регламентації **М.д.** Вони органічно пов'язані один з одним.

Необхідно розрізняти такі рівні соціального регулювання **М.д.:**

• лікарська етика і медична деонтологія;
• біомедична етика (біоетика).

У практиці регулювання медичної діяльності використовуються різні підходи – екстраюридичний (деонтологічний), етичний, юридичний та професійних умінь, що можна показати у вигляді чотирьох концентричних сфер.

Внутрішня сфера, довкола якої формуються усі інші, – це сфера *професійного уміння.* Від працівника системи охорони здоров'я вимагається адекватна технічна обізнаність у питаннях діагностики, терапії, реабілітації та профілактики. Часто навіть добре підготовлений фахівець не може досягти бажаного результату, оскільки бракує додаткового інтерперсонального рівня комунікації між працівником закладу охорони здоров'я і пацієнтом.

Друга сфера, яка оточує технічно-професійну, включає в себе правила поведінки, передбачені *законодавством:* принципи і межі медичного догляду, визначені й обґрунтовані законами.

Третя сфера, яка охоплює дві попередні, є сферою *деонтологічних наук*, які є *екстраюридичними нормами*, включеними до деон-тологічних професійних кодексів, національних та міжнародних. Ідеться про норми, покликані регламентувати відносини між працівником системи охорони здоров'я і пацієнтом та між самими працівниками системи охорони здоров'я.

Четверту сферу репрезентують *етичні принципи* – вона є найбільшою за обсягом і включає в себе три інші: працівник сфери охорони здоров'я повинен посилатися як на закон, так і на екстраюридичні норми, але передусім спиратися на етичні цінності, в окремих випадках навіть ставлячи під сумнів те, що диктують закон і деонтологія, якщо вони суперечать етичним принципам.

Літ.: *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Наказ* Міністерства охорони здоров'я України «Про надання спеціального дозволу на медичну діяльність у галузі народної і нетрадиційної медицини» (Інструкція, п.1.2.1) № 195 від 10.08.2000; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. – Львів: Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко В.Ю.* Адміністративно-правові засади ліцензування медичної діяльності // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ № 1, 2010.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕДИЧНА ДОПОМОГА – лікувально-профілактичні і реабілітаційні заходи, здійснювані при виношуванні вагітності, пологах, хворобах, травмах та ушкодженнях.

Стандарти М.д. – норми, правила і рекомендації, що затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та визначають порядок і обсяги надання медичної допомоги.

Необхідна М.д. – медична допомога, що надається відповідно до затверджених стандартів медичної допомоги.

Учасники надання М.д. – медичні заклади; лікарі, які працюють у медичних закладах або ведуть приватну медичну практику та інший медичний персонал; аптеки; органи державної влади відповідно до їх компетенції; страхові медичні організації; фонди

обов'язкового або добровільного медичного страхування; інші фізичні чи юридичні особи, що мають ліцензію на право займатися певним видом діяльності, пов'язаним з доглядом за пацієнтом, а також особи та організації, що беруть участь у фінансуванні та використанні коштів, які направляються на ресурсне і організаційне забезпечення надання необхідної медичної допомоги.

Альтернативні умови надання М.д. – організація м.д. населенню без відриву від звичного соціального середовища, включаючи допомогу вдома, в амбулаторно-поліклінічній установі або в напівстаціонарному відділенні (установі);

М.д., чи лікарська допомога – комплекс діагностичних і лікувальних заходів, спрямованих на встановлення діагнозу, усунення чи зменшення симптомів і проявів захворювання чи патологічного стану, з приводу якого звернувся пацієнт, на нормалізацію його життєдіяльності, покращення чи відновлення здоров'я.

Конституцією України гарантовано право на безкоштовну **М.д.,** для чого в Україні створено державні лікувальні заклади, скорочення мережі яких забороняється. Незаконна вимога оплати за надання **М.д.** в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я є кримінально карою.

М.д. надається з метою збереження, відновлення або покращання здоров'я особи, що підлягає забезпеченню, а також його працездатності й здатності задовольняти свої особисті потреби.

У Рішенні Конституційного суду України (справ про безоплатну медичну допомогу) зазначено, що термін медична допомога широко вживається у національному законодавстві України, є певні його визначення ВООЗ, науковців, медичних університетів й академій.

У ст. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги» міститься визначення поняття медичної допомоги, згідно з яким, нею є вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення і лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю, працездатності і здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства. *Дане визначення звужує поняття медичної допомоги, зокрема передбачає лише один аспект такої допомоги – лікування.*

М.д. – це вид професійної діяльності, який включає сукупність заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення, відновлення максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму, що здійснюється медичними працівниками, які мають на це право згідно з чинним законодавством.

Кваліфікована М.д.

Стаття 78 Основ серед професійних обов'язків медичних працівників закріплює обов'язок подавати своєчасну і кваліфіковану медичну і лікарську допомогу.

За неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення наступає кримінальна відповідальність за ст. 140 Кримінального кодексу України. Неналежне виконання професійних обов'язків має місце в тому разі, коли медичний або фармацевтичний працівник виконує свої обов'язки не у повному обсязі, недбало, поверхнево, не так, як цього вимагають інтереси його професійної діяльності.

Якісна М.д.

Закон України «Про захист прав споживачів» регламентує питання якості надання будь-яких послуг, у тому числі, якщо йдеться про споживача – пацієнта і про послуги – медичні. Відповідно до ст. 1 Закону належна якість послуги – це властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем. На сьогодні одним з найбільш актуальних питань у реформуванні системи охорони здоров'я є стандарти надання медичної допомоги, які перебувають ще на стадії розробки. У ст. 6 Закону закріплено право споживачів на належну якість продукції (будь-

який виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб).

Виконавець зобов'язаний надати споживачеві продукцію належної якості, інформацію про цю продукцію, а на вимогу споживача зобов'язаний також надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Держава забезпечує якість і безпеку **М.д.** пацієнтам завдяки відповідній системі сертифікації, ліцензування, акредитації і стандартизації, а також належній підготовці і перепідготовці медичного і фармацевтичного персоналу на підставі існуючих державних стандартів навчання і здійснює контрольні функції за будь-якою медичною практикою.

При наданні **М.д.** пацієнтам повинні використовуватися методики, медикаменти, устаткування і засоби медичного призначення, розроблені, виготовлені чи придбані згідно із встановленими правилами і державними стандартами.

Контроль якості **М.д.** спрямований на забезпечення прав пацієнтів на одержання медичної допомоги необхідного обсягу і належної якості на основі оптимального використання кадрових і матеріально-технічних ресурсів охорони здоров'я.

Якість надання **М.д.** при виникненні конфлікту між суб'єктами медичних правовідносин при розгляді медичних справ встановлюється шляхом проведення медичної експертизи необхідного виду.

Медико-санітарна допомога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на сприяння поліпшенню здоров'я, підвищення санітарної культури, запобігання захворюванням та інвалідності, проведення ранньої діагностики, лікування осіб з гострими і хронічними захворюваннями, реабілітації хворих та інвалідів.

Невідкладна та швидка **М.д.** – комплекс медичних послуг, що надаються з використанням професійних знань, навичок відповідно до вимог державних соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я з метою усунення загрози життю хворого чи здоров'ю оточуючих.

Основними принципами організації надання **М.д.** в Україні є:

1) безоплатність – безоплатність **М.д.** забезпечується державними соціальними гарантіями;

2) справедливість та соціальна рівність – надання **М.д.** особам, що її потребують, в однакових обсягах за однакових захворювань і станів, однакових обставин незалежно від віку, соціального статусу, національності чи релігійних уподобань особи;

3) орієнтація на європейські стандарти здоров'я та сучасні медичні технології, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у галузі охорони здоров'я;

4) рівна доступність – надання **М.д.** пацієнтам на всіх рівнях залежно від стану здоров'я в закладах охорони здоров'я.

5) вільний вибір лікаря загальної практики/сімейного лікаря – право особи вільно вибирати лікаря загальної практики/сімейного лікаря або в установленому порядку змінювати його;

6) керованість **М.д.** – організація доступу пацієнтів до спеціалізованої допомоги через направлення лікаря загальної практики/сімейного лікаря за винятком випадків, що потребують надання невідкладної спеціалізованої медичної допомоги;

7) ефективність – першочергове надання, відповідно до обсягу державного соціального фінансування тих видів **М.д.**, які забезпечують найбільш прийнятне для суспільства співвідношення між використаними ресурсами та досягнутими результатами;

8) співучасть населення у покритті вартості медичних послуг, у тому числі призначених лікарем лікарських засобів та імунологічних препаратів.

Літ.: *Закон* України від 12.05.1991 р. «Про захист прав споживачів» (в ред. від 01.12.2005 р.): // ВВР України. – 2006. – № 7. – Ст. 84; *Постанова* Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 «Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги»: // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 73.; *Проект* Закону «Про захист прав пацієнтів» № 1132 від 06.12.2007; Конвенція про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби № 130 1969 р.; *Рішення* Конституційного суду України (справ про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 107; *Сенюта І. Я.* Ме-

дичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) / І. Я. Сенюта // Матеріали ІІ Всеукраїнської науково_практичної конференції 17–18.04.2008, м. Львів

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕДИЧНА ЕТИКА. Термін етика, запропонований Арістотелем, утворився від грец. ehtos (спосіб поводитися, звичай). Отже, етика – це наука про звичаї та людську поведінку.

Під етикою також розуміють науку про суть, закони виникнення, розвиток і функції моралі, про відносини між людьми і обов’язки, які випливають з цих відносин.

М.е. вийшла з надр загальної етики і її слід розглядати як специфічний прояв загальної етики. **М.е.** – це вчення про роль моральних засад у діяльності медичних працівників, про їх високогуманне ставлення до людини як необхідну умову успішного лікування хворого.

Основні етичні норми, які формувалися в процесі надання медичної допомоги хворим, були узагальнені й сформовані вченими-лікарями різних епох, коли спеціальності медсестри ще не було.

Так, у древньоіндійській книзі «Аюрведа» («Книга життя», V–VI ст. до н.е.) знаходимо досить чіткий портрет лікаря: «Він повинен мати чисте, співчутливе серце, правдивий характер, спокійний темперамент, вирізнятися великою поміркованістю і порядністю, постійним прагненням робити добро». Перші наукові узагальнення народного досвіду лікування і правил поведінки лікаря біля ліжка хворого знаходимо в працях Гіппократа (V–VI ст. до н. е.) та інших вчених Стародавніх Греції і Риму. В «Клятві Гіппократа» чітко сформульовано професійний обов’язок лікаря: «Чесно і добросовісно служити хворій людині, в своїх діях утримуватись від нанесення будь-якої шкоди і несправедливості».

Лікарська етика розглядає питання моральності лікаря в широкому розумінні цього слова, тобто його моральні якості, почуття професійного обов’язку, совісті, честі, гідності, такту, його інтелект і загальну культуру, фізичну й моральну охайність, клінічне мислення.

М.е. – поняття більш ширше, бо тут розглядаються аналогічні принципи і правила поведінки не тільки лікаря, а й медичних сестер, фельдшерів, лаборантів, молодшого медичного персоналу – всіх медичних працівників.

Всесвітньою медичною асоціацією були прийняті Міжнародний кодекс медичної етики (1983 р.) і Заява про питання медичної етики в період катастроф (1994 р.).

М.е. – це вчення про мораль медпрацівників, їх поведінку, взаємозв’язки з хворими, з колегами, із суспільством.

Складовою частиною **М.е.** є деонтологія – вчення про обов’язки медичного працівника. Медична деонтологія – це сукупність етичних норм і принципів поведінки медичного працівника при виконанні своїх професійних обов’язків.

Порушення правил деонтології може призвести до виникнення такої патології як ятрогенія – психогенний розлад внаслідок неправильних, необережних висловлювань або дій медичного працівника.

Тому важливим принципом є дотримування основного деонтологічного правила – не зашкодити при діагностиці або лікуванні.

Літ.: *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Згречча Е.,* Спаньйоло А. Дж., П’євро М. Л. Біоетика / Переклад з італійської В. Й. Шовкун : підручник. – Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – 672.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров’я: Монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕДИЧНА ТАЄМНИЦЯ визнається одним із основних понять лікарської етики, деонтології. Тоді, коли йдеться про взаємодію медицини та права, практично завжди постає

питання **М.т.**, що підкреслює його актуальність, теоретичну та прикладну значущість.

Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. закріплює права людини на життя, свободу, особисту недоторканність. Аналогічні положення відтворені у ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, якою гарантується право кожного на таємницю приватного та сімейного життя. Відомості, що складають **М.т.**, знаходяться й під конституційним захистом, що свідчить про високу значущість для всього суспільства факту зберігання в таємниці інформації, що стосується взаємовідносин з медичною сферою окремої людини та про необхідність розгляду проблем **М.т.** для юристів та медичних працівників.

Конституція України, розвиваючи положення вказаних міжнародно-правових актів, забезпечує охорону прав людини на життя, здоров'я, тілесну недоторканність, честь і гідність, тобто прав, що розглядаються не тільки в суто правовому, а й у медичному аспекті. Крім того, Основний Закон держави гарантує людині додержання таємниці інформації, що носить особистий характер, тобто відомостей щодо життя людини, її здоров'я, які становлять об'єкт **М.т.**

Досягнутий рівень медицини висуває нові, підвищені вимоги до додержання медичними працівниками своїх професійних обов'язків, беззаперечного слідування лікарському обов'язку. Сьогодні встановлюються якісно нові стосунки між лікарем і пацієнтом. Їх стосунки — поняття двостороннє. Обов'язки лікаря суть права хворого. Лікар повинен бути для своїх пацієнтів і довіреною особою, і порадником, і охоронцем їх таємниць. У цьому сенсі доцільно вести мову про **М.т.** як багатофункціональне явище, яке виконує різні функції — охоронювальні, відновлювальні, компенсаційні, гарантійні та ін. Що стосується останньої, то вона реалізується у тому, що розголошення **М.т.** може призвести до моральних страждань і втрат, які в, свою чергу, будуть підставою для відшкодування моральної шкоди особою, дії якої призвели до порушення «цілісності» **М.т.**

Відповідно до ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я, **м.т.** становлять відомості, що не мають права розголошуватись медичними працівниками та іншими особами, яким у зв'язку з використанням професійних або службових обов'язків стало відомою про хворобу, медичне обстеження, огляд і їх результати, інтимні та сімейні обставини життя громадянина.

М.т. являє собою сукупність певної медичної та немедичної інформації, яка не підлягає розголошенню. У таємниці повинні зберігатися відомості щодо факту звернення особи до лікувального закладу за медичною допомогою, стану здоров'я, діагнозу її захворювання, результати обстеження і лікування та інші відомості, включаючи інформацію про сімейне, інтимне життя людини, а також про стан здоров'я родичів, близьких осіб пацієнта.

Інформацію, яка є об'єктом **М.т.**, медичний персонал може одержувати в результаті огляду, спостереження, з історії хвороби та іншої медичної документації, із слів пацієнта, його родичів, близьких осіб, а також від інших медичних працівників (наприклад, під час проведення консультації), тобто законодавець не вважає істотним те, яким шляхом були одержані відомості. Не є істотним і місце одержання зазначених відомостей, а також та обставина, в який спосіб були сприйняті ці відомості (вони можуть бути побачені або почуті). Обов'язковим, хоча і не завжди, є те, що відомості повинні бути одержані *при виконанні професійних обов'язків*, тобто вони можуть бути одержані в порядку служби або професійного обов'язку.

Об'єктом **М.т.** повинні бути усі відомості, отримані у процесі надання медичної допомоги. Їх умовно можна поділити на дві групи:

1) медична інформація;

2) інформація немедичного характеру, тобто та, що стосується особистого та сімейного життя.

Суб'єктами **М.т.** є: 1) медичні працівники (головні лікарі, їхні заступники, лікарі, медичні сестри, акушери, санітари); 2) Інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стала ві-

дома інформація, яку не можна розголошувати. Цю групу поділяємо на такі групи:

• особи, що не належать до медичних працівників у медичних працівників у закладах охорони здоров'я (водії, працівники їдалень, працівники медичних архівів, реєстратори);

• фармацевтичні працівники;

• студенти, які ознайомились з відомостями, що становлять медичну таємницю, при проходженні навчання і практики у закладах охорони здоров'я;

• працівники страхових організацій;

• працівники управлінь охорони здоров'я органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

• особи, яким відомості були передані у встановленому законом порядку (органи досудового слідства, суди).

Літ.: *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Сенюта І. Я.* Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): Автореф. дис. … канд. юр. наук: 12.00.01. – Львів, 2006. – 16 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕДИЧНЕ ПРАВО – це комплексна галузь права, що включає сукупність правових норм, регулюючих суспільні відносини у сфері медичної діяльності. Наявність самостійної галузі права важлива як для суспільства в цілому, так і для самих медичних працівників і пацієнтів. **М.п**. дозволить на більш високому рівні здійснювати розробку принципів (основних засад) державної політики у сфері охорони здоров'я, якісніше опрацювати питання захисту прав громадян при наданні медичної допомоги, детально визначити правовий статус суб'єктів правовідносин, що виникають у сфері медичної діяльності.

Предмет **М.п.** складається об'єктивно, незалежно від волі і свідомості окремо взятої людини або групи людей. Така об'єктивність пов'язана з потребами всього суспільства, яке зацікавлене в якісному і адекватному регулюванні взаємовідносин, що складаються у сфері медичної діяльності. Слід також відмітити, що суспільні відносини, котрі виникають у сфері медичної діяльності, регулюються не тільки нормами права. Така ситуація обумовлює становище, за якого відносини між пацієнтами і представниками медичних установ знаходяться під значним впливом етичних і моральних норм. Шанобливе, гуманне ставлення, турбота при наданні медичної допомоги не можуть бути регламентовані законом. З цієї причини до предмету **М.п.** належать ті суспільні відносини, які можуть підлягати правовому регулюванню.

Методи правового регулювання – це сукупність правових способів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, що є предметом правового регулювання. У загальному вигляді метод відповідає на питання як, яким способом норми цієї галузі права регулюють суспільні відносини, котрі складають її предмет. З визначенням методу правового регулювання в медичному праві зв'язані деякі складнощі, що і є основним аргументом прихильників несамостійності галузі **М.п.** Дійсно, **М.п.,** як таке, не володіє власним унікальним методом правового регулювання. В той же час, мотивуючи наявність **М.п.** як самостійної галузі права, слід орієнтуватися на:

1) другорядний характер такого критерію як метод при обґрунтуванні будь-якої галузі права, у тому числі й медичного;

2) те, що об'єктивно існують у правовій науці два основні методи правового регулювання (адміністративно-правовий і цивільно-правовий) при реальному існуванні як самостійних достатньо великої кількості галузей права.

Отже, методи **М.п. –** це сукупність правових способів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин, що входять до предмету **М.п.**. Враховуючи, що адміністративно-правовому методу властиві відносини влади – підпорядкування за рахунок наявності як сторони правовідносин уповноваженого органу держави, а цивільно-правовому методу властива рівність сто-

рін правовідносин, необхідно відмітити комплексне використання в **М.п.** методів правового регулювання.

Маючи власний предмет правового регулювання, використовуючи сукупність методів правового регулювання, **М.п.** за своїми об'єктивними характеристиками підпадає під визначення комплексної галузі права.

Основні причини, які свідчать про комплексну природу **М.п.**:

1) конституційно закріплене право на охорону здоров'я і медичну допомогу;

2) наявність окремих нормативно-правових актів, котрі присвячені регулюванню виключно суспільних відносин у сфері охорони здоров'я громадян;

3) суспільні відносини, що виникають у сфері медичної діяльності, регулюються як власними нормами, так і нормами, що містяться в інших галузях права (кримінальне, цивільне, адміністративне й ін.);

4) наявність загальних принципів, які властиві **М.п.** і характеризують його зміст;

5) система і структура **М.п.**, що містить правові підгалузі, інститути і норми;

6) неможливість у рамках існуючих галузей права забезпечити якісне правове регулювання численних відносин у галузі медицини.

Елементи система **М.п.**: 1) норми медичного права (загальнообов'язковим правилом поведінки, призначеним для врегулювання медичних правовідносин і забезпеченим силою державного примусу); 2) інститути медичного права (структурний елемент системи права, що є сукупністю правових норм, регулюючих певний вид однорідних суспільних відносин у сфері медичної діяльності); 3) підгалузі медичного права (структурний елемент системи права, що є відособленою частиною галузі права, яка регулює якісно однорідні групи суспільних відносин).

Джерела **М.п.** – це спосіб зовнішнього закріплення правових норм, регулюючих суспільні відносини у сфері медичної діяльності. Виділяють декілька джерел права: нормативно-правовий акт, правовий звичай, юридичний прецедент і нормативний договір.

Критерії для класифікації джерел **М.п.**:

1. Юридична сила.
2. Предмет регулювання.
3. Характер правового регулювання.
4. Сфера дії.

Отже, наука **М.п.** – це сукупність правових, медичних та інших поглядів, уявлень та ідей, що розкривають основні положення і суть медичного права, зумовлюють розвиток цієї галузі права в майбутньому.

Літ.: *Волков В. Д.,* Дешко Л. М. До питання про галузеву приналежність медичного права України та його місце в структурі медичної і юридичної освіти / В. Д. Волков, Л. М. Дешко // Медичне право України: проблеми становлення і розвитку. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20.04 2007, м. Львів. – С. 52–59.; *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ – це система заходів зі створення спеціального грошового фонду, з якого відшкодовуються витрати на медичні послуги, утримання хворих у лікувально-профілактичних закладах та інші матеріальні збитки, пов'язані з погіршенням здоров'я, зниженням працездатності та порушенням соціальної активності людини.

У більшості розвинутих країн **М.с.** є формою соціального захисту інтересів населення в сфері охорони здоров'я, тобто це страхування ризику виникнення захворювання.

Мета **М.с.** – забезпечення громадянам соціальних гарантій і прав на отримання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів при виникненні страхового випадку, а також фінансування профілактичних заходів.

Виплати з **М.с.** мають подвійний характер. З одного боку, підлягає компенсуванню дохід застрахованої особи, втрачений внаслідок тимчасової непрацездатності, з другого – надаються кошти на оплату послуг для лікування хвороби.

В одних країнах право на допомогу виникає одразу після того, як застрахована особа стає членом страхового фонду, в інших країнах для цього потрібен певний стаж – як страховий, так і трудовий.

М.с. притаманні такі риси:

• населенню, яке підлягає обов'язковому **М.с.**, держава надає рівне право на гарантований обсяг медичної допомоги незалежно від величини фактично сплачених сум страхового внеску;

• отримати медичну допомогу застрахована особа може на всій території держави;

• держава надає право застрахованій особі вибирати лікувально-профілактичний заклад та лікаря за умови їх участі в програмах обов'язкового **М.с.** тієї страхової організації, де застраховано конкретного громадянина;

• надання медичних послуг найвищої кваліфікації;

• участь держави в оплаті вартості лікування й ліків;

• запровадження дієвих форм управління;

• застосування сучасних технологій;

• розв'язання проблеми браку ресурсів;

• досягнення більшого ефекту щодо витрат і якості медичного обслуговування.

В основу моделі **М.с.** покладено такі головні принципи:

• обов'язковість **М.с.** для всіх працюючих та фінансова участь застрахованих осіб у формуванні страхових фондів;

• особливий порядок фінансування страхових фондів, що забезпечує відтворення коштів на **М.с.**;

• автономність управління діяльністю фондів соціального страхування на основі соціального партнерства або паритету.

Специфіка обов'язкового **М.с.** полягає в тому, що воно функціонує через самостійну систему відповідних фондів (державного і територіальних) та спеціалізовані страхові компанії.

Нагромаджений багаторічний світовий досвід у цій галузі свідчить про високу ефективність різних моделей і систем **М.с.** За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, різноманітні системи страхової медицини використовують більше 30-ти країн ОЕСР, ними охоплено понад 800 млн осіб, майже 74% витрат на лікування хворих фінансується зі страхових фондів.

При реформуванні вітчизняної медичної галузі не обійтися без **М.с.**, яке дає можливість відійти від залишкового принципу формування ресурсів, забезпечити стале фінансування, посилити соціально-економічну та юридичну відповідальність медичних закладів за результати своєї діяльності, ефективніше контролювати якість медичної допомоги. Водночас, необхідно забезпечити доступність медичної допомоги для соціально незахищених верств населення через законодавче визначення гарантованого рівня безоплатного медичного обслуговування. Важливою передумовою реорганізації системи охорони здоров'я на страхових принципах має бути збільшення фонду заробітної плати працівників за рахунок відповідних бюджетних витрат на медичне обслуговування.

Серед вітчизняних учених, які приділяють значну увагу теоретико-методологічним і практичним аспектам медичного страхування, варто виділити Е. М. Лібанову, В. Ф. Москаленка, Т. В. Педченка, Я. Ф. Радиша, С. Г. Стеценка, В. Ю. Стеценка.

Літ.: *Закон* України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464–VI ; *Лібанова Е. М.,* Новіков В. М., Макарова О. В та ін. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України / Е. М. Лібанова (відп. ред.). – К., 2006. – 179 с.; *Медичне* право України (правові засади забезпечення медичного страхування) : монографія / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, Я. М. Шатковський. – К. : Атіка, 2010. — 208 с.; *Обов'язкове* медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження) : монографія / В. Ю. Стеценко. – К. : Атіка, 2010. — 320 с. 4. *Постанова* Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Шляхи реформування охорони здоров'я та медичне страхування в Україні» від 21 жовтня 2009 року № 1615–VI // Уряд. кур'єр. – № 209. – 2009. – 11 лист. – С. 10–11.; *Радиш Я.* Медичне страхування : навч. посіб. / Я. Радиш. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 88 с.; *Управління* соціальним і гуманітар-

ним розвитком: навч. посіб. / [авт. кол. *В. А. Скуратівський*, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

© Кравченко М.В.

МЕДИЧНІ ПРАВОВІДНОСИНИ – це результат впливу норм медичного права на поведінку суб'єктів медичного права, внаслідок якого між ними виникають правові зв'язки.

Критеріями класифікації правових відносин у сфері охорони здоров'я є:

а) співвідношення взаємних прав і обов'язків суб'єктів;

б) напрями медичної діяльності;

в) ступінь визначеності суб'єктного складу;

г) характер дій зобов'язаного суб'єкта.

Залежно від *співвідношення взаємних прав і обов'язків суб'єктів **М.п.*** бувають:

• вертикальні, що характеризуються наявністю в однієї сторони державно-владних повноважень щодо другої сторони відносин (наприклад, відносини у сфері державного регулювання медичної діяльності);

• горизонтальні, що характеризуються рівністю сторін (наприклад, відносини між лікувальної установою, з одного боку, і громадянином, з іншого).

За *напрямами діяльності* **М.п.** поділяються на правовідносини у сфері:

• проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів;

• проведення заходів щодо профілактики виникнення особливо небезпечних інфекцій, проведення карантинних заходів тощо;

• надання безоплатної медичної допомоги;

• надання платних медичних послуг;

• здійснення заходів щодо програми добровільного медичного страхування;

• проведення медичних експертиз;

• здійсненні примусових заходів медичного характеру тощо.

За *ступенем визначеності суб'єктного складу* – **М.п.** можуть бути:

1. Абсолютно визначені – варіант правових відносин, коли носієві права кореспондує невизначена кількість пасивно зобов'язаних суб'єктів права. Як типовий приклад абсолютних правовідносин може бути запропонований обов'язок всіх медичних працівників (лікувально-профілактичних установ) надавати медичну допомогу у випадках стану здоров'я людини, що вимагає невідкладного медичного втручання. При цьому важливо зазначити, що навіть установи приватної системи охорони здоров'я в даному аспекті також є пасивно зобов'язаними суб'єктами права.

2. Відносно визначені – варіант правових відносин, коли носієві права кореспондують певні суб'єкти права. Такі правові відносини притаманні галузі медичного страхування. Громадянин, застрахований за системою добровільного медичного страхування, отримує страховий поліс, де міститься перелік лікувально-профілактичних установ, в яких власникові такого поліса може бути надана медична допомога на безкоштовній для самого пацієнта основі. У такому разі, вказані медичні установи є суб'єктами права, з якими у пацієнта виникають правові відносини при його зверненні по медичну допомогу.

За характером дій зобов'язаного суб'єкта, правові відносини поділяються на:

• активні, де змістом обов'язків є здійснення певних позитивних активних дій (виконання своїх обов'язків медичним персоналом тощо);

• пасивні, що передбачають утримання від вчинення певних дій (не розголошувати лікарську таємницю тощо).

Склад **М.п.** – це характеристика правовідносин з точки зору їх внутрішнього устрою і взаємозв'язку складових елементів: суб'єкти, об'єкт і зміст.

1. Суб'єктами права в теоретико-правовому викладі є учасники правовідносин, тобто носії суб'єктивних прав і обов'язків.

Зважаючи на різноплановість медичної діяльності, розмаїття суспільних відносин, що виникають у цій сфері, необхідно розрізняти такі групи суб'єктів **М.п.**:

1. Суб'єкти, що надають медичну допомогу (державні, комунальні і приватні).

2. Суб'єкти, що отримують медичну допомогу (громадянами України, іноземними громадянами і особами без громадянства).

3.Суб'єкти, що сприяють наданню медичної допомоги (підрозділи забезпечення

– фінансово-економічними, кадровими, соціальними, юридичними службами установ охорони здоров'я. Ці допоміжні підрозділи також мають відношення до медичної діяльності, оскільки їх функціонування спрямоване на досягнення результату медичної допомоги – якісне лікування пацієнтів).

Для того, щоб бути суб'єктами **М.п.**, необхідно мати правоздатність і дієздатність, котрі об'єднуються поняттям правосуб'єктності. Враховуючи положення нормативно-правових актів з питань охорони здоров'я, під правосуб'єктністю учасника медичних правовідносин слід розуміти передбачену нормами права здатність і можливість мати і користуватися суб'єктивними правами і нести юридичні обов'язки.

Суб'єктом **М.п.** – *пацієнтом* – може вважатися особа за умови, що вона:

а) виявила бажання або дала згоду на надання їй медичних послуг лікувальною установою, що здійснює необхідні медичні послуги (за винятком деяких випадків); щодо особи, яка не досягла віку 14 років, а також особи, визнаної в установленому законом порядку недієздатною, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників;

б) за медичними показаннями потребує отримання медичної допомоги.

Об'єкт **М.п.** – це ті реальні матеріальні і духовні блага, на досягнення яких спрямована реалізація прав і обов'язків суб'єктів медичних правовідносин.

Зміст **М.п.** складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які реалізуються в поведінці суб'єктів **М.п.**.

Передумови виникнення **М.п.**:

• норми права, в якій закріплюється теоретична модель можливих правовідносин;

• суб'єкти права та їх правосуб'єктність;

• юридичні факти.

Літ.: *Волков В. Д.,* Дешко Л. М. До питання про галузеву приналежність медичного права України та його місце в структурі медичної і юридичної освіти / В. Д. Волков, Л. М. Дешко // Медичне право України: проблеми становлення і розвитку. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20.04 2007, м. Львів. – С. 52–59.; *Вороненко Ю. В.,* Радиш Я. Ф. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. – Львів: Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

© Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

МЕНЕДЖМЕНТ (англ. *management* від *to manage* – управляти, керувати людьми) – це професійне управління сучасною організацією в умовах ринкової конкурентної економіки, яке передбачає й повинне забезпечувати постійне удосконалення діяльності організації на основі інноваційних підходів.

Відомі різні визначення поняття «**М.**». Як вид діяльності з управління людьми в організації процес **М.** передбачає виконання функцій планування, організації, координації, мотивації, при здійсненні яких менеджери забезпечують умови для продуктивної ефективної праці зайнятих в організації працівників і одержання результатів, що відповідають цілям. Як область людських знань у сфері управління та спеціальна науково-практична дисципліна **М.** розглядає сукупність принципів, методів, засобів і форм управління підприємством з метою підвищення його ефективності та прибутковості, навчає досягати поставлених цілей, спрямовуючи працю, інтелект, поведінку людей, які працюють в конкретній організації. **М.** формує комунікації між людьми, визначає індивідуальний внесок кожного працюючого в загальний результат. **М.** визначається і як інтеграційний процес, за допомогою якого професійно підготовлені спеціалісти формують організації і управляють ними шляхом постановки цілей і розробки методів їх досягнення, тому **М.** – це уміння ставити і реалізовувати цілі, особливого роду вміння і адміністративні навички. **М.** може розглядатися як мистецтво управління, яким повинна володіти певна категорія людей – менеджери, чия робота складається з організації і управління зусиллями персоналу в цілому для досягнення кінцевої мети. **М.** – це й та група професіоналів в організації, які займаються реалізацією управлінських функцій та мають точно ви-

значити, що і як треба зробити найкращим і найдешевшим способом, це соціальний інститут, певна категорія людей, що займаються управлінням. Важливим чинником підвищення ефективності **М.** виступає розподіл праці менеджерів – спеціалізація управлінських працівників на виконанні визначених видів діяльності (функцій), поділу їх повноважень, прав і сфер відповідальності. Виділяють такі види розподілу праці менеджерів: функціональний, структурний, технологічний, професійно-кваліфікаційний.

Основу **М.** складає організація ефективного співробітництва багатьох людей, тому часто **М.** визначається як спосіб, манера спілкування з людьми, процес впливу на діяльність окремого працівника, групи і організації в цілому з метою досягнення максимальних результатів, які забезпечуються ефективним використанням і координацією всіх ресурсів організації (капіталу, будівель, обладнання, матеріалів, праці, інформації). Тому **М.** – цілеспрямований вплив на діяльність усіх працівників організації для успішного досягнення ними цілей шляхом продуктивного використання ресурсів. **М.** спрямований на людину, на те, щоб зробити людей здатними до спільних дій, зробити їх зусилля більш ефективними. Необхідною передумовою **М.** є наявність формальної організації – адміністративно і юридично оформленої соціотехнічної системи, де здійснюється поєднання людини із засобами виробництва й діяльність якої свідомо координується для досягнення загальної мети.

М. – поняття, яке поширюється одночасно на три сфери: процес (планування, рішення, здійснення, контроль); структуру (організація, розподіл), кадри (керівництво). Одним з головних завдань **М.** є встановлення цілей, для досягнення яких формується, функціонує і розвивається організація як цілісна система. Загальна мета організації створює фундамент для розробки стратегії розвитку і встановлення ключових цілей для підприємства в сфері маркетингу, виробництва, науково-дослідної роботи, персоналу, фінансів тощо. Кожна із цих підсистем реалізує свої цілі, що логічно випливають з місії як загальної цілі організації. Кількість і різноманітність цілей і завдань **М.** не піддається переліку, тому без комплексного, системного підходу до визначення їх складу не може обійтись жодна організація. Виходячи з цього, **М.** сприймається і як престижна та перспективна сфера діяльності.

Незалежно від природи організації (адміністративної, комерційної, неприбуткової, громадської), її внутрішньому управлінню притаманні загальні закономірності й принципи **М.** У структурі міністерства, органу публічної влади, навчального закладу, підприємства, компанії й транснаціональної корпорації **М.** має загальні спільні характеристики. У кожній із цих організацій повинні здійснюватися такі управлінські операції, як встановлення цілей, визначення пріоритетів, планування діяльності й складання програми дій, концентрація і ефективне використання наявних ресурсів і процедур управління, моніторинг і контроль ефективності реалізації програм дій і досягнення цілей, формування і розвиток їх організаційних структур.

Основними положеннями нової управлінської парадигми (сучасної системи поглядів на **М.**) визнані: відмова від управлінського раціоналізму класичних шкіл **М.**; використання в управлінні теорії систем, що полегшує завдання розгляду організації в єдності її складових частин, які нерозривно пов'язані із зовнішнім світом; використання ситуаційного підходу до управління, відповідно до якого вся внутрішня організація є не що інше, як відповідь на різний за своєю природою вплив ззовні; визнання соціальної відповідальності **М.**

Системи **М.**, характерні для публічних організацій, називають адміністративними (від лат. administratio – управління, керівництво). **М.** у публічному управлінні враховує зовнішнє середовище й вимагає ефективної реакції на нього та пристосування. Основоположниками даного напряму **М.** визнані Девід Осборн і Тед Геблер. В їх дослідженні «Перебудова уряду» (Reinventing Government) сформульовані перетворення, які повинні відбутися для досягнення модернізації влади на центральному й місцевому рівнях, та базуються на десяти головних принципах: стиму-

лююче управління (регулювати, а не керувати), управління, зосереджене на інтересах суспільства (уповноважувати, а не служити), конкуруюче управління (використання конкуренції в системі організації адміністративних послуг), управління, кероване власною місією (перебудова організацій, що керуються правилами і нормами), управління, орієнтоване на результат (пріоритетність забезпечення результату, а не адміністративного процесу й самоцільного дотримання встановлених правил), управління, орієнтоване на споживача (первинними є потреби споживача, а не бюрократії), добропорядне й дбайливе управління (збереження й примноження благ замість їх необґрунтованого використання), передбачливе управління (профілактика замість терапії), децентралізоване управління (командна праця замість ієрархічного підпорядкування), проринкове управління (послідовні зміни на ринкових засадах).

Узагальнений підхід до оцінки успішності управління, який є визнаним у сучасному **М.**, передбачає виділення трьох складових (три «Е»): результативність (effectiveness), ефективність (efficiency) та економічність (economy). Модель **М.** у публічному управлінні зосереджує увагу, зусилля і ресурси на потребах і перспективах споживача, формуючи як тип внутрішніх структури і відносин мережну організацію, в якій домінують довіра, взаємодопомога і взаємозамінність, організація діє як одна команда, а оцінка власної діяльності й ефективності відбувається за результатами, які є цінними й корисними для споживачів. Гнучкість структури порівняно висока.

Алгоритм адміністративних дій щоразу змінюється у разі зміни вимог і потреб споживачів адміністративних (державних) послуг. Зворотній зв'язок представлений реальною, постійною й ефективною комунікацією. В структурі розподілу праці домінує стимулювання аналітичної роботи та удосконалення обслуговування споживачів службовцями першої ланки. **М.** в сфері публічного управління охоплює процес адміністрування та передбачає чітке уявлення кінцевого, соціально визначеного результату, максимально ефективну організацію дій для досягнення цілей, реальну відповідальність за результат.

М. у публічному управлінні має наступні характерні особливості: особливі цілі, методи оцінки результатів, звітності, процедур контролю, відповідальності й систем стимулювання праці; особливості планування й прогнозування в державних установах, які базуються на цілях і завданнях, встановлених органами влади вищого рівня, і ґрунтуються на функціях щодо створення умов для реалізації прав і свобод громадян та захисту суспільних інтересів; специфічний характер реалізації кожної функції **М.** в державній службі; ієрархічну структуру державної служби; особливий характер мотивації й стимулювання праці в системі державної служби, яка меншою мірою ґрунтується на грошовій винагороді, а більшою – на нематеріальних стимулах – престижності, усвідомленні важливості місії, виконанні суспільно значимої роботи, стабільності, можливості власної кар'єри і т.д.; особливий характер контролю й оцінки результатів у системі державної служби, які здійснюються органами вищого рівня, ЗМІ та громадськими організаціями.

Всесвітня революція в публічному управлінні має шість головних ознак: ефективність, маркетизація і перехід до ринкових принципів, орієнтація на надання послуг та децентралізація, розробка та здійснення політики з відокремленням практичного управління (реалізації й адміністрування політики) від політики (розробки політики), відповідальність за результати роботи. Головним у сучасних моделях суспільного управління є намагання створити гнучкішу й результативнішу ринково-орієнтовану систему, стратегічно спрямовану на клієнта-громадянина, шляхом переходу від адміністрування до **М.** із залученням його ідеології, методології, передових підходів і технік, що є об'єктивною тенденцією.

Літ.: *Шатун В. Т.* Основи менеджменту : Навчальний посібник / В. Т. Шатун. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.; *Цуруль О. А.* Менеджмент у державних організаціях: навч. посібник / – К. : КНЕУ, 2002. – 142 с.; *Муніципальний* менеджмент : навч. посіб. / За заг. і наук. ред. Ю. П. Шарова. – К. : Атіка, 2009. – 404 с.; *Шаров Ю. П.* Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: Концептуальні аспекти / Ю. П. Шаров. – К. : Вид-во УАДУ, 2001.

– 302 с.; *Купряшин Г. Л.* Государственный менеджмент: учебное пособие / Г. Л. Купряшин, А. И. Соловьев. – М., 2004; *Кэттл Ф. Д.* Реорганизация государственного управления. Анализ деятельности федерального правительства / Ф. Д. Кэттл // Классики теории государственного управления : американская школа. – М., 2003; *Сморгунов Л. В.* Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «governance» / Л. В. Сморгунов // Полис. – 2003. – № 4; *Уайт Л. Д.* Введение в науку государственного управления / Уайт Л. Д. // Классики теории государственного управления : американская школа. – М., 2003.

© Шаров Ю.П., Кравцова Т.В.

МЕНЕДЖМЕНТ ЯКОСТІ *(quality management)* – скоординовані дії щодо спрямовування та контролювання діяльності організації стосовно якості. Такі дії охоплюють формування політики у сфері якості та встановлення цілей у сфері якості, планування якості, контролювання якості, забезпечування якості і поліпшування якості.

Сучасний стан менеджменту якості може бути схарактеризований такими складовими: авторські моделі та школи TQM (всеохопного управління на основі якості); стандартизовані моделі систем управління; моделі організаційної досконалості та моделі діагностичного самооцінювання; інші моделі, спрямовані на досягнення найвищої якості; інструменти (техніки), що отримали назву «інжиніринг якості».

Авторські моделі та школи TQM. Пропонуються відомими фахівцями – «гуру якості», наприклад, Дж. Окланд (John Oakland) та Г. Канджи (Gopal Kanji, Велика Британія), В. А. Лапідус (Росія), школа Інституту Джурана (Josef M. Juran, США) та пов'язана з нею школа Асоціації Л. Сендхольма (Lennart Sandholm, Швеція).

Стандартизовані моделі систем управління. На сьогодні представлені моделлю міжнародного стандарту ISO 9001, що встановлює мінімальні вимоги до систем управління якістю, та моделями міжнародних стандартів щодо інших систем управління, які є сумісними з ISO 9001. До таких стандартів належать зокрема: ISO серії 14000 – системи екологічного менеджменту; OHSAS серії 18000 – системи менеджменту промислової безпеки та здоров'я; SA 8000 та ISO серії 26000 – системи менеджменту соціальної відповідальності. Все більш поширеним стає створення інтегрованих систем менеджменту, які враховують вимоги двох чи більше стандартів на системи менеджменту.

Моделі організаційної досконалості та моделі діагностичного самооцінювання – це моделі «ідеальних організацій», на базі яких проводяться регіональні, національні та міжнародні конкурси (наприклад, модель Європейського фонду управління якістю, EFQM), а також моделі, основною метою яких є не участь у конкурсах з якості, а виявлення причин низького рівня виконання або перешкод для поліпшення виконання та пошук можливостей для поліпшення процесів і системних факторів.

Інші моделі, спрямовані на досягнення найвищої якості. Найбільшої популярності в останні роки набули «Шість сігма» («Six Sigma» або «6у») та «ощадливе виробництво» (Lean Production).

Інструменти (техніки), що отримали назву «інжиніринг якості». Це велика кількість методів та методик, які використовують для збору, обробки та аналізу інформації з метою прийняття управлінських рішень. Найбільш застосовними є «Сім класичних (старих) інструментів контролю якості» – це набір інструментів, що дозволяють полегшити завдання контролювання процесів та надати різного роду факти для аналізу, коригування та поліпшення якості процесів: контрольний листок; гістограма; діаграма Парето; метод стратифікації (розшарування даних); діаграма розкиду; діаграма Ісікави (причинно-наслідкова діаграма); контрольна карта (карта Шухарта). Необхідно розглядати сім класичних інструментів контролю якості як інструменти пізнання, а не контролю. В організаціях, що прагнуть до досконалості, усі працівники мають оволодіти простими статистичними інструментами. «Сім класичних інструментів контролю якості» доповнюють «Сім нових інструментів управління якістю»: діаграма спорідненості; діаграма зв'язків; деревоподібна діаграма; матрична діаграма; аналіз матричних

даних; діаграма процесу реалізації програми (PDPC); стрілкова діаграма.

Серед достатньо нових мультидисциплінарних підходів, що, безумовно, набудуть у XXI ст. подальшого розвитку як інструменти якості, визначають: систему економіки якості; збалансовану систему показників (BSC); теорію організацій, що навчаються (Learning Organization); управління знаннями (Knowledge Management); теорію та практику управління змінами. Досвід багатьох організацій свідчить, що існує тенденція інтеграції різноманітних елементів означених складових управління на основі якості (наприклад, «Lean-Six Sigma»).

Застосування менеджменту якості значний час було надбанням приватного сектору і лише на початку 1990-х прийшло у сектор надання публічних послуг як частина модернізаційних реформ. З того часу в органах публічного управління багатьох країн відбувається реалізація проектів запровадження принципів TQM та моделей організаційної досконалості зокрема моделі CAF, впровадження та удосконалення систем управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів ISO серії 9000.

У ході реалізації на практиці менеджменту якості в органах публічного управління відбуваються не тільки зміни підходів до організації управлінських процесів – необхідні зміни організаційної культури, формування культури якості й поваги до споживача публічних послуг.

Теоретичні та практичні проблеми менеджменту якості в сфері надання публічних послуг досліджено у працях: П. Я. Калити, Т. П. Калити, Г. Канджи, В. А. Лапідуса, М. І. Лахижи, В. П. Маматова, Т. В. Мотренка, Т. Конті, Т. І. Пахомової, В. Д. Полтавець.

Літ.: *Адлер, Ю. П.* Качество: новая культура для новой Европы / *Ю. П. Адлер, В. Л. Шпер* // Стандарты и качество. – 1994. – № 10. – С. 20–28; № 11. – С. 33 – 40; *ДСТУ* ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. – На заміну ДСТУ ISO 9000–2001; надано чинності 2008–01–01. – К. : Держспоживстандарт України, 2008. – 29 с.; *Иняц, Н.* Малая экциклопедия качества. – В трех частях. – Часть III. – Современная история качества / *Ненад Иняц*; Под общ. ред. пер. с хорватского; *Ю. В. Василькова* и Н. Н. Аниськиной. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2003. – 224 с.; *Конти, Т.* Качество в XXI веке. Роль качества в обеспечении конкурентоспособности и устойчивого развития / Тито Конти, Грекови Ват сон, Су Ми Пак Дальгаард; Под ред. Т. Конти, Е. Кондо, Г. Ватсона; пер. с англ. *А. Раскина.* – М. : РИА «Стандарты и качество», 2005. – 280 с.; *Конті Т.* Стан та розвиток якості на сьогодні у світі // Науково-технічний вісник Українського науково-дослідного і навчального центру проблем стандартизації, сертифікації та якості. – Вип. 2. – К.: УкрНДНЦ. – 2004. – С. 10–38; *Cohen, S.* Total quality management in government: a practical guide for the real world / Steven Cohen, Ronald Brand; 1st ed. – San Francisco: Jossey-Bass publishers, 1993 – 228 p.; *Loffler, E.* Improving the Quality of East and West European Public Services / *Elke Loffler, Mirko Vintar, Katharine Mark;* edited by Elke Loffler and Mirko Vintar. – Oxon: Ashgate Publishing, 2004. – 274 p.

© Маматова Т.В.

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ (грец. *methodos* – шлях дослідження і лат. *administration* – управління, керівництво) – методи впливу держави на економіку за допомогою адміністративних важелів з метою вирішення проблем, які не під силу ринкові. Зазвичай – це пряме управління з боку держави, яке передбачає: використання системи державних замовлень та контрактів; застосування ліцензій, дозволів, квот, санкцій і штрафів; впровадження норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринку тощо; встановлення державних цін, цінових стель, і здійснюється за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень. До **М.а.д.р.е.** відноситься адміністративний контроль. Використання адміністративних методів доцільне в ситуаціях, коли нічим не обмежена свобода окремих суб'єктів зумовлює втрати для інших суб'єктів і ринкової економіки в цілому. **М.а.д.р.е.** базуються на силі державної влади і не пов'язані зі створенням додаткового матеріального стимулу або загрозою фінансових збитків. За характером впливу **М.а.д.р.е.** поділяються на: методи, що опи-

раються на важелі заборони; методи, що опираються на важелі дозволу; методи, що опираються на важелі примусу.

Важелі впливу, які входять в арсенал **М.а.д.р.е.,** в економічній літературі трактуються як адміністративні регулятори. Серед основних напрямів застосування адміністративних регуляторів в умовах ринкової економіки виділяють: 1) державний контроль за монопольними ринками шляхом державного регулювання цін (встановлення державних цін на ринку природних монополій); 2) захист національного ринку (митні обмеження, тарифи, квоти на експорт та імпорт, ліцензування товарів тощо); 3) дотримання національних стандартів виробництва (санітарні, екологічні норми, вимоги до якості продукції, заборона недобросовісної реклами тощо); 4) охорона навколишнього середовища та споживання невідтворювальних ресурсів (норми гранично допустимих викидів і скидів, ліцензії на видобуток певних видів мінеральних ресурсів, рідкісних металів, квоти тощо); 5) забезпечення мінімального добробуту та соціального захисту населення (мінімальна заробітна плата, неоподатковуваний мінімум, мінімальна пенсія тощо).

З адміністративних регуляторів найбільш поширеними є ліцензії, квоти, стандарти, норми, санкції, державні замовлення. Квота – частка участі в загальному виробництві, збуті, капіталі, зовнішній торгівлі та ін., кількісна міра для визначення розміру участі у справі, прав окремого члена господарської коаліції. Квотування, як один із **М.а.д.р.е.,** виконує обмежувальні функції, дає змогу наперед визначити максимальні обсяги певних видів діяльності. Ліцензування як **М.а.д.р.е.** за своєю сутністю і призначенням спрямоване на захист вітчизняного ринку, забезпечення високої якості продуктів харчування, робіт та послуг, продуктів харчування, обмеження здійснення підприємницької діяльності. Ліцензування передбачає: 1) видачу державним органом соціального дозволу (ліцензії) фізичним та юридичним особам на здійснення певного виду діяльності і / або окремих дій; 2) надання дозволу на здійснення експортно-імпортних операцій з товарами і послугами й інших видів зовнішньоекономічної діяльності на певних умовах; 3) дозвіл державних органів на здійснення торговельної діяльності; 4) надання юридичній чи фізичній особі права використовувати захищені патентами об'єкти інтелектуальної власності, а також технологію виробництва, інформацію та ін. Норма як адміністративний регулятор є кількісною мірою живої і минулої праці на одиницю продукції, що виражається в рівні розвитку виробництва. Як **М.а.д.р.е.** нормування широко використовувалось в практиці адміністративно-планової економіки і обмежено в перехідній економіці. Сьогодні в такому розумінні норми (як і їх похідна – нормативи) формують нормативну базу управління, прогнозування, планування, організації, контролю діяльності суб'єктів ринку. На нормативній базі здійснюється внутріфірмове планування, управління матеріально-технічними, фінансовими, людськими ресурсами. За допомогою норм і нормативів (як еталону) визначають параметри, нормалізують соціальні економічні процеси. Водночас, як адміністративний важіль використовуються норми обов'язкових резервів (установлені законом або рішенням центрального банку відношення сум обов'язкових грошових резервів, які комерційні банки повинні зберігати в центральному банку, до загального обсягу зобов'язань комерційного банку), нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, граничнодопустимі скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин та ін. в сфері охорони природного середовища і природокористування, бюджетні норми та нормативи (ставки податків та неподаткових зборів, норми витрат у бюджетних установах, норми бюджетного забезпечення).

Стандартизація в системі **М.а.д.р.е.,** розглядається як вид діяльності, науки і техніки для досягнення оптимального ступеня впорядкування у певному виді економічної діяльності. В систему нормативних документів зі стандартизації в Україні входять державні стандарти України, галузеві стандарти, стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок, технічні умови, стандарти підприємств. В адміністративному регулюванні національної економіки використовуються також міжнародні, регіональні і національні

стандарти інших країн відповідно до міжнародних договорів України. Стандарти як зразок використовуються в процесі регуляторної діяльності двояко: 1) як офіційний державний (або нормативно-технологічний) документ, що встановлює якісні характеристики, вимоги, яким має відповідати певний вид продукції або послуга; 2) як зразок, еталон, з яким порівнюють подібні об'єкти.

Санкції як адміністративні регулятори є заходами примусової дії на об'єкт регуляторного впливу, що допускає порушення правил належного здійснення господарської та фінансової діяльності. Залежно від конкретних умов, санкції застосовуються у вигляді заборони або обмеження діяльності, різних штрафних стягнень, вилучення матеріальних грошових ресурсів, закриття рахунків у банках, позбавлення кредитів тощо.

В системі **М.а.д.р.е.,** особливе місце займає механізм державних замовлень і контрактів, який історично (як в зарубіжних країнах, так і в Україні мав різний ступінь вагомості щодо впливу на розвиток економіки). Механізм державних замовлень використовується як метод прямого впливу держави на суб'єкти ринку і у загальноприйнятому розумінні розглядається як спосіб задоволення потреб держави в продукції, роботах і послугах.

Державне замовлення є засобом адміністративного регулювання економіки через формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності.

Адміністративний контроль як **М.а.д.р.е.** пов'язаний з наявністю сфери державного підприємництва, сектору казенних і державно-нормативних підприємств і передбачає сутність процедур, спрямованих на порівняння фактичного стану у тому чи іншому підприємстві з вимогами, які поставлені перед ним, виявленні недоліків та їх попередженні, оцінці відповідності здійснення функціональної діяльності в сфері економіки поставленим завданням. До **М.а.д.р.е.** можна також віднести реалізацію цільових програм.

Рамковими умовами для використання **М.а.д.р.е.** є нормативно-правові акти та система центральних органів виконавчої влади (міністерств, державних служб, державних агентств), які здійснюють управління в сфері економічної діяльності, їх структурних підрозділів в регіонах, в сферу функціональної діяльності яких імплементовані функції адміністративного регулювання економіки. За умов розвинутості ринкових відносин, нормальних умов господарювання, адміністративні методи відіграють другорядну роль, їх використання стає доцільним за умов недієвості ринкового механізму або в екстремальних ситуаціях.

Еволюція економічної системи України супроводжується зростанням ролі економічних методів державного регулювання економіки і її зменшенням щодо **М.а.д.р.е..** Водночас, як і в інших країнах, залишаються сфери діяльності, які не можуть бути врегульовані першим способом, виникають зобов'язання щодо рамкових умов економічної діяльності, які диктуються міжнародним співробітництвом. Зокрема, актуальним є питання політики в галузі стандартизації, як одного з важливих чинників і передумов інтеграції України до системи світового господарства. В Україні проводиться робота щодо приведення її стандартів у відповідність до критеріїв ЄС, що вимагає врахування нормативних актів та стандартизаційних механізмів ЄС.

За оцінками фахівців це вимагає внесення змін до 4 тис. національних економічних актів. Принципово відрізняється від систем, які функціонують у Європейському союзі, системи технічного регулювання в Україні, оскільки побудована на принципі державних систем сертифікації, стандартизації та метрології. У провідних європейських країнах використання стандартів базується на добровільному принципі.

Літ.: *Государственное* регулирование рыночной экономики: Учебник для вузов / Под общ. ред. *Кушлина В. И.* Волгина Н. А.: ред. кол. Владимирова А. А. и др. – М. : ОАО «НПО «Экономика», 2000 – 735 с.; Державне регулювання економіки: [Підручник] / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З.Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2002.

– 592 с.; *Мельник А. Ф.* Державне регулювання економіки : навч. посібник / А.Ф. Мельник – К. : ІСДО, 1994. – 272 с.; *Мельник А. Ф.* Методи адміністративні державного регулювання економіки / А. Ф. Мельник // Енциклопедичний словник з державного управління / укл. Ю.П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна – К. : НАДУ, 2010. – 820с.; *Закон* України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради. – 2005. – №48. – Ст. 483.; *Закон* України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 36. – Ст. 299.; Закон України «Про стандартизацію» // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 31. – Ст. 145.

© Мельник А.Ф.

МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ – це системне, комплексне вивчення, оцінка і узагальнення впливу факторів на економічний розвиток підприємств, регіонів шляхом опрацювання спеціальними прийомами відповідної інформації для підвищення ефективності виробництва та прискорення соціально-економічного розвитку.

Також **М.е.а.** вважають сукупність прийомів і способів дослідження економічних явищ і процесів шляхом виявлення та визначення взаємозв'язку і зміни їх параметрів, кількісного та якісного вимірювання впливу окремих факторів і їх сукупності на цю зміну.

В економічному аналізі існує близько 100 методів, які можна класифікувати за різними ознаками, водночас, найбільш розповсюдженим є поділ методів економічного аналізу на такі групи:

1) економіко-логічні (розрахунково-аналітичні);

2) математичні;

3) евристичні (психологічні).

До групи *економіко-логічних* методів відносяться:

• *Порівняння* (порівняння фактичних показників з плановими; порівняння фактичних показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів; порівняння показників суб'єкта господарювання, що аналізується з середніми аналогічними показниками; порівняння фактичних показників з нормативними; зіставлення паралельних і динамічних рядів; порівняння різних показників діяльності; порівняння результатів діяльності до та після проведення того чи іншого заходу).

• *Групування* (типологічні, структурні та факторні).

• *Деталізація показників.*

• *Виділення «вузьких місць» і провідних ланок* (виявляються диспропорції і розглядається можливість їх усунення).

• *Відносні величини* (відносна величина виконання плану; відносна величина планового завдання; відносна величина динаміки; відносна величина структури; відносна величина координації; відносна величина порівняння; відносна величина інтенсивності; відносна величина ефективності).

• *Середні величини* (середні арифметичні (прості та зважені), середні гармонійні, середні геометричні, середні хронологічні, середні квадратичні тощо).

• *Рядів динаміки.*

• *Перерахунку показників.*

• *Балансовий.*

• *Табличні та графічні методи.*

• *Елімінування* (метод ланцюгових підстановок, метод абсолютних різниць, метод відносних різниць, індексний метод, метод інтегрування, метод логарифмування тощо).

• *Розрахунково-конструктивні методи.*

• *Методи економічної діагностики.*

• До групи математичних методів економічного аналізу відносяться:

• *Методи елементарної математики.*

• *Класичні методи математичного аналізу* (диференційний підрахунок, інтегральний підрахунок, варіаційний підрахунок).

• *Методи математичної статистики* (методи вивчення одномірних чи багатомірних статистичних сукупностей).

• *Економетричні* (виробничі методи, методи «витрати-випуск» або міжгалузевий баланс, національне рахівництво).

• *Методи математичного програмування* (лінійне програмування, блокове програмування, динамічне програмування, нелінійне програмування, зокрема, цілочисельне, квадратичне, параметричне тощо).

• *Методи дослідження операцій* (методи розв'язку лінійних програм, управління за-

пасами, теорія ігор, теорія масового обслуговування, методи мережевого планування).

• *Методи економічної кібернетики* (системний аналіз, методи імітації, методи моделювання, методи навчання, ділові ігри, методи розпізнавання образів).

• *Методи теорії оптимальних процесів.*

• До групи *евристичних* методів економічного аналізу відносяться:

• *Індивідуальні* (метод контрольних питань, індивідуальний мозковий штурм, інтерв'ю, сценарій, «Делфі»).

• *Колективні* (колективний мозковий штурм, метод синектики, конференції ідей, мета-план, метод «За і проти»).

• *Методи маловпорядкованого пошуку* (аналогія, інверсія, ідеалізація).

• *Методи впорядкованого пошуку* (прийом типологій, «павутина», репертуарні решітки, цільова оцінка).

• *Комбіновані* (використання інтуїції та раціональної думки).

Економіко-логічні методи аналізу є базовими й обов'язковими для будь-яких аналітичних досліджень. Їх використання дозволяє отримати кількісну та якісну характеристику зміни чи розвитку соціально-економічних явищ і процесів, визначити ступінь залежності та впливу окремих факторів при дослідженні причинно-наслідкових зв'язків, виявити суперечності розвитку та можливі резерви збільшення ефективності використання ресурсів.

Математичні **М.е.а.**, як правило, використовують при обґрунтуванні потреб у ресурсах, розробці планів, проектів, проведенні балансових розрахунків. В умовах невизначеності ці методи дозволяють отримати прогнозні результати з високим ступенем вірогідності для обґрунтування прийняття управлінських рішень. За допомогою математичних методів проводиться моделювання соціально-економічних процесів, виявлення закономірностей розвитку певних явищ чи процесів, розрахунок оптимального варіанту використання наявних ресурсів чи залучення додаткових.

Евристичні методи використовують, як правило, за умови недостатнього обсягу кількісної інформації про об'єкт дослідження, обмеження щодо часу або тоді, коли методи, засновані на аналізі минулого досвіду та теперішніх умов, не дають змогу обрати раціональний спосіб вирішення досліджуваної проблеми. Застосування евристичних методів дає можливість поповнити недостачу економічної інформації або компенсувати повну її відсутність, прийняти нестандар-тне управлінське рішення в умовах невизначеності та ризику, скорегувати напрями економічної політики в результаті непередбачених змін у політичній, економічній та соціокультурній сферах, провести оцінку реалізації програм, проектів, діяльності підприємств та установ без довготривалого дослідження. Ці методи широко використовують у стратегічному аналізі для прогнозування розвитку економічної ситуації.

Теоретичні аспекти та сфера застосування методів економічного аналізу розглядали в своїх працях такі автори, як: Є. Мних, С. Мошенський, О. Олійник, Ф. Бутинець, М. Чумаченко, М. Болюх, М. Горбаток, В. Бурчевський, В. Івахненко, В. Гаєць, Т. Клебанова, М. Мінченко, Л. Чижов, А. Фролков, А. Загородній, М. Білик, Г. Кіндрацька, В. Мец, Г. Савицька, Л. Гіляровська, А. Шеремет, Н. Тарасенко, М. Мельник та ін.

Літ.: *Мошенський С. З.,* Олійник О. В. Економічний аналіз : підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред.. д.е.н., проф., Ф.Ф. Бутинця. – 2-ге вид. – Житомир : ПП «Рута», 2007. – 704 с.; *Економічний* аналіз : навч. посібник / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М. І. Горбатюк та ін.; За ред. М.Г. Чумаченка. – Вид. 2-ге,перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.; *Мінченко М.В.,* Чижов Л. П., Фролков А. В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів : підручник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 442 с.; *Кіндрацька Г. І.,* Білик М. С., Загородній А. Г. Економічний аналіз: теорія і практика : підручник / За ред. проф. А.Г. Загороднього. – Львів : «Магнолія Плюс», 2006. – 428 с.; *Баканов М. И.,* Мельник М. В., Шеремет А. Д. Теория экономического анализа : учебник. / Под ред. М.И. Баканова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 536 с.; *Міщенко А. П.* Стратегічне управління: Навчальний посібник. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 336 с.

© Бабаєв В.Ю.

МЕТОДИ КОЛЕКТИВНИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК. Процес прийняття управлінських рішень охоплює три основні фази: підготовка, прийняття і реалізація. Кожна з цих фаз становить складний процес. Розробка рішення складається з трьох основних етапів: інформація – оцінка ситуації для визначення умов, які потрібно знати для прийняття рішення; проектування – пошук, розробка і аналіз можливих варіантів дій; і вибір – відбір одного напряму дій з можливих альтернатив. Розумові здібності людини обмежені у порівнянні із складністю проблем, які постають перед окремою особою чи організацією. Саме тому для раціональної поведінки необхідно створити спрощені моделі, які втілять у собі головні риси проблем без всіх їх складностей. Характеризуючи повний цикл управлінської діяльності, що складається з планування, організації, координації, контролю і коректування цілей, легко помітити, що вона представлена у виді двох елементів управління: вироблення і здійснення управлінських рішень.

Сутність групових методів прийняття рішень полягає у переході від індивідуального рішення керівника до колективного, яке висловлює точку зору колективу у цілому. Групи, в яких добре розвинуті взаємодія і взаєморозуміння, успішніше уникають помилок і невдач у роботі. Спільна діяльність щодо вироблення рішень створює морально-психологічний клімат у колективі. Історично перший колективний метод пошуку ідей, який отримав поширення, став знаменитий «мозковий штурм», утворений А. Осборном (США) в 40-х рр. XX ст.

Метод «мозгового штурму» – напівструктурована творча діяльність групи, яка найбільш часто використовується на спеціальних ділових зборах з метою пошуку нових ідей для інновацій чи покращення бізнесових процесів. Члени групи стимулюються до пропозицій ідей з проблематики про те, як вона може бути вирішена, для того, щоб генерувати більше ідей, навіть, якщо вони будуть не завжди придатними альтернативами. Його ідея полягає у тому, що члени групи можуть досягати більш високого рівня (синергії – самоорганізації) творчості, ніж сума учасників окремо (є й протилежна точка зору). Це метод оперативного вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності для висловлення найбільшої кількості варіантів її вирішення, навіть і самих фантастичних.

Другий метод –– метод експертних оцінок – це спосіб довгострокового прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на підставі передбачень спеціалістів. Він набув широкого застосування у стратегічному та функціонально-вартісному аналізі. Його сутність полягає у тому, що спеціалісти висловлюють свою думку про важливі та реальні цілі об'єкта, його функції, про найліпші способи досягнення цих цілей, про значущість або вагомість факторів (властивостей, вимог) та ймовірні терміни виконання заходів, про критерії вибору найліпшого проектного рішення. Для отримання найбільш якісного судження до участі у експертизі залучаються спеціалісти, що мають високий професійний рівень та великий практичний досвід у галузі поставленої проблеми, володіють здатністю адекватного відображення тенденцій розвитку та цікавляться поставленою проблемою. Інформація, отримана від експертів, обробляється за допомогою спеціальних логічних та математичних методів і процедур для перетворення у найзручнішу форму для вибору найдосконалішого варіанта рішення. У процесі відбору експертів та організації їхньої спільної роботи враховують індивідуальні особливості розумової діяльності людей: схильність одних до образного, інших – до словесно-логічного мислення. Існують рекомендації і щодо кількості експертів: як правило, заведено обмежуватися 5-7 спеціалістами, а крім того, до групи включають кількох соціологів, психологів, математиків. Розрізняють індивідуальні та групові методи опитування спеціалістів-експертів: інтерв'ю, аналітичні експертні оцінки (за індивідуального) та методи комісій (за колективного опитування).

Колективні експертні оцінки відображають, як правило, узагальнені погляди експертів або їх більшості, що дає змогу пом'якшити суб'єктивність та недостатню компетентність окремих індивідуальних оцінок. Цей метод передбачає написання сценаріїв, тобто заздалегідь підготовлений план дій

чого-небудь. Метод написання сценаріїв полягає у підборі колективу спеціалістів для складання сценарію майбутнього розвитку процесів, які можуть виявляти й оцінювати потенційні наслідки, що при цьому можуть виникнути. Мета написання сценарію – створити гіпотетичну майбутню ситуацію з інноваційного розвитку. Цінність сценарію тим вища, чим менший рівень невизначеності, тобто чим більший рівень узгодженості поглядів експертів на майбутні події. Сценарій має такі позитивні якості: це найефективніший метод нетрадиційного мислення; змушує спеціалістів, які розробляють інноваційні прогнози, занурюватись зовсім у незнайомий світ майбутнього, звертати увагу на деталі та процеси, які вони могли легко випустити з поля зору, коли б обмежувалися лише загальними міркуваннями.

Одним із різновидів евристичних прийомів колективної творчості є так звана конференція ідей. Від «мозкового штурму» вона відрізняється темпом проведення нарад та дозволеною доброзичливою критикою у формі коротких реплік та коментарів. Критика у такій формі може навіть підвищити цінність запропонованих ідей. Заохочується фантазування та комбінування ідей. Усі запропоновані ідеї фіксують у протоколі без зазначення авторства. До «конференції ідей» залучаються керівники та рядові співробітники, до того ж як ті, що постійно працюють з даною проблемою, так і неспеціалісти в цій галузі, які зазвичай висувають нові, свіжі ідеї, оскільки на них не тиснуть традиції.

Четвертий метод – метод 365. Група із 6 учасників формулює задану проблему. Кожний із учасників записує у формуляри три пропозиції з вирішення проблеми (не більше 5 хв.) і передає формуляри сусіду. Сусід не бере до уваги пропозиції свого попередника, вносить ще три власні пропозиції. Ці пропозиції використовуються надалі для розробки записаних рішень, але можуть висуватись й інші. Процес закінчується тоді, коли учасники опрацювали всі формуляри.

Метод «колективного блокноту» поєднує індивідуальне незалежне висування ідей з колективною її оцінкою. При цьому кожний учасник групи отримує блокнот, в якому викладена сутність вирішуваної проблеми. Упродовж певного часу (звичайно 2 тижні) кожний учасник групи записує до блокноту власні ідеї щодо вирішення даної проблеми. Потім блокноти збирає керівник групи для узагальнення та систематизації інформації. Реалізація методу завершується творчою дискусією всієї групи та обговоренням систематизованого матеріалу.

Метод Делі – це багатотурова процедура анкетування. Перший тур проводиться без аргументації. Назву цей метод дістав від назви знаменитого в античному світі оракула Дельфійського храму (Дельфійський оракул). Експертам, які не знайомі між собою, дають питання, пов’язані з рішенням проблеми. Думка меншості експертів доводиться до більшості. Більшість повинна або погодитися з цим рішенням, або його спростувати. Якщо більшість не згідна, то її аргументи передаються меншості і нею аналізуються. Цей процес повторюється доти, поки експерти не прийдуть до загальної думки. Метод поділяється на чотири етапи: *перший* – індивідуальна робота (10–15 хв.). Кожний член підгрупи письмово формулює свою відповідь. Відбувається мовчазний пошук своїх ідей та їх обміркування; *другий* – керівник просить кожного учасника дати свою відповідь. Так триває доти, поки всі пропозиції будуть зафіксовані. Розмови допускаються лише між керівником і членами групи. На цьому етапі важлива гласність і відсутність оцінок. *Третій етап* – кожний учасник може запропонувати уточнення, зміну формулювання, уникаючи при цьому будь-яких оцінок. У процесі такого обговорення може виникнути дискусія, і група дійде висновку, що деякі показники доцільно виключити або об’єднати. Якщо є значне дублювання і відсутнє однозначне розуміння змісту ідеї з боку членів групи, наступний етап може виявитися непродуктивним. *Четвертий етап* – ранжування ідей, яке триває доти, поки не будуть пронумеровані всі картки. Після цього підраховують голоси, і результати заносять у таблицю. Метод дозволяє усунути конфлікти. Його основні особливості такі: повна відмова від особистих контактів між експертами; забезпечення експертів необхідною інформацією, включаючи й обмін думками між ними після кожного туру

опитування; забезпечення анонімності, аргументації і критики оцінок. Метою методу Дельфі є одержання прогнозів, надійніших порівняно з аналізом, проведеним одним фахівцем. Головна позитивна особливість цього методу полягає в тому, що він дає змогу уникати дії психологічних чинників. Метод Дельфі вважається найефективнішим у прогнозі майбутніх подій.

Метод номінальної групи корисний у ситуаціях, коли необхідно виявити і співставити індивідуальні судження для отримання рішення, до якого одна людина дійти не може. Метод проводиться у щільно відібраній групі фахівців, які добре володіють питанням, що обговорюється. Суть метода полягає у відділені запропонованих ідей від їх авторів, що створює сприятливі умови для пропонування любих ідей кожним учасником наради. Окремі пропозиції пропонуються анонімно, а остаточне рішення вважається груповим. Метод складається з 5 етапів: 1—мовчазне генерування; 2 – невпорядкований перелік ідей; 3 – з'ясування ідей; 4 – ранжирування ідей; 5 – аналіз окремих пропозицій.

Наступний метод – схема знань для прийняття управлінських рішень – це графічна фіксація інформації про проблему та ініціативи й ідеї, які мають допомогти прийняттю управлінського рішення щодо її подолання. Вона дозволяє команді віднайти спосіб спілкування з визначеної проблеми, задокументувати та поділитися своїми знаннями на зазначену тему. Схема знань схожа на схему роздумів – творча техніка, яка була уперше розроблена Т. Бузаном на початку 80-х рр. XX ст., як метод, який допомагає людям показати графічно те, що мозок робить природньо. Структура мозку і підсумкові зразки мислення схожі на «дерево». Люди отримують інформацію, обробляють і запам'ятовують її, поєднуючи нові ідеї з вже існуючими. Це «гілки», які допомагають нам зрозуміти світ і створити нові творчі зв'язки. Ця схема дозволяє команді чи окремій людині генерувати велику кількість ідей, розгалужуючи кожну ідею на більшу кількість більш детальних ідей.

Літ.: *Василенко В.О.* Теорія і практика розробки управлінських рішень : навч. посібн. для студ. вищих закл. освіти. – К. : ЦУЛ, 2003; *Сопільник О.В.* Технологія прийняття управлінських рішень: навч. посібник/ Дніпропетр. Нац. ун-т. Ін-т. довуз. підгот. та післядип. освіти. – Д. : РВВДНУ, 2002.

© Борисевич С.О.

МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ (англ. *methods of decisions making*) – сукупність норм, правил, прийомів аналізу об'єктів та діяльності суб'єктів управління (колегіальних органів та керівників) при виробленні оптимального варіанту вирішення проблеми шляхом прийняття управлінського рішення.

Особливістю прийняття управлінських рішень у сфері публічних відносин є численність і неоднорідність управлінських ситуацій, суб'єктів та об'єктів управління, різноманітних зв'язків між ними, неможливість в багатьох випадках однозначно визначити критерії ефективності, а також високий ступінь динамізму змін вищезазначених факторів впливу на ефективність державно-управлінських рішень у процесі задоволення потреб суспільства. Адже, за словами Платона, «державу створюють наші потреби».

Найбільш поширеними *моделями* прийняття управлінських рішень залежно від ступеня визначеності проблемної ситуації є задовольняюча, нарощувана та раціональна. *Задовольняюча модель* реалізується шляхом обрання з усіх альтернатив тієї, що найбільшою мірою відповідає інтересам та критеріям суб'єкта, що приймає рішення. *Нарощувана модель* реалізується через перетворення невеликими кроками. Вживається у разі недостатності інформації, браку часу та наявності плюралістичних інтересів зацікавлених сторін. *Раціональна модель* реалізується через досягнення найкращих результатів за найменших витрат. Приймається в умовах достатньої визначеності умов, мети та критеріїв.

Раціональна модель прийняття рішень залишається еталоном при вирішенні проблемних ситуацій не тільки для однорівневих, а й для багаторівневих, зокрема ієрархічних структур управління, в яких можливі різні тенденції зв'язків та потоків рішень. Перша з них відображає рух потоку рішень *знизу вгору*, тобто прийняття рішень на верхньому рівні на підставі рішень нижчих рівнів (наприклад,

при формуванні державних програм). Друга тенденція відображає рух потоку рішень *зверху вниз*, тобто прийняття рішень на нижчих рівнях на підставі рішень вищих рівнів (наприклад, рішення на виконання правових актів та доручень). Третя тенденція відображає рух потоків рішень *назустріч один одному*, коли рішення на нижчих рівнях розвивають і реалізують рішення вищих рівнів, а рішення на вищих рівнях приймаються з урахуванням раніше прийнятих на нижчих рівнях (наприклад, при формуванні державного бюджету, програм уряду тощо).

Враховуючи, що у сфері публічного управління доводиться ухвалювати рішення в умовах недостатності інформації та швидкої зміни обставин, в основу систем прийняття державно-управлінських рішень мають бути покладені як *класичні* **М.п.р.**(теорія ймовірності, диференційного числення), так і *посткласичні* (дослідження операцій, синергетичний підхід тощо). Крім того, через погану структурованість вказаних проблем, що зумовлено великою кількістю суб'єктів, які приймають рішення, та наявністю конкурентного середовища конфліктуючих інтересів, розв'язання цих проблем вимагає активної участі експертів і розробників рішень у визначенні природи проблеми як такої. При цьому розробник рішення має докласти певних зусиль не тільки до розв'язання проблеми, а й до її структурування.

Для вирішення слабоструктурованих і неструктурованих проблем у сучасній теорії прийняття рішень поширюється застосування якісних методів, зокрема методів сучасної теорії нечітких множин та систем, яке представляють: Л. Заде, А. Кофман, Д. Дюбуа, К. Негойце, Г. Прад, Д. Поспєлов, Д. Релеску.

Приймати ефективні управлінські рішення у складних умовах ризику, невизначеності та конфліктності допомагає *системний підхід,* що передбачає цілісний розгляд явищ шляхом встановлення взаємозв'язку і взаємозалежності усіх істотних характеристик цих явищ. Діяльність осіб, що ухвалюють рішення, охоплює, як мінімум, психологічну і соціальну складові, об'єднує різні процеси неоднакової природи, які відбуваються з різним темпом, характеризуються різними зв'язками і відносинами. Враховуючи це, особи, що ухвалюють рішення, повинні зв'язати згадані компоненти і процеси в єдину цілісну системну діяльність.

Системний аналіз передбачає розподіл об'єкта дослідження на складові, їх аналіз та синтез результатів аналізу. Методологія системного аналізу соціального об'єкта для прийняття адекватного управлінського рішення по розв'язанню існуючої проблеми (комплексу проблем), включає такі елементи: аналіз реального стану об'єкта, його причин і тенденцій розвитку; бажаний стан системи в результаті реалізації ухваленого рішення; засоби або принаймні напрями дій, що дозволять досягти мети; види і обсяги ресурсів по кожному напряму, потрібних для реалізації рішення; логічну або математичну модель розв'язання проблеми, що є системою зв'язків між цілями, засобами їх досягнення, навколишнім середовищем і ресурсами; критерії вибору кращих альтернатив і оцінки ефективності рішення.

В управлінській практиці залежно від ситуації використовуються різноманітні індивідуальні та колективні **М.п.р.** Зокрема, до *індивідуальних* методів пошуку рішень належать: методи аналогії, інверсії, ідеалізації, матричний, теорії ігор, ділових ігор, дерева рішень, аналітично-систематизаційний та ін. До *колективних* методів належать: груповий, «мозкової атаки», конференції ідей, колективного блокноту, сценаріїв, експертних оцінок, парного і множинного порівняння, безпосередньої оцінки, послідовного порівняння Черчмена-Акоффа, фон Неймана-Моргенштерна, Дельфі, метод контрольних запитань, фокальних об'єктів, морфологічного аналізу, моделювання тощо.

Метод аналогії базується на використанні схожих рішень з інших сфер діяльності (технічної, економічної, художньої літератури, спостережень за природою тощо). *Метод інверсії* здійснюється через пошук варіантів від протилежного (перевернути звичайне рішення «догори ногами», вивернути на виворіт, поміняти місцями тощо). *Метод ідеалізації* – це пошук альтернатив шляхом ініціювання уявлення про ідеальне вирішення проблеми. *Матричний метод* реалізується шляхом занесення до матриці усіх можливих наслідків реалізації рішення та наступного їх аналізу. *Метод*

теорії ігор будується на розрахунках можливих дій «противника», конкурента, інших сторін, задіяних у конфліктній ситуації. До нього наближений *метод ділових ігор* (імітаційна гра, що імітує діяльність керівників і дає можливість передбачити причини, що змінюють ситуацію в організації). *Метод дерева рішень* – це з'ясування розгалуження проблем і рішень шляхом теорії графіків та ймовірності (буде чи не буде). *Аналітично-систематизаційний метод* поєднує три складові: аналіз ситуації, аналіз проблеми і аналіз рішення.

Груповий метод, що належить до колективних методів, реалізується через створення груп для прийняття важливих для організації рішень.

Метод *«мозкової атаки»,* який поширюється з початку 50-х років XX століття, спирається на гіпотезу, що серед великого числа ідей є щонайменше декілька корисних для вирішення проблеми, які треба виявити. Залежно від прийнятих правил та жорсткості їх додержання розрізняють *пряму «мозкову атаку»*, *метод обміну думками* та *методи типу комісій, судів* (в останньому разі одна група вносить якомога більше пропозицій, а друга – намагається максимально їх розкритикувати).

Метод «колективного блокноту» поєднує індивідуальне незалежне висування ідей з наступною колективною їх оцінкою. При цьому кожний учасник групи отримує блокнот, у якому викладена сутність вирішуваної проблеми. Кожний учасник групи записує до блокноту власні ідеї щодо вирішення даної проблеми. Потім блокноти збирає керівник групи для узагальнення та систематизації інформації. Реалізація методу завершується творчою дискусією усієї групи та обговоренням систематизованого матеріалу.

Метод сценаріїв набув поширення у 60–70 роках XX ст. Сценарієм називається будь-який документ, що містить результати попереднього кількісного техніко-економічного або статистичного аналізу проблеми і пропозиції по її вирішенню. Останнім часом метод сценарію розширено: в нього не тільки вводяться кількісні параметри і встановлюються їх взаємозв'язки, але й пропонуються методики складання сценаріїв з використанням ЕОМ. На практиці різновидом сценаріїв можна вважати стратегії та концепції комплексних програм соціально-економічного розвитку.

Методи експертних оцінок найчастіше використовуються у практиці оцінювання складних систем на якісному рівні. Термін «експерт» походить від латинського слова expert – «досвідчений». Основою цих методів є різні форми експертного опитування з подальшим оцінюванням і вибором кращого варіанту. При використанні методів експертних оцінок виникають свої труднощі, основними з яких є: підбір експертів, проведення опитування експертів, обробка результатів опитування, організація процедур експертизи.

Метод ранжирування здійснюється через процедуру впорядкування експертом об'єктів в порядку переваги за одним або декількома критеріями. На основі своїх знань і досвіду експерт розташовує об'єкти у порядку переваги, керуючись одним або декількома показниками порівняння. Цінність цього методу – у простоті здійснення процедур, що не вимагає трудомісткого навчання експертів. Недоліком ранжирування є практична неможливість впорядкування великої кількості об'єктів (не більше 10–15).

Метод парного порівняння базується на процедурі встановлення переваги об'єктів при порівнянні усіх можливих пар. На відміну від ранжирування, при якому здійснюється упорядкування усіх об'єктів відразу, парне порівняння представляє для експертів більш просту задачу. При порівнянні кожної пари об'єктів можливі відносини переваги або еквівалентності.

Метод множинного порівняння відрізняється від парного тим, що експертам послідовно пред'являються не пари, а трійки, четвірки і т.д. об'єктів. Експерт їх упорядковує по важливості або розбиває на класи залежно від цілей експертизи.

Метод безпосередньої оцінки полягає у привласненні об'єктам числових значень ступеню впливу того або іншого об'єкта на результат, що спостерігається, за 5-, 10- і 100-бальними шкалами інтервалів і наступному їх ранжируванні.

Метод послідовного порівняння Черчмена-Акоффа базується на методиці послідовного порівняння усіх об'єктів з одним, обраним за

еталонний, і належить до найбільш популярних при оцінці альтернатив.

Метод фон Неймана-Моргенштерна полягає в отриманні чисельних оцінок альтернатив за допомогою так званих імовірнісних сумішей.

Метод Дельфі (1964) на відміну від традиційних методів експертної оцінки передбачає повну відмову від колективних обговорень і пошуку рішення шляхом послідовних індивідуальних опитувань, що проводяться у формі анкетування (біля п'яти турів). Це дозволяє зменшити вплив таких психологічних чинників, як приєднання до думки найбільш авторитетного фахівця, небажання відмовитися від публічно висловленої думки, конформізм.

Метод SEER як різновид методу Дельфі передбачає усього два тури оцінки. У кожному турі залучається різний склад експертів. Експерти першого туру – фахівці менеджменту, експерти другого туру – найбільш кваліфіковані фахівці з органів, що ухвалюють рішення, і фахівці з області природних і технічних наук.

Метод *контрольних запитань* полягає у стимулюванні пошуку ідей за допомогою універсальних запитань. На практиці часто використовується перелік універсальних запитань, складений А. Осборном: яке нове застосування об'єкта можна запропонувати? Які модифікації об'єкта можливі, якщо його обертати, скручувати, змінювати функції, колір, форму тощо? Що можна на об'єкті збільшити (зменшити): розміри, міцність, кількість елементів тощо? Що можна на об'єкті замінити і т.д.?

Метод фокальних об'єктів полягає у перенесенні ознак випадково обраних об'єктів на об'єкт, що цілеспрямовано удосконалюється. При цьому отримані сполучення розвиваються шляхом вільних асоціацій, оцінюються та з них відбираються раціональні рішення. Внаслідок цього можливо отримати нові, оригінальні варіанти вирішення проблеми удосконалення об'єкта.

Метод *морфологічного аналізу* ґрунтується на системному дослідженні усіх теоретично можливих варіантів, які випливають із закономірностей побудови (морфології) об'єкта, що аналізується. Синтез охоплює як відомі, так і нові, незвичайні варіанти. Шляхом комбінування варіантів можна отримати рішення, з яких деякі можуть мати практичний інтерес. Основна ідея *морфологічного методу* – систематично знаходити усі можливі варіанти вирішення проблеми шляхом комбінування виділених елементів або їх ознак. У систематизованому вигляді морфологічний підхід був розроблений і застосований вперше швейцарським астрономом Ф. Цвікки *(метод Цвікки).* Він полягає у тому, щоб визначити усі можливі параметри, від яких може залежати вирішення проблеми, представити їх у вигляді матриць, а потім визначити в цій морфологічній матриці усі можливі поєднання параметрів.

Метод моделювання полягає у побудові моделі реально існуючої системи, її дослідженні, вивченні властивостей і перенесенні отриманих даних на модельовану систему шляхом опису, пояснення і прогнозування поведінки реальної системи. Цілями моделювання є пошук оптимальних або близьких до оптимальних рішень, оцінка ефективності цих рішень. Складні системи аналізують шляхом створення їх функціональних, інформаційних та поведінкових моделей, які потім накладаються одна на одну.

Слід зазначити, що порівняно з індивідуальними колективні методи, як правило, є більш ефективними в умовах недостатньої структурованості та невизначеності проблем. Адже групи, в яких добре розвинута взаємодія і взаєморозуміння, більш успішно уникають помилок і невдач у роботі. Крім того, спільна діяльність у виробленні рішення створює сприятливий морально-психологічний клімат у колективі, уможливлює самоврядування. Якщо прийняте групою рішення втілюється у життя, то, як правило, члени групи виконують його і більш охоче, і більш ефективно. У ході колективних обговорень виконавці вчаться розуміти один одного, погоджувати свої дії та інтереси.

Важливо, що колективні **М.п.р.** є результатом прийняття індивідуальних рішень конкретними особами і формуються на їх базі. Хоча Г. Саймон вважає, що з багатьох можливих альтернатив люди в змозі бачити лише деякі з них, а тому, як правило, задовольняються не оптимальними, а «досить хорошими рішеннями або такими, що дають змогу вирішити проблему». При цьому особа, що приймає рішен-

ня, виходить здебільшого не з алгоритмічного процесу, а з простих евристичних правил.

Одним із стратегічних напрямів підвищення ефективності державно-управлінських рішень є *залучення громадськості* до їх підготовки, прийняття та реалізації. Цей напрям має базуватися на таких передбачених Законом України «Про інформацію» принципах інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, повнота і точність інформації; законність її одержання, використання, поширення та зберігання. Істотним резервом підвищення обґрунтованості державно-управлінських рішень є залучення широких кіл громадськості до виявлення та оцінки проблеми, формування пакету альтернатив і вибору оптимального варіанту рішення.

Стає очевидним, що проблема прийняття рішень є міждисциплінарною і вимагає нового підходу. Суть нової парадигми **М.п.р.** полягає у певному відході від управлінського раціоналізму, у поєднанні раціонального та ірраціонального, свідомого та несвідомого, наукового знання та інтуїції.

Літ.: Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII; *Бертран Р.* Человеческое Познание: Пер. С англ. Н.В. Воробьева. Под общ. ред. Э. Кульмана. – М. : Иностранная лит., 1957; *Гвишиани Д.М.* Организация и управление: Социологический анализ буржуазных теорий. – М. : Наука, 1970; *Економічна* кібернетика : навч. посіб. / Шарапов О.Д., Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є. – К. : КНЕУ, 2004; *Платон.* Сочинения: В 3 т. / Пер. с древнегреч.; Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1971; *Приймак В.М.* Прийняття управлінських рішень : навчальний посібник. – К. : Атіка, 2008; *Саймон Г.А.* Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Пер. з англ. вид.; Вид. пероб. і допов. – К. : Артік, 2001; *Сурмін Ю.П.* Майстерня вченого: Підручник для науковця. – К. : Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006; *Теорія* і практика прийняття управлінських рішень : навч. посіб. / Крупник А.С., Линьов К.О., Нужний Є.М., Рудик О.М. – К.: Вид. дім «ПРОСТІР», 2007; *Щедровицкий Г.П.* Философия. Наука. Методология. – М. : Шк. культ. полит., 1996.

© Крупник А.С., Харченко Т.С.

МЕХАНІЗМ ДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ – це процес реалізації їх економічних форм, які виражають взаємозв'язки і взаємодії потреб, інтересів і стимулів суб'єктів суспільства в економічній і соціальній сферах діяльності. Механізм дії економічних законів передбачає передусім пізнання їх сутності, умов виникнення та функціонування. Оскільки закон і сутність є однопорядковими поняттями, а глибинна сутність економічних явищ і процесів розкривається передусім через категорії суперечності, єдності і боротьби протилежних сторін, то кожен закон пронизаний суперечностями, виражає суттєві економічні відносини, тобто, закономірні відносини. Економічні закони мають адекватний їхньому змісту механізм дії, який втілює в собі генетично-причинні та функціональні зв'язки. Перший вид зв'язків створює зміст закону, другий – виражає взаємодію економічних законів, в процесі яких вони виконують функцію регулювання, розвитку, міри та прогнозування. Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер, тобто виникають і існують незалежно від волі і свідомості людей. Однак на відміну від законів природи, економічні закони не виникають і не існують поза господарською діяльністю людей, їх інтересів та потреб. Це означає, що повнота і інтенсивність дії економічних законів залежать від стану господарської діяльності людей, їх потреб, інтересів та ступеня подолання соціально-економічних протиріч у суспільстві. Також за таких обставин дії економічних законів на відміну від природних не мають обов'язкового, всезагального і рівного впливу на економічну поведінку різних за своїми інтересами суб'єктів суспільства. Механізм дії економічних законів здійснюється двома основними способами: 1) стихійно, через ринковий механізм; 2) свідоме, через пізнання економічних законів людьми і створення сприятливих умов для їхнього функціонування. На ранніх етапах розвитку суспільства економічні закони реалізуються несвідомо, інтуїтивно на підставі практичного досвіду діяльності людей, подібно до використання непізнаних сил природи. На сучасному етапі, особливо в розвинених країнах

світу, люди науково пізнають і розкривають сутність економічних законів, тому їх стихійна дія доповнюється елементами свідомого використання через механізм державного регулювання економіки, прийняття досконалих законів, розширення планомірності в межах національної економіки і наднаціональних економічних структур. Свідоме, цілеспрямоване використання економічних законів стає домінуючим, а стихійність – підпорядкованим елементом їх дії. Це дозволяє вважати, що сучасні економічні закони є законами усвідомлених дій членів суспільства. Характерною рисою дії економічних законів є їх взаємодія. Будучи важливим елементом соціально-економічної системи, економічні закони не можуть не впливати один на одного і не взаємодіяти. Тому вони не завжди діють у чистому вигляді. Однак їх кінцева дія спрямована на досягнення основної цілі існуючої соціально-економічної системи. Суттєвою рисою економічних законів є модифікація форм їх прояву та дії. Економічні закони не можна розуміти як щось закостиніле, незмінне, тобто як абсолютні закони. В процесі природно-історичного розвитку суспільства зі змінами і вдосконаленням економічних умов здійснюються і зміна законів, модифікація форм їх прояву та функціонування. Особливо це торкається всезагальних економічних законів (зростання продуктивності праці, зростання потреб, економії часу та ін.), загальних законів (вартості, конкуренції, грошового обігу та ін.) та деяких специфічних законів на певних стадіях розвитку даної економічної системи, або в перехідний період її трансформації в більш досконалу систему. Наприклад, модифікація закону середнього прибутку в закон монополістичного прибутку на монополістичній стадії розвитку капіталістичної системи. В цілому знання механізму дії економічних законів є важливим науковим підґрунтям вдосконалення господарського механізму і розробки ефективної економічної політики держави.

Літ.: *Мочерний С. В.* Методологія економічного дослідження. – Львів : Світ, 2001; *Чухно А. А.* Становлення і розвиток ринкової економіки // Твори. Т. 1 / НАН України. Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2006.

© Попов В.М.

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ – сукупність форм, методів, засобів та інструментів організації, управління та регулювання соціально-економічної діяльності відповідно до вимог об'єктивних законів та закономірностей розвитку національного господарства. У **М.з.е.з.** поєднуються ринкові і державні регулятори. Через **М.з.е.з.** створюються умови для ефективного функціонування ринкового механізму національної економіки та вирішення проблем, які сам ринковий механізм вирішити не може або вирішує їх неефективно. В сучасних умовах, коли у світі нагромаджений великий досвід державного і наднаціонального регулювання ринкової економіки, домінуючим став свідомий цілеспрямований характер застосування економічних законів. Стихійність, яка реалізується через несвідому діяльність економічних суб'єктів, сьогодні є підпорядкованим моментом використання економічних законів.

М.з.е.з. виражає явища господарської практики. Застосування законів економіки – це процес постійного вдосконалення організаційно-економічних форм господарювання. Конкретний набір методів, засобів та інструментів застосування економічних законів визначається взаємодією політико-економічних, правових, соціально-культурних та ідеологічних факторів, залежить від цілей і завдань, які ставить правляча в державі партія (коаліція).

М.з.е.з. невіддільний від пізнання їхньої сутності, умов дії та вимог, на основі чого й формується економічна політика держави. Ефективний **М.з.е.з.** можливий за умов його адекватності механізмові дії економічних законів. Свідоме застосування економічних законів є особливою формою суспільної практики, у ході якої перевіряється і реалізується достовірність і точність пізнання сутності і механізму дії об'єктивних економічних законів. Дія економічних законів реалізується шляхом їх застосування: чим складніший механізм дії економічних

законів, тим складніший, за інших рівних умов, й механізм їх застосування.

Застосування економічних законів здійснюється в об'єктивно обумовлених формах і межах, які відображають рівень соціально-економічного розвитку країни. Держава не може встановлювати або відміняти ті чи інші економічні закони. Суспільство пізнає закони розвитку економіки і застосовує їх у своєму економічному житті. Застосування економічних законів передбачає, по-перше, їх врахування усіма суб'єктами господарювання у ході соціально-економічної діяльності, а по-друге, вплив на саму цю діяльність.

М.з.е.з. пов'язаний із нормативною економікою як сукупністю наукових уявлень стосовно того, яким має стати національне господарство. Цей механізм невіддільний від наявних у суспільстві типових поведінкових функцій суб'єктів господарювання.

Під суб'єктами застосування економічних законів слід розуміти тих агентів, які беруть участь в економічному житті суспільства, мають власні інтереси і можуть здійснювати реальний вплив на існуючі економічні відносини, тим чи іншим чином регулювати їх або брати участь в їх регулюванні. Основними суб'єктами **М.з.е.з.** є держава та її інституційні органи, наддержавні та міждержавні органи управління, недержавні органи (об'єднання, асоціації тощо). Розкриття положення про державу як суб'єкта застосування економічних законів передбачає вияснення питання про спосіб її участі в регулюванні розвитком національного виробництва. У сучасних умовах застосування економічних законів пов'язано також із корпоративним управлінням.

М.з.е.з. реалізується насамперед державою шляхом проведення певної економічної політики за допомогою системи правових норм і правил державної політики. Поза законодавчо-правовим полем відбувається стихійне пристосування механізму застосування економічних законів до наявного рівня розвитку національного господарства, яке в умовах постсоціалістичної економіки часто-густо набуває перекручених фіктивно-тіньових форм.

Ефективність **М.з.е.з.** обумовлюється дієвістю економічної політики держави. Механізм застосування економічних законів пов'язаний із формуванням і використанням певного механізму державного регулювання економіки. Наслідком цього є необхідність приведення форм і методів господарського механізму у відповідність з постійно змінюючими умовами господарювання. Застосування кожного економічного закону окремо, як й системи економічних законів в цілому, включає в себе ряд взаємозв'язаних економічних дій, які здійснюються в певній послідовності. Відповідно можна говорити про те, що для процесу застосування економічних законів характерний ряд послідовних етапів: аналіз, прогнозування, програмування і планування, організація і регламентація, контроль.

Методи застосування економічних законів пов'язані із створенням фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання і обумовлювати їхню поведінку. Вагоме місце займають адміністративні методи застосування економічних законів –прийняття рішень і розпоряджень, контроль за дотриманням норм і правил, застосування санкцій за їх порушення. До інструментів застосування економічних законів відносяться податки, субсидії, субвенції, дотації, контракти і замовлення, ліцензії, квоти, стандарти, нормативи та ін.

Через **М.з.е.з.** реалізуються соціально-економічні цілі розвитку суспільства: стабільність економічного розвитку, збалансованість національного господарства, ефективність виробництва, повна зайнятість, стабільність цін і забезпечення соціальної справедливості.

Літ.: *Мочерний С. В.* Методологія економічного дослідження. – Львів : Світ, 2001; *Чухно А.А.* Становлення і розвиток ринкової економіки // Твори. Т. 1 / НАН України. Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2006.

©Лагутін В.Д.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ. В умовах оптимізації та переходу системи охорони здоров'я України до ринкових форм го-

сподарювання загострилися і ускладнилися проблеми ефективного управління галуззю та медичними закладами. Темпи здійснення реформування та державні заходи, що спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я населення, вимагають спеціальних керівників охорони здоров'я незалежно від типу закладу та його рівня в системі. Сучасному керівникові необхідно знати та вміти застосовувати інноваційні підходи і сучасні організаційні технології в питаннях фінансового забезпечення, управління персоналом, оцінки якості медичних послуг для населення. В умовах реформування медичної галузі для керівників всіх рівнів управління недостатньо базових знань, які вони отримають на до- та післядипломну рівні навчання в вищих медичних навчальних закладах. Тому вперше на державному рівні застосовано компетентнісний підхід до визначення функцій, знань та вмінь керівників в охороні здоров'я.

Такими компетенціями є: базова компетенція, управлінська, стратегічно-бізнесова, кадрова, інноваційна, результативно-орієнтована.

Спеціаліст з організації і управління охороною здоров'я повинен динамічно поєднувати в рамках професійної діяльності відповідні знання, навички, способи їх застосування та ставлення з метою виконання професійних компетенціій.

В рамках «базової» компетенції він орієнтується на самостійний професійний розвиток; управляє собою; володіє комп'ютером та іноземною мовою; застосовує знання нормативно-правової бази.

В рамках «управлінської» компетенції:

• *забезпечує* взаємодію з власником/засновником та уповноваженим ним органом, замовником, платником, громадою, споживачами (пацієнтами), органами державного управління охороною здоров'я, місцевою владою, медичними та громадськими організаціями та виконання контрактів/договорів,;

• *представляє* медичну організацію та *відстоює* її інтереси у державних, судових, страхових та арбітражних органах, органах місцевого самоврядування та приватних структурах;

• *укладає* контракти/договори на надання медичних послуг та інші господарські договори і контракти;

• *забезпечує* делегування, моніторинг, контроль, звітність, організацію, координацію, регулювання, аналіз, визначення причин незадовільного функціонування та прийняття рішень щодо їх усунення, і власне прийняття управлінського рішення;

• *забезпечує* виконання єдиних санітарно-гігієнічних вимог до внутрішніх процесів медичної організації та застосовує принципи побудови системи управління якістю медичної допомоги.

• *забезпечує* дотримання ліцензійних умов медичної практики та підготовку медичного закладу до акредитації;

• *забезпечує* управління технологічними процесами, матеріально-технічними ресурсами та територією;

• *забезпечує* проведення закупівлі медикаментів, витратних матеріалів, обладнання та їх ефективне використання.

В рамках «стратегічно-бізнесової» компетенції:

• *забезпечує* реалізацію стратегічних пріоритетів та плану розвитку медичної організації, її внутрішньої та зовнішньої діяльностей з постійною орієнтацією на потреби споживачів (пацієнтів), засновників (власників);

• *сприймає* ситуацію у економічних термінах: «ринок», «попит», «пропозиції», «додана вартість», «витрати», «доходи», «прибуток» тощо;

• *забезпечує* планування, прогнозування, оцінку ризиків;

• *забезпечує* управління фінансовими ресурсами.

В рамках «кадрової» компетенції:

• *забезпечує* ефективне управління кадрами;

• *забезпечує* укладання та виконання колективного договору

• *забезпечує* проведення оцінки результативності діяльності працівників, оплати праці і стимулювання до покращення діяльності;

• *забезпечує* формування команди (відбір, визначення функціональних обов'язків, безперервний професійний розвиток кадрів, тощо);

• *вирішує* конфліктні ситуації, питання трудової дисципліни;

• *забезпечує* формування та розвиток корпоративної культури медичного закладу.

В рамках «інноваційної» компетенції:

• *впроваджує* зміни, удосконалені процеси, процедури, стандарти та вимоги; нові інформаційні та медичні технології.

В рамках «результативної» компетенції:

• *забезпечує* орієнтацію діяльності медичної організації на досягнення найкращого результату, навіть за умов обмежених наявних ресурсів;

• *забезпечує* моніторинг результатів медичної діяльності, використання фінансових, кадрових та матеріально-технічних ресурсів і своєчасного підведення підсумків.

На базі професійних компетенцій головного лікаря розроблено проект його кваліфікаційної характеристики, яка розглядається для затвердження на державному рівні.

Важливою складовою кваліфікаційної характеристики є кваліфікаційні вимоги до керівників всіх рівнів управління в охороні здоров'я. Вони заключаються в наступному.

Керівник повинен мати повну вищу освіту (спеціаліст, магістр) за напрямком підготовки «Медицина». Післядипломна спеціалізація за фахом «Організація та управління охороною здоров'я». Стаж роботи за лікарською спеціальністю для керівника управління охороною здоров'я та керівника обласної лікарні – не менше 10 років, та за спеціальністю "Організація та управління охороною здоров'я» – не менше 8 років; для керівника міської, центральної районної та районної лікарні – відповідно не менше 8 та 5 років. Стажування в медичних організаціях ЛПУ вищого рівня. Знання іноземної (російської або іншої) мови.

Враховуючи вищенаведене, розроблено механізми державного регулювання підготовки керівників охорони здоров'я на основі компетентнісного підходу. Вони полягають в наступному:

• розробка та затвердження нового освітнього стандарту з підготовки керівників охорони здоров'я на післядипломному рівні;

• запровадження системи підготовки керівників охорони здоров'я в магістратурі за напрямом «управління охороною здоров'я»;

• відкриття в вищих медичних навчальних закладах післядипломної освіти кафедр медичного права та кафедр економіки в охороні здоров'я з обов'язковою спеціалізацією на них керівників охорони здоров'я;

• запровадження системи дієвого резерву на посади керівників охорони здоров'я.

Враховуючи принципи компетентнісного підходу для визначення функцій керівників в охороні здоров'я, які значно підвищують вимоги до його знань та вмінь та ступінь задач, що необхідно вирішувати в умовах оптимізації галузі на часі розроблена та затверджено Міністерством освіти і науки, молоді і спорту нову освітню кваліфікаційну характеристику та освітню професійну програму з підготовки керівників в охороні здоров'я в магістратурі, яка очно-заочно буде проводитися на базі Національної медичної академії післядипломної підготовки ім. П.Л. Шупика. На сьогодні підготовка магістрів з управління охорони здоров'я проводиться в Харківській медичній академії післядипломної освіти та вищому навчальному закладі «Києво-Могилянська академія».

Позитивним є те, що на базі Житомирського інституту медсестринства почалася підготовка магістрів з сестринської справи. Перший випуск магістрів відбувся в 2010 році. Всі випускники працюють на керівних посадах в закладах охорони здоров'я області, організовуючи ефективну роботу середнього медичного персоналу.

Літ.: *Лехан В.М*., Слабкий Г.О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. – К., 2009. – 50 с.; *Материалы* 57 ежегодной сессии Европейского регионального комитета – руководящего органа ВОЗ в Европейском регионе Проблемы кадровых ресурсов здравоохранения (Белград, Сербия, 17–20 сентября 2007 г.,); *Науковий* аналіз результатів обстеження якісних характеристик керівних кадрів охорони здоров'я / Матеріали IV з'їзду спеціалістів з соціальної медицини та організаторів охорони здоров'я; відп. ред. Г.О. Слабкий, 23-25 жовтня 2008 р., м. Житомир. – Т.1, С. 105–109; *Оценка* финансирования,образования, управления и политического контекста для стратегического планорования кадровых ресурсов здравоохранения. ВОЗ.2009. – 86 с.; *Цифры* и факты ЕРБ ВОЗ Инвестирование в развитие кадровых ресурсов здравоохранения способствует усилению систем здравоохранения. Белград, Копенгаген, 17 сентября 2007 г.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ – це сукупність практичних заходів (рішень, важелів, стимулів, методів, процесів), за допомогою яких суб'єкти управління, впливаючи на сферу освіти з метою досягнення поставлених цілей, забезпечують її функціонування і розвиток. Згідно з характером впливу виокремлюються політичні, організаційні, правові, економічні, соціальні механізми. Вони виконують роль суспільного самоуправління за схемою заходу (мета – рішення) – впливи – дії – результати, можуть мати організаційний і правовий характер, потребують кадрового, матеріально-технічного, фінансового, інформаційного забезпечення, нормативно-правового регулювання (закони, підзаконні акти).

До політичних механізмів відносяться визначення законодавчого правового поля Конституцією України, державна освітня політика, закони, державні програми, концепції, доктрини розвитку сфери освіти, програма соціально-економічного розвитку України, науково обґрунтована програма формування людини як соціально активної особистості.

Основним правовим документом для освітянської сфери є Конституція України, яка визначає право громадян на освіту, результати інтелектуальної, творчої праці, що забезпечується розгалуженою мережею закладів освіти, що базуються на державній та інших формах власності, різного рівня і профілю, що динамічно адаптується до соціально-економічних змін. Законодавство України вимагає низку «Про освіту» (1991), «Про загальну середню освіту» (1998), «Про дошкільну освіту» (2002), «Про професійно-технічну освіту» (1998), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про вищу освіту» (2002), Укази Президента України, постанови уряду. Методологічними документами, покладеними в основу механізмів розвитку освіти в Україні, вибору пріоритетів розвитку стали міжнародні акти, конвенції, декларації, схвалені Верховною радою України. Спільні закономірності, тенденції розвитку освітянської сфери зумовили появу нового суспільного явища – загальноєвропейського освітнього простору, що сприяє реалізації міжнародних проектів. Орієнтиром правових норм регулювання суспільних відносин в освіті залишається Конвенція про права дитини (Нью-Йорк, 1989), Декларація прав дитини, прийнята Генеральною Асаблеєю ООН (1959), Конвенція про боротьбу з дискримінацією (Париж, 1960), Декларація ООН про поширення серед ідеалів світу взаємної поваги і взаєморозуміння між народами.

Нормативними механізмами державного управління освітою є рішення органів *управління освітою*, приписи, які розраховані на постійну або багаторазову дію, які відповідають принципам верховенства права, законності, приймаються суб'єктом управління у визначеній формі, за встановленою процедурою, офіційно доводиться до об'єктів управління. До таких механізмів належать закони, накази, розпорядження та акти органів державної влади, посадових осіб, що містять норми права, і які є обов'язковими до виконання та дотримання суб'єктами, на яких поширюється їх дія. Акти, що мають нормативний характер, видаються Кабміном України у формі постанов, з організаційно-розпорядчих або інших поточних питань – у формі розпоряджень. Нормативними актами місцевих держадміністрацій є розпорядження, органів місцевого самоврядування, територіальної громади – рішення.

Нормативними актами є статути і положення (зведені правові норми, що визначають організацію та діяльність органів та установ), регламенти (сукупність правил, що визначають порядок і процедуру діяльності органів управління, їх структурних підрозділів), інструкції (регламентують зміст і методичні питання правового регулювання у певній сфері діяльності), правила (регулюють поведінку суб'єктів, їх взаємовідносин, вирішення процедурних питань).

Нормативно-правові норми регулюють суспільні відносини між учасниками освітянської сфери, у сфері власності, фінансово-господарської діяльності, соціального захисту працівників. Існують інші підзаконні акти, які регулюють діяльність установ освіти і науки, зокрема *Національна доктрина розвитку освіти*, програма «Вчитель», «шкільний автобус» та ін. Методи впливу на діяльність об'єктів управління освітою виражаються також в уста-

новлених компетентними органами планових завданнях, стандартах, нормативах. Механізм державної стандартизації освіти, встановлює вимоги до змісту, обсягу, рівня освітньої і фахової підготовки в Україні. Державний стандарт освіти є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання освіти. Державні стандарти освіти окремо розробляються з дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної освіти і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду і перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років. Освіта є однією з сфер діяльності, якою опікується держава. Тому функціонування **М.д.у.о**. носить виконавчий і розпорядчий характер, полягає в організаційному впливові на суспільні відносини шляхом розробки, прийняття та реалізації організуючих, регулюючих та координуючих управлінських рішень, що справляють вплив на освітню сферу. Організаційні **М.д.у.о** – це система органів державної влади, державних установ, організацій, їх функцій, повноважень, відповідних організаційних взаємозв'язків для справлення державно-управлінського впливу на сферу освіти з метою забезпечення її функціонування і розвитку. Важливе методологічне значення має визначення організаційно-функціональної структури державного управління освітою, органів управління освітою, їх підрозділів, посадових осіб, які виконують функції управління, поєднання діяльності державного апарату управління освітою, публічних інституцій суспільства і громадськості. Організаційні **М.д.у.о –** це визначене законодавче поле, що забезпечує установлення упорядкування, вдосконалення загальних правил і норм поведінки кожного суб'єкта управління, що запобігають негативним явищам в освітянському середовищі, це використання ефективних адміністративних методів, зміна співвідношень адміністрування, регулювання, консультування, планування, мотивації, координації, регуляції, дерегуляції і саморегуляції, поєднання організаційно-адміністративного, інформаційно-аналітичного, публічно-комунікаційного управління, механізмів самоуправління, менеджменту, маркетингу, *державно-громадського управління*, демократизації, децентралізації, удосконалення інформаційних управлінських технологій та ін.

До важливих адміністративних **М.д.у.о** слід віднести технології стратегічного управління, управління персоналом, забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, виховання інноваційно-творчої особистості громадянина України та ін.

Соціальні і соціально-психологічні **М.д.у.о** – це механізми впливу на колективи, окремих працівників, які ґрунтуються на закономірностях соціології і психології, з урахуванням колективної психології (настрій колективу, групових відносин, громадської думки), психологічних особливостей різних соціальних груп і окремих особистостей. Це механізми створення сприятливого морально-психологічного мікроклімату; підвищення культури виробництва, заохочення інноваційної праці; соціального планування розвитку колективу; використання традицій колективу; створення сприятливих умов праці(оптимальний ступінь завантаженості, ритмічність, можливість підвищення кваліфікації та ін.); формування оптимальної системи управління (організаційної структури видів контролю, наявність посадових інструкцій та ін.); підвищення соціально-службової активності (обмін досвідом, пропаганда), морального стимулювання; комплектування малих груп і колективів та ін.

Економічні **М.д.у.о** – це матеріальне стимулювання колективів, окремих працівників шляхом підвищення прибутку, заробітної плати, преміювання, одержання кредитів, оподаткування тощо.

До кожної групи **М.д.у.о** визначаються нормативно-правова, інформаційна, кадрова, фінансова, матеріально-технічна складові.

Літ: *Державне* управління: Словник-довідник. – К., 2002; *Крисюк С. В.* Державне управління освітою. – К., 2009.

© Крисюк С.В.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРВИННОЇ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ. *Первинна медико-санітарна допомога* (**П.м.-с.д.**) є основним, доступним, безкоштовним для кожного громадянина видом медичного об-

слуговування і містить в собі лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь та інших невідкладних станів; проведення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів, медичну профілактику важких захворювань, санітарно-гігієнічну освіту; проведення заходів з охорони сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інших заходів, що пов'язані з наданням медико-санітарної допомоги громадянам за місцем проживання.

Враховуючи, що первинна медико-санітарна допомога (**П.м.-с.д.**) на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини (ЗЛП/СМ) відіграє надзвичайно важливу роль в збереженні та зміцненні здоров'я нації та є складовою галузі охорони здоров'я, були визначені основні проблеми в її організації та шляхи їх усунення шляхом державного регулювання розвитку **П.м.-с.д.**.

Основними проблемами первинної медико-санітарної допомоги в Україні є: нераціональна інфраструктура; низька доступність та недостатня якість первинної допомоги для населення, яка зумовлена: технологічною відсталістю закладів; неналежним кадровим забезпеченням; відсутністю стандартів лікування; відсутністю мотивації працівників до ефективної праці; застарілими принципами фінансування; відсутністю дієвої системи управління первинною допомогою; недостатністю наукового обґрунтування та нормативно-правової бази діяльності **П.м.-с.д.**.

Первинна ланка практично не впливає на медичний маршрут пацієнта, що має негативний вплив на якість подальшого обслуговування: самостійно звертаються до лікарів-спеціалістів майже третина (29,5%), до стаціонарів – 16,9% пацієнтів. 43,2% медична допомога надається на більш високому рівні, ніж необхідно.

В контексті вищезазначеного можна зробити висновок, що реформування системи **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини та її пріоритетний розвиток забезпечить поліпшення стану здоров'я населення на основі удосконалення системи медичної допомоги, наближення її до кожної сім'ї, підвищення рівня доступності, якості та ефективності при раціональному використанні ресурсів галузі.

Стан впровадження первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини в Україні та досвід країн Європи стали основою для обґрунтування сучасної стратегії розвитку **П.м.-с.д.** на засадах ЗЛП/СМ на сучасному етапі розбудови соціально-економічних відносин в країні. Організація **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини повинна будуватися на принципах доказової медицини, найкращого вітчизняного і світового досвіду та в відповідності до чинного законодавства України.

Стратегія даних розробок базується на принципах ВООЗ у відповідності до Європейської програми «Здоров'я для всіх у XXI столітті» та «Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2011 року», затвердженої Законом України від 22 січня 2010 року № 1841-VI та Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава» (блок «Реформа медичного обслуговування»).

З метою впровадження в практику поставлених завдань МОЗ України затверджена низка нормативних документів, якими визначено шляхи розвитку **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини.

Впровадження визначених завдань передбачає розробку якісно нової функціонально-організаційної моделі організації **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини.

Перш за все, передбачається чітке розмежування первинного та вторинного рівнів надання медичної допомоги.

З метою оптимізації керованості закладів первинної ланки, використання фінансових ресурсів, що виділяються на первинну допомогу, фінансової сталості закладів **П.м.-с.д.** рекомендується створення Центрів первинної медико-санітарної допомоги (Центрів) – закладів з правами юридичної особи – до складу яких мають входити амбулаторії загальної практики/сімейної медицини та фельдшерсько-акушерські пункти (здоровопункти), що забезпечують надання первинної лікарської та долікарської допомоги населенню окре-

мого сільського району, або міста чисельністю до 100 тис. чоловік. У великих містах та мегаполісах створюється по декілька названих Центрів. Рішення про створення Центрів приймають районні/міські Ради.

До функцій Центру входить укладання договорів з замовником на надання послуг первинної допомоги, планування, координація діяльності закладів **П.м.-с.д.**, що входять до складу Центру, забезпечення якості медичної допомоги, облік та звітність, фінансовий менеджмент, визначення і розподіл стимулюючих виплат для працівників. На території діяльності Центру забезпечується право кожної сім'ї вільного вибору сімейного лікаря.

По-друге, передбачається створення мережі закладів первинного рівня, переважно у вигляді амбулаторій загальної практики/сімейної медицини (ЗП/СМ) в сільській місцевості головним чином на 2 лікаря, а в міській – на 4 та більше лікарів та їх устаткування відповідно до затверджених табелів оснащення з різними моделями для міської та сільської місцевості.

В сільській місцевості – реорганізація сільських лікарських амбулаторій, амбулаторних відділень сільських дільничних лікарень та частини поліклінічних відділень центральних районних (ЦРЛ) та районних (РЛ) лікарень, великих ФАПів у підрозділи **П.м.-с.д.**, які є структурними підрозділами Центрів **П.м.-с.д.** У зв'язку з тим, що на рівні ФАПів, які обслуговують до 300 осіб, надається низькопродуктивна та, в більшості випадків, неякісна медична допомога, пропонується на рівні місцевих громад розглянути питання про їх закриття при паралельному розвитку мережі амбулаторій ЗП/СМ.

Організація медичної допомоги лікарем загальної практики/сімейної медицини в амбулаторії ЗП/СМ сільської місцевості має свої особливості.

Вона полягає в тому, що пацієнти отримують долікарську допомогу на ФАПах, а лікарську: планову – за місцем проживання під час планового об'їзду сімейним лікарем сіл та шляхом відвідування амбулаторії; екстрену – шляхом виклику швидкої медичної допомоги та термінового направлення пацієнта в сімейну амбулаторію або викликом лікаря до себе.

В міській місцевості – реорганізація та перепрофілювання частини поліклінік та поліклінічних відділень багатопрофільних лікарень для дорослих та дітей, відкриття нових центрів **П.м.-с.д.** та сімейних амбулаторій, наближених до місця проживання населення.

Важливими складовими інноваційних підходів в організації **П.м.-с.д.** на засадах ЗЛП/СМ є зміна підходів до фінансування первинного рівня медичної допомоги, яка заключається в наступному:

1. Об'єднання фінансових ресурсів для надання **П.м.-с.д.** на районному/міському рівні.
2. Вільний вибір лікаря ЗП/СМ, який визначає медичний маршрут пацієнта.
3. Впровадження договірних відносин між замовником та постачальником медичних послуг.
4. Впровадження системи приватної лікарської практики.
5. Повна або часткова компенсація коштів з бюджету за придбання ліків за рецептом лікаря ЗП/СМ.
6. Получення подушної оплати праці і стимулюючих надбавок сімейним лікарям за пріоритетні види діяльності.

З метою впровадження представленої моделі оптимізації **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини необхідно створити чітку систему управління перетвореннями, складовими якої мають бути:

- визначення наукового та методичного супроводу, яке забезпечує Міністерство охорони здоров'я України;
- професійна підготовка керівників органів управління та закладів охорони здоров'я первинної ланки охорони здоров'я в сфері менеджменту відповідно до сучасних вимог;
- проведення широкої роз'яснювальної роботи та інформування щодо мети, завдань, сутності та результатів перетворень, починаючи з представників центральних та місцевих органів влади, включаючи як медичних працівників, так і широкі верстви населення;
- залучення до проведення перетворень професійних медичних асоціацій та громадськості через координаційні та наглядові ради.

Літ.: *Закон* України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини» від 22 січня 2010 року № 1841–VI; *Іванов Д. Д.* Сімейна медицина: зарубіжний досвід та перші кроки в Україні / Д. Д. Іванов // Управління закладом охорони здоров'я. – 2007. – № 5. – С. 104–107; *Лехан В. М.*, Слабкий Г. О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. – Київ, 2009. – 50 с.; *Методичні* рекомендації щодо реорганізації бюджетних закладів охорони здоров'я в комунальні некомерційні неприбуткові підприємства(на прикладі Центру первинної медико-санітарної допомоги) / За ред. Слабкого Г. О. – Київ, 2010. – 35 с.; *Організація* роботи лікаря загальної практики (сімейного лікаря) / Під ред. В. М. Лехан. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС,. 2002. – 370 с.; *Постанова* КМУ «Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я» від 20.06.2000 № 989.

© Слабкий В.Г., Антонишин О.І., Крисько М.О.

МЕХАНІЗМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДОКАЗОВОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ. Здоров'я населення є невід'ємною складовою соціального, економічного та культурного розвитку суспільства, а його збереження – провідною метою системи охорони здоров'я. Одним із найважливіших завдань у вирішенні проблем охорони здоров'я є забезпечення якості медичних послуг шляхом переорієнтації служби на засади доказової медицини (**Д.м.**). Наразі вже сформовані основні принципи **Д.м.**, застосування їх при прийнятті клінічних рішень, визначені форми і інструменти навчання лікарів основам доказової медицини. І в усіх розвинених країнах технології доказової медицини признані і сприйняті як основоположний принцип побудови національних моделей медицини. Принципи доказової медицини застосовуються в будь-якій області медичної науки і практики, включаючи загальні проблеми організації оптимальної системи охорони здоров'я (доказовий менеджмент) і виконують двояку роль. З одного боку, вони сприяють скороченню часу між появою останніх надійних наукових досліджень та їх втіленням в клінічну практику, з іншого – становлять надійну перепону на шляху застосування недоказаних, тим більш малоефективних методів діагностики і лікування.

В Україні лише протягом останніх років розпочато вивчення і впровадження медико-організаційних технологій з доведеною ефективністю. Слід відмітити, що впровадження основ **Д.м.** в медичну практику пов'язано із певними труднощами, особливо це стосується вирішення проблем для конкретного пацієнта, тобто на рівні клінічної практики.

Загальновизнано, що основи доказової медицини – науково обґрунтованої практики можуть впроваджуватися на рівні клінічної практики і клінічної стратегії. На рівні клінічного випадку вирішуються лікувально-діагностичні питання, що виникають у лікаря в повсякденній роботі, а також у керівників структурних підрозділів лікувально-профілактичних закладів. Питання, що виникають у керівників органів охорони здоров'я, а також діяльність стосовно розробки медичних стандартів (клінічних протоколів) (МС/КП), відносяться до рівня клінічної стратегії.

З позицій доказової медицини для надання ефективної медичної допомоги пацієнтам кожен лікар повинен володіти основними навичками: вмінням чітко визначити проблему хворого і характер інформації, необхідної для її вирішення; проведенням ефективного пошуку даних, опублікованих у медичній літературі, з подальшим відбором найбільш якісних досліджень; оцінкою рівня достовірності одержаних у них результатів із застосуванням спеціальних критеріїв; визначенням доцільності застосування відібраної інформації для конкретного випадку; здійсненням оцінки конкретних дій за доказами. Відповідно до резюме Сицилійської декларації з питань надання пацієнтам оптимальної медичної допомоги нині загальновизнана необхідність обов'язкового оволодіння медичним персоналом принципами і методами клінічної епідеміології, яка є основою для практичної реалізації доказової медицини. Необхідність обов'язкового навчання медичних працівників питанням пошуку, аналізу і оцінки публікацій зумовлена тим, що використання в клінічній практиці медичних технологій, які не мають надійних доказів їхньої ефективності та безпеки, може вияви-

тися в кращому разі неефективним, а в гіршому – небезпечним.

На жаль, нині подавляюча більшість лікарів не володіє методами пошуку, аналізу, оцінки та відтворюваності даних досліджень. Крім того, більшість результатів надійних досліджень видається на сьогодні англійською мовою, рівень володіння якою спеціалістами низький. Відсутня і система мотивації медичних працівників щось змінювати в своїй практиці, а самостійний пошук та оцінка даних досліджень відволікає дуже багато часу лікарів від основної роботи. Тому більш реальним шляхом широкого впровадження основ **Д.м.** в клінічну практику є рівень клінічної стратегії – при розробці державних нормативів (МС/КП) надання медичної допомоги. МС/КП – це інструмент, створений з метою забезпечення допомоги як медичним працівникам, так і пацієнтам приймати підкріплені надійною інформацією рішення стосовно профілактики і лікування хвороб.

Процес створення медичних стандартів/клінічних протоколів є складним і потребує колосальних зусиль, методичної підготовки і інформаційного забезпечення фахівців, що їх розробляють. Адже МС/КП створюються на основі колективних зусиль і підлягають суворій процедурі редагування і перевірки. Крім того, вони потребують регулярного поновлення по мірі появи нових даних. Однак застосування МС/КП високого методологічного рівня, дозволяє знизити необґрунтовані витрати при одночасному поліпшенні якості медичної допомоги, скоротити число необґрунтованих госпіталізацій та обстежень, неефективних втручань. В той же час існують об'єктивні дані того, що неналежним чином підготовлені клінічні протоколи можуть принести більше шкоди, ніж користі.

В Україні створена нормативно-правова база стандартизації медичної допомоги, унормована технологія розробки основних медико-технологічних документів стандартизації – клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини, розпочата їх розробка.

Будь-які медико-технологічні документи стандартизації на момент їх ухвалення вже мають певний ступінь недосконалості, оскільки не можуть врахувати ще не узагальнені дослідження. Із цих причин лікар зобов'язаний критично оцінювати той або інший стандарт лікування. Тобто сучасному лікарю необхідно не тільки знати загальноприйняті протоколи терапії, але і володіти технологіями пошуку нової клінічної інформації. Таким чином, лікар відповідно до принципів **Д.м.** зобов'язаний враховувати особливості конкретного клінічного випадку і усвідомлено повною мірою порушувати абстрактний стандарт лікування, шляхом інтеграції іншої групи знань, які включають результати нових якісно виконаних клінічних досліджень. Результат цієї інтеграції буде виражений в оригінальній для кожного пацієнта тактиці лікування, яка зрештою визначає план лікування.

В ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України» було проведено соціологічне дослідження стосовно готовності медичних працівників до зміни клінічної практики у відповідності із затвердженими МОЗ України клінічними протоколами. За даними дослідження до проблемних питань інтеграції технологій **Д.м.**у клінічну практику відносяться відсутність знань медичних працівників з методології **Д.м.** (лише 27,7±2,51% спеціалістів позитивно оцінили власні можливості щодо пошуку, аналізу і оцінки даних публікацій), недостатність необхідного медико-технологічного обладнання для виконання регламентованих КП технологій, відсутність бажання медичних працівників до змін.

Отже, для повсюдного і більш швидкого та ефективного впровадження сучасних медико-організаційних технологій в діяльність закладів служби охорони здоров'я доцільно забезпечення цільового навчання спеціалістів з основ **Д.м.** на до дипломному і післядипломному етапах, подальша розробка МС/КП, що гуртуються на принципах доказової медицини, розробка і запровадження системи впровадження МС/КП в діяльність закладів охорони здоров'я.

Літ.: *Гойда Н. Г.*, Парій В. Д. Англійський досвід розробки клінічних посібників та стандартів // Вісник соціальної гігієни та організації охорони

здоров'я України. – 2005. – № 3. – С. 78–81; *Дудіна О. О.,* Жилка Н. Я., Слабкий Г. О., Бринь Г. О. До проблеми розробки та впровадження клінічних протоколів у діяльність служби охорони здоров'я матері та дитини / Здоровье женщины. – 2006. – № 1. – С. 36–40; *Sicily Declaration* in Evidence-Based Practice Questions // MBC medical education. – 2005. – V.5:1 doi: 10. – P. 1186/1472–6920–5–1; *Дудіна О. О.,* Мойсеєнко Р. О. Переорієнтація педіатричної служби на науково обґрунтовану практику / Матеріали конференції «Історія утворення і становлення товариства київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення)» 2010 р., м. Київ. – С. 167–170.

©Дудіна О.О., Валієв О.А.

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (англ. *Modern of financial mechanisms of health care system)* – напрями, характер і сутність функціонування фінансів в охороні здоров'я.

Серед розмаїття визначень і підходів вчених та практиків до поняття найбільшої уваги заслуговують два аспекти, два підходи до розуміння суті **М.ф.о.з.**

Перший підхід полягає в тому, що під **М.ф.о.з.** розуміють функціонування самих фінансів. Матеріальним відображенням фінансових відносин є грошові потоки. Організація цих потоків, порядок їх здійснення відбувається за певними правилами, певними напрямами, що і характеризує фінансову «техніку». З подібного підходу і виходить розуміння **М.ф.о.з.** як організаційного відображення фінансових відносин. Такий підхід до визначення **М.ф.о.з.** відображає внутрішню організацію функціонування фінансів. Однак, це цілком точно відображається в понятті «організація фінансів», і ототожнювати дане поняття з **М.ф.о.з.** не представляється доцільним.

Другий підхід до розгляду поняття **М.ф.о.з.** полягає в тому, що його розуміють як сукупність методів і форм, інструментів, прийомів і важелів впливу на розвиток як економіки в цілому, так і системи охорони здоров'я.

У дослідженнях провідних західних вчених **М.ф.о.з.** не виділяють як відокремлене явище, всебічно і ґрунтовно досліджують фінансові методи впливу на економіку **О.з**. і суспільство. В економічній літературі країн СНД переважає перший підхід до визначення **М.ф.о.з.** як способу організації фінансових відносин, який складається з елементів та інструментів впливу. Загалом серед українських вчених існує чітка позиція щодо визначення **М.ф.о.з.** та його складових. Фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики в тій чи іншій сфері, у т.ч. і системі охорони здоров'я. При цьому розрізняють забезпечувальну (джерела фінансування, тобто покриття потреб, носить пасивний вплив фінансового забезпечення) і регулятивну його дію (вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення, характеризує активний вплив фінансового забезпечення).

У Звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я представлено чинники, які впливають на механізми фінансування охорони здоров'я:

• фінансування досягнення політичних цілей, які, по суті, є ідентичними загальним завданням системи охорони здоров'я, через сприяння загальному захисту населення від фінансового ризику, або фінансовий захист; забезпеченню більш справедливого розподілу тягаря витрат серед населення, що потрібні для забезпечення фінансування системи, або справедливість витрат на охорону здоров'я.;

• фінансування політичних цілей, які відіграють інструментальну функцію, і є проміжними цілями для більш широких цілей системи охорони здоров'я, через сприяння справедливого використання та надання послуг у відповідності з потребою у таких послугах, або справедливість споживання; підвищення прозорості та підзвітності у галузі охорони здоров'я (системі фінансування) для населення; підвищення якості та ефективності надання послуг; підвищення ефективності в управлінні фінансуванням системи охорони здоров'я (адміністративна ефективність).

Відповідно до другого підходу, зазначеного вище, М.ф.о.з. складаються із наступних підфункцій і принципів – збору коштів (формування доходів), об'єднання фінансових ресурсів (пулінг), розподіл через їх закупівлю послуг, а також залучення населення до участі у витратах і політика щодо пільг та допомог.

Аналіз **М.ф.о.з.** в різних країнах світу свідчить, що існують різноманітні форми і методи фінансування як його складові. Зарубіжні системи охорони здоров'я в провідних зарубіжних країнах світу можна кваліфікувати за типами: державна, приватна та страхова; основними формами фінансування охорони здоров'я є державне бюджетне фінансування; кошти системи соціального страхування; особисті кошти громадян; кошти благодійних фондів і організацій, внески і пожертви юридичних та фізичних осіб; держава формує систему фінансово-організаційного характеру для залучення благодійних і спонсорських внесків в систему охорони здоров'я.

Таким чином, **М.ф.о.з.** включають оподаткування, внески на соціальне страхування, приватні страхові внески, індивідуальні заощадження, платежі з власної кишені і кредити, гранти і пожертвування. Фонди можуть бути приватними комерційними, приватними некомерційними або громадськими/державними.

В різних країнах пацієнти часто також активно долучаються до безпосереднього фінансування частини або всієї вартості деяких видів медичної допомоги у вигляді зборів з користувачів. Ці збори можуть стягуватися в якості співоплати (єдиної ставки оплати для кожного виду послуги), участі у страхуванні страхування (у відсотках від загальної вартості послуги) або франшизи (межа, до якої пацієнт несе відповідальність, і вище якої страховик покриває всі витрати). Агентом збору фондів в таких випадках, як правило, стають самі постачальники послуг, наприклад, лікарня, лікар або фармацевт.

Наступною функцією фінансування є об'єднання ресурсів, що відрізняється від збору доходів, оскільки деякі форми збору доходів не дозволяють розподіляти фінансові ризики між такими елементами, як заощадження коштів для покриття витрат і платежі з власної кишені клієнтів. Об'єднання ресурсів визначають як накопичення доходів в якості передплачених послуг охорони здоров'я від імені населення.

Покращення фінансування також можна забезпечити через вдосконалення механізмів закупівлі/оплати послуг, що, в свою чергу, повинно призвести і до підвищення якості медичних послуг. Вдосконалення контрактних відносин, якими регулюються питання закупки послуг, може підштовхнути постачальників медичних послуг приділяти увагу більш широким питанням організації охорони здоров'я, як, наприклад, заходам профілактики, які мають величезний вплив на здоров'я населення.

Для формування **М.ф.о.з.** системи охорони здоров'я використовують такі підходи: за рівнями фінансування, функціональний і інституціональний: при підході за рівнями фінансування **М.ф.о.з.** структуруються за рівнями бюджетної системи, що забезпечує фінансування системи охорони здоров'я; при функціональному – виділяють функціональні блоки, тобто організаційний, методичний, нормативно-правовий, інформацій, що дозволяє досліджувати окремі блоки **М.ф.о.з.**. на відповідність функціонування всієї системи фінансових потоків; при інституціональному – **М.ф.о.з.** структурується за основними видами елементів, які його формують, зокрема, суб'єктами організації і управління фінансовим забезпеченням, інформаційним, нормативно-правовим забезпеченням, формами і методами фінансування, що дозволяє оцінювати його ефективність з позицій управління фінансовими потоками.

Запровадження нових **М.ф.о.з.** системи охорони здоров'я на сучасному етапі реформування системи охорони здоров'я в Україні передбачають:

• перерозподіл ресурсів між закладами охорони здоров'я, що надають первинну, вторинну, екстрену та третинну медичну допомогу;

• концентрацію бюджетних коштів для надання первинної медичної допомоги, включаючи невідкладну – на районному/міському рівнях, на надання вторинної, третинної та екстреної медичної допомоги – на обласному рівні;

• впровадження договорів про надання первинної, вторинної, екстреної та третинної медичної допомоги в межах бюджетної програми;

• здійснення розрахунку витрат та фінансування закладів охорони здоров'я, що надають первинну медичну допомогу на основі подушного фінансового нормативу;

• фінансування закладів, що надають вторинну та третинну медичну допомогу, а

також Центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф здійснюється відповідно до глобального бюджету.

Запровадження ефективних **М.ф.о.з.** системи охорони здоров'я сприятиме поліпшенню медичного обслуговування та розширенню можливостей щодо надання медичних послуг населенню.

Літ.: *Указ* Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення» від 06.12.2005 № 1694/2005; *Дробозина, Л.А.* и др. Общая теория финансов: Учебник / Дробозина, Л.А. и др. - М. : Юнити. - 2001; *Родионова В.М.,* Барда В.С., Лаврушин О.И. и др. Энциклопедия рыночного хозяйства: Финансы рыночного хозяйствования / Родионова В.М., Барда В.С., Лаврушин О.И. и др. – М. : Путь России. Экономическая литература. – 2003; *Карамишев Д.В.* Фінансування охорони здоров'я : навч. посіб. для слухачів заочної форми навчання за спеціальністю «Державне управління» та спеціальністю «Управління охороною здоров'я» / Д.В. Карамишев, А.С. Немченко, О.С. Вашев. – Х. : Магістр, 2004; *Радиш Я.* Проблеми державного управління охороною здоров'я в Україні / Я. Радиш, В. Лехан, С. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004; *Виноградов О. В.* Механізми державного управління багатоканальним фінансуванням системи охорони здоров'я України: Дис. канд. наук: 25.00.02 – 2009; *World* health report 2000. Health systems: improving performance. Geneva, World Health Organization, 2000; *Kutzin J.* Conceptual framework for analysing health financing systems and the effects of reforms. Implementing Health Financing Reform Lessons from countries in transition / Kutzin J. World Health Organization, on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies.: 2010; *Josep Figueras,* Martin McKee, Elias Mossialos and Richard B. Saltma. Purchasing to improve health systems performance / Josep Figueras, Martin McKee, Elias Mossialos and Richard B. Saltman.World Health Organization &the European Observatory on Health Systems and Policies.: – 2005; *Kutzi, J.* A descriptive framework for country-level analysis of health care financing arrangements / Kutzin J. // Health Policy. – 2001; *Подходы* к политики финансирования в Европейском регионе ВОЗ. EUR/RC56/BD/1. 26 b.yz 2006 u/

© Шевченко М.В., Слабкий Г.О., Лехан В.М., Заглада О.О.

МИТНА ПОЛІТИКА (англ. *Customs policy*) – певний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів та забезпечення захисту національних інтересів та національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері. **М.п.** є органічною складовою митної справи, куди ще відносяться такі структурні елементи як порядок переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів; митні режими; митно-тарифне регулювання; митні платежі; митне оформлення; митний контроль; митна статистика; визначення поняття контрабанди та проведення дізнання; порушення митних правил і відповідальність за них; провадження у справах про порушення митних правил; розгляд (судовий) справ про порушення митних правил.

Поняття національних інтересів та національної безпеки в контексті **М.п.** виступає тією головною категорією, за якою можливе визначення ефективності та актуальності державного впливу на сферу зовнішньоекономічних відносин. Засоби державного впливу на зовнішньоекономічні відносини застосовуються щодо правових відносин, що виникають при переміщенні товарів, інших предметів та транспортних засобів через Митний кордон України. Такий спосіб реалізації **М.п.** засновано на критерії територіальної юрисдикції, до складу якої входять права держави обкладати податками будь-яку особу чи підприємство, що знаходяться на його території та вимагати від них виконання вимог правових норм цієї держави (правомірної поведінки). Митний союз (Customs Union) – інтеграційне об'єднання, у якому скасування тарифних і кількісних обмежень у торгівлі між країнами-учасницями доповнюється встановленням спільних зовнішніх тарифів відносно третіх країн. Як правило, країни-учасниці Митного союзу домовляються про створення міждержавних органів, що координують проведення погодженої зовнішньоторговельної політики. Загалом, це полягає в проведенні періодичних нарад міністрів, що керують відповідними органами, що в своїй роботі спираються на постійно діючий міждержавний Секретаріат. Фактично справа стосується міждержавної інтеграції, що передбачає утворення наднаціональних (наддержавних) ор-

ганів. У цьому плані Митний союз є значно жорсткішою формою інтеграції, аніж, наприклад, Зона вільної торгівлі. Утворення митних, як і будь-яких інших, союзів означає поділ, «врізання» певного суверенітету, коли Україна, як держава, позбавляється права самостійно визначати свою державну, торговельну, митну політику, це передача своїх зовнішньоекономічних важелів іншій країні, або союзу таких країн.

Чинним законодавством України визначено процедуру створення при Кабінеті Міністрів України колегіального органу – Митно-тарифної ради України – діяльність якої грунтується на принципах проведення єдиної митно-тарифної політики на основі врахування інтересів країни і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, захисту внутрішнього ринку, обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції під час здійснення експортно-імпортних операцій, протидії дискримінаційним заходам окремих іноземних держав та їх союзів.

Головними завданнями Митно-тарифної ради є:

• розроблення пропозицій про основні напрями і засоби реалізації митно-тарифної політики України;

• розроблення проектів актів законодавства України та міжнародних договорів України щодо митно-тарифного регулювання;

• підготовка пропозицій про встановлення, скасування або зміну ставок ввізного та вивізного мита;

• підготовка і розгляд пропозицій про внесення змін до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

• розроблення правил визначення митної вартості товарів та країн їх походження;

• розроблення та розгляд пропозицій про надання тарифних пільг і преференцій, а також заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації єдиної державної **М.п.** є Міністерство фінансів України (Мінфін), діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Зокрема Мінфін України встановлює порядок обліку, оброблення і збереження електронної інформації відповідно до законодавства, необхідної для розроблення та реалізації єдиної державної митної політики.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи є Державна митна служба України (Держмитслужба), діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів.

Серед основних завдань Держмитслужби, спрямованих на формування та забезпечення реалізації державної **М.п.** слід зазначити: здійснення контролю за додержанням вимог законодавства з питань митної справи митними органами, спеціалізованими митними установами та організаціями, юридичними і фізичними особами; організація і забезпечення здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через Митний кордон України; забезпечення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через Митний кордон України; застосування заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення дотримання передбачених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через Митний кордон України; організацію та проведення у межах своїх повноважень боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил; здійснення контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів і транспортних засобів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через Митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та виконують інші операції з такими товарами.

Літ.: *Ківалов С. В.* Митна політика України : Підручник / С. В. Ківалов, Б. А. Кормич. – О. : Юрид. літ-ра, 2002. – 256 с.; *Гребельник О. П.* Основи митної справи : навчальний посібник / О. П. Гребельник . – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 600 с.; Митний кодекс України // ВВР України. – 1992. – № 16. – Ст. 203; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про Митно-тарифну раду України» від 7 лютого 1994 р. № 62. : [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердженн-

ня Положення про Міністерство фінансів України» від 27 грудня 2006 р. № 1837 [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну митну службу України» від 18 липня 2007 р. № 940.

© Розпутенко І.В.

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ – сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення додержання норм національних нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. **М.к.** підлягають усі товари та транспортні засоби, що переміщуються через Митний кордон України. **М.к.** передбачає проведення митними органами мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення дотримання законодавчих норм з питань митної справи. Обсяг таких процедур і порядок їх застосування визначається у відповідності з Митним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами України, що заключені у встановленому законом порядку. **М.к.** товарів, транспортних засобів перевізників у пунктах пропуску через Державний кордон України здійснюється цілодобово відповідно до типових технологічних схем пропуску через Державний кордон України автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

М.к. здійснюється безпосередньо посадовими особами митних органів шляхом:

1) перевірки документів та відомостей, необхідних для такого контролю;

2) митного огляду (огляду та переогляду товарів і транспортних засобів, особистого огляду громадян);

3) обліку товарів і транспортних засобів, що переміщуються через Митний кордон України;

4) усного опитування громадян та посадових осіб підприємств;

5) перевірки системи звітності та обліку товарів, що переміщуються через Митний кордон України, а також своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів, які відповідно до законів справляються при переміщенні товарів через Митний кордон України;

6) огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних ліцензійних складів, спеціальних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться або можуть знаходитися товари і транспортні засоби, що підлягають митному контролю, чи провадиться діяльність, контроль за якою покладено на митні органи законом;

7) використання інших форм, передбачених Митним кодексом та іншими законами України з питань митної справи.

Порядок здійснення **М.к.** визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до норм Митного кодексу.

Під час проведення **М.к.** митні органи самостійно визначають форму та обсяг контролю, достатні для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку, контроль за дотриманням яких покладено на митні органи.

Посадові особи митних органів з метою здійснення **М.к.** мають право в межах наданої їм. Митним кодексом та іншими законами України компетенції безперешкодного доступу на територію чи в приміщення будь-якого підприємства незалежно від форми власності та підпорядкування, де знаходяться або можуть знаходитися товари, що підлягають митному контролю.

На підставі міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку, на Митному кордоні України може здійснюватися спільний **М.к.** разом з митними органами суміжних держав.

Літ.: *Митний* кодекс України. Прийнятий 11 липня 2002 р. – К. : Істина, 2002. – 168 с.; *Основи* митної справи : навчальний посібник / За ред. П. В. Пашка 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002.

© Макогон Ю.В., Яценко А.Б.

МИТНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ (англ. *Customs protectionism, з лат. Protectio* – прикриття) – складова економічної політики держави, спрямованої на захист вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції шляхом застосування високих ввізних митних тарифів і ліцензування ввезення товарів. Митний протекціонізм уперше був започаткований у XVI столітті в Англії і пов'язувався із промисловою революцією. Для захисту інтересів промисловців та підприємств від конкуренції зі сторони голландських та французьких товарів було введено високі ставки мита на товари, що вироблялися в Англії. Паралельно було обмежено або заборонено ввезення товарів. Було введено такий порядок, відповідно до якого дозволялося привозити іноземні товари тільки на англійських суднах чи, по крайній мірі, на кораблях країни походження товарів. При цьому за це стягувався додатковий збір. З колоній привозилися товари виключно на англійських кораблях. Мета цих заходів полягала також у позбавленні Голландії переваг та сили в торгівлі. Така політика продовжувалася майже 400 років, що дозволило Англії стати не тільки могутньою морською державою, але й вийти по економічному розвитку на перше місце у світі.

В наш час протекціонізм властивий більшості країн, у тому числі з розвинутою економікою, хоча він суттєво відрізняється від протекціонізму на домонополістичній стадії. Якщо на домонополістичній стадії протекціонізм був спрямований на захист від іноземної конкуренції слабких галузей промисловості, відсталих, неконкурентоспроможних, то сучасний протекціонізм спрямований на підтримання найбільш розвинутих галузей промисловості. Відтак, «протекціоністське» мито встановлюється державою (або групою держав) для захисту національної промисловості і сільського господарства від конкуруючих імпортних товарів іноземного походження. Відповідно до принципів Підсумкового акта першої Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) 1964 року право на стягнення протекціоністських ставок митного оподаткування було надано лише країнам, що розвиваються.

Країни з розвинутою економікою, в свою чергу, почали застосовувати антидемпінгове мито до товарів та продукції країн з «неринковою» економікою. Така ситуація спонукала до прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (ООН) 29 січня 1979 року резолюції 33/196 «Протекціонізм». Резолюція закликала розвинуті країни ліквідувати всі форми протекціоністських заходів проти експорту країн, що розвиваються. Цей заклик був зумовлений висновком, що прискорене зростання економіки країн, що розвиваються, є ключовим елементом загального покращення світової економіки у той час як зростання протекціоністських заходів загострює інфляцію в розвинутих країнах та, в свою чергу, розповсюджується на економіку країн, що розвиваються. Розширення міжнародної торгівлі на рівних умовах, в свою чергу, повинно принести користь усім країнам, оскільки експортні надходження мають важливе значення для економіки країн, що розвиваються. Відтак, розширення експорту з країн, що розвиваються є важливим засобом фінансування їх самостійного зростання.

В Україні з метою запровадження механізмів захисту інтересів національного товаровиробника законодавством регулюються засади і порядок порушення та проведення спеціальних розслідувань фактів зростання імпорту в Україну незалежно від країни походження та експорту товару, що заподіює значну шкоду або загрожує заподіянням значної шкоди національному товаровиробнику, за результатами яких можуть застосовуватися спеціальні заходи. Зокрема якщо зростання обсягу імпорту в Україну відбувається у таких розмірах та (або) у такі строки або на таких умовах, що заподіюється або існує загроза заподіяння значної шкоди, з метою захисту національних інтересів установлюється спеціальне мито щодо імпорту в Україну, який є об'єктом спеціального розслідування. Встановлене спеціальне мито сплачується імпортером товару в Україну незалежно від інших податків і зборів (обов'язкових платежів), які справляються при імпорті в Україну.

Розмір ставки спеціального мита визначається у відсотках до митної вартості товару,

що є об'єктом спеціального розслідування. Спеціальне мито справляється у відповідному розмірі та у кожному випадку окремо на недискримінаційній основі, незалежно від країни експорту.

Одним з видів спеціального мита є антидемпінгове мито – особливий вид мита, що застосовується у разі ввезення на митну територію країни імпорту товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів. Товар вважається об'єктом демпінгу, якщо в країні імпорту його експортна ціна є нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту в звичайних торговельних операціях.

За підсумками одного з останніх самітів України та ЄС також було визнано важливість співробітництва у сфері торгівлі як інструмента процвітання та стабільності. При цьому наголошувалося, що протекціонізм не є відповіддю на глобальну економічну та фінансову кризу і що зобов'язання та відповідальність, які випливають з членства у Світовій Організації торгівлі, повинні повністю виконуватися.

Літ.: *Гребельник О. П.* Основи митної справи : навчальний посібник / О. П. Гребельник . – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 600 с.; *Ківалов С. В.* Митна політика України : підручник / С. В. Ківалов, Б. А. Кормич. – О. : Юрид. літ-ра, 2002. – 256 с.; *Рут Френклін.* Міжнародна торгівля та інвестиції. / *Френклін Рут, Антон Філіпенко;* [Пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 743 с.; Митний кодекс України // ВВР України. – 1992. – № 16. – Ст. 203; *Закон* України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 11, ст. 78; *Закон* України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 9–10, ст. 65; Резолюція 33/196 Генеральної Асамблеї ООН.

© Розпутенко І.В.

МИТНИЙ РЕЖИМ – сукупність законодавчо встановлених норм та положень, які визначають статус товарів, транспортних засобів, цінностей, інших предметів, що переміщуються через митний кордон або по митній території для митних цілей.

М.р. відповідає система митних процедур, під якою розуміють здійснення контролю за дотриманням порядку переміщення товарів, речей, майна та інших предметів, огляд предметів, оформлення митних документів, накладання митного забезпечення, перевірка вірності заповнення вантажної митної декларації, нарахування сум, що підлягають сплаті, передача статистичних даних в органи Державного комітету статистики України та інші дії, що здійснюються митними органами України з метою виконання законодавства щодо митної справи.

М.р. виконують такі функції:

• встановлюють порядок переміщення товару через митний кордон країни залежно від призначення товару;

• визначають умови перебування товару на/поза митною територією;

• встановлюють рамки, в яких може використовуватись товар;

• регламентують права та обов'язки особи, що переміщує товар;

• визначають вимоги до товару, що розміщується у даний конкретний режим.

Запровадження **М.р.** при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності обумовлено наступними обставинами. Сучасний етап розвитку зовнішньоторговельних відносин між країнами характеризується стійким зростанням обсягів світової торгівлі та розширенням різнобічних форм здійснення зовнішньоторговельних операцій. Дана тенденція ускладнює процедуру регулювання зовнішньоторговельних зв'язків та вимагає застосування диференційованого підходу до переміщення предметів через митний кордон. У разі встановлення однакових митних правил для операцій купівлі-продажу готової продукції, призначеної для споживання, та операцій, які є складовою процесу виробництва, ефективність останніх може значно знижуватись. Таким чином, у системі державного регулювання зовнішньоекономічною діяльністю з метою розвитку національного виробництва товарів і послуг законодавчо закріплені різні умови переміщення через митний кордон товарів, транспортних засобів та інших предметів, які реалізуються через застосування визначених **М.р.**

Митним кодексом України встановлено такі види **М.р.**: імпорт; реімпорт; експорт; реекспорт; транзит; тимчасове ввезення (вивезення); митний склад; спеціальна митна зона; магазин безмитної торгівлі; переробка на митній території України; переробка за межами митної території України; знищення або руйнування; відмова на користь держави.

Найбільш поширеними **М.р.** є експорт та імпорт товарів, які є складовими зовнішньоторговельного балансу і докорінно впливають на стан зовнішньоторговельних відносин країни.

Експорт товарів – **М.р.**, за якого товари вивозяться за межі митної території України для вільного обігу без зобов'язання про їх повернення на цю територію та без встановлення умов їх використання за межами митної території України.

Реекспорт товарів – **М. р.**, за якого товари, що походять з інших країн, не пізніше ніж у встановлений законодавством строк з моменту їх ввезення на митну територію України вивозяться з цієї території в режимі експорту.

Імпорт – **М.р.**, відповідно до якого товари ввозяться на митну територію України для вільного обігу без обмеження строку їх перебування на цій території та можуть використовуватись без будь-яких митних обмежень.

Згідно з Митним кодексом України, при декларуванні товарів та майна декларант самостійно обирає **М.р.**, у якому він здійснює ввезення товарів та майна на митну територію України, і вказує його у вантажній митній декларації. Відповідальність за суворе дотримання обраного **М.р.** покладена на власника товару, транспортного засобу або іншого майна.

Наукові дослідження щодо **М.р.** в основному містять їх перелік та характеристики, окремі науковці запропонували їх класифікацію. Так, О.П. Гребельник класифікує **М.р.** на п'ять груп. До першої він відносить режими, які використовуються при здійсненні основного обсягу зовнішньоторговельних операцій, що пов'язані з проданими українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності товарами до інших країн і закупівлею товарів для потреб вітчизняного виробника (експорт, реекспорт, тимчасове ввезення (вивезення), імпорт, реімпорт). ©До другої групи включено **М.р.**, за яких переміщення товарів через кордон поєднується зі здійсненням митними органами конкретних операцій в інтересах відповідних організацій або осіб з наданням для них певних послуг (митний склад, магазин безмитної торгівлі). До третьої групи віднесено **М.р.**, в рамках яких товари переміщуються через кордон у зв'язку з їх переробкою в іншій країні (переробка на митній території України, переробка за межами митної території України). Четверта група об'єднує режими, які використовуються при припиненні зовнішньоекономічних операцій (відмова на користь держави, знищення або руйнування). До п'ятої групи відносяться режими, зміст яких зводиться до того, що ввезення іноземних товарів відбувається без сплати митних податків, а також без застосування до даних товарів заходів нетарифного регулювання (транзит, спеціальна митна зона).

Літ.: *Митний* кодекс України від 11.07.2002 р. № 92–IV; *Гребельник О. П.* Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи / О. П. Гребельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун т, 2001; *Гребельник О. П.* Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. П. Гребельник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005; *Дудчак В. І.* Митна справа : навч. посібник / В. І. Дудчак, О. В. Мартинюк – К. : КНЕУ, 2002.

© Шевченко Л.Г.

МИТНИЙ ТАРИФ (англ. *Customs tariffs*) – інструмент торгової політики і державного регулювання внутрішнього ринку країни при його взаємодії з світовим ринком; систематизоване, згідно з товарною номенклатурою зовнішньоекономічної діяльності, зведення ставок мита, що застосовуються до товарів, які перетинають митний кордон. Порядок формування та застосування митного тарифу визначається Законом України «Про єдиний митний тариф» (від 5.02.1992 р.). Зокрема Єдиний **М.т.** затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. Єдиний **М.т.** України базується на міжнародно визнаних нормах і розвивається у напрямі максимальної відпові-

дності до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і правил митної справи.

Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначено, що Єдиний **М.т.** України встановлює на єдиній митній території України оподаткування митом предметів, що ввозяться на територію України або вивозяться з неї, або переміщуються транзитом по її території. Ставки Єдиного **М.т.** України мають бути єдиними для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності, організації господарської діяльності і територіального розташування, за винятком випадків, передбачених законами України та її міжнародними договорами. Єдиний **М.т.** України та митні правила України мають бути офіційно опубліковані у загальнодоступних засобах масової інформації не пізніше як за 45 днів до дати введення їх у дію (в разі, якщо зазначені документи не будуть офіційно опубліковані, вони чинності не набирають). Якщо зазначені документи будуть опубліковані пізніше як за 45 днів до введення їх у дію, датою набрання чинності буде вважатися 46-й день з моменту офіційної публікації. Офіційною публікацією вважається публікація в періодичному офіційному виданні Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України. Датою офіційної публікації вважається дата фактичного виходу в світ відповідного номера цього видання.

За способом стягнення в Україні застосовуються такі види мита: адвалорне, що нараховується у процентах до митної вартості товарів; спеціальне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів; комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладання (кумулятивне). В окремих випадках можуть застосовуватися (незалежно від інших видів мита) особливі види мита. Спеціальне мито як засіб захисту вітчизняних товаровиробників застосовується тоді, коли товари ввозяться на митну територію в обсягах та (або) за таких умов, що можуть заподіяти значну шкоду чи створити загрозу заподіяння значної шкоди національному виробництву: як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньо-економічної діяльності, які порушують національні інтереси: як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Антидемпінгове мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом демпінгу, що може заподіяти шкоду національному товаровиробникові, а також у разі вивезення за межі митної території товарів за ціною, значно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент вивезення, якщо таке вивезення може заподіяти шкоду. Компенсаційне мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, заподіюють шкоду національному товаровиробнику, а також у разі вивезення за межі митної території товарів, для виробництва, переробки, транспортування, експорту або споживання яких надавалась субсидія, якщо таке вивезення завдає шкоди. Особливі види мита справляються відповідно до законів України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну».

Ввізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України.

Ввізний **М.т.** є диференційованим за такими категоріями товарів та предметів:

- що походять з держав, які входять разом з Україною до митних союзів або утворюють з нею спеціальні митні зони. До таких товарів застосовуються преференційні ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України, в разі встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму згідно з міжнародними договорами за участю України;
- що походять з країн або економічних союзів, які користуються в Україні режимом найбільшого сприяння, котрий означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності цих країн або союзів мають пільги щодо мит, за винятком випадків, коли зазначені мита та пільги щодо них встановлюються в рамках спеціального преференційного митного

режиму, застосовуються пільгові ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України;

• що походять з України (застосовуються пільгові ставки ввізного мита, визначені Митним тарифом України).

До решти товарів та інших предметів застосовуються повні (загальні) ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України.

Вивізне мито нараховується за ставками, передбаченими Єдиним митним тарифом України на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України.

На окремі товари та інші предмети може встановлюватися сезонне ввізне і вивізне мито на термін не більше чотирьох місяців з моменту їх встановлення.

Літ.: *Ківалов С. В.* Митна політика України : підручник / С. В. Ківалов, Б. А. Кормич. – О. : Юрид. літ-ра, 2002. – 256 с.; *Гребельник О. П.* Основи митної справи: Навчальний посібник / О. П. Гребельник . – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 600 с.; Митний кодекс України // ВВР України. – 1992. – № 16. – Ст. 203; *Закон* України Про Єдиний митний тариф // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 19, ст. 259; *Закон* України Про зовнішньоекономічну діяльність // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 29, ст. 377.

© Розпутенко І.В.

МИТО – загальнодержавний непрямий податок, який справляється з імпорту, експорту і транзиту товарів, торговельно-промислового прибутку, майна, цінностей, інших предметів, що переміщуються через Митний кордон України.

М. (іноді ототожнюється з митним тарифом) – є економічним інструментом державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності країни, а саме внутрішнього ринку країни у його взаємодії зі світовим ринком. Функціями **М.** є: фіскальна, стимулююча, регулятивна, захисна, політична. Таким чином, за основними функціональними ознаками **М.** є інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни та захисту національного товаровиробника, джерелом наповнення дохідної частини Державного бюджету.

На думку відомого економіста О. П. Гребельника, незважаючи на те, що **М.** за характером дії є економічною категорією, його застосування може мати як економічний, так і політичний характер, тому визначають економічну і торговельно-політичну роль **М.**

Економічна роль **М.** пов’язана з тим, що, впливаючи на ціну товару, воно активно впливає на конкурентоспроможність товару, що позначається на рівні накопичення капіталу, темпах розвитку, нормах прибутку в окремих галузях економіки та нівелює різницю, що склалася в міжнародних і національних умовах виробництва. Таким чином, роль **М.** в економічному контексті полягає у створенні вартісного бар’єра, який підвищує ціну товару; збільшенні внутрішньої зайнятості; стимулюванні державою розвитку окремих галузей економіки чи підприємств; надходженні коштів до Державного бюджету країни; захисті від демпінгу.

Торговельно-політична роль **М.** полягає у захисті галузей від конкуренції з боку іноземних товарів; необхідності забезпечення обороноздатності країни через збереження та посилення ролі галузей, що спеціалізуються на виробництві стратегічних товарів; стимулюванні промислової диверсифікації заради стабільності країни у світовому економічному просторі; використанні як інструменту тиску на конкурентів з метою отримання певних поступок.

Існує багато класифікацій **М.**, але, на думку О.П. Гребельника, основними критеріями, які дають можливість класифікувати види **М.**, є: мета і функціональність застосування, вплив на економіку, походження, напрям руху, спосіб нарахування, принцип обмеження, період застосування, спосіб застосування митних ставок, типи митних ставок.

Залежно від мети і функціональності застосовують такі види **М.**:

• фіскальне, встановлюється для забезпечення надходжень коштів до бюджету країни від зовнішньоекономічних операцій (цю функцію **М.** може виконувати в різних формах);

• протекціоністське, яке спрямовано на захист національного виробника і є дискримінаційним відносно ввезення товарів інозем-

ного виробництва (застосовується у формі імпортного **М.**);

• преференційне, що передбачає особливі переваги держави щодо розміру ставок, які надаються іншим державам, головним чином з торговельно-політичними цілями.

За впливом на конкретний об'єкт оподаткування (експорт, імпорт) розрізняють **М.**:

• номінальне, яке враховує номінальні митні ставки – ті, що вказуються в митному тарифі та дають загальне уявлення про рівень митного оподаткування країни;

• реальне, враховує реальні митні ставки, які свідчать про реальний рівень мита на кінцеві товари і розраховуються з врахуванням усіх факторів, що впливають на процес формування митного тарифу.

Залежно від порядку встановлення розрізняють:

• автономне **М.**, яке встановлюється державою самостійно і застосовується до будь-яких предметів і товарів незалежно від їх походження;

• конвенційне (договірне) **М.**, яке встановлюється на базі двосторонньої або багатосторонньої угоди з іншими державами, або угоди про створення митного союзу, тому, не може бути змінено державною владою в односторонньому порядку.

За напрямом руху товарів застосовують:

• вивізне (експортне) **М.**;

• ввізне (імпортне) **М.**;

• транзитне **М.**

За способом нарахування розрізняють **М.**:

• адвалорне – нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом (за характером функціонування є фіскально-регулятивним, оскільки, насамперед, виконує податкові функції);

• специфічне – нараховується в установленому грошовому розмірі на кількісну одиницю товару та інших предметів, що обкладаються митом (за характером функціонування є регулятивно-фіскальним);

• комбіноване – поєднує адвалорне та специфічне мита, при цьому **М.** сплачується за більшою сумою нарахування (є протекціоністсько-фіскальним, тому що застосовується не тільки з метою захисту національного ринку, але й як засіб протидії при зниженні фіскального ефекту);

• змішане – одночасне застосування специфічного та адвалорного мита відносно одного виду товару (є дискримінаційно-протекціоністським відносно імпорту).

Існують також інші класифікації **М.**

Літ.: *Гребельник О. П.* Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи / О. П. Гребельник. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2001; *Гребельник О. П.* Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. П. Гребельник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.

© Шевченко Л.Г.

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ – це відносини, зумовлені рухом коштів між Державним бюджетом України і місцевими бюджетами та між окремими видами місцевих бюджетів із метою забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України. Основою **М.в**. є перерозподіл бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи, спричинений різницею в можливостях акумулювання фінансових ресурсів бюджетами різних рівнів та потребою в них для виконання делегованих і власних повноважень органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Побудова **М.в**. ґрунтується на *принципах* бюджетної системи, зокрема на принципі самостійності бюджетів, який забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів. Згідно зі ст. 142 Конституції України держава бере участь у формуванні доходів бюджетів органів місцевого самоврядування, підтримуючи його фінансово. Окрім того, відповідно до ст. 143 Конституції України органам місцевого самоврядування законом можуть надаватись окремі повноваження органів виконавчої влади. За цього держава зобов'язується фінансувати здійснення таких повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків. Отже, при реалізації наведених статей Конституції України

органи державної влади і управління та органи місцевого самоврядування, наділені повноваженнями щодо складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів стають суб'єктами **М.в**. Об'єктами **М.в**. за цього виступають фінансові ресурси, що підлягають розподілу між бюджетами різних рівнів.

Центральне місце у **М.в**. належить процедурам бюджетного регулювання, яке полягає у виділенні коштів із Державного бюджету України до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя з метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету. У вітчизняній бюджетній практиці використовуються два методи бюджетного регулювання: метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків, які збираються на території місцевого бюджету та метод прямого фінансування бюджетів у формі міжбюджетних трансфертів.

У процесі бюджетного регулювання вирішуються ключові *питання*: збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів різних рівнів; перерозподіл бюджетних ресурсів між забезпеченими і недостатньо забезпеченими у фінансовому плані територіями; здійснення фінансового вирівнювання. Фінансове вирівнювання є системою інструментів та заходів щодо усунення фіскальних дисбалансів шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи та між територіальними одиницями.

Питання розвитку **М.в**. та бюджетного регулювання перебувають у центрі уваги дослідників у галузі державного управління та державних фінансів. У вітчизняній літературі ці питання досліджувались у роботах І. Я. Чугунова, К. В. Павлюк, В. Г. Бодрова, О. П. Кириленко, І. О. Луніної, В. Я. Швеця, Т. Г. Бондарук.

К. В. Павлюк сформувала визначення **М.в**. як систему міжрівневих відносин органів державної влади, місцевого самоврядування щодо встановлення та розмежування бюджетних повноважень розподілу доходів та видатків бюджетів, взаємної відповідальності. За цього розкрито зміст системи **М.в**. та сформовано її принципи. О. П. Кириленко показала відмінності між бюджетним регулюванням та фінансовим вирівнюванням та визначила фінансове вирівнювання як складову процесів бюджетного регулювання. І. О. Луніна розглядає **М.в**. як відносини між центральною і місцевою владою з розподілу повноважень, видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів. В. Я. Швець визначає **М.в**. як систему взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів влади й місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів. В. Г. Бодров та колектив авторів у науковій монографії розкриває теоретичні та практичні аспекти регулювання фінансових відносин між центральною владою та місцевим самоврядуванням у контексті досвіду європейських країн. Окрім того, аналізує основні проблеми в організації міжбюджетних відносин в Україні та способи їх вирішення з позицій загальноєвропейських підходів до оптимального співвідношення централізації та децентралізації. Т. Г. Бондарук розглянула **М.в**. в контексті формування місцевої бюджетної політики.

Про необхідність удосконалення **М.в**. наголошується в програмних документах щодо формування державної політики в сфері регулювання соціально-економічного розвитку регіонів: Концепції державної регіональної політики, щорічних посланнях Президента України, програмах діяльності уряду України. Головний напрям удосконалення **М.в**. – створення інституційної стійкості при розмежуванні повноважень і відповідальності за їх виконання та формування умов для достатнього фінансового забезпечення регіонів, визначення оптимальних відрахувань до державного і місцевих бюджетів.

Літ.: *Науково-практичний коментар* до Бюджетного кодексу України / кол. авторів [заг. редакція, передмова *Ф. О. Ярошенка*]. – К. : Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010; Регулювання міжбюджетних відносин: Україна і європейський досвід [Текст] : монографія /за ред. *В. Г. Бодрова*. Ї К. : Вид-во НАДУ,Ї2006; *Крайник О. П.* Місцеві бюджети [Текст] : навч. посіб. / О. П. Крайник. Ї Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007; *Крайник О. П.* Регулювання економічного розвитку регіону

[Текст] : монографія / О. П. Крайник. Ї К. : НДФІ, 2007; *Павлюк К. В*. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України [Текст] : монографія / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006; *Бондарук Т. Г.* Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні [Текст] : моногр. / Т. Г. Бондарук; НАН України; Ін-тут екон. та прогнозув. – К., 2009.

© *Крайник О.П.*

МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ – це кошти, які передаються з одного бюджету до іншого з метою фінансового вирівнювання та забезпечення соціально-економічного розвитку на безоплатній та безповоротній основах.

М.т. за своєю природою є різновидом фінансових відносин, що виникають між бюджетами різних рівнів з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання коштів на здійснення визначених законом повноважень органів влади щодо надання бюджетних послуг. Відповідно, **М.т.** можна вважати інструментом регулювання *міжбюджетних відносин* між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечення рівномірного доступу до бюджетних послуг всіх територіальних громад. Завданням регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень, закріплених законодавчими актами за відповідними рівнями влади, та ресурсів на здійснення видатків, які мають забезпечувати виконання цих повноважень. Такі видатки поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

Видатки, зазначені в першому пункті здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету, а в другому та третьому – за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України. Розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача.

Для забезпечення таких послуг **М.т.** у визначених обсягах можуть передаватися у вигляді додаткових доходів як з Державного бюджету до місцевих, так і всередині місцевих бюджетів – від бюджету вищого рівня до нижчого. Тобто, такою передачею бюджети гарантують додатковий обсяг ресурсів на виконання відповідних видатків іншим бюджетам і, відповідно, ці доходи та видатки є такими, що враховуються при визначенні обсягів **М.т.** Ці обсяги визначаються на основі формульного розрахунку, а самі формули та їх склад затверджуються Кабінетом Міністрів України. Розрахунок обсягу доходів (*кошика доходів*), закріплених за бюджетами місцевого самоврядування, бюджетом Автономної Республіки Крим, обласним та районними бюджетами, проводиться шляхом застосування індексу відносної податкоспроможності відповідної адміністративно-територіальної одиниці, що визначається на основі звітних даних про фактичні надходження відповідних податків і зборів (обов'язкових платежів) до таких бюджетів за три останні бюджетні періоди, що передують рокові, в якому формуються показники бюджету на плановий бюджетний період. При цьому враховуються втрати закріплених доходів у базовому періоді відповідних місцевих бюджетів унаслідок надання пільг платникам податків згідно з рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад.

Ключовим у розумінні **М.т.** є загальне поняття *трансфертів,* як одного з видів неподаткових надходжень, що представляє собою кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. В загальному розумінні до трансфертів належать *дотація* вирівнювання, *субвенція*, кошти, що передаються до Державного та місцевих бюджетів з інших бюджетів та інші дотації як види **М.т**. Дотація вирівнювання не носить цільового характеру та передається для підвищення рівня соціально-економічного розвитку з метою фінансового вирівнювання. Субвенція носить виключно цільовий характер та передається на виконання конкретного виду повноважень чи послуг.

В умовах реального бюджетного процесу, в залежності від призначення, трансферти поділяють на три групи:

• до першої групи належать трансферти, що здійснюються у порядку вирівнювання бюджетної спроможності адміністративно-територіальних одиниць та регіонів для покриття поточних видатків: *дотація* вирівнювання доходної спроможності бюджету та трансферти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів. Передача **М. т.** відбувається як від Державного бюджету до місцевих, так і навпаки. Місцеві бюджети, доходна спроможність яких вища за базову, розраховану на формульній основі, здійснюють передачу частини одержаних доходів до Державного бюджету у вигляді вилучень, які потім повертаються до інших місцевих бюджетів у вигляді дотацій. Таким чином, здійснюється фінансове вирівнювання між бюджетами, ті з них, що отримують **М. т.** у вигляді дотацій називають бюджетами-реципієнтами, а ті, з яких здійснюються вилучення – бюджетами-донорами;

• до другої групи належать трансферти, що передаються для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про таку передачу (*субвенція):* на здійснення програм соціального захисту, що надається з Державного бюджету; на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень від надання встановлених державою пільг; на виконання інвестиційних проектів; на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування; на виконання власних повноважень територіальних громад та їх об'єднань;

• до третьої групи трансфертів належать інші трансферти, що надаються у вигляді додаткових дотацій.

М.т. можуть також надаватися бюджетами самоврядування на договірній основі в обмін на бюджетні послуги, які надає отримувач трансферту. Органи самоврядування міст районного значення, сіл та селищ, наприклад, можуть укладати між собою або з іншими органами місцевого самоврядування угоди про надання послуг, пов'язаних з виконанням власних видаткових повноважень. Така необхідність може бути викликана економічними чинниками (доцільність в об'єднанні коштів, результативніше надання послуг установами, що утримуються за рахунок інших бюджетів).

Літ.: *Бюджетний* кодекс України. – К. : Істина, 2010; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» від 8 грудня 2010 року № 1149; *Бюджетний* кодекс України: закон, засади, коментар / О. В. Турчинов, Ц. Г. Огонь, Г. С. Фролова та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2002; *Бюджетная* политика России и Украины: содержание, приоритеты и направления развития / А. Г. Ахламов, О. В. Голинская, С. В. Осадчук и др. – Орел : Издательство ОРАГС, 2010;

© Ахламов А.Г., Голинська О.В.

МІЖГАЛУЗЕВА ВЗАЄМОДІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ОХОРОНОЮ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я – дії двох або декількох організацій, що здійснюються із спільною метою різними засобами. М.в. можуть здійснюватись організаціями різного рівня підпорядкування. *Міжурядова взаємодія* (Intergovernmental organization) – здійснюється будь-якими організаціями в рамках міжурядової угоди. До таких організацій мо-

жна віднести, наприклад, ВООЗ, Раду Європи, ОЕСР, інші спеціалізовані установи системи Організації Об'єднаних Націй. *Міжсекторальні дії* (Intersectoral action) – дії, при яких здійснюється співробітництво сектору охорони здоров'я і відповідних інших секторів для досягнення загальної мети, при конкретному узгодженні внеску різних секторів. *Багатосекторальні дії/заходи* (Multisectorial action) – для практичної доцільності міжсекторальні дії і багатосекторальні дії/заходи використовуються як синонім. У той же час при використанні останнього терміна підкреслюється внесок і відповідальність більше, ніж двох секторів. Розвиток міжгалузевої співпраці є складним процесом, який базується на наступних положеннях: міжгалузева взаємодія та проведення громадських заходів мають враховувати місцеві умови й забезпечувати участь населення; розвиток міжгалузевої взаємодії відбувається завдяки спільним програмам між організаціями, діяльність яких спрямована на вирішення конкретної проблеми; для підтримки міжгалузевої взаємодії необхідне розуміння та відданість учасників; забезпечення взаємодії місцевих неурядових структур при прийнятті політичних рішень; мотивацією для міжгалузевої взаємодії медичних працівників є збереження здоров'я населення; необхідна чітка вертикальна координація на всіх державних рівнях; ефективне залучення до вищого координаційного органу представників нижчих рівнів. ВООЗ визначає декілька факторів, що впливають на міжгалузеву координацію: стабільна структура управління; наявність економічних стимулів та можливість їх впровадження; адекватна інфраструктура**;** чітко окреслені відносини між виконавчими структурами та організаціями, які несуть відповідальність за прийняття політичних рішень; існування координуючих систем на національному та регіональному рівнях; розроблення програм з зменшення факторів ризику суспільного здоров'я; залучення до планування технічного персоналу, встановлення відповідних нормативів та стандартів, проведення наукових досліджень згідно з пріоритетними напрямами; забезпечення між- та внутрішньо-урядових взаємодій щодо проблем суспільного здоров'я (наприклад, міжурядові консультативні ради); встановлення зв'язків між координаційною системою та проектним плануванням. *До кооперації* залучені не лише організації, які несуть пряму відповідальність за стан здоров'я населення, але й ті, діяльність яких опосередковано впливає на здоров'я людей (наприклад, будівельні, економічні, комерційні, транспортні, тощо). Управлінські проблеми міжсекторальної кооперації стосуються інтеграції цінностей та принципів суспільного здоров'я в систему державного управління і соціального захисту. Вивчення, поширення та сприйняття населенням принципів індивідуального та суспільного здоров'я, забезпечення законодавчої бази сприятимуть розробленню необхідної державної політики, чіткому прийняттю управлінського (політичного) рішення, плануванню відповідних програм та проектів. Умови вдалого інтегрування: громадське схвалення та державне управління; застосування координаційних механізмів для вирішення питань суспільного здоров'я; створення політичних організацій; створення виконавчих структур; визначення основних стратегічних напрямів; технічна готовність; вертикальна координація; ресурсне забезпечення. *Громадське схвалення та державне управління.* Для впровадження масштабних державних заходів недостатньо лише констатації проблем суспільного здоров'я урядовцями та науковцями. Необхідне розуміння і схвалення більшістю громади. Громадська підтримка виникає при ознайомленні населення з даними журналістських (наукових) досліджень, або проведення спеціальних освітніх державних програм. При розробленні державної політики, створенні нормативної бази чи запровадженні відповідних управлінських рішень потрібно враховувати думку людей щодо питань суспільного здоров'я. *Впровадження координаційних механізмів міжгалузевої співпраці для вирішення питань суспільного здоров'я.* Неможливо створити одну організацію, яка б вирішувала всі питання суспільного здоров'я, оскільки існує багато видів діяльностей, що безпосередньо чи опосередковано впливають на стан здоров'я та довкілля. *Створення політичних організацій.* На національному та

регіональному рівнях необхідно створити політичні організації з чіткими функціями та обов'язками. Вони можуть належати до структури Кабінету Міністрів, міжміністерського рівня, тощо. Організації можуть створюватись в межах вже існуючих структур, чи бути новоутвореними. Участь Міністерства охорони здоров'я та довкілля обов'язкова. Окрім того, потрібно заснувати Секретаріат, який би координував міжсекторальну взаємодію всіх установ. *Заснування виконавчих структур.* Організаціям, залученим до вирішення питань суспільного здоров'я потрібно встановити зв'язки з політичними управлінськими структурами всіх рівнів. Вони виконують функції секретаріатів, відповідають за проведення досліджень, технічне забезпечення і розгляд питань суспільного здоров'я при проектному плануванні міст тощо. Для успішної роботи виконавчим структурам необхідні стабільні ресурси. *Визначення основних стратегічних напрямів.* Керуючись основними політичними пріоритетами, виконавчі структури мають проводити моніторинг, визначати процедури для оцінювання стану суспільного здоров'я, надавати рекомендації при плануванні, створювати нові методи управління. Деякі з цих видів діяльності вимагають законодавчої підтримки на національному та регіональному рівнях. *Технічна готовність.* Інформаційне забезпечення інтегрованого планування, щоб уникнути дублювання на рівні виконавчих структур потребує скоординованого використання ресурсів всіх галузей. *Вертикальна координація.* Розширення політичної системи призведе до збільшення кількості адміністративних структур: міжурядових політичних організацій, національних та регіональних координаційних інституцій (робочі й технічні групи, управлінські комітети). Важливо, щоб адміністративні заклади вели активну діяльність, мали законний статус та чітко визначені обов'язки. *Ресурсне забезпечення.* Інформаційне забезпечення, пріоритетним є моніторинг стратегічних напрямів та навчання фахівців і фінансова підтримка для забезпечення участі населення (наприклад, проведення семінарів, громадських слухань, надання грантів).

Літ.: *Здоровье – 21*: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе Всемирной организации здравоохранения. – Копенгаген: ВОЗ Европ. регион. бюро, 1999. – 310 с.; *Мартинюк О. І.* Розвиток міжгалузевої взаємодії у державному управлінні охороною здоров'я населення // Автореф. дис…канд. наук держ. упр. 25.00.02 – механізми держ. упр. (НАДУ). – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 20 с.; *Основы* политики достижения здоровья для всех в европейском регионе ВОЗ. Обновление 2005 р. // Женева: Всемирная организация здравоохранения. – 2005. – 97 с.; *An introduction* to the health for all policy framework for the WHO European Region. – European Health for All Series 1998. – № 5. – 32 p.

© Мартинюк О.І., Жаліло Л.І.

МІЖНАРОДНА СТАНДАРТНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСВІТИ (англ. *International Standard Classification of Education* – Міжнародна стандартна класифікація освіти) – розроблена ЮНЕСКО глобальна класифікація освіти з метою отримання достовірних та порівнюваних даних про освітню сферу, що потрібно для ефективного управління нею. Потреба в **М.с.к.о.** зумовлена масштабністю, розмаїтістю і динамічністю сучасної освіти. **М.с.к.о.** слугує складанню порівняльної статистики з освіти.

Чинна версія Міжнародної стандартної класифікації освіти. До 1998-го діяла **М.с.к.о.** версії 1976-го. Переглянута версія МСКО прийнята в 1997-му і застосовується для збирання статистичних даних, починаючи з 1998 р. **М.с.к.о.** 1997, як і попередня версія, спирається на дві наскрізні класифікаційні змінні: рівні та галузі освіти. У концепції **М.с.к.о.** під «освітою» розуміють цілеспрямовану систематичну діяльність з метою задоволення потреб у навченості; навченість (навчання) – будь-яке поліпшення в поведінці (діяльності), інформованості, знаннях, розумінні, ставленнях, цінностях або уміннях. **М.с.к.о.** охоплює освіту протягом усього життя. Вихідною одиницею класифікації є освітня програма.

М.с.к.о. версії 1997 р. включає сім (0–6) рівнів освіти на відміну від восьми (0–3, 5–7, 9) рівнів попередньої версії. Рівні освіти (0 – допочаткова, 1 – початкова, 2 – нижча серед-

ня, 3 – (вища) середня, 4 – післясередня невища, 5 – вища першого етапу, 6 – вища другого етапу) пов'язані із ступенем складності освітніх програм. Нинішня МСКО налічує 25 галузей освіти, тоді як за першою версією їх було 21. Ще одним нововведенням стали 10 груп, які складаються із схожих за характеристиками галузей освіти. У МСКО можуть бути включені нові галузі освіти.

Крім рівнів і галузей, додатковими вимірами класифікації освіти за **М.с.к.о.** є призначення, орієнтація і тривалість освітніх програм. Призначення характеризує освітні програми з огляду на тип можливого подальшого навчання чи взагалі вихід на ринок праці. За цим критерієм освітні програми поділяють на три категорії: А, В (дають доступ до наступного рівня та певного типу освіти) і С (для безпосереднього виходу на ринок праці). За орієнтацією освітні програми розрізняють як загальні, допрофесійні і професійні відповідно до їх змісту. Відмінності двох додаткових критеріїв (за призначенням та орієнтацією) значимі на 2-му, 3-му і 4-му рівнях освіти, проте, по суті, зникають на наступних (5-му і 6-му) освітніх рівнях, які апріорі допускають вихід на ринок праці. Натомість важливим стає поділ освітніх програм вищих (5-го і 6-го) рівнів освіти (як і взагалі професійних програм, наприклад 2 – 4-го рівнів) на два типи залежно від їх переважної теоретичної або практичної орієнтованості. Починаючи з 3-го рівня освіти, значуща також сумарна тривалість освітніх програм у денному еквіваленті. Зазвичай теоретично базовані освітні програми більш тривалі, ніж практично орієнтовані. Крім того, для ідентифікації освітніх програм 5-го і 6-го рівнів необхідним є визначення місця ступенів (кваліфікацій), які надаються за цими програмами, у національній системі ступенів (перший, другий, підвищений, дослідницький тощо). У чинній **М.с.к.о.** освітні програми 6-го рівня, за якими присуджуються підвищені, дослідницькі ступені (кваліфікації), через їх порівняно невелику поширеність не характеризуються додатковими вимірами.

Проект оновленої версії Міжнародної стандартної класифікації освіти. У липні 2010 р. ЮНЕСКО для розгляду світової фахової спільноти запропоновано проект нової версії **М.с.к.о.** з метою його прийняття у 2011-му. Серед причин модернізації **М.с.к.о.** насамперед динамічний розвиток освіти, що потребує переосмислення організації й поліпшення опису освітньої системи. З огляду на це, постала необхідність удосконалення класифікаційних критеріїв, урахування актуальних змін і тенденцій в освіті, підвищення зрозумілості міжнародної статистики, забезпечення відповідності в глобальних порівняннях. Перегляду насамперед піддано: систему кодування; одиницю класифікації; визначення формальної і неформальної освіти; 0-й рівень освіти – рання дитяча освіта; додаткові критерії 2–5-го рівнів освіти; структуру вищої освіти (5–8-й рівні); освітні досягнення.

За вдосконаленою концепцією **М.с.к.о.** представляє класифікацію систем освіти (і підготовки) із стандартним набором понять та визначень і має слугувати основою класифікації програм освіти за категоріями, що узгоджені на міжнародному рівні. **М.с.к.о.** можна використовувати для збирання, зіставлення та представлення порівнюваних у міжнародному плані статистичних даних і показників освіти.

Проект оновленої **М.с.к.о.**, як і чинної її версії, класифікує програми освіти за їх змістом з використанням двох основних змінних наскрізної класифікації: рівнів і галузей освіти. Проте, якщо рівні освіти переглянуті, то галузі освіти залишилися без змін. Запропоновано узгоджену систему трицифрового рівневого кодування освіти в комбінації з числовим кодом галузі навчання. Кількість освітніх рівнів збільшена до 9-ти (0 – 8). У межах кожного рівня, у міру потреби, використовуються додаткові виміри для ідентифікації програмних характеристик (категорій і субкатегорій). Таким чином, перша цифра коду відображує рівень освіти, друга – орієнтацію освітньої програми на 2–5-му рівнях та її місце в національній структурі ступенів (кваліфікацій) і тривалість програми для 6-го і 7-го рівнів, третя – використовується для 2–5-го рівнів з метою зазначення завершення рівня з доступом до програм

вищого рівня. Щодо освітніх програм, то додана відповідна їм кваліфікація, як похідна одиниця класифікації.

У проекті **М.с.к.о.** уточнено визначення формальної та неформальної (додаткової і альтернативної) освіти, які включені в класифікацію. Водночас виключено з розгляду інформальні освіту і навчання. Формальна освіта тлумачиться як інституціоналізована та визнана уповноваженими національними органами, ключовими критеріями якої є акредитація (сертифікація) і наявність взаємодії учнів (студентів) з учителями (викладачами). Характерна особливість неформальної освіти – невизнання її в якості формальної та можливість надання різними суб'єктами на свій розсуд.

Швидке поширення у світі програм освіти дітей раннього віку враховано в запропонованій версії **М.с.к.о.** охопленням 0-м рівнем усіх ранньовікових освітніх програм, включаючи ті, до яких залучені діти віком до 3-х років. Це робить **М.с.к.о.** реально такою, що стосується освіти людей будь-якого віку.

Запровадження нових додаткових вимірів для 2 – 5-го рівнів освіти, що варіюють для цих рівнів, пов'язано з недостатньою чіткістю у визначенні відмінностей освітніх програм за попередніми критеріями: призначенням, орієнтацією та тривалістю. Тепер за критерієм орієнтації освітніх програм пропонується їх поділяти лише на загальні і професійні. Також замість призначення і тривалості освітніх програм уважається доцільним їх розрізняти за ознакою завершення та доступу до подальшої освіти. Отже, вводяться три нові характеристики освітніх досягнень: без завершення освітнього рівня і без доступу до вищого рівня освіти; завершення рівня освіти, проте без доступу до наступного освітнього рівня; завершення освітнього рівня з доступом до вищого рівня освіти. Для 4-го освітнього рівня відсутня характеристика його завершення (як самодостатнього), а для 5-го – доступу до навчання на вищому рівні. Критерій тривалості залишається лише для кінцевих програм освіти (без права освіти на більш високому рівні) з метою більшої їх зрозумілості.

Пропонується нова структура вищої освіти, що точніше відображує реальну ієрархію післясередньої освіти, на підставі запровадження чотирьох (5–8) рівнів замість двох (5–6) та мінімізації використання субкатегорій. До того ж нова версія уникає поділу програм освіти на академічні та професійні. Відтепер планується, що вища освіта складається з таких рівнів: 5-й – короткий або еквівалентний цикл вищої освіти; 6-й – бакалаврський або еквівалентний рівень; 7-й – магістерський або еквівалентний рівень; 8-й – докторський або еквівалентний рівень (відповідає 6-му освітньому рівню нинішньої **М.с.к.о.**). При цьому 5-й рівень освіти може бути диференційований як загальний або професійний.

Серед пропозицій проекту оновленої **М.с.к.о.** також запровадження визначення освітніх досягнень і специфічної кодової системи для інтерпретації відповідних даних. Відтак має розрізнятися використання **М.с.к.о.** для звітних даних щодо освітніх програм (наприклад, залучення, ресурси) та стосовно окремих осіб (наприклад, випускників і освітніх досягнень). Отже, у певних випадках набуті освітні кваліфікації необхідно буде ідентифікувати за рівнями освіти, відмінними від рівнів, до яких віднесено відповідні освітні програми.

Літ.: *International* Standard Classification of Education. ISCED 1997 / UNESCO; International Standard Classification of Education (ISCED) 2011 – Draft. For Global Consultation, June – October 2010. UNESCO Institute for Statistics; Understanding the Key Revisions in the International Standard Classification of Education (ISCED 2011). UNESCO Institute for Statistics.

© Луговий В.І., Таланова Ж.В.

МІЖНАРОДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ (далі – **М.д.я.н.д.**) – широкомасштабне порівняльне оцінювання навченості школярів у багатьох країнах, яке одночасно проводиться за однією технологією за допомогою академічних тестів, що складені на основі єдиного для всіх учасників дослідження змісту навчальних програм. Особливу увагу при цьому приділяють вивченню різноманітних факторів впливу на успішність учнів, зокрема

зміст освіти, кваліфікація вчителів, організація та методи навчання, матеріально-технічне забезпечення начальних закладів та ін.

М.д.я.н.д. зазнали значного поширення з 60-х років XX століття – з другого етапу становлення *моніторингу в освіті.* Ідея проведення **М.д.я.н.д.** з використанням тестування навчальних досягнень учнів належала всесвітньо відомим науковцям Роберту Торндайку та Бенджаміну Блуму. Розроблені Центром порівняльних досліджень у галузі освіти (США) тести з математики, природничих наук і читання для учнів 13-річного віку було перекладено вісьмома мовами і в 1959–1961 роках застосовано пілотне дослідження (The Pilot Twelve-Country Study) у дванадцяти країнах світу: Бельгії, Англії, Фінляндії, Франція, ФРН, Ізраїлі, Польщі, Шотландії, Швеції, Швейцарії, США та Югославії. Засновниками **М.д.я.н.д.** стали ЮНЕСКО та Організація з економічного співробітництва та розвитку (OECD – Organization for Economic Co-operation and Development*),* за участі яких було утворено незалежну Міжнародну асоціацію з оцінки навчальних досягнень (IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement), яка з 1961 року і проводить порівняльні дослідження шкільної політики та практики з метою підвищення якості освіти.

Перші **М.д.я.н.д.** збирали недостатньо повну інформацію для вироблення висновків про причини виявленої успішності школярів: шкільне оточення, становище національних освітніх систем, ресурси, які вкладаються в освіту тощо. Це обмежувало можливість застосування результатів для формулювання освітньої політики та ухвалення управлінських рішень.

У 1973 році з'являється перший документ OECD «Схема освітніх індикаторів для керівництва в прийнятті урядових рішень», який містив 46 індикаторів для визначення впливу освіти на особистість та суспільство. С того часу була заснована міжнародна освітня статистика. У подальших виданнях з міжнародної освітньої статистики, зокрема у збірнику OECD «Education at Glance» з 1992 року, «Основні дані про освіту в Європі» (Key Data on Education in Europe) з 1994 року, «European report on the quality of school education. Sixteen quality indicators» з 2000 року та ін., обов'язково присутні індикатори, що характеризують рівень навчальних досягнень з різних навчальних предметів. Такий підхід пояснюється тим, що на переконання більшості міжнародних експертів з освіти, саме за цими показниками визначається рівень освіченості населення шкільного віку та інтелектуальний потенціал країни.

М.д.я.н.д. мають на меті докладно вивчити національні освітні системи та на цій основі виявити їх основні проблеми та причини відмінностей з іншими системами освіти, встановити рейтинг освітньої системи певної країни у світі, визначити реалістичні стандарти для формування освітньої політики та перспектив розвитку. Поширення у світі **М.д.я.н.д.** сприяє розробці найкращих сучасних моделей оцінювання освітніх систем, ознайомленню з кращим досвідом організації освітніх систем і доступу до міжнародної мережі експертів у галузі освіти, виробленню різноманітних механізмів ліквідації та упередження певних проблем на національному рівні, створенню та удосконаленню міжнародної статистики щодо якості освіти, зближенню країн тощо.

М.д.я.н.д. поділяються на два основні типи. Перший охоплює ті з них, що характеризуються теоретичною спрямованістю на побудову комплексних моделей освітніх систем. Такі дослідження потребують значного фінансування і витрат людських ресурсів, проте їх результати є надзвичайно важливими для оптимізації освітньої політики. Предметом уваги у таких дослідженнях стають співвідношення між навчальними досягненнями учнів та змістом освіти, освітніми технологіями, рівень фінансування з метою віднайдення шляхів покращення ситуації, аналізуються відмінності між школами (класами), навчальними досягненнями учнів як одиницями аналізу.

Другий тип **М.д.я.н.д.** охоплює описові дослідження, що спрямовані на відстеження окремих характеристик освітніх систем. Такі дослідження обмежуються збиранням

статистичних даних про результати тестування навчальних досягнень, організацію навчального процесу, розпису занять, зарплати вчителів та ін. Корисність таких досліджень визначається тим, що вони забезпечують споживачів (управління освітою, органи влади, громадськість) точною і постійно поновлюваною інформацією про окремі параметри функціонування освітньої системи. Недоліком таких досліджень є обмеженість індикаторів, за якими надається інформація, її мала придатність для інтерпретації причин віднайдених відмінностей.

Прикладами **М.д.я.н.д.** є: FIMS (The First International Mathematics Study, проводилося протягом 1963–1967 років), SIMS (The Second International Mathematics Study (1977–1981)) – перше і друге міжнародні дослідження з математичної освіти серед 13-річних учнів; FISS (The *First* International Science Study (1968–1972)) – перше міжнародне дослідження у 18 країнах з природничої освіти серед учнів 10-ти, 14-ти років та учнів випускного класу середньої школи; SLE (The Study of Literature Education (1968–1973)) – дослідження з літературної освіти серед 14-річних учнів та учнів випускного класу середньої школи у 9 країнах; The Study of English (French) as a Foreign Language (1968–1973)) – дослідження з навчання англійської мови як іноземної серед 14-річних учнів та учнів випускного класу середньої школи у 9 країнах; SISS (The Second International Science Study (1982–1986)) – друге міжнародне дослідження з природничої освіти учнів 10-ти та 14-ти років та учнів випускного класу. У ньому брали участь 23 країни; The Written Composition Study (1983–1988)) – дослідження з навичок написання твору серед учні-випускників початкового, обов'язкового та завершального рівня освіти середньої школи у 14 країнах; RLS ? The Reading Literacy Study (1985–1994)) – дослідження з грамотності читання серед 9-ти та 14-річних учнів у 32 країнах світу; TIMSS – Third International Mathematics and Science Study – третє міжнародне дослідження з математичної та природничої освіти. Це дослідження з чотирирічним циклом щодо вивчення тенденцій у досягненнях учнів з математики та природничої освіти. Перший цикл TIMSS – 1995 (1993–1997), другий – TIMSS-R 1999 (1997–2001) для вимірювання рівня математичної та природничої підготовки учнів 8-х класів (13-річні школярі), третій – TIMSS 2003 (2001–2004). Четвертий етап розпочався у 2007 році. У дослідженні брали участь школярі 4-х та 8-х класів. На останньому етапі брало участь близько 50 країн; CIVED – (Civic Education Study (1994–2002)) – міжнародне дослідження з громадянської освіти серед 14-ти річних учнів. Брали участь понад 30 країн; PIRLS – (Progress in International Reading Literacy Study (2002–2003)) – дослідження з прогресу у грамотності читання. Це дослідження в понад 40 країнах світу з чотирирічним циклом, спрямоване на вимірювання грамотності читання учнів 4-го року навчання початкової школи у період переходу від «навчання читанню» до «читання для навчання». У якості інструменту використовувався письмовий тест на розуміння прочитаного та серія запитань, акцентували увагу на факторах, пов'язаних з розвитком грамотності з читання; ICCS – (International Civic and Citizenship Education Study (2006–2010)) – міжнародне дослідження з громадянської освіти, яке передбачало вимірювання рівня володіння 13-річними учнями середньої школи знаннями, цінностями та навичками життя у громадянському суспільстві; PISA (Programme for International Student Assessment) – міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів у сфері функціональної грамотності, що передбачає вимірювання рівня володіння 15-ти річних підлітків знаннями і вміннями для повноцінного функціонування у суспільстві. Програма надає інформацію щодо рівня успішності учнів за трьома напрямами: «грамотність читання», «математична грамотність» та «природничонаукова грамотність» та визначає фактори, що впливають на формування цих навичок у школі та в родині. Дослідження проводиться трирічними циклами: перший цикл (PISA – 2000, відбувся у 1998–2000 роки) спрямовано на вимірювання грамотності читання, другий – (PISA 2003, протягом 2001–2003 років) – на оцінку математичної грамотності, третій – (PISA 2006, протягом 2004–2006 ро-

ків) – на вивчення природничо-наукової грамотності. Кількість країн-учасниць зростає. В останньому цикли брали участь 58 країн.

Україна до теперішнього часу не брала участі у **М.д.я.н.д.** У 2005 році Українським центром оцінювання якості освіти було проведено пілотний моніторинг якості учнів початкової школи та 8 класів за методологією TIMSS.

Літ.: *A. Framework* and Principles for International Comparative Studies in Education. *Norman M.* Bradburn and Dorothy M.Gilford, Editors. – Board on International Comparative Studies in Education, Commission on Behavioral and Social Sciences and Education, National Research Council. – Washington, D. C., National Academy Press, 1990; *Concrete* Future Objectives of Education Systems. Report of the Commission of European Communities. Brussels, 31.01.2001; European report on the quality of school education. Sixteen quality indicators. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. – 2001; *Measuring* Student Knowledge and Skills. A New Framework for Assessment. OECD, 1999; *Изучение* знаний и умений учащихся в рамках Международной Программы PISA. Общие подходы. / Ковалева Г. С., Красновский Э. А., Краснокутская Л. П., Краснянская К. А., ИОСО РАО, 1999; *Лукіна Т. О.* Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні : монографія. – К., 2004; *Міжнародні* дослідження якості знань // Енциклопедія освіти. – АПН України; Гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юріном Інтер, 2008. – С. 508–509; *Моніторинг* якості освіти: світові досягнення та українські перспективи : посібник / За заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : К.І.С., 2004; *Моніторинг* стандартів освіти /За ред. А. Тайджнмана і Т. Невілла Послтвейта. – Л., 2003; *Сравнительный* анализ математической и естественнонаучной подготовки учащихся основной школы России. / *Денищева Л. О.,* Дюкова С. Е., Ковалева Г. С., Корощенко А. С., Краснянская К. А., Мягкова А. Н., Найденова Н. Н., Резникова В. З., Суравегина И. Е. / Под ред. Г. С. Ковалевой. – Москва : Центр ОКО ИОСО РАО, 1995.

© Лукіна Т.О.

МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ є складовою ланкою ієрархії державної влади і здійснюють виконавчу владу відповідно до адміністративно-територіального устрою України. Сьогодні можна говорити про поступову органів виконавчої влади на місцях.

У грудні 1991 р. з обранням Президента України постало питання про створення дієвої вертикалі виконавчої влади, підпорядкованої Главі держави. На регіональному рівні в той час діяла радянська система, органами якої були рада (нормотворчий орган влади) і виконавчий комітет відповідної ради (виконавчий орган влади). Перетворення України в незалежну республіку з президентсько–парламентською формою правління поступово веде до трансформації регіонального управління, обмеженню функцій рад і зміцненню виконавчої влади. 5 березня 1992 року прийнято Закон України

«Про представника Президента України», що сприяло формуванню місцевих державних адміністрацій в областях, містах Києві та Севастополі, районах. Причому одночасно діють обласні та районні ради, виконавчі органи яких ліквідовано. На рівні регіонів главою виконавчої влади стає призначуваний президентом Представник президента, під керівництвом якого діє обласна адміністрація, що приходить на зміну колишньому облвиконкомові (також Представники президента призначаються в адміністративних районах).

У березні-травні 1993 року прийнято нормативно-правові акти, згідно з якими кандидатури представників Президента перед призначенням мали погоджуватися з відповідними місцевими радами та урядом. 3 лютого 1994 року прийняттям Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» скасовується інститут Представника Президента України, ліквідуються місцеві державні адміністрації, а функції органу виконавчої влади покладаються на обласні, Київську та Севастопольську міські, районні ради, що були одночасно і органами місцевого самоврядування. Відновлюються виконавчі комітети цих рад, що виконують функції органів виконавчої влади. 8 червня 1995 року укладено Конституційний договір між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період 1995-1996 років. Відповідно до нього відновлено вертикаль виконав-

чої влади. Обласні та районні ради були позбавлені виконавчих комітетів, натомість знову були відновлені місцеві державні адміністрації. У серпні 1995 року Президент затверджує Положення про обласну, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації та Положення про районну, районну в містах Києві та Севастополі державну адміністрацію. Владна вертикаль була продовжена на рівень адміністративних районів, де діють районні державні адміністрації голови державних адміністрацій та їх заступники призначалися на посади та звільнялися з посад Президентом України. Відповідно до статті 46 Конституційного договору, головами місцевих державних адміністрацій призначалися обрані голови обласних та районних рад. 28 червня 1996 року прийнято Конституцію України, що сприяло подальшому вдосконаленню системи місцевих державних адміністрацій в Україні (ст.118). 9 квітня 1999 року було прийнято Закон України «Про місцеві державні адміністрації», який закріпив засади діяльності, функції та повноваження місцевих державних адміністрацій в Україні. Він уточнює повноваження місцевих державних адміністрацій, які були закріплені у Конституції України, особливості їх формування і відносин з іншими владними органами. Трохи пізніше, 24 жовтня 2002 року Президент України видає Указ «Про підпорядкування місцевих державних адміністрацій», згідно з яким вони підпорядковуються Президенту та Кабінету Міністрів України. Сьогодні діяльність **М.д.а.** адміністрацій в Україні регулюється Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (зі змінами та доповненнями) та іншими Законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, органами виконавчої влади вищого рівня, а районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим – рішеннями Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими Законами України (ст. 118) Конституції України).

Відповідно до ст.133 Конституції України м.м. Київ та Севастополь мають спеціальний статус міст державного підпорядкування, а міські адміністрації, що в них утворюються, за обсягом своїх повноважень прирівнюються до статусу обласних державних адміністрацій.

Повноваження **М.д.а.** визначені у статті 119 Конституції України та Законом України «Про місцеві державні адміністрації». Їх можна умовно поділити на власні і делеговані. До компетеції **М.д.а.** у межах і формах, визначених Конституцією України та законами України, належить забезпечення в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці виконання:

- Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- державних і регіональних програм соціально-економічного, етнокультурного розвитку;
- управління об'єктами державної власності;
- здійснення державного контролю в межах, визначених законодавством;
- взаємодії з органами місцевого самоврядування;
- соціально-економічний розвиток відповідних територій;
- участь в установленому порядку у складанні та виконанні Державного та місцевих бюджетів, регулювання цін та тарифів;
- управління майном, приватизацією, підтримка підприємництва;
- забезпечення функціонування житлово-комунального господарства, побутове, торговельне, транспортне, телекомунікаційне обслуговування населення;
- забезпечення функціонування соціально-гуманітарної інфраструктури на відповідній території;
- використання та охорона земель, природних ресурсів, охорона довкілля;
- соціальне забезпечення та соціальний захист населення;
- реалізація державних гарантій в сфері праці і зайнятості;
- забезпечення зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів держави;

• зміцнення обороноздатності держави;

• реалізації інших наданих державою повноважень.

М.д.а. підзвітні та підконтрольні відповідним радам у частині делегованих повноважень. **М.д.а.** не мають права втручатися у здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень.

Права **М.д.а.** регламентуються статтею 28 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». До складу відповідної державної адміністрації входять: голова, перший заступник голови, заступники голови, керівники та посадові особи головних управлінь, управлінь, відділів та інших структурних підрозділів держадміністрації. Повноваження **М.д.а.** реалізуються одноособово їх керівниками – головами держадміністрацій, які формують склад держадміністрації та визначають її стуктуру в межах виділених бюджетних асигнувань.

Основними структурними підрозділами **М.д.а.** є управління і відділи, які здійснюють керівництво відповідними галузями і несуть відповідальність за їх розвиток. Голова **М.д.а.** в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази. Голови **М.д.а.** видають розпорядження одноосібно і несуть за них відповідальність згідно з законодавством.

Розпорядження голови **М.д.а.** можуть бути нормативними і індивідуально-правовими. Проекти розпоряджень нормативно-правового характеру погоджуються з керівниками відповідних структурних підрозділів держадміністрацій. Основною організаційною формою роботи держадміністрацій є засідання (наради), які проводяться головою, заступниками голови, керівниками апарату, управлінь, відділів та інших структурних підрозділів **М.д.а.** відповідно до плану роботи.

Літ.: *Закон* України «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 р. № 586/XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.; *Указ* Президента України «Про обласні, Київську та Севастопольську міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації» від 24 липня 1995 р. № 640/95 // Голос України. – 1995. – 1 серпня. – С. 6.; *Указ* Президента України «Про підпорядкування місцевих державних адміністрацій» від 24 жовтня 2002 р. // Голос України. – 1992. – 30 жовтня. – С. 6.; *Закон* України «Про Представника Президента України» від 5 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335. *Закон* України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 3 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144. *Указ* Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 № 1135/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 30. – С. 48.

© Пахомова Т.І., Різникова Я.О.

МОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН – знакові системи, спосіб внутрішньогрупового спілкування осіб, що належать до національних меншин у певній поліетнічній країні або країні з поліетнічним складом населення. **М.н.м.** є одним з головних індикаторів збереження і розвитку їх групової ідентичності, тобто такі мови виконують насамперед культурну функцію. На цій функції роблять основний акцент відповідні міжнародно-правові документи, які стосуються захисту мовних прав національних меншин, зокрема Європейська конвенція з прав людини (1997 р.); Рамкова конвенція з питань захисту національних меншин (1997 р.) та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (2003 р.) (далі. Хартія), яка пояснює термін «регіональні мови або мови меншин» (див. мови регіональні).

Термін «меншина» стосується ситуацій, коли мова використовується людьми, які не мешкають компактно на окремо взятій частині території держави, або коли нею спілкується група осіб, яка, хоча і мешкає компактно на певній території держави, є чисельно меншою за решту населення цього ж регіону, яке розмовляє мовою більшості в цій державі.

Деякі **М.н.м.** охоплюють відносно велику територіальну зону, на них спілкується значна кількість населення, і вони мають певну можливість розвиватися та досягати рівня культурної стабільності; іншими ж розмовляє лише дуже мала частина населення, яка мешкає на

обмеженій території або має виразний характер меншини та значно несприятливі умови для свого виживання та розвитку.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин бере до уваги лише історичні мови, тобто мови, якими розмовляли у відповідній країні протягом довготривалого періоду. В Україні положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

Хартія містить не лише недискримінаційне положення стосовно використання **М.н.м.**, але й передбачає заходи, націлені на їхню активну підтримку: метою чого є забезпечити, наскільки це реально можливо, використання **М.н.м.** в освіті та засобах масової інформації, а також дозволити їхнє застосування в судовому та адміністративному середовищі, економічному і суспільному житті та культурній діяльності. Хартія не стосується проблем національних груп, які прагнуть незалежності або змін кордонів, але водночас очікується, що вона зможе допомогти, у зважений та реалістичний спосіб, пом'якшити проблему меншин, чиєю відмінною рисою є їх мова, шляхом надання їм можливості комфортно почуватися у державі, в яку їх помістила історія. Розширення можливостей для використання **М.н.м.** в різноманітних сферах життя дозволить (зовсім не посилюючи дезінтегруючі тенденції), лише заохотити групи, які цими мовами розмовляють, забути минулі образи, що перешкоджали їм здобути своє місце в країні, де вони мешкають.

Хартія не розглядає відносини між офіційними мовами та **М.н.м.** у контексті суперництва чи антагонізму. Вона скоріше обґрунтовано встановлює міжкультурний та багатомовний підхід, відповідно до якого мова кожної категорії займає своє належне місце. Цей підхід повністю відповідає цінностям, що традиційно підтримуються Радою Європи, і її намаганнями сприяти тіснішим зв'язкам між людьми, розвиткові співробітництва в Європі та кращому взаєморозумінню між різними групами населення в межах держави, що побудована на міжкультурній основі. Утвердження принципів міжкультурного діалогу та багатомовності сприяє усуненню будь-яких непорозумінь щодо цілей хартії, яка жодним чином не прагне сприяти будь-якому відокремленню мовних груп. Навпаки, визнається, що в кожній державі необхідно володіти офіційною мовою (або однією з офіційних мов); як наслідок, жодне з положень хартії не може тлумачитися як намір перешкодити знанню офіційних мов.

Поняття **М.н.м.**, яке використовується в хартії, сконцентровано передусім на культурній функції мови. Ось чому воно не визначається суб'єктивно у такий спосіб, щоб закріпити індивідуальне право – право говорити «своєю власною мовою». Кожна особа може сама визначати таку мову. Не наголошується також і на суспільно-політичному та етнічному визначеннях шляхом опису мови як засобу конкретної суспільної або етнічної групи. Як наслідок, автори хартії змогли утриматися від визначення поняття мовних меншин, оскільки її метою є не обумовлення прав етнічних і/або культурних меншинних груп, а сприяння та захист мов меншин як таких.

Гарантія вільного розвитку, використання і захисту **М.н.м.** в Україні є конституційним обов'язком держави. У низці законів України закріплені конкретні норми щодо прав національних меншин на використання рідної мови поряд з українською у суспільному та громадському житті. Зокрема використання мов в Україні регулюється Конституцією України (1996 р.) та низкою Законів України: «Про мови в Українській РСР» (1989 р.); «Про національні меншини в Україні» (1992 р.); «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.); «Про телебачення і радіомовлення» (1994 р.); «Про видавничу справу» (1997 р.); «Про загальну середню освіту» (1999 р.); «Про громадянство України» (2001 р.) та ін.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні», держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства. У

роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина, може використовуватися її мова поряд з державною українською мовою.

На території більшості світових держав проживає більше, ніж одна мовна спільнота, і така ситуація навряд чи зміниться, бо, попри загальну тенденцію «поглинання» «малих» мов «великими», стихійні міграційні процеси, та цілеспрямована політика суттєво змінюють ситуацію. В Україні, державі з поліетнічним складом населення, також слід враховувати такі фактори, як багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних (міжетнічних) відносин, роль **М.н.м.** і їх носіїв у громадському житті.

Літ.: *Європейська* хартія регіональних мов або мов меншин (1992 рік); *Закон* України «Про національні меншини в Україні від 25 червня 1992 року»; *Закон* України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15 травня 2003 року»; *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін..; за ред. *Ю. В. Ковбасюка,* В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

© Сичова М.Д

МОВИ РЕГІОНАЛЬНІ – це мови, які:

• традиційно використовуються в межах певної території держави її громадянами, що становлять групу, яка за своєю чисельністю є меншою, ніж решта населення цієї держави;

• відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави;

• не включають діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів.

При цьому територія, на якій використовується **М.р**., означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування достатньої кількості осіб, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів щодо її розвитку з боку відповідної держави. Принцип визнання **М.р.,** як засобу відображення культурного багатства, покладено в основу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (далі Хартія), ухваленої в листопаді 1992 р. Радою Європи. Від імені України Хартія підписана 2 травня 1996 р., ратифікована Верховною Радою України 15 травня 2003 р. Відповідно до ст. 19 Хартії цей міжнародний договір набрав чинності для України 1 січня 2006 р.

Багато європейських країн мають на своїй території регіонально розташовані автохтонні групи населення, які розмовляють іншою мовою, аніж більшість населення. Це результат історичних процесів, внаслідок яких формування держав не відбувалося виключно за мовними принципами, а малі громади поглиналися більш чисельними спільнотами. Демографічна ситуація, характерна для таких **М.р.** є різною, тобто цими мовами володіють від декількох тисяч до кількох мільйонів носіїв, таким же чином відрізняються законодавство та практичні дії кожної держави щодо згаданих мов. Проте спільною рисою для багатьох з цих мов є більший або менший ступінь загрози їхньому існуванню. Більше того, незважаючи на минуле, теперішні загрози, з якими стикаються ці **М.р.**, значною мірою спричинені нівелюючим впливом сучасної цивілізації, передусім засобів масової інформації, а також недружнім середовищем або державною політикою асиміляції.

Німецькі інтелектуали-націоналісти XVIII–XIX ст., такі як: Г. Фіхте, Якоб та Вільгельм Грим і Й. Герде, стверджували, що німця робить німцем триєдине поєднання мови, свідомості й території. Володіти мовою – значить усвідомлювати себе частиною цілого. Якщо додати до цього усвідомлення спільної території – така спільна свідомість стане національністю. З погляду сьогодення, коли іспанською чи англійською мовами говорить величезна кількість націй, такий підхід видається надто спрощеним.

В кожному багатомовному суспільстві завжди існує певна мовна політика, бо ж неодмінно постають питання освітніх ресурсів, мови державних установ та контролю над засобами масової інформації. Але в окремих країнах мовна політика може набувати пріоритетного значення, а інколи й зовсім несподіваних форм. Скажімо, на Мальті результатом довгих змагань між англійською та італійською як потенційними «офіційними»

мовами став розквіт мальтійського діалекту, який розвинувся в повноцінну мову. В Ізраїлі був успішно відроджений іврит, що став важливим чинником єднання нації, натомість відродження гельської мови (ірландської) в Ірландії мало протилежні наслідки. У 1970 роках чорношкірі школярі Південної Африки домоглися скасування в школах мови африканс, що була, по суті, африканським діалектом голландської мови, який згодом «доріс» до рівня мови з власною писемністю в рамках «бурського» національного проекту. Федеральний уряд Канади намагався запровадити англо-французьку двомовність в усій країні. В Бельгії боротьба між франкомовною та фламандомовною спільнотами спричинилася до утвердження екстремальної форми федералізму й розмежування держави чіткими внутрішніми кордонами, які визначають межі функціонування тієї або тієї офіційної мови. Така система існує і в Швейцарії, де німецькомовна більшість співіснує з франко, італо- та ретороманською меншинами, хоча тут ця проблема не була такою гострою, як у Бельгії. З мовною проблематикою нерозривно пов'язані питання культури, ідентичності та важелів політичного впливу. Завжди необхідно пам'ятати, що мова існує не окремо від політичної реальності, а є частиною цієї реальності.

В Україні у процесі формування єдиного гуманітарного простору також слід враховувати всю повноту та розмаїття мовних орієнтацій населення. Як засвідчують загальнонаціональні соціологічні опитування останніх років, ці орієнтації, як і раніше, розвиваються за моделлю так званої українсько-російської двомовності, яка часто-густо відображає протиприродну розбіжність етнічного походження людини та її рідної мови і мови спілкування в сім'ї. В Україні спостерігається територіальний розподіл щодо переважання україномовного (захід) і російськомовного (схід і південь) населення. Окрім того, кількість осіб, що розмовляють в родині виключно державною мовою, або виключно російською з 1992 р. зросла, але зменшилась кількість тих, які, залежно від обставин, користуються і російською, і українською мовами. Це свідчить, що за період з 1992 по 2010 роки відбувся процес уточнення мовної сімоідентифікації у 10% опитаних (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка використання мов в Україні (1992–2010 рр.)

	1992	1994	1994	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Переважно українською	36.8	36.7	36.9	37.6	39.1	38.2	38.4	41.8	38.0	42.0	41.7
Переважно російською	29.0	32.4	33.1	33.4	36.0	33.2	34.3	36.4	39.2	36.8	34.9
І українською, і російською (залежно від обставин)	32.0	29.4	29.6	28.4	24.8	28.0	26.3	21.6	22.6	19.9	22.1
Іншою	2.0	0.7	0.4	0.5	0.2	0.5	0.9	0.2	0.3	0.8	0.9
Не відповіли	0.2	0.8	0.0	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.4	0.4

Ці процеси відбувались в різних етнічних групах громадян по-різному. Серед етнічних українців показник використання державної мови в побуті за період з 1992 по 2010 знизився (з 51% до 49%), натомість зросла кількість етнічних українців що послуговуються російською (з 13% до 28%). Кількість етнічних українців, які послуговуються у побуті обома мовами також скоротилася (з 35% до 23%.). Тобто *кількість російськомовних етнічних українців, зокрема у сфері сімейного спілкування зросла удвічі.* У етнічних росіян, які в сім'ї говорять українською, за ці двадцять років у мовній поведінці нічого не змінилося (з 2,3% до 3,6%). У етнічних росіян, які говорять у сім'ї російською, відбулись невеликі зміни на користь російської (з 72% до 80%). Частка осіб іншого етнічного походження, які використовують в сім'ї російську також зросла (з 45% до 62%).

Російська в Україні є мовою етнічної меншини, але, окрім цього, і передусім, – мовою майже половини громадян України, якою вони розмовляють або постійно, або залежно від ситуації, співрозмовника тощо. Це нетипова ситуація. Відповідно до означень «рідної мови» та «мови меншини», які наводяться у Пояснювальній доповіді до Хартії, російська є водночас регіональною мовою та мовою меншини. Інші мови (наприклад, кримськотатарську та угорську) також слід кваліфікувати як регіональні мови, але російська є найбільшою.

Україна, безперечно, повинна дотримуватись і забезпечувати виконання своїх зобов'язань перед Радою Європи та іншими міжнародними організаціями, аби термінологія та критерії, що використовуються в її мовній політиці не суперечили правовим зобов'язанням України згідно з Рамковою конвенцією про захист національних меншин та Європейською хартією регіональних мов або мов меншин. Втім, підходи до мовної політики слід переглянути, адже захищаючи регіональні мови, Україна втрачає державну, що суперечить основним вимогам Хартії.

Літ.: *Державна* політика в соціогуманітарній сфері: підручник / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського . – К.: НАДУ 2010; *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад.: *Ю. П. Сурмін,* В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Короткий* оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005; *Мовна* політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2010.

© Сичова М.Д

МОВНА ПОЛІТИКА – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна **М.п.** в багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі фактори, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їх носіїв у громадському житті. Ідеологічні принципи і практичні заходи у сфері **М.п.** взаємопов'язані, взаємозалежні й неподільні. **М.п.** – складник національної політики й здебільшого залежить від її загальних принципів.

Термін *мовна політика* набув великої популярності з 20-х років XX ст. в СРСР. Цим терміном позначалося цілеспрямоване втручання суспільства в стихійний процес мовного розвитку й організоване керування цим процесом.

В енциклопедії «Українська мова» мовна політика визначається як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі. У багатонаціональних державах **М.п.** є складником національної політики, вона відображає її принципи, відповідає певній ідеології. Спрямування й форми впровадження **М.п.** детерміновані чинним суспільно-політичним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами в економіці, культурі, релігії тощо. **М.п.** здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти врегулюванню національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин.

28 жовтня 1989 р. ухвалено перший в історії України Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», яким українській мові надано статус державної. Основні напрями мовної політики відображені також у новій Конституції незалежної України, прийнятій 1996 р. (зокрема, у ст. 10 утверджено статус української мови як державної мови України й гарантується вільний розвиток мов національних меншин), у «Декларації прав національностей України» від 1 листопада 1991 р., в Законах України «Про національні меншини в Україні» (1992), «Про освіту» (1991, в його редакції від 23 березня 1996 р.) тощо. У 1997 р. створено Раду з мовної політики при Президентові України у справах національностей та міграцій – департамент зі здійснення мовної політики, але з часом вона припинила своє існування. Усе це сприяло ліквідації тенденцій до звуження функцій української мови й створення умов для її розвитку як основного засобу комунікації в країні.

В. М. Брицин вважає, що **М.п.** пов'язана зі свідомим впливом суспільства на мову, і з цього погляду вона є концентрованим вираженням методологічних і соціальних засад, що визначають ідеологічне та практичне ставлення тієї чи іншої державно-політичної системи до функціонування, розвитку й взаємовпливу мов, їх ролі в житті народу. У центрі уваги **М.п.** перебувають національно-мовні проблеми, що мають велике соціальне й ідеологічне значення; далеко не всі часткові зміни й реформи (наприклад, деякі зміни в орфографії, заходи щодо підвищення культури мовлення тощо) можуть бути правомірно віднесені до сфери її дії.

Кабінет Міністрів України в 1997 р. подав до Верховної Ради України проект Закону «Про розвиток і застосування мов в Україні», який до цього часу не ухвалено. У ньому **М.п.** визначено як політику держави, спрямовану на забезпечення належних умов для всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку та використання мов національних меншин України. У цьому проекті стверджується, що **М.п.** – це завдання держави щодо реалізації вимог Конституції України стосовно мов у нашій державі.

М.п. щодо української мови відрізнялася історично й географічно. В Україні, за висловом М. Грушевського, питання української мови завжди було політичним. Боротьба українців за право вживати рідну мову в усіх сферах життя, користуватися мовою як політичним засобом пов'язувалася з національно-визвольним рухом й утвердженням незалежної держави (М. Драгоманов, М. Міхновський, Ю. Бачинський та ін.).

М.п. України регулює низка законів: Закон України «Про мови в Українській РСР» (1989 р.); Закон України «Про національні меншини в Україні (1992 р.); Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.); Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (1994 р.); Конституція України (1996 р.); Закон України «Про видавничу справу» (1997 р.); Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.); Закон України «Про громадянство України» (2001 р.) та ін. Окрім того, Україна ратифікувала основні угоди Ради Європи, як-от: Європейська конвенція з прав людини (1997 р.); Рамкова конвенція з питань захисту національних меншин (1997 р.); Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (2003 р.).

І. Лопушинський виокремлює декілька типів **М.п.** держав: перший тип **М.п.** держав – це сприяння розвиткові мови корінного етносу, другий – часто призводить до мимовільного сприяння розвиткові чужої мови, що переважно відбувається в постколоніальних державах, зокрема у більшості пострадянських, третій – полягає у свідомому сприянні розвиткові ненаціональної мови.

Низка держав вважає **М.п.** дієвим важелем впливу у міждержавних відносинах. Так, уряд Російської Федерації дбає про «підвищення» статусу російської мови у країнах СНД. Окремі російські політики та певні проросійські сили пропагують запровадження російської мови як другої державної в Україні, обґрунтовуючи необхідність цієї дії неспроможністю української мови виконувати функції державної. Українцям нав'язують думки про те, що «украинский язык в качестве единственного государственного, является репрессивной мерой, способствующей интеллектуальной деградации государства. К тому же сложившаяся сегодня ситуация с языком общения наносит ощутимый вред международному имиджу Украины, не выполняющей Хартию о языках. <…> Даже националисты признают, что современный украинский язык не находится на уровне государственного и, практически, запрещая русский, статус украинского поднять не получится. Сегодня идет процесс «от обратного» и исправить ситуацию можно, лишь уравняв основные языки в правах. Угроза независимости Украины исходит не от употребления русского языка как второго государственного, а от неумного навязывания украинского» (http://www.otechestvo.org.ua/analitika/2004_11/an_20_01.htm).

Літ.: *Данилевська О. М.* Мовна політика Гетьманату П. Скоропадського (на матеріалі тогочасної

преси) // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип. 5. – Т. І. – Ч. І. – С. 94–99; *Данилевська О. М.* Українізація освіти як основний напрям мовної політики доби Української революції (1917–1920) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 5. – С. 146–155; *Лопушинський І. В.* Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. – Київ – Херсон: Олді-плюс, 2006. – 456 с.; *Українська* мова. Енциклопедія / Карпенко Ю. О., Русанівський В. М., Тараненко О. О. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.; *Шевчук Ж. А.* Питання мовної політики в українській зарубіжній історіографії // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 14. – К., 2001. – С. 364–392; *Шевчук Ж. А.* Мовна політика в Україні у 60-х – на початку 90-х рр. XX ст. – К. : Рідний край, 2000. – 68 с.

© Шевченк О.П., Плотницька І.М.

МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ – структурована послідовність етапів, стадій та фаз повного життєвого циклу *інновацій:* від зародження ідеї, її матеріалізації в уречевленому або інформаційному об'єкті до використання і утилізації (занепаду) інновації. **І.п.** реалізує цілеспрямований взаємозв'язок між наукою та практикою з метою отримання прикладного результату: економічного, технічного, соціального або іншого характеру.

Існує різноманіття підходів до структурування **І.п.**, які систематизовано можна представити як:

• «лінійну модель» – лінійна послідовність здійснення етапів, стадій та робіт життєвого циклу інновацій, де структурні елементи життєвого циклу утворюють ланцюг від фундаментальних досліджень та вивчення попиту на нову ідею до її практичного впровадження (рис. 1);

• «нелінійна модель **І.п.**» – паралельно-послідовне здійснення етапів, стадій та робіт життєвого циклу інновації, яка засновується на виокремленні логічно послідовних, функціонально відокремлених, але взаємодіючих і взаємопов'язаних стадій і робіт;

• «*інноваційно-інвестиційний проект»* – процес фінансування та інвестування створення, освоєння, виробництва і розповсюдження інновації.

Найбільш поширено використовується в соціальній сфері, економіці та управлінні «лінійна модель» **І.п.** як повний життєвий цикл інновації, де послідовно поєднуються життєві цикли її створення та практичного використання. Інші, вище вказані підходи, враховують зміст «лінійної моделі» **І.п.** та додатково виокремлюють його окремі аспекти щодо: фінансування та інвестування, паралельно-послідовного здійснення етапів, стадій та робіт тощо.

Перший цикл лінійної моделі **І.п.** (рис. 1) має науково-інноваційний характер та спрямований на формування новації: *розробку* (фундаментальні та прикладні дослідження щодо нової ідеї), *проектування* > *виготовлення* (проектування та створення дослідницького зразку новації), *застосування* як локальна апробація зразку*, старіння* (незатребуваність у разі вичерпування можливостей новації або поява її альтернативи). Соціальні інновації мають переважно інформаційний характер, тому етапи проектування та виготовлення можуть поєднуватися.

Основу другого циклу інновації становить прийняття рішення та практична реалізація нововведення. Цей цикл складається з наступних етапів: *зародження* (усвідомлення потреби у зміні і можливостей її здійснення, пошук відповідної новації), *освоєння* (локально-вибіркове впровадження нововведення на обраному об'єкті задля наочного переконання у його практичній доцільності), *виготовлення* як результат практичного втілення типової ідеї у конкретних умовах застосування, *рутинізація* (узвичаєння (інституалізація) інновації як елементу системи, що знайшов постійне застосування). Д*ифузія* нововведення полягає у масовому повторенні (тиражуванні) типової ідеї в інших об'єктах.

Сучасна інноватика переконує у всеосяжності феномену інновації у суспільстві, зокрема багатоманітності **І.п.** залежно від виду людської діяльності, в тому числі і державно-управлінської. У соціальному аспекті розрізняють індивідуально- та організаційно-орієнтовані (внутрішньо-організаційні) життєві цикли інновації. В останньому випадку типові моделі інноваційно-організаційного процесу (моделі Мілоу, Роджерса, інших)

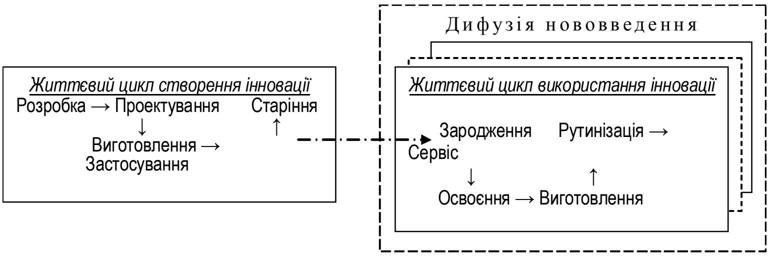

Рис. 1. Складові інноваційного процесу.

можна структурувати за двома складовими: «ініціювання» та «реалізація рішення». Зазвичай складова «*ініціювання»* включає етапи: *концептуалізації знань про інновацію* (її пізнання, оцінка її наслідків та можливостей щодо впровадження), *переконання* у її доцільності, *прийняття рішення* щодо впровадження та *освоєння* (локальне випробовування). Складова «реалізація рішення» має наступні етапи: *взаємне адаптування: організація - інновація, впровадження, усвідомлення* працівниками організації сутності та переваг інновації, *інституалізація* (рутинізація, узвичаєння) нововведення. Сучасні нововведення характерні додатковим етапом – *сервісним*, в якому у процесі використання (експлуатації) інновації здійснюється її вдосконалення та перевірка відповідності її параметрів встановленим вимогам.

У разі масового поширення типової ідеї. в системі організацій відбувається дифузія нововведення, яка утворює сукупність інноваційно-організаційних процесів. Відповідно постає потреба в управлінні системою інноваційно-організаційних змін та їх забезпеченні. Зокрема, успішність розгортання системного інноваційно-організаційного процесу в умовах державно-управлінської практики потребує сукупності попередніх заходів: організаційно-правового, дослідницького, навчального, комунікаційного та іншого характеру.

Структура інноваційно-індивідуально процесу в цілому співпадає з інноваційно-організаційними складовими. Однак, успішності їх розгортання відмінні, що зумовлено розбіжностями проявлення: характеристик соціальної системи, зокрема щодо ступеню формалізації соціальних зв'язків, неформальної комунікації, впливу світоглядних та організаційних норм, гетерофільності індивідів, наявності новаторів, неформалів, консультантів-агентів змін; властивостей інновації щодо її складності, комплексності та здатності до випробування, наочності його результатів; ефективності впливу комунікаційних каналів, особливо міжособистісного характеру; застосованого типу прийняття рішення (одноосібне, адміністративне, колективне або змішане); наслідків нововведення: бажані або небажані, функціональні або дисфункційні, інше. Тобто, **І.п.** поєднує як традиційний його зміст, так і супровідні складові: соціокультурного та соціопсихологічного характерів. **І.п.** у соціальній сфері можна представити інноваційним фільтром, де досягнення кінцевого результату супроводжується зменшенням невизначеності про нововведення та перешкод йому.

У сфері економіки **І.п.** поділяються на стадії та види робіт (процесів). Зміна стадій **І.п.** зумовлена закономірностями, які залежать від способу комерціалізації інновацій (табл. 1). Комерціалізація інновацій – це використання інформації про інновацію у власному виробництві (вертикальний трансфер) та передача інформації про інновацію й/або права її використання у виробництві товарів (послуг) на платній основі від одного економічного суб'єкта іншому (горизонтальний трансфер). Обидва способи комерціалізації інновацій взаємопов'язані і постійно переходять один в один, відбуваються послідовно або паралельно, із використанням інновації різними суб'єктами.

В економічно розвинутих країнах 33% започаткованих ідей доходять до стадії технічного розроблення і 47% з них до стадії комерційного розроблення. Із цієї частини повністю приймаються, матеріалізуються у зразках, доходять до масового виробництва і споживання 56% ідей. Отже, загальна питома вага ідей, що повністю реалізовані в *інноваційних продуктах* становить 8,7%. Імовірність отримання бажаних результатів підвищується від прикладних досліджень до

Таблиця 1

Стадії І.п. в економіці у межах повного життєвого циклу інновацій

	Стадії інноваційного процесу						
	Фундаментальні дослідження	Ринкові дослідження	Прикладні дослідження	Дослідно-конструкторськіро зробки	Експеримен-тальне виробництво	Широкомасштабн е виробництво	Використання інновацій
Види робіт (процесів)	Інформаційні та логічні дослідження	Виявлення незадоволених потреб	Прикладні Системні дослідження	Конструкторські технологічні й дизайнерські розробки	Виготовлення дослідних зразків	Технічна підготовка виробництва	Випробування новинки
	Генерування нових ідей	Пошук можливостей задоволення потреб	Прикладні інтегровані дослідження	Організаційно-економічні розробки	Виготовлення перших промислових серій	Серійне виробництво	Дифузія
	Теоретичні дослідження	Виникнення ідей	Прикладні Експлуатаційні дослідження	Розроблення проекту	Організація і проведення маркетингу	Масове виробництво	Масове споживання
	Визначення економічної доцільністі	Економічне обґрунтування	Визначення найефективних варіантів	Функціонально-вартісний аналіз	Техніко-економічне обґрунтування	Розрахунок економічних показників	Старіння

дослідно-конструкторських розробок. Приблизно 85–90% прикладних досліджень дають результати, придатні для подальшого практичного використання; на стадії дослідно-конструкторських розробок 95–97% робіт закінчуються позитивно. Економічні дослідження підтверджують, що у середньому із 100 успішно реалізованих на ринку нововведень близько 75 – це відповідь на потреби споживача (попит на ринку, замовлення уряду, виробничі потреби самого виробника) і тільки 25 нововведень є результатом впровадження нових технічних ідей, які виникли у процесі проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Витрати за стадіями **І.п.** розподіляються нерівномірно. Якщо прийняти витрати на стадії прикладних досліджень за 1, то на стадії дослідно-конструкторської розробок вони становлять у середньому 4–5 умовних одиниць. а на стадії експериментального виробництва Ї 0,5–1 умовну одиницю.

І.п. у сфері державного управління має специфічну структуру етапів і стадій: створення і впровадження новацій у практику (визначення цілей, наукові дослідження, розроблення способів досягнення цілей, дослідна апробація, розроблення законодавчих і нормативно-правових актів, прийняття (затвердження) законодавчих і нормативно-правових актів органами державної влади); поширення використання інновацій; домінуюче використання інновацій; занепад інновації.

Літ.: *Роджерс,* Еверест М. Дифузія інновацій / пер. з англ. Василя Старка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянської академія», 2009. – 591 с.; *Никифоров А.Є.* Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління: монографія / А.Є. Никифоров. – К. : КНЕУ, 2010. – 420 с.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНА – процес часткового оновлення господарського життя суспільства, заміни застарілих економічних відносин та інституцій на більш дієві, випробувані часом і світовим досвідом, прогресивні перетворення економіки на сучасній техніко-технологічній основі. **М.е. –** один з важливих напрямів підвищення ефективності суспільного виробництва, посилення його інтенсивного розвитку, здійснення інноваційних структурних зрушень в національній економіці. **М.е.** дає змогу привести існуючу економічну систему і управління нею у відповідність до найновітніших викликів глобалізації, загострення міжнародної конкуренції, до вимог, які відображають досягнення вітчизняної та світової науки і господарської практики.

Сучасне українське суспільство потребує модернізації всіх сторін своєї життєдіяльності, але фундаментальним при цьому залишається завдання суттєвого і якісного підвищення ефективності національної економіки, її конкурентоспроможності для успішної, прибуткової інтеграції у світовий господарський простір і забезпечення сталого зростання добробуту населення. До цього спонукають не тільки важкі наслідки глобальної фінансово-економічної кризи, що стала своєрідним каталізатором **М.е.** в багатьох країнах світу. Складний, суперечливий, з величезними соціальними втратами і неоднозначними результатами

перебіг суспільно-економічних трансформацій в Україні протягом останніх 20 років вимагає кардинальної заміни інерційної моделі наздоганяючого розвитку, що, в кращому випадку, консервує відставання, існуючий розрив по відношенню до розвинутих держав.

Вичерпання традиційних джерел зростання змушує до розширення й активного задіяння інноваційних чинників через проведення «нової хвилі» системних економічних реформ, спрямованих на випереджальний розвиток. Пошук власної моделі розвитку – це, передусім, намагання визначити оптимальний шлях побудови сучасної, конкурентоспроможної, привабливої для життя країни. У кожної держави – своє бачення і своя модель поступу, але, незважаючи на розмаїття підходів, можна виокремити основні складники національного успіху в умовах сучасних *трансформацій економічних систем* національного та глобального рівня. Безперервна модернізація та інноваційність – такою має бути універсальна формула не тільки політичного й економічного, а й соціального, культурного, гуманітарного розвитку.

Забезпечення безперервності та інноваційності **М.е.** у посткризовий період вимагає докорінної зміни філософії, ідеології державної політики в напрямі запровадження комплексу стимулюючих важелів й алгоритмів щодо формування нової господарської моделі. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність наукового опрацювання і нової парадигми державного управління соціогосподарськими процесами у межах модернізаційного проекту для України. Насамперед, успішна розробка та реалізація довгострокових цілей якісно нової моделі розвитку значною мірою залежатиме від змістовного наповнення української модернізації, розуміння й усвідомлення не тільки політичними елітами, але й усім суспільством чітко визначених і науково обґрунтованих пріоритетів, рушійних сил і носіїв, регулювальних механізмів, наявних джерел і передумов модернізаційного проекту.

В цьому сенсі, навряд чи варто обмежуватися розумінням **М.е.** як процесу осучаснення, вдосконалення, оновлення, впорядкування господарських відносин і процесів. Мова повинна йти про більш фундаментальні речі, а саме: про системні перетворення, зміни всього суспільного і господарського устрою. У такому вигляді **М.е.**, як триваючий і, практично, невпинний трансформаційний процес може мати екзогенну або гомогенну природу. Екзогенна модернізація йде ззовні і зверху, є здебільшого імпортованою, нав'язується за відомими і дуже часто другорядним зразками, диктується міжнародними фінансовими інститутами. При слідуванні цим шляхом можливі різні результати, в т.ч. дуже ймовірне остаточне потрапляння країни до розряду безнадійної периферії світових центрів розвитку з незаперечною залежністю від глобального контексту.

Не виключаючи можливості використання зовнішніх джерел, імпульсів і рушійних сил, перевагу краще надати все-таки гомогенній **М.е.**, що передбачає опору на іманентні тій чи іншій країні ресурси, джерела, осередки проривного, випереджального розвитку. Якщо ж вони себе ще не досить виявили, необхідно зробити все, щоб їх виявити, викликати до життя, зосередити і консолідувати, привести до ефективного економічного задіяння. При цьому починати потрібно з мобілізації наявних ресурсів, матеріальних і духовних сил суспільства, їх раціональної організації. Причому в Україні, що стоїть перед вибором цивілізаційного порядку, проблема **М.е.** отримує не тільки господарський та адміністративний виміри, але й набуває світоглядного, культурного значення. **М.е.** неможлива без мобілізації як її органічної складової. Тільки за таких обставин можлива суверенна національна модернізація, що керується ідеєю зміцнення і розвитку країни, спрямовується на досягнення нового, більш передового та досконалого її образу в сучасному глобалізованому світі.

Стосовно можливих рушійних сил, носіїв модернізаторської ідеології слід зазначити, що на пострадянському просторі постійно співіснують і конкурують між собою більше десятка модернізаційних проектів. Деякі з них з більшою або меншою мірою успішності реалізовувалися в окремих країнах, інші чекають свого часу, і який з них візьме гору – велике питання. В Україні за

20 років незалежності простежується постійне перетасування, варіювання ліберального, бюрократичного, національно-демократичного, європоцентристського, євразійського модернізаційних проектів.

За таких обставин особливої ваги набуває ознайомлення із сучасним тенденціями у розбудові ефективної моделі посткризового розвитку, врахування міжнародного досвіду стратегічного реформування, його позитивних і негативних аспектів. Аналіз перших кроків з модернізації економіки США, європейських країн, Росії, Китаю демонструє, в якому напрямі треба рухатися, долаючи наслідки глобальної фінансової кризи і вибудовуючи модернізаційну парадигму державного управління. З огляду на зазначене, відкриваються певні можливості для України при розробці та реалізації національної стратегії економічних реформ, якщо буде забезпечено виконання, принаймні кількох важливих умов:

1) врахування і не повторення помилок попередників, які раніше встали на шлях **М.е.,** і завжди ризикують першими при зустрічі з невідомістю;

2) розгортання конкуренції як всередині країни, так і на зовнішніх ринках, зосередження державної підтримки не на рятуванні збанкрутілих фінансистів і банкірів, а на посиленні існуючих та розвитку нових конкурентних переваг підприємств і галузей реального сектору економіки;

3) проведення рішучої і системної заміни (не просто зміни) існуючої моделі управління господарським і суспільним розвитком, забезпечення рівновіддаленості державної влади від різних фінансово-промислових груп, які намагаються «приватизувати» розподільчі функції держави.

Мова йде про розробку у тісній взаємодії державного топ-менеджменту з інтелектуальною елітою суспільства і запровадження у чітко визначених законодавчо ситуаціях системи сучасного дирижизму. Така система має бути позбавлена ручного управління з боку представників фінансового капіталу, який не має національності, не відчуває під собою країни, не має ніякої ідеології, філософії, крім ідеології наживи. Нова модернізаційна стратегія, викладена у Посланні Президента України до Верховної Ради України за 2011 рік, якраз і визначає низку базових пріоритетів у формуванні нової парадигми державного управління, таких як: створення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права і розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний державний менеджмент; гуманізація розвитку, що означає передусім збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення; запровадження прогресивної моделі розвитку, що поєднує тактику реформаційних змін зі стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту «безперервної модернізації»; зовнішня політика ствердження національних інтересів у глобалізованому світі на основі розбудови рівноправних відносин з партнерами на принципах міжнародного права, відмова від участі у воєнно-політичних блоках, інтеграція з Європейським союзом і розвиток відносин стратегічного партнерства з Російською Федерацією, США та країнами «Великої двадцятки».

Під час глобальної кризи, особливо її найбільш гострої фази, для існуючих систем державного управління господарським процесами було характерним переважання цілей виживання, тобто всі, без винятку, країни вдавалися до антикризових заходів. Серед хаотичних викликів розгортання кризи важко було розпізнати майбутні фундаментальні зміни щодо масштабів, пріоритетів, механізмів державного втручання в економіку, співвідношення національних і глобальних регуляторів господарського розвитку, не говорячи вже про якість модернізацій, чи пріоритети. З переходом світової економіки у стадію відродження починають визначатися перші обриси посткризової архітектоніки господарського світоустрою, нові виклики, під впливом яких він буде трансформуватися й модернізуватися. Стають більш чіткими парадигмальні контури сучасного, посткризового управління модернізаційними процесами.

Курс на **М.е.**, спрямований на становлення і розвиток нових виробничо-технологічних комплексів, що забезпечують розширене відтворення товарів і послуг з високою доданою вартістю. Вирішення цієї задачі пов'язано з необхідністю активного формування системи таких державних і державно-приватних інститутів (механізмів) розвитку, як національні і територіальні інноваційні кластери, системоутворюючі корпорації, з проектним підходом в державному управлінні. Інститути розвитку і сучасні механізми управління необхідно застосовувати на кожному з ключових напрямів **М.е.**, особливо там, де мають місце недовикористані можливості зростання, потенційні конкурентні переваги країни. Інститути розвитку формуються в інтегровані структури з фінансових, виробничих і торгових організацій, об'єднаних зацікавленістю як у виробництві і реалізації продукції на вітчизняному ринку (насамперед, імпортозаміщаючої продукції), так і у продажах її на зовнішніх ринках.

Оскільки виробництво інноваційної продукції можливе лише з використанням сучасних технологій, то поряд із згадуваним інституціональним вдосконаленням системи державного управління модернізаційними процесами потрібні і нові фінансові механізми сприяння технологічному оновленню, розвитку перспективних напрямів і «точок зростання» національної економіки. В цій сфері, крім податкової політики, покликаної до креативної руйнації застарілих і безперспективних виробництв і водночас до всілякого сприяння зростанню виробництва високотехнологічної продукції, потрібна розробка та здійснення нової державної грошово-кредитної політики. Сутність її полягатиме у селективному впливові держави на грошові потоки для забезпечення сприятливих умов зростання економічної активності, залучення інвестицій і дешевих кредитів у пріоритетні напрями розвитку. З цією метою НБУ має привести рівень грошової пропозиції у відповідність з попитом на кредитні ресурси з боку найбільш платоспроможних і конкурентоздатних підприємств виробничої сфери, особливо тих, хто прагне отримати кредити для технологічного оновлення. Замість емісії грошей під приріст золотовалютних резервів, вливання грошей у комерційні банки (які нерідко направляються на спекулятивні операції проти власної валюти) НБУ має перейти до цільового рефінансування комерційних банків під ліквідні застави, надані перспективними виробничими підприємствами. Тільки у такому випадку буде забезпечена головна функція грошової емісії – кредитування економічного зростання.

Одним з першочергових завдань **М.е.** є модернізація держави, формування оновленої ефективної влади, здатної до впровадження системних і послідовних рішень. Це потребуватиме завершення адміністративної та початку адміністративно-територіальної реформи, подальшого вдосконалення виборчої системи, створення необхідної правової бази й дієвого механізму боротьби з корупцією. Для модернізації держави ключового значення набуває завершення конституційної реформи.

Основним чинником успішного подолання численних труднощів і суперечностей, інерції мислення і дій на шляху модернізації українського суспільства виступає здатність або нездатність управлінської, політичної еліти до реалізації невідкладних реформаторських проектів, насамперед, технологічних інновацій. Стратегічний модернізаційний вибір України передбачає перехід на інноваційну модель розвитку як єдину альтернативу деградації і відсталості. Наскільки вдалим у подальшому буде розгортання згадуваних процесів і досягнення задекларованих базових пріоритетів, великою мірою (і значно більшою, ніж забезпеченість матеріальними ресурсами, кредитами МВФ тощо) залежатиме від наявності свіжих ідей, оригінальних, нестандартних підходів, управлінських технологій, креативно мислячих, ефективних державних і корпоративних топ-менеджерів, здатних реалізувати модернізаційний проект для України і забезпечити якісне зростання загального суспільного добробуту.

Літ.: *Модернізація* України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.; *Державний* сектор і функції держави у період кризи /

О.Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, О. М. Кошик, К. М. Агеєва, Д. П. Згортюк. – К. : Центр економічного розвитку, 2009. – 129 с.; *Геєць В. М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – К.: Ін-т екон. прогнозув. АН України, 2009. – 864 с.; *Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ* / за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 50 с.

© Бодров В.Г.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА – це приближення різних елементів та цілих політично-соціальних систем до рівня ІХ найбільш розвинутого стану.

Вибір шляху модернізації суспільства починається з політичної сфери, з проблем політичної волі до змін. Тому політична модернізація є гарантом забезпечення послідовної модернізації в інших сферах життя.

Основними напрямами модернізації в сучасному світі є:

• науково-технічний прогрес та інформатизація суспільства;

• формування балансу між розвитком виробництва та екологією;

• подолання прірви між багатими та бідними;

• демократія влади;

• розширення сфери свободи людини.

Існують два типи модернізації: органічна та неорганічна.

До першого типу відносяться країни, які еволюційно поділили до модернізації, така модернізація має інноваційний характер. Така модернізація характерна для розвинутих країн світу.

До другого типу модернізації належать країни, які прагнуть виконувати досвід розвинутих країн обновити суспільство.

При цьому виникає багато проблем, тому що ефективність роботи суспільно-політичних інститутів є досить високою.

Тому часто переходи суспільства залишаються на стадії «модернізації», коли старі елементи вже не працюють, а нові не можуть працювати, бо їм заважають старі, що призводить до того, що система перестає функціонувати, і результат стає негативним.

Тому для проведення ефективної **М.п.** суспільство повинно виконати ряд умов, а саме:

• створення політичної структури з високою спеціалізацією політичних інститутів;

• розширення участі громадян в політичному житті суспільства;

• виникнення раціональної політичної бюрократії;

• заміна старої еліти на нову.

Однак при цьому треба врахувати національну специфіку кожної держави.

Головним елементом модернізації визначається не кількість фінансових ресурсів країни, а соціокультурні фактори, тобто зміни типа політичної культури.

В сучасних умовах **М.п.** розглядається як перехід від авторитарних систем до демократичних.

Також, важливим чинником модернізації є забезпечення широкої участі громадян у політичному житті. Забезпечувати її покликані політичні партії та групи за інтересами, модернізаційний потенціал яких обумовлений їх функціями. Найважливішою серед них є функція структуризації політичного життя, завдяки якій суспільство постає як певна система організованих інтересів. Важливе значення має також функція соціальної інтеграції, що дає змогу партіям та групам інтересів виконувати, з одного боку, роль посередників, єднальної ланки між громадянами і владою, а з іншого — сприяти спілкуванню представників різних верств населення.

Ціннісною основою політичної участі є процес кристалізації модернізаторських ідеологій, які можуть виконувати як стабілізаційні (скеровані на традиційні прошарки суспільства), так і мобілізаційні (зорієнтовані на осучаснені групи населення) функції. Стабілізаційні забезпечують поєднання централізації та децентралізації, створення системи державного й місцевого управління, орієнтованої на гнучкі й різноманітні форми політичної участі населення, а також створення нових різновидів інститутів, які забезпечували б канали для ефективного діалогу між владою та населенням. Не менш важливим є відносно рівномірний розподіл серед різних верств суспільства таких ресурсів участі, як: гроші, освіта, знання механізмів винесення політичних рішень, вільний

час, доступ до засобів масової інформації тощо. Мобілізаційна функція покликана забезпечити ціннісне наповнення і виправдання головних напрямів модернізації певного суспільства.

Ще однією складовою **М.п.** системи є створення цілісної, взаємопогодженої на різних її етапах і рівнях системи політичної соціалізації. Вона має бути спрямована на забезпечення зворотного зв'язку особи з політичною системою, створення якомога більшої кількості самостійних відповідальних соціально-політичних суб'єктів, здатних до самостійної обробки одержуваної інформації, до творчого, раціонального використання власного й сукупного досвіду в індивідуальній поведінці.

Для цього суспільство повинно пройти три головні етапи:

• лібералізація;

• встановлення демократії;

• консолідація демократії.

На першому етапі руйнуються основи авторитарних систем. На другому етапі йде формування конкурентної партійної системи і інституалізація демократичних механізмів влади.

На третьому – адаптація суспільства до нових реалій та забезпечення необоротність демократичних перетворень в країні.

Це досягається, коли суспільство обирає ліберальну модель проведення модернізації.

Літ.: *Політологія.* Підручник для студентів вузів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : Академія, 2008. – 360; *Малий* політичний словник. – К. : Поліграф, 2006; *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», Т. 6: Т – Я. – 2001.

© Вировий С.І., Крейденко В.В.

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ. Молодіжна політика – це комплексна діяльність соціальних інституцій стосовно молоді, що включає практичний, науково-теоретичний, ідеологічний та інші аспекти. Її можна розглядати як інтегральну функцію багатьох змінних: діяльності держави, партій, громадських, релігійних організацій тощо.

Згідно з Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (від 15.12.1992 р.), державна молодіжна політика в Україні є «пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюється: в інтересах молодої людини, суспільства, держави; з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді». Головна мета державної молодіжної політики – створення сприятливих економічних, соціальних, політичних, інших умов, правових гарантій для гуманізації способу життя молодого покоління, ефективної його соціалізації та розвитку як в інтересах окремої особистості, так і регіональних інтересів, узгоджених у молодіжних питаннях з інтересами суспільства в цілому.

Наукова концепція феномена молодіжної політики виходить із того, що це, по суті, складова загальнодержавної (або регіональної, або місцевої соціально-економічної політики, яка має забезпечити успішну соціалізацію молодого покоління, створюючи сприятливі економічні й політичні умови та правові гарантії. Державна молодіжна політика, як правило, здійснюється за двома основними напрямами – соціально-економічним і політичним та реалізується на всіх рівнях держави і суспільства.

М. Ф. Головатий зазначає, що державна молодіжна політика є тим своєрідним механізмом, завдяки якому держава, а також і партії, громадські об'єднання, організації, рухи, соціальні інститути вступають у стосунки з молоддю, сприяють (або ні) реалізації інтересів, запитів і потреб молодих людей.

На реалізацію цілей державної молодіжної політики спрямований цілий комплекс заходів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тому що за своїми складовими молодіжна політика дуже різнорідна – вона вирішує питання соціального захисту, проблем праці і зайнятості, забезпечення процесів освіти і виховання, питання медичної профілактики, заходів для молоді так званих груп ризику, соціальної роботи тощо. До безумовних здобутків слід віднести формування мережі доступних для молоді державних закладів та установ соціальної підтримки; створення умов для оперативної допомоги молоді, запрова-

дження механізму взаємодії держави та молодіжного громадського руху на засадах соціального партнерства: створення в органах державної виконавчої влади всіх рівнів структурних підрозділів, які відповідають за реалізацію державної молодіжної політики. Споріднена за напрямами діяльність відомств створює відповідний сектор державної молодіжної політики.

У кожному секторі суб'єктами державної молодіжної політики, а саме (державою в особі центральних та регіональних владних установ, спеціалізованими державними органами, політичними партіями, суспільними рухами, об'єднаннями й організаціями, соціальними інститутами навчання і виховання молоді, молоддю, створюються необхідні механізми (законодавчі, організаційні, фінансові тощо), дія яких спрямована на сприяння соціальному становленню і розвиткові молоді та на узгодження її інтересів з інтересами суспільства.

Літ.: *Декларація* «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 р. № 2859–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – N 16. – Ст. 166; *Головатий М.* Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану // Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук.праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України. Вип. 10. – Одеса, 2002. – С. 291–304; *Перепелиця М. П.* Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К. : Укр. ін-т соц. дослід.; *Укр.* центр політ. менеджменту, 2001. – 242 с.

© Сторожук Р.П.

МОНІТОРИНГ В ОСВІТІ (лат. *monitor* – той, що нагадує, наглядає, застерігає) – спеціальна система збору, обробки, зберігання і розповсюдження інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки і основних тенденцій її розвитку та розробка науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі. Уперше **М.в.о**. було використано у ґрунтознавстві, потім в екології (моніторинг навколишнього середовища), пізніше – у біології, техніці, соціології, економіці, банківській діяльності, психології, теорії управління, медицині. У сфері освіти, зокрема державного управління якістю освіти, **М.в.о.** використовується порівняно недавно та формується як інформаційна база системи управління освітою. Для України **М.в.о.** є новим явищем. Об'єктами **М.в.о.** виступають: система освіти (загальна середня, професійна, вища, національна, регіональна система, муніципальна, інституційна); результати навчальної діяльності; характеристики учасників освітнього процесу (стан здоров'я, соціальний захист, умови життя й навчання, готовність до здійснення певної діяльності, задоволеність освітніми послугами тощо); відносини споживачів освітніх послуг з освітнім середовищем (або оточуючим соціумом); процеси функціонування й розвитку освітніх систем та управління ними; компоненти освітнього процесу: умови та засоби реалізації (матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні, нормативно-правові, кадрові, фінансові, навчально-методичні), організація (мережа освітніх установ, контингент та його диференціація за різними ознаками, режим роботи); наслідки (результати запровадження освітніх реформ, змін навчальних програм і освітніх стандартів) тощо.

Головним завданням **М.в.о.** є виявлення фактору впливу на хід і результати освітніх процесів (реформ) з метою зменшення їх негативної дії та порівняння результатів функціонування освітніх систем з метою пошуку найбільш оптимальних шляхів їх розвитку.

Існують різні види **М.в.о.** За призначенням – інформаційний (полягає у збиранні, накопиченні, систематизації й поширенні інформації, але не потребує проведення спеціального обстеження на етапі збору інформації), та управлінський, що передбачає збирання та узагальнення інформації за певними показниками з метою вивчення конкретної освітньої проблеми та вироблення відповідних рекомендацій щодо формування політики і прийняття органами влади, зокрема державного управління освітою, необхідних рішень.

За засобами, що використовуються для проведення моніторингу, – педагогічний (його підвиди – дидактичний, виховний та освітній), соціологічний, психологічний, медичний, економічний, демографічний.

За ієрархією систем управління – індивідуальний, інституційний (або локальний, на рівні освітньої інституції, установи), муніципальний, обласний (регіональний), національний (загальнодержавний), міжнародний.

По відношенню до об'єкта оцінювання – зовнішній та внутрішній.

Функції **М.в.о**.: інформаційна, активізуюча, формуюча, корекційна, кваліметрична, діагностична, аналітична, моделююча, прогностична, управлінська.

М.в.о. заснований на принципах*:* узгодженості нормативно-правового, організаційного та науково-методичного забезпечення його складових частин; об'єктивності одержання та обробки; комплексності дослідження різноманітних аспектів освітнього процесу, обробки та аналізу одержаних результатів; безперервності й тривалості спостережень за станом освіти; своєчасності отримання, обробки та використання об'єктивної інформації про якість освіти; перспективності запланованих моніторингових досліджень, спрямованість їх на розв'язання актуальних завдань розвитку освіти; рефлексивності; гуманістичної спрямованості моніторингу якості освіти; відкритості та оперативності доведення результатів досліджень до відповідних органів управління, громадськості, зацікавлених міжнародних установ.

Історія виникнення в управлінні освітою ідеї оцінювання результатів діяльності навчальних закладів і всієї системи освіти починається з 1880 року, коли М. Корф дослідив майже 300 випускників в Олександрівському та Маріупільському повітах з метою з'ясування міцності освіти, що набута селянами у земській школі. За радянські часи В. Сухомлинський наголошував на важливості прогнозування, передбачення можливих наслідків освітньої діяльності з метою усунення причин невдач у майбутньому, але відлік історії виникнення моніторингу як методу дослідження систем освіти і освітнього процесу для поліпшення його якості починається з 30-х років XX ст.

Перший етап (30–50 роки XX ст.) – з метою фундаментального реформування системи шкільної освіти США американська Прогресивна Асоціація освіти (Progressive Education Association in the United States) досліджує рівень підготовки випускників 30 шкіл і сформованості в них афективних рис. З другої половини 50-х років **М.в.о.** як інструмент дослідження освітніх систем поширюється в Європі та широко використовують в різних країнах при плануванні та практичному упровадженні освітніх реформ. У 1958 р. директор Центру порівняльної педагогіки Чиказького ун-ту К. Андерсон запропонував докладно порівнювати національні системи шкільної освіти на основі емпіричного вимірювання вхідних ресурсів і навчальних досягнень учнів. Виникає потреба у створенні методологічної бази моніорингових досліджень.

Другий етап (60–70 роки) характеризується виходом цих досліджень на міжнаціональний рівень та обґрунтуванням концептуальних засад **М.в.о**., розробкою систем освітніх індикаторів. У 1959 р. Міжнародною асоціацією зі шкільної успішності (IEA) уперше проведено міжнародне порівняльне моніторингове дослідження успішності з математики учнів початкової та середньої школи (FIMS). Надалі *міжнародні дослідження якості навчальних досягнень* з окремих предметів, інформаційно-комунікативної, функціональної грамотності учнів здобули значного поширення. На початку 60-х років у США створено експериментальний комітет з проблем вимірювання освітнього розвитку під головуванням Ралфа В.Тайлора. У 1969 р. за фінансуванням уряду США проведено перше Національне вимірювання розвитку освіти (НВПО, National Assessment of Educational Progress), а у 1978 р. ухвалено закон про обов'язкове періодичне загальнодерж. вимірювання освітнього розвитку. Змінюються панівні принципи освітньої політики, зокрема формується уявлення про те, що високоякісна сучасна освіта і освічений фахівець виступають основою конкурентоспроможності, економічної та національної безпеки держави. Моніторингові дослідження в галузі освіти довели, що їх результати здатні закласти підґрунтя для ухвалення важливих політичних рішень і планування реформ, спрямованих

на удосконалення та розвиток суспільства, у тому числі освіти. Міжнародні дослідження спрямовуються на порівняння стандартів навчальних досягнень в різних національних системах освіти, запровадження регулярного моніторингу стандартів освіти з прогнозуванням подальших перспектив, використання інформації про діяльність освітньої системи і даних щодо вкладених (вхідних) в освіту ресурсів. Після розроблення моделі «входу-виходу» (1967 р.) у центрі уваги опинилися питання державного управління освітою: адміністративного обліку, застосуванні його у плануванні бюджету галузі та регулюванні вхідних ресурсів у системі освіти.

На третьому етапі (80–90 роки) актуальності набувають проблеми визначення рентабельності, організації ефективного управління ресурсами, оцінювання продуктивності забезпечення освітніх систем. *Якість освіти*, як об'єкт управління, стає політичною категорією, вважається, що неналежний і неякісний рівень шкільного навчання виступає загрозою національному добробуту й безпеки. Значну роль у цьому відіграє значне поширення в гуманітарній сфері, у т. ч. й освіти, систем оцінки якості та *управління якістю*. У 1993 році Департамент освіти США підготував видання «Освіта у США та інших країнах», де за результатами систематичного національного моніторингу проводиться порівняння за 16 показниками вхідних ресурсів і досягнень, обчислених для США і 20 країн-учасниць OECD.

Четвертий етап (з сер. 90-х років XX ст. по теперішній час) ознаменувався спрямованістю на політичну підтримку та наукову обґрунтованість досліджень, які спираються на потужну методологічну базу, статистичні методи вимірювання теоретичних даних та багаторівневі моделі. Стає можливим створення ієрархічно-впорядкованої, багаторівневої інформаційної системи управління якістю освіти. У міжнародних дослідженнях реалізуються експерименти, спрямовані на створення ефективних методик вимірювання параметрів досліджуваних об'єктів у системі освіти та освітньому середовищі, визначення єдиних показників і критеріїв якості освіти та окремих її складових.

В Україні становлення системи **М.в.о.** на національному рівні починається з 1997 р. створенням Центру моніторингу освіти при Ін-ті змісту і методів навчання Міністерства освіти України, який започатковує систематичні всеукраїнські дослідження: якості засвоєння змісту навчальних предметів учнями шкіл (1999, 2002); щорічне, починаючи з 2001 р., дослідження якості основної навчальної літератури для ЗНЗ; стану фізичного, психічного й морального здоров'я учнів (2005); ставлення випускників шкіл до організації та впровадження *зовнішнього незалежного оцінювання* (2007); стану різних рівнів освіти (2008, 2010, 2011, 2012); процесів реформування освіти (2008–2010) та ін.

У 1999 р. засновано першу в Україні організацію в сфері професійного оцінювання та відбору кадрів – Центр тестування професійної компетентності при Міністерстві охорони здоров'я України.

У 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти з регіональними підрозділами. Осередками формування регіональних систем моніторингу в освіті стають м. Київ, Вінницька, Донецька, Львівська, Харківська області та Автономна Республіка Крим.

Літ.: *Husen, T.* (1967). International study of achievement in mathematics: A comparison of twelve countries. I–II. Stockholm: Almqvist & Wiksell; New York: John Wiley; *Coleman, J.S.*, et. al. (1966). Equality of educational opportunity. Washington, DC: US Department of Health, Education, and Welfare; Office of Education; *Лукіна Т. О.* Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні : монографія. – К., 2004; *Майоров А. Н.* Мониторинг в образовании. – М. : Интеллект - Центр, 2005; *Моніторинг* в освіті // Енциклопедія освіти. – АПН України; Гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юріном Інтер, 2008. – С. 519–521; *Моніторинг* якості освіти: світові досягнення та українські перспективи : посібник / За заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : К.І.С., 2004; *Моніторинг* стандартів освіти / За ред. А. Тайджнмана і Т. Невілла Послтвейта. – Л., 2003; *Система* моніторингу та оцінювання якості освіти / Під ред. І. Булах. – К., 2001.

© Лукіна Т.О.

Н

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ – заклади, які надають освітні, освітньо-виховні послуги. Відповідно до структури освіти розрізняють **Н.з.**, дошкільні, загальноосвітні середні, позашкільні, професійно-технічні, вищі, *післядипломної освіти*, заклади самоосвіти громадян.

У дошкільних закладах у взаємодії з сім'єю забезпечується фізичне, психічне здоров'я дітей, їх розвиток, вироблення умінь, навичок, необхідних для навчання. Основними типами таких закладів є дитячі ясла, ясла-садки, сімейні, прогулянкові, дошкільні заклади компенсуючого (для дітей, які потребують корекції фізичного і психічного розвитку) та комбінованого типів з короткотривалим, денним, цілодобовим перебуванням дітей, дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки та ін. Дошкільний заклад є першим громадським осередком дитини, виконує функції соціального захисту. На законодавчому рівні визначено завдання дошкільної освіти, організаційно-правові і навчально-методичні засади функціонування дошкільних закладів. Затверджено базовий компонент (державні стандарти) дошкільної освіти. Поширюється організація освітніх закладів «дитячий садок – початкова школа», дитячий будинок сімейного типу.

У навчальних закладах *загальної середньої освіти* забезпечується розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудова підготовка, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство, виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і надається в різних типах закладів освіти. Для розвитку здібностей і обдарувань дітей створюються профільні школи і класи з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Функціонує розгалужена мережа загальноосвітніх навчальних закладів різних ступенів. Для дітей, які потребують соціальної допомоги і реабілітації, діють інтернатні установи. В Україні сформовано основи нормативно-правової бази закладів середньої освіти, розроблено стандарти загальної середньої освіти. Зростають темпи комп'ютеризації та інформатизації навчальних закладів, зокрема поставлено завдання довести забезпечення шкіл сучасними комп'ютерами до рівня 15 учнів на один комп'ютер (сьогодні 75:1). Новим для цієї ланки освіти є вимога оптимізації мережі навчальних закладів, апробація моделі «домашня школа» в населених пунктах з малою кількістю дітей шкільного віку, поєднання індивідуальної та класно-урочної системи навчання.

Навчальні заклади *професійно-технічної освіти* спрямовані на забезпечення самореалізації особистості. Формування її кваліфікаційного рівня, створення національного виробничого потенціалу, покликаного відігравати важливу роль у технологічному оновленні виробництва, впровадженні у практику досягнень науки і техніки. Відповідними типами закладів є: професійно-технічні училища, професійно-художні училища, професійні училища соціальної реабілітації, училища-агрофірми, училища-заводи, вищі професійні училища, навчально-виробничі центри, центри підвищення і перепідготов-

ки робітничих кадрів, навчально-курсові комбінати та ін.. Ці заклади здійснюють навчання тимчасово непрацюючого населення, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників. Розпочалася робота з оптимізації мережі професійно-технічних навчальних закладів, в основу якої покладено спеціалізацію їх за професійним спрямуванням відповідно до потреб ринку праці та суспільства. Подальший розвиток закладів професійно-технічної освіти зорієнтований на створення стандартів профтехосвіти; запровадження нових механізмів оновлення змісту професійно-технічної освіти відповідно до змін у технологіях виробництва; впровадження нових адекватних змін в економічній системі, механізмів фінансування та матеріально-технічного забезпечення профтехосвіти; завершення удосконалення мережі професійно-технічних навчальних закладів та удосконалення управління цими закладами; зокрема децентралізувати управління, розширення автономії.

Навчальні заклади *вищої освіти* забезпечують фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації. Вищими закладами освіти є: професійні коледжі, коледжі, академії, університети та інші.

В Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють 920 вищих навчальних закладів усіх рівнів *акредитації* та форм власності, у тому числі 184 університети, 58 академій, 125 інститутів, 1 консерваторія, 199 коледжів, 210 технікумів та 143 училища. До вищих навчальних закладів державної форми власності належать 225 навчальних закладів Ш–ІУ рівнів акредитації та 274 навчальні заклади І–ІІ рівнів акредитації. До комунальної форми власності належать 11 вищих навчальних закладів Ш–ІУ рівнів акредитації та 211 вищих навчальних закладів І–ІІ рівнів акредитації, серед приватних функціонують 114 навчальних закладів ІІІ–IV рівнів акредитації та 85 – І–ІІ рівнів акредитації. Протягом останніх десяти років спостерігається стала тенденція щодо загального скорочення мережі вищих навчальних закладів .

Систему навчальних закладів вищої освіти України визначав відомчий, а не загальнодержавний підхід. Тому ці заклади нерівномірно розташовані на території республіки, сконцентровані переважно у потужних індустріальних центрах. Відповідно спектр спеціальностей, за яким готувалися фахівці, сформувався в умовах жорсткої централізації. На цій основі формувалися зміст освіти, перелік спеціальностей, обсяги держзамовлення з кожної з них. Внаслідок цього освіта України як самостійної держави стартувала з істотними диспропорціями обсягів підготовки за основними галузями знань щодо розвинених країн Західної Європи. Досить зазначити лише, що частка природничих та інженерних спеціальностей у нас становила 52%, тоді як у Канаді – 16%, США – 17%, Франції – 19%. Тільки 7% загального обсягу становила підготовка фахівців з права та інших соціальних наук (проти 21% у Канаді і Франції, 30% у США).

Відомча розпорошеність навчальних закладів зумовлювала дублювання підготовки, зниження економічної ефективності управління ними. Тому вкрай загострилася проблема працевлаштування випускників вузів за отриманим фахом.

З прийняттям нових законодавчих актів у навчальних закладах вищої школи з'явилися принципово нові можливості. Утворилися нові структури освітньо-кваліфікаційних рівнів, сформовано перелік напрямів підготовки і спеціальностей, за якими велася підготовка. Визначено статуси вищих навчальних закладів нового типу – галузевий університет, академія, коледж. Почалася інтенсивна розробка і впровадження навчальних програм, що базувалися на національному підґрунті, формувалися нові принципи і цілі освіти, покликані забезпечити її національний характер. Була знята надмірна заідеологізованість дисциплін, з'явилася можливість створювати вищі навчальні заклади недержавної форми власності.

Органічною складовою освітньої діяльності стає науково-дослідна робота в закладах вищої освіти. Тут захищається понад 60% докторських і кандидатських дисерта-

цій, більш як половина Державних премій України в галузі науки і техніки присуджується за роботи, виконані за участю науковців вищої школи. Закріплюються нові механізми багатоканального фінансування наукових досліджень за рахунок нетрадиційних позабюджетних джерел: інноваційних фондів, госпдоговорів, міжнародних грантів. Створено галузеву систему науково-технічної експертизи через науково-експертні ради.

Навчальні заклади вищої освіти знаходяться у стані глибокого реформування. Цей процес відбувається в умовах переходу від замкнутої планової економіки і жорсткої централізації управління до потреб ринкової економіки, децентралізації управління, боротьби за утвердження цінностей демократичного суспільства.

Позашкільна освіта та виховання спрямовуються на розвиток здібностей,талантів у дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні.

До позашкільних закладів освіти належать: плаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, клінічна ординатура, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів) сприяє одержанню нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої у закладі освіти і досвіду практичної роботи, поглибленню професійних знань, умінь за спеціальністю, професією. До закладів післядипломної освіти належать: академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення, навчально-курсові комбінати; підрозділи вищих закладів освіти (філіали, факультети, відділення та інші); професійно-технічні заклади освіти; відповідні підрозділи в організаціях та на підприємствах. Бум на здобуття другої вищої освіти зростає щорічно на 20–30%. Найбільш затребуваними спеціальностями другої вищої освіти визначено фінанси (38%), психологію (26%), менеджмент (24%), іноземні мови, дизайн, юриспруденція, реклама. Понад 55% «дорослих студентів» радикально змінюють свій попередній фах. У суспільстві створився певний стереотип, що виділяє другу вищу освіту в якесь виняткове положення. Характерною її особливістю є скорочення терміну її одержання за рахунок перезаліку низки дисциплін. Загальною проблемою залишається проблема її якості. Для самоосвіти громадян органами державного управління, підприємствами, окремими фізичними особами створюються відкриті університети, лекторії, центри, телерадіонавчальні програми.

Навчальні заклади з правами юридичної особи функціонують як суб’єкти навчального процесу і суб’єкти господарювання. Як суб’єкти господарювання вони є державними (в загальнодержавній і комунальній власності) і недержавними. Недержавні навчальні заклади залежно від своєї суспільної місії можуть бути прибутковими (створені з метою одержання прибутку) і неприбутковими (задоволення певних потреб населення в освітніх послугах). Освітня діяльність, яку здійснюють приватні або комерційні навчальні заклади, вважається підприємницькою. Їм надається статус малого підприємства (спільного підприємства, підприємства з обмеженою відповідальністю): вони можуть самостійно визначати питання внутрішньої діяльності, структури, змісту навчальних курсів, навантаження та оплати праці працівників. Однак вони зобов’язані забезпечувати якість освітніх послуг згідно з вимогами державних стандартів.

Порядок створення, реорганізації та ліквідації навчальних закладів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Вони діють на підставі власних статутів. Очолює заклад його керівник (директор, ректор, президент тощо), який обирається за конкурсом і призначається на посаду шляхом укладання з ним контракту відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Літ: *Законодавчі* акти України з питань освіти. – К., 2004; *Крисюк С. В.* Державне управління освітою. – К., 2009; *Крисюк С. В.* Управління вищим навчальним закладом. – К., 2011.

© Крисюк С.В.

НАКОПИЧУВАЛЬНА ПЕНСІЙНА СИСТЕМА може бути двох типів – обов'язкова та добровільна (*недержавне пенсійне забезпечення*).

Обов'язкова **Н.п.с.** – це система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка передбачає сплату обов'язкових регулярних внесків, що зараховуються в **Накопичувальний пенсійний фонд**, обліковуються на **персоніфікованих пенсійних рахунках** працівників і використовуються для виплати пенсій відповідним працівникам після досягнення ними пенсійного віку.

Основна мета **Н.п.с.** – підвищення розміру пенсій за рахунок доходу, отриманого від інвестування частини пенсійних внесків громадян.

Індивідуальний (або персоніфікований) пенсійний рахунок означає наявність у кожної застрахованої особи окремого рахунку, який відображає процес внесення страхових платежів.

Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на індивідуальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання **інвестиційного доходу** на користь застрахованих осіб. Пенсійні активи накопичувального пенсійного фонду використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а в окремих випадках – членам їх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі.

Інвестиційний дохід є необхідним для захисту внесків від інфляції, а також для утримання апарату управління, проведення ринкових досліджень, збирання внесків, управління активами, ведення обліку, звітування й оприлюднення інформації, стосунків з клієнтами, оплати послуг брокерів і дилерів тощо.

Інвестиційний дохід – це дохід визначеного розміру, який можна отримати через державні цінні папери, банківські депозити, облігації підприємств, муніципальні облігації, цінні папери, забезпечені нерухомістю, акції підприємств, колективні інвестиційні фонди.

Інвестиційний ресурс **Н.п.с.** має подвійний ефект: сприяє підвищенню пенсії кожній застрахованій особі та дає можливість збільшити і розмір пенсії у *солідарній пенсійній системі* через інвестування економіки.

Фактично пенсія з **Н.п.с.** – це відкладена «на потім» заробітна плата, яка повертається до людини в старості, та й ще з інвестиційним прибутком. На розмір останньої впливає і те, що внески на стадії накопичення не оподатковуються. Це справедливо, адже людина достатньо довго не зможе ними скористатися.

Головна перевага **Н.п.с.** полягає у тому, що вона є потужним і постійно зростаючим джерелом коштів для розвитку економіки. Це – шлях до радикального підвищення рівня життя людей похилого віку, при цьому фінансово життєздатний і соціально справедливий.

Виплати з обов'язкової **Н.п.с.**:

• Довічна пенсія з установленим періодом.
• Довічна обумовлена пенсія.
• Довічна пенсія подружжя.
• Одноразова пенсійна виплата.

У 2003 р. прийнято Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення», які регулюють **Н.п.с.**.

При вирішенні проблем запровадження обов'язкової **Н.п.с.** в Україні варто врахувати фінансові, адміністративні, інституційні та кадрові можливості, а також питання консолідації регуляторної та фінансової діяльності. Доцільно розробити модель запуску обов'язкової **Н.п.с.**, а також організувати його експериментальне впровадження в окремих територіальних одиницях.

Обов'язковою умовою є збалансованість бюджету Пенсійного фонду України. Важливо визначити фінансові інструменти, необхідні для діяльності недержавних пенсійних фондів, а також можливості і терміни орієнтації переважно на державні цінні папери. Беручи до уваги недостатню розвиненість недержавного пенсійного забезпечення, необхідно встановити доволі жорсткі вимоги для обов'язкової **Н.п.с.** та створити відповідні гарантійні механізми.

У рамках підготовки до впровадження обов'язкової **Н.п.с.** варто здійснити трансформацію системи оплати праці, оскільки основним джерелом пенсійних коштів і вод-

ночас базою обчислення страхових пенсій є заробітна плата.

Таким чином, вирішення проблем запровадження обов'язкової **Н.п.с.** в Україні в першу чергу потребує державно-управлінського впливу в:

• інституційній сфері – створення та розвиток відповідної нормативно-правової бази й окремих суб'єктів процесу, посилення їхньої відповідальності, підвищення рівня професійної підготовки працівників системи пенсійного забезпечення;

• фінансово-економічній сфері – забезпечення поступу економіки, функціонування та розвитку фондового ринку, підвищення надійності інвестиційних інструментів для пенсійних фондів;

• соціальній сфері – проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи для різних вікових груп населення щодо прав і обов'язків учасників **Н.п.с.**, підвищення фінансової та правової обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення, подолання недовіри до недержавного сегмента пенсійної системи.

Вітчизняні науковці, серед яких: В. Бессараб, І. Гнибіденко Б.Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, М. Папієв, В. Скуратівський, В. Яценко та інші, приділяють значну увагу теоретико-методологічним та практичним аспектам **Н.п.с.**. Питання реформування української пенсійної системи висвітлюють й іноземні експерти, серед яких є найбільш активним Грег Мак Таггарт, керівник Проекту АМР США/ПАДКО «Впровадження пенсійної реформи в Україні».

Літ.: *Закон* України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // Уряд. кур'єр. – № 150. – 2003. – 14 серп.; *Закон* України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057–IV // Уряд. кур'єр. – 2003. – 11 вер.; *Державна* політика в соціогумантарній сфері : підручник / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. – К. : НАДУ, 2010. – 284 с.; *Соціальний* захист населення України: монографія / авт.кол. : І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

НАЦІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА – це підсистема національної економіки, яка є єдністю суб'єктів *інноваційної діяльності* та інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують їх взаємодію.

Перше систематичне викладення концепції **Н.і.с.** було зроблено у 1988 р. у колективній монографії Г. Досі, К. Фримена, Р. Нельсона «Технічний прогрес та економічна теорія». Ця концепція ґрунтується на наступних методологічних принципах: визнання, що науково-технічні досягнення є головним чинником економічної динаміки та конкурентних переваг як суб'єктів господарської діяльності, так і країн у цілому; науково-технічні досягнення країни безпосередньо залежать від структурних та інституційних особливостей інноваційної сфери. Парадигма **Н.і.с.** відображає симбіоз економічних, технічних та інституційних чинників у процесі створення й реалізації нововведень та стала важливим кроком уперед у розумінні детермінант інноваційного розвитку. Один із засновників концепції **Н.і.с.** Крістофер Фрімен підкреслював, що остання являє собою мережу інституційних структур у державному й приватному секторах економіки, активність і взаємодія яких ініціює, створює, модифікує та сприяє дифузії інновацій. Ці інститути включають не тільки організації, що відповідають за створення та виробництво інновацій, але й «образ дій», за допомогою якого здійснюється організація й управління наявними ресурсами як на рівні підприємств, так і на національному рівні. Склад **Н.і.с.** може бути представлений з двох частин. Перша частина обіймає наукову та *інноваційну сфери*: науково-дослідні організації та університети; великі та малі інноваційні фірми й компанії; виробничі підприємства, що мають власні науково-дослідні, конструкторські та технологічні підрозділи, які здійснюють розроблення та виробництво *інноваційного продукту*; технопарки та

інкубатори; фірми, що складають інфраструктуру наукової та інноваційної сфери. Друга частина **Н.і.с.** – комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують *інноваційні процеси*, спрямовані на реалізацію стратегії інноваційного розвитку та засновуються на національних традиціях, політичних та культурних особливостях країн.

Найбільш спрощена модель, що описує взаємодію елементів **Н.і.с.**, складається з двох секторів – приватного й державного. Роль приватного сектору полягає у створенні нової техніки й технологій та комерційному засвоєнні інновацій у виробництві. Роль державного – у розвитку фундаментальної науки й освіти, створенні техніки й технологій оборонного призначення, формуванні інфраструктури та сприятливого інституційного клімату для інноваційної діяльності приватного сектору. У межах цієї загальної моделі формуються національні особливості інноваційних систем, що проявляються у більшої чи меншої ролі держави та приватного сектору у реалізації функцій **Н.і.с.**, у співвідношенні великого та малого бізнесу, фундаментальних та прикладних досліджень і розробок, у динаміці розвитку галузевої структури досліджень та стадій інноваційного процесу.

Забезпечення взаємодії суб’єктів інноваційної діяльності здійснюють регулюючі інституції, які є складовою частиною механізму державного управління інноваційною діяльністю. Вони найбільш характерні для загальнодержавного та регіонального рівнів і поряд з інфраструктурними організаціями являють собою канали впливу держави на розвиток інноваційної діяльності, на координацію зусиль усіх суб’єктів задля максимальної реалізації інноваційного потенціалу. До регулюючих інституцій відносяться центральні органи державної влади, міністерства і відомства, їх підрозділи, у функції яких входить управління *інноваційним розвитком економіки*, державні інноваційні фонди, спеціалізовані інноваційні банки, органи державного стандарту і контролю якості, установи, що забезпечують виконання законодавства щодо захисту права на інтелектуальну власність тощо.

Протягом останніх десятиріч спостерігається підсилення національної специфіки розвитку інноваційної сфери, що є наслідком особливостей процесу дифузії знань про інноваційні технології. Розвиток **Н.і.с.** обумовлений впливом глобалізації та національних інституційних чинників. Глобалізація сприяє розповсюдженню технологічного знання та інновацій. У той же час ускладнення використання сучасних технологій на практиці, особливо у виробництві, викликане різницею в економічному та технологічному розвитку країн, специфікою галузевої структури та національних інституційних чинників.

Відмінності **Н.і.с.** різних країн полягають у кількості, розмірі та ступені централізації суб’єктів інноваційного процесу, обсягах і структурі інтелектуальних, фінансових та матеріальних ресурсів, результатах наукової діяльності у формі винаходів, патентів, наукових публікацій та інноваційної діяльності у виді нових продуктів і технологій, методів організації та управління. За вказаними показниками у світі виділяють наступні характерні **Н.і.с.**: найбільша та широко диверсифікована **Н.і.с.** США; **Н.і.с.** європейських країн, які володіють ядерною зброєю, та є крупними виробниками озброєння (Франції, Великої Британії); **Н.і.с.** європейських країн, які не відносяться до ядерних, та займають незначну частку у світовому виробництві озброєння (Німеччини); широко диверсифікована **Н.і.с**. без’ядерної країни азійського регіону (Японії); **Н.і.с**. ядерної країни, яка є крупним виробником озброєння, та знаходиться у стані ринкової трансформації економіки (Росії); **Н.і.с.** соціалістичної країни з централізованою системою управління, яка володіє ядерною зброєю (Китай).

Літ.: *Иванова Н. И.* Национальные инновационные системы / Н. И. Иванова. – М. : Наука, 2002; *Freeman C.* Technology policy and economic performance: lesson from Japan / Cristofer Freeman – London: Pinter, 1987; *Dosi Ed. G.* Technical change and economic theory / Ed. G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson. – London: Pinter, 1988.

© Никифоров А.Є.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – це поняття, яке визначає державотворчу сутність пріоритетів культурної політики України в сфері формування її культурного простору. Нормативно-правовим підґрунтям трактування цього поняття як засадничого для прийняття державно-управлінських рішень в сфері культури є положення Закону України «Про культуру». В цьому законі культура визнана «одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей (далі – Український народ)» (ст. 3). Таким чином, закріплена загальнодержавна позиція, в якій надається перевага політичному, а не етноцентричному, трактуванню української нації, а, отже, – політичному трактуванню національної культури як фактору загальногромадянського розвитку держави. На такому розумінні національної культури ґрунтується і положення про національний культурний продукт, який означається як вітчизняний та розуміється як «блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником» (ст. 1).

В сучасній культурології виокремлюються як самостійні явища – етнічна культура та національна культура. Трактування цих понять напряму залежить від сучасного розуміння етнічних та національних процесів в розвитку суспільства. Етнічна культура – це культура, що притаманна певному етносу як окремій суспільній групі, і в соціальній практиці сучасних держав репрезентована як фольклорне надбання, що представлене обрядовими дійствами та мистецькими формами переважно усної традиції (пісні, казки, танці, міфологічні перекази), побутовими та релігійними традиціями, своєрідними етико-естетичними нормами повсякденного життя, що зберігаються як ментально-ціннісні ознаки етнічної приналежності. Національна культура в європейському суспільстві починає складатися у добу Відродження як розбудова загального суперетнічного культурного простору світського характеру, що пов'язаний з розвитком міського життя та усвідомленням загальних історико-політичних коренів та прагнень мешканців певної території. У подальшому націотворчі культурні процеси стануть підґрунтям формування національних держав в Європі. Процес формування національної культури первинно пов'язується з формуванням національної літературної мови, котра вибудовується як надетнічна лінгвістична реальність, що пов'язана з становленням світської європейської літератури, яка обов'язково письмово закріплена, є авторською, та існує у розмаїтті специфічних, нефольклорних жанрів. Але національна культура як цілісна система факторів, що забезпечують стале функціонування національного культурного простору, виходить у своїх виявленнях далеко за межі мовних та літературних процесів. Національний культурний простір розвивається як природна (синкретична) єдність надетнічних форм архітектури, живопису, музики, театрального та танцювального мистецтва, жанрові особливості котрих мають загальноєвропейський вимір і приймаються національною культурою певної держави як засадничі для національної мистецької творчості. Процес становлення та розвитку національної культури європейських держав за змістом та формами співпадає з історичними змінами європейської ментальності та стильовим і жанровим розмаїттям європейського мистецтва – класичного, модерного та постмодерного. Важливу роль у формуванні національного культурного простору відіграють також форми організації освіти, розвиток науки та форми релігійного життя.

Національний культурний простір Україн-ської держави історично починає формуватися також у добу європейського Відродження. Цей процес пов'язаний із діяльністю українських полемістів, які відстоювали окремість руського духу у протистоянні православ'я та католицизму на теренах Речі Посполитої. Українські полемісти привнесли у національний культурний простір гуманістичну філософську ідею людської гідності, ідею права на національно-релігійне самовизначення, загальноєвропейські форми організації освіти, сприяли впровадженню наукових досягнень свого часу, під-

тримуючи світські форми розвитку національної культури у братствах, які були культурно-громадськими об'єднаннями, створеними для підтримки національної української (руської) культури. Завдяки діяльності полемістів з'явилася перша національна надетнічна літературна мова – руська, якою у своїх філософських та поетичних працях послуговувався, зокрема, Г. С. Сковорода. Протягом доби козацьких війн продовжувалося формування національної української культури – склався архітектурний стиль коза-цького бароко, розповсюджуються європейські форми музикування та малярства, досягає європейського рівня актуальності викладання у Києво-Могилянській академії. Таким чином, слід наголосити, що процеси розбудови національної культури в Україні тотожні загальній хронології відповідних процесів в країнах Європі: перші паростки національного доби Відродження були підхоплені діячами культури кінця ХУІІІ – початку ХІХ століть, що зосередилися на інтересі до фольклорної самобутності, стародавніх етнічних традицій та історичного минулого. Класична національна українська культура створювалася як літературний, театральний, музичний, художній та науково-освітній процес, участь у якому брали діячі різного етнічного походження, творчість котрих соціально була обумовлена реальністю існування українських земель у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської.

На сучасному етапі державотворення в Законі України «Про культуру» визначена відмінність між поняттями «культура» та «мистецтво», що сприяє смисловій доцільності державно-управлінських рішень та дій. Культура – це «сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» (ст. 1). Мистецтво – це «творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах» (ст. 1). Сучасна національна культура України розвивається в межах культурного простору держави, що є сферою, в якій «відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвіллєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище» (ст. 1).

Літ.: *Закон* України «Про культуру» від 14.12.10 № 2778–VI; *Богуцький Ю. П.* Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, З. О. Безвершук, Л. М. Новохатько; О. Гриценко. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі./ О. Гриценко – К. : УЦКД,2000 – 228с.; *Попович М. В.* Нарис історії української культури / М. В. Попович – К. : «АртЕк», 1999. – 728с.

© Овчаренко С.В.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – всебічно обґрунтована система концепцій, засобів, заходів, які використовують різні політичні суб'єкти для вирішення національного питання всередині країни і врегулювання міжнародних відносин. У різний час і різних країнах може змінювати характер від національного терору (погроми, етнічні чистки і т.п.), штучної асиміляції до надання повної культурної і частково політичної автономії різними народами у межах єдиної держави.

У сучасних умовах **Н.п.д.** базується на таких науково обґрунтованих принципах:

1) науковий аналіз і творче осмислення здійснення національної політики в і за кордоном. Основні положення національної політики – рівноправ'я народів, взаємовигідна співпраця, взаємна пошана інтересів і цінностей всіх народів, непримиренність до шовінізму і т.д.;

2) стабільність територіальних кордонів національно-державних утворень (при федеративному та конфедеративному устрої);

3) урахування взаємозв'язку і взаємодії реформ в економічній, політичній, духовній і національній сферах. Основою національних стосунків є нормально функціонуюча економіка і споживчий ринок, грошовий обіг, збалансований обмін між складовими частинами територіально-організаційної структури держави;

4) цілісність національної політики, урахування взаємозв'язку всіх її компонентів. Розвиток ринкових стосунків, зміни у господарюванні і оплаті праці, в кадровій політиці, духовному житті, роботі засобів масової інформації повинні бути спрямовані на повагу честі і звитяги кожної людини;

5) надання допомоги нечисленним народам в розвитку їх економіки, культури, в збереженні середовища існування;

6) формування етики міжнаціональних стосунків, виключення всіх форм насильства, несправедливості.

Для українських конституційних принципів (основ) **Н.п.д.** характерними є:

• визнання України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою;

• гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних менших України; сприяння вивченню мов міжнародного спілкування;

• сприяння консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;

• дбання про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави; гарантування Україною піклування і захисту своїм громадянам, які перебувають за її межами;

• унормування рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом через відсутність привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

• установлення невід'ємності Автономної Республіки Крим як частини України, що в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання;

• запобігання розпалюванню расової та міжетнічної ворожнечі;

• заборона діяльності, спрямованої на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

У сфері **Н.п.д.** України діють такі нормативно-правові акти: Конституція України, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про національні меншини в Україні», Закон України «Про біженців», Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Закон України «Про освіту», Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Основи законодавства України про культуру, Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», Закон України «Про об'єднання громадян», Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про захист національних меншин», Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин».

Літ.: *Бабкіна О. В.*, Горбатенко В. П. Політологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002; *Сліпушко О. М.* Україна. Енциклопедичний словник. – К. : Аконіт, 2008.; *Конституція* України від 28 черв. 1996 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

© Кушнір М. О.

НАЦІОНАЛЬНА РАМКА КВАЛІФІКАЦІЙ (англ. *national qualifications framework* – національна рамка кваліфікацій, лат. qualis – якої якості, та лат. ficatio – втілення, кваліфікація – втілення певної якості) – цілісний міжнародно зрозумілий опис на-

ціональної шкали кваліфікацій в термінах компетентностей, через який всі кваліфікації можуть бути виражені й співвіднесені між собою в узгоджений спосіб. Проблему ідентифікації (визначення і вимірювання) кваліфікації людських ресурсів актуалізувала світова глобалізація, що посилила регіональну, національну, інституційну і особистісну конкуренцію. Інструментом ідентифікації та формування кваліфікаційного потенціалу визнано національні і регіональні, зокрема європейські, рамки (шкали) кваліфікацій. Активне розроблення **Н.р.к.** в окремих країнах розпочалося наприкінці минулого століття і на початку нинішнього століття перетворилося в загальноцивілізаційний рух. Опис рамкових кваліфікаційних рівнів здійснюють у термінах компететностей, тобто набутих реалізаційних здатностей (якостей) людини виконувати ту чи іншу діяльність.

Європейські метарамки кваліфікацій. Паралельно із створенням і вдосконаленням **Н.р.к.** на європейському континенті у 2005 прийнято всеохоплюючу Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, яка розроблена для вищих навчальних закладів і описує три послідовні цикли вищої освіти: перший, включаючи короткий, (бакалаврський), другий (магістерський) і третій (докторський). Для опису кваліфікаційних рівнів рамки використовуються Дублінські дескриптори, що складаються з п'яти видів компетентностей (як результатів навчання): знання і розуміння; застосування знань і розуміння; формування суджень; комунікація; здатність для подальшого навчання, розвитку, а також кредитний (у кредитах Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи) вимір для першого і другого циклів.

Також у 2008 Європейським Парламентом і Радою ЄС рекомендовано Європейську рамку кваліфікацій для навчання впродовж життя як загальний системний опис восьми кваліфікаційних рівнів, які охоплюють весь спектр кваліфікацій, здобутих у процесі формального, неформального, інформального навчання, зокрема загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Рамка є інструментом для поліпшення розуміння, порівняння, ідентифікації і визнання існуючих та запровадження нових кваліфікацій в різних країнах Європи, сприяє мобільності громадян між країнами та навчанню впродовж життя. Кваліфікаційні рівні характеризуються певними знаннями, уміннями, компетентністю.

Передбачається, що в кожній країні також буде прийнято рамку кваліфікацій, сумісну з європейськими метарамками кваліфікацій. При цьому в національному вимірі може бути різна кількість кваліфікаційних рівнів (наприклад, Шотландська рамка кредитів і кваліфікацій містить 12 рівнів) та відмінний перелік основних компетентностей, у яких описуються ці рівні, а також застосовуватимуться або не застосовуватимуться кредити для додаткової характеристики трудомісткості досягнення кваліфікацій кожного рівня.

Національна рамка кваліфікацій в Україні. Робочою групою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, утвореною наказом від 3 листопада 2010 № 154, за активної участі вчених Національної академії педагогічних наук України вперше розроблено проект **Н.р.к.** як інструменту вимірювання кваліфікацій з метою забезпечення їх розуміння, порівняння, ідентифікації, визнання, проектування тощо. Проект **Н.р.к.** створено з урахуванням вищезазначених європейських метарамок і презентовано в країні та в Європі в лютому – березні 2011. **Н.р.к.** покликана охопити весь спектр кваліфікацій, що надаються в сферах освіти (наприклад, освітньо-кваліфікаційні рівні) і праці (звання, ранги, розряди, категорії, класні чини тощо) в процесі формального, неформального, інформального навчання. Кожен рівень **Н.р.к.** описується в термінах результатів навчання, які визначаються через компетентності. **Н.р.к.** має стати ключовою складовою національної системи кваліфікацій.

Основною метою розроблення і запровадження **Н.р.к.** є системна класифікація кваліфікацій на єдиній критеріальній основі, визначення та вдосконалення кваліфікаційної структури українського суспільства, сприяння ефективній взаємодії сфери осві-

ти і ринку праці шляхом ідентифікації та співставлення освітніх і професійних кваліфікацій, розроблення відповідних освітніх і професійних стандартів.

Основними завданнями **Н.р.к.** є забезпечення: системного рівневого опису кваліфікацій, який ґрунтується на компетентностях (результатах навчання); наступності між рівнями кваліфікацій, освіти та професійної підготовки; єдиних вимог для розроблення освітніх і професійних стандартів; міжнародної співставності (порівнянності, зрозумілості) кваліфікацій України шляхом співвіднесення **Н.р.к.** насамперед з Європейською рамкою кваліфікацій навчання впродовж життя та Рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

Н.р.к. призначена для використання всіма зацікавленими сторонами (органами державного управління, установами, організаціями, що реалізують державну політику в сфері освіти, зайнятості та соціально-трудових відносин, навчальними закладами, роботодавцями, громадянами). **Н.р.к.** дасть змогу: формувати загальну стратегію розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці, зокрема планувати різні траєкторії освіти й професійної підготовки; описувати з єдиних позицій вимоги до кваліфікацій випускників навчальних закладів і працівників при створенні освітніх і професійних стандартів; розробляти процедури оцінювання результатів навчання (набутих компетентностей) і сертифікації кваліфікацій; створювати галузеві кваліфікаційні стандарти тощо.

Проект **Н.р.к.** в Україні складається з 10 (0 – 9) рівнів, які описуються в термінах результатів навчання за наступними компетентностями: знання; уміння (когнітивні і практичні); комунікація (соціальна компетентність); здатність до навчання і розвитку; автономність і відповідальність; ставлення і судження. Кваліфікаційні рівні відповідають фактичній структурі освіти (від дошкільної до докторської) в Україні, що підтверджує пріоритетність освітньої системи в наданні кваліфікацій будь-якого рівня.

Досвід ефективного створення **Н.р.к.** у розвинених країнах показує необхідність залучення до обговорення та досягнення консенсусу щодо проекту **Н.р.к.** усіх зацікавлених сторін – освітян, роботодавців, громадян тощо. Доопрацювання проекту **Н.р.к.** здійснює міжвідомча робоча група з питань розроблення та впровадження **Н.р.к.** під керівництвом міністра освіти і науки, молоді та спорту України, яка утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2010 № 1225. Затвердити **Н.р.к.** має уряд.

Літ.: *Компетентнісний* підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи [Текст] / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.; *Луговий В. І.* Рамка кваліфікацій та система гарантування якості національної вищої освіти: труднощі реалізації [Текст] / В. І. Луговий, О. М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова // Вища освіта України. Додаток 4. – 2010. – С. 257–265; *Луговий В. І.* Національна рамка кваліфікацій: розуміння і реалізація [Текст] / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Професійно-технічна освіта. – 2010. – № 1. – С. 5–9; *Настройка* образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс [Электронный ресурс]. – URL: tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/template/ General_brochure_Russian_version.pdf; *Таланова Ж. В.* Освітні та професійні кваліфікації в національній кваліфікаційній системі на найвищому рівні освіти [Текст] / Ж. В. Таланова // Безперервна професійна освіта в контексті європейської інтеграції: теорія, досвід, прогноз: зб. наук. ст. методологічного семінару, 17 березня 2010 р.: у 2 ч. / [за ред. В. І. Лугового, Н. Г. Ничкало]. Ч. 1. – К. : Педагогічна думка, 2010. – 206 с. – С. 173–181; *Recommendation* of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (Text with EEA relevance) [Text] // Official Journal of the European Union, 6.5.2008. – C 111/1-7; *Shared* ‘Dublin’ descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards; *The European* Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF). – European Communities, 2008; *The Qualifications* Framework for European Higher Education Area.

© Луговий В.І., Таланова Ж.В.

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ОСВІТИ УКРАЇНИ – форма організації всіх взаємопов’язаних між собою елементів в галузі освіти України.

Якщо розглядати **Н.с.о.у.** як сукупність систем, то освітня система України складається із взаємопов'язаних між собою: системи дошкільної освіти, системи загальної середньої освіти, системи професійно-технічної освіти, системи вищої освіти, системи післядипломної освіти. Кожну з цих систем складають: навчальні заклади всіх форм власності, інші заклади, підприємства, установи, організації (юридичні особи), органи управління відповідною галуззю (системою). Система дошкільної освіти також включає освіту і виховання в сім'ї.

Дошкільна освіта і виховання здійснюються у сім'ї, дошкільних навчальних закладах у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання.

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільним, національно-культурним потребам обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовується на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначені.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

Вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації.

Відповідно до Закону України «Про освіту» **Н.с.о.у.** складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Навчальні заклади **Н.с.о.у.** поділяються на:

• дошкільні навчальні заклади (ясла; ясла-садки; дитячі садки; ясла-садки компенсуючого типу, сімейного типу, комбінованого типу; будинки дитини; дитячі будинки інтернатного та сімейного типу; центри розвитку дитини);

• середні навчальні заклади (середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий – основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту; навчально-виховні комплекси: «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» т.ін.; спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми; вечірні (змінні) школи);

• навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації (загальноосвітні школи-інтернати, школи-інтернати, дитячі будинки, в тому числі сімейного типу; санаторні навчальні заклади; спеціальні навчальні заклади; навчальні заклади соціальної реабілітації);

• позашкільні навчальні заклади (палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості; учнівські та студентські клуби; дитячо-юнацькі спортивні школи; школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади; бібліотеки; оздоровчі та інші заклади);

• професійно-технічні навчальні заклади (професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний ліцей; професійний ліцей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсовий комбінат; навчальний центр та ін.);

• вищі навчальні заклади (технікум (училище); коледж; інститут; консерваторія; академія; університет та інші);

• заклади післядипломної освіти (академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення, навчально-курсові комбінати; підрозділи вищих навчальних закладів; професійно-технічні навчальні заклади; науково-методичні центри професійно-технічної освіти; відповідні підрозділи в організаціях та на підприємствах).

Науково-дослідна (науково-технічна) установа (далі – наукова установа) – це юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт.

Державними науковими організаціями, що засновані на державній власності є Національна академія наук України та галузеві академії наук – Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України.

Провідною державною науково-методичною установою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України є Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. Діяльність Інституту спрямована на розробку та визначення державних стандартів освіти для різних її рівнів (дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, вища та післядипломна), проведення експертизи та сертифікації сучасних дидактичних засобів навчання і шкільного обладнання, комп'ютеризації освіти і впровадження нових інформаційних технологій в навчально-виховний процес, запровадження сучасних методів і засобів автоматизованого управління закладами освіти та інформаційно-телекомунікаційне забезпечення їхнього функціонування.

До науково-методичних установ відносяться районні (міські) методичні кабінети (центри), які відповідно до чинного законодавства здійснюють науково-методичне забезпечення системи загальної середньої та дошкільної освіти району, районів у містах Києві та Севастополі, міста (без районного поділу), підвищення кваліфікації педагогічних працівників у міжкурсовий період.

В Україні для управління **Н.с.о.у.** створюються система державних органів управління і органи громадського самоврядування.

Згідно із Законом України «Про освіту» до державних органів управління освітою належать:

• Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;

• міністерства і відомства, яким підпорядковані навчальні заклади;

• Вища атестаційна комісія України (ліквідована указом Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010);

• Міністерство освіти Автономної Республіки Крим;

• місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Органами громадського самоврядування в освіті є:

• загальні збори (конференція колективу навчального закладу;

• районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим;

• Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

З метою врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання урядових рішень у науковій сфері, підтримання постійного діалогу з громадськістю Міністерство укладає договори про співпрацю з громадськими науковими організаціями.

При Міністерстві освіти і науки 26.05.2005 була створена Громадська рада з питань науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності.

За роки незалежності **Н.с.о.у.** постійно реформується, зокрема: спроба запровадження 12-річної загальної середньої освіти та у зв'язку з цим радикальна перебудова дошкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; модернізація вищої школи відповідно до вимог Болонської декларації; упровадження системи зовнішнього незалежного тестування тощо.

Літ.: *Закон* України «Про освіту» № 1060–XII від 23.05.1991; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 1977–XII від 13.12.1991; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про утворення Інституту інноваційних технологій і змісту освіти» № 108 від 07 лютого 2006 року; *Наказ* Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про районний (міський) методичний кабінет (центр)» № 1119 від 08.12.08.

© *Жабенко Л.В.*

О

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ. Термін «*органи державної влади*» є вихідним за Конституцією України. Похідними від нього є терміни «*органи законодавчої влади*», «*органи виконавчої влади*» і «*органи судової влади*» («суд»). Практично завжди держава сприймалася як своєрідний агрегат, складне утворення, сукупність або система певних елементів. Отже, *органи державної влади* – складова частина державного механізму, наділена владними повноваженнями, обсяг яких визначається Конституцією України та законами. Діяльність органів державної влади забезпечують посадові та службові особи, які працюють на професійних засадах, можуть здійснювати юридично чинні дії та мають спеціальний статус державного службовця.

Принцип поділу влади складається із системи вимог:

1) поділ функцій і повноважень (компетенції) між державними органами відповідно до вимог поділу праці;

2) закріплення певної самостійності кожного органу влади при здійсненні своїх повноважень, недопустимість втручання в прерогативи один одного і їх злиття;

3) наділення кожного органу можливістю протиставляти свою думку рішенню іншого органу і виключення зосередження всієї повноти влади в одній із гілок;

4) наявність у органів влади взаємного контролю дій один одного і неможливість зміни компетенції органів держави поза-конституційним шляхом.

Принцип поділу влади не є абсолютним. З одного боку, є потреба узгодження і взаємного правового контролю діяльності різних гілок влади. З іншого боку, здійснення судового контролю за законністю діяльності управлінського апарату означає порушення принципу поділу влади, тому що у такий спосіб судова влада втручається у виконавчу. Отже, принцип поділу влади не можна реалізувати повністю.

Форми і ступінь здійснення принципу поділу влади залежать від національних традицій, від конкретної соціально-економічної і політичної ситуації.

Юридичний прояв єдності і гармонійності **О.д.в.** полягає у тому, що:

1) органи державної влади в сукупності мають компетенцію, необхідну для здійснення функцій і виконання завдань держави;

2) різні органи держави не можуть приписувати тим самим суб'єктам за тих самих обставин взаємовиключні правила поведінки.

Специфічні ознаки **О.д.в.**:

• сувора ієрархія побудови та діяльності управлінських ланок, їх субординація та взаємодія;

• велика кількість різних видів виконавчих органів з точки зору компетенції та структурно-функціональної специфіки: галузеві; міжгалузеві; функціональні;

• управлінський характер діяльності, що означає підзвітність і виконання законів та інших рішень законодавчих і представницьких органів, а також вирішення питань, що входять до його компетенції;

• організуючий характер;

• динамізм, оперативність та конкретність діяльності;

• професіоналізм;

За способом створення **О.д.в.** поділяються на первинні та похідні. Первинні створюються шляхом прямого волевиявлення всього або більшості населення (Верховна Рада, Дума, Сенат), або виникають внаслідок спадкування (монархія), а похідні утворюються первинними органами та їм підзвітні.

За обсягом владних повноважень державні органи класифікуються на вищі (їх влада розповсюджується на територію всієї держави) та місцеві (функціонують в адміністративно-територіальних одиницях, їхні повноваження розповсюджуються лише на ці регіони).

За широтою компетенції виділяють органи загальної та спеціальної компетенції. Органи загальної компетенції уповноважені вирішувати широке коло питань, яке охоплює всі функції держави (уряд), органи спеціальної компетенції виконують одну функцію (Міністерство фінансів, Міністерство юстиції).

За принципом розподілу владних повноважень державні органи поділяють на законодавчі, виконавчі та судові. Принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову має давню історію і традиційно пов'язується з ім'ям французького вченого Ш.-Л. Монтеск'є (1689–1755). Особливість його поглядів на «три влади» полягає у тому, що кожна з них оголошувалася самостійною і незалежною. Тим самим виключалася узурпація влади будь-якою особою або окремим органом держави. Вже в підході до принципу поділу влади Монтеск'є містилися засади стримування їх одна одною, що згодом в США при створенні Конституції 1787 р. було названо системою «стримувань і противаг». У вітчизняній історії ще задовго до Ш.-Л. Монтеск'є мали місце спроби («Пакти і Конституції» Пилипа Орлика, 1710 р.) створити конституційний проект незалежної України з урахуванням принципу поділу влади, їх єдності і взаємодії: законодавча влада – Генеральна Рада, що обирається; виконавча влада – гетьман, генеральна старшина та обрані представники від кожного полку; судова влада. «Пакти і Конституції» П. Орлика, написані під впливом західноєвропейського парламентаризму, заклали засадні принципи республіканської форми державного правління.

За способами створення – виборні, призначувані та ті, що успадковуються.

За часом функціонування – постійні та тимчасові.

За складом – одноособові (монарх або президент) та колегіальні (парламент, уряд).

Судова влада – незалежна влада, що охороняє право, виступає арбітром у спорі про право, відправляє правосуддя. З позицій реалізації права правосуддя і судова влада – поняття нетотожні. Правосуддя – форма захисту права судовою владою, де рішення суду є акт правосуддя для захисту порушеного або заперечуваного права. Ефективність діяльності судів має три складові: швидкість і оперативність вирішення спорів, обґрунтованість і законність рішень, забезпечення їх виконання.

Роль судової влади полягає у стримуванні двох інших гілок влади в рамках права і конституційної законності шляхом здійснення конституційного нагляду і судового контролю за ними.

Юрисдикція судів поширюється на всі правові відносини, що виникають у державі.

Таким чином, основні функції судової влади:

• охоронна (охорона прав);

• функція правосуддя (захист, відновлення прав);

• контрольно-наглядова (за іншими гілками влади). Розмежування законодавчої, виконавчої і судової влади є поділом державної влади по горизонталі. По вертикалі влада розподіляється між усіма органами та посадовими особами, що належать до тієї чи іншої гілки.

Класифікація органів державного управління в Україні:

1) спосіб утворення, реорганізації та ліквідації органу, призначення на посаду та звільнення з посади його керівників:

• органи, які утворюються Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, представницькими органами влади;

• органи, керівники яких призначаються та звільняються з посад за особливим порядком;

• органи, що утворюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями.

2) Територіальні масштаби діяльності: центральні, республіканські, місцеві та міжтериторіальні.

3) Характер, обсяг компетенції та функціональне призначення: галузеві та функціо-

нальні; органи загальної компетенції та органи спеціальної (галузевої і функціональної) компетенції.

4) Порядок прийняття управлінських рішень: колегіальні та єдиноначальні.

5) Джерела фінансування: фінансуються з Державного бюджету та змішане фінансування.

Отже, організація та діяльність *органів державної влади* здійснюється за принципом народного суверенітету, одним з елементів якого є поділ державної влади на законодавчу (здійснює *Верховна Рада України*), виконавчу (*Кабінет Міністрів України*, міністерства та ін., *центральні органи виконавчої влади*, *місцеві державні адміністрації*), судову (*Конституційний суд України* та суди загальної юрисдикції – *Верховний суд України*, місцеві суди). Окреме місце в системі органів державної влади займає *Президент України* та *органи прокуратури*. Президент в Україні не віднесений Конституцією до посадових осіб виконавчої влади. Він вважається вищою посадовою особою держави. Фактично він є і Главою держави, і главою виконавчої влади. Дане фактичне становище потребує конституційного закріплення.

Лит.: *Конституція* України від 28.06.1996 р.; *Державне* управління в Україні: організаційно-правові засади / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Державна* виконавча влада в Україні: формування та функціонування. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – Ч. 1, 2; *Державне* управління в Україні: централізація і децентралізація: Моногр. / Відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997.

© Владіміров Т.О.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ’Я – це частина державного апарату, яка наділена державно-владними повноваженнями для виконання завдань і функцій держави щодо збереження, укріплення та відновлення громадського здоров’я.

Діяльність **О.д.у.о.з.** має виконавчий та розпорядчий характер.

Виконавчий характер діяльності полягає у забезпеченні реалізації законодавчих актів, оперативному та динамічному управлінні сферою охорони *громадського здоров’я*.

Розпорядчий характер полягає у виданні **О.д.у.о.з**. від свого імені підзаконних, управлінських актів, відповідних розпоряджень, які забезпечують виконання актів законодавчої влади, що регулюють відносини в сфері охорони громадського здоров’я.

О.д.у.о.з. створюються в установленому порядку та наділяються компетенцією, яка визначається Конституцією України, законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та інш. нормативно-правовими актами.

Основна мета **О.д.у.о.з. –** забезпечення гарантованого державою права громадян на охорону здоров’я, зокрема створення прийнятних умов життєдіяльності, які дозволяють попереджувати захворювання і надавати всьому населенню доступних й достатніх за об’ємом та якістю медичних послуг.

Об’єкти дії **О.д.у.о.з.** - суспільні стосунки у сфері охорони здоров’я, що пов’язані з людьми, територіями, організаційно-структурними утвореннями, матеріально-технічними ресурсами, видами діяльності тощо. Предметом відання є охорона громадського здоров’я. Підвідомчість стосується органів, закладів, посадових осіб та інш., чия діяльність пов’язана з охороною громадського здоров’я.

Принципи, за яким діють **О.д.у.о.з.**, відповідають принципам, що покладені в основу організації й діяльності державних та самоврядних органів, всього державного апарату України.

Функції **О.д.у.о.з.** спрямовані на вирішення завдань і досягнення цілей, визначених державною політикою у сфері охорони *громадського здоров’я*. Вони представляють собою певні види управлінського впливу на об’єкти у сфері охорони здоров’я. Ці функції є специфічними, їх характер і зміст визначається особливостями керованих об’єктів. До основних функцій можна віднести: аналіз та оцінку процесів, що відбуваються в *громадському здоров’ї* і *системі охорони здоров’я;* прогнозування можливих змін в стані *громадського здоров’я,* результатах діяльності *системи охорони здоров’я,* а також їх демографічних, соціальних та економічних наслідків; планування діяльності і об-

ґрунтування рішень, направлених на вдосконалення функціонування *системи охорони здоров'я* і поліпшення *громадського здоров'я;* розробку й удосконалення різних механізмів вирішення завдань і досягнення цілей, визначених державою у сфері охорони здоров'я; організацію і управління процесами реалізації ухвалених рішень.

До методів діяльності **О.д.у.о.з.** відносяться офіційні засоби владного впливу на об'єкти управління в межах встановленого порядку і певної компетенції.

Оскільки стан *громадського здоров'я* є результатом дії природного, соціального і економічного середовища, в якому живе людина, до процесу вирішення проблем його збереження, зміцнення і відновлення залучаються органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, владний вплив яких поширюється на всі детермінанти, що обумовлюють життєдіяльність людей. При цьому, держава через органи виконавчої влади і місцевого самоврядування здійснює опосередкований і безпосередній владний вплив на сферу охорони здоров'я.

Опосередкований владний вплив на процеси охорони *громадського здоров'я* реалізовують органи виконавчої влади і місцевого самоврядування як загальної компетенції, так і спеціальної компетенції, що не мають прямого відношення до галузі охорони здоров'я.

Безпосередній владний вплив на процеси охорони *громадського здоров'я* реалізовують органи виконавчої влади і місцевого самоврядування спеціальної компетенції, що мають пряме відношення до галузі охорони здоров'я.

Таким чином, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування загальної та спеціальної компетенції формують організаційно-функціональну структуру **О.д.у.о.з.** і здійснюють владний вплив на процеси охорони *громадського здоров'я* на основі стратегії міжгалузевої (межсекторальної) взаємодії.

Система **О.д.у.о.з.**, як частина загальної системи органів державного управління, сформована відповідно до адміністративно-територіального устрою держави і поділяється на три ієрархічні рівні. Ці рівні включають органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, що володіють загальною і спеціальною компетенцією у сфері охорони здоров'я: вищий рівень – Кабінет Міністрів України; центральний рівень – міністерства, державні комітети та інш.; територіальний рівень – місцеві органи виконавчої влади й місцевого самоврядування загальної і спеціальної компетенції, крім того – органи галузевої та функціональної компетенції, які безпосередньо підпорядковані центральним органам державної виконавчої влади.

Особливістю **О.д.у.о.з.** є те, що підпорядкування органів виконавчої влади нижчого рівня щодо вищого, в межах субординації, характеризується різним рівнем повноти. Має місце як повна підпорядкованість по вертикалі, що стосується органів виконавчої влади загальної компетенції, так і функціональна по вертикалі, – яка стосується органів виконавчої влади і місцевого самоврядування спеціальної (галузевої) компетенції.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган виконавчої влади, забезпечує досягнення цілей державної політики у сфері охорони *громадського здоров'я* шляхом реалізації конституційних повноважень, спрямування, координування і контролю діяльності органів виконавчої влади нижчих рівнів щодо збереження, укріплення та відновлення здоров'я населення.

Інші Центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети тощо) в межах своєї компетенції забезпечують виконання нормативно-правових актів, відповідних розділів та завдань державних комплексних й цільових програм, що стосуються *громадського здоров'я*.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України (далі - МОЗ), компетенція якого визначається Положенням, затвердженим Указом Президента України, а діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МОЗ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони *громадського здоров'я*, розробляє стратегію розвитку і функціонування національної си-

стеми охорони здоров'я. Рішення МОЗ стосовно охорони *громадського здоров'я*, є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Поряд з МОЗ, яке здійснює галузеве управління національною та територіальними системами охорони здоров'я, існують інші центральні органи державної виконавчої влади, що керують відомчими системами охорони здоров'я (Міноборони, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки, Мінтранс та інш.).

Місцеві (територіальні) органи державної виконавчої влади (Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації) та місцевого самоврядування загальної компетенції володіють загальними та спеціальними (галузевими) повноваженнями.

У межах загальних повноважень місцеві органи виконавчої влади й місцевого самоврядування повинні створювати прийнятні умови життєдіяльності, що забезпечують збереження, зміцнення та відновлення здоров'я населення відповідних територій.

Реалізація спеціальних (галузевих) повноважень саме в сфері охорони здоров'я спрямована на створення організаційних, матеріально-технічних та інших умов щодо надання доступної та якісної медичної допомоги, попередження розповсюдження інфекційних хвороб.

Для виконання спеціальних (галузевих) повноважень місцеві органи виконавчої влади й місцевого самоврядування організують відповідні структурні підрозділи (Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управління охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, управління охорони здоров'я Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, відділи охорони здоров'я районних державних адміністрацій або головні лікарі центральних районних лікарень, управління та відділи охорони здоров'я виконавчих органів місцевого самоврядування).

Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування спеціальної (галузевої) компетенції в сфері охорони здоров'я (місцевих **О.д.у.о.з.** спеціальної (галузевої) компетенції) визначаються Типовим положенням, що затверджується Постановою Кабінету Міністрів України.

Місцеві **О.д.у.о.з.** спеціальної (галузевої) компетенції мають подвійне підпорядкування. Вони, як зазначалося, є спеціалізованими структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади й місцевого самоврядування загальної компетенції, одночасно підпорядковуються МОЗ як галузеві органи в сфері охорони *громадського здоров'я*.

Основними завданнями місцевих **О.д.у.о.з.** спеціальної (галузевої) компетенції є: забезпечення реалізації державної політики в галузі охорони *громадського здоров'я*; прогнозування розвитку мережі закладів охорони здоров'я для нормативного забезпечення населення медико-санітарною допомогою; здійснення заходів, спрямованих на запобігання інфекційним захворюванням, епідеміям й на їх ліквідацію; організація надання медико-санітарної допомоги населенню, роботи органів медико-соціальної експертизи, закладів судово-медичної та судово-психіатричної експертизи; забезпечення виконання актів законодавства в галузі охорони здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на збереження навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, а також додержання нормативів професійної діяльності в галузі охорони здоров'я, вимог Державної фармакопеї, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій.

Крім **О.д.у.о.з.** галузевої компетенції, які є спеціалізованими структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади й місцевого самоврядування загальної компетенції, на територіальному рівні діють органи галузевої компетенції, що безпосередньо підпорядковані МОЗ України. Це органи, які забезпечують функціонування санітарно-епідеміологічної служби. Вони взаємодіють з місцевими **О.д.у.о.з.** загальної та спеціальної компетенції, але їх діяльність є автономною.

Функціонування органів управління державної санітарно-епідеміологічної служби України спрямована на здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, забезпечення профілактики інфекційних

хвороб, професійних захворювань, масових неінфекційних захворювань (отруєнь), радіаційних уражень людей, запобігання шкідливому впливу на стан їх здоров'я і життя факторів середовища існування.

Державну санітарно-епідеміологічну службу України очолює головний державний санітарний лікар України, який згідно з Положенням про державну санітарно-епідеміологічну службу України за посадою має бути першим заступником міністра охорони здоров'я. Призначення на посаду і звільнення з посади головного державного санітарного лікаря України здійснюється Кабінетом Міністрів України.

На центральному рівні аналітичні, організаційні та управлінські функції здійснює Головне санітарно-епідеміологічне управління МОЗ, що підпорядковано головному державному санітарному лікарю України.

На місцевому рівні керівництво санітарно-епідеміологічною службою здійснюють головні державні санітарні лікарі відповідних територій, які одночасно є головними лікарями санітарно-епідеміологічних станцій.

Керівництво державною санітарно-епідеміологічною службою на водному, залізничному, повітряному транспорті здійснюють головні державні санітарні лікарі водного, залізничного та повітряного транспорту, яких призначає на посаду та звільняє з посади головний державний санітарний лікар України.

Державну санітарно-епідеміологічну службу Міноборони, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Адміністрації Державної прикордонної служби, Державного департаменту з питань виконання покарань та інш. очолюють головні державні санітарні лікарі цих органів, які призначаються на посаду і звільняються з посади керівниками цих державних органів за погодженням з головним державним санітарним лікарем України. Вони підпорядковуються керівникові відповідного державного органу, а з питань здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду – головному державному санітарному лікарю України.

Літ.: *Закон* України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / Відомості Верховної Ради України, 1993, № 4, ст.19; *Закон* України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст.170; *Закон* України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI / Відомості Верховної Ради України, 2011, № 9, ст.58; *Закон* України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV / Відомості Верховної Ради України, 1999, № 20-21, ст.190; *Указ* Президента України «Про Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 13 квітня 2011 р. № 467/2011 / Офіційний вісник Президента України від 21.04.2011 – 2011 р., № 12, стор. 45; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу України» від 19 серпня 2002 р. № 1218 / Офіційний вісник України від 06.09.2002 – 2002 р., № 34, стор. 216; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про управління охорони здоров'я обласної, Севастопольської міської державної адміністрації та Головне управління охорони здоров'я Київської міської державної адміністрації» від 20 грудня 2000 р. № 1845 / Офіційний вісник України від 05.01.2001 – 2000 р., № 51, стор. 38; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про Типове Положення про відділ охорони здоров'я районної державної адміністрації» від 28 листопада 2007 р. № 1364 / Офіційний вісник України від 10.12.2007 – 2007 р., № 91, стор. 12; *Гладун З.С.* Державне управління в галузі охорони здоров'я. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 312 с.; *Державне* управління: основи теорії, історія і практика : навчальний посібник / В.Д. Бакуменко, П.І. Надлішний, М.М. Іжа, Г.І. Арабаджи / За заг. ред. Надолішнього П.І., Бакуменка В.Д. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.; *Державне* управління: підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна; за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582 с. – (вища освіта XXI століття); *Іванова Т.В.* Організація місцевого самоврядування в Україні : навчальний посібник. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 112 с.; *Колодій А.М.*, Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.; *Органи* державної влади в Україні: структура, функції та перспективи розвитку : навчальний посібник / Кол. авт.: Нижник Н.Р., Дубенко С.Д., Плахотнюк Н.Г. та ін.. / За заг. ред. Н.Р. Нижник. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2003. – 288 с.

© Корвецький О.Д.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА (англ. *education policy, EP*) – сукупність законів і правил управління діяльністю освітніх систем. У світовій освітній і політичній теорії та практиці термін «освітня політика» отримав поширення на початку 80-х рр. XXст. (раніше у вітчизняній літературі мова йшла здебільшого про «державну політику у галузі освіти», а у зарубіжній – про «шкільну політику»).

О.п. – це комплексне поняття, яке слід розглядати *у* **вузькому і широкому розумінні.** У своєму вузькому значенні термін визначає лише набір норм (закони та інші легальні права) й урядові концепції та стратегії, які регулюють систему освіти і встановлюють форму для роботи освітніх установ. В широкому розумінні **О.п.** – це не лише правові норми й інші політичні документи, що визначають діяльність освітніх установ, а й дійсні процеси розвитку освітніх систем і установ, та механізми управління, за допомогою яких можна вплинути на ці процеси.

О.п. впроваджується на взаємозалежних **ієрархічних рівнях***:* глобальний/міжнародний; наднаціональний; національний; регіональний; місцевий; навчального закладу; навчальної групи. Глобальний або міжнародний рівень – основна діяльність стосується міжнародної спільності у системах освіти, що базується на аналізі систем освіти у країнах світу та створенні спеціальних проектів для їх розвитку (Світовий Банк, ЮНЕСКО, Організація економічної співпраці та розвитку(OECD) тощо). Наднаціональний рівень освітньої політики охоплює спільну діяльність на рівні союзів або держав для створення стратегічних документів, які, своєю чергою, надаються членам країн як рекомендації, поради або програми до впровадження державної освітньої політики з визначених питань (Європейський союз). Національний рівень полягає у встановленні пріоритетів, освітніх концепцій, формуванні інституційного рівня в системі освіти, шляхах фінансування і створення законодавчої бази (Центральні органи державної влади). Регіональний рівень враховує принципи субсидіарності, та децентралізації, посилення тенденції до надання більшої відповідальності та делегування повноважень до місцевих органів державного управління (регіональні/обласні органи управління освітою). Локальний рівень – безпосереднє управління мережею загальноосвітніх навчальних закладів (муніципальні органи державного управління і місцевого самоврядування). Рівень навчального закладу здійснюється в межах освітньої політики вищих рівнів (державного регіонального, локального). Проте у багатьох державах освітні установи (ВНЗ), мають відносно високий рівень автономії (ВНЗ, ПТУ, школи, тощо). Рівень навчальної групи втілюється у різноманітних учнівських (студентських) об'єднаннях, які мають суттєвий потенціал для формування знань, умінь і навичок (клас, академічна група, гурток, секція, тощо). Власне, на цьому рівні освітні програми досягають своєї цільової групи.

О.п. визначається як **практична діяльність** і як **наукова дисципліна**. Зорієнтована на практику **О.п.** має на меті поліпшення якості освіти, подолання нерівності у доступі до освіти, підвищення релевантності освітніх пропозицій, тощо). Як наукова дисципліна **О.п.** розвивається через залучення двох традиційних дослідницьких сфер – освіти і політики – разом і тісно пов'язана з економікою освіти, соціологією, педагогікою, державним управлінням, політичними науками*,* тощо У ретроспективному плані **О.п.** представляє собою політичну історію освіти, котра будується в системі трьох координат – освіта, суспільство, влада.

Дослідження **О.п.** позначається терміном «аналіз освітньої політики». Це – об'єктивний аналіз процесів, учасників і їх інтересів, інституційної, законодавчої та економічної діяльності у галузі освіти і виховання. У структурі **О.п.** визначають три фази: «вплив» – процес творення політики тими, хто її формує, визначення намірів; «виробництво тексту» – створення текстового продукту, який може мати відхилення від намірів деяких творців **О.п.**; «практика» – знаходиться під впливом політичних текстів, але має певний ступінь автономії. **О.п.** інтегрована з громадськими і груповими пріоритетами,

що впливають на державні освітні установи, позашкільну освіту, виховання.

Інтерпретація і зміст **О.п.** мають свої особливості у різних країнах. Склад і компетенції органів та інституцій освітньої політики є специфічними для кожної держави. Поняття «державна освітня політика» як складової політики держави передбачає, що її суб'єктами є органи законодавчої, виконавчої та судової влади, інститути громадянського суспільства. У сучасних політичних умовах суб'єктами державної **О.п.** виступають як міжнародні органи та установи, які здійснюють освітню політику на світовому рівні, так і державні органи регулювання освітнього процесу та регіональні і локальні структури управління освітою. Об'єктами державної **О.п.** виступають національні системи освіти, офіційно закріплені в кожній державі, міжнародні зв'язки національних систем освіти та їх структурні елементи. Через неоднаковий рівень економічного розвитку в державах сучасного світу їх освітня політика спрямована на розвиток різних елементів системи освіти. Пріоритети державної політики України в галузі освіти визначені у *Національній доктрині розвитку освіти* (2002).

Загальнотеоретичний рівень дослідження освітньої політики визначений низкою робіт зарубіжних та вітчизняних науковців (В. Андрущенко, Т. Біркланд, Р. Бове, Е. Днєпров, Б. Левін, Ф. Раймерз, П. Шомейкер та інші).

Літ.: *Раймерз Ф.* Компетентний діялог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Раймерз Фернандо, Ноел Мак–Ґінн. – Л. : Літопис, 2004; *Стратегія* реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Віктор Андрущенко (заг. ред.). – К. : К.І.С., 2003; *Birkland T. A.* An Introduction to the Policy Process. Theories, Concepts and Models of Public Policy Making. – New York: Armonk, M. E. Sharp, 2001; *Bowe, R.,* Ball, S. & Gold, A. Reforming education and changing schools: case studies in policy sociology. – London; New York: Routledge/Falmer, 1992; *Levin*, Benjamin. Reforming education: from origins to outcomes. – London; New York: Routledge/Falmer, 2001.

© Шиян О. І.

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – комплекс заходів з обліку, захисту, збереження, належного утримання, відповідного використання та відновлення культурної спадщини, що являє собою сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної та духовної культури, які мають художню, історичну, етнографічну, наукову та іншу цінність. **О.к.с.** може здійснюватись у формі правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та спеціальних заходів **О.к.с.**: фізичної охорони, реставрації, реабілітації, консервації, музеєфікації об'єктів культурної спадщини. Фізична охорона передбачає наявність спеціальних охоронних систем, закріплених за об'єктом культурної спадщини. Реставрація є одним із способів збереження пам'ятників, який повинен здійснюватися з урахуванням міжнародних норм у даній сфері та бути скерований на відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності та розкриття їх найбільш характерних ознак. Формою відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини є реабілітація; однією із форм захисту об'єктів культурної спадщини від подальших руйнацій та пошкоджень – консервація. Приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування, здійснюється внаслідок реалізації заходів музеєфікації. Окрім означених заходів, в процесі **О.к.с.** використовується оновлення об'єктів культурної спадщини, що передбачає створення копій зруйновних пам'яток культури, або часткове відновлення втрачених елементів екстер'єру, інтер'єру, тощо. Важливими складовими **О.к.с.** є пошукова робота та наукові дослідження об'єктів культурної спадщини, що здійснюються з метою одержання нової інформації, визначення їх культурної цінності та стану збереженості.

Історія становлення та розвитку системи **О.к.с.** бере початок з Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр., в яких вперше у світовій практиці проголошено принцип захисту та охорони культурних цінностей. Подальше

оформлення засадничих принципів системи **О.к.с.** отримало у підписаному у 1935 р. у Вашингтоні договорі «Про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток», відомому як Пакт Реріха. Даний договір став не лише першим міжнародно-правовим актом, а й єдиною угодою у сфері охорони культурних цінностей, укладеною частиною міжнародного співтовариства до другої світової війни. Під назвою Пакту Реріха у більш широкому сенсі розуміють не лише названий договір, а й загальний проект щодо захисту культурних цінностей, запропонований М.К. Реріхом у 1929 р. Універсальність Пакту полягає в тому, що він містить загальні засадничі положення про охорону культурних цінностей, проголошення та реалізація яких відіграли важливу роль у формуванні міжнародно-правових норм в галузі **О.к.с.** До найбільш важливих принципів слід віднести: положення про захист та повагу до культурних цінностей; принцип реєстрації культурних цінностей; зобов'язання держав застосовувати у національному законодавстві норми, що відповідають вимогам відповідного міжнародного законодавства; принцип національного режиму щодо охорони іноземних культурних цінностей. Принципово важливим положенням Пакту є те, що відповідальність за **О.к.с.** є колективною (громадською).

Правові засади сучасної системи **О.к.с.** регулюються відповідними конвенціями та рекомендаціями ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, чільне місце серед яких належить таким: «Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаага, 1954 р.); «Конвенція про заходи, скеровані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивезення та передачі права власності на культурні цінності» (Париж, 1970 р.); «Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» (Париж, 1972 р.). Остання Конвенція була ратифікована в СРСР в 1988 р. В тексті конвенції зазначено, що пошкодження або зникнення будь-яких зразків культурної цінності чи природного середовища є згубним збідненням надбання всіх народів світу. Разом з тим, **О.к.с.** на національному рівні часто буває недостатньою у зв'язку із тим, що вона вимагає значних обсягів фінансових та інших ресурсів країни, на території якої перебувають цінності, що підлягають захисту. Дана обставина актуалізує необхідність участі всього міжнародного співтовариства в охороні природної і культурної спадщини, що можливе лише за умови формування ефективної колективної системи охорони пам'яток універсального культурного та природного значення, заснованої на постійній основі. «Конвенцією про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» було започатковано створення міжнародної системи **О.к.с.** та ініціативу укладання «Списку всесвітньої спадщини», що містить перелік видатних культурних та природних цінностей, які є надбанням всього людства.

Правові засади **О.к.с.** в Україні закладено Конституцією України, численними міжнародними угодами, Цивільним кодексом України, а також Законами України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», іншими нормативно-правовими актами. Згідно із Конституцією України культурна спадщина є цінністю всього народу України і невід'ємною частиною всесвітньої культурної спадщини, що охороняється законом.

Основні норми та нормативи у сфері управління системою **О.к.с.** отримали законодавче закріплення у Законі України «Про охорону культурної спадщини», яким визначено поняття та правовий режим існування культурної спадщини. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» регулює відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини, невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, а також визначає права та обов'язки дослідників археологічної спадщини.

До **об'єктів культурної спадщини** відносяться визначні місця, споруди, архітектурні комплекси, або їх окремі частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території, водні об'єкти, інші природні або природно-антропогенні об'єкти, що становлять археологічну, естетичну, етнологічну, історичну, архітектурну, мистецьку, наукову чи худож-

ню цінність. За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на: археологічні (залишки стародавніх поселень, культові місця та споруди, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв), що є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації; історичні (споруди, їх комплекси, місця бойових дій, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів); об'єкти монументального мистецтва; об'єкти архітектури (будівлі, архітектурні споруди, що характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів); об'єкти садово-паркового мистецтва; ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність; об'єкти науки і техніки (унікальні промислові, науково-виробничі, інженерні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи). Характерна властивість того чи іншого об'єкта культурної спадщини, що становить його соціокультурну, історико-археологічну, або іншу суспільну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою, визначає завдання та форми відповідних заходів охорони даного об'єкта культурної спадщини. Об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення. Не підлягають державній реєстрації об'єкти, які є сучасними копіями існуючих пам'яток або спорудами, створеними за старовинними проектами або науковими реконструкціями.

Державне управління у сфері **О.к.с.** здійснюється через уповноважені органи (Кабінет Міністрів України та спеціально уповноважені органи регіонального рівня). До повноважень Кабінету Міністрів України в сфері **О.к.с.** належить: здійснення державної політики та державного контролю; занесення та вилучення об'єктів національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; подання у відповідні міжнародні інстанції пропозицій про занесення пам'ятки до Списку всесвітньої спадщини; затвердження Списку історичних населених місць України, Списку охоронюваних археологічних територій та змін, внесених до цих списків; оголошення ансамблів і комплексів пам'яток заповідниками чи музеями-заповідниками; затвердження нормативів і методик грошової оцінки пам'ятки. На інші органи **О.к.с.** покладаються функції забезпечення реалізації державної політики, національних пріоритетів і світових стандартів та норм міжнародного законодавства у сфері **О.к.с.** з метою її збереження та ефективного використання об'єктів культурної спадщини, захисту соціокультурного та природного середовища в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь. Органи **О.к.с.** можуть залучати до роботи досвідчених фахівців у сфері **О.к.с.**, а також громадян на правах громадських інспекторів для спостереження за станом зберігання та використання об'єктів культурної спадщини.

Незаконні дії (пошкодження, руйнування, знищення), вчинені фізичною особою, що призвели до істотних змін пам'яток, їхніх територій, охоронюваних археологічних територій, а також їхніх частин, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Орган **О.к.с.** може накладати на юридичних осіб штрафи та інші фінансові санкції за такі дії: ведення будь-яких незаконних робіт, що можуть завдати шкоди пам'ятці, її території, охоронюваній археологічній території, охоронним зонам, історичним ареалам населених місць; недодержання вимог щодо захисту, збереження, утримання, використання, реставрації, реабілітації пам'яток, у тому числі тих вимог, що передбачені охоронними договорами; неподання або подання недостовірної інформації про виявлені у процесі земляних, будівельних, шляхових, меліоративних та будь-яких інших робіт об'єкти культурної спадщини. За невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів **О.к.с.** щодо усунення порушень законодавства про **О.к.с.**, а також ухилення від підписання охоронних договорів, за зміну характеру використання пам'ятки, проведення ремонтних, реставраційних або реабілітаційних робіт на пам'ятці, археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в

зонах охорони пам'яток, історичних ареалах населених місць, об'єктах культурної спадщини, вчинені без відповідного дозволу органу **О.к.с.** винні особи притягаються до адміністративної відповідальності. Застосування фінансових санкцій, адміністративних стягнень або кримінального покарання не звільняє винного від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану власникові пам'ятки або уповноваженому ним органові, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про **О.к.с**., застосовуються правила міжнародного договору України.

Літ.: *Конституція* України; *Закон* України «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000 р.; *Закон* України «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р.; *Конвенции* и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия. – М., 1990; *Акты* Международного совета по вопросам памятников и достопримечательных мест и Совета Европы о сохранении культурного наследия / Сост. В. Б. Моргачев. – М., 1994.

© Супрун Н.А.

ОЩАДЛИВИЙ (ЛІН) МЕНЕДЖМЕНТ (англ. *Lean* – підтягнутий, худий, струмкий) – систематичний підхід до визначення, зменшення та усунення етапів процесів й видів діяльності, які не створюють додану цінність (тобто марних витрат і втрат організації), на основі налагодження процесу безперервного поліпшення організаційних процесів у відповідності з уявою внутрішніх і зовнішніх споживачів щодо якості та досконалості послуг та продуктів, які є результатом діяльності організації. **О.м.** сприяє підвищенню прибутковості та конкурентоспроможності на основі запровадження лін принципів, які враховують глобалізаційні, політичні, економічні, організаційно-управлінські аспекти діяльності організації.

У адміністративних процесах широко розповсюджені наступні типові втрати, які поступово зменшуються за допомогою застосування **О.м.**: відставання в термінах виконання робіт; помилки в документах і даних; повторне виконання роботи, що була виконана з помилками; виконання непотрібної роботи; непотрібні етапи процесу; очікування; непотрібні рухи і пересування людей та переміщення документів. У невиробничих сферах найпоширенішими є втрати у інформаційних потоках забезпечення процесів. Зусилля лін не просто встановлюють зламані процеси. Державні органи виявили, що ці методи дозволяють їм зрозуміти, як насправді реалізуються їх внутрішні процеси, та внести корективи, що оптимізують бажані наслідки. Після досягнення послідовного і стійкого виконання рутінних процедур і процесів у персонала з'являється можливість зосередити увагу на більш значущих видах діяльності, які безпосередньо пов'язані з їх ключовими функціональними завданнями.

Термін лін введено у США наприкінці 70-х рр. попереднього ст. в процесі аналізу досвіду японського менеджменту другої половини XX ст., перш за все, діяльності корпорації Тойота. Один із її співробітників, Тайічі Оно, вважається батьком **О.м.**. У світовій управлінській літературі термін лін, як правило, застосовується без перекладу. Однак більшість принципів, технік й інструментів **О.м.** були розроблені у різних країнах світу, перш за все, у США й Німеччині найбагато раніше, ніж сформувалась управлінська традиція корпорації Тойота.

Хоча лін підхід вдосконалення процесів було розроблено спочатку для використання у виробничих процесах в приватному секторі, однак спостерігається стійкий прогрес у адаптації цього підходу для вдосконалення надання послуг і адміністративних процесів у громадському секторі та інфраструктурних галузях. Однією із найбільш масштабних і послідовних програм є аерокосмічна ініціатива лін (LAI). Широкий спектр державних організацій США на федеральному рівні, на рівні штатів і місцевих урядів, починаючи від Монетного двору США, всіх видів Збройних сил США до Міністерства праці штату Коннектикут, місцевих управлінь поліції і тюрм США, адміністрації міста Форт Уейн штату Індіана й багатьох інших використовують лін для значного поліпшення якості, прозорості й швид-

кості адміністративних процесів. Інтерес стосовно методів **О.м.** швидко зростає серед державних природоохоронних установ США. Чверть із них провели принаймні один проект з вдосконалення процесів і домоглися вражаючих результатів у виконанні своїх програм і процесів у період з 2003 до 2010 рр.

Застосування **О.м.** дозволяє підвищити продуктивність ключових процесів більше ніж на 50%, скоротити час їх виконання майже на 90%. Застосування лін стосовно процесів врядування допомагає створенню культури послідовного вдосконалення, яка сприяє фокусуванню персоналу на роботі, яка створює додану цінність і на вирішенні проблем. Цей напрям залучає службовців до розробки і здійснення більш кращих, раціональних і швидких процесів в широкому діапазоні від видачі дозволів до державних закупівель.

Наприкінці 2009 р. у адміністрації президента США була введена посада головного службовця з продуктивності/виконання державних проектів (англ. *chief performance officer*), діяльність якого повинна спиратися на принципи й інструменти лін менеджменту. Аналогічний відділ з забезпечення ефективності діяльності існує в рамках Канцелярії Прем'єр-міністра Великої Британії. До їх функцій входить відстеження встановлених результатів (з проміжними значеннями) й забезпечення своєчасного здійснення коригувань виконання проектів за участі спеціальних високопрофесійних команд «швидкого реагування».

В арсеналі **О.м.** нараховується близько 300 методів й інструментів. Серед них виділяється два найбільш загальні методи. Це картування потоку створення цінності і кайдзен прорив (швидке вдосконалення процесу). **Картування потоку створення цінності** (англ. *Value Stream Mapping, VSM*) представляє собою візуальне відображення від початку до кінця потоку процесів, завдяки яким досягаються бажані наслідки, реалізуються послуги або виробляються продукти («потік створення цінності»), які мають цінність для клієнтів. У контексті діяльності природоохоронних відомств таким потоком створення цінності може бути процес оформлення дозволу на викиди в атмосферу допустимої кількості певного типу відходів стаціонарного виробництва або прийняття на роботу нових співробітників агентства. VSM розглядає інформаційні й матеріальні потоки й системи, а також використання ресурсів, включаючи участь персоналу, у потоці створення продукту або надання послуги (наприклад, дозвіл) на основі процесів агентства. VSM сприяє розумінню фактичних процесів прийняття рішень та виявленню джерел витрачання часу, коли не створюється додана цінність (наприклад, очікування документами їх розгляду). Зазвичай дві карти – карта «поточного стану» цільових процесів і карта «майбутнього стану» бажаного потоку процесу і пов'язаний з цим план діяльності щодо майбутнього поліпшення процесу розробляються під час семінару по картуванню потоку створення цінності протягом 2–5 днів.

Кайдзен є комбінацією двох японських слів, що означають «розібрати на часті» і «вдосконалити». Кайдзен представляє собою підхід до постійного вдосконалення, який заснований на вірі в те, що невеликі, поступові зміни, що послідовно застосовуються протягом тривалого часу, призводять до значного підвищення продуктивності. Кайдзен зосереджується на ліквідації відходів у цільовій системі чи організаційному процесі, підвищенні продуктивності праці і досягненні стійкого поліпшення. Кайдзен діяльність часто реалізується у формі події зі швидкого поліпшення (іноді називають кайдзен штурм-прорив), яка об'єднує крос-функціональну команду спеціалістів протягом від двох до п'яти днів задля вивчення процесу і початку впровадження реалізації процесу зміни.

Літ.: *Вумек Дж. П.* Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / Джеймс П. Вумек, Дэниел Т. Джонс; пер.с англ. – 2–е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005; *Имаи Масааки.* Гемба кайдзен: Путь к снижению затрат и повышению качества / Масааки Имаи; пер. с англ. – М. : Алпина Бизнес Букс. Приоритет., 2005; *Конти Т.* Качество: упущенная возможность / Т. Конти. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2007; *Майлакович М. Е.* Всеобщее управление качеством в целях повышения производительности в государственном секторе / Майкл Е. Майлакович // Эффективность государственного управления. – М. : Фонд «За

экономическую грамотность», Российский экономический журнал, Изд–во АО «Консалтбанкир», 1998; *Warren M.* A practical guide to improving production. Stage 1: The discovery stage. Operator's Manual. – Athens: Heritage Papers, 2003.

П

П'ЄР БУРД'Є – французький соціолог, філософ, культуролог. Народився у францу-зькому селі на межі з Іспанією, в сім'ї поштового чиновника. Закінчивши в 1955 році Вищу педагогічну школу, викладав філософію в ліцеї Мулена, в 1958 році виїхав до Алжиру, де продовжив викладацьку роботу і почав соціологічні дослідження. З Алжиру переїхав до Лілля, а потім до Парижа, де в 1964 році став директором-дослідником у Вищій практичній дослідницькій школі. У 1975 році заснував і очолив Центр європейської соціології, а також журнал «Наукові праці в соціальних науках», який разом із «Французьким соціологічним журналом» вважається провідним соціологічним виданням Франції. У 1981 році обраний дійсним членом Французької академії і став завідувачем кафедри соціології в Коллеж де Франс. Його життя – спроба з'єднати кар'єру ученого-соціолога і інтелектуала-практика. Його творчість еволюціонувала від філософії до антропології, а потім до соціології. Центральні ідеї його теоретичної концепції – соціальний простір, політичне поле, культурний і соціальний капітал, габітус. Важливе значення мають етична сторона учення і прагнення побудувати справедливе, засноване на республіканських цінностях суспільство. Для **П.Б.** характерна глибока зневага міждисциплінарним діленням, що накладає обмеження на предмет дослідження і на вживані методи. *Соціологічна теорія* **П.Б.** будується навколо трьох основних категорій: «поле» – «капітал» – «габітус» і включає безліч взаємопов'язаних понять, що дають можливість звертатися до аналізу найрізноманітніших соціальних явищ. Свій вибір на користь соціології **П.Б.** пояснює прагненням до серйозності і строгості, бажанням вирішувати не віртуальні пізнавальні завдання, а аналізувати реально існуюче суспільство і його дійсні проблеми засобами соціальних наук. На відхід **П.Б.** від філософії вплинули, зокрема, роботи М. Мерлопонті «Гуманізм і терор» (1947) і «Пригоди діалектики» (1955), в яких робилася спроба застосувати універсальні філософські категорії до аналізу сучасних політичних явищ. *Об'єктом* соціології політики **П.Б.** є поле політики, а *предметом* – механізм формування політичних уявлень і думок, розподіл влади, позицій і політичних сил.

Літ.: *Бурдье П.* Социология политики: М. Socio-Logos, 1993. – 336 с.

© Грицяк Н.В.

ПАСПОРТ БЮДЖЕТНОЇ ПРОГРАМИ (англ. *Budget Program Passport*) – документ, на основі якого здійснюється управління бюджетними програмами на всіх стадіях їх реалізації. Обов'язкове застосування **П. б. п.** передбачається в процесі управління бюджетами через інструменти програмно-цільового методу.

П.б.п. містить найбільш повну інформацію про бюджетну програму та застосовується для здійснення моніторингу, оцінки виконання і контролю ефективності й цільового використання бюджетних коштів. Він є підставою для реалізації бюджетної програми, а також документально фіксує збалансованість між обсягом видатків на здійснення бюджетної програми та соціальним і економічним ефектами від її реалізації, які в свою чергу описуються через систему результативних показників у кількісному виразі.

П.б.п. формується щорічно для кожної з затверджених бюджетних програм та визначає опції її мети, завдань, результативних показників; закріплює головних розпорядників, відповідальних виконавців, перелік нормативно-правових документів, на основі яких реалізується бюджетна програма, обсяги бюджетних призначень в розрізі загального та спеціального фондів, встановлені на відповідний плановий період.

П.б.п складають усі головні розпорядники бюджетних коштів за кожною бюджетною програмою окремо, крім бюджетних програм з повернення кредитів до бюджету та бюджетних програм, що створюються протягом року за рахунок коштів резервного фонду бюджету.

Проекти **П.б.п.** розробляють головні розпорядники, вони ж подають їх на погодження фінансовому органу (для бюджетних програм Державного бюджету – Міністерству фінансів України, для бюджетних програм місцевих бюджетів – місцевим фінансовим органам) в місячний термін після прийняття Закону про Державний бюджет України (для бюджетних програм Державного бюджету) або рішення про місцевий бюджет (для бюджетних програм місцевих бюджетів). Головні розпорядники та фінансові органи забезпечують відповідність змісту паспортів бюджетних програм рішенню про бюджет на відповідний бюджетний період, бюджетному розпису, відповідним порядкам використання бюджетних коштів. Дані до **П.б.п.** в частині обсягів фінансування за загальним та спеціальним фондами переносяться з відповідних рішень про бюджет, а дані в частині опцій бюджетної програми – мети, завдань, результативних показників – із форм бюджетного запиту відповідного головного розпорядника.

П.б.п. затверджується спільним наказом головного розпорядника та фіноргану в трьох примірниках, один з яких надходить до органів Державного казначейства України з метою підтвердження легітимності опцій бюджетної програми, обсягів видатків та результативних показників. Своєчасність затвердження **П.б.п**., достовірність і повноту інформації, що в них міститься забезпечує головний розпорядник коштів бюджету.

Після затвердження наказу про **П.б.п**., головний розпорядник доводить до розпорядників нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів копії наказу та затверджених **П.б.п**. Розпорядники нижчого рівня та одержувачі бюджетних коштів, що є виконавцями бюджетної програми інформують відповідні територіальні органи Державного казначейства України шляхом подання їм копій наказу про затвердження паспортів бюджетних програм та копій самих паспортів.

Зміни до **П.б.п**. вносяться протягом бюджетного періоду шляхом затвердження їх у новій редакції у порядку, встановленому для складання паспортів бюджетних програм, у разі:

а) прийняття змін до бюджетів на відповідний бюджетний період, які призводять до зміни інформації та показників, затверджених у паспортах бюджетних програм;

б) зміни інформації та опцій, необхідність у внесенні яких з об'єктивних причин виникла в процесі виконання бюджету;

в) внесення змін до помісячного та річного розписів асигнувань, що призводять до зміни квартальних результативних показників до закінчення звітного періоду.

Контроль за виконанням **П.б.п.** здійснюється через подання фінансовому органу головним розпорядником документально оформлених реєстрів Інформації про виконання **П.б.п.** на помісячній, квартальній, піврічній та річній основі, терміни подання встановлюються наказом про **П.б.п.** Інформація надається як у розрізі виконання фінансових показників (фактичних обсягів одержаних асигнувань), так і в розрізі виконання результативних показників за кожною з груп: затрат, продукту, ефективності, якості, що дозволяє управлінцям вчасно реагувати на випадки невідповідності здійснених бюджетних витрат досягнутим показникам результативності.

Правила заповнення **П.б.п**. та інформації про їх виконання затверджуються Міністерством фінансів України.

Літ.: *Бюджетний* кодекс України. – К. : Істина, 2010; *Наказ* Міністерства фінансів України «Про паспорти бюджетних програм» від 29.12.2002 № 1098; *Наказ* Міністерства фінансів України «Про деякі питання проведення експерименту із запровадження програмно-цільового методу складання та вико-

нання місцевих бюджетів» від 09.07.2010 № 679; *Управління* міським бюджетом за програмно-цільовим методом / *О. В. Голинська,* І. Д. Мєтєлєва, О. В. Котлярська, та ін. – К. : RTI International. – 2007.

©Ахламов А.Г., Голинська О.В.

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА – здійснення змін у системі пенсійного забезпечення з метою організації ефективного функціонування всіх суб'єктів процесу (держави, громадян, підприємств, недержавних пенсійних фондів, банків, страхових організацій тощо) для забезпечення соціальної справедливості та соціальної рівності державних соціальних гарантій всім громадянам.

П.р. в Україні обумовлена об'єктивно. Причинами кризи вітчизняної солідарної пенсійної системи є демографічні зміни (старіння населення на фоні низького рівня народжуваності та високої смертності осіб працездатного віку, що створює дисбаланс чисельності населення пенсійного віку по відношенню до чисельності населення працездатного віку), а також її фінансова неспроможність (низький рівень пенсій залежить не тільки від недосконалого механізму нарахування пенсій, але й від дефіциту Пенсійного фонду, викликаного несплатою пенсійних внесків, високим рівнем зовнішньої трудової міграції економічно активного населення, «тіньовою» зайнятістю тощо). Крім того, в Україні рано виходять на пенсію (нині пенсійний вік чи не найнижчий у світі, відповідно частка пенсіонерів у структурі населення істотно перевищує цей показник у більшості країн), а також діють численні схеми дострокового виходу на пенсію, в тому числі й громіздка система пільг за професійними ознаками.

П.р. в Україні має досягти наступних цілей:

• підвищити рівень життя пенсіонерів, збільшивши розміри пенсій;

• забезпечити справедливу диференціацію розміру пенсій;

• забезпечити фінансову стабільність пенсійної системи;

• заохотити громадян до заощадження коштів на старість;

• вивести заробітну плату з «тіні»;

• створити ефективну і дієву систему адміністративного управління в пенсійному забезпеченні;

• забезпечити надійність заощаджень учасників пенсійних програм;

• запровадити накопичувальну пенсійну систему, що дасть можливість акумулювати інвестиційні ресурси, які спрямовуватимуться в національну економіку.

Підготовчі заходи до запровадження **П.р.** в Україні розпочалися з підписанням Президентом України Указу «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» (1998 р.), а також з Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями пенсійного забезпечення населення України» (2001 р.). Основними законами, які регулюють нову систему пенсійного забезпечення, є Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення», ухвалені 9 липня 2003 року.

За багатьма критеріями для України найбільш оптимальною і прийнятною до вітчизняних умов є трирівнева (або трьохскладова) пенсійна система. Трирівнева система пенсійного забезпечення є ядром **П.р.** багатьох держав, визнаною у світі оптимальною моделлю, що визначає загальні напрями **П.р.**. Трирівнева пенсійна система України включає: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; третій рівень – добровільна накопичувальна система (або система *недержавного пенсійного забезпечення)*.

Перший рівень базується на засадах солідарності, субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Розмір пенсії залежатиме від розміру заробітної плати, з якої сплачуватимуться пенсійні внески, та страхового стажу, протягом якого вони сплачувались.

Другий рівень передбачає, що частина обов'язкових регулярних внесків нагромаджуватиметься в Накопичувальному пенсійному фонді й обліковуватиметься на індивідуальних пенсійних рахунках громадян та інвестуватиметься з метою захисту від

інфляції при виплаті пенсій відповідним працівникам після досягнення ними пенсійного віку. Виплати з Накопичувального пенсійного фонду будуть здійснюватись додатково до виплат із солідарної системи.

Основною метою запровадження другого рівня пенсійної системи є підвищення розміру пенсій за рахунок доходу, отриманого від інвестування пенсійних внесків громадян у цінні папери, купівля-продаж яких здійснюватиметься на фондовому ринку.

Запровадження накопичувального пенсійного страхування сприяє: поступовому виходу з тіньової економіки громадян з високими доходами завдяки встановленню права власності та спадкоємства на кошти, внесені в Накопичувальний пенсійний фонд; розвитку національного фондового ринку та економіки завдяки інвестуванню коштів накопичувального фонду в економіку країни; залученню населення до активної участі у функціонуванні фондового ринку, підвищенню рівня відповідних знань та особистої відповідальності громадян за забезпечення власного добробуту.

Упроваджуватись другий рівень буде лише після формування необхідних економічних передумов та створення відлагодженої і ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері, а також необхідної інфраструктури.

Третій рівень ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, що будуть доповненням пенсій першого та другого рівнів. Недержавне пенсійне забезпечення створює умови для накопичення додаткових пенсійних заощаджень у разі бажання і досить високого заробітку. Розрахований на людей, які хочуть і можуть створити більші заощадження на старість. Одним із головних стимулів участі особи чи роботодавця будуть податкові пільги. Гроші, накопичені учасником системи недержавного пенсійного забезпечення, є його власністю. У разі смерті, ці кошти успадковуються.

Третій рівень пенсійного забезпечення дозволяє робити добровільні заощадження на старість трьома шляхами: через недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та банківські установи.

Захист пенсійних активів забезпечується через розмежування повноважень різних надавачів послуг недержавним пенсійним фондам, повної прозорості щодо їх діяльності (за допомогою системи звітування та оприлюдненя інформації), диверсифікації інвестиційного портфелю, суворого державного контролю за цією сферою тощо.

Трирівнева пенсійна система дозволяє розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації (до чого більше чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається в накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків дозволить зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію.

Питання **П.р.** є одним із найбільш складних, оскільки в ньому фокусуються соціальні, економічні, демографічні, фінансові і політичні аспекти. Його вирішення неможливе без комплексного підходу, темпи і параметри **П.р.** мають бути узгоджені з темпами економічного розвитку, реформами рівня життя і доходів населення, податкової реформи, розвитком фондового ринку тощо.

Говорячи про проблеми впровадження **П.р.**, необхідно враховувати також ментальний чинник. Державний патерналізм проявився, зокрема, в тому, що пенсійне забезпечення покладалося виключно на державу, і особа не приймала в цьому процесі активної участі. З іншого боку, люди пам'ятають знецінення і втрату заощаджень та сумнозвісні трастові компанії, тому зараз з острахом сприймається накопичувальна складова пенсійної системи. Громадяни схильні не довіряти ні державі, ні приватним компаніям.

Отже, рівень довіри виступає підгрунтям успішності проведення **П.р.**. Сьогодні треба зосередити належну увагу на роз'яснювальній роботі щодо прав і обов'язків учасників пенсійної системи, на інформуванні про особливості та інструменти недержавного пенсійного забезпечення, на вільному

доступі до інформації про учасників ринку, які працюють з пенсійними коштами тощо.

Здійснення **П.р.** в Україні потребує державно-управлінського впливу в: інституційній сфері (створення та розвиток відповідної нормативно-правової бази й окремих суб'єктів процесу); фінансово-економічній сфері (забезпечення поступу економіки, функціонування та розвитку фондового ринку); соціальній сфері (проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи для різних вікових груп населення).

Вітчизняні науковці, серед яких: В. Бессараб, І. Гнибіденко Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, М. Папієв, В. Скуратівський, В. Яценко та інші, приділяють значну увагу теоретико-методологічним та практичним аспектам **П.р.**.

Літ.: *Закон* України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // Уряд. кур'єр. – № 150. – 2003. – 14 серп.; *Закон* України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV // Уряд. кур'єр. – 2003. – 11 вер.; *Державна* політика в соціогумантарній сфері: підручник / [авт. кол. *В. А. Скуратівський,* В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. – К. : НАДУ, 2010. – 284 с.; *Соціальний* захист населення України : монографія / авт.кол.: *І. Ф. Гнибіденко,* М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

© *Кравченко М.В.*

ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ – це довгостроковий договір між працюючим населенням і тими, хто через свій похилий вік не може більше працювати, але хто в минулому сам матеріально (сплатою страхових внесків) підтримував осіб похилого віку.

Цілі **П.с.**:

• захист від бідності при настанні старості;

• гарантування певного рівня доходу після завершення трудової діяльності;

• захист доходу працюючої особи від подальшого абсолютного й відносного знецінення внаслідок інфляції.

П.с. є домінуючим видом соціального страхування в усіх країнах.

З кінця XIX ст. багато країн Європи почали запроваджувати соціальне страхування на випадок похилого віку. У Росії та потім і в СРСР випадок настання старості не включався до сфери соціального страхування до 1929 р. – соціальне забезпечення людей похилого віку будувалося не на основі врахування віку, а на підставі втрати працездатності та настання інвалідності.

У **П.с.** спрацьовує принцип солідарності: всі сплачують внески, хоча й у різний час.

Загальнообов'язкове пенсійне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг застрахованим особам і членам їх сімей з коштів Пенсійного фонду України, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців і громадян, бюджетних та інших джерел, а також регулює порядок формування та виплат Накопичувального пенсійного фонду.

Основним законом вітчизняної пенсійної системи є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У ньому визначено принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду України, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, а також регулюється порядок формування накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбачених цим Законом.

З прийняттям зазначеного Закону Пенсійним фондом України запроваджено персоніфікований облік внесків на загальнообов'язкове державне **П.с.**.

До загальнообов'язкового пенсійного соціального страхування входять І-й та ІІ-й рівні нової – трирівневої – системи пенсійного забезпечення України.

Перший рівень – реформована солідарна система загальнообов'язкового державного **П.с.** – базується на засадах солідарності, субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Перший рівень охоплює всіх працюючих громадян. Розмір пенсії залежатиме від розміру заробітної плати, з якої сплачуватимуться пенсійні внески, та страхового стажу, протягом якого вони сплачувались. За рахунок цих коштів і виплачуватимуться страхові пенсії та встановлюватиметься мінімальний рівень пенсійних виплат пенсіонерам.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного **П.с.** – базується на засадах накопичення коштів на персональних рахунках застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. Другий рівень передбачає, що частина обов'язкових регулярних внесків нагромаджуватиметься в єдиному Накопичувальному фонді й обліковуватиметься на індивідуальних пенсійних рахунках громадян та інвестуватиметься з метою захисту від інфляції при виплаті пенсій відповідним працівникам після досягнення ними пенсійного віку. Виплати з Накопичувального фонду будуть здійснюватись додатково до виплат із солідарної системи.

Серед вітчизняних учених, які приділяють значну увагу теоретико-методологічним і практичним аспектам пенсійного забезпечення та пенсійного страхування, варто виділити В. Бессараба, І. Гнибіденка, Б. Зайчука, Е. Лібанову, Б. Надточій, А. Нечай, М. Папієва, В. Яценка.

Літ.: *Закон* України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // Уряд. кур'єр. – № 150. – 2003. – 14 серп.; *Закон* України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464–VI // http://zakon.rada.gov.ua; *Лібанова Е. М.,* Новіков В. М., Макарова О. В та ін. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України / Е. М. Лібанова (відп. ред.). – К., 2006. – 179 с.; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. *В. А. Скуратівський,* В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

© *Кравченко М.В.*

ПЕРВИННА МЕДИКО-САНІТАРНА ДОПОМОГА (П.м.-с.д.) є основним, доступним, безкоштовним для кожного громадянина видом медичного обслуговування і містить в собі лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь та інших невідкладних станів; проведення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів, медичну профілактику важких захворювань, санітарно-гігієнічну освіту; проведення заходів з охорони сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інших заходів, що пов'язані з наданням медико-санітарної допомоги громадянам за місцем проживання.

Враховуючи, що первинна медико-санітарна допомога **(П.м.-с.д.)** на засадах загаль-ної лікарської практики/сімейної медицини (ЗЛП/СМ) відіграє надзвичайно важливу роль в збережені та зміцненні здоров»я нації та є складовою галузі охорони здоров'я були визначені основні проблеми в її організації та шляхи їх усунення шляхом державного регулювання розвитку **П.м.-с.д.**

Основними проблемами первинної медико-санітарної допомоги в Україні є: нераціональна інфраструктура; низька доступність та недостатня якість первинної допомоги для населення, яка зумовлена: технологічною відсталістю закладів; неналежним кадровим забезпеченням; відсутністю стандартів лікування; відсутністю мотивації працівників до ефективної праці; застарілими принципам фінансування; відсутністю дієвої системи управління первинною допомогою; недостатністю наукового обґрунтування та нормативно-правової бази діяльності **П.м.-с.д.**

Первинна ланка практично не впливає на медичний маршрут пацієнта, що має негативний вплив на якість подальшого обслуговування: самостійно звертаються до лікарів-спеціалістів майже третина (29,5%), до стаціонарів – 16,9% пацієнтів. 43,2% медична допомога надається на більш високому рівні, ніж необхідно.

В контексті вищезазначеного можна зробити висновок, що реформування системи

П.м.-с.д. на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини та її пріоритетний розвиток забезпечить поліпшення стану здоров'я населення на основі удосконалення системи медичної допомоги, наближення її до кожної сім'ї, підвищення рівня доступності, якості та ефективності при раціональному використанні ресурсів галузі.

Стан впровадження первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини в Україні та досвід країн Європи стали основою для обґрунтування сучасної стратегії розвитку **П.м.-с.д.** на засадах ЗЛП/СМ на сучасному етапі розбудови соціально-економічних відносин в країні. Організація **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини повинна будуватися на принципах доказової медицини, найкращого вітчизняного і світового досвіду та в відповідності до чинного законодавства України.

Стратегія даних розробок базується на принципах ВООЗ у відповідності до Європейської програми «Здоров'я для всіх у XXI столітті» та «Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2011 року», затвердженої Законом України від 22 січня 2010 року № 1841–VI та Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава» (блок «Реформа медичного обслуговування»).

З метою впровадження в практику поставлених завдань МОЗ України затверджена низка нормативних документів, якими визначено шляхи розвитку **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини.

Впровадження визначених завдань передбачає розробку якісно нової функціонально-організаційної моделі організації **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини.

Перш за все, передбачається чітке розмежування первинного та вторинного рівнів надання медичної допомоги.

З метою оптимізації керованості закладів первинної ланки, використання фінансових ресурсів, що виділяються на первинну допомогу, фінансової сталості закладів **П.м.с.д.** рекомендується створення Центрів первинної медико-санітарної допомоги (Центрів) – закладів з правами юридичної особи – до складу яких мають входити амбулаторії загальної практики/сімейної медицини та фельдшерсько-акушерські пункти (здоровопункти), що забезпечують надання первинної лікарської та долікарської допомоги населенню окремого сільського району, або міста чисельністю до 100 тис. чоловік. У великих містах та мегаполісах створюється по декілька названих Центрів. Рішення про створення Центрів приймають районні/міські Ради.

До функцій Центру входить укладання договорів з замовником на надання послуг первинної допомоги, планування, координація діяльності закладів **П.м.-с.д.**, що входять до складу Центру, забезпечення якості медичної допомоги, облік та звітність, фінансовий менеджмент, визначення і розподіл стимулюючих виплат для працівників. На території діяльності Центру забезпечується право кожної сім'ї вільного вибору сімейного лікаря.

По-друге, передбачається створення мережі закладів первинного рівня, переважно у вигляді амбулаторій загальної практики/сімейної медицини (ЗП/СМ) в сільській місцевості головним чином на 2 лікаря, а в міській – на 4 та більше лікарів та їх устаткування відповідно до затверджених табелів оснащення з різними моделями для міської та сільської місцевості.

В сільській місцевості – реорганізація сільських лікарських амбулаторій, амбулаторних відділень сільських дільничних лікарень та частини поліклінічних відділень центральних районних (ЦРЛ) та районних (РЛ) лікарень, великих ФАПів у підрозділи **П.м.-с.д.**, які є структурними підрозділами Центрів **П.м.-с.д.** У зв'язку з тим, що на рівні ФАПів, які обслуговують до 300 осіб, надається низкопродуктивна та, в більшості випадків, неякісна медична допомога, пропонується на рівні місцевих громад розглянути питання про їх закриття при паралельному розвитку мережі амбулаторій ЗП/СМ.

Організація медичної допомоги лікарем загальної практики/сімейної медицини в амбулаторії ЗП/СМ сільської місцевості має свої особливості.

Вона полягає в тому, що пацієнти отримують долікарську допомогу на ФАПах, а лікарську: планову – за місцем проживання під час планового об'їзду сімейним лікарем сіл та шляхом відвідування амбулаторії; екстрену – шляхом виклику швидкої медичної допомоги та термінового направлення пацієнта в сімейну амбулаторію, або викликом лікаря на себе.

В міській місцевості – реорганізація та перепрофілювання частини поліклінік та поліклінічних відділень багатопрофільних лікарень для дорослих та дітей, відкриття нових центрів **П.м.-с.д.** та сімейних амбулаторій, наближених до місця проживання населення.

Важливими складовими інноваційних підходів в організації **П.м.-с.д.** на засадах ЗЛП/СМ є зміна підходів до фінансування первинного рівня медичної допомоги, яка заключається в наступному:

1. Об'єднання фінансових ресурсів для надання **П.м.-с.д.** на районному/міському рівні.

2. Вільний вибір лікаря ЗП/СМ, який визначає медичний маршрут пацієнта.

3. Впровадження договірних відносин між замовником та постачальником медичних послуг.

4. Впровадження системи приватної лікарської практики.

5. Повна або часткова компенсація коштів з бюджету за придбання ліків за рецептом лікаря ЗП/СМ.

6. Сполучення подушної оплати праці і стимулюючих надбавок сімейним лікарям за пріоритетні види діяльності.

З метою впровадження представленої моделі оптимізації **П.м.-с.д.** на засадах загальної лікарської практики/сімейної медицини необхідно створити чітку систему управління перетвореннями, складовими якої мають бути:

• визначення наукового та методичного супроводу, яке забезпечує Міністерство охорони здоров'я України;

• професійна підготовка керівників органів управління та закладів охорони здоров'я первинної ланки охорони здоров'я в сфері менеджменту відповідно до сучасних вимог;

• проведення широкої роз'яснювальної роботи та інформування щодо мети, завдань, сутності та результатів перетворень, починаючи з представників центральних та місцевих органів влади, включаючи як медичних працівників, так і широкі верстви населення;

• залучення до проведення перетворень професійних медичних асоціацій та громадськості через координаційні та наглядові ради.

Літ.: *Закон* України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини» від 22 січня 2010 року № 1841–VI ; *Іванов Д. Д.* Сімейна медицина: зарубіжний досвід та перші кроки в Україні / Д. Д. Іванов // Управління закладом охорони здоров'я. – 2007. – № 5. – С. 104–107; *Лехан В. М.*, Слабкий Г. О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. – Київ, 2009. – 50 с.; *Методичні* рекомендації щодо реорганізації бюджетних закладів охорони здоров'я в комунальні некомерційні неприбуткові підприємства(на прикладі Центру первинної медико-санітарної допомоги) / За ред. Слабкого Г. О. – Київ, 2010. – 35 с.; *Організація* роботи лікаря загальної практики (сімейного лікаря) / Під ред. В. М. Лехан. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2002. – 370 с.; *Постанова* КМУ «Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я» від 20.06.2000 № 989.

© Слабкий В. Г.,
Антонишин О.І., Крисько М.О.

ПІЛЬГА СОЦІАЛЬНА – у традиційному розумінні цього поняття – це передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику. Тобто, соціальними пільгами є ті, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою працездатності.

В Україні за роки незалежності вже створена розгалужена система пільг та компенсацій для окремих категорій громадян. Ці виплати або послуги, у відповідності із чинним законодавством, надаються населенню. Але при наданні цих послуг не до кінця завершено створення механізму соціального захисту найбільш вразливих верств населення, відсутність адресності у їх наданні. Саме ці ас-

пекти знайшли своє відображення, в Стратегії подолання бідності. Соціальний захист, у свою чергу, має ґрунтуватися на принципах поглиблення адресності та забезпеченні матеріальної підтримки непрацездатних громадян, сімей з дітьми, пенсіонерів та осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Проблеми та особливості формування ефективної системи державної підтримки соціально уразливих верств населення країни досить широко досліджуються в працях Е. Лібанової, О. Палій, В. Скуратівського, В. Г. Бульби, А. Є. Тамма, С. О. Горбунової-Рубан, Н. Якуненко та інших вітчизняних вчених.

Заслуговують на увагу і ті публікації, що висвітлюють різні аспекти законодавчої і нормативної бази соціальної політики та соціального захисту населення. Серед них провідні фахівці І. М. Сирота, М. А. Бойко, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук та інші.

Чинне законодавство не дає визначення поняття пільги, хоча сам термін «пільги» вживається доволі часто (див. ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів»).

Слід підкреслити, що законодавча та нормативно-правова база соціальної політики і соціального захисту в Україні є досить масштабною та розгалуженою. За роки незалежності було прийнято понад ста законів і підзаконних актів з питань соціального захисту населення (57 законів України, 5 Указів Президента України, 25 Постанов Кабінету Міністрів України та ще 5 актів уряду).

Сьогодні в Україні система пільг спрямована на вирішення двох принципово різних завдань. Перше – це надання привілеїв окремим категоріям населення, які влада прагне виділити із загальної сукупності, незалежно від рівня доходу. Друге завдання – це підтримка соціально уразливих верств населення, що можна вважати специфічною формою адресної соціальної допомоги. Тому соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення.

В Україні склалися серйозні перешкоди, що ставлять під сумнів здатність системи пільг та компенсацій виконувати завдання, яке перед нею стоїть. Головна проблема в тому, що система була сформована без узгоджень з діючим законодавством та без урахування особливостей економічних процесів. Згідно з розрахунками Ради по вивченню продуктивних сил Національної Академії Наук право на пільги відповідно до законодавства мають: за соціальним статусом – 31% населення, за професійною ознакою – 13,8%.

Таким чином, надміру розвинена система соціальних пільг в Україні та форм їх виявлення ще не характеризує належний ступінь соціальної захищеності населення. Сьогодні виникла потреба докорінного вдосконалення системи надання соціальних пільг. Тому, в певні мірі, можна погодитися з тими науковцями, які висвітлюють і аналізують недоліки сучасної державної системи соціальних пільг. До них вони відносять:

1. Відсутність системного нормативно-правового акта, який універсально встановлював би підстави, перелік суб'єктів, види на механізми соціальних пільг.

2. Недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально пільгами користуються не всі, хто має на них право.

3. Відсутність системи моніторингу доходів сімей, щоб визначити тих, кому забезпечення є найбільш необхідним.

4. Відсутність в установах, що надають послуги, на оплату яких запроваджено пільги, та у місцевих органах виконавчої влади єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг та єдиної методики обліку надання пільг.

За змістом усі **П.с.** можна поділити на:

а) житлово-комунальні; б) медико-реабілітаційні; в) транспортні; г) соціально-побутові; д) пенсійні; є) соціально-трудові. Доречно зауважити, що обсяг відповідних пільг за одним і тим же змістом не є однаковим для всіх соціальних груп, які мають право на пільги.

Наведений аналіз стану системи пільг та компенсацій в Україні дав змогу дійти висновку: по-перше, система надання населенню пільг і компенсацій є ключовим елементом соціальної політики. Але сьогодні виникла

необхідність радикально реформувати українську систему пільг і компенсацій, яка має виконувати функцію соціального захисту найбільш нужденних верств населення. По-друге, при реформуванні державної політики з надання пільг і компенсацій треба враховувати відносну вагу визначених цілей і необхідність зробити чіткий політичний вибір у разі існування несумісних цілей. І, по-третє, потрібно збільшити прозорість та відповідальність у наданні пільг, що залишаться після реформи, налагодити зворотний зв'язок між державними органами, які втілюють у життя державну політику щодо соціального захисту населення країни, та її громадянами для створення більш результативної системи захисту соціально уразливих верств населення.

Літ.: *Указ* Президента України «Стратегія подолання бідності» від 15 серп. 2001р. № 637.; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності» від 21 груд. 2001 р. № 1712; *Скуратівський В. А.,* Палій О.М., Ліанова Е. М. Соціальна політика (2-ге вид. доп. та переоб.) : навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління». – К. : Вид–во УАДУ, 2003. – 364 с.; *Бульба В. Г.,* Тамм А. Є. Соціальна політика в умовах переходу до ринкової економіки. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2005 . – 70 с.; *Соціальний* паспорт м. Хар-кова. Вид. 7-ме, доп. і переоб. – Х. : ТОВ «КОНТУР», 2006. – 316 с.; *Якуненко Н.,* Мельник Н. Аналіз ефективності системи державних соціальних допомог в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 15–22; *Якуненко Н.,* Кривенко Н. Заміна пільг населенню на адресну грошову допомогу // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1. – С. 21–24; *Сирота І. М.* Право соціального забезпечення в Україні. Вид. 7-ме доп. із зміна у законодавстві за 1997–2007 рр. – Х. : Одисея, 2007. – 420 с.; *Бойко М. Д.* Право соціального забезпечення України : навчальний посібник. Вид. 3-тє, доп. та переробл. – К. : Атака, 2006. – 380 с.; *Право* соціального забезпечення : навч. посібн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.; *Соціальна* політика регіону: [Моногр.] / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, С. О. Горбунова-Рубан та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 272 с.

© Тамм А.Є.

ПІСЛЯДИПЛОМНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА являє собою складне, багатофункціональне системно-цілісне освітнє явище, що органічно пов'язане з системою безперервної освіти і, по суті, є підсистемою останньої. Якщо систему безперервної освіти педагога уявити, як двофазний процес формування (становлення), розвитку та збагачення сукупної культури фахівця, то на його першій фазі – у період вузівської освіти відбувається становлення та розвиток сукупної культури фахівця, а на другій фазі – у процесі післядипломної освіти, сукупна культура педагога набуває подальшого розвитку та збагачується. Цей факт визначає місце **П.п.о.** освіти в системі безперервної освіти фахівців, як її невід'ємну складову частину, без якої безперервність педагогічної освіти неможлива. Разом з тим, **П.п.о.** в межах мегасистеми – безперервної освіти – має відносну самостійність, свої цілі, рушійні сили розвитку, закономірності та принципи функціонування.

Рушійними силами розвитку **П.п.о.** є єдність та боротьба суперечностей: між вимогами щодо задоволення суспільних потреб у освічених фахівцях та інтересами, потребами конкретного індивіда; між темпами застарівання освіти, знань, інформації та темпами їх оновлення; між поглибленням, розширенням людського досвіду та природною обмеженістю можливостей людини у опануванні ним; між вузькопрофесійною замкненістю професійної діяльності фахівця та всебічним і гармонійним розвитком особистості.

Закономірностями розвитку **П.п.о.** є наступні зв'язки: залежність **П.п.о.** як особливого освітнього утворення від сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного середовища; єдність та взаємозв'язок розвитку і збагачення в процесі **П.п.о.** освіти загальнокультурної (загальноосвітньої), фахово-кваліфікаційної та функціональної складових сукупної культури педагога; взаємозв'язок **П.п.о.** з активною самоосвітою, саморозвитком, самовихованням педагогів; залежність ефективності **П.п.о.** від доцільно організованої діяльності та розумно побудованого спілкування в її процесі; залежність змісту **П.п.о.** від суспільних та

індивідуальних освітніх потреб, врахування прискорення темпів застарівання й оновлення знань, реальних можливостей та особливостей освіти дипломованих спеціалістів.

Відображенням закономірностей розвитку **П.п.о.** є принципи її функціонування. За сутністю та характером свого прояву принципи функціонування системи післядипломної освіти можна об'єднати у такі дві групи: загальнометодологічні принципи (соціально-економічної детермінованості; системності; наступності; послідовності; комплексності; науковості; прогностичності) та андрагогічні принципи (індивідуального досвіду та розвитку індивідуальних освітніх потреб; рівнево-кваліфікаційний; життєво і перспективно-посадовий; вікового підходу; створення умов та свободи вибору; проблемно-ситуативної організації навчання; стимулювання самоосвіти та самостійності навчання; спільної діяльності у навчальному процесі; розвитку творчого потенціалу та морально-вольової сфери особистості; актуалізації результатів навчання).

П.п.о. складається з трьох наскрізних компонентів, а саме: загальнокультурного, фахово-кваліфікаційного та функціонального розвитку і збагачення сукупної культури педагога. Компоненти системи знаходяться у тісному взаємозв'язку, і ці взаємозв'язки є системостворювальними, тобто тими, за допомогою яких окремі компоненти поєднуються в систему. Специфіка **П.п.о.** освіти залежить від тих функцій, які ця система виконує. В основу класифікації функції **П.п.о.** покладено особистісний підхід, що дозволяє класифікувати функції стосовно особистості фахівця на дві групи: групу зовнішніх функцій (соціально-економічна; адаптивна; правова; прогностична; координаційна; організаторська; функція виробництва, обробки та накопичення інформації; досвідно-дослідницька; кадрова), що пов'язані з організацією діяльності самої системи та групу внутрішніх функцій, які безпосередньо стосуються особистості фахівця (адаптивна; компенсаторна; аналітична; перетворювальна; розвивальна; прогностична; комунікативна; стимулююча). Функції **П.п.о.** виконуються її структурою, але й визначають її.

Структура **П.п.о.** динамічна, оскільки відображає закономірні зв'язки своїх елементів як цілого, що функціонує та розвивається. Найбільш важливим аспектом структури є її впорядкованість. Впорядкованість системи **П.п.о.** – це певна закономірна низка елементів у просторі та часі, визначене закономірне співвідношення їх обсягу, інтенсивності, погодженості усіх функцій. До номенклатури цих елементів увійшли: підвищення кваліфікації педагогічних працівників; отримання нової педагогічної спеціальності; отримання спорідненої педагогічної спеціальності; отримання кваліфікації відповідно до специфічної функціональної діяльності; аспірантура; докторантура; самоосвіта. Причому самоосвіта педагогів у структурі **П.п.о.** займає особливе положення, оскільки вся післядипломна освіта відбувається в її колі, і самоосвіта одночасно виступає не тільки як окремий елемент структури, а й як неодмінна складова кожного з елементів.

Таке бачення структури **П.п.о.** відображає її специфіку, дозволяє розглядати **П.п.о.** як складну, відкриту, цілісну і динамічну систему, що активно взаємодіє з оточуючим середовищем та є органічною складовою частиною мегасистеми – безперервної педагогічної освіти. Провідними навчальними закладами **П.п.о.** в Україні є інститути післядипломної педагогічної освіти, вони є навчальними закладами III–IV рівнів акредитації. Нині в Україні існує 28 таких інститутів.

Літ.: *Енциклопедія* освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.; *Національна* доктрина розвитку освіти // Законодавчі акти України з питань освіти. – К. : Парлам. вид-во, 2004. – С. 168-221.; *Ніколаєнко С. М.* Стратегія розвитку освіти: початок XXI століття / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2006. – 253 с.; *Меморандум* непрерывного образования Европейского Союза. – режим доступа http//: www.znanie.org.memorandum. html; *Протасова Н. Г.* Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку. – К., 1998. – 176 с.; *Протасова Н.* Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації: Навч.-метод. посіб. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 160 с.; *Стратегія* реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – 296 с.;

© Протасова Н.Г.

ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ – а) сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених податків, зборів, внесків та платежів до бюджету та державних фондів, механізм їх нарахування й утримання, права і зобов'язання податкових служб і платників податків, яка дає можливість досягти поставленої мети стосовно конкретного відрізка часу; б) сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджету та до державних цільових фондів, що справляються в установленому законами України порядку; в) сукупність податків і зборів та повноваження суб'єктів податкових правовідносин. Чинне законодавство не дає чіткого визначення цього поняття, хоча в Конституції України закріплено положення про те, що система оподаткування встановлюється виключно законами України. З точки зору системного підходу під **П.с.У.** розуміється сукупність принципів оподаткування, видів податків, відповідних суб'єктів та об'єктів оподаткування, у їх взаємодії, підпорядкованій законам розвитку і функціонування економічної системи.

Загальні засади організації та функціонування **П.с.У**. визначені Податковим кодексом України – зводом в одному цілісному документі законодавчих актів про оподаткування. Встановлення, скасування податків і зборів до бюджету та до державних цільових фондів, а також пільги їх платникам здійснюється Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, сільськими, селищними, міськими радами, відповідно до законодавства.

Податки створюють основу **П.с.У.** і є аналогічні тим, які становлять базу податкових систем більшості розвинутих країн. Держава на законодавчому рівні встановлює їх види та склад. Податки, що входять до **П.с.У.** можна класифікувати: а) за об'єктом оподаткування – з доходу (податок на прибуток підприємств), з майна (податок з власників транспортних засобів, плата за землю), із споживчої вартості (податок на додану вартість); б) за суб'єктом оподаткування – з фізичних осіб (прибутковий податок з громадян), з юридичних осіб (податок на прибуток підприємств), змішані (акцизний збір); в) за методом справляння – прямі (плата за землю), непрямі (податок на додану вартість, акцизний збір); г) за територією справляння – загальнодержавні (податок на прибуток підприємства), місцеві (комунальний податок).

До базових принципів побудови сучасної **П.с.У.** відносять: принцип рівності, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, рівнозначність і пропорційність, стабільність, компетентність. Іншими важливими принципами є: ефективність, справедливість, корисність, оптимальне співвідношення між економічною ефективністю і справедливістю, мінімальні витрати на управління, їх зрозумілість, раціональний підхід та стабільність для громадян, економічна обґрунтованість податків, посилення стимулюючої та регулюючої функції за впровадження інноваційних технологій, досягнень науки і техніки у виробництво.

Об'єктом оподаткування є заробітна плата, прибуток (дохід суб'єктів підприємницької діяльності, торговельний дохід), різні види майна (будинки, земля, споруди, транспорті засоби, цінні папери тощо), спадщина і дарування.

П.с.У. є однією з основ економічної системи, що забезпечує фінансову базу держави та реалізує її економічну доктрину. Як інструмент державного регулювання економічної політики **П.с.У.** мобілізує кошти для виконання державою функцій щодо регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки, підтримання на належному рівні обороноздатності країни, системи державного управління, забезпечення суспільного добробуту громадян.

З 1 січня 2011 року набрав чинності Податковий кодекс України, у якому (стаття 9) затверджено новий перелік загальнодержавних та місцевих податків та зборів. До загальнодержавних належать 18 податків та зборів, а саме: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспорту-

вання трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності. До місцевих податків належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір.

Стан функціонування **П.с.У.** недостатньо відповідає потребам реформування економіки на засадах соціально орієнтованої ринкової моделі. Збереження численних податкових пільг, необґрунтований перерозподіл валового внутрішнього продукту, неоднакові економічні умови та податкове навантаження для різних суб'єктів господарювання, існуюча практика невиправданого вилучення обігових коштів підприємств, потайна потреба у кредитних ресурсах зумовили існування значного неофіційного сектору економіки, схем ухилення від оподаткування, затримки податкових надходжень до бюджету. Суттєве зниження рівня доходів юридичних і фізичних осіб, зростання числа збиткових підприємств, досить низький рівень податкової культури в роботі податкових служб не може забезпечувати перевагу прямих податків в їх структурі. Це досягається за рахунок надмірного оподаткування юридичних та фізичних осіб, штучного завищення оподатковуваного прибутку шляхом зниження складових собівартості – як зарплата й амортизація, що руйнує стимули до економічної діяльності, зменшує надходження до бюджету, сприяє тінізації економіки, загострює соціальні проблеми. Податкова політика України реалізується виключно на фіскальній функції, що свідчить про невідповідність **П.с.У**. обраній моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, її недостатню стимулюючу та регулюючу спрямованість.

Для сучасної **П.с.У.** характерними є: складність та суперечливість; домінуюча фіскальна спрямованість і слабка орієнтація регулюючої функції на стале економічне зростання; складна, нестабільна нормативно-правова база оподаткування, неузгодженість окремих законодавчих норм; більші, порівняно з доходами бюджету, витрати на адміністрування окремих податків; значна нерівномірність розподілу податків через існування численних податкових пільг та різноманітних схем ухиляння від їх сплати; непрозорість податкового регулювання; недосконалий механізм координації, організації, взаємодії та контролю діяльності органів державного управління щодо формування та реалізації державної політики у цій сфері.

До основних проблем **П.с.У.** можна віднести: значну податкову заборгованість платників перед бюджетом і державними цільовими фондами; значну бюджетну заборгованість з відшкодування податку на додану вартість; можливість ухилення від оподаткування; збереження нерівномірності податкового навантаження, фіскальну спрямованість законодавчої бази.

Подальше реформування **П.с.У.** має на меті реалізацію стратегічних цілей розвитку економіки, спрямованих на: підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу; легалізацію тіньового сектору; активізацію інвестиційних процесів; забезпечення адаптації податкового законодавства України до законодавства ЄС; проведення модернізації системи органів податкової служби, зокрема, через запровадження національної інформаційно-аналітичної системи та автоматизацію процесів оподаткування з використанням сучасних технологій. Функціонування сучасної **П.с.У.** має базуватися на: рівномірному розподілі податкового навантаження на суб'єктів господарювання; стимулюванні їх діяльності та інвести-

ційної активності; мінімальному впливі податку на прийняття економічних рішень; мінімальних адміністративних витратах на управління податками; обов'язковості впровадження норм щодо сплати податків і зборів; чіткому механізмі відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства; рівнозначності і пропорційності справляння податків; рівності та недопущенні проявів податкової дискримінації; соціальній справедливості; стабільності і незмінності податків, зборів, податкових пільг протягом бюджетного року, їх економічній обґрунтованості та системності; забезпеченні науково-обґрунтованого підходу до розробки нормативно-правової бази щодо чіткого визначення об'єкта оподаткування, платників податку і збору, джерел, строків, порядку та розміру їх сплати, тривалості податкового періоду, механізму надання податкових пільг, а також доступності та зрозумілості правових норм для платників податків і зборів.

Літ.: *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Державні фінанси: Навч. посіб. / За заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002; *П. В. Мельник,* Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.]. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] ; За ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України. – 2008; *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектору. – К. : Основи, 1998; *Василик О. Д.,* Павлюк К. В. Державні фінанси України : підручник. – К. : Центр навч. літ., 2003; *Юрій С. І.,* Бескид Й. М. Бюджетна система України : навч. посіб. – К. : НІОС, 2000.

© Крушельницька Т.П.

ПОЛІТИКА АГРАРНА (гр. *politika* – державні або громадські справи; лат. agrarius – земельний; такий, що має відношення до землеволодіння, землекористування) – сукупність заходів, спрямованих державою на розвиток аграрних відносин і продуктивних сил аграрної сфери економіки, з метою забезпечення переробних галузей промисловості сировиною, а населення – продуктами харчування; збільшення експортного потенціалу галузей АПК і розв'язання соціально-економічних проблем у сільській місцевості та підвищення ефективності аграрного виробництва.

П.а. є складовою частиною економічної політики держави і передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин. **П.а.** включає окремі елементи: мету, пріоритети, завдання, сукупність механізмів реалізації політики аграрної.

Суб'єктами **П.а.** є центральні та місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Об'єктами – окремі сфери АПК, ринкова інфраструктура аграрного сектору економіки, соціальна інфраструктура села, ресурси аграрних галузей. Пріоритетною метою **П.а.** в Україні є забезпечення продовольчої безпеки шляхом розвитку аграрного виробництва в умовах функціонування різних форм власності та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства.

У сучасних умовах **П.а.** має забезпечити зменшення диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, стимулювання припливу інвестицій в основний капітал, розвиток агропромислової інтеграції та створення великих агропромислових компаній акціонерного типу, формування ефективної податкової системи та грошово-кредитного забезпечення, створення системи інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарського виробництва, державну підтримку наукових досліджень і підготовку висококваліфікованих кадрів для галузей АПК.

Важливим напрямом **П.а.** є оптимізація поєднання ринкових важелів регулювання аграрних відносин з державними. Державне регулювання має здійснюватися переважно у формі макроекономічного регулювання, розроблення та реалізації державних цільових програм, стратегічного й індикативного планування, організаційно-правового забезпечення умов для діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Характерною рисою державного регулювання аграрного сектору економіки багатьох країн світу в сучасних умовах є ускладнення механізмів впливу на об'єкти регулювання, багатоаспектність їхніх дій, зокрема врахування екологічної та соціальної складових.

П.а. у зв'язку з цим вимагає постійного удосконалення наукового забезпечення та врахування впливу мінливих чинників на

стан і розвиток аграрної сфери. науковими дослідженнями щодо здійснення політики аграрної займалася велика кількість зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема: Дж. Блек, М. Беккей, П. Гайдуцький, Б. Гарднер, К. Грей, Б. Данилишин, Є. Ковальов, Ю. Коваленко, О. Крисальний, М. Латинін, Ю. Лузан, П. Макаренко, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, О. Оніщенко, К. Піплз, П. Саблук, Є. Сєрова, М. Трейсі, М. Туган-Барановський, Т. Хеджес, О. Школьний, О. Шпичак, В. Юрчишин.

Сучасна **П.а.** багатьох розвинених країн включає: використання програм підтримки сільських регіонів у цілому (сільських територій, умов проживання, збереження ландшафтів, розвитку несільськогосподарського виробництва); помірну лібералізацію аграрного ринку на основі переорієнтації використання виробничих субсидій на підтримку сільського середовища; інтенсивне використання екологічних програм (залісненння сільськогосподарських угідь, розвиток органічного землеробства, підтримка землеробства в складних природних умовах); інвестування в людський капітал (заохочення до перенавчання, освоєння нових технологій, участі в наукових дослідженнях); зниження дотацій на підтримку фермерських цін, унаслідок чого рівень цін на сільськогосподарську продукцію в країнах-членах СОТ поступово зближується.

Літ.: *Андрійчук В.*, Зубець М., Юрчишин В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. – К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.; *Ґенеза* ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії. / Укладачі: В. С. Іфтемічук, В. А. Григор’єв, М. І. Маниліч, Г. Д. Шутак ; За наук. ред. Г. І. Башнянина і В. С. Іфтемічука. – К. : «Магнолія плюс», 2004. – 688 с.; *Економічна* енциклопедія у трьох томах. Т. 1 / Редкол. С. В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 864 с.; *Енциклопедичний* словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика / Під заг. ред. М. І. Молдаванова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.; *Корецький М. Х.* Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : моногр. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.; *Латинін М. А.* Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : моногр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.; *Лозинська Т. М.* Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : моногр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2007. – 272 с.; *Лозинська Т. М.*, Ульянченко Ю. О. Ефективність державного регулювання розвитку економіки аграрної сфери регіону // Регіональна політика розвитку аграрної сфери : моногр. / За заг. ред. проф. Г. І. Мостового. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2004. – С. 203–225.; *Макаренко П. М.* Моделі аграрної економіки : моногр. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.; *Могильний О. М.* Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки : моногр. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.; *Осовська Т. В*., Юркевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.; *Політика* і розвиток сільського господарства в Україні / За ред. фон Крамона-Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. – К. : Альфа-Принт, 2001. – 312 с.; *Саблук П. Т.* Становлення аграрної політики в Україні // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3–7; *Словарь* иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. – М. : Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1954. – 854 с.

© Лозинська Т.М.

ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – система цілей і заходів щодо їх досягнення, що мають комплексний характер та спрямовані на зміцнення здоров’я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості.

З точки зору державотворення **П.с.ф.к.с.** розглядається як цілеспрямована стратегія держави на створення сприятливих умов для розвитку суб’єктів сфери фізичної культури та спорту і системи фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності в цілому, забезпечення належного рівня для реалізації права кожного громадянина в цій сфері.

До суб’єктів сфери фізичної культури та спорту відносяться фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту (фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади).

П.с.ф.к.с. є складовою соціально-економічної політики України і важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами.

П.с.ф.к.с. має за мету орієнтацію українського суспільства на поетапне формування ефективної моделі розвитку фізичної культури і спорту на демократичних та гуманістичних засадах. В основу **П.с.ф.к.с.** покладено ідею задоволення потреб кожного громадянина держави у створенні належних умов для занять фізичною культурою і спортом.

П.с.ф.к.с. спрямовується на вирішення таких завдань: формування у населення сталих традицій та мотивацій щодо фізичного виховання і масового спорту як важливого чинника забезпечення здорового способу життя; удосконалення форм залучення різних груп населення до регулярних та повноцінних занять фізичною культурою і спортом; удосконалення на науково обґрунтованих засадах системи дитячо-юнацького спорту; підвищення якості відбору обдарованих осіб до системи резервного спорту, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей спортсменів на етапах багаторічної підготовки; удосконалення системи формування та підготовки національних збірних команд, передусім з олімпійських видів спорту; переорієнтування системи керівництва сферою фізичної культури і спорту на забезпечення поєднання зусиль організацій фізкультурно-спортивної спрямованості; сприяння поширенню клубної системи у сфері фізичної культури і спорту; будівництво за підтримки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування сучасних спортивних споруд, належне їх обладнання та використання; удосконалення економічних засад у сфері фізичної культури і спорту, запровадження ефективних моделей її кадрового, фінансового, матеріально-технічного, наукового, медичного та інформаційного забезпечення.

Законодавче підґрунтя **П.с.ф.к.с.** складають Закон України «Про фізичну культуру і спорт», а також довгострокова Державна програма розвитку фізичної культури і спорту, затверджена Указом Президента України та інші нормативно-правові акти, що регулюють правовідносини у цій сфері.

За безпосереднє втілення **П.с.ф.к.с.** відповідає центральний орган виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту України, який забезпечує проведення в життя державної **П.с.ф.к.с.**, здійснює керівництво дорученою сферою, несе відповідальність за стан її розвитку, а також реалізує свої повноваження як безпосередньо, так і через управління, комітети та відділи з фізичної культури і спорту державних адміністрацій.

Основними завданнями центрального органу виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту є: участь у формуванні державної політики з питань фізичної культури і спорту та її реалізація; розроблення концепції, комплексних і цільових програм розвитку фізичної культури і спорту, прогнозування та забезпечення комплексного вирішення цих питань; здійснення державного нагляду та контролю в галузі фізичної культури і спорту, розвиток аматорського та професійного спорту; організація проведення фестивалів, конкурсів, спортивних змагань і навчально-тренувальних зборів; здійснення заходів щодо виходу фізкультурно-оздоровчих і спортивних організацій України на міжнародну арену; підготовка та раціональне використання фізкультурних кадрів; пропаганда фізичної культури і спорту, олімпійського та параолімпійського (серед інвалідів) руху та ін.

Реалізація **П.с.ф.к.с.** здійснюється на *міжнародному, загальнодержавному та регіональних* рівнях.

На *міжнародному* рівні **П.с.ф.к.с.** реалізується шляхом зміцнення зв’язків з провідними міжнародними спортивними організаціями, іноземними державами; вдосконалення договірної бази та підвищення ефективності міжнародного співробітництва шляхом зміцнення контактів у межах міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угод; входження України до міжнародних спортивних організацій та продовження діяльності в організаціях, у яких країна вже представлена; аналізу ефективності співробітництва та визначення дієвого механізму впроваджен-

ня в Україні міжнародних програм, досвіду роботи іноземних держав з розвитку фізичної культури і спорту; налагодження роботи з українською діаспорою.

П.с.ф.к.с. є важливим фактором Європейської інтеграції України, передбачає приєднання до нормативних документів Ради Європи, які стосуються розвитку спорту.

Загальнодержавний рівень реалізацій **П.с.ф.к.с.** забезпечується центральними органами влади: Верховна Рада України визначає державну політику і здійснює законодавче регулювання відносин у сфері фізичної культури і спорту, а також здійснює в межах своїх повноважень контроль за реалізацією державної програми розвитку цієї сфери та за виконанням законодавства про фізичну культуру і спорт. Кабінет Міністрів України визначає напрями розвитку фізичної культури і спорту, спрямовує діяльність підпорядкованих йому органів на виконання нормативно-правових актів у цій сфері.

Регіональний (місцевий) рівень **П.с.ф.к.с.** реалізується через систему органів місцевого самоврядування в галузі фізичної культури і спорту в межах своїх повноважень. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження: управління закладами фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, молодіжними, підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Вони вирішують питання організації медичного обслуговування і харчування у закладах фізичної культури і спорту, створюють умови для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку.

Розвиток міжнародних зв'язків в контексті впровадження **П.с.ф.к.с.** забезпечується в тому числі й на рівні відповідних підрозділів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, всеукраїнських спортивних федерацій, спілок, товариств, спортивних клубів та інших суб'єктів сфери фізичної культури і спорту.

За спрямуванням впровадження **П.с.ф.к.с.** реалізується через організаційне, інформаційне, фінансове, матеріально-технічне, кадрове, наукове, медичне забезпечення, а також антидопінгову діяльність.

Найважливішими напрямами реалізації **П.с.ф.к.с.** в Україні визнані: фізичне виховання і фізкультурно-оздоровча діяльність у навчально-виховній сфері; фізкультурно-оздоровча діяльність у виробничій та соціально-побутовій сферах; фізична підготовка військовослужбовців, особового складу правоохоронних органів та інших військових формувань; фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність серед інвалідів; спорт вищих досягнень.

Літ.: *Закон* України «Про фізичну культуру і спорт»; *Державна* програма розвитку фізичної культури і спорту; *Національна* доктрина розвитку фізичної культури і спорту; *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

©Бородін Є.І., Калашник Н.С.

ПОЛІТИКА ВНУТРІШНЯ – цілеспрямована регулююча і організуюча діяльність, що здійснюється на основі політичної влади та спрямована на управління суспільством, реалізацію внутрішньодержавних національних інтересів. Основними суб'єктами **П.в.** є держава, її структури та інститути, оскільки держава має монополію на політичну владу та право на застосування примусу в межах державного суверенітету. **П.в.** здійснюється владними суб'єктами, котрі використовують адміністративно-правові, економічні, духовно-інформаційні, силові ресурси політичної влади.

П.в. не обмежується лише політичною сферою суспільних відносин. Відповідно до характеру об'єкта та сфери управління можна виокремити соціальну, економічну, інформаційну, екологічну, етнічну політику.

Методи **П.в.** включають як мирні, так і насильницькі засоби. Пріоритет тих чи інших засобів **В.П.** залежить від типу політичного режиму.

Методи **П.в.** поділяють на силові і ненасильницькі, загальні і галузеві тощо.

Загалом можна виокремити чотири основні групи методів **В.п.**: організаціно-ад-

міністративні, економічні, соціально-психологічні та силові (військові).

Організаційно-адміністративні методи передбачають використання державно-правового примусу або заохочення і по своїй суті є методами владної мотивації.

Економічні методи поділяються на методи матеріального стимулювання та методи економічного тиску.

Соціально-психологічні методи складаються з різних заходів інформаційно-психологічного впливу на населення. До них відносяться організація соціального та патріотичного виховання, загальної та спеціальної освіти, а також пропагандистський і нейролінгвістичний вплив, використання маніпулятивних технологій тощо.

Силові методи військового характеру пов'язані з використанням силових структур сектору безпеки (поліції, жандармерії, збройних сил, спеціальних підрозділів служби безпеки). Метою таких заходів є захист суверенітету, конституційного ладу, забезпечення правопорядку, протидія різним проявам екстремізму та сепаратизму. Проте силові структури сектору безпеки можуть бути використані і з метою тиску на опозиційні сили, придушення громадської непокори, припинення мирних акцій протесту.

Для демократичних політичних режимів характерним є пріоритет застосування ненасильницьких організаційно-адміністративних, економічних, соціально-психологічних методів **П.в.** Щодо авторитарних та тоталітарних режимів, то за їх панування значно частіше використовуються силові методи різного характеру. Мають місце обмеження політичної активності громадян, жорсткий державний контроль над інформаційним простором, використання важелів економічного тиску з метою досягнення політичних цілей, придушення опозиції. Саме при тоталітарному режимі здійснюється повний контроль над усіма сферами суспільного життя і особистим життям громадян. При цьому активно використовуються силові структури сектору безпеки та має місце систематичне застосування насильства. У даному випадку поєднання насильницьких заходів організаційно-адміністративного, соціально-психологічного, економічного та силового характеру поєднується у формі державного терору.

Від типу політичного режиму залежить і рівень впливу інститутів громадянського суспільства на процес здійснення **П.в.** За демократичного політичного режиму створюються сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства. Його інститути, беручи участь у політичному процесі, здійснюють вплив на процес визначення пріоритетів та методів **П.в.** В умовах авторитарного режиму такий вплив інститутів громадянського суспільства на **П.в.** значно обмежений, а за тоталітарного режиму – фактично відсутній.

Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» принципами **П.в.** України є:

• верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини;

• рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції в економічній сфері;

• поділ влади на законодавчу виконавчу та судову;

• відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування;

• забезпечення сталого розвитку ринкової економіки та її соціальної спрямованості;

• забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;

• свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами;

• соціальне партнерство та громадянська солідарність.

П.в. нерозривно пов'язана з зовнішньою політикою держави. Ефективна **П.в.** сприяє формуванню внутрішніх ресурсів здійснення зовнішньої політики.

Літ.: *Государственная* политика и управление: учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Л. В. Сморгунов, А. П. Альгин, И. Н. Барыгин и др.. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006.; *Закон* України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527; *Політологічний* енциклопедичний слов-

ник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004.; *Шляхтун П. П.* Політологія: історія та теорія / П. П. Шляхтун. – К. : ЦУЛ, 2010.; *Энциклопедия* государственного управления в России: В 2 т. Том 1 / В. К. Егоров, И. Н. Барциц, В. Э. Бойков и др. – М. : Из-во РАГС, 2008.

©Дацюк А.В.

ПОЛІТИКА ВОЄННА – частина загальної політики держав та наддержавних об'єднань (блоків, коаліцій), які здійснюють підготовку та використання засобів збройного насильства задля ведення війни чи протидії її розв'язанню, досягнення інших соціально значущих цілей. Альтернативне бачення **П.в.** демонструють політичні партії та рухи, що намагаються впливати на воєнну сферу держави з метою коригування її якісних характеристик, а також антидержавні сили, які орієнтуються на силове втручання у політичний процес з метою захоплення влади та примусової зміни цілей суспільного розвитку та механізмів їх досягнення.

Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. **П. в.** у більшості держав набула чіткого правового, інституційного та функціонального оформлення, відбиваючи й одночасно стимулюючи появу мільйонних масових регулярних армій, мілітаризацію продуктивних сил і виробничих відносин, створення основ державного мобілізаційного розгортання, прийняття принципових політичних рішень стосовно використання військової сили на загальнодержавному рівні тощо. У XX ст., за свідченням Р. Міллса (США), «фактично всі заходи у сфері політики й економіки розглядаються з позицій військових оцінок». Переконливими свідченнями цього стали обидві світові та численні регіональні війни, холодна війна між Сходом і Заходом, розпад СРСР, виснаженого непомірними військовими витратами, посилення військово-політичних можливостей західних держав на чолі із США, посилення військових амбіцій інших держав тощо.

П. в. будь-якої держави являє собою складну комбінацію внутрішніх та зовнішніх заходів, які визначають сутність військово-політичних приготувань та практичних військово-силових акцій.

Суб'єктами **П.в.** є насамперед вищі органи державної влади (законодавчі та виконавчі), органи управління воєнною організацією держави, а також політичні партії, рухи, інші осередки політичної активності населення, програмні положення яких поширюються на військову сферу держави. Об'єктами **П.в.** є політична система, військово-економічні структури (ВПК), воєнна організація (збройні сили та інші військові формування), військово-політичні блоки (коаліції), суспільна свідомість, відносини між різними соціальними силами з приводу використання військової сили тощо.

В умовах мирного часу **П.в.** дещо втрачає статус домінантного напряму державотворення, проте, враховуючи необхідність силового забезпечення національних інтересів, ніколи не виключається з переліку першочергових державних завдань. Період накопичення військових загроз, а тим більше прямі військові дії, у які залучається держава, блискавично перетворюють **В.п.** у чинник державного виживання, необхідну передумову відстоювання національних інтересів і цінностей.

Функції **П.в.**: формування у широких верств населення адекватного розуміння необхідності та виправданості силового убезпечення суспільного розвитку, запобігання викликам і загрозам національній безпеці за допомогою збройних засобів (світоглядна функція); обґрунтування спектру оборонних завдань держави та їх доведення до військовослужбовців, представників державних управлінських структур, приписного і мобілізаційного складу (методологічна функція); забезпечення узгодженої діяльності всіх гілок політичної влади, елементів воєнної організації держави у мирний і особливо у воєнний час з метою досягнення соціально значущих цілей (координаційна функція); створення умов ефективного управління обороноздатністю держави, насамперед – збройними силами у випадку практичного виконання планів їх бойового застосування та мобілізаційного розгортання (організаційно-мобілізаційна функція); формування у свідомості військовослужбовців особливих духовних утворень, що визначають їх індивідуальну та гру-

пову відданість загальносуспільним цінностям й інтересам, високу активність в ході виконання функціональних обов'язків, необхідні морально-бойові якості (виховна функція); передбачення перспектив розвитку військово-політичних процесів у їх конструктивних і деструктивних аспектах, прогнозування розвитку військової науки і військової практики, шляхів оптимального втілення їх напрацювань у реалії військового будівництва (прогностична функція).

Метою **П.в.** безвідносно до людських, часових, просторових, організаційних та ін. характеристик соціуму є вирішення двох взаємозалежних завдань:

• у внутрішньополітичному просторі: а) для держави – збереження політичної та економічної систем, створення умов для поступального розвитку, забезпечення цілісності, стабільності, збереження соціально-класової структури, станових та інших привілеїв; б) для протиставленого державі соціально-політичного утворення – боротьба за політичну владу, знищення наявної політичної і економічної систем, ініціювання оновленої системи суспільних відносин на засадах власного домінування;

• на міжнародній арені: а) реалізація охоронно-оборонного аспекту державного розвитку, забезпечення військової безпеки, захист від зовнішніх небезпек і загроз, збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії; б) створення суверенними державами та використання ними можливостей наддержавних військово-політичних структур (альянсів, блоків, коаліцій); в) звільнення колоніальних або поневолених держав від іноземного панування; г) розширення зон геополітичного впливу, захоплення територій, населення, матеріальних цінностей, утиснення суверенітету інших держав або їх пряме підкорення шляхом ліквідації інститутів державно-політичної самодостатності.

Факторами впливу на **П. в.** держави є: політичні та економічні інтереси держав та наддержавних об'єднань; державні та суспільні ресурси (економічні, демографічні, духовні, науково-технологічні, сировинні, власне військові та ін.); зовнішні умови (глобальні та регіональні процеси, стан геополітичного оточення, зміни воєнно-політичної обстановки, актуалізація викликів і загроз, ступінь військової небезпеки тощо). Динаміка таких факторів здатна кардинально зміщувати акценти у меті і засобах забезпечення **П.в.**

Структура **П.в.**: основоположні ідеї та принципи розвитку військової сфери, розраховані на перспективу та викладені у нормативно-правових актах (воєнній доктрині держави); поточні плани та рішення органів військово-політичного управління; практична діяльність владних структур та військовослужбовців щодо втілення в життя прийнятих воєнно-політичних рішень.

Головними напрямами реалізації **П.в.** є: державне керівництво військовою сферою та розвитком воєнної організації держави (насамперед, будівництвом збройних сил); регулювання військово-політичних відносин з іншими державами та коаліціями; практичне керівництво військово-політичними акціями, реальним використанням військової сили у державі та за її межами тощо.

Формування **П.в.** України здійснюється конституційними державними органами із широким залученням наукових установ, громадян, громадських організацій. Її правовою основою є Конституція України, законодавство України з питань національної безпеки і оборони, міжнародні договори, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти. Основними суб'єктами продукування **П.в.** України є Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України та ін. державні органи. Україна вживає заходів щодо забезпечення відкритості та прозорості **П.в.**, залучаючи до її обговорення політичні партії, громадські організації, міжнародних експертів, засоби масової інформації тощо.

Літ.: *Война* и мир в терминах и определениях. Под общей ред. Д. О. Рогозина. – М. : «ПоРог», 2004; *Кокошин А. А.* Армия и политика. Военная доктрина. – М. : Межд. отношения, 1995; *Меринг Ф.* История войн и военного искусства. – СПб: ООО «Издательство Полигон», ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000; *Мессенджер Ч.* Энциклопедия войн XX века. – М. : ЭКСМО-

ПРЕСС, 2000; *Политология:* Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М. : Гардарики, 2001; *Стратегічний* оборонний бюлетень України на період до 2015 року (Біла книга України). – К., 2004.

© Смолянюк В.Ф.

ПОЛІТИКА ГРОШОВО-КРЕДИТНА (монетарна) – сукупність заходів держави у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які проводяться з метою впливу на кількість грошей, що перебувають у обігу. Основними напрямами політики грошово-кредитної є: політика грошово-кредитної рестрикції (політика «дорогих грошей») і політика грошово-кредитної експансії (політика «дорогих грошей).

Методами реалізації **П.г.-к.** в обох її напрямах можуть бути: дисконтна політика, операції на відкритому ринку, зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку, державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб'єктів тощо. Політику грошово-кредитну визначають найвищі законодавчі органи держав, а реалізують уряди, центральні банки та Міністерство фінансів.

Пропозицію грошей визначає банківська система, яка у країнах з ринковою економікою є дворівневою: на першому знаходиться Центральний банк, на другому комерційні та спеціалізовані банки. В Україні роль Центрального банку виконує Національний банк. Головним його завданням є забезпечення стійкості національної валюти, її купівельної спроможності. Він має функціонувати автономно від уряду і є підзвітним ВР України. ВР призначає Голову НБУ, який щорічно звітує перед ВР та інформує її про стан грошово-кредитного ринку двічі на рік.

Стабільність та зростання макроекономічних показників при проведенні грошово-кредитної політики залежить від вибору засобів, які називають інструментами **П.г.-к.** Ці інструменти діють або на кількість грошей, або на відсоткову ставку. Пропозиція грошей регулюється Центральним банком за допомогою інструментів прямого та непрямого регулювання. Основними інструментами прямого регулювання, яке використовується, як правило, у країнах з перехідною економікою, та тих, що розвиваються, є обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям, пряме регулювання відсоткової ставки, обмеження величини кредитів для окремих банків. У країнах з розвиненою ринковою економікою використовуються непрямі інструменти регулювання, до яких належать: операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки, зміна норми резервування. Операції на відкритому ринку – це купівля центральним банком державних цінних паперів на фінансових ринках і продаж їх комерційним банкам, фірмам та населенню, спрямовані на зміну розміру або структури резервів комерційних банків і, таким чином, на регулювання пропозиції грошей. Купівля цінних паперів збільшує пропозицію грошей, а продаж вилучає ліквідні кошти з економіки. Облікова (дисконтна) ставка – це ставка відсотка, під яку Центральний банк кредитує комерційні банки. Зниження облікової ставки стимулює комерційні банки до придбання додаткових резервів шляхом запозичення у Центральному банку, що збільшує кредитування підприємств та населення, а це у свою чергу збільшує пропозицію грошей. І навпаки, зростання облікової ставки знижує попит комерційних банків на кредити Центрального банку, пропозиція на ринку грошей падає, зростає відсоткова ставка по вкладах, що призводить до зменшення інвестицій у виробництво та зниження обсягів виробництва. Обов'язкова норма резервування – це частина банківських депозитів і інших зобов'язань банку, яка повинна знаходитися у розпорядженні Центрального банку. Резервна норма встановлюється у відсотках стосовно кожного виду вкладів до банку. В Україні резервна норма складає по строкових вкладах 10–12%, по поточних рахунках – 6–8%, по євровалюті 8–10%. Розрізняють стимулюючу і стримуючу грошово-кредитну політику. Стимулююча, або політика дорогих грошей – це політика спрямована на збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат і зайнятості. Вона полягає у: купівлі цінних

паперів, зниженні норми резервних вимог, зниження облікової ставки. Стримуюча, або політика дорогих грошей – це політика, що спрямована на обмеження пропозиції грошей для зниження сукупних витрат і стримування інфляційного тиску в економіці.

Теорія Дж. Кейнса (кейнсіанство) зорієнтована на стабілізацію економіки за допомогою державної грошово-кредитної і фіскальної політики. Регулюючи попит, держава повинна стимулювати доступність кредиту шляхом його здешевлення, збільшення державних витрат і споживчого попиту, а отже, знижувати схильність до заощадження та посилювати – до інвестування. У 80-ті роки XX ст. посилилась роль монетарної школи (Мілтон Фрідмен). Основною причиною нестабільності економічної системи монетаристи вважають порушення законів грошового обігу, відхилення від рівноважних цін і кількості грошей в обігу внаслідок стимулювання попиту державою, надмірного втручання держави в економіку. Позбавитися цих пропорцій, на їх погляд, можна обмеженням кредитно-грошової маси в обігу, скороченням виробничого та споживчого попиту.

Літ.: *Загородній А. Г.,* Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – 3-тє вид., випр. та доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000; *Економічна* енциклопедія: У трьох трмах. Т. 1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К. : Видавничій центр «Академія», 2001; *Райзберг Б. А.,* Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – 4-е изд., перер. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2004; *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег. – М. : Прогресс, 1978; *Фридмен М.* Количественная теория денег. – М. : Эльф- Пресс, 1996; *Небава М. І.* Макроекономіка. Тематичний тлумачний словник термінів : навчальний посібник.– Вінниця : ВДТУ, 2000.

© Пасемко Г.П.

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНА – комплекс економічних цілей і заходів держави та уряду країни, які забезпечують розв'язання стратегічних та тактичних завдань розвитку економіки відповідно до інтересів країни і втілюються в економічній програмі. В теорії та практиці управління економіка являє собою складну поліструктурну систему, системний господарський комплекс, сукупність засобів, об'єктів, процесів, використовуваних людьми для забезпечення життя, задоволення суспільних потреб, створення необхідних благ, умов і засобів існування із застосуванням праці. Найважливішими складовими економічної системи є: промисловість; енергетичний комплекс; агропромисловий комплекс; будівельний комплекс; транспорт і дорожнє господарство; зв'язок; торговельний комплекс; житлове господарство; побутове обслуговування населення; сфера використання й охорони природних ресурсів. Тому **П.е.** базується на теоретико-методологічних засадах економічної теорії, пізнанні об'єктивних законів, потреб, інтересів, цілей різних економічних суб'єктів країни.

Основою сучасної **П.е.** держави мають бути чіткі концептуальні підходи щодо її сутності, змісту, завдань і основних напрямів, спрямовані на захист власних національних інтересів та задоволення суспільних потреб. Зокрема першочергового значення набуває завдання чіткого з'ясування основних цілей і пріоритетів **П.е.** держави в умовах здійснення радикальних економічних реформ, виходу з кризи господарського комплексу, підвищення конкурентоспроможності галузей економіки, інтеграції їх у світову економіку тощо. Передумовами реалізації **П.е.** слід вважати: вироблення чіткої стратегії щодо побудови моделі економіки, розуміння необхідності та змісту економічних реформ, зокрема етапності та механізму їх реалізації, ресурсного забезпечення; здійснення модернізації держави, її управлінських структур та інституцій, що відповідатиме національним інтересам та суспільним потребам; створення нормативно-правової бази розвитку конкурентної економіки, інтеграції її у світову систему господарювання; активне обговорення в суспільстві економічних реформ, залучення до їх проведення громадян, неурядові організації не як об'єктів, а як суб'єктів підтримки цих реформ, захисту національних економічних інтересів.

Сучасні ринкові моделі провідних країн світу ефективно функціонують завдяки науково обґрунтованій системі управління та

регулювання складних та суперечливих процесів, які відбуваються в економіці на макро- та мікрорівнях. Саморегулювання стихійних ринкових процесів не заперечує, а, навпаки передбачає використання різноманітних способів і методів державного управління та економічного регулювання, і є обов’язковою передумовою успішного функціонування ринкового механізму. Держава, з одного боку, створює вільне конкурентне середовище, правові умови і правила його існування для господарського комплексу, бізнесу, а з іншого – спрямовує їх підприємницьку діяльність на структурні зміни, пов’язані з розвитком науки і техніки, інтеграційними та глобалізаційними процесами, нагальними потребами суспільства. Розвиток ринкових відносин супроводжується жорстким регулюванням та контролем процесів грошового обігу. За допомогою законів та органів державної влади ретельно контролюються банківсько-кредитна, фінансова та податкова системи, доходи й видатки державного бюджету, а також зміни платіжного балансу.

Характерними рисами **П.е. є:** врегулювання нормативної бази у сфері економічних відносин на конституційних засадах; стабілізація міждержавних відносин та економічних зв’язків вітчизняних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках; стабілізація фінансової й податкової систем та грошово-кредитної політики; надання державних гарантій та забезпечення режиму сприяння розвитку вітчизняного підприємництва; рівні умови конкуренції, розвиток людського капіталу, стимулювання економії матеріально-технічних, енергетичних, фінансових ресурсів.

Основними складовими **Е. п.** є: фінансово-кредитна, бюджетна, податкова, науково-технічна, структурна, соціальна, інвестиційна, аграрна, регіональна, зовнішньоекономічна політики. На державному рівні мають бути чітко визначені стратегічні цілі та пріоритети національної **П.е.**, що охоплюватиме кожну конкретну сферу економіки країни.

Стрижнем сучасної **П.е.** держави повинна бути структурна перебудова економіки, що забезпечить функціонування національного комплексу з відповідною системою виробничих відносин, потужним потенціалом продуктивних сил та фінансових ресурсів. Це потребуватиме активізації процесу інтеграції в світовий економічний простір, посилення взаємодії між приватним та державним секторами економіки, модернізації системи управління державним сектором економіки, стимулювання пріоритетного розвитку галузей, що виробляють конкурентну продукцію, використовують інноваційні технології, а також наукоємних галузей промисловості; створення рівних умов конкуренції, реструктуризації неефективних виробництв; забезпечення всебічної економії паливно-енергетичних ресурсів і зниження обсягів їх придбання за імпортом; розроблення та реалізації енергозберігаючої моделі розвитку промисловості, запровадження протекціоністських заходів щодо захисту окремих сфер вітчизняного виробництва, реформування організаційних структур.

До пріоритетів фінансово-бюджетної та податкової політики належать: утримання дефіциту Державного бюджету країни на рівні показника, який є допустимим для стабільних економічних систем більшості розвинутих країн; побудова бюджетних взаємовідносин між центральними, регіональними і місцевими рівнями на засадах децентралізації, оптимізації державних витрат, приведення їх обсягів та структури в залежності від отримуваних доходів; зосередження державних ресурсів на пріоритетних напрямах розвитку економіки; розвиток соціально-культурної сфери, забезпечення соціального захисту та соціальних стандартів життя громадян; створення механізму ефективного управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом; забезпечення стабільності та ефективності податкової системи, розширення бази та скасування необґрунтованих податкових пільг, забезпечення механізму обов’язковості та рівнонапруженості щодо сплати податків суб’єктами оподаткування; врегулювання компетенції тобто завдань, функцій, повноважень органів державної влади щодо формування доходів державних і місцевих бюджетів, а також посилення відповідальності і контролю за повнотою сплати податків.

У сфері грошово-кредитної політики увага має бути зосереджена на: забезпеченні кредитування життєво важливих і ефективних виробництв та здійснення структурної перебудови економіки, дотриманні позитивних відсоткових ставок; створенні чіткого механізму залучення комерційних банків до участі у кредитуванні довгострокових інвестиційних проектів; децентралізації внутрішнього валютного ринку та захисті національної валюти; розробці механізму надання цільових субсидій, пільгових кредитів, дотацій підприємствам, які освоюють нові технології, виробляють нові види товарів; усуненні диспропорцій у цінах на сільськогосподарську і промислову продукцію; посиленні контролю за цінами на продукцію підприємств-монополістів.

В інвестиційній політиці пріоритетами визнано: забезпечення бюджетних інвестицій для вирішення найбільш гострих соціальних проблем, завершення будівництва найбільш важливих виробничих потужностей, впровадження у виробництво енергоефективних технологій; реалізація політики прискореної амортизації та посилення контролю за використанням амортизаційних відрахувань; реалізація політики розвитку людського потенціалу, особливо в галузі продукування і використання знань, використання централізованих капітальних вкладень на конкурсній основі; розширення використання недержавних джерел інвестування, зокрема, комерційних банків, пенсійних, страхових та інших фондів, іноземних інвестицій, кредитних ліній.

В аграрній політиці пріоритетне значення матиме: стабілізація і нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва; організація ринків сільськогосподарської продукції та продовольства (насамперед зерна, цукру, олії), особливо ринку виробництва органічної продукції; збільшення експортного потенціалу агропромислового комплексу; послідовне здійснення земельної та господарської реформи, створення чіткої законодавчої бази з питань земельних відносин, захисту прав та відносин власності, лізингу, пільгового кредитування, квотування, матеріального стимулювання (дотацій) на виробництво основних видів продукції, структурних змін тощо.

У сфері соціальної політики пріоритетними цілями і завданнями є удосконалення системи оплати праці та активізація державної політики зайнятості; забезпечення на державному рівні соціальних гарантій, цільової адресної допомоги найбільш вразливим верствам населення; реформування системи пенсійного забезпечення і соціального страхування, оптимізація системи надання пільг; розвиток недержавних форм соціальної підтримки населення (благодійні організації, кредитні спілки, споживчі товариства тощо).

У галузі зовнішньоекономічної політики пріоритетне значення має оптимізація дефіциту платіжно-торгового балансу; стимулювання нарощування експорту, розширення діючих і пошук, нових ринків збуту, а також удосконалення товарної структури експорту та імпорту; розбудова інфраструктури зовнішньої торгівлі та вдосконалення системи митного контролю і тарифного регулювання; оптимізація обсягів і переліків товарної номенклатури критичного імпорту, а також переліків імпортозамінної продукції; розвиток співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями в національних інтересах; стимулювання ефективних іноземних інвестицій та довгострокових торгових відносин із зарубіжними країнами.

Пріоритетами у антимонопольній політиці слід вважати: забезпечення виконання правових норм антимонопольного законодавства, спрямованих на збереження цілісних технологічних комплексів з високим рівнем концентрації виробництва, які забезпечують експортний потенціал, використовують інновації, впроваджують енергоефективні технології тощо; впровадження механізму відповідальності та контролю за вияви монопольних і дискримінаційних цін у виробничій та невиробничій сферах, зокрема, у торгівлі, сфері надання комунальних та інших послуг громадянам тощо.

В управлінні державним сектором економіки пріоритетними є такі завдання: реформування системи управління державним сектором економіки на основі посилення механізму контролю та відповідальності з боку

органів державної влади за ефективним використанням державного майна, виконанням державних контрактів, проведенням науково-технічної політики у відповідних галузях, вивченням ринків збуту продукції; законодавче розмежування прав і відповідальності різних органів державного управління та адміністрації підприємств; запровадження національної (регіональної) системи планування, прогнозування, моніторингу, експертизи, контролю та звітності діяльності державних підприємств, установ і організації, забезпечення її наукового, кадрового та ресурсного супроводу.

Літ.: *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектору. – К. : Основи, 1998; *Василик О. Д.,* Павлюк К. В. Державні фінанси України : підручник. – К. : Центр навч. літ., 2003; *Юрій С. І.,* Бескид Й. М. Бюджетна система України : навч. посіб. – К. : НІОС, 2000.

© Крушельницька Т.П.

ПОЛІТИКА ЖИТЛОВА – комплекс заходів держави щодо створення умов для стійкого та ефективного економічного обороту житлового фонду, у рамках якого задовольняються житлові потреби громадян, підтримуються і розвиваються стандарти якості будівництва та утримання житла, відтворюються позитивні імпульси для розвитку інших секторів економіки.

У більшості країн **П.ж.** є важливим напрямом публічної політики, однією з найбільш гострих і постійних тем політичних та наукових дискусій. У процесі розроблення й реалізації **П.ж.** яскраво висвітлюються суперечності між принципами економічної ефективності та соціальної забезпеченості. Активність державної **П.ж.** детермінується багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками, пов'язаними як із поточним станом *ринку житла*, житлового фонду, житлового будівництва, так і з рівнем життя населення, макроекономічною динамікою, *структурою економіки* та ін.

П.ж. включає формулювання стратегічної мети розвитку *житлової сфери*, розроблення напрямів і цілей діяльності держави як регулятора процесів у *житловій сфері*, а також інструментів для досягнення визначених стратегічної мети і цілей. Характер і зміст цілей **П.ж.** залежить від об'єктивних чинників. При цьому для кожного конкретного періоду цілі визначаються проблемами, які виникли і які потрібно розв'язати. Залежно від цього розрізняють п'ять видів **П.ж.**:

1) політика забезпечення житлом – держава бере на себе відповідальність за фінансування, будівництво і розподіл житла, експлуатацію житлового фонду і володіння ним;

2) політика сприяння населенню в самозабезпеченні житлом – держава впливає на ринок житла опосередковано: через оподаткування, кредитування, політику землекористування, містобудівне регулювання;

3) політика селективізму – держава зосереджує свою увагу на вирішенні проблем нечисельних, менш забезпечених груп населення шляхом надання житла або адресної фінансової допомоги;

4) політика універсалізму – державна підтримка охоплює значну або навіть більшу частину населення;

5) політика впливу на житлове середовище, що включає політику житлової сегрегації – територіального розділення населення на однорідні за соціально-майновими показниками анклави (сегреговані сусідства) і політику змішування або балансування – об'єднання різних категорій сімей на території (інтегровані сусідства).

Зміни в **П.ж.** та її основних пріоритетах відбуваються постійно. Так, у європейських країнах відразу після Другої світової війни розгорнулась реалізація великомасштабних проектів житлового будівництва (переважно орендних будинків) для вирішення проблеми нестачі житла, зумовленої післявоєнною розрухою. Згодом на перший план вийшли цілі підвищення якості житла, реконструкції наявного житлового фонду, розчищення хрущоб, реновації старого житла, будівництва нових будинків з більш високим рівнем зручностей. З часом **П.ж.** переорієнтувалась на скорочення державних субсидій на житло загалом, настав період підтримки і забезпечення житлом тільки найбільш нужденних груп, регулювання мінімальних житлових стандартів. У більшості країн після 1960 р. був знятий контроль за квартплатою в приватному

секторі. Для періоду 1950–1980 рр. характерним було спрямування зусиль держав на створення соціального орендного житлового фонду (окрім середземноморських країн і Бельгії). Серед останніх пріоритетів **П.ж.** в європейських країнах – серйозна увага до якості житлового фонду. Пріоритети державної **П.ж.** зумовлюються також поточною структурою *ринку житла*. Так, у Нідерландах, Бельгії і Німеччині держава намагається збільшити частку житла у власності, а Іспанія, навпаки, підтримує розширення житлової оренди. Серед інших цілей **П.ж.** в окремих країнах зазначається забезпечення доступності житла (Нідерланди, Велика Британія, Швеція), надання соціального житла (Бельгія), зменшення регіональної диференціації ринку житла (Німеччина) та ін.

Цілі **П.ж.** досягаються шляхом здійснення комплексу нормативно-правових, адміністративно-організаційних та фінансово-бюджетних заходів. Нормативно-правові заходи передбачають прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію **П.ж.** з урахуванням встановлених пріоритетів. Адміністративно-організаційні заходи спрямовані на створення умов для реалізації цільових житлових програм, збільшення обсягів житлового будівництва за рахунок скорочення адміністративних бар'єрів, забезпечення прозорості реалізації програм та ін. Фінансово-бюджетні заходи передбачають пряму участь держави у фінансуванні державних цільових програм з метою виконання зобов'язань перед певними категоріями населення щодо забезпечення житлом, оплати житла і житлово-комунальних послуг, передбачених законодавством, а також участь у співфінансуванні програм реконструкції і модернізації житлового фонду та інженерно-комунальної інфраструктури.

На сьогодні в Україні особливої актуальності набуває формування та реалізація ефективної **П.ж.**, яка має ґрунтуватись на ринкових принципах і разом з тим передбачати механізми забезпечення житлом незахищених верств населення. Пріоритетні напрями **П.ж.** в Україні включають:

• розвиток ринкових відносин у *житловій сфері* (включаючи житлово-комунальне господарство, де зберігаються застарілі механізми управління;

• забезпечення зростання обсягів житлового будівництва (пропозиції на первинному ринку житла) за рахунок вирішення проблем облаштування земельних ділянок інженерно-технічною інфраструктурою, зниження адміністративних бар'єрів та ін.;

• розвиток фінансово-кредитних механізмів залучення інвестицій у *житлову сферу* (заощаджень населення і ресурсів фінансово-кредитних установ);

• управління наявним житловим фондом і його комунальною інфраструктурою з метою забезпечення комфортних умов проживання громадян;

• забезпечення рівня споживання житла і комунальних послуг відповідно до платоспроможного попиту і соціальних стандартів, передбачених законодавством.

Т.ч., **П.ж.** виступає засобом вирішення державою житлових проблем своїх громадян. Її розробка та реалізація базуються на низці загальних та специфічних принципів, дотримання яких дозволяє встановлювати досяжні цілі, визначати адекватні завдання, добирати дієві інструменти реалізації та ефективно використовувати наявні у держави ресурси.

Літ.: *Жилищная* экономика / под ред. Г. Поляковского. Пер. с анг. – М. : Дело, 1996; *Олійник Н. І.* Розвиток ринку житла в Україні: теорія та практика державного регулювання : моногр. / Н. І. Олійник. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2011; *Шомина Е. С.* Квартиросъемщики – наше «жилищное меньшинство»: российский и зарубежный опыт развития арендного жилья / Е. С. Шомина; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010.

© Олійник Н.І.

ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ – сукупність мір прямого і непрямого впливу на соціально-економічний розвиток суспільства для досягнення поставлених цілей. **П.з.** має макрорівень (загальнодержавний) і мікрорівень (регіональний і локальний), перший з яких є визначальним.

Мета державної **П.з.** полягає в тому, щоб шляхом правових, економічних і адміністративно-організаційних методів державного ре-

гулювання створити умови для повної продуктивної зайнятості населення, підвищення продуктивності праці за рахунок чого забезпечити стале економічне зростання, підвищення добробуту і стабільності у суспільстві, а також необхідний захист безробітних та членів їх сімей. Відповідно до цього завданням державної **П.з.** є: забезпечення надійного функціонування всіх інститутів, котрі визначаються як суб'єкти даної політики; здійснення науково обґрунтованого прогнозування процесів, які відбуваються на ринку праці; забезпечення повної відповідності національного законодавства щодо праці і зайнятості міжнародним нормам; здійснення заходів стосовно підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили.

Державна **П.з.** повинна базуватися на певних принципах, впровадження яких є обов'язковим для всіх інститутів держави. Державна політика України в сфері зайнятості населення базується на таких принципах (ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення»: забезпечення рівних можливостей усім громадянам у реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб; сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва; координація діяльності в сфері зайнятості з іншими напрямами економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості; співробітництво професійних спілок, асоціацій (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій чи уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення; міжнародне співробітництво в розв'язанні проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні. З метою сприяння зайнятості населення, задоволення потреб громадян у праці КМУ і виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів розробляються річні та довгострокові державна та територіальні програми зайнятості.

Для реалізації державної **П.з.** населення, професійної орієнтації, підготовки й перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки громадян, які тимчасово не працюють, у порядку, що визначається КМУ, створюється державна служба зайнятості. Реалізація політики зайнятості покликана, як мінімум, забезпечити населенню виконання державних гарантій у цій сфері.

Окремі аспекти політики зайнятості розглядалися в трудах таких відомих вітчизняних вчених, як: Е. М. Лібанова, Д. П. Богиня, Н. І. Єсінова, О. А. Грішнова, М. Б. Махсма, В. С. Васильченко, В. М. Петюх, О. В. Волкова.

Держава може проводити активну і пасивну **П.з.** Активна політика – це спрямування дій на підвищення конкурентоспроможності робочої сили і розширення сфери докладання праці з метою запобігання безробіттю і збільшенню чисельності зайнятих. Активні заходи державної політики – це комплекс організаційно-економічних і правових дій, безпосередньо впливаючих на зміну співвідношення попиту і пропозиції робочої сили. Основні види активних заходів: оплачувані громадські роботи; професійна орієнтація, первинна професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації незайнятих громадян; фінансова підтримка підприємств у збереженні або створенні нових робочих місць; сприяння підприємництву та самозайнятості населення, підвищення гнучкості ринку праці. Пасивна політика держави в галузі зайнятості передбачає її відповідальність за становище найманих працівників і роботодавців на ринку праці. У цьому випадку, формується своєрідний ринковий державний патерналізм. Пасивна політика здійснюється пасивними заходами, до яких належать: реєстрація та облік безробітних і незайнятих громадян, які шукають роботу; організація системи надання допомоги по безробіттю; здійснення як грошових, так і негрошових форм підтримки безробітних і членів сімей, котрі знаходяться на їх утриманні. Ці заходи не впливають на співвідношення попиту та пропозиції робочої сили. Однак країни з ринковою економікою не застосовують окремо або активну, або пасивну політику.

Залежно від моделі ринку праці та економічного стану країни в державній політиці зайнятості присутні і активні, і пасивні заходи з перевагою тих або інших. Виокремлюють три основні моделі державної **П.з.**:

1. Європейська модель передбачає скорочення числа зайнятих при підвищенні виробництва праці, що призводить до росту доходу. Така політика передбачає дорогу систему допомоги для великої кількості безробітних.

2. Скандинавська модель передбачає забезпечення зайнятості практично всіх трудящих шляхом утворення робочих місць в державному секторі з середніми умовами оплати праці. Така політика проводиться в основному на державні кошти, дефіцит яких призводить до спаду виробництва, безробіття.

3. Американська модель орієнтується на утворення робочих місць для значної частини економічно активного населення, які не потребують високої продуктивності. При такому підході безробіття формально зменшується, але збільшується кількість людей з низькими доходами.

Літ.: *Закон* України «Про зайнятість» від 01.03.1991 № 8032XII із зм. та доп.; *Васильченко В. С.* Державне регулювання зайнятості: навч. посіб. / Васильченко В. С. – К. : КНЕУ, 2003; *Лібанова Е.М.* Ринок праці: навч. посіб. / Лібанова Е. М. – К. : Центр навчальної літератури, 2003; *Волкова О. В.* Ринок праці : навч. посіб. / Волкова О. В. – К. : Центр учбової літератури, 2007.

© Каховська О.В.

ПОЛІТИКА ЗЕМЕЛЬНА (гр. *politika* – державні або громадські справи) – система державних заходів, спрямованих на розвиток, вдосконалення або докорінну зміну суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею (земельних відносин).

Згідно з Конституцією України (ст.14, 142) суб'єктами земельних відносин є особи і їх об'єднання, які можуть набувати право власності на землю. Це громадяни (фізичні або юридичні особи), територіальні громади і держава. Головним в земельних відносинах є відносини власності та рентні відносини, тож земельна політика, у першу чергу, торкається характеру розподілу землі між окремими соціальними групами громадян у залежності від визначених прав (приватної власності, оренди, довічного або тимчасового користування) та розподілу доходу, який отримують землевласники внаслідок реалізації власності на землю.

З проголошенням незалежності України земельна політика держави спрямовується на встановлення приватної власності на землю шляхом її роздержавлення та паювання.

Право на безоплатне тримання ділянок земель сільськогосподарського призначення було надано лише працівникам і пенсіонерам сільськогосподарських підприємств (колишніх колгоспів і радгоспів). Право приватної власності на землі сільськогосподарського призначення до сьогодні є обмеженим у частині розпорядження ними в зв'язку із введенням мораторію на відчудження земельних ділянок, яке здійснюється на підставі цивільно-правових угод купівлі-продажу, дарування і міни (окрім міни однієї земельної ділянки на іншу).

Органи державної законодавчої і виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування, здійснюючи владні повноваження, регулюють земельні відносини і контролюють виконання земельного законодавства.

Земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним кодексом України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Літ.: *Даниленко А. С.,* Манько І. П. Актуальні проблеми та перспективи розвитку земельних відносин // Економіка та держава. – 2006. – № 1. – С. 12–15; *Земельний* кодекс України. – Харків : Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2001. – 100 с.; *Земельний* кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. *В. І. Семчика.* – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 676 с.; *Лозинская Т. Н.* Государственное регулирование земельных отношений в контексте обеспечения продовольственной безопасности Украины // Современная парадигма укрепления российской государственности: проблемы, тенденции и пути их решения. – В 3-х томах. – Т. 1. Государственное регулирование современной российкой экономики : Сб.научн. статей по матеріалам конференции / Под общ. Ред. В. М. Ермакова. – Курск : Изд-во КИГМС, 2005. – С. 91–96; *Лозинська Т. М., Лактіонова Г. П.* Реформування відносин власності на землю / / Актуальні проблеми державного управління: зб.наук.праць. – Х. : Вид-

во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2005. – № 3 (22). – С. 115–122; *Лозинська Т. М.* Правові, демографічні та економічні передумови залучення сільськогосподарських земель до економічного обігу // Агро інком. – 2004. – № 3–4. – С. 76–81; *Микитенко Ю. І.,* Шарий Г. І. Державне управління: економічні методи та система відносин в умовах формування ринку земель Полтавщини. – Полтава : ІАЦ «Подія», 2007. – 100 с.; *Саблук П. Т.* Розвиток земельних відносин в Україні. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.; *Щурик М. В.* Нові напрями державного регулювання земельних відносин макрорегіону в сучасних умовах // Економіка та держава. – 2006. – № 3. – С. 31–33.

© Пасемко Г.П.

ПОЛІТИКА МОЛОДІЖНА – комплекс теорет., концептуальних положень про завдання суспільства, д-ви, сусп. ін-тів щодо соціалізації, підтримки, сприяння соц. становленню молоді та практ. діяльність політ. і сусп. суб'єктів, спрямована на розв'язання проблем молодого покоління в цілому або його окремих категорій. **П.м.** розробляють і реалізують міжнар. орг-ції, органи держ. влади, політ. партії, профспілки, громад. об'єднання, неурядові орг-ції, церква, представники еліт, різноманітні соц. ін-ти сфери освіти, науки, культури, керівництво підприємств, установ та організацій тощо. До числа суб'єктів **П.м.** належить і сама молодь, яка пропонує власні шляхи підтримки молодих громадян і впливає на діяльність інших (в першу чергу, ключових) суб'єктів соц. політики.

Кожен суб'єкт **П.м.** визначає її об'єкт, виходячи з власного наук., теорем., ідеологічного, світоглядного обґрунтування. Внаслідок цього, **П.м.** може спрямовуватися як на всю певну вікову соц.-демографічну групу, так і лише на її окремі складові. В сучас. світі спостерігаються розбіжності у визначенні вікових меж молоді, які ґрунтуються саме на різних підходах до **П.м.** Організація Об'єднаних Націй визначає верхню межу молоді як 25 р., Європейський союз розповсюджує свої молодіжні програми як на громадян віком до 25–26 р., так і на тих, хто ще не досяг 30-ти р. В Росії верхня межа молодіжного віку становить 30 р., в Україні – 35 р.

Сфера **П.м.** формується, гол. чином, за рахунок заходів гуманітарного та соц. спрямування, співвідношення та домінування яких залежить від істор. моменту, сусп.-політ. та соц.-екон. умов, концептуальних підходів до її суб'єкта. **П.м.** може бути як формалізованою, офіційно оформленою, задекларованою, так і такою, про яку можна судити тільки з наслідків практичної діяльності політ. суб'єктів. Можна стверджувати, що **П.м.** існує навіть тоді, коли про неї не заявляють. До крайнощів належить погляд, згідно з яким молодь не потребує особливої уваги з боку д-ви, суспільства, світ. спільноти тощо.

П.м. необхідно розглядати як у широкому (комплекс усіх заходів щодо підтримки молоді), так і у вузькому значенні (виділення молодіжного сектору та молодіжної роботи в окремий пріоритетний напрям діяльності). До найважливіших міжнар. суб'єктів **П.м.** належить Організація Об'єднаних Націй, Європейський союз, Рада Європи. Вони розробили ряд декларацій і програм, створили різноманітні структури, провели конференції, форуми тощо. Заходи міжнар. орг-цій як на держ., так і на нац. рівнях фінансуються за їхній рахунок.

Організація Об'єднаних Націй визначила такі пріоритетні напрями діяльності у Всесвітній програмі дій, що стосується молоді, як освіта, зайнятість, голод та злиденність, охорона здоров'я, навколишнє середовище, зловживання наркотичними засобами, злочинність серед неповнолітніх, організація дозвілля, дівчата та молоді жінки, повноправна та ефективна участь у житті суспільства та в процесі ухвалення рішень. Це передбачає обов'язок урядів країн розробити та ухвалити комплексну національну політику щодо молоді, здійснення постійного аналізу й оцінки становища молоді, створення національної міжсекторальної програми дій в інтересах молоді.

Пріоритетними для молодіжної політики Ради Європи є питання громадянських прав та демократії, спільне проживання у різноманітних суспільствах, соціальне включення молодих людей.

Порядок денний політики Європейського союзу щодо молоді визначає три найголовніші цілі: 1) створення додаткових можливостей для освіти та зайнятості молоді (сфери діяльності: освіта, зайнятість, творчість

та підприємництво); 2) покращення доступу та повна участь молодої людини у суспільному житті (сфери діяльності: здоров'я та спорт, участь); 3) сприяння спільної згуртованості між суспільством та молодою людиною (сфери діяльності: соціальне включення, волонтерство, молодь та світ).

Найбільшу увагу на нац. рівні привертає до себе держ. **П.м.**, яка уособлює собою комплексну діяльність органів влади щодо підтримки молодих громадян, сприяння їх соц. становленню та розвитку. До осн. питань **П.м.** належать освіта, праця, здоров'я, житлові умови, харчування, дозвілля молодих громадян і підтримка молодіжних громад. орг.-цій. Сучас. дослідники виділяють соц.-демократ. («модель Швеції»), неоконсервативну («модель США») та змішану («модель Німеччини») моделі держ. **П.м.**, які відрізняються різним ступенем втручання д-ви в стосунки між д-вою та молоддю.

Процес формування та реалізації **П.м.** на національному рівні зазвичай передбачає ухвалення молодіжного законодавства та створення міжректоральних молодіжних програм, відповідних структур в органах влади, виділення бюджетних коштів. Досвід організації системи державного управління у різних країнах дозволив дослідникам виділити наступні групи: 1) країни з розвинутим молодіжним сектором; 2) країни з обмеженим молодіжним сектором; 3) країни без молодіжного сектору.

На міжнародному та національному рівнях запроваджено практику проведення Року молоді, тижня молоді та дня молоді як важливих інструментів **П.м.**

У сфері національних досліджень з державного управління в Україні поняття **П.м.** використовується як при характеристиці концептуальних підходів до розв'язання проблем молодого покоління, так й при висвітленні питання щодо практичної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо сприяння соціальному становленню та розвитку молоді. У зарубіжних країнах використовується поняття **П.м.** (youth policy) та «молодіжна робота» (youth work). У першому випадку йдеться про загальні підходи до формування, а у другому – про комплекс практичних заходів, форм, методів, інструментів реалізації **П.м.**

Нині на європейському та національному рівнях у сфері державного управління простежується тенденція щодо використання разом з поняттям **П.м.** інших інтегрованих понять «політика стосовно дітей, молоді та прав дітей», «політика стосовно сім'ї, дітей та молоді».

В Україні держ. **П.м.** визначено як специфічний і пріоритетний напрям діяльності д-ви, під яким розуміється системна діяльність д-ви у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соц.-екон., політ., організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України (Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 р.).

Літ.: *Про загальні* засади державної молодіжної політики в Україні: декларація від 15 грудня 1992 р. № 2859–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – С. 407–409; *Бородін Є. І.* Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991–2004 рр.). – Д. : Пороги, 2008; *Державна* молодіжна політика в Україні : довідн. термінів та понять законодавства / авт.-упоряд. Є. І. Бородін. – 3-тє вид. доп. і перероб. – Д. : Днепрրост, 2006; *Youth* and the Millennium development Goals. – N.Y., 2005; *The European* and International Policy Agendas on Children, Youth and Children's Rights. – Brussels, 2010.

© Бородін Є.І.

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – діяльність органів державної влади, громадських та інших організацій (установ, інститутів), яка спрямована на реалізацію національних інтересів (у тому числі їх захист від зовнішніх і внутрішніх загроз в політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, інформаційній та інших сферах), збереження цілісності об'єктивно диференційованого суспільства та досягнення на цій основі прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічно-

го розвитку за умови дотримання взаємоприйнятого балансу (компромісу) інтересів особи (громадянина), суспільства і держави.

Основою **П.н.б.** є державна політики з питань національної безпеки, яка визначаються чинним законодавством, а відповідальність за її успішну реалізацію покладається на владні інституту та структури (передусім виконавчої гілки влади). Водночас в демократичних суспільства при формуванні змісту та спрямованості **П.н.б**., а також у процесі її впровадження значну роль відіграють інститути громадянського суспільства.

П.н.б. передусім передбачає визначення підходів, принципів та механізмів забезпечення національної безпеки, формування (уточнення) системи *національних інтересів* та виявлення (прогнозування) загроз щодо їх реалізації у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави (політичній, економічній, соціальній, воєнній та інш.), визначення національних пріоритетів та стратегічних завдань держави щодо створення (реформування) *системи забезпечення національної безпеки* та її ресурсного забезпечення (фінансового, матеріального, інтелектуального), професійну підготовку (перепідготовку) управлінських кадрів для вказаної системи, створення мобілізаційних ресурсів та визначення порядку їхнього розгортання тощо.

У демократичних країнах основні принципи, напрями та завдання **П.н.б.** обумовлені тим, що:

• діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності держави, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності та правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, підтриманні на належному рівні оборонного потенціалу і обороноздатності;

• вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки продиктований не тільки необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам *загроз національним інтересам*., а й неухильним дотриманням таких принципів, як: пріоритет прав і свобод людини та договірних (мирних) засобів у розв’язанні конфліктів; верховенство права; чітке розмежування повноважень та відповідальності органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; забезпечення ефективного демократичного цивільного контролю над Збройними силами та іншими структурами *сектору безпеки*; максимально можливе використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

П.н.б. та *державне управління національною безпекою* є дві нерозривно пов’язані функціональні складові єдиного процесу забезпечення національної безпеки, оскільки їх головною метою є створення і підтримка на належному рівні захищеності життєво важливих національних інтересів з метою створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення ролі держави як суб’єкта міжнародних відносин та її спроможності реалізувати національні інтереси на міжнародній арені.

Проте **П.н.б** в Україні до цього часу залишається фрагментарною, розбалансованою, досить суперечливою. Значною мірою – це результат відсутності в Україні належного кваліфікованого та неупередженого (не заполітизованого) аналізу **П.н.б**. та ефективних механізмів її впровадження. Внаслідок цього, як свідчить накопичений за роки незалежності досвід державотворення, життєво важливі проблеми суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій українського суспільства, захисту і просування національних інтересів стають предметом дослідження та обговорення, як правило, тоді, коли вони вкрай загострилися, коли кризова ситуація переростає в кризу.

Між тим світовий досвід свідчить, що проблеми в сфері забезпечення національної безпеки мають розглядатися ще на стадії свого зародження, а технологія розробки та реалізації концепцій, доктрин, стратегій, програм, планів у цій сфері об’єктивно має інтегрувати

всі компоненти політичної активності держави і базуватися на надійних теоретичних засадах та історичному досвіді. Це дозволяє здійснити поглиблений, системний аналіз сукупності проблемних питань, які виникають в процесі розробки та реалізації **П.н.б.** Тобто вказана політика має бути системною та спрямованою на комплексне вирішення низки взаємопов'язаних проблем. Це може створити деяку напруженість та непослідовність не стільки при обґрунтуванні принципів і стратегічних напрямів політики і, власне, при її розробці, а й в процесі реалізації політики. Головна причина полягає в обмеженості в ресурсах, які можуть бути спрямовані на вирішення тієї чи іншої низки проблем, тобто в виборі та «ціні» інструментів політики, за допомогою яких передбачається досягнення її цілей, а, отже, і дискусій навколо вибору пріоритетів спрямування вказаних ресурсів.

Але за будь-яких умов **П.н.б.** України має бути націлена на забезпечення її геополітичних інтересів, незалежності, політичної стабільності, прогресивного соціально-економічного розвитку. При цьому у сфері внутрішньої політики головною передумовою досягнення захищеності національних інтересів має бути об'єднання нації для вирішення завдань духовного, культурного та матеріального порядку на ґрунті загальної стабільності та злагоди в державі, ненасильницького розв'язування внутрішніх суспільних конфліктів, а у зовнішній – на планування та здійснення зовнішньополітичних акцій в контексті забезпечення національних інтересів.

Складне зовнішнє та внутрішнє становище у контексті забезпечення національної безпеки України зумовлює необхідність розробки та проведення такої **П.н.б.,** яка б загальмувала розвиток негативних тенденцій у секторі безпеки та стабілізувала безпекове середовище України. Передусім потребує посилення інституційна спроможність *сектору безпеки* та *державного управління національною безпекою*, а концептуальною основою розробки та впровадження такої **П.н.б.** в Україні має бути:

• ствердження в суспільній думці ідеї стабільного суспільного розвитку, як базової ідеї державотворення;

• постійний пошук консенсусу між різними суспільними прошарками суспільства та представниками його еліти у принципових питаннях державотворення,

• формування та закріплення у суспільній думці національної та культурної ідентичності України як держави, що є складовою європейського історичного та культурного процесу;

• дотримання основних принципів забезпечення національної безпеки, визначених чинним законодавством, зокрема дотримання пріоритету прав і свобод людини і громадянина, договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам.

З огляду на багатоплановий і комплексний характер **П.н.б.** України вона має враховувати: наслідки реалізації рішення як у сьогоденні, так і в майбутньому часі; взаємодію з як уже прийнятими рішеннями, так і тими, які мають бути прийняті найближчим часом; готовність суспільства до сприйняття і підтримки рішення, яке приймається і, безумовно, можливості їх реального ресурсного забезпечення.

П.н.б., як і будь-яка державна політика, завжди є своєрідний продукт змагання намагань окремих людей та груп, результат політичної гри, а не логіки, яка більше нагадує деякий простір, а не єдність. Важливим є те, хто бере участь в оцінках і прогнозах, та яка інформація була прийнята до уваги, а яка – ні. Але за будь-яких умов при розробці та впровадженні **П.н.б.** головна увага має бути зосереджена на стратегічному плануванні, вирізнятися жорстким прагматизмом у контексті реалізації національних інтересів, а її наукове обґрунтування та супроводження має бути предметом постійної уваги українських вчених.

Літ.: *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П.Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов ; за заг. ред. Г. П. Ситника; у 3 ч. Ч.2: Методологічні основи державного управління националною безпекою. – К. :

НАДУ, 2009; *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность: Словарь-справочник / М. И.Абдурахманов, В. А.Баришполец, В. Л.Манилов. – М. : «Пробел», 1999; Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації/ Експертна доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до Послання Президента України до Українського народу / *А. В. Єрмолаєв* (кер. авторського. кол.), Я. А. Жаліло, О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2010; Закон України «Про основи національної безпеки» (Відомості Верховної Ради України, 2003, № 39, ст. 351 (зі змінами)).

© Ситник Г.П.

ПОЛІТИКА ПОДАТКОВА – а) окрема складова державної економічної політики, що відображає комплекс цілей і заходів органів державної влади, спрямованих на ефективне функціонування податкової системи відповідно до соціально-економічної мети суспільства; б) діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів країни; в) формування і застосування затверджених на законодавчому рівні економічних інструментів і відповідних рішень, призначених сприяти зростанню надходження платежів до бюджету, а також врахування змін чинної податкової системи, визначення механізму обчислення, сплати і зарахування платежів до бюджетів. **П.п.** слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. У широкому розумінні – це політика держави щодо формування доходів за рахунок постійних надходжень (податків і зборів) чи тимчасових (позик), у вузькому – вона охоплює діяльність держави щодо встановлення податків, платників, об'єктів оподаткування, ставок, термінів сплати, механізмів зарахування.

Мета **П.п**. держави полягає у створенні ефективної податкової системи, яка б забезпечувала надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб. **П.п.** відіграє важливу роль у розвитку економіки та суспільства загалом. Збільшення або скорочення податкових надходжень до бюджету, зміни форм оподаткування, податкових ставок і обов'язкових зборів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення, впливає на рівень господарської та інвестиційної активності, сприяє розвитку пріоритетних галузей економіки, забезпечує формуванню збалансованої соціальної політики в країні. **П.п.** є основним засобом забезпечення процесу розширеного відтворення, зокрема здійснення антикризової політики, досягнення рівноваги економічної системи, функціонування господарського механізму, досягнення суспільної стабільності та високих соціальних стандартів життя громадян. **П. п**. конкретизується в основних функціях податків – фіскальній, регулюючій та стимулюючій, що дає змогу державі здійснювати соціально-економічну політику, спрямовану на досягнення стабільного суспільного зростання та підвищення рівня соціальних стандартів життя громадян.

Теорія та практика управління свідчить, що для кожної держави і досі є актуальною проблема ідеальної фіскальної **П.п.** щодо того, який із інструментів – податки чи позики забезпечує оптимальний розподіл обмежених ресурсів між приватним сектором і державою. **П.п.** зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування, бо одночасно неможливо задовольняти усіх платників податків і державу. Перший дослідник податкових і позичкових фінансів Д. Рікардо дійшов висновку, що дилема «податки-позики» не означає вибір певної форми фінансування, вона вирішується як їх фіскальне поєднання. Ефективна фіскальна **П.п.** полягає у визначенні суспільно необхідної та суспільно можливої межі оподаткування в конкретній соціально-економічній ситуації, в пошуках оптимальної для неї податкової системи. Удосконалення **П.п.** здійснюватиметься за такими напрямами: підвищення ефективності системи адміністрування податків та обов'язкових зборів, законодавче забезпечення функціонування податкової системи, посилення боротьби з корупцією в системі адміністрування податків та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вдосконалення механізму відповідальності та контролю за ухиленням від сплати податків тощо.

В Україні **П.п.** не набула рис науково- обґрунтованої; вона не виконує ефективно жодної зі своїх функцій, домінуючою є її фіскальна функція. **П.п**. має бути ефективним інструментом реалізації економічної стратегії держави. Вона дає змогу створити податкову систему, що була б не суто фіскальною, а могла стимулювати інноваційну та інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання, створювати необхідні умови для розвитку малого та середнього бізнесу, розвивати конкурентний господарський комплекс, сприяти поліпшенню фінансового стану підприємств усіх форм власності, особливо пріоритетних галузей виробничої сфери. Регулююча функція **П.п**. полягатиме у ліквідації дисбалансу між дохідною та видатковою частинами доходів регіонів, в регулюванні відносин суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та різних форм власності, зменшенні податкового навантаження через зміну податкового законодавства.

З 1 січня 2011 року набрав чинності Податковий кодекс України, що регулює відносини, які виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження та обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Відповідно до нього встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. До загальнодержавних належать такі податки та збори: податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Провідним напрямом реформування **П.п.** має стати завершення модернізації усієї податкової служби України та системи її органів, яка здійснюється за участю Світового банку і Міжнародного Валютного Фонду за напрямами: реформування організаційної структури, операційної діяльності та виконавчого управління, вдосконалення роботи інформаційно-аналітичної служби та взаємовідносин з іншими державними установами, платниками податків. Процес реформування податкової служби України охоплює такі кроки: інтеграцію ДПІ, перехід від спеціалізації за видами податків до функціональної структури, впровадження системи захисту обміну інформацією з платниками податків. Реструктуризація податкової служби за функціональною ознакою та її консолідація передбачає модернізацію таких напрямів, як: реєстрація платників податків, облік та обробка податкової звітності, управління документообігом погашення податкового боргу, покращення податкового аудиту, форм обслуговування платників податків, зміцнення підрозділів, що працюватимуть з великими підрозділами. Увага приділятиметься також реформуванню систем та процедур управління системою оподаткування, організаційній раціоналізації інформаційних

потоків, удосконаленню телекомунікаційних зв'язків у структурі ДПС України.

Літ.: *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Державні фінанси : навч. посіб. / За заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002; *П. В. Мельник,* Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] ; За ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України. – 2008; *Попович В.* Теорія детінізації економіки. – Ірпінь : Академія ДПС України. – 2001; *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектору. – К. : Основи, 1998; *Василик О. Д.,* Павлюк К. В. Державні фінанси України: Підручник. – К. : Центр навч. літ., 2003; *Юрій С. І.,* Бескид Й. М. Бюджетна система України : навч. посіб. – К. : НІОС, 2000.

© *Крушельницька Т.П.*

ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ (*policy of rural development*) – це діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо розроблення, прийняття та втілення в життя управлінських рішень з прискорення сільського розвитку, як об'єктивного, саморегульованого та цілеспрямованого процесу, що відбувається в межах відповідної соціально-територіальної підсистеми суспільства.

Актуальність розробки та впровадження **П.с.р.**, адекватної суспільним перетворенням, що відбуваються на сільських територіях, пов'язана з потребою, з одного боку, інтеграції діяльності органів публічної влади та корпоратизації зусиль різних неформальних інститутів – з іншого з метою формування відповідного інституціонального середовища.

В цьому сенсі ця політика має консолідувати намагання держави, бізнесу та громадськості щодо відтворення сільських територій. При цьому джерелом вироблення консолідованої політики сільського розвитку є різні інститути, а тому той чи інший її напрям виступає одночасно витвором кількох державних органів. Отже, за таких умов консолідована **П.с.р.** виступає як мегаполітика, тобто як територіальна політика, що інтегрує економічну політику, в тому числі аграрну, соціальну політику, політику зайнятості населення, демографічну політику, етнополітику та екологічну політику (рис. 1).

П.с.р. позиціонується як територіальна, а не як галузева й має на меті забезпечення відтворення сільських територій. Саме така політика здатна консолідувати загальнодержавні, місцеві та галузеві інтереси. По-перше, вона охоплює своїм впливом усі рівні сільських територій; по-друге, за своїм змістом відображає всі компоненти об'єкта, по-третє, поширюється на сільські урбанізовані зони й ареали, а також території зі спеціальним режимом функціонування; по-четверте, виходить із визнання взаємопов'язаності сільської та міської територіальних підсистем суспільства; по-п'яте, за рівнями впливу є адекватною відповідним рівням сільських соціально-просторових утворень.

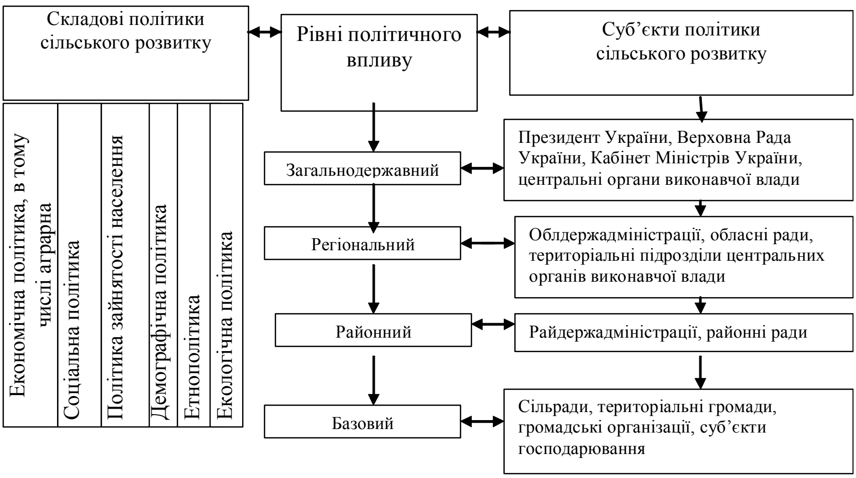

Рис. 1. Рівні, складові та суб'єкти політики сільського розвитку

Впровадження **П.с.р.** потребує застосування таких інструментів політичного впливу як прогнозування, планування та програмування. Основою певних планів та програм сільського розвитку виступає прогнозування, яке базується на теоріях економічної кон'юнктури та соціогенетики. Планування ґрунтується на «генетичній» концепції, за якою використовується певний різновид індикативного планування, логіка якого полягає у русі «знизу», тобто від ресурсів до мети й включає такі складові, як територіальний та природоресурсний потенціал, розселенська ємність території, людський, соціальний, виробничий та фінансовий потенціали. Такий підхід дає можливість здійснення економічної діагностики сільських територій, розвиток яких залежить від оптимізації їх структури та ступеня господарського освоєння. Програмування соціально-економічного розвитку сільських територій складається з визначення мети, завдань, напрямів, термінів та розрахунку ресурсів, необхідних для досягнення цілей цього розвитку.

Значний внесок у наукову розробку досліджуваної проблеми зробили О. М. Бородіна та І. В. Прокопа (визначення сутності та змісту сільського розвитку) [1]; О. І. Павлов (теоретичні, практичні, політичні та управлінські аспекти сільського розвитку) [2]; О. В. Петриков (стійкість сільського розвитку) [3], О. М. Онищенко та В. В. Юрчишин (методологічні основи сільського розвитку) [4].

Літ.: *Бородіна О.* Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. –2009. – № 4 (567). – С. 74–85; там само. – 2009. – № 5 (570) – С. 59–67; *Павлов О. І.* Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління : монографія / *О. І. Павлов*. – Одеса : Астропринт, 2008. – 208 с.; *Петриков А.* Устойчивость сельского развития / А. Петриков // Экономист. – 2006. – № 7. – С. 86–93; *Онищенко О.* Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10 (539). – С. 4–13.

© Павлов О.І.

ПОЛІТИКА СІМЕЙНА – цілеспрямована діяльність, спрямована на розвиток сімейно-шлюбних відносин, створення умов для повноцінного та успішного виконання сім'єю своїх основних функцій, задоволення потреб та інтересів сімейних. Пріоритетними напрямами **П.с.** щодо розвитку сімейних відносин слід визнати:

• *Створення всебічних умов для реалізації сім'єю репродуктивної функції,* що виявляється у зваженій демографічній політиці, спрямованій на створення умов для повноцінного процесу відтворення населення, досягнення бажаного в довгостроковій перспективі, оптимального для країни розширеного типу відтворення.

• *Вплив соціальної політики на здійснення сім'єю виховної функції,* що зумовлює необхідність створення у процесі її реалізації сприятливих умов для реалізації сім'єю вказаної функції, гнучкої системи поєднання сімейного та суспільного виховання, створення умов для розширення соціальної, духовної основи для сімейного виховання.

• *Створення сприятливих можливостей для реалізації сім'єю економічної функції,* шляхом вирішення проблем родинної економіки, підтримки малозабезпечених сімей, створення умов для того, щоб кожна сім'я власними зусиллями забезпечувала свою соціальну та економічну безпеку.

• *Сприяння здійсненню сім'єю господарсько-побутової функції,* яке полягає у створенні умов для поєднання громадського обслуговування з процесом зниження трудомісткості домашньої праці, її полегшення, зменшення часу на ведення домашньої господарської діяльності за рахунок її автоматизації, в основі якої лежить використання досконалої побутової техніки.

• *Забезпечення соціальних умов для реалізації сім'єю функції проведення дозвілля,* задоволення потреб членів сім'ї в раціональному використанні вільного часу, що передбачає оптимізацію регулювання процесів організації дозвільної діяльності суспільства, організації оптимальних режимів використання вільного часу, а отже, розвитку самовираження особистості.

Різноманітність суб'єктів **П.с.**, особливості сім'ї як об'єкта державного впливу, зумовлюють необхідність визначення певних принципів і правил, які дають змогу забезпечити од-

наковість у прийнятті рішень, спрямованих на розвиток сім'ї, сімейних відносин, системність, послідовність та узгодженість дій у процесі їх реалізації. Крім загальноуправлінських, система цих принципів має включати:

• *принцип пріоритетності інтересів сім'ї* в структурі суспільних та державних інтересів, що передбачає переорієнтацію усієї політики держави, діяльності всіх державних інституцій на максимальне врахування та задоволення сімейних потреб, недопущення ієрархічного підпорядкування соціальних інтересів особи, сім'ї державним;

• *принцип незалежності й самостійності сім'ї* та окремих її членів у прийнятті рішень щодо свого розвитку, яка має забезпечуватися зведенням до мінімуму втручання у суто сімейні справи всіх суб'єктів політики та нормативної регламентації сімейного життя, крім випадків, передбачених законодавством;

• *принцип забезпечення рівних можливостей*, що передбачає створення органами державної влади однакових соціальних, правових, економічних гарантій та умов для розвитку кожної особистості у сім'ї безвідносно до соціальної ролі, кожного типу сім'ї в суспільстві незалежно від підстав її створення, складу та розміру тощо, кожної окремої сім'ї незалежно від місця проживання;

• *принцип соціального партнерства*, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім'ю між її членами та державою;

• *принцип самодостатності сім'ї,* який має забезпечуватися створенням умов для підвищення соціально-економічного потенціалу сім'ї, здатності самостійно виконувати свої функції;

• *принцип соціальної захищеності сім'ї,* що передбачає забезпечення гарантій на мінімальний життєвий рівень, соціальних послуг, правового захисту, інших видів державної підтримки сім'ї незалежно від категорії, місця проживання, типу населеного пункту;

• *принцип ґендерної рівності у сім'ї,* який має досягатися встановленням рівних прав та обов'язків жінок і чоловіків у сім'ї, розширенням можливостей для їх реалізації, створенням умов для рівного розподілу сімейних ролей та виконання батьківських обов'язків;

• *принцип гармонізації сімейної та трудової сфери,* що означає надання таких послуг сім'ям у різних сферах її життєдіяльності, що забезпечать розширення можливостей людини для максимального поєднання професійного та сімейного життя;

• *принцип соціальної участі,* який передбачає активну діяльність громадян та їх об'єднань, суб'єктів господарювання у процесі вироблення та/чи реалізації рішень у сфері сімейної політики на всіх рівнях.

Крім того, реалізація цього напряму соціальної політики потребує використання сукупності інструментів, важелів, засобів впливу на процеси розвитку сім'ї, серед яких адміністративно-правові, економічні та соціально-психологічні їх види.

До адміністративно-правових важелів, спрямованих на встановлення обов'язкових для виконання норм, правил, допустимих меж поведінки, відносять: юридичну регламентацію укладення та розірвання шлюбу, вирішення питання про материнство та батьківство; правове визначення обов'язків членів сім'ї, відповідальності за їх невиконання, порушення прав інших членів сім'ї; застосування санкцій сімейної, адміністративної та інших видів відповідальності; законодавчу регламентацію умов зайнятості та режимів праці осіб з сімейними обов'язками; законодавче регулювання охорони материнства та дитинства тощо.

До економічних інструментів, які покликані створювати економічні умови, фінансові чи матеріальні стимули, здатні зумовлювати ту чи іншу модель сімейної поведінки, належать: грошові виплати сім'ям з дітьми; соціальні пільги та гарантії уразливим категоріям сімей; податкові знижки та кредити особам з сімейними обов'язками; цільове кредитування сімей на побутові потреби; гарантії зайнятості та відпочинку осіб з сімейними обов'язками, передусім, гнучких режимів праці, надомної роботи, оплати відпусток у зв'язку з народженням дитини тощо.

До соціально-психологічних засобів державного впливу, завдання яких полягає у вирішенні соціальних проблем, задоволення потреб у послугах, моральне стимулювання та заохочення, формування та підтримка певних

переконань, настанов, цінностей, установок та орієнтацій, відносять: соціальні послуги сім'ям, які потребують допомоги у вирішенні власних проблем; соціальне обслуговування сім'ї через мережу відповідних закладів, серед яких передусім служби по догляду за дітьми; виконання соціальних проектів з вирішення окремих проблем функціонування й розвитку сім'ї, що включають комплекс інформаційних, просвітницьких, виховних, роз'яснювальних, консультативних та інших заходів.

Зміст **п.с.** має наповнюватися такими напрямами, як: сприяння життєдіяльності сім'ї та її стабільному розвиткові шляхом здійснення відповідної політики зайнятості, житлової та кредитної політики, підтримки підприємницької ініціативи сімей, удосконалення системи соціального захисту; забезпечення охорони здоров'я сім'ї, зокрема, шляхом забезпечення доступності медичної допомоги, впровадження сімейної та страхової медицини, заохочення народжуваності, формування в населення пріоритету здорового способу життя; розвиток системи соціально-консультаційної допомоги сім'ям через розвиток системи закладів соціального обслуговування сім'ї, надання їм соціальних послуг, поширення інформації з сімейної проблематики через засоби масової інформації; сприяння сім'ям у вихованні дітей, зокрема, шляхом збереження та вдосконалення мережі дитячих дошкільних та позашкільних закладів, груп продовженого дня, створення та підтримки дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, поширення спеціальної літератури; створення умов для дозвілля, культурного відпочинку і оздоровлення всієї сім'ї, зокрема шляхом розроблення і впровадження інфраструктури сімейного дозвілля і активного відпочинку, забезпечення доступності закладів культури, відпочинку та оздоровлення дітей і сімей з дітьми, впровадження ефективних форм і методів активного сімейного дозвілля.

Практична реалізація **п.с.** в Україні має здійснюватись за такими напрямами: регулювання шлюбно-сімейних відносин, що включає визначення засад шлюбу, прав та обов'язків, відповідальності подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї та родичів, встановлення та застосування санкцій сімейної та адміністративної відповідальності; соціальний захист сім'ї, що включає страхування у зв'язку з народженням дитини, допомогу сім'ям з дітьми (по вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на дітей одиноким матерям та дітей, які перебувають під опікою та піклуванням), адресну допомогу малозабезпеченим сім'ям, надання соціальних податкових пільг та кредитів; встановлення гарантій зайнятості осіб з сімейними обов'язками, регулювання умов праці, режиму роботи та відпочинку, зокрема, надання соціальних відпусток, охорона праці дітей, молоді та жінок; охорона здоров'я матері та дитини, зокрема через організацію мережі лікувально-профілактичних, дитячих та інших закладів, збереження репродуктивного здоров'я, розвиток служби планування сім'ї; організація послуг по догляду за малолітніми дітьми шляхом розвитку системи дошкільної освіти; надання соціальних пільг та гарантій сім'ям та окремим членам сім'ї, серед яких пільгове користування послугами об'єктів культури, фізкультури та спорту, позашкільних навчальних закладів, міського та міжміського транспорту, харчування дітей у дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, надання та кредитування будівництва житла тощо; підтримка сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, попередження насильства у сім'ї.

Літ.: *Глазунов С. В.* Соціологія сім'ї : навчальний посібник для студ. вищих закладів освіти / Дніпропетровський держ. ун-т. – Д. : РВВ. ДДУ, 2000; *Государственная* семейная политика в странах Европейского сообщества и США : Сб. обзоров / О. Б. Осколова (отв. ред.), РАН, ИНИОН. – М., 1996; *Діти*, жінки та сім'я в Україні : Статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2006; *Мельничук Л. М.* Теоретико-методологічні основи дослідження державного регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007. – № 3; *Сімейне* право України: Підручник / В. І. Борисова (заг.ред.), І.В. Жилінкова (заг.ред.). – К. : Юрінком Інтер, 2004; *Сімейний* кодекс України. Прийнятий 10 січня 2002 р. – К. : Істина, 2002.

© Скуратівський В.А., Мельничук Л.М.

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНІЙ – (від лат. *potentia* – сила) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. **П.о.** – сукупність інтелектуальних, кадрових та матеріальних ресурсів держави, професійних можливостей, інформаційних і технологічних засобів для реалізації завдань державної освітньої політики. **П.о.** визначається якістю освіти, досконалістю функціонування усіх ланок системи освіти, рівнем розвитку педагогічної науки, конкурентоспроможністю держави. Наукова категорія «потенціал освітній» – це органічна складова людського розвитку. **П.о.** – це єдність матеріально-речових і неречових елементів системи освіти. Перші з них – це ресурсна база системи освіти: кількість навчальних закладів, вчителів, учнів, підручників, комп'ютерів тощо. Ці елементи практично піддаються оцінці. Неречові елементи – це ті знання, навички, цінності, норми поведінки, що втілені в людях в результаті освіти. Синтетичним, інтегральним показником, в якому відображені матеріально-речові та, деякою мірою, неречові елементи, виступає фонд освіти. У вузькому розумінні **П.о.** розглядається як фонд освіти – потенціал тих реальних витрат, що здійснені суспільством для функціонування системи освіти. Це ті витрати, що здійснені в поточному і попередньому періодах та матеріалізовані в наявних ресурсах діючої системи освіти та її випускниках. **П.о.** у більш широкому розумінні визначається як такий, що поряд із фондом освіти включає самоосвіту та практичний досвід людей. У найширшому розумінні **П.о.** включає в себе поряд із сукупними затратами суспільства на функціонування системи освіти та вищезазначеними елементами також накопичений досвід народу. Останній знаходить свій прояв в культурних і національних традиціях, моральних цінностях, які передаються людськими поколіннями і складають цементуючий фундамент суспільного життя. За визначенням Утюж І. Г. **П.о.** особистості розглядається як духовно-діяльнісний феномен, що має інформаційно-енергетичну природу, включає її здібності, можливості, ресурси, а також потреби, мотиви, інтелект, волю, інтереси, ідеали, установки, цінності, норми, переконання, виступаючи рушійною силою становлення інформаційного суспільства і водночас передумовою реалізації сутнісних сил людини, здійснення нею власної стратегії життя. Поняття «потенціал» тлумачиться автором як притаманна матеріально-духовним системам сукупність параметрів, які визначають і водночас забезпечують наявність у цих системах певних можливостей, здібностей, ресурсів для здійснення ними тих чи інших умов, спрямованих на самозбереження і саморух, а також перетворення умов і характеристик середовища. Варто зазначити, що **П.о.** особистості безпосередньо пов'язаний із закладеним в людині комплексом об'єктивних можливостей і здібностей, що проявляються в освітньому процесі, який обумовлюється як характером індивідуальної та групової суспільно-історичної діяльності, так і конкретно-історичними соціокультурними детермінантами. Категорію **П.о.** особистості слід розуміти як духовно-діяльнісний феномен, що при збереженні певної цілісності має інформаційно-енергетичну природу, складну внутрішню структуру, у якій духовна складова і дієздатність набувають специфічного змісту, спрямованості, а творчі процеси мають сталу ритміку протікання. Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в сучасній Україні, пов'язані зі становленням демократії, ринкової економіки, громадянського суспільства, пошуком духовних основ соціального буття. Вони вимагають розробки ефективного механізму формування **П.о.** суспільства, який би забезпечував сталий розвиток освітньої галузі та відповідно позитивну динаміку освітнього рівня населення. Побудова такого механізму має ґрунтуватися на попередньому виявленні сучасних проблем і суперечностей розвитку **П.о.** суспільства. Проблемам формування та використання **П.о.** населення присвячені численні праці науковців. Як суспільне явище реалізація **П.о.** особистості стає предметом аналізу в античній філософії (Сократ, Платон, Аристотель, Плотін), у філософії Середньовіччя (Августин), Відродження (П. Мірандолла, Данте), Нового часу (Дж. Локк, Л. Фейєрбах, О. Конт, А. Шопенгауєр, Ф. Ніцше), в філософії XX століття (З. Фрейд, А. Бергсон, Дж. Дьюї, Т. Парсонс, А. Маслоу, Ю. Габермас та інші). У радянській суспільствознавчій думці склалася традиція розглядати проблему **П.о.** особистості в рамках соціоцетричної

парадигми людини (К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинський, Т. Є. Коннікова, Л. І. Новікова, Ш. А. Амонашвілі, В. Ф. Шаталов, С. Н. Лисенкова та інші). Дослідження особливостей реалізації **П.о.** особистості в суспільстві та чинників оптимізації названого процесу на теренах української соціокультурної дійсності є предметом дослідження вчених і практиків. У працях С. І. Бандури, Д. П. Богині, І. К. Бондар, М. І. Долішнього, Р. І. Капелюшнікова, Г. І. Купалової, Л. С. Лісогор, В. В. Онікієнка досліджуються проблеми зайнятості населення, обґрунтовуються причини безробіття та вплив освітньо-кваліфікаційного рівня робочої сили на її конкурентоспроможність. Певні сторони феномена **П.о.** тією чи іншою мірою висвітлюються в творах сучасних українських філософів, серед яких: В.П. Андрущенко, В. П. Бех, Є. К. Бистрицький, В. І. Воловик, В.Г. Воронкова, Л. Д. Кривега, В. Г. Кремень, В. О. Лозовий, В. І. Лозова, В. А. Жадько, Л. В. Сохань, В. Табачковський, В.О. Таран, В. В. Шкода та ін. **П.о.** відіграє одну з визначальних функцій в процесі забезпечення сталого розвитку суспільства, який розглядається в єдності економічного, соціально-політичного та екологічного розвитку. Освіта безпосередньо і опосередковано впливає на розвиток суспільства та його елементи, що передусім знаходить прояв у поліпшенні економічних показників на макро- та мікрорівнях. Водночас, ефект освіти для суспільства є багатовекторним, різнобічним і не обмежується її впливом лише на економічне зростання. **П.о.** України на початок XXI століття характеризується розгалуженою матеріальною базою та наявністю значної кількості навчальних закладів різних форм організації і власності, які забезпечують навчання на різних рівнях освіти. Україні, з її складними соціально-економічними умовами, вдалося у цілому зберегти, і навіть багато в чому поліпшити умови для здобуття населенням освіти. «Динаміка розвитку освітнього потенціалу загалом характеризується позитивними тенденціями: зростає забезпеченість навчального процесу закладами освіти, педагогічним персоналом, збільшується частка молоді, що отримує повну середню і повну вищу освіту, причому найбільше зростання спостерігається у сфері повної вищої освіти як в абсолютних, так і у відносних показниках». Однак занепокоєння щодо збереження й розвитку **П.о.** викликають такі тенденції: скорочення частки молоді, що здобуває професійно-технічну і базову вищу освіту; скрутне матеріальне становище системи професійно-технічної освіти; старіння та виїзд за рубіж висококваліфікованих педагогічних кадрів; скорочення чисельності наукових працівників і різке зниження результативності їх праці; зменшення рівня асигнувань на освіту у відсотках до ВВП і до державного бюджету, зменшення державних видатків на одного учня та одного студента. Система управління освітою України перебуває у процесі модернізації та реформування на нових, демократичних засадах. Роль держави у цьому процесі залишається вирішальною. Актуальними державними завданнями є наступні: зміцнення наданих державі регулюючих функцій, підвищення автономії навчальних закладів та реальне включення інших суб'єктів у процес керівництва галуззю. Саме держава, маючи достатні можливості визначати довгострокову стратегію розвитку освіти, покликана забезпечувати збереження і примноження національного **П.о.** України за допомогою не тільки прямого контролю, а й непрямих методів економічного, правового та організаційного впливу.

Літ.: *Каленюк І. С.* Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. – К. : Т-во « Кадри», 2001**;** *Литвин В.* Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / Авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К., 2004; *Утюж І. Г.* Освітній потенціал особистості: сутність, зміст, структура // Нова парадигма : Альманах наукових праць. Випуск 33. – Запоріжжя : Видавництво ЗДУ, 2003.

© Науменко Р.А. Тодосова Г.І.

ПРЕДМЕТ МЕДИЧНОГО ПРАВА – це якісно однорідні суспільні відносини, які регулюються нормами права. У загальному вигляді **П.м.п.** відповідає на питання: що регулює ця галузь права. Виходячи з цього, **П.м.п.** – це суспільні відносини, що

виникають у процесі здійснення медичної діяльності.

П.м.п. складається об'єктивно, незалежно від волі і свідомості окремо взятої людини або групи людей. Така об'єктивність пов'язана з потребами всього суспільства, яке зацікавлене в якісному і адекватному регулюванні взаємовідносин, що складаються у сфері медичної діяльності. Слід також відмітити, що суспільні відносини, котрі виникають у сфері медичної діяльності, регулюються не тільки нормами права. Така ситуація обумовлює становище, за якого відносини між пацієнтами і представниками медичних установ знаходяться під значним впливом етичних і моральних норм. Шанобливе, гуманне ставлення, турбота при наданні медичної допомоги не можуть бути регламентовані законом. З цієї причини до **П.м.п.** належать ті суспільні відносини, які можуть підлягати правовому регулюванню.

Основні причини, які свідчать про комплексну природу медичного права:

1) конституційно закріплене право на охорону здоров'я і медичну допомогу;

2) наявність окремих нормативно-правових актів, котрі присвячені регулюванню виключно суспільних відносин у сфері охорони здоров'я громадян;

3) суспільні відносини, що виникають у сфері медичної діяльності, регулюються як власними нормами, так і нормами, що містяться в інших галузях права (кримінальне, цивільне, адміністративне й ін.);

4) наявність загальних принципів, які властиві медичному праву і характеризують його зміст;

5) система і структура медичного права, що містить правові підгалузі, інститути і норми;

6) неможливість у рамках існуючих галузей права забезпечити якісне правове регулювання численних відносин у галузі медицини.

Літ.: *Волков В. Д.,* Дешко Л. М. До питання про галузеву приналежність медичного права України та його місце в структурі медичної і юридичної освіти / В. Д. Волков, Л. М. Дешко // Медичне право України: проблеми становлення і розвитку : Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20.04 2007, – м. Львів. – С. 52–59.; *Вороненко Ю. В., Радиш Я. Ф.* Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку / Ю.В. Вороненко, Я.Ф. Радиш // Український медичний часопис, 2006. – № 5 (55). – С. 5–10.; *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.; *Стеценко С. Г.* Сучасне українське медичне право : монографія. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

©Радиш Я.Ф., Рожкова І.В., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А.

ПРИВАТИЗАЦІЯ (англ. *Privatisation*) – здійснення уповноваженими органами влади та державним інституціями комплексу практичних заходів, пов'язаних з переходом об'єктів державної власності до приватного сектору економіки. Найбільш загальні причини **П.** зумовлюються необхідністю:

• підвищення рентабельності підприємств державного сектору економіки;

• скорочення урядових витрат, пов'язаних із фінансуванням державних установ і організацій;

• збільшення доходів державного бюджету, ліквідації або зменшення внутрішньої або зовнішньої заборгованості шляхом перерахування до бюджету країни доходів від **П.** державного майна;

• скорочення державного монополізму в сфері виробництва товарів і послуг, розвитку конкурентних засад організації економіки;

• розширення інвестиційного попиту населення, створення широкої соціальної бази підтримки ринкових реформ тощо.

Для країн з трансформаційною економікою саме ця державно-управлінська діяльність стає пріоритетною. В умовах адміністративно-командної системи державна власність відіграє панівну роль, а державний сектор, по суті, має монопольне становище. Внаслідок цього позитивний стимулюючий ефект його розвитку поступово втрачається, і надмірні обсяги його поширення гальмують господарські процеси, стають основою для їх поступової «тінізації», функціонування економіки поза легальними межами. Тому для країн, які здійснюють перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки, актуальним завданням

стає оптимізація меж державного сектору економіки, насамперед – шляхом **П.** Трансформація відносин державної власності розглядається як провідний засіб створення необхідного інституціонального середовища здійснення ринкових перетворень в цілому.

В країнах із сталими ринковими відносинами уряди також досить часто удаються до здійснення приватизаційних заходів, проте вони не набувають всеохоплюючого і глобального характеру, а здійснюються скоріш «крапково» з метою підвищення ефективності діяльності конкретних підприємств, секторів, галузей економіки. Залежно від об'єктів встановленого порядку і процедур запровадження, розрізняються численні способи здійснення **П.** (табл. 1).

Таблиця 1

Основні способи здійснення приватизації державних підприємств в трансформаційній економіці

Ознака	Спосіб здійснення приватизації
Об'єкт приватизації	• орієнтований на підприємства – об'єкти «малої» приватизації; • орієнтований на підприємства – об'єкти «великої» приватизації
Масштаб застосування	• індивідуальний («крапковий»); • масовий
Надання пільг, преференцій окремим учасникам приватизації	• без надання пільг або привілеїв учасникам приватизаційних заходів; • із наданням пільг або привілеїв окремим учасникам приватизації (менеджерам, членам трудового колективу, іноземним інвесторам, «стратегічним» або «промисловим» інвесторам»)
Обмеження щодо участі в приватизації окремих груп інвесторів	• без встановлення обмежень щодо участі в приватизації різних груп інвесторів; • із встановленням обмежень щодо участі в приватизації окремих груп інвесторів (інвесторів, які зареєстровані в офшорних зонах або таких, що не відповідають кваліфікаційним вимогам)
Спосіб здійснення	• спонтанний («стихійний»); • організований
Спосіб легалізації	• легальний; • нелегальний (тіньова приватизація)
Еквівалентність здійснення	• нееквівалентний (негрошовий – сертифікатний, купонний, ваучерний); • еквівалентний (грошовий)
Спрямованість здійснення	• зорієнтований на поповнення державного бюджету; • зорієнтований на здійснення інвестиційної програми модернізації (реструктуризації) підприємства
Конкуретність здійснення	• неконкурентний (викуп, оренда з викупом, пільгова підписка); • конкурентний (продаж на відкритих та спеціалізованих аукціонах, фондових біржах, проведення конкурсів, відкритих тендерів)

Здійсненню **П.** державних підприємств, як правило, передують такі важливі інституційних перетворень:

• *комерціалізація* – зміна статусу державних підприємств, які функціонують на основі публічного права, на статус юридичних осіб приватного права при збереженні обмежень в сфері розпорядження майном і одночасного зняття ряду запроваджених державою обмежень щодо впливу конкуренції на їх діяльність;

• *корпоратизація (акціонування)* – перетворення державних підприємств в акціонерні товариства (як правило, відкриті АТ) з метою удосконалення управління ними.

Досить часто проведення **П.** державних підприємств поєднується із їх *реструктуризацією*. Це передбачає втілення комплексу

взаємопов'язаних організаційно-правових, фінансово-економічних, виробничо-технічних, соціально-психологічних заходів, які спрямовані на підвищення ефективності функціонування підприємства, зміну структури управління, форми власності, технології виробництва, здатних привести підприємство до фінансового оздоровлення, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції з одночасним вирішенням соціальних та екологічних проблем.

Офіційно запровадження політики **П.** в Україні було проголошено наприкінці 1991 р. із затвердженням парламентом Концепції роздержавлення і приватизації майна держаних підприємств, житлового фонду і землі. Наступного року було прийнято цілу низку приватизаційних законів: «Про приватизацію майна державних підприємств». «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», «Про приватизаційні папери». Перша Державна програма **П.** на 1992 рік була затверджена в червні того ж року. У розвитку приватизаційних процесів в Україні виокремлюються наступні етапи: 1992 р. – початок **П.**; 1996 р. – завершення малої **П.;** 1998 р. – завершення масової **П**.; 2000 р. – прийняття Державної програми приватизації на 2000–2002 роки, спрямованої на здійснення **П.** у стратегічних галузях промисловості, у сфері природних монополій, інфраструктурних галузях, великих технологічних комплексах; 2003 р. – по теперішній час – **П.** окремих підприємств за індивідуальними механізмами.

Державні програми приватизації – основні законодавчі акти, які визначають цілі і способи **П.,** окреслюють конкретні планові завдання щодо зміни форми власності і забезпечення надходжень від продажу державних об'єктів до державного бюджету – до 2000 р. затверджувалися щорічно. У 2000 р. вперше була прийнята Програма, яка визначала умови **П**. на середньостроковий період – три роки. Після 2003 р. були підготовлені декілька проектів програм **П.** на відповідні періоди, однак жоден з них не був прийнятий.

У нашій країні власність переважної більшості об'єктів була змінена шляхом викупу (понад 68%) і лише невелика кількість – конкурентними способами продажу. Це ілюструє визначальну різницю у здійсненні **П.** між Україною та більшістю Східно-Європейських країн, де продаж акцій на відкритих торгах є найбільш поширеним методом **П.** великих підприємств. Надходження доходів від **П.** були дуже нерівномірними за роками і різко зменшилися після 2005 р. Надвисокі надходження 2005 р. були досягнуті завдяки перепродажу після повернення у державну власність лише однієї компанії – Криворіжсталі. Наведене свідчить, що розвиток **П.** в Україні останніми роками загальмувався. Належного правового оформлення й досі не отримали ключові питання здійснення відповідних заходів: **П.** підприємств разом із ділянками землі, зняття політичних ризиків для великих інвесторів, забезпечення прозорості приватизаційного процесу. Потребують суттєвого доопрацювання механізми допродажу неліквідних пакетів акцій, організації передприватизаційної підготовки об'єктів, забезпечення належного контролю за виконанням інвестиційних зобов'язань конкурсного продажу тощо.

Особливими формами здійснення приватизаційних заходів є:

• *деприватизація* – часткове відновлення або посилення державного контролю над вже приватизованим підприємством (наприклад, шляхом конвертації його заборгованості в державні пакети акцій (або акцій в обмін на інвестиції), переоцінки державних активів та організації додаткової емісії, збільшення статутного капіталу існуючих компаній);

• *реприватиазція* – повторна **П.** підприємства, стосовно якого попередні власники не виконали інвестиційні умови і програми (по суті, являє собою заміну приватного власника шляхом скасування підсумків попереднього приватизаційного конкурсу і його повторного проведення, закріплення пакету акцій у державній власності з можливістю повторного продажу);

• *приватизація управління* – держава передає приватним фірмам права на управління підприємством, організацією, які при цьому залишаються власністю держави; майбутні доходи держави і збереженість майна гарантуються заставою приватного управля-

ючого. Охоплює широке коло варіантів тимчасової передачі окремих прав власності держави та схем організації державно-приватного партнерства (оренда, застава, концесія, лізинг, довірче управління тощо).

Літ.: *Закон* України «Про приватизацію майна державних підприємств» від 19.02.1997 р. № 89/97 – ВР; *Закон* України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. № 2171–XII; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / *Бодров В. Г.*, Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Глинкина С. П.* Приватизация: концепции, реализация, эфективность : монограф. / С. П. Глинкина; Ин-т экономики РАН. – М. : Наука, 2006. – 235 с.; *Ларцев В. С.* Краткий очерк истории приватизации в Украине / В. С. Ларцев, Г. Н. Ключиков. – К. : Полиграф-Информ, 2001. – 352 с. ; *Чечетов М. В.* Приватизация: теория, методология, практика : монограф. / М. В. Чечетов. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 645 с.

© Сафронова О.М.

ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТНЕ (прогноз гр. *prognosis* – просування, передбачення) – а) інструмент державного управління бюджетним процесом; б) науково-аналітична робота з розробки прогнозних (вірогідних) показників доходів і видатків бюджету на перспективу; в) науково-обґрунтовані пропозиції щодо тенденцій і напрямів розвитку бюджету (державних доходів і видатків) на близьку і віддалену перспективу, альтернативних планів і термінів досягнення пріоритетних цілей. **П.б.** органічно пов'язано із тенденціями та потребами економіки, економічної політики держави; ґрунтується на прогнозах науково-технічного прогресу і сприяє реалізації національних пріоритетів, визначених урядом цілей. Мета **П.б.** – посилення контролю за витрачанням коштів дербюджету, з одного боку, і скорочення або скасування витрат, які не узгоджуються з потребами соціально-економічного прогресу, – з іншого.

Здійснюється у найбільш розвинених країнах світу; у США дістало назву «планування–прогнозування–бюджетування».

Основне завдання **П.б.**: аналіз та оцінка бюджетних процесів і тенденцій виявлення вузлових проблем фінансової системи, бюджетного процесу в державі; визначення дії цих тенденцій у майбутньому, передбачення нових фінансових ситуацій і нових проблем у бюджетному процесі; вивчення можливих альтернатив розвитку на обґрунтування вибору певного варіанту з метою прийняття найбільш раціонального рішення.

П.б. є макроекономічним інструментом для здійснення бюджетної політики і бюджетного планування. В бюджетних прогнозах розраховуються обсяги фінансових ресурсів, оптимальні розміри їх зосередження в бюджеті, (зокрема щодо обсягів ВНП, національного доходу), їх розподіл між бюджетами різних рівнів, оцінюється вплив через дохідну і видаткову частини на розвиток економіки, соціальної сфери, науки і техніки тощо. Поряд з перспективним плануванням дозволяє виявити об'єктивні взаємозв'язки і довготривалі тенденції зміни структури джерел фінансових ресурсів, а також фактори, що визначають розвиток цих тенденцій у майбутньому. **П.б.** доцільно здійснювати при складанні довгострокових, середньострокових і поточних планів, хоча найбільше значення воно має для перспективного планування.

Як інструмент державного управління бюджетом **П.б** створює умови для підвищення результативності та ефективності усієї системи державного управління. Зокрема, пов'язати політику і бюджет для досягнення довгострокових планів, окреслити фінансові перспективи розвитку країни, покращити процес формування бюджету, отримати обґрунтовані бюджетні показники, забезпечити відкритість управління, прозорість і якість прийняття державних фінансових рішень.

П.б. може застосовуватися і на мікрорівні: показники допомагають передбачувати розвиток бюджету на перспективу. Йдеться про плани – прогнози місцевих органів державної влади, прогнози обсягів виробництва найбільш важливих товарів, послуг, доходів громадян, прибутків підприємств різних форм власності та типів.

П.б. передбачає послідовні етапи: визначення цілей та завдань для їх досягнення; збір та аналіз інформації; вибір моделі прогнозування; розробку рекомендацій для оп-

тимізації рішень, що приймаються за даними прогнозних розрахунків. Основними методами **П.б**. є метод екстраполяції, моделювання, визначення експертних оцінок.

Досвід функціонування фінансової сфери розвинутих країн Європи та світу засвідчує широке використання **П.б.** при розробці макроекономічних і макрофінансових прогнозів та моделей економічного розвитку, оцінюванні наслідків поточної фінансової політики на майбутнє. **П.б.** базується на науково-обґрунтованих підходах, достатній аналітичній та джерельній базі даних, перспективному та стратегічному плануванні. Так, у США, Німеччині, при поданні річного бюджету в законодавчі органи готуються основні макроекономічні прогнози та показники бюджетно-фіскального характеру. У країнах – членах ЄС на законодавчому рівні передбачене обов'язкове трирічне прогнозування показників фіскальної політики. У більшості цих країн **П.б.** використовується при розробці, передусім, середньострокових та довгострокових бюджетів. Експерти Міжнародного валютного фонду назвали таку практику основою бюджету на середньострокову перспективу (далі – ОБСП). Її ключовими характеристиками є: визначення цілей бюджетної та податкової політики; розроблення комплексу показників макроекономічних і бюджетно-фіскальних прогнозів на середньострокову перспективу; оцінювання бюджетних видатків міністерств і відомств на період від двох до чотирьох років після закінчення поточного бюджетного року; отримання офіційних оцінок на перспективу або поточний рік для узгодження бюджету на наступний рік; забезпечення жорстких бюджетних обмежень на утримання державних інститутів.

Практика розроблення бюджетів за методом ОБСП набула широкого застосування у багатьох розвинених країнах, зокрема, країнах-членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), скандинавських країнах, Німеччині, Великій Британії, Австралії. Для України використання **П.б.** за методом ОБСП є актуальним і заслуговує на увагу. З метою застосування його у фінансовій вітчизняній практиці та забезпечення адаптації до європейських стандартів адміністрування бюджетного процесу цілком доцільним є впровадження його методики. Це потребуватиме на державному рівні створення правових, організаційних, технологічних, економічних, інформаційних умов його впровадження у фінансову практику.

Літ.: *П. В. Мельник,* Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.]. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.]; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України. – 2008; *Суторміна В. М.* Фінанси зарубіжних корпорацій / Суторміна В. М. – К. : Либідь, 2004; *Холт Роберт Н.* Основы финансового менеджмента / пер.с англ. / Холт Роберт Н. – М. : «Дело», 1993; *Голов С. Ф.* Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник / Голов С. Ф., Костюченко В. М. – К. : Лібра, 2001.

© Крушельницька Т.П.

ПРОГНОЗУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. Під прогнозом розуміють науково обгрунтоване судження про можливий стан об'єкта у майбутньому. Прогноз – це пошук реалістичного й економічно виправданого рішення, це зусилля, які докладаються з метою розрахувати майбутнє. Виходячи з того, що, прогнозування поєднує в собі два елементи – передбачення і пропонування, виділяють пошуковий і нормативний прогнози.

Пошуковий прогноз має переважно теоретико-пізнавальний (науково-дослідний) характер і не враховує цілеспрямованих дій з боку суб'єктів управління. Його завдання – з'ясувати, як буде розвиватися досліджуваний об'єкт при збереженні існуючих тенденцій.

Нормативний прогноз носить управлінський характер, пов'язаний з можливістю прийняття управлінського рішення на основі отриманих знань. Він розробляється на підставі наперед визначених цілей (нормативів).

За об'єктами прогнозування вирізняють три основні групи прогнозів:

• прогнози ресурсів (прогнози природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні, науково-технічного прогресу);

• прогнози розвитку економіки (прогнози розвитку галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);

• прогнози суспільних потреб (виробничих, особистих, загальнодержавних, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньо-політичні і військово-стратегічні).

За часовим горизонтом економічні прогнози класифікують на оперативні, короткострокові, середньострокові і довгострокові. У соціально-економічних прогнозах встановлений такий часовий масштаб: оперативні прогнози – до одного місяця, короткострокові – до одного року, середньострокові – на кілька років і довгострокові – на період понад п'ять і приблизно до 15–20 років.

Прогнози економічного та соціального розвитку України розробляються на далекострокову, довгострокову, середньострокову й короткострокову перспективи. Вони здійснюються, виходячи з аналізу демографічної ситуації, науково-технічного потенціалу, нагромадженого національного багатства, зовнішньоекономічного становища України, наявності природних ресурсів, соціальної структури суспільства, а також прийнятої стратегії економічного розвитку. Прогнози розробляються в кількох варіантах з урахуванням можливого впливу внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних та інших факторів.

В цілому по Україні прогнози розробляються з виділенням народногосподарських комплексів, галузей і регіонів, а також за окремими суспільно значущими сферами економіки та кон'юнктури ринку. Прогноз може бути макроекономічного рівня, тобто передбачати сукупність явищ, що стосуються в даний проміжок часу всіх суб'єктів господарювання, або мікроекономічного рівня, тобто відображати процеси на рівні підприємства. Результати прогнозів економічного й соціального розвитку України та прогнози кон'юнктури ринку використовуються під час прийняття органами законодавчої й виконавчої влади конкретних рішень у галузі економічної політики та під час розробки індикативних планів і державних програм.

Прогнозування – це отримання інформації про майбутнє; це передбачення, яке поділяється на наукове і ненаукове (інтуїтивне, повсякденне та релігійне – псевдопередбачення). Наукове передбачення базується на знаннях закономірностей розвитку природи, суспільства та мислення; інтуїтивне – на передчуттях людини; повсякденне – на так званому життєвому досвіді, пов'язаному з аналогіями, прикметами тощо; релігійне передбачення ще називають пророцтвом, тобто вірою в надприродні сили, забобони та інше.

П.д.у. – це наукове, обґрунтоване системою встановлених причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей виявлення стану та вірогідних шляхів розвитку явищ і процесів. Воно передбачає оцінку показників, які характеризують ці явища в майбутньому.

Економічне прогнозування – це процес розробки економічних прогнозів. Він ґрунтується на вивченні закономірностей розвитку різних економічних явищ і процесів, виявляє найбільш ймовірні та альтернативні шляхи їх розвитку і дає базу для вибору та обґрунтування економічної політики на перспективу. Об'єктом прогнозування є економічні, соціальні, науково-технічні та інші явища й процеси в економіці країни, її галузях і комплексах. Предметом економічного прогнозування є якісні та кількісні зміни, які відбуваються в економіці під впливом сукупних або окремих факторів у межах періоду, що прогнозується.

Об'єктом економічного прогнозування виступають економічний і соціальний потенціали України, які включають: сукупність розвіданих, нерозвіданих і використовуваних природних ресурсів, джерел енергії, науково-технічний потенціал, що охоплює сукупність трудових, матеріальних, фінансових ресурсів, сфери науки і наукового обслуговування, нагромаджених знань у галузі суспільних, природничих, технічних наук, а також передового досвіду, яким володіє і може використати держава, промислово-виробничий потенціал, що охоплює сукупність галузей промислового виробництва, будівельної індустрії, транспорту і зв'язку, їх виробничих потужностей, основних фондів і

трудових ресурсів; сільськогосподарський потенціал – сукупність трудових ресурсів, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, технічних засобів оснащення, ресурсів рослинництва, а також лісових і водних ресурсів.

Об'єктом соціального прогнозування є потенціал соціального розвитку, який охоплює такі галузі, як охорона здоров'я, культура і мистецтво, спорт, туризм, різні види громадської діяльності, приміщення і споруди, які забезпечують життєдіяльність населення.

Основними функціями **П.д.у.** є науковий аналіз розвитку економіки та науково-технічного прогресу в певних умовах і відповідному ретроспективному періоді, оцінка об'єктів прогнозування, виявлення альтернативних шляхів економічного й соціального розвитку, нагромадження наукового матеріалу й обґрунтування вибору певних рішень.

П.д.у. поширюється на такі процеси управління, які в момент розробки прогнозу або можливі в досить малому діапазоні, або зовсім неможливі, або можливі, але вимагають урахування дій таких факторів, вплив яких не може бути повністю або однозначно визначено.

П.д.у. економічного соціального розвитку України та її регіонів становить собою наукове передбачення ситуації, яка може скластися в перспективі залежно від використання тієї чи іншої стратегії розвитку.

Суттєва різниця між планом і прогнозом полягає в тому, що в плані відображається та втілюється уже прийняте господарське рішення, а прогноз характеризує перспективні його контури. Прогнозування та планування відрізняються тим, що характеризують різні ступені розвитку суспільно-економічних процесів. Прогнозування відрізняється від планування функціональним призначенням. Планування спрямоване на прийняття та практичне здійснення управлінських рішень; мета прогнозування – створити наукові передумови для їх прийняття, які включають науковий аналіз тенденцій та варіантне передбачення майбутнього розвитку суспільного виробництва з урахуванням оцінки можливих наслідків прийнятих рішень; обґрунтування напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Завдання **П.д.у.**, з одного боку, з'ясувати перспективи близького та майбутнього соціально-економічного розвитку, керуючись процесами, що склалися в реальній дійсності; з іншого боку – сприяти розробці оптимальних поточних і перспективних планів, спираючись на розроблений прогноз і оцінку прийнятого рішення з урахуванням його наслідків у прогнозованому періоді. Система прогнозування, планування й розробки програм економічного й соціального розвитку України та її регіонів є важливою складовою загальної системи державного регулювання економічного й соціального розвитку та дієвим інструментом реалізації соціально-економічної політики держави. Вона ґрунтується на взаємоузгодженні матеріальних, фінансових і трудових ресурсів у соціально-економічному обігу держави з метою досягти найбільшої ефективності в умовах їх обмеженості. Система складається з прогнозів, індикативних планів і програм та охоплює всі рівні виконавчої влади.

Складовою частиною системи прогнозування й планування є національні, галузеві та регіональні програми. Це основний засіб реалізації державної політики, пріоритетних напрямів економічного, соціального, екологічного, науково-технічного та культурного розвитку України, концентрації фінансових, матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів і координації діяльності підприємств, установ, організацій і громадян з метою розв'язати найважливіші загальнодержавні проблеми.

Показники системи прогнозування, планування та розробки програм на більш далеку перспективу коригуються в міру виконання планів чи програм на близьку перспективу.

Літ.: *Грабовецький Б.Є.* Економічне прогнозування і планування : навчальний посібник. – К. : ЦНЛ, 2003; *Владимирова Л.П.* Прогнозирование и планирование в условиях рынка : учебное пособие.– 5-е изд., перераб. и доп.. – М. : Дашков и К, 2005; *Ребкало В.*, Тертичка В. Стратегічне прогнозування як інструментарій державної політики // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України (укр.). – 2002. – № 3.

© Борисевич С.О.

ПРОГРАМА ДІЯЛЬНОСТІ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ базується на передвиборній програмі *Президента України* та подається до *Верховної Ради України* Прем'єр-міністром України. Вона базується на узгоджених політичних позиціях і програмних завданнях коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

П.д. КМУ вважається схваленою, якщо за неї проголосувала більшість від конституційного складу *Верховної Ради України*. Розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України віднесені до повноважень Верховної Ради України.

Рішення про схвалення **П.д. КМУ** приймається у формі Постанови *Верховної Ради України*. *Верховна Рада України* може надати *Кабінету Міністрів України* можливість доопрацювати **П.д. КМУ**. Повторний розгляд **П.д. КМУ** *Верховною Радою України* проводиться не пізніше, ніж на п'ятнадцятий день після прийняття такого рішення. **П.д. КМУ** подається до Верховної Ради України новопризначеним Прем'єр-міністром України разом із поданням про посадовий і персональний склад *Кабінету Міністрів України*. Вона розглядається *Верховною Радою України* невідкладно після складення присяги членами новосформованого Кабінету Міністрів України та набуття ним повноважень.

Прем'єр-міністр України спрямовує роботу *Кабінету Міністрів України* на виконання **П.д. КМУ**. Перший віце-прем'єр-міністр і віце-прем'єр-міністри України згідно з розподілом повноважень забезпечують виконання **П.д. КМУ** у відповідних напрямах діяльності, кожний міністр України також забезпечує виконання **П.д. КМУ**.

Протягом року після схвалення **П.д. КМУ** *Верховна Рада України* не може розглядати питання про відповідальність уряду та прийняття резолюції недовіри йому.

Урядові програми діяльності:

уряд Анатолія Кінаха.

П.д. КМУ (її проект) був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 р. № 779.

Уряд Віктора Януковича:

• «Відкритість, дієвість, результативність». Програма, схвалена Постановою Верховної Ради України від 17 квітня 2003 р. № 729–IV;

• «Послідовність. Ефективність. Відповідальність». Програма, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 березня 2004 р. № 1602-IV та скасована Постановою Верховної Ради України від 1 грудня 2004 р. № 2215–IV.

Перший уряд Юлії Тимошенко:

• «Назустріч людям». Програма, схвалена Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 2005 р. № 2426-IV, її проект затверджений Постановою Кабінету Міністрів від 4 лютого 2005 р. № 115; Постановою Кабінету Міністрів від 6 травня 2005 р. № 324 був затверджений план заходів на виконання у 2005 році Програми.

Другий уряд Юлії Тимошенко:

• «Український прорив: для людей, а не політиків», проект Програми, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. № 14; проект Постанови Верховної Ради про її схвалення був внесений 17 січня 2008 р.; на зміну цьому проектові був запропонований наступний.

• «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», проект Програми, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2008 р. № 1107; проект Постанови Верховної Ради про її схвалення був внесений 23 грудня 2008 р.

Уряд Миколи Азарова.

Президент поставив конкретне завдання до 22 травня 2011 р. завершити доопрацювання Програми економічних реформ та провести широке громадське обговорення.

Стратегічна мета **П.д. КМУ** – досягнення нової якості життя громадян, запровадження соціальних, економічних та демократичних європейських стандартів життєдіяльності людини, суспільства та держави.

Пріоритети **П.д. КМУ** – захист прав і свобод людей та гарантована участь кожного громадянина у суспільно-політичному житті. У центрі уваги **П.д. КМУ** – людина, задоволення її культурних, духовних та освітніх потреб, надання їй якісних медичних послуг, забезпечення реалізації демократичних прав і свобод.

Соціально-економічні орієнтири **П.д. КМУ** – щорічне зростання реальної заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, забезпечення громадян якісними медичними, освітніми та культурними послугами.

П.д. КМУ насамперед спрямована на:

• подолання бідності;

• створення безпечних і комфортних умов для життя громадян;

• боротьбу із злочинністю та корупцією;

• підтримку молодих, соціально незахищених та багатодітних сімей;

• поступове забезпечення соціальним житлом тих, хто цього потребує;

• створення нових робочих місць та можливостей для реалізації своїх здібностей кожною людиною;

• реалізацію європейського вибору.

Літ.: *Конституція* України від 28.06.1996 р.; *Закон* України «Про Кабінет Міністрів України» від 07.10.2010 р. № 2591–VI; *Офіційний* сайт Кабінету Міністрів України / Урядовий Портал. – Програми діяльності; *Державне* управління в Україні: організаційно-правові засади / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Державне* управління в Україні: централізація і децентралізація : моногр. / Відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997.

© Владіміров Т.О.

ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ – документи, в яких визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях, засоби та шляхи їх досягнення, формуються взаємоузгоджені і комплексні системи заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямовані на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання. Щороку розробляються Державна програма економічного і соціального розвитку України та програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст.

Державна **П.е.с.р.** України розробляється взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік. У Державній **П.е.с.р.** України на наступний рік повинні бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери; вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у наступному році; система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету України; показники розвитку державного сектору економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств. Державна **П.е.с.р.** України на наступний рік подається Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України одночасно з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

П.е.с.р. Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст розробляються щороку взаємоузгоджено з проектом Державної **П.е.с.р.** України на відповідний рік. У цих програмах повинні бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній і поточний роки та характеристика головних проблем розвитку її економіки та соціальної сфери; стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній адміністративно-територіальній одиниці; можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери відповідної адміністративно-територіальної оди-

ниці; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці в наступному році; система заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці; дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, ефективності використання об'єктів права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності. Проекти відповідних **П.е.с.р.** готують Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, районні державні адміністрації, виконавчі органи міських рад і виносять їх на розгляд відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських рад, які затверджують їх на пленарних засіданнях.

Літ.: *Дідківська Л. І.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. – 6-те вид., випр. і доп. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головко – К. : Знання, 2007; *Економіка* України: стратегія і політика довгострокового розвитку : монографія / В. М. Геєць, В. П. Александрова, Т. І. Артьомова та ін.; НАН України; Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003; *Регіональна* політика на рубежі XX–XXI століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – К. : Наук. думка, 2006; *Прогнозування* і розробка програм : Метод. посіб. / *В. Ф. Беседін*, А. В. Базилюк, І. К. Бондар. За ред. В. Ф. Беседіна. – К. : Наук. світ, 2000; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка – К. : Знання, 2008.

© Загорський В.С., Матвіїшин Є.Г.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД (англ. *The prosecutor's supervision*) – здійснюється системою органів прокуратури в Україні згідно з Конституцією України (ст. 121), стосується дотримання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також під час виконання судових рішень у кримінальних справах та застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Особливість роботи прокуратури в тому, що вона не наділена правом застосування прямих заходів впливу на порушників закону й здійснює це шляхом внесення відповідних протестів, приписів до відповідних організацій чи відповідним службовим особам і, якщо протести не задовольняються, то передачі їх до суду та постановки питання про притягнення винних до відповідальності.

П.н. за додержанням та правильним застосуванням законів слід розглядати як одну з форм державної діяльності, яка одержала нормативне закріплення в Конституції України та в Законі України «Про прокуратуру».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру», **П.н.** за додержанням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Діяльність органів прокуратури (ст. 4 Закону) спрямована на всіляке утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань:

• закріплених Конституцією України незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;

• гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

• основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад, органів самоорганізації населення.

Предметом нагляду за додержанням і застосуванням законів є (ст. 19 Закону):

• відповідність актів, які видаються всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, вимогам Конституції України та чинним законам;

• додержання законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі і гідності, якщо законом не передбачений інший порядок захисту цих прав;

• додержання законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, охорони навколишнього середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності. Перевірка виконання законів проводиться за заявами та іншими повідомленнями про порушення законності, що вимагають прокурорського реагування, а за наявності приводів – також з власної ініціативи прокурора. Прокуратура не підміняє органи відомчого управління та контролю і не втручається у господарську діяльність, якщо така діяльність не суперечить чинному законодавству.

Прокурор вживає заходів до того, щоб органи дізнання і попереднього слідства (ст. 30 Закону):

• додержували передбаченого законом порядку порушення кримінальних справ, розслідування діянь, що містять ознаки злочину, проведення оперативно-розшукових заходів, застосування технічних засобів, припинення та закриття справ, а також додержували строків провадження слідства та тримання під вартою;

• при розслідуванні злочинів неухильно виконували вимоги закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх обставин справи, з'ясовували обставини, які викривають чи виправдовують обвинуваченого, а також пом'якшують і обтяжують його відповідальність;

• виявляли причини вчинення злочинів і умови, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення.

Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів органами попереднього слідства і дізнання визначаються кримінально-процесуальним законодавством.

Прокурор має право в необхідних випадках доручати керівникам органів попереднього слідства, дізнання, внутрішніх справ, національної безпеки проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону та забезпечення повного розкриття діянь, що містять ознаки злочину.

Літ.: *Енциклопедичний* словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010; *Закон* України «Про прокуратуру» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 53; *Конституція* України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, п. 30, ст. 141; *Курочка М. Й.* Прокурорський нагляд в Україні: Підручник / М. Й. Курочка, П. М. Каркач // ред. Е. О. Дідоренка. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. — К. : МАУП, 2001; *Марочкін І. Є.* Прокурорський нагляд в Україні: Підручник для юрид. вузів і фак. / І. Є. Марочкін, Ю. М. Грошевой, О. Б. Червякова та ін.; ред. Грошевого Ю. М. і Марочкіна І. Є. – Донецьк, 1997; *Прокурорський* нагляд в Україні: Курс лекцій для студентів юридичних вищих навчальних закладів / В. Т. Нор, Я. О. Береський, І. І. Когутич та ін.; ред. В.Т. Нора. – Львів : Тріада плюс, 2002.

© Бакуменко В.Д.

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА є складовою системи освіти України.

Відповідно до Закону України «Про професійно-технічну освіту», **П.-т.о.** є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури.

Система **П.-т.о.** складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздо-

ровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

П.-т.о. забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації. **П.-т.о.** здобувається громадянами України в державних і комунальних професійно-технічних навчальних закладах безоплатно, за рахунок держави, а у державних та комунальних акредитованих вищих професійно-технічних навчальних училищах та центрах професійної освіти – у межах державного замовлення безоплатно, на конкурсній основі.

П.-т.о. здійснюється у професійно-технічних навчальних закладах за денною, вечірньою (змінною), очно-заочною, дистанційною, екстернатною формами навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами.

Випускнику професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється освітньо-кваліфікаційний рівень «кваліфікований робітник» з набутої професії відповідного розряду (категорії).

Громадяни України мають рівні права на здобуття **П.-т.о.** відповідно до своїх здібностей і нахилів. Обмеження допускаються за медичними та віковими показниками, а також показниками професійної придатності, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Органи державного управління професійно-технічною освітою:

• спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері професійно-технічної освіти;

• міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані професійно-технічні навчальні заклади;

• Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації та створені ними органи управління професійно-технічною освітою;

• міжгалузева рада з професійно-технічної освіти.

Органи державного управління **П.-т.о.** визначають державну політику та стратегію розвитку **П.-т.о.,** а також спрямовують діяльність професійно-технічних навчальних закладів, до компетенції яких належать:

• організація навчально-виховного процесу, вибір форм та методів навчання;

• навчально-виробнича, навчально-виховна, навчально-методична, фінансово-господарська та виробничо-комерційна діяльність;

• розробка робочих навчальних планів з професій та робочих навчальних програм з навчальних предметів на основі типових навчальних планів і типових навчальних програм, визначення регіонального компоненту змісту професійно-технічної освіти, які затверджуються в установленому порядку;

• розробка правил прийому учнів до навчального закладу на основі типових правил прийому;

• формування разом з органами управління професійно-технічною освітою планів прийому учнів, слухачів з урахуванням державного замовлення, потреб ринку праці та потреб громадян у професійно-технічній освіті і замовлень підприємств, установ, організацій;

• організація харчування, матеріальне забезпечення та побутове обслуговування учнів;

• атестація педагогічних працівників;

• організація стажування педагогічних працівників на підприємствах, в установах, організаціях;

• здійснення професійного навчання незайнятого населення;

• організація виробничого навчання учнів, слухачів на підприємствах, в установах та організаціях;

• забезпечення заходів з охорони праці учнів, слухачів, працівників;

• матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу;

• визначення структури і штатного розпису з урахуванням встановленого фонду заробітної плати;

• забезпечення якості професійного навчання та виховання учнів.

Головним завданням державного управління професійно-технічною освітою є за-

безпечення якісної підготовки робітничого потенціалу у відповідності до інноваційних технологій виробництва.

Основними пріоритетними напрямами подальшого розвитку державного управління **П.-т.о.** є:

• подальша інтеграція профтехосвіти у світову систему підготовки робітників шляхом упровадження інноваційних технологій навчання та виробництва; здійснення переходу до гнучкої системи планування обсягів підготовки у розрізі професій та спеціальностей, упровадження різнотермінових навчальних програм для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації економічно активного населення. А це подальша співпраця з галузевими міністерствами та підприємствами, розвиток соціального партнерства;

• децентралізація управління шляхом делегування додаткових повноважень регіональним органам управління освіти; впровадження різнорівневої системи фінансування;

• сучасний зміст професійно-технічної освіти, що потребує розробки та впровадження державних стандартів, заснованих на компетенціях; оснащення матеріально-технічної бази новими зразками обладнання, устаткування та техніки; застосування інформаційно-комунікативних технологій у навчально-виробничому процесі та забезпечення науково-методичного супроводу оновленого змісту освіти;

• забезпечення якісно новим кадровим потенціалом; створення загальнодержавного законодавчого та інструктивно-методичного супроводу професійно-технічної освіти.

Головні напрями розвитку професійно-технічної освіти країни:

• децентралізація управління професійно-технічною освітою;

• оптимізація мережі та диверсифікація фінансування;

• створення системи забезпечення якості професійно-технічної освіти;

• підвищення престижності висококваліфікованої робітничої професії;

• оновлення нормативно-правової бази в галузі професійної освіти.

Станом на кінець 2009 року у професійно-технічних навчальних закладах готують у 3,5 рази менше персоналу з розрахунку на 10 тисяч населення, ніж у ВНЗ, тоді як ринок праці на 80 відсотків зацікавлений у робітничих професіях і менш як на 20 відсотків – у фахівцях з дипломами ВНЗ.

Перспективами розвитку **П.-т.о.** в Україні, з урахуванням кращого європейського досвіду, є інтеграція її у систему професійної освіти, яка передбачає отримання професійних компетенцій та здобуття сучасної, затребуваної на ринку праці професії усіма бажаючими відповідно до особистісних освітніх потреб громадян.

Важливим стимулом розвитку **П.-т.о.** на сучасному етапі є необхідність створення конкурентоспроможного людського потенціалу країни через модернізацію системи профорієнтації населення, як невід'ємної системи шкільного виховання; відродження системи професійно-технічної освіти; співвіднесення державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах на підготовку персоналу реальним потребам ринку праці.

У системі державного управління освітою **П.-т.о.** займає особливе місце, оскільки її основним завданням є підготовка кваліфікованих робітничих кадрів для виробничої сфери.

За роки незалежності України **П.-т.о.** розвивалася екстенсивно – значно зменшилася кількість навчальних закладів **П.-т.о.**, перелік професій та контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів, якість та кількість підготовки робітничих кадрів не відповідає сучасним вимогам.

Отже, головне завдання державного управління **П.-т.о.** – поліпшення якості людських ресурсів у державі.

Літ.: *Закон* України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР; *Про* схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки.

© Синицина Н.Г.

Р

РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ. Кінець XX і початок XXI сторіч характеризується переосмисленням становища жінок і чоловіків в суспільстві. У цей період у національній свідомості вагоме місце займає визначення ролі жінок та чоловіків у розвитку суспільства, починає затверджуватися нова концепція розвитку-гендерного розвитку. В цей час гендерна проблематика все активніше заявляє про себе. Ця тенденція торкнулась і медицини, в медичних публікаціях все частіше з'являються такі поняття як «гендер», «гендерний», «гендерна рівність».

Слово «гендер» не має однозначного перекладу. З англійської мови «gender» означає «стать» , «класифікація статі» , тобто «гендер» . Під гендером розуміється соціальна стать людини, яка характеризує особливості соціальних функцій чоловіка та жінки. Він формується в процесі соціалізації особистості і включає в себе не тільки статеві, але й соціальні, психологічні відмінності між чоловіками та жінками.

Гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та однакові умови для його реалізації, що дозволяє брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Питання гендерної рівності, справедливості та повноважень жінок набувають все більшого визнання, як такі, що мають першочергове значення для процесу сталого розвитку. Гендерні питання не обмежуються визначенням певних проблем, а розглядаються як основні принципи у розробці відповідного політичного курсу, плануванні та виборі стратегічних напрямів розвитку держави.

Принцип гендерної рівності є однією з ознак правової та демократичної держави. Україна є демократичною та має дотримуватись міжнародних принципів у забезпечені рівних прав громадян, у тому числі й гендерної рівності. Разом із 189 країнами-членами ООН на Саміті Тисячоліття у 2000 році було підписано «Декларацію Тисячоліття» . Поряд з такими цілями як подолання бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності, обмеження поширеності ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення її масштабів, для України також визначено необхідність забезпечення ґендерної рівності (ціль 6).

Законодавчо в нашій країні жінки та чоловіки мають рівні права та можливості щодо їх реалізації. Цей принцип затверджений у Конституції України. Стаття 3 закріплює рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Окрім неї норми гендерної рівності торкаються ст. 21, 24, 51, згідно яких рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: «наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці, охороні здоров'я» тощо.

Вагомим кроком у реалізації 6-ї цілі «Декларації Тисячоліття» стало прийняття низки документів, що повинні забезпечити її досягнення. Так, у вересні 2005 р. Верховною Радою України прийнято Закон «Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків та рівних можливостей їх реалізації». В ньому були визначені основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;

• забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;

• забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;

• підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;

• виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;

• захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

У 2006 р. було прийнято «Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.» .

Не обійшло увагою це і охорону здоров'я, адже здоров'я населення є ключовим показником оцінки розвитку держави.

Стан здоров'я чоловіків та жінок є різним, це залежить не тільки від біологічних особливостей, а й від гендерних відмінностей. Фахівці Всесвітньої Організації охорони Здоров'я (ВООЗ) визнають, що існує різниця в чинниках, що визначають здоров'я і розвиток хвороб у жінок і чоловіків. Організм чоловіків і жінок не ідентично реагує на лікування, що вимагає відокремлення в підходах до лікування та профілактики захворювань; вимагає іншого балансу поживних речовин: білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- і мікроелементів. Жіночий організм більш стійкий до будь-яких несприятливих чинників середовища: перегрівання, переохолодження, голодування, інфекцій, стресів, болю в порівнянні з чоловічим. Відмічаються відмінності у ставленні та стурбованості власним здоров'ям в залежності від статі, жінки проявляють більше уваги до стану свого здоров'я та здоров'я членів їх родин.

На сьогодні в Україні склалася ситуація, коли існують гендерні відмінності в потенціалі здоров'я чоловіків і жінок. Згідно з даними ВООЗ показник DALY (втрачені роки здорового життя), що розраховувався за 10-ма основними групами хвороб у 2002 році склав відповідно 93,5% і 90,2% для чоловіків і жінок [10]. Крім того, актуальним залишається зниження народжуваності, відсутність у населення репродуктивних мотивацій та життєвих установок до збереження здоров'я і здорового способу життя, нерівні можливості для одержання повноцінних медичних послуг, що забезпечують охорону здоров'я жінок і чоловіків протягом усього життєвого циклу.

Для зміни ситуації розроблено державну програму «Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року» , метою якої є забезпечення рівних для чоловіків і жінок репродуктивних прав, їх рівного доступу до служб охорони здоров'я; удосконалення системи підготовки медичних фахівців для поліпшення якості надання медичної допомоги в сфері охорони репродуктивного здоров'я (особливо чоловічого).

Гендерні відносини в охороні здоров'я охоплюють широку сукупність проблем, які не тільки зводяться до особливостей здоров'я жінок і чоловіків, а й до участі обох статей у наданні медичних послуг для забезпечення високоякісної медичної допомоги. На сьогодні не існує загальної моделі оцінки та вивчення гендерної нерівності в сфері охорони здоров'я. Для її вивчення доцільно використати модель, яка складається з п'яти блоків:

1. Гендерні виміри захворюваності і здоров'я (вивчення та оцінка в гендерному вимірі об'єктивних показників і здоров'я).

2. Гендерний вимір інституціональної забезпеченості прав на охорону здоров'я закладами охорони здоров'я (вивчення витрат на медичне обслуговуваня, показників забезпеченості населення медичною допомогою).

3. Гендерний вимір задоволеності потреб населення в послугах охорони здоров'я (оцінка доступності медичного обслуговування в залежності від статі).

4. Репродуктивне здоров'я жінок і чоловіків (доступність послуг при плануванні сім'ї для жінок і чоловіків, .

5. Соціокультурні фактори, що впливають на здоров'я жінок, дівчат і дітей, особливо сексуальне і домашнє насильство.

В поєднанні ці критерії можуть допомогти вирішити проблему гендерної рівності в системі охорони здоров'я.

З метою вивчення проблеми гендерної рівності в державі створено Асоціацію гендерної, превентивної і антивікової медицини, яка поступово вивчає особливості здоров'я та підходи до надання медичної допомоги населенню за гендерною ознакою. Проте становлення гендерної рівності в охороні здоров'я це досить складний процес, для досягнення якого потрібно забезпечити рівність доступу до отримання всього спектру медичних послуг для представників обох статей, підвищення якості медичної допомоги, що надається з урахуванням гендерно-чутливого підходу працівниками галузі охорони здоров'я на всіх її рівнях.

Літ.: *Матеріали* виступу заступника міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту Сизенко Ю. // Міжнародні стандарти гендерної політики. – 2009 р.; *Практическое* руководство по внедрению гендерного подхода. – 2007. – С. 139–141; *Палій І. Г.* Гендерні та вікові особливості психосоматичних розладів з патологією шлунково-кишкового тракту / І. Г. Палій, Н. М. Миршук // Ж. Клінічна та експериментальна патологія. – Т. 7. – № 2. – 2007. – С. 12–14; *Декларація* тисячоліття Організації Об'єднаних Націй. – 2000; *Гендерна* статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями, удосконалення. – 2009 – С. 16–17; *Гордиенко С.* Гендерна политика в Украине в контексте международного опыта / С. Гордиенко // Ж. Здоровье женщины. – № 1. – 2007. – С.17–19; *Решетняк В. К.* Возрастные и половые различия восприятия боли / В. К. Решетняк // Ж. Провизор. 2007. – № 4. – С. 27; *Попова И. П.* Поведения в отношении здоровья и материальное положение: гендерные аспекты / И. П. Попова // Ж. Здравоохранение Российской Федерации. – № 1. – 2007. – С. 48–50; *Грошев И. В.* Гендерно-личностные особенности представления пациентов о состоянии своего здоровья, переживание болезни и отношение к ней / И. В. Грошев // Российский медицинсктй журнал.– №3. – 2008. – С. 37–40; *Обзорная* сводка о состоянии здоровья в Украине // ВОЗ. – 2006. – 39 с.; *Дудіна О. О.* Гендерний підхід в охороні здоров'я // Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2009р. К., 2010. – С. 135–138; *Барна О. М.* Гендерна медицина: проекція на серцево-судинну фармакотерапію / О. М. Барна // Ж. Ліки України. – N4. – 2008. – С. 165–171.

© Крапівіна А.А., Петренко Т.Г.

РЕГУЛЯТОРНА ГІЛЬЙОТИНА (англ. *Regulatory Guillotine*) – метод прискореного перегляду значної кількості регуляторних актів, що має на меті покращення бізнес-клімату та інвестиційного іміджу країни шляхом швидкого скасування великої кількості недоцільних, неефективних і застарілих регуляторних актів на основі результатів системного перегляду та створення єдиного реєстру актуальних регуляторних актів. Метод «**Р.г.**» розроблено та запатентовано компанією «Jacobs and Associates».

В Україні для даного методу використовують декілька синонімічних назв «прискорений перегляд регуляторних актів», «перегляд за принципом гільйотини» або «стратегія швидкого дерегулювання». Прискорений перегляд регуляторних актів – це комплекс заходів та дій, спрямованих на забезпечення якнайшвидшого приведення регуляторних актів, прийнятих органами та посадовими особами місцевого самоврядування, у відповідність із принципами державної регуляторної політики, визначеними у статті 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Основою методу **Р.г.** є технологія її проведення, згідно з якою запровадження **Р.г.** передбачає послідовне проходження 9 етапів, а саме:

1 етап – встановлення часових чи інших меж проведення **Р.г.**;

2 етап – подання в зазначений строк органами державної влади та органами місцевого самоврядування переліків регулювань, інструкцій та регуляторних актів для перегляду;

3 етап – створення контрольного списку поданих регуляторних актів;

4 етап – запровадження трьох переглядів (фільтрів): регуляторним органом, підприємцями, незалежною робочою групою;

Перші дві групи оцінюють та обґрунтовують доцільність існування регулювань. Окрім того, регуляторні органи в разі виявлення нелегітимних, незбалансованих або витратних регулювань мають право визнати їх нечинними (перший фільтр). Далі експертизу (третій фільтр) проводять незалежні робочі

групи: представники приватного сектору, громадських об'єднань, юристів, науковців. Перелік регулювань, які пройшли експертизу третього фільтру, передаються для прийняття остаточного рішення органом, що відповідає за впровадження методу **«Р.г.».**

5 етап – тестування регулювань, які залишились у переліку. Будь-яке регулювання, яке не пройшло «тест», скасовується або спрощується;

6 етап – створення централізованого (електронного) вичерпного реєстру економічно ефективних та доцільних регулювань;

7 етап – автоматичне скасування нормативно-правових актів, які не були внесені в централізований електронний реєстр до встановленої дати;

8 етап – створення централізованого реєстру, до якого входять усі чинні регулювання та перелік регуляторних актів;

9 етап – внесення протягом одного дня після завершення «**Р.г.**» нових прийнятих регуляторних актів до централізованого електронного реєстру.

Обов'язковою умовою під час включення *регуляторного акта* до реєстру є його оприлюднення та громадське обговорення, а також наявність *аналізу регуляторного впливу* до нього.

Уперше в Україні **Р.г.** було проведено у 2005 р. відповідно до Указів Президента України «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» від 12 травня 2005 р. № 779/2005 та «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» від 1 червня 2005 р. № 901/2005. У 2005 р. під час перегляду регуляторних актів за методом «**Р.г.**» основну увагу було приділено актам, прийнятим органами виконавчої влади. Проведення органами місцевого самоврядування перегляду власних регуляторних актів за методом «**Р.г.**» мало рекомендаційний характер.

За результатами проведення **Р.г.** у 2005 р. було проаналізовано 9340 нормативно-правових актів, з яких 5184 регуляторних акти (або 55,5 %) було визнано такими, що не відповідали принципам державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. До роботи у робочих групах, які проводили перегляд регуляторних актів за методом «**Р.г.**» було залучено понад 1500 представників суб'єктів господарювання, об'єднань підприємців, роботодавців, споживачів та науковців.

Основним результатом застосування **Р.г.** в Україні у 2005 р. стало скорочення нормативно-правової бази регулювань у сфері господарської діяльності скоротилась на 52,8%.

Удруге метод «**Р.г.**» в Україні було застосовано у 2008 р. відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з проведення перегляду регуляторних актів з питань землекористування, будівництва та туризму» від 11 червня 2008 р. № 824-р. Державний комітет України із земельних ресурсів, Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Міністерство культури і туризму України мали забезпечити здійснення заходів з проведення перегляду регуляторних актів з питань землекористування, будівництва та туризму. Результатом застосування **Р.г.** у 2008 р. стало скасування 17 актів і внесення змін до 21 акта.

Утретє метод «**Р.г.**» в Україні було застосовано у 2011 р. відповідно до Закону України «Про прискорений перегляд регуляторних актів, прийнятих органами та посадовими особами місцевого самоврядування» від 14 грудня 2010 р. № 2784–VI, згідно з яким органи та посадові особи місцевого самоврядування мали протягом 90 днів утворити робочі групи і переглянути власні регуляторні акти на відповідність принципам державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

До основних результатів, які може дати застосування **Р.г.,** можна віднести:

• аудит усіх регулювань введених регуляторними органами різних рівнів (Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади й іншими регуляторними органами);

• оприлюднення списку всіх регуляторних актів, поданих регуляторними органами і представниками приватного сектору, та їх повних текстів у мережі Інтернет з можливістю вільного доступу до них, отримання про-

позицій та зауважень від зацікавлених сторін та їх розгляд незалежною робочою групою;

• очищення регуляторної бази шляхом скасування застарілих, необґрунтованих, незбалансованих та інших регуляторних актів, що не відповідають принципам державної регуляторної політики;

• створення єдиного централізованого реєстру регуляторних актів, які були визнані незалежною робочою групою необхідними, доцільними, такими, що відповідають вимогам: відповідають принципам державної регуляторної політики; встановлюють законні, прозорі та чесні регулювання; не заважають або сприяють розвитку ринку; прості та зрозумілі для підприємців;

• скасування усіх регуляторних актів, що не потрапили до єдиного централізованого реєстру регуляторних актів, а також тих, що не потрапили до переліку усіх регуляторних актів на початку проведення «**Р.г.**», або не стали предметом відповідного аналізу та перегляду незалежною робочою групою;

• унормування, систематизація, актуалізація та уніфікація регуляторної бази, забезпечення її прозорості та передбачуваності, формування єдиної, чіткої та повної бази регуляторних актів у мережі Інтернет;

• створення сприятливих умов для інвестицій, розвитку підприємництва, малого, середнього та великого бізнесу, усунення загрози погіршення умов ведення господарської діяльності та бізнес-клімату в майбутньому.

Літ.: *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160–IV; *Указ* Президента України «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» від 1 червня 2005 р. № 901/2005; *Указ* Президента України «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» від 12 травня 2005 р. № 779/2005; *Літвінов О.* Регуляторна гільйотина: недоліки та переваги // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 3 (21). – С. 27–34.

© Літвінов О.В.

РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА (англ. *Regulatory Police*) **–** напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160–IV).

Необхідність запровадження **Р.п.** в Україні зумовлена насамперед потребами подальшого розвитку ринкової трансформації вітчизняної господарської системи. На початку ринкових перетворень в нашій країні втілення цієї ідеї пов'язувалось в першу чергу із відмовою від прямого контролю держави за перебігом господарських процесів. Проте економічні реформи не супроводжувались запровадженням прозорих, передбачуваних процедур і правил прийняття державно-управлінських рішень, створенням необхідної інституційної бази для регулярного публічно-приватного діалогу між громадянами та органами державної влади. Це призвело до формування спотвореної системи державного управління економікою і, як наслідок, до появи величезної кількості нормативних актів, які мали внутрішні протиріччя та зазнавали постійних і досить хаотичних змін.

З метою усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва, запровадження нових підходів до державного регулювання в цій сфері господарювання був виданий Указ Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3.02.1998 р. № 79/98. Практичне впровадження положень цього документа визначило зміст *першого етапу здійснення* **Р.п.** в нашій країні. З метою практичного втілення цього напряму були запроваджені процедури та практики оперативного дерегулювання, створені правові під-

стави для проведення секторного дерегулювання, а також самостійного перегляду органами виконавчої влади нормативно-правових актів у зазначеній сфері господарських відносин. Проте в цьому указі не містились процедури, за якими мали б здійснюватися ці способи дерегулювання. За відсутності реальної мотивації у органів державної влади здійснювати самостійний перегляд власних регуляторних актів та застосовувати заходи, передбачені процедурами секторного регулювання, ця діяльність не перетворилась на систематичну і послідовну. Запровадження процедури оперативного дерегулювання також не сприяло цьому – вона переважно використовувалась як засіб реагування на надзвичайні обставини, а не результат копіткої і зваженої роботи з усунення негативних наслідків надмірного державного втручання в перебіг господарських процесів.

Перехід *до другого етапу реалізації* **Р.п.** в Україні пов'язується із прийняттям Указу Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва» від 22.01.2000 р. № 89/2000. У цьому документі, зокрема, було визнано необхідним перенесення акцентів з дерегулювання чинних нормативних актів на додержання певних принципів і формальних процедур при підготовці проектів цих актів. Положеннями указу були чітко зафіксовані основні принципи впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності, окреслені напрями створення цілісної інституційної системи забезпечення підготовки проектів регуляторних актів відповідно до зазначених принципів. Прийняття цього нормативно-правового акту послужило основою започаткування реалізації концепції «фільтру» для недопущення видання недоцільних та неефективних регулювань (як компоненти такого фільтру розглядались: погодження проектів з Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва, аналіз цим комітетом обґрунтувань до проектів та їх публічне обговорення). Була також зроблена спроба залучити органи місцевого самоврядування до участі у здійсненні **Р.п.**, яка, втім, не набула системного характеру і широкого розповсюдження.

Втілення положень цього документа стикнулося з низкою проблем, зумовлених, зокрема формальним підходом органів влади до здійснення вимог, пов'язаних з підготовкою проектів регуляторних актів та неузгодженістю існуючого законодавства в частині регулювання процесу підготовки цих документів. Невирішеним питанням залишилось й належне опрацювання методології аналізу впливу регуляторного акта – відсутність критеріїв для встановлення істотного впливу проекту акта на ринкове середовище, визначення прав та інтересів підприємців, оцінки ефективності дії регуляторного акта через певні проміжки часу після його впровадження тощо.

Потреби істотного вдосконалення практики регулювання діяльності суб'єктів господарювання, перегляду чинних регуляторних актів на предмет їх доцільності за нових економічних умов, розвитку нормативно-правової бази в сфері підприємництва, систематичного спостереження за ефективністю впровадження регуляторних актів, оцінювання економічних і соціальних наслідків їх дії зумовили потребу законодавчого оформлення основних принципів, процедур і правил запровадження **Р.п.** в сфері господарської діяльності. З прийняттям Закону України Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160–IV розпочався *третій етап запровадження* Р.П. в нашій країні, який триває й по теперішній час. Відповідно до положень цього закону *основними принципами державної Р.П.* були визнані: доцільність; адекватність; ефективність; збалансованість; передбачуваність; прозорість та врахування громадської думки.

Аналіз визначальних принципів запровадження Р.П. засвідчує, що її втілення пов'язано із застосування не лише державних, владних важелів впливу на відповідні господарські процеси і відносини, а переважно механізмів публічного адміністрування, які передбачають широке використання засобів самоорганізації, залучення зацікавлених груп до процесу прийняття управлінських рішень. У цьому контексті *забезпечення здійснення державної Р.П.* включає:

• встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів;

• підготовку аналізу регуляторного впливу;

• планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів;

• оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю;

• відстеження результативності регуляторних актів;

• перегляд регуляторних актів;

• систематизацію регуляторних актів;

• недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють діючі регуляторні акти;

• викладення положень регуляторного акта у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта;

• оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності.

Під *регуляторною діяльністю* розуміється діяльність, спрямована на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів, яка здійснюється регуляторними органами, фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, територіальними громадами в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією України, Законом та іншими нормативно-правовими актами. Регуляторна діяльність в сучасних умовах України здійснюється за спеціальною процедурою, основними вимогами якої є:

• регуляторний нормативно-правовий акт має бути включеним до плану регуляторної діяльності, а сам план – належним чином оприлюдненим;

• не може бути прийнятим жодний регуляторний документ, який не був би оприлюдненим у друкованих засобах масової інформації або Інтернеті;

• до всіх, без винятку, проектів регуляторних нормативно-правових актів розробник готує і оприлюднює аналіз регуляторного впливу (АРВ);

• регуляторні документи органів виконавчої влади обов'язково погоджуються у регіональному представництві Держкомпідприємництва;

• усі регуляторні нормативно-правові акти досліджуються на предмет відповідності принципам **Р.п.** (доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки);

• до всіх регуляторних нормативно-правових актів затверджуються показники ефективності, за якими відстежується ефективність дії документа. У необхідних випадках регуляторний нормативно-правовий акт підлягає перегляду.

Ці норми мають виключно обов'язковий характер, тому їх недотримання може бути підставою для скасування нормативно-правового акта, прийнятого з такими порушеннями. Проте практика запровадження **Р.п.** в нашій країні доводить, що непоодинокими є випадки ігнорування органами державної влади та місцевого самоврядування зазначених положень та накопичення пов'язаних із цим проблем

Літ.: *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160–IV; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Юлдашев О. Х.* Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монограф. / О. Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2005. – 336 с.; Регуляторна діяльність в Україні: планування, обговорення, відстеження : посібн. / Відп. за видання Барчук І. Г. – К. : ДКРПП, 2008 – 156 с.

© Сафронова О.М.

РЕГУЛЯТОРНА РЕФОРМА – (англ. *Regulatory reform*) комплекс законодавчо закріплених та виконуваних заходів з удосконалення державного регулювання економіки та відносин у господарській сфері, спрямованих на зменшення втручання держави у функціонування ринкових механізмів, забезпечення його ефективності та результативності, що передбачає послідовне прове-

дення заходів із дерегулювання, поліпшення якості існуючих регулювань та запровадження регуляторного менеджменту (*регуляторної політики*).

Метою **Р.р.** є створення дієвого механізму, який складається із певних процедур та інститутів, що забезпечує прийняття державою ефективних і результативних регулювань в економічній та соціальній сферах, їх належне виконання, оцінювання та періодичний перегляд. Створення такого механізму забезпечує, під час прийняття державою регулювань і нормативів, досягнення цілей державного регулювання на засадах ефективності, прозорості та відповідальності перед суспільством і є обов'язковою передумовою для успішного проведення інших реформ в економічній та соціальній сферах. Основним чинником, що має значний вплив на ефективність проведення **Р.р.,** є запровадження систематизованих та формалізованих процедур і наявність послідовної політичної підтримки й адекватних ресурсів, включаючи наявність підготовленого персоналу та досвіду.

Основними завданнями держав, що упроваджують **Р.р.,** зазвичай є:

– поліпшення економічних показників;

– підвищення ефективності та результативності функціонування державної системи;

– закріплення демократичних цінностей, зокрема, відкритості і прозорості діяльності держави для громадськості, участі громадськості в управлінні державними справами.

Реалізація **Р.р.** передбачає поступове проходження трьох етапів:

1) дерегулювання;

2) поліпшення якості існуючих регулювань;

3) запровадження регуляторного менеджменту (*регуляторної політики*).

Дерегулювання є зазвичай першим етапом **Р.р.**, але його недоліком є те, що усі дії спрямовані на вже діючі регулювання, які завдали значної шкоди. Тому більшість країн після проведення дерегулювання розуміє важливість та обсяги роботи, яку слід негайно проводити, що призводить до запровадження наступних етапів **Р.р.**, зокрема, покращення існуючих регулювань та запровадження регуляторного менеджменту або регуляторної політики. Покращення існуючих регулювань також спрямовано на минуле і не є останнім етапом реалізації **Р.р.**, а є лише виправленням допущених прорахунків і проблем під час запровадження регулювань. Запровадження регуляторного менеджменту або регуляторної політики є єдиним етапом, що забезпечує планування нових регулювань, їх обґрунтування й обговорення з усіма зацікавленими особами, попередній аналіз вигід та витрат від запровадження регулювання, оцінку можливостей його виконання, періодичне відстеження ефективності і результативності та перегляд. Таким чином, лише запровадження третього етапу **Р.р.** дозволяє створити ефективний механізм, що спрямований на майбутнє і на минуле.

Р.р. беруть свій початок з кінця 70-х рр. XX ст., однак найбільш систематизовані результати й уніфіковані рекомендації були розроблені у 1995 р. після включення **Р.р.** до порядку денного ОЕСР (Організації Економічного Співробітництва та Розвитку). У 1995 р. на вимогу міністрів ОЕСР було проведено дослідження впливу реформ регуляторних режимів у країнах-членах ОЕСР. За результатами цього дослідження у 1995 р. міністрами країн ОЕСР були прийняті рекомендації з підвищення якості офіційних регулювань. У 1997 р. в ОЕСР було проведено оцінювання виконання затверджених рекомендацій. Результати цього оцінювання стали основою для розробки і затвердження принципів прийняття регуляторних актів, а саме 10 принципів створення ефективних, гнучких і прозорих регуляторних норм. ОЕСР рекомендувало країнам-членам прийняти на політичному рівні широкі програми з реформування регулювань для визначення чітких завдань і засад їх досягнення. У квітні 2005 р. в ОЕСР були затверджені оновлені керівні принципи для якості регулювань, згідно з якими кожен розробник *регуляторного акта* має дати обґрунтовані відповіді на такі питання:

1. Чи вірно визначено проблему, причини її виникнення, масштаб, наслідки та суб'єкти, на яких вона впливає?

2. Чи обґрунтовано необхідність державного втручання, можливі вигоди та витрати від запровадження державного регулюван-

ня? Чи розглянуті альтернативні механізми розв'язання визначеної проблеми?

3. Чи є регулювання оптимальною формою державного втручання? Чи проведено порівняння регуляторних і нерегуляторних механізмів розв'язання проблеми?

4. Чи є юридичні підстави для запровадження регулювання? Чи відповідає регулювання принципам визначеності, пропорційності, виконуваності?

5. Що в державній системі управління є належним рівнем для даної дії? Чи визначено належний рівень для запроваджуваного регулювання? Чи розроблено ефективну систему координації між різними рівнями державної системи?

6. Чи вартують вигоди, отримані від регулювання, витратам від його запровадження та виконання? Чи буде забезпечено перевищення можливих вигід над можливими витратами?

7. Чи збалансовано і прозоро розподілені наслідки від запровадження регулювання у суспільстві між різними соціальними групами?

8. Чи є норми регулювання ясними, послідовними, універсальними і зрозумілими для суб'єктів, що мають його виконувати і контролювати виконання?

9. Чи усі зацікавлені особи мали можливість висловити свою точку зору? Чи було забезпечено прозорість та відкритість процесу підготовки регулювання для усіх зацікавлених осіб? Чи були ураховані їх побажання та зауваження?

10. Яким чином буде забезпечено виконання норм запроваджуваного регулювання? Чи достатньо можливостей в адміністративної системи для забезпечення належного виконання, контролю й оцінки ефективності і результативності нового регулювання?

Станом на 31 грудня 2011 р. **Р.р.** було проведено у 23 із 34 країн-членах ОЕСР, а також у Росії, Бразилії, Китаї. Досвід країн ОЕСР засвідчив, що для проведення **Р.р.** необхідно забезпечити створення трьох компонентів, що взаємно зміцнюють один одного, зокрема:

• прийняття регуляторної політики на найвищому політичному рівні;

• ясні та вимірювані стандарти якості регулювань;

• адміністративна основа, тобто наявність інституції, яка здійснює координацію діяльності органів влади з розробки і прийняття регуляторних актів, а також контроль за виконанням заходів **Р.р.**

Для створення другого компоненту, який має забезпечити високу якість регулювань, передбачено регламентування процесу розробки нових регулювань, що має забезпечити застосування державних регулювань у разі необхідності та за умови його відповідності найвищим стандартам якості, рекомендовано:

• запровадити *аналіз регуляторного впливу* (АРВ);

• процедури систематичних публічних консультацій із зацікавленими сторонами;

• використання альтернативних інструментів, що не передбачають запровадження державного регулювання;

• поліпшення координації регуляторної діяльності;

• періодичне відстеження результативності *регуляторних актів* та їх перегляд.

Згідно з рекомендаціями ОЕСР для створення третього компоненту, під час визначення або створення урядового органу, або спеціалізованого підрозділу в уряді, відповідального за реалізацію **Р.р.,** висувалися такі вимоги:

• незалежність від органів влади, що приймають регуляторні акти;

• здійснення діяльності відповідно до регуляторної політики, затвердженої на вищому політичному рівні;

• діяльність на усіх рівнях державної системи;

• залучення фахівців, у тому числі незалежних;

• налагоджені зв'язки із центрами адміністративної та бюджетної влади (центрами державного управління, Міністерством фінансів).

В Україні проведення **Р.р.** відбувалося згідно зі світовою практикою. Інституцією, що забезпечувала упровадження **Р.р.** в Україні, згідно з Указом Президента України «Про Державний комітет України з питань розвитку підприємництва» від 29 липня 1997 р. № 737/97 став Державний комітет України з питань розвитку підприємництва, який пі-

сля підписання Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р. № 1573 було ліквідовано і на його базі утворено Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва.

Перший етап **Р.р.** в Україні було реалізовано протягом 1998–1999 рр. під час запровадження дерегулювання підприємницької діяльності. *Дерегулювання* в Україні було запроваджено відповідно до Указу Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. № 79/98 як один із пріоритетних напрямів реформування державного управління економікою.

Другий етап **Р.р.** в Україні було реалізовано у 2000 – 2002 рр. під час запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва. Початок другого етапу **Р.р.** був покладений Указом Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва» від 22 січня 2000 р. № 89/2000. Діяльність з впровадження принципів **Р.р.** у ньому розглядалася вже не як тимчасова, а як постійна та послідовна, спрямована на досягнення оптимального регулювання державою підприємництва, усунення правових, економічних та адміністративних перешкод у реалізації права на підприємницьку діяльність.

Третій етап **Р.р.** в Україні було реалізовано протягом 2003–2004 рр. під час законодавчого закріплення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності та поширення її процедур на всі органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування. Верховна Рада України 11 вересня 2003 р. прийняла Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Літ.: *Указ* Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. № 79/98; *Указ* Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва» від 22 січня 2000 р. № 89/2000; *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160–IV; *Літвінов О.* Регуляторна реформа в Україні: проблеми та перспективи / Олексій Літвінов // Актуал. пробл. держ. упр. : зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. – Вип. 4 (14). – С. 135–147.

©Літвінов О.В., Ляпін Д.В.

РЕГУЛЯТОРНИЙ АКТ – (англ. *Regulatory Act,* франц. régulateur – той, що регулює, від лат. regulare – спрямовувати, впорядковувати) це прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт або інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом.

Уперше в законодавчих актах України термін **Р.а.** було використано в Указі Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва» від 22 січня 2000 р. № 89/2000, згідно з яким до **Р.а.** було віднесено нормативно-правові акти, а також директивні листи, якими здійснювалося нормативне регулювання підприємницької діяльності.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-IV установлює певний порядок прийняття **Р.а.** в Україні, що передбачає:

• планування діяльності з підготовки проектів **Р.а.**;

• підготовку аналізу регуляторного впливу **Р.а.**;

• оприлюднення проектів **Р.а.** з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань;

• відкриті обговорення проектів **Р.а.** за участю представників громадськості;

• погодження проекту **Р.а.** із спеціально уповноваженим органом;

• офіційне оприлюднення **Р.а.**;

• відстеження результативності **Р.а.**;

• перегляд **Р.а.**;

• систематизацію **Р.а.**

Так, кожен регуляторний орган має затвердити план своєї діяльності з підготовки проектів **Р.а.** на наступний календарний рік не пізніше 15 грудня поточного року і оприлюднити затверджений план не пізніше як у десятиденний строк після їх затвердження. Якщо регуляторний орган готує або розглядає проект **Р.а.**, який не внесений до затвердженого цим регуляторним органом плану діяльності з підготовки проектів **Р.а.**, цей орган повинен внести відповідні зміни до плану не пізніше десяти робочих днів з дня початку підготовки цього проекту.

До кожного проекту **Р.а.** його розробником готується *аналіз регуляторного впливу*, у якому обґрунтовується доцільність державного регулювання для розв'язання певної проблеми шляхом прийняття **Р.а.** Положення **Р.а.** мають бути викладені у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього **Р.а.**. Проект **Р.а.** має відповідати принципам державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, зокрема: бути доцільним, адекватним, ефективним, збалансованим, передбачуваним, прозорим та ураховувати громадську думку.

Основним етапом підготовки **Р.а.** є його оприлюднення з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань. Розробник проекту **Р.а.** оприлюднює повідомлення про оприлюднення проекту **Р.а.,** у якому зазначає термін, протягом якого від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань приймаються зауваження та пропозиції. Не пізніше п'яти робочих днів з дня оприлюднення повідомлення оприлюднюється проект **Р.а.** разом із відповідним аналізом регуляторного впливу.

Термін, протягом якого від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань приймаються зауваження та пропозиції, встановлюється розробником проекту **Р.а.** і не може бути меншим, ніж один місяць та більшим, ніж три місяці з дня оприлюднення проекту **Р.а.** та відповідного аналізу регуляторного впливу. Усі зауваження і пропозиції щодо проекту **Р.а.** та відповідного аналізу регуляторного впливу, одержані протягом встановленого терміну, підлягають обов'язковому розгляду розробником цього проекту. За результатами розгляду розробник проекту **Р.а.** повністю чи частково враховує одержані зауваження і пропозиції або мотивовано їх відхиляє.

Проекти **Р.а.**, які розробляються центральними органами виконавчої влади, підлягають погодженню із спеціально уповноваженим органом або із його територіальними органами. Для погодження до спеціально уповноваженого органу разом з проектом **Р.а.** подаються *аналіз регуляторного впливу* цього проекту та копія оприлюдненого повідомлення про оприлюднення проекту з метою одержання зауважень і пропозицій. Тривалість погодження проекту **Р.а.** не може перевищувати одного місяця з дня одержання проекту спеціально уповноваженим органом або його територіальним органом.

Після прийняття **Р.а.**, він офіційно оприлюднюється відповідно до Конституції України та інших законодавчих актів. Стосовно кожного **Р.а.** послідовно здійснюються базове, повторне та періодичне відстеження його результативності. Метою проведення заходів з відстеження результативності **Р.а.** є систематична оцінка стану впровадження **Р.а.** та досягнення ним цілей, задекларованих при його прийнятті. Відстеження результативності **Р.а.** включає:

• виконання заходів із відстеження результативності;

• підготовку та оприлюднення звіту про відстеження результативності.

Для відстеження результативності **Р.а.** використовуються статистичні дані та дані наукових досліджень і соціологічних опитувань. Базове відстеження результативності **Р.а.** здійснюється до дня набрання ним чинності або набрання чинності більшістю його положень. Повторне відстеження результативності **Р.а.** здійснюється через рік з дня набрання ним чинності або набрання чинності більшістю його положень. Одержані при здійсненні повторного відстеження результативності значення показників результативності порівнюються із значеннями цих показників, що були одержані при здійсненні базового відстеження. Періодичні відсте-

ження результативності **Р.а.** здійснюються один раз на кожні три роки, починаючи з дня закінчення заходів із повторного відстеження результативності цього **Р.а.** Усі витрати на виконання заходів із відстеження результативності фінансуються за рахунок регуляторного органу, який забезпечує виконання цих заходів.

За результатами заходів із відстеження результативності **Р.а.** регуляторний орган, що їх проводив, готує звіт про відстеження результативності цього **Р.а.** і оприлюднює цей звіт. У звіті про відстеження результативності **Р.а.** зазначаються:

• кількісні та якісні значення показників результативності, що є результатами відстеження результативності;

• дані та припущення, на основі яких здійснено відстеження результативності, а також способи їх одержання;

• використані методи одержання результатів відстеження результативності.

Регуляторні органи також проводять перегляд **Р.а.** – заходи, спрямовані на приведення регуляторним органом прийнятого ним **Р.а.** у відповідність з принципами державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Перегляд **Р.а.** здійснюється:

• на підставі аналізу звіту про відстеження результативності цього **Р.а.**;

• за ініціативою регуляторного органу, який прийняв відповідний **Р.а.**;

• в інших випадках, передбачених Конституцією та іншими законодавчими актами України.

Літ.: *Закон* України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160–IV; *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» від 11 березня 2004 р. № 308; *Юридична* енциклопедія: у 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П-С. – С. 257–258.

© Літвінов О.В.

РЕЖИМ ПРАВОВИЙ НАДЗВИЧАЙНИЙ – це спеціальний правовий режим життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності та функціонування органів влади на території, де виникла *надзвичайна ситуація*.

Р.п.н. суттєво змінює правовий статус суб'єктів території, на якій вводиться, а у деяких випадках – систему органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, встановлює заходи, що застосовуються для врегулювання ситуації.

Законодавство України передбачає три основні різновиди **Р.п.н.**, в яких може здійснюватись державне управління в умовах надзвичайних ситуацій: надзвичайний стан; зона надзвичайної екологічної ситуації; воєнний стан.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні *надзвичайних ситуацій* техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням терміну дії цих обмежень.

Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку та спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конститу-

ційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

Надзвичайний стан вводять лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладу, усунення якої іншими способами неможливе.

Надзвичайний стан може бути введений в разі: виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення; виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; масового переходу державного кордону з території суміжних держав; необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Надзвичайний стан в Україні може бути введено на термін не більше як 30 діб і не більше як 60 діб у окремих її місцевостях. У разі необхідності, він може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Такий Указ Президента України набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України. І може бути скасований Указом Президента України раніше терміну, на який він вводився, в разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану.

Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення *надзвичайних екологічних ситуацій* і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації можуть бути: значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством; виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу в результаті надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів; негативні зміни, які сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави, або які суттєво обмежують чи виключають можливість проживання населення й провадження господарської діяльності на відповідній території; значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням терміну дії цих обмежень.

Метою введення воєнного стану є створення умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами

місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Р.п.н. вводяться в Україні або в окремих її місцевостях Указом Президента України, який підлягає обов'язковому затвердженню Верховною Радою України.

В Указі Президента України обов'язково зазначається обґрунтування необхідності введення **Р.п.н.**; межі території, на якій вводиться **Р.п.н.**, час введення і термін, на який він вводиться; органи державної влади, органи військового командування та органи місцевого самоврядування, яким доручається здійснення заходів **Р.п.н.**, та межі їх додаткових повноважень; вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням **Р.п.н.**, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням терміну дії цих обмежень; інші питання, що випливають із законів України про **Р.п.н.**

У період дії **Р.п.н.** не можуть бути відповідно припинені чи обмежені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономії, міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів дізнання та слідства.

Літ.: *Закон* України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 року; *Закон* України «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 року; *Закон* України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року; *Битяк Ю. П.* Адміністративне право України. Підручник. – К. : Юрінком Інтер, 2005.

© Клименко Н.Г.

РЕЙДЕРСТВО (з англ. *raid* – захоплення) як явище під такою назвою (або ще застосовується назва «недружнє поглинання») відомо світовій практиці досить давно. Виникло воно у Великобританії, і спочатку цим терміном позначалися набіги морських суден, що самостійно виконували бойове завдання, у тому числі й захоплення торговельних кораблів інших країн.

На Заході *рейдерством* називають ситуацію, в якій одна компанія намагається заволодіти іншою компанією без схвалення цього дирекцією (правлінням) компанії-цілі, тобто відбувається поглинання компанії проти волі її керівництва і ради директорів. З цього можна зробити висновок, що поглинання бувають: дружнім – коли пропозиція щодо придбання компанії підтримується її керівництвом і злиття відбувається на підставі спільного волевиявлення та вигоди від об'єднання; та недружнім поглинанням (ворожим) – коли керівництво компанії, що поглинається, не приймає пропозицію щодо об'єднання і виступає проти нього, а поглинання все одно відбувається. Такі випадки ворожих поглинань дістали назву «рейдерських захоплень» і є об'єктивними процесами, які сприяють динаміці економічного зростання та розбудові потужної конкурентоспроможної держави.

В країнах з розвиненою ринковою економікою *рейдерство* є одним з видів економічної діяльності, пов'язаної зі злиттям і поглинанням компаній. Рейдери, усуваючи від управління підприємством неефективний менеджмент, запобігають зловживанням з боку великих акціонерів, реструктурують підприємство, яке неефективно працює, і тим самим сприяють його економічному розвитку та опосередковано стимулюють поліпшення макроекономічних показників. Зрештою, власники атакованої компанії виграють від вдалої рейдерської операції, оскільки вартість їх акцій (разом з вартістю акцій, придбаних рейдером) підвищується.

Виокремлюються декілька *видів рейдерства* у діапазоні від зовсім легальної діяльності до кримінальних дій, які супроводжуються цілим комплексом злочинів від корупції до фізичного насильства: по-перше, «біле рейдерство» – винятково законні дії, для захоплення використовуються пробіли в законодавстві та прогалини в установчих документах підприємства; по-друге, «сіре

рейдерство» – балансування на грані закону, з характерним використанням фальсифікованих документів, подвійного реєстру акціонерів, незаконних зборів акціонерів; і по-третє, «чорне рейдерство» – суто кримінальні дії, з використанням корупційних, незаконних і неправосудних рішень та іноколи застосуванням фізичного насильства для реального втілення цих рішень у життя. Крім того, окремо виділяється корпоративний шантаж – «грінмейл», який відділяється від рейдерства, оскільки вважається, що метою рейдера є не одержання прибутку від перепродажу акцій, а встановлення повного контролю над бізнесом.

Класичні підходи до злиттів та поглинань, що існують в корпоративному секторі економіки розвинених країн світу не набули поширення в Україні внаслідок трудомісткості й капіталомісткості процедури угоди; наявності заборгованості компанії, що поглинається, перед бюджетом і позабюджетними фондами; податкових наслідків; передбачуваних протиріч між групами акціонерів (використання тактики «шантажу» з боку портфельних інвесторів). Тому українські рейдери воліють замість використання при поглинанні підприємств законних способів, здійснювати захоплення суто кримінальними методами під прикриттям законних або псевдозаконних підстав.

При всьому розмаїтті методів і схем, а також, враховуючи характерні особливості українських рейдерів, можна виділити два основні види захоплень: «силові» і такі, які відбуваються без застосування сили: пряма скупка акцій в акціонерів; доведення підприємства до банкрутства з наступною санацією або розпродажем активів; проведення додаткової емісії. Вибір конкретної схеми рейдерського захоплення підприємства обумовлений кількістю голосуючих акцій (часток у статутному капіталі), що належать рейдерам або підконтрольним їм особам. В основному захоплення підприємств відбуваються через акціонерний капітал, кредиторську заборгованість, органи управління і заперечування підсумків приватизації.

За теперішніх умов основним способом реалізації рейдерства є придбання необхідного числа акцій/часток суб'єкта господарювання, що включає такі технології: розподіл акцій/часток серед більшої кількості їх власників за умов, що ніхто з них не має значимого пакету; додаткову емісію акцій з порушенням вимог діючого законодавства; блокування пакетів акцій/часток; викрадання акцій; маніпуляція акціями.

Для запобігання застосуванню зазначених рейдерських технологій маємо: сформувати захищену корпоративну структуру; забезпечити ефективну економічну безпеку бізнесу шляхом моніторингу поточної ситуації; забезпечити ефективну мотивацію вищого керівництва в розвиткові корпоративної структури, де вони працюють, а також обмежити повноваження цього керівництва; створення умов, що запобігають масової скупці акцій; створення системи постійного моніторингу кредиторської заборгованості корпоративної структури; формування підконтрольної кредиторської заборгованості; контроль за заставою майна підприємства.

В Україні *«рейдерством»* прийнято називати будь-який бізнес-конфлікт, тож для визначення поняття *«українського рейдерства»* необхідно в першу чергу виявити ознаки цього явища, які дозволяють відрізнити його від інших подібних явищ. *Такими ознаками є*: здійснення дій, спрямованих на заволодіння чужими об'єктами власності; реалізація даних дій з мінімальними витратами; необхідність легалізації прав власності для одержання кінцевої вигоди рейдером (використання об'єкта власності, його перепродаж, ін.); впровадження даних дій проти волі законного власника й на умовах, на яких законний власник в іншій ситуації не уклав би відповідну угоду; здійснення даних дій із застосуванням таких діянь, як: обман, зловживання довірою, примус до угоди, шантаж, фальсифікація доказів, підробка документів, погрози, дача хабара, комерційний підкуп, зловживання службовими повноваженнями, підробки і злочини в сфері правосуддя.

Виходячи з викладеного, *«українське рейдерство»* – це дії, які направлені на заволодіння будь-якими чужими активами проти волі власника з мінімальними витратами,

шляхом вживання кримінально і адміністративно карних дій, з подальшою легалізацією прав на придбані в такий спосіб активи і перепродажем їх за ринковою ціною замовникові захвату або добросовісному набувачу. До того ж кінцевою метою рейдерства є надання захвату правомірного характеру, легалізація розкрадання власності. Саме у цьому і полягає головна небезпека даного діяння.

Рейдерство сьогодні залишається безкарним з боку держави. Судова система України виявилася співучасницею недружніх злиттів і поглинань внаслідок своєї недосконалості й корумпованості. Не останню роль у виникненні і поширенні рейдерства відіграє корупція в державних органах. Отже, чинниками, які сприяють виникненню і поширенню рейдерства в Україні є: нестійкість, корумпованість державних органів, недосконалість корпоративного законодавства, несформованих інституцій прав власності.

В умовах перехідної економіки об'єктами рейдерських атак стають не тільки дрібні фірми і організації, але й потужні корпоративні підприємства із значним виробничим потенціалом, які часто мають містоутворююче значення і створюють велику кількість робочих місць. Особи, які захоплюють такі підприємства, зазвичай, не цікавляться виробничим процесом; їх метою є перехоплення корпоративного контролю в компанії шляхом її нелегітимного ворожого поглинання. Результатом таких дій стає розкрадання і розпродаж найбільш ліквідних активів господарських товариств (в першу чергу – нерухомості), втрата цінних технологій і обладнання, скорочення виробництва. Таким чином, *рейдерство* це ще й соціальне явище, тому що найчастіше вирішується доля не лише якогось конкретного підприємства, а й сотень, а то й тисяч людей, які на ньому працюють. Це створює реальну загрозу всій економіці країни, оскільки внаслідок подібних поглинань припиняється діяльність стабільно і прибутково працюючих компаній, зменшуються надходження до бюджетів всіх рівнів, зростаються соціальні проблеми і, головне, процес перерозподілу корпоративного контролю переходить в неконтрольовану й непрогнозовану площину криміналітету, стрімко посилюючи негативні тенденції надмірної концентрації власності.

Небезпека рейдерства для розвитку корпоративного сектору економіки проявляється також в негативному впливі на міжнародний імідж країни, зниженні її інвестиційної привабливості, оскільки динаміка закордонного інвестування в економіку країни визначається, насамперед, такими факторами, як внутрішня політична стабільність, характер і темпи здійснення ринкових реформ, сприятливі зовнішньоекономічні умови, стабільність економічного законодавства, гарантії недоторканності приватної власності й закордонних вкладень. Рейдерство в трансформаційній економіці також сприяє «тінізації» національної економіки і корупційним діям, зачіпає життєво важливі інтереси людини, колективу, підприємства, організації, що разом становить загрозу національним інтересам. Тому держава має захистити права людини, колективу, корпоративні права на належну за цими правами відповідну частку власності, включаючи державну власність, при цьому особлива увага має приділятися прозорості процесів приватизації і управління державними корпоративними правами на підприємствах.

Літ.: *Защита* от недружественного поглощения и корпоративного шантажа: Методическое пособие. – М. : Ассоциация по экономической безопасности, 2007. – 37 с.; *Предложения* по повышению эффективности борьбы с рейдерством (незаконным захватом собственности) / Под ред. Краснова М. А. – М. : Национальный антикоррупционный комитет, 2008; *Ионцев М. Г.* Корпоративные захваты. – М. : Ось-89, 2003.

© Гусєв В.О., Таращанська О.Б.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ. Поява економічної категорії «реструктуризація» відноситься на початок 1930 рр., коли в найбільш розвинених країнах світу почали впроваджувати практичні заходи, спрямовані на реформування окремих підприємств, монопольних об'єднань і навіть галузей з метою підвищення ефективності їх функціонування.

Поняття «реструктуризація економіки» вживається на макро- та мікрорівнях.

Реструктуризація на макрорівні полягає в оптимізації пропорцій розвитку окремих галузей і підгалузей, зокрема, в досягненні оптимального співвідношення між обсягами виробництва та кінцевим попитом, а на мікрорівні (на рівні підприємств) – сприймається як технічна модернізація і технологічне оновлення, перепрофілювання виробництв тощо.

Теорія реструктуризації базується на тім, що існування тісної залежності між станом зовнішнього середовища, поведінкою фірми та її внутрішнім середовищем приводить до необхідності вчасної адаптації цілей та стратегії фірми, її організаційних характеристик, структури і функцій до нових ринкових умов. Саме тому реструктуризацією називають «процес комплексної зміни методів функціонування».

Реструктуризація в умовах масової приватизації припускає значною мірою створення нових підприємств на основі поділу або злиття існуючих. Ці процеси розвиваються в Україні стихійно, без усвідомлення перспективи, коли нові власники квапляться одержати швидкий, майже блискавичний зиск, повернути витрачений у ході приватизації капітал, а там, як кажуть, будь що буде. Ймовірно, що в стратегії реструктуризації варто виділити в пріоритетний блок розвиток високотехнологічних і наукомістких виробництв, здатних успішно конкурувати на міжнародних ринках. Тут повинна проявитися регулююча і стимулююча функція держави. Можливо, вже на етапі приватизації підприємства необхідно обумовлювати його передачу або реалізацію новому власникові з умовою організації ним виробництва продукції, що відповідає найновішим досягненням науково-технічного прогресу. Одночасно з правами на приватизоване підприємство цей власник може одержувати гарантії на пільгове фінансування заходів із реструктуризації, включаючи питання щодо оподатковування, прав на землю, доходів від реалізації або здачі в оренду надлишкового устаткування та площ тощо.

У індустріально-розвинених країнах реструктуризація полягає в скороченні маси суспільної праці, зайнятої виробництвом матеріально-речовій частини валового національного продукту при збільшенні абсолютних розмірів і покращанні якісного складу цієї частини. Випереджаючими темпами розвиваються наукоємні і ресурсозберігаючі, так звані високі технології. Відбувається комп'ютеризація і інформатизація економіки і суспільства. Здійснюється реструктуризація традиційних базових галузей, що переживали раніше тривалий застій: вугільною, сталеливарною, текстильною.

Результатом **Р.е** має стати раціоналізація зовнішньоекономічної діяльності, тобто, з одного боку, зниження від'ємного сальдо на початковому етапі, а в перспективі – досягнення позитивного стабільного сальдо у зовнішньоторговельному обігу, з іншого боку, здійснення стратегічного завдання – істотного збільшення обсягів експорту в далеке зарубіжжя. Без втрати своїх експортних позицій у близькому зарубіжжі.

Літ.: *Криворучко А. В., Озерський І. В.* Проблеми реструктуризації і банкрутства // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 7; *Мазур И. И.,* Шапиро В. Д. и др. Реструктуризация предприятий и компаний. – М. : Высшая школа, 2000; *Мочерний С.,* Топішко І. Реструктуризація економіки // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002.

© Губарєв О.О.

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – це система державних заходів, спрямованих на створення матеріальних, правових, інституційних умов перетворення елементів ресурсного простору в засоби досягнення цілей регіонального управління.

Сукупність не однорівневих, а логічно субординованих (по вертикалі) та скоординованих відносно друг друга (по горизонталі) різних типів ресурсів формує специфічний *ресурсний простір* функціонування системи регіонального управління, у межах якого діють встановлені державою єдині принципи циркуляції ресурсних потоків (у просторій й часі) та загальні правила перерозподілу ресурсів. Циркуляція вертикальних (між різними ієрархічними рівнями управління) та горизонтальних (у межах одного рівня)

ресурсних потоків – обсягів ресурсів, задіяних у процесі регіонального управління в межах чітко визначеного проміжку часу досягнення мети – забезпечує ресурсні потреби суб'єктів управління через перерозподіл різних видів ресурсів.

Ресурсне забезпечення регіонального управління є системою, що складається з чотирьох взаємодіючих, але відносно самостійних підсистем: *керуючої* – розмежування за рівнями суб'єкта регіонального управління функцій адміністрування, регулювання, фінансування та їх реалізація через відповідні інституційні, організаційно-правові та фінансові механізми управління; *функціональної* – вертикальний та горизонтальний перерозподіл ресурсів шляхом розподілу наявних засобів між суб'єктами управління з урахуванням різних видів їх діяльності та компетенції через механізми вирівнювання, стимулювання, інвестування, регулювання тощо; *цільової* – формування ієрархії цілей, перекладання цілей на «мову» ресурсів та визначення «власних цілей» функціональних механізмів; *забезпечуючої* – створення умов перетворення вихідних рішень в результат через фінансове, інформаційне та кадрове забезпечення взаємопов'язаних дій окремих елементів системи.

Ресурсне забезпечення регіонального управління окреслює коло питань, що мають вирішальне значення для соціального статусу суб'єктів управління – владні можливості (доступ к ресурсам інших суб'єктів) та легітимність (право і спроможність регулювати й реалізовувати регіональні інтереси).

Конструювання дієвої моделі ресурсного забезпечення регіонального управління має ґрунтуватися на логічних і не суперечливих принципах, що визначають вимоги до організації процесу відтворення і мобілізації ресурсів, напрями й межі прийняття управлінських рішень з розпорядження та раціонального перерозподілу ресурсів регіонального управління.

1. *Знання потреб, інтересів та ресурсних можливостей регіонів.* Знання про ресурсні можливості, з одного боку, виступає інформаційним ресурсом формулювання адекватних цілей та прийняття відповідних рішень, а з іншого – основою визначення тих ресурсів, що забезпечать підвищення статусу і благополуччя конкретного регіону. Адже, перш ніж будувати ієрархічну модель цілей, необхідно мати достовірну інформацію щодо чинної регіональної ситуації, бажаного стану регіональної системи та наявної ресурсної бази.

2. *Узгодженість цілей і ресурсів у системі регіонального управління*. Досягнення цілей регіонального управління можливо лише використанням різноманітних комбінацій видів ресурсів, які інколи належать різним власникам з не співпадаючими методами їх застосування. Для реалізації цього принципу необхідно, щоб у процесі визначення ресурсної бази досягнення цілей було сформовано деяку інформаційно-аналітичну систему, яка дозволить шляхом поетапного формування цільової і ресурсної структур та їх узгодження з урахуванням компетенції власників ресурсів щодо розпорядження ними згрупувати різнорідні ресурси, необхідні для реалізації поставленої цілі.

3. *Законодавче закріплення меж компетенції суб'єктів управління щодо права прийняття рішень з розпорядження регіональними ресурсами.* Об'єктивність даного принципу пов'язана з необхідністю визначення меж компетенції (сфери пріоритету) суб'єктів управління при виборі напрямів і методів експлуатації ресурсів.

4. *Створення умов для реалізації регіональних інтересів власними силами.* Цей принцип знайшов своє відображення у статтях 16, 25, 33–37 проекту Європейської Хартії регіональної демократії, присвячених саме ресурсному забезпеченню регіонального управління. Зокрема, статтею 25 наголошується, що регіональні влади повинні мати ресурси, якими вони можуть розпоряджатися вільно, а умови їх використання визначаються законодавством.

5. *Економічна легітимність регіональної влади*. Головний фактор легітимації регіональної влади – це відповідність ресурсних можливостей суб'єкта регіонального управління обсягу владних повноважень та відповідальності. Легітимність регіональної влади багато в чому визначається її економіч-

ною легітимністю – фінансово-економічними повноваженнями стосовно розпорядження в інтересах населення регіональними ресурсами; інституційними та економічними можливостями реалізації регіональних інтересів й активізації економічної діяльності в регіоні через стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу.

6. *Обґрунтування необхідності державного втручання при реалізації регіональних інтересів.* Першочерговою умовою ефективного регіонального управління є використання фінансових механізмів державного втручання лише у випадках, коли регіональна влада не має достатньо прав чи ресурсів для самостійного розв'язання певної регіональної проблеми. Цей очевидний принцип (близький аналог європейського принципу субсидіарності) не тільки забезпечує концентрацію державних ресурсів на обмеженому колі об'єктів фінансування, але й припускає певну самостійність регіонів у частині їх власних можливостей. У кожному конкретному випадку необхідно довести, що державне втручання не просто бажано, а необхідне, безальтернативне.

7. *Стандартизація процесу ресурсного забезпечення регіонального управління.* Раціональний перерозподіл ресурсів між суб'єктами регіонального управління, їх еквівалентний обмін та ефективна мобілізація з різних джерел не можливі без чіткого визначення показників та норм ресурсної забезпеченості реалізації функцій. У лаконічній формі зазначені характеристики мають бути відображені в стандарті – документі, де з метою добровільного багаторазового використання встановлюються вимоги та правила, направлені на досягнення упорядкування процесу ресурсного забезпечення. Особливого значення має: по-перше, встановлення у стандарті нормативів ресурсного забезпечення суб'єктів управління, що виступають основою формування нормативів бюджетного фінансування функцій управління та розрахунку фінансових коштів, необхідних для реалізації регіональних інтересів; по-друге – встановлення матеріальних, правових, інституційних правил перетворення елементів ресурсного простору в засоби досягнення цілей регіонального управління. Запровадження цього принципу сприятиме вирішенню найактуальнішої проблеми регіональної влади – законодавче визначення меж правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності, механізмів та інструментів її здійснення й забезпечення.

8. *Процедурне забезпечення узгодження дій суб'єктів регіонального управління щодо раціонального перерозподілу ресурсів для досягнення поставлених цілей.* Ресурсне забезпечення регіонального управління, як система державних заходів, припускає: одночасну участь кількох рівнів влади і управління та багатьох конкретних одержувачів відповідної підтримки; мобілізацію та перерозподіл різноманітних ресурсів (насамперед, фінансових) з узгодженням інтересів і розв'язанням конфліктів з цього приводу. Виникає множина проблем, що потребують узгодження, координації, контролю, делегування повноважень, установлення договірних відносин та інших організаційних дій. Більшість цих дій, а головне, їх технологічні ланцюжки, не є нормативними й ґрунтуються здебільшого на суб'єктивно побудованих відносинах. Тільки розробка спеціальних організаційних механізмів, доведених до детальних процедур і закріплених в нормативних актах як обов'язковий принцип, здатна ввести ресурсне забезпечення регіонального управління в режим нормальної організаційної діяльності.

Літ.: *Безверхнюк Т. М.* Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 318 с.; *Recommendation* 240 (2008) of the Congress of local and Regional Authorities on the Draft European Charter of Regional Democracy.

© Безверхнюк Т.М.

РЕФОРМА ОСВІТНЯ (франц. – *reforme* – перетворюю, від лат. – *re formatio* – відновлення) – перетворення, зміна, перевлаштування за ініціативою влади якої-небудь частини суспільного життя (порядків, інститутів, установ), що не знищує основ існуючої соціальної структури. Буквальний переклад цього поняття можна тлумачити як ре-фор-

ма, тобто зміна форми (принципів функціонування) з тим самим вмістом. З формальної точки зору, під **Р.о.** можна розуміти більш менш прогресивне нововведення будь-якого змісту у систему освіти та управління нею, що запроваджується з метою отримання кращого результату.

Українська система освіти зазнала чимало **Р.о.** за часи панування на території сучасної України Російської імперії, потім під час радянського періоду, і тепер – за часи незалежної України. Найбільший слід в історії розвитку вітчизняної освіти залишили **Р.о.** 60–70-х років, зокрема 1863 року, суть якої полягала у створенні єдиної системи освіти. Скасування кріпосного права відкрило для нижчих верств населення більший доступ до освіти на всіх рівнях, включаючи університетський. Початкову освіту давали початкові народні училища, що працювали за єдиним навчальним планом та програмою. Мета цих освітніх закладів полягала в навчанні учнів Закону Божому, читанню, письму та арифметиці. Навчальний процес здійснювався російською мовою. Ці **Р.о.** удосконалили програму навчання, сприяли прийняттю нового уставу університетам, згідно з яким їм надавалася більша автономія, послабили цензуру, започатковували вищу освіту для жінок, яку вони могли отримати на приватних вищих жіночих курсах, надавали права представникам усіх станів навчатися у гімназіях. Гімназії поділялися на реальні, що надавали можливість вступу після їх закінчення до вищих технічних шкіл, та класичні, випускники яких могли йти навчатися до університетів. У гімназіях юнаки і дівчата навчалися окремо. Наприкінці XIX ст. в Україні діяло 129 гімназій, 19 реальних та 17 комерційних училищ. **Р.о.** 1863 року також надавала право засновувати початкові школи приватним особам, земствам та іншим громадським установам, але з дозволу влади.

Р.о. передбачає впровадження певних змін, зокрема: термінів початку навчання, збільшення фінансування, устаткування навчальних закладів, тривалості навчання, підвищення статусу освіти, санітарно-гігієнічні вимог, структури системи освіти.

Зміни в економічному і політичному житті країни поступово призвели до необхідності підготовки фахівців з вищою освітою відповідно до різних напрямів виробництва та життєдіяльності суспільства. Виникають спеціальні вищі навчальні заклади: Ніжинській історико-філологічний інститут, Глухівській учительській інститут, Харківській ветеринарний інститут, Південноросійській технологічний інститут у Харкові, Київській політехнічний інститут, Вище гірниче училище в Катеринославі та ін. Після реформи 1969 року початкові школи вийшли з-під опіки церкви і були підпорядковані світській владі, офіційно було проголошено обов'язкове навчання усіх дітей віком від 6 до 14 років.

Розвиток національних систем освіти у XX ст. під впливом світових тенденцій реформування освіти характеризувався чергуванням періодів розквіту та невдач. Перший період **Р.о.** (60-ті роки) був викликаний бурхливим науково-технічним прогресом, розвитком космічної галузі та охарактеризувався прагненням створити умови для покращення якості суспільного і політичного життя країн, економічного потенціалу країн шляхом розширення меж і доступності освіти для всіх верств населення і етнічних груп, розвитку здібностей і талантів людей. Другий період **Р.о.** (70-ті роки XX ст.) – період занепаду і дискредитації реформ. Третій період **Р.о.** (кінець 70-х років – середина 80-х) ознаменувався як «початок процесу складних інновацій» : комерціалізації вищої освіти, запровадження ринкових механізмів фінансування освітньої галузі. Четвертий період **Р.о.** (середина 80-х до теперішнього часу) – «період системних реформ» . Цей період характеризується системністю і постійністю реформаторського процесу в багатьох країнах світу, запровадженням ключових принципів забезпечення досконалості та ефективності освітніх системах, систем незалежного оцінювання досягнутих результатів, активним переходом до економізації освіти, використання маркетингових технологій в освіті, зокрема у вищій, наданням автономії навчальних закладам, впливу глобалізацій них процесів на зміст і напрями реформування

освітніх систем, перегляд політики з розумінням того, що освіта є основою конкурентоспроможності, та економічної і політичної незалежності країн. Зазначені процеси відбивалося й на змісті *освітньої політики* в Україні та напрямах **Р.о.**, що запроваджувалися.

З утвердженням України як незалежної держави розпочався новий період розвитку освітньої системи, який характеризується проведенням **Р.о.** Перший етап – 1992–1995 роки – ознаменувався створенням нової нормативно-правової бази освіти, розробкою й ухваленням *Державної програми «Освіта. Україна XXI століття»* , появою єдиного Міністерства освіти України, запровадженням у навчальний процес державної мови, перехід до ступеневої системи навчання. Протягом другого етапу реформування освітньої галузі – 1995–2002 роки – утворено Міністерство освіті і науки України, визначено його функції та завдання, ухвалено перехід до децентралізації управління освітою, ратифіковано Болонську декларацію і узято курс на масштабні перетворення у системі вищої освіти, розроблено перспективні плани комплексного розвитку освітньої системи, оновлено методики розрахунків обсягів фінансування навчальних закладів, уперше проголошено ідею запровадження моніторингу якості освіти як основи для вироблення виважених управлінських рішень із створенням відповідної мережі регіональних центрів, запроваджено нову систему контролю якості навчально-виховного процесу, розроблено концепцію гуманітарної освіти і виховання студентської молоді тощо. Ці структурні та змістові перетворення в системі освіті України були достатньо типовими для більшості країн посткомуністичних країн. Вони орієнтувалися на вирішення таких основних завдань: деідеологізація освіти як відмова від ідеологічного та партійного контролю за системою освіти, знищення державної монополії на реалізацію загальної та вищої освіти через створення мережі приватних, конфесійних середніх та вищих навчальних закладів, визнання прав споживачів освітніх послуг (учнів, студентів, їхніх батьків) щодо вибору власної освітньої програми відповідно до здібностей та освітніх запитів, децентралізація управління освітою на всіх рівнях функціонування освітньої системи та запровадження автономії навчальних закладів.

Особливу роль у реформуванні системи *загальної середньої освіти* відіграла Постанова Кабінету Міністрів України 16 листопада 2000 року № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» . Цей документ створив передумови для розробки оновленого змісту освіти та затвердження незабаром *Державних стандартів* загальної середньої освіти, запровадження ефективної форми державної підсумкової *атестації* випускників шкіл, яка у подальшому набула форми *зовнішнього незалежного оцінювання*, та забезпечення конкурсного відбору підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури відповідно до нового змісту навчання і потреб загальноосвітніх навчальних закладів, що проявилося у проведенні з 2001 року щорічного моніторингу якості основної навчальної літератури для шкіл.

Незважаючи на певні позитивні зрушення та ухвалені законодавчі та правові акти щодо модернізації освіти, було визнано, що **Р.о**. не дали очікуваних результатів у функціонуванні системи освіти, не відбулися очікувані зміни у державній освітній політиці, не було створено адекватного ефективного механізму реалізації на практиці проголошених завдань. Система освіти, її безперервність була порушена на нижчих та вищих рівнях, обмежився рівень доступності до освіти, зберігся адміністративний контроль за змістом освіти.

Третій етап **Р.о.** в Україні розпочався з 2002 року і триває дотепер. Центральну роль у визначенні змісту та мети цього етапу реформування освіти зіграло прийняття II Всеукраїнським з’їздом працівників освіти *Національної доктрини розвитку освіти.* Цей документ визначив систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття, поставив перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритет-

ність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем. Найактуальнішим завданням було визнане забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та дальше утвердження її національного характеру, адаптація освітньої системи до ринкових і демократичних перетворень, входження освіти України до європейського та світового освітнього простору.

2010 рік мав стати для **Р.о**. в Україні знаменним у зв'язку з відміною 12-річної загальної середньої освіти, ухваленням низки концепцій державних цільових програм розвитку освіти, зокрема розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки, соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року та державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року.

Літ.: *Андрущенко В. П*. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К. : ТОВ «АтантЮЕмСі», 2005; *Бойко О. Д.* Історія України: посібн. – К. : Видав. центр «Академія», 2002; *Василюк А. В*. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність: Монографія. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2007; *Знання* для добробуту. Стан та перспективи реформування освіти в Україні / Ю.Луковенко, О.Коловіцкова, В.Нікітін та ін. – Нац. ун-т «Києво-Могилянська Академія», 2003; *Клименко А. В*., Румынина В. В. Экзамен по обществознанию. – М., НТЦ «Университетский», Рольф, 2002; *Шептулин А*. Категории диалектики. – М., 1971.

© Лукіна Т.О.

РИЗИК ПОЛІТИЧНИЙ – можливість (імовірність) виникнення негативних наслідків від дій або бездіяльності суб'єктів політичних відносин.

Повністю нейтралізувати ризик в політичній, управлінській діяльності неможливо. Ризик є важливою, невід'ємною складовою політичної, економічної, управлінської діяльності, що здійснюється в ситуації того чи іншого ступеня невизначеності, браку інформації та необхідності вибору між декількома варіантами рішень. З огляду на це, доречно визначати рівень **Р.п.**, що може варіюватись від низького до критично високого показника вірогідності негативних наслідків прийняття тих чи інших політичних, управлінських рішень, здійснення діяльності по їх реалізації.

Для **Р.п.** характерні наступні складові: можливість досягнення бажаного результату; вірогідність негативних наслідків як тих чи інших дій, так і уникнення прийняття рішення, відмови від діяльності; відсутність упевненості у досягненні поставленої мети; очікування поразки, матеріальних, ідеологічних і моральних втрат, пов'язаних з необхідністю вибору альтернативи в умовах невизначеності; брак часу та інформації для прийняття виваженого рішення.

Класифікація типів політичних ризиків здійснюється за різними критеріями. Виокремлюють міжнародні, регіональні, державні ризики, а також мікро-, макро- та мегаризики.

Мікроризики мають місце у діяльності окремих суб'єктів політичних відносин, котрі діють на території даної держави (політичних лідерів, громадсько-політичних об'єднань). Макроризики (державні ризики) пов'язані з рівнем суспільно-політичної стабільності, деструктивними або конструктивними політичними процесами, що мають значення для суспільства і держави в цілому. До них спричиняють політичні вибори, масові заворушення, внутрішньодержавні конфлікти, ті чи інші політичні, соціально-економічні рішення і дії владних структур, що мають загальнодержавне значення тощо. Мегаризики мають місце на глобальному рівні, в системі міжнародних відносин. Вони супроводжують діяльність суб'єктів міжнародних відносин. В основі мегаризиків лежать явища та процеси, що впливають на рівень стабільності системи міжнародних відносин, функціонування світової економіки, глобальної екосистеми. До таких явищ належить поширення тероризму, міжнародні конфлікти, транскордонна нелегальна міграція, торгівля наркотиками, глобальні екологічні проблеми і пов'язана з н ними нестача невідновлюваних природних ресурсів, продуктів харчування.

Загалом можна виокремити декілька видів чинників, що призводять до підвищення рівня **Р.п.**:

Суспільно-політичні чинники пов'язані з діяльністю радикальних, екстремістських угруповань, політичними, етнічними, релігійними конфліктами, низьким рівнем легітимності правлячого режиму, неефективністю, непослідовністю або радикальністю внутрішньої і зовнішньої політики, орієнтацією на силові, насильницькі методи її здійснення;

Соціально-економічні чинники містять відсутність розвиненої і стабільної економічної інфраструктури, нестачу економічних ресурсів для проведення ефективної державної політики, відсутність або нерозробленість програми економічного розвитку, непродуману валютно-кредитну політику, безробіття, неконтрольовану нелегальну міграцію, низький рівень прибутків і соціального забезпечення більшості населення та інші невирішені соціальні проблеми;

Інформаційні чинники, до яких відносяться відсутність чіткої і повної інформації про поточні політичні процеси, недостатність аналізу політичної ситуації в цілому, нерозвиненість інформаційних ресурсів, неконтрольованість джерел і змісту інформаційних потоків, інформаційна боротьба з політичними противниками та іноземними державами і т.д. ;

Правові чинники – правовий і моральний нігілізм, невиконання прийнятих умов політичних відносин, порушення норм законодавства;

Суб'єктивні чинники пов'язані з особою політика, нестійкістю його поведінки, схильністю до автономії без урахування колективних інтересів, підвищеною схильністю до ризику, неадекватністю сприйняття ситуації, що склалась.

Випадкові чинники також відіграють значну роль. До них належать прояви безпосередньої випадковості в політиці, що веде до появи непередбачених і небажаних подій (хвороба, відставка політичних діячів, нещасні випадки, природні катастрофи тощо).

З огляду на неможливість повного уникнення ризику їм можна лише управляти, зменшувати або збільшувати його рівень. Управління **Р.п.** являє собою планування та здійснення заходів, спрямованих на зменшення рівня імовірності негативних наслідків та збільшення вірогідності позитивних результатів діяльності суб'єкта політики по досягненню визначених ним політичних, економічних, соціальних цілей. Управління **Р.п.** полегшується, якщо відомі закономірності що характеризують взаємозв'язок рівня політичного ризику і основних чинників, які його визначають. Саме тому підґрунтям ефективного управління **Р.п.** є їх оцінка і прогноз у процесі прийняття політичних, економічних, управлінських рішень. **Р.п.** зумовлює необхідність удосконалення технологій прийняття рішень, методів їх реалізації відповідно до конкретних обставин ситуації, що склалась.

Літ.: *Государственная* политика и управление: учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Л. В. Сморгунов, А. П. Альгин, И. Н. Барыгин и др. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006.; *Іванюта С. М.* Антикризове управління / С. М. Іванюта. – К. : Центр учбової літератури, 2007; *Общая* и прикладная политология : учебное пособие. / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М. : МГСУ; Изд-во «Союз», 1997; *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004.

©Дацюк А.В.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА (англ. *Market economy*) – Система суспільно-виробничих відносин, яка регулюється та розвивається за законами ринку.

Р.е. часто уособлюється з концепціями «Невидимої руки» («Invisible hand») або «Нерегульованої економіки» («Laiseez-fare» (фр.) «Live as alone» (англ.). Перша економічна концепція була розроблена та запроваджена А. Смітом для пояснення парадоксу функціонування вільного ринку. Згідно з нею, попри те, що кожен суб'єкт ринку переслідує суто свої особисті цілі, ринкова система спрацьовує так, що всі задовольняють свої інтереси (немов «Невидима Рука» керує на лад усім процесом). Згідно з другою концепцією економіка повинна функці-

онувати без втручання держави в економічну діяльність. Роль уряду має зводитись до законодавчої діяльності з метою підтримки порядку в країні, забезпечення національної безпеки, створення суспільних благ, які не продукуються приватним бізнесом.

Р.е. не відхиляє втручання держави в економічні процеси та не означає, що будь-яка країна, яка відмовилася від командо-адміністративних підходів у економічній діяльності, автоматично може вважатися країною з ринковою економікою. Такий висновок виникає з огляду на те, що класифікація країн за типами економіки наводиться переважно в антидемпінговому законодавстві США, ЄС та Канади.

Вперше Україною процедура щодо отримання статусу країни з ринковою економікою була почата у 2001 році. Першою державою, яка надала статус ринкової економіки в Україні була Канада. На думку Канади, станом на 2001 рік антидемпінгове законодавство української металургії могло бути кваліфіковано як ринок промисловості. Між тим жодна з європейських держав та США не підтримали це рішення Канади.

Різниця в результатах полягала головним чином тому, що саме поняття **Р.е.** трактується країнами по-різному. Наприклад, щоб стати державою ринкової економіки у світовій практиці, держава повинна задовольняти таким критеріям: ціни не повинні бути фіксованими, зовнішня торгівля має бути ліберальною, бюджетний процес повинен бути прозорим; система центрального банку і судова система повинні бути незалежними, а також умови ведення бізнесу повинні бути рівними для інших учасників.

Основні підходи щодо визначення статусу економіки інших країн визначено у підрозділі «Компенсаційне та антидемпінгове мито» Кодексу США. Зокрема статус «країни з неринковою економікою» для будь-якої іншої країни означає, що рішення органів влади не побудовані на ринкових принципах цінової або витратної структури, відтак продажі в процесі торговельної діяльності не відображають справедливу вартість товарів.

У цьому ж документі зазначено шість критеріїв щодо визнання економіки ринковою. Це: рівень конвертованості валюти країни у валюти інших країн; рівень свободи у визначенні ставок зарплати шляхом переговорів між працівниками та роботодавцями; рівень дозволу присутності іноземних підприємств або інвесторів на ринку держави; рівень державної власності або контролю над засобами виробництва; рівень державного контролю над розподілом ресурсів і цінами та рішеннями підприємств (тобто рішення підприємств щодо випуску продукції та встановлення цін на неї мають бути вільними від урядового тиску, та всі основні витрати на виробництво повинні здійснюватися за ринковими цінами); також інші фактори як розгляд бюджетних видатків органами влади. Додатково розглядаються дії органів державної влади країн-експортерів щодо наявності контролю над експортною діяльністю підприємств поза межами, визначеними законодавством.

Директивою Ради Європейського союзу № 905/98 від 27 квітня 1998 визначено підходи ЄС щодо надання статусу країни з ринковою економікою. Це: рішення підприємств відносно цін, загальних витрат та витрат на виробництво приймаються відповідно до ринкових показників, що відображають попит та пропозицію без значного державного втручання та, відповідно, вартість основних виробничих витрат переважно відображає ринкову вартість; підприємства мають єдиний чіткий стандарт бухгалтерського обліку, який може бути незалежно перевірений за міжнародними стандартами обліку та використовуватися в майбутньому для інших завдань; на витрати виробництва та фінансовий стан фірми не переносяться проблеми з колишньої системи країни з неринковою економікою, особливо щодо знецінення активів, інших списань, бартерної торгівлі та платежів через компенсацію боргів; підприємства підпадають під захист законів про банкрутство і власність, що гарантує правову визначеність і стабільність роботи фірми; конвертація обмінного курсу здійснюється за ринковим курсом.

Радою Європейського союзу міністрів Україна офіційно визнана країною з ринковою економікою 21 грудня 2005 року, і офі-

ційно набула цей статус 30 грудня 2005. Невдовзі, у лютому 2006 року, Сполучені Штати Америки визнали Україну країною з ринковою економікою.

Основну перевагу ринкового статусу першими відчули підприємства – експортери, у яких з'явилася можливість на рівних боротися за ринки збуту. Проте у довгостроковій перспективі цей статус може забезпечити переваги і для всієї країни в цілому. Менша кількість антидемпінгових розслідувань та нижчі антидемпінгові мита стимулюватимуть нарощування експорту українських підприємств, що в результаті приведе до вдосконалення технологій у галузях, збільшення їх прибутковості, зростання зайнятості, а отже, й до загального прогресу. Завдяки цьому наші підприємства зможуть поступово переорієнтувати свій експорт на розвинені країни, що приведе до технологічного прогресу, оскільки конкуренція на західних ринках потребує дедалі досконаліших продуктів, високих технологій.

Р.е. не позбавлена й потреби у плануванні та прогнозуванні результатів діяльності. Проте важливо враховувати, що у ринковій економіці визначені державою цілі набувають індикативного характеру. Вони стають інструментом узгодження стратегічних планів на різних рівнях управління шляхом поєднання вертикального та горизонтального аналізу і управління.

Літ.: Дзюбик С. Д. Сучасна економічна теорія і проблеми її застосування: навч. посіб. / С. Д. Дзюбик. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 168 с .; U.S. Code / Title 19 Customs Duties/ Chapter 4/ Tariff act of 1930/ Subtitle IV–Countervailing and antidumping duties / Part IV – General Provisions / § 1677. Definitions; special rules / (18) Nonmarket economy country; Council Regulation (Ec) No 905/ 98; Council Regulation (EC) No 2117/2005.

© Миколайчук М.М.

РИНОК (англ. *Market*) – це сукупність конкретних історично визначених економічних відносин, інструментів, важелів, механізмів, які забезпечують реалізацію на взаємовигідній основі інтересів продавців та покупців ресурсів, товарів, послуг. внаслідок чого забезпечується зворотний зв'язок між виробництвом і споживанням.

Р. виник одночасно з товарним виробництвом, є його невід'ємним і важливим елементом. У процесі становлення та розвитку товарно-грошових відносин формується і розвивається **Р.**

Умовами виникнення та розвитку **Р.** є суспільний поділ праці і відособленість товаровиробників. Формування **Р.** відбувалося і відбувається в процесі поглиблення суспільного поділу праці. Чим глибшим стає суспільний поділ праці, тим більш розвиненим стає і **Р.** Розвиток товарно-грошових відносин привів до виникнення в структурі суспільного відтворення обміну, а він спричинив появу сфери обігу, а вона – **Р.** (товарний обмін → товарний обіг → **Р.**). Р. як результат розвитку товарного виробництва й обміну відрізняється від продуктообміну чи товарообміну. Так, обмін товарів відбувається у формі Т - Т, ринковий обмін здійснюється за формулою Т - Г - Т, яка включає два акти: продажу товару Т - Г і купівлю товару Г - Т. Ці два акти можуть збігатися в часі, тобто відбуватися одночасно, але можуть і не збігатися ні в часі, ні в просторі. Останнє є не тільки типовим, але й домінуючим для сучасного **Р.**

З розвитком товарно-грошових відносин змінювалось визначення **Р.** З давніх часів **Р.** визначався, як місце торгівлі товарами. І нині **Р.** представляє собою економічний простір, на якому відбувається купівля-продажа товарів. Але цей простір не обмежується лише, власне, місцем купівлі-продажу товарів (кіоск, магазин, супермаркет тощо), – це територія, яка охоплює виробників і покупців. Зв'язок між товаровиробником (продавцем) і споживачем (покупцем) вийшов далеко за ці конкретні рамки, розсунувши їх. **Р.** – це сукупність конкретних економічних відносин, що складаються у процесі купівлі-продажу товарів та послуг. Водночас **Р.** – це впорядкована структура, що забезпечує нормальну взаємодію продавців і покупців товарів та послуг. **Р.** – інститут або механізм, що зводить покупців і продавців окремих товарів та послуг. Кожне з цих визначень виражає якусь конкретну сторону економічних відносин, що складаються в процесі обміну правами власності, що регулюються об'єк-

тивними законами: вартості, попиту, пропонування, грошового обігу.

Р. – це один із головних елементів складної системи господарювання, в якій тісно взаємодіють ринкові механізми, державні та інші регулюючі інститути. **Р.** включає також стан суспільної свідомості (культуру, правосвідомість, ідеологію).

Передумовами функціонування **Р.** є економічна свобода і наявність конкурентного середовища. Економічна свобода ґрунтується на приватній власності і свободі підприємницької діяльності. Приватна власність надає право користуватися і розпоряджатися ресурсами та доходами. Свобода підприємництва полягає у можливості самостійно розпоряджатися умовами і результатами виробництва. Зворотним боком економічної свободи, своєрідною платою за неї є економічна відповідальність і ризик.

Наявність конкурентного середовища забезпечує конкуренцію за кращі умови виробництва, купівлі і продажу. За умов конкуренції на **Р.** відбувається вільне ціноутворення і раціональний розподіл ресурсів між учасниками ринкових відносин.

Р. успішно функціонує, коли права суб'єктів надійно захищаються законом. Державне регулювання ринку здійснюється прямими (адміністративними) і непрямими (економічними) методами.

Сутність **Р.** розкривають його функції, якими є: 1) техніко-економічна – забезпечення руху товарів і послуг від виробника до споживача; 2) інформативна – завдяки коливанню цін на товари і послуги виробники отримують об'єктивну інформацію про суспільно необхідні витрати виробництва, суспільну необхідну кількість, якість та асортимент. Коливання цін є головним засобом передачі інформації, наявність якої дає можливість учасникам **Р.** заздалегідь визначати свою поведінку; 3) регулююча – орієнтуючись на одержання максимального прибутку, підприємці направляють ресурси на випуск тих товарів, які користуються попитом, внаслідок чого досягається відповідність між обсягом виробництва і суспільними потребами; 4) стимулююча – **Р.** стимулює тих товаровиробників, хто раціонально використовує свої виробничі можливості для одержання найкращого кінцевого результату, впроваджує інновації, передову техніку, технологію та організацію виробництва, які ведуть до зниження індивідуальних витрат нижче суспільно необхідних, підвищення конкурентоспроможності, що сприяє більш повному задоволенню потреб споживачів; 5) сануюча **– Р.** очищується від неконкурентноспроможних товарів, а суспільство, від економічно слабких, нежиттєздатних підприємців. Тобто **Р.** виконує функцію об'єктивного судді. Підприємці, які не враховують потреби споживачів, не впроваджують інновації, не вживають ефективних заходів щодо поліпшення роботи підприємств, зазнають збитків, їм загрожує ризик неплатоспроможності, банкрутство; 6) інтегруюча – **Р.** робить економіку єдиним цілим, розвиваючи систему горизонтальних і вертикальних зв'язків, у тому числі зовнішньоекономічних. **Р.** сприяє проникненню товарів у різні країни світу.

Учасниками **Р.** безпосередньо виступають споживачі і виробники товарної продукції. Активними учасниками **Р.** є державні структури, торговельні, фінансові посередники (комерційні агенти, комівояжери, брокери, дилери тощо).

Структуризація **Р.** здійснюється за різними критеріями, що дає можливість його досліджувати і регулювати. Основним критерієм класифікації **Р.** є об'єкти, з приводу яких складаються відносини купівлі-продажу.

Історично першим виник **Р.** споживчих товарів і послуг. На ньому обертається велика кількість різноманітних продуктів і формуються більш спеціалізовані **Р.** (продуктів харчування, одягу, взуття, предметів побутової техніки, медикаментів, комунальних, транспортних, культурних послуг тощо).

Р. засобів виробництва сформувався на другому етапі розвитку ринкових відносин, але набув пріоритетного значення. Він складається із ринку засобів праці або інвестиційних товарів (машин, обладнання, устаткування тощо) і ринку предметів праці (матеріалів, сировини, палива тощо).

Р. праці (робочої сили) – це посередник між роботодавцями та найманими працівни-

ками. Він охоплює відносини найму людини на роботу. Об'єктом **Р.** праці є послуги праці, незалежно від того, втілюються вони у конкретних продуктах, виробах чи є послугами безпосередньо, наприклад, послуги лікаря, вчителя, юриста.

Р. землі і природних ресурсів має особливості: земля є первісним даром природи; залежно від родючості ґрунту, наявності корисних копалин та місця розташування землі поділяють на кращі, середні і гірші; кількість землі та природних ресурсів загалом жорстко обмежена, і жодні коливання ціни або інші фактори не в змозі збільшити обсяги пропонування.

Р. нерухомості представляє собою купівлю-продаж наявних об'єктів (виробничого і невиробничого користування).

Р. інновацій є особливою частиною ринку інвестиційних товарів. Він охоплює розподільчо-обмінні відносини між суб'єктами науково-технічної, інноваційної, інвестиційної та підприємницької діяльності з приводу купівлі-продажу різних інновацій (продуктових і технологічних).

Р. науково-технічних розробок та інформації (інтелектуальної власності) – це купівля-продаж винаходів, патентів, ліцензій, «ноу-хау», програм математичного забезпечення та іншої наукової інформації.

Фінансовий **Р. –** це сфера специфічних економічних відносин з приводу купівлі-продажу фінансових ресурсів. Він формується на основі коштів підприємств, організацій і населення й обслуговує обіг платіжних коштів, кредитів, цінних паперів, створює гнучкий механізм мобілізації та перерозподілу вільних коштів для забезпечення потреб суспільного відтворення.

Валютний **Р.** – зумовлений розвитком зовнішньоекономічних зв'язків між різними країнами і необхідністю взаємних розрахунків, здійснюються операції з купівлі-продажу валюти та номінованих у валюті цінних паперів.

За територіальною ознакою **Р.** поділяють на: місцевий – розташований у певному конкретному місці; національний – це сукупність внутрішніх і зовнішніх галузевих ринків, на яких резиденти (домогосподарства, підприємства, держава) і нерезиденти задовольняють платоспроможний попит на товари та послуги; світовий – це сукупність національних ринків, пов'язаних між собою стійкими товарно-грошовими відносинами, що ґрунтується на міжнародному поділі праці.

Р. є легальний (офіційний), тобто, який функціонує в рамках чинного законодавства, і нелегальний (тіньовий), а в його складі – кримінальний.

Р. за механізмом функціонування підрозділяється на: **Р.** чистої (досконалої) конкуренції – представлений наявністю великої кількості продавців та покупців стандартизованої продукції; **Р.** чистої монополії – на якому продавцем є одна фірма, яка «диктує» ціну на продукцію; **Р.** монополії – представлений лише одним покупцем певного товару; **Р.** природної монополії – це купівля-продаж суспільно-важливого товару (газо-водо-енергопостачання); **Р.** олігополії – на якому виробництво в певній галузі контролюється невеликою кількістю продуцентів; **Р.** монополістичної конкуренції – формується досить великою кількістю виробників, які пропонують схожу, але не ідентичну продукцію.

Кожен вид **Р.** не існує сам по собі. Всі вони взаємопов'язані між собою, утворюючи багатогалузеву економічну систему.

Літ.: *Економічна теорія*. Політекономія: Підручник / В. Базилевич, В. Попов, К. Базилевич, Н. Гражевська / За ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2007; *Єщенко П.С.* Економіка для всіх / К. : Вища школа, 2009; *Політична* економія : підручник / за ред. Ніколенко Ю.В. – К. : Центр учбової літератури, 2009; *Долан Э. Дж.*, Линлсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – С.-Пб., 1992.

© Соколова *О.М.*

РИНОК ЖИТЛА – сукупність економічних відносин між власниками (або користувачами і власниками), що виступають у різних організаційних формах, з приводу виробництва, розподілу, обміну і використання житла. **Р.ж.** створює необхідні умови для переходу від одного суб'єкта до іншого об'єктів житлової нерухомості.

Р.ж. виконує в *системі економічній* такі основні функції: 1) збалансування попиту і пропозиції за обсягом і структурою; 2) встановлення рівноважної (конкурентної) ціни на житло та житлові послуги; 3) створення передумов для пропозиції рівноважного обсягу житла та житлових послуг, який потрібний ринкові і буде проданий на ньому; 4) забезпечення безперервності пропозиції на **Р.ж.** для задоволення постійно змінюваного попиту. У процесі розвитку **Р.ж.** ці функції постійно ускладнюються, урізноманітнюються, попит і пропозиція житла стають все більш диференційованими.

Житло як об'єкт обігу на ринку набуває двох форм:

1. Житловий фонд (або житлові об'єкти), розміри якого визначаються на конкретний момент часу.

2. Житлові послуги, т.т. споживчі послуги, що надаються житловим фондом. Житлові послуги є поточною характеристикою житлового фонду і вимірюються за визначений проміжок часу.

Відповідно до цього у структурі **Р.ж.** виділяють сегменти ринку житлового фонду та ринку житлових послуг, динаміка яких тісно взаємопов'язана. Так, наявний житловий фонд, але такий, що не використовується (не заселений), не продукує житлових послуг, однак він може бути об'єктом купівлі-продажу на ринку. Однак невикористовуваний житловий фонд – це безповоротно втрачені потенційні житлові послуги, які могли б бути спожиті. Житлові послуги, у свою чергу, не можуть існувати відокремлено від житлового фонду, вони є продуктом останнього. Т.ч., житлові послуги є похідними від житлового фонду. Але житлові послуги можуть бути самостійним об'єктом обігу на **Р.ж.**, тобто купуватись і продаватись без переходу прав власності на житлове приміщення. Це відбувається при здачі в оренду житлових приміщень.

У структурі **Р.ж.** також виділяють сегменти первинного та вторинного **Р.ж.** Первинний **Р.ж.** включає об'єкти – новозбудоване житло, яке відображає обсяги житлового будівництва, та суб'єкти різноманітних форм власності: будівельні компанії, підрядні організації, замовники, інвестори, фінансово-кредитні установи, фінансові посередники, органи місцевого самоврядування, органи державного управління тощо. Первинний **Р.ж.** передбачає здійснення операцій з новим житлом, яке переходить від забудовника (девелопера, інвестора) до покупця. Такі об'єкти є готовою продукцією галузі житлового будівництва і виступають частиною сукупної пропозиції на **Р.ж.**

Завдяки введенню в експлуатацію нового житла підвищується забезпеченість населення житлом, створюються робочі місця, у відповідні бюджети поступають податкові надходження і забезпечується приріст *ВВП.* Розгортання житлового будівництва носить мультиплікативний ефект, адже розвиток житлового будівництва стимулює розвиток суміжних галузей, таких як, наприклад, промисловість будівельних матеріалів, галузь побутової техніки та електроніки, деревообробний комплекс, хімічна промисловість тощо. Для економіки країни активізація житлового будівництва є запорукою суспільного добробуту.

На вторинному **Р.ж.** здійснюються операції, пов'язані з купівлею-продажем, обміном та здаванням в оренду збудованого раніше житла. Тобто наявний житловий фонд виступає об'єктом вторинного **Р.ж.** Ринок вторинного житла є механізмом перерозподілу між громадянами функціонуючого житлового фонду без його нарощування.

Ринки житлового фонду і житлових послуг, первинний і вторинний **Р.ж.**, маючи свої особливості організації, тісно взаємозв'язані між собою, що зумовлюється характеристиками такого товару як житлова нерухомість.

Структурування **Р.ж.** може бути також здійснено із застосуванням вартісного підходу, наприклад: 1. Дороге житло, 2. Середнє житло, 3. Дешеве житло.

Р.ж. може бути охарактеризований такими категоріями, як попит на житло, пропозиція житла, ціна. Попит на житло – це кількість житла, яке хочуть придбати або використати як окремі домогосподарства, так і населення загалом. На відміну від багатьох інших ринкових товарів, формування попиту на житло (а саме попиту на житло як жи-

тловий фонд) визначається не стільки поточними доходами сім'ї, скільки багатством або здійсненими накопиченнями. Т.ч., попит на житло обернено пропорційний до цін на житло і прямо пропорційний до багатства домогосподарства.

На **Р.ж.** досить складно визначити обсяги платоспроможного попиту, оскільки більшість операцій щодо придбання житла на первинному чи вторинному ринках здійснюється через кредитування. Таким чином, платоспроможний попит на об'єкти житлової нерухомості визначається кредитоспроможністю домогосподарств. З іншого боку, попит на житлові послуги, особливо в сегменті орендованого житла, напряму залежить від поточних доходів сім'ї.

Обсяги пропозиції на первинному **Р.ж.** визначаються загальним обсягом збудованого житла і підлягають безпосередній оцінці. Однак на вторинному **Р.ж.** пропозиція носить латентний характер, масштаби якої з'ясувати доволі складно. Пропозиція на вторинному **Р.ж.** визначається впливом таких чинників як добробут домогосподарств, доступність кредитів для придбання житла, оподаткування тощо.

Врівноваження попиту і пропозиції на різних сегментах **Р.ж.** приводить до встановлення рівноважної ціни. Рівновага, тобто відносна стійкість і міцність зв'язків економічних зв'язків між ринковими суб'єктами, має важливе значення для стабільного функціонування **Р.ж.** У сучасній економіці основними засобами забезпечення стабільності і рівноваги **Р.ж.** є чітка специфікація та захист прав власності на житлові об'єкти, вільний обіг житла та усунення зайвих адміністративних бар'єрів.

Р.ж. розглядається як один з найважливіших індикаторів розвитку *національної економіки*. Його динаміка тісно корелюється із динамікою економічного циклу в певній країні. Масштаби активності на **Р.ж.** є такими, що взаємозв'язок між її коливаннями і коливаннями економічної активності загалом набуває ключового значення. Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. яскраво це підтвердила.

У рамках монетаристської теорії економічного циклу коливання на **Р.ж.** пояснюються динамікою банківського процента, що зумовлюється зміною грошової пропозиції. Т.ч., стверджується, що регулюючи пропозицію грошей в економіці, можна впливати і на темпи житлового будівництва, і на весь **Р.ж.** Теорія реального економічного циклу, розроблена Дж. Лонгом, Ч. Плоссером та Е. Прескоттом, пояснює динаміку економічної активності на **Р.ж.** зміною в очікуваннях учасників ринку. Відповідно до її постулатів те, що спад у житловому будівництві, як правило, спостерігається до початку загального економічного спаду, не є прямим доказом того, що останнє є наслідком першого. Оскільки житло є активом довготривалого користування, його виробники (будівельні компанії), споживачі, інвестори при прийнятті рішення про будівництво чи купівлю-продаж беруть до уваги майбутні тенденції на **Р.ж.** Т.ч., **Р.ж.** відповідно до теорії реального економічного циклу завчасно реагує на загальноекономічні спади чи зростання, але не є їх причиною.

Порівняння цих двох підходів показує, що монетаристська теорія накладає на **Р.ж.** свої стандартні моделі, які описують причини виникнення і механізми поширення кризових явищ. Головний імпульс для економічних коливань лежить в площині грошово-кредитних параметрів. Однак цей підхід дещо спрощено пояснює динаміку **Р.ж.**, не враховує його складного взаємозв'язку з іншими секторами *національної економіки*. У цьому контексті теорія реального економічного циклу більш ґрунтовно описує причини і ланцюгові реакції циклічних спадів і підйомів на **Р.ж.**

Р.ж. в Україні на сьогодні характеризується нестабільністю інституційного середовища, в якому формуються попит і пропозиція. Характерною його ознакою є ситуація невизначеності та неочікуваних змін. Завданням держави є формування та реалізація *політики житлової*, спрямованої на розвиток **Р.ж.** Важлива роль відводиться державі у формуванні повноцінних ринкових інститутів, встановленні єдиних і стабільних правил здійснення транзакцій на **Р.ж.** та забезпеченні їх виконання.

Літ.: *Бузырев В. В.* Экономика жилищной сферы / Бузырев В. В., Чекалин В. С. – М. : Инфра-М, 2001; *Жилищная* экономика / под ред. Г. Поляковского. Пер. с анг. – М. : Дело, 1996; *Манцевич Ю. М.* Соціально-економічні проблеми розвитку житлового господарства України і стратегія його удосконалення: монографія / Манцевич Ю. М. – К. : Профі, 2007; *Олійник Н. І.* Розвиток ринку житла в Україні: теорія та практика державного регулювання: моногр. / Н. І. Олійник. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2011.

© Олійник Н.І.

РИНОК ПРАЦІ – складна система економічних відносин з приводу обміну індивідуальної здатності до праці на фонд життєвих благ, необхідних для відтворення робочої сили та розміщення працівника в системі суспільного поділу праці за законами товарного виробництва та обігу.

Умови виникнення **Р.п.**:

1. Юридична свобода і здатність власника робочої сили на свій розсуд розпоряджатися своїми здібностями до праці.

2. Відсутність у працівника засобів виробництва як джерела одержання всіх необхідних для життя засобів існування.

3. Поява на **Р.п.** покупця-підприємця, який економічно змушений вийти на ринок праці, щоб купити запропоновану для продажу здатність до праці потрібних йому працівників.

Елементи **Р.п.**: товар, попит, пропозиція, ціна робочої сили.

Функції **Р.п.**:

• *Суспільного поділу праці*. **Р.п.** розмежовує найманого працівника та роботодавця, розподіляє найманих працівників за професіями та кваліфікацією, галузями виробництва та регіонами.

• *Інформаційна*. Дає учасникам процесу купівлі-продажу товару «робоча сила» інформацію щодо умов найму, рівня зарплати, пропозиції робочих місць, якості робочої сили і т. ін.

• *Посередницька*. **Р.п.** встановлює зв'язок між роботодавцями та найманими працівниками, які виходять на ринок праці для задоволення взаємних інтересів і потреб.

• *Консультативна*. Професійна консультація тих, хто шукає роботу, або власників засобів виробництва відносно правових аспектів використання найманої робочої сили.

• *Ціноутворююча*. **Р.п.** встановлює рівновагу між попитом і пропозицією робочої сили. Лише на **Р.п.** відбувається загальне визнання затрат праці на відтворення товару «робоча сила» і визначається його вартість.

• *Стимулююча*. Завдяки механізму конкуренції ринок праці стимулює ефективніше використання трудових ресурсів з метою підвищення прибутковості виробництва, також стимулює найманих працівників підвищувати свій професійно-кваліфікаційний рівень.

• *Оздоровлююча*. Завдяки конкуренції суспільне виробництво звільнюється від економічно слабких, нежиттєздатних підприємств. **Р.п.** дозволяє одержувати перевагу в конкурентній боротьбі працівникам з найвищими якісними показниками робочої сили.

• *Регулююча*. Певною мірою **Р.п.** впливає на формування пропорцій суспільного виробництва, розвиток регіонів, сприяючи переміщенню робочої сили з одних регіонів, галузей в інші, ефективніші. **Р.п.** регулює надлишки трудових ресурсів, їх оптимальне розміщення, а, отже, ефективне використання.

• *Резервна*. Сприяє формуванню резерву трудових ресурсів для забезпечення нормального процесу суспільного відтворення.

Розрізняють відкритий **Р.п.** і прихований **Р.п.** На відкритому **Р.п.** представлене все працездатне населення. Це насамперед організована, офіційна частина ринку – населення, яке перебуває на обліку в державній службі зайнятості, тобто безробітні, а також випускники державної системи професійного навчання. Друга, неофіційна, частина охоплює тих громадян, які намагаються влаштуватися на роботу через прямі контакти з підприємствами або з недержавними структурами працевлаштування.

До прихованого **Р.п.** належать працівники, які зайняті на підприємствах і в організаціях, проте мають велику ймовірність опинитися без роботи з причини зниження темпів розвитку виробництва, його конверсії, ліквідації колишніх економічних і виробничих взаємозв'язків.

Сегментація **Р.п.** – об'єктивно обумовлений процес структуризації **Р.п.**, при якому

під впливом політико-економічних та соціальних факторів розвитку суспільства виникає необхідність його розподілу на окремі сегменти, які відрізняються характеристиками та правилами поведінки, з урахуванням особливостей кожної категорії працівників. Сегментація **Р.п**. – це розподіл працівників і робочих місць на стійкі замкнені сектори, зони, які обмежують мобільність робочої сили своїми границями. Сегментація проводиться за різними критеріями та у залежності від різних ознак. Ними можуть бути:

• географічне положення (регіон, місто, район тощо);

• демографічні характеристики (стать, вік, родинний стан населення);

• соціально-економічні характеристики (рівень освіти, професійно-кваліфікаційний склад, стаж роботи, національність тощо);

• економічні показники (розподіл роботодавців за формами власності, їх фінансового стану; розподіл продавців праці за рівнем матеріальної забезпеченості);

• показниками стабільності зайнятості.

Суб'єкти державного регулювання **Р.п.** – домогосподарства (сім'ї), які визначають пропозицію робочої сили, та фірми, які формують попит на неї. Вони тісно взаємодіють між собою, задовольняючи конкретні інтереси. Представниками домогосподарств на ринку праці є наймані працівники, а представниками фірм – роботодавці в особі керівників підприємств і організацій.

Об'єкти державного регулювання **Р.п.** – це ситуації, явища та умови соціально-економічного життя, де виникають труднощі, які не розв'язують автоматично, тоді як їх розв'язання терміново потрібно для нормального функціонування економіки і підтримання соціальної стабільності в суспільстві. До них відносять:

• соціальні відносини між роботодавцями і працюючими за наймом;

• трудові відносини між роботодавцями і найманими працівниками, зокрема плату та охорону праці, найм і звільнення працівників;

• зайнятість із регулюванням попиту і пропозиції робочої сили;

• допомогу з безробіття;

• підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників;

• розподіл і перерозподіл робочої сили.

Види державного регулювання **Р.п.**:

• захисне, призначене для обмеження дій, які призводять до незахищеності різних верств населення;

• заохочувальне, направлене на створення умов, в яких можуть створюватись і розвиватися певні форми діяльності;

• обмежувальне, для здійснюється для виключення дій окремих осіб або їх групи таким чином, щоб вони не могли одержати переваг перед іншими;

• директивне регулювання, яке передбачає вплив уряду на ринок праці з урахуванням інтересів населення;

• регулювання за допомогою економічних, фінансових заходів (податків, субсидій), які сприяють росту пропозиції на ринку праці або зростанню зайнятості.

Літ.: *Махсма М. Б.* Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. – К. : Атака. – 304 с.; *Калина А. В.* Економіка праці : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 272 с.; *Лукашевич В. М.* Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. – Львів : «Новий Світ-2000», 2004. – 248 с.

© Ярош Н.П.

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – показники розвитку економіки країни, що включають дані про сукупний суспільний продукт, національний дохід на душу населення, використання природних ресурсів, організацію і ефективність економіки. Показники економічної ефективності в найбільшою мірою характеризують **Р.е.р.** країни, прямо або побічно відображаючи якість, стан і рівень використання основного та оборотного капіталу, трудових ресурсів. До них відносяться: продуктивність праці, капіталомісткість одиниці ВВП і конкретного виду продукції, фондовіддача одиниці основних фондів, матеріалоємність одиниці ВВП або одиниці продукції і т.д. Так як стан розвитку суспільства не завжди можна відобразити через сформовану систему критеріїв та показників, необхідно формувати критерії,

здатні відобразити отримані результати. При цьому критерії ефективності повинні не тільки відображати ступінь досягнення поставлених результатів, але і реагувати на виникнення нових проблем в управлінні, а також на негативні наслідки державного управління. Різний **Р.е.р.** впливає на матеріальний добробут не лише працюючого населення, а й соціально незахищених верств населення. Це відбувається за рахунок того, що чим більший рівень валової доданої вартості, тим більша сума місцевих податків, яка надає змогу місцевим органам влади здійснювати доплати та надбавки різним категоріям населення. Значні податкові надходження до місцевих бюджетів надають можливість здійснювати будівництво соціального житла, поліпшувати умови життя населення, а також розвивати соціальну інфраструктуру.

Розподіл країн на групи в залежності від **Р.е.р.** називається типологією держав, відповідно до якої суверенні держави поділяють на чотири типи: економічно розвинені країни (ФРН, Франція, Велика Британія та Італія); країни, що розвиваються; країни з перехідною економікою; країни з централізовано керованою економікою (Китай, Куба, В'єтнам).

Літ.: *Рівень* життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

РІВНИЙ ДОСТУП ДО ОСВІТИ (англ. – *equal access to quality education*) – світова тенденція, що визначилася у другій половині XX ст., напрям в освітніх політиках багатьох країн світу, у т.ч. України, спрямований на гарантування та забезпечення державою одного з основних прав громадян – права на здобуття освіти. Невдовзі після формування цієї тенденції вона була об'єднана з іншою загальносвітовою освітньою тенденцією – забезпечення *якості освіти*. На сьогодні дотримання **Р.д.о.** розглядається під час обстеження освітніх систем як обов'язкова перша вимога забезпечення якості наданої освіти.

У державних документах, зокрема Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України та ін. одним з пріоритетних напрямів державної *освітньої політики* визначено забезпечення пріоритетності розвитку освіти, створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти, розширення доступності освіти всіх рівнів, підвищення її якості. Зазначені завдання повною мірою відповідають загальносвітовим тенденціям в галузі освіти та цілям розвитку освітніх систем, що визначені міжнародними організаціями та на зустрічах держав, зокрема Дакарським форумом «Освіта для всіх» (м. Дакар, Сенегал, 2000 рік), рішення якого були ратифіковані Україною. На саміті Тисячоліття ООН (2000 рік) світові лідери визначили у Декларації Тисячоліття ключові цілі та завдання розвитку держав до 2015 року, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). Центральне місце серед задекларованих цілей займає забезпечення для всіх громадян якісної освіти упродовж життя, що передбачає досягнення гендерної, соціальної та іншої рівності у праві здобуття освіти на різних освітніх рівнях. Відповідно до ЦРТ визначено основні проблеми, на які Україна акцентуватиме увагу протягом останніх років. Серед них: забезпечення **Р.д.о.** людей з особливими потребами, дітей сиріт та позбавлених батьківського піклування, розширення мережі навчальних закладів відповідно до освітніх потреб населення тощо.

Забезпечення та реалізація принципу **Р.д.о.** передбачає створення усіх необхідних для цього умов, а саме: забезпечення належного рівня бюджетного фінансування, розширення форм і видів навчальних закладів та оптимізація їх мережі, розробка адекватної процесам і реформам нормативно-правової бази, запровадження нових і ефективних форм контролю за діяльністю навчальних закладів та органів системи державного управління, об'єктивне та незалежне оцінювання результатів функціонування освіти, забезпечення галузі усіма необхідними ресурсами високої якості та у повному обсязі, розширення форм соціальної підтримки молоді, кредитування та навчання, заохочення до навчання тощо.

Р.д.о. прийнято визначати за двома показниками: фінансовою доступністю освітніх

послуг та фізичною доступністю закладів освіти для громадян. **Р.д.о.** має свій прояв на всіх освітніх рівнях, особливо на тих, які за законодавством країни визначено як обов'язкові. Для України це рівні дошкільної та загальної середньої освіти. У таких випадках низький рівень охоплення зазначеними рівнями освіти дітей відповідних вікових категорії розглядається як порушення норм права та як один з показників неякісної освіти. Конституція України гарантує безоплатне надання дошкільної, загальної середньої та вищої освіти (в межах державного замовлення), отже, фінансова доступність освітніх послуг має визначатися не платоспроможністю населення, а обсягами бюджетних асигнувань на потреби цих рівнів освіти. Саме тому рівень економічного розвитку країни є необхідною умовою забезпечення фінансової доступності освітніх послуг і освіти у цілому.

Нестача фінансового та іншого ресурсного забезпечення нижчих освітніх рівнів обмежує доступність до них населення та спричиняє недоступність до вищих освітніх рівнів, призводить до порушення принципу наступності в освіті для різних верств населення та соціальних груп в Україні.

Такі показники соціально-економічного розвитку як коефіцієнт Джині, середня заробітна плата, розподіл витрат на потреби родин та рівень безробіття серед населення дають змогу проаналізувати ті соціальні явища, що знижують рівень фізичної доступності освіти для окремих категорій громадян та знижують її якість. За результатами дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова «для жителів села існують значні обмеження в отриманні дошкільної і загальної середньої освіти за показниками фізичної доступності освітніх закладів». Коефіцієнт Джині ілюструє ступінь нерівності доходів і заробітків членів суспільства: чим він більший, тим вище соціальне розшарування населення, що є характерним для переважної більшості постсоціалістичних країн. Інший показник – це рівень середньомісячної зарплати у порівнянні з прожитковим мінімумом. Рівень безробіття в Україні тривалий час мав тенденцію до зростання. Ситуація значно погіршилася через економічну кризу кінця 2000 років.

Фізична доступність освіти характеризується наявністю достатньої та розгалуженої мережі закладів освіти. Обмеження фізичної доступності більшою мірою стосується рівнів дошкільної та загальної середньої освіти для дітей з сільської місцевості та осіб з особливими потребами через скорочення мережі відповідних закладів освіти. Суттєві відмінності в охопленні дітей міста та сільської місцевості закладами освіти породжує одну з форм соціальної нерівності. До факторів, які знижують показник охоплення дітей дошкільною освітою можна також віднести: небажання батьків віддавати дітей до дошкільних закладів через незадовільний догляд за дітьми, відсутність потреби у дошкільних закладах у зв'язку з безробітним станом матері, підвищення популярності сімейного та індивідуального дошкільного навчання й розвитку (родинне виховання, інститут гувернантів) та деякі інші, величина впливу яких потребує додаткового вивчення.

На обмеження доступу до загальної середньої освіти впливають кілька факторів, найбільш суттєвими серед яких є ті, що відбивають негативні наслідки соціальних явищ: соціальне сирітство, безпритульність і бездоглядність серед дітей шкільного та дошкільного віку, дитяча праця, падіння престижності знань та вчительської праці, відсутність шкіл в окремих пунктах сільської та гірської місцевості.

Стаття 32 Конвенції ООН про права дитини визначає її право на захист від виконання будь-якої роботи, що може бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Вперше дитяча праця в Україні була офіційно визнана у 1997 році в державній доповіді про становище дітей.

Зниження доходів родини як соціальне явище посилює свій негативний вплив на **Р.д.о.** ще й через появу в Україні приватних навчальних закладів, навчання в яких є платним, наданням навчальним закладам пра-

ва надавати платні освітні послуги поза межами вимог державних освітніх стандартів, що посилює відмінності у конкурентоспроможності випускників через різну якість здобутої освіти.

Літ.: *Закон* України «Про освіту» від 23 травня 1991р., № 1060–XII; *Лукіна Т. О.* Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні : монографія. – К., 2004; *Образование* для всех? Региональный мониторинговый доклад №5 проекта MONEE / Междунар. центр развития ребенка ЮНИСЕФ. – Atar SA, Швейцария, 1998; *Про підсумки* розвитку загальної середньої та дошкільної освіти у 2009/2010 навчальному році та завдання на 2010/2011 навч. рік : Інформ. матеріали до підсумкової колегії. – К., 2010; *Професійно-технічна* освіта: Інформ. матеріали до підсумкової колегії МОН України «Про підсумки розвитку професійно-технічної освіти у 2009/2010 навч. році та завдання на 2010/2011 навч. рік». – 26 серпня 2010 р. – К., 2010; *Система* освіти в Україні: стан та перспективи розвитку / За результатами моніторингу Центру ім. О. Разумкова // Нац. безпека і оборона. – 2002. – № 4; *Стратегія* економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т економ. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європейської інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004; *Україна* – Цілі розвитку тисячоліття 2000+5. – К. : Мін економіки України, 2005; *Україна* – Цілі розвитку тисячоліття 2000+7. – К. : Мін економіки України, 2007; *Україна* – Цілі розвитку тисячоліття 2010 : Національна доповідь. – К. : Мін економіки України, 2010.

© Лукіна Т.О.

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИЙ (англ. *regional development*) – Процес, внаслідок якого відбувається перехід способу і рівня життя громадян, які проживають в межах певної територіально-адміністративої одиниці (регіону), від одного якісного стану до іншого, вищого.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» основною метою розвитку регіонів є:

• забезпечення сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;

• ефективне використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг;

• створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України;

• забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання;

• подолання депресивного стану окремих територій, своєчасного і комплексного розв'язання проблем охорони довкілля.

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється на засадах:

• збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку;

• програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах;

• максимального наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг;

• співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку.

Узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері державного розвитку регіонів, виконання регіональних стратегій розвитку здійснюється на основі угод щодо регіонального розвитку, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими радами і виконуються відповідно до чинного законодавства.

Угода щодо регіонального розвитку передбачає:

• спільні заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації в регіоні державної та регіональних стратегій розвитку;

• порядок, обсяг, форми та строки фінансування спільних заходів, визначених сторонами, відповідно до Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

• відповідальність сторін угоди за невиконання або неналежне виконання передбачених нею заходів;

• порядок інформування про реалізацію сторонами угоди щодо регіонального розвитку, внесення змін до угоди, набрання чинності та строк дії угоди.

Угода щодо регіонального розвитку після її схвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами підлягає державній реєстрації в центральному органі виконавчої влади з питань економічної політики, офіційному опублікуванню в газеті «Урядовий кур'єр», а також оприлюдненню через регіональні засоби масової інформації.

Серед пріоритетних заходів щодо поліпшення державного регулювання розвитком регіонів передбачається:

• удосконалити державне стратегічне регіональне планування, яке б дозволяло точніше та обгрунтованіше визначати основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;

• поліпшити механізм концентрації державних ресурсів на вирішенні пріоритетних проблем розвитку регіону, що мають загальнодержавне значення;

• стимулювання розвитку транскордонних та міжрегіональних економічних зв'язків на основі виробничої кооперації та інтеграції, створення відповідних промислово-фінансових груп, інших сучасних форм господарювання;

• здійснення системи заходів із розбудови інфраструктури, маючи на меті поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координації програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку;

• стимулювання розвитку регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території), шляхом запровадження особливих механізмів бюджетної, податкової, цінової, грошово-кредитної, інноваційної та інвестиційної політики щодо таких територій.

Державна регіональна політика спрямовується також на забезпечення формування такої фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка б створювала можливості для ефективного розвитку, подолання диспропорцій з урахуванням особливостей регіонів, їх потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання.

Розв'язання проблем регіонального розвитку, становлення місцевого самоврядування та вдосконалення відносин «центр – регіони» перебуває у площині інституційного і правового поля та потребує формування і реалізації державної регіональної політики, чіткого розподілу функцій та координування діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Основною метою такого реформування вбачається створення децентралізованої моделі організації влади, спроможної ефективно впливати на процеси соціально-економічного і культурного розвитку територій в умовах ринкової економіки, забезпечувати надання управлінських послуг населенню на рівні європейських стандартів, зокрема шляхом впровадження у центральних і місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування систем управління якістю адміністративних послуг відповідно до національних або міжнародних (ISO серії 9000) стандартів, здатної до самовдосконалення і саморегуляції.

Однією з умов розвитку регіонів є подальше реформування інституту місцевого самоврядування у напрямі підвищення його ефективності, наближення принципів діяльності до європейських стандартів.

Основними проблемами, що заважають повноцінному функціонуванню інституту місцевого самоврядування, є:

• фінансово-економічна несамостійність територіальних громад;

• надмірна концентрація владних повноважень у центральних та місцевих органах виконавчої влади, обмеженість повноважень і ресурсів органів місцевого самоврядування у частині забезпечення діяльності територіальних громад;

• недостатня правова врегульованість механізму економіко-фінансового забезпечення діяльності територіальних громад;

• низький рівень взаємодії органів місцевого самоврядування та контролю за їх діяльністю з боку територіальних громад.

Для розв'язання зазначених проблем необхідно внести зміни до законодавства, що регулює процеси місцевого самоврядування у частині чіткого розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і їх фінансово-економічного забезпечення.

Розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також між органами місцевого самоврядування різних рівнів повинен здійснюватися виходячи з принципу субсидіарності.

Потребує удосконалення також порядок організації бюджетного процесу, розроблення механізму урахування пропозицій органів місцевого самоврядування під час формування проекту державного бюджету.

Розбудову раціональної системи територіальної організації влади, що враховує потреби населення передбачає реформа адміністративно-територіального устрою України. Основним завданням реформи адміністративно-територіального устрою є утворення базової самоврядної адміністративно-територіальної одиниці, забезпеченої необхідними фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами.

Реалізація сучасної державної регіональної політики потребує постійного узгодження довгострокових завдань розвитку між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх вирішення, визначення гранично допустимого рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації із запровадженням моніторингу на державному та регіональному рівні.

Літ.: *Указ* Президента України №341/2001 «Про Концепцію державної регіональної політики»; *Закон* України «Про стиулювання розвитку регіонів» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 51, ст. 548; *Постанова* Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»; *Миколайчук М. М.* Економічна політика регіонального розвитку в умовах глобалізації / М. М. Миколайчук. – Київ : «К.І.С.». – 2009. – 228с; *Миколайчук М. М.* Финансово-економічний механізм забезпечення стійкого збалансованого розвитку регіону: монографія / М. М. Миколайчук; за наук. ред. І. В. Розпутенка. – К. : НАДУ. – 2010. – 308 с.

© *Миколайчук М.М.*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИЙ СУСПІЛЬСТВА (англ. *development social society*) – зміна суспільства внаслідок соціальних процесів, у ході яких відбуваються кількісні і якісні перетворення соціальної системи, що приводять до якісно нового стану суспільства. Соціальний процес можна характеризувати як послідовні зміни станів елементів соціальної системи і її підсистем, соціального суб'єкта та об'єкта.

Розрізняють процеси:

• функціонування, що забезпечують відтворення якісного стану елементів соціальної системи, її підсистем, соціального суб'єкта, об'єкта;

• розвитку, що обумовлюють перехід елементів соціальної системи, її підсистем, соціального суб'єкта, об'єкта до якісного нового стану.

Соціальні процеси розрізняють також за об'єктом змін (людство, суспільство, клас, соціальна група, організація, мала група і т.д.), за ступенем керованості (стихійний, природничо-історичний, цілеспрямований).

До соціальних процесів відносяться будь-які ідентифікації, що виступають як повторювані моделі соціальних взаємодій: конфлікт, кооперація, інтеграція, диференціація і т.д. Соціальний розвиток може бути еволюційним і революційним, прогресивним і регресивним. Для соціального розвитку шляхом еволюції характерне поступове відмирання старих елементів існуючої соціальної системи і накопичення, витіснення і поступова заміна новими елементами.

Інша форма соціального розвитку – революційні перетворення, коли відбувається відносно швидке й одноразове руйнування всіх застарілих елементів системи і заміна їх новими елементами, що відразу ж виникають у системній єдності. Еволюція і революція (лат. evolution – розгортання; revolution – поворот, зміна) – нерозривно пов'язані сторони розвитку.

Суспільство знаходиться в неперервному русі, тобто воно є динамічною системою і включає величезну кількість складових його елементів і підсистем, що оновляються і знаходяться в змінюваних зв'язках і взаємодіях. До числа підсистем відносяться різні сфери громадського життя: економічна (відносини в процесі матеріального виробництва), соціальна (взаємодія суспільних страт, соціальних груп і прошарків), політична (діяльність держави, політичних партій, громадських організацій і рухів), духовна (мораль, релігія, мистецтво, філософія, діяльність наукових, релігійних, освітніх установ і організацій). У центрі суспільного розвитку знаходиться людина, наділена розумом і волею. Люди належать до певних соціальних груп, етносів, націй між якими виникають у процесі життєдіяльності суспільні відносини. Прийнято розрізняти відносини в сфері матеріального виробництва (вони забезпечують суспільству матеріальні можливості функціонування і розвитку) і в сфері духовного життя суспільства. Останні (юридичні, ідеологічні, політичні, моральні й ін.) результат і умова взаємодії людей у процесі створення і поширення духовно-культурних цінностей, орієнтація на які у значній мірі визначає вектор суспільного розвитку. Матеріальні і духовні суспільні відносини знаходяться у взаємозв'язку і забезпечують розвиток суспільства. Мислителі давно задумалися над напрямом суспільного розвитку, його залежністю від свідомості діяльності людей, оцінками прогресивного і регресивного просування цього розвитку. Тип, напрям розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш до більш досконалого суспільного устрою визначаєтьсся як соціальний прогрес (від лат. proqressus – рух уперед, успіх). Рух від вищого до нижчого, процесів соціальної деградації, повернення до віджилих форм і структур суспільного устрою це є – соціальний регрес.

Для розуміння характеру суспільного розвитку учені вводили різні схематичні моделі. Одним воно уявляються у виді сходів: кожна ступінь – етап розвитку. Інші вважали, що розвиток має спіралевидний характер, треті стверджують про схожість з маятниковим рухом («рух качелей»).

Кондратьєв М. Д. висунув теорію, відповідно до якої великі соціальні трансформації виникають на ґрунті реальних економічних умов. Соціальні потрясіння відбуваються синхронно з періодами зростаючих хвиль великих економічних циклів, коли бурхливий розвиток продуктивних сил вступає з протиріччя з відсталими економічними відносинами і соціально-правовим укладом суспільства.

Існують і інші погляди. Одним з основних законів суспільного розвитку є закон єдності і боротьби протилежних початків людської природи, що визначає людські потреби, претензії на їхнє задоволення, і власне задоволення. У цьому зв'язку багато років учені шукають джерела і критерії оцінки суспільного розвитку, пропонуючи різні підходи. Деякі відомі дослідники стверджували, що самими значимими є зміни соціальної структури суспільства. До елементів цієї структури відносяться соціальні групи, соціальні інститути і структурні відносини.

К. Маркс вважав, що відносини, властиві історично більш раннім і більш простим співтовариствам, у більш розвинутому суспільстві виступають як відносини, що відстали від рівня розвиненості даного суспільства.

Т. Парсонс припускав, що зміни прогресивного характеру, що збільшують здатності суспільства до втілення в життя тих чи інших цінностей, виражаються в диференціації, тобто в утворенні нових соціальних груп, у тому числі класів.

Узагальнюючи вищевикладені трактування і теорії, варто визнати, що соціальна трансформація, що характеризує суспільний розвиток, є наслідок зміни соціального стану, масштабного переміщення людей, істотних інституційних змін суспільного устрою.

Прогресивний соціальний розвиток забезпечується сукупністю, здійснюваних державою і суспільством, політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, що дозволяють зберігати існуючі в суспільстві конституційний лад, соціальну стабільність, не допускаючи їхнього ослаблення і тим більше регресу.

Основним критерієм суспільного розвитку повинна стати оцінка соціального розвитку особистості в процесі соціального розвитку суспільства. Така позиція заснована на переконанні, що соціальний розвиток суспільства і соціальний розвиток особистості – взаємообумовлені процеси.

Суспільство – історично розвивається як сукупність відносин між людьми, що складаються в процесі життєдіяльності людських індивідів, особистостей. Особистість – це людина, взята в системі таких його психологічних характеристик, що соціально обумовлені, виявляються в суспільних по природі зв'язках і вчинках людини, що мають істотне значення для неї самої і навколишнього оточення. Особистість має свободу волі. Свобода волі – поняття, що означає можливість безперешкодного внутрішнього самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей і задач особистості. Воля – це свідоме і вільне устремління людини до здійснення своєї мети, що для неї являє визначену цінність. Вольові якості – категорія динамічна, тобто здатна до зміни, розвитку протягом життя.

Вольові якості нерідко спрямовуються не стільки на оволодіння обставинами і їх подолання, скільки на подолання самого себе. Це особливо стосується людей імульсивного типу, неврівноважених і емоційно збудливих, коли їм приходиться діяти всупереч природним чи характерологічним даним.

Тільки вільні люди, що володіють волею жити гідно, зможуть гідно відстояти свою волю і права.

Іншими значимими характеристиками розвитку особистості, а через її призму розвитку суспільства, є специфічні людські здібності і властивості (мова свідомість, трудова діяльність і ін.). Вони не передаються людям у порядку біологічної спадковості, а формуються прижиттєво, у процесі засвоєння культури, створеної попередніми поколіннями. Ніякий особистий досвід людини не може привести до того, щоб у нього самостійно сформувалися логічне мислення і системи понять. Беручи участь у праці і різних формах суспільної діяльності, люди розвивають у собі специфічні людські здібності, що вже сформувалися в людства. Як жива істота, людина підкоряється основним біологічним і фізіологічним законам і соціальним законам розвитку суспільства.

Становлення особистості є процес соціалізації людини, що складається в освоєнні нею своєї родової, суспільної сутності. Це освоєння завжди здійснюється в конкретно-історичних обставинах життя людини. Становлення особистості пов'язане з прийняттям індивідом вироблених у суспільстві соціальних функцій і ролей, соціальних норм і правил поведінки, з формуванням умінь будувати відносини з іншими людьми. Сформована особистість є суб'єктом вільної, самостійної і відповідальні поведінки в соціумі. Однак не кожна особистість несе щось позитивне в соціум. Деструктивні процеси для суспільства і самої особистості мають алкоголізм, токсикоманія, захоплення тоталітарними ідеологіями, участь у фанатичних сектах, ведення асоціального способу життя. Фактично людина є «особистість» і «індивідуальність» із усіма визначеними ознаками індивідуальності в тій мірі, у якій вона що-небудь «означає» для інших, може їм що-небудь дати, тоді як замкнутість у собі і справжньої відособленості є ознакою втрати особистості. У сучасному суспільстві усе більш

гостро позначаються процеси, орієнтовані на відособленість і замкнутість людей. Це тривожна ознака регресивного соціального розвитку.

Особливе значення для соціального розвитку особистості має її самовизначення. Самовизначення, що включає становлення особистості і її самоідентифікацію з тією чи іншою соціальною групою, соціальною спільністю, – тривалий процес. Становлення особистості відбувається в процесі засвоєння людьми досвіду і ціннісних орієнтації даного суспільства, що називають соціалізацією. Для прогресивного соціального розвитку характерні умови, що дозволяють розвиватися творчому мисленню і творчості в різних сферах життєдіяльності людини. Основні закономірності формування особистості багато в чому визначаються станом і властивостями особистості і можливостями її самореалізації. При цьому самореалізація досягається тільки в рамках ненасильницької парадигми управління розвитком особистості в процесі соціального розвитку суспільства.

Найважливішим показником спрямованості соціального розвитку в сучасних умовах стає характер соціальних відносин. Вектор розвитку може бути розгорнуть у бік посилення нерівності, що приводить до панування одних соціальних груп і підпорядкуванню їм інших, і як наслідок – росту соціальної напруженості. А може бути розгорнутим в іншому напрямі, коли формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер. Усі зазначені характеристики відбивають ті чи інші сторони суспільного розвитку й у залежності від специфіки дозволяють судити про прогресивність чи регресивність цього розвитку. Україна як країна наздоганяючого розвитку на сьогодні має досить багато проблем в цьому плані. Так, має місце вражаюча диференціація в суспільстві за доходами, втрачено за роки незалежності багато цивілізаційних остовів суспільного розвитку, до числа яких відносяться і моральні складові соціального буття.

Яким же бачиться вихід щодо вирішення накопичених проблем, стримуючих розвиток і суспільний прогрес в Україні? Очевидно, потрібно консолідувати ті незатребувані владою й політикумом інтелектуальні сили, тих людей, які є визнаними моральними авторитетами, й давати їм можливість впливати на суспільство.

Ці неформальні об'єднання могли б бути інтелектуальною й моральною альтернативою сучасній еліті України. Така «інша еліта» допоможе знайти в суспільстві своєрідні «точки зростання», не уражену тлінням здорову соціальну тканину. Адже небезпека сучасної так званої еліти полягає ще й у тому, що вона й вироблювані нею продукти суспільного розкладання заражають усе довкола, масово нав'язуючи соціуму негативні цінності й негативні стандарти поведінки. Тобто йдеться про соціальну епідемію, яка прагне поширитися на весь економічний, політичний й духовний простір держави. Захистити простір інтелектуальної свободи та моральної відповідальності – це сьогодні, мабуть, головне завдання тих людей, яких раніше називали інтелігенцією. І мабуть, воно і є головним вектором в забезпеченні поступальності і прогресу в соціальному розвитку української держави.

Літ.: *Онікієнко В. В,* Ємельяненко Л. М., Терон І. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України (За ред. В. В. Онікієнка). – К. : РВПС України НАН України, 2006; *Семигіна Т. В.* Словник із соціальної політики. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посібник / авт. кол.: В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинсьюго: у 2 ч. – К. : НАДУ 2009; *Социальная* политика. Энциклопедия / Под. Общ.ред.д.э.н., проф. Н. А. Волгина и д.ф.н., проф. Сулимовой. – М. : Издательство» Альфа – Пресс», 2006; Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і перероб. – Черкаси: Брама-Україна, 2006.

©Гриненко А.М.

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ – полягає у зменшенні ролі держави в управлінні економічними процесами. Може здійснюватися через: 1) приватизацію частини

державної власності; 2) поширення дії конкуренції на підприємства державної форми власності; 3) зменшення долі ВВП, яка перерозподіляється державою; 4) розвиток ринкового саморегулювання та, як наслідок, заміну частини вертикальних управлінських зв'язків горизонтальними; 5) розвиток приватного підприємництва.

Ефективність **Р.е.** цілком залежить від ступеню координації змін у різних сферах суспільства з боку держави протягом тривалого часу. Така залежність обумовлює доцільність виділення політики роздержавлення, як окремого напряму управління суспільними змінами.

Сучасна економічна наука пов'язує необхідність роздержавлення з більшою ефективністю ринкових структур порівняно з державними.

Виникнення терміну «роздержавлення» напряму пов'язане з поширенням думок щодо більшої ефективності ринкових структур та механізмів порівняно з державним управлінням. Це визначило періодичність його широкого застосування в науці та приналежність до аргументації прихильників ліберальних економічних теорій. Як наслідок у науці відсутнє єдине розуміння змісту цього поняття, що, тим не менш, не перешкодило його використанню під час так званих консервативних реформ 1970–1980 рр. у країнах Західної Європи та демонтажу командно-адміністративної системи на сході Європи у 1980–1990 рр. Зв'язок з практикою конкретних країн остаточно визначив ідеологічне наповнення поняття «роздержавлення» завдяки поєднанню його з певним напрямом реформування суспільних відносин та економіки.

У широкому сенсі роздержавлення представляє собою комплекс заходів зі зменшення ролі держави у виробництві та перерозподілі національного багатства. Виходячи з того, що держава, перебираючи на себе функції з виробництва та розподілу благ, неминуче позбавляє суб'єктів ринку можливості використовувати обмежені ресурси більш ефективно, прихильники лібералізму пропонують скорочувати не тільки «присутність» держави в економіці, а й зменшувати частку сукупного продукту, що перерозподіляється через державний бюджет. За умов такого підходу механізм роздержавлення виявляється системою послідовних заходів зі скорочення обсягів державної власності (перш за все, у сфері виробництва), зменшення адміністративного тиску та податків на прибуток підприємств.

У вузькому сенсі зміст роздержавлення практично повністю співпадає з поняттями «приватизація» та «денаціоналізація». Поширення такої трактовки терміну пов'язано переважно з діяльністю економістів-лібералів, які вважали перехід до приватної власності ключовим фактором для позбавлення держави важелів впливу на економіку та загальної оптимізації її місця у суспільній організації.

В економічно розвинених країнах фактичне зведення роздержавлення до приватизації пояснювалося обмеженнями щодо скорочення соціальних видатків. Через це зменшення розподільчої ролі держави тут залишилося теоретичним положенням концепції роздержавлення. З часом, у більшості таких країн, держава, навіть, збільшила свою «розподільчу» роль як за обсягами ресурсів, що перерозподілялися бюджетом, так і за чисельністю державних службовців.

Враховуючи те, що історично практика роздержавлення у західноєвропейських країнах приходиться на часи так званого консервативного ренесансу, змістовно пов'язаного з подоланням наслідків застосування кейнсіанських моделей управління соціально-економічним розвитком, то і само роздержавлення часто ототожнюється з денаціоналізацією. Причиною цього є широке вживання у Європі післявоєнних часів націоналізації підприємств, переведення під контроль держави виробничої інфраструктури тощо.

Роздержавлення, як політика демонтажу командно-адміністративної системи у східноєвропейських країнах, відрізнялася значно більшими масштабами приватизації та радикальним зменшенням перерозподільної ролі держави. Значною мірою це пояснювалося гострою кризою, що супроводжувала трансформацію суспільних інститутів країн регіону. Порівняно більша радикальність східно-

європейського роздержавлення була обумовлена й відсутністю адекватного потребам ринку банківського сектору економіки.

У країнах колишнього СРСР на передодні ринкових реформ термін «роздержавлення» деякий час використовувався в якості альтернативного по відношенню до приватизації. Тут роздержавлення трактувалося як модернізація управління державними підприємствами, яка не передбачала обов'язкової зміни майнових прав на виробничі фонди та спиралася на широке застосування підряду та оренди для зміни мотивації та поведінки суб'єктів господарювання. Таке роздержавлення допускало повну чи часткову зміну юридичного чи фінансового статусу державних підприємств, їх перехід до роботи на принципах самоокупності та самофінансування, децентралізації системи управління та більшої залежності фінансового стану підприємств від їх виробничо-збутової діяльності.

Намагаючись розглядати роздержавлення в якості механізму позбавлення держави статусу монопольного власника, прихильники цього підходу виступали за більш керований шлях переходу до змішаної (багатоукладної) економіки. Однак практичного втілення такий підхід не знайшов на користь більш радикальним точкам зору.

Літ.: *Перехідна* економіка / *Геєць В. М.* та ін. – К., 2003; *Фрідман Р.,* Рапачинський А. Приватизація у Східній Європі: чи всі можливості держави вичерпано? / Пер. з англ. – К., 1995; *Экономика* переходного периода. Очерки экономической политики 1991–1997 гг. – М., 1998.

© Козинський С.М.

РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ (англ. *Spending Units*) – бюджетна установа, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету.

Для всіх **Р.б.к.** є обов'язковим здійснення операцій по доходах та видатках через органи Державного казначейства України, де для них відкриваються окремі реєстраційні рахунки. Бюджетні кошти, які знаходяться на реєстраційних рахунках використовуються **Р.б.к.** відповідно до затверджених кошторисами доходів та видатків асигнувань. Структуру та взаємодію в структурі **Р.б.к.** відображає їх *мережа* – вичерпна інформація, згрупована **Р.б.к.** щодо кількості та складу установ (організацій), які у своїй діяльності підпорядковані йому та/або діяльність яких координується через нього, а також підприємств, госпрозрахункових організацій, громадських та інших організацій, що не мають статусу бюджетних установ і які одержують безпосередньо через цього розпорядника кошти з бюджету як фінансову підтримку або уповноважені органами місцевої влади на виконання програм соціально-культурного та економічного розвитку. Користувачами даних мережі є органи Державного казначейства України. До мережі **Р.б.к.** можуть бути внесені відокремлені структурні підрозділи, які розташовані на різних адміністративних територіях і не є юридичними особами та включені до реєстраційної справи суб'єкта господарювання і занесені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб- підприємців.

Р.б.к. за рівнем виконуваних повноважень та обсягом наданих прав поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня. Також бюджетні кошти на виконання ряду визначених органами влади програм можуть отримувати установи та організації, що не мають статусу бюджетних, в цьому випадку вони є одержувачами бюджетних коштів. Жодна юридична особа, не може бути одночасно розпорядником та одержувачем бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів (англ. *Key spending units*). Головні розпорядники бюджетних коштів – це бюджетні установи, визначені та затверджені Законом про Державний бюджет України та рішенням про місцевий бюджет шляхом встановлення їм бюджетних призначень. Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть виступати:

а) за бюджетними призначеннями, передбаченими Законом про Державний бюджет України – органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, а також міністерства, інші центральні

органи виконавчої влади, Конституційний суд України, Верховний суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України;

б) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим;

в) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи рад, головні управління, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділів місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів рад.

Головні розпорядники формують мережу, що складається із розпорядників нижчого рівня та одержувачів, з урахуванням необхідності забезпечення ефективного виконання програм та видатків, що відповідають їх функціям.

Головним розпорядникам надано право розподіляти бюджетні призначення між розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня, а також витрачати їх на централізовані та інші заходи, на утримання апарату управління. При розподілі коштів і перерахуванні їх підвідомчим установам розпорядники коштів є головними, а при витрачанні на утримання апарату управління або на централізовані заходи вони є розпорядниками коштів нижчого рівня. Головним розпорядником за погодженням з фінансовим органом затверджується його мережа, він не може бути включений до мережі іншого головного розпорядника як розпорядник нижчого рівня.

Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня. В мережі бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня поділяються на розпорядників коштів другого (II) та третього (III) ступенів. Розпорядниками бюджетних коштів II ступеня є бюджетні установи, які уповноважені на отримання асигнувань, прийняття зобов'язань та здійснення виплат з бюджету на виконання функцій установи, та на розподіл коштів для переказу розпорядникам III ступеня та безпосередньо підпорядкованим їм одержувачам. Розпорядники Державного бюджету можуть бути лише головними розпорядниками коштів по відношенню до місцевого бюджету.

В мережі бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів розпорядники коштів бюджету нижчого рівня – розпорядники, які у своїй діяльності підпорядковані відповідному головному розпоряднику та/або діяльність яких координується ним. Розпорядників нижчого рівня, в свою чергу, поділяють на таких, що мають власну мережу, та на розпорядників коштів без мережі. Розпорядники нижчого рівня, до сфери управління яких належать інші розпорядники нижчого рівня, в процесі формування мережі застосовують положення, визначені нормативно-правовими актами для головних розпорядників.

Розпорядник нижчого рівня, незалежно від рівня бюджету не може бути включений одночасно до мережі декількох головних розпорядників.

Одержувачі бюджетних коштів – це підприємства, установи та організації, що не мають статусу бюджетної установи, які уповноважені місцевими органами влади на виконання програм соціально-культурного та економічного розвитку, на надання послуг, або одержують безпосередньо через розпорядників кошти з бюджету як фінансову підтримку. Одержувачі включаються у мережу відповідного **Р.б.к.** та можуть бути включені одночасно до мережі розпорядників коштів різних бюджетів, перелік одержувачів встановлюється місцевими органами влади, відносини між ними здійснюються на договірній (контрактній) основі.

Літ.: *Бюджетний* кодекс України. – К.: Істина, 2010; *Наказ* Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку складання, затвердження та подання мережі розпорядників коштів місцевих бюджетів усіх рівнів і основні вимоги до неї» від 09. грудня 2008 № 1467; *Наказ* Державного казначейства України «Про порядок обліку зобов'язань розпорядників коштів бюджету в органах Державного казначейства» від 19 жовтня 2000 № 103.

© Ахламов А.Г., Голинська О.В.

С

СЕРТИФІКАЦІЯ (англ. – *certification,* від лат. *certus* – вірний та *fascio* – роблю) – дія, яка підтверджує відповідність виробу визначеним у нормативних документах вимогам (стандартам, технічним умовам, системам якості та ін.). За допомогою **С.** третя сторона (уповноважений чи акредитований орган) письмово засвідчує відповідність виробу (продукції) заданим вимогам.

У широкому сенсі **С.** – діяльність уповноважених органів з підтвердження відповідності товару (роботи, послуги) обов'язковим вимогам стандарту і видачі документа відповідності. Для **С.** продукції використовуються різні нормативно-технічні документи, стандарти, а стосовно до експортної продукції, крім перерахованих, міжнародні і національні стандарти інших країн.

С. – визнаний у світі спосіб незалежної оцінки відповідності продукції, процесів і послуг встановленим вимогам.

С. може проводитись лише за наявності нормативних документів, на відповідність яким оцінюється продукція, процес чи послуга.

С. тісно пов'язана зі стандартизацією, служить основою державного

регулювання безпеки товарів та послуг. Її основною функцією є захист людини, її майна і природного середовища від негативних наслідків сучасного науково-технічного розвитку, від несумлінних виробників і продавців, а також створення умов для чесної конкурентної боротьби.

У системі **С.** застосовуються два способи вказівки відповідності стандартам: сертифікат відповідності та знак відповідності, які є способами інформування всіх зацікавлених сторін про сертифікований товар.

Сертифікат відповідності – документ, виданий за правилами системи **С.,** який повідомляє, що належним чином ідентифікована продукція (процес, послуга) відповідає конкретному стандарту чи іншому нормативному документу.

Знак відповідності – захищений у встановленому порядку знак, застосовуваний (або виданий органом з **С.**) відповідно до правил системи **С.**, який вказує, що забезпечується необхідна впевненість у тому, що ця продукція відповідає конкретному стандарту чи іншому нормативному документу. Знаком відповідності товар маркується у тому випадку, якщо він відповідає всім вимогам стандарту.

Головною метою процедури **С.** є дати можливість органам влади забезпечити відповідність товарів, випущених на ринок, вимогам, визначеним у положеннях нормативних документів, особливо тим вимогам, які стосуються безпеки та здоровя користувачів і споживачів.

С. може мати обов'язковий і добровільний характер.

Обов'язкова **С.** здійснюється на підставі законів і забезпечує підтвердження відповідності товарів вимогам технічних регламентів, обов'язковим вимогам стандартів. Основним аспектом обов'язкової **С.** є безпека та екологічність.

Добровільна **С.** проводиться за ініціативою юридичних та фізичних осіб на договірних умовах між заявником і органом сертифікації в системах добровільної сертифікації.

Рішення щодо добровільної **С.,** зазвичай, пов'язані з проблемами конкурентноздатності товару, просуванням товару на закордонний ринок; вподобаннями покупців, які все більше орієнтуються у своєму виборі на сертифіковану продукцію.

На загальноєвропейському рівні Європейська Комісія визначила керівні принци-

пи щодо послідовності підходу до перевірки відповідності: 1) розробка спільних процедур оцінки відповідності: розробка спільних процедур оцінки відповідності, а також критеріїв використання цих процедур та оповіщення компетентних органів країн-членів. Крім того, використання маркування СЕ означає відповідність товару певним законодавчим нормам та слугує європейським паспортом перевірених товарів, що дозволяє свободу їх руху всередині Європейського Співтовариства; 2) розвиток європейських стандартів щодо забезпечення якості та вимог, які висуваються уповноваженими органами у всіх країнах-членах, а також розбудова акредитаційної системи і використання методів взаємного порівняння на рівні країн-членів та Співтовариства; 3) створення панєвропейської організації зі стандартизації та випробувань, яка б відповідала за нерегулярні угоди про визнання у сфері сертифікації та випробувань. Така організація має бути максимально гнучкою та слугувати форумом, на якому б могли укладатись угоди про визнання; 4) дослідження можливих наслідків існування різних рівнів розвитку сертифікації та випробовування у різних країнах-членах і наступна підготовка програми заходів на рівні Співтовариства; 5) розвиток міжнародної торгівлі регламентованими товарами з третіми країнами.

В Україні діє Державна система **С.** (УкрСЕПРО), яка побудована відповідно до принципів і правил, регламентованих міжнародними і європейськими нормативними документами міжнародних організацій із стандартизації і сертифікації, насамперед документами Міжнародної організації зі стандартизації, Міжнародної електротехнічної комісії, європейськими та національними стандартами.

У системі УкрСЕПРО здійснюються: сертифікація продукції, процесів, послуг; сертифікація систем якості; атестація виробництва; акредитація випробувальних лабораторій, центрів; атестація аудиторів.

Національна система **С.** України передбачає встановлення на державному рівні органів, які здійснюють нагляд за якістю продукції, що випускається, а також участь дослідницьких лабораторій і лабораторій метрологічного забезпечення. При цьому уповноваженими органами із **С.** можуть бути виключно резиденти України.

Літ.: *Закон* України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2006, – № 12, – ст.101. – (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1107 V від 31.05.2007, ВВР, 2007, № 35, ст.488). *Маніє Ф.,* Чувпило О.О. Технічні правила і стандарти в ЄС. Технічне регулювання в Україні : навчальний посібник. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 135 с. *Система* світової торгівлі ГАТТ/СОТ в документах. – К. : УАЗТ, 2000. – С. 128. *Маніє Ф.* Безпека споживачів та нагляд за ринком в ЄС : навчальний посібник. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 113 с.

©Доротич С.І.

СИНЕРГЕТИКА – фундаментальна наука, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завдання якого полягає у пізнанні принципів самоорганізації різних систем. Термін **С.** запроваджений німецьким вченим Г. Хакеном. **С.** визначають ще як науку щодо самоорганізації, яка вводить поняття динамічного хаосу (термін запровадив М. Фейгенбаум) та дисипативних (розпорошених) структур (термін запровадив І. Пригожин) як певної надскладної впорядкованості. До її вивчення відносять не лише природні об'єкти, але й людське суспільство та наслідки його інтелектуальної діяльності. **С.** вивчає явища, які виникають від спільної дії багатьох різних чинників, в той час як кожний з них окремо до цього явища не призводить. На сьогодні **С.** є самою сучасною теорією еволюції надвеликих і надскладних систем.

С. – це наука про складні відкриті системи, основною якістю яких є самоорганізація, накопичення в собі впорядкованості, організованості, інформації.

1977 р. вийшло перше видання книги Г. Хакена «Синергетика», а дещо раніше були надруковані основи нерівноважної термодинаміки І. Пригожина. Ці праці стали провісниками нового наукового напряму. Через

шість років з'явилась стаття Ю.А. Данилова і Б.Б. Кадомцева під назвою «Що таке синергетика?». Ці автори визначили **С.** як одне з можливих визначень певної «Х-науки», для якої ще немає сталої назви. Вони зазначали, що ця наука займається дослідженням процесів самоорганізації, а також процесів утворення, підтримки та розпаду структур у системах, природа яких вивчається в різних наукових дисциплінах. Ю.А. Данилов і Б.Б. Кадомцев вказували, що необхідність такої науки давно назріла і вона робить перші кроки, коли ще не напрацьована загальновизнана термінологія, відсутня загальна теорія.

Перші кроки **С.** були конкретизацією і розвитком теорії систем та методології системних досліджень (Г. Хакен прямо назвав її частиною загального системного аналізу). Її засновники – Г. Хакен, І. Пригожин і С. Курдюмов, а також їх попередник О. Богданов, який ще на початку XX ст. розробляв «загальну організаційну науку», яку назвав «тектологією», підкреслювали, що провідні закономірності самоорганізації, відкриті під час вивчення природничих, зокрема термодинамічних процесів, які мають більш широку сферу дії, яка охоплює розвиток соціокультурних систем. Таким чином, мова була не лише про появу нової науки, а про становлення нової наукової парадигми. В останні роки було здійснено низку досліджень, в яких перевірялась ґрунтовність синергетичних ідей на конкретному аналізі процесів самоорганізації в розвитку суспільства, культури та мистецтва.

Людина є складною системою, яка постійно обмінюється інформацією з оточуючим середовищем, енергією та матерією. Під час цього обміну вона вибірково сприймає імпульси, які доходять до неї, накопичуючи в собі компоненти, які потрібні їй у конкретний момент. Таким чином, все живе володіє властивостями будувати саме себе за власним проектом, що відноситься до свідомої і позасвідомої сфер, тобто, якщо ми свідомо не формуємо себе, то це відбувається поза нашою свідомістю. Саме там, у «темних глибинах», панують стереотипи, програми суспільства, впливи із зовні. Отже, людина стає такою, якою її роблять.

С. не дає абсолютно точних прогнозів. Вона вивчає розвиток нерівноважних систем, накопичення флуктуацій (випадкове відхилення величини, яка характеризує систему, від її середнього значення), перехід системи до нового стану. Так, деякі реформи під час своєї реалізації обертаються у свою протилежність, починають розвиватись якось інакше, підкоряючись своїм, самоорганізаційним началам. Реформи, які виглядають логічними і обґрунтованими, не знаходять свого соціального носія. **С.** дозволяє дослідити рівень синхронізації економічних і політико-правових реформ та роль випадковості в розвитку суспільства. В політичній сфері незначні, за історичними масштабами, випадкові події (наприклад, загибель політичного лідера або його хвороба, розповсюдження недостовірної інформації, амбітне протистояння політичних лідерів тощо) можуть призвести до загострень у суспільстві та унеможливити проведення економічних реформ. Подібні випадковості тим не менше зумовлюються глибинними тенденціями, закономірностями, які знаходяться «у підпіллі», але в переломні моменти розвитку суспільства «спливають на поверхню».

С. не претендує на абсолютне знання суспільства, але ставить задачу наукового пізнання політичної складової суспільного життя. Її предметом є не суспільство як врівноважена, стаціонарна система, а тенденції, які визначають розвиток цього суспільства, співвідношення необхідного і випадкового в розвитку системи. Завдячуючи новітнім методам дослідження, стає зрозумілим сенс кризових, переломних моментів історії, які незрозумілі для «здорового глузду». **С.** дає можливість доволі об'єктивно аналізувати суб'єктивне в політичній дійсності, усвідомити, що випадковість не другорядна, а навпаки, необхідна умова існування і розвитку політичного життя. На емпіричному рівні роль випадковості давно усвідомлювалась у різних культурах. Сприятливий випадок сприймався як та можливість, яку не можна загубити. Ще у Давньому Римі казали: «Якщо до тебе прийшла Фортуна, подбай за саме зручне місце для неї». **С.** дозволяє усвідомити випадковість не як форму прояву

необхідності, а як необхідну якість політичного життя. Але треба розрізняти два типи випадкового. Перший тип є предметом дослідження класичної філософії, а другий – формується у другій половині XIX ст. і досліджується перш за все **С.**

Синергетичні методи дозволяють розглянути суспільство як багаторівневу систему. Не треба сподіватися, що таку систему можна реформувати тільки прийняттям того чи іншого закону. Для дійсного реформування суспільства потрібно виявити залежність політичної сфери від розвитку економічної, духовної сфер суспільства, національної психології, ментальних структур.

С., яка визначила свій предмет поняттям «процеси самоорганізації», конкретизує діалектичну ідею «саморозвитку». Якщо раніше це поняття застосовувалось стосовно буття «абсолютного духа» або «абсолютної матерії», то **С.** стверджує, що еволюція кожної динамічної системи безпосередньо управляється внутрішніми, властивими цій системі силами, і лише в останню чергу реагує на вплив оточуючого середовища. Це твердження говорить про те, що культура є самостійним утворенням, яке відрізняється не лише від природи, а й від суспільства. Її розвиток потрібно вивчати не як автоматичне наслідування розвитку суспільства і не як пасивне відображення природно-космічних процесів, а як самостійний рух, саморозвиток, який все ж сприймає вплив змін, що відбуваються в соціальному і природному середовищі. Саме тому завдання культурології полягає у тому, щоб виявити ті внутрішні культурні сили, які управляють динамікою культури. Що стосується історії художньої культури, то її не можна розглядати як саморозвиток, адже мистецтво є самосвідомістю культури, а, отже, її еволюція безпосередньо відзеркалює культурний рух.

На відміну від традиційних уявлень істориків синергетичний аспект дозволяє розглядати цей культурний процесс як нелінійний рух, який надає можливість досліджувати різні шляхи переходу від вихідного історичного стану до більш вищого за рівнем організації. Наприклад, розглядаючи процесс розпаду первісного суспільства та утворення нових соціокультурних структур, важко зрозуміти логіку лінійного переходу від нього до культур стародавніх східних рабовласницьких суспільств, а від них – до культури стародавніх греків. Одночасно неможливо втиснути в цю схему культуру кочівних народів, які відіграли доволі значну роль в історії, але вона не включається істориками в загальний процесс розвитку культури. До жодної соціально-економічної формації не можна віднести їх культуру. В гегелівській драбині самопізнання Духа їм теж не знайшлось місця. Картина принципово зміниться, якщо зрозуміємо, що і кочівники, і землероби східних імперій, а також громадяни грецьких полісів рухались паралельними, але різними шляхами від первісного стану до складно організованої і високоструктурованої культури, яка сформувалась у феодальному суспільстві. Так нелінійно відбувався розвиток культури в біфуркаційній (подвоєній) ситуації переходу від первісного ладу до цивілізації. Це дозволяє зрозуміти, що можливі варіанти історичного процесу не були рівноцінні, адже володіли різними динамічними «зарядами», різними потребами і здатністю до саморозвитку.

Так само ставиться питання про філософсько-методологічне і світоглядне усвідомлення **С.** Філософське самовизначення **С.** не може бути в ізоляції від розробки загальних питань філософії науки і техніки, а також від розробки теоретико-пізнавальних проблем. Отже, зрозумілий інтерес філософів до нового наукового напряму, адже **С.** – це прямий продукт нового знання, яке породжено новим науковим світоглядом.

Багато науковців із різних сфер знань успішно застосовують цілісне бачення **С.** з елементами багатоманіття в дослідженні нагальних питань філософії. Одне з таких питань – чому особистості не досягають самореалізації?, зокрема в бізнесі, що говорить про неспівпадіння прагнень особи і організації. Багато управлінців розмірковували над цими питаннями, звертаючись до методології наукових системних підходів різних гуманітарних наук для визначення вектора прискорення розвитку як співробітників, так і організації.

Літ.: *Капица С.П.,* Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. – М. : Наука, 1997; *Хакен Г.* Синергетика // Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М., 1980; *Тойнби А.Дж.* Постижение истории / А.Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991; *Гумилев Л.Н.* География этноса в исторический период / Л.Н. Гумилев. – Л. : Наука, 1990; *Ахромеева Т.С.*, Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г., Самарский А.А. Нестационарные структуры и диффузионный хаос. – М. : Наука, 1992; *Николис Г.*, Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин. – М. : Мир, 1979; *Князева Е.Н.*, Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: Наука, 1994; *Мелик-Гайказян Н.В.* Синергетическая интерпретация проблемы «двух культур» и межпредметные святи / Сб. «Синергетика и образование». – М. : Гнозис. 1997.

© Борисевич С.О.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ (англ. – *system of governtment ragulation of economy)* – складноорганізована впорядкована цілісність елементів, об'єднаних різними зв'язками, сукупна дія яких дозволяє реалізувати цілі і завдання держави в сфері регулювання економічних відносин, процесів та явищ. Складовими елементами **С.д.р.е.** виступають: об'єкти та суб'єкти відповідної діяльності, інструменти, методи, форми і механізми її здійснення.

Об'єкти **С.д.р.е. –** умови, процеси, відносини, елементи і сектори національної економіки, на які спрямовується регулюючий вплив держави.

Суб'єкти **С.д.р.е.** – органи державної влади та інституції, діяльність яких забезпечує регулюючий вплив держави на умови, процеси, відносини, елементи і сектори національної економіки. Перелік і структура цих суб'єктів визначається специфікою організації влади у тій чи іншій країні, особливостями її адміністративно-територіального устрою, пріоритетами здійснення соціально-економічної політики та іншими чинниками. Особливе місце в структурі суб'єктів **С.д.р.е.** обіймають пересічні громадяни, населення країни. Не будучи формально ланкою державного апарату, за наявності в країні громадянського суспільства, незалежного від владних державних структур, населення в особі громадських і професійних організацій, рухів, політичних партій, соціальних груп здатне впливати на дії органів державної влади і тим самим брати участь у прийнятті рішень в сфері регулювання економіки. За цих обставин суб'єктами **С.д.р.е.**, крім державних органів влади, часто виступають недержавні структури і організації – різноманітні асоціації, об'єднання, спілки, фонди, центри тощо.

У певних випадках окремі функції органів державної влади з регулювання економічних процесів і відносин можуть бути делеговані державним організаціям, установам, посадовим особам. Йдеться насамперед про посадових осіб державних підприємств і установ, які призначаються вищими органами державної влади і відповідно до укладених з ними контрактів зобов'язані керуватися державними інтересами і виконувати відповідні завдання. Іноді органи державної влади делегують частину своїх функцій трастовим (холдинговим) компаніям, які здійснюють їх на основі укладеної угоди. В межах виконання відповідних договорів зазначені компанії, організації, посадові особи стають суб'єктами **С.д.р.е.**

Інструменти **С.д.р.е.** – це певні знаряддя, важелі реалізації цілей відповідної діяльності. Для того, аби забезпечити регулюючий вплив необхідно знайти, встановити і ввести в дію (застосувати) необхідні інструменти. Як такі розглядаються: ставки податків та податкові пільги, державні витрати, субсидії, дотації, субвенції, облікові ставки, норми обов'язкового резервування, операції на відкритому ринку, стандарти, нормативи тощо. Перераховані інструменти мають переважно економічний характер і, зрозуміло, не вичерпують всього різноманіття подібних регулюючих важелів. Так, в якості організаційних інструментів можна розглядати: посадові призначення і переміщення керівників, звільнення, притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності посадових осіб державних структур; ліквідацію, організаційне

перетворення або створення нового органу регулювання. До розряду політичних і соціально-психологічних інструментів державного регулювання доцільно віднести: виборчі технології, опитування громадської думки, проведення референдумів, запровадження політичної реклами тощо.

Методи **С.д.р.е.** – це певні способи використання зазначених інструментів, сукупність прийомів або операцій, запровадження яких забезпечує втілення цілей відповідної державно-управлінської діяльності. Кожному методу державного регулювання відповідає певний набір інструментів, завдяки яким він втілюється. Методи **С.д.р.е.** носять альтернативний характер, можливим є їх вибір, заміна одного іншим; в різних умовах один й той самий метод може бути реалізований за допомогою різних інструментів.

За змістом регулюючого впливу виокремлюються економічні, соціально-психологічні та адміністративні методи. У цьому ж ряду пропонується окремо розглядати відповідні правові та організаційні методи регулювання. При цьому за критерій їх розмежування береться домінування тієї чи іншої групи інструментів, пов'язаних із їх запровадженням. Наприклад, до розряду економічних відносяться методи податкового, бюджетно-фінансового регулювання, які запроваджуються шляхом встановлення ставок податків, податкових пільг, тарифів, нормативів, обсягів субсидій, дотацій тощо. Подібні методи спрямовані в першу чергу на визначення і модифікацію економічних умов господарювання. На відміну від них соціально-психологічні зорієнтовані на корекцію моральних стимулів і санкцій поведінки суб'єктів господарювання; їх використання передбачає застосування певних етичних норм і правил, засобів психологічного впливу й переконання. Адміністративні методи регулювання передбачають встановлення певних регламентів і обмежень економічного вибору; прикладами їх втілення є ліцензування, стандартизація, квотування, сертифікація, надання дозволів на певні види діяльності або їх заборона тощо.

Розмежування методів державного регулювання на економічні, адміністративні та соціально-психологічні є досить умовними. Будь-який економічний регулятор містить елемент адміністрування хоча б тому, що контролюється тією чи іншою державною адміністративною службою, яка задіює його після прийняття відповідного політичного рішення. Водночас кожен адміністративно-правовий та організаційний метод містить в собі економічну складову. Мається на увазі, що він опосередковано, через зміну умов господарювання впливатиме на поведінку ринкових агентів і створюватиме певні економічні режими їх мотивування у необхідному для держави напрямі.

Досить часто залежно від спрямованості державного впливу розрізняють методи прямої і непрямої дії. У першому випадку мова йде про ті, що безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів ринкового господарювання або відповідні процеси, у другому – опосередковано, тобто через вплив на середовище, в якому діють ці суб'єкти або відбуваються процеси. До методів прямого впливу відносяться: укладення державних контрактів на поставку певних видів продукції, виконання робіт, надання послуг; встановлення нормативних вимог до якості і сертифікації технології та продукції; запровадження правових або адміністративних обмежень (заборони) випуску певних видів продукції; ліцензування операцій з експорту та імпорту товарів. Подібні методи регулювання не пов'язані із створенням додаткового матеріального стимулу або небезпекою фінансової втрати і базуються на силі адміністративного примусу. Навпаки, методи непрямого впливу спираються в основному на товарно-грошові важелі, визначають «правила гри» в ринковому господарстві і впливають насамперед на економічні інтереси ринкових суб'єктів. До їх числа слід віднести: встановлення і зміну рівнів оподаткування, запровадження системи податкових пільг; регулювання рівнів і співвідношень цін на товари і послуги; визначення платежів за ресурси, ставки відсотку за кредит та кредитні пільги; митне регулювання експорту та імпорту, коректування валютних курсів і умов обміну валют тощо. З розвитком ринкових відносин держава дедалі мен-

ше використовує для здійснення свого регулюючого впливу прямі, адміністративні методи регулювання. Постійно збільшується спектр і питома вага опосередкованих, гнучкіших засобів впливу держави на перебіг господарських процесів, що мають переважно економічний характер.

Форми **С.д.р.е.** – це зовнішні, постійні і типізовані прояви відповідної державно-управлінської діяльності, втілення її змісту і практики реалізації. По суті, вони являють собою певні засоби оголошення і реалізації цілей забезпечення регулюючого впливу держави. Як такі пропонується розглядати: державне замовлення (державне контрактування), державне прогнозування, макроекономічне планування, державне програмування економіки. Форми державного регулювання економіки, як і всі інші елементи цієї системи, зумовлені соціально-економічними цілями і рівнем розвитку країни, господарською кон'юнктурою, пріоритетами урядової політики тощо.

Механізми **С.д.р.е.** – це сукупність взаємозв'язаних і взаємоузгоджених методів, інструментів та форм забезпечення цілеспрямованого регулюючого впливу держави. Механізми **С.д.р.е.** дають найбільш узагальнену характеристику засобів реалізації цілей відповідної державно-управлінської діяльності, оскільки дозволяють відстежити процес їх втілення за логічною схемою: цілі > рішення > впливи > дії > результати. При цьому фактори, що впливають на процеси державного регулювання, можуть бути політичними, економічними, соціальними відповідно до основних сфер суспільної діяльності. Також відповідно до основних форм державно-управлінської діяльності вони можуть мати організаційний і правовий характер. Згідно з характером факторів впливу виокремлюють політичні, економічні, соціальні, організаційні та правові механізми державного регулювання економіки. Як правило, вони використовуються у комплексі, тобто взаємоузгоджено і послідовно.

Досягнення цілей **С.д.р.е.**, як правило, потребує забезпечення ресурсами (фінансовими, кадровими, матеріально-технічними, інформаційними) і нормативно-правовими документами (закони і підзаконні акти). З огляду на це доцільно вести мову про фінансову, кадрову, матеріально-технічну, інформаційну та нормативно-правову складову зазначених механізмів. До цього переліку також слід додати організаційну складову, яка спрямована на упорядкування процесу державного регулювання, виходячи з максимально можливої відповідності змісту цієї діяльності її цілям, функціям і завданням. Механізми **С.д.р.е.** можуть також бути згруповані згідно з провідними напрямами їх запровадження – у цьому аспекті розрізняються механізми регулювання підприємницької діяльності, регулювання грошово-кредитної і бюджетно-фінансової сфери, інвестиційно-інноваційної діяльності тощо.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Методы* государственного регулирования экономики : учеб. пособ. – М. : ИНФРА-М., 2008. – 300 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова); *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпораций : учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ (С.н.р.) *(англ. System of National Accounts, SNA)* – сукупність взаємопов'язаних агрегованих показників, що використовуються для опису та аналізу економічних процесів на макрорівні. Національні рахунки відображають наскрізний рух потоків товарів і послуг, доходів та фінансових ресурсів на всіх стадіях економічного відтворення – від виробництва до кінцевого споживання, нагромадження і формування національного багатства.

Сучасна система управління економікою на макрорівні не може функціонувати без **С.н.р.**, яка дає змогу обробляти макроекономічні дані і систематизовано оформляти їх для потреб макроекономічного аналізу.

Вона представляє собою визнану міжнародною спільнотою базу для організації безперервного потоку інформації, що відіграє незамінну роль при аналізі, оцінці і моніторингу показників розвитку національної економіки. Важливі сфери використання **С.н.р.** включають:

• макроекономічний аналіз: **С.н.р.** є методологічною базою для такого аналізу, оскільки відрізняється достатньою гнучкістю, для того, щоб відповідати різним економічним теоріям і моделям, а також задовольняти потреби країн, що знаходяться на різних стадіях розвитку;

• порівняння даних за різні періоди: **С.н.р.** представляє собою послідовну систему, що дозволяє простежувати динаміку найважливіших макроекономічних агрегатів (наприклад, обсягу виробництва) у часі;

• міжнародні зіставлення: **С.н.р.** використовується при передачі міжнародним організаціям даних за національними рахунками, що відповідають міжнародним стандартам визначень і класифікацій. Ці дані дозволяють проводити зіставлення національних рахунків, яке може виявитись корисним у багатьох випадках, наприклад, при визначенні права на пільгову допомогу, при розрахунку квоти країн-членів МВФ, а в більш загальному плані – для вимірювання порівняних масштабів економіки різних країн.

Основним показником у **С.н.р.** є *валовий внутрішній продукт* та *валовий національний дохід*. Іншими важливими показниками **С.н.р.** є:

• чистий національний дохід (ЧНД) розраховується шляхом зменшення *ВНД* на величину амортизації;

• національний дохід (НД), тобто сукупний дохід в економіці, отриманий власниками факторів виробництва (праці, капіталу, землі); отримується шляхом вирахування з попереднього показника (ЧНД) чистих непрямих податків на бізнес (сума непрямих податків, сплачених у бюджет, за вирахуванням субсидій, отриманих підприємствами від уряду);

• особистий дохід (ОД) можна отримати, коли від НД відняти внески на соціальне страхування, нерозподілений прибуток корпорацій, податки на прибуток корпорацій і додати трансфертні платежі. Необхідно також відняти чистий процент і додати особисті доходи, отримані у вигляді процента;

• використовуваний дохід (ВД) розраховується шляхом зменшення показника ОД на суму прибуткового податку з громадян та деяких неподаткових платежів державі. ВД – це дохід, що залишається в розпорядженні домогосподарств і використовується на споживання та заощадження.

Перші спроби розрахувати показники, що характеризували б процеси економічного відтворення в національному масштабі, зокрема національний дохід, були зроблені ще в XVII ст. Вагомий внесок у формування методології **С.н.р.** у різний час зробили Петті В., Кінг Г., Кєне Ф., Маркс К., Маршалл А., Кларк К., Кузнець С. (том 1), Джильберт М., Стоун Р., Леонтьєв В. та ін.

Уперше національний дохід був розрахований у 1932 р. у США, Німеччині, Японії. Згодом його почали розраховувати й у Великій Британії, Франції. Наприкінці 1930 р. у Великій Британії під керівництвом Р. Стоуна (якого вважають засновником **С.н.р.**) було вироблено методи і прийоми системи рахунків національного доходу. Унаслідок розповсюдження кейнсіанської теорії систему національного рахівництва США, а згодом і інших країн, було переорієнтовано з вимірювання національного доходу на вимірювання валового національного продукту.

Після Другої світової війни національне рахівництво стало широко застосовуватись у різних країнах. Водночас, системи рахунків окремих країн суттєво різнились, оскільки сформувались на базі національних статистичних традицій. У 1947 р. було опубліковано доповідь Організації Об'єднаних Націй (ООН), в якій були сформульовані важливі принципи національного рахівництва. У 1953 р. Статистичною комісією ООН було підготовлено документ «Система національних рахунків і допоміжних таблиць», який розглядається як перший стандарт ООН у сфері національного рахівництва.

У 1960 р. було здійснено перший перегляд **С.н.р.**, враховуючи досвід її запровадження в різних країнах. Під час другого перегляду

СНР (1964 р.) враховано принципи розрахунку платіжного балансу відповідно до методології Міжнародного Валютного Фонду (МВФ). У 1968 р. до **С.н.р.** були додані рахунки виробництва, споживання і використання капіталу, фінансування капітальних витрат. До **С.н.р.** також було інтегровано таблиці «витрати-випуск», розроблені Леонтьєвим В.

У 1993 р. ООН схвалено новий стандарт **С.н.р.**, в якому гармонізовано визначення і класифікації блоків **С.н.р.** з платіжним балансом, державними фінансами, а також уточнено окремі статті **С.н.р.** Четвертий стандарт **С.н.р.** був схвалений також Комісією Європейських Співтовариств, МВФ, Організацією Економічного Співробітництва і Розвитку, Світовим банком. З метою відображення сучасних змін у перебігу економічних процесів, у 2008 р. Статистична комісія ООН схвалила оновлену версію стандарту 1993 р. П'ята версія **С.н.р.** нині є міжнародним стандартом для національних статистичних служб в обчисленні найважливіших макропоказників.

Поряд із широким застосуванням **С.н.р.** у світі, деякі країни – зокрема країни радянського блоку – віддавали перевагу іншій концептуальній базі, відомій як «система матеріального продукту». Саме в СРСР у 1926 р. було розроблено й опубліковано Баланс народного господарства (БНГ) СРСР за 1923-1924 рр. Порівняно з **С.н.р.** концепція БНГ обмежує основні макроекономічні показники – сукупний (валовий) суспільний продукт та національний дохід – лише благами і послугами, що відносяться до сфер виробництва, ремонту, транспортування і розподілу матеріальних благ. Таким чином, ця система рахунку виключає нематеріальні послуги, такі як: державне управління, оборона, фінансові послуги, освіта, охорона здоров'я, особисті послуги, підтримку законності і правопорядку. Такий підхід, з одного боку, відображав низький рівень економічного розвитку сфери послуг, а з іншого – те, що пріоритетом економічної політики був розвиток матеріального виробництва. Крім того, національний продукт у БНГ розраховувався за вартістю валової продукції, тобто в рахунок включався проміжний продукт, використаний для виробництва кінцевих товарів, тобто застосовувався подвійний рахунок. Таким чином, показники БНГ були непорівнянні з аналогічними показниками, що розраховувались за **С.н.р.** За оцінками, *ВВП,* розрахований за методологією БНГ, був приблизно на 20–30 % нижче, ніж показник, розрахований відповідно до принципів **С.н.р.**

В Україні перехід макроекономічної статистики на принципи **С.н.р.** було розпочато з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. «Про впровадження системи національних рахунків». Сьогодні міжнародні стандарти національного рахівництва опановані в Україні у найістотніших елементах. Розрахунки показників за **С.н.р.** здійснює Державний комітет статистики Україні. Основними документами, згідно з якими проводяться розрахунки, є: Методика розрахунку валового внутрішнього продукту виробничим методом і за доходами (затверджена наказом Держкомстату України від 8 листопада 2004 р. № 610) та Методика складання рахунку виробництва за інституційними секторами економіки (затверджена наказом Держкомстату України від 9 грудня 2005 р. № 420).

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; *Макроэкономические* счета, анализ и прогнозирование / Курс по макроэкономической и финансовой политике в странах с переходной экономикой, Киев, Украина, 17–28 мая 2004 года, Т.1. - Институт Международного валютного фонда, 2004; *Мікроекономіка* і макроекономіка : підручник. У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, О. Романюк та ін. ; за заг. ред. С. Будаговської. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001; *Национальные* счета: практический вводный курс / Организация Объединенных Наций, Департамент по экономическим и социальным вопросам, Статистический отдел, Методологические исследования, Серия F, № 85. – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 2006.

© Балдич Н.І.

СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я – відкрита, динамічна, складна соціально-економічна система, що є сукупністю різноманітних державних і недержавних органів і організацій, діяльність яких здійснюється на основі міжгалузевих стосунків і направлена на збереження, зміцнення і відновлення здоров'я населення.

Основною метою **С.о.з.** є охорона *громадського здоров'я*, зокрема здоров'я людей, що належать до різних соціальних груп, а також здоров'я кожної людини, маючи на увазі забезпечення оптимальної працездатності і соціальної активності на тлі зростання тривалості життя й поліпшення його якості.

Згідно з концепціями і цілями політики «Здоров'я для всіх» в Європейському регіоні ВООЗ діяльність **С.о.з**. не повинна обмежуватися виключно наданням медичної допомоги. Сучасне уявлення про зміст діяльності **С.о.з.** визначає надання медичної допомоги як один з багатьох аспектів охорони *громадського здоров'я.* До інших важливих аспектів відноситься поліпшення соціальних і економічних детермінант здоров'я. На думку Європейського бюро ВООЗ діяльність **С.о.з.** повинна здійснюватися по наступних чотирьох напрямах: надання медичної допомоги хворим; здійснення медичної профілактики; формування здорового способу життя; поліпшення детермінанта здоров'я.

Оскільки **С.о.з.** є соціальною системою, вона має бути націлена як на досягнення оптимальних показників здоров'я, так і на відповідність фундаментальним цінностям сучасного демократичного суспільства: справедливості, солідарності і участі населення в справах охорони *громадського здоров'я*.

Результати діяльності **С.о.з.** впливають не тільки на рівень *громадського здоров'я,* але і на добробут і соціальне благополуччя людей. У зв'язку з чим **С.о.з.**, необхідно розглядати як важливий інститут соціальної безпеки людини, суспільства і держави.

На формування **С.о.з.**, визначення змісту і напрямів діяльності, методів вирішення завдань прямо впливають історичні, культурні, ідеологічні, політичні, соціальні і економічні особливості суспільства і держави, де ця система створюється.

С.о.з., що існують в світі, відрізняються ступенем відповідальності держави за функціонування системи, принципами фінансування, організації і управління.

Зараз виділяють чотири моделі **С.о.з.:**

Ринкова, ліберальна модель передбачає, в основному, індивідуальну відповідальність за власне здоров'я. Роль держави обмежена, фінансування з суспільних фондів відносно незначне. Об'єм, структура і вартість лікувально-профілактичної допомоги визначаються ринком медичних послуг. Ринкова модель забезпечує високу якість лікувально-діагностичного процесу, але є дуже витратною. Окрім того, соціально вразливі верстви населення мають обмежений доступ до медичної допомоги.

Система Бісмарка (модель соціального страхування) ґрунтується на фінансуванні **С.о.з.** переважно за рахунок обов'язкового соціального страхування на випадок хвороби. Фонди обов'язкового соціального медичного страхування наповнюються, в основному, коштами працівників і працедавців. Постачальники медичних послуг (установи, організації різної форми власності) конкурують між собою за право укладання договору із страховими фондами. Роль держави зводиться до законодавчого регулювання та гарантії стійкості функціонування **С.о.з.** Система Бісмарка добре забезпечує баланс соціальної справедливості, економічної ефективності і медичної результативності.

Система (модель) Беверіджа ґрунтується на фінансуванні з державного бюджету. Держава бере на себе відповідальність за доступність, об'єм і якість медичної допомоги для всіх громадян незалежно від соціального та майнового становища, разом з тим, пацієнти обмежені у виборі щодо медичного обслуговування. Важливою особливістю цієї системи є те, що заклади охорони здоров'я конкурують між собою за право отримати фінансування з бюджету. Система є соціально справедливою, але не у повній мірі економічно ефективною та комфортною для пацієнтів.

Система (модель) Семашко характеризується фінансуванням галузі виключно з державного бюджету. Держава є єдиним га-

рантом функціонування **С.о.з.**, регламентує, регулює і забезпечує формування бюджету галузі, організацію та розвиток лікувальної мережі, матеріально-технічне й медикаментозне постачання, здійснює управління та контроль діяльності. Ця система характерна для країн з централізованим управлінням, патерналістською ідеологією та нормативно-розподільчою економікою. Система є соціально справедливою, але не забезпечує економічну ефективність та достатню медичну результативність.

С.о.з. України за основними ознаками відповідає системі Семашко. Вона є загальнодержавною (державно-комунальною) системою, яка переважно фінансується за рахунок видатків із державного і місцевих бюджетів та контролюється державою. Система складається з органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування загальної і спеціальної компетенції та закладів охорони здоров'я всіх форм власності – державної, комунальної, приватної, колективної. За видами заклади охорони здоров'я підрозділяються на лікувально-профілактичні, санітарно-профілактичні, санаторно-курортні, науково-медичні, аптечні, фізкультурно-оздоровчі та ін.

С.о.з. України має три рівні – базовий**,** регіональний (автономна республіка Крим, міста Київ і Севастополь, області) та державний.

Базовий рівень є основним в **С.о.з.** Включає сільські адміністративні райони, сільські та міські населені пункти. Найбільша частина населення користується послугами охорони здоров'я саме на цьому рівні. У лікувальних установах надається переважно первинна й спеціалізована медична допомога. Від якості і ефективності послуг охорони здоров'я на базовому рівні залежать результати діяльності національної **С.о.з.**

На **регіональному** рівні здійснюються прогнозування, планування і організація заходів охорони *громадського здоров'я*, що виходять за межі компетенції базового рівня. Обласні лікувальні установи здійснюють консультативну діяльність і надають переважно високо спеціалізовану медичну допомогу.

На **державному** рівні формується політика у сфері охорони здоров'я і визначається стратегія розвитку галузі. На цьому рівні надається високо спеціалізована медична допомога, як правило, в клініках науково-дослідних інститутів.

За існуючими оцінками діяльність **С.о.з**. України не забезпечує ефективний та результативний процес збереження, зміцнення і відновлення здоров'я населення. Незадовільний стан *громадського здоров'я* є наслідком не тільки недоліків системи Семашко, а й результатом суперечності основних принципів функціонування цієї системи і нових політичних та соціально-економічних реалій сучасної України. Існуючі протиріччя посилюються проблемами, характерними для стану трансформації, у якому знаходиться держава та суспільство.

Забезпечення відповідності **С.о.з.** України цілям держави, суспільства та очікуванням населення можливо тільки за умови реформування системи.

Основною метою реформи має бути здійснення довготривалих дій, направлених на перетворення **С.о.з.** в дійсно відкриту динамічну систему, що спроможна мінятися в залежності від змін у соціально-економічному оточуючому середовищі. Змістом реформи повинно стати впровадження принципів соціальної справедливості, солідарності і участі громадян в формуванні та оцінки результатів державної політики в сфері охорони *громадського здоров'я*.

Літ.: *Баєва О. В.* Менеджмент у галузі охорони здоров'я : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури. 2008; *В. И. Журавель,* В. Н. Запорожан. Менеджмент в системе медицинской помощи. – Одесса : Одес. держ. мед. ун-т., 2000; *Доклад* о состоянии здравоохранения в Европе, 2002. Региональные публикации ВОЗ, Европейская серия, № 97. – Копенгаген, 2003; *Европейская* министерская конференция ВОЗ по системам здравоохранения «Системы здравоохранения – здоровье – благосостояние», Таллин, Эстония, 25–27 июня 2008 г.: Отчет. – Копенгаген, ВОЗ, ЕРБ, 2009; *Здоровье – 21*. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. – Копенгаген, ВОЗ, ЕРБ, 1999; *Основні* шляхи подальшого розвитку системи охорони здоров'я в Україні / Під заг. ред.. В. М. Лехан, В. М. Рудого. – К. : Вид-во Раєвського, 2005; *Основы* политики достижения здоровья для всех

в Европейском регионе ВОЗ, Обновление 2005 г. / Региональные публикации ВОЗ, Европейская серия по достижению здоров'я для всех, №7. – Копенгаген, 2005; *Салтман Р.Б.,* Фигейрас Дж. Реформы системы здравоохранения в Европе. Анализ современных стратегий : пер. с англ. – М. : ГЭОТАР МЕДИЦИНА, 2000; *Человеческое* развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : Учебное пособие под общей редакцией проф. В. П. Колесова (экономический факультет МГУ), 2-е издание, дополненное и переработанное. – М. : Права человека, 2008.

© *Корвецький О.Д.*

СОЛІДАРНА ПЕНСІЙНА СИСТЕМА – система державного *пенсійного забезпечення*, в якій пенсійні виплати фінансуються шляхом солідарного перерозподілу доходів між різними поколіннями населення. Ця система передбачає фінансування поточних пенсійних виплат пенсіонерам за рахунок обов'язкових відрахувань (пенсійних внесків) нині працюючого населення до Пенсійного фонду.

С.п.с. є обов'язковою. Позитивним у **С.п.с.** слід вважати тверді гарантії держави щодо виплати пенсій незалежно від фінансового стану Пенсійного фонду, тобто можливий дефіцит пенсійних коштів покривається через державний бюджет країни.

У **С.п.с.** використовується розподільчий метод. Це означає, що сума страхових внесків, відрахованих від заробітної плати працюючого населення, розподіляється серед їх сучасників-пенсіонерів у вигляді пенсій. Отже, молодші працівники солідаризуються зі старшим поколінням. Тому такі системи називають солідарними.

С.п.с. також називають системою «виплати пенсій з поточних надходжень (pay-as-you-go)» або системою «негайних виплат», оскільки внески нинішніх працівників спрямовують на виплату пенсій сьогоднішнім пенсіонерам.

С.п.с. базується на принципах безумовної соціальної рівності – ця система може забезпечити невеликий дохід усім, хто працював. У такій системі досягається як горизонтальний перерозподіл коштів (тобто покоління, яке працює, фінансує потреби населення пенсійного віку), так і вертикальний перерозподіл коштів, тобто працівники, які в минулому мали нижчі заробітки, отримують відносно них вищу пенсію, ніж працівники з більшими заробітками. Таким чином, досягається також певна солідарність по відношенню до працівників з меншими доходами.

У **С.п.с.** пенсії можуть бути соціальні (тобто фіксованого розміру) та трудові (коли пенсію визначають за відповідною формулою, яка враховує два показники – величину заробітку і трудового/страхового стажу).

Залежно від чисельності платників внесків і чисельності пенсіонерів існують **С.п.с.** таких видів:

• нефондова (сума отриманих внесків приблизно дорівнює сумі, потрібній для виплати пенсій);

• частково фондована (після виплати поточних пенсій залишаються кошти для інвестування);

• система з дефіцитом (загальна сума пенсій перевищує суму надходжень від сплати внесків, відповідно цю різницю покриває державний бюджет).

Суб'єктами **С.п.с.** в Україні є:

1. Застраховані особи – фізичні особи, які підлягають *загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню* і сплачують (сплачували) або за яких сплачують страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

2. Страхувальники – роботодавці або інші особи, які сплачують страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

3. Пенсійний фонд – орган, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовлює документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій.

4. Уповноважений банк – банк, який здійснює свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та проводить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду.

5. Підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі централь-

них органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення. Управління фінансами пенсійного забезпечення здійснює Пенсійний фонд України. На нього покладено також здійснення функцій з призначення (перерахунку) пенсій.

Попри стабільність і ефективність державної системи пенсійного забезпечення довгі роки, остання чверть XX ст. ознаменувалася світовою кризою **С.п.с**.. Нині відбувається реформування національних **С.п.с.,** що є загальносвітовою тенденцією.

Світова криза **С.п.с.** обумовлена, перш за все, глобальними процесами – старінням населення та уповільненням темпів економічного зростання. Поглиблення процесу старіння населення загострює проблеми фінансування пенсійної системи: зменшується частина платників внесків до пенсійного фонду, відповідно погіршується диспропорція між пенсіонерами і працюючими, збільшуючи навантаження на останніх.

Уповільнення темпів економічного зростання призводить до обмеження ресурсів на соціальні цілі, ускладнюючи систему накопичення, розподілу та перерозподілу коштів пенсійного забезпечення і послаблюючи зв'язок між трудовим внеском та нарахованою пенсією. Також зменшується частка працюючого населення через високий рівень безробіття. Водночас, кожна країна має національні особливості, які також спонукають до необхідності реформування **С.п.с.**.

Причинами кризи вітчизняної **С.п.с.** є соціально-економічні та демографічні зміни, а також її фінансова неспроможність. Старіння населення на фоні зниження народжуваності та високого рівня смертності осіб працездатного віку створює дисбаланс чисельності населення пенсійного віку по відношенню до чисельності населення працездатного віку. Низький рівень пенсій залежить не тільки від недосконалого механізму нарахування пенсій, але й від дефіциту Пенсійного фонду, викликаного несплатою пенсійних внесків, високим рівнем зовнішньої трудової міграції економічно активного населення, «тіньовою» зайнятістю тощо.

Функціонування вітчизняної **С.п.с**. в умовах трансформаційних процесів негативно позначилося на соціальній справедливості пенсіонерів і призвело до зниження довіри у населення до державної **С.п.с.**. Має місце велика розбіжність у розмірі пенсій – від занадто великих для окремих категорії громадян до загальної зрівнялівки (майже на рівні мінімальної) для всіх інших пенсіонерів; пенсія неадекватна трудовому внеску, тобто розмір трудових пенсій практично не залежить від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків; відсутні рівноправні умови пенсійного забезпечення для всіх громадян, існує чимало різних пільг на отримання спеціальних пенсій; надто складні й непрозорі процедури призначення та перерахунку пенсій тощо.

Таким чином, **С.п.с.** України вимагає не вдосконалення, а суттєвих змін, тобто проведення *пенсійної реформи*.

Вітчизняні науковці, серед яких – В. Бессараб, І. Гнибіденко Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, М. Папієв, В. Скуратівський, В. Яценко та інші, приділяють значну увагу теоретико-методологічним та практичним аспектам **С.п.с.**. Питання реформування української **С.п.с.** висвітлюють й іноземні експерти, серед яких є найбільш активним Грег Мак Таггарт, керівник Проекту АМР США/ПАДКО «Впровадження пенсійної реформи в Україні».

Літ.: *Закон* України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // Уряд. кур'єр. – № 150. – 2003. – 14 серп.; *Соціальний* захист населення України : монографія / авт.кол.: І.Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.; *Парламентські* слухання на тему: «Стан проведення пенсійної реформи та шляхи її вдосконалення» 16 лютого 2011 року; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

© Кравченко М.В.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ (КОРПОРАЦІЇ) — являє собою систему відносин, що складається між адміністраціями роботодавців, самими роботодавцями і найманими працівниками з приводу збереження або зміни їхнього соціального стану, або інакше, – це діяльність по задоволенню соціальних потреб, узгодженню соціальних інтересів, наданню соціальних послуг працюючим та членам їх сімей.

Склалися **два протилежніх підходи** в розумінні корпоративної соціальної політики, що проводяться організацією (підприємством, фірмою, корпорацією й іншими господарюючими суб'єктами).

Прихильники **одного з них** визнають, що організація повинна орієнтуватись на виробничі й економічні цілі, і її соціальна відповідальність полягає в одержанні максимального прибутку, забезпеченні високого рівня заробітної плати для працівників і дивідендів для акціонерів.

Прихильники **другого підходу** вважають, що організація може вирішувати як виробничі й економічні, так і соціальні задачі, що виникають у процесі його діяльності, тобто повинен бути визначений баланс у вирішенні виробничих, економічних і соціальних задач, що існують в організації.

Обидва ці підходи мають право на існування. Роботодавець або його адміністрація вирішують, який з них вибрати в залежності від виробничих, економічних, фінансових і соціальних можливостей і ресурсів.

В період ринкових економічних трансформацій істотно змінилися погляди на соціальну політику організацій. Якщо в радянський час організації вирішували не тільки виробничі й економічні задачі, але і соціальні, то в умовах формування ринкової економіки багато хто з них значно скоротили обсяг соціальної діяльності. Основна причина – недолік фінансових коштів для реалізації соціальної політики. З економічних і фінансових причин одні організації відмовилися від об'єктів соціальної інфраструктури, передавши їх зі своїх балансів на баланс органів місцевого самоврядування. Інші приватизували об'єкти соціальної інфраструктури, перевели їх на комерційну основу. Треті прагнуть зберегти соціальну діяльність, об'єкти соціальної інфраструктури, але не в повному обсязі, а звільняючись від тих з них, що безпосередньо не пов'язані з відтворенням кадрового потенціалу.

Для подальшого розвитку соціальної політики в організації органи державної влади і місцевого самоврядування можуть створювати умови, у тому числі і по податкових пільгах, що дадуть можливість організації зберегти об'єкти соціальної інфраструктури, необхідні для відтворення і розвитку кадрового потенціалу. Разом з тим можна кооперувати кошти організацій і органів місцевого самоврядування, призначені для інвестування об'єктів соціальної інфраструктури.

Організація надає працівникам обов'язкові соціальні послуги, що випливають із законодавчих актів і особливостей виробництва. Трудовим законодавством України передбачене надання організаціями гарантій і компенсацій у сфері трудових відносин. Гарантії – це засоби, способи й умови, за допомогою яких забезпечується здійснення наданих працівникам прав в сфері соціально-трудових відносин. Компенсаціями є грошові виплати, установлені для відшкодування працівникам витрат, пов'язаних з виконанням ними трудових і інших обов'язків. Відповідно до законодавства організації платять соціальні відрахування і страхові внески у державні позабюджетні соціальні страхові фонди. Законодавство ставить за обов'язок роботодавцю адміністрацію організації забезпечувати безпечні умови праці, санітарно-гігієнічні умови для працівників.

Стратегія соціального розвитку організації включає всі обов'язкові соціальні послуги, що вона повинна представляти працівникам відповідно до законодавства. Разом з тим соціальна політика в організації не обмежується тільки обов'язковими соціальними послугами, оскільки конкуренція на ринку праці припускає наявність певного пакету додаткових соціальних послуг, що можуть залучити новий персонал на роботу в організацію, утримувати працюючих тут людей. Чим вище потреба у висококваліфікованих працівниках, тим більше потрібно додаткових соціальних послуг для залучення і закріплення працівників. Організації можуть забезпечувати своїх працівників безкошто-

вними чи частково оплачуваними обідами, оплачувати путівки в санаторії і будинку відпочинку, абонементами в спортивні споруди, утримання дітей у дитячих установах, робити інші соціальні послуги.

При цьому соціальні витрати корпорації – це вже не стільки банальні витрати філантропічного характеру, скільки інвестиції, що підвищують її конкурентноздатність і соціальний бренд, шляхом планування і реалізації соціально значимих проектів і програм, оцінкою їхніх результатів, тобто це вже продуктивні соціальні інвестиції.

Основні напрями **С.п.в.о.**: діяльність по оплаті, нормуванню й охороні праці; соціальне партнерство; забезпечення зайнятості працівників; розвиток кадрового потенціалу і підготовка персоналу; участь у соціальному забезпеченні і соціальному страхуванні; розвиток об’єктів соціальної інфраструктури організації; соціальний захист персоналу; розробка і реалізація соціальних програм. При цьому зберігаються старі і створюються нові робочі місця, проводиться навчання і перенавчання працівників, здійснюється їхній соціальний захист від безробіття.

Вирішуючи соціальні проблеми зайнятості, організації прагнуть адаптуватися до постійно мінливих умов на ринку праці, використовують різні режими зайнятості, розвивають внутріфірмову мобільність. Використовується повна, вторинна, тимчасова і неповна зайнятість. Неефективні робочі місця ліквідуються. Організації роблять вивільнюваним працівникам соціальну підтримку. В подальшому надається допомога в працевлаштуванні, професійній підготовці, перепідготовці і підвищенні кваліфікації, надається додаткова матеріальна допомога. Роботодавці й адміністрація підприємств повинні нести відповідальність за працевлаштування вивільнюваних працівників, надання їм соціальних гарантій.

С.п.в.о. – важливий елемент її виробничого й економічного потенціалу. Основне призначення соціальної політики полягає в тому, що вона сприяє забезпеченню економічного росту, збільшенню продуктивності, ефективності якості праці працівників; стимулює працівників до підвищення кваліфікації сприяє рішенню таких управлінських задач, що сприяють закріпленню найбільш кваліфікованих працівників, забезпеченню їхньої ротації, лояльного відношення до організації.

Соціальна політика є ефективною, якщо надані соціальні послуги відбивають специфіку діяльності організації, режим і охорону праці, транспортну доступність місця роботи. Форми і види соціальних послуг доцільно диференціювати по категоріях персоналу. Необхідно надавати ті види соціальних послуг, що користуються попитом у персоналу. У багатьох організаціях існує низький рівень заробітної плати. Вони не можуть у даний час підняти її рівень, але можуть робити соціальні послуги своїм працівникам Це якоюсь мірою, частково компенсує низьку зарплату. **С.п.в.о.** здійснюється ефективно, якщо в ній зацікавлений роботодавець, адміністрація і наймані працівники.

Уряд і профспілки України вважають за необхідне підвищувати соціальну відповідальність бізнесу, і тому приділяють велику увагу проведенню соціальної політики на підприємствах. Про це свідчить досвід цілого ряду підприємств.

Так, як засвідчують підсумки щорічних конкурсів, які проводяться з участю грмадських організацій та представників Уряду України на номінацію «Кращий роботодавець року», більшість успішних компаній прагнуть створювати своїм співробітникам максимально комфортні умови роботи, що сприяють повному розкриттю їхнього потенціалу, професійному та індивідуальному росту.

Соціальну політику ці компанії визначають як комплекс програм, розроблених і спрямованих на підвищення мотивації персоналу до більш продуктивної праці і на забезпечення соціальної захищеності всіх працівників.

Однак, як показує практика, суспільство «посилає» бізнесу не зовсім чіткі сигнали щодо своїх побажань в реалізації його соціальної відповідальності. І тому компанії найчастіше формують соціальну політику, виходячи з власних уявлень про даний процес.

В більшості компаній, як правило, програми «внутрішніх» інвестицій не виходять за рамки наступних витрат:

• розвиток персоналу, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників;

• формування корпоративної культури;
• рекреація й оздоровлення працівників і членів їхніх родин;
• залучення і підтримка молоді, у тому числі й в освітніх програмах;
• спортивні програми;
• надання матеріальної допомоги;
• допомога ветеранам;
• реалізація різноманітних дитячих програм.

Проте подальший розвиток програмних заходів **С.п.в.о.** буде сприяти як розвитку соціального капіталу, шляхом зміцнення зв'язків, у тому числі і неформальних, між працівниками, а також між керівництвом компаній і працівниками, так і гарантуванню перспектив в стабільності їхньої діяльності.

Літ.: *Аверин А.Н.* Социальная политика и подготовка управленческих кадров. – М. : Дашков и К, 2007; *Васильченко В.С.,* Гриненко А.М., Грішнова О.А., Керб Л.П. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2005; *Гриненко А. М.* Соціальна політика : навч. посіб. – К.: Ви-тво КНЕУ, 2004; *Захаров Н.Л.,* Кузнецов А. Л. Управление социальным развитием организации : учебник. – К : ИНФРА-М, 2006; *Семигіна Т. В.* Словник із соціальної політики.— К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005; Социальная политика : учебник / Под общ ред. Н. А. Волгина. – М. : Издательство «Экзамен», 2006; *Социальная* политика. Энциклопедия / Под. Общ. ред.д.э.н., проф. Н. А. Волгина и д.ф.н., проф. Сулимовой. – М. : Издательство»Альфа - Пресс», 2006; *Шевчук П.І.* Соціальна політика. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.

©Гриненко А.М.

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА як інструмент державної соціальної політики. **С.р.** – один із найважливіших інструментів, що, формуючи відповідні психологічні настанови у громадян, створює передумови реалізації соціальної політики держави. Закон України «Про рекламу» визначає **С.р.** так: «будь-яка інформація, розповсюджувана в будь-якій формі, що спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і поширення якої не має на меті одержання прибутку». В більш широкому сутнісному сенсі **С.р.** являє собою один з типів некомерційної реклами, метою якої є формування певних психологічних установок, які сприяють досягненню суспільно значимих цілей на різних рівнях: від окремих соціальних груп до масштабу суспільства в цілому.

До принципово важливих комунікаційних особливостей **С.р.** можна віднести: 1) некомерційний характер комунікацій; 2) суб'єктами комунікацій **С.р.** найчастіше виступають державні інститути (особливо ті, в обов'язок яких входить реалізація соціальної політики держави), громадські організації, суб'єкти підприємництва; 3) предметом рекламування є соціально значимі ідеї, суспільні проекти, акції; 4) на відміну від комерційної реклами, де кінцевим результатом в абсолютній більшості випадків є формування психологічних установок індивідуального споживання, **С.р.** формує установки, що формують суспільне поводження індивідуума; 5) певні складнощі в ідентифікації **С.р.;** 6) релятивність (відносність) суспільних цілей, досягненню яких служить **С.р.;** 7) серед використовуваних при розробці **С.р.** мотивів частіше, ніж в інших типах реклами, широке використання негативних мотивів страху й шоку; 8) **С.р.** більш, ніж всі інші типи реклами, пов'язані зі сталими в середовищі одержувачів цих рекламних звернень традиціями, нормами моралі й стандартами суспільного поводження.

Основні цілі, що переслідує **С.р.,** можна розподілити за такими напрямами:

1. Рішення проблем взаємин між окремими соціальними групами (наприклад, реклама, що призиває до расової, міжнаціонального, міжетнічної терпимості; послання, що відображає гендерні проблеми). 2. Взаємини суспільства (соціальної групи) і індивідуума (наприклад, лояльне відношення більшості населення до ВІЛ-інфікованих). 3. Взаємини суспільства й державних інститутів (наприклад, соціальна реклама із попередження й запобігання наслідків «дідовщини» в армії). 4. Відносини особистості й суспільства (наприклад, реклама патріотизму; соціальна реклама пацифістської проблематики). 5. Взаємини особистості й держави (наприклад, рекламні заклики виконати свій військовий обов'язок; реклама необхідності сплати податків й т.п.). 6. Міжособис-

тісні відносини (наприклад, реклама загальнолюдських цінностей: добра, любові, взаємодопомоги; теми підтримки сімейних цінностей). 7. Суспільство й навколишнє середовище (екологічна проблематика). 8. Відношення особистості до охорони навколишнього середовища (реклама із закликами до індивідуумів про необхідність дбайливого відношення до природи; у цьому ж плані – гуманне відношення людини до диких і свійських тварин). 9. Відношення людини до самої себе, проблеми безпеки й самозбереження (наприклад, реклама здорового способу життя, відмови від згубних звичок; необхідності вживання заходів безпеки на роботі, у побуті, на дорогах і т.п. 10. Самореалізація людини (наприклад, заклики до підвищення самооцінки й самоповаги).

Механізми дії **С.р.** на соціальну та індивідуальну свідомість отримувачів рекламних звернень базуються на інформуванні, переконанні, стимулюванні (рідко – на залякуванні). Сформовані психологічні настанови, через формування певних стандартів соціальної поведінки, можуть стати підґрунтям для успішної реалізації певних заходів соціальної політики держави. При цьому суб'єктами **С.р.** можуть виступати як держави в цілому (через центральні органи виконавчої влади), так і окремі державні установи.

Літ.: *Закон* України «Про рекламу» 1465–VI від 4 червня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України.– 2009. – № 19, ст. 257; *Ромат Є. В.* Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах : моногр. / Є. В. Ромат – К. : Вид-во УАДУ, 2003; *Ромат Е. В.* Реклама : учебник для вузов. – 7-е изд. / Е. В. Ромат – СПб. : Питер, 2008; *Ромат Є. В.* Проблеми реклами в некомерційному (non-profit) маркетингу / Є. В. Ромат // Маркетинг в Україні. – 2008. – № 1; *Николайшвили Г. Г.* Социальная реклама: Теория и практика. / Николайшвили Г. Г. – М. : Аспект Пресс, 2008; *Ромат Є. В.* Державна реклама в системі державного маркетингу / Є. В. Ромат // Маркетинг в Україні – 2009. – № 1.

© *Ромат Є.В.*

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ (англ. *social contract*) – комплекс заходів організаційно-правого характеру по розробці та реалізації загальнодержавних та місцевих цільових соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладення соціальних контрактів на конкурсній основі. Запровадження **С.з.** сприятиме залученню інститутів громадянського суспільства до розв'язання назрілих соціальних проблем, забезпечить функціонування легального та прозорого механізму перерозподілу бюджетних коштів, залученню додаткового фінансування в цю сферу. У деяких випадках коло учасників, виконавців **С.з.,** може бути розширене через залучення комерційних структур.

На теперішній час вітчизняну нормативно-правову базу **С.з.** складають окремі норми чинного законодавства і спеціальні нормативні акти, прийняті лише на локальному рівні (в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Чернівцях тощо). Депутатами Верховної Ради України було запропоновано два проекти Законів України «Про соціальне замовлення» та «Про соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг».

В Україні термін «**С.з**.» розпочав використовуватися з 90-х років XX ст., та здебільшого розумівся як механізм залучення додаткових ресурсів в соціальну сферу і визначення на конкурсній основі найкращого виконавця цільових соціальних програм, або як спеціальний інструмент розв'язання тієї чи іншої соціальної проблеми.

Розробка методології та впровадження **С.з.** в Україні вперше проведена Одеською Асоціацією Милосердя у 1996 році. Положення про муніципальне соціальне замовлення було розроблено Асоціацією підтримки громадянських ініціатив «КОВЧЕГ» і внесено на розгляд міської ради на початку 1997 року, а згодом аналогічне Положення було розроблено в Черкасах. У 2000 р. Одеською міською радою було розглянуто комплект аналітичних і методичних документів з соціального замовлення. Рішенням, що було прийняте, міськрада затвердила положення про механізм впровадження соціального замовлення і доручила міськвиконкому підготувати необхідні пропозиції щодо конкретної реалізації цього механізму. Більше десяти конкурсів пропозицій з виконання **С.з.**, та соціальних проектів «Єдина соціальна мережа» відбулося в м. Харкові. Се-

ред напрямів, які були виявлені та дістали свого подальшого розвитку, зокрема, були такі: підготовка фахівців – соціальних працівників та волонтерів – для роботи в умовах хоспісу; активізація волонтерського руху; забезпечення роботи Інтернет-порталу «Харків-соціальний», видання довідника «Ринок соціальних послуг міста Харкова» та інформаційного соціального бюлетеню «Єдина соціальна мережа»; методичне і технологічне забезпечення роботи інформаційних електронних соціальних офісів для надання інформаційних послуг.

Процес підготовки, формування і розміщення соціального замовлення, його реалізацію і оцінювання результатів фахівці практики розділяють на п'ять стадій: 1) здійснюється виявлення та формулювання соціальної проблеми. Ініціатором цього може стати як державна, так і некомерційна організація. Органи державної влади та місцевого самоврядування, які згідно зі своєю компетенцією відповідальні за вирішення тих чи інших соціальних проблем і наділені для цього відповідними ресурсами, формують конкретні завдання для розв'язання цих проблем і на конкурсній основі визначають замовників по кожній проблемі; 2) проводиться конкурс серед некомерційних організацій на розробку найкращих варіантів соціальних програм та соціальних проектів, спрямованих на розв'язання виявлених соціальних проблем, або конкурс серед некомерційних організацій на право стати виконавцем вже розробленої та затвердженої соціальної програми (соціального проекту). В результаті цих конкурсів визначаються виконавці та співвиконавці соціальних замовлень; 3) між замовником та виконавцем соціального замовлення укладається *соціальний контракт*. Замовник виділяє виконавцю попереднє фінансування, надає йому у користування майно, об'єкти нерухомості, які є необхідними для реалізації цільової соціальної програми (соціального проекту). Виконавець за рахунок власних можливостей або із залученням спонсорів забезпечує обумовлений об'єм додаткових ресурсів для виконання соціального замовлення; 4) виконавець при відповідному контролі замовника здійснює всі необхідні процедури щодо виконання проектів та заходів, передбачених умовами соціального контракту. Даний етап завершується оформленням акта здачі-приймання виконаних робіт, на основі якого замовник здійснює остаточне фінансування соціального замовлення; 5) післяконтрактна стадія. Замовник та виконавець соціального замовлення протягом терміну, визначеному соціальним контрактом, здійснюють моніторинг стану цільової соціальної групи, на задоволення інтересів якої було спрямовано виконання соціального замовлення. Дані моніторингу можуть служити підставою для формування нового завдання на вирішення соціальної проблеми та початку нового життєвого циклу соціального замовлення.

Серед головних принципів, за якими відбираються програми для їх реалізації, варто відмітити: спроможність до реалізації певної соціальної програми з боку організації, що її запропонувала (структура цієї організації, наявність необхідних фахівців, звітна документація, рахунок у банку та інше); націленість запропонованої соціальної програми на розв'язання найбільш болючих соціальних проблем; спрямованість запропонованих заходів на конкретну групу людей, що потребують допомоги, та здатність охоплювати їх якомога більше.

За умов сприятливого чинного законодавства про соціальне замовлення, програм розв'язання пріоритетних соціальних проблем відповідних територій, «прозорого» механізму конкурсного відбору соціальних проектів та їх виконавців **С.з.** матиме законний характер і сприятиме: підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на адресні соціальні потреби населення; забезпеченню законного надходження у цю сферу додаткових фінансових, матеріальних та трудових ресурсів; розширенню номенклатури видів та обсягів послуг; соціальній активності громадян у поєднанні з індивідуальною відповідальністю та цілісного розвитку соціальної сфери; ефективного і цілком законного використання потенціалу громадських організацій та фондів; підвищенню рівня соціальних знань населення.

Літ.: *Проект* Закону України «Про соціальне замовлення» / О. О. Костусєв.; *Горбунова-Рубан С.* Перспективи розвитку соціального замовлення в м. Харкові / Світлана Горбунова-Рубан. – Х. : Тре-

тій сектор, 2009.; *Посібник* для менеджерів молодіжних неурядових організацій по співробітництву з органами державної влади та місцевого самоврядування / [редкол.: В. Купрій, Л. Єльчева, А. Круп'як]. – К. : Дитячо-молодіжне об'єднання «Клуб «Компас», 2000.

© Яскевич А.Й.

СОЦІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ [*social planning*] – спосіб регулювання соціальних процесів у суспільстві між різними верствами населення. Головним завданням соціального планування є баланс інтересів соціальних груп до доступу матеріальних і духовних засобів суспільства.

Особливістю **С.п.** від інших способів регулювання соціальних принципів визначається тим, що планування заздолегіть, ще до моменту здійснення соціальних процесів, дозволяє представити їх рух у у відповідності з об'єктивними суспільними процесами і спрямувати соціальну політику держави на стабільний розвиток соціальних процесів за рахунок створення умов для їх розвитку та спрямування дій організаційних утворень на досягнення цілей і завдань державної соціальної політики.

С.п. може бути як державним так і недержавним.

Предметом соціального планування є соціальні відносини на всіх рівнях. Об'єктом соціального планування є матеріальні та реальні доходи соціальних груп і індивідів; якість і рівень споживання; забезпеченість житлом, найважливішими видами благ і послуг; доступ до освіти, охорони здоров'я, культури й ін.

Соціальне планування бере початок з 30-х років у США під час Великої депресії. Соціальне планування – це найважливіший елемент індикативного планування в країнах з розвиненою ринковою економікою. Воно безпосередньо пов'язане з економікою та похідне від нього. Соціальне планування є найважливішою складовою частиною стратегічних загальнодержавних програм. Ними є п'ятирічний план розвитку Франції, п'ятирічний план розвитку Японії, інших країн, які є середньостроковими планами соціально-економічного розвитку індикативного характеру, що містять напрями розвитку держави і суспільства.

Найважливішою частиною програми економічного й соціального розвитку країни й усіх видів бюджетів є їхня спрямованість на соціальний розвиток і підвищення рівня життя населення. Можливості соціального планування перебувають у прямій залежності від стану економіки в цілому. В умовах ринкової економіки вирішення соціальних проблем є залежним від інтенсифікації ринкової економіки, від стабільності росту національного доходу, балансу між соціальними потребами й станом економічних процесів.

Напрями соціального розвитку відображаються в програмі соціально-економічного розвитку й містять у собі: обґрунтування зростання доходів і споживання населення, торгівлі, побутового обслуговування й комунального господарства, утвору й культури, розвитку охорони здоров'я. У розрізі державних і регіональних програм розробляється комплекс заходів в області соціального розвитку й підвищення добробуту населення. Соціальне планування здійснюється у взаємозв'язку з розробкою інших розділів державної й регіональної програм.

Важливим етапом соціального планування є обґрунтування темпів зростання реальних доходів за рахунок збільшення заробітної плати, скорочення податків, рівня роздрібних цін, збільшення фондів споживання.

Однією з головних умов забезпечення ефективності планування соціального розвитку є *збалансування грошових доходів і видатків населення.* Для цього розробляється баланс, що характеризує обсяг і джерела грошових доходів і видатків населення, а також грошовий обіг між населенням і суб'єктами підприємницької діяльності.

Баланс грошових доходів і видатків населення розробляється в цілому по республіці й регіонам, а також по соціальних групах населення, що дозволяє планувати їхні реальні доходи й можливості споживання.

Літ.: *Марущак В. П.* Планування в умовах ринкової економіки. – Одеса : Пальміра, 2008 с.; *Марущак В. П.*, Бачинська К. В. Державне планування і власність в ринковій економіці. – О. : Пальміра, 2001. – 326 с.

© Марущак В.П.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК – це принципові, якісні зміни в соціальній сфері: суспільних відносинах, соціальній структурі, інституціях і процесах, які ведуть до зміни даного типу суспільства, основ соціального порядку й соціальної системи в цілому.

До соціальної сфери прийнято відносити об'єкти й процеси, види діяльності, безпосередньо пов'язані із життям людей, споживанням населенням матеріальних і духовних благ, послуг, задоволенням кінцевих запитів людини, родини, колективу, груп, суспільства в цілому.

Будь-який розвиток пов'язаний із змінами. Людське суспільство постійно змінюється, розвивається від простого до складного.

Соціальні зміни – це перехід соціальних систем, спільностей, інститутів і організацій з одного стану в інший.

Основними характеристиками соціального розвитку є:

1. Якісні зміни. Перехід від одного стану до іншого (наочно-діюче, наочно-образне, абстрактно-логічне).

2. Незворотність розвитку. Розвиток припускає стабільність (абсолютна сталість, стабільність регулярних явищ, збереження індивідуальних розходжень).

3. Специфічність об'єкта розвитку (психіка й свідомість людини в системі його соціальних відносин).

Основними напрямами розвитку суспільства є прогрес і регрес.

Прогрес (лат. progressus – рух вперед, успіх) – напрям розвитку від нижчого до вищого, поступальний рух уперед, до кращого.

Соціальний прогрес – глобальний, всесвітньо-історичний процес сходження людських суспільств від примітивних станів (дикості) до вершин цивілізованого стану, заснованого на вищих науково-технічних, політико-правових, морально-етичних досягнень.

Соціальний прогрес веде до позитивних змін у суспільстві й проявляться в:

• ускладненні соціальної організації суспільства;

• змінах в системі соціальних зв'язків і типі регуляції суспільних відносин;

• зміні характеру виробництва та споживання;

• ступені оволодіння суспільством стихійними силами природи, яке виражається в зростанні продуктивності праці, ступені звільнення людей з-під гніта стихійних сил суспільного розвитку.

Важливою ознакою соціального прогресу є зростаюча тенденція до звільнення людини від:

• придушення державою;

• диктату колективу;

• експлуатації;

• замкнутості життєвого простору;

• страху за свою безпеку й майбутнє.

Світовий соціальний прогрес на сьогодні містить у собі:

• ріст добробуту й соціальної захищеності людей;

• ослаблення конфронтації між людьми;

• прагнення людей до миру й співробітництва;

• утвердження політичної демократії;

• ріст моральності, духовності людей;

• удосконалення людських відносин.

Основними формами соціального розвитку суспільства виступають: еволюція, революція, реформи.

1. Еволюційний процес – система поглядів, що носить поступовий, об'єктивний характер соціального розвитку: повільні, плавні, кількісні перетворення об'єктів.

2. Революційний процес: відносно швидкі, корінні, якісні зміни.

3. Реформи – комплекс заходів, спрямованих на перетворення, зміни, перебудову яких-небудь сторін громадського життя.

Соціальна еволюція – система соціальних змін, що відбуваються через загальні принципи системи та виявляються у певних тенденціях, які ведуть до соціальних новостворень. Це розвиток суспільства від найпростіших форм до найскладніших.

Соціальна революція – швидка зміна встановленого соціального порядку суспільства здебільше насильницьким способом, в результаті якої суспільство переходить від одного якісного стану до іншого.

Крім еволюції і революції, основною формою соціального розвитку суспільства є реформа – це комплекс заходів, спрямованих на перетворення, зміну, перебудову тих або інших сторін суспільного життя.

Теорія соціального розвитку розглядається в руслі різних підходів і концепцій. Можна виділити два теоретико-методологічні підходи до розуміння соціального розвитку через призму розвитку історичного процесу, які довгий час конкурували один з одним: перший підхід затверджував єдність історичного процесу, який підкоряється певним загальним законам (так звані теорії соціального прогресу), а другий – подавав історію як складну конфігурацію співіснуючих цивілізацій і культур, які послідовно змінюють одна одну в часі (теорії історичного круговороту). Із появою кібернетики (40-ві роки XX ст.) і синергетики виникає можливість певного об'єднання зазначених підходів у новий, системно-циклічний підхід, який відстоює, з одного боку, багатомірність і багатоваріантність історичного процесу, його альтернативність, а з іншого – необоротність і закономірну поступальність соціального розвитку. Еволюція теорій соціального розвитку схематично представлена на рис.1.

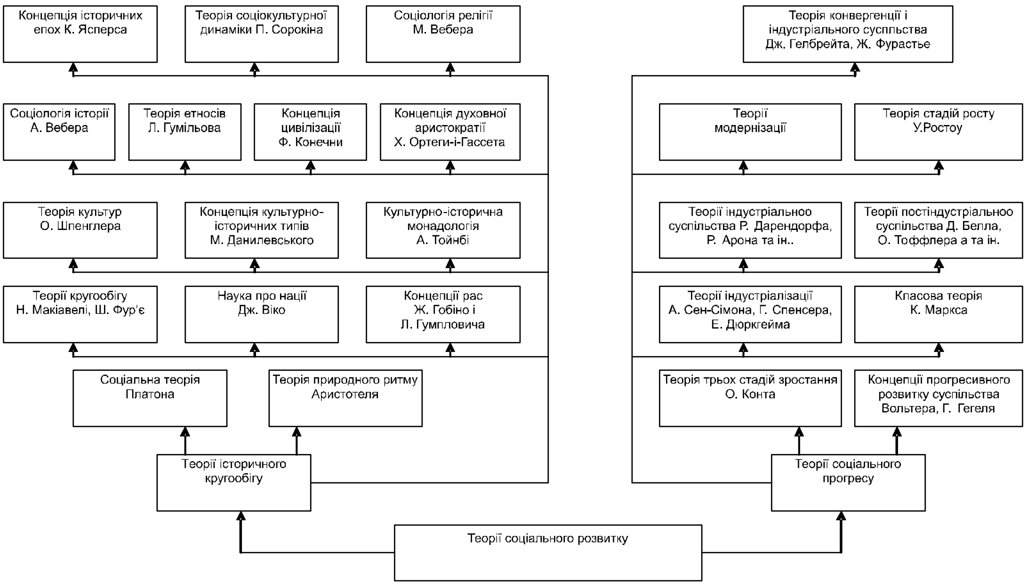

Рис.1. Теорії соціального розвитку в руслі різних підходів і концепцій

Таким чином, системно-циклічний підхід до розуміння історичного процесу фіксує важливий результат: хоча в навколишньому світі все стабільно, але все стабільне лише відносно, до певної міри, оскільки складноорганізованим системам властиво розпадатися, досягаючи найвищого розвитку. Стабільність виростає з нестійкості, тому що початок, народження нового пов'язане з хаосом, тобто абсолютною нестійкістю. Однак, знаючи об'єктивні закономірності певного етапу соціального розвитку, можна з певною мірою впевненості здійснювати соціальне управління в напрямі найбільш адекватному для суспільства цього конкретно-історичного етапу.

Категорія соціального розвитку також може розглядатися в призмі концепції сталого розвитку. Сталий розвиток (англ. sustainable development) – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

Літ.: *Лукашевич М. П.,* Туленков М. В.Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посібник. 2-ге вид., доп. і випр. – К. : МАУП, 2004. – 219 с.; Решетніченко А. В., Серьогін С. М. Теорія управління соціальним розвитком: українсько – англійський глосарій. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2005. – 144 с.; *Скуратівський В. А.,* Палій О. М., Лібанова Е. М., Соціальна політика. – К. : УАДУ. – 2003. – С. 364.; *Сучасний* соціально-політичний та гуманітарний розвиток регіону: наук. розробка / авт. кол.: З. В. Балабаєва (наук. кер.), Б. Ю. Ростіянов, І. Л. Росколотько. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 54 с.; *Трощинський В.,* Петроє О., Горгес І. Соціальний розвиток : опорний конспект навч. дисципліни. – К. : НАДУ, 2008. – 189 с. – Ѓж.

© *Курносенко Л.В*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТІ – управлінська діяльність як складова процесу управління, її суб'єктивний компонент є сукупністю скоординованих дій та заходів, що спрямовані на досягнення у межах організації певної мети. Управлінська діяльність є практичною реалізацією процесу управління. Складовими управлінської діяльності є управлінські компоненти, утворені управлінськими функціями: базово-управлінський (планування, організація, контроль), соціально-психологічний (комунікація, мотивація, керівництво) та власне управлінський (прийняття та реалізація управлінських рішень).

Реалізація управлінської діяльності в освіті пов'язана із впливом ряду умов – економічних, політичних, культурних, соціально-психологічних, інформаційних тощо. Провідне значення серед останніх належить соціально-психологічним умовам реалізації управління. Це обумовлено, перш за все, змістом управлінської діяльності в освіті, його соціальною, гуманістичною спрямованістю, а також специфікою діяльності освітніх організацій.

С.-п.о.у.д.о. є:

1. Мета діяльності освітніх організацій.
2. Провідні принципи реалізації управлінської діяльності в освіті.
3. Основний вид професійної діяльності, що реалізується в освітніх організаціях.
4. Велика чисельність учасників управлінського процесу, необхідність урахування їх вікових, гендерних, соціально-психологічних тощо особливостей.
5. Специфічні вимоги до керівників освітніх організацій.
6. Провідна роль комунікації в управлінні освітою.
7. Пріоритетне використання соціально-психологічних методів управління.

Головна мета освітніх організацій полягає в забезпеченні навчання, виховання та розвитку особистості, підготовці її до майбутнього самостійного життя. Вона є перспективною, віддаленою у часі. На відміну організацій іншої соціальної спрямованості, наприклад, комерційних, діяльність освітніх організацій зорієнтована не на отримання прибутку. Результатом функціонування освітніх організацій є «нематеріальний продукт» – гармонійна особистість, громадянин, професіонал. Критерії, за якими можна було б оцінити зазначені якості та характеристики, є відсутніми.

Реалізація управлінської діяльності в освіті базується на урахуванні загальнометодологічних та специфічних (гуманістичних) принципів. Серед загальнометодологічних принципів можна виділити принципи системності, комплексності, науковості, прогностичності тощо.

До специфічних (гуманістичних) принципів управління, що реалізуються в системі освіти, належать принципи урахування індивідуального досвіду, свободи вибору, безоцінкового ставлення, спільної діяльності в процесі управління та навчання, емпатійності, довіри, демократизації тощо. Зазначені принципи є тими, що у своїй основі базуються на соціально-психологічних, гуманітарних знаннях. Їх урахування дозволяє створити умови розвитку особистості, розкрити потенційні творчі властивості, самореалізуватися в професійній діяльності тощо. Зміст гуманістичних принципів співпадає з загальною місією освітніх організацій, а тому вони можуть бути визначені як провідні принципи реалізації управлінської діяльності в освіті.

Основним видом професійної діяльності, що реалізується в освітніх організаціях, є педагогічна діяльність. Її сутність полягає у створенні умов для усебічного та гармонійного розвитку особистості. Реалізація педагогічної діяльності ґрунтується на таких принципових положеннях: 1) навчання, виховання та розвиток здійснюються в їх єдності та відповідно до індивідуальних особливостей особистості, відповідають її індивідуальним потребам; 2) навчання, виховання та розвиток базуються на активізації внутрішніх резервів особистості (інтелектуальних, моральних, комунікативних тощо), спираються на природне прагнення людини до саморозвитку, самоудосконалення; 3) навчання, виховання та розвиток відбуваються в процесі активної взаємодії всіх учасників педагогічного процесу (учнів, вчителів, студентів, викладачів, батьків та ін.).

Специфіка педагогічної діяльності, окрім зазначених вище специфічних мети, принципів та результатів діяльності, проявляється у неможливості її об'єктивного оцінювання. Це пов'язане із відсутністю єдиних критеріїв якості педагогічної діяльності, розробки уніфікованих методик визначення її результативності, необхідності урахування суб'єктивного чинника тощо.

Складність реалізації управлінської діяльності в освіті пов'язана із неоднорідністю соціально-психологічних статусів та характеристик учасників педагогічного процесу. Це, зокрема, великий віковий діапазон, різні соціальні позиції та ролі, гендерні особливості, професійний та особистісний досвід тощо. Як наслідок, професійна управлінська діяльність в освіті ускладнюється через необхідність урахування в змісті, формах та методах управління соціально-психологічних особливостей її учасників. Зазначене обумовлює специфічні, підвищені вимоги до керівників освітніх організацій.

Загальновідомо, що не кожна людина може реалізуватися як педагог, вчитель, управлінець в освіті. Окрім бажання, наявності природних задатків та здібностей, необхідною є постійна робота над собою, наполегливість, терпіння тощо. Результатом такої роботи має стати сформована психологічна готовність керівника до управління (ПГУ) – комплекс відповідних мотивів, знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які б забезпечували результативність управління в цілому та успішну взаємодію учасників педагогічного процесу, зокрема.

Структура ПГУ представлена мотиваційним, когнітивним, операційним та особистісними компонентами. Окреме місце у структурі посідають здібності та задатки, що є передумовою формування даного особистісного утворення.

Управлінська діяльність в системі освіти має три рівні репрезентації: інституційно-рольовий, технологічний та персоніфікований.

Особливості громадських стосунків, представлені інституційно-рольовим рівнем функціонування управлінця, рівнем ідеологічного та соціально-рольового нормування праці, передбачають персоніфікацію людиною соціальних відносин, прийняття та виконання нею соціальної ролі «керівник», «освітянин», «вчитель», «вихователь». Це вимагає розв'язання низки проблем ціннісно-рольової детермінації особистості, а саме: формування стійкої системи цінностей, мотивів та установок, що відповідають професійному етикетові педагогічної діяльності. Зазначені особливості знаходять відображення у мотиваційному компоненті ПГУ як сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням освітньої галузі.

Виробничий, технологічний аспект управлінської діяльності в освіті, обумовлює насиченість операційного і когнітивного компонентів ПГУ. Цей рівень передбачає технологічну репрезентацію управлінської діяльності, а тому вимагає визначення кваліфікаційно необхідних компетентностей.

Персоніфікований рівень репрезентації управлінської діяльності передбачає персоналізацію управління. Виділення суб'єктивності спеціаліста із загальної позаособистісної системи детермінацій його діяльності дає зміст особистісного компонента ПГУ.

Управлінська діяльність не може здійснюватися поза комунікацією, без діалогу та міжособистісної взаємодії, оскільки саме в такий спосіб реалізується соціально-психологічний аспект управління як процесу. Комунікація пронизує усі компоненти управлінського процесу, забезпечує їх взаємодію та в цілому визначає їх ефективність.

В управлінні освітою комунікація постає і як зовнішня умова реалізації управлінського процесу, і як його метод; як засіб управління, і як його результат. В основі будь-якої комунікації лежить інформація – сукупність відомостей, фактів про події, явища, процеси. Саме якість інформації визначає рівень функціонування тієї чи іншої структури (організації, колективу, особистості). Тому очевидними є підвищені вимоги до інформації, яка використовується в освіті, адже саме вона «формує», «визначає», «розвиває».

Серед методів управлінської діяльності в освіті провідними є соціально-психологічні методи (порівняно із соціально-економічними, організаційними, адміністративними). Їх пріоритет визначається гуманістичною спря-

мованістю управління. В основі соціально-психологічних методів управління лежить орієнтація на соціальні потреби особистості – потреби в приналежності до певної соціальної групи, потреби у повазі, визнанні, статусі, престижі, потреби у самореалізації, творчості, компетентності тощо.

Чим більшою є кількість умов, що справляють вплив на систему, тим важче їх урахувати в процесі упорядкування та розвитку цієї системи. У випадку реалізації управлінської діяльності в освіті кількість умов є величезною, вони є мінливими, іноді суб'єктивними. Питання ефективності управлінської діяльності в освіті є складним, а тому його вирішення має базуватися на науковому підході та системному впровадженні наукових досягнень в управлінську практику.

Літ.: *Гончаров В. В.* Важнейшие понятия и концепции в современном управлении. – М. : МНИИПУ, 1998. – 176 с.; *Карамушка Л. М.* Психологія управління : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.; *Ковальський Теордор Дж.* Проблемні ситуації в керуванні освітою. – Пер. з англ. А. Камянець. – Львів : Літопис, 2003. – 253 с.; *Коломінський Н. Л.* Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : монографія. – К. : МАУП, 2000. – 286 с.; *Протасова Н.* Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації : навч.-метод. посіб. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 160 с.; Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч. посібник / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.. ; За заг. ред. М. В. Артюшиної. – К. : КНЕУ, 2008. – 336 с.

© Молчанова Ю.О.

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА (С.з.б.п.) (*Common foreign and security policy, CFSP*) **–** проведення загальної політики узгодження зовнішньополітичних дій і співробітництва у сфері безпеки членами ЄС. **С.з.б.п.** є завданням європейського співтовариства одного з трьох стовпів Європейського союзу, що ґрунтується на загальних цінностях, важливих спільних інтересах та захисті незалежності Союзу, зміцнення міжнародної безпеки і збереження миру всіма засобами.

Світові та регіональні кризи, нові виклики й загрози, поєднані з динамічним розвитком європейської інтеграції наприкінці XX ст., зумовили нові вимоги щодо зовнішньої політики з боку ЄС. Ситуація безпеки у Європі не могла забезпечуватися лише однією організацією (НАТО), тому було запропоновано структуру взаємопідсилюючих інститутів. В межах такої структури НАТО, Європейський союз, ОБСЄ та Рада Європи взаємодіють та відіграють свою специфічну роль у колективних зусиллях попередження або врегулювання кризових ситуацій, які загрожують стабільності та безпеці у Європі.

С.з.б.п. була започаткована Угодою про Європейський союз (УЄС) замість так званої «європейської політичної співпраці». Її мета – формування «європейської ідентичності» у сфері зовнішньої політики, безпеки й оборони. Розділ V (статті 11–28) УЄС, відомий також як «другий стовп», визначає не тільки завдання **С.з.б.п.**, а й специфічні юридичні інструменти їх реалізації – сумісні дії та спільні позиції, застосування яких ухвалюється одностайним голосуванням у Європейській Раді.

Розвиток **С.з.б.п.,** зумовлений об'єктивними тенденціями інтернаціоналізації господарського життя, внаслідок яких на європейському континенті сформувалося наймогутніше та динамічне інтеграційне об'єднання у світі. З розвитком інтеграції процеси зовнішньої політики та безпеки набувають власної динаміки й логіки. Це співробітництво розвивалося поетапно. З 1970 по 1986 р. Європейське політичне співробітництво було результатом прагматичного, міжурядового консультаційного процесу. Тільки завдяки Єдиному європейському акту 1986 року, співробітництво в зовнішній політиці одержало юридичну основу, й був сформований секретаріат Європейського політичного співробітництва. На початку 90-х рр. **С.з.б.п.** переходять безпосередньо в практичну площину. Досліджуючи розвиток цих політик, можна виділити етапи за назвами основних офіційних договорів Європейського союзу – 1) Маастрихтський договір; 2) Амстердамський договір; 3) Лісабонський договір.

Маастрихтський договір, який вступив у силу 1993 р., визначає **С.з.б.п.** як широку й вичерпну політику, що включає спільну

оборонну політику. Було сформульовано основні цілі зовнішньої політики та безпеки: по-перше, захист спільних цінностей держав-членів, основних інтересів, цілісності та незалежності Союзу; по-друге, зміцнення безпеки Союзу та його членів усіма можливими засобами; по-третє, збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, Гельсінського Заключного Акта та цілей Паризької хартії; по-четверте, сприяння міжнародному співробітництву.

Маастрихтські угоди запровадили два нові інструменти здійснення **С.з.б.п.:** спільна позиція та спільні дії. Детально сформулювавши принципи і методи вироблення спільної позиції, держави-члени ЄС зобов'язалися гарантувати відповідність їхньої національної політики спільній позиції. Згідно з договором Рада ЄС розробляє спільні позиції і визначає сферу застосування спільних дій, їх основні цілі і завдання, тривалість, засоби й умови реалізації. Члени Євросоюзу мають дотримуватися спільних дій доки не спливе термін або не будуть досягнуті поставлені цілі.

У Договорі про Європейський союз були зазначені механізми керування **С.з.б.п.** Реалізують цілі Союзу в цих політиках за допомогою різноманітних засобів: визначення принципів і основних напрямів спільної зовнішньої політики та політики безпеки;- визначення спільних стратегій; узгодження спільних дій; узгодження спільних позицій; зміцнення систематичного співробітництва між державами в політичній сфері. Євросоюз особливо відзначив чотири сфери, де необхідні спільні дії: безпека європейського континенту; роззброєння та контроль за озброєнням у Європі; нерозповсюдження ядерної зброї; експорт озброєння, контроль за наданням військових технологій третім країнам.

Амстердамський договір, який вступив у силу 1999 році, розширив та доповнив **С.з.б.п.** і підготував ЄС до розширення. Новим елементом, впровадженим Амстердамським договором, є розроблення спільних стратегій, що їх ухвалює Європейська Рада й реалізує Союз у сферах, які мають важливе значення для Союзу в цілому. На підставі спільних стратегій зручно знаходити стратегічні відповіді на міжнародні кризи та підвищувати ефективність діяльності Союзу, оскільки в рамках спільних стратегій рішення можна ухвалювати більшістю голосів.

С.з.б.п. передбачає, що НАТО залишається відповідальною за територіальну оборону Європи, а ЄС зобов'язався виконувати інші завдання, такі як «підтримання миру», післякризове врегулювання тощо. Країни-члени ЄС домовилися включити Європейську політику в галузі безпеки і оборони **(ЕПБО)**, як складову частину, до **С.з.б.п.**

На відміну від попередніх договорів, цей документ чітко зазначав зобов'язання країн-членів ЄС на активну і беззастережну підтримку в галузі **С.з.б.п.** Зміни торкнулися інституційної структури цих політик. Згідно з Амстердамським договором була впроваджена нова посада – Високий представник Євросоюзу з **С.з.б.п.,** який водночас був Генеральним секретарем Ради ЄС. До його повноважень належало здійснення координації і забезпечення функціонування всієї системи **С.з.б.п.,** а також від імені Ради ЄС ведення переговорів з країнами, що не належали до ЄС. Амстердамським договором було визначено детальні механізми й ефективну процедуру ухвалення рішень у рамках **С.з.п.б.**

Організаційний механізм функціонування С.з.б.п., модифікований в Амстердамі, полягає у наступному. **Європейська рада** на своїх самітах, які проводяться двічі на рік, визначає пріоритети й встановлює загальні напрями для всіх «політик» ЄС, серед них і **С.з.б.п. Рада ЄС** проводить щомісячні зустрічі, на яких ухвалює конкретні рішення. Паралельно функціонує **Комітет постійних представників**, до складу якого входять посли держав-членів при ЄС і представник Єврокомісії, яка щотижня розглядає поточні питання **С.з.б.п.** Двічі на місяць у рамках моніторингу **СЗБП** проходять засідання **Політичного комітету** (у складі політичних директорів від країн-членів і представників Єврокомісії). Нарешті, щоденною роботою з цього напряму займається мережа так званих європейських кореспондентів від країн-членів і апарату Комісії.

Лісабонський договір (набув чинності у 2009 р.) чіткіше визначає роль ЄС у сфері

С.з.б.п. В останні роки спостерігається збільшення ваги ЄС як самостійного гравця в сучасній загальноєвропейській архітектурі безпеки. Лісабонський договір став значним кроком до набуття Євросоюзом юридичного статусу суб'єкта міжнародних відносин. Він передбачає, що країни-члени мають демонструвати у зовнішній політиці солідарність, а ЄС може представляти їхні інтереси на світовій арені. Імплементація Лісабонської угоди суттєво сприяє наповненню реальним змістом **С.з.б.п.**, а також її невід'ємної складової – Європейської політики безпеки та оборони. Її головним завданням є створення сил та засобів для подальшого розширення можливостей Євросоюзу щодо участі у врегулюванні регіональних та локальних конфліктів, у т.ч. за межами Європи (на Близькому та Середньому Сході, Африці та інших регіонах світу). Ключовим положенням Лісабонської угоди є пункт про взаємну оборону (т.зв. «клаузула солідарності»), який зобов'язує надати допомогу і підтримку у разі, коли «територія країничлена ЄС стане жертвою військової агресії», а також положення про зобов'язання взаємного захисту країн членів ЄС у разі терористичної атаки, стихійних або техногенних катастроф. Рішення з питань оборони потребують одностайного схвалення всіма 27 державами-членами ЄС. Договір розширює відповідні повноваження Європейського союзу. Тепер до них входять операції з роззброєння, консультації та допомога з військових питань, а також допомога у відновленні стабільності після конфліктів. Крім цього, Лісабонський договір передбачає надання державами-членами цивільних та військових сил, потрібних для імплементації **С.з.б.п.** Договір визначає роль Європейської оборонної агенції.

У контексті концепції пріоритетних регіональних напрямків **С.з.б.п.** ЄС, Україна розглядається Євросоюзом як частина його найближчої периферії. Національним інтересам України відповідає інший варіант взаємин з ЄС, при якому вона виступала б як його рівноправний міжнародний партнер. Зовнішньополітичними пріоритетом України є стратегічний курс на європейську інтеграцію. Україна не може залишатися поза межами загальноєвропейських процесів і прагне включитися в розбудову системи європейської безпеки, поділяючи з іншими країнами Європи турботу про захист спільних цінностей та цілей. Зовнішньообумовленою і єдино можливою за нинішніх умов детермінантою зовнішньополітичного курсу є де-факто позаблоковий статус. Завдяки своєму геополітичному розташуванню, Україна цілком може стати корисним партнером ЄС у сфері забезпечення безпеки. Поглиблення досвіду цього співробітництва надалі може тільки прискорити процес її інтеграції в ЄС. При цьому процес військово-політичного співробітництва України з ЄС може бути здійснений як через безпосередню співпрацю з Європейським союзом у сфері безпеки, так і через можливість взаємодії української держави з НАТО в межах їхніх особливих відносин, використовуючи досвід роботи українських миротворців у системі подвійного підпорядкування миротворчих сил Євросоюзу (НАТО/ЄС).

Літ.: *Абрамов, В. І.* Європейський союз: Підручник / В. І. Абрамов, О. Ф. Деменко, О. І. Пошедін., Колектив авторів. Видання друге, доповнене та виправлене. – К. : НАОУ, 2008; *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. За заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка, В. Стрельцова. – Х.: – Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009; *Храбан І.А.* Конфігурація європейської безпеки в контексті реалізації національних інтересів України (воєнно-політичний аспект) / І. А. Храбан. – К. : ОІ НАОУ, 2007.

© Абрамов В.І.

СТАНДАРТ СОЦІАЛЬНИЙ (від англ. *standard* – норма, зразок) – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальних норм і нормативів або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. **С.с**. – рівень споживання тих чи інших благ, що склався у суспільстві і визнається прийнятним більшістю населення або представників певної суспільної групи. Певна частина членів суспільства за своїми умовами побуту може перебувати нижче визначеного таким чином рівня, але

переважання уявлень про стандарти життя, які відповідають мінімальним вимогам культури, свідчить, що значна частина населення живе в умовах, близьких до суспільних стандартів. **С.с**. можуть використовуватися державою як інструмент управління соціальним розвитком, у разі відпрацювання соціально-економічної політики, розподілу ресурсів соціального сектору, реалізації соціальних програм, встановленні й забезпеченні соціальних гарантій. У такому випадку, **С.с**. набувають рис чітко фіксованих нормативів. При цьому вони можуть мати обов'язковий або рекомендований характер. Під час розробки соціальних стандартів враховуються два аспекти: стандартизація соціальних прав; розробка соціальних стандартів рівня життя.

Головна мета розробки **С.с**. – забезпечити країну стабільністю і мінімізацією соціального ризику, що в цілому дозволить знизити соціальну напругу. Першу групу **С.с**. розроблено в 1961 р. у формі «Європейської соціальної хартії», присвяченій *формуванню і захисту соціальних прав*. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної хартії, яку схвалила Рада Міністрів 3 квітня 1996 р., а з 3 травня 1996 р. її відкрито для підпису Європейськими країнами. Сьогодні п'ятнадцять країн її ратифікували. Стандартизація соціальних прав передбачає право на працю, на професійну підготовку, справедливі умови праці, свободу профоб'єднань, укладення трудового договору, право працівників на інформацію та управління підприємствами тощо. Значна частина стандартизації соціальних прав відобразилася в чинних законах України.

Друга група соціальних стандартів пов'язана зі *стандартизацією рівня життя в країні*. Ці стандарти характеризують мінімальні соціальні норми, які гарантують гідний рівень життя. До **С.с**. життя відносяться такі: 1) тривалість життя – від 25 (мін.) до 85 (макс.) років; 2) грамотність населення – від 0 (мін.) до 100 (макс.) %; 3) середня тривалість навчання – 15 років; 4) реальний ВВП на душу населення (в купівельній спроможності до долара) – від 100 дол. (мін.) до 40 тис.дол. (макс.); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років) – 2,14–2,15; 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старша за 65 років у загальній чисельності населення) – 7%; 7) співвідношення 10% найбагатших до10% найбідніших – 10 до 1; 8) частка населення, яке проживає за межею бідності, – 10%; 9) співвідношення мінімальної середньої заробітної плати – 1 до 3; 10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 дол; 11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) – 8–10 %; 12) кількість правопорушень на 100 тис. чол. – до 5 тис.; 13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) – 50 до 50; 14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення – 284 од. Стандарти 1–4, як було показано, використовуються ООН для розрахунків індексу людського розвитку країни (рівень життя, освіта, довголіття), а стандарти 5–10 застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні.

У 2000 р. відповідно до Закону України від 05.10.2000 № 2017 «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» закладено правові засади формування та застосування державних **С.с**. і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій. Відповідно до статті 27 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» розроблено Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, який затверджено наказом Мінпраці від 17.06.02 № 293 відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.05.02 № 643, де визначено та систематизовано перелік державних **С.с**. і нормативів у всіх сферах їх застосування, а саме: у сфері доходів населення, соціального обслуговування, житлово-комунального обслуговування, транспортного обслуговування та зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення навчальними закладами, обслуговування закладами культури, обслуговування закладами фізичної культури та спорту, побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування, соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей. Крім того, у Класифікаторі визначено центральні та мі-

сцеві органи виконавчої влади, які є відповідальними за розробку й виконання державних **С.с**. та нормативів, здійснення моніторингу у сфері їх застосування та фінансового забезпечення.

У результаті всіх перетворень в Україні склалась і законодавчо закріпилась державна система соціальних стандартів та гарантій, до якої входять: прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти, охорони здоров'я тощо; основні державні соціальні гарантії, які забезпечують конституційні права громадян на достойний життєвий рівень; інші державні соціальні гарантії, які встановлюють для надання соціальної підтримки населенню країни в цілому та окремим категоріям громадян. До основних державних соціальних гарантій належать: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги, страхових та соціальних виплат тощо. Базовим державним **С.с.** є прожитковий мінімум, установлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Основні державні соціальні гарантії, що є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму. Інші державні соціальні гарантії являють собою гарантії щодо рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів, індексації грошових доходів населення, надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремих категорій громадян, які потребують соціальної підтримки і т. ін. Тому, критерії **С.с.** такої сучасної системи соціального забезпечення як одного з елементів соціальної політики повинні бути сформовані на підставі об'єктивних даних економічного, соціального, демографічного, а головне, правового та політичного характеру, щоб, з одного боку, реально відображали потреби індивіда у суспільстві, а з другого – давал уяву про реальні способи їх забезпечення на даному етапі суспільного розвитку. Всі ці дані складають основу соціальних показників, які виконують багато різних функцій і насамперед використовуються для: визначення та вимірювання соціальних цілей; проведення аналізу перебігу суспільних процесів; інформування суспільства про перебіг соціальних процесів.

С.с. і нормативи можуть прийматися і діяти на різних рівнях: 1) державні **С.с.** і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, діють на всій території України і є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності; 2) регіональні **С.с.** і нормативи формуються і затверджуються органом державної влади певного регіону України (27 регіонів – 24 області, АР Крим, м. Київ і м. Севастополь) і діють у межах даного регіону; 3) місцеві **С.с.** і нормативи формуються органами місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм і можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів; 4) **С.с.** і нормативи галузі соціальної сфери затверджуються відповідним міністерством чи відомством, діють у межах компетенції та сфери діяльності даної галузі; 5) **С.с.** і нормативи підприємства (установи) затверджуються керівними органами підприємства, діють тільки в його межах; 6) міждержавні **С.с.** і нормативи прийняті державами, що приєдналися до Угоди про проведення погодженої політики у сфері стандартизації і сертифікації; 7) міжнародні **С.с. –** міжнародною організацією зі стандартизації.

Літ.: Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної ради України № 2017-III від 5 жовтня . – 2000.; *Державний* класифікатор соціальних стандартів і нормативів: затв. Наказом Мінпраці від 17 черв. 2002 р. № 293 відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 трав. 2002 р. №*; Рівень* життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; За ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006.; *Єлагін* В.П. Соціальна політика. Теоретико-методологічні та концептуальні підходи : підручник / В.П. Єлагін. – Х. : Магістр, 2010.; *Гриненко* А. М. Соціальна політика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – К. : КНЕУ, 2003.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ — діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково–технічному співробітництву.

Таке визначення **С.** міститься у Законі України «Про стандартизацію» *(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 31, ст. 145)*

У широкому сенсі під **С.** розуміють добровільний та заснований на принципі консенсусу процес встановлення технічних вимог за допомогою відкритих і прозорих процедур з боку незалежних і визнаних органів стандартизації.

Це діяльність, спрямована на досягнення впорядкування в певній галузі (сфері) за допомогою встановлення положень для загального і багатократного вживання відносно реально існуючих і потенційних завдань. Таке визначення повною мірою відповідає цілям Міжнародної організації зі стандартизації і прийнято більшістю європейських національних та регіональних органів стандартизації.

С. – незамінний і практично єдиний засіб забезпечення сумісності, взаємозамінності, уніфікації, типізації, надійності техніки та інформаційних мереж, норм безпеки та екологічних вимог, єдності характеристик і властивостей, якості продукції.

Діяльність зі **С.** виявляється передусім у розробці, публікації вживанні *стандартів* – документів, у яких в цілях добровільного багатократного використання встановлюються характеристики продукції, правила здійснення і характеристики процесів виробництва, експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації і утилізації, виконання робіт або надання послуг. Стандарт також може містити вимоги до термінології, символіки, упаковки, маркіровки або етикеток і правил їх нанесення. Стандарти є вільними для громадського ознайомлення документами.

Метою **С.** є забезпечення раціонального використання природних ресурсів, відповідності об'єктів стандартизації їх функціональному призначенню, інформування споживачів про якість продукції, процесів та послуг, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції та торгівлі товарами і послугами.

Відтак, *об'єктами* **С.** є продукція, процеси та послуги, зокрема матеріали, складники, обладнання, системи, їх сумісність та уніфікація, правила, процедури, функції, методи чи діяльність, персонал і органи, а також вимоги до термінології, позначення, фасування, пакування, маркування, етикетування.

Суб'єктами **С.** є відповідні «уповноважені» органи стандартизації, технічні комітети стандартизації та інші суб'єкти, що займаються стандартизацією.

Загальні *цілі* **С.** випливають з визначення цього терміну.

Такими цілями, наприклад, можуть бути управління різноманітністю, прийнятність, сумісність, взаємозамінність, охорона здоровя, забезпечення безпеки, охорона навколишнього природного середовища, захист продукції, досягнення взаєморозуміння. Покращення економічних показників, торгівля. Ці цілі не є вичерпними і можуть здійснюватися як окремо, так і одночасно.

Відповідно до визначених цілей *основними завданнями* **С.** є забезпечення: 1) економії всіх видів ресурсів; 2) безпека продукції, робіт і послуг для довкілля, життя, здоров'я і майна; 3) безпеці господарських об'єктів з

врахуванням риску виникнення природних і техногенних катастроф і інших надзвичайних ситуацій; 4) технічній і інформаційній сумісності, а також взаємозамінність продукції; якості продукції, робіт і послуг відповідно до рівня розвитку науки, техніки і технології; 5) єдності вимірів; 6)обороноздатності і мобілізаційній готовності країни.

Найважливішими результатами діяльності зі **С.** є підвищення ступеню відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, ліквідація бар'єрів у торгівлі та сприяння науково-технічному співробітництву.

Як основа *технічного регулювання,* **С.** знаходить дуже широке застосування майже в усіх галузях, вона чітко встановлює вимоги до продукції (військове озброєння, атомна енергетика, аерокосмічна галузь тощо) та питань безпеки, вона дозволяє досягати рівня стандартної (базової) або навіть конкурентоспроможної якості (наприклад, на рівні галузевих стандартів) відповідно до мети застосування.

С. поділяють на міжнародну, регіональну та національну.

Міжнародна стандартизація — **С.,** що проводиться на міжнародному рівні та участь у якій відкрита для відповідних органів усіх країн.

Регіональна стандартизація — **С.,** що проводиться на відповідному регіональному рівні та участь у якій відкрита для відповідних органів країн певного географічного або економічного простору.

Національна стандартизація — **С.,** що проводиться на рівні однієї країни. Національна **С.** через процес гармонізації з міжнародними нормативними документами, що отримали міжнародне визнання, служить перепусткою на світові ринки для вітчизняних виробників.

Незалежно від рівнів здійснення **С.,** виділяють її *основні характеристики :* 1) добровільність процесу: стандартизація не може бути нав'язаною, а мотивація створення стандартів має економічну, або регуляторну основу; 2) це процес на основі консенсусу: стандарт приймається на основі методу, що потребує консенсусу в усіх зацікавлених сторін (представники промислових груп, середні та малі підприємства, органи державної влади, Споживачі, працівники тощо); 3) відкритість та прозорість відповідних процедур: відкриті та прозорі процедури забезпечують захист стандартизації від брудної конкуренції. Стандарт ухвалюється після запиту і рішення на державному рівні, щоб органи державної влади могли спиратися на нього при реалізації своєї політики; 4) призначення стандарту для повторюваного та постійного використання; 5) використання стандартів в основному не є примусовим: відповідність стандартам залишається добровільною.

Державна політика в Україні у сфері **С.** базується на таких принципах: 1) забезпечення участі фізичних і юридичних осіб в розробленні стандартів та вільного вибору ними видів стандартів при виробництві чи постачанні продукції, якщо інше не передбачено законодавством; 2) відкритості та прозорості процедур розроблення і прийняття стандартів з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників; 3) доступності стандартів та інформації щодо них для користувачів; 4) відповідності стандартів законодавству; 5) адаптації до сучасних досягнень науки і техніки з урахуванням стану національної економіки; 6) пріоритетності прямого впровадження в Україні міжнародних та регіональних стандартів; 7) дотримання міжнародних та європейських правил і процедур стандартизації; 8) участі у міжнародній (регіональній) стандартизації; 9) прийняття і застосування органами стандартизації на території України Кодексу доброчинної практики з розроблення, прийняття і застосування стандартів відповідно до Угоди СОТ про технічні бар'єри в торгівлі, що є додатком до Маракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі 1994 року.

Законодавчою основою діяльності зі **С.** В Україні є Закони України «Про стандартизацію», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяль-

ності», Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію та сертифікацію».

Літ.: *Настанова* ISO/IEC 2:1991// Веб-сторінка ISO: www.iso.ch. *ДСТУ 1.1. – 2001* Державна система стандартизації України. Стандартизація та сумісні види діяльності. Терміни та визначення основних понять; *Маніє Ф.* Безпека споживачів та нагляд за ринком в ЄС – українською мовою: навчальний посібник. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 113 с. *Маніє Ф.,* Чувпило О. О. Технічні правила і стандарти в ЄС. Технічне регулювання в Україні. – Українською мовою: навчальний посібник. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 135 с.

© Нелепов А.А., Шкумбатюк К.Л.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ОСВІТИ – процес встановлення державою стандартів освіти як узагальнених вимог до змісту, обсягу і рівня якості освіти та впровадження цих вимог у практику освітньої діяльності.

Результатом **С.о.** є стандарт освіти – засада правило, взірець, документ, який встановлює постійні основи діяльності або характерні риси виробів, процесів та послуг для загального і постійного використання у сфері освіти.

С.о. включає розроблення державних стандартів *загальної середньої*, *професійно-технічної* та *вищої освіти*.

Проведення на державному рівні **С.о.** законодавчо оформлено Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» та «Про вищу освіту».

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» Державний стандарт загальної середньої освіти складається з державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти.

Державний стандарт початкової загальної освіти розроблений відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку і передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, умінь і навичок здорового способу життя. Поряд із функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти (далі – Державний стандарт) визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави у її досягненні.

Державний стандарт охоплює Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мова і література, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології, що є органічним продовженням змісту відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти.

Систему стандартів вищої освіти складають державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів.

Стандартизація вищої освіти передбачає встановлення державою вимог до змісту, обсягу і рівня якості вищої освіти певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня та впровадження цих вимог у практику освітньої діяльності.

Стандарти вищої освіти є основою оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Стандартизація вищої освіти являє собою складний процес визначення нормативно-правової бази та розробки цілого комплексу нормативної та навчально-методичної документації, якою регламентується зміст вищої освіти (*освітньо-кваліфікаційні характеристики*), зміст навчання (*освітньо-професійні програми*), *якість освіти* (засоби діагностики якості вищої освіти).

У 1946 році було створено Міжнародну організацію зі стандартизації – ISO (International Organization for Standardization), головною метою якої є сприяння розвитку стандартизації та пов'язаних з нею галузей знань. На ISO покладено ряд завдань, головними з яких є координація і уніфікація міжнародних стандартів; розробка та впровадження міжнародних стандартів; обмін інформацією в галузі стандартизації тощо. На сучасному етапі в Україні відбувається процес **С.о.** відповідно до вимог міжнародної системи якості освіти ISO 9001:2000.

Процес **С.о.** можна вважати відносно новим процесом, який розпочався на міжнародному рівні на початку 80-х років XX століття. Зацікавленістю міжнародних організацій у вирішенні питань створення освітніх стандартів можна пояснити появу у 1994 році спеціального розділу «Пошук стандартів» у Доповіді про стан справ в галузі освіти у світі за 1993 р. ЮНЕСКО.

Важливим кроком у поглибленні процесу **С.о.** стало прийняття ЮНЕСКО Міжнародної стандартної класифікації освіти – МСКО, яка ставить собі завданням збір, компіляцію та розповсюдження статистичних даних про освіту в окремих країнах та у світовому масштабі.

Процес **С.о.** поширюється у Європі в рамках Болонського процесу, метою якого стало узгодження структури системи вищої освіти та досягнення більшої сумісності та порівнюваності систем вищої освіти в Європі.

В Україні процес **С.о.** розпочався у 1998 році. У цей час було прийнято ряд Постанов Кабінету Міністрів України, що визначали перелік напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, освітньо-кваліфікаційні рівні (ступені освіти) та порядок розроблення державних стандартів вищої освіти, розроблено Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України № 285 від 31 липня 1998 р.

С.о. в освітній галузі «Державне управління» пов'язана з кардинальними змінами змісту освіти державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, обумовлює необхідність розробки нового покоління нормативної та навчально-методичної документації, вимагає коригування програм підготовки фахівців зі спеціальностей, перегляду системи навчання та контролю за якістю освіти.

С.о. є одним із напрямів розв'язання проблеми професіоналізації діяльності управлінських кадрів, яка є центральною як для державної служби взагалі, так і для організації освітньої діяльності в галузі державного управління.

Систему стандартів вищої освіти, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», складають державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів.

С.о. в освітній галузі «Державне управління» є складною організованою, відкритою системою, яка в свою чергу складається з підсистем – державної, галузевої та варіативної компонент стандарту.

Державною компонентою **С.о.** встановлюється перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою та перелік спеціальностей за цими напрямами.

Галузева компонента державних стандартів вищої освіти базується на державній компоненті освітніх стандартів і являє собою систему нормативних і навчально-методичних документів за певними напрямами підготовки та спеціальностями, що наведені у Постанові КМУ «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» № 787 від 27.08.10 року.

Стандарти освіти вищих навчальних закладів поєднують узагальнений варіативний зміст освіти й навчання та нормативний зміст навчання: варіативні частини *ОКХ, ОПП* та засобів діагностики якості вищої освіти, навчальні плани, програми навчальних дисциплін.

Компонента навчального закладу (варіативна компонента державного стандарту освіти) доповнює галузевий стандарт вищої освіти за спеціалізаціями в межах відповідної спеціальності та конкретизує вимоги до змісту освіти з боку конкретних замовників-

споживачів фахівців. Варіативна компонента вводиться з метою задоволення вимог ринку праці та мобільності системи підготовки фахівців визначеної галузі.

Особливістю **С.о.** в галузі державного управління є те, що підготовка фахівців проводиться тільки за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра на базі попередньо здобутої повної вищої освіти.

Перспективами розвитку **С.о.** в Україні є розроблення нового покоління стандартів, створених на основі Європейської системи кваліфікацій (ЄСК) та розробленою на її основі Національною системою кваліфікацій (НСК), основою яких є компетентнісний підхід до системи освіти, зокрема і в галузі державного управління, розроблення і запровадження професійних стандартів як основи для модернізації державних освітніх стандартів (навчальних програм, навчальних планів) з метою підвищення якості змісту професійної освіти і навчання та приведення його у відповідність до вимог роботодавців.

Державне управління **С.о.** полягає у визначенні сучасних підходів, встановленні нормативно-правових засад та організації розроблення принципово нових стандартів освіти, які відповідатимуть європейським вимогам.

Літ.: Закони України: «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» та «Про вищу освіту»; *Постанови Кабінету Міністрів України:* «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» № 1247 від 7 серп. 1998 р., «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» № 65 від 20 січ. 1998 р., «Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою» від 31 лип. 1998 р. № 285.

© Синицина Н.Г.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ – це довгострокове планування на основі проміжних цілей. Стратегія визначається головною ціллю. Цілі, які визначають стратегічний план, називають стратегічними цілями. Стратегія також визначає, джерела отримання ресурсів для досягнення цілей і як їх розподілити. Формулювання стратегій розглядається як один із суттєвих компонентів системи стратегічного управління і передбачає визначення особливостей процесу створення окремих стратегій та «стратегічного набору». Стратегія — це спосіб досягнення результату, сформульованого у вигляді мети, а формулювання стратегій є процесом, у ході якого керівники встановлюють місію, формують систему цілей, обирають стратегії, а також визначають усі складові (компоненти) процесу стратегічного управління.

Стратегія – це довгостроковий взаємозалежний комплекс видів діяльності, спрямований на забезпечення життєздатності й економічного потенціалу підприємства стосовно його конкурентів. Саме тому **С.п.** є процесом визначення цілей організації і їхніх змін, ресурсів їхнього досягнення і політики, спрямованої на придбання і використання цих ресурсів. **С.п.** спрямоване на забезпечення успіху підприємства, закріплення завойованих ним позиції на ринку збуту, визначення перспективи для подальшого росту

Стратегічний план, з одного боку, зорієнтований на віддалену перспективу, а з іншого боку – повинний бути досить гнучким, щоб за необхідності можна було внести в нього зміни. Практично – це програма діяльності підприємства протягом тривалого часу; її необхідно пристосовувати до постійно мінливої ділової і соціальної обстановки.

Процес **С.п.** можна умовно розділити на чотири фази:

Перша фаза – фінансове планування. Воно обмежується процедурою складання річного бюджету і базується на оцінках і інтуїції вищого керівництва.

Друга фаза передбачає сполучення фінансового і довгострокового планування. Фінансові результати прогнозуються на 3–5 років. Недолік такого підходу полягає в тому, що майбутнє важко передбачити, використовуючи тільки фінансові показники. У наш час рішення за такою схемою приймають підприємства з нескладною організаційною структурою.

Третя фаза – концентрація уваги на факторах зовнішнього оточення: новітніх технологічних розробках, демографічних, соціальних, економічних. На основі отриманих

даних і заглибленого дослідження ринків збуту можуть розроблятися альтернативні стратегії.

Четверта фаза – стратегічний менеджмент. Крім дій, що відносяться до попередніх фаз, підприємства основну увагу приділяють збереженню і зміцнення позицій на ринках. В даний час усі ведучі корпорації розвинутих країн у сфері планування використовують стратегічний менеджмент.

При визначенні стратегій необхідно враховувати:

• типи реакцій на зміни умов у зовнішньому середовищі (в попиті, рівні конкуренції, законодавстві тощо) — як загрозливих, так і сприятливих: захист проти негативного розвитку подій та сприяння реалізації позитивних тенденцій;

• варіанти розподілу ресурсів між підрозділами, відділами та напрямами діяльності з метою найефективнішого їх використання при сприянні досягненню стратегічних цілей;

• методи конкуренції в кожному з напрямів діяльності підприємства для забезпечення його конкурентоспроможності та адекватної реакції на загрозу з боку конкурентів;

• варіанти нагромадження (втрати) необхідних внутрішніх можливостей підприємства для забезпечення конкурентоспроможності підприємства за рахунок більшої збалансованості окремих частин (підсистем) виробничого потенціалу як основи для досягнення синергії стратегічних напрямків діяльності.

Процес **С.п.** посідає центральне місце в системі стратегічного управління. Більшість західних і східних фірм використовують **С.п.** для того, щоб змінити себе, вийти з безнадійних ситуацій, які сформувались зовні та в середині підприємства. Основні передумови переходу до **С.п.** такі: необхідність реакції на зміни умов функціонування підприємств та організацій; потреба в об'єднанні різних напрямів його діяльності в умовах розвитку процесів децентралізації та диверсифікації; наявність конкурентних переваг і необхідність їхньої підтримки (у підприємств, що їх мають) або створення їх (в аутсайдерів); посилення конкуренції; інтернаціоналізація бізнесу, розвиток зв'язків з підприємствами, які використовують систему **С.п.**; наявність висококваліфікованих менеджерів, здатних вирішувати складні питання, застосовуючи систему стратегічного управління; розвиток теорії та практики **С.п.**, які допомагають перейти від методу «проб і помилок» до наукових методів передбачення й підготовки майбутнього та до майбутнього; наявність доступної інформації (глобальних інформаційних мереж) для вивчення сильних і слабких сторін підприємства, зовнішнього середовища та умов конкуренції; посилення інноваційних процесів, генерація та швидке освоєння підприємствами нових ідей; необхідність впровадження високої культури управління, орієнтованої на запобігання опору змінам та стимулювання розвитку підприємства.

Крім того, існують макропроцеси, які стимулюють розвиток **С.п.** Понад 40 країн розвивають свою економіку за допомогою системи п'ятирічних планів. Наприклад, у Японії планувалося 10 п'ятирічок, у Франції п'ятирічні плани застосовуються з 1947 р. Наявність таких планів орієнтує підприємства на певні напрями та спонукає їх планувати свою діяльність.

С.п. — це систематизовані та більш-менш формалізовані зусилля всього держави, органів державної влади, підприємств та організацій, спрямовані на розробку та організацію виконання стратегічних планів, проектів і програм. Розробка планів як специфічний вид діяльності — це послідовний ітераційний процес, що складається з кількох взаємопов'язаних етапів: встановлення цілей; визначення стратегій («стратегічного набору») та заходів щодо їхньої реалізації; передбачення послідовності дій у межах досить тривалого часу та закріплення її у планах, проектах і програмах різного типу, що є інструментами досягнення цілей та реалізації стратегій; організація виконання планових завдань; облік, контроль та аналіз їхнього виконання. Останні два етапи є переходом до впровадження цілісної системи стратегічного управління, оскільки зумовлюють необхідність організаційно-аналітичної та контрольно-координаційної діяльності не лише в органах **С.п.,** а й у лан-

ках, де виконуються дії, визначені стратегічними планами та програмами.

С.п. – це переважно централізоване планування, із залученням підрозділів, що розробляють стратегії власного розвитку. Залежно від обраного підходу до розробки стратегії — одноосібного, побудованого на делегуванні, співробітництві або конкуренції, — а також від особливостей функціонування підприємств можна застосувати різні варіанти організації процесу **С.п.** Принциповим є те, що вищий рівень управління становить собою координаційний центр стратегічної діяльності; всі інші ланки можуть бути більш (наприклад, в разі існування стратегічних господарських центрів) або менш самостійними у визначенні стратегій, розробці стратегічних планів та організації їхнього виконання. Різноманітні підходи до процесу **С.п.** передбачають наявність єдиної філософії **С.п.** — активної адаптації до середовища та потреб підприємства; а також декількох загальних етапів, які повторюються в різних схемах планування. До них належать: аналіз та оцінка середовища, визначення рівня конкурентоспроможності, розробки місії, цілей, стратегій, формування стратегічних і поточних планових документів, організація їх виконання на основі адекватних механізмів обліку, контролю та аналізу.

Літ.: *Бобров В.Я.* Основи ринкової економіки і підприємництва : підручник. – К., Вища школа, 2003; *Тарасюк Г.М.*, Шваб І.І. Планування діяльності підприємства : навчальний посібник. – К. : «Каравела», 2003; *Шваб Л.І.* Економіка підприємства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Каравела, 2004; *Швайка Л.А.* Планування діяльності підприємства : навчальний посібник. – Л. : Новий світ. – 2003.

© Борисевич С.О.

СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ *(загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття)* – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Важливим здобутком нашої країни на етапі становлення ринкової економіки є створення системи соціального захисту населення від безробіття, що ґрунтується на принципах соціального страхування. Відповідно до чинної Конституції України – громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

«Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» заклали фундамент формування системи соціального страхування. Із прийняттям у 2000 році Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» в Україні запроваджено нову страхову систему соціального захисту населення від безробіття, яка чинна майже в усьому світі і передбачає такий механізм підтримки доходів безробітних, яким встановлено залежність одержання допомоги по безробіттю від внеску застрахованої особи. Відповідно до Закону матеріальне забезпечення за страхуванням встановлюється зі значною диференціацією залежно від причин втрати роботи. Перевагу в соціальному захисті надано категорії безробітних, які втратили роботу з незалежних від них обставин.

Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають:

• застраховані особи;

• незастраховані особи — військовослужбовці Збройних сил України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ, військ Цивільної оборони, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України,

органів внутрішніх справ України, звільнені з військової служби у зв'язку із скороченням чисельності або штату без права на пенсію (далі — військовослужбовці), та особи, які вперше шукають роботу, інші незастраховані особи у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних;

• громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати страховику страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

• особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати страховику страхових внесків.

В умовах соціального страхування допомога у зв'язку з безробіттям використовується не тільки як пасивний захід підтримки на період безробіття, а і як спосіб повернення безробітного до трудової діяльності.

Суб'єктами страхування на випадок безробіття є:

• застраховані особи, а також члени їх сімей;

• страхувальники;

• страховик.

Застрахованими особами є: наймані працівники, а також інші особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), на користь яких здійснюється страхування на випадок безробіття.

Другим суб'єктом загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття є страхувальники. Це роботодавці та застраховані особи, які відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» сплачують страхові внески.

Третій суб'єкт — страховик. Це Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (далі — Фонд) створений для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із Законом і статутом Фонду.

В Україні, за даними Державної служби статистики України, в грудні 2010 р. було зареєстровано 544,9 тис. безробітних, що на 2,5% більше, ніж за відповідний період 2009 р. (531,6 тис. осіб). У грудні 411,3 тис. безробітних отримували допомогу. Середній розмір допомоги склав 780,05 грн.

Рівень безробіття (за методологією МОП) економічно активного населення працездатного віку в середньому за 9 місяців 2010 року становив 8,7%. Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований по відношенню до населення працездатного віку, на 1 лютого 2011р. становив 2,1%.

Розмір допомоги по безробіттю визначається у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого Кабінетом Міністрів України, залежно від страхового стажу.

Допомога у зв'язку з безробіттям виплачується після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в державній службі зайнятості.

Літ.: *Конституція* України; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; *Інформація* Державної служби статистики України про рівень безробіття у 2010 році.

©Дудюк В.С.

СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ – (англ. *structure of national economy*) – сукупність пропорцій і відносин

між всіма елементами господарської системи країни, яка забезпечує її цілісність. **С.н.е.** зумовлюється суспільним поділом праці, розвитком зв'язків між елементами відповідної господарської системи. **С.н.е.** має динамічний характер, залежить від впливу багатьох чинників: наявності виробничих ресурсів та умов їх розміщення, стабільності ринків збуту та видів економічної діяльності, природно-кліматичними і демографічними умовами, культурними традиціями тощо.

Поняття **С.н.е.** є багатоаспектним, оскільки під різним кутом зору характеризує співвідношення окремих її частин. Розрізняються декілька основних видів структурних співвідношень в національній економіці (табл. 1).

Зазначені види структурних співвідношень використовуються з метою більш детальної характеристики розвитку господарської системи країни. Так, при аналізі галузевої **С.н.е.** виділяють галузі, підгалузі, міжгалузеві комплекси тощо. Класифікаційною одиницею (системоформуючою одиницею) в цьому разі є підприємство, яке має самостійний баланс та банківський рахунок. Якщо підприємство займається декількома видами діяльності, то воно належить до відповідної галузі за пере-

Таблиця 1

Основні види структурних співвідношень в національній економіці

Вид	Зміст
Відтворювальні	Відбивають співвідношення частин господарської системи, які виокремлюються залежно від участі у різних фазах відтворення суспільного продукту. Характеризують напрями використання ВВП (НД) на відтворення основного капіталу, споживання та нагромадження, пропорції між виробничим та особистим споживанням, між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, між заміщенням використаних засобів виробництва (фондом заміщення) та новоствореною вартістю (чистою продукцією) тощо.
Галузеві	Відображають пропорції розвитку окремих галузевих секторів, груп галузей, міжгалузевих комплексів, галузей, підгалузей, видів діяльності, виробництв, сфер національної економіки.
Функціональні	Дозволяють уточнити пропорції відтворювального типу. Характеризують взаємодію та залежність окремих сегментних ринків (ринку ресурсів, продуктів, грошей, валюти, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо) та їх елементів (попиту і пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків тощо). До переліку функціональних пропорцій, відносяться, зокрема: співвідношення між платоспроможним попитом і пропозицією на створений ВВП (НД), між платоспроможним попитом і пропозицією на окремих ринках пов'язаних ресурсів і продуктів, між продуктивністю праці і зарплатою, між доходами і витратами, між інвестиціями і заощадженнями, між експортом та імпортом продукції тощо.
Технологічні	Характеризують співвідношення технологічних укладів, які визначають технологічну базу виробництва і зумовлених рівнем перетворення речовин, енергії та інформації.
Територіальні	Відображають розміщення виробництва та інфраструктури в окремих територіальних (регіональних) утвореннях (системах), зокрема, в економічних районах, територіальних господарських (виробничих) комплексах, спеціальних економічних зонах, а також в адміністративно-територіальних одиницях (район, область).
Соціальні	Відбивають співвідношення між організаційно-правовими формами підприємництва та режиму власності, між верствами населення, диференційовані за рівнем доходів та обсягами споживання тощо.

важаючим видом його діяльності. Великі (комплексні) галузі (промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво, зв'язок, лісове господарство тощо) охоплюють підприємства і організації, які виконують однотипні функції і види діяльності. У складі великих галузей виділяють підгалузі – сукупність підприємств, які випускають однорідну продукцію або виконують однорідні роботи, надають однорідні послуги (наприклад, у промисловості – вугільна, нафтогазова, легка, харчова, хімічна та інші; у сільському господарстві – рослинництво, тваринництво; на транспорті – автомобільний, залізничний, водний та інші).

Суттєве значення для аналізу галузевої **С.н.е.** має виокремлення міжгалузевих комплексів – паливно-енергетичного, хімічнолісового, агропромислового, машинобудівного, транспортного та інших.

Особливими галузевими пропорціями, що обумовлюють перебіг структурних зрушень в сучасних господарських системах, і які певною мірою можна віднести також до відтворювальних пропорцій, є співвідношення між галузями матеріального виробництва та галузями, які забезпечують їх функціонування. Забезпечувальні галузі називають інфраструктурою. Розрізняють два основні типи інфраструктури – виробничу (охоплює галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво (транспорт, зв'язок, шляхове господарство, енерго-, газо-, водопостачання), та невиробничу інфраструктуру (загальна і професійна освіта, охорона здоров'я).

При аналізі галузевої **С.н.е.** розмежовуються галузі матеріального виробництва і невиробничої сфери. Згідно зі ст.261 ГКУ до сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності. Усі інші види діяльності у своїй сукупності становлять сферу нематеріального виробництва (невиробничу сферу).

Галузеві пропорції в економіці також характеризують співвідношення між інституційними секторами (див. статтю «Інституційні сектори економіки»). Об'єктами класифікації в цьому разі є інституційні одиниці, відносяться до певного сектору (підсектору) економіки. За цим підходом в **С.н.е.** виокремлюються п'ять інституційних секторів:

• нефінансові корпорації, у складі яких виділяють три групи галузей:

а) галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів;

б) галузі, зайняті переробкою ресурсів та виготовленням готової продукції;

в) сфера послуг (у т.ч. інформаційне, науково-технічне, комунікаційне, фінансове обслуговування виробництва);

• фінансові корпорації;

• сектор загального державного управління;

• домашні господарства;

• некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Аналіз **С.н.е.** відповідно до зазначених видів структурних співвідношень – відтворювальних, галузевих, технологічних тощо – дозволяє більш чітко визначити специфіку організації господарської системи тієї чи іншої країни, провести міжнародні зіставлення при оцінці стану та перспектив розвитку відповідних господарських процесів.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпораций : учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.]: под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА (англ. – *structural policy*) – напрям економічної політики держави, комплекс організаційно-правових, фінансово-економічних заходів уповноважених органів влади та державних інституцій, що запроваджуються з метою оптимізації внутрішніх пропорцій національної еко-

номіки, підтримки ефективної, збалансованої, пропорційної структури господарської системи країни. Реалізація **С.п.** передбачає ініціювання змін, стимулювання, раціоналізацію та укріплення співвідношень між основними елементами економіки – галузями, секторами, регіонами тощо.

С.п. залежно від міри втручання та застосовуваних механізмів відбувається за двома основними сценаріями, які визначаються як пасивний та активний тип її запровадження. При виборі інструментарію здійснення **С.п.** кожна країна обирає свій варіант, в якому у тій чи іншій мірі поєднуються обидва зазначені типи. При цьому першому – *пасивному варіанті* – віддається перевага в країнах, що тяжіють до моделі економічного лібералізму (США, Канада), а другий – *активний сценарій* – знаходить втілення в країнах економічного дирижизму (Японія, Франція, Швеція) (табл. 1).

Таблиця 1

Характерні ознаки пасивної та активної структурної політики

Характеристика	Пасивна	Активна
Пріоритетні механізми реалізації	Ринкове саморегулювання шляхом взаємодії попиту і пропозиції, конкуренції суб'єктів господарювання й переливу капіталу і ресурсів унаслідок зміни норм прибутку	Державне регулювання із використанням прогнозних оцінок окремих елементів розвитку структури економіки, розробкою державних програм і планів структурної перебудови, використання селективної підтримки окремих галузей, регіонів, виробництв тощо
Методи реалізації	Традиційні правові та економічні методи опосередкованого впливу держави на перебіг господарських процесів	Розширений перелік методів прямого і опосередкованого впливу
Період досягнення проголошених цілей	Тривалий	Прискорений
Соціальні наслідки реалізації	Генерує виникнення значних соціальних проблем і конфліктів	Зорієнтована на своєчасне розв'язання соціальних проблем

Активна **С.п.** здійснюється із використанням методів та інструментів прямого і опосередкованого впливу. До методів ***прямого впливу*** відносяться: надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних субсидій, дотацій, надбавок, позик і преференцій для розвитку окремих галузей, виробництв, регіонів; використання системи державних замовлень та контрактів, індикативного планування і програмування, цінового дотування й цільового фінансування виробництва окремих видів продукції, діяльності окремих суб'єктів господарювання або розвитку секторів економіки тощо. Реалізація пасивної **С.п.** зорієнтоване на використання методів ***опосередкованого впливу***: надання податкових і кредитних пільг з диференціацією за певними пріоритетними галузями і виробництвами, запровадження прискореної амортизації, встановлення різних імпортних та експортних тарифів, диференціація порядку здійснення зовнішньоторговельних операцій тощо.

Реалізація **С.п.** передбачає визначення найбільш ефективних напрямів структурних змін в економіці; з'ясування пріоритетних напрямів розвитку окремих галузей, виробництв, регіонів; втілення комплексу регуляторних заходів у межах окреслених загальних підходів. У цьому разі йдеться про запровадження специфічної **С.п.** в промисловості, аграрному секторі, на транспорті, в окремих регіонах тощо. Здійснення державою **С.п.** не підміняє собою приватну підприємницьку ініціативу, а створює передумови для її активізації, використання потенціалу ринкової конкуренції господарюючими суб'єктами. Такий підхід дозволяє узгодити довгострокові і поточні цілі **С.п.** в економіці та знайти прийнятні засоби їх реалізації в умовах нестабільності ринкових відносин.

Перелік основних напрямів **С.п.** постійно змінюється залежно від пріоритетних завдань розвитку національної економіки. При цьому досить часто реалізація певних напрямів цієї державно-управлінської діяльності розглядається як окремий вид, напрям економічної політики держави. Це стосується, зокрема, науково-технічної, інноваційної, інвестиційної, конкурентної та антимонопольної політики держави.

Пріоритетними напрямами **С.п.** в економіці України в сучасних умовах господарювання є:

• розвиток конкуренції та обмеження монополізму;

• активізація інвестиційних процесів у розвитку національної економіки;

• підвищення інноваційності (науково-технічного рівня та якості) та конкурентоспроможності продукції;

• ліквідація диспропорцій між розвитком галузевих комплексів, підвищення частки галузей, що виробляють кінцеву продукцію;

• раціоналізація розміщення виробництва та забезпечення збалансованого розвитку регіонів країни;

• сприяння розвитку ринкової інфраструктури (банків, бірж, страхових та інвестиційних компаній тощо);

• забезпечення ефективного співвідношення між обсягами внутрішньої та зовнішньої торгівлі, посилення міжгалузевої та прямої кооперації у зовнішньоекономічних зв'язках, зміна структури експорту на користь готової продукції, насамперед – наукоємної;

• посилення соціальної спрямованості та екологічності розвитку національної економіки тощо.

Літ.: *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібн. / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : навч. посібник / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во «Новий світ-2000», 2006. – 432 с.; *Макроэкономическое* регулирование: роль государства и корпорацій : учебн. пособ. / [В. М. Соколинский, Г. А. Родина, И. О. Фаризов, А. А. Новиков и др.] : под ред. В. М. Соколинского. – М. : КНОРУС, 2010 – 248 с.

© Сафронова О.М.

Т – У

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПАРК (англ. *Technopark* – технопарк, ТП) – найпоширеніша в США і Європі форма об'єднання розроблювачів нових технологій і венчурних фірм. Це юридична особа або об'єднання на основі договору про спільну діяльність юридичних осіб (учасників), головною метою яких є діяльність по виконанню інвестиційних і інноваційних проектів, виробничого впровадження наукомістких розробок, високих технологій і конкурентноздатної на світових ринках продукції.

Виділяють наступні *шляхи утворення* **Т.п.**: з ініціативи співробітників науково-дослідних і університетських центрів, що бажають комерціалізувати результати своїх розробок; з ініціативи персоналу, що залишає велику фірму, з метою відкрити свою справу; перетворення діючих підприємств у нові форми з метою одержання державних пільг, передбачених для **Т.п.**

Мета створення **Т.п.** – стимулювання зростання інноваційної складової, як одного з найважливіших системних чинників економічного розвитку, формування конкурентних переваг вітчизняної економіки, забезпечення національної безпеки країни для залучення фінансових коштів в галузь інноваційного підприємництва; створення інфраструктурного середовища для розвитку інноваційних продуктів; утримання висококваліфікованих кадрів шляхом створення нових робочих місць відповідного рівня престижу.

Т.п. являє собою науково-виробничий територіальний комплекс, до якого входять дослідні інститути, лабораторії, експериментальні заводи з передовою технологією, створювані на заздалегідь підготовлених територіях навколо великих університетів з розвиненою інфраструктурою, до якої належать: лабораторні корпуси, виробничі приміщення багатоцільового призначення, інформаційно-обчислювальні центри колективного користування, системи транспортних та інших комунікацій, магазини, житлово-побутові приміщення, сервісні та виставкові комплекси.

Уперше словом «парк» у 1951 році названо інноваційний об'єкт у США (штат Каліфорнія, містечко Пало-Альто), де розташований один з найвідоміших і найбільших американських університетів – Стенфордський. Організації типу «наукові парки» довго лишалися специфічним американським феноменом. У 70-х **Т.п.** почали з'являтися в Західній Європі, а в останнє десятиліття «паркова хвиля» охопила практично всі розвинуті держави світу і багато країн що розвиваються (Індію, Малайзію, Таїланд та ін.). Нині загальне число різноманітних **Т.п.** нараховує тисячі. Функціонують і міжнародні асоціації цих організацій.

Основними компонентами **Т.п.** є: територія та будівлі; науково-дослідний центр із його кадровим та науковим потенціалом; промислові підприємства та фірми, що перетворюють науковий потенціал дослідного центру в ринкову продукцію; адміністративно-управлінська структура, що забезпечує функціонування всього комплексу як єдиного цілого; заклади інфраструктури підтримки – виробничої та побутової.

При створенні наукового **Т.п.** в ролі дослідного центру можуть бути: вищий навчальний заклад (університет), державна лабораторія чи інститут, науково-дослідний підрозділ організацій державного чи приватною сектору. Найпоширеніший на Заході варіант пов'язаний з університетами, де крупні вищі школи традиційно є не лише

навчальними закладами, але й провідними центрами фундаментальної та прикладної науки.

Держава – одна із найбільш впливових дійових осіб у всіх аспектах створення та розвитку **Т.п.**, хоча в більшості країн вона не є безпосереднім ініціатором і учасником того чи іншого конкретного **Т.п.** (виняток – уряд Японії з його програмою технополісів). Наприклад, у Великій Британії більше половини **Т.п.** побудовані так званими агентствами розвитку (Development agencies) – державними організаціями, створеними для надання допомоги сільськогосподарським районам та районам із високим рівнем безробіття в організації сучасної промислової бази. Світовий досвід становлення технологічного ринку в США, Японії, Швеції, Тайвані і ін., показує, що основним елементом державної політики в розвинених країнах є програми стійкого розвитку і створення техноекополісів і **Т.п.** як інноваційних центрів. Економічний розвиток на зразок техноекополісів і **Т.п.** перетворює периферійні області з відносно відсталою економікою у високорозвинуті регіони, забезпечені високими технологіями в різних сферах промислового і сільськогосподарського виробництва, транспорту, зв'язку. При цьому розв'язуються регіональні завдання соціального розвитку, зокрема, створення додаткових робочих місць, підготовка власних фахівців, створення інфраструктури і ін.

Користувачами технопарків виступають маленькі приватні фірми, засновані, як правило, молодими вченими, які прагнуть започаткувати конкурентоспроможний бізнес. Без відповідної допомоги, на початковому етапі, поява високотехнологічного бізнесу просто неможлива. Чим складніша наукова концепція, закладена в основу бізнес-проекту, тим більша підтримка має бути надана. Зазвичай послуги **Т.п.** після відповідного обговорення бізнес-проекту незалежні експерти надають на період до 5–7 років. За цей час необхідно відпрацювати технологію, знайти партнерів і, найголовніше, — споживачів продукції.

Основна ідея технопарку – комерціалізація наукових досліджень університетських, академічних та інших дослідних центрів, наукова продукція яких з допомогою інноваційних процедур доводиться до промислових та комерційних структур.

У січні 1996 р. Президентом України було підписано розпорядження про створення **Т.п.** та інноваційних структур інших типів з метою інтенсифікації процесу розроблення та впровадження у виробництво новітніх технологій, підготовки висококваліфікованих кадрів. Кабінету Міністрів доручено розглянути Положення про порядок створення і функціонування **Т.п.** та бізнес-інкубаторів.

В роботах західноєвропейських і американських дослідників – Я. Ван Дейна, П. Друкера, Дж. Кларка, А. Кляйхнехта, Г. Менша, Д. Сахала, Дж. Хендерсона, Т. Хіросі, К. Фрімена, Й. А. Шумпетера та інших досліджувався механізм впливу інновацій на розвиток економіки. Вагомий вклад в дослідження питань інновацій та інноваційної діяльності внесли провідні вітчизняні вчені О. Амоша, В. Амітан, Л. Антонюк, В. Василенко, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Кацура, О. Лапко, М. Кондратьєв, Б. Патон, І. Пригожин, А. Поручник, В. Савчук, Д. Черваньов, В. Шматко.

Т.п. України – це здебільшого комплекс підприємств та організацій з визначеними науково-технічними напрямами. Комплекс об'єднує дослідження, розробки та виробництво і на основі розвинутої підприємницької діяльності забезпечує реалізацію високих технологій, виробництво конкурентоспроможної продукції.

Таким чином, у системі заходів щодо реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України необхідним є створення реального ринку інтелектуальної продукції, розробка механізмів передачі технологій, готових до застосування, законодавчого захисту прав інтелектуальної власності, які є ключовим компонентом економічного зростання національної економіки в умовах міжнародного науково-технічного обміну.

Літ.: *Амитан В.* Промышленный и интеллектуальный потенциал в системе научно-технического развития Донецкого региона / В. Амитан // Економіст. – 2001. – № 12. – С. 32–35; *Антонюк Л. Л.* Інновації: теорії, механізм розробки та комерціалізації : монографія. / Л. Антонюк, А. Поручник,

В. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.; *Економічна* енциклопедія в 3-х т. /За ред. С. В. Мочерного, – К. : Академія, 2001. – Т. 3 – 952 с.; *Інноваційна* стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.; *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогрес, 1982. – 453 с.; *Freeman K.* The Economics of industrial innovation / K. Freeman. – 2nd edn. Frances Pinter, London, 1982. – P. 38.

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

ТЕХНОПОЛІС *(англ. Technopolis — технополіс, «містотехніки»)* – найбільш високий рівень інтеграції. **Т.** узаконені в Японії близько 20 років тому. Префектури мають право організувати **Т.** при наявності в місті з населенням не менш 200 тис. чол. Декількох великих підприємств, що працюють в 2–3 напрямах передових технологій, потужної групи університетів і НДІ, а також сучасною житловою зоною з розвитою інфраструктурою й зовнішнім транспортом. Керування економічною діяльністю **Т.** перебуває повністю в руках місцевих органів влади.

Велике різноманіття парків розподіляється за чотирма категоріями:

1. Регіон науки – великий науково-виробничий комплекс із розвинутою інфраструктурою сфери обслуговування, що охоплює значну територію, межі якої приблизно співпадають з адміністративними межами підрозділу типу району чи округу. Тобто, це район чи округ, в економіці якого головну роль відіграють дослідні центри, що розробляють нові технології, і виробництва, засновані на застосуванні цих нових технологій.

2. Технополіс – науково-виробничий комплекс із розвинутою інфраструктурою сфери обслуговування, що охоплює територію окремого міста. Тобто, місто, в економіці якого головну роль відіграють дослідні центри, що розробляють нові технології, і виробництва, що ці технології використовують.

3. Науковий (технологічний) парк – науково-виробничий (як правило, територіальний) комплекс, до якого входить дослідний центр і компактна виробнича зона, що прилягає до нього, де на орендних чи інших умовах розташовані малі наукоємні фірми. Однак сучасні засоби комунікації, в т. ч. Інтернет, E-mail тощо, дозволяють об'єднати просторово розрізнені елементи технопарку в одне ціле, не збираючи їх територіальне, тому можна очікувати появи «віртуальних» об'єднань як самостійних і впливових сегментів.

4. Інкубатор – інноваційна структура, де на обмежений термін розташовуються створювані малі фірми-клієнти. Інкубатори часто називають інноваційними центрами, які здебільшого створюються як один із компонентів наукового парку, його початковий ступінь. Вони можуть бути як частиною технопарку, так й існувати окремо.

Створення **Т.** дає можливість:

• максимально зблизити науку та виробництво і, таким чином, значно підвищити ефективність використання досягнень НТП;

• сприяти структурній перебудові економіки для підвищення її наукомісткості;

• рівномірніше розташовувати ПС, вирівнюючи при цьому диспропорції в економічному розвитку;

• розвивати у технополісах безвідходні виробництва, розробляти та впроваджувати досконаліші методи очищення, застосовувати екологічно чисті матеріали й джерела енергії.

«Мозковий центр» **Т.** сприяє створенню конкурентноздатної продукції та отриманню власної продукції у вигляді науково-технічних розробок, кваліфікованих науково-технічних та організаційно-економічних консультацій («ноу-хау»).

Вагомий вклад в дослідження питань інновацій та інноваційної діяльності внесли такі провідні вітчизняні вчені, як: О. Амоша, В. Амітан, Л. Антонюк, В. Василенко, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Кацура, М. Кондратьєв, О. Лапко, Б. Патон, І. Пригожин, А. Поручник, В. Савчук, Д. Черваньов, В. Шматько, а також зарубіжні вчені-класики інноваційної теорії П. Друкер, А. Кляйхнехт, М. Портер, К. Фрімен, Дж. Хендерсон, Т. Хіросі, Й. Шумпетер та ін.

Літ.: *Василенко В. О.* Інноваційний менеджмент: навчальний посібник / Василенко В. О., Шматько В. Г. – К. : ЦУЛ, Фенікс, 2003. – С. 9–48; *Гальчинський А. С.* Інноваційна стратегія українських ре-

форм / Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.; Економічна енциклопедія в 3-х т. / За ред. *С. В. Мочерного* – К. : Академія, 2001. – Т. 3 – 952 с.; *Инновационный* менеджмент : учебник / Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. Б. Н. Чернышева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Вузовский учебник, 2008. – 464 с.; *Лапко О.* Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: Монографія. / *Лапко О.* – К. : Ін-т економ, прогнозування НАН України, 1999. – С. 28.

© Медведкін Т.С.

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНЕ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ – цілеспрямований организуюче-регулюючий вплив держави (через систему її органів та посадових осіб, на які покладається здійснення управління в умовах надзвичайних ситуацій), спрямований на забезпечення нормальних умов життєдіяльності людини і суспільства, функціонування держави, об’єктів економіки та інфраструктури, недопущення (або зменшення) матеріальних втрат та шкоди довкіллю у випадку виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

У.д.н.с. має певні особливості внаслідок багатоваріантності сценаріїв розвитку надзвичайних ситуацій, кожна з яких є по-своєму унікальною, тобто має свої причини виникнення, сценарій розвитку, особливості впливу на людину, довкілля, масштаби та тяжкість наслідків. Крім того, дія деяких принципів державного управління у звичайних умовах відрізняється від їх дії в умовах надзвичайних ситуацій. Це стосується загальноуправлінських принципів ритмічності (порушується рівномірність виконання процесів у часі), розпаралелювання (зникає резерв часу) та зниження інтенсивності робіт (інтенсивність зростає). Зростає вплив принципу обмеженості інформації. Знижується дія принципу федералізму та делегування повноважень (зростає централізація) та адаптації (потребує часу, якого обмаль). В низці принципів прийняття рішень фактор часу наближається до критичного, при зменшенні достовірності інформації.

До того ж в умовах надзвичайних ситуацій діють специфічні принципи організації державного управління та функціонування системи державного управління, що передбачають системність при аналізі ситуацій та прийнятті рішень; підготовку адаптованого до місцевих умов плану дій на випадок надзвичайних ситуацій та своєчасне його уточнення; постійну оцінку ризиків та розробку на цій основі заходів щодо мінімізації можливої шкоди (збитків); усунення причин, які породжують страх у керівників різних рівнів управління швидко приймати, у разі необхідності, рішучі і неординарні рішення; постійну перевірку здатності спеціально створених організаційно-технічних, інформаційних та інших систем терміново перейти в необхідний режим функціонування; забезпечення вищого ієрархічного рівня управління необхідною інформацією (особливо у момент виникнення надзвичайних ситуацій); вчасне виявлення допущених помилок і негайне коригування дій щодо їх виправлення; вчасне визначення сфер, які залишаються поза увагою, незважаючи на заздалегідь підготовлений кризовий план; організацію ефективної взаємодії місцевих підприємств та органів влади, спрямованих на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, зокрема раціональну розстановку людей з урахуванням характеру кризи; постійний моніторинг і прогнозування поведінки місцевого населення в режимі надзвичайної ситуації; надання населенню і організаціям, які представляють його інтереси, а також ЗМІ всебічної інформації щодо ризиків та динаміки розвитку ситуації.

Це також стосується наявності різних режимів функціонування **У.д.н.с**.: повсякденного функціонування, підвищеної готовності, режим надзвичайної ситуації та надзвичайні правові режими (зони надзвичайної екологічної ситуації, надзвичайного або воєнного стану). Крім того, в умовах надзвичайних правових режимів згідно з чинним законодавством України передбачається можливість запровадження тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; підвищення інтенсивності роботи і зменшення часу на уточнення та перевірку інформації, що збільшує ризик використання недостовірних даних під час прийняття управлінського рішення.

Серед особливостей **У.д.н.с**., що здійснюють вирішальний вплив на ефективне функціонування органів державної влади, на які покладається управління виконанням завдань із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, доцільно виділити основні, вплив яких на ефективність **У.д.н.с**. є значним:

• зростання рівня невизначеності інформації внаслідок швидкого розвитку надзвичайної ситуації та зміни обстановки, а отже, й ризику прийняття неадекватного ситуації управлінського рішення;

• зменшення часу на розробку, узгодження, прийняття та виконання адекватних ситуації управлінських рішень;

• підвищені вимоги до управлінського персоналу, у тому числі до їх знань, умінь, навичок та психологічної стійкості;

• необхідність залучення додаткових ресурсів зі спеціальних фондів та резервів, враховуючи необхідність їх термінової доставки на місце виникнення надзвичайної ситуації;

• додаткові вимоги до структури системи державного управління для функціонування її в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема, підвищення вимог до структурно-функціональної гнучкості системи у зв'язку з необхідністю оперативного переходу в різні режими функціонування залежно від ситуації, що склалася, а також до надійності окремих елементів структури системи, які є найбільш відповідальними.

Зазначені особливості потребують комплексного врахування через те, що існуючий між ними взаємозв'язок значно посилює їх вплив на функціонування системи **У.д.н.с**.

Тому вітчизняні й зарубіжні науковці та практики одностайні у висновках, що **У.д.н.с**. має базуватися на управлінні ризиками, яке, на основі їх мінімізації дозволяє попередити надзвичайні ситуації, зменшити їх негативний вплив на населення та довкілля за допомогою прогнозування, розробки ймовірних сценаріїв розвитку на основі знань причинно-наслідкового зв'язку формування надзвичайних ситуацій в конкретних умовах. Це дає можливість зменшити ризик виникнення надзвичайних ситуацій. Тому управління ймовірністю (ризиком) виникнення надзвичайних ситуацій та управління рівнем захищеності індивіда та суспільства службами екстреного реагування та ліквідації наслідків є невід'ємними складовими **У.д.н.с**. Але при цьому управління ризиком має ґрунтуватися на наступних принципах:

• виправданості практичної діяльності (стратегічна мета управління ризиками) – прагнення до підвищення рівня добробуту суспільства (максимізація загальної очікуваної суми матеріальних та духовних благ) при обов'язковій умові: ніяка практична діяльність, спрямована на реалізацію мети, не може бути виправдана, якщо вигода від неї для суспільства загалом не перевищує спричинених нею збитків;

• оптимізації захисту (тактична мета управління ризиком) – збільшення середньостатистичної очікуваної тривалості життя, що має бути в суспільстві, протягом якої особистість може вести повноцінне та діяльне життя в стані фізичного, духовного та соціального добробуту;

• інтегральної оцінки небезпек (політика у сфері управління ризиком буде ефективною та послідовною лише в тому разі, якщо в управлінні ризиком урахований увесь сукупний спектр існуючих у суспільстві небезпек та вся інформація про рішення, що приймаються у цій сфері без будь-яких обмежень доступу широких верств населення);

• стійкості екосистем (політика у сфері управління ризиком, як обов'язкова умова, має реалізовуватися в рамках суворих обмежень впливу на екосистеми, що складаються з вимог про перевищення величин цих впливів гранично допустимих екологічних навантажень).

Літ.: *Закон* України «Про правові засади цивільного захисту» від 24 червня 2004 року; *Акимов В. А.* Экономические механизмы управления рисками чрезвычайных ситуацій. Учебное пособие / Акимов В. А., Богачев В. Я., Владимиров В. К. и др. – М. : ИПП «Куна», 2004; *Воробьев Ю. Л.* Новая идеология противодействия катастрофам / Воробьев Ю. Л., Акимов В. А., Потапов Б. В. // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – 2000. – Вып. 1; *Клименко Н.Г.* Особливості державного управління в умовах надзвичайних ситуацій: Дис... канд. наук з держ. упр: 25.00.01 / НАДУ при Президентові

України. – К., 2008; *Мастрюков Б. С.* Безопасность в чрезвычайных ситуациях: Учеб. для студ. – М. : Издат. центр «Академия», 2003; *Нижник Н. Р.* Національна безпека України. (методологічні аспекти, стан, тенденції розвитку): Навч. посіб. / Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.; за заг. ред. П. В.Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою України : монографія – К. : Вид-во НАДУ, 2004.

© Клименко Н.Г.

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ – це діяльність, спрямована на створення соціально-прогностичних, педагогічних, кадрових, організаційних, правових, матеріально-фінансових та інших умов, які необхідні для нормального функціонування і розвитку галузі, реалізації її мети; цілеспрямована зміна її стану.

Управління реалізується в різних галузях та за різними напрямами: управління технічними системами (речами), управління біологічними системами (організмами), управління соціальними системами (людьми). Оскільки система освіти є соціальною сферою, то й **У.о.** – один із видів соціального управління, об'єктами якого виступають різноманітні установи системи *загальної середньої освіти* та управління, що мають ієрархічну структуру.

Управлінські дії спрямовані на досягнення стратегічних пріоритетних цілей функціонування та розвитку освіти. Сучасними освітніми пріоритетами визнано: забезпечення освіти протягом життя; *рівний доступ до якісної освіти*; посилення ролі держави в гарантуванні справедливості в здобутті освіти; гуманізація та демократизація освіти; оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання; формування інноваційної особистості; підвищення професійної компетентності викладачів; перехід до *державно-громадського управління освітою*; ефективне та результативне використання видатків на освіту.

Системного характеру управління освітою в Російській імперії, до складу якої входила й територія України, набрало в 1802 р., коли (відповідно до маніфесту від 8 вересня 1802 р.) було створено Міністерство народної освіти.

Від початку до середини XIX ст. управління загальною середньою освітою набувало певних обрисів, зумовлених суспільно-політичними змінами в суспільстві, що значною мірою продукувалися змінами у вищому керівництві державою. Упродовж цього періоду було прийнято ряд документів, які регулювали й регламентували систему управління освітою.

Протягом усього періоду існування центрального органу управління освітою в Російській імперії змінювалися форми, методи та стилі управління освітою, відповідно до чого створювалися, реорганізовувалися та ліквідовувалися органи управління освітньою сферою.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (1996 р.) в Україні для управління освітою створюються система державних органів управління і органи громадського самоврядування, які діють у межах повноважень, визначених законодавством, виділяються людські, фінансові, матеріальні ресурси. В основу **У.о.** покладено державну освітню політику, яка фіксується в законодавстві та доцільно орієнтує управлінську діяльність

У.о здійснюється на центральному, місцевому та інституційному рівнях.

До центральних органів державної влади, які здійснюють **У.о.** належать: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (МОНМС); Міністерства і відомства України, яким підпорядковані навчальні заклади. МОНМС бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації освітньої політики, здійснює контроль за її втіленням. Акти МОНМС є обов'язковими для міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти незалежно від форм власності. Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів, у проведенні державного інспектування та акредитації закладів освіти, здійснюють контрольні функції по дотриманню вимог щодо якості освіти.

Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, місцеві органи державної вико-

навчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють управління освітою на території області, району, міста, утворюючи для цього відповідні органи управління освітою, які діють у межах повноважень, визначених законодавством. Розмежування повноважень з питань управління освітою між місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування закріплено законами «Про місцеве самоврядування» (1997) та «Про місцеві державні адміністрації» (1999). Зазначені органи мають як власні, так і взаємно делеговані повноваження в галузі освіти.

Органами управління *навчального закладу* визначаються законами, а також типовим положенням про заклад, а конкретні форми управління – його статутом.

Органами громадського самоврядування в освіті є: загальні збори (конференція) колективу навчального закладу; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти АР Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. Такі органи вносять пропозиції щодо формування державної політики в галузі освіти, вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності закладів освіти. Повноваження органів громадського самоврядування в освіті визначає в межах чинного законодавства МОНМС за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітянських) об'єднань.

Стрімкі зміни політичної, економічної, соціальної та культурної сфер людської діяльності ставлять на порядок денний питання щодо перетворення жорсткого командного управління організаціями на більш мобільне, гнучке. У зв'язку з цим вимагає суттєвої перебудови і система управління освітою. Сьогодні відбувається перехід до *державно-громадського управління освітою.* Це передбачає залучення до процесу управління освітою громадськості і передачу їй частини повноважень.

У процесі реформування системи **У.о.** посилюється загальнонаціональна роль МОНМС в розробленні і втіленні державної освітньої політики, підготовці стратегічних рішень, утвердженні функціонального принципу управління освітньою галуззю. При цьому поступово усувається державна монополія в управлінні освітою. Водночас посилюється громадське управління освітою, одним із показників якого є роздержавлення системи освіти і диверсифікація освітніх установ. Роздержавлення виявляється у появі поряд із державними навчальних закладів різних форм власності, де керівники, педагоги, вихователі і батьки діють на основі власних інтересів, запитів регіональних, національних, професійних, конфесійних об'єднань і груп. Диверсифікація освітніх установ передбачає одночасний розвиток різних типів навчальних закладів: гімназій, ліцеїв, коледжів, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів. Розвиваються як державні, так і недержавні заклади освіти.

З огляду на процеси демократизації актуальності набуває проблема здійснення соціального партнерства*,* яке є цінністю громадянського суспільства. Партнерство припускає розробку й упровадження механізмів спільної діяльності та ініціювання різних форм взаємодії з бізнесом, органами місцевого самоврядування, некомерційними організаціями, громадськістю.

Літ.: *Вердиев Д. М.* Государственно-общественная система управления образованием в условиях дифференцированной социокультурной и этнокультурной среды: дис. … доктора пед. наук: 13.00.01 / Вердиев Донмаз Млазимович. – Ростов-на-Дону, 1999; *Закон* України «Про освіту» // Законодавство України про освіту : Зб. законів. – К. : Парламентське вид-во, 2002; *Луговий В. І.* Десять років становлення (досвід досліджень, розробок і впроваджень у сфері державного управління). – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Шишко П. М.* Значение образования в формировании традиций гражданственности самоуправления в России / П. М. Шишко // Образование и гражданское общество : материалы круглого стола 15 ноября 2002 г. – Вып. 1. – СПб. : Изд-во ЦОП СПб ГУ, 2002;

© Луговий В.І., Гаєвська Л.А.

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ (*Education Quality Management*) – специфічний вид суспільної діяльності, що спрямована на підтримку та поліпшення якості й

результативності функціонування галузі освіти в цілому та загальноосвітнього, культурного і професійного рівня підготовки молоді. **У.я.о.** являє собою процес переведення якості освіти як об'єкта управлінського впливу в стан, що характеризується заздалегідь визначеними й обґрунтованими показниками якості освіти. Суб'єктами **У.я.о.** виступають органи державного управління *якістю освітою*, які утворюють лише частину відповідного механізму державного **У.я.о**. У розвинених країнах світу сформувалися тенденції щодо залучення громадськості до управління якістю освіти, зокрема через участь у формуванні суспільних вимог до якості освіти, визначення перспективних напрямів державної освітньої політики, контроль за досягнутими результатами функціонування освітньої галузі. Сучасні суспільні та політичні процеси обумовили потребу в створенні в Україні громадянського суспільства та формуванні державно-громадського управління освітою, у т.ч. й якістю освіти як кінцевого результату діяльності системи освіти. Об'єктом **У.я.о**. виступає система освіти в аспекті її якості, а управлінський вплив спрямовується на різноманітні складові цієї системи: матеріально-технічні, науково-методичні, фінансові, а також і людські ресурси. **У.я.о.** є обов'язковою складовою державного управління освітою, виступає стрижневим напрямом управлінської діяльності в сфері освіти. Воно визначено як один з пріоритетних напрямів державної освітньої політики України, спрямоване на забезпечення конституційного права громадян на рівний доступ до якісної освіти. **У.я.о.** як діяльність держави спрямована у двох основних напрямах. Поперше, воно має забезпечити якість усіх параметрів освітнього процесу і освітньої підготовки випускника навчального закладу як кінцевого результату діяльності системи освіти, задовольнивши його освітні потреби. Подруге, повинно забезпечити максимально ефективне використання капіталовкладень і ресурсів та результативне функціонування системи освіти як соціальної системи.

У.я.о. розглядається з позицій теорії управління, зокрема управління якістю. Значного поширення в останні десятиліття зазнала так звана теорія тотального (загального) менеджменту якості (Total Quality Management – TQM), основні положення якої були адаптовані до сфери освіти. Згідно з цією теорією, запровадження у будь-якій установі (або організації) системи управління якістю сприятиме найбільш ефективному досягненню поставлених цілей розвитку. Однією з вимог приєднання до *Болонського процесу* є створення національних та інституційних механізмів гарантування, забезпечення та оцінювання якості освіти, інакше кажучи, систем управління якістю освіти. **У.я.о.** здійснюється через відповідні системи **У.я.о.**, обов'язковими структурними компонентами якої виступають: об'єкт управління – система освіти в аспекті якості її складових елементів, інформаційна система – система *моніторингу* та оцінювання якості освіти, виконавська система, діяльність якої спрямована на реалізацію розроблених рекомендацій та програми дій щодо поліпшення якості освіти, та управлінська система, яка у єдності з інформаційною системою формулює освітню проблему, виробляє програму її дослідження.

У.я.о. може бути реалізоване різними методами, зокрема: управлінням за цілями; управлінням за відхиленнями; управлінням за результатами.

У.я.о. передбачає проведення діяльності з цілепокладання, організації та забезпечення якості освіти, мотивації, контролю за якістю, оцінювання результатів та прогнозування якості освіти.

Історично в Україні питання **У.я.о.** до 2000 р. вивчались в контексті загальних питань управління системою освіти та навчальними закладами. Вироблялись підходи щодо оцінювання ефективності діяльності навчальних закладів, способів поліпшення рівня навчальних досягнень учнів як складової якості освіти, але переважно з позицій педагогічних наук. Органами **У.я.о.** в Україні є: Державна акредитацій на комісія (ДАК), фахова рада, регіональна експертна рада (центр), Державна інспекція навчальних закладів при Міністерстві освіти і науки України. ДАК є постійно діючим

органом, який забезпечує виконання вимог до *ліцензування*, *атестації* та *акредитації* вищих і професійно-технічних освітніх закладів за напрямами підготовки та перепідготовки фахівців, надання та зміни статусів цих закладів. Очолює ДАК міністр освіти і науки України. Фахова рада з ліцензування та акредитації *вищих навчальних закладів* (ВНЗ) створюється ДАК як постійно діючий орган, що забезпечує експертизу з ліцензування і акредитації вищих навчальних закладів, незалежно від підпорядкування та форм власності, за заявленими напрямами і освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців. Мережу і персональний склад фахових рад визначає ДАК. Регіональна експертна рада (центр) з ліцензування та атестації освітніх закладів, які здійснюють діяльність, пов'язану з одержанням *загальної середньої та професійно-технічної освіти*, створюється ДАК при відповідних органах державного управління освітою Автономної Республіки Крим, обласних (місцевих) держадміністрацій. Державна інспекція при Міністерстві освіти і науки України створена Постановою Кабінету Міністрів від 17.09.1992 р. для контролю за діяльністю освітніх закладів освіти незалежно від форм власності щодо реалізації єдиної державної політики в галузі освіти. **У.я.о.** здійснюється через відповідний механізм державного управління якістю освіти, складовими якого є контроль за якістю освіти (ліцензування, атестація й акредитація навчальних закладів), визначення соціальної, педагогічної, економічної та політичної ефективності функціонування систем освіти та державного управління нею на різних ієрархічних рівнях тощо.

Проблему **У.я.о.** та побудови системи **У.я.о.** досліджували українські вчені Г. Дмитренко, Л. Одерій, Т. Лукіна, О. Ляшенко; російські вчені: Д. Матрос, В. Панасюк, О. Севрук, С. Шишов та ін.

Літ.: *Лукіна Т. О.* Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні: Монографія. – К., 2004; *Одерій Л.П.* Менеджмент якості вищої освіти: методи і механізми. – К. : ІСДО. – 1995; *Система* управління якістю медичної освіти в Україні : монографія / І. Є. Булах, О. П. Волосовець, Ю. В. Вороненко та ін. – Д., 2003; *Управління* якістю освіти // Енциклопедія освіти. – АПН України; Гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юріном Інтер, 2008. – С. 945–947; *Панасюк В. П.* Системное управление качеством образования в школе. – 20 -е изд. – СПб.; М., 2000.

© Лукіна Т.О.

Ф

ФІНАНСОВИЙ РИНОК – система економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів. Фінансові активи – кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів. На **Ф.р.** відбувається взаємодія економічних суб'єктів, з одного боку, тих, які мають накопичені заощадження, а з іншого боку, тих, хто потребує кошти для розширення свої діяльності. Т.ч., **Ф.р.** забезпечує перетікання ресурсів від тих суб'єктів, у кого вони в надлишковому обсязі, до тих, хто потребує інвестицій.

Осіб, які інвестують кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, називають інвесторами та власниками фінансових активів – акцій, облігацій, депозитів тощо. Тих, хто залучає вільні фінансові ресурси через випуск та продаж інвесторам фінансових активів, називають емітентами таких активів. Кожен фінансовий актив є активом інвестора – власника активу та зобов'язанням того, хто емітував даний актив.

Головні функції **Ф.р.** у сучасній ринковій економіці включають:

1) встановлення цін на фінансові активи – **Ф.р.** забезпечує таку взаємодію покупців та продавців фінансових активів, у результаті якої встановлюються ціни на фінансові активи, що врівноважують попит і пропозицію на них;

2) забезпечення ліквідності фінансових активів – **Ф.р.** запроваджує механізм викупу в інвесторів належних їм фінансових активів і тим самим підвищує ліквідність цих активів;

3) посередницька – **Ф.р.** сприяє знаходженню для кожного з кредиторів (позичальників) контрагента угоди, а також суттєво зменшує витрати на проведення операцій та інформаційні витрати;

4) передача, розподіл, об'єднання та диверсифікація ризиків – одна з відмінностей **Ф.р.** від ринків товарів або послуг полягає у великому ризику виконання операцій, а також у ціні невдач. Банкрутства у фінансовій системі набагато більше впливають на зниження довіри до уряду, ніж банкрутства торговельно-промислових підприємств. Для запобігання ризику на **Ф.р.** використовуються такі стратегії: об'єднання ризиків (наприклад, взаємне страхування або перестрахування); диверсифікація (урізноманітнення фінансових інструментів, видів операцій, клієнтів, з якими працюють фінансові установи з метою розподілу ризику); хеджування (перекладення ризику за певну плату на іншу фізичну або юридичну особу шляхом використання похідних фінансових інструментів – опціонів, ф'ючерсів).

Основними суб'єктами фінансового ринку виступають інститути позафінансової сфери, держава, населення, професійні учасники ринку: фінансові інститути та інститути інфраструктури, – а також іноземні учасники ринку. Інститути позафінансової сфери – це юридичні особи, резиденти певної держави, які займаються виробництвом різноманітних товарів та наданням послуг. До інститутів позафінансової сфери належать промислові та сільськогосподарські підприємства, корпорації, установи, організації тощо. Разом з іноземними учасниками ринку вони або виступають інвесторами, або емітують і розміщують на **Ф.р.** власні фінансові активи. Важливим джерелом фінансування для нефінансових інститутів, зокрема корпорацій, виступають банківські кредити, інші види позичок,

облігації та акції. Населення виконує на **Ф.р.** роль інвестора, придбаваючи ті чи інші цінні папери або інші фінансові інструменти. У країнах з розвиненою ринковою економікою до 70 % населення вкладає кошти в різноманітні фінансові активи. Як емітент боргових зобов'язань населення отримує на **Ф.р.** кредити на різноманітні цілі.

Фінансовими інститутами, без яких неможливе функціонування **Ф.р.**, є комерційні банки, кредитні спілки, інвестиційні компанії, пенсійні фонди, страхові компанії, компанії з управління активами тощо. Фінансові посередники, здійснюючи великі обсяги операцій з інвестування та залучення коштів, зменшують для учасників **Ф.р.** витрати і відповідні ризики від проведення операцій із фінансовими активами через економію на масштабі та вдосконалення процедур оцінювання цінних паперів, емітентів фінансових активів. Інститути інфраструктури **Ф.р.** – біржі та позабіржові системи, клірингові центри, інформаційні, рейтингові агентства тощо – забезпечують стабільне функціонування ринку, здійснюють купівлю-продаж фінансових активів на постійній та впорядкованій основі, контроль за якістю фінансових активів, що перебувають в обігу.

Держава виступає на **Ф.р.** позичальником, регулярно розміщуючи на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання. Іноді держава виступає як інвестор, здійснюючи підтримку тих чи інших суб'єктів господарювання, або розміщуючи тимчасово вільні залишки бюджетних коштів на депозитах у банках. Держава також виконує дуже важливу функцію – регулювання **Ф.р.** Державне регулювання **Ф.р.** в Україні відповідно до закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. № 2664-III здійснюється Національним банком України (щодо ринку банківських послуг), Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (щодо ринків цінних паперів та похідних цінних паперів), Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг (щодо інших ринків фінансових послуг). Антимонопольний комітет України та інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників **Ф.р.** у межах повноважень, визначених законом.

У структурі **Ф.р.** можна виділити різноманітні сегменти за різними ознаками:

1. За умовами передачі фінансових ресурсів у користування: **ринок позикового капіталу** (ресурси передаються на умовах позики на визначений термін та під процент за допомогою боргових цінних паперів або кредитних інструментів); **ринок акціонерного капіталу** (кошти вкладаються на невизначений термін; при цьому інвестор отримує право на частину прибутку у вигляді дивіденду, право співвласності на активи підприємства і повністю поділяє підприємницькі ризики з іншими акціонерами підприємства).

2. За терміном обігу фінансових активів: **грошовий ринок** (здійснюється короткострокове інвестування коштів; в обігу перебувають короткострокові казначейські зобов'язання, ощадні та депозитні сертифікати, векселі, різні види короткострокових облігацій тощо); **ринок капіталів** (призначений для більш тривалого інвестування коштів в основний капітал; на ринку капіталів надаються середньо- та довгострокові кредити, перебувають в обігу середньо- та довгострокові боргові цінні папери, а також інструменти власності – акції, для яких термін обігу не встановлюється).

3. За стадіями життєвого циклу фінансових активів: **первинний ринок** (є ринком перших та наступних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення фінансових активів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні галузі економіки); **вторинний ринок** (в обігу перебувають емітовані раніше фінансові активи).

4. Залежно від місця, де відбувається торгівля фінансовими активами: **біржовий ринок** (або організований ринок, на якому відбувається конкурентне ціноутворення на фінансові активи шляхом концентрації попиту та пропозиції на їх купівлю-продаж, публічного укладання угод і здійснення торгів на постійній основі); **позабіржовий ринок** (укладання угод з фінансовими активами поза межами організованого ринку, безпосередньо між інвесторами та емітентами або за участю фінансових посередників).

6. За видами фінансових активів, які перебувають в обігу на ринку: **фондовий ринок** (ринок цінних паперів), **валютний**, **кредитний, страховий ринок** тощо.

В Україні у процесі трансформаційних перетворень національної економіки загалом спостерігається помітний прогрес в розбудові **Ф.р.**, інституту фінансового посередництва. Однак, незважаючи на це, ринкова фінансова структура України все ще далека від показників та стан-дартів розвинутих країн. Серед проблем вітчизняного **Ф.р.**: низький рівень капіталізації, обмежений спектр фінансових інструментів, нерозвиненість фінансової інфраструктури, надмірна фрагментованість та ін. Актуальним є налагодження ефективних механізмів взаємодії **Ф.р.** з реальним сектором економіки; розвиток конкуренції між фінансовими інститутами; переорієнтація фінансових посередників на залучення внутрішніх ресурсів, у першу чергу, шляхом капіталізації заощаджень населення; забезпечення стабільності роботи фінансових установ через збільшення регуляторних вимог до їхньої діяльності; удосконалення контрольно-наглядової роботи; посилення контролю за припливом короткострокових іноземних інвестицій на **Ф.р.** тощо.

Літ.: *Смагін В. Л.* Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки: монографія / В. Л. Смагін. – К. : КНЕУ, 2008; *Шелудько В. М.* Фінансовий ринок : підручник / В. М. Шелудько. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008; *Школьник І. О.* Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку: монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія, 2008.

© Балдич Н.І.

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА (лат. *fiscus* – державна скарбниця; англ. *fiscal policy*) – сукупність фінансових заходів держави у сфері управління бюджетом, податками і витратами з метою регулювання ділової активності, стримування коливань сукупного попиту, впливу на рівень зайнятості, інфляції та інших макроекономічних показників економіки. Фіскальна політика, поряд із кредитно-грошовою політикою, є одним з основних макроекономічних інструментів регулювання ринкової економіки і спирається на здатність урядових закупівель, податків і трансферних платежів впливати на національний доход і реальний ВНП. Розрізняють автоматичну і дискреційну фіскальну політику.

Автоматична фіскальна політика (англ. *Automatic fiscal policy)* виражається в діях, що забезпечують автоматичну зміну податкових надходжень і державних витрат у результаті зміни обсягу виробництва і доходів.

Автоматичні стабілізатори (англ. *Automatic stabilizers; Built-in stabilizers*) елементи автоматичної фіскальної політики, що зрушують бюджет убік дефіциту в період спаду та убік збільшення його профіциту в період підйому. До основних стабілізаторів відносяться прогресивний прибутковий податок і допомога по безробіттю.

Дискреційна фіскальна політика (англ. *Discretionary fiscal policy*) спрямована на згладжування наслідків економічного циклу і передбачає прийняття спеціальних рішень, які пов'язані, насамперед, зі змінами в податковій системі, обсягах і структурі урядових витрат з метою забезпечення зайнятості і стимулювання економічного росту. Інструменти дискреційної політики – це програми суспільних робіт, проекти суспільної зайнятості, трансфертні програми і ставки податків.

Зміст **Ф.к.** визначається теоретичною основою економічної доктрини уряду. Політика, заснована на положеннях кейнсіанської теорії, передбачає регулювання, головним чином, сукупного попиту. Для цього використовується:

• Бюджетне підкачування *(син. Дефіцитне фінансування, англ. Pump priming)* – кейнсіанський спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування методів державного регулювання з метою запуску процесу мультиплікації. Звичайно бюджетне підкачування веде до бюджетного дефіциту.

• Рестрикційна фіскальна політика *(син. Стримуюча фіскальна політика,* англ. *Restrictive fiscal policy)* – заходи уряду, спрямовані на скорочення сукупного попиту і зниження інфляції в період економічного підйому за допомогою зменшення урядових

витрат на товари і послуги і/чи збільшення чистого обсягу податкових надходжень.

• Експансіоністська фіскальна політика *(син. Стимулююча фіскальна політика; Політика бюджетної експансії;* англ. *Expansionary fiscal policy*) – заходи уряду, спрямовані на підвищення сукупного попиту і виходу з економічного спаду за допомогою збільшення урядових витрат на товари і послуги і/чи зменшення чистого обсягу податкових надходжень.

Бюджетне регулювання, спрямоване на стримування темпів росту на підйомі економіки з метою обмеження інфляційного перегріву економіки, спекуляцій на ринку цінних паперів і інші негативні тенденції та стимулювання ділової активності на спаді одержало назву політики «стоп-уперед» (англ. *stop-go*).

Неокласична економічна школа передбачає регулювання, насамперед, сукупної пропозиції для забезпечення сталого розвитку. З позицій економіки пропозиції (англ. *Supply-side view)* фіскальна політика орієнтована на збільшення сукупної пропозиції як засіб зниження рівня безробіття і стимулювання економічного росту. Головну роль у цІй політиці грають податкові інструменти: зниження податкових ставок і податкової прогресії та розширення податкової бази внаслідок скорочення пільг.

Літ.: *Базилевич В. Д.,* Баластрик Л. О. Державні фінанси. – К., 2002; *Бланкарт Ш.* Державні фінанси в умовах демократії / пер. з нім. – К., 2000; *Бьюкенен Дж.,* Масгрейв Р. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежні бачення держави: пер. з англ. – К., 2004; Державні фінанси в транзитивній економіці / За заг. ред. *Карліна М. І.* – К., 2003; Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: пер.с англ. – К., 2006*; Макконелл К. Р.,* Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. з англ. – К., 1993; *Меньшиков С. М.* Новая экономика. Основы экономических знаний. – М., 1999; *Atkinson A. B., Stiglitz J. E.* Lectures of Public Economics. – Maidenhead, UK, 1980; *Auerbach A,* Kotlikoff L. Dynamic Fiscal Policy. – Cambridge, 1987; *Kneller R,* Bleaney M., Gemmel N. Fiscal Policy and growth evidence from OECD coutries // Journal of Public Economics. – 1999. – 74(2).

© Меркулова Т.В.

ФОНДИ БЮДЖЕТНІ (англ. *Budgetary funds*, лат. fundus – підґрунтя) – цільові нагромадження коштів, які створюються з метою реалізації бюджетними установами своїх повноважень.

Бюджетним кодексом України визначено наступні види Б.ф.: загальний, спеціальний та резервний.

Кошти бюджетних фондів обслуговуються органами Державної казначейської служби України.

Складовими частинами загального фонду бюджету є:

• всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;

• всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

• повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

• фінансування загального фонду бюджету.

Складовими частинами спеціального фонду бюджету є:

• доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

• видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

• кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

• фінансування спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ поділяються на такі групи:

• надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством;

• інші джерела власних надходжень бюджетних установ.

У складі першої групи виділяються такі підгрупи:

• плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю;

• надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності;

• плата за оренду майна бюджетних установ;

• надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна).

У складі другої групи виділяються такі підгрупи:

• благодійні внески, гранти та дарунки;

• кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів;

• кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, їх складові частини визначаються виключно Бюджетним кодексом та Законом про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до Закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього.

Для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету формується резервний фонд бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування.

Резервний фонд бюджету не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов’язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим, відповідна місцева рада.

Літ.: *Конституція* України, прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами; Бюджетний кодекс України прийнятий 8 липня 2010 рокую. – К.: Істина, 2010. – 126 с.; Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 7–8, ст. 52.

© Миколайчук М.М.

Ц

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – становлять проміжну ланку між вищим і місцевими органами виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у різних сферах життєдіяльності країни. **Ц.о.в.в.** у своїй діяльності представляють інтереси всієї держави, а не окремих регіонів, територій, місць і їх компетенція з відповідного кола питань поширюється на всю територію країни. За своїм призначенням **Ц.о.в.в.** забезпечують або сприяють формуванню та втіленню в життя державної політики у відповідних сферах державного управління, здійснюють керівництво дорученими ним сферами функціонування та розвитку держави та несуть відповідальність за стан справ перед Президентом та Кабінетом Міністрів України. Центральні органи утворюються, реорганізовуються та ліквідовуються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра у межах коштів, передбачених Державним бюджетом на утримання органів виконавчої влади (пункт 15 ст. 106 Конституції). Система **Ц.о.в.в.** є складовою системи органів виконавчої влади, ефективність функціонування якої залежить від ступеня впрядкованості, організованості, злагодженості діяльності у всіх підсистемах та ланках. Вищим органом системи **Ц.о.в.в.** є Кабінет Міністрів України. Систему **Ц.о.в.в.** складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Головною ланкою системи **Ц.о.в.в.** є міністерства. Вони створюються для організації державного управління в найважливіших сферах соціально-економічного і політичного життя. Значення міністерств підкреслюється тим, що їхні керівники (міністри) входять до складу Кабінету Міністрів України (ст. 114 Конституції України).

В історичному контексті можна визначити, що Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка була прийнята 20 квітня 1978 р., встановлювала особливу систему виконавчо–розпорядчих органів, які згодом трансформувались в органи виконавчої влади в сучасному розумінні. Зокрема, вона передбачала, що Рада Міністрів Української РСР є найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Української РСР. Можна вказати такі види існуючих на той час міністерств та інших виконавчо-розпорядчих органів: союзно-республіканські міністерства СРСР; союзно-республіканські державні комітети СРСР; союзно–республіканські міністерства УРСР; союзно-республіканські державні комітети УРСР; республіканські міністерства УРСР; республіканські державні комітети УРСР. Якісною ознакою республіканських органів державного управління, було їх «господарське» призначення, на відміну від переважно стратегічних союзно-республіканських органів.

В Декларації про державний суверенітет, який було прийнято 16 липня 1990 року зазначалося, що державна влада в республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. А 3 серпня 1990 року було прийнято Закон УРСР «Про міністерства і державні комітети Української РСР», який містив перелік із 22 міністерств та 14 державних комітетів саме Української РСР, що охоплювали всі сфери державного управління. Законом Української Радянської Соціалістичної Республіки від 24 жовтня 1990 р. було внесено зміни до Конституції УРСР, згідно з якими зі (ст.122 Конституції) були вилучені союзно-республіканські міністерства і державні комітети СРСР. Пізніше Рада Міністрів трансформувалася в Кабінет Міністрів, а вся система виконавчо-розпорядчих органів отримала

назву органів державного управління. Термін «органи виконавчої влади» було законодавчо закріплено 14 лютого 1992 р. в зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Конституції України». Майже одночасно було виданий Указ Президента України «Про Міністерство України». Окрім державних комітетів, Постановою Кабінету Міністрів України «Про державні комітети та інші підвідомчі Кабінету Міністрів України органи державної виконавчої влади» від 8 квітня 1992 р. передбачалось створення «інших органів державної виконавчої влади».

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., не внесло корінних змін у систему органів виконавчої влади. Було скориговано правовий статус Кабінету Міністрів, за яким він визначається як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Статус Міністерств та інших органів виконавчої влади цього рівня не змінився і вже за традицією ці органи визначаються як центральні. В Конституції не вказано всі види **Ц.о.в.в.**, крім міністерств та певних органів виконавчої влади, які вказуються в тексті (Міністерство закордонних справ (ч. 4 ст. 114 Конституції), Служба безпеки України (п. 14 ст. 106 Конституції), Міністерство внутрішніх справ України (п. 22 ч. 1 ст. 85 Конституції) тощо). В інших випадках міністерства названі через посади їх керівників, наприклад міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр закордонних справ України, що за посадою входять до складу Ради національної безпеки і оборони України, персональний склад якої формує Президент України (ч. 4, 5 ст. 107 Конституції). Підставою видання Президентом України нормативно-правових актів у сфері створення органів виконавчої влади є повноваження, що закріплено в Конституції щодо утворення, реорганізації та ліквідації за поданням Прем'єр-міністра України міністерств та інших **Ц.о.в.в.**. Указом Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р. встановлюється правовий статус **Ц.о.в.в.**. Зокрема, в цьому нормативному акті закріплюється, визнання того, що до системи **Ц.о.в.в.** України входять міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Цим Указом з метою вдосконалення структури органів виконавчої влади й підвищення ефективності державного управління затверджено перелік міністерств державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади Відповідно до цього указу міністерства є головними (провідними) органами у системі **Ц.о.в.в.** в забезпеченні впровадження державної політики у визначеній сфері діяльності. Державні комітети (державні служби) є центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Прем'єр-міністр України або один із віце-прем'єр-міністрів чи міністрів.Державний комітет (державна служба) вносить пропозиції щодо формування державної політики відповідним членам Кабінету Міністрів України та забезпечує її реалізацію у визначеній сфері діяльності, здійснює управління в цій сфері, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до відання цього органу. Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань.

14 березня 2005 р. було прийняте рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про засади реформування системи центральних органів виконавчої влади», яке було введене в дію Указом Президента України 15 квітня 2005 р.. Відповідно до цього рішення з метою ефективного виконання органами виконавчої влади завдань щодо підвищення рівня життя населення та економічного розвитку України, забезпечення відповідності структури **Ц.о.в.в.** пріоритетним напрямам та першочерговим завданням діяльності Кабінету Міністрів України, чіткого визначення і недопущення дублювання функцій **Ц.о.в.в.** Президентом України було визнано необхідним реформування

органів виконавчої влади центрального рівня та наказано Кабінету Міністрів України подати доопрацьовані пропозиції щодо змін у структурі центральних органів виконавчої влади. Результатом цієї роботи став Указ Президента України «Про внесення змін до Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 2005 р.. Президент України своїм Указом від 09 грудня 2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» реорганізував, ліквідував, перейменував та створив нові **Ц.о.в.в.**, при цьому встановив, що: міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що утворюються шляхом реорганізації інших центральних органів виконавчої влади, є правонаступниками органів, які реорганізуються; центральні органи виконавчої влади, на які цим Указом покладені функції з реалізації держполітики у відповідній сфері, виконують повноваження у визначених сферах компетенції відповідних органів, що ліквідуються згідно з цим Указом. Антимонопольний комітет України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Фонд державного майна України увійшли до числа центральних органів влади зі спеціальним статусом (табл.1).

Верховна Рада України 17 березня 2011 року прийняла Закон України «Про центральні органи виконавчої влади». Згідно з цим Законом система **Ц.о.в.в.** є складовою системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. Законом встановлюється система, основні завдання, принципи діяльності, правові засади діяльності, порядок утворення, реорганізації та ліквідації, статус та атрибути **Ц.о.в.в.**. Закон визначає особливості статусу міністерства, повноважень міністра як члена Кабінету Міністрів та керівника міністерства; заступників міністра, внутрішню структуру центрального апарату міністерства, тощо. Згідно із законом **Ц.о.в.в.** утворюються, реорганізовуються та ліквідовуються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра. Перший заступник та заступник міністра призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра та звільняються з посад Президентом України. Міністерства є центральними органами виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох визначених Президентом України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. Міністерство очолює міністр України, який є членом Кабінету Міністрів України. Основні *завдання* міністерства: забезпечення нормативно-правового регулювання; визначення пріоритетних напрямів розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики; узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України; здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України. Міністерства утворюють територіальні органи міністерств.Територіальні органи міністерства утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і коштів, передбачених на утримання міністерства, ліквідовуються, реорганізовуються за поданням міністра Кабінетом Міністрів України. Територіальні органи міністерства можуть утворюватися, ліквідовуватися, реорганізовуватися міністром як структурні підрозділи апарату міністерства, що не мають статусу юридичної особи, за погодженням із Кабінетом Міністрів України. Територіальні органи міністерства можуть утворюватися в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи (у разі їх утворення). Інші, крім міністерств, **Ц.о.в.в.**, що утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики, які мають назву: служби, агентства, інспекції. Основними завданнями цих **Ц.о.в.в.** є: надання ад-

міністративних послуг; здійснення державного нагляду (контролю); управління об'єктами державної власності; внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність; здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України.

Якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як *служба*. Якщо більшість функцій центрального органу виконавчоївлади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центра-

Таблиця 1

Реорганізація центральних органів виконавчої влади

Реорганізовано	
Орган, який був	**Орган, який створено**
Міністерства, адміністрації	
Міністерство аграрної політики України	Міністерство аграрної політики та продовольства України Державну інспекцію сільського господарства України
Міністерство економіки України	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України з функціями у сфері реалізації державної регуляторної політики, держполітики з питань розвитку підприємництва, регулювання цінової політики (крім питань реєстрації юросіб та фізосіб – підприємців)
Міністерство палива та енергетики України *Міністерство вугільної промисловості України*	Міністерство енергетики та вугільної промисловості України
Міністерство транспорту та зв'язку України	Міністерство інфраструктури України з функціями з реалізації держполітики у сфері туризму Державну автотранспортну службу України Державну авіаційну службу України Державну службу зв'язку України Державну службу морського та річкового транспорту України
Міністерство культури і туризму України	Міністерство культури України з функціями з реалізації держполітики у сферах міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії Державне агентство України з питань кіно
Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи	Міністерство надзвичайних ситуацій України Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України Державне агентство України з управління зоною відчуження Державну інспекцію техногенної безпеки України
Міністерство освіти і науки України *Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту*	Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України Державну службу інтелектуальної власності України Державну службу молоді та спорту України

льний орган виконавчої влади утворюється як *агентство*. Якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як *інспекція*. Крім вказаних **Ц.о.в.в.,** в Законі визначено **Ц.о.в.в.** зі спеціальним статусом: Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути утворені Президентом України.

Продовження таблиці 1

Реорганізовано	
Орган, який був	**Орган, який створено**
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	Міністерство екології та природних ресурсів України Державну екологічну інспекцію України Державну службу геології та надр України
Міністерство регіонального розвитку та будівництва України *Міністерство з питань житлово-комунального господарства України*	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
Міністерство праці та соціальної політики України	Міністерство соціальної політики України Державну інспекцію України з питань праці
Міністерство промислової політики України	Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном
Державна податкова адміністрація України	Державну податкову службу України
Комітети, департаменти, управління	
Державний комітет ветеринарної медицини України	Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України з функцією з реалізації держполітики у сфері охорони прав на сорти рослин
Державний комітет України у справах ветеранів	Державну службу з питань інвалідів та ветеранів Україниз функцією з реалізації держполітики у сфері соціального захисту інвалідів
Державний комітет статистики України	Державну службу статистики України
Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики	Державну службу технічного регулювання України
Державний комітет України з питань контролю за наркотиками *Державна інспекція з контролю якості лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України*	Державну службу України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками
Державний комітет фінансового моніторингу України	Державну службу фінансового моніторингу України
Державний комітет України по водному господарству	Державне агентство водних ресурсів України
Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації	Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України
Державний комітет України із земельних ресурсів	Державне агентство земельних ресурсів України
Державний комітет лісового господарства України	Державне агентство лісових ресурсів України
Державний комітет України з державного матеріального резерву	Державне агентство резерву України

Продовження таблиці 1

Реорганізовано	
Орган, який був	**Орган, який створено**
Державний комітет архівів України	Державна архівна служба України з функцією з реалізації держполітики у сфері створення та забезпечення функціонування системи страхового фонду документації
Державний комітет рибного господарства України	Державне агентство рибного господарства України
Державний департамент України з питань виконання покарань	Державна пенітенціарна служба України
Головне контрольно-ревізійне управління України.	Державна фінансова інспекція України
Агентства	
Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів	Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України
Державне агентство України з управління національними проектами *Державне агентство України з інвестицій та розвитку*	Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України
Національне агентство екологічних інвестицій України	Державне агентство екологічних інвестицій України
Перейменовано	
Державний комітет ядерного регулювання України	Державна інспекція ядерного регулювання України
Національне космічне агентство України	Державне космічне агентство України
Ліквідовано	
Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду	його функції покладено на: Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України та Державну інспекцію техногенної безпеки України
Вищу атестаційну комісію України	її функції покладено на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Український інститут національної пам'яті	
Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва	
Державний комітет України у справах національностей та релігій	
Створено	
Державну виконавчу службу України	поклавши на неї функції з реалізації держполітики у сфері організації виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів
Державну казначейську службу України	поклавши на неї функції у сфері казначейського обслуговування держбюджету
Державну міграційну службу України	поклавши на неї функції з реалізації

Літ.: *Конституція* (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р.. // Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 236–279; *Конституція* України прийнята Верховною Радою України 8.06.1996 р. № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; *Конституція* Автономної Республіки Крим // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – Ст. 43; *Указ* Президента України «Загальне положення «Про міністерс-

Державну пробірну службу України	поклавши на неї функції з реалізації держполітики у сфері державного пробірного контролю
Державну реєстраційну службу України	поклавши на неї функції з реалізації держполітики у сфері реєстрації юросіб та фізосіб - підприємців, у сфері реєстрації релігійних організацій, а також функції Міністерства юстиції України з реалізації держполітики у сфері реєстрації
Державну санітарно-епідеміологічну службу України	поклавши на неї функції з реалізації держполітики у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення
Державну службу України з питань захисту персональних даних	
Державну службу України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань	
Державну архітектурно-будівельну інспекцію України	поклавши на неї функції з реалізації держполітики з питань державного архітектурно-будівельного контролю

тво, інший центральний орган державної виконавчої влади України» від 12 березня 1996 р. № 179/96 // Урядовий кур'єр. – 1996. – 28 березня. – С. 2; Указ Президента України «Про внесення змін до Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 2005 р. № 1784/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 51. – С. 32; *Указ* Президента України «Про затвердження Загального положення про галузеве міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України та Загального положення про функціональне міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України» від 20 березня 1995 р. № 241. // Офіційний вісник України. – 1995. – № 12. – С. 5; *Указ* Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – С. 24; *Указ* Президента України Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 № 1085/2010; *Закон* України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 брезня 2011р. № 3166-IV.

© *Пахомова Т.І.*

ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – галузь політики держави, концептуально оформлена система принципів, стратегії, цілей, ідей, підходів, організаційно-практичних заходів та дій держави, що мають на меті планомірне регулювання відносин, пов'язаних із релігійною самореалізацією громадян.

Ц.п.д. носить інші назви: «державна політика щодо релігії і церкви», «державна політика у сфері свободи совісті, релігії». **Ц.п.д.** – явище динамічне, може постійно змінюватися через вироблення нових підходів, методів, інструментів та цілей, поставлених державною владою щодо релігійної сфери того чи іншого соціуму.

Кожна держава виробляє і втілює в практику життя свою **Ц.п.,** яка залежить від багатьох факторів: моделі державно-церковних відносин, ролі церков (релігійних організацій) в суспільному житті, міжрелігійних, міжконфесійних та міжцерковних відносин, тощо.

Сутність **Ц.п.д.** в умовах демократії полягає у визначенні меж, можливостей та гарантій зовнішнього вияву свободи релігії (свободи віросповідання). Така **Ц.п.д.** спрямована на створення в суспільстві демократичних умов, комплексу економічних, політичних, юридичних факторів, які б сприяли реалізації принципів свободи релігії та свободи конфесійних утворень. Її метою є: забезпечення свободи совісті, релігії, діяльності релігійних інституцій, створення відповідних умов для реалізації притаманних їм функцій і місії. Здійснення **Ц.п.д.** підпорядковане необхідності збереження в соціумі миру, спокою і стабільності, формування міжконфесійної толерантності й безконфлік-

тності, мінімізації в релігійному середовищі негативних тенденцій.

Ц.п.д. в Україні базується на дотриманні ст. 35 Конституції України та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», в яких проголошено відокремлення церкви від держави і школи – від церкви, рівноправність всіх релігійних об'єднань перед законом та забезпечуються права громадян на свободу совісті.

Вітчизняна **Ц.п.д.** побудована на таких засадах: кожна людина має право на свободу світогляду і віросповідання, вільного вибору ставлення до релігії; церква відокремлена від держави, а школа – від церкви; жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова; держава не втручається у законну діяльність конфесій, надає їм всебічне сприяння; кожна людина має право сповідувати будь-яку релігію у прийнятний для неї спосіб, безперешкодно вести релігійну діяльність; релігійні інституції стоять поза політикою, священнослужителі та віруючі беруть участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами; усі конфесійні утворення та віруючі в Україні рівні перед законом і мають право на однаковий захист законом; забезпечується право на свободу віросповідання, діяльність релігійних об'єднань підлягає лише таким обмеженням, які відповідно до Конституції України та норм міжнародного права є необхідними в демократичному суспільстві та встановлені законом.

Ц.п.д. в Україні базується на системі визначальних принципів: світськості, конфесійної безсторонності; рівності кожного (людини і громадянина) перед законом, незалежно від їхнього ставлення до релігії, приналежності до тих чи інших конфесійних спільнот; гарантування свободи совісті і віросповідання; рівності перед законом усіх церков (релігійних організацій); допустимості лише тих обмежень, що встановлені законом; формування толерантного ставлення до релігійних почуттів, культурно-національних, релігійних традицій людини.

Основними пріоритетами **Ц.п.д** в нашій країні є: подолання негативних наслідків тоталітарного режиму щодо конфесій; повага до традиції та внутрішніх настанов релігійних інституцій, за умови, якщо вони не суперечать чинному законодавству України; сприяння церкві (релігійним організаціям) у відновленні притаманних їм форм суспільно значущої діяльності; забезпечення в практичному житті рівності всіх конфесійних утворень перед законом; створенні сприятливих умов для діяльності релігійних об'єднань; закріпленні правового характеру державно-церковних відносин; захист прав, свобод та інтересів конфесій та їх віруючих; деполітизації релігійно-церковного середовища; відновленні повноцінного правового і соціального статусу конфесій; розв'язання питання реституції (повернення) релігійним інституціям культових споруд і майна; сприяння конфесійним утворенням у здійсненні ними доброчинної діяльності та виконанні властивих їх функцій, спрямованих на підняття рівня моральності та духовності в українському суспільстві; заборона існування церков (релігійних організацій), діяльність яких несе шкоду фізичному та психічному здоров'ю людини та порушують громадський порядок; сприяння встановленню відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості і поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують ніякої, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними об'єднаннями; дотримання в практичному житті вимоги щодо заборони визнання будь-якої релігії як державної чи обов'язкової; сприяння у справі об'єднання трьох православних церков в одну Помісну Православну церкву

Ц.п.д. в Україні здійснюється за допомогою сукупності інструментів: законодавчих актів, адміністративних важелів, консультаційно-дорадчих органів.

Вітчизняна **Ц.п.д.** повинна орієнтуватись на кращі європейські та світові стандарти, а її мета — в досягненні міжрелігійного миру, виходячи з національної безпеки, приведенні вітчизняного нормативно-правового поля у відповідність до потреб сучасності та вимог, які ставлять перед нашою державою авторитетні міжнародні та європейські спільноти.

Загалом **Ц.п.д.** в нашій країні порівняно з **Ц.п.д.,** що утворились на теренах колишнього СРСР, є послідовною та цілеспрямова-

ною, її метою є поступальний розвиток релігійно-церковного життя в Україні на демократичних засадах.

Літ.: *Бабій М.* Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика // Людина і світ. – 2004. – № 3. – С. 16–19; *Історія* релігій в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А.Колодний (голова) та ін. – К. : 1996–2004. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України (за ред. проф. А. Колодного). – Дрогобич : Коло, 2003 . – 616 с.; *Скуратівський В.,* Трощинський В., Чукут С. Гуманітарна політика в Україні : гавч. посіб. – К. : Вид-во УАДУ; Вид-во «Міленіум», 2002. – 262 с.; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт.кол.: В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Е. М. Лібанова та ін.]; за заг. ред. В. П. Трощинського, В. А. Скуратівського: у 2 ч. – К. : НАДУ, 2010. – Ч.2. – 244 с.

© Грінер О.М.

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ – система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів з метою запобігання та ліквідації *надзвичайних ситуацій*, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період.

З.ц. здійснюється з метою реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення безпеки та захисту населення і територій, матеріальних і культурних цінностей та довкілля від негативних наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період; подолання наслідків надзвичайних ситуацій, у тому числі на територіях іноземних держав відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

З.ц. здійснюється на принципах: гарантування державою громадянам конституційного права на захист життя, здоров'я та їх майна, а юридичним особам – права на безпечне функціонування; добровільності при залученні людей до здійснення заходів у сфері **З.ц.**, пов'язаних з ризиком для життя і здоров'я; комплексного підходу до вирішення завдань **З.ц.**; створення системи раціональної превентивної безпеки з метою максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій і мінімізації їх наслідків; територіальності та функціональності *єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій*; мінімізації заподіяння шкоди довкіллю; гласності, вільного доступу населення до інформації у сфері **З.ц.** відповідно до законодавства.

Основними завданнями **З.ц.** є збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації; прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій; здійснення нагляду і контролю у сфері **З.ц.**; розроблення і виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів, дотримання норм і стандартів у сфері **З.ц.**; розроблення і здійснення запобіжних заходів у сфері **З.ц.**; створення, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів, необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям; розроблення та виконання науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям; оперативне оповіщення населення про виникнення або загрозу виникнення надзвичайної ситуації, своєчасне достовірне інформування про обстановку, яка складається, та заходи, що вживаються для запобігання надзвичайним ситуаціям та подолання їх наслідків; організація захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги потерпілим; проведення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення; забезпечення постійної готовності сил і засобів **З.ц.** до запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків; надання з використанням засобів **З.ц.** оперативної допомоги населенню в разі виникнення несприятливих побутових або нестандартних ситуацій; навчання населення способам захисту в разі виникнення надзвичайних, несприятливих побутових або нестандартних ситу-

ацій та організація тренувань; міжнародне співробітництво у сфері **З.ц**.

З метою ефективної реалізації завдань **З.ц.**, зменшення матеріальних втрат та недопущення шкоди об'єктам, матеріальним і культурним цінностям та довкіллю, в разі виникнення надзвичайних ситуацій, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підпорядковані їм сили і засоби, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, добровільні рятувальні формування здійснюють оповіщення та інформування, спостереження і лабораторний контроль, укриття у захисних спорудах, евакуацію, інженерний, медичний, психологічний, біологічний, екологічний, радіаційний та хімічний захист.

Реалізація державної політики у сфері **З.ц.** покладається на *єдину державну систему цивільного захисту населення і територій*.

Координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у сфері **З.ц.** в Україні здійснюють:

Рада національної безпеки і оборони України в межах, передбачених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України»;

Кабінет Міністрів України, який для координації діяльності державних органів влади з питань **З.ц.** утворює відповідні комісії (ради), а у разі необхідності для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, утворює спеціальні комісії загальнодержавного, регіонального, місцевого та об'єктового рівнів.

Літ.: *Закон* України «Про правові засади цивільного захисту» від 24 червня 2004 року; *Ситник Г. П.* Організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки України: Навч. посіб. / Ситник Г. П., Олуйко В. М. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2005.

© Клименко Н.Г.

ЦИКЛ ДЕМІНГА / ЦИКЛ PDCA (англ. абревіатура від *Plan* – Плануй, *Do* – Виконуй, *Check* – Перевіряй, *Act* – Дій, коригуй) – найбільш застосовний у світі метод поліпшення якості також відомий як цикл Шухарта-Демінга або «коло якості».

Цикл PDCA можна стисло описати таким чином: визначай цілі та процеси, необхідні для досягнення результатів згідно з потребами замовника / споживача та політики організації (P) → впроваджуй процеси (D) → здійснюй моніторинг та вимірювання процесів і послуг відносно визначеної політики, цілей і вимог до послуг, а також звітуй про результати (C) → вживай заходів для постійного поліпшення (вдосконалення) показників функціонування процесів та надання послуг (A).

Розробники спеціальної моделі якості для органів публічного управління ЄС – «Загальної / рамкової схеми оцінювання» (Common Assessment Framework – CAF) – вважають, що більшості організацій публічного адміністрування зараз притаманний обмежений підхід до діяльності «Плануй – Виконуй».

Поступове впровадження в публічному адмініструванні принципів *всеохопного управління на основі якості (TQM)* та побудованих на їх основі вимог міжнародних *стандартів ISO та систем управління якістю* (ISO серії 9000), участь у конкурсах організаційної досконалості, проведення діагностичних самооцінювань за спеціальними – упровадження *моделей якості* – мають за мету поступово провести державні організації до повністю реалізованого циклу «Плануй–Виконуй–Перевіряй–Дій/Коригуй».

Літ.: *ДСТУ ISO 9001:2009.* Системи управління якістю. Вимоги: (ISO 9001:2008, IDT). – На заміну ДСТУ ISO 9001–2001; надано чинності 2009–09–01. – К. : Держспоживстандарт України, 2009; *Лапидус В. А.* Всеобщее качество (TQM) в российских компаниях. – М. : Типография «Новости», 2002; *Нив Г.* Пространство доктора Деминга: в 2 кн. / Генри Нив; пер. с англ. Ю. П. Адлера и В. Л. Шпера. – М. : Стандарты и качество, 2003. – Кн. 2.

© Маматова Т.В.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Абрамов В.І.
Абрамова Є.Г.
Адамович І.В.
Антонишин О.І.
Афоніна О.Г.
Ахламов А.Г.
Бабаєв В.Ю.
Бакуменко В.Д.
Балдич Н.І.
Безверхнюк Т.М.
Бодров В.Г.
Борисевич С.О.
Бородін Є.І.
Борщук Є.М.
Брус Т.М.
Валієв О.А.
Васюк Н.О.
Litвировий С.І.
Владіміров Т.О.
Гаєвська Л.А.
Голинська О.В.
Гриненко А.М.
Грицяк Н.В.
Грінер О.М.
Губарєв О.О.
Гусєв В.О.
Дацюк А.В.
Дзяна Г.О.
Дзяний Р.Б.
Довгань Л.А.
Доротич С.І.
Дубенко С.Д.
Дудіна О.О.
Дудюк В.С.
Дунаєв І.В.
Євдокимова В.В
Жабенко Л.В.
Жаліло Л.І.
Заглада О.О.
Загорський В.С.
Іжа М.М.
Калашник Н.С.
Капінус Є.В.
Карлова В.В.
Каховська О.В.
Кірєєва О.Б.
Клименко Н.Г.
Коваленко О.С.
Ковальов Г.І.
Козинський С.М.
Корвецький О.Д.
Королюк Ю.Г.
Кравцова Т.В.
Кравченко М.В.
Крапівіна А.А.
Красняков Є.В.
Крейденко В.В.
Кривенко Є.М.
Кризина Н.П.
Крисько М.О.
Крисюк С.В.
Крупник А.С.
Крушельницька Т.П.
Курносенко Л.В.
Кучер Г.В.
Кучма Д.Я.
Кушнір М.О.
Лагутін В.Д.
Лехан В.М.
Літвінов О.В.
Логвінов В.Г.
Логін В.В.
Лозинська Т.М.
Луговий В.І.
Лукіна Т.О.
Ляпін Д.В.
Ляховченко Л.А.
Макогон Ю.В.
Маматова Т.В.
Мартинюк О.І.
Марущак В.П.
Матвіїшин Є.Г.
Медведкін Т.С.
Медведкіна Є.О.
Мельник А.Ф.
Мельниченко В.І.
Мельничук Л.М.
Меркулова Т.В.
Миколайчук М.М.
Мисів Л.В.
Михненко А.М.
Молчанова Ю.О.
Науменко Р.А.
Нелепов А.А.
Никифоров А.Є.
Овчаренко С.В.
Олійник Н.І.
Осадчук С.В.
Осташко В.Г.
Охріменко Н.М.
Павлов О.І.
Парамоновна М.Ю.
Паращенко Л.І.
Пархоменко Г.Я.
Пасемко Г.П.
Пахомова Т.І.
Петренко Т.Г.
Петроє О.М.
Пісьмаченко Л.М.
Плахотнюк Н.Г.
Плотницька І.М.
Попов В.М.
Попов С.А.
Протасова Н.Г.
Радиш Я.Ф.
Різникова Я.О.
Рожкова І.В.
Розпутенко І.В
Ромат Є.В.
Саламатов В.О.
Сафронова О.М.
Синицина Н.Г.
Ситник Г.П.
Сичова М.Д.
Скуратівський В.А.
Слабкий В.Г.
Смолянюк В.Ф.
Соколова О.М.
Солоненко І.М.
Сторожук Р.П.
Супрун Н.А.
Таланова Ж.В.
Тамм А.Є.
Таращанська О.Б.
Телешун С.О.
Тодосова Г.І.
Трощинський В.П.
Уманців Ю.М.

Харченко Т.С.
Чернятевич Я.В.
Шаров Ю.П.
Шевченко Л.Г.
Шевченко М.В.
Шевченко О.П.
Шевченко С.Г.
Шипілова Л.М.
Шиян О.І.
Шкумбатюк К.Л.
Щур Н.О.
Якубовський О.П.
Ярош Н.П.
Яскевич А.Й.
Яценко А.Б.
Яцук В.А.

Довідкове видання

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У восьми томах

Том 4
Галузеве управління

Відповідальний за випуск *О. І. Чебан*
Технічні редактори: *О. В. Патик, Ю. І. Груша*
Коректор *Н. М. Медова*

Підп. до друку 04.07.2011.
Формат 70 х 100/16. Обл.-вид. арк. 60,2 Ум. друк. арк. 78,26.
Тираж 1000 пр.

Видавництво
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України
Свідоцтво ДК №1434
від 17 липня 2003 р.
65009, м. Одеса, вул. Генуезька, 22,
тел.: (048) 729-76-48, 729-76-49
www.oridu.odessa.ua

Видруковано з оригінал-макета у ТОВ “Видавничо-поліграфічний дім “Формат”
01011, Київ, вул. Лєскова, 3